

4/326

Nagy Gyula

SZÁZADOK.

A

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

XXXIV. ÉVFOLYAM.

A VÁLASZTMÁNY MEGBÍZÁSÁBÓL SZERKESZTETTE

NAGY GYULA

TITKÁR.

1900. ÉVI FOLYAM.

BUDAPESTEN, 1900.

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

51593

Budapest, 1900. Az Athenaeum r. t. könyvnyomdája.

TARTALOM.

	Lap
ANGYAL DÁVID.	
Erdély politikai érintkezése Angliával (I. II. III. IV. V. bef. közlemény)	309, 398, 495, 702, 873
BLEYER JAKAB.	
Adalék Zrínyi Miklós és udvara jellemzéséhez és Zrínyi-Ujvár történetéhez	221
CSÁSZÁR ELEMÉR.	
Verseghy és a censored hivatal. (I. II. bef. közlemény)	38, 122
DOMANOVSKY SÁNDOR és	
VERTESY JENŐ.	
Nagy Lajos első hadjárata Velence ellen. (I. II. bef. közl.)	778, 905
ILLÉSSY JÁNOS.	
Balassa Bálint és a zólyomiak	800
JANCSÓ BENEDEK.	
Az erdélyi románság legrégebb hiteles statisztikája	141
KÁROLYI ÁRPÁD.	
Szilágyi Sándor emlékezete	97
MOHL ADOLF.	
Adatok Nádasdy Ferencz országbíró életéhez	616
NÉMETHY LAJOS.	
A márczfalvi prépostság	434
PÓR ANTAL.	
Záh Feliczián pöre	1
Nagy Lajos király szövetekezése IV. Károly császár ellen 1362-ben. (I. II. bef. közlemény)	289, 385
STESSEL JÓZSEF.	
Sopron és Mosony vármegye történelmi földrajzához	10
Loesmánd vár és tartománya	675

SZÁDECZKY LAJOS.

A székely határőrség szervezése és a mádэфalvi veszedelem. (I. II. bef. közlemény)	197,	326
--	------	-----

TELEKI GÉZA GR.

Elnöki megnyitó beszéd a M. Tört. Társulat 1900 évi febr. 15-én tartott r. közgyűlésén		193
--	--	-----

THALLÓCZY LAJOS.

Nagy Lajos és a bulgár bánság		577
-------------------------------------	--	-----

THALY KÁLMÁN.

Gr. Rákóczi Erzsébet mint költő		481
---------------------------------------	--	-----

VÉRTESY JENŐ.

L. *Domanovszky Sándor* alatt.

WEBER SAMU.

Ötödik municipium a Szepességen		421
---------------------------------------	--	-----

WERTNER MÓR.

A Zichy család ősei		712
Kicsedi Albert bán		771
A Kórógyiak őse		867

ZSATKOVICS KÁLMÁN.

A Koriatovicsok		509
-----------------------	--	-----

Történeti irodalom.

<i>Ábrányi Kornél</i> : A magyar zene a XIX. században. Ism. Kereszty István		819
<i>Ahrens K. und Krüger G.</i> Die sogenannte Kirchengeschichte des Zacharias Rhetor in deutscher Übersetzung. Ism. Kropf Lajos		232
<i>Békefi Remig</i> : A marosvásárhelyi ev. ref. iskola XVII. századi története. Ism. Dézsi Lajos		736
<i>Berkeszi István</i> : A temesvári könyvnyomdászat és hírlapirodalom története. Ism. V. J.		457
<i>Bertha A.</i> Magyars et roumains devant l'histoire. Ism. Kropf Lajos		454
<i>Brosch Mór</i> icz: Geschichten aus dem Leben dreier Grossvezire. Ism. Kropf Lajos		740
<i>Dézsi Lajos</i> : Magyar író és könyvnyomató a XVII. században. Ism. V. J.		649
<i>Eliade Pompiliu</i> : De l'influence française sur l'esprit public en Roumanie. Ism. Kropf Lajos		228
<i>Erdélyi Pál</i> : Énekes könyveink a XVI. és XVII. században. Ism. V. J.		826
<i>Ferdinandy Gejza</i> : Az aranybulla. Ism. Karácsonyi János		65
<i>Füssy Tamás</i> : Mezőlaký Ferencz zalavári apát s ennek végrendelete folytán indított nagy fiskusi per. Ism. yj.		654
<i>Grion Gustavo</i> : Guida storica di Cividale e del suo distretto. Ism. Rácz Miklós		451
<i>Gyomlay Gyula</i> : A görögök története a római hódítás koráig. Ism. Sz.		170

	Lap
<i>Háromszék vármegye.</i> Emlékkönyv Magyarország ezeréves fennállása ünnepére. Ism. L.	349
<i>Hegedűs István:</i> Apáczai Cseri János paedagogiai munkái. Ism. D. L.	652
<i>Jancsó Benedek:</i> A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota. II. köt. Ism. Moldován Gergely	56
<i>Jankovics:</i> Pabirci po povjesti županije Varaždinske. Ism. Margalits Ede	532
<i>Kis Bálint:</i> Az erdélyi szászság multja vagyoni önkormányzatára vonatkozólag. Ism. D. F.	732
<i>Kollányi Ferencz:</i> Esztergomi kanonokok. Ism. Srs.	526
<i>Kováts Ferencz:</i> Városi adózás a középkorban. Ism. Mangold Lajos	823
<i>Kršnjavi Izidor:</i> Zur Historia Salonitana des Thomas Archidiaconus von Spalato. Studie I—V. Ism. P. Gy.	924
<i>Lendvai Miklós:</i> Temes vármegye nemes családai. II. köt. Ism. I. J.	161
<i>Lumtzer Viktor és Melich János:</i> Deutsche Ortsnamen und Lehnwörter des ungarischen Sprachschatzes. Ism. Bleyer Jakob	744
<i>Major Bálint:</i> Tisza-Nagy-Rév község és lakosai történelmi multja és jelene. Ism. Illéssy János	930
<i>Mátyás Flórián:</i> Szent László és Imre királyok végnapjai és II. Endre életvei, fogsága és temetése. Ism. I—L.	738
<i>Melich János:</i> Melyik nyelvjárásból valók a magyar nyelv régi német jövevényszavai? Ism. Bleyer Jakob	744
<i>Nuntiaturberichte</i> aus Deutschland nebst ergänzenden Aktenstücken. Ism. Áldásy Antal	810
<i>Pieper Anton:</i> Die päpstlichen Legaten und Nuntien. Ism. * * * ...	530
<i>Pirhalla Márton:</i> A székesi prépostság vázlatos története. Ism. Gombos F. Albin	934
<i>Redlich Oswald:</i> Die Regesten des Kaiserreichs unter Rudolf, Adolf, Albrecht, Heinrich VII. Erste Abth. Ism. * * * ...	353
<i>Reizner János:</i> Szeged története. Ism. Borovszky Samu	628
<i>Röhricht Reinhold:</i> Geschichte des Königreichs Jerusalem. Ism. * * * ...	351
<i>Schüller Bódog:</i> Az örökös főrendiség eredete Magyarországon. Ism. F. V.	722
<i>Sirbu Jon:</i> Matei-ı-vodă Băsarab's auswärtige Beziehungen 1632—1654. Ism. Jancsó Benedek	518
<i>Udvardy László:</i> Az egri érseki jogliceum története. Ism. Fináczy Ernő	166
<i>Wolkan Rudolf:</i> Deutsche Lieder auf den Winterkönig. Ism. Bleyer Jakob	747
<i>Zsilinszky Mihály:</i> Csongrád vármegye története. Második rész. Ism. L.	69
<i>Zsindely István:</i> Magyar alkotmány az Anjouk és Zsigmond alatt. Ism. Ferdinandy Gejza	155

T á r c s a.

<i>Berzeviczy Egyed:</i> A toronyai rab szálló	356
<i>Berzeviczy Egyed:</i> Nagy Péter czár Magyarországon	656
<i>Borovszky Samu:</i> Egy régi városi protocollum	172
<i>Borovszky Samu:</i> Brutus magyar historiájának ismeretlen kézírata	245
<i>Borovszky Samu:</i> Szegedi Baratin Lukács zágrábi püspök 1500—1510	831

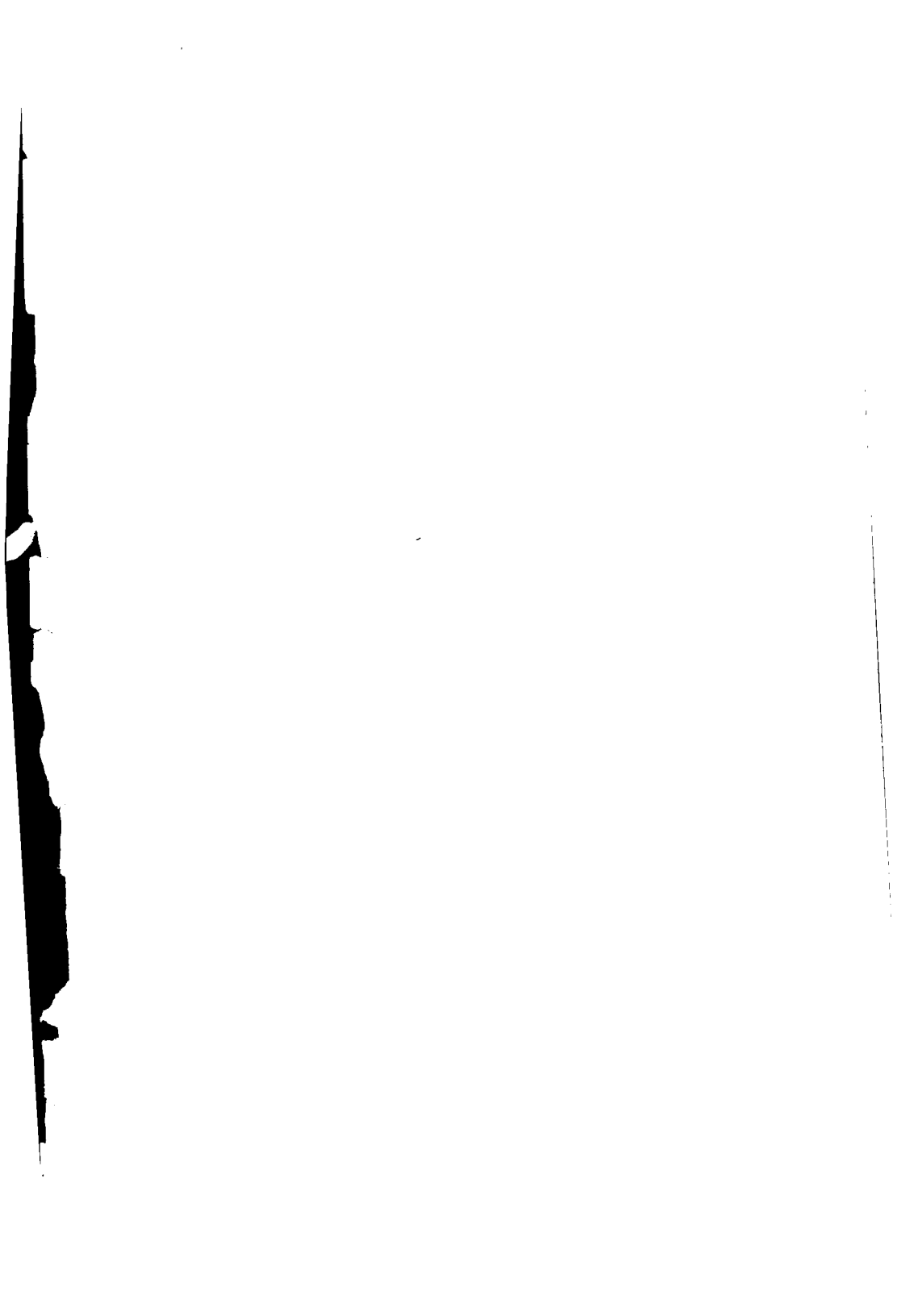
<i>Czékus László</i> : Steinachi Landschad János lovag epitaphiuma 1571-ből	71
<i>Dudás Gyula</i> : A Szántai család	242
<i>Ferdinandy Gejza</i> : Íszrevétel Karácsonyi János úrnak »Az arany bulla« című munkámról írt bírálatára	178
<i>Fináczy Ernő</i> : Még egyszer a benzézek modori gymnasiumáról ..	361
<i>Fináczy Ernő</i> : A pannonthalmi főpátok főrendisége (II.)	752
<i>Győry Tibor</i> : Adatok a morbus hungaricus történetéhez	534
<i>Illéssy János</i> : A jászkun kerületek visszaállítása 1745-ben	247
<i>Illéssy János</i> : Levéltár-töredékek	754
—yj— <i>Loósy Imre</i> beiktatása az egri püspökségbe 1634-ben ..	459
<i>Jurkovich Emil</i> : A Murány várában talált koporsók sorsa	176
<i>Karácson Imre</i> : Török követség Zrínyi Miklósnál	942
<i>Kropf Lajos</i> : Margit királyné, III. Béla neje	76
<i>Kropf Lajos</i> : Válasz a »Revue Historique« intézésére	835
<i>L. G.</i> Megtagadott kölcsön	757
<i>Németh Ambrus</i> : Adatok a benzézek modori gymnasiumának tör- ténéhez	239
<i>Németh Ambrus</i> : Hány tanárképző intézetök volt a jezsuitáknak Magyarországon ?	464
<i>Németh Ambrus</i> : A pannonthalmi főpátok főrendisége (I.)	750
<i>Ortvay Tivadar</i> : Szent László régi kőszobra Pozsonyban	828
<i>P. Gy.</i> Mi köze a görög egyháznak a magyarok megtéréséhez ? ..	363
<i>Pór Antal</i> : A hercegi cím Magyarországon	837
<i>Sándorhegyi</i> : Kicsedi Albert bán	949
<i>Sörös Pongrácz</i> : Episod a nagy napokból	357
<i>Sörös Pongrácz</i> : Urtem, urton, palus, mocsártó	462
<i>Srs.</i> Mikor lett Pálóczi Mátys nádor ?	74, 243
<i>Srs.</i> VI. Pius pápa Bécsben	946
<i>Tóth-Szabó Pál</i> : A bihari vár	547
<i>Wertner Mór</i> : A Koriatovicsokról	659
<i>Majláth Béla.</i> (Nekrolog)	364
<i>Capasso Bertalan.</i> (Nekrolog)	365
<i>Karasszon József.</i> (Nekrolog)	468
Nemzetközi történelmi congressus	249
Jelentés a Magyar Történelmi Társulat 1899 évi munkásságáról ..	236
A M. Tud. Akadémia történelmi jutalomtételei	566

Vegyes közlések	77, 179, 256, 366, 465, 552, 660, 837, 950
Magyar Tudományos Akadémia	78, 179, 256, 366, 465, 552, 660, 837, 950
» » » » » nagy-gyűlése	466, 951
<i>Asbóth Oszkár</i> értekezése a magyar nyelvbe került szláv szók átvételének helyéről és koráról	256
<i>Békefi Remig</i> értekezése a marosvásárhelyi ev. ref. iskola XVII. századi törvényeiről	179
<i>Borovszky Samu</i> székfoglaló értekezése a nagylaki urada- lomról	465
<i>Csoma József</i> székfoglaló értekezése a nemzeti cím- rekről	839
<i>Czobor Béla</i> jelentése Szent Margit házi oltáráról	660
<i>Fejérváthy László</i> értekezése III. Béla király okleveleiről ..	256
» » » » » II. Béla király okleveleiről ..	840
<i>Fraknói Vilmos</i> értekezése Nagy Lajosról és Petrarcáról	552

	Lap
<i>Gyomlay Gyula</i> értekezése Szent István kir. veszprémvölgyi donatiójának görög szövegéről	838
<i>Kunos Ignác</i> jelentése a Keleti Szémléről	552
<i>Kunon Géza</i> gróf felolvasása Kőrösi Csoma Sándorról	552
<i>Márki Sándor</i> emlékezésede Nagy Ivánról	366
<i>Mátyás Flórián</i> értekezése Szent László halála idejéről, eltemettetéséről, Imre és II. Endre királyok életéveiről stb.	660
<i>Munkácsi Bernát</i> értekezése a kaukázusi hatásról a finn-magyar nyelvekben	366
<i>Téglás Gábor</i> értekezése a rozsnyai római castrumról	78
<i>Thallóczy Lajos</i> székfoglaló értekezése a vlach kérdésről	950
A Hunyad-megyei történelmi és régészeti társulat .. 79, 258,	553
A pozsonyi Toldy-kör	180
A délmagyarországi tört. és rég. muzeum-társulat	259
Huber Alfonz »Ausztiria története« című munkájának magyar kiadása	77
Leiningen levelei és naplója	79
Márki Sándor »Mathias Corvinus und die Renaissance« című felolvasása	259
Márki Sándor előadása a középkor főbb krónikásairól	259
A Faur család czímere	367
Pozsonyi Sándor kéziratgyűjteménye	466
Nemzetközi történelmi congressus	553, 661
Budapest székes-főváros könyvtára	554
Magyar vonatkozású fali képek Runkelsteinban	662
Bethlen Kata mint orvos	662
Magyarország vármegyéi és városai	663
Szilágyi Sándor kolozsvári emléktáblája	841
Barcsa János »Hajdu-Nánás és a hajduk történelme« című munkája	841
A königsbergi töredék	841
Helmont amuletuma	842
Vörösmarty Mihály ünnepe Székesfehérváron	951
Schvarcz Gyula †	181
Zichy Ferencz gróf †	664
Cséplő Péter †	952
Uj könyvek	80, 182, 367, 469, 665, 843
<i>Baróti Lajos</i> : Adattár Délmagyarország XVIII. századi történetéhez	470
<i>Berkeszi István</i> : A temesvári könyvnyomdászat és hírlap-irodalom története	183
<i>Bésán Mihály</i> : Gesta Hungarorum	671
<i>Borovszky Samu</i> és <i>Goldziher Ignác</i> : A népvándorlás kora és az iszlám	666
<i>Dézi Lajos</i> : Szent Ágoston reguláinak magyar fordítása	845
<i>Dudás Gyula</i> : A Latinovits család története	83
<i>Endrődi Sándor</i> : Századunk magyar irodalma képekben	183
<i>Érdújhelyi Menyhért</i> : A kalocsai érsekség a renaissance-korban	82
<i>Ferenczy Gyula</i> : A civilizáció bölcsője	847
<i>Forster Gyula</i> : III. Béla magyar király emlékezete	665
<i>Fölker József</i> : Mohács története	184
<i>Geréb József</i> : A rómaiak története	81

	Lap
<i>Illéssy János</i> : Vásárszabadalmak jegyzéke	670
<i>Károly János</i> : Fejér vármegye története	367
<i>Kemény Lajos</i> : Aesthetikai jegyzetek	848
<i>Kis Bálint</i> : Az erdélyi szászok multja vagyoni önkormányzatára vonatkozólag	669
<i>Kollányi Ferencz</i> : Esztergomi kanonokok	469
<i>Kováts Ferencz</i> : Városi adózás a középkorban	670
<i>Lázár István</i> : Alsófehér vármegye magyar népe	81
<i>Lendvai Miklós</i> : Temes vármegye nemes családjai	82
<i>Lumtzer Viktor és Melich János</i> : Deutsche Ortsnamen und Lehnwörter des ungarischen Sprachschatzes	470
<i>Margalits Ede</i> : Horvát történelmi repertorium	367
<i>Mihalovits Ede</i> : A katolikus predikáció története Magyarországon	846
<i>Mika Sándor</i> : A hűbériség és a keresztes hadjáratok kora	843
<i>Moldován Gergely</i> : Alsófehér vármegye román népe	81
<i>Némethy Lajos</i> : Emléklapok Esztergom multjából	844
<i>Ortvay Tivadar</i> : Pozsony város története	844
<i>Pirhalla Márton</i> : A szepesi prépostság története	368
<i>Pongrácz Sándor</i> : Turáni nyelv és néptanulmányok	370
<i>Reizner János</i> : Szeged története	469
<i>Révész Kálmán</i> : Alvinczi és a kassai vértanúk	80
<i>Schüller Bódog</i> : Az örökös főrendiség eredete Magyarországon	369
<i>Szeremlei Samu</i> : Hódmező-Vásárhely története	668
<i>Szuhay Benedek</i> : Az egyházlátogatás	847
<i>Weinrich Frigyes</i> : Alsófehér vármegye szász népe	81
Az Alsófehér-megyei történelmi, régészeti és természettudományi egylet tizedik Évkönyve	182
Az Esztergom-vidéki régészeti és történelmi társulat harmadik Évkönyve	470
A Hunyad-megyei történelmi és régészeti társulat tizedik Évkönyve	182
Szabolcs vármegye	667
Szolnok-Doboka vármegye monographiája	666
Folyóiratok	83, 184, 260, 370, 555, 759, 848, 952
Adalékok Zemplén-vármegye történetéhez	264
Armenia	263, 555, 952
Bács-Bodrog vármegyei történelmi társulat Évkönyve	370
Budapesti Szemle	260, 759
Egyetemes Philologiai Közlöny	85, 371, 848
Erdélyi Múzeum	184, 372, 761
Ethnographia	185, 556, 849
Földrajzi Közlemények	185, 953
Irodalomtörténeti Közlemények	85, 762
Katolikus Szemle	373, 556, 953
Keresztény Magvető	263
Ludovika Akadémia Közlönye	263
Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle	261, 762
Magyar Könyvszemle	186, 557, 763
Magyar Sion	85, 374, 954
Magyar-Zsidó Szemle	557
Mittheilungen des Instituts für oesterreichische Geschichtsforschung	851

	Lap
Nagy Iván	186, 764
Protestáns egyházi és iskolai lap	265
Protestáns Szemle	83, 375, 765
Turul	262, 557, 954
Uj Magyar Szemle	765
Szláv történeti szemle	86, 187, 265, 375, 471, 558
Hazai hírlapok repertoriuma	88, 190, 269, 562, 854, 955
Történeti könyvtár	378, 475, 568, 767, 856, 957
Hivatalos Értesítő	90, 191, 273, 379, 479, 573, 672, 863, 964
Az 1900 évi jan. 4-iki r. vál. ülés jegyzőkönyve	90
Bírálatok a gr. Zichy Jenő-féle pályázatra beküldött pályamunkárol	93
Az 1900 évi jan. 27-iki ülés jegyzőkönyve	191
Pályázat II. Rákóczi Ferencz életrajzára	192, 288, 384
Az 1900 évi febr. 6-iki r. vál. ülés jegyzőkönyve	273
> > > febr. 15-iki r. közgyűlés jegyzőkönyve	276
Az 1899 évi számadások megvizsgálására kiküldött bizottság jelentése	278
Az 1899 évi zárszámadás	282
Az 1900 évi költségvetés	285
Az 1900 évi márcz. 2-iki r. vál. ülés jegyzőkönyve	379
A M. Tört. Társulat elnöksége, tisztkara, ig. választmánya és bizottságai	382
Az 1900 évi ápr. 5-iki r. vál. ülés jegyzőkönyve	479
> > > máj. 3-iki > > > >	573
> > > jun. 7-iki > > > >	672
> > > okt. 4-iki > > > >	863
> > > nov. 7-iki > > > >	964

ZÁH FELICZIAN PÖRE.

*Kritikai észrevételek Marczali Henrik kritikai tanulmányára.*¹⁾

Midőn Záh Feliczián merényletének történetét a *Magyar Nemzet Története* számára megírtam,²⁾ kiküszöbölván belőle minden regényest, csupán hiteles okiratokra s egykorú krónikákra támaszkodva, előre láttam, hogy számosan lesznek, kik tudomást sem véve kutatásaim eredményéről, tovább is megmaradnak Záh Klára szépen szőtt regényénél, melyet a nemzet tudatából kiirtani nem engednek. Szemem előtt lebegett a Tell-monda, a tiroli Maultasch Margit és egypár más »történeti hazugság« sorsa.

De hogy Marczali Henrik, a budapesti tudomány-egyetemen a magyar történelem jeles tanára és a Magyar Tudományos Akadémia érdemes tagja méltatja különösb figyelmére szerény tanulmányomat, ez, mennél kevésbbé számítottam reá, annál őszintébb örömemre szolgál, mert ha sikerülne őt az enyémmel ellentétes álláspontja tarthatatlanságáról meggyőzőm, azt az egész nagyreményű nemzedéket, melyet ez idő szerint ő avat be a történettudomány titkaiba, megnyerhetném az igazságnak, a mit vívmánynak tekintenek a történeti kutatás érdekében is.

Biztat a remény, hogy oly ellenféllel szemben, ki az érvek előtt elfogulatlanul meghajlik, nem hangzanak el a pusztába észrevételeim.

Marczali, miután kritikai tanulmánya első tíz lapján nagy tudománynyal és éles elmével küzd azon tétele mellett,

¹⁾ *Zách Feliczián bűnpöre.* Felolvastatott a M. Tud. Akadémia második osztályának múlt évi nov. 13-án tartott ülésében. Megjelent a *Budapesti Szemle* 1899 évi decemberi füzetében.

²⁾ Harmadik köt. *Az Anjouk kora*, 78—84. ll.

hogy a szerencsétlen Klára volt oka atyja merényletének, mindez okoskodásait maga sem tartja meggyőzőknek, midőn e szavakkal fejezi be azokat: »Mondhatnák, hogy bárminő általános a nép hite, annak, mint a hivatalos és hiteles kútfőkkel ellenkezőnek, történeti alapja nincs.« Ez a jelen esetben csakugyan így is van, minthogy a maig élő néphit, a Záh merénylete indokaira nézve, sokkal később keletkezett; akkor, mikor talán már unokái sem éltek azoknak, kik Záh merényletének tanui vagy ezek kortársai valának.

»De itt — folytatja Marczali mintegy emeltebb hangon — magukból azon forrásokból, melyek Klára esetét nem is említik, *teljesen bebizonyítjuk*, hogy a szerencsétlen leánynak igen fontos része volt az egész tragédiában. Az ítélet (Magyarország nemességének közséje ítélete Záh merénylete fölött) Feliczián gyermekeinek vérért követeli. Qualifikált halálos büntetésről, a minőben annyira leleményes volt azon kor szelleme, abban a vérengző sentenciában szó sincs. El is mondja a krónika, hogy Feliczián férjnél levő leányát, Sebét, lefejezték. Nem csodálatos-e, — kiált föl a szerző — hogy történetíróink, s épen a legmodernebbek,¹⁾ nem akarják észrevenni a két nővér kivégzése módjának különböző voltában rejlő történeti tanúságot?²⁾ Ha a pör hivatalos indokolása igaz, vajjon miért kellett akkor Feliczián gyönyörű hajadon leányának, kinek sorsán még a krónikás szerzetesnek is megesik a szíve, levágott ajkakkal és ujjakkal, lófarkon végig hurczoltatnia a városok terein és utcáin? Ujjait megtorlásul vesztette el a királyné ujjaiért; ajkait, mint az olasz kútfő mondja, a maga nyelveért, beszédeért. Nyelve, mely a rajta esett gyalázatot nem bírta elhallgatni, volt tehát az egész katasztrófának előidéző oka. *És ha valaki ezentúl még a hivatalos fölfogást akarná elfogadni a népies ellenében, előbb magyarázza meg a két nővér büntetése közti eltérést!*«

¹⁾ E helyt, úgy vélem, csekélységet érti, minthogy más e tárgyról, tudtomra, nem írt.

²⁾ Az igazság érdekében meg kell jegyeznünk, hogy Baróti Lajos — szintén modern történetíró — már előbb észrevette s ugyanazt következteti belőle, a mit Marczali következtet. *Szalay-Baróti: A magyar nemzet tört. II. köt. 26. l.*

Szerk.

Ez tehát — úgy látszik — Marczali legfőbb argumentuma a Záh merényletének régi, népies fölfogása mellett, melytől — elég világosan beszél — függővé teszi annak főnmaraadását vagy megdőlését.

Kiváló örömemre szolgál, hogy kívánságának eleget tehetek, és óhajtásához képest megmagyarázhatom, miért volt a két nőtestvér büntetése egymástól különböző.

Hogy mikor fejezték le Sebét, nemes Palásti Kopaj feleségét, annak napját meghatározni nem tudjuk ugyan, de tudjuk azt, hogy feje vétele Becsei Imre lévai várnagy parancsára történt; tehát valószínűleg az imént érintett ítélet következtében, a törvényes formaságok megtartása mellett, melyek alapján Kopaj és három testvére, a király vérenek Záh Feliczián által történt ontásában és a királyné keze megcsonkításában részeseknek találtatván, ezenfelül nyilvános latorságban elmarasztaltatván, fölakasztattak. Ellenben a szegény Klárán nem törvényes ítéletet hajtottak végre, hanem az udvari nép legott a merénylet meghiusulta után kiragadta őt a királyi udvarból (de aula regia extrahitur), a hol akkor már egy perczig sem lehetett maradása, hogy ítéletlen kivégezze. Legelőbb orrát vágták le és ajakát, azután mindegyik kezén négy-négy ujját. Ezt a királyné keze megcsonkításának kettős megtorlásául tették, azt nem másért, hanem egyszerűen megcsúfításul. Nem lehet egyéb okot képzelni. Mert ha fölteszszük is, hogy ajakával vétkezett a morál vagy Kázmér herczeg ellen, mit én tudom? de hát az orra mit vétett? Hogy a nápolyi pamflétnek igaza legyen, hogy Erzsébet (értsd: Klára) nyelve okozta a borzasztó szerencsétlenséget, legelőször is a nyelvét tépték volna ki, hogy még gyóntatójának se mondhassa el a katasztrófa igazi okát. Erre nem egy példánk van azon korból. Ezt azonban nem cselekedték; sőt (nem *lófarkon* ugyan, mint Marczali hamarjában írja, hanem) lóháton hurczolták végig a nyomorultat a városok terein és utczáin, s arra kényszerítették, hogy *kiáltsa*: »Igy jár, ki hűtlen királyához!« Tehát az udvari pribécek, kik Klárát megkínózták, megölték, vagy nem ismerték föl a királyi családnak Marczali által vélt érdekeit, vagy azok ellen cselekedtek. Egyik föltétel sem fogad-

ható el. Ime, ez az oka, és hiszem, Marczali is elégségesnek fogja ezt találni, a miért a két nőtestvér büntetése egymástól különböző volt.

Lássuk immár, mit mond -- a kire Marczali támaszkodik -- a nápolyi koriró azon alkalomból, hogy Erzsébet özvegy magyar királyné 1344-ben Nápolyba ment, innen Rómába zarándokolt, a mikor jobb keze négy ujja felében hiányzott, minthogy ujjait Feliczián levágta.

»A történet -- úgymond -- ekképen esett meg: Felicziánnak volt egy leánya, Erzsébet nevű, ki a királyné udvari szolgálatában állott. A királyné öcsese a királyné segítségével meggyalázta e leányt. Eljött az idő, hogy atyja a szolgálatból kivegye, mondván, férjhez adja. Erzsébet viszonzá: Nem illik, hogy férje legyen annak, kinek becsülete a király árnyékában elveszett. Hallván ezt Feliczián, fölháborodott. Szót sem szólott, hanem ifju lovag fiával a királyhoz indult, hogy beszéljen vele. A király táborban volt. Feliczián tehát a táborba ment és csöndesen végig lépkedett rajta; a király védelmére emelt sánczokon áthatol és a király sátorához közelít. Itt egy szerzetessel, a király gyóntatójával találkozik; térdre borul előtte és meggyónik, mondván: »Én legközelebb a világ legjobb lovagjával fogok végezni egy ügyet, melyben két férfiut fenyeget a veszély. Oldozz föl!« A szerzetes nem értette őt. Bezárta ajtaját, keresztet vetvén, elmondá a *Miserere*-t s a gyónót föloldotta az alól, a mit ő nem értett meg. E közben az örök megvitték Feliczián megérkezésének hírért a királynak. A király asztalnál ült a királynéval és fiával Lajossal, a mostani királylyal, ki még gyermek vala. Épen ebédelt. Felicziánnak engedelmet adott belépni. Feliczián az engedélyre így szólott fiához: »Várj itt, ne jőjj be velem. Ha zajt hallasz, vágtsass el, lovad jól fog vinni.« Feliczián erre belépett. Látván őt a király, így kiáltott felé: »Megtaláltad, bolond, Csehországban a fegyvert, tudniillik az aczélt, melyet nekem ígértél?« Feliczián válaszolá: »Nem; de magát a kardot megtalálom. Óhajtod-e, hogy azon aczélnak, melyet találni fogok, ilyen pengéje legyen, mint az enyémnek?« Ezt mondván, fölemelé kardját két lábra a király feje fölé. A király, megtekintendő a fegyver pengéjét, föl-

pillant, s ekkor Feliczián lebocsájtván kardját, sujtott. A vágás a király fejét kétfelé hasítandó volt, és a király megijedvén, az asztal alá bujt, a királyné pedig kezével fogta fel a csapást. Az aczél ekkor vágta le a királyné ujjait, melyek nyomban a földre hullottak. A hirtelen eset fölött nagy zaj keletkezett. A királyt kiszolgáló fiak késeikkel döfték le Felicziánt. Erre fia után iramodtak és azt is megölték. Atya és fiu egy pillanatban haltak meg Erzsébet nyelve miatt.«

Még egyszer leírtam a nápolyi tájszólással írott föntebbi részlet hű fordítását, hogy megjegyzéseimet az olvasó könnyebben kísérhesse figyelemmel.

Az elbeszélés több hiteles adat mellett nem egy légből kapott állítást tartalmaz. Tény, hogy Feliczián leánya (nem *Erzsébet*, hanem *Klára*), a királyné udvari szolgálatában állott. Valótlanság ellenben, hogy Károly királyt tábori sátrában érte a veszedelem. A jelenetet Feliczián és a király gyóntatója közt, idéetlen epizódnak tartom, melyből következtetve, hajlandó volnék az egész részletet valamely papnak tulajdonítani, ha a fölszó igék elsőjét *Misereatur*-nak és nem *Miserere*-nek írná. Hogy a király ebédnél ült a királynéval és Lajos fiával, ez tény. Endre hercegről, ki szintén jelen vala, nincs emlékezés. Az élénk párbeszédéről, mely a király és Feliczián közt folyt, nem tudom, mit tartsak. Nem fogadhatom el, hogy a király *bolond*-nak czímezze egyik főurát. Eltekintve attól, hogy Károly király megfosztotta Záhot méltóságától, az előadás bír némi valószínűséggel, minthogy a király álnokságról, melylyel hozzá fért, vádolja Záhot. Hiány, hogy a király karja megsebesülése nincs említve. Tény az is, a mit a krónikás, ha így akarjuk őt nevezni, Záh fáról említ. Megfoghatatlan, hogy Klára sorsáról semmit sem közöl.

Ha mindezeket összevetem, azt gyanítom, hogy a leírás lényege a nápolyi királyi udvarból eredt, hol a tényállást leg-hitelesebben Károly királynak és Erzsébet királynénak előadásából tudhaták, mert hiszen mindketten hosszabb ideig tartózkodtak Nápolyban Záh merénylete után. De a feslett nápolyi udvarnál utóbb, midőn már Boccaccio is benfentes volt ott,

senkit úgy nem gyűlöltek, mint Erzsébet királynét; benső meggyőződéssel állíthatom azért, hogy Erzsébet (akkor már özvegy magyar királyné) becsületének szántszándékos csorbítása, megrágalmazása a nápolyi udvarból eredt meg.

Nem nagyítok, állítván, hogy vagy ötven *egykorú* krónikát: németet, olaszt, csehet, lengyelt, poroszt stb. átlapoztam, de a nápolyi névtelen korírón és Muglen Henriken¹⁾ kívül egyet se találtam, a ki Erzsébet királyné felől, a mi erkölcsei tisztaságát illeti, tiszteletlenül mert volna nyilatkozni. S e tekintetben egyenesen Marczalira hivatkozom, a ki nálamnál valószínűleg több kútfőt forgatott, hiszen jobban győzi a munkát, mint én, fáradt öreg ember; de nem hiszem, hogy tanulmányai után más eredményre jutott volna.

Nagy szó ez, ha meggondoljuk, mennyire kapnak afféle pikáns ujdonságokon már az akkori krónikások is, és mily kevésbé válogatóságok kútfőikben. Példa rá azon számtalan variáns, mely Endre, Nagy Lajos királyunk öcscse haláláról szárnyra kelt. Voltak pedig e krónikások közt Magyarországnak, Károly királynak és Erzsébet királynénak is haragosai, ellenségei; milyenek az osztrákok, velenczések, poroszok, hát még a gneznai főesperes! Egyébként pedig nem ritkán jól értesült férfiak, kik — mint a velenczések — a magyar udvar viselt dolgairól többnyire informálva valának. Nem is ephemer jelenség volt Erzsébet királyné, hiszen hatvan éven át fő-fő személy volt Magyarországon s az európai politikában, ki Nápolytól Krakóig, sok helyütt megfordult.

Nehéz elgondolni, hogy e krónikások közül egyik vagy másik ne érintette volna Erzsébet királyné és Kázmér részeségét a Záh-féle merényletnél, ha annak legparányibb történeti alapja lett volna. Bezzeg nem hallgatták el Kázmér király egyéb galanteriáit, még az utolsót sem, mely halálának volt okozója. Mellékesen érintve, arról sincs tudomásunk, ha vajjon az akkor tizenhét éves Kázmér herczeg — mert királylyá

¹⁾ Ezen *Muglen* vagy *Mügelni Henrik* sok ideig tartózkodott IV. Károly császár udvarában, hol az irigység nem ritkán rosszakarólag nyilvánult Nagy Lajos király és anyja iránt, a mi egy ízben torkára is forrott a császárnak. De erről más alkalommal.

csak atyja halála után, 1333 márczius havában lett -- 1329 végén Magyarországon tartózkodott-e?

Kár, hogy a lantosok énekeiből, melyeket Istvánffy említ, egy sem maradt reánk, s így kénytelenek vagyunk azzal a kevéssel beérni, a mit csakis tőle tudunk, ki a Záh-féle katasztrófa után mintegy 180 esztendővel később virágzott. Az ő közléséből csak annyit állapíthatunk meg, hogy a magyar néphit és a nápolyi ferdités közt egy közös vonás van, az tudniillik, hogy Klára megvallotta atyjának gyalázatát. Egyebekben a magyar hagyomány több inventióval, de kevesebb valószínűséggel alakult, mint a nápolyi. A *hon feledett olvasó* históriája ugyesen van kieszelve; de kevésbé hihető a Kázmér által elkövetett erőszak, főleg ha meggondoljuk, hogy a visegrádi alsó palota túltömött helyiségei alig voltak nagyobbak középsorsú nemeseink mai kuriáinál, melyekben a dulakodás és sikoltozás egyik végtől a másikig könnyen elhallatszik. E fölfogással szemben még valószínűbb, a mit Dlugoss képzelete Kázmér színlelt betegségéről alkotott, vagy a mit Muglen mond: „do der Kunigin pruder, der Kunig von polan, Kasmer genant, sein tochter ym besloffen het, mit der Kunigin willen.“ -- Kevesebb valószínűséggel bír a magyar hagyomány, azt regélvén, hogy miután Klára újév napján (ha csakugyan januárius elsejét kell értenünk és nem Nagy-Karácson ünnepét, melylyel az időben az év kezdődött) fölfedezte atyja előtt gyalázatát, tovább is a királyi udvarban maradt; vérig sértett, bős apja pedig teljes négy hónapig késett a bosszuállással, mint ezt említett munkám idézett helyén bővebben kifejtém, míg a nápolyi verzió szerint a fölháborodott Feliczián azonnal a királyhoz indult, hogy végrehajtsa bosszuját.

Mindezen ellenmondásokkal és valószínűtlenségekkel szemben helyesen cselekszünk tehát, ha a hivatalos okiratokkal és szavahihető krónikásokkal tartunk.

Nem is fér annyi kifogás amaz urakhoz, kik a Záhok ellen az ítéletet meghozták s pecsétjeikkel megerősítették. Igaz, hogy e bírák mind a király hívei voltak, emelkedésöket, méltóságukat és birtokaikat nagyrészt neki köszönhették; de viszont a király is nekik köszönhette koronáját, sikereit, trónja

biztonságát. Ezen férfiaknak volt annyi részök Magyarország regenerációjában, ha nem több, mint Károly királynak. Nagy-érdemű, kitűnő hazafiak valának, kik annyira megóvták magokat a szolgálalküségétől, hogy a király által indított pörökben nem ritkán őt mondották ki vesztesnek.

Ha a király azt kívánta volna tőlök, hogy családja jó hírét megóvják, ezt talán magasabb politikai szempontból megtették volna, úgy vélem, s ez esetben röviden magával a felségsértéssel, a megkísérlett gyilkos merénylettel indokolták volna talán enyhébb ítéletöket. De hogy több napig arról tanácskozzanak, miféle és mekkora hazugságokat iktassanak az általak hozott drákói ítéletlevélbe: erre ama férfiakat, kik a nemzet igazai védelmében százszor állottak szemben a halállal, kiknek magyar hazánk egységes fönnállását nagy részben köszönhetjük, én ép oly kevésbé tarthatom képeseknek, mint nem tarthatja komolyabb megfontolás után Marczali sem.

Nem is azért huzódott a tanácskozás több napig, mert minél erősebb kifogás alá eshetik a lényeg, annál szolgáltaibb módon tartják meg a formát, — hanem mert a bírák nem lehettek tisztában az indokok iránt, melyek Záhót merényletére bírták. Azt vélem kiolvashatni az ítélet kettős indoklásából, hogy míg némelyek közönséges bosszuálló gonosztevőnek, álnok, alávaló gyilkosnak tekintették Záhót, voltak mások, kik vérszomjas, haimatomanikus szörnyet láttak benne; valamint hogy magam is hajlandó vagyok a merényletet a haimatomania kitörésének minősíteni, a mit a király előidézett az által, hogy méltóságától fosztotta meg a szenvedélyével nem bíró, dölyfös nagy urat.

Hogy ezen enyhítő körülménynek tekinthető részleges fölfogás mellett mégis oly szertelen, az ó-testamentomból merített ítéletet hoztak, annak okát megint másban találok:

A Károly király ellen intézett fondorlatoknak és merényleteknek azon időtől fogva, hogy az országba érkezett, nincs hossza, sem vége.¹⁾ Megfogható tehát az az izgatottság, mely

¹⁾ Új adatot hozott erre nézve csak nemrég a *Turul*, 1899. 137. l. Nagy Lajos király írja, hogy István fiai: Miklós és Fülöp, Károly királyt, midőn Temesvárt lakott, nyilvetéssel akarták meggyilkolni. — Gentilis

nem csupán az üldözött királyt nem engedé nyugodni, hanem a nemzet föntartó elemeit is oly ítélet hozatalára sarkalá, mely mindenkorra elrettentő például szolgáljon, és *infidelibus disciplina* legyen, mint krónikásunk magát kifejezi.

Egyébiránt ezt az ítéletet se kellett oly forrón megemészteni, a milyen forrón tálalták. Az idő és meggondoltság enyhítettek rajta. Ugyancsak krónikásunk említi, hogy Sebe asszony gyermekeit, tehát a harmadik nemzedéket, nem ölték meg, hanem valami tengeri szigetre számkivetették. — A Záh nembeli Szopa (Zupa) Pál fiairól pedig a szegszárdi konvent jelenti 1341 május 31-én, hogy ezek: Miklós, János és czinkostársaik, a Szakálos István fiai házaik rablók módjára kifosztották.¹⁾

Ezek után a következőkben foglalom össze tanulmányom eredményét:

1. Nincs alapos ok arra, hogy a hivatalos ítélet előadását, mely Záh Klára nevét nem is említi, kétségbe vonjuk.

2. Valószínűséggel állíthatni, hogy a Klára-legenda rosszakaró, rágalmas forrása nápolyi Johanna feslett udvarában keresendő.

3. Nincs kizárva annak a lehetősége, hogy Záh Feliczián haimatomaniában szenvedett.

PÓR ANTAL.

bíboros és pápai követ is említi Budán, 1309 május 8-án kihirdetett constitutiojában, hogy Károly király ellen merényletet követtek el, a miért kiterjesztvén reá az egyháziak sérthetlenségét, minden merénylőt ipso facto kiközösít. (Vat. Magy. Okirattár, I. 2. 272.) Még előbb, az 1307-ben tartott udvardi zsinat, keserűen panaszkodván arról, hogy minél inkább szaporodik a gyilkosságok száma, a gyilkosok vakmerősége is annál inkább növekszik, elrendeli, hogy a gyilkosokat *tamquam excommunicatos* tekintsek. (Knauz: Monum. Eccl. Strigon. II. 572.) Ezen adatokat azért is említem, hogy megfejtsem, miért nevezik bírái Záhót *eretnek*-nek. Nem szükséges tehát őt, ki úgy látszik nem sokat törődött a vallással, a *patareusok* sorában keresnünk.

¹⁾ Az esztergami főkáptalan hiteleshelyi levéltárában, I. 5. cs. 16. sz.

SOPRON ÉS MOSONY VÁRMEGYE TORTÉNELMI FÖLDRAJZÁHOZ.

Csánki Dezső »Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában« című munkája, melynek tudományos becsét és kiváló fontosságát a kritika érdem szerint méltatta, ¹⁾ indított arra, hogy némely Sopron és Mosony vármegyei helységekre nézve, melyek az idézett munka harmadik kötetében foglaltatnak, már régebben gyűjtött adataim alapján, az ügy érdekében, észrevételeimet a nyilvánosság elé bocsássam.

Jelen közleményem célja: az itt-ott fölmerülő kétségeket, a mennyire lehet, eloszlatni, és a becsúszott tévedésekre rámutatni. Megfigyeléseim közepette megerősödött azon régi meggyőződésem is, hogy sokszor bizonyos korszakban említett egyes helység régi nevének és földrajzi fekvésének meghatározásához nem elég a megelőző századok adatait is tekintetbe venni, hanem gyakran csakis a következő időszak oklevelei, a mai határállapot és a helyismeret képesítenek arra, hogy egy-egy fölmerülő kérdésre a helyes választ megtalálhassuk. Hogy oly sok régi helynév menthetlenül eltűnt, nem lehet csodálni, ha számításba vesszük, hogy területe századok előtt földaraboltatván, a szomszédok határaiba olvadt; hiszen a közelmúlt is bizonyítja, hogy a tagosztály, tehát a határ belső rendezése következtében egyes dülők nevei rövid idő alatt feledékenységbe mentek, vagy nemsokára menni fognak. Nem szenved kétséget, hogy egy egész ország történelmi földrajzának megírása oly nagy-szabású, roppant munka, hogy az a néhány tévedés, mely minden ovatosság mellett is belecsúszik, elenyésző csekélység, mely a mű becséből semmit le nem vonhat. Tudjuk, hogy a vidéken egyes helységek multjának földerítésére külön kutatók eddig csak ritkán találtak, s így ez irányban bizonyos tájékozott előmunkálatokra sem igen lehetett támaszkodni; pedig kívána-

¹⁾ *Századok*, 1890. 499. l. és ismét 1898. 139. l.

tos volna, bár minden kisebb vidéknek lenne kutatója, ki az egyes helységek multjára vonatkozó adatokat gyűjtené, s a határok jelen állapotának tanulmányozását, saját helyismeretével egyesítve, szintén földadatává tenné; azt hiszem, ez által az ügy igen sokat nyerne.

Bevezető soraim után kitűzött földadatomra térek, s a helységek betűsoros rendjét követve, rövid észrevételeimet íme itt közlöm:

Sopron vármegyei várak.

DOROG. Az előttem fekvő műben fölsorolt adatok bizonyítják, hogy 1430-ban ezen hely, melynek német neve *Trausdorf* volt, dorogi Hagnauer János magvaszakadtával — ép úgy mint egy 1433-iki oklevél szerint ¹⁾ a Hagnauer-féle szőlő Kishöflein községében is — a Kanizsaiakra szállott; de sehol sincs idézet, mely megerősítené azt az állítást, hogy Dorogot máskép *Draspurg* néven is nevezték; s habár 1433-ban még egy *draspurghi* Hogar Pál szerepel is, ezen adat nem vonatkozik Trausdorfra, mert ma Drasburg alatt *Darufalut*, Trausdorf alatt pedig *Darászfalut* értjük. De különben, ha mindjárt a család-névben különbség nem volna is, az csak azt bizonyíthatná, hogy a Hagnauer család egy másik ága — a mint hogy tényleg 1430-ban Stiriában volt is ²⁾ — még életben lévén, Drasburgban birtokos lehetett, úgy mint 1415-ben Hagnauer Miklós, talán épen a fentebbi Jánosnak atyja, az ő birtokáról »de Zenslyngh« iratott.³⁾ A munka azon álláspontját tehát, hogy Drasburg azonos Doroggal, nem tudom támogatni, és pedig annál kevésbbé, mert a Fraknó egykori birtokosa, Duer Jakab hagyatékából származó német oklevél-másolatok is (1441 és 1447-ben) a mai Darászfalu nevét *Dorock* és *Traustorf* alakban ismertetik meg velünk.

Rovo, Rov vagy Roj. Abból, hogy a hasonló nevű falu területe, melyen ezen vár állott, a munkában idézett 1382-iki adat szerint állítólag Mosony vármegyében feküdt és *Zaka* (ma Oka) nevű birtok határáig terjedt, nem lehet annak földrajzi fekvését tüzetesen megállapítani; de Nagy Imre nézetét, hogy Rovo alatt *Ruszt* értendő, semmi sem igazolja. Már más helyen és alkalommal fölsoroltam, hogy ez a vár nagyon közel feküdhett *Szarvkő* határához, mert 1457-ben Szarvkő tartozékai sorában is első helyen említették; azért önkéntelenül is azon területekre kell figyelmünket irányozni, melyeken később *Loretto* és *Stoczing* helységek keletkeztek,

¹⁾ Nagy Imre: Sopron vm. Oklt. II. 196. ²⁾ U. o. II. 149. ³⁾ U. o. II. 18.

s ezek azután szintén, mint egykor Rovo, Szarvkő várához tartoztak. Rou váráról és a Gathal nemzetségről szóló közleményem adatai szerint¹⁾ *Szék* birtok egy része 1404-ben a Sárhegy (Lajtaperg) nevű birtok vonala mellett és a mezőn feküdt, másik része pedig 1408-ban a Sércz határában ma is ismeretes északi fekvésű erdőterülettel azonos; tehát az egész *Szék*, németül *Pirichendorf* (Bergdorf) nevű birtok *Sércz* határában keresendő. Minthogy azonban *Szék* területének csak egyes részéről szólnak az oklevelek, és többi részeit Oka irányában nem ismerjük: nem is lehet megítélni, vajjon marad-e fön annyi tér, hogy azonkívül Rou várát és falvát ide a Vulkapatak tájékától keletnek Okáig elhelyezni lehetne, vagy hogy talán Okától keletre keressük? A fentebbi egyik oklevélben említett birtoknak, mely a mai Sércz határába vezet és *Szék* alkatrészeihez tartozott, szomszédjaiként *Hof* (Ausztriában), *Csákány* (Fejéregyház), és *Szék* maga, t. i. ennek többi határrésze, vannak felsorolva; s ha most tekintetbe vesszük, hogy a mai határviszonyok szerint a leírt széki birtok tulajdonkép közvetlenül nem is Hoffal, hanem a vele szorosabb összefüggésben állott *Au* nevű területtel tarthatott csak határt: úgy nincs kizárva annak a valószínűsége, hogy *Szék* is ily analog kapocsban lehetett Rou birtokkal, a minnek alapján az 1382-iki oklevél ide vonatkozó szövege is más magyarázatot nyerne, t. i. oly értelemben, hogy midőn azt írja, hogy Rou birtok egész Okáig nyult, az annyit jelentene, hogy nem közvetlenül Rou, hanem az ahoz tartozó *Szék* érinté Oka határát. De más részről az is figyelmet érdemel, hogy ha Rou helység, az 1382-iki oklevél értelmében, a mai Sércz területére szorítkozván, tényleg elvágva és távol a Szarvkő várához tartozó birtoktesttől, ellenben a kismartoni várhoz közel, sőt ennek birtokai közt feküdt volna: a Kanizsaiak bizonyára nem kapcsolták volna Szarvkő várához. Meg vagyol győződve róla, hogy ha Sércznek határában vagy csak mellette is állott volna Rou, ma Sércz helység, illetőleg szomszédsága, nem Kismarton hanem Szarvkő uradalmához tartoznék.

Mindaddig, míg újabb és határozottabb adatok a rejtély nyitására nem vezetnek, igen tanácsos Rou fekvésére nézve végső ítéletünket függőben tartani.

Locsmán.²⁾ Az 1365 évi oklevélben említett *Luchusberg*,³⁾

¹⁾ *Századok*, 1897. 404 és köv. II.

²⁾ Ezt véletlenül a várak közé soroltam, de a XV-ik században vár nem lévén, nem való e helyre. Locsmánról tehát csakis mint városról szólnok.

³⁾ Sopron vm. Oklt. I. 360.

úgy látszik, nem Locsmándra vonatkozik, hanem a soproni határ valamely dűlőjének régi elfelejtett neve lappanghat alatta.

Sopron vármegyei helységek.

ADONYFALVA. E birtokba *Odunfalva* vagy *Adumfalva* néven Német-Keresztúr és Füles helységekkel együtt, 1373-ban¹⁾ iktatják a Kanizsaiakat; temploma a falu elején szent János tiszteletére épülvén, a Kanizsai család egykori birtoka, *Nagy-Czenk* felé fordul figyelmünk, melynek egyháza 1327-ben Mindenszenteké volt, ma azonban szent János tiszteletére van szentelve, de nincs adat róla, hogy Czenket Odunfalvának hívták volna. A Kanizsaiak birtokainak örököse gróf Nádasdy Ferencz iratairól a XVII-ik században készült elenchusban Adumfalva egy helyen *Adrianfalva* néven fordul elő, a mit talán tollhibának kell tartani. Azon körülményt, hogy *Zárány* (Czagersdorf) helységben, melynek multját teljes homály fedi, az egyház szintén szent János tiszteletére épült, s a Nádasdy-féle iratok *Czagersdorf* és *Drasburg* közti határjárásról is emlékeznek, szintén figyelembe vettem, de az oklevél teljes szövegét nem ismervén, ez irányban sem juthattam célhoz.

ALRAM. Erre nézve azt vélem, hogy a Lajta folyóhoz nagyon közel, talán közvetlenül a partján terült el; de fekvését pontosan meg nem határozhatjuk. Valószínű, hogy a mai osztrák *Lichtenwörth* és *Zilingdorf* területén kell keresni; a valót azonban csak az osztrák történeti kútfőkből fogjuk meg tudni.

AMBOS. Ma Locsmánd északi határának egy részét képezi.

BABÓT. A hasonló nevű rábaközi falutól Sopron régi *Babot* vagy *Bobet* nevű külvárosát a nagybecsű munka meg nem különbözteti, hanem az utóbbiról szóló adatokat is az említett falura vonatkoztatja; a mi, úgy hiszem, a Nagy Imre értekezésében²⁾ vallott téves nézet elfogadását jelenti. Nem lehet czéлом ez alkalommal ismételni azon adatokat, melyeket 1887-ben a »Sopron« című lapban felsoroltam, annak bebizonyítására, hogy Sopronnak Bobet nevű kapuját nem lehet a mai Babót faluban, hanem magában Sopronban kell keresnünk; de futólag mégis érinteni szükséges, hogy 1217-ben a soproni kapu Bobet vámjá a keresztes vitézeknek adományoztatott: »tributum porte de Sopron, que Bobet dicitur«, mint az ok-

¹⁾ Sopron vm. Oklt. I. 407.

²⁾ *Századok*, 1883. Kirándulás 16. l.

levél világosan mondja; s hogy ugyanők 1250-ben a soproni polgároktól egy tornyot telkekkel és javadalmakkal kaptak azon kötelezettséggel, hogy a tornyot őrizzék stb. A megerősített külvárosban, tehát ott, a hol — mint tudjuk — a Jánoslovagok rendháza és temploma állott, kell a kaput keresni, melynek vámját szedték; ez pedig a mai bécsi kapuhoz vezeti a kutatót. A lovagrend birtokait és a vámot a jezsuiták örökölvén, ezek a vámjogot utóbb Sopron városának adták el. Egy Fejérnél közölt 1270 évi oklevél bizonyítja, hogy a lovagrend szedte Sopron határában a *karóceber* nevű szálló-dézszmát is, de a király ezen tartozás alól föloldotta a nyilazókat az ő szölleik után, melyeket ők nevezetesen: »in Bobut, in Fertőfő et inter speculatores« bírtak. Tehát itt *Bobut* a hasonló nevű külváros telkeit, *Fertőfő* a tóparti dűlőt, az *inter speculatores* pedig az örök földjei közti szállóket jelenti, nem is szólva arról, hogy a rábaközi Babóton a János-lovagok és a jezsuiták semmit sem bírtak, s hogy itt általában a szállómívelésre alkalmas talaj nem volt. A soproni Bobut nevű külvárosban lakó polgárok jogosan nevezettek »cives de Bobut« néven. A mi pedig Babót falut illeti, az különben is egy 1291-iki adat szerint ¹⁾ — föltéve, hogy a név híven van írva — királyi vár lévén, nem találunk alapot arra, hogy a soproni Bobut külvárosra vonatkozó adatokat reá vonatkoztassuk.

Hogy a soproni külváros *Bobet* neve oly nyomtalanul eltűnt, az senkit meg nem lephet, a ki tudja, hogy Sopron német vidékén sok régi magyar helynév, noha a helységek ma is sértetlen fönnállanak, például: Csákány, Szil (Ruszt) Majád, Peresznye (Czinfalu), Szerdahely (Stöttera), Szabómarton, Kövesd (Szárzavám), Cseke, Dorog stb. már századok előtt elenyészett, mert a német lakosok ezen helységeknek nem magyar, hanem csak német neveit használták. A mi kevés pedig a régi magyar helynevekből még csonkítatlanul fönmaradt a német vidéken, mint például: Nyék, Szemenye, Szarvkő stb. — azt nem a német nép, hanem a hivatalos körök mentették meg az enyészettől. A multban Sopronnak népe és hatósága is német lévén, nem lehet csodálni, hogy a Babot vagy Bobet név oly hamar örök feledékenységbe ment; mert ezt a külvárost a nép maga hihetőleg már kezdetben is más névvel jelezte, a miért is azután az oklevelekben említett Babot név a közéletben meg nem erősödhetvén, hirtelen el is tűnt.

BAJÁNLAKA. Ezen birtok, az idézett oklevél szerint, Nyék mellett feküdt, de nem gondolom, hogy *Bánlaka* helységgel

¹⁾ Sopron vm. Oklt. I. 56.

azonos volna, mert az utóbbiról tudjuk, hogy 1395-ben¹⁾ a Guth-Keled nemzetségbeliek annak eladását tiltják, a miből alaposan következtethetni, hogy Bánlaka alatt a Fertő melletti *Bánfalva* rejlik, melyet a nevezett családbeliek már 1318-ban bírtak.

BAKA. Ez a birtok a Répcze partján, *Enyud* területén, a mai Frankó határában feküdt, s keleten Peresznyével volt határos.²⁾

BIKIFÖLDE. A Sopron vm. Oklevéltárában közölt oklevelek tanuskodnak arról, hogy ebből, valamint a régi *Szántó* nevű birtokból képződött a mai *Ottova* helység határa.

BLEIGROB. Ezt a birtokot *Pereglen* faluval azonosítani, tévedésnek tartom, mert az idézett 1410-iki oklevél szerint a Lybnik patak forrásánál, tehát igen távol Bleigraben területétől, azon útra tér a határjárás, mely *Pereglen* birtokba vezet; továbbá *Felső-László* határánál a határvonal ismét azon útra ütközik, mely *Peregrem* faluból jön. Ugyancsak a borsmonostori apátság birtokainak adományozásáról szóló 1225-iki oklevél,³⁾ mely a határokat leírja, az érintett útról mondja, hogy *Pilgrim*-be vezet. Nem lehet kétségünk, ha a térképre pillantunk, hogy a háromféle módon írt falu alatt csakis a Vasvármegyei *Pergelén* (Pilgersdorf) helység, mely Léka várának tartozékát képezte, érthető.

BOLDOGASSZONYFALVA. Nézetem szerint a mai *Unterfrauenhaid* (Lók) helységnek régi neve. Az oklevelekben, például a Fejéرنél olvasható 1222-iki határjárásban, mint *villa sanctae Mariae* szerepel, de később néptelen lévén, 1425-ben az üres puszták sorában találjuk; midőn pedig időmultán a szomszédságában fekvő *Alsó-* és *Felső-Lók* helységek nevei feledésbe mentek, a régi Boldogasszonyfalvára mint tőszomszédra szállt a Lók név.

BODONYA vagy BUNYA a mai *Bónya* helységnek felel meg, és régtől fogva tartozik a lékai várhoz.

CSALÁD. Az ezen nevet viselő birtokokra vonatkozó oklevelekben oly adatokra is találunk, melyekből nehéz megítélni, hogy tulajdonképen melyik Családra vonatkoznak; sőt az sincs kizárva, hogy egyik vagy másik adat talán épen a Vasvármegyei *Vámos-Család* helységre is czélolhat. A Nagymartoniaknak 1265-ben adományozott, egymással határos három Család azon területen feküdt, melyből a mai *Pusztá-Család* is alakult;

¹⁾ Sopron vm. Okl. I. 520.

²⁾ *Fejér*: Cod. Dipl. IV. 1. 75.

³⁾ Sopron vm. Okl. I. 9 és köv. 11.

azt is tudjuk, hogy 1441-ben, midőn Fraknoi Vilmos az ő birtokait Albrecht osztrák hercegnek átadta, azok közt egy *Család* is előfordúl; de a XIII-XV-ik században a Vezekény és Osl nembeliek is birtokosok lévén Családon, ez a körülmény annál is inkább nehezíti a tájékozást, mert már az 1278 és 1279 években ¹⁾ Család egy része *Család de Bissi* és *Bissusi-Család* nevek alatt jelenik meg. Az Osliai birtokához tartozott 1308-ban *Csapud-Család*, ²⁾ s ha ehez hozzáteszszük, hogy későbbben *Hövej-Család* neve is előtérbe lép: úgy nem lehet csodálni, hogy a régi Család nevű területek kiterjedése, későbbi fölosztása s egyes részeiknek elnevezése még eléggé földerítve nincs. A fentidézett 1265-iki oklevél szövege, mely a három Család határait leírja, adhat csak útmutatást, hogy hol keressük a birtokot.

De sajnos, hogy épen ez a forrás, szomszédokul a többi közt négy, ma már ismeretlen nevű falut, u. m. *Bohdath*, *Ferteu*, *Locho* és *Chyra* nevű falukat említ; a mi elég arra, hogy Család fekvésének pontos meghatározását megghiúsítsa. Annyi azonban az oklevélből kitűnik, hogy két Családnak, keleten kezdve s dél felé folytatva a járást, *Bohdath* királynői falu, *Szolgagyör*, és a következő faluk: *Fertő* (soproni várirtok?), *Johan*, *Ság* királynői birtok, *Kér*, *Locho*, *Rüjtök* és *Muzsaj* voltak szomszédjai; a harmadik Család pedig *Szolgagyörrel*, azután *Chira* nevű faluval, mint a győri püspök birtokával, és *Bodath*tal is határos volt. Tudva azt, hogy a mai *Hövej*, mely a XV-ik század elején *Hevej alio nomine Család* név alatt kezd föltűnni, egykor szintén a Család névvel jelölt birtokcsoporthoz tartozott: valószínűnek látszik, hogy *Bodath* a mai *Babót* falunak elferdített neve, s hogy az -- minthogy ma is csak a kapuvári erdő választja el *Babót* *Hövejtől* -- talán a régi határviszonyok szerint directe érintkezett Családdal. A második helyen említett *Szolgagyör* területi minőségét s az ezen névnek értelmezésére nézve fölmerült nézeteket ezúttal nem vizsgálva, az idézett határjárás azon pontját, mely azt mondja Családról, hogy »nullos alios commetaneos habet nisi Zolgadieur«, csak futólag érintem; hanem ki kell emelnem, hogy *Szolgagyör* után a harmadik Család határául *Chira* következőn, ezen falunak püspöki birtok minősége a mai *Himod* helysére mint püspöki birtokra tereli a figyelmet, habár különben a leírt betűk inkább *Czirák*-ot jelenthetnek. *Fertő* falu ma nem létezik, de a Sopron vm. Oklevéltárában foglalt

¹⁾ *Fejér* id. m. VII. 2. 70. és 78.

²⁾ Anjoukori Okmt. I. 155.

adatok szerint 1265 körül mint *Ferteud* a mai *Dénesfa* területe egy részének, s 1358-ban mint *Ferteud* (és Fertő is) királyi birtok a már akkor ismeretes *Csér* birtoknak északi szomszédja lévén, csakugyan Családdal érintkezhetett. Fertő után a határvonalat kiegészítették a ma is ismeretes Iván, Ság, Kér, Locho (nézetem szerint Lövő), Röjtök és Muzsaj; de hogy utóbb *Bissi-Család* Kérrel, Ivánnal és Sággal volt határos, azt a fent idézett 1278 és 1279 évi két oklevél, s egy 1357-iki adat is¹⁾ bizonyítja; sőt, mint alább még külön megemlíteni fogom, Család 1329-ben Alsó-Szoporról is határos volt.

Hogy a Nagymartoniak három Család-jának északi szomszédságát, különösen a mai Fertő-Szentmiklós irányában, nem nevezte meg az oklevél, annak oka abban rejlik, hogy — mint Pór Antal értekezéséből az Oslí nemzetségről, látom — az Oslíak már 1250-ben egy Család nevű birtokot bírtak, mely nézetem szerint a mai *Fertő-Szentmiklós* és *Pusztá-Család* közt foglalván helyet, a későbbi *Csapod-Család* birtoknak felel meg; tehát az 1265-iki oklevél csupán azért, mert északra is egy Család birtok feküdt, nem tartotta szükségesnek a három Családnál az északi szomszédot megemlíteni, a mit azonban pótolhatunk egy 1274-iki oklevélből, mely *Néveg*, ma *Fertő-Szentmiklós* adományozásáról szólván,²⁾ ennek szomszédját, Család helységet is megnevezi. Ez a birtok volt tehát a negyedik Család, s ez Fertő-Szentmiklósnek déli területével határos. Nehéz földadat a földrajzi fekvés megállapítása, mert némely helységek határai a XIII-ik század óta lényegesen megváltoztak; ezt tapasztaljuk különösen Lövőnél, Lozsnál és Ebergőcznál, melyeknek területei 1410 óta is megváltoztván,³⁾ máig egészen másképp alakultak; a mai *Dénesfa* pedig a XIII-ik században még nem létezvén, északra fölnyúló hosszú határa csak későbbben alakult. A Család név alatt előforduló birtokcsoport igen nagy területet foglalt el, s ezért sok helységnek határába ütközött; és e körülmény ellentmond az oklevél azon passzusának, mely azt mondja, hogy Családnak Szolgagyóron kívül más szomszédja nem volt. Ezt a kifejezést — úgy gondolom — eddig nem jól értelmezték, mert tekintve, hogy a Család nevű összes terület Szolgagyórt egészen körülzárta, nagyon is érthető, hogy Családnak nem külső határvonalairól, hanem a birtok közepébe helyezett Szolgagyórt érintő belső határvonalairól lehetvén csak szó, ott bizonyára csak Szolgagyór lehetett az egyedüli szomszéd.

¹⁾ Sopron vm. Oklt. I. 270.

²⁾ Árpádkori Uj Okmt. XII. 101.

³⁾ Sopron vm. Oklt. I. 637.

Most még a Család birtokcsoport birtokosait fogjuk felsorolni, remélve, hogy ez úton talán a birtok egyes részei iránt is jobban tájékozhatjuk magunkat. Az *Osl nemzetség* volt első birtokosa Családnak, mert a nádor 1250 körül elrendeli, hogy II. Osl bán özvegyét Család birtokába iktassák; s miután fia III. Osl, Nagymartoni Bernát leányát vette nőül, vele két Család nevű birtokot kapott, s ezen adományt IV. László király is megerősítette; de azért a Nagymartoniak kezében maradt még Család (úgy látszik: Bissi-Család), mert 1329-ben okleveles adat tanúsítja,¹⁾ hogy Nagymartoni Pál Család birtoka nyugaton Alsó-Szoporba ütközött; jele, hogy a Család nevű birtokok határa sokkal nagyobb volt, mintsem első pillanatra gondolni lehetett. E szerint, úgy hiszem, a II. Osl által bírt Család képezte törzsét az 1309-ben először említett Csapod-Családnak, a III. Osl által szerzett két részletből pedig valószínűleg a későbbi Hövej-Család is alakult; úgy hogy midőn 1346-ban Csapod-Családról és Családról, mely részben öröklött, részben szerzett birtoknak íratott, s a melyhez a Répczén malom is tartozott, egyszerre van szó: az itt említett Család alatt a későbbi Répcze melletti Hövej-Család lappang, mert azt nem gondolom, hogy alatta az Osliaik által 1468-ban bírt Vas vármegyei Családot kellene értenünk. Csapod már 1325-ben jön elő, s azóta fölváltva Csapod-Családdal emlegetik, míg 1347 után az utóbbi név eltűnév, csak is mint *Csapod* kezd szerepelni. Hogy azonban a Nagymartoniak, az az a frankói grófok kezénél a Család nevű birtok egy része megmaradt, s azt az Osliaiktól, úgy látszik, ismét megszerzett Hövej-Családdal szaporították, azt a Sopron vm. Oklevéltárában és a Duerféle iratokban foglalt 1346, 1434, 1435 és 1441 évi adatok is bizonyítani látszanak; de még határozottabb az 1445-iki adat, mely szerint 1445-ben Fraknoi Vilmos és neje, Hövej-Családot a csornai conventnek adományozták. Hogy időközben mások is jogot tartottak Hövej-Családhoz, az nem változtat a dolog lényegén.

A Család birtokcsoport másik főrészét a Soproni Oklevéltár szerint a *Vezekény nemzetség* bírta, s noha csak 1291-ben van első nyoma e birtoklásnak, mégis valószínű, hogy már előbb jutott kezökbe; az pedig szintén hihető, hogy egyes részt, név szerint a Bissi-Család nevezetűt, később a Nagymartoniaktól szerezték meg, mert a Vezekény nemzetség Család birtoka 1461-ben már Pusztá-Család néven fordul elő, s ez 1515-ben a Kanizsaiak birtokai közé tartozott.

¹⁾ Győri tört. füz.

CZENK. Ha a munkában idézett 1359-iki oklevél szerint *Gudur-Czenk* az Ikva mentén fekiúdt, úgy az vagy *Dániel-Czenk* (ma Kis-Czenk) vagy *Vámos-Czenk* (ma Nagy-Czenk) határában keresendő, mert az Ikva patak a czenki területet magát is átszeli.

EGERED (*Agerein*). Ezen név alatt a mai *Vandorf* és *Brennberg* is rejlenek. Ismeretes, hogy Sopron városa az *Egered* nevű szomszéd területeket saját birtokához megszerezvén, már a XV-ik század elején hihetőleg a város volt talán az egész Egered egyedüli tulajdonosa. Itt azonban csak egy körülményre nézve volna észrevételelem, t. i. hogy a mennyire emlékszem, annak előbbi birtokosai nem írták magukat ezen birtokról, mely lakatlan puszta lehetett; annál inkább föltűnik, hogy már az 1327 és 1332 években birtokosokra találunk, kik így írták nevöket: »Paulus de Egered, Joannes et Paulus filii Thome de Egered«, jelölül, hogy ily nevű helységben volt birtokuk és székhelyök.¹⁾ És folytatva ez irányban a nyomozást, meggyőződhetünk a Fejérnél közölt 1321 évi oklevélből, mely *Szerdahely* (Stöttera) határát írja le, hogy ezen helységnek déli szomszédja volt »possessio Pauli filii Thome de Egered«; ez a birtok pedig a mai határállapot szerint *Darufalu* (Drassburg) lenne, melynek régi neve máshol még elő nem fordult. De az is megfontolásra érdemes, hogy Köcski Sándor is bírt adománykép Egered nevű birtokot, melyet 1326-ban nejére (Nagymartoni leányra) hagyott; azonban hogy kinek a tulajdonába ment át ezen birtok, az szintén kérdés, melyre a kellő választ meg nem leltem, mert noha az előttem ismeretes adatok szerint a Nagymartoni család birtokaira vonatkozó oklevelekben 1326 után 1440-ig Egered említve nincs, mégis 1441-ben, midőn Fraknói Vilmos az ő birtokait Albrecht osztrák herczegnek átadja, *Agerein* nevű birtok is az átadás egyik tárgya. Ehez hozzá kell adnunk, hogy Csánki munkája felsorolja a birtokosok jegyzékében az Oslí családnál, hogy Egereden ez is birtokos volt, és pedig 1379-ben; a Soproni Oklevéltár szerint pedig ugyanezen családnak 1428 évben is Egered nevű birtokban része volt. Mindez elég ok arra, hogy azt a kérdést: vajjon létezett-e két Egered, nálamnál illetékesebb kutató is figyelem tárgyává tegye.

EISLOCH. Ez az 1301 évi oklevél íráshibája; mert helyesebben *Cisloch* azaz *Kis-Lók* helységről van itt szó, mely, mint alább kimutatni fogjuk, a mai *Lackenbach*-nak felel meg.

ENYUD. Pontosabban meghatározva, ez a falu, a munká-

¹⁾ Sopron vm. Oklt. I. 114. és 126.

ban idézett oklevelek, valamint az általam Baka birtoknál említett 1327-iki adat szerint, a Répcze mindkét partján feküdt; legnagyobb része utóbb a mai Frankó határába olvadt s legfőlebb egy keskeny darab csatoltatott belőle a mai Micske és Peresznye területéhez.

ERDŐ (Ordo) alatt csakis a mai *Ordód* falu lappanghat, mert több ízben fordul elő *Ordo* alakban.

ERLEN. Ennek neve azonos lehet a *Herlun* névvel, de tévedés azt *Heren* faluval azonosítani, mert a Fejérnél közölt 1228 évi oklevélben¹⁾ a csornai prépostságnak egy nagy földterülete íratik le, mely a többi közt nyugaton *Bogyoszló*, keleten *Erlen* nevű faluval volt határos. Tehát körülbelül a mai *Rába-Pordány* északi részén lehetett Erlen érintkezési határvonala, csakhogy ebből még nem tudjuk a kiterjedését Erlen falunak megítélni, különösen hogy mennyire nyult déli irányban s mit foglalt magában Rába-Pordány határából? Az 1435 évi oklevél még említi Erlen birtokot;²⁾ noha ezzel némi ellenmondásban van az, hogy már az 1351 évi határjárás szerint³⁾ *Szovát* Pordánynyal érintkezett, de csak úgy, hogy akkor egyedül Pordány déli része nevezetetik Pordánynak, míg északi része Bágyoggal tartva határt, *Martonföldre* vagy *Martonyhely* néven szerepelt. Erlen neve azután eltűnik, csakhogy még is 1558-ban egy oklevél szerint Pordánytól északra Martonyhely, keletre pedig *Ferlen* nevű praedium feküdt,⁴⁾ mely utóbbi igen is utal a régi Erlenre, ha annak neve esetleg ma a pordányi lakosok és szomszédok közt ismeretes nem lenne is. Az 1256 és 1280 évi oklevelek tehát a rábaközi *Erlen* falura vonatkoznak.

ESTVÁNHÁZA. Istvánháza alatt a *Szentkirály* praediumot a csepregi határban értem, a hol egykor szent István parochialis temploma állott, melyet, valamint annak fiókját, a szakonyi templomot is említi egy 1528-iki oklevél.⁵⁾ Ekkor a templomnak patronusa Kanizsai Ferencz volt.

GORBOLNOK. Az idézett oklevél szövege szerint ezen régi falu *Veperd* és *Kis-Lók* (ma Lakenbach) közt feküdt. Nagyobb része a lackenbachi határba olvadt. Említi a falut még Fejér 1229 évi oklevele is.⁶⁾ Pesty az egykor Somogy vármegyéhez tartozott *Császsma* kerületbe helyezte.

HERÉNY. Ezen helynévnek a régi *Krens Dorf* felel meg,

¹⁾ Cod. Dipl. III. 2. 144.

²⁾ Sopron vm. Oklt. II. 236. ³⁾ U. o. I. 230. ⁴⁾ U. o. II. 628. és köv. ll.

⁵⁾ Kismartoni levéltár.

⁶⁾ Cod. Dipl. III. 2. 195.

mely akkor körülbelül a mai *Hirm* és *Tormafalu* területéből állott; de csak körülbelül, mert épen e vidéken némely helységek régi határai nagy változáson mentek keresztül, a mit — összehasonlítva a mai állapotot a régivel — a Hirmmel határos Stötteránál is tapasztalunk, melynek szeszélyes alakú hosszú területe az egykor együvé tartozott Tormafalu és Hirm területét kétfelé vágta. A Fejérnél kiadott 1321-iki oklevélből, melyre már Egered alatt hivatkoztam, látható, hogy *Stöttera* akkor nem nyult föl oly messze északra mint jelenleg, hanem északi határa ott, hol az akkori határviszonyok szerint Herénynek feküdnie kellett, *Szemvert* és *Heureb* nevű egyes birtokokba ütközött, melyek hihetőleg tartozékai voltak vagy lettek Herénynek; megjegyezvén, hogy 1360-ban¹⁾ a *Szerdahely* szomszédságában fekvő *Szántó* szintén északon a Herény területéhez való, de vele talán csak későbbben egyesült *Hurs* nevű birtokkal érintkezett, a mely *Heureb* variansa is lehet. A Soproni Oklevéltár 1426 évi oklevelében²⁾ mint esetleges tanúk: *Gaspar de Hurber* és *Stephanus similiter Hurber de Hurem*, azt látszanak bizonyítani, hogy az a *Heureb* tulajdonkép tartozéka volt Herénynek, s neve különféle változatban iratott.

A Nagymartoni családra vonatkozó oklevelek nemcsak azt erősítik meg, hogy Heren *anders genannt Krensdorf*, de azt is bizonyítják, hogy *Tormáskér*; mely habár hozzátartozott, mégis az 1435 és 1441 évi birtokálladéokban³⁾ külön mint önálló birtok szerepel a szintén felsorolt Herény társaságában; hogy pedig *Tormáskér* mégis tartozéka volt Herénynek, máskép *Krenstorfnak*, azt igazolja a Duer-féle iratokban egy 1433-iki oklevél, melynek kivonata ezt mondja; *Lehen zu Krensdorf vulgo Tormáskér*. A mai *Krensdorf* 1299-ben, ha t. i. akkor mint falu a mostani helyen állott, templom nélküli igénytelen telepítvény lehetett, mert különben a besenyői lakosoknak nem kellett volna a mai tormafalvi határon át az igen távol fekvő kisboldogasszonyi templomba járniok.⁴⁾

HOCHSTRASS. A Vágiak által bírt Hochstrass a Lajta partján feküdt, a mit a Fejérnél közölt 1303, 1304 és 1331 évi oklevelek tanúsítanak,⁵⁾ melyekből kiviláglik, hogy e helység *Bessenyo* (Pecsenyéd), *Sur* (talán Eur = Ör), *Magyarárok* (fossatum) és a Lajta folyó közt terült el s a Nagymartoniak

¹⁾ Sopron vm. Oklt. I. 329.

²⁾ II. köt. 110. l.

³⁾ Sopron vm. Oklt. II. 228 és köv. II. és a Duer-féle iratok.

⁴⁾ *Fejér* id. m. VI. 2. 227.

⁵⁾ Cod. Dipl. VIII. 1. 144, 172. és VIII. 3. 535.

birtokába jutott, de e néven az ő birtokaik sorában utóbb nem szerepel, talán azért, mert egy másikkal egyesítettet. Hihetőleg a mai *Pecsenyéd* nyugati területébe ütköző osztrák *Lichtenwörth* határához tartozó *Zilingdorfer-Wald* tájékából állott; különben Pecsenyédnek az országút mellett fekvő egyik nyugati dűlője ma is *Hochstrass* név alatt ismeretes.

IKKA. Itt először is azt a tévedést kell helyreigazítani, mely Ikkát *Czilingthal*-al azonosítja, mert a Nagymartoniak birtokai közt több ízben mind a kettő, t. i. *Ikka* és *Czilingthal*, egy időben van felsorolva; de *Czilingthal*, mely ma is Magyarországon fekszik, sehogy sem merném az osztrák *Zilingdorf*-al azonosnak tartani, mert ezt okleveles adattal bizonyítani nem lehet; sőt ellenkezőleg egy 1338 évi oklevél tanúsítja,¹⁾ hogy Pecsenyéd határa nyugaton *Büdöskút* területével függvén egybe, a mi *Czilingthalunk* az osztrák *Zilingdorf* területétől el volt zárva. Ikkáról megemlékezik *Röjtökör* 1223-iki határjárása,²⁾ mely szerint ennek akkor *Eckua* északi szomszédja volt, mely utóbbi azután keleten Pecsenyéddelel érintkezett; úgy látszik, ez az *Ekua* majdnem azon a tájékon keresendő, a hol a későbbi *Hochstrass* feküdt. A Nagymartoni család 1303-ban szerezte a két Ikkát.³⁾ Az egyikről most szóltunk, lássuk a másikat: Ezt a fentebb említett 1338 évi oklevél *Büdöskúttól* északra helyezi. Hihető, hogy ezen második *Ikka* a mai *Lajta-Ujfalu* területét, melyet a »*Fontes rerum Austriacarum*« 1290 évi oklevele *Ungerdorf*-nak nevez, és az osztrák *Zilingdorf* északi részét foglalhatta el; de hogy az általam első helyen említett, délibb fekvésű Ikkával is területi összefüggésben volt, azt majdnem bizonyosnak tarthatjuk. Végre, hogy *Ikka* német neve *Eckendorf* volt, az abból következik, hogy 1368-ban Nagymartoni Lőrincz fia Miklós három telket »zu *Eckendorf*« *Marchekki Heidenreich*nek elzálogosított.⁴⁾ *Ikka* multját talán az Alsó-Ausztriára vonatkozó történeti kútforrásokból lehetne földeríteni.

INGVÁN. Itt betűcsere forog föl, mert e hely nem más, mint *Nygván* = *Ligvánd*.

JORUNBURG. Azt a nézetet, hogy ezen praedium a borsmonostori apátságának adományoztatott, az idézett 1206—1218 közötti oklevél kissé homályos szövege engedte fölszínre juttatni, de szerintem az abban foglalt végrendekezés értelme az, hogy

¹⁾ *Fejér* id. m. VIII. 4. 306.

²⁾ *Fejér* id. m. III. 1. 395.

³⁾ *Fejér* id. m. VIII. 1. 145.

⁴⁾ *Duer-féle* iratok.

Iván vitéz, a mint mondja: »totum praedium meum uxori meae et pueris meis ordinavi«, most felsorolja a Jorunburg pusztán, Gíróton és Locsmádon lévő javadalomrészeket, szőlőket, malmokat és réteket; végre az utolsó pontban — mely egyedül vonatkozik az apátságra — így szól: »praeterea disposui de praedio meo fratribus in monte sanctae Mariae tria allodia integra in Luceman, et unam vineam ibidem«. . . . Ezt megerősíti Rupp az ő helytörténeti művében is, a hol Iván hagyományaként csak a locsmánczi három majorságot említi. Már most ha figyelembe vesszük az apátság birtokairól szóló 1225 évi adománylevelet, abból kiviláglik, hogy az apátság Iván vitéz hagyományaként csak két mansiót bírt, de nem is Locsmádon, hanem Gyíróton. Ennélfogva igazolva van, hogy *Jorunburg*, mely különben *Locsmáncz* vagy *Gyíró*t területén kereshető, az apátság birtokába nem került.

KARAKÓ. Hogy ily nevű birtok Sopron és Vas vármegyében is létezett, azt a munkában idézett 1397 évi oklevél bizonyítja, habár fekvésére nézve semmi tájékozást sem nyújt; azonban a Fejérenél közölt 1303 évi oklevél azt is tanúsítja, hogy *Pousa-Barom* területén egy birtok *Karakó* várához tartozott, mely vár — mint tudjuk — Vas vármegye szélén, messze fekszik Barom helységétől.

KEJCS. Itt csak az volna megjegyzendő, hogy a Soproni Oklevéltárban 1411-ben említett *Lampertfölsé*, nézetem szerint, megfelel a *Lampert* által 1269-ben adományozott¹⁾ Kejcs birtoknak.

KLINGENBACH. A schadendorfi *Klingenfurt* családnév nehezen vonatkozik Klingenbachra; de ha a Soproni Oklevéltár 1418 évi okleveléhez fűzött jegyzet szerint falunkat Klingendorfnak is nevezték, miért ne lehetne Klingenfurtnak is nevezni? Csakhogy Mosony vármegyében is van *Sandorf* nevű falu, s talán itt bírtak a Klingenfurtiak.

KOHLGRUB. Ezen birtok alatt nem érthetjük a mai *Kalkgruben* helységet, mert épen a fölhozott 1301 évi oklevél szerint²⁾ *Gorbolnok* nevű birtoknak, mely nyugatról Veperden, keletről Kis-Lóck (ma Lackenbach) nevű faluval határos, délről *Kolgrub* nevű birtok a szomszédja; e szerint az a mai szentmártoni határ szélén, de nem a mostani Kalkgruben határában keresendő, mely utóbbi északon fekszik. Mellékesen jegyzem meg, hogy egy 1222 évi oklevélből látjuk, hogy Veperden fölül a Szikrapatak mentén egy *Mészverem* nevű árok

¹⁾ *Fejér* id. m. IV. 3. 541.

²⁾ *Fejér* id. m. VIII. 1. 72.

már előfordúl, de ugyanakkor *Gorboldnok* falu is ott, a hol Kis-Lók és Szentmárton határai összetalálkoztak, egy másik *Mészverem* árokkal is határos volt, mely utóbbi ugyanazon tájékra esik, melyre az 1301 évben említett *Kolgrub*, csakhogy nem nevezetik birtoknak.

KÜLLÖ. Déli határában feküdt a Fejérnél 1229-ben említett villa *Copurján* ¹⁾ Baron határa mellett; 1563-ban *praedium Kaporján* a neve; de ez időben olvasunk *Kapolcsánberke* nevű praediumról is, mely hogy azzal azonos lenne, nem állíthatom, csak annyi bizonyos, hogy azon a vidéken feküdt.

LAKOMPAK. Előbb *Kis-Lók*, azután *Felső-Lók* név alatt szerepelt, miről Lóknál fogunk szólni.

LÓK. Hogy Alsó-Lók alatt a mai *Lackendorf*, Felső-Lók alatt pedig a mai *Lackenbach* (Lakompak) értendő, az kitűnik, ha a Soproni Oklevéltárban közölt 1425 évi birtokálladékat Lánzsér várának összehasonlítjuk a Duer-féle iratokból merített 1447 évi birtokadatokkal, a hol már Alsó-Lók helyett Leckendorf, Felső-Lók helyett Leckenbach neveket találunk. Midőn pedig Lánzsér vára 1553-ban Oláh Miklós kezébe került, már csak *Lók alias Lackendorf*, és *Lackenbach* nevek fordulnak elő. Később Lackendorfról a Lók név a vele — úgy látszik — szorosabb viszonyban állott Boldogasszonyfalvára, miután ez újra megnépesedett, szállott. A legrégebb adatok Fejérnél olvasható oklevelekben jönnek elő, hol egy 1222 évi határjárásban *major Lók* és *minor Lók* birtokok alatt a mai Lackendorf és Lackenbach falukat könnyen fölismerhetjük; ²⁾ egy 1229 évi oklevél ismét *minor Lók* és *magna villa Lók* helységeket említi; 1301-ben pedig, mint már feljebb érintettük, Kis-Lók neve és fekvése van megállapítva. Lók az a helység, melyről Fejér indexe tévesen mondja: »Louku terra prope fines Graeciae.«

LÖVŐ. Ha a Soproni Oklevéltárban közölt 1317 évi oklevél ezen passusát: »quandam possessionem Felsőlövő in comitatu Soproniense existentem, et aliam Cel (Ruszt) vocatam circa stagnum Fertő adiacentem« jól megfontoljuk, nem lehet azt állítani, hogy *Felső-Lövő* is a Fertő partján feküdt, és pedig annál kevésbé, mert a többi közt egy 1410 évi oklevél is világosan mondja, hogy a Fertőtől távol fekvő mai Lövő egyik része Felső-Lövőnek hivatott,³⁾ épen úgy, mint Felcsorna, Felcsákány stb. nem külön helységek, hanem Csorna

¹⁾ Cod. Dipl. III. 2. 195.

²⁾ Cod. Dipl. III. 1. 368.

³⁾ Sopron vm. Okt. I. 640.

és Csákány területének felső részét jelentik. E szerint tehát ezek az adatok a mai Lövőre vonatkoznak. A mi azonban az 1489 évi oklevél tartalmát illeti,¹⁾ ott az a körülmény, hogy *Oka* és *Lövő alias Sycz* Sopron vármegyei helységek egymás mellett említettnek, sejtetni engedi, hogy *Sycz* alatt a *Schütz* név lappang, a miből azután a mai német *Gschiess* eredhetett; de hogy ezt bizonyosan is állíthassuk, ahhoz határozottabb adatok kívántatnak, mert a *Sycz* épen úgy a német *Sitz* (Szék) szónak is megfelel, kivált ha azt, a mit Rovo váránál előadtam, tekintetbe vesszük, hogy t. i. az oklevelek adatai szerint *Szék* nevű falu a mai *Gschiess* (Sércz) területén egykor tényleg létezett.

MAGYARTELEK másképp *Magyarülés* puszta. Az idézett 1420 körül kelt oklevél szerint²⁾ ez a puszta *Oszlop* vára szomszédságában feküdt; s főképp ez okból, de talán azért is keresem azt *Oszlop* északi határának azon részén, mely az oszlopi malom tájkán ma *Sérczczel* érintkezik, mert a nevében — habár talán csak véletlenül — előforduló *ülés* igen emlékeztet a *Sércz* határában egykor fönnállott *Szék* helység rokon értelmű nevére.

MAJÁD. Mivel e helység régi birtokosai a XIII-ik században nemcsak Sopron, hanem Közép-Szolnok vármegyében is bírtak egy *Majád* nevű falut, mely utóbbi ma is létezik,³⁾ s mivel könnyen megeshetik, hogy a kútfők hiányos adatai ily hasonló nevű faluk történetére nézve tévedést is idézhetnének elő: azért a jelen esetben, a nélkül hogy kétségem volna, csak meglepetésemet óhajtom kifejezni a fölött, hogy egy 1277 évi oklevél ezen szavai: »populi monasterii de *Majád*« a Sopron vármegyei régi *Majád*, ma *Szentmargit* nevű helységre vonatkoztatnak, melynek monostoráról eddig semmit sem hallottunk.

MALOMHÁZA. Ezen név eredetére nézve legyen szabad egy rövid megjegyzést tenni. Noha egy 1497 évi oklevélben *Myelsdorf* nevét olvasom, melyet *Malomháza* fordításának tartok, mégis azt hiszem, hogy *Malomháza* a latin *monachus* szóból támadt, a mit nemcsak a Soproni Oklevéltárban előforduló *Monaház*,⁴⁾ de Mosony vármegyében *Mönichhof* egyik majorjának régi *Alsó-Monoh-udvar* neve is igazolhat.

MAREM. Ez inkább *Marein*-nak olvasandó, s a mai *Kis-*

¹⁾ Sopron vm. Okl. II. 556.

²⁾ Sopron vm. Okl. II. 55.

³⁾ *Századok*, 1882. 7. füz.

⁴⁾ *Monaház* nem egyéb, mint szó szerint *Móna* vagy *Molna* — azaz *Malom-ház*, melynek a *monachus* szóhoz semmi köze nincs. Szerk.

boldogasszony helységnek felel meg, mely, minthogy külön határa nincs, Szemenye északi területében fekszik. A Fejérnél közölt 1299 évi oklevél szerint az *ecclesia sanctae Mariae de Bagad* plebániához tartozó Bessenyő (Pecsenyéd) helységbeli jobbágyok kérésére a Nagymartoni családnak a győri püspök engedélyt ad arra, hogy Bessenyőn templomot építhessen.¹⁾ A bagadi egyházat a mai kisboldogasszonyi templommal azonosnak tartom. a mely később, a XIV-ik században, talán azért nem fordul elő az oklevelekben, mert már abban a korban külön önálló területtel nem bírt, vagy más, eddig figyelemre nem méltatott birtoknév alá rejtőzött.

MARTONHELY vagy *Martontelek* a Soproni Oklevéltárban foglalt adatok szerint a XIV-ik században körülbelül a mai Rába-Pordány falu helyétől számítva, ezen határnak északi részét foglalá magában, s a XVI-ik században is, mint fontosabb Erlén falunál már érintém, *Martonhely praedium* gyanánt szerepel. Nevét Rába-Pordányban magam is hallottam emlegetni.

MICSKE. Ezen név alatt a régi időben három terület szerepelt. A Soproni Oklevéltár adatai bizonyítják, hogy 1225-ben a határjárás szerint a borsmonostori apátság *Micske* birtoka (ma falu) nyugatról Kis-Michsával (Udvard) tartott határt, s hogy az apátság egy másik birtoka (ma Klastrom határában) a *Kis- és Nagy-Mixa* (ma Udvard és Pervány) nevű területnek délnyugati részével volt határos. Ezen utóbbi két régi birtoknak nevét a mai *Gross- és Klein-Mutschen* német nevek tartják fön, csakhogy a német a régi Kis-Miksát nagyinak, a régi Nagy-Miksát pedig kicsinynek mondja, nem a terület kiterjedését, hanem a népességet vévén arányúl. A kismartoni levéltárban lévő 1333 évi határjárás egy *Derecke* vagy *Derecke* nevű birtokról szól, melynek neve azt a tévedést okozta, hogy az oklevél a mai Sopron vármegyei *Derecske* helységre vonatkozó iratok közé jutott, pedig szomszédjainak nevei bizonyítják, hogy ez a *Derecke* birtok, — melynek neve talán a régi *M* betű három vonásának hibás olvasásából és leírásából is eredhetett, — jóformán megfelel a mai *Udvard*-nak, a mennyiben az apátsági László nyugaton, az apátsági *Micske* (Német-Mixe) és folytatólag Magyar-Mixe (terra regis), valószínűen Micske falu egy része keleten, Frankó délen képezték a határt; de itt az a körülmény, hogy a leírt *Derecke* északon Nygvánnal is szomszéd volt, tanúsítja, hogy azóta a határok e ponton is megváltoztak; azonban 1229-ben *villa Mehche* már szintén Nygvánnal volt

¹⁾ Cod. Dipl. VI. 2. 227.

határos,¹⁾ csakhogy ez a mai *Pervány* lehet, mely ma is magasan fölnyúlik észak felé. Derecke birtokosa volt: Nicolaus filius Thome de Pula. És midőn 1358-ban ugyanezen birtok ismét leiratik, melyet akkor az említett Pulyai Miklós fiai bírtak, neve már nem Derecke, hanem *Miscendorf*.

Tehát a három régi Micske területén, melyek nevét oly különböző módon írták, állanak ma *Pervány*, *Udvard* és *Micske* faluk. Megjegyzendő, hogy Pervány — úgy látszik — csak a horvátok beköltözésekor népesítettet be, mert egy 1571 évi oklevél tanusítja, hogy az irtás-területen keletkezett *possessio Ujfalu* határai Alsópulya, Ligvánd és Udvard faluk, a Raiding patak és a borsmonostori apátság jobbágyainak földjei (ma Klastrom) voltak.²⁾ Ez a birtok, kétségen kívül, a mai Pervány.

Monyorósd puszta 1558-ban Süttörhöz tartozott.

Őrs. Ennek neve az 1360 évi oklevélben *Hurs* alakban fordul elő, más részről a Soproni Oklevéltárban 1368-ban *Örporhány* is *Horpordár*-nak íratik; ebből következtetni lehet, hogy *Hurs* is *Őrs*-nek olvasandó. Az említett 1360 évi oklevél szövegéből kitűnik, hogy ez a birtok csak is a régi Szántó (Ottova) fölött északon a mai Hirm határában fekhetett; s ha ehez hozzáadjuk, hogy 1321-ben Zerдахely (Stötera) határa szintén északon Heureb nevű birtokba ütközött,³⁾ ott, a hol ma Hirm fekszik: úgy annyi bizonyos, hogy ha Hurs mindjárt nem azonos is Heurebvel, mindkettő Hirm területén feküdt. Egyébiránt az érintett 1368 évi adatban a tanuk közt *Stephanus de Horb* is előjön, e helynevet azonban *Heureb*-bel azonosnak tartom.

PÁGYA. Minthogy ezen birtok Sopron város területének igen régi részét képezi, megérdemli, hogy róla kissé hosszabb megjegyzést tegyünk. A Fejérnél közölt 1199 évi oklevél szerint⁴⁾ határai voltak: északnak Rákos, keletnek Fertő, délnek Eiche falu (Balf tájéka) és Ravazd (a Rovnicza dülő tájéka a kópházi határban); de nyugati vonalára nézve megközelítőleg se mondhatni, hogy mekkora távolság volt közte és Sopron között. Egy 1245 évi oklevél már fölvilágosít bennünket *Ravazd* falu fekvéséről, midőn szövegéből kiviláglik, hogy e falu délnyugati határcsúcsa Harka és Keresztúr határcsúcsaival érintkezett, s hogy Viz birtoktól nyugatra Keresztúr

¹⁾ *Fejér* id. m. III. 2. 195.

²⁾ Kismartoni levéltár.

³⁾ *Fejér* id. m. VIII. 2. 313.

⁴⁾ Cod. Dipl. II. 346 és köv. II.

feküdt.¹⁾ Már most az 1283 évi oklevél adatait is ²⁾ figyelembe véve, kitűnik, hogy ez a Ravazd északon Kovácsi nevű földet és *Pághai Marczel* fiának földjét (bizonyosan Págya) érintette, továbbá hogy dél felé haladtában a határ a Balról Sopronba vezető nagy utat átszegve, közel a mai Balf mellett szaladt tova, míg azután a mai Kópház faluhelye táján — a mint t. i. sejtem — átfordulván, tényleg Viz birtokba ütközött; így tehát Ravazdtól keletre Balf, délre Viz, nyugatra Harka feküdt, s e szerint az is elfogadható, hogy Eiche a mai Balfnak felel meg, de az is bizonyos, hogy Págya területe mellett Balf, Ravazd (Kópház északi és Sopron déli határrésze) és a Kovácsi nevű föld feküdtek. Így értelmezvén az oklevelek szövegét, nem lehet helyeselni Nagy Imre nézetét, a ki Kovácsinak északi szomszédjául Rákos falut mondja, mert az 1283 évi adat szerint Ravazd nyugaton Harkával, s utána mindjárt a nyugat-északi ponttól kezdve északon Kovácsival is határos volt: azért alig lehet hinni, hogy ez a Kovácsi innen fölnyult volna Rákos határáig, tehát oly hosszú, habár keskenyebb vonalon feküdt volna, mint maga Págya.

Most említett tudósunknak *Kovácsi* fekvésére nézve keletkezett tévedése onnét eredt, hogy ő Ravazddal keletről Págyát, nyugatról Kovácsit mondja szomszédosnak; pedig az 1283 évi oklevél szavai ezek: »a parte septentrionali una meta est terrae Kovách, altera Johannis filii Marcelli de Pagha.« De hogy a Viz nevű birtokok egyike, t. i. a felső, a mai kópházi határnak északnyugati, és a soproni határnak a pócsi hegytől keletre fekvő részét is magában foglalta volna, szintén nem tartjuk helyesnek, mert az oklevelekből megállapítható, hogy Ravazd délnyugati határcsúcsával Német-Keresztúrt és Harkát érintve, nyugaton Harkával, keleten Balfal, délen pedig Viz birtokkal tartott határt; északon — mint láttuk — Kovácsi és Págya képezték határát; tehát Viz birtokot jobban délre kell helyezni. Különben még kevésbbé tudunk megnyugodni azon állításban, hogy az 1429 évi határjárás, ³⁾ mely Sopron város birtokainak egyedül azon vonalát írja le, mely a Kanizsaiak Boz, Czenk, Tót-Sok és Keresztúr nevű birtokait érinti, a Nagy Imre részéről vallott nézetet megerősitené; s különösen ezen oklevélre alapított azon téves kijelentést is, hogy Viz földterület alatt a mai kópházi határ keleti és déli, úgy a mai Sopron városi határ déli része a kópházi és harkai

¹⁾ Sopron vm. Oklt. I. 19.

²⁾ Győri tört. füz.

³⁾ Győri tört. füz.

határok közt értendő, már azért sem látjuk indokoltnak, mert Viz birtok fekvésére nézve ez a kijelentés Nagy Imre fentebb idézett nézetével sem egyezik. Az 1429 évi oklevél szerint azon pont körül, hol 1245-ben a régi Ravazd délnyugati csúcsa Harka és Keresztúr határaival összefutott, Viz birtok megszűnt szomszédja lenni Keresztúrnak; de a határjárás nem hat be Ravazd irányában a soproniak birtokai közé, hanem föladatahoz képest csak is a soproni városbirtok külső vonalát követve folytatja nyugati irányban Harka déli határa mellett a leírást egész Küllőig, mert azon túl Harkának már nem volt szomszédja a Kanizsai család.

Ravazd fekvését Viz birtok leírásából tudjuk megállapítani. Viz birtok a mai Kópháza déli határ részét foglalta magában, úgy hogy a mai Kópháza falu maga már nem tartozott hozzá; az egész két részből állott: az északi darabot *felső* Viznek, a délit — mely valószínűleg sokkal nagyobb volt az előbbinél — *alsó* Viznek nevezhetjük. Már az 1245 évi oklevél, mely Bogyoszló (Német-Keresztúr) határát ismerteti, tanuságunk, hogy Német-Keresztúr határa mellett, és pedig ettől keletre *villa Viz*, s egy rövid darabon *alia Viz* is, tehát mind a két Viz birtok feküdt; az 1283 évi oklevél szerint pedig, mely csak az alsó Viz birtokot írja körül, a határjárás a tőle északra fekvő felső Viz mellett keleten Balf határánál indulván meg, déli irányban addig folytatja útját, míg a déli vonal körüljárása után a nyugati vonalon Tót-Susok (= Tót-Sok) északi határánál — mely később Német-Keresztúr területébe olvadt — keletnek átcsapván, visszamegy az érintett kiindulási ponthoz, Balf határához; s ez által meg van jelölve nyugati pontja is azon vonalnak, mely az alsó Viz birtokot a felsőtől elválasztá. Az 1429 évi oklevél, mely már mind a két Viz birtokra vonatkozik, — habár csak azon részét írja le, mely a Kanizsaiak birtokával határos, — határozottabb tájékoztatást nyújt, mert midőn a határjárás az ekkor már Keresztúrhoz tartozó Tót-Susok azon pontjához jut, a hol 1283-ban a választó vonal volt a két Viz között, itt azután a felső Viz határa mellett tovább folytatván útját, sőt még a sopron-keresztúri utat is érintvén, egész Harka határáig halad. Ezen oklevél tanúsítja azt is, hogy ekkor már Kópháza is fennállott, és pedig véleményem szerint Ravazd területén, de a falutól — melynek 1429-ben Pukfuos volt birtokosa — délre fekvő két Viz birtokkal csak később egyesült a kópházi határ. Hogy a soproni *Wiesäcker*-ek nem Viz birtok, hanem a rétség után nyerték nevüket, valószínűnek tartom. Néhai tudósunk Nagy Imre csak abban tévedett, hogy Ravazdot igen

közel helyezte Sopron városához, a miből azután, a többi helységek földrajzi fekvésének meghatározása körül kifejtett buzgalma mellett is, az volt a következés, hogy *Viz*, *Kovácsi* és *Págya* birtokok fekvéséről adott magyarázata sem maradt a tévedéstől.

PETLEND. Petlen puszta ma Bogyoszló határában fekszik ugyan, de 1558-ban említetik egy *Petlen* puszta,¹⁾ mely Sziltől északra feküdt; ez azonban — úgy hiszem — ma nem ismeretes.

PETŐHÁZA Fertő-Szentmiklós mellett, úgy vélem, Endréd területéből vált ki.

POMAGY. Annak idejében két Pomogy volt, az egyik a Fertőnél ma is fönnáll. Hogy kettő volt, bizonyítja épen az idézett 1346 évi oklevél is.²⁾ A Büdöskút mellett s ettől délre fekvő *Pomagh* helységet a németek *Czilingthal*-nak hívták; talán erre vonatkozik az idézett 1271 évi oklevél is.³⁾ A Duerféle iratok közt lévő 1441 és 1447 évi adatok szerint a Fraknoi grófok birtokainak sorozatában a Fertő-melléki *Pomogy* (Paumhacken) és *Czilingenthal* faluk fordulnak elő; a Soproni Oklevéltár okleveleiben pedig a Büdöskút melletti Pomag a Fraknoi grófok birtokai közt 1434-ben mint *Pomag*, 1435-ben mint *Czilingenthal* soroltatik föl. Ez utóbbi Pomag fekvésére nézve megemlítem, hogy a Fejéرنél közölt 1265 évi oklevél szerint⁴⁾ *Pughina* földtér keletről Heren, északról Poghon (= Pomag) faluval volt határos; egy ugyanott olvasható oklevél 1338-ból pedig azt mondja, hogy Büdöskúttól délre Pomagh helység feküdt, s ez a mai Czilingthalnak (Völgyfalunak) felel meg, habár nyugatról Büdöskútnak akkor Pecsényéd volt a szomszédja, míg ma ezek egymással nem határosak.

RAVAZD. Erről már Págya alatt közöltem észrevételeimet.

RÉPCZEFŐ. A lékai és keresztúri uradalnak régi elenchusában egy helyen *Felső*-, *Közép*- és *Alsó-Répczefő* helységek neveit is olvastam, megfelelőleg *Ober-Rabnicz*, *Schwengraben* és *Unter-Rabnicz* neveknek; a közéletben hogyan használták, nem tudom.

ROSSGRUND. A *sylva Rossgrund* iránt 1633-ban pere volt Nádasy Pálnak. A locsmándiak használták egykor, de úgy sejttem, hogy mint a borsmonostori apátság birtoka, Malomházának volt tartozéka.

¹⁾ Sopron vm. Oklt. II. 628 és köv. II.

²⁾ Sopron vm. Oklt. I. 137.

³⁾ Árp. Uj Okmt. VIII. 362.

⁴⁾ Cod. Dipl. IV. 3. 301.

RÖJTÖKÖR. A mai Lajta-Szentmiklós egész határa és Pecsényéd egy része a régi Röjtökör területén fekszik.

SÁR. E hely nem Sopron vármegyében keresendő, hanem Vasban, a hol a *Sárerdő* ma is létezik. A Gócs család, mint tudjuk, egykori Vas vármegyei sári birtokáról írta magát, a mint hogy Gócsfalva is ott volt. A »*via de Suprunio ad Sár*« alatt a Sárvárra vezető út értendő.

SCHANDORF. Miután Mosony vármegyében *Csun* helységnek is ez a német neve, könnyen megeshetik, hogy az ezen helységre vonatkozó adatokat tévesen a Sopron vármegyei *Schadendorf* helységre érti valaki.

SEFRED. Nem ismervén *Sebred*-ről szóló oklevelet, csak annyit mondhatok, hogy az Osl nemzetség *Sefred* nevű birtokát ¹⁾ Kapuvár területén vagy ennek közvetlen szomszédságában kereselek, a mennyiben tudom, hogy ott *Szeifrid* nevű rétság létezik.

SELEGD. Ezt azonosnak tartom *Seleg*-gel, minthogy előfordul: *Selgi-Ilmitz*, *Seleg* alio nomine *Kis-Ilmitz*.

SIEGENDORF magyarul *Czinfalu*. Ezt *Siegraben* (Szikra) faluval nem lehet azonosítani, mely 1302-ben *Sikrems* név alatt Kabold szomszédságában említetik.²⁾ A mellette folyó patak egy 1222 évi oklevélben *Sykrinpatak* nevet visel.³⁾

SZÁKA (Szákány). Ez alatt azon területet értjük, mely a mai *Zagapatak* mellett a malomházi, kisbaromi és locsmándi határban fekszik, melyből régi időben egy nagyobb részt *Zaka* máskép *Pulczesdorf* név alatt a borsmonostori apátság bírt.⁴⁾ Az 1225 évi határjárás Ukecz, Zaka és Baran határát együttesen írja le, s így téves azt következtetni, hogy Szaka Unddal is határos volt, mert csak Ukecz volt Füles falunak, Undnak és Zsírának szomszédja; ellenben Zaka határai voltak: Malomháza, Barom, Nigván, Gyirót és Ambus puszta; így tehát — miután a régi határok itt nagyon megváltoztak — úgy látszik, nagyobb része Locsmánd, Malomháza és Barom mai területébe olvadt; különösen Locsmándra nézve azt állítják, hogy Pulczesdorf faluhelye s közvetlen környéke Locsmánd észak-i területébe olvadt. Zaka területéhez sorolandó a Gyirót és Ambus melletti 40 hold *Zakanföld*;⁵⁾ de máshol keresendő az idézett oklevélben említett *Zakanréte* ⁶⁾ a *rotundum pratum* és *Bajka földje*

¹⁾ Sopron vm. Oklt. I. 70.

²⁾ *Fejér* id. m. VIII. 1. 104.

³⁾ *Fejér* id. m. III. 1. 369.

⁴⁾ Sopron vm. Oklt. II. 411.

⁵⁾ Sopron vm. Oklt. I. 14.

⁶⁾ U. o. 12. 1.

mellett, mert az a Répcze jobb partján, az egykor Enyud falu határában (ma Frankó) feküdt.

SZAKONY. Az itt idézett adat: *terra Zakan*,¹⁾ a fentérintett Zaka (néha Zakan) borsmonostori apátsági *praedium*ra vonatkozván, ide tévedésből kerülhetett.

SZALMAD. Minthogy a béli apátnak 1351-ben a mai Rábapordány és Bágyog mellett birtoka volt,²⁾ azt sejtem, ez Szalmaddal azonos lehet.

SZÉK. Erről RoVo váránál szóltam.

SZEMVERT azonosítását Zemenyével tévedésnek tartom, mert a Fejérnél közölt 1321 évi oklevél³⁾ Zerlahely (Stöttera) határát így írja le: keletre Szántó (ma Ottova), délre Egeredi Pál birtoka, nyugatra Zemenye, észak felé Senverd (Osliaké) és Heureb feküdtek. Tehát *Szemvert* alatt nem lehet *Zemenye* helységet érteni, mert Szemvert nézetem szerint a mai Stötterának azon határrészére esett, mely Zemenye mai észak-keleti határcsúcsával is érintkezett s utóbb Stöttera területébe olvadt; de Szemvert akkor észak felé alig nyult oly messze, mint ma Stöttera. Heureb a mai Hirm délnyugati határában feküdt.

SZENTPÉTER. Oszlop és Oka tájékán kereshetjük.

TELEK. Fejérnél több adat szól róla; és pedig 1223-ban Pecsényédnek déli szomszédjakint szerepelt *villa Theluk*, azután 1265-ben Pughina földtéről az mondatik, hogy tőle keletre Heren, nyugatra *Theluk*, északra villa Poghon és Bessenyő fekszenek.⁴⁾ A tájék tehát határozottan meg van jelölve, csak a szűkebb határt nehéz kinyomozni. Poghon alatt Pomagh (Ciligenthal) lappang, Pughina földtér pedig e szerint már Tormafalu határába esnék, a mit csak úgy tartok lehetségesnek, ha az, akkor még Pughina nevet viselvén, a Heren nevű régi területtel nem volt egyesülve. Theluk birtokot Siklós területén kellett keresnünk, ha mindjárt Siklós neve már 1325-ben előfordul is,⁵⁾ és sokszor egy helységnek több neve lévén. épen Siklósról tudjuk, hogy később így írták: *Siglos antea Petelau*; mindamellet valószínű, hogy Telek mégis a siklósi tómalom szomszédságában, vagy talán épen azon a helyen, hol 1435-ben *praedium Holern* feküdt,⁶⁾ keresendő. Holern pedig Siklós falutól nyugatra, a mai tómalom helyén terülvén el, nyugati

¹⁾ Sopron vm. Oklt. I. 13.

²⁾ Sopron vm. Oklt. I. 230 és kőv. 11.

³⁾ Cod. Dipl. VIII. 2. 313.

⁴⁾ Cod. Dipl. III. 1. 395. és IV. 8. 301.

⁵⁾ Sopron vm. Oklt. I. 104.

⁶⁾ Duer-féle iratok.

szomszédja Rőjtökör volt. Ha ehhez hozzá adjuk, hogy az 1331 éven túl Telek neve nem fordul elő, s midőn azt a Nagymartoniak megvették, az oklevél szintén említi, hogy Bessenyő szomszédságában fekszik: azt hiszem, hogy nézetem a földrajzi fekvésre nézve nem lesz helytelen. Csak azt jegyzem még meg, hogy egy 1202 évi oklevél Nagymarton határát írván le, azt mondja, hogy északon, tehát a mai Siklós déli területe mellett *Zolunta* és *Pugym* falukat érinté a határjárás; ¹⁾ de hogy ez a Pugym a fentérintett Pughina területnek felel-e meg, s annak déli határával van-e dolgunk, továbbá hogy az 1243-ban a Nagymartoniaknak adományozott *Zolunta* és *Pucina* földek ²⁾ az idézett 1202 és 1265 évi adatokban említett területekkel azonosak-e? mind ez, habár egy vagy más tekintetben kifogásnak is lehet helye, mégis valószínűnek látszik.

TEMFEL. Ez a név, noha a birtokról az oklevelek a XV-ik század első felében még emlékeznek, talán azért nem ismeretes a lakosknál, mert Temfel hihetőleg már a XVI-ik században Kismarton határával egyesült; de hogy 1437-ben *Keresztyén* név alatt előfordul, azt magam is csak Csánki munkájából tudtam meg.

UDVARD. Erről már Micske alatt volt szó.

UKCSE. Felső-Pásztori és Rába-Pordány közt. A Nádasy Ferencz protocollumának elenchusában ez áll: *Ukche ad possessionem Pásztori pertinens.*

UNTATÓ. A Soproni Oklevéltárban felsorolt adatokban ezen birtokot a határjárás oly világosan és pontosan írja körül, hogy azonnal meggyőződünk, hogy itt a mai *Bodonhely*-lyel van dolgunk; tehát semmiesetre sem kereshetjük Szovát határában.

URKONY. A süttöri határban az *Urkon* dülő tartja fön a hely nevét.

ZEMENYE. Erről már Szemvert alatt emlékeztem meg.

A Sopron vármegyei régi birtokosokról nem szándékoztam szólni, hanem itt mégis kivételesen a Duer Jakab hagyatékából származó másolatokban előforduló egy-két birtokost kívánok felsorolni, kik a Fraknói grófok birtokain kisebb területeket bírtak; és pedig 1368-ban *Marchekki Heidenreich* Eckendorfon (Ikka) három telket, *Wagramer Mihály* és *Farkas* (egy helyen *de Tormáskér*) 1426-ban Krenstorfon néhány telket, 1428-ban pedig Pecsényéden három telket zálogul bírtak.

¹⁾ M. Tört. Tár, IX. köt.

²⁾ *Fejér* id. m. IV. 1. 275.

Azután *Praun Henrik* 1426-ban Holern nevű pusztán Siklóstól nyugatra telket és tavat vásárolt, mely birtokot 1430-ban az említett Wagramerek megvén, ezt, valamint más birtokaikat is 1445-ben Wagramer Farkas *Rastenbergi Neidegger János* kismartoni várnagynak adta el, a midőn is ezen birtokok állandéka volt: a krenstorfi (tormáskéri) négy telek, egy fél malom, a pecsenyédi udvar három telekkel, a Siklós melletti tó és telek. Később, 1450-ben, Neidegger az ő birtokait Albrecht osztrák herczegre, ez ismét 1451-ben a cillingthali udvarral Frigyes császárra ruházta át. Továbbá *Lukas von der Grueb* 1413-ban a fraknói uradalom területén, a Lajta vize mellett (talán Ikka vagy Alram birtokban), *Meissen Hans* özvegyének fél rétet adott el, mely azután 1434-ben Fraknói Pál gróf jóváhagyásával *Neidberg* (így) Jánosra és Györgyre szállott örökségképen. Miután II. Ulászló király 1491-ben *Prünschenk Zsigmond* és *Henrik stettenbergi* báróknak (a Hardegg ősöknek) Fraknó várát oda ígérte, s azt, valamint Kismartont is 1492-ben Frigyes császár a maga részéről *Prünschenk Henriknek* szintén kilátásba helyezvén, 1495-ben Miksa császár Fraknót visszaválthatóképen 24000 rajnai forintért *Prünschenk* (Hardegg) *Henriknek* átadta, kinek utódai 1533-ig bírták, a midőn I. Ferdinánd részéről Duer Jakabnak birtokába bocsátatott: azért azt hiszem, hogy mindezen tények fölemlítése által a birtokviszonyok ismeretéhez némi adalékot szolgáltatam.

A Duer-féle iratokból az is kiviláglik, hogy 1441-ben Albrecht osztrák herczeg Fraknói Vilmostól Fraknó várával az erre vonatkozó iratokat is átvette, a melyekből — úgy látszik — csak egy csekély rész jutott a következő birtokosok kezére; a miért is a Nagymartoniak okleveleinek nagyobb része Ausztriában lappang.

Mosony vármegyei helységek.

LEGÉNTŐ helységről és vidékéről már más helyen és alkalommal is írtam. A »*Fontes rerum Austriacarum*« megfelelő kötetéből vett némely jegyzeteim bizonyítják, hogy egy 1203 évi oklevél szerint ama praedium, melyet *bysseni quondam possidebant*. közvetlenül a Lajta vizével lévén határos és a később is előforduló *Hagenau* erdőt is érintvén, semmikép se lehet Legéntő, hanem a mai *Königshof* a kőbányai terület egy részével. A vonatkozó adományozó levelet 1210-ben a pápa is megerősítvén, itt a praedium neve: *grangia regis Ungariae*. Ezen *curia regis* birtokról 1217--1374 közt több oklevélben vannak adatok.

A mi azonban a két részből állott *terra* és *villa Legintő*

kérdését illeti, erre nézve egy oklevél kivonatából ezt jegyeztem föl: »curia Legintov sive novum praedium, cum villa adjacente similiter novum praedium«. De eltekintve ettől, a Legintóról szóló két határjárás, valamint a többi oklevelek, melyek a szentkereszti apátságnak adományozott egyéb szomszéd birtokokról szólnak, semmi kétséget sem hagynak fön arra nézve, hogy Legintó maga a zöme azon területnek, mely körül a később adományozott vagy szerzett kisebb szomszédos birtokok, mint: 1278-ban *terra Bissenorum* északon Tördemész mellett, *Tunafalva* vagy *Tenefalva* (= Vogeldorf) 1317-ben, az egymással határos vagy talán azonos *Szécsen* és *Szécsenvölgy* 1318 és 1324-ben, *Petlen* 1347-ben csoportosulván, a mai *Mönchhofen* (Barátfalú) nevű helység határát alkoták; s mivel az apátság megírt történetéből annyit tudunk, hogy a mohácsi vész után elfoglalt birtokait ismét visszakapta: valószínű, hogy a régi *Legintó* (később *novum praedium* vagy *curia monachorum novi praedii*, németül *Neuaigen*) a XIII-ik és XIV-ik században hozzácsatolt területekkel együtt a mai állapotnak is megfelel. Nemcsak az ezen birtokok határjárásaiban említett szomszéd helyek, mint Gálos, Zarán és Szent-Mária, továbbá a két Legintónak és Petlennek határaiban előforduló *longa vallis*, azután talán a Mosony és Hegyeshalom felé vezető utak érintkező határpontjai és egyéb adatok, melyek a táj ismerőinek bizonyára még bővebb fölvilágosításul is szolgálhatnának, hanem a közvetlen szomszédos Beledre és az ezzel határos Pótfalvára vonatkozó oklevelek is — úgy vélem — támogatják nézetemet.

Az 1318-ban említett *Szécsen* határleírásába — ha jegyzeteim nem csalnak — valami értelemzavaró hiba csúszhatott be, mert a szomszédok ily megjelölése: keletnek terra Zaran (ma Zurán), délnek Gálos, nyugatnak Neuaigen curia földje, nem érthető; mivel eltekintve attól, hogy az északi határvonalról nem is szól, Szécsen a nevezett szomszédos helyekkel így nem tartott határt; valószínű, hogy tévedésből észak helyett kelet, nyugat helyett dél, és dél helyett a nyugati táj van határául megjelölve. Ellenben *Szécsenvölgy* birtoknak 1324-ben a győri káptalan által teljesített határjárásáról szóló jelentés már oly világosan jelöli meg a szomszédokat, hogy itt kétségnek helye nem lehet. Noha Szécsen adományozása alkalmával 1317-ben már a szomszédok is felsoroltatnak, még sincs kizárva az, hogy a Szécsenvölgy határjárásáról szóló jelentés épen Szécsenre, mint vele azonos birtokra vonatkozik, annál is inkább, mert Szécsenvölgy adományozásáról külön oklevél nem is szól. Feküdt pedig Szécsenvölgy: *Gálos*, *Zurán*, *Tördemész* (Miklósfalva határa) és a *Curia monachorum* birtokok közt.

A mai *Mönchhofen* határának kiterjedésére nézve fenforgó kétséget, ha valamivel, úgy bizonyára a XV-ik századot követő korszak okleveleinek adataival — melyek azonban nem állanak rendelkezésemre — lehetne eloszlatni. Az apátság történetéből tudjuk azonban, hogy 1554-ben *Mönchhofen* helységhez és majorságához *Mühldorf* nevű puszta falu és majorsága is tartozott, de hogy ez hol feküdt, s luppanghat-e alatta a régi *Szécsen*, arra talán az, a ki a helyi viszonyokat ismeri, adhatna feleletet. Ugyanazon évben *Mönchhofen* másik tartozékát, *Vogeldorf* puszta falu területét, a mönchhofeni és pótfalvi lakosok közösen használták ugyan, de mégis azt hiszem, hogy az a puszta falu-terület a mai *Mönchhofen* határának déli csúcsát foglalja el, a mit a Tenefaluról szóló oklevelek is bizonyítanak.¹⁾

Miután 1554-ben *Mönchhofen* a császári ménés számára bérbe adatott, az apátság minden törekvése mellett is ezen birtoknak visszaadását ki nem eszközölheté, sőt 1648-ban az udvar részéről biztosítást nyert gróf Draskovics, hogy az neki zálogba fog adatni, és pedig *Mönchhofen* az uradalommal és Radschin várával együtt; s midőn 1652-ben a ménest eltávolították, az apátságnak földadatává vált bebizonyítani, hogy *Mönchhofen* és a mellette lévő Radschin falu csakugyan az ő jogos tulajdona. Tehát pörre került a dolog, a minek csak a Draskovics gróffal kötött egyezés vetett véget, s így végre az apátság 1676-ban *Mönchhofen* birtokát ismét teljesen visszakapta s ma is bírja. Hogy *Radschin* alatt mely részét a birtoknak kell érteni, e kérdés már nem tartozik a jelen közlemény keretébe.

Az apátság történetéből tudjuk, hogy *Petlen* (*Furchendorf*) *Mönchhofen* északi felében, tehát jó távol a Fertőtől feküdt, csakhogy eltérőleg az oklevelektől, *Zuránnal* is határosnak mondatik

A mi *Lendorf* birtokot illeti, arra nézve ugyanaz a forrás előadja, hogy e birtok két részből állván, az egyiket, mint az oklevél is tanúsítja, 1359-ben, a másikat azonban csak 1421-ben, és pedig Leánsoki másképp Togenföldi Domokostól vette az apátság. 1554-ben ezen birtok puszta lévén, a mönchhofeni és pótfalvi lakosok használták. Ha a mai *Mönchhofen* déli határa mellett feküdt Beledre vonatkozó történeti adatokat a XVI-ik századból jobban ismernők, nemcsak Leánsok, hanem más birtokok fekvésére nézve is tájékozhatnók magunkat; így azonban csak sejteni lehet, hogy *Leánsok* a mai Pótfalva határának egy része,

¹⁾ Fontes rerum Austriacarum.

épen úgy mint *Macskád* (Katzendorf), melyről tudjuk, hogy 1554-ben mint pusztát a pótfalviak legelőül használták s hogy az oklevél szerint (1330) a mai pótfalvi területen fekszik. Pótfalva történetében van megemlítve, hogy *Michldorf* pusztá falu az apátságtól elesett, 1554-ben a pomogyiak használták; de hogy hol keressük, arra nem találunk semmi támpontot. Minthogy a régi *Beled*, mely ma már nem létezik, Mönchhofen és Pótfalva közt feküdt, nagyon valószínű, hogy a régi Pótfalva határával egyesült; s ha fontolóra vesszük, a mit az ottani vidék egyik ismerőjétől tudok, hogy t. i. a Gálos és Pótfalu közti tájékat, hol Macskád feküdt, ma *Zitzmannsdorf* néven nevezik: úgy azt sejttem, hogy az inkább Beled területére vonatkozhatik.

LÉBÉNY. Minthogy az 1208-ban említett *Lébény* és *villa sancti Nicolai* mint külön területek vannak felsorolva, s az 1261 évi oklevélben *ecclesia b. Margarethae de Lébény* és *ecclesiab. Nicolai de Zilas* mint Vitéznek anyaegyházai szintén kellően meg vannak különböztetve: azt sejttem, hogy a későbbi (1480 évi) *ecclesia sancti Nicolai de Lébény* is Lébény-Szentmiklósnak, vagyis az egykori zilasi Szent-Miklósnak felel meg.

THULED. Ez a birtok Macskádtól keletre feküdt; hihetőleg ez is inkább Pótfalva, mintsem Boldogasszony határában keresendő. Talán *Theluk*-nek olvasandó.

*

Közleményemet azzal az óhajtással zárom be, vajha azok, kik ilyen kérdések tisztázása dolgában nagyobb tapasztalással bírnak s nálamnál illetékesebb vizsgálók, a vidéken fekvő helységek homályos múltjának földerítését czélul tűznék ki maguknak.

STESSEL JÓZSEF.

VERSEGHY ÉS A CENSORI HIVATAL.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

A censori állás Verseghyt¹⁾ egész életén keresztül vonzotta. Talán a nyugalmas, csendes munkával járó foglalkozásért, mely semmi megerőltetést nem kívánt, talán az aránylag (de csak az ő szerény viszonyaihoz képest) jó javadalmazásért, vagy mindkettőért, de már 1789-ben, alig hogy a zimonyi táborból megjött, folyamodott a Helytartótanácsához, hogy a budai censor mellett gyakornoknak alkalmazzák.²⁾ Hallotta, így szól, hogy a budai censori hivatal munkája nagyon megszorodott; ő, bár tábori káplán, mégis szívesen segítene mint adiunctus vagy practicans Hübnernek, az akkori censornak. Kérése nem teljesült. Ezután nagyon elfoglalta idejét Millot fordítása és hosszas betegeskedése, de alig hogy betegségéből fölépült, alig hogy elmúlt a hosszas szenvedései nyomában járó gyöngeség, mikor már 1792 aug. 16-án beadja kérvényét a Hübner Mihály halálával³⁾ megüresedett censori állásért.⁴⁾

Röviden, de annál tetszetősebben csoportosítja azokat az okokat, melyek a Helytartótanácsot rávehetnék, hogy erre az állásra őt hozza javaslatba. Mint tábori pap, szolgálta már a királyt, részt vett a török háborúban is, meg is betegedett, úgy hogy mást, mint ülő munkát nem vállalhat. Ilyen alkalmas állás a censori hivatal, a melyre ő magát minden tekintetben alkalmasnak hiszi, mert beszél magyarul, németül és szlávul — a latint természetesen meg sem említi — sőt ha tetszik, kész magát bármilyen vizsgálatnak alávetni. És még egy körülményre hívja föl a figyelmet: ha őt nevezik ki censornak, az állam aránylag

¹⁾ Fogsága előtt, melyet a Martinovics-féle összeesküvésben való részvétele miatt szenvedett, *Versegi*-nek írta magát, később azonban következetesen Verseghynek.

²⁾ A folyamodvány nincs meg, csak későbbi írásaiból értesülünk róla.

³⁾ Eredetije nincs meg; sajátkezű (hiteles) másolata az Orsz. Levéltárban, H. T. 1792: 23821.

⁴⁾ Hübner csak aug. 15-én este 8 órakor halt meg.

olcsón jut hivatalnokhoz, mert megszabadúl az eddig neki fizetett 350 frt nyugdíjtól. Ez utóbbi érv épen nem volt a leggyöngébb, mert a könyv-vizsgáló tulajdonképeni fizetése csak 500 frt volt, és minden egyéb átalánynyal sem rúgott többre 753 forintnál.

A Helytartótanács a folyamodványt egyelőre *ad notam* vette, és csak később, 1793 szept. 17-én, mint a többi folyamodóknak, felelte neki is azt,¹⁾ hogy a magyar, német, szláv és francia nyelvben való jártasságát bizonyítsa hiteles okmányokkal. Míg az irat a tanácsnál hevert, október végén följelentés érkezett ugyanoda Versegheynek egy régebbi munkája ellen. Ez a följelentés nemcsak elütötte Verseghyt a censorságtól, hanem még büntetést is hozott reá.

A könyv, a melyről a följelentés szólt, a már említett Millot-féle fordítás: *A' világnak közönséges története*;²⁾ a följelentő pedig Rietaller Mátyás, esztergom-megyei áldozó pap, a ki akkor Hübner halála után az egyetlen budai censor volt.³⁾ Harmadfél íves fölterjesztésében a Helytartótanácshoz⁴⁾ elmondja, hogy néhány héttel azelőtt (az irat 1792. okt. 20-án kelt) egy igen tiszteletreméltó férfi figyelmeztette őt erre a veszedelmes könyvre és azzal fenyegette, hogy ha a censura nem intézkedik és tovább tűri a könyv terjedését, ő jelenti föl a censurát. Engedelmeskedett e férfinak, mivel ismerte nagy tudományát és kiváló jellemét: elolvasta a könyvet. Magában »A' nemzetek közönséges Történeté«-ben nem talált semmit, a mi ezt a szigorú ítéletet igazolta volna, azonban annál inkább a hozzáfűzött 106 lapra terjedő értekezésekben. Ezek az értekezések, a mint Rietaller állítja, a *Horus* című könyvből vannak merítve,⁵⁾ a minél gonoszabb, veszedelmesebb munka szerinte a XVIII-ik században nem jelent meg, mert azt akarja elhíttetni olvasóival, hogy a vallás csak babona és csalás.

Ebből a szennyes forrásból merítette Verseghy, a katolikus pap, értekezéseit, megtoldotta egyéb istentelen írók (Voltaire, Marquis d'Ar) műveiből vett részekkel s hozzá

¹⁾ Az indorsatiók fogalmazása az Orsz. Levéltárban, H. T. 1792: 25346. (A számozásban hiba történt, 792 helyett 793 kellett volna; így az akta rossz helyre került.)

²⁾ A pöriratok »A' világnak közönséges Történetei«- czímen említik.

³⁾ Később nagyváradi kanonok, Bars megye törvényszéki ülnöke, a püspöki lyceum prodirectora.

⁴⁾ Eredetije az Orsz. Levéltárban, H. T. 1792: 24124.

⁵⁾ Horus oder Astrogeolischer Endurtheil über die Weissagungen auf den Messias wie auch über Jesu und seine Jünger, 1784. Szerzője Johann Ernst Wunsch, lipcei professor.

toldotta a tisztességes Millothoz. Még súlyosabbá teszi bűnét, hogy nagy ravaszúl minduntalan arra hivatkozik, hogy történetet írván, nem kötelessége a theologia és történelem között fölmerülő vitás kérdéseket eldönteni. Teszi magát, mintha a vétkes nézeteket fölemlítve, de meg nem czáfolva, hanem egyszerűen a theológiára utasítva az olvasót, eleget tett volna kötelességének.

Részletesen kimutatván mind a tíz értekezésben a veszedelmes és hazug dolgokat, az a véleménye, hogy a fordító a becsületes Millot művét teljesen megrontotta, s még az előbbieknél is inkább tetézte bűnét, mikor fordítását a honleányoknak ajánlja, hogy azok is megromoljanak a Verseghy nyitotta piszkos forrásoktól és így anyai tejjükkel csöpögtessék gyermekeikbe azokat a gondolatokat, melyek a vallást, a nép üdvét, mindannyiunk boldogságát megrontják. Könyörög a nádorhoz és a Helytartótanácshoz segítségért.

A Helytartótanács abban az időben még nem érezte meg azt a változást, mely a kormány politikájában II. Lipót halála óta beállott. Vagy ha meg is érezte, nem hatott reá ez a változás, megmaradt a magyar törekvések buzgó, szabad-elvű pártfogójának. Tagjai között sokan voltak, kik a magyarság mellett és részben a rendi alkotmány ellen nyíltan vagy lappangva forrongó indulatokat barátságos figyelemmel kísérték, s a magyarság szellemi mozgalmának vezetőivel, a költőkkel, jó viszonyban voltak. A kormány ármánykodása, az udvari kancellária zaklatásai elől ők védték meg az írókat, mint p. o. Bacsfányit¹⁾ és Laczkovicsot,²⁾ ők szelídítették a kancellária ítéleteit az által, hogy azok végrehajtását rábízván a hivatalos testületekre, nem sokat törődtek vele, végrehajtották-e vagy sem.

A leghatalmasabb ember a tanácsban akkor, sőt talán az egész országban, Zichy Károly gróf országbíró volt. II. József alatt, mikor közvetítőnek lépett föl a császár és a nemzet között, nagyrészt elvesztette népszerűségét, de később visszanyerte, mert ha nem is tartozott, ép úgy mint a tanács alelnöke Haller József gróf, a tulzó demokraták közé, ha hí királpárti volt is, hazáját nagyon szerette, és a kormány erőszakos, törvénysértő intézkedései ellen mindég tiltakozott. Kiváló szónok létére nagy szerepet játszott az országgyűlésen is; tehetségét itt is, a politikában is, mindég a szabad Magyarország érdekében használta, úgy hogy Haller gróffal együtt a Martinovics pör folyamán kegyvesztettek is lettek egy időre

¹⁾ Bacsfányi levele Arankához, 1793. márcz. 19. Megjelent Bacsfányi Költeményei kiadásában, 1865. 25°—254 ll.

²⁾ *Fraknoi*: Martinovics és társainak összeesküvése, 159 és 160. l.

az udvar előtt. Fiatal korában szívesen foglalkozott a fölvilágosodás irodalmával, maga is írt egy ilyen irányú művet: *Verwandlung Ungarns. Ein prosaisches Gedicht aus dem Lateinischen.* Wien, 1768.¹⁾

Az ő hatása alatt állott akkor első sorban a tanács elnöke, a nádor is: Sándor Lipót királyi herczeg, az első férfit, a kit a Habsburgok családjából a nádori székre emeltek. Maga Zichy Károly volt az, a ki II. Lipót kedvéért kieszközölte a magyaroknál, hogy a király negyedik fiát, a tizennyolcz éves Sándor Lipót főherczeget kiáltsák ki nádornak. A fiatal herczeg, korát meghaladó éles látással ismerte föl, hogy első sorban népe szeretetét kell megnyernie, s az országbíró sietett őt fölvilágosítani, hogy erre első eszköz a magyar nyelv megtanulása. De még gyorsabban haladt előre népe szeretetében, mikor átvette hivatalát és kitűnt az a nemes bátorság, melylyel a tanács élén a magyar érdekeket védelmezte, különösen mikor atyja halála után bátyja vette át az uralkodást. Népszerű volt nemcsak a főurak körében, hanem mindenütt, a hol ismerték, mert megismerte, megértette a magyar nemzet sérelmeit, panaszait, és megvolt benne a hajlandóság, hogy tőle kitelhetőleg orvosolja azokat.

Semmi sem bizonyítja jobban az iránta tanusított szeretetet, mint az a legenda, a melybe később váratlan halálát burkolták. A tragédia részletei ismeretesek.²⁾ 1795 júliusában Bécsbe ment föl a nádor; 10-én, egy családi ünnep alkalmával Laxenburgban tűzijátékot akart rendezni, mikor a lőpor hirtelen fölrobbant s a fiatal herczeg égési sebeibe hét nap múlva belehalt. Nagy volt a szomorúság, a magyarok nem akarták elhinni, hogy véletlen szerencsétlenség fosztotta meg őket pártfogójuktól: kerestek kapcsolatot az akkori viszonyok között. Nem volt nehéz találni. Két hónapja sem telt el, hogy a Martinovics-féle összeesküvés hét tagját kivégezték, s tudták, hogy a nádor közbenjárt érdekükben;³⁾ megszületett a legenda, hogy az elitáltak írásai között találtak iratokat, melyek azt bizonyították, hogy a nádornak is volt tudomása az összeesküvésről és őt akarták Martinovicsék, elszakadva Ausztriától, Magyarország királyává választani. Ezért emésztette el a fiatal herczeget az udvar. Változott formában (mintha a bécsi kormány féltette volna Magyarországot a népszerű nádortól) sokáig föntartotta magát ez a hit.

¹⁾ *Wurzbach*: Biographisches Lexicon, 60: 29.

²⁾ Olv. a bécsi *Fremdenblatt* 1896. szept. 19-iki számában J. Newald cikkét, és Acsádyét a *Nemzeti Újság* 1895. szept. 8-iki számában.

³⁾ *Fraknoi*: Martinovics és társainak összeesküvése, 370. l.

Természetes, hogy az a testület, melynek élén ilyen férfiak állottak, a szabad és független gondolkodásnak védőbástyája volt, s fölfogása, hangulata nem kedvezett a jogtalan támadásoknak. Ekkor is, a censornak erős felháborodása és éles kifakadásai nem győzték meg igazáról a tanácsot, mert bár rögtön (okt. 23-iki ülésében) tárgyalta az ügyet, de a mint egy erre a tárgyra vonatkozó szűkszavú fogalmazványból¹⁾ értesülünk, mielőtt a följelentés ügyében határozott volna, a tényállással akart megismerkedni. Leírt tehát Pest város tanácsának, szerezze be a munka megjelenésére vonatkozó adatokat: első sorban hol nyomtatták a fordítást,²⁾ volt-e censor kezében a könyv kézírata és ki írta rá az »imprimatur«-t?

Csakugyan ez utóbbi volt az egyetlen eldöntendő kérdés, s a Helytartótanácsot jó érzéke vezette, mikor nem bocsátkozott az ügy tárgyalásába, míg ez iránt fölvilágosítást nem kap.

A városi tanács sietett engedelmeskedni a rendeletnek s egyik tanácsosa (Doleviczeny Sándor) által megkérte Weingand János Mihály könyvkereskedőt, hogy szolgáltatssa be a Helytartótanácsból kívánt adatokat, mert tudták róla, hogy ő nála van bizományban a könyv. A vizsgálat csodálattreméltó gyorsasággal folyt le, mert a Helytartótanács megkívánta, hogy egy hét leforgása alatt nála legyenek az adatok. Okt. 27-én küldte el a Helytartótanács a leíratot, s Weingand okt. 31-iki kelettel jelenti, hogy a Millot-fordítás Katharina Landerer nyomdájában jelent meg 500 példányban, még pedig a bécsi censornak Szekeresnek és a titkárnak Hoffingernek engedélyezésével (1790 ápr. 30.), sőt ő maga is látta az aláírásokat. A tanács nov. 3-án, az nap, a mikor kezéhez kapta e jelentést, már fölterjesztette a nádorhoz.³⁾

Weingand, a kívül Verseghy igen bizalmas viszonyban volt,⁴⁾ egyidejűleg értesítette Verseghyt is az őt fenyegető veszedelemről. Verseghy ugyan azt hitte, hogy hivatalból emeltek ellene vádat, s ezért rögtön egy második folyamodványt nyújtott be a Helytartótanácsához nov. 2-án, melyben azonkívül, hogy újra kéri a censori hivatalt, (most már azt is fölemlíti, hogy francziául és olaszul is ért) azért esedezik, hogy adják ki neki a censornak ellene intézett fölterjesztését. Bizva ügye igazságában — hiszen Hoffinger és Szekeres reá vezették kézírátára

¹⁾ Orsz. Levéltár, H. T. 1792 : 24124.

²⁾ A munkán nincs kitüntetve.

³⁾ Pest város tanácsának fölterjesztése Doleviczeny és Weingand nyilatkozataival együtt az Orsz. Levéltárban, H. T. 1792 : 25523.

⁴⁾ Később még a Martinovics-féle összeesküvésben való részvételre is ő vette rá Weingandot.

az *admittitur*-t és az *imprimatur*-t — majd megfelel ő a vádakra, melyekről különben is azt hiszi, hogy személyes motívumok születték: el akarták ütni ezzel a censorságtól.¹⁾

Versegly gyanuja alapos volt. Ha meggondoljuk, hogy *A világnak közönséges Története* 1790 szeptemberében jelent meg, azóta tehát több mint két esztendő telt el és soha sem tettek ellene panaszt, bár egy személyes ellenfele (Alexovics) egy egész könyvet írt is ellene: nem tekinthetjük véletlen találkozásnak, hogy két hónappal az első folyamodvány benyújtása után írta meg Rietaller a maga vádaskodó iratát. Jól választotta meg az időpontot, jól az eszközt. Ferencz császár uralkodása alatt, a kinek reactionarius kormánya még mindég a francziaországi változások hatása alatt állott, és a ki évekkel később a nemzetnek Lipót alatti fölbuzdulását »stürmische Periode«-nak nevezte,²⁾ nagy sikerrel kecsegtethette magát a följelentő. Igaz, hogy Versegly nem az ősi alkotmány megítélésében mondott véleményt, hanem csak a vallásos fölfogással került ellenkezésbe, de tudta azt Rietaller és érezte a fensőbbég is, hogy a vélemény szabad nyilvánítása, ha a vallás terén megindul, átsap majd a politikára is; a ki a vallás dogmáit nem respektálja, az nem ismer a politikában sem korlátot, az az alkotmányt, ezt a »korhadtt intézményt« is meg meri támadni. Igaz, maga Ferencz császár is szeretett volna más alkotmányt adni hű magyarjainak, csak hogy a bécsi kormány álma nem a szabadság, egyenlőség volt, hanem az absolutismus, a provinciák sorába sülyesztett Magyarország.

Ez bizonyítja, hogy a vádaskodó jól választotta meg az eszközt is. Ha igazolja, hogy a censori hivatalért folyamodó Versegly olyan szellemű értekezéseket írt, melyeket minden censornak el kellett volna tiltani, ezzel teljesen tönkretette Versegly reményeit. Az az ember, a ki maga is megsérti a törvényeket, csak nem lehet a törvényeknek őre? Sejteti fölterjesztésében, hogy a ki most átkos szabadelvűségében a vallás ellen izgat, nemsokára a trón ellen is izgatni fog.

De van tényleges bizonyítékunk arra nézve, hogy a följelentésnek önző céljai voltak. Már Rietaller beadványának első sorai fölbresztik gyanunkat: az a bizonyos jó barát, az a tiszteletreméltó férfiú, a ki őt e gonosz könyvre figyelmeztette, csak az ő képzeletében élt, ezzel csak szebb színbe akarta burkolni a dolgot. Azután majdnem egy napon Verseglyvel

¹⁾ A folyamodvány eredetije az Orsz. Levéltárban, 1792: 26185.

²⁾ Hager báró előterjesztése 1813 márcz. 24-én a királyhoz. Idézve *Századok*, 32: 312.

(aug. 17-én) ő is intézett egy folyamodványt a Helytartótanácsához,¹⁾ a melyben bejelenti Hübner halálát, és kéri, hogy Hübner helyére őt, a *secundarius censor* nevezzék ki, s az ő helyére minél előbb más valakit, mert a dolog igen sok.

Igy már rájutunk a föladás igazi okára: Rietaller félt, hogy Verseghy, a ki tudománya, műveltsége és irodalmi munkássága által kitűnt, elnyeri előle az állást. Ezért kellett a föladásnak megtörténni, ezért ekkor, két évvel a vádolt mű megjelenése után, még pedig a primás belegeyezésével.

De Rietaller azt sem akarta, hogy Verseghyt alája, *censor secundarius*-nak nevezzék ki. Verseghyvel ugyan csak az elkeseredés mondatja,²⁾ hogy Rietaller az ő ellenőrzésétől félt, hanem az igaz, hogy Rietaller Verseghy szabadelvűsége miatt aggódott, nem szerette volna tisztársául ezt a papot, a kinek szellemét műveiből eléggé ismerhette.

Verseghy második folyamodása, de még inkább Pest város jelentése meggyőzték a Helytartótanácsot, hogy a fordítás megkapta az *admittitur*-t. Verseghy azonkívül személyesen is megjelent a tanács előtt és bemutatta kéziratát. A Helytartótanács örömmel vette tudomásúl, hogy Szekeres az *admittitur*-t és Hoffinger az *imprimatur*-t 1790 ápr. 30-án ráírták a kézirat végére. Rávezették tehát a folyamodásra a nov. 16-iki ülésen: »ad notam« (tudomásúl), s megbízták Rietallert, hogy igazolja vádjait, mutassa ki a »Bécsben engedélyezett« (Haller gróf toldása) Millot-fordításban a *véleménye szerint* (Haller toldása) a vallási dolgokban kételkedő, a dogmákat, az egyház szervezetét és az egyházi személyeket sértő és gúnyoló részeket,³⁾ még pedig az illető lapok számaikat idézve. Azon a Helytartótanács nem ütközött meg, hogy censurát kiállott műről van szó; hozzá volt szokva, hogy pár év előtt megjelent művet akarnak eltiltani azok az emberek, a kik Bacszányi⁴⁾ állítása szerint »a józan észnek mindenkori ellenségei és spanyol inquisitiót akarnak behozni«. Bacszányi említi⁵⁾, hogy a Kassai Magyar Museum első negyedét is három évvel megjelenése után akarták lefoglaltatni, s csak hatalmas pártfogóinak köszönhette, hogy az üldözést elkerülte.

A nov. 16-án kelt leirat 22-én ment el, 30-án kapta kezéhez a *censor*. Sietett válaszolni, hogy a Helytartótanácsot

¹⁾ Orsz. Levéltár, 1792 : 18220. A folyamodást, a mint az indorsatió mutatja, szintén ad notam vették.

²⁾ Primási levéltár. Novum Archivum 94. P. E. P. III. Nr. 25.

³⁾ Eredeti fogalmazvány az Orsz. Levéltárban, H. T. 1792 : 25523. Ugyancsak Haller törölte ki a fogalmazásból ezt: »és a mit Horusból merített.«

⁴⁾ Levele Aranka Györgyhöz, id. h.

⁵⁾ U. o.

fölvilágosítsa. Meg akarta győzni, hogy nemcsak az ő »véleménye szerint« van tele a könyv veszedelmes gondolatokkal. A vádirat azonban nemcsak Rietaller munkája, hanem együtt írták Krammer Ferenczcel, a ki a theologiai fakultáson a dogmatika tanára volt. Sőt még a primás sajátkezűleg is sok javítást tett a neki bemutatott példányon.

Terjedelmes, három sűrűn teleírt lapot magában foglaló beadványában ¹⁾ ismétli már multkor (okt. 20-án) hangoztatott vádjait, és hogy még kézzelfoghatóbbá tegye a bűnt, mellékel egy példányt Millot-ból, a melybe üres lapokat fűzetett, hogy kimutassa mindenütt, honnan vannak az értekezések merítve.²⁾ Fölterjesztésében a jobboldalon részletesen közli az inkriminált magyar mondatokat, a baloldalon sorra támadja és czáfolja.

Mindezen támadásoknak alapja az, hogy Verseghy nem fogadja el a bibliát történelmi forrásnak, hanem ha más történetírók ellene mondanak a bibliának, akkor Verseghy a biblia ellen nyilatkozik; p. o. hogy csak egyet idézzünk, a 263-ik oldalon, VII-ik értekezésében azt állítja Verseghy, hogy a világnak legalább tizenhárom ezer esztendeje kell állania, mert különben a tavaszi éjnap-egyenlőség pontja nem kerülhetett volna a mértékből oda, a hol most van. A censor azt tartja itt hibának, hogy Verseghy nem mondja meg: a zodiacus melyik jelében állott a nap a föld teremtésekor (!), a nélkül pedig a bizonyítás semmit sem ér, és a biblia tekintélyével ellenkezően, elvetendő. Hogy e kérdésekben Verseghynek volt igaza, azt ma már fölösleges bizonyítani, különben még alább vissza térünk a dologra.

De Rietaller nem elégszik meg a vádló szerepével, bírónak is fölcsap. Szigorú ítéletet mond a bécsi censor fölött, a ki az *imprimatur*-t ráírta. Nem érti, hogyan tehette ezt Szekeres, mikor már maga Millot, Christiani kiadásában és jegyzeteivel — ezt használta Verseghy is — előfordult az *Index Theresianus*-ban (a tiltott könyvek jegyzékében), és József császár alatt is a *Consignationes Librorum*-ban csak a türtek között szerepelt.³⁾ Természetesen elfelejtette már, hogy első beadványában Millot még mint a »becsületes Millot« szerepelt.

Hogy azonban bécsi kollegáját némileg kimentse, egy új vádat eszelt ki, melylyel, a mint majd látjuk, a primásnak és

¹⁾ Eredetije az Orsz. Levéltárban, H. T. 1792: 28304.

²⁾ Ez a példány a kancellária könyvtárába került és 584. számot kapott, de ráakadnom nem sikerült.

³⁾ Vagyis szabad volt olvasni és árusítani, de nem kiadni és fordítani.

a kancelláriának is nagyon megkönnyítette a dolgát: az értekezések a kéziratban az egyes fejezetek után, tehát szétszórva voltak, a nyomtatásban pedig összefoglalta őket, úgy hogy most sokkal veszedelmesebbek, mint mikor külön állottak. Ez menti a censort, de annál súlyosabbá teszi Verseghy vétkét.

Verseghy kérése, hogy a könyv-vizsgáló vádoló iratát megkapja, nem teljesült,¹⁾ bár a primást is megkérte, hogy járjon közben érdekében;²⁾ csak arról értesült, hogy tiltott írók felhasználását és a kézirat rendjének megváltoztatását vetik szemére. Nem hagyhatta szó nélkül a vádakát. Decz. 15-én egy harmadik folyamodással járul a Helytartótanács elé. Tulajdonképen nem is folyamodvány, egész emlékirat. Azt állítja, hogy műve ellen csak azokat a vádakát lehet fölhozni, a melyeket Alexovics idézett könyvében fölemlít, ezenkívül, hogy megváltoztatta a kézirat rendjét és hogy hazai nyelven értekezéseket írt a történet mellé.

Érdekes, hogyan érti félre, jobban mondva hogyan magyarázza félre Verseghy ezt az utóbbi vádat. Hallotta a vádat, hogy magyar nyelven értekezéseket írt: szánt-szándékkal a *magyar nyelvűséget* emeli ki és úgy védekezik, hogy ez csak mentségére szolgálhatna, mivel a magyar nyelvű értekezéseket Magyarországon még kevésbé olvassák. A második váddal is könnyen végez: nem tudta, hogy nem szabad a kézirat sorrendjén változtatni, de másrészt a revisor annyit törölt értekezéseiből, hogy a megmaradt csonka részeket kénytelen volt összefoglalni.

Annál bővebben foglalkozik az Alexovicstól emelt vádakkal. Már a folyamodványban is, de különösen a mellékletként fölterjesztett két védő iratban.³⁾ Az egyikben kimutatja, hogy értekezéseit sem Horusból, sem más tiltott íróból nem vette, hanem részletesen felsorolja azokat a forrásokat, melyeket használt, csupa jónevű író, köztük leginkább Vierthalert. Ettől vett át legtöbbet, ez pedig nagy tekintélyű író, elismert

¹⁾ Positiv adatom nincs arra, hogy Verseghy nem kapta meg Rietaller vádló iratát, csak pszichologiai; harmadik folyamodványában nem említi.

²⁾ Folyamodványa 1792. nov. 3-ról kelteve a primási levéltárban, u. o. Nr. 2.

³⁾ Synopsis apologetica Dissertationum in libro: »A világnak közönséges Történetei, írta Millot, első kötet« contentarum. B. Francisci Versegii AA. LL. et Philosophiae Doctoris, aboliti Paulinorum ordinis Presbyteri, qua versoris Historiae universae Millotianae prima et ultima responsio ad contumelias et sarcasmos in opere »A' könyvek' szabados olvasásáról« contra dissertationes suas in publicum dimissos. A folyamodással együtt az Orsz. Levéltárban, H. T. 1792: 23821.

hírú jó keresztyén.¹⁾ A másikban kevesebb szerencsével iparkodik czífolni Alexovics azon vádjait, melyekről már fentebb szoltunk. A végén azonban szellemes fordulatokkal megtámadja Alexovicsot, a ki azt a munkáját egyenesen ő ellene írta, és hogy a szerzőség gyanuját egészen elhárítsa magáról, név nélkül adta ki, sőt saját műveiből idézőjel között citál.

Arra kéri tehát Verseghy a Helytartótanácsot, szolgál-tassanak neki elégtételt Alexovicstól való meghurczoltatásáért, és engedjék meg, hogy védekezését kinyomtathassa latinul és magyarul. Nem felejtí el azonkívül Verseghy megismételni kérését a könyv-vizsgáló hivatalért.

A Helytartótanács decz. 18-iki ülésén tárgyalta a vádat és Verseghy folyamodványait, de még mindég nem tartotta elég világosnak az ügyet; megbízta tehát egyik tanácsosát, Klobusiczky Józsefet, a ki a Helytartótanács ülésein az irodalmi ügyeket szokta referálni, hogy tanulmányozza át az ügyet és terjeszsen be részletes jelentést. Klobusiczky már decz. 23-án beterjeszti négy íves jelentését. A referens tanácsos helyesen fogta fel földadatát. Nem bibelődött vallásos kérdésekkel, hanem azt vizsgálta, vannak-e a vádolt munkában politikai vagy philosophiai szempontból hibáztatandó állítások és megfelelnek-e a történeti igazságnak.

Alexovics és Rietaller vádaskodó iratai után jól esik olvasni ezt az értelmes jelentést.²⁾ Látszik, hogy fölvilágosodott ember írta, a ki nem akar mindenütt büntetést látni, hanem a modern gondolatok iránt fogékonyan, a mennyire lehet, még menteni szeretné Verseghyt. Annál inkább kelti ez föl figyelmünket, mert a herczeg-primás, a ki a 18-iki ülésen nem lehetett jelen, bizalmas levélben kérte föl őt, hogy ne tárgyalják az ügyet, míg ő, a primás nincs jelen.³⁾ Klobusiczkyt a biboros főpap szíves levele sem tántorította el véleményétől. Fölsorolja ugyan ő is részletesen, a miben szerinte hibázott Verseghy, (természetesen, bármint igyekszik is más színt adni előadásának, mégis csak vallásos dogmák körül forog az) hanem a mint megfogalmazza a véleményét, abból tűnik ki jó indulata. Legfőbb hibája az értekezéseknek, így szól, hogy a vitás kérdésekben nem mond véleményt és így mintegy célzatosan nem utasítja a helyes útra az olvasót, de hozzáteszi később, hogy ez »tán csak gondatlanságból« történt; baj az is, hogy a jegyzetek nincse-

¹⁾ Vierthaler iratai ellen még a salzburgi 1787. jul. 19-iki consistorium sem emelt kifogást, sőt engedélyezte is.

²⁾ Fogalmazványa az Orsz. Levéltárban, H. T. 1793: 5017.

³⁾ A herczegprimás levelének fogalmazványa a primási levéltárban, u. o. Nr. 5.

nek elég oratosan (minus caute) megválogatva, tekintettel arra, hogy a fordítás anyáknak van szánva.

Ilyen formában egészen másként hangzik a vád, sokkal enyhébben.

De legfényesebb bizonyítéka nemeslelkűségének, mikor a támadás színe alatt közvetve még ő védelmezi meg Verseghyt a censor vádjai ellen. Verseghy, mint említettük, hogy megczáfolja azt az alaptalan vádat, mintha tiltott könyvekből merítene, Vierthalerre hivatkozik, mint fő forrására. Klobuciczky már azt állítja, az olvasó nem tagadhatja, hogy Verseghy csakugyan nagyon fölhasználta Vierthaler munkáit, és részletesen kimutatja, mit vett át tőle; kell-e ennél hatalmasabb bizonyosság Verseghynek? De hogy mégis vádoljon, hozzáteszi, kívánatos lett volna, ha mesterét a nyílt itéletmondásban is követte volna. Ha már a hittel ellenkező nézeteket vall, mondja ki nyíltan véleményét s ne engedje az olvasót esetleg tévedésében megmaradni.

Míg a Helytartótanács ilyen lelkiismeretesen folytatta a vizsgálatot, addig a kancellária, a hová az iratokat fölterjesztették, sokkal egyszerűbb és célravezetőbb útra tért: leküldte az ügyet a primáshoz, hogy tegyen róla jelentést.

A herczeg-primás abban az időben Batthyány József gróf (1727—1799) volt, a ki mindenütt, a merre megfordult — volt esztergomi kanonok, pozsonyi főprépost, erdélyi püspök, kalocsai érsek — nemeslelkűsége, bőkezűsége által megnyerte hívei szeretetét, energikus föllépte, bölcsessége által mindenek becsülését, tiszteletét; el is nevezték a magyar Araeopag Dionysiusának. Egyházának jólétét nagyon szíven hordozta, jövedelme egy részéről önzetlenül lemondott papjai javára, a műveltség előmozdítására iskolákat, könyvtárakat alapított, de azért a világi hatalommal sem került összeütközésbe. A nádor barátságával, a király jóindulatával tüntette ki (halála hírére állítólag azt mondta: »wir haben einen grossen Mann verloren«), mindamellet megmaradt alattvalóinak jószágos, szerető atyja. Verseghy ügyét, a mint láttuk, kezdettől fogva figyelemmel kísérte, nagy fájdalommal töltötte el ennek a tehetséges papnak eltvelyedése az egyház tanításaitól, a mi annál rosszabbúl esett a primásnak, mert, mint Kazinczy mondja, nagyon kedvelte a magyar nyelvet, és pártolta, gyámoltotta az írókat.¹⁾ Talán ekkor még szigorúbban ítélte meg Verseghyt, mint a mennyire rászolgált, de azt hisszük, nagy része volt ebben Rietallernek, a kit az egyház-fejedelem

¹⁾ Kazinczy levele, 1790. máj. 22. Levelezés, II. 84.

nagyon kedvelt.¹⁾ Ő festhette le a primás előtt Verseglyt, úgy hogy a herczeg Klobusiczkynak írt levelében már előre különvéleményt jelentett be arra az esetre, ha a tanács nem ajánlaná a fordítás lefoglalását.

A primás már készülöben volt felírni a királyhoz Versegly ellen, mikor megkapta a kancellária leiratát, hogy tegyen javaslatot Versegly ügyében. A primási udvarban megszerkesztették a mellékleteivel együtt nyolcz ívré terjedő jelentést és elküldték 1793 jan. 8-án. Ki volt e fölterjesztésnek mestere, nem tudom, de valószínűleg Krammernek és Bärnkopfnak a primáshoz intézett jelentésök alapján készült; ²⁾ a csatolt mellékletekről (*Reflexiones Generales* és *Reflexiones Theologicae*) azonban tudjuk, hogy Rietaller és Krammer közös munkái. Az egész ügyirat szintén megjárta a herczeg-primási íróasztalt, kezének reszketeg vonásait minden oldalon többször is látni. Az egész pörben ez a legkevésbbé sikerült jelentés — a herczeg-primás csak a kifejezéseken javíthatott, a lényegen már nem — jöllehet a primási udvarnak lett volna a legkönnyebb dolga. Versegly csakugyan megsértette a dogmákat, sőt az egyház szervezetét is; a primás, ha e sérelmeket kimutatja, egészen bátran és jogosan ítélhette volna el a fordítót. Nem! A vallás (dogmák) ellen elkövetett vétségeit a mellékletben (*Reflexiones Generales*) ³⁾ kifejti ugyan, de az egész fölterjesztés arra van szánva, hogy Verseglynek folyamodásaiban említett védelmező okait megczáfolja. Ezek a czáfolatok egyáltalán nem sikerültek, mert a mit Versegly a maga eljárásának mentségére fölhoz, az mind tény; így a primási jelentés kapkodó bizonyítékai és czáfolatai nem sokat számítanak. Látszik, hogy Rietaller, kinek legnagyobb befolyása volt a fölterjesztésre, személyes ellensége volt Verseglynek, s ez az ellenségeskedés megfosztotta higgadtságától.

Pedig a jelentés kiinduló pontja egészen helyes. A primás Versegly *czélját* iparkodik megállapítani: Versegly az által, hogy az értekezéseket összevonta — hatásosabbá akarván azokat tenni — elárulta, hogy czélja a biblia és a katolikus egyház ellen irányul. És milyen aljas ez a czél! Fordítását, a melylyel állítólag a fölvilágosodást szolgálja, a *honleányoknak* ajánlja, és

¹⁾ Tanusítják ezt a primásnak Rietallerhez intézett levelei és a kanonoksága érdekében kifejtett buzgólkodása, midőn Okolicsányi püspök-nél, sőt magánál a királynál közbevetette magát. Prim. Levéltár u. o. Nr. 13.

²⁾ A két jelentés u. o. Nr. 5 és 7.

³⁾ A primás eredeti fölterjesztése a királyhoz mellékleteivel együtt az Orsz. Levéltárban, M. udv. kancz. 1793: 346.

így mintegy az anyatejjel szívna be a következő nemzedék ezt az erkölcsi mételet.

Eddig a primásnak a maga szempontjából teljesen igaza van; ezután tér rá a czáfolásra, melyben a logika tanította következtetési hibák mind előfordulnak.

Kissé bővebben kell a primás iratával foglalkoznunk, mert a király csak ennek alapján mondhatta ki Verseghyre az ítéletet. Csak így érthetjük meg, hogy a menyire rászolgált Verseghy *gondolkozásmódjával*, annyira igazságtalan volt az ítélet *forma* szempontjából.

Íme itt következnek sorban a primás czáfolatai:

1. A bécsi censura engedelmét Rietaller argumentumával akarja elvitatni, t. i. hogy a kézirat rendjének megváltoztatása által nem az engedélyezett kéziratot nyomatta ki.

2. Verseghy azt állítja, a mint a hiteles aláírások bizonyítják is, hogy Millot II-ik része censurai engedelmet kapott. A primás azt akarja bizonyítani, hogy ez nem volt lehetséges, mert Millot I, IV és VII-ik része »toleratum«, a többiről pedig nem történt intézkedés.¹⁾ Ez az egész bizonyítás! Különbön is, így folytatja, itt nem Millotról, hanem az értekezésekről van szó — Millot II. kötetéről beszél és az I. kötet értekezéseit támadja — és a rossz könyvet senmiféle censori engedelem nem teszi jóvá. A tétel igaz, csak hogy nem azt kellett volna bizonyítani, hogy a »censori engedelem nem teszi a könyvet jóvá«, hanem hogy a II-ik rész nem kapta meg az *imprimatur*-t.

Epen ilyen ignoratio elenchi a 3-ik czáfoló pont. Verseghy szerint csak azért jelentették föl, hogy elüssék a censori állástól. Igaz, de ez még ellene szólna (!), hogy mer ilyenkor hivatalt kérni. Egyáltalán — itt van a szokott fordulat — nem azt kell nézni, miért történt a föladás, hanem hogy megbízhatóbbak-e a vádak mint a védekezés. Látjuk, megint mást bizonyít, mint a mit kellene.

Érdekesen bánik el a Horus-váddal. Verseghy, sőt Klobusiczky is kimutatták, hogy nem Horusból, hanem más »probatum« írókból vannak merítve az értekezések, bár tagadhatatlan, hogy ezek a jóváhagyott írók is jobbára Horust dolgozták át. A primás szónoki fordulattal azt kérdi: nem mindegy-e, ha akár közvetlenül a tiltott Horusból, akár közvetve azoktól vette, a kik maguk is ebből a forrásból merítették? Látszik, hogy Krammer, Rietaller, vagy a ki szerkesztette a fölterjesztést, képzett theologus volt ugyan, de

¹⁾ Azaz nem vezették be az Index Theresianus-ba, sem a Consignationes Librorum-ba.

annál járatlanabb a jogászi gondolkodásban, különben tudta volna, hogy lényegileg csakugyan mindegy, de formailag annál kevésbé; már pedig itt éppen a forma dolgában kellett volna kimutatni igazukat. Nem volt tehát mindegy! mert ha Verseggy forrásművei engedélyezve voltak, akkor őt vád nem érheti. A bizonyítás végén megint találkozunk az ismert fordulattal: nem az a fő, *honnan* vette, hanem hogy *mit* vett. De mikor a »*honnan*«-ról van szó! Térden állva kéri tehát a királyt, tiltsa el ezt a könyvet, foglaltassa le még a könyvkereskedőknél lévő példányokat is, mert e könyvvel Verseggy egyrészt protektiót és érdemet akart szerezni a censori állásra (1789-ben, mikor Hübner csak 1792 elején kezdett betegeskedni s az év derekán halt meg!), másrészt arra szánta, hogy megrontson mindenkit, első sorban a szüzeket. Magának a szerzőnek megbüntetését bízza ő reá, mert reméli, hogy jobb útra térítheti és az államnak még hasznos tagjává teheti.

Ezen utolsó pontból, mely a primás egyenes kívánságára került bele a fölterjesztésbe, kitűnik szívének jósága, lelkének nemessége. Bár Verseggy nagyot vétett az egyház ellen, a primás mégis arra kéri a királyt, hogy engedje át neki a büntetés végrehajtását, nem hogy szigorítsa, hanem ellenkezőleg, hogy enyhítse, és kegyelme által, miután megfenyítettett, ismét a jó útra térítse. Hogy a primás csakugyan lelke mélyéből meg volt győződve az értekezések káros voltáról, semmi sem bizonyítja jobban, mint hogy kész volt a Millot fordítás összes példányait, ha a király fölmentő ítéletet hozna, a saját költségén összevásárolni, csak hogy megmentse híveit a veszedelmes tanítások kárától.¹⁾

El is követett a primás mindent, hogy Verseggyt legalább a bűnösség megállapítása által megbüntettesse. Magán levelet írt még jan. 10-én Csáky grófnak, az alkanczellárnak, és még hízegőbbet Lányinak, a közjogi osztály előadójának, melyekben figyelmezteti őket a mind jobban terjedő sajtószabadság káros voltára; kiemeli, milyen fontos, hogy az udvar befolyása érvényesüljön a censuránál, figyelmezteti, milyen veszedelem származnék nemcsak a vallásra, hanem az államra is, ha Verseggy büntetlen maradna.²⁾ Még ezzel sem elégedett meg. Jól tudván, hogy az élő szó hatalmasabb minden írásnál, bizalmasát, Rietallert, fölküldte Bécsbe, hogy beszéljen az alkanczellárral

¹⁾ Levele Okolicsányi püspökhöz. Prim. Levéltár u. o. Nr. 11.

²⁾ A két levél fogalmazványa u. o. Nr. 10. és 12. A Lányihoz írt levél befejezése így hangzik: »nihil latere Illustratam Vestram, nihil fugere suam providentiam, cuius prospere effectus praestolor, qui constanti cultu persevero« . . . stb.

és Lányival. megbízta, hogy belátása szerint informálja őket az ügy állásáról. Sőt a királyhoz is elküldte Rietallert. Ferencz kegyelmesen fogadta a budai censort és megígérte, hogy pár nap alatt véget fog vetni a régóta húzóódó ügynek.¹⁾

A primás tehát bizalommal várhatta az ügy befejezését, annál inkább, mert a magyar udvari kancellária abban az időben még nem volt olyan független és önálló, mint később, mikor Bécsben azért haragudtak reá, mert a magyaroknak szolgált a királylyal szemben; ekkor még teljesen beleélté magát az osztrák levegőbe s szívesen üldözte azokat a törekvéseket, a melyekben a szabad gondolkodásnak csak kicsi nyomát is látta. A kancellár ugyan, Pálffy Károly gróf (1735—1816), a ki 1787 óta állott a kancellária élén, fölvilágosodott ember volt, vonzódott a szabadelvű gondolkodókhoz, lelkesedett Voltaireért, a kit »l' homme célèbre«-nek nevez, magyar fordítóját, Pécelit szívesen üdvözli, mint a szabad eszmék tolmácsát, a magyar nyelv bajnokát, s még a császárnak (II. Józsefnek) is bemutatja a fordítást,²⁾ — de mint olyan ember, a ki aulikus családból származott, Bécsben született, egész életét az udvar körében töltötte: meggyőződését alá tudta rendelni a dynastia kívánságainak. Nem hiába kezdte meg szolgálatát az ausztriai országos törvényszéknél, nem hiába volt Mária Terézia óta Ferenczig minden uralkodónak bizalmasa:³⁾ a kitüntetések, melyekkel túlon túl elhalmozták, meg is kívánta szolgálni. Meg is őrizte föltétlen hűségét az uralkodóház iránt mindvégig. Így ha Pálffyra fölfogása miatt nem is számíthatott a primás, dynastikus érzelmei kezeskedtek, hogy Versegly elftélese, ha megnyeri a király beleegyezését, nem talál nála ellenzésre.

Nem is ő vette kezébe az ügyet, hanem Okolicsányi püspökön kívül az alkancellár, Csáky József gróf (1743—1799), és még inkább Lányi. Csáky gróf, ki csak két évvel azelőtt emelkedett fontos állására, kedves embere volt az udvarnak, nagy reményeket fűztek hozzá Bécsben, »grosse Hoffnungen gingen mit ihm verloren« mondja Hormayr róla,⁴⁾ azonkívül is ismeretes volt vallásos buzgóságáról és conservatív hajlamairól, a ki minden alkalmat, különösen Pálffy távollétét sietett fölhasználni, hogy az udvarban a magyarok ellen gyanut és félelmet

¹⁾ Rietaller levele a primáshoz. Kelt Bécsben, 1793. jan. 15. Prim. Levéltár, u. o. Nr. 12.

²⁾ A francia nyelvű levél megjelent az Orpheusban, 1790. I. 11. lap.

³⁾ Lásd, a mit róla a *Vereinigte Ofner und Pester Zeitung* ír bécsi forrásból. 1816. 49 és 50. szám.

⁴⁾ *Hormayr*: Taschenbuch VII. 400.

ébrezszen¹⁾. Most a primás fölszólítására szívesen fordította hatalmát és befolyását Verseggy ellen.

Csáky adta meg az irányt, de a kivitel egészen Lányi József érdeme. Elvei, ha ugyan voltak elvei, nem akadályozták meg abban, hogy Verseggy elítélését ajánlja; hosszú közszolgálatá alatt csak azt az egyet tanulta meg, hogy a hatalmasoknak mindég kedvükben kell járni. Mivel pedig akkor a reactionarius irány emelkedett az udvarnál hatalomra, ő is ennek szolgálatába állott.²⁾ Most a Verseggy ügyet bízták reá, két héttel később Hajnóczy iratait tiltatta el, két évvel rá a gyászos Martinovics ügyben szerepelt, mindenütt a fölvilágosodás ellen küzdve.

Jan. 21-re elkészíti a fölterjesztést és bemutatja a kancelláriának. Elfogadják Lányi dolgozatát, mely egészen magáévá teszi a primás vélekedését, csak azt kívánja súlyosbító körülménynek betudni, hogy a szerző katolikus pap, és nagy tudósok tekintélyére hivatkozva téveszti meg a népet.³⁾

A kancellária tehát azt ajánlja, hogy a könyvet tiltsa el a király, példányait foglaltassa le, még a könyvkereskedőknél találhatóakat is.

A másik ügyben, hogy Verseggy nem a censor által imprimált kéziratot nyomtatván ki, milyen büntetésre érdemes: mivel a kézirat még nincs a kezében, nem tud a királynak határozott ajánlatot tenni. De azt véli, kérdezzék meg a bécsi censurát s a Helytartótanács útján szerezzék be Verseggy kéziratát és az egész ügy aktáit.

A király elfogadta a kancellária előterjesztését⁴⁾ s az erről szóló királyi leirat a kancellária útján febr. 11-én elment a Helytartótanáchoz.⁵⁾ Az eltiltás okául a jegyzetek és értekezések veszedelmes voltát említi.

Az eltiltás és lefoglalás, ha nem is volt egészen törvényes, — hiszen censurázott műről volt szó, s a törvény a tiltott vagy túrt könyveknek csak kinyomatását, lefordítását, nem pedig kivonatolását tiltja — de az előbbieknél alapján nem volt várat-

¹⁾ *Horváth Mihály*: Magyarország történelme, 2-ik kiad. VIII. 189. l.

²⁾ Még a *Hazai és Külföldi Tudósítások* is csak üres dicséretekkel búcsuztatja el. 1819. I. 41. szám.

³⁾ A fölterjesztés a királyi resolúcióval az Orsz. Levéltárban, M. udv. kancz. 1793: 1303.

⁴⁾ A resolúció így hangzik: Ich genehmige vollkommen das Einrathen der Kanzley und wird Mir seinerzeit auch das weiters Erhobene anzuzeigen und das Gutachten zu erstatten sein, wie allenfalls der Verfasser dieses Werkes zu bestrafen seyn dürfte.

⁵⁾ Eredetije az Orsz. Levéltárban, M. udv. kancz. 1793: 1303.

lan, és a kancellária okait érthetjük. Hogy Verseghynek volt-e igaza, az mellékes. Olyan eszméket hirdetett, melyeket abban a korban hirdetni nem volt szabad, főképen katolikus papnak nem. Megtámadja az ó és új testamentom tekintélyét, tagadja a vallás isteni eredetét, a lélek halhatatlanságát, a jutalom és büntetés örökkévalóságát, a csodák létezését. Az a mód pedig, a mint el akarta kerülni az ítéletmondást, határozottan nem válik dicsőségére. Föl akarta ugyan rázni az olvasót évszázados balítéleteiből, de szerette volna maga magát biztonságba helyezni, a felelősséget nem akarta elvállalni. Erre ugyan már magában Millotban is talált példát, a ki többször hangoztatja, hogy »vizsgálatba nem bocsátkozik«, hogy állításának »valóságáról nem kezeskedik«, hogy »magát minden elmékedésektől megtartóztatja«, ¹⁾ s az ő nyomán bízza Verseghy is az olvasóra az ítéletet.

Ferencz nem osztozott nagybátyjának, Józsefnek szabad-elvű nézeteiben, alatta tehát a kormány aggódo figyelemmel kísérte a pártos mozgalmakat: ezért mondták ki a Millot fordítására az eltiltást, bár a vallásos dogmákon kívül egyebet nem támad.

Az eltiltás azonban nemcsak magában véve ártott Verseghynek, hanem, a mint a föladó jól sejtette, ezzel elveszett minden reménye Verseghynek a könyv-vizsgálói állásra is.

A függetlenül gondolkodó férfiak között nagy aggodalmat és fölindulást keltett az ítélet. Bacsányi ²⁾ az egészben »a sötétség apostolai« munkáját látta, a kik féltik hatalmukat, ha az írók, nemzetük javát lelkükön viselő férfiak, föl akarják világosítani a népet, ha fejleszteni akarják a nép szellemi képességeit. Milyen izgatott volt a hangulat, mily elkeseredettek a kedélyek, mutatja, hogy Verseghy ellenségeit még a legrosszabbra is képeseknek tartották. Egészen határozottan tartotta magát az a hír, hogy Verseghyt *orozva* meg akarták gyilkolni. Látjuk majd, mennyire alaptalan volt a vélekedés, de az adat nagyon jellemző.

A Helytartótanács, a mint megkapta az eltiltó leiratot, legközelebbi gyűlésén, febr. 19-én elrendelte az eltiltásnak tudtúl adását a városoknak, megyéknek, a főiskolák igazgatóinak stb. azzal a meghagyással, hogy a könyvkereskedőknél található példányokat foglalják le. A tanács szokott buzgalmaiban, melylyel a rendelkezetet ki szokta *hirdetni*, még azt is megkivánta, hogy a hatóságok utasítsák a censorokat, hogy

¹⁾ I. 67. 74. 80.

²⁾ Id. levele.

minden egyéb munkájukat félbehagyva, erre az ügyre fordítsák egész figyelmöket.¹⁾

A városok még csak eleget tettek valahogy a rendeletnek, de a megyék közül a hivatalos följegyzés szerint csak kettő felelt (Árva és Vas),²⁾ az is egy-két szóval egyszerűen tudtúl adja a tanácsnak, hogy egy példányt sem találtak a megye területén. Vas ezzel a jelentéssel is teljes félesztendeig megvárakoztatta a Helytartótanácsot.

A városok legalább buzgó kutatásairól tesznek említést, sőt sokszor a vizsgálatot vezető hivatalos személy jelentését is fölküldik, de kettő kivételével egyik sem tud eredményt fölmutatni, még Buda sem.³⁾ Breznóbánya naivul megjegyzi, hogy ők hírért sem hallották e könyvnek,⁴⁾ Trencsén városa, mivel könyvkereskedője nem volt, legalább a helybeli könyvkötő műhelyét kutatta át, de ezt aztán alaposan! Sajnos, ott sem találtak semmit.⁵⁾ Csak két város ad hírt sikeres kutatásról: Győr és Pest. Az előbbi⁶⁾ lefoglalt öt példányt, sőt tulságos buzgalmában azt is megkérdezte, nem kell-e a II-ik részt lefoglalni? mire a Helytartótanács sietett tagadó választ adni. Az utóbbi megint kiküldte Doleviczeny Sándort, de az csak Weingandnál talált, mint a mellékelt jelentésből kitűnik, 240 példányt, ezt is már lepecsételve, mert Schafrath báró (váczi kanonok, censor) néhány nap előtt hivatalosan lefoglalta.⁷⁾

CSÁSZÁR ELEMÉR.

¹⁾ A circolare eredeti fogalnazványa (Klobusiczky kezétől) Orsz. Levéltár, 1793: 5107. A tanács még a fiumei guberniumnak is elküldte a circolare-t.

²⁾ Az eredeti fölterjesztések az Orsz. Levéltárban, H. T. 1793: 9741 és 23564.

³⁾ U. o. H. T. 1793: 8900, 9101, 9743, 11224.

⁴⁾ U. o. H. T. 1793: 7327.

⁵⁾ U. o. H. T. 1793: 8434.

⁶⁾ U. o. H. T. 1793: 6962.

⁷⁾ A fölterjesztés a jelentéssel együtt az Orsz. Levéltárban, H. T. 1793: 9742. A lefoglalás febr. 28-án történt.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

A román nemzeti törekvések története és jelenlegi állapota. Irta Jancsó Benedek. II. kötet. Budapest, 1899. Lampel Róbert kiadása. 8-r. 2, 800 l.

A szerző ebben a kötetben folytatja román politikai és történelmi tanulmányait. Az elsőben a hazai románság állapotát a legrégebb időktől fogva II. József trónra lépteig tárgyalta; a második kötetet a *Hóra-világgal* vezeti be, és befejezi az 1848/49-iki román lázadással. Hogy a hazai románság egész politikai multját, kulturális mozgalmait, az azokon végig húzódó vezéreszméket teljesen megismerhessük, szükséges a szabadságharc utáni állapotokat is megismertetni. A szerző ezen kérdésekkel a harmadik kötetben fog foglalkozni, melynek mennél hamarább való megírása a kép teljessége szempontjából nélkülözhetetlenné lett.

A ki megértette a bécsi udvar intenczióit Erdélyt illetőleg annak a Habsburg-ház alá kerülése után, nem ütközhetett meg sem a Hóra-lázadáson, sem 1848/49-iki viselkedésén, magatartásán a románságnak, sem azon a politikai programmon, a melyhez az ma is ragaszkodik. Az 1697-ben inaugurált bécsi politikának természetes, logikus folyamányai voltak ezek. A bécsi politika Erdélyben a román elemben kitűnő eszközt fedezett fel nemcsak a katolikus érdekek előmozdítására, hanem a magyarság túlnyomó hatalmának megtörésére is.

A románság Erdélyben a protestáns nemzeti fejedelmek alatt a kálvinista vallással megbarátkozván, a magyarsággal itt-ott nemcsak közös egyházközségeket tartott fen, hanem saját egyháza szervezetébe, a protestáns egyházi intézmények egész sorozatát vette fel, a melyek a gör. keleti egyházat nálunk nem kis mértékben kálvinizálták. Ezt a kapcsolatot kellett mindennek előtt széttörni, azután a reformáció befolyása alól felszabadítandó románsággal megnövesztteni a római katolikusok számát, hogy végre a román érdekek ellentétbe állíttassanak a protestáns

magyarság érdekeivel, s így a magyarság és románság összehatalálkozása megakadályoztassék. Mindez a Gyulafehérvárt 1697-ben ügyesen bevezetett *vallási unióval* sikerült is.

Hogy a románság a római katolikus egyház számára megnyerhető legyen, a bécsi politika nem állhatott elő holmi túlvilági boldogság ígérgetésével, mert ezt a túlvilágot a románság számára a görög keleti ritus is biztosította. Olyan ígéretekkel állott tehát elő, melyek a polgári jogok gyakorlásával, a jobbágyrendszer részben vagy egészben való eltörlésével voltak összekötötésben. A fegyvert a létező hazai állapotokból kovácsolták. A mit a bécsi politika a román jobbágy-egyháznak ígért, azt egyenesen a magyar nemesség rovására ígérte, a miért a román jobbágy és a magyar nemes között az összeközösés elkerülhetetlenné lett.

A magyar protestáns nemesség a bécsi udvar vallási törekvéseiben kezdetben csak felekezeti fészkelődést látott, a mit ellensúlyozni igyekezett azzal, hogy a románságnál a bécsi politika intenczióival szemben gyanut ébresztett, mi által a románságot a *gyanakvók* és a *bizók* táborára osztotta; azok a régi intézmények és hit, ezek az *unio* érdekében vévén fel és folytatván a harczot. A míg a két tábor között az elkese-redett harcz tüze pusztított, hogy a világ templomrombolásokban, véres összeütözésekben s az ellenállhatatlan gyűlölet keserűséget okozó eredményeiben gyönyörködhetett, a bécsi politika a bizók seregében az erőt és kitartást csak a polgári jogok, a nemesség rovására kedvezmények, előnyök folytonos oda ígérgetésével tudta ápolni. A magyarság kezdetben bizonyos kárörömmel nézte a bécsi politika kudarczát, a minék Buccow hadserege és a görög keletiek győzedelme vetett véget. A görög keletiek számra nézve nagy többséggel kerültek ki a harczból, egyházuk elismertetett, külön püspököt kaptak; a vallási villongás tehát megszűnt.

A románság azonban hozzászokott a harczhoz; mozgékonyabb, bátrabb, sőt merészebb lett. Az unio nyomába lépő szabadabb eszmék, szabadabb gondolkodás, a Rómával való közvetlen érintkezés emberi, de mondhatjuk, nemzeti öntudatra ébresztették a jobbágyrendszer igájában sinlódó népet, hogy a vallási villongás megszűnésével a két tábor egyesülni látjuk azoknak a jogoknak együttes követelésében és kivívásában, a miket a bécsi politika a vallási unio fejébe a románságnak ígért. A két tábor, a két felekezet, a bécsi ígéretek az *egész* románság tulajdonainak hirdette. Klein püspök már 1734-ben megpengeti a hűrokat; egyháza számára jogokat követel; az 1742-iki leirat a gör. kath. egyház híveit *hazafiaknak* ismeri el; ez a

szép titulus azonban semmi vitulussal nem járván, a románság az 1791-iki országgyűléstől már formális polgári jogokat követel.

A magyar nemesség ekkor látta magát szemben a vallási unió politikai eredményeivel, következményeivel, s hogy azokat nem kicsinyelte, mutatja az a vehementia, a melylyel fogadta azt a bizonyos *supplex libellus valuchorum*-ot, melylyel a román nemzetiségi kérdés zsilipje megnyílt.

A bécsi udvar a románság több rendbeli panaszára és kérelmére mindig jóindulattal válaszolt; a folyamodókat a nemesség érdekeit erősebben nem sértő előnyökben és kiváltságokban részesítette. Bécs mindig igazságosnak és méltányosnak akart látszani, úgy hogy a románságnak önkéntelenül is eszébe jutott, hogy minden átélt szenvedéseinek valódi oka a magyar nemesség, s jövő boldogulásának útjában is a magyar nemesség az a köszikla, a melyen még a császár akarata is megtörik. Mi természetesebb annál, hogy a magyar nemesség ellen az oláh jobbágy gyűlölete mind jobban és jobban erősödött. Míg annak előtte csak a jobbágy állott szemben a nemessel, most a minden jogot nélkülöző *oláh* lépett előtérbe a jogokban duskáló *magyar* ellen, a fajnak faj elleni küzdelme kezdődött meg, a mi az országra károsabb volt a jobbágy harczainál a nemes ellen. Ebben a kezdődő küzdelemben a románság agyába és szívébe bevészte magát egy mentő alak, a jóságnak és igazságának ideálja, az *imperatu*, a császár, a ki, ha a magyarok és intézményeik nem volnának, a románságot minden jóval boldogítaná, a kinek tehát vakon hitt, s a kiért vaktában síkra szállt mindenkivel szemben. Szóval a vallási villongások között s azutáni küzdelmeiben a románság a császárságban védőt fedezett fel a magyarok elleni törekvéseiben.

A XVIII-ik század vége felé már sem nagy okra, sem rendkívüli körülményekre nem volt szükség, hogy a népharag a maga vadságában kitörjön, elég volt egy kis urbéri pör, Bécsből egy szánó tekintet, hősnek pedig egy *Hóra*, a ki valamely szellemi műveltséggel nem is dicsekedhetett, hogy bevesszenek egy drámát s megteremtsenek egy *martiromságot*, a mi megpecsételje a nemzetiségi gyűlölködés végzetes okmányát, a melyre mindkét fél századokon át hivatkozhatték. Az a kerék, mely *Hóra* csontjait összetörte, egyelőre összetörte a román-magyar barátság kötelékeit is, és Bécs ebből a torturából is győzedelmesen vergődött ki.

A mi Hórától 1848-ig történt, az nem más, mint ismétlődése az uniótól Hóráig terjedő idők eseményeinek; a románság jogokat követelt, Bécs jóindulatúlag támogatta követeléseit; 1848-ban ismét felhasználta a románságot a magyarság ellen;

a mi 1848 óta foly, szintén nem mutat egyébre, mint hogy a románság egy adott pillanatban hasonlóan jár el; a mitől hazánkat a gondviselés hogy megóvja, gondolom, minden józan embernek, honpolgárnak becsületes óhajtása.

Ennek a csomónak meglehetősen összekuszált szálait, anyagát rendezgeti *Jancsó Benedek* fent címzett művében. A Hóra-lázadástól a magyar szabadságharcz lezajlásáig terjedő korszak a hazai románság történetében nemcsak a legfontosabb, de a legérdekesebb is, mert szemünk előtt látjuk a jobbágyság jármát sinlő nép kulturális, politikai és egyházi újjászületését; az okokat, a mozgató erőket, melyek a hazafias fejlődés útjáról a román elemet elterelték. És a mi legfőbb, a bécsi politika ebben a korszakban üli diadalát, szedi meg 1848-ban gyümölcsseit az elvetett magnak, felhasználván a románság bosszúérzetét a magyar nemzet, a haza alkotmányos fejlődése ellen. Végre fontos azért, mert ennek a korszaknak lezáró köve, ha a románság vezető köreiből a higgadt politika, belátás és értelem erősebb volna az aratott kudarczok szégyenérzeténél, örök bizonyítékul szolgálhatna ivadékról ivadéokra, hogy Bécs a románság bizalmával csúfosan visszaélt; de egyúttal intő példátul arra, hogy a kifacsart citrom szerepére többé sohase vállalkozzék.

Hát románra, magyarra nézve egyaránt nevezetes, tanulságos korszak volt ez. *Jancsó Benedek* a maga elé tűzött feladatot lelkiismeretességgel oldja meg. Kiváló megfigyelő tehetségénél fogva a sokszor jelentékteleneknek látszó tényekben, körülményekben is felismeri a fontosságot, a horderőt; kitűnő tárgyismerettel, bőséges anyaggal kiépíti és egészében mutatja be a felölelt korszak történetét. Az épületéhez szükséges köveket szakismerettel bányászsza ki és dolgozza fel. Az eseményekre vonatkozó adatokat gonddal állítja össze, következtetéseiben logikus. Első tekintetre arról győződünk meg, hogy *Jancsó Benedek* látköre a hazai románság politikai, egyházi és kulturális történetében széles; az eseményekben itt-ott megszakadó szálakat fel tudja kutatni; az egész kérdés felett való átnézetében biztos útmutatóul szolgál a kor eseményei között botorkálók előtt.

A magyar historikusok az eseményeket, melyekben a románság történetét érintették, kisebb-nagyobb szenvedélyességgel és elfogultsággal tárgyalták. A román historikusoknál a szenvedélyesség és elfogultság még fokozottabb. A román nemzetiségi törekvések történetében a szerző nemcsak komoly, tárgyilagos előadó, hanem igazságosan ítélő bíró is; pártatlanságával az olvasót, a kérdés tanulmányozóját helyes útra tereli,

hogy tiszta képet alkothasson magának azokra az eseményekre és tényekre nézve, melyek eddig érdekeltségi okoknál fogva nem igazi világitásban állottak előtte.

A román nemzetiségi törekvések történeté-nek jelen második kötete három részből áll. Magában foglalja:

- a) a Hóra-világot;
- b) a román nemzetiségi eszme kifejlődését;
- c) az 1848/49-iki román lázadást.

Az első részt a szerző az *imperatu*-val, a császárral kezdi meg. II. József császár a legalkalmasabb egyéniség volt arra, hogy a románság bizalma a császár iránt a legnagyobb mértékre fokozódjék s hogy magában a jövő iránt a legvérmesebb reményeket ápolgassa. A császár reformeszméivel megelőzte századát. Újításaival, alkotásaival szembeszökően bebizonyította, hogy nem barátja a nemesi intézményeknek, úri kiváltságoknak. De a nagy konzepiálól a leglényegesebből megfejelkezett; nevezetesen arról, hogy kora még nincs megérve azokra az eszmékre és újításokra, hogy az emberek nem állnak azon a szellemi magaslaton, a melyről ő nézte a dolgokat, sőt oda felemelkedni nem is akarnak. És nem gondolt a jobbágy természetére, hogy a rendi kiváltságok ellen irányuló intézkedéseit félremagyarázza, azokat a maga javára kizsákmányolja. Erdélyben különösen a románok úgy fogták fel a dolgot, hogy II. József császár az ő reformeszméit egyenesen a magyarság megtörése végett a románság érdekében hajtja végre, a miről őket kedvesen győzte meg a császár kétszeri utazása Erdélyben. A mult században a viszony földesúr és jobbágy között igen feszült volt. A romboló anyag a század közepén túl összegyülekezett. Jancsó részletesen ismerteti a közállapotokat, mindenütt rámutat a gyújtó anyagra. Szász, magyar földesurak és román jobbágyok között több elintézetlen pör mérgeztette a közhangulatot. A Bethlen-féle adózási rendszer, a szászok küzdelme az ellen, számtalan panasz, elégtelenség, arra bírta József császárt, hogy Erdélyt beutazza s a közállapotokat a helyszínen személyesen tanulmányozza. Bruckenthal erdélyi kormányzó a császárt egyik memorandumában az erdélyi viszonyokról részletesen informálta. Annyi tény, hogy II. József császár erdélyi útja a földesúr és jobbágy közötti feszült és kellemetlen viszonyt csak rosszabbá tette. A császár a román jobbágyok iránt kiváló érdeklődést, rokonszenvet mutatott; sérelmeiket figyelmesen, jóindulattal meghallgatta. Második utazása 1783-ban azzal a rendkívüli eredménnyel járt, hogy Nagy-Szebenből kibocsátotta híres rendeletét a jobbágyság

megszüntetéséről, azért, »hogy az emberiség e szolgálai és rab-szolgai lealacsonyítása mindenütt megszűnjék«.

Ezek, valamint a császár további intézkedései, különösen a népszámlálás, a míg a parasztságban azt a hitet keltették, hogy a császár egyenes és nyílt ellensége a magyar nemességnek. addig magát a nemességet lehangolták, elkeserítették, attól tartván, hogy az összeírásokat a nemesség adófizetési és katonáskodási kötelezettsége fogja követni. Erdélyben a bajt egy másfajta részleges összeírási rendelet még fokozta. II. József Erdélyben a határörvidéki katonasági rendszert tovább akarván fejleszteni, 1784 január 31-én elrendelte, hogy a határörvidéki kordonba bevonható falvak összeírassanak. Az a hit, hogy a császár összes oláh jobbágyait katonákká akarja tenni, gyorsan terjedt el minden irányban s a románok között nagy örömet okozott. Alsófehér, Torda, Zaránd, Hunyad, Küküllő. sőt a szomszédos Arad vármegyében is, az oláh jobbágyok tömegesen jelentkeztek az összeíró bizottságok előtt, a mi a magyar földesurakat itt-ott arra bírta, hogy jobbágaikat erőszakkal tartsák vissza. Szántóhalmán Macskásy Ferencz többeket vasra veretett és Dévára a vármegye börtönébe küldött. A közbiztonságot a jobbágyok jövése-menése veszélyeztette, úgy hogy Hunyad vármegye főispánja nagyon helyesen ítélte meg a közállapotokat, a mikor jelentésében ezt írta: »csak egy szikra kell és lángra lobban a nagy tűz!« Ezt a szikrát fölvetette a zalatnai kincstári uradalom jobbágyainak ügye, mely 1775-ben újabb szabályozás alá került. A jobbágyoknak újabb illetekkel és robottal való megterhelése pörösködést, ellenszegülést, közfelháborodást, a topánfalvi vásáron 1782-ben zendülést idézett elő. E zendülés részeseit a zalatnai úriszék botbüntetésre, börtönre, sőt halálra ítélte. Ezen ítélet s a kincstári tisztek visszaélései ellen nyolcz havasi község lakói küldöttségileg a császárhoz folyamodtak. A küldöttség vezetője *Hóra* volt, a ki Bécsset már addig kétszer járta meg. Miután a császár rendelete daczára a jobbágyok érdekében lent Erdélyben semmi sem történt, 1783 december havában *Hóra* ismét Bécsbe utazott. Mikor a magyar nemesség ellen *Hóra* lázadás-sal fenyegetődött, a császár állítólag akkor mondotta volna ki e vézes szavakat: *thut ihr das!*

A bécsi küldöttség hazaérkezése után a lázadás csakhamar kitört. A magyar vagyon pusztítása és a nemesség kiirtása megkezdődött. Az erdélyi főhadparancsnokság tudván, hogy a nemesség mily makacsul ellenszegült a császár minden oly törekvésének, mely a jobbágyság megszüntetését czélozta, a parasztok mozgalmát bizonyos mértékig előnyösnek tartotta

a császár terveire nézve; a lázadás azért az első két hétben a katonaság passzív magatartása mellett folyt. Jancsó a főhadtestparancsnokság és a polgári kormányzó állásfoglalását, a közrejátszó eseményeket, az ezek által teremtett zavaros közállapotokat, a békealkudozásokat, a vármegyék és a nemesség magatartását, általános fegyverkezését, mely a császárt megdöbbsenti, továbbá Jankovich királyi biztos vizsgálatait a lázadás okaira vonatkozóan, a lázadás leverését, a vívott csatákat, Hóra elfogatását, elítéltetését és kivégeztetését, részben újabb adatok alapján, részben az idevágó összes irodalom felhasználásával kellő tárgyilagossággal írja le. A zalatnai uradalmi jobbágyok panaszai is megvizsgáltattak és orvosoltattak József császár által. A többrendű könnyítés a kedélyeket némileg lecsilapította.

Igen érdekes rész Jancsó könyvében a Hóra-lázadás eszmei háttere. A román írók a lázadást a nemzeti szabadságharcz színében tüntetik fel, annak vallásos és politikai célzatait a görög keleti papságnak tulajdonítják. Tény, hogy befolyásolták a kérdést Franciaország keleti politikája és Katalin czárnőnek a bizanci császárság felállítására vonatkozó tervei. Az orosz emissariusoknak a görög keleti papsággal való érintkezése folytán a zárdák fészkeivé lesznek a propagandának. Igen alkalmas körülmények, hogy a lázadásból a népszabadságharczát kovácsolják, s hogy Hóra mind nálunk, mind Romániában a népszabadság hőséne és vértanujának avattassék fel. Hóra dicső alakját a román köztudatban, Jancsó *Popp Ghitza* »Hóra« című tragédiájának ismertetésével magyarázza meg, s a mai román nemzetiségi politikának végső és titkos célját abban fedezi fel, hogy a képzeleti és eposzi Hórának és társainak szelleme hussá és csonttá testesüljön.

A könyv második részében a szerző a román nemzetiségi eszme tovább fejlődését tárgyalja. 1784 július 3-án II. József császár kiadja nevezetes rendeletét, mely által Erdély addigi területi felosztását eltörli s az országot 11 vármegyére osztja fel, nyilván azért, hogy a nemzeti ellentéteket egyszersmindenkorra megszüntesse. Az ebből keletkező zürzavar, elégtelenség a románság aspirációit növeli; a császár jó későn visszavonja bár rendeletét, a románság óhajtásai megérlelődnek s kifejezést nyernek a császár s illetőleg az 1790.91-iki országgyűlés elé került *Supplex libellus*-ban. A míg előzőleg a felállított követeléseknek hiányzott igazi történeti alapok, ezt a történeti alapot az általános tekintélynek örvendő Anonymusban fedezték. A kérvényben a románság már *nemzet*-nek van nevezve, mely Traján római colonusaitól származik, s Dácia

földje hazájának, tulajdonának kijelölve. A kérvény történeti alapon mutatja ki a románság jogait a földhöz, a melyen él, a sanyaru helyzetet, melybe a hazai alkotmány az egyedüli tulajdonost taszította; követelvén, hogy a nemzet vélt ősi, 1437 előtti polgári és politikai jogaiba visszahelyeztessék. A nemzet magát Erdélyben negyediknek kéri felvétetni, pap-ságát, népét a többi nemzetekkel egyenjogúnak elismertetni. Az országgyűlés némi megdöbbenéssel fogadta a kérvényben foglaltakat, részletesen tárgyalta azokat, s az egyetlen eredmény az lett, hogy a gör. keleti ritusnak szabad vallásyakorlása elismertetett. A kérvény pontjai a román politikusok evangéliuma gyanánt maradtak fen.

Közbe jönnek a román kulturális törekvések, kísérletek. Nagy-Szebenben hírlapkiadó társaság alakul, de a vállalat programja nem kelt bizalmat, s jöllehet a hírlap kiadását engedélyezték, az nem valósult meg. Molnár János 1793 végén ismét kísérletet tesz egy hírlap kiadására; a nagy-szebeni szabad közműves páholy román tagjai a nép felvilágosítására hathatósan közreműködnek. Bukarestben szintén egy tudós társaságot terveznek. Mindezekből kiviláglik, hogy a román faj kulturális törekvése egységes. Balázsfalván megalakul a tudományos és irodalmi iskola. Jancsó könyvében kimerítően van ismertetve Sinkai, Klein, Major Péter szereplése, működése; a két görög szertartású egyház közötti viszony és versengés, minden kulturális mozgalom a népnevelés, irodalom és a társadalom terén. A román görög keleti románság kulturális téren Lázár Györgyben hivatott apostolra talál, s ez által a két román fejedelemség és az erdélyi románság a közművelődés terén egymásra kölcsönös hatást gyakorolnak.

Az erdélyi közélet 1811 után lankadóban van, majd fellendül. Az újonczozás törvénytelen elrendelése báró Wesselényi ellenszegülését eredményezi, kinek példáját a vármegyék követik. A forradalom előre veti árnyékát. A románság ismét panaszol, követel. Móga püspök az 1837-iki országgyűléshez folyamodik. A balázsfalvi iskola, annak tanuló ifjusága fel-lázad Lemény püspök ellen; a szétszórt ifjuság mindenfelé lázít. A mócság ismét mozogni kezd. *Varga Katalint*, a mócság védelmezőjét, Saguna elfogja. Egy szóval a magyar nemes-ség és román jobbság ügyei elintézetlenül maradnak, a bécsi politika pedig hagyományaihoz illően az elnyomottak mellett, azaz a magyar nemesség ellen foglal állást. Minden jel arra mutat, hogy egy adott pillanatban megismétlődik az 1784-ik évi borzasztóság, a mi 1848-ban be is következett. Jancsó Benedek könyvében ezen fejezetek igen szépek, tárgyi-

lagosak, tanulságosak. A forradalomra vezető szálakat igen helyesen a bécsi politikában, a balázsfalvi ifjuságban s a móczságban találja meg. A talaj kedvezőnek mutatkozott; az idők, körülmények és viszonyok pedig a forradalom útját a románság előtt egyenesen kijelölték.

Közelebb esnek hozzánk és ismertebbek az 1848-49-iki román lázadás történetei, miket szerző munkájának harmadik részében tárgyal. Bár a románság ekkori cselekedeteit »*Szabad-ságharcunk és a dáko-román törekvések*« című munkájában elég kimerítően ismertette, mégis helyesen tette, hogy tanulmányai ezen sorozatába is felvette azokat; nemcsak azért, mert ez a rész újabb dolgokat, szempontokat hoz fel, hanem azért is, mert a nélkül az összefüggés a románság politikai történetében megszakadna. Jancsó a románság szereplő férfait, politikai, társadalmi és családi összeköttetéseiket jól ismeri; mindenkit a maga képessége, befolyása és hatása szerint ítél meg, és ítéleteiben nem téved. Anyaga rengeteg.

Az 1848-iki magyar nemzeti politikai igen liberálisnak bizonyult. Bizonyítja ezt az a törvényjavaslat, melyet báró Wesselényi Miklós a magyar felsőházban terjesztett elő, de a mely különféle viszontagságok miatt tárgyalásra nem került. Ebben a két román egyház függetlennek, a többi hazai egyházakkal egyenjogúnak nyilvánítatik. A román községek iskoláiban a tan nyelv a román; román a jegyzőkönyvi nyelv a közigazgatás és törvénykezés minden ágában a román községekben; a román nyelven kiállított bármely okirat elfogadása biztosított. Egyáltalában, okulva a multon, a magyarság arra az álláspontra helyezkedett, hogy a nemzetiségi öntudatra ébredő népet kulturális szempontból ki kell elégíteni, még akkor, mikor a magyar a forradalomra nem is gondolt. A balázsfalvi két gyűlésen papírra vetett követelések mindegyike majdnem beteljesült. De hát egyéb volt a levegőben; a románság óhajításainak egy részét már nem lehetett papírra tenni. A háttér egészen más lett: *egységes román nemzeti állam a magyarok földén.*

Az országgyűlési harczokat, az unió kérdését, a dáko-román eszmét, a román nemzeti komité forradalmi bujtogatásait, a határőrök akcióba lépését tiszta világlátásban mutatja Jancsó könyve. Saguna politikájával, tevékenységével, a néptribunok tetteivel, harcaival, egy szóval a román lázadás minden egyes részletével egészen tisztába jövünk. *Janku Ábrahám* politikája, törekvése, a magyarság iránti szeretete rokonszenvünket gerjeszti fel és bukása elszomorít. Jancsó, Janku bukásáig fejté le az eseményeket, hogy könyvéből a bécsi politikának mély hálát-

lanságáról is meggyőződünk azzal a néppel szemben, mely Bécsért életét és vagyonát áldozta fel.

A bécsi politika learatta kalászeit; a magyarság leverve, a románság megcsalódva, megcsalva. A XVII-ik század utolsó tizedében elvetett mag a bécsi politikára nézve 1848-ban hozta meg legszebb gyümölcseit. Az egyes fajok egymás elleni uszítása, egyiknek a másikkal való sakkban tartása — fatálisan rossz politikának bizonyult, ma legalább Ausztria bukásának a csiréit rejtegeti magában.

A magyar irodalom és a politikai világ, mely a nemzeti-ségi kérdést hazánkban fontosnak tartja, hálával tartozhatik Jancsó Benedeknek a történeti háttér és a mult hűséges lerajzolásáért. Kíváncsisággal és érdeklődéssel várjuk tanulmánya harmadik kötetét.

MOLDOVÁN GERGELY.

Az arany bulla. Közjogi tanulmány. Irta dr. *Ferdinandy Gejza.* A Bojári Vigyázó Sándor-féle díjjal jutalmazott pályamű. Kiadja a Magyar Tud. Akadémia. Budapest, 1899. 8-r. 182. l.

E mű a címlapon közjogi tanulmánynak van jelezve s így látszólag nem tartoznék a szorosabb értelemben vett s ezen folyóirat irodalmi rovatában megbeszélendő történelmi munkák körébe; de a ki csak beletekint s egypár lapot elolvas belőle, azonnal észreveszi, hogy nem annyira közjogi, mint közjog-történeti mű áll előtte, mely valójában még többet nyújt, mint a mit ígér, mert hazai történelmünk igen nevezetes, mindig elsőrangú részét, alkotmányunk multját egész 1526-ig, sőt úgyszólván 1848-ig tárgyalja.

A *törvények és alaptörvények* fogalmát meghatározó bevezetés után, három fejezetben, alkotmányunknak ősi és X—XIII-ik századbeli jogi forrásairól értekezik a szerző, s csak a negyedik fejezetben tér rá a pályázatban kitűzött tétel tárgyára, az aranybullára. Ismerteti létrejövetelét és tartalmát, azután a következő ötödik és hatodik fejezetekben vizsgálja az aranybulla érvényességét II. András és IV. Béla alatt. Erre két, tisztán történelmi fejtegetéseket tartalmazó fejezet következik a XIII-ik század végének és a XIV-ik század első felének alkotmányjogi állapotairól, és itt érkezik el a szerző az aranybulla 1351-iki megújításához. Ettől kezdve a 9—13-ik fejezetekben állandóan az aranybulla sorsát adja elő, 1526-ig bővebben, majd az 1526 után következett időkben rövidebben, s lekíséri azt egészen 1711-ig, a szatmári béke megkötéséig.

A tizenharmadik fejezet végén mondja ki kutatásainak azon eredményét, hogy az aranybulla »a mohácsi véstől, azaz 1526-tól kezdve, a magyar közjognak kétségtelenül alaptörvénye.« A tizennegyedik fejezetben végül kifejti, hogy *mennyiben* vált az 1222 évi aranybulla a magyar közjog alaptörvényévé.

Ferdinandy Gejza elfogulatlanul vizsgálja az aranybulla sorsát, világosan adja elő annak hazánk alkotmányára való hatását, valamint időnkint nyert és mai érvényességét. Nem becsüli oly tulságos nagyra az aranybullát, mint még nemrégiben is történetíróink és jogászaink becsülték, de nem is kicsinyli, hanem pontosan megjelöli, meghatározza annak valódi értékét.

Altalában tehát a szerző jó szolgálatot tett hazai közjogi irodalmunknak, s művéből, azt hiszem, mind történetíróink, mind különösen jogászaink világosabb képet nyernek az aranybulla becséről, sorsáról és hatásáról, mint a minőt eddig nyerhettek. Nevezetesnek tartom, a mit a szerző a mi aranybullánk és az angol *magna charta* közt lévő ellentétről mond; abban pedig tudtommal ő az első, hogy párhuzamot von hazánk és Arragonia alkotmányjogi állapotai között. Ha a hasonlóság az aranybulla intézkedései és Arragonia alkotmánya közt többre is kiterjed, mint a mennyit a szerző felemlít, az jelentékeny módon tisztázní fogja az aranybulla keletkezésének kérdését. Sokat ér a szerző művében az is, hogy folyton figyelemmel kíséri és összehasonlítja alkotmányunk időnként használt biztosítékait.

Ezen elismerő nyilatkozatunk azonban épen nem gátolhat, hogy a mű részleteiben mutatkozó hiányokat fel ne soroljuk, sőt ellenkezőleg, csak ösztönözhet bennünket azok felfedezésére, hogy a szerzőt jövőben még behatóbb tanulmányozásra, még lelkiismeretesebb munkálkodásra serkentsük.

Ezen hiányok oka véleményem szerint az, hogy a szerző történelmi szempontból megelégedett azzal, a mit a Szilágyi-féle ezredévi *Magyar nemzet története*, és Paulernek »*A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt*« című, mindenestre jeles, de mindent még sem pótló munkája nyújtott, s megelégedett az ott említett kútforrásokkal, míg más magyar történetíróknak épen és egyenesen az aranybullával foglalkozó értekezéseikre ügyet sem vetett. Így pl. szinte különös, de való, hogy a szerző megírta művét a nélkül, hogy Knauz Nándornak *II. Endre szabadságleveléről* szóló derék értekezését olvasta volna. Pedig, ha ezt megselekszi, akkor először is közölhette volna az aranybulla hiteles szö-

vegét úgy, a mint azt Knauz az összes régi átiratokból pontos megállapította. Így azonban, ha valaki a szerző fordítását az eredetivel egybe akarja vetni, akkor az ő könyve mellett még egy másikat is kezébe kell vennie, mert Ferdinandy művében az aranybulla hiteles szövegét hiába keresi.

De továbbá, ha a szerző elolvassa Knauz említett értekezését, nem esik meg rajta az az eset, hogy a 44-ik lapon, az aranybulla pontos szövegét nem ismervén, vitába szálljon Paulerrel a XVIII-ik cikkely értelmezése fölött. Pauler ezt helyesen így fordítja: »A nemes ember búcsút véve tőlünk, mehessen el fiunkhoz, vagy a nagytól — Bélától — a kicsihez, — Kálmánt érti, — azért jószágában meg ne bántassék« — stb.¹⁾ A szerző fordítása ellenben így szól: »A nemesek a tőlünk kapott szabadság alapján szabadon mehetnek a mitiunkhoz, mint nagyobbtól a kisebbhez, s ezért az ő vagyonuk el ne koboztassék« — stb. A jegyzetben a szerző így okolja meg fordítását: »Ő (Pauler) tehát itt *aut*-ot olvas, mi *ut*-ot. Helyesebbnek tartjuk ezt: *ut a maiore ad minorem*, — az öregebb és ifjabb király közti viszonyra magyarázni, azaz hogy Endre ezzel is ki akarta emelni Béla feletti fensőbbiségét.« — Szép! Csakhogy az aranybulla eredeti szövegében se nem *aut*, se nem *ut*, hanem *seu* állott, s Pauler nem az *aut*, hanem a *seu* kötőszót fordította helyesen *vagy*-nak. Ekként a szerző fordítása és hozzá kötött véleménye megdőlni.²⁾

A III-ik cikkely értelmezése is másként ütött volna ki a 39 és 128-ik lapokon, ha Knauz pontos szövegét ismeri, holott így értelmezéséhez két tekintetben is kétség fér.³⁾

Van Knauz Nándornak egy másik értekezése is az *aranybulláról*.⁴⁾ Ha ezt olvasta volna szerző, a akkor nem mondaná

¹⁾ Id. m. első kiad. II. köt. 104. l.

²⁾ Kénytelenek vagyunk e pontban, részint épen a *seu* szócskára, részint magára Pauler Gyulára, illetőleg idézett műve második kiadására támaszkodva, a t. bíráló ellenében a szerzőnek adnunk igazat. Való dolog, hogy a kérdéses helyen a Lajos-féle 1351-iki megerősítő átiratban, valamint a Knauz-féle esztergomi szövegben is nem *ut*, hanem *seu* áll; csak-hogy ennek a *seu* szócskának nemcsak elválasztó, hanem olykor — mint a szóban forgó esetben is — bővítő, magyarázó szerepe van, s ilyenkor magyarul a *mint*, *mintegy*, *úgy* mint, azaz, *vagyis* szavakkal fejezhetjük ki helyesen értelmét. Erre már Pauler is rájött, s munkája második *jávitott* kiadásában (II. köt. 80. l.) így fordítja a kritikus cikkelyt magyarra: »A nemes ember búcsút véve tőlünk, mehessen el fiunkhoz, *vagyis* a nagytól — a királytól — a kicsihez, — Béla királyt érti — azért jószágában meg ne bántassék« — stb. Ha tehát Paulerre hivatkozunk, — de különben is — azt kell mondanunk, hogy Ferdinandy Gejza az aranybulla XVIII-ik cikkelyét helyesen magyarázta. Szerk.

³⁾ Kár, hogy a t. bíráló nem fejti ki e kétségeket. Szerk.

⁴⁾ Megjelent a Magyar Tört. Tárbán, X. köt. 205--218. ll.

a 68-ik lapon, hogy az 1222-ik évi aranybulla egy századon át teljesen feledékenységbe merült; sem azt, a 113-ik lapon, hogy a nemesség Károly királynál még lépéseket sem tett az aranybulla megerősítése, vagy kiadása iránt, holott bizonyos, hogy I. Károly még esküt is tett az országlakosok szabadságainak megtartására.¹⁾

Néhai nagynevű tudósunk, Wenzel Gusztáv is hozzászólt, még pedig találóan, az aranybulla sorsához »*Adalék 1352-ből az aranybulla néhány cikkének alkalmazásához és magyarázásához*« című értekezésében. Ebből (14. l.) megtanulhatta volna a szerző, hogy 1352-ben nem csupán igazságszolgáltatató, hanem egyszersmind törvényhozó országgyűlést tartottak, s nem maradt volna ez iránt kétségben. (124. l.)

Azt meg éppen meg lehet követelni jogi írótól, hogy egyik legjelesebb jogtörténészünknek, Bartalnak »*Commentarii ad hist. status iurisque publici Hungariae*« című híres munkáját jól ismerje, s íme a szerző ezt sem olvasta, vagy legalább nem olvasta figyelmesen. Tudom nagyon jól, hogy a 155-ik lapon idézi Bartal nevezetes művét, ámde éppen az idézett hely bizonyítja, hogy csak futólag tekintett oda, mert ha ért latinul, s azon lapot (Bartal id. m. III. köt. 241. l.) végig olvassa, kutatásainak végső eredménye másként hangzott volna. Azt írja a szerző: »sem II. Ulászlónak, sem II. Lajosnak koronázási esküjét nem bírjuk, s mindössze annyit tudunk, hogy II. Ulászló volt az első királyunk, a ki nemcsak a templomban, hanem a korona föltétele után a szabad ég alatt is tett esküt. De hogy az mit tartalmazott, az feljegyezve nincsen.« Bartal pedig mit ír? Az egykorú Bonfini szavait idézve mondja: »Id in solemniis coronationis Vladislai II. novum: quod profectus deinde extra urbem, in edito loco paratum podium cum instructo quorundam procerum ordine conscendit, et Stephano Báthorio universae Reipublicae nomine postulante, ut cuncta regni jura, privilegiaque a divis concessa Principibus, vel maxime ab Andrea rege, qua legitimus iam et coronatus rex confirmaret, de his sancte observandis, deosculata sancta cruce, iusjurandum palam sub dio nuncupavit.« Ismeretes tehát a II. Ulászlótól koronáztatásakor tett eskü tartalma, s mivel ekként nem I. Ferdinándtól, hanem II. Ulászlótól kezdve esküdött meg minden magyar király az aranybullára: nem 1527-től, hanem 1490-től kezdve alaptörvénye az a magyar közjognak.

Azt nem vesszük rosz néven a szerzőtől, hogy II. István-

¹⁾ *Fejér*: Cod. Dipl. VIII. 4. 323. — VIII. 2. 164—165. 169.

nak 1130-iki oklevelére hivatkozik (21. l.), noha a szakember mindjárt látja, de meg már régen ki van mutatva, hogy ez oklevél hamisítvány; azt azonban komoly hibául róhatjuk föl neki, hogy a csiki székely krónikát, mint valami hiteles kútforrást, Verbőczivel egy sorban említi, holott az Akadémia bírálói őt e krónikának, mint otromba mult századi gyártmánynak, koholt voltára figyelmeztették.

Hibának tartom a szerzőnél azt is, hogy szükségtelenül sok idegen szót, mint pl. ratificálás, legalisálás, sanctionálás, garantírozás, reintegrálás, — vagy rosz magyar szavakat használ. Továbbá, kitől várjunk szabatos kifejezéseket, ha nem a jogi írótól? A szerzőnél pedig például ez az egy egyházi büntetés: *excommunicatio*, — hol *kütközés*, hol *kirekesztés*, hol *kiközösítés*, hol ismét *megátkozás*. (63, 67, 94, 106. ll.) Már most melyik a helyes műszó? Bartal megírta egykoron Magyarország közjogi történetét classicus latinsággal, vajjon mikor, melyik jogi írónktól olvasunk ily munkát tiszta, derék magyarsággal írva?

Elmondtuk rövid észrevételeinket Ferdinandy Gejza munkájáról, mert hiszszük, hogy a ki oly művet alkotott, mint ő az aranybulláról szóló jeles közjogi tanulmányában, attól még alaposabb, még önállóbb, még minden tekintetben hibátlanabb műveket várhatunk.

KARÁCSONYI JÁNOS.

Csongrád vármegye története. Irta Zsilinszky Mihály. Kiadja Csongrád vármegye közönsége. Második rész. Budapest, 1898. 8-r. 2. 334. 2 l.

Folyóiratunk 1897 évi folyamában (519—523. ll.) ismertettük Zsilinszky Mihály fent címzett munkájának első kötetét. Ugy mutattuk azt be, mint a népszerű monographiák mintaképét, melyet a vármegye bármely rendű lakosa érdeklődéssel élvezettel és tanulsággal olvashat végig, s a mely azon felül nemcsak a megye multjára vonatkozó eddig ismeretes adatok csoportosítása, formába öntése, hanem önálló kutatáson alapuló munka is, mely számtalan új, hazánk köztörténetére nézve is fontos és jellemző adatokat hozott fölszínre.

A mit ott az első kötetről mondtunk, ugyanaz áll e második kötetéről is, mely III. Károly, Mária Terézia, II. József és I. Ferencz uralkodása idejét foglalja magában 1712-től 1825-ig. Ez is ugyanazon kiváló tulajdonságokról dicsérhető. Pedig az ezen kötetben felölelt korszak korántsem oly változatos. Mindössze a Peró, majd a Törő-féle lázadás, a Harruckern-féle

gyarmatosítás, a protestánsok üldözése, a vármegyei székhelyért Szegvár és Szeged közt folyt küzdelem, mely végtére Szeged győzelmével végződött: ezek a megye történetéből kiemelkedő események. És mégis aligha csalódunk, midőn e kötetet az elsőnél is érdekesebbnek tartjuk. Gyakorlott történetírók értenek hozzá, hogyan kell változatos eseményekben szegény korszak történetét a szokások, erkölcsi és társadalmi viszonyok leírásával érdekessé tenni. Zsilinszky Mihály is, ha kevés alakot talált, ki érdemes lett volna reá, hogy olvasói előtt föltámaszsa és bemutassa, — e helyett társadalmi osztályokat varázsol elénk: a türelmetlen földesurakat, kik önkényesen ítélnék a parasztság felett; a közművelődésnek ha nem is névtelen, de jobbjára elfeledett s ma már alig emlegetett hőseit, az egyszerű tanítókat és lelkészeket. Elbeszéli, hogy milyen volt a megye főispán nélkül; micsoda lelkesedéssel iktatja be főispánját, mikor végtére kinevezik, hogyan foly le egy megyei gyűlés (akárcsak a *Falu jegyzője* némely fejezeteit olvasnánk, egy századdal előbbre helyezve), egy restauráció, hogy vetik ki és hajtják be a törvénytelen adót, hogyan zsarolják a földesúr által már is eléggé kiszarolt népet még azonkívül katonabeszállásolással, fuvarozással, pénzbírságokkal stb. Hogyan büntetik a boszorkányokat, mennyi sok rendeletet bocsátanak ki a protestánsok ellen, hogy szedik el templomaikat, hogy vadúl és romlik a nép e miatt stb. De hosszas lenne mind elé sorolni az érdekesnél érdekesebb fejezeteket. A hetvenes évek elején Zsilinszky ismertette meg a magyar közönséggel Leckynek »A felvilágosodás keletkezésének és befolyásának történelme« című munkáját; mintha e mű szellemének hatását éreznék az előttünk fekvő kötetben is.

Még megenlítjük, hogy a monographia e második részét is, miként az első, számos sikerült kép: *III. Károly, Grassalkovich Antal, gróf Károlyi Sándor, Rákóczy József, Althan Mihály Frigyes, református praeceptorok, huszár főtiszt, Gyulay-ezredbeli hadnagy, rác katonák, határőrvidéki szerb katona* stb. díszíti.

L.

T Á R C Z A.

STEINACHI LANDSCHAD JÁNOS LOVAG EPITAPHIUMA 1571-BŐL.

A *Századok* 1898 évi novemberi füzetében (833. l.) érdeklél olvastam *Bleyer Jakab* doktori értekezésének ismertetését, melynek tárgya volt: *A magyar vonatkozású német történelmi népénekek 1551-ig.*¹⁾ Abban a hiedelemben, hogy a magyar vonatkozású német versek 1551 után is érdekelni fogják e folyóirat olvasóit, egy ilyen német verset mutatok be, mely *Landschad János* lovag tetteit dicsóíti, ki Mátyás királyunk hadseregében vitézül harczolt a törökökkel, s élénk részt vett a Miksa császár csatáiban is. Az egész a »*Menoza*« című, 1759-ben dánból németre fordított könyv V-ik kötetében olvasható, a hol a »*Pfälzischer Nachtisch*« című fejezetben a szerző elbeszéli, hogy Landschad János lovag V. Károly császár és Lajos választó fejedelem haragja és fenyegetései daczára hű támogatója volt a reformációnak, s a Heidelberg közelében fekvő Neckar-Steinach városkában már 1522-ben evangélikus predikátort állított be, úgy hogy ott a reformáció gyorsan elterjedt, a mit az ő epitaphiuma is bizonyít, mely az ottani templomban egy szép kőbe arany betűkkel van bevésve. Később a római katolikusok, kik e templomot erőszakkal elfoglalták, az epitaphium elé egy oltárt emeltek szent József tiszteletére, hogy a régi emlék ne láttassék. »De én — mondja az említett könyv szerzője, egy pfalzi theologus — néhány év előtt, midőn a katolikus harangozó nekem megmutatá, és néhány jó barátjával élénk beszélgetésbe merült, ez alatt az oltár mögé csúsztam és ezt a ritkaságot ott lemásoltam, mely így hangzik:

(*Landschad címter*)

(*Fleckenstein címter*)

Epitaphium Herrn Hanszen Landschaden von Steinach Ritters und seiner letzten Hausz-Frauen Margaretha Landschädin gebornen Freyn von Fleckenstein 1571.

¹⁾ Megjelent az *Egyetemes Philologiai Közlöny*-ben és különnyomatban is. Budapest, 1897.

Rhumlich. Christlich auch tröstlich ist.
 Dasz man zu Keiner Zeit vergiszt
 Der alten lieben Vorfahrn.
 Die vor uns in dem Leben warn.
 Dern Werk und Thaten zeugen sein
 Eins rechten Christen Glaubens fein.
 Die auch im Herren hie zeitlich
 Entschlafen seyen seeliglich.
 Nimmer wirdt ir vergessen nicht
 Wie Gottes-Wort uns das bericht.
 Also wird hie löblich gedacht
 Des Edlen Ritters hochgeacht
 Hanns Landschaden von Steinach gut.
 Der mit Christlichem tapferu Mut
 Sein Ritterschaft bewiesen hat,
 Die nachfolgend geschrieben stat,
 Sowohl wider des Teiffels Reich
 In Glaubens Sachen als zugleich
 In weltlicher Gefahr und Not;
 In allen dem siegt er durch Gott
 Im heiligen Stand Christlicher Ehe,
 Darin sich find vil Ach und Wehe,
 Gieng Im zu Hand mit weniger Auch
 Manch rauher Lufft und demffig Rauch.
 Im Jar Tausend Fünffhundert drey
 Starb seine erst Gemahl Lucey
 Von Rippenburg gebohren werd;
 Die wird Christlich gestattet zur Erd
 In Ires Herrn Hanswurts Grab allhier,
 Wartend im Fried der Urstend schier;
 Zween Söne Hansen und Bernhard
 Verlies Sie Im nach Ir Hinfart:
 Im Sechsten Jar der ringern Zahl
 Begab er sich zum andern mal
 In ehlich Lieb. Pflicht und Verein
 Mit Margreten von Fleckenstein;
 Dieselb Im auch zwen Söhn gebahr.
 Christoffeln und Hannszen Bleickar;
 Die ist hie vor der Kirch bestatt
 Im Oelberg bei Bleickar Landschad,
 Was dann ferners anlangen thut
 Manch Lobwürdige Thugend gut,
 Mit welchen dieser Ritter werth
 Von Gott vor andern hoch verehrt;

Ward an Ihn gelobt insonderheit
 Weiszheit, Verstand, Wohlredenheit,
 Zusambt Mannlicher Tapfferkeit;
 Zu Schimpff und Ernst allzeit bereit,
 Die zeit seins Lebens braucht er sich
 In Kriegs-Leiffthen ser Ritterlich.
König Matthiasen zu Hungern
Leist er seine Dienste willig gern
Wieder den Türcken etlich Jar
Nicht mit geringer Leibs-Gefahr;
 Dem Kaiser Maximilian
 Hat Er drey Schlachten helffen thun,
 In Bayrischer Kriegs Vehd war Er
 Churfürstlicher Pfalz Obrister
 Über den gantzen Hauffen grosz
 Beydes zu Fusz und auch zu Rosz,
 Sein Ritterschafft holff über Meer
 Zum heiligen Land und Grab mit Ehr;
 Aber der liebe Gott legt In
 In seinem besten Alter hin
 Zu Bett am Podagra zwenzig Jar
 An Hend und Füßen erlahmet gar,
 Drumb must Er sich fürbasz entschlahn
 Der weltlich Sachen müzig gahn,
 Noch hat Er in seinem grösten Schmertz
 Ererst beweist sein Mannlich Herz
 Mit ritterlicher Tapfferkeit
 Dem Teuffel und der Welt zu leydt:
 Als nemlich im Achtzehenden Jar
 Des Luthers Lehr ward offenbar,
 Hat Er in Anno zwenzig zwey
 Wider der Welt und Pabst Geschrey
 Der erst in dieser Landts Art gleich
 Durch Gottes Geist und Eyfer reich,
 Sambt seiner Gemahlin von Fleckenstein
 Solch Lehr vor Christlich und vor rein
 Erkannt, und alsobald mit Krafft
 Allhier das Pabstumb abgeschafft,
 Jacob Ottern, ein gelerter Mann
 Zum Prediger genommen an,
 Ohn allen Scheich und öffentlich
 Die Lehr bekannt bestendiglich.
 Ganz ungeacht den Widerstand
 So Carolus und Ferdinand,

Rhömischer Kayser und König,
 Auch der Churfürst Pfalz graf Ludwig
 Durch Schickung Schreiben und Mandtat
 Bey schwerer Straf und Ungenad
 Ernstlich an In gewendet han
 Der Lehr gänzlich abe zu stan ;
 Doch wider all solch droend Wort,
 Auch Hellischen Gewalt und Pfort,
 Hat dieser theuer Ritter guet
 Wenig geacht Leib, Ehr und Guet,
 Sonder durch Gottes Hielf und Crafft
 Bisz in sein End verharrt standthafft.
 Da er nun merkt sein Lebens End,
 Bffal Er sein Geist in Gottes Hend,
 Entschlif im Herrn seeliglich
 Allhier im fordern Schlosz sag ich,
 Seines Alters Sechs und Sechzig Jar
 Aufn Siebenden November zwar,
 Als man im Jar schrieb Ain und Dreysig,
 Wie es ist aufgemerket vleiszig.
 Gott geb uns allen auch zugleich
 Ein seelig Nachfahrt in sein Reich. Amen.

CZÉKUS LÁSZLÓ.

MIKOR LETT PÁLÓCZI MÁTYUS NÁDOR?

Schönherr Gyula az »Anjou-ház és örökösei« című munkában¹⁾ azt írja, hogy Zsigmond »Baselben 1434 január 17-én kelt rendeletében a szent koronát, melyet távozása előtt Garainak adott át megőrzés végett, a két Pálóczi őrizetére bízta, s még ez évben Pálóczi Mátyust nevezte ki, az országnagyokkal egyetértésben, Magyarország nádorává.« Azután jegyzetben így szól: »Kinevezése idejének pontos megállapításához a közelebbi adatok hiányoznak. A legelső oklevél, melyben nádorként szerepel. Zsigmond hazajövele után, de a nap megjelölése nélkül, 1434-ből kelt. Fejér, Cod. Dipl. X. 8. (helyesen X. 7.) 564.«²⁾ Zsigmond 1434-ben október 6-án érkezett Pozsonyba,³⁾ tehát ez utánra esnék a Fejérnél közölt oklevél szerint Pálóczi nádorrá nevezése.

Garai 1433 december 3-án Budáról még sajátkezű levelet

¹⁾ A magyar nemzet története, szerkeszti Szilágyi Sándor. III. köt.

²⁾ Id. m. 588. l.

³⁾ U. o. 589. l.

intéz Szergényben lakó jobbágyaihoz, hogy a béli apát Magasi nevű birtokáért tartozásait haladéktalanul megfizessék.¹⁾

1434 június 4-én »Georgius archiepiscopus ecclesie Strigoniensis vicariusque regni Hungarie ac iudex in causis in presentia palatinali vertendis« intézkedik.²⁾

Hasonló minőségben rendelkezik 1434 szeptember 16-án.³⁾

1434 november 25-én »comes Mathius de Paluch iudex curie domini Sigismundi« . . . prorogálja a Mihály bakonybéli apát és Berei Péter fia György között folyó pert.⁴⁾

1434 december 5-én ugyanezen ügyben »Georgius archiepiscopus Strigoniensis, iudexque in causis in presentia palatinali vertentibus per Sigismundum regem deputatus« intézkedik.⁵⁾

1434 december 2-án még szintén csak »Nos comes Matthius de Paloch iudex curie« . . stb. kezdetű oklevéllel találkoztunk,⁶⁾ melyben Balaton-Kajárra vonatkozólag határoz az országbíró.

1435 január 1-én »reverendissimo in Christo patri domino Georgio archiepiscopo ecclesie Strigoniensis ac iudici causarum in presentia palatinali vertentium per dominum Sigismundum deputato« tesz jelentést a veszprémi káptalan Ponyvád miatt Mihály béli apát és a takácsi nemesek közt támadt perben.⁷⁾ valamint ugyanazon év május 4-én a Pápa mellett fekvő Agyaglik (ugyancsak a béli apátság birtoka) miatt támadt perben is.⁸⁾

A rendelkezésünkre álló oklevelek sorában egy 1435 évi június 28-ról keltezett az első, mely így kezdődik: Magnifico viro domino Matheus de Paloch, regni Hungarie palatino et iudici Comanorum, domino et amico eorum honorando, conventus monasterii sancti Martini sacri montis Pannonie, debitum amicitie et honoris continuum incrementum.⁹⁾

Az eddigiek alapján tehát Pálóczi nádorrá nevezését egy évvel hátrább kell tennünk s 1435 május 4-ike és június 28-ika között keresnünk, míg a Fejéرنél olvasható datum azon nem kevés hibák számát szaporítja, melyeket a nagyérdemű s fáradhatatlan gyűjtő óriási munkája közben elkövetett.¹⁰⁾

Srs.

¹⁾ Pannonhalmi lt. C. 50. K4.

²⁾ U. o. C. 50. Gg. — Hazai Okmt. IV. 304. l.

³⁾ U. o. C. 51. Xx.

⁴⁾ U. o. C. 56. Q.

⁵⁾ U. o. C. 56. P.

⁶⁾ U. o. C. 53. L3.

⁷⁾ U. o. C. 56. Aa.

⁸⁾ U. o. C. 64. F.

⁹⁾ U. o. C. 49. Cc.

¹⁰⁾ A Károlyi Oklt. II köt. 155--157 lapjain olvasható közlemény szerint »Mathyus de Palocz regni Hungarie palatinus« 1435-ben apr. 25-én (in festo b. Marci evangeliste) rendel vizsgálatot a Károlyiaknak

MARGIT KIRÁLYNÉ, III. BÉLA NEJE.

Az angol u. n. *Master of Rolls Series* vállalatban egy új sorozat első kötete jelent meg nemrég *J. Horace Round* szerkesztésében ily cím alatt: *Calendar of Documents preserved in France illustrative of the History of Great Britain and Ireland.*

E gyűjteményben van két okirat, mely a magyar történelmet is érdekli. Mindkettő Margit királynétól, III. Béla második nejétől ered. Az egyik okirat »apud Gisortium« (Gisors) van keltezve. 1186 márczius 11-ről, s ebben az özvegy királyné lemond Gisors és a norman Vexinben fekvő más földi birtokáról s egyéb javadalmakról, melyeket Normandiában vagy Angliában bírt, mint első férjével, az elhalt ifjabb angol királylyal kapott nászajándékot. Lemond pedig mindezekről testvérének, a francia királynak jelenlétében s az ő tudtával és beleegyezésével, apósa II. Henrik angol király javára, ki kárptólásul Margitnak 2.750 angevin font sterlingnyi évdíjat ígér, melynek egyik fele évenként a husvét utáni negyedik vasárnapon, másik fele pedig az ezt követő január 1-én fizetendő le. Ha az angol király ezüstben akarná fizetni az évdíjat, akkor 54 angevin solidus számítandó egy márkára. azaz 13 shillingre és 4 pencere *bonorum sterlingorum*, még abban az esetben is, ha az angevin pénz időközben értékében alább szállana. Az egyezés (compositio) örök időkre (perpetuo) szól, s az abban elvállalt kötelezettségnek az angol király fia is alávetik magokat. Abban az esetben pedig, ha ezek nem vállalják el a kötelezettséget, az említett földek és javadalmak ismét Margit királyné birtokába kerülnek vissza. Az okiratban egy szóval sincs megemlítve az, hogy az özvegy királyné férjhez vala menendő a magyarok királyához; de azért Wertner Mórnak talán mégis igazza van, midőn azt sejtí, hogy a Margit és III. Béla közötti házasságnak az angol király volt szószólója, még pedig oly czélből, hogy a fiával nászajándékul adott földeket ismét a saját és fiai

a Czudarok elleni ügyében; a Zichy Okmt. VIII. köt. 548—551 lapjain közölt idéző levele pedig, melyet a kalocsai káptalanhoz intézett, még valamivel előbb, de nem az Okmánytár hibás megfejtése szerint márczius 17-én, hanem április 17-én kelt, s ebben azt mondja, hogy Káli István, Zubor Jakab özvegye képében »in die medii Quadragesime (márcz. 23-án) — in figura *nostrí* iudicii comparendo — litteras vestras inquisitionarias et evocatorias, *nobis* ad regium litteratorium mandatum rescriptas — *nobis* presentavit.« Az 1435 évi márczius 23-ika volna tehát eddig a legkorábbi időpont, a mikor Pálóczi Mátyus már mint nádor jelenik meg okleveleinkben; s így nádorsága kezdetét 1435 elején, mindenesetre márczius 23-ika előtt kell keresnünk. Hogy a veszprémi káptalan május 4-én György érsekhez mint a nádori ügyek bírójához intézi jelentését a béli apátság Agyaglik nevű birtoka ügyében, ez vagy magyarázatra váró tünemény, vagy megigazítandó hibás adat lehet. Szerk.

birtokába kerítse vissza. Egyéb combinatióiban azonban Wertner — mint látjuk — tévedett.¹⁾

A másik okiratban Margit, Anglia királynéja, elhalt férjének, ifjabb Henrik királynak emlékére alapítványt tesz, és a roueni székes-egyházban, a hol a király el van temetve, lelke nyugalmaért mondandó misékre 300 márkát adományoz a clairvauxi apátnak abból a pénzből, melyet a magyarok királya neki küldeni fog. Az okirat nincs keltezve; az említett székes-egyház chartulariumába az 1184 év alatt van beiktatva, a szerkesztő azonban »circa 1185« adja dátumát. Miután III. Béla első küldöttsége 1185 január havában járt Franciaországban,²⁾ és a Capet családbeli korábbi uralkodók udvaránál ez idő tájt az új évet valószínűleg husvétől számították,³⁾ az okirat keltét az 1185 évi január 1-je és április 21-ike (husvét) közötti időközbe tehetjük.

KROPF LAJOS.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— HUBER ALFONZ »Ausztia története« czímű munkájának a m. tud. Akadémia könyvkiadó vállalatában megjelenő magyar kiadásáról mult füzetünkben mondott megjegyzésünkre vonatkozólag⁴⁾ illetékes helyről a következő értesítést vettük:

»Az Akadémia könyvkiadó bizottsága már régen foglalkozott a gondolattal, hogy a magyar közönségnek a velünk egy fejedelem alatt élő osztrák tartományoknak, vagyis Ausztriának történetét nyújtsa, s ily mű kidolgozásával már évekkel ezelőtt megbízott egy jónevű író, de a munka különféle okokból el nem készült. Elhatározta tehát, hogy Huber Alfonznak időközben megjelent kiváló művét *fordíttatja*, de csak az osztrák részt, nemcsak kitűzött céljánál fogva, hanem azért is, mert a magyar közönség már nem szorúl arra, hogy saját történetét a magyar Akadémia költségén osztrák szemüvegen keresztül — Huber Alfonz pedig, minden objectivitása mellett mégis csak osztrák — osztrák keretben ismerje meg; a mint elmúlt p. o. az az idő, mikor a szigetvári nagy hazafias tett jelenítésére Körner »Zrinyi«-jét kellett magyarra fordítani. A magyar résznek kihasítása azonban szükségképen az eredeti munkának némi — hol kisebb, hol nagyobb — megváltoztatását tette szükségessé. Ilyen kisebb p. o. hogy a második könyv feliratában: »Entstehung und Fortbildung der drei östreichischen Ländergruppen« (értsd a német örökös tartományokat, Csehországot és Magyarországot. Úgy-e jó magyar felfogás?), a három helyett *kettőt*

¹⁾ Wertner M. Árpádok családi története, 363 és köv. II.

²⁾ Wertner id. m. 364. l.

³⁾ Giry A. Manuel de diplomatique, 113. l.

⁴⁾ Századok, 1899. 942. l.

kellett tenni; nagyobb, hogy p. o. IV. Béla háboruját Ausztria birtokáért a Babenbergekek kihalta után, mely a magyar történetet tárgyaló — de kimaradt — fejezetben foglaltatott, bele kellett illeszteni az osztrák történet illető fejezetébe. Azonkívül a fordító — mint előbeszédében említi — az özvegy szívességéből Huber Alfonznak néhány későbbi jegyzetét is felhasználhatta. Ezek a változtatások és módosítások okai a nem egészen találó »átdolgozás« szó használásának; de tudjuk, hogy ha az átnéző a czímlapot előzetesen látta volna, nem mulasztotta volna el, hogy szót ne emeljen e nem egészen szabatos kifejezés ellen.«

Szívesen közöltük e sorokat, melyek a könyvkiadó bizottság álláspontja felől tájékoztatják olvasóinkat. Arról is értesültünk egyébiránt, hogy Baróti Lajos úr a Huber munkájából kihagyott fejezetek magyarra fordításához szintén hozzálátott, sőt azokat részben már le is fordította; szándéka: e magyar vonatkozású részt külön, önálló munkában, mint *Magyarország történetét* közrebocsátani. Kívánatosnak tartjuk, hogy vállalkozásához kiadót is kapjon; a behatóbb kritika fog majd ítéletet mondani róla, minő sikerrel oldotta meg a fordító kettős feladatát.

— A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA második osztályának mult évi deczember 11-én tartott ülésében *Borovszky Samu* I. tag olvasta fel *Téglás Gábor* levelező tagnak „*A rozsnjai castrum s annak szerepe a töröcsvári és vöröstoronyi szorosok közé eső hegyvidék védelmében*“ című értekezését, mely újabb adatokat nyújt Dácia hadi szervezetének történetéhez. Az archaeologusok a legújabb időkig a Nagy-Küküllő megyében fekvő Héviz és Ugra közt, az Olt nyilatába helyezett castrumban keresték Dácia keleti örvidékének záradékát. Miután a bereczki castrumban és Nagy-Borosnyónál is római téglák s római temetkezés nyomai constatálhatók, az értekező biztosra vette, hogy ezek valamelyikénél sikerülni fog rábukkannia azon római castrumok egyikére, melyeket szerinte a hévizi és bereczki castrumok közé eső 170 kilométer hosszú vonalon a rómaiaknak stratégiai okokból meg kellett építeniök. És csakugyan talált is Brassó közelében, Rozsnyó falu mellett, a Barcza folyó partján egy *Erdenburg* nevű földsánczot, melyet régészeink közül még senki sem méltatott behatóbb figyelmére, s a melyben a római téglák tanúsága mellett megállapíthatta a majdnem egy évtizeden át hasztalanul keresett keleti örvidék egyik újabb állomását. E castrum rendeltetése az lehetett, hogy a római hadvezérllet az egész fogarasi határhegység körülzárolásával a Hadrianus császár által Kr. u. 129 táján kétféle osztott Dácia külső területeit biztosítsa, s fontos volt a fogarasi határhegység állandó ellenőrzése, a mi épen e castrumnak vala feladata. A rozsnjai castrumtól délre, a töröcsvári szoroson, illető-

leg hegynyergen át a Dimbrovicza vize mellé lejtve, onnan délkeletre Campulunguhoz vezetett a római út, s innen nyugatra az Argis völgyébe, a római táborhelyről nevezett *Curtea d'Argis* városához ért. Innen már csak egy rövid állomás az Olt vöröstoronyi szorosában Rimnik közelében fekvő *Bivolari*, hol a híres Kozia zárda mellett Tocilescu a vöröstoronyi hadi út egyik állomását fedezte föl, s a hol feliratilag sikerült kimutatnia azt is, hogy Hadrianus idejében Titus Claudius, mint *Dacia inferior* procurator, a »numerus surorum sagittariorum« szabad csapatával építetett a castrumot. Egy bivolari feliratos kövön előfordul még a »numerus burgariorum« és »veredariorum« csapata is, mely szintén műszaki katonákból állott s táborerődítésekkel foglalkozott. Téglás Gábor az ő kutatásaival Dácia keleti határvonalát kétségkívül jelentékenyen tovább terjesztette, s az Alsó-Moesiához átvezető hadállások központját a töröcsvári szoros elé helyezett rozsnyai castrumban nemcsak megállapította, hanem egyúttal arra a körültre is világot derített, melylyel a vöröstoronyi és rozsnyai castrumok közé ékelődő fogarasi havasokat északról és délről körül-fogva, a rómaiak Alsó-Dáciát e zord hegyvidék veszélyeivel szemben biztosítani igyekeztek.

— A HUNYAD-MEGYEI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT Déván, december 17-én tartott választmányi és felolvasó ülést, melynek alkalmával a felolvasások során *Bátori Ármin* főreáliskolai tanár Hunyad megyére vonatkozó népszámlálási és közgazdasági adatokat mutatott be, ismertetve a II. József császár parancsára 1787 márczius 1-én katonatisztek által végrehajtott népszámlálás eredményeit a régi Hunyad és Zaránd megye és Szászváros-szék területén. — *Girauschek Adolf* arról értekezett: *Miként járult hozzá Hunyad megye a kolozsvári nemzeti színház létrejöttéhez?* Érdekesen rajzolta azt a nemzeti föllelkedést nyelvünkért, mely száz esztendővel ezelőtt a megye nemességét és jobbait, élükön báró Naláczy József főispánnal, a legmeglepőbb áldozatokra ragadta; különösen báró Jósika Miklós és István, gróf Kendeffy Adám, Kenderessy Mihály, gróf Gyulay Lajos, Barcsay László járultak nagyobb összegekkel a színház alapjához s az első magyar színház megalakításának költségeihez.

— LEININGEN LEVELEI ÉS NAPLÓJA. Irodalmi és történelmi szempontból egyaránt becses emlékek közlését kezdte meg *Marczali Henrik* tagtársunk a *Budapesti Hírlap* múlt évi december 31-iki számában. Az aradi vértanuk egyikének, gróf *Leiningen-Westerburg Károly* honvédtábornoknak 1848/49-ből származó levelei, naplója és napló-jegyzetei ezek, melyek írójuknak mind egyéniségénél, mind a szabadságharcban viselt kiváló hadvezéri szerepénél fogva méltán keltik föl érdeklődésünket és kötik

le figyelmünket. A naplót és jegyzeteket az aradi kivégzések után Thun Károly gróf, osztrák generális juttatta a vértanu özvegyének kezébe, s ennek köszönhető, hogy a becses ereklyék meg nem semmisültek. A közlőt néhány év előtt gróf Apponyi Albert figyelmeztette arra, hogy az iratok a tábornok egyetlen fiának, Leiningen Ármu grófnak birtokában vannak. A gróf szivességéből kerülnek most nyilvánosságra magyar fordításban — mert eredetileg németül irattak — a tisztán személyes vagy családi vonatkozások elhagyásával, de különben minden változtatás, az író ítéleteinek minden enyhítése nélkül. Leiningen — mondja Marczali Henrik — a saját katonás szempontjából ítéli meg az embereket és viszonyokat; lehet, hogy némelyek talán egyoldalunak, sőt igazságtalannak fogják találni fölfogását; de ha valaki, bizonyára ő az, a ki életével és halálával kivivta magának azt a jogot, hogy saját meggyőződése legyen, s hogy véleményét — ha nem értünk is vele egyet — meghallgassuk. Irodalmi hagyatéka három részből áll. Az első a leveleket foglalja magában, melyek nagyjából nevéhez vannak intézve, kit 1848 márczius 28-tól kezdve a körülte folyó és zajló események minden fontosabb mozzanatáról értesít. A levelezésben beálló nagyobb hézagokat naplója tölti ki, mely szintén nevének szóló levelek alakjában ad számot az eseményekről, s a melyet — jó részét már fogságában — rövid napi följegyzései nyomán 1849 április 5-ig folytatott. Ettől fogva csupán a napi jegyzetek (emlékeztető szavak) vannak meg s ezek terjednek október 4-ig. Marczali a bevezető közleményben ismerteti e kéziratok egymáshoz való viszonyát, tisztázza kronológiájukat, méltatja értéküket. Azt hisszük, megérdemelnék, hogy annak idején önálló kiadványban is napvilágot lássanak.

ÚJ KÖNYVEK.

— ALVINCZI ÉS A KASSAI VÉRTANUK. Midón Rákóczy György, Bethlen Gábor fejedelem fővezére. 1619. szept. 5-én Kassára bevonult, féktelen hajduinak egy csapata. Bay Zsigmond hadnagy vezetése alatt, az úgynevezett királyi házba rontván, az ott talált három r. katolikus papot, névszerint Pongrácz István, Grodeczi Menyhárt jezsuitákat és Körösi Márk esztergomi kanonokot kegyetlenül felkoncuzolta. Ezen épen nem példátlan történeti tény vitatása, különösen az az irányzat, mely a három áldozat halálával egyenesen Alvinczi Pétert, a kassai magyar papot, és Rákóczy Györgyöt vádolja, már egész irodalmat támasztott, s legújabbán a komolyabb történeti bíráló is vizsgálat alá vette az adatokat és állításokat, melyek a vád bizonyítására felhozattak, és

azokat, melyek annak alaptalanságát bizonyítják. Hennig Alajosnak »A három kassai vértanu« című munkája (1898) és Némethy Lajosnak azt kiegészítőleg a *Magyar Sion* mult évi folyamában »Adalékok a kassai vértanuk történetéhez« cím alatt megjelent nagyobb szabású tanulmánya adott alkalmat azon jeles kritikai dolgozat megírására, melyet *Révész Kálmán* az elől jelzett címmel a *Protestáns Szemle* mult évi 9-ik füzetében tett közzé s legközelebb különlenyomatban is közrebocsátott. A szerző minden elfogultság nélkül mérlegeli a véres eseményre vonatkozó adatokat és vizsgálja annak körülményeit, s habár élénken, de mindvégig kifogástalanul tárgyilagos hangon védelmezi Rákóczyt és Alvinczit az emléköket bemocskoló vádak ellen, kimutatván, hogy a három kassai pap semmi másnak, hanem a rabló hajduk vad kegyetlenségének esett áldozatúl.

— ALSÓFEHÉR VÁRMEGYE MONOGRAFIÁJA ismét egy derék kötettel gyarapodott. A vállvetve készülő nagy munkából újabban az I. kötet második része jelent meg, mely a vármegye néprajzát foglalja magában. A három fő fejezetből álló rész három írónak eredeti kutatásokon alapuló munkája s mindegyik fejezet magában is egy-egy önálló ethnographiai tanulmány. Az első: *Alsófehér vármegye magyar népe*, írta *Lázár István*; a második: *Alsófehér vármegye szász népe*, írta *Weinrich Frigyes*; a harmadik: *Alsófehér vármegye román népe*, írta *Moldován Gergely*. Többé-kevésbé hasonló terv szerint és hasonló felosztással tárgyalja mind a három szerző a maga népének ethnographiai viszonyait, ismertetvén lakását, háza felszerelését, ruházatát, táplálkozása módját, foglalkozását, szokásait, vallását, hitét, nyelvét és költészetét. Különösen becsesek *Lázár István*nak az Alsófehér vármegyei magyar népnyelvre vonatkozó adatai, hangtani, alaktani és mondattani megfigyelései, mese és dal-gyűjteménye. A szász község ősi szervezetét érdekesen ismerteti *Weinrich Frigyes*; a vármegye román népének leírásában pedig úgyszólván az egész románság ethnographiáját adja *Moldován Gergely*, kinek — már előbb külön is közrebocsátott — dolgozata a három között kétségtelenül a legszeleesebb körre terjed s az előttünk fekvő kötetnek jó felét foglalja el. A munkát számos rajz, s a magyar, szász és román népviseletet feltűntető képek illusztrálják.

— A RÓMAIAK TÖRTÉNETE. A Marczali Henrik szerkesztésében egy évvel ezelőtt megindult Nagy Képes Világtörténet kötetei gyorsan követik egymást. Im már a harmadik kötet került ki a sajtó alól, a két elsőhöz hasonlóan díszes kiállításban, tanulságos illusztrációkkal. Szerzője *Geréb József*, ki e kötetben »a legújabb kutatások nyomán« az ókor hatalmas classikus népe: a rómaiak történetét írta meg öt részben, Róma keletkezésétől a birodalom

kettéoszlásáig. A római történelem roppant irodalma bő segédforrásokat nyújthatott a szerzőnek, de főleg *Mommsen* és *Merival* művei azok, melyeket munkája megírásánál haszonnal forgatott; ezek mellett kiemeli még *Schvarcz Gyula* egyetemi tanárnak »Die römische Massenherrschaft« című — sajnos, németül kiadott — könyvét (Lipcse, 1899), mely a köztársaság korát állampolitikai szempontból tárgyalja nagy készültséggel. A szerző, bár a kutatás Róma történetének első öt századára vonatkozólag csak negatív eredményekre jutott, nem mellőzi a mesés hagyományokat, mondákat sem, hanem igyekszik történeti szempontból értékesíteni azokat. Legbővebben azzal a korszakkal foglalkozik, melyben a köztársaság bukása folyt le. Igen hasznos, munkát végzett, midőn a kötet végén található időmutató táblázatot összeállította, melynek még az az érdeme is van, hogy először közli irodalmunkban a köztársasági korszak consulainak névsorát.

— A KALOCSAI ÉRSEKSÉG A RENAISSANCE-KORBAN. A vatikáni levéltárban a kalocsai főegyházmege renaissance-kori történetére vonatkozólag tett kutatások eredményét veszszük a főnti cím alatt megjelent munkában, melyet némely hazai levéltárak s különösen az Országos Levéltár adataival is kiegészítve, Császka György kalocsai érsek támogatásával, *Érdúj helyi Menyhért* társunk bocsátott közre. A csinos kiállítású, negyedréte alakú könyv Buondelmonte Jánostól Tomori Pálig, tehát 1424-től 1526-ig adja: először az *érsekek* élettörténetét, méltatva mindegyiknek politikai, diplomáciai vagy hadvezéri szereplését, főleg azonban az egyház-kormányzat terén kifejtett főpásztori tevékenységöket; másodsor a *káptalanok* (kalocsai, bácsi, titeli káptalan) és a *szentszékek*, harmadsor a *kolostorok*, u. m. apátságok, prépostságok és egyéb szerzetes házak történetét; negyedsor a *kulturális intézetek* ismertetését; ötödször betűrendben az érseki mege területén a mohácsi vész előtt fennállott *plebániák* rövid helyrajzi felsorolását. Az egész munkát a dioecesis 1526-ban bekövetkezett pusztulásának — a mi a magyarság pusztulása volt — leírása zárja be.

— TEMES VÁRMEGYE NEMES CSALÁDAI. Most vettük második kötetét *Lendvai Miklós* tollából s a *Délmagyarországi történelmi és régészeti Múzeum-társulat bőkezűségéből* annak a nagy család-történeti munkának, mely Temes vármegye nemes családai leszármazásával, birtokviszonyaival, szereplésével foglalkozik. A szerző a két kötet megjelenése közt eltölt három esztendőt az anyag nagyságával és sokaságával s annak fáradságos összegyűjtésével indokolja. Elfogadható indokolás, mert az ilyen késedelem a munkának csak hasznára és előnyére válik. Temes vármegye egyike az ország legnagyobb vármegyéinek; természetes, hogy nemes családainak száma se lehet kicsi. Nem oly nagy ugyan az a szám,

mint a milyen akkor volt, mikor még török hódoltság alá nem jutott a vármegye, de mégis jelentékeny. A jelentékenységet különösen az adja meg, hogy míg a török világ (1552) előtt élt és szerepelt nemes családokról az író csak igen gyér adatokat közölhetett, addig a vármegye visszaállítása (1779) után keletkezett újabb familiákról már bővebb anyag állott rendelkezésére; úgy hogy egyik-másik családról egész kis monographiát írhatott. Az adatok aránya vagy aránytalansága a két kötet egybevetésénél azonnal szembetűnik; de eléggé mutatja az is, hogy a Temes vármegye újjá éledése óta szerepelt és jobbára ma is szereplő családok tárgyalásában a második kötetben csak a *K* betűig halad, jóllehet a kötet terjedelme három ívvel nagyobb, mint tervezve volt. A hátralevő családokat a harmadik kötet hozza, mely a szerző ígérete szerint még ebben az évben követni fogja a másodikikat. A kötethez, melyről legközelebbi füzetünkben bővebb ismertetést közlünk, 25 darab színes czimerkép járúl, folytatásául az első kötetben adott czimerlapoknak.

— A LATINOVITS CSALÁD TÖRTÉNETE. Bács-Bodrog vármegyében számos család játszott előkelő szerepet a közeletben; de e családok multjának földerítését igen megnéhezítette eddig az a körülmény, hogy a régibb nemzetségek kihaltával ezek iratai, valamint a két vármegye és a területén létezett hiteles helyek levéltárai is a török hódoltság korában nagyjából elpusztultak. Újabb időben kezdenek csak egyes családok figyelmet fordítani irataikra s gondoskodni arról, hogy a történeti szempontból becesebbek és fontosabbak, vagy otthonukban, vagy valamely közintézetünknel kellőképen megőriztessenek. Így történt, hogy a *borsódi és katómári Latinovits* család a birtokában levő s köztörténeti tekintetben sem értéktelen okirat-gyűjteményét a mult év elején a M. Nemzeti Múzeum könyvtárában helyezte el. Ezen gyűjtemény szolgált főleg alapjául *Dudás Gyula* tagtársunk azon 35 nyolczad-rétű lapra terjedő s nemrég hozzánk is beküldött dolgozatának, melyben a dalmata származású Latinovitsok eredetére, nemességére, birtokszerzeményeire és genealogiájára vonatkozó adatokat állította össze s egyszersmind levéltárak anyagát is tüzetesen ismerteti. A füzethez a család 1719-ben szerzett czimerének színes képe van mellékelve.

FOLYÓIRATOK.

— PROTETÁNS SZEMLE. XI. évf. 8. 9. 10. füzet. — A nyolczadik füzet a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság 1899 évi szept. 20-án Debreczenben tartott harmadik nagy-gyűlésének Emlékkönyvét foglalja magában. Az *Emlékkönyv* közleményei sorá-

ból fölemlítjük *Balogh Ferencz* debreczeni hittanárnak a gyűlés alkalmával »*A reformatió és a magyar nemzeti szellem egymásra hatása*« czímen előadott értekezését, melyben különösen azt a hatást vázolja, a mit a reformáció a világi elemnek az egyház kormányzásába való felvétele, az egyházi autonomia, a szabad választás és népképviselet rendszere által az alkotmányos szellem és demokratikus gondolkodás erősödésére, nagyszámú iskolái által a tudományos műveltség terjedésére, a nemzeti nyelv érvényesülése által pedig a magyar nemzeti irodalom fejlesztésére s a nemzet erkölcsének és lelkületének nemesítésére gyakorolt. — A kilencedik füzetben első helyen »*Alvinczi és a kassai vértanúk*« cím alatt *Révész Kálmán* kritikai dolgozatát olvassuk, melyről bővebben már fentebb szoltunk.¹⁾ A következő cikkely írója *Kovács Sándor*, a ki »*I. Rákóczy György és a pápás renaissance*« című rövid tanulmányában, melyet emlékezésül a línczi béke szerzőjéről, a pozsonyi egyetemes ev. theologiai akadémia múlt évi záró ünnepélyén olvasott fel, azt fejti ki, hogy valamint a XVI-ik században a reformációt, úgy a XVII-ikben az ellen-reformációt is szükségszerűen a népek ösztöne hozta létre; a pápás renaissance láthatatlanul ható erejének mintegy öntudatlan hódolt Rákóczy s vele korának protestáns nemzedéke. midőn elsajátítá annak szellemét: a türelmetlenséget és az episcopalis rendszer egyedül üdvözítő hatalmába vetett hitet. — A tizedik füzetben *Balogh Ferencz* ismerteti a *brit és külföldi biblia-társulat működését hazánkban 1811-től 1898-ig*, adalékul a magyar biblia XIX-ik századi történetéhez. *Havrán Dániel* adatokat közöl *Brunczvik Tóbiás* életéből, kinek, mint a dunamelléki magyar ág. hitvallású evangélikusok 1620-ban megválasztott superintendensének kiváló szerepe, sőt érdemei voltak a protestáns egyház szervezése körül, de alig tíz év alatt elhagyta vallását s római katholikussá lett; jutalmul a galgóczi harminczadosságot nyerte; az ő áttérése egyik nevezetes mozzanata az ellen-reformáció történetének. — Ugyanazon füzet *Tárcza* rovatában *Sámuel Aladár* »*Búcsuztató Bocskay István fölött*« czímmel, egy birtokában levő egykorú codexből Tolnai Istvánnak eddig ismeretlen verseit bocsátja közre, melyeket szerzőjük 1672 május 29-én mondott a Kolozsvárt elhunyt Bocskay István zempléni főispán ravatalánál. Megjegyzi a közlő, hogy Tolnai búcsuztató versei a »*Szomorú Halotti Pompa*« 1674-ben megjelent kiadásából kimaradtak, s azt hiszi, erre a mellőztetésre vonatkoznak a versek végén e szavak: *Finis adest operis, sed merces nulla laboris*. — A füzetek (9. 10.) irodalmi szemléje ismertető cikkeket hoz: *Fináczy Ernőnek* »*A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában*«

¹⁾ I. az *Új könyvek* alatt.

című munkájáról; a *Protestáns Esték* második kötetéről, melyből dicsérettel említi Kovács Sándornak »*A fejedelemasszony udvara*« cím alatt Lorántffy Zsuzsánáról írt dolgozatát: Piszter Imrének »*Szent Bernát élete és művei*« című két kötetes művéről stb.

— EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY. XXIII. évf. 9. 10. füzet. — E két füzet *Acsay Antal* dolgozatát hozza, mely »*Keresztény humanisták*« cím alatt Wimpheling Jakab, Agricola Rudolf és Dalberg János XV-ik századi humanista tudósok élete folyásával és irodalmi működésével ismertet meg bennünket. — A tizedik füzetben *Hornyánszky Gyula* tanár elítélő bírálatát olvassuk *Gyomlay Gyulának* »*A görögök története*« című munkájáról, melyet compilált fordításnak mond Hertzberg, Meyer, Beloch és Holm műveiből. A *Programmértekezések* rovata Berkeszi István »*Rendi országgyűléseink magyarsága*« című dolgozatáról hoz ismertetést, melyről folyóiratunk is közölt bírálatot. A *Vegyések* rovatában *Gyomlay Gyula* védekezik Hornyánszky bírálatával szemben. A füzetet könyvészeti közlemények zárják be.

— IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK. Kilenczedik évf. 1899. 4. füzet. — E füzet első cikkében »*Balassa Bálint levelei*« cím alatt *Erdélyi Pál* közli a költőnek három, eddig ismeretlen levelét, mely leveleket a M. Nemzeti Múzeumban letéteményezett Balassa-levéltárban fedezett fel. E levelek azért is becsesek, mert világot vetnek írójuk életének némely eddig homályba burkolt pontjaira; pl. Hagymásinéhoz való viszonyára, Báthory István udvarában való tartózkodására stb. Az *Adattár*-ban *Dézsi Lajos* adatokat közöl Pápai Páriz Ferencz szótáríró életéhez, melyek különösen a kor iskolai viszonyait illusztrálják. *Récsey Viktor* pedig »*Kalászat a pannonhalmi kéziratárból*« cím alatt leveleket Baróti Szabó Dávidtól, Rájnistól, Horvát Istvántól, id. Jankovich Miklóstól, Kazinczy Ferencztől, Szalay Lászlótól, Fejér Györgytől, gr. Teleki Józseftől, Döbrenteitől és Toldy Ferencztől. Az *Ismeretések* rovatában c jegy alatt Bartha Józsefnek a *Toldi-mondáról* írt tanulmányát bírálja valaki, s végül *Repertorium* zárja be a füzetet és vele az évfolyamot.

— MAGYAR SION. Új sorozat. XIII. évf. 1899. 11. 12. füzet. — A tizenegyedik füzetben »*Az esztergomi fő székesegyházi káptalan történetéből*« czimvel *Kollányi Ferencz* mutatványt közöl egy legközelebb megjelenő munkájából, mely az esztergomi kanonokokról szól. Az *Irodalom* rovatban Pastornak »*Geschichte der Pápste*« című könyvéről, Michaelnek »*Geschichte des deutschen Volkes*« című munkája második kötetéről és a *Veszprémi püspökség római Oklevéltára* második kötetéről találunk ismertetéseket. — A tizenkettedik füzetben *Kollányi Ferencz* befejezi a fontosabb említett mutatvány közlését. A füzet *Irodalom* rovatában

Pázmány Péternek »*Theologia scholastica*« című munkája, mely a budapesti tudomány-egyetem theologiai karának kiadásában jelent meg, és Madaune-nak »*A catholicismus újjászületése Angolországban a XIX. században*« cím alatt magyarra fordított műve van ismertetve.

SZLÁV TÖRTÉNETI SZEMLE.

1899.

A szláv nyelvű történetírás a magyar történészekre nézve úgyszólván csukott könyv volt eddig. Jövőre igyekezni fogunk e tekintetben némi változást behozni. A *Századok* ezen most meginduló szemléje ismertetni fogja a szláv nyelvű folyóiratokban megjelenő történelmi dolgozatokat és közleményeket; az önálló műveket pedig, a *Történeti irodalom* rovata alatt fogjuk tőlünk lehetőleg figyelemmel kísélni. A multa nézve, a horvát irodalom tekintetében, a m. tud. Akadémia történettudományi bizottsága által megindított *Horvát történelmi Repertorium*-ra utaljuk olvasóinkat, melynek első kötete épen most jelent meg, a második pedig szintén még ez évben fog napvilágot látni.

Szemplénket az 1899 év folyamán megjelent horvát folyóiratokkal kezdjük.

I. A HORVÁT-SZLAVON-DALMÁT ORSZÁGOS LEVÉLTÁR ÉRTESEITŐJE. (Vjestnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog Arkiva.) Szerkeszti Knini dr. Bojnicsics Iván országos levéltárnok. I. évf. Zágráb, 1899. 1—4. füzet. — Ezen *Értesítő* évenként négy füzetben a horvát országos kormány költségén jelenik meg; célja és feladata, mint a bevezető cikkely (Nasa zadaca, 1—3. ll.) mondja: a horvát országos levéltár s a többi nyilvános és magán horvát levéltárak ismertetése, a horvát történelemre s a délszlávok műveltségére vonatkozó oklevelek, értekezések közlése, horvát történelmi művek megbirálása.

Az előttünk fekvő évfolyam a következő közleményeket tartalmazza:

1. *A horvát-szlavon-dalmát országos levéltár története és fejlődése.* (4—20. ll.) Régibb időkben az ország okleveleit a szlávón királyság bánja, vicebánja, az országos főjegyző vagy a zágrábi káptalan őrizte; 1643-ban Zakmardi János de Diankovec, egy tölgyfa szekrényt készíttetett (rajza a füzet végén), melyet »cista privilegiorum regni« néven neveztek; három kulcsra járt (clavis banalis, protonotarii, vicebanalis); ebben őrzik maig is a legfontosabb országos iratokat. Első országos levéltárnok 1744-ben Király László lett. A horvát országos gyűlés 1745-ben rendelte el az iratok rendezését. A »cista regni« 1763-ban a mai báni épületbe

került. Király László 1746-ban már nem volt levéltárnok; a levéltár gondját 1791-ig az országos főjegyző viselte. A levéltárra nagy gondja volt Erdődy János bánnak, ki a megyék, káptalanok, városok iratait is oda óhajtotta összegyűjteni s a levéltár élére egy állandó levéltárnok kinevezését sürgette. 1797-bea Napoleon előnyomulásakor a levéltárt Budára akarták szállítani, azonban a Helytartótanács rendeletére márcz. 31-én Eszékre vitték. honnan a veszély elmúltával máj. 19-én került vissza Zágrádba. Első rendes levéltárnok 1800-ban Zrnicsics János lett. Az illyr királyság megszűntével ennek iratai (Acta Gallica) 1813-ban szintén a levéltárba kerültek. 1848-ban Kukuljevics Iván az országos levéltárnok, a ki 1849-ben javaslatot tett, hogy a budai kamarai, helytartótanácsi és palatinalis levéltárakban levő és Horvátországra vonatkozó iratok Zágrádba vitessenek, a mi tudvalevőleg meg is történt, azonban a magyar kormány az iratok nagyobb részét 1885-ben visszahozatta Budapestre. Kukuljevics Iván folyvást melegen érdeklődött a levéltár iránt és 1874-ben javaslatot tett, hogy benne az összes horvát levéltárak összegyűjtessenek; e czélból ismételve is körleveleket bocsátottak ki, de eddig kevés eredményvel.

A horvát orsz. levéltár anyaga 102 csoportban van feltüntetve. Az utolsó háromban van 700 nevezetes férfi arcképe, a régi horvát városok és várak rajzai és a pecsétgyűjtemény; közte Szlavónia eredeti ezüst pecsétnyomója 1497-ből. Vétel útján sok becses gyűjteménnyel s egyes darabokkal is gyarapodott a levéltár; így pl. Zarából egy alkalommal 26 darab eredeti oklevelet vásároltak, ezek közt Kálmán királynak egy 1111-iki oklevelét; megvették Zrinyi Péter báni kinevezését, a Rattkay család 980 oklevélből álló levéltárát stb.

2. Klaics Vjekoslav: *A báni méltóság keletkezése a horvátoknál.* (21—26. ll.) A bán név és méltóság a XII-ik századig csak Fehér-Horvátországban (Croatia Alba, a dalmát tengerparton Zrmanja és Cetina folyók között) fordul elő. A XII-ik századtól fogva előfordul már Boszniára és Raguzára vonatkozólag is. Boszniában az oklevelek elsőnek említik *Borics* bánt (1153—1163.), azonban Cinnamus és a görög írók nem bán-nak, hanem *exarcha*-nak mondják; a »boszniai bán« cím általánosan ismertté Kulin bán idejében lett. Raguzai okleveleiben a város előljáróját a XIII-ik század közepén kezdik bánnak nevezni.

Fehér-Horvátországban a bánt először 954 körül említi Konstantin császár (De admin. imp. XXX.) s három zsupániát sorol föl (Korbavia, Lika, Gudseka), melyet a bán (boanos) kormányoz, a miből következik, hogy ezen területnek némi önállósága lehetett. Midőn a horvát fejedelemség királysággá lett, a bán mint a király vicariusza szerepelt, különben pedig a király nevében

kormányozta a három zsupániát (Liburnia). A *bán* szót Safarik, Danicsics, Miklosich, *Baján* avar kán nevéből származtatják, ép úgy mint a *kralj* (király) szó *Karl* (Nagy Károly) nevéből származott; mások az északi szláv *pan* (úr) vagy a gót *bandojan* (fensőbb-ség) szóval hozzák kapcsolatba.

MARGALITS EDE.

HAZAI HIRLAPOK REPERTORIUMA.

1898. szept. -- 1899. május.

ÁRPÁDOK KORA ÉS A VEGYES KORSZAK 1526-IG.

Anonymus Belae regis notarius. Justus. Pesti Napló, 1898. okt. 4. — *Sebestyén Gyula* munkáját ismerteti.

Anthropologiai következtetések. Magyar Hirlap, 1898. okt. 21. — III. Béla király koponyája, a megejtett vizsgálat szerint, a turáni faj típusát viseli magán.

III. Béla király. Bubits Zsigmond püspök. Nemzet, 1898. okt. 19.

III. Béla emlékezete. Alkotmány, 1898. okt. 18—21.

III. Béla emlékezete. Hummer Nándor. Magyar Állam, 1898. okt. 29.

III. Béla és neje. Pester Lloyd, 1898. okt. 18.

III. Béla király és neje Antiochiai Anna. Alkotmány, 1898. okt. 18.

Megnyílt királyi sírok. Hazánk, 1898. okt. 18. — III. Béláról szól. II. Endre sírja. Magyar Hirlap, 1899. febr. 10. II. Endre sírját a budai várszínház alatt keresik, melynek helyén vagy közelében egykor a minoriták temploma állott. Előbb a helyőrségi templomban keresték.

Die heilige Elisabeth von Thüringen. Wegele »Vorträge und Abhandlungen« című értekezése nyomán. Neue Freie Presse, 1898. nov. 19. — Az említett értekezés a Sybel-féle *Historische Zeitschrift* 1861 évi folyamában jelent meg.

Hexengerichte und Gottesgerichte in Ungarn. Neues Pester Journal, 1898. decz. 13. — Voltaképen a *Várad* regestrum alapján, melyet Kandra Kabos újabban kiadott.

Szalay — Baróti: A magyar nemzet története. Ismertette *Borovszky Samu.* Egyetértés, 1899. jan. 29. — Az ismertető mellesleg az oklevelek fontosságára is kiterjeszkedik s a Perényiek levéltárából napfényre került oklevelek alapján elmondja, hogy Kun László koronája és kincstára 1280-ban Egres várában volt elhelyezve. Ezért ostromolták a kunok, de Bölényfi András derekasan védte a várat haláláig. Jutalmul két öcsese két falut kapott Kun Lászlótól.

Árpádok és Wittelsbachok. Magyar Hirlap, 1898. szept. 18. — Genealogiai táblával.

Kutatásaim Bolognában. Tarczai György. Egyetértés, 1898. szept. 7. — A cikkíró Mátyás király palotájának tervrajzát kereste Bolognában.

HABSBURGOK KORA 1526—1848.

Martinuzzi György alvinczi kastélya. Pakotz József. Budapesti Hirlap, 1899. febr. 11. — Felhívja az illetékes körök figyelmét e rongált állapotban levő, düledező kastélyra.

Szapata Ferencz uram bírósága. Takáts Sándor. Budapesti Hirlap,

1899. jan. 10. — Szapata 1598-ban bíró lett Komáromban, mely alatta az új várparancsnoknak, Molart Jánosnak ellenszegült.
A bitsei Thurzó-ház. Kovács Sándor. Budapesti Hirlap, 1899. ápr.
22. — Korrajz Czobor Erzsébetnek, a nádor nejének, családi és házi életéről.
Régi magyar úri viselet. Báró Orlay András úrfi öltözettyeinek Laistromja 1641-ből. Magyarország, 1899. máj. 13.
Szapáry Péter börtöne. Budapesti Hirlap, 1899. máj. 21. — Ma is mutogatják Érden a Wimpffen Simon gróf (előbb Sina báró) kastélyának egyik pinczejét, a hová Hamzsabég Szapáryt elzáratta.
A szebeni királybíró. Komáromy András. Magyar Hirlap, 1898. okt. 25. — *Zabanius*, máskép *Szász János* esete, kit 1703-ban lefejeztek.
Károlyi Sándor kurucz-generális levelei. Thaly Kálmán. Hazánk, 1898. okt. 21. — Két eddig ismeretlen levél Károlyi Sándortól, az 1705. nov. 11-én vívott zsbói csatáról.
Bercsényi nem ölte meg Okolicsányit. Várady Lajos. Pesti Napló, 1899. jan. 18. — Adalék az ónodi gyűlés történetéhez.
Rodostói menyegző. Kovács Sándor. Budapesti Hirlap, 1898. nov. 1. — A cikkíró *Bercsényi Miklós* és *Köszeghy Zsuzsánna* menyegzőjét tárgyalja.
A pragmatica sanctio kora. Junius. Pesti Napló, 1898. nov. 8.
A szabad kőművesek II. József alatt. Fuchs Viktor. Magyar Állam, 1899. febr. 14.
Ungarns politische Parteien auf dem letzten vormärzlichen Reichstag. Wertheimer Ede, gróf Majláth János kiadatlan kézírata nyomán. Pester Lloyd, 1899. ápr. 20.
Wesselényi Miklós három levele. Nemzet, 1899. ápr. 23. — E leveleket Wesselényi 1847-ben mondotta tollba, s Zeyk Károlyhoz, kedves nagy-enyedi barátjához intézte azokat. Nyilatkozik benne az úrberről, a diétáról, a jobbágyok terheiről stb.
Két főúri nemzetség. A Czirákyak és Eszterházyak. Rábel László. Budapesti Hirlap, 1898. nov. 17.
Die Vergangenheit der Zigeuner in Siebenbürgen. Ürmössy Lajos. Pester Lloyd, 1898. szept. 8.

MANGOLD LAJOS.

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
1900 évi jan. 4-én d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének
jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Dr. Pauler Gyula ügyv. alelnök elnöklete alatt dr. Áldásy Antal, dr. Angyal Dávid, Bánó József, dr. Békefi Remig. dr. Borovszky Samu, dr. Czobor Béla, id. Daniel Gábor, dr. Illéssy János, dr. Lánczy Gyula, dr. Schönherr Gyula, Széll Farkas, id. Szinnyei József, dr. Váczy János vál. tagok, Nagy Gyula titkár, dr. Kovács Pál ügyész, Barabás Samu jegyző.

Elnök az ülés megnyitása után jegyzőkönyv-hitelesítőkül id. Daniel Gábor és dr. Borovszky Samu vál. tagokat kéri fel.

1. Nagy Gyula titkár jelenti, hogy Ugocsa vármegye 100 frt alapítványának beküldése mellett a társulat alapító tagjai sorába lépett; egyszersmind bejelenti az új tagajánlásokat, mely szerint ajánlatnak *évd. r. tagokúl 1900-tól:* Beigl István közös pénzügymin. levéltári tisztviselő Bécsben (aj. Thallóczy Lajos), Jovánovics A. Milán szerb főgymn. tanár Ujvidéken (aj. Margalits Ede), Komlóssy Arthur orsz. levéltári tisztviselő Budapesten, Kovácsik József kir. járásbírósi tisztviselő Körmöczbányán (mindkettőt aj. a titkár), Mitterdorfer Gusztáv nagykereskedő Budapesten (aj. Follmann Alajos), Ujházy László áll. főgymn. tanár Budapesten, a győri kath. főgymnasium (mindkettőt aj. a titkár), a kassai kir. áll. felsőbb leányiskola (aj. Czigler Ignác), az ózdi vas- és aczélgyári tisztú kaszinó (aj. a titkár), a Temesvár- józsef- és erzsébet-városi magyar társaskör (aj. Szentkláray Jenő).

Megválasztatnak s egyszersmind Ugocsa vármegyének a társ. tagsági díszoklevél megküldetik.

2. Dr. Borovszky Samu vál. tag Pór Antalnak »Zách Feliczián pöre. Feleletül Marczali Henriknek akadémiai felolvasására« cz. értekezését olvassa fel, mely —

közönettel fogadtatván, a »Századok«-ban jelenik meg.

3. Titkár előterjeszti a pénztárnok

1899 évi dec. havi kimutatását, mely szerint

összes bevétel volt 11267 frt 38 kr,

» kiadás 1226 » — »

maradvány 10041 frt 38 kr;

mely összeg 1899. dec. 31-én mint készpénz áll a társulat rendelkezésére; miből azonban — a folyó számlákon levő 5000 frt követelés a P. H. E. Takarékpénztár 1899. dec. 30-án 35,322. sz. a. kelt értesítése szerint a vál. 1899 évi 100 jk. p. alatt hozott határozata folytán időközben 4.5⁰/₀-os magyar jelzálog- és hitelbanki záloglevél vásárlásával már tőkésítettvén — az Ugocsa vármegye által befizetett 100 frt alapítvány tőkésítendő.

A kimutatás, valamint a P. H. E. Takarékpénztárnak az említett 5000 frt tőkésítéséről szóló értesítése tudomásul vétetnek s amaz a jegyzőkönyvhöz csatoltatik; a tőkésítendő 100 frton pedig, annak megfelelő névértékben 4.5⁰/₀-os magyar jelzálog- és hitelbank-féle záloglevél vásárlása elhatároztatik.

4. Napirenden lévén a f. évi r. közgyűlés napjának és tárgyainak kitűzése, —

a vál. elhatározza, hogy a közgyűlés febr. 15-én d. u. 5 óraker tartassék meg, melynek rendje a következő: 1. elnöki megnyitó beszéd; 2. az ig. választmányból szabály szerint kilépett s a mult 1899 év folyamán elhalt tagok helyének betöltése; 3. jelentés a társulat mult évi működéséről; 4. az 1899 évi zárszámadás és az 1900 évi költségvetés bemutatása; 5. dr. Angyal Dávidnak »Erdély politikai érintkezése Angliával« cz. értekezése.

A választmányból ezuttal az 1897—1899 évi cyclyusra megválasztott tagok lépnek ki, névszerint: dr. Aldásy Antal, dr. Ballagi Géza, Bánó József, dr. Békefi Remig, dr. Boncz Ödön, dr. Hampel József, dr. Illéssy János, dr. Marczali Henrik, br. Nyáry Jenő, Pettkó Béla, Pór Antal, dr. Réthy László, dr. Szádeczky Lajos, Széll Farkas, id. Szinnyei József, dr. Thallóczy Lajos, dr. Váczy János és gróf Zichy Jenő; dr. Szilágyi Sándor pedig elhalt; és így — az 1898—1900-ra s 1899—1901-re megválasztott tagok száma változatlan lévén — összesen tizenkilencz tag helye lesz a közgyűlés által betöltendő.

5. Titkár felolvassa a gróf Zichy Jenő által kitűzött pályadíjra dr. Domanovszky Sándortól »Kézai Simon mester krónikája« cz. alatt beérkezett pályamunka megbírálására, a mult évi oct. havi vál. ülés 76 jk. p. alapján főlkért dr. Pauler Gyula és dr. Békefi Remig bíráló jelentéseiket s egyuttal bejelenti, hogy a három fejezetre tervelt pályamű második fejezetét szerző beküldötte.

A bírálók egyező véleménye alapján, mely szerint a kitűzött pályakérdést szerzőnek a honfoglalás történetével amúgy is keveset foglalkozó Kézai krónikájáról, illetőleg annak csak jelentéktelenebb részéről, t. i. irodalmáról szóló, elhamarkodott csonka munkája nem oldotta meg. —

a választmány a pályaművet nem tartja megjutalmazhatónak s egyúttal a pályakérdést a nagylelkű adományozó gróf Zichy Jenő kikérendő beléegyezésével újból kitűzendőnek határozza el, módot nyújtván ez által szerzőnek is arra, hogy munkáját a bírálók megjegyzéseinek figyelembe vételével a pályázat feltételeinek megfelelőleg a kellő időre elkészíthesse.

6. Előterjeszti dr. Károlyi Árpádnak 1900. jan. 2-án kelt levelét, mely szerint a múlt évi oct. havi vál. ülés 78 jk. p. alapján a f. évi jan. hó végére halasztott s társulatunk néhai titkársa Szilágyi Sándor emlékezetének szentelendő gyászülésen a megboldogult felett emlékbeszédét elmondja, csak annyit kérvén, hogy a gyászülés napja jan. 25-ikénél előbbre ne tűzessék ki.

Az előterjesztés tudomásul vétetik s a gyászülés jan. 25-ike utánra tűzetik ki, az ülés napjának megállapítása az elnökségre bízotván, azzal, hogy arról a társulat tagjait s az érdeklődő közönséget kellő módon és időben tájékoztassa.

7. Jelenti, hogy a társulatunk körül elévülhetetlen érdemeket szerzett néhai Szilágyi Sándornak állítandó emlékre a múlt 1899 év végeig közadakozásból 925 frt 50 kr. gyűlt össze s egyszersmind felolvassa Pór Antalnak múlt évi nov. 16-án a titkári hivatalhoz érkezett, nemesen érző lélekre valló levelét, melyben az 1200 forint erejéig megrendelendő síremlék költségeiből még hiányzó összeg kifizetését magára vállalja.

Tudomásul szolgál s óhajtottó lévén, hogy az elhunyt sírját necsak egyszerű sírkő, hanem érdemeihez méltó, műbecsű emlék jelezze, az ügy intézésére bizottság küldetik ki, melynek tagjaiul dr. Thaly Kálmán alelnök, Bánó József, dr. Czobor Béla, dr. Hampel József, dr. Lúnczy Gyula és Pór Antal vál. tagok választatnak meg.

8. Bemutatja a lemergi tört. társulat átiratát, mely szerint a krakói Jagello-egyetem 500 éves jubileuma alkalmából a lengyel historikusoknak 1900 juniusában, később meghatározandó napon Krakóban tartandó harmadik congressusára meghívja társulatunkat. A congressuson részt venni szándékozók 1900. febr. 1-jéig vagy a lemergi congressusi, vagy a krakói jubileumi bizottságnál jelentkezhetnek. A részvétel díja tíz (10) koronában van megállapítva.

A rokon-társulat meghívását örvendetes tudomásul veszi s dr. Szádeczky Lajost és dr. Veress Endrét fölkéri a választmány, hogy társulatunkat a congressuson képviselni szíveskedjenek. A társulat titkári hivatalánál f. jan. 20-ig jelentkezöket az elnökség hivatalosan fogja az említett két bizottság valamelyikénél bejelenteni.

9. Jelenti, hogy az alsó-fehérvármegyei alispán 18545/899. sz. átírata kíséretében Alsó-Fehérvármegye monographiája I. kötetének második részét megküldötte a társulatnak.

Köszönettel fogadtatik.

10. Előadja, hogy az »Országos Eötvös-Bizottság« felhívásában báró Eötvös József összes műveinek az országos »Eötvös-alap« javára leendő kiadása ügyében támogatásra kéri a társulatot.

Tudomásul szolgál azon értesítéssel, hogy a nemzeti közművelődés ideális céljaiért szóban és tettekben küzdő író és államférfi 20 kötetben megjelenő összes műveire aláírni szándékoznak a társulat titkári hivatalánál jelentkezhetnek.

Zárt ülésben —

11. a Magyar Történelmi Életrajzok 1899-iki évfolyama átvétele s az 1900—1904-iki évfolyamok nyomtatása és átvétele iránt az Athenaeummal kötött szerződést mutatja be.

Több tárgy nem lévén elnök az ülést eloszlatja.

Kelt mint fent.

Dr. Pauler Gyula s. k.
elnök.

Barabás Samu s. k.
jegyző.

Hitelesítjük: *id. Daniel Gábor* s. k. *Borovszky Samu* s. k.

BÍRÁLATOK

a gróf Zichy Jenő-féle pályázatra beküldött pályamunkáról.

I.

Tekintetes Választmány!

A f. é. október 5-ikén tartott ülésből meg méltóztatott engem bizni, hogy a gróf Zichy Jenő úr által kitűzött feladatra: »Kivántatik a honfoglalásról szóló egyik hazai vagy külföldi kútfő keletkezésének, tartalmának és irodalmának kritikai ismertetése« beérkezett egy pályaműre: »Kézai Simon mester krónikája« Dománovszky Sándortól. bíráló jelentést tegyek.

A nyiltan pályázó, kis 4-rétben 54 lapra terjedő művecske, mint szerző nyiltan bevallja. nem oldja meg a kérdést, hanem

annak csak egyik, még pedig legjelentéktelenebb részét, irodalmát tárgyalja. Kevesebbet nyújt tehát mint a mult alkalommal Sebestyén Gyula úr, a kinek a pályadíjat, a többi közt, ezért sem lehetett odaitélni; s a mit nyújt, az sem valami jeles, elnyújtott dolog, mely még is hiányos annyiban, hogy a Csánki Dezső tanulmányai által megállapított azt a tényt, hogy a Rozgonyiak által birt pestmegyei Kéza a mai Fehér-megyei Génza vagy Ginza pusztá, még nem ismeri. A jutalmat tehát ennek, a kérdést meg nem fejtő, csonka dolgozatnak kiadni — véleményem szerint nem lehet.

Egyébiránt a pályázó úr maga sem kívánja a jutalmat mindjárt, hanem csak azt kéri, hogy »ha az első fejezet . . . a bíráló bizottság tetszésével találkoznék, úgy kegyeskedjék nekem a további részletek elkészítésére még két vagy három hónapi határidőt engedni,« s ha valaki kellő jártasságát az efféle kérdések tárgyalásában kétségbe vonná, a dubniczi krónikáról a Századok idei folyamában irt kútfőtanulmányára hivatkozik. Elismerem, hogy a pályázó úr e hivatkozott dolgozata szép reményekre jogosít, de azért kérését még sem vélem teljesítendőnek, mert maga a most választott thema, Kézai krónikája, oly keveset foglalokzik a honfoglalás történetével, hogy tulajdonkép alig tartozik a kitűzött pályatétel keretébe. Ha pályázó Kézairól a kijelölt irányban kitűnő tanulmányt ír, minthogy abban okvetetlenül a honfoglalásról is lett volna valami szó, el lehetett volna fogadni és jutalmazni; de különös megbízást adni, mert tulajdonképen erről van szó, Kézai analysisére, azt hiszem, nem volna megfelelő a pályadíj kitűzésére okúl szolgáló gondolatnak s a pályadíj ily formában — természetesen a nagylelkű alapító beleegyezésével — csakis oly mű támogatására lehetne fordítani, mely közvetlenül, tüzetesen van összefüggésben a honfoglalás nagy eseményével.

A tekintetes választmányak
Budapest, 1899. december 4.

alázatos szolgája
Dr. Pauler Gyula
bíró.

II.

Mélyen tisztelt Igazgató-választmány!

A »Kézai Simon mester krónikája« czimű pályamű, a 3 lapnyi előszóval együtt, 58 negyedretű lapot számláló kézirat. Az előszóban szerző elmondja, hogy pályamunkájával egészen nem készülhetett el, hanem belőle csak egy részt, a Kézai krónikájáról szóló irodalom ismertetését küldte be azon kéréssel, hogy ha ez az első rész a bírálók tetszésével találkoznék, ezen esetre engedne

neki a Magyar Történelmi Társulat 2—3 hónapot, mely alatt művét egészen elkészítené.

A pályamű írója tárgyát nem igen szerencsésen választotta meg, midőn a honfoglalásról szóló hazai vagy külföldi kútfők közül Kézai »Gesta Hungarorum«-ját szemelte ki, mert ez a honfoglalással nem igen sokat foglalkozik. De ettől eltekintek. mert végre is Kézai krónikája beszél a honfoglalásról, — ha röviden is.

A pályaműben szerző első sorban Kézai krónikájának kéziratiról és kiadásairól szól röviden; de ezeknek értékéről és egymáshoz való viszonyáról művének majd csak később benyújtandó részében akar tárgyalni.

A Kézai-irodalom ismertetését szerző Horányi »Memoria«-jával kezdi meg. Ezután vázlatosan elmondja, hogy Engel, Endlicher, Podhraczký, Sándor István, Melczer Jakab, Horvát István, Jerney János, Bartal György, Flegler, Steindorff és Rademacher Kézait a többi krónika forrásának tartották.

Ezután rövidre fogva előadja, hogy Toldy Ferencz volt az első, a ki Engel elméletével szakított s azt tanította, hogy Kézai és a Bécsi Képes Krónika egy közös forrásból merítettek. Hasonló szellemben szólt a dologhoz Büdinger. Szabó Károly, Kerékgyártó Árpád, Fejérpataky László, Marczali Henrik és legújabban Pauler Gyula. Végül feltünteti Lorenz, Zeisberg és Heinemann különleges álláspontját.

S midőn szerző mindezt elbeszéli, valójában nem cselekszik egyebet, mint kivonatossan ismerteti a felsorolt írók véleményét Kézai krónikájáról. Itt-ott találkozunk egy-két odavetett mondattal, melyekkel szerző a saját felfogását akarja jelezni; de ezeket tudományos kritikának minősíteni nem lehet. Tudományos becse a benyújtott pályamű-mutatványnak nincsen; szerző az önálló felfogásnak édes-kevés jelét adja. Az egész dolgozaton meglátszik, hogy írója elhamarkodta, nem mélyedt el tárgyában, és szem elől tévesztette azon szellemi magasztatot, melyet a Magyar Történelmi Társulat az általa megkoszoruzandó pályamunkától elvár.

Ezen okoknál fogva, a benyújtott mutatvány alapján nem ajánlom a mélyen tisztelt Igazgató-választmánynak, hogy pályázót a kérdés kidolgozásával megbizza. A pályadíj kiadásáról pedig szó sem lehet, mert szerző csak mutatványt, nem pedig kész pályaművet nyújtott be.

Bírálatom előterjesztésével maradtam

Budapest, 1900. januárhó 2-án

a mélyen tisztelt Igazgató-választmánynak

kiváló tisztelettel

Dr. Békefi Remig
választmányi tag.

Tagtársainkhoz

Szilágyi Sándor síremléke érdekében.

Mint a borítékon közölt kimutatásból látható, eddigelé 925 forint 50 kr gyült össze a társulatunk néhai nagyérdemű titkáranak, Szilágyi Sándornak állítandó síremlék czéljára, részint tagtársaink, részint a megboldogultnak a Magyar Történelmi Társulat kebelén kívül is nagy számmal levő tisztelői kegyes adakozásából. De ezen összeg még nem elég arra, hogy az elhunytnek sírját hozzá és nyugvó helyéhez méltó emlékkal jelölhessük meg. Legalább 1200 forintra lenne szükség, hogy a kegyeletes szándék illő módon megvalósítható legyen. Kérjük tagtársainkat, járuljanak a síremlék alapjához kegyes adományaikkal, hogy a még hiányzó pár száz forintnyi összeg is mennél előbb begyűljön, s megtehessük a szükséges intézkedéseket a síremlék felállítására.

A titkári hivatal.

SZILÁGYI SÁNDOR EMLÉKEZETE.

*Írta s a Magyar Történelmi Társulat 1900 évi jan. 27-én tartott
rendkívüli ülésében felolvasta*

KÁROLYI ÁRPÁD.

Tisztelt Társulat!

Az öreg Gencsi Sándorházi Dániel, könyvespolcza kedvencz könyvébe, egy német vallásos műnek Kolozsvárt 1817-ben megjelent magyar fordítása első lapjára, egykor a következőket jegyezte be: »Kedves leányom Juliannának férjétől professor ifj. Szilágyi Ferencztől származott fia született 1827-ben augusztus 30-ikán Benjámín napján délelőtt 10—11 között. Kit is Isten éltesen, ruházza bölcsességgel földi és mennyei haza érdemes polgárjának.«

Több mint két emberöltő mult el azóta. Az ujdonszülött, kit nagyatyja e jó kívánsággal köszönte, emberré növekedék, és azután egy munkás életem át, félszázadon keresztül, összes szellemi tehetségeit belevitte abba a küzdelembe, melyet az emberiség kiválóbbjai szoktak megvívni, s melynek ideális célja a közjó, legszebb pályabére pedig az az elismerés, hogy »földi hazájának« érdemes polgárai között is a legjobbak közé tartozik a küzdő.

E közelismerésnek önkéntelenül megnyilatkozó jeleit látuk az őszinte részvétben, melylyel az ágyához szegzett aggasztán haláltusáját széles e hazában annyi ezeren kísérték, és a közbecsülésben gyászolt koporsójánál, mikor az anyaföldbe bocsátottuk.

Csak egyszer hervadt el még a tavaszi fű, mely Szilágyi
SZÁZADOK. 1900. II. FÜZET.

Sándor sírdombján kizöldelt, s ime összejött a Történelmi Társulat, hogy gyászünnepelelyel ülje meg a dicsőült emlékezetét.

Nekem jutott a megtisztelő föladat, hogy a kegyelet ol-táránál fölgerjeszszem a társulat nevében az áldozó tüzet.

Szomorú és szép föladat.

Szomorú, mert mint elhunyról kell szólanom arról, a ki nemes szívének rokonszenvét és jóakarátát oly pazarúl szórta reám, s a kinek élte fonalát, ha tőlem függ, oly igaz-örömet sodrattam volna a lehetőségig leghosszabbra.

És szép föladat; mert Szilágyi Sándor egyike volt azon ritka embereknek, a kiknél az elme és a jellem, a szív és agy működése jótévő öszhangban folyt össze. »Qualem — mint kedvencz költője Vergil mondá — vix repperit unum millibus e multis hominum consultus Apollo.« A kinek alakja vizsgálatánál, egyénisége szemléleténél benső gyönyörrel tapasztaljuk, hogy a lelkünkbe vésődött szép képet nem zavarja semmi kirívó vonás, sem a közelből sem a távolból.

És én ezt a szép föladatot még sem ragadom meg a maga teljességében. Azt az *egész* és sokoldalú életet, mely Szilágyi Sándornak osztályrészül jutott, már csak azért sem ismertethetem itt, mert annak viszonyai, változásai és törekvései két egymásba nyúló s mégis különböző, jelentős korszaknak társadalmi, politikai és irodalmi viszonyaival függnek össze, melyek alapos, kritikai bonczolására tán még nem jött el az idő; futólagos biographia pedig ezen az ő emlékezetének szentelt ülésen méltatlan volna hozzá. Nem fogom, bármi közelfekvő volna is, azt az áldásos működést sem ecsetelni, melyet e társulatban, mint annak egyik megalapítója s negyedszázadon át éltető lelke folytatott; mert ha szabad e hasonlattal élnem, úgy tekintem e társulatot, mint az ő házát, s nem akarom az elhunyt gazdát a saját hajlékában dicsérni, pedig csak magasztalnom kellene. S végre nem fogok — hogy úgy mondjam — arról a nevelő hatásról sem szólni, a melyet jóságos buzdítása, önzetlen támogatása a történettel foglalkozók nemzedékeire gyakorolt, bármi sokan vagyunk is, a kiknek lelkében hálát rebegett szavaim erős viszhangra találának.

Hanem igenis, kiragadom Szilágyi Sándor sokoldalú és

nagy munkásságú életének legfőbb tartalmát: megkísértem az ő történetírói és történetkutatói egyénisége fejlődését munkái alapján vázolni, s azokat a gondolatokat és eszményeket, melyek őt lelkesíték és munkálkodásának irányt szabtak, e vázlatban bemutatni. Ha jól megértettük és méltányoltuk azt, a mit és a min ő közel félszázadon át hazánk multjának szerüs kertjében dolgozott: bizonyára legméltóbban rójuk le iránta az ezen mult földérésére alakult társulatban kegyeletünk adóját.

* * *

Azok az igazságok, t. Társulat, melyek a bennük rejlő meggyőző erőnél fogva mihamar közhelyekké váltak, nem szűnnek meg igazságok maradni e banalitásuk ellenére sem. Erre támaszkodom, midőn Szilágyi Sándornak, a történetművelőnek egyénisége s fejlődése figyelmes vizsgálatánál a »milieu« ismeretes elvén akadnak meg, mindjárt a kezdetben, szemeim. Ha valahol, úgy Szilágyi Sándornál szembeszökő ez elméletnek törvényszerűsége. Nemcsak édes atyja volt a kolozsvári ref. főiskolában már akkor, mikor Sándor fia született, a történelem buzgóan munkás tanára, hanem őt megelőzőleg az atyai nagy- atya, idősb Szilágyi Ferencz is negyedszázadon át oktatta Erdély ifjuságát ugyanezen intézetnél a történelem igazságaira. Az a fiu, a ki két történetkedvelő és történetkutató nemzedékből a harmadiknak épen akkor jött a világra, mikor mély meggyőződésű s mély gondolkodású atyja agyában a történelmi tudományok népszerűsítésének gondolata forrongott: már születésénél csaknem praedestinálva volt arra, hogy maga is a történetirodalom munkása legyen. S ki tagadhatná mélyen járó erejét azoknak a benyomásoknak, melyek az édes tudatlanság álmából ocsúdni kezdő gyermekifju zsenge lelkére hatottak, midőn az atyja írta s kiadta *Klio* köteteit naiv kíváncsisággal először lapozgatá. Hát az a környezet, az a vidék, az a város, a melyben fölnevelkedett! Azok a templomok, melyek mind- egyike köré szomorú és lélekemelő események csoportosultak; azok a kicsi paloták ott a nagy piacon, azok az ódon hajlékok ott a szűk utcákban, melyek mindegyikéhez egy-egy véres dráma, vagy egy-egy jelentős epizód emlékei tapadtak! Az

épület, a hol a nagy Hunyadi nagy fia világra jött, a házak, melyekben egykor a Báthoryaktól kezdve hosszú sora két ország hatalmas olygarcháinak élt, küzdött, uralkodott és elbukott, ne költöttek volna a történetoktató unokájának, a történetíró fiának fejlődő lelkében élénk érzéket a múlt iránt? – Csaknem lehetetlen volna ezt hinni, még akkor is, ha ő maga, öreg napjaiban ifjusága évein elmerengve, nem mondotta volna is, hogy a jövőről való sejtelmek és vágyai között, melyek az irodalom művelésére már jó korán ösztökélték, bár elmosódott képben, a történet muzsája is megjelent.

A történelmi benyomások alatt megérett ifju, tanulmányai befejeztével közigazgatási szolgálatra adta magát, a minek azonban a forradalom mihamar végét veté. A gygasi harc és gyászos bukás után azok között látjuk Szilágyi Sándort, kik az író tollban rejlő varázs gyógyító balszamával igyekeztek az elalélt nemzet beteg lelkébe reményt és bizalmat önteni. Mint kötelességtudó, buzgó közkatonáját a szent ügynek, ott találjuk őt akkori legjobbjaink táborában. Az alkotás, a teremtés vágya, mely lelkében ége, még nem tudott határozott alakot ölteni, s a szép és jó eszményeitől forrongó ifju nem találta még meg az aczelat, melylyel a bensejében élő isteni szikrát kicsattantsa. Ez az iránytalan vágy, mely tétlenül nyugodni még öregségében sem tudó szellemét sarkalá, a szépirodalom terére hajtotta Szilágyi Sándort, főként azért, mert új környezete Pesten a belletristika művelőiből állott, de meg a csüggedés napjaiban egyeseknél csak úgy mint egész nemzeteknél, az irodalom belletristikus fajai felelnek meg leginkább az elegikus hangulatnak. Valamint hazai történetíróink s az idegen nemzetekéi közül is nem egy, akképen Szilágyi Sándor is a szépirodalom terén tette meg hát első irodalmi kísérleteit.

Igazságtalanság volna e szárnypróbálgatások értékét a későbbi történetbűvár képességének mértékei közé fölvenni. De ha azt a szépirodalmi nagy olvasottságot és műveltséget tekintjük, melylyel erre a mezőre lépett, és azt az igaz lelkesedést nézzük, mely őt a kötetlen beszéd költőjévé lenni készítet: bizony szelidebben fogunk róla ítélni, mint ő maga ítélte magáról, midőn a maga szerkesztette *Emléklapok* számára 1850-ben

írt novellájának a censura által történt betiltását egy emberöltő múlva elmesélte: »Még én tartozom — mondá — köszönettel az Oszvald-házi hatalmasságnak, hogy akkor azt a censurát gyakorolta irányomban, a mit ma magam gyakorolnék, természetesen más szempontból.«

Szerencséjére s a történetirodalom hasznára, jókorán belátta, hogy az, a mit a szigorú censor csak hazafias szólamai miatt tiltott be, e patriotikus cziczoma nélkül sem az ő lelkének termő földjéből, nem igazi tehetsége talajából fakadt, hanem csak olyan bágyadt virág, a melynek magját mások kertjéből hozta oda a tavaszi szél. . . .

Hamarosan ott hagyta hát és pedig végleg a szépirodalom berkét. Történelmi érzéke, mely mint a bibliai leányzó nem halt meg, csak aludt benne, fölébredt, s a szemei előtt lezajlott viharok kutatása felé terelte őt. Így szentelé forrongó ifjui erőit a *kortörténelem* művelésének.

E munkakörben annál jobb kedvvel dolgozhatott, mert a publicitás, a hírnév palma-ágát nem tagadta meg a sors legelső e nemű kísérleteitől sem. Gyorsan ismertté tették nevét e kísérletek mind a két magyar hazában, és pedig annyira, hogy élete alkonyán, — a becsületesen végzett munka tudatán átszűrődött lélek azon állapotában, mikor az aggastyán talán nem hiszi, hogy elérte azt a nagyot, a mit a kezdő években maga elé tűzött, de a mikor tudja, hogy nyujtott olyat, a minek értékét a munka elején még nem is gyanítá, -- mondom, a lélek ez állapotában, szelid humorral szokta volt megjegyezni, hogy a tisztelet, mely nevét különösen a nagy közönség körében környezi, nem későbbi komoly történelmi munkásságának, hanem azoknak az ifjúkori kortörténelmi műveknek javára írandó, a melyeket közvetlenül a forradalom után adogatott ki.

Ha nagy szerénység és önmaga iránti túlszigor volt is az, a mi később a férfikora delén álló Szilágyi Sándorral ez ifjúkori kortörténelmi műveket is a kelletténél kevesebbre becsülte: annyi tény, hogy teljes megalégedéssel nem tekinthetett rájuk. Kétségtelen, hogy az eseményekről, a nagy küzdelem szereplőiről akkoriban elterjedt fölfogásnak némileg kifejezői e

sokszor pamphletszerű termékek, s mint ilyeneknek megvan a maguk arányos becse. A jövőre kor ama művésze, a ki azt a nagyszerű tragoediát Klio tollával fogja utódaink szeméi elé állítani, Szilágyi Sándornak a forradalomról közrebocsátott műveiből is értékesíthet majd egy-két szemernyit, mikor a nemzeti közvélemény megalakulásának és kinyomódásának vázolásához ér.

Az sem tagadható, hogy az egyes tények és szereplők ismeretéhez használható adatok följegyzése azon egykorú író tollából, a kinek alkalmá volt a szereplők egyikétől-másikától vagy a hozzájuk közelállókól ezt vagy amazt megtudni, szintén értéket kölcsönözhet e munkák némely fejezetének.

Ez ajánlatos vonásokkal szemben áll azonban Szilágyi Sándor e kortörténeti műveinél az a fogyatékoság, mely a gyorsan készült s hirtelen piacra dobott árut jellemzi. Az adatok ama kritikátlan, rostálatlan volta, melyben a tiszta szentől az ocsú még nincs elválasztva; azok a meg nem rágott, jól meg nem okolt jellemzések és ítéletek a szereplők felől, a kiket a fiatal kortörténetíró a maga lángoló, igazság után törekvő lelkének még nem eléggé higgadt, nem eléggé méltóságos ítélőszéke elé idézett, s a mely ítéletek egyikét vagy másikat nem egy keserű pillanattal fizette meg később.

De ha ezek szerint Szilágyi Sándor első történetirodalmi kísérleteinek nincs is meg az az értékük, a melyet nekik a nagy közönség akkor és később tulajdonított: az ő saját maga fejlődése, az ő történetkutatói pályája szempontjából nyomós becsűek azok. Mert mindegyike egy-egy lépés volt ama domb felé, melyen a komoly Historia temploma áll. Az elsőnél még azt sem tudta, merre fog vezetni az ösvény, a melyen megindult. Az útra kelőt annak a bizonytalan érzetnek sűrű köde fogta meg körül, mely őt a szépirodalom felé is ösztökélte előbb. Az ösvényt magát pedig jóakarátának ezerjőfiúve mellett a készültség s a határozatlanság gazdagon burjánzó paraja lepte el. Megkezdődött hát nála a tapogatódzás kora, mely az autodidaktáknál mindig érdekes. Mert Szilágyi Sándor is az volt, vagy jobban mondvá, azzá lón. Mint ilyen osztozott az autodidakták közös sorsában: azon réveteg, ingatag keresésben, mely csak

akkor szűnik meg, — egyiknél későbbben, másiknál hamarabb — mikor a kereső lélek meglelte magában az iránytűt, mely gazdáját a helyes útra vezeti. Jaj annak, a ki a keresésben ellankad, a kit a tapogatódzás e kinos stádiumában nem hevít állandó égi tűz! Igneus est ollis vigor et coelestis origo!... Szilágyit ez az intenzív tűz nem hagyta cserben, s akkor, mikor a politikai viszonyok őt Pestről Kecskemétre üzték, innen pedig Nagy-Kőrösre ment: már kezében égett az ezen isteni tűz lángjánál fölgyújtott méces, hogy megvilágítsa vele dolgozó szobáját.

Itt e dolgozó szobában, barátságos födele alatt egy patriarchális curiának, melynek ablakai elől rézsütös irányban jó öreg szárazmalom takarta el a Rákóczyak egykori telkét, rohamosan újultak föl gyermekifju korának történeti benyomásai, a melyeknek annál örömeztőbb engedte át magát, minél sivárabb volt a nemzet jelene. E benyomások közül határozottabb alakban kezdett lelkében mindaz kiválni, a mi Erdély multjából ismerős volt neki. Idealismusában, melylyel e kedves alakoknak hátteret festett, híven támogatótá őt az a jóakaró baráti kör, a hová jó csillaga vezette Kőrösön. Különösen Arany János és Szabó Károly. Amaz az álmatag költő-történész, ki izzó lelke kohójában színaranyrá olvasztotta a nemzeti mult emlékeit; emez a kutató bányász, a ki kritikája csákányával ugyanazon emlékek érczereit fejtegette. Köztük és példájukra a fiatal Szilágyi is mélyen elmerült a multnak és pedig az ő kedves Erdélye multja emlékeinek búvárlásába. Éveken át ernyedetlen munkában virrasztott íróasztalánál, hogy lelkébe szedje, a mit ezek az emlékek beszélnek, s közelebről megismerje azokat, a kik e beszédes emlékekből a késő utódokhoz szóltak.

Egy 1857-ben német nyelven megjelent kis munka, mely Erdély irodalomtörténetével foglalkozott, adta meg az első alkalmat Szilágyi Sándornak arra, hogy évek óta mélyrehatóan üzött kútfő-tanulmányai eredményével a nyilvánosság elé léphessen.

Szomorú divattá vált az ötvenes évek alatt, hogy nemzetünkkel szemben a külföldnek némely szigorúan tudományos

körei is tetszelegtek a haldokló oroszlánt rugdosó állat szerepében. Ezt a divatot a *diu minorum gentium* lármás csapatja mohón követte künt és bent, s e divat hatása alatt írta meg, a lélek egyensúlyának tán kizökcent állapotában, Libloy Schuler Frigyes a maga rövid erdélyi irodalomtörténetét, mely gyöngé férczmű léteire annak bebizonyítását tűzte ki maga elé, hogy Erdély irodalma nemcsak tisztán német alapon kezdődött és fejlődött, hanem mindvégig tisztán és csupán germán befolyás emlőiből nyerte táplálékát.

Ez ellen a tétel ellen lépett föl Szilágyi Sándor a *Buda-pesti Szemle* 1858—59 évi füzeteiben egy hosszú czikksorozatban, a mely tekintélyes kötetté nőtte ki magát. Nemcsak megczáfola benne Schulert, a mi csak viszonylagos érdem volna, hanem teljes, mindent felölelő, részletes és mégis áttekinthető képben a magyar nemzet szemei elé állítá, s pedig első ízben, a hérczes kis hazának, melyet anyja kebléről a végzet épen akkoriban másodszor szakított el, egész szellemi életét a multban. Nem lehet itt szándékom a mű irodalomtörténeti értékét mérlegelni. Ki kell azonban emelnem azt, a mi a mi szakmánkat illeti s a miben én a mű főbecsét vélem rejteni. Hogy t. i. kiváló figyelemmel kíséri az erdélyi historiographia fejlődését már oly korban, midőn a humanisztikai tudás ezen ágával nálunk és közvetlen nyugati szomszédainknál alig, a távolabb nyugaton is kevesen s hiányosan foglalkoztak. A szempontok, melyekből a háromezredados fejlődésen belől -- mert főként a XVI-tól a XVIII-ig terjedő századok jönnek tekintetbe --- Szilágyi Sándor az egyes korszakok történelmi irodalmát megítéli, mindig jól megokoltak. Az irányában tán nem mindig szabatos, de lényegében mindenütt találó jellemzés, a melylyel egy-egy korszak e nemű munkásságát előbb körülhatárolja, azután a nyert határokon belül definiálja; az okozati összefüggés, melyet Erdély alkotmányának, állami létének fokozatos fejlődése és a történetirodalmi munkásság alakja vagy fajai közt kimutat; az az egyszerű, de meggyőző bizonyítás, melylyel azt fejti ki, hogy az erdélyi történetirodalom mért foglalkozott elsőben az egységes, még szét nem vált Magyarországnak történetével, miként és miért szorult azután szűkebb hatá-

rok közé Erdély területére; miért volt itt is eleintén inkább kortörténet s miért lön később retrospectivvá, vagyis a mult történetének már akár kutatójává, akár előadójává: mind ezek oly elismerésre méltó s annyira jeles tulajdonságai e munkának, hogy a túlzás veszélye nélkül merem miattok Szilágyi Sándor e tanulmányát Wegelének a német historiographiáról írt nagy művével összehasonlítani. Sőt ha párhuzamba teszem azt a kényelmesebben alakítható anyagot, melyet a német tudós keze meggyúrhatott, azzal a materiával, melyet Szilágyi Sándornak előbb a gyúrára alkalmassá kellett tennie; ha tekintetbe veszem egyrészt azokat az előmunkálatokat, melyek Wegelének mint útmutatók, a hibák kikerülésére mint figyelmeztetők kínálkoztak, másrészt azt az ürt, mely a magyar historiographus előtt ásított; s ha végre végig futják szemeim a haladásnak, a gondolatok és eszmék tisztázódásának azt a hatalmas, minden eddigi haladást felülmúló korszakát, mely a német szerző munkájának megjelenése és az egy emberöltővel előtte író magyar historiographus műve között fekszik: bizony nem tudom, hogy a kettő közül melyiknek nyújthatnám több joggal a koszorút!

Szilágyi Sándor e munkájából soká fog még a szakember ismeretet és tájékozódást meríteni. Alaki hibája, mely abból áll, hogy kútfőinek apparátusát nem idézi oly szabatosan és oly részletességgel, mint egy e nemű munkától manapság megvárnók, nem a szerzőnek, hanem azon közlőny természetének rovására irandó, a melyben megjelent. Értékén ez nem változtat semmit s nem akadályozza meg azt, hogy mint alapos forrás-tanulmány és kútfő-kritika érett gyümölcse, maradandó becsű legyen.

Magára írójára is mély hatással volt a mű. Általa lön a szépirodalom egykori vékony dongájú katonája, a kortörténet gyors kezű s könnyű fegyverű csatározója a tudományos történetirodalom teljes súlyú harczosává. Fölküzdé magát vele a magyar történetírás avatottjai közé; biztos, erős állást foglalt el a hazai tudományos világ kis köztársaságában, a hol róla ettől fogva mint történettudósról kell beszélünk. Ehez a külső sikerhez hozzájárult azután egy második, teljesen benső

s mégis messzire kiható eredmény. A tanulmányok, melyeket Szilágyi Sándornak e művéhez meg kellett tennie, örökre eltörülhetetlen nyomokat hagytak tudása egész világában. Régi irodalmunknak az az alapos ismerete, az a biztos áttekintése az egésznek, s az a meglepő tájékozottság a legkisebb részletekben is, a melyet a vele érintkezők bámulni voltak kénytelenek s a mely lépten-nyomon akaratlanul is elárulta nála magát, végre azok a becses bibliographiai ismeretek, melyek ezzel együtt jártak, mind ama tanulmányoknak voltak gyümölcsei.

Ha a rövid idő keretén belül, mely Szilágyi Sándor történetírói és kutatói egyénisége méltatására rendelkezésem alatt áll, roppant munkássága nagy mennyiségű termékeivel szemben aránylag ily tágas tért szántam eddig annak, hogy a boldogult miként és micsoda munkásság által lön historikussá: azt hiszem, mentséget találok az aránytalanságot abban, hogy éppen ezek a körülmények azok, melyek az egyén vizsgálatánál az érdeket leginkább fölkeltik s a kulcsot fejlődéséhez megadják.

Most, mikor előttünk a fejlődés ezen korszakában Szilágyi Sándor a kész historikus kibontakozott: természetesen fogjuk találni, hogy a történetbúvárt már kiművelt történeti érzéke annak a kérdésnek vizsgálására nógatá, mely hivatalos működésének és tartózkodásának helyén, Nagy-Kőrösön, a magyar Alföld duna-tiszaközi részének csaknem központján, önkéntelenül is lelke elé toródék. Minő lehetett azon a síkságon, a hol a történetek látható emlékei mind elpusztultak, vagy legföljebb csak egy-egy hely vagy dülő nevében lappangva élnek, az a mult, melyben e föld és népe az ő szűkebb hazájával Erdélyyel egyugyanazon idegen hatalom főurasága alatt szenvedett? és hogyan sikerült annak az értelmes, józan, munkás és szívós fajnak, mely ezt a rónát lakta, minden védő s gondozó állami tényezőtől cserben hagyatva, egyedül a maga erejéből föntartani magát, s megmenteni egy boldogabb jövő számára azt az alapot, a melyen a magyar középosztály izmos társadalma egészen ki fog egykor épülni? . . .

E kérdés tisztázása céljából állott össze Szabó Károly-

lyal és Szilády Aronnal, s adta ki amannak társaságában *Balla Gergely* nagykőrösi krónikáját, emezzel pedig a *Török-magyarorkori Történelmi Emlékek*-ben azt a két kötetes okmánytárat a hódoltság történetéhez, mely a Duna s Tisza közti helységek levéltáraiból Hornyik János hasonczielú munkásságával párhuzamosan igyekezett és pedig meglepő sikerrel világítani bele az érdekes nemzet-társadalmi kérdés sötétjébe. Ezen a publicatió s az ehez folytatott tanulmányokon alapúl két gyönyörű értekezése az alföldi magyar városok viszonyairól a hódoltság korában, melyek mindegyike csaknem egy egész ismeretlen világot tárt föl az olvasó közönség lelki szemei előtt a pusztuló magyarság ez autonom emporumainak belső életéből, ép úgy mint Salamon Ferencznek mély kritikával készült örökbecsű műve, mely részben Szilágyi Sándor kutatása eredményéhez fűződve, azt magyarázta meg, hogy a magyar állam eszméje s a magyar nép nemzeti egésze miért nem merült el az ozmán uralom tengerében. Szilágyi Sándornak e nemű értekezései közül különösen az, mely Nagy-Kőrös város multját egy önkényesen kiválasztott évben népszerű modorban ismerteti, egyike a legélvezetesebb és legtanulságosabb rajzoknak, melyeket addig a községi élet köréből nem csupán nálunk, hanem egész keleti Európában írtak.

Mikor Szilágyi Sándor a magyar alföld multjának tanulmányozásába így belemélyedt: mind világosabban és szabatosabban jutott annak tudatára, hogy azok a korlátok, melyek ezt a nagy alföldet közjogi szempontból két, sőt háromfelé szakították, épséggel nem akadályozták azt meg, hogy e részek társadalmi, közművelődési, hitéleti s nemzeti szempontból nemcsak egymással, hanem egy rajtuk kívül eső nagy nemzeti tényezővel, az erdélyi önálló nemzeti fejedelemséggel egybeforrjanak. A közjogi szétdaraboltság ellenére is egy nagy kerek egész, egy összelüktető szervezet egységes képe jelent meg lelkében; egy ideális természettel bíró szervezeté, melynek szíve hosszú ideig a Királyhágon túli kis országban dobogott. A gondolkozó, az egészet áttekintő, az összefüggést s ennek kútfejét látó historikust ez a fölismerés magában is Erdély történeteinek lapozgatásához vezette volna. Hogy ne vezette

volna hát ide vissza azt, a ki maga is e kis ország köves talajáról vetődött a Duna-Tisza közének egészséges homokjára?

Igy támadt agyában a gondolat, hogy minekutána megírta Erdélynek irodalomtörténetét, meg fogja írni köztörténetét is.

A munka, mely ezen elhatározás eredménye, két kötetben, hosszas előkészület s közel nyolcz évvel az Erdély irodalomtörténetéről szóló czikkek elsejének megjelenése után, 1866-ban látott napvilágot. Szerényen csak olvasó könyvnek szánta szerzője, különösen, mint maga mondja, az ifjabb nemzedék számára. De sokkalta több és nagyobb lön belőle: első pragmatikus, oknyomozó, a közművelődés fejlődését is folyton szem előtt tartó, önálló fölfogáson és eredeti kutatásokon kiéptült történelme Erdélynek, mely kiváltképen a független fejedelemség kialakulásától számított részében még sokáig alapvető munka fog történetirodalmunkban maradni. Benne nemcsak mindazokat a becses történeti ismereteket fölhasználta írója, melyeket magának Erdély irodalomtörténete megírásánál szerzett, hanem lelkiismeretesen értékesíté s műve szolgálatába szegődtté azokat a részletekbe menő eredményeket is, melyeket Erdély külső vagy belső történetéhez az addigi kutatás napfényre hozott. Hozzájárult ehez még egy kedvező, a munka értékét emelő körülmény: az t. i. hogy atyjának és saját magának sokféle s messze ágazó személyes összeköttetéseinél fogva alkalma volt céljaira sok magánlevéltárat és magán kéziratgyűjteményt is átkutatni, melyek nem egy homályos kérdést világosítottak meg, s így nem csupán ismereteink határát szélesbíték, hanem magasabbra emelték azt a színvonalat is, a melyből Erdély történetírója az eseményeket tekinthette. — Ezt különösen azért hangoztatom, mert a munkának külső megjelenésén ez ép úgy nem látszik meg, mint a hogy nem gyanítható az egyszerű mezből az a lelkiismeretes tartalom sem, melyet takar. Mert abból a föltevésből vagy szándékból indulva ki, hogy a mű csupán olvasókönyv gyanánt fog szolgálni, szerzője teljesen lemondott az u. n. tudományos apparatus legkisebb föltüntetéséről is (a mi a pragmatikus történelenné vált munkánál persze alaki szempontból kifogás alá eshetik); és így csak az, a ki maga

is már valamennyire jártas Erdély történeteiben, tudja megítélni, hogy e két kötetben legalább tíz esztendei szakadatlan kutatás és tanulás eredménye van földolgozva.

Mikor e munkával az életének épén legdelén álló Szilágyi Sándor készen lőn, tollát azzal a -- magából e műből merített -- jóleső bizonyossággal tehetta le rövidke pihenésre, hogy élete célja tökéletesen tisztán áll előtte s hogy világosan látja a határokat, melyek közt e célzt szolgálni hivatva van. Érezte, sőt tudta most már, hogy a gondviselés őt azon, a világhistoriában páratlanul álló küzdelem történetének kutatójává szemelte ki, melyet a magyarság a török uralom korszakában nemzeti és állami léteért két európai nagyhatalom, két teljesen idegen és ellenkező világrámlat ellen folytatott, s hogy ebben a szellemi munkában neki Erdély és a kelet-részi magyarság szerepének vizsgálata és ismertetése jutott osztályrészül.

Szilágyi Sándor ezzel a tudattal, ezzel a megismeréssel tudományos egyénisége fejlődésének legfőbb stadiuma elé ért.

Mindaz, a mit ettől a pillanattól fogva tett és dolgozott, öntudatos megnyilatkozása a maga célja követésében lankadás nélküli szívóssággal előretörő léleknek, a mely az eléje tűzött eszménykép felé haladva, a munkában elcsigázott s nem egyszer összeroskadásra kész testbe új-új erőt lehel és a gyöngye testet erős, zsarnoki akarattal kényszeríti a maga szolgálatába.

Elmondhatta ez a test Horáczczal, hogy: »nullum a labore me reclinat otium. Urget diem nox et dies noctem« . . . Mert a szolgálat valóban nehéz, fáradalmas volt. Az évek hosszú sora alatt, míg Erdély történetén dolgozott, lépten-nyomon újabb rémülettel látta Szilágyi Sándor, hogy mily kevés az, a mit bizonyossággal tudunk, a minek előállítását s fejlődését ismerjük, azzal szemben, a mit nem tudunk, a minek okáról, keletkezéséről legjobb esetben csak a valószínűség látszatával bíró sejtelmünk s kombinációnk lehet. Majd minden fordulónál egy-egy történelmi kérdés sphynxe meredt eléje, s mint a mesebeli ifju hős előtt a föld, ő előtte is majd minden lépésnél meg-megnyílt az események talaja; de ő a tátongó nyílásba nem vethette belé sem varázsgyűrűjét, sem

büvös tarisznóját; neki, a történetírónak és történetkutatónak, e hiatusokat át kellett hidalnia, vagy helyesebben szólva, be kellett töltenie azzal a töméntelen új történelmi nyers anyaggal, melyet fáradhatatlan lelkesedése és szorgalma hozott napfényre a hazai és külföldi levéltárak százaiból, meg azzal a sok új és új történelmi művel, a mit ezen friss, nyers anyag alapján dolgoztatott ki.

Igy látjuk, hogy csak a főbbeket említsem meg nagyszámú dolgozatai közül, az Erdély történetét követő lustrumban *Báthory Gábor fejedelem* történetét egy vaskos kötetben megjeleníteni tőle, melyet *Bethlen Gábor trónfoglalása*, majd a Rákóczyak korának első kötete, továbbá *Rákóczy György* és *Pázmány Péter* viszonyáról és nemes barátságáról írott gyönyörű tanulmánya követett. A hetvenes években egymás után kerültek ki fáradhatatlan tolla alól az Erdély helyzetéről elmélkedő, mély fölfogással kiváló történelmi tanulmány, azután értekezések Alvinczy Péterről, ezen Erdély életében oly nevezetes szerepet vivő államférfiuról, Révayról és a szent koronáról, s Nádasdy Tamás első erdélyi követségéről, mely utóbbi kérdés tisztázása, jól emlékszem reá, ép oly édes örömet szerzett kutatásoktól ittas lelkének, mint az, mikor a bécsi udv. levéltár addig teljesen figyelmen kívül hagyott anyaga alapján megírhatta Carillo Alfonznak, e magasröptű jezsuitának végzetes diplomáciai működését, mely az ingatag Báthory Zsigmondot a törökpárttól elvonta s a német császári udvarral fűzte rokoni és politikai kötelékbe.

E dolgozatok közül némelyik, mint a Báthory Gáborról szóló s a Rákóczyak korának első és egyetlen kötete, egy-egy monographia, teli új adatokkal, új eredményekkel, s ez új adatoknak és eredményeknek megfelelő szempontokkal. Valamint ezekben, úgy kisebb értekezéseiben is, csak a dolgok lényegére ügyelvén, a nyelvezetre a gyors munka miatt nem fordított mindig akkora gondot, mint szeretnők s mint a tárgy kétségen fölül megérdemelte volna. De pótolta e hiányt az alapos kritikai körültekintésen kívül — a melyen mindegyikük kivétel nélkül nyugodott — egy kitűnő tulajdonság, a melyet bennük s egyáltalán Szilágyi Sándornak minden előadó,

elbeszélő történeti művében meglelünk, s a mely jótevőn kell hogy hasson minden méltányossággal, a históriai érzék ez egyik legfőbb vonásával bíró emberre, tartozzék akár a szakbeliek czéléhez, akár a míveltebb ízlésű olvasó közönséghez. Ez a tulajdonság pedig abban áll, hogy Szilágyi Sándor a szélsőségtől, mely a historikusból, a multak eseményeinek e bírójából ügyvédet vagy pártfelet csinál, magát következetesen távol tudta tartani. Az előtte mint politikai köztörténetíró előtt legellenszenvesebb pártok és egyének cselekvésében is mindig keresett, és ha nem talált, hát combinált vagy föltételezett oly erkölcsi rugókat, melyek valami, habár tán helytelen elvre, valami, habár tán hibás eszmére vagy eszményre voltak visszavezethetők, és így, ha nem helyeselhetők, de legalább megérthetők. Ez a fölfogás, mely léleknemességre vall, nem akadályozta őt meg, ha szükség volt rá, a szigorú ítélet kimondásában; de meggátolá őt abban (és ez egy másik, az előbbiből folyó kitűnő tulajdonsága műveinek), hogy kihallgatás nélküli, durván és határozottan elítélő ítéletet — a minél könnyebb nincs — nem hozott soha. Elhamarkodott ítéletekkel, melyeket egykor a kezdő kortörténetíró gondtalanul megkoczkáztathatott, a higgadt történetbúvárnál többé nem találkozunk.

A történetirodalom elbeszélő s kutató ágainál kifejtett működésével karöltve járt bámulatot keltő tevékenysége a történeti kútfők kiadásában. Már maga az a *Török-magyar-kori Államokmánytár*, melyet hét kötetben Szilády Áronnal együtt 1868 és 1872 közt publikált, egyedül véve is tisztesség helyet biztosítana neki a magyar történet földérítői között; mert nem csupán új anyagot nyújtott benne, hanem olyat, a mely nélkül e korszakot jól meg sem értenők. Követték ezt Rozsnyay Dávidnak, az utolsó erdélyi török deáknak, a portai ügyek fejedelmi titkárának maradványai egy, s a már említett Alvinczy Péternek Okmánytára két kötetben, teli mind a három a lassu vonaglásban elhaló erdélyi önálló fejedelemség haláltusájának egyes fázisait megvilágító adatokkal. Kiváló szeretettel dolgozott azon a kiadáson, mely a kezdődő XVII-ik század egy egészséges történetírójának, a derék Szamosközy Istvánnak töredékben maradt nagy munkáját tette közkinccsé.

Ezzel kapcsolatban fáradhatatlan fürkéléssel s kitűnő érzékkel gyűjtögette és publikálgatta egymás után azokat a Szamosközy kezével írt kisebb-nagyobb, latin és magyar nyelvű jegyzeteket is, melyeket e historikus a maga nagy művének alapja s anyaga gyanánt kutatásai és elmélkedései közben vetett papírra. Kitűnő érzékkel, hangoztatom újra. Mert Szamosközynek ez összefüggés nélkül való, minden apró és nagy dologra, minden hírre és mende-mondára kiterjeszkedő, eseményeket, állapotokat és egyéneket jellemző és megvilágító jegyzetei megbecsülhetetlenek. Igaza van egy kedves szaktársamnak és barátomnak, mikor azt mondja, hogy csaknem pótolják abból az időből, a melyet felölelnek, a nálunk teljesen hiányzó memoire-irodalmat. A festőtől azt kívánjuk, hogy levegő legyen a képben, melyet ecsetje megteremtett; mert az alakok rajza, színe és csoportosítása magában véve még ki nem elégít. Így azoknál a magasztos képeknél is, melyeket a multba tekintő szemünk előtt a történelem fölmutat, az államalkotó komoly események, az erős contourral bíró szereplők és tények pusztá ismerete nem elég. Óhajtjuk ismerni azt az atmospherát is, melyben a történetek szereplői éltek s mozogtak; a környezetet és a körülményeket, melyekből az események és emberek kiváltak. Szeretjük tudni szokásaikat, ismerni bánatukat és örömeiket, érzelmeiket, ítéleteiket és előítéleteiket, látni akarjuk őket köznapiságukban. emberi mivoltukban, egy szóval abban az egész erkölcsi levegőben, mely őket körülfogta, akár napos, akár ködös, akár egészséges, akár miazmás volt is ez a levegő. Ezt az atmospherát adják meg nekünk a XVI és XVII-ik század fordulójából Szamosközy jegyzetei; ezt becsülte bennük oly nagyra Szilágyi Sándor, ezért fürkészte, kutatgatta őket oly lankadatlan buzgalommal, s ezért örült, hogy belőlük a historikus és a paedagogus, a beszély- vagy regényíró és a drámaköltő, a tudományos és a szépirodalom számára annyit fölfödözhetett és megmenthetett. — Tette pedig ezt egy negyedszázaddal Lamprecht, a hírneves lipcei történetíró előtt, a ki az összes németbirodalmi történelmi társulatok tavalyi strassburgi nagygyűlésén mutatott érezhető hiányára és nagy fontosságára az e fajta kulturtörténeti publicatiók-

nak, melyeket ő a *közállapotok forrásai* névvel szeretne megjelölni. (Quellen der Zustände.)

Más genre-ú ugyan, de a magyar művelődéstörténet nagybecsű kútfői közé tartozik az a publicatio is, mely a két Rákóczy György családi levelezését tartalmazza. E kedves levelekből maguk a szereplők szólnak hozzánk az alanyiság közvetlenségével; öntudatlanul mutatják be magukat és egész környezetüket fényes és árnyékos oldalairól egyaránt. Látjuk belőlük az erdélyi fejedelmi udvar mellett a magyar főúri család patriarchalis életét; megjelenik bennök a becsülettudó köznemes, az isten buzgó szolgája, a tudós professor, a szorgalmas íródeák, a rakoncátlan katona, a komoly úrnő, a szerető hitves, a gondos édes anya egymás után, annak a szép családi életnek keretében, mely e mozgalmas, veszélyekkel teli nehéz időkben valóságos idyllt képez, s melynek varázsától Szilágyi Sándor, mint nem egyszer mondá, alig tudott megválni.

Pedig válnia kellett. Nem volt szabad hosszabban megállapodnia ezen üdítő oázisban sem, hiszen az a sok szörnyű rés, mely történeti ismereteink falain tátongott, a kőműves mester lankadatlan kezétől várta a tölteléket, a pótlásokat.

Be sem fejezte még Szamosközy jegyzeteinek összegyűjtését és közrebocsátását, midőn fáradhatatlan szorgalma a magyar történet egyik legnagyobb alakjának. Bethlen Gábornak politikai levelei gyűjteményével ajándékozta meg kútfőirodalmunkat. Több mint két évtized gondos, csendes és kitartó kutatásainak eredménye ez a publicatio, telisteli a fönséges ember sajátkezű leveleivel, melyeket nagy tervei kovácsolása vagy azok végrehajtása közben palotájában vagy hadi sátra alatt egy-egy gondolattól vagy indulattól sugalmazva írt. Nincs időm e tartalmas kötet értékénél hoszasabban megállni, sem azt fejtegetni, mint corrigálja meg majd minden egyes lapja azt az ellenséges indulat készítette kusza rajzot, mely Bethlen Gáborról a külföld tágas köreiben forgalomban volt; annyit azonban mondhatok, hogy a ki csak sajátkezű leveleit olvassa is el a fejedelemnek, annak e nagy államférfiu és nagy magyar igazi képe örökre lenyomódik lelkében. — Majdnem ugyanily tartalmas és ugyanily értékes az a vastag kötet is, melyben — néhány év multával

— a linczi békekötésnek okiratait bocsátá közre Szilágyi Sándor. megvilágítva vele még legapróbb részleteiben is ezen, különösen a magyar protestáns egyház életére nézve oly fölötte nevezetes egyezmény történetét.

Mennél mélyebbre hatolt azonban a hazai mult történetének rétegeibe a kutató bűvár: annál világosabb lön előtte, mert annál több jelét találta annak, hogy az önálló erdélyi fejedelemség nem csupán a züllésnek indult magyar állam, a megfogyott, tűnő félben levő magyar nemzet megmentésében és lábra állításában vitt első rangú szerepet, hanem hogy nemzetközi értéke, az európai concertben elfoglalt állása is Bethlen és a két Rákóczy alatt sokkalta jelentősebb volt, mint eddig hihették. Ezen csaknem bizonyosnak mondható sejtelméhez a kétségbevonhatatlan bizonyítékokat összekeresni, összeállítani, és így Erdélyt s vele a keletrészi magyarságot, mint még a legsúlyosabb csapások között is számottevő európai tényezőt az egyetemes történetbe bevezetni: újabb eszménye s célja lön a már élete delén túlhaladt, de még mindig egyformán munkabíró Szilágyi Sándornak.

Az a munkásság, a melyet ennek az újabb ideálnak szolgálatában töltött, azok a gyönyörű eredmények, a miket itt elérnie a gondviselés megadta neki: tudományos egyénisége fejlődésében a harmadik s befejező stadiumot jelzik. Ide tartoznak nagybecsű értekezései Bethlen Gábornak és I. Rákóczy Györgynek a harminczéves háború főfactoraival ápolt viszonyáról, főként azonban két nagy oklevelestára azon öszeköttetések történetéhez, melyek az utóbb nevezett fejedelemnek a svéd, francia és török világpolitika szálait adták kezébe. Erdély e nagy nemzetközi szerepének bizonyosságait kiegészíti még a II. Rákóczy György diplomáciai öszeköttetéseiről szóló okleveles gyűjtemény, végre és kiváltképen az a két kötetes, bőven magyarázó, évkönyvszerű bevezetésekkel ellátott kiadvány, mely a hatalma tetőpontján álló Erdély részvételét a nagy északi, vagy mint Szilágyi Sándor helyesebben nevezi, északkeleti európai háború nemzetközi bonyodalmaiban ismerteti. Mind ezen idevágó dolgozatok és publicatiók által nemcsak teljes bizonyítékát hozta meg az általa fölállított tételnek, hanem

új anyagot és új szempontokat sikerült szolgáltatnia azon országok államtörténetéhez is, melyekkel Erdély összeköttetésben állott s a melyek historikusai épen ezért kénytelenek lesznek -- a mint hogy egyik-másik már meg is cselekedte -- ez újonnan nyitott kútfőket kellő módon tekintetbe venni.

Ha már most, t. Társulat, ezekhez az egyetemes történetbe vágó publicatiókhöz és azon előbb felsorolt kiadványokhoz, melyek Magyarország vagy Erdély politikai művelődéstörténetét világítják meg, hozzá vesszük azon számtalan kisebb-nagyobb közleményt, mely a Történelmi Tár régibb és újabb folyamában Szilágyi Sándor kiapadhatatlan gyűjteményéből megjelent: lehetetlen e közel félszáz kötet láttánál meghatottság nélkül gondolnunk arra, mily becsülettel váltotta be Szilágyi Sándor fiatal férfikorában önmagának tett fogadását! Mert mindegyik kötet legalább egy-egy hiatusát tölti be historiai tudásunknak, a miből megítélhetjük, mily primitívek volnának a XVI és XVII-ik század hazai történeteiről való ismereteink, ha ő nem dolgozott volna. Pedig mikor ezt mondom, csak azok a fő motívumok, csak azok az alapeszmék és alap gondolatok lebegnek előttem, a melyek körül egy-egy publicatiója kifejezeseedett. Ezeken kívül a részleteknek oly rengeteg kincsét halmozta össze a tapasztalt bűvárnak tudatosan dolgozó keze e tárházakban, hogy abból nemzedékek fognak még a legkülönfélébb célokra meríthetni a nélkül, hogy valaha teljesen kimerítenék.

Ő maga mintegy példát nyújtandó, hogyan és mily irányban lehet az adataiban és értekezéseiben fölgyűjtött nemes érczből a történetkedvelő művelt közönség lelki szükségletei kielégítésére csengő pénzt verni, már a 80-as évek elején foglalkozott azzal a gondolattal, hogy a Rákóczy-ház XVII-ik századbeli nagy eposát megírja. Tervét, mint mindig, a tett követé. Így született meg az a trilogia, mely magában is elég volna nevét a feledéstől megóvni: a Rákóczyak egymást harmonikusan kiegészítő életrajzai.

A trilogia első része az öreg György biographiája . . . Nehezen indul. Eleintén nehéz olvasású mű. Mint mikor czölöpre építenek házat, nem valami vidám kép az egyes

czölöpök leverését látni. De szükség van e czölöpökre, az alapvető tények constatalására, mert rajtuk látjuk fejlődni a korán úrvaságra jutott három Rákóczy fiu legöregebbikének azt a szívós, gyakorlati észjárással kapcsolatos természetét, mely később a fejedelmi trónon oly szilárd támasza lön. A birtokai épentartásáért s szaporításáért fáradozó fiatal főúrbban már csaknem készen állítja elénk életírója azt a később oly takarékos fejedelmet, a ki mintaszerűen kezelt uradalmaiból okos gazdálkodással tölti meg kincstárát, hogy nagy állami, nemzeti és vallási czélok érdekében legyen honnan merítenie az anyagi eszközöket. Bethlen Gábor mozgalmái idejében már megismertet biographusa azzal a tapogatódzó, körültekintő férfiuval is, a ki jól tudja magáról, hogy nem hadvezérnek termett, s ép azért kettős óvatossággal jár útain s hadi babérok nélkül is oda viszi a dolgot okos magatartásával, lényének komoly megfontoltságával, a végletek gondos kerülésével, tehát oly tulajdonságokkal, melyek ez idők magyar és erdélyi politikusaiban a kellő mértékben nem voltak meg, hogy őt tartották Bethlen uralkodása vége felé keleti Magyarországon a legmegbízhatóbb, a legnagyobb morális súlylyal bíró államfértiúnak. S mikor életírója őt a fejedelmi trón küszöbéig vezet: értjük, hogy Erdély rendeinek a jelöltek közül épen I. Rákóczy György kellett. Erős kéz, mely egy homlásnak induló államszervezetben a rendet vissza tudja állítani és fön tudja tartani. Minden gerjedelem nélkül való, de annál mélyebbre ható szívósság, mely a jónak fölismert czéltól el nem tér; vakmerőség nélküli, de mégis bámulatra méltó bátorság s az ezzel párosult kitartás, melyet ezernyi veszély sem képes megakasztani útjában. Ilyennek tünteti föl Szilágyi Sándor Rákóczy Györgyöt azon évek alatt, míg trónja és Erdély álladalmi rendje megszilárdításán dolgozik, — s szinte látjuk, mint csikarja ki vasmarokkal a sorstól is, a szalontai győzelmes ütközetben, szívóssága elismerésekép a megérdemelt jutalmat.

Ha Szilágyi Sándor e pontnál félbehagyja öreg Rákóczy Györgyről írt munkáját, már ezzel is oly töredéket nyujt vala, mely az író lendületes conceptióját s a tollára vett alaknak

a mindennapin messze fölülemelkedő lényét egyaránt elárulta volna. Pedig csak itt melegszik bele igazán tárgyába. A nagy czél, melyet a fejedelem trónja megszilárdítása után maga elé tűzött, az eszme, mely gondolkodó agyát ettől fogva eltöltötte föllelkesíti életíróját és szárnyakat ad neki, hogy szinte repülve halad az elbeszélésben. Innen van, hogy Szilágyi Sándor az öreg Rákóczy György uralkodása második felének ecsetelésénél nem tartja meg, első feléhez mérten, a terjedelemben azt az arányt, a melyet ridegebb kritikával tán megkívánhatnánk. De ha tudjuk azt, hogy az író készakarva miért rövidített s készakarva miért mellőzött jelentősebb részleteket is: igazat fogunk neki adni.

Elhagyta a részleteket és szélesebb ecsettel kezelte a képet azért, mert miután már kigyúrta volt az adatok tömegéből az *erdélyi fejedelem* alakját: az olvasó összes figyelmét az erdélyi fejedelemnél nagyobbra, arra a *nemzeti hősra* akarta merően rá irányítani, a ki a maga törhetetlen szívósságának és az ő istenében vetett rendíthetetlen hitének, e két ethikai tényezőnek minden képzeletet fölülmúló erejével arra tört, hogy nemzete legféltettebb kincsének, Magyarország alkotmányának biztosításával fejezhesse be tevékeny életét. »Ha állandó léssen, a mit én véghez vittem, s nemzetemnek jó lelkiismerete léssen, vagyon mit meghálálni mind a lelkiben, mind a testiben« — írta a nagy mű, a linczi béke végrehajtása után az öreg fejedelem, a kinek életrajzát megindulással teszszük le kezünkben s igazat adunk Szilágyi Sándor zárszavainak, hogy »a hős hamvait szétszórhatták, monumentumának köveit összetörhették, de hiában ostromolták a magyar alkotmány kősziklán épült erős várát, melynek egyik bástyája a Rákóczy nevet hirdeti.«

Úgy van. Az alkotmány s a Rákóczy-bástya diadalmasan ellenállt az idők viharainak; de magát az építő mester házat elérte a görög tragoediák szörnyű végzete.

Ezt a tragoediát, a *Rákóczyak estéjét* festi Szilágyi Sándor a trilogia harmadik részében, mely az ifjabb György fejedelem életrajzát nyújtja.

Kalauzolása mellett, úgy véljük, mintha lépteink egy jó módú birtokos kuriájába vinnének. Az ősi ház barátságos

falai szinte mosolyognak reánk; a csűr és a pajta telve, az istállókat és ólakat jól gondozott házi állatok népesítik be, a tágas udvarban víg nyikorgással fordulnak a gazdag éleést vivő szekerek; a pinczében a Hegyallya nedvével tölt hordók hosszú sora biztat; a szobákban és termekben ősi szolid elegancia s a ládafiában fényes fejér tallérok mellett a sok élére rakott körmöczi . . . Ha a gazda kilép az utcára, becsülettel süvegei meg az arra menő . . . Ilyen kuriát hagyott az öreg György fiára az erdélyi fejedelemségben. Az Európát dúló harcok elcsendesültek s a béke czementje megerősíté azokat a falakat, melyeket az öreg fejedelem szépen kijavított, kitatarozott. Csak folytatni kellett az okos gazdálkodást ugyanabban a szellemben, hogy magától terjedjen és bővüljön az új örökös birtoka.

Az új örökös folytatta is okosan. Eber vigyázással állott őrt a magyar nemzet érdekei mellett ott a távol keleten — s míg a dunai vidék fölé zivatart rejtő felhők tornyosultak: ő rajta, a két haza reménységén függöttek a magyarság legjobbjainak, köztük a nagy Zrínyi Miklósnak, a költőnek szemei. Ügyesen haladván az atyja által kijelölt úton, a két oláh tartományt mihamar érdekkörébe tudta vonni az ifju fejedelem, s a fölöttük való hegemoniával, meg házának magyarországi ropant birtokaival olyan tekintélyes állást tudott magának biztosítani, mely mind a hatalmas német császársban, mind a kapzsi, féltékeny portában és a lengyel republicanus királyságban egyaránt tiszteletet gerjesztett iránta. Tőle vártak minden jót a függetlenségükért vívó kozákok s feléje fordítá sovár tekintetét a szövetségest kereső svéd. Büszkén nézhetett szét az öreg Rákóczy életerős, tettvágytól duzzadó örököse abból a természet alkotta bástyából, melyen neki édes atyja oly szilárd trónt építé. És a mint szétnézett, a lélekemelő látványtól agya felé tolult az ifju vé.

Minden gondolhatót örökölt atyjától, csak egyet nem: a körültekintő óvatosságot. De e helyett megvolt benne, tán nagyanyai, Zeleméry-véren, a kockázatos vakmerőség, melynek csak alkalom kellett, hogy ha egyszer kipattant, rombolva törjön a biztos veszélybe is. — Ez az alkalom pedig megjött. A lengyel hatalom ellen föllázadt kozákok, a királyukkal elé-

gedetlen lengyel főurak, a lengyel koronához jogot formáló svéd király, a pártos ország trónjára hívták meg Erdély hatalmas és nagyravágyó fejedelmét. Rákóczy György a meghívást elfogadta. Előtte ragyogott elődjének Báthory Istvánnak, a legnagyobb lengyel királynak példája, a kit ép úgy hívtak meg a királyi trónra mint őt, és pedig hatalmasb ellenfél, a német császár ellen. Miért ne érhetné el ő is ezt a czélt? Földdobogott keblében a magyar szív: ha ő lengyel király lesz, mily erős, új bástyát fog ő e királyságban is magyar hazájának szerezni! . . .

És ifju Rákóczy György Lengyelországba ment.

Tudjuk, mi sors érte őt itt. Tudjuk, mint hagyta cserben svéd szövetségese, mint bújtak el mellőle a pártjabeli lengyel urak, mint vonult tőle vissza a hitszegő kozák s mint támadt rá a bosporusi nagy vadász vérebe: a tatár khán. Összetört reményekkel, teljesen megsemmisítve került vissza a szánandó fejedelem az anyaföldre, hogy itt, mint a szárnyaszegett sas, egy újabb s még véresebb küzdelemben bukják el hősi halállal az országért, a melyet a rövidlátó török politika sergeivel elborított, mint a hogy a buta ár hullámai a folyómenti vidéket elöntik.

Ezt a minden tekintetben érdekes életet, melynek erőszakos vége a Rákóczy-dynastia rombadülését jelenti, azt a kétségbeesett harczot, melyet az ifju György fejedelem a rá nehezedeő sorssal vívott: valami szépen ecseteli Szilágyi Sándor. Szinte érzi az ember, mint árad ki tollából az a melegség, az a charitás, a melyet egy nagy hazánkfia oly méltán követel meg a történetírótól. S ha e charitás ellenére, és ellenére annak a jellemében rejlő nemes catói vonásnak, melynek inkább a »victa« mint a »victrix causa« tetszett, mégis pálczát tör a fejedelem fölött: ezzel csak azért a rémitő szerencsétlenségért mond büntetést, mely a vakmerően, de oktalanúl koczkáztató hős miatt csaknem két emberöltőn keresztül nehezedett Erdélyre s végkövetkezményében Magyarországra is.

A trilogia közbülső része Lorántffy Zsuzsánnának és fiának, a férfi kora közszében elhalt Rákóczy Zsigmond hercegnek van szentelve. Mind azt, a mi e nehéz küzdelmekkel teli kornak kulturtörténeti s erkölcsi tartalmat ad, mind azt, a mi e komor idők képét nyájas derűvel hinti be: e két névhez

fűzte, és méltán, a trilogia írója. — Az talán nem mindig igaz, a mit a költők állítanak, hogy a női szív ideál nélkül el nem lehet; de annál bizonyosabb az, hogy a nemzetek lelket eszményképeknek kell táplálniok, nevelniök és lelkesíteniök . . . Az a mocsoktalan alak, a ki a magyar keresztyén-ség őskorában szent Imre volt, újjá született Szilágyi Sándor tollából a Rákóczy-háznak e derült lelkű, minden szépért és jóért, tudományért és művelődésért rajongó vallásos herczegében; a nő, a feleség, az anya és a fejedelemasszony magasztos mintaképe pedig, melynek párját keresve kell keresnünk nemcsak a hazai, hanem az egyetemes történetben is, Lorántffy Zsuzsánna arczképében domborodott ki életírója gondos keze alól. Az eszményit. az ethikailag fönségeset e két életnek szép rajzában kitűnő sikerrel tudta Szilágyi Sándor érvényre juttatni, s míg bennük a magyar nemzet számára két új eszményképet teremtett: a saját tudományos törekvéseire is a művészi ihlet zománczát lehelte.

Midőn e tudományos törekvéseket és ezek eredményeit az eddigiekben nagy körvonalakban vázolni igyekvém: készakarva hagytam ki közülök egy nagyszabású terméket. Nem azért, mintha lényegében különválasztandó volna. Ellenkezőleg, annyira szolgálatában állott Szilágyi Sándor ideáljainak e monumentalis mű is, és annyira kiegészíti az ő történetkutatói egyéniségét, hogy nélküle többé el se bírnók őt képzelni. Mindenki tudja közülünk, hogy az *Erdélyi Országgyűlési Emlékek* huszonegy vaskos kötetét értem. Megilletődéssel lapozgattam át újra meg újra e jól ismert nagybecsű köteteket, s figyelmesen csüngött tartalmukon tekintetem akkor is, mikor írójuk egyénisége a maga tudományos fejlődésében lelki szemeim előtt kibontakozott. Tudtam és tudom, hogy ott volt helyén ezen nagy mű méltánylása, a hol történelmi ismereteink azon tátongó hézagaira utaltam, melyek betöltését föladatául tűzte ki Szilágyi Sándor; mert hiszen e föladat megoldásában oroszlán-rész jut az Erdélyi Országgyűlési Emlékeknek. S ha mégis külön, összes munkássága keretéből kiemelve szólok róla, ezt két okból teszem. Az egyik az a tisztán alanyi vagy kegyeleti ok, hogy Szilágyi Sándor, a kinek

szerénységét csak óriási tevékenysége közelíti meg, e kerek egészet képező művére, mint élte legfőbb eredményére, mindig és méltán önérettel gondolt s joggal büszke volt. A másik ok pedig az, hogy a mű a világirodalomban a maga nemében talán páratlanul áll. Nincs tudtommal a népek, nemzetek és országok ama korszakából, mely a kifejlődött rendi alkotmány tágas határai közé esik, egy munka sem, mely az illető nép, nemzet vagy ország általános történetét a törvényhozó testület működése tükrében oly részletesen és oly szabatosan adná elő, mint ezen országgyűlési emlékek Erdély történetét. Igaz ugyan, hogy nem is volt az ezen Emlékek által felüelt másfélszázad alatt egy állam sem, melynek összes életviszonyai annyira a rendi gyűlések intézkedéseitől függöttek volna, mint Erdélyéi. De ez csak a historikus eljárásának helyességét bizonyítja s a munka nehéz és fáradtságos volta mellett beszél. Értékéből nem von le sem az a körülmény, hogy az editió technikája nem mindenben felel meg a modern követelményeknek, sem az, hogy az erdélyi alkotmánytörténet fejlődésének rendszeres föltüntetésével nem találkozunk benne. Ez utóbbi a gyűjteményes műnek nem volt célja; az előbbi pedig csak alaki hiba, a mely számba sem jöhet a benső érték, a lényeg mellett. Ez a lényeg a munkát monumentális alkotássá teszi; olyanná, melynek arányai annál inkább növekednek majd, minél távolabb tűnik az időkbe az a férfiú, a kinek keze megalkotá.

Ezt a már elgyöngült kezét éppen e mű utolsó lapjainak befejezésekor ragadta meg a halál. Szeliden odasügött fáradt tulajdonosának: »ne te poeniteat duro subiisse labori« — s azután elvezette őt — nem az enyészetbe, hanem a halhatatlanság kapujához . . .

Mert míg Erdély s a nagy Alföld a magyaré marad; míg Magyarország kétszázados élethalál-harczai iránt érzék és érdeklődés, e harcok hőseinek nemzet-megtartó fáradalmi iránt pedig hála él a magyar fajban: addig mindazok, a kik e gyászos, de dicső századok eseményeit kutatják, Szilágyi Sándor munkáiból bőven fognak meríteni és okulni, s így a fáradhatatlan bűvár, a nagyérdemű tudós nevét és emlékezetét kegyelettel adják át a történetkedvelők újabb meg újabb nemzedékeinek! . . .

VERSEGHY ÉS A CENSORI HIVATAL.

— MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

Ugyanazon a gyűlésen, melyen a Millot fordítás eltiltását a Helytartótanács elrendelte, foglalkozott a vád második pontjával is. A kancellária ugyanis, hogy megállapíthassa Verseghy bűnösségét a kézirat rendjének megváltoztatásában, bekérte a kéziratot és az ügy összes aktáit. A Helytartótanács fölterjesztette az összes iratokat, és a nélkül, hogy véleményét megkérdezték volna, javaslatot tett a kancelláriának. A bátor és őszinte javaslatot a referens consiliarius, Klobusiczky fogalmazta, és a Helytartótanács, mikor elfogadta, megint tanubizonyosságot tett független szabadelvűségéről és igazságszeretetéről, mert ismerte ugyan a kancellária szándékát, de még sem habozott nyíltan kijelenteni, hogy Verseghy ártatlan a terhére rótt vádban.

A Helytartótanács, hivatkozva arra, hogy Verseghy kézirata szabályszerűen el van látva az engedélyező szavakkal, azt hiszi,¹⁾ hogy Verseghyt védi és teljesen fölmenti a censor és a titkár aláírása. A kézirat rendjén ugyan változtatott, a mint ez a kézirat szélére a szedőnek írt jegyzetből is kitűnik, azonban ezt a Helytartótanács nem tartja véteknek, mert Verseghy jóhiszeműleg járt el, nem tudván, hogy az értekezések rendjét nem szabad megváltoztatni. Hiszen ha roszhiszeműen változtatna meg a kéziratot, akkor nemcsak a kézirat rendjén, hanem magán a kéziraton is változtatott volna. Különben is meg van okolva ez a változtatás: a censor kitörölte a jegyzetek egy részét s így a fordító kénytelen volt összevonni az értekezés megmaradt részeit. Ártatlannak mondja őt ebben a vádban is, de hogy az eset ne ismétlődjék, azt ajánlja, tiltsák meg jövőre ezt az eljárást.

A Helytartótanács fölterjesztése így a főkérdésben a censor

¹⁾ Eredetije az Orsz. Levéltárban, M. udv. kancz. 1793 : 2417. Fogalmazványa u. o. H. T. 1793 : 5017.

és a primás véleménye ellenében egészen Verseghy és az igazság pártjára áll: ezen vád, bár igaz volt, nem szolgálhat okül arra, hogy Verseghyt elítéljék.

Február 24-én ment el a fölrirat. Körülbelől ebben az időben adta ki a Helytartótanács Verseghynek a könyv-vizsgáló vadiratait. A király már ítelt, tehát a tanács azt gondolta, nem árt az ügynek, ha rendelkezésére bocsátja az írónak az iratokat. Verseghy nagy buzgalommal látott az iratok tanulmányozásához; egy hét alatt elkészült a czáfolattal s azt a királyhoz intézett folyamodásához (IV.) csatolta. Mivel a tanács ügyének tárgyalását már befejezte, nem ahoz, hanem egyenesen a királyhoz czímezi. Februárius végén maga is fölmegy Bécsbe, valószínűleg audienciára, s márczius 4-én adja be a királyhoz folyamodványát.

A kancellária ugyan márcz. 11-iki ülésében is foglalkozott Verseghy ügyével, mert már 6-án megkapta a Helytartótanács jelentését, azonban a folyamodványt még nem tárgyalhatták, mert csak később érkezett le. Lányi volt megint a referens, a ki még mindég nem elégedett meg Verseghy üldözésével, és nem tudott belenyugodni a Helytartótanács fölmentő javaslatába. Hogy ura és kormánya kedvében járjon, újabb meg újabb vádakra keresett okot. Minden áron azt szerette volna hebizonyítani, hogy Verseghy magán a kézíraton is változtatott, ezért azt ajánlja: kérdeztessék meg a *Directorium in Publico-Politicis* útján Szekeres bécsi censortól, hogy a kéziratban található javítások ben voltak-e már, mikor ő a könyvet átnézte. Számított azonban arra, hogy gyanuja alaptalannak bizonyúl, ezért fölszólította magát a Directoriumot, mondjon véleményt, milyen büntetés szokott kijárni azoknak az íróknak, a kik a jegyzeteket összevonják egy compendiumba. Lányi azonban a tényállás elmondásával nem elégszik meg; hozzáteszi, a nélkül hogy valami bizonyítéka volna, csupán, hogy a Directoriumot megtévesztve, súlyosabb büntetést ajánljon: azért vonják össze »nt animadversiones majorem habeant attentionem«, hogy nagyobb figyelmet keltsenek.¹⁾

A kancellária Lányi indítványa értelmében határozott.

Időközben (márcz. 13-án) megérkezett a kancelláriához Verseghy negyedik folyamodványa, még pedig a legfelső királyi kézjeggyel ellátva.²⁾ Megismétli benne, most már német nyelven, régebbi két kérését: a censori hivatalért és engedelemért, hogy védekezését kinyomathassa. Ezenkívül a már

¹⁾ Lányi latin fogalmazványa az Orsz. Levéltárban, M. udv. kancz. 1793: 2417.

²⁾ Eredetije az Orsz. Levéltárban, M. udv. kancz. 1793: 1714.

többször hangoztatott ok alapján arra kéri a királyt, hogy a Millot eltiltását kimondó rendeletet vonja vissza és könyvét vegyék be az engedélyezett könyvek sorába. Támogatásul mellékelte a Rietaller vádjainak czáfolatát,¹⁾ melyben azt igyekezik bizonyítani, hogy a censor a mondatok értelmét kiforgatta, a szöveget megváltoztatta, csakhogy vádjait alaposaknak tüntesse föl.

Verseggy hiába védekezik: a biblia és a kinyilatkoztatott vallás elleni tendenciát nem Rietaller magyarázta bele művébe, benne volt az már eredetileg. Rietaller vádoló iratában egypár helyen találunk ugyan rosszakaratú ferdtítéseket, de ezek csak apróságok, a dolog lényegét nem érintik. De különben is hiábavaló volt a kérése, az ügyet a király febr. 11-iki rendelete véglegesen eldöntötte.

A kancellária következő ülésén (márcz. 18.) Lányi referált a folyamodványról, és azt ajánlotta, hogy a míg a *Directorium in Politicis* válasza meg nem jön, ez ügyben ne intézkedjenek s a folyamodványt addig is vegyék egyszerűen tudomásul. A kancellária is, a király is hozzájárult ez előterjesztéshez.²⁾

A *Directorium in Publico-Politicis* nagyon kényelmesen járt el a megbízásban; másfél hónap telt el, míg a kért jelentést bevezette és a föltett kérdésre megfelelt. Április 30-ról kelt föliratában jelenti, hogy Szekeres vallomása szerint³⁾ Verseggy a kéziratot csak jelentéktelen változtatásokat tett, p. o. egyszer »hosszabb idő« helyett »több 1000 esztendő«-t mond. A másik kérdésre, hogy milyen büntetés jár ki a kézirat rendjét megzavaró íróknak, azt feleli, hogy erre még nem volt praecedens és így paragraphus sine reá. Ő azt ajánlana, hogy minősítsék ezt az eljárást »szándékos hamisítás«-nak és sujtsák az erre kiszabott büntetéssel, mely nagyobb vagy kisebb lehet, a szerint, a milyen a szándék gonoszsága vagy az okozott kár.

Lányi a május 13-iki tanácsülésre elkészíti jelentését. a mit a kancellária elfogad és a király elé terjeszt.

A fölirat⁴⁾ első sorban Verseggy folyamodványával végez. Kijelenti természetesen, hogy a könyvet már nem lehet az engedélyezetttek közé sorolni, mivel el van tiltva, annál kevésbbé,

¹⁾ Az egy íves melléklet u. o. H. T. 1792:28821.

²⁾ Lányi fogalmazványa és a kancellária fölterjesztése az Orsz. Levéltárban, M. udv. kancz. 1793:2714, 3458. A királyi resolutio így hangzik: Diese Auskunft nehme Ich zur Nachricht und erwarte die weitere Vorträge.

³⁾ A Direct. in Publ. Pol. irata Szekeres censor jelentésével együtt u. o. M. udv. kancz. 1793:4762.

⁴⁾ Eredetiye az Orsz. Levéltárban, M. udv. kancz. 1793:6066.

mert Verseghy védekezése nem meggyőző, vádjai, melyeket a censor ellen szór, teljesen alaptalanok.

Majd Verseghy ügyének másik részére tér, Verseghy megbüntetésére.

Tudjuk, hogy Verseghyt már megbüntették, midőn Milot-ját lefoglalták; ezt azonban a kancellária a maga részéről csak jogos védekezésnek tekintette, a mivel még nem lakoltatta a bűnöst. Azonban azt is érezte, hogy a Helytartótanácsnak igaza van, mikor azt állítja, hogy a fordítót nem lehet megbüntetni, mert a könyv megkapta a szabályszerű engedelmet a kinyomatásra, tehát azzal az indoklással, hogy Verseghy a keresztény vallást megtámadja és a haza leányait megrontja, őt törvényszerűen nem ítélni el. De mégis meg kellett valahogyan büntetni, ürügyet kellett reá találni.

Ezért jött kapóra a referens tanácsosnak, Lányinak, a censortól kitalált s a primástól elfogadott vád, hogy Verseghy a kézirat rendjét megváltoztatta, az ő keze munkája volt, hogy a Directoriumot in Publico-Politicis megkérdezték, milyen büntetéssel sujtsák Verseghyt. A mint már a kérdés föltevésében láttuk a célzatos ferdítést, úgy a Directorium válaszát is elferdíti Lányi. A Directorium csak *hiszi*, hogy ezt az eljárást szándékos hamisításnak lehetne minősíteni s e szerint kellene a büntetést kiszabni, a fölterjesztés már ezt mondja: »Das Directorium in Publico-Politicis *meldet*, dass auch diejenigen, welche die Ordnung der censurirten Manuscripte bey Gelegenheit des Druckes umändern, um so mehr den Strafgesetzen zu unterliegen haben, je schädlicher ihre Absicht und das Verderbniss ist, welches sie verursachen.« A mi ott föltétel volt, itt valósággá lesz, s Lányi egy-két tollvonással egészen más színt ad a dolognak.

Könnyű munka volt már kimutatni, hogy Verseghy célja gonosz, és munkája nyomán kár fakad.¹⁾ Ennek alapján megtette a kancellária indítványát: bízza meg a király a Helytartótanács útján a primást: »dass er, zu dessen Diöcese der genannte Werseghi gehört, ihn durch drey Monate in dem für Geistliche gewidmete Recollections-Haus, auf die bei anderen zur Recollection verurtheilten Geistlichen übliche Art behandle . . .« azzal a megjegyzéssel, hogy ha itt a papi áristomban meg nem javul, leszállítják 350 frtnyi, tehát a rendesenél nagyobb pensióját, ha azonban józan gondolkodásra tér és

¹⁾ Itt megint kitűnik a kancelláriának rossz indulata. Nem azt kellett volna bebizonyítani, hogy a *munka* célja gonosz, hanem hogy az *író* célja volt gonosz, mikor az értekezéseket összevonta.

jobb elveket vall, akkor a primás tegyen ajánlatot, mire lehetne használni őt.

A király hozzájárult az előterjesztéshez,¹⁾ s így a Helytartótanács loyális véleményével szemben győzött a rosszakaratú censor és a szolgalelkű kancellária véleménye. Elismerjük, hogy a Millot-példányok lefoglalására volt elég oka a kancelláriának, de ez a második ítélet igazságtalanul érte Verseghyt. Igaz, hogy elvei veszedelmeseknek tetszettek, de megkapta ezek közlésére az engedelmet; igaz, hogy a kézirat rendjén változtatott, de ez — a mellett, hogy nem volt rá paragraplus — oly csekélység, melyért a három hónapi fogság nagy büntetés.²⁾

A kancellária csak egy hónappal később, jun. 10-én értesíti a Helytartótanácsot a király ítéletéről, és fölhívja, hogy közölje az ítéletet a primással.³⁾

Az ítélettel magával ellentétesnek látszik az utolsó mondat, mely Verseghynek megjavulása esetére kilátásba helyezi, hogy a primásnál alkalmazást kap. Az ellentét azonban csak látszólagos. Nem egyszerű ígélet akar ez lenni, hogy Verseghy megtérjen; azt hiszem, mélyebben járt Lányi gondolata, mikor a primás fölterjesztését elfogadta. A kancelláriánál azt gondolták, hogy az a katolikus pap, a ki a saját vallása ellen lép föl, megtagadván ezzel azt, a minek szentnek kellene előtte lenni, nem lehet valami szilárd jellemű ember, elveihez — remélték — nem igen ragaszkodhatik. De e mellett világos fő, sokat tanult, ügyesen forgatja a tollat, tud a nép nyelvén beszélni, a mint ezt a pesti pálos templomban tartott beszédei is bizonyítják,⁴⁾ ilyen emberre szüksége volt a kancelláriának. Ha megjavul és elveit megváltoztatja, azaz világosan szólva, ha hazája ellen fordítja fegyverét, a helyett, hogy a vallás ellen fordítaná, ha szolgálatait kész lesz a reactionarius kormány rendelkezésére bocsátani, akkor majd gondoskodik róla a kormány utasítására a primás.

¹⁾ A királyi resolutio: Ich genehmige das gründliche Einrathen der Kanzley.

²⁾ A fogság különben, mint látni fogjuk, igen enyhe volt.

³⁾ FREDÉTIJE az Orsz. Levéltárban, M. udv. kancz. 1793: 6066. Az ítéletben nincs döntés arra nézve, teljesedjék-e Verseghy kérelme védekezésének kinyomatása ügyében. Hogy az engedelmet azonban nem kaphatta meg, arra bizonyíték Rietallernek a Prim. Levéltárban (u. o. nr. 4.) őrzött jelentése, mely nem javasolja az engedély megadását, mivel Alexovics munkájában nincs semmi sértő, ellenkezőleg, a mit Verseghy czáfolatúl fölhöz, az sérti a katolikus hitet és az egyház dogmáit.

⁴⁾ Pest város közönségének fölterjesztése a Prim. Levéltárban, Arch. Nov. 191. P.E. P. II. Nr. 1.

Az ítéletet jóval kihirdetése előtt már megtudták Budán, első sorban Lovász tanácsos révén, a ki Bécsből meghozta a hírt. A május 13-iki ülés határozatát nem tartották titokban, s így Rietaller is tudomást vett róla, mielőtt hivatalos formában közölték volna, úgy hogy mikor a primás értesíti őt a Verseghy-féle ügy szerencsés befejezéséről, azt feleli rá,¹⁾ hogy már hallotta Bécsből.

A Helytartótanács értesítette az ítéletről a primást jul. 2-án, ez meg Verseghyt.²⁾ Verseghyt nagyon lehangolta az ítélet, félt a fogságtól, noha tudta, hogy ez a papi javítóház nem is hasonlítható a polgári fogházakhoz. De különösen bántotta, hogy az ítéletet nyilvánosságra akarták hozni, és aggódott, hogy így szégyenéről az egész világ tudomást vesz. Félt azonkívül a primástól is, hiszen tudta, hogy az ítéletet nagyrészt a primás fölterjesztése alapján mondták ki. Jun. 27-én tehát folyamodást nyújt be a királyhoz, melyben orvosi bizonyítványokat mellékelve, hivatkozik lábbadozó állapotára, a minek megárt a füledt levegő, és kéri, hogy engedje el a király a büntetést, vagy legalább enyhítse.³⁾ Fölemlíti öreg édes anyját is, kit neki kell eltartania; mi lesz belőle, ha egyetlen támaszától megfosztják?

Verseghy azonban jól tudta, hogy a király sem az egyik, sem a másik okot nem fogja elegendőnek találni, sejtette, hogy szorult helyzetében csak az segíthet rajta, a kit tulajdonképen legjobban megbántott: a primás. Folyamodást nyújt be hozzá is,⁴⁾ ugyanazon a napon, melyen a királyhoz, tegyen mellette jó szót a királynál, eszközölje ki, hogy kérése teljesejék. Nem folyamodik a megtért bűnösök szokott fogásához, kik bűnük nagyságát túlozva, bünbánatukkal kérkednek. Egy szóval sem említi, hogy bűnét megbánta, de öntudatos hangon megírt folyamodásának minden sora tanubizonyságot tesz arról, hogy kész a jó útra térni. Nem lesz alázatossá, csak megalázza magát és úgy könyörög a primáshoz, a ki kegyelmével még azokat a tehetségeket is meg akarja nyerni az államnak és egyháznak, a kik tévedtek ugyan, de nem rosszaságból, hanem gyöngeségből.

A primás a folyamodványra magánlevélben felelt, a mely tartalmánál, hangjánál fogva egyaránt érdemes reá, hogy egész terjedelmében közöljük. Ime a levél:

¹⁾ A levél a Prim. Levéltárban, Nov. Arch. 94. PE. P. III. Nr. 13.

²⁾ A leirat u. o. Nr. 18.

³⁾ A folyamodvány a mellékletekkel együtt az Orsz. Levéltárban, M. udv. kancz. 1793: 7142.

⁴⁾ A folyamodvány a Prim. Levéltárban, u. o. Nr. 16.

Dilecte Fili!

Ut primum sententia in tua causa lata mecum communicata fuit, probavi equidem eius publicationem in tui humiliatorem, quod praecipuum emendationis procurandae medium; una tamen instantiam tuam in eo praevieni, ut sententiae executio discretioni meae committatur, quod et facile impetravi, iam vero ad trunum regium facto recursum ab ulteriori instantiae tuae invectione praestolabor, in tempore autem de eadem a te ipso edoctus gratiam regiam in te inclinari procurabo, qui tantum te ad disciplinae ecclesiasticae et vocationis tuae rationem reduci volo, non in tui interitum, sed ut salveris et in anima et in corpore, utilisque et ecclesiae et tibi evadas, eatenus operam et sollicitudinem meam impendam. Tui sollicitus Pater
Cardinalis a Batian.¹⁾

A mint e levélből kitűnik, a primás nem ígerte meg, hogy Versegghy kérését teljesíti, s így, bár a királyhoz benyújtott folyamodványon, mikor jul. 3-án lejött a kancelláriához, megint rajta volt a királyi ellenjegyzés, eredménye még sem lett. Lányit nem lehetett »félrevezetni«, ő úgy tudta, hogy Versegghy csak meg akar menekedni a büntetéstől, ezért a primás kérése értelmében azt ajánlja a királynak a kancellária nevében, hogy utasítsa el a kérelmezőt, annál inkább, mert nem lehet tűrni, hogy ilyen bűn büntetés nélkül maradjon. A valódi okot azonban Lányi nem tudta, vagy nem akarta elismerni, bár Versegghy czélezott rá. Ez az ok Versegghynek beteges, 70 éves édes anyja volt, a kihez Versegghy igazi fiui szeretettel ragaszkodott. Az egyszerű, írást sem tudó öreg asszony egészen egyetlen fiára volt utalva, s Versegghy csakugyan aggódo gondossággal őrködött fölötte. Még később is, mikor a Martinovics-féle összeesküvés miatt szenvedett fogságból kiszabadult, megható szavakban nyilvánul szeretete.²⁾ Mennyire alapos volt Versegghy aggodalma, mutatja az is, hogy míg később fogva volt, anyját gonosz emberek (Makk Domonkos volt pálos szerzetes, kit Versegghy nyert meg 1794-ben a Martinovics-féle összeesküvésnek, és Reisernek) kis vagyonától egészen megfosztották.³⁾

¹⁾ A levél fogalmazványa a Prim. Levéltárban, u. o. Nr. 17. (Kelt jul. 14-én.) Különösen akkor tűnik ki e levél szíves hangja, ha összevetjük azzal a rövid, hivatalos, hideg hangon írt levéllel, melyet a primás Rietallerhoz intézett, pedig az sok szolgálatot tett neki. U. o. Nr. 14.

²⁾ Lásd levelét Trstyánszky ügyvédhez. Orsz. Levéltár, Táblai oszt. Ügyvédi iratok, fasc. 63. nr. 323.

³⁾ U. o.

De Verseggy tagadhatatlanúl beteges ember volt abban az időben; orvosának, Kramer doktornak bizonyáglevelé tele van különféle betegségek nevével, melyek ugyancsak megkínózták a kényelemszerető expaulinust. Épen azért Lányi, megszívlelvén a herczeg-primás szavait, hozzátette az elutasító válaszhoz: »womit auf den Fall, wenn es wirklich die Gesundheits Umstände des Bittwerbers erfordern sollten, die Verfügung getragen werde, dass er durch die drey monatliche Recollection keinen Nachtheil an seiner Gesundheit erleide«. A király is hozzájárult jul. 8-án ehez a Verseggy egészségéről melegen gondoskodó határozathoz.¹⁾

A kancellária jul. 25-én küldi el a határozatról szóló értesítést a Helytartótanács²⁾ azzal a megbízással, hogy értesítse róla a primást, de ez csak két hét múlva, aug. 9-én történt meg.³⁾

Ugyancsak jul. 25-én intézte el a kancellária Verseggynek egy régebbi kérését. Verseggy még a harmadik folyamodványában (1792. decz. 15.) visszakérte a Helytartótanács⁴⁾ Millot I-ső részének kéziratát, melyet azért küldött föl, hogy személyesen győződjenek meg a bécsi censor aláírásáról. A tanács azonban már fölküldte a könyvet a kancelláriához, s mivel Verseggy újra megsürgette, jul. 9-iki üléséből fölterjeszti pártolólaga a kérelmet a kancelláriához⁴⁾ azzal az indoklással, hogy a könyv úgyis el van tiltva s így vele visszaélést elkövetni nem lehet, másrészt nem is tartozik azon veszedelmes kéziratok közé, hogy a kancellária egy régebbi rendelete szerint⁵⁾ meg kellene semmisíteni.

A kancellária azonban nem adta vissza a kéziratot, hanem — és ez jellemző megint Lányi referensre, — azt állította, hogy a lefoglalt könyvek kéziratát meg kell tartani; a mi azonban nem volt igaz, de Lányi rászánta magát a hazugságra is, csakhogy a Helytartótanácsnak ellentmondhasson.⁶⁾

¹⁾ A kancellária fölterjesztése a királyi resolútióval az Orsz. Levéltárban, M. udv. kancz. 1793 : 7998. A resolútió így hangzik: »Placet das Einrathen der Kanzley.« A fölterjesztés fogalmazványa u. o. 1793 : 7142.

²⁾ A leirat u. o. M. udv. kancz. 1793 : 7998.

³⁾ Prim. Levéltár, u. o. Nr. 19.

⁴⁾ Eredeti fogalmazványa az Orsz. Levéltárban, H. T. 1793 : 16631.

A referens Mednyánszky báró volt, a ki az indokolásba azt is bevette harmadik pontnak, hogy nincs benne semmi az állam ellen. Ezt azonban idegen kéz kihúzta.

⁵⁾ E rendeletnek, melynek eredetije u. o. M. udv. kancz. 1792 : 9783. sz. alatt, ide vonatkozó része ez: *manuscripta . . . si aliquid contra regiam dignitatem vel statum publicum regni aut secus etiam perniciosas, ex quibus seu publicae tranquillitatis perturbatio seu morum depravatio aut religionis labefactatio oriri possit, principia complectuntur, retinenda.*

⁶⁾ A kancellária leirata u. o. M. udv. kancz. 1793 : 7996.

Még be sem fejeződött Verseghynek ez az ügye, mikor már a kancellária újra szeretett volna föllépni Verseghy ellen. Azt hiszem, nem csalódom, ha ezt a második, bár eredménytelen hajsztát szintén Lányi rovására írom, a fogalmazvány legalább, a melylyel megindult, az övé. Az alapot erre a primás föntebb ismertetett jelentésének az a pontja szolgáltatta, melyben azon véleményének ad kifejezést, hogy Millot II-ik része nem kaphatott censori engedelmet. Lányi fölmutatta a primás e jelentéséből ezt a pontot s az ő előterjesztésére a kancellária ápr. 8-án leírt a Helytartótanácsnak, hogy küldje be Millot II-ik részét a könyv-vizsgáló esetleges megjegyzéseivel.¹⁾

De Lányi reménye, hogy Verseghyre kisüthet majd valami hibát, füstbe ment. A Helytartótanács megkérdezte Rietallert, a ki már tizenkét esztendeje működött a censuránál, nem tudja-e, megbírálták-e a fordítás II-ik részét? Rietaller azt felelte,²⁾ hogy az elhalt censor jegyzőkönyveiben nincsen róla szó, de emlékszik, hogy Hübner nagyon megijedt, mikor meghallotta, hogy a Millot-fordítást megtámadták (t. i. Alexovics), mert azt hitte, hogy azt a kötetet támadták meg, a melyet ő engedélyezett. Rietaller megint bíró szerepre vágyik s hozzáteszi, hogy egyebet nem tud a könyvről, csak azt, hogy jó volna még egyszer megvizsgáltatni.

A Helytartótanács meg volt elégedve a felelettel, Lányi és a kancellária azonban, mely már egyszer ügyis megsürgette az ügyet,³⁾ nem, s június 25-én újra leír a Helytartótanács-hoz,⁴⁾ hogy szemmel győződjék meg: rajta van-e a II-ik részen Hübner kezeirása.

A Helytartótanács bekérte tehát a primás útján Verseghytől a kéziratot,⁵⁾ és miután meggyőződött róla, hogy Verseghy igazat mondott, visszaküldte a könyvet Verseghynek.⁶⁾

¹⁾ A leirat és fogalmazványa az Orsz. Levéltárban, M. udv. kancz. 1793: 3423.

²⁾ U. o. H. T. 1793: 11840.

³⁾ Jun. 27-én. E leirat eredetije az Orsz. Levéltárban, M. udv. kancz. 1793: 6875. Másolata H. T. 1793: 18883. A leirat csak akkor érkezett, mikor a tanács fölterjesztése már elment, ezért Mednyánszky báró rögtön rávezette a másolatra: ponatur ad acta.

⁴⁾ A Helytartótanács jelentése és a kancz. leirata u. o. M. udv. kancz. 1793: 7997.

⁵⁾ A Helytartótanács leirata és a primásnak Verseghyhez intézett levele (fogalmazványban) Prim. levéltár, u. o. Nr. 23, 24. A kézirat akkor már nem volt Verseghy birtokában, hanem Trattnernél volt. Ő tőle kellett elkérnie s csak úgy küldhette el. Trattner nyugtatványa, melyben elismeri, hogy a kéziratot visszakapta, u. o. Nr. 25.

⁶⁾ A Helytartótanács két leirata s a primás felelete u. o. H. T. 1793: 18965 és 24159. sz. alatt.

A veszedelem ekkép elvonult Verseghy feje fölött, s Lányi abból, hogy a Helytartótanács nem írt föl többé a kancelláriához, megértette, hogy gyanuja alaptalan volt.

Ennek a II-ik kötetnek az ügyével, tehát a második ügyvel párhuzamosan haladt egy harmadik, melyben a kancellária ugyancsak jul. 25-én döntött. Weingand János Mihály még márcz. 2-án, tehát rögtön a lefoglalás után, folyamodott a Helytartótanácsához, hogy azt a kárt, a mely reá a lefoglalásból háramlott, teljesen térítsék meg.

A kár pedig nagy, mert az I-ső kötet 500 példányából 240-et lefoglaltak, a II-ik kötetből pedig, melyből 1000 példányt nyomtatott, eddig csak 200-at tudott eladni, a többit azóta nem veszik. Számítása egyszerű:

240 Millot I. à 1 frt 8 kr. (bolti ár)	272 frt.
800 Millot II. à 1 frt 24 kr. (bolti ár)	1120 »

összesen: 1392 frt.¹⁾

Valami alapja volt ennek a követelésnek, mert a könyvkereskedőt csakugyan ártatlanul és méltatlanul érte a csapás. Nemcsak hogy a fordítás eredetije engedélyezve volt, hogy a fordító katolikus pap, a kiról nem hihette, hogy olyan értekezéseket ír, melyekért munkáját lefoglalják, hanem maga a kézirat is szabályszerűen el volt látva az engedélyező aláírásokkal. Azonban ha alapos is a követelés, még meglepőbb a könyv-árus hallatlan szerénytelensége. Nem a kész veszteséget számítja, a mi nem rúghatott olyan nagyon sokra, hanem minden példány bolti árát véve alapúl, azt az összeget követeli, a mit akkor kapott volna, ha mind az 500 példányt eladja. Még ezzel sem elégszik meg, a második rész 800 példányát is megfizettetné a Helytartótanácsnál, — mert az első nélkül a második sem kel.²⁾

A tanács fölterjesztette a folyamodást a kancelláriához, megkérdezvén, mit cselekedjék.³⁾ A kancellária akkor nagyon helyesen és szellemesen okoskodott. A kárt okvetetlen a kártévőnek kell megtérítenie, de a kártévő nem a kancellária vagy a tanács, hanem Verseghy, a ki a kézirat rendjét megváltoz-

¹⁾ A folyamodvány az indorsatióval az Orsz. Levéltárban, H. T. 1793 : 5429.

²⁾ A Helytartótanács jogosan kérdezhetne volna meg Weingandtól, miért nyomtatott 1000 példányt a II. kötetből, mikor az első csak 500-ban jelent meg, ha a II. az I. nélkül nem kel!

³⁾ A tanács első fölterjesztése az Orsz. Levéltárban, H. T. 1793 : 5428. A második u. o. M. udv. kancz. 1793 : 7997.

tatta, s ennek következtében nem úgy nyomták a könyvet, mint a hogy a censura megengedte. Weingandnak tehát szabadságában áll kárát *Verseghyn* megvenni.¹⁾ Ezt írta a Helytartótanácsnak, utasítván azt, hogy a folyamodványra is vezesse rá a határozatot.

Weingand augusztus közepén értesült a határozatról, de követeléséről hiába mondta a kancellária: »intuitu damni sui ad Franciscum Versegi regressus pateat«, meg sem próbálta Verseghyn behajtani a kárát, azaz a várt hasznot. Hiábavaló fáradság is lett volna, mert bár Verseghynek volt némi kis pénze (körülbelül 700 frt, mit ebben az időben, jun. 23-án, adott kölcsön Tröxtler János Mihálynak) s anyja elég jól bírta magát, azért fő jövedelmi forrása mégis csak a 350 forintnyi pensiója volt, a miből bizony nem tellett volna arra, hogy Weingandnak 1400 frtot fizessen.

Mialatt ezek az ügyek elintéződtek, Verseghynek bele kellett nyugodnia, hogy a kancelláriától reáért büntetést megkezdje. A primással való levélváltás óta különben sem tartotta olyan súlyosnak a fogságot; a királyi leirat pedig, melyben határozottan ki volt mondva, hogy a »Recollections-Haus« nem fogság, s egészségét egyenesen a primás gondviselésére bízták, egészen megnyugtatta; nem kellett már azon aggódni, hogy folytonosan szobába lesz zárva, hogy a fülledt levegő és a mozgás hiánya nemrég helyreállott egészségét újra megrendíti.

Nem is csalódott a primásban. A király első rendelete ugyan határozottan meghagyja a primásnak, hogy Verseghyt javító házba zárja, de a második már egészen tetszésére és jó érzésére bizza (discretionis vestrae committo) az engedetlen pap megbüntetésének módját. Ez a rendelet teljesen föloldotta a primás kezét. Meg lévén győződve Verseghy becsületességéről (dexteritas), nem is habozott a legszabadabb elvűen magyarázni a leiratot. Bár az energikus egyházfejedelemnek volt már határozott terve, mégis, hogy a legalkalmasabb módot megtalálja, megkérte Rauscher Miklóst, vizsgálja át az ügyet és tegyen javaslatot.

Rauscher²⁾ határozottan ellene volt annak, hogy Verseghyt a többi bűnös pap közé zárják; érezte, hogy a mint

¹⁾ A leirat n. o. 1793 : 7997. A döntés ellen azonban azt lehetne fölemlíteni, hogy a fordítást nem a kézirat rendjének megváltoztatása miatt foglalták le. Hogyan határozott volna a kancellária, ha Verseghy nem változtatta volna meg a rendet? kire háritotta volna a fizetést?

²⁾ Jelentése a primáshoz 1793 szeptemberből (de datum nélkül) Prim. Levéltár, u. o. Nr. 19.

más volt Verseghy bűne, másnak kell a büntetésnek is lenni. Azt ajánlotta tehát a primásnak, hogy az ilyen finoman érző embernél a javítást inkább enyhe, mint szigorú eszközökkel kísértsék meg: az ilyeneket a jóság és szeretet sokkal inkább megjavítja, mint a félelem és szigorúság.

Az ajánlat megfelelt a primás óhajlásának. Ő is azt gondolta, hogy az erőszakosság látszólag jó útra térítheti a megtévedetteket, de csak látszólag, mert esetleg még rosszabb következményei lehetnek, megvadíthatja, makacscsá teheti a bűnöst, minthogy »error convictione aptius, quam coactione tollitur.«

Elhatározta tehát, hogy Verseghyt nem a »domus recollectionis« falai közé zárja, hanem elküldi Nagyszombatba, töltsen ott a három hónapot a fiatal papokkal, a kiket hivatásukra, a lelkipásztorkodásra előkészítienek.¹⁾ Ott éljen Verseghy közöttük külön szobában, de a kispapok asztalánál legyen étele. Még a három hónapi *recollectiót* is tulajdonképen kilencz napra szállította le a primás, és erősen kiemelte, hogy ezen kilencz napi *exercitiu*-on kívül más büntetés ne érje.²⁾

Batthyány gróf azonban, mint alattvalóinak igazi atyja, gondoskodott Verseghynek nemcsak testi, hanem lelki javáról is. Kluch József kanonokot, a későbbi nyitrai püspököt, megbízta, hogy Verseghyt térítse jobb útra. Elküldte neki a Millot fordítást és tájékoztatta az ügy összes mozzanatairól, hogy annál sikeresebben foghasson munkájához. Igyekezzen rávenni Verseghyt első sorban arra, hogy botlásait és nézeteinek veszedelmes voltát belássa;³⁾ majd ha megtért és bűneit megbánta, foglaltassa vele írásba elvei visszavonását. Hogy mennyire érdeklődött a primás Verseghy iránt, hogy milyen fontos dolognak tartotta a Millot fordítóját az egyház és vallás számára megnyerni, az is mutatja, hogy a kanonoktól pontos jelentést kívánt arról, milyen lélekkel fogadja Verseghy a tanításokat.⁴⁾

Verseghy megkapván az értesítést, hogy a magábaszállás helyéül Nagyszombatot szemelte ki számára a primás, szeptember utolsó napjaiban fölkészülődött és október elsején⁵⁾ jelentkezett Kluch kanonoknál. A kanonok, már a milyen barátságos lelkű ember volt, szívesen fogadta, bátorította, hogy reméljen, minden jóra fog fordulni. De figyelmeztette: »cum

¹⁾ Rauscher jelentésére indorsatióképen a primás sajátkezűleg írta rá a határozatot.

²⁾ A primás levele Vilt Józsefhez. Nagyszombati érs. helyn. levéltára: Archivum novum 1793. Bibl. Eccl. 22. csomó 1. szám.

³⁾ Levele Kluchhoz szept. 19-ről Prim. Levéltár, u. o. Nr. 21.

⁴⁾ Levele Kluchhoz szept. 21-ről u. o. Nr. 22.

⁵⁾ Lásd a fentebb idézett primási leiratot Vilthez. (Indorsatio.)

peccare quidem humanum sit, sed in peccato perseverare diabolicum«, tehát ha valamiben vétkezett, gyónjon meg neki. Hogy bizalmát megnyerje, szabadjára engedte; még olyan szigorúan sem fogta, mint a kispapokat; megengedte neki a sétát nemcsak a kertben, hanem még a városban is, sőt a városon kívül levő dombra is ellátogathatott, s onnan nézett vágó szemmel Pest felé.

Mindamellett nem érezte magát jól Nagyszombatban.¹⁾ Sok mindenféle baja volt: a hűvös ős, mely a szokottnál is zordabban köszöntött be, mert Nagyszombat. — úgymond — »a komor észak alatt fekszik«, a sok szemét, piszok a városban, a mocsaras ízű ivóvíz stb. De mind ennél jobban gyötörte lakótársainak komorsága és alázatossága. A szabad véleménynyilvánításnak, a független gondolkodásnak nyomát sem látta; szemük nem arra van, hogy lássanak, nyelvük nem arra, hogy szóljanak, s eszüikkel nem szabad gondolkoznok, hanem

»Orraikon tündéres sárga üvegből
Metszett pápaszemet hordván, mind finom aranynak
Tartják, a' mit az örkuvaszok fitogatni akarnak« . . .

írja 1793 okt. 28-án Koppihoz.²⁾

Igy élte egyhangú életét Versegly Nagyszombatban; a mi szabad ideje volt, sétálással és *Magyar Lexicon*-ján dolgoztatva töltötte. Legtöbbit Kluch kanonokkal társalgott, a ki sikerrel akart megfelelni annak a föladatnak, melylyel följebbvalója megbízta, és ezt a tehetséges embert igyekezett meghódítani az egyháznak és vallásnak, meg akarta akadályozni, hogy erejét ne az egyház ellenségeinek szentelje. Értelmes ember volt s megszívelte a primás szavát, hogy szelidséggel és szeretettel bánják Verseglyvel. Nem is vakbuzgó térítgetéssel vagy erőszakos kényszerítésekkel akart Versegly lelkére hatni, hanem azzal a fegyverrel, melyet a dogma hívei már évszázadok óta sikerrel használtak, a vitatkozással. Be akarta bizonyítani Verseglynek, hogy téves tanításokat hirdetett Millot-jában, meg akarta győzni arról, hogy a boldogsághoz csak a vallásos hit vezet.

A mint megkezdte térítő munkáját, mindjárt tett néhány ellenvetést az értekezésekre. Versegly védte állításait, Kluch meg czáfolgatta, de nem kíméletlenül; ellenkezőleg, egypár napig, míg a tulajdonképeni büntetés ideje le nem járt, nem

¹⁾ Kluch kanonok levele a primáshoz, 1793. nov. 12. Prim. Levéltár, u. o. Nr. 31.

²⁾ Lásd levelét Koppi Károlyhoz. Eredetije a kegyes-rendiek váczai könyvtárában. Közölte Csaplár Benedek: Figyelő XXIII. 206—207.

is bántotta, hanem fölszólította, hogy gondolkodjék beszélgetésükéről, és ha valami talán meggátolná abban, hogy megtérjen, nyílt szívvel vallja be legközelebbi vitatkozásukon.¹⁾

Nyolcz napig nem hozta elő a dolgot, de a kilenczedik napon számon kérte Verseghytől, milyen eredményre jutott, és fölszólította, hogy mondja el az egész pör lefolyását. Verseghy, bár nem tudta, hogy Kluch egészen tájékozva van a kérdésben, mégis mindent őszintén elmondott. Ebből a kanonok azt következtette, hogy van benne hajlandóság a megjavulásra. Misstery István *præbendatus* segítségével a büntetés letelte után okt. 11-én folytatta a térítés munkáját. Egyenként sorra vette az értekezéseket és mindegyiknek kimutatta tévedéseit, bebizonyította az erkölcsre káros következményeit. Nem kívánta, hogy Verseghy föltétlenül elismerje czáfolatainak igazságát, biztatta, csak feleljen meg, ha valamiben azt hiszi, hogy neki van igaza, akár szóval, akár írásban, ő szívesen fogadja;²⁾ vesse össze, a mit tőle hallott, azzal, a mit Millot-jában megirt, és nyugodt lélekkel határozza el magát, visszavonja-e állításait? Ő nem kételkedik, hogy tévedéseit belátja, meggyónja és hibáját megjavítja. Verseghyre a kanonok iparkodása valójában semmi hatással sem volt. Ő, kinek szelleme a XVIII-ik század fölvilágosodásának irodalmán erősödött meg, a kit, bár kezdettől fogva szabadelvű és bátran gondolkodó volt, még függetlenebbé tett a tudomány, a ki mindég az igazságot szolgálta, nem tagadhatta meg egész eddigi pályafutását. A mit évtizedek alatt buzgó tanulás, hosszas elmélkedés útján magáévá tett, az elfogulatlan, semmi balítélettől nem vezetett gondolkozásmódot, azt csak nem verhetette ki fejből a becsületes, de egyszerű Kluch kanonok vitatkozó és térítgető jámborsága. Megtagadta volna Locket, Voltairet, Rousseaut, Vierthalert s a többieket, a kiktől megtanulta, hogy a tudományt minden bilincseből fel kell szabadítani, első sorban a vallás bilincseiből; megtagadta volna, mondom, mindezeket egy jólelkű egyházi férfiú kedvéért, a ki azt követelte tőle: ismerje el, hogy a tudomány csak addig igaz, míg a vallással (a kinyilatkoztatott, biblián alapuló vallással) összeütközésbe nem jön, mert a mi a vallás dogmáinak, a szent atyák fölfogásának ellentmond, az hazugság. Verseghyt mindez hidegen hagyta, szívében megmaradt továbbra is annak, a mi volt, megmaradt a haladás emberének, a ki minden téren gyűlölte a szűk látókörű maradiákat. De számot vetett magával; a kanonok szavaiból

1) Kluch levele a primáshoz, 1793. okt. 26. Prim. levéltár, u. o. Nr. 29.

2) Kluch levele a primáshoz, 1793. nov. 12. Prim. levéltár, u. o. Nr. 31.

megértette, hogy azon az úton, a melyen eddig haladt, tovább nem mehet, nemcsak siker nem kecsegteti, hanem mindenféle kellemetlenségnek teszi ki magát, megkeseríti egész életét, míg ha hallgat a szóra, nemcsak eleget tesz azoknak a követeléseknek is, melyeket reá egyházi szab. hanem sokkal inkább szentelheti erejét a munkálkodásnak. a magyar tudományosság terjesztésének. Fülébe csengettek a királyi leirat biztató szavai is, hogy ha megjavúl, a primás majd alkalmazza valami egyéniségének megfelelő állásban. Kluch kanonok ugyan nagyon hangoztatta a primáshoz intézett második levelében (nov. 12.) hogy semmi anyagi előnnyel nem kecsegtette Verseglyt, de abból a körülményből, hogy még az egyházfejedelem előtt is elhallgatja azokat az okokat, melyekkel Verseglyt meggyőzte,¹⁾ azt hisszük, volt része Verseglynek az igéretekben is.

Ebben az időben egészsége is megrendült. Arczán és nyakán mérges kiütések támadtak. még pedig oly mértékben, hogy alig száradt le az egyik, már másik jelentkezett. Azonkívül a vízzel volt sok baja. Szeszest italt nem ivott, s így kénytelen volt a nagyszombati kemény vizet inni, a mi hamar megártott neki, mert már egészen hozzá szokott a Duna vizéhez.²⁾ Régi baja, a köszvény is újra kínozni kezdte s lassanként beállott a beteg emberre nézve legveszedelmesebb időszak.

Mindez nagy hatással volt reá, úgy, hogy látszólag meggyőzte magát, engedett; nov. 2-án írásban adta a kanonoknak, hogy a tanítás fogott rajta, belátja tévedéseit, és átadta neki azt a kilencz elmékedést »de scandalo«, melyet a kilencz napi magábaszállás alatt írt³⁾ annak a bizonyítására, hogy megjavult.

Megtért, de ez a színváltozás nem ment olyan könnyen. Hosszu lelki harczot vívott, míg végre elhatározta magát. Sokat gondolkozott, vajjon megtegye-e azt a lépést, melyet szíve tiltott, de a józan ész parancsolt. Azt tudta, hogy lelkiismerete számon kéri ezt a tettét, de másrészt, nem kényszer-

¹⁾ »Quibus ad id momentis usus sim? supervacancum puto referre. Illi constat et mihi. Et sufficit.«

²⁾ Kluch harmadik levele a primáshoz nov. 13-ról. Prim. Levéltár, u. o. Nr. 34.

³⁾ U. o. Nr. 38. Mindegyik elmékedés a szentírás valamelyik helyéből kiindulva, azt fejtegeti, milyen vétket követ el az a pap, a ki a vallás ellen írt, és mi a büntetése. P. o. az első: De scandalo. »Vos autem recessistis de via et scandalisastis plurimos in lege. Malach. 2. Hatodik: De morte sacerdotum scandalosorum. »O mors, quam amara est memoria tua.« Eccl. 41. Nyolczadik: De poena sacerdotum scandalosorum in inferno. »Vae homini illi, per quem scandalum venit.« Malach. 18.

rítik-e egyenesen rá a viszonyok? Főntebb idézett levele élénk világot vet arra a lelki állapotra, melyben akkor volt. Izgatottan keres mindenhonnan okot, melylyel e lépését, e képmutatást menthetné. De nincs-e a földön mindenütt képmutatás? Kérdi, hogy vizsgálja magát; nem kellett-e magának Galileinek is visszavonni örökérvényű állításait, noha tudta, hogy neki van igazsága, s nem képmutatók-e maguk a papok is? Hiszik-e ők valóban, a mit hirdetnek? Ez a kételkedés bátoríthatta Verseglyt a színlelt megtérésre. Ha ők maguk a jó életért, »a mocskos nyereségnek okáért« képmutatók lehetnek, miért ne zárhatná ő is agyába, a mit gondol, s miért ne legyen az ő ajkán is más, mint szívében? Őt nem az anyagi érdek vezérli, mikor megtagadja elveit, mikor álорczát ölt föl, hanem:

»Az egy szomorú szükség, mely engemet arra Kénytelenít, csak azért, hogy titkosb tollam ezentúl Kellemetesb hasznót hozhasson az árva magyaroknak. Mint mellyet könyvem konokabb védelme szerezne.«

Ime, ilyen gondolatok, ilyen remények vették rá Verseglyt, hogy reá térjen az állítólagos jobb útra, és megfogadván Kluch kanonok tanácsát, vonja vissza eddigi tanításait. Elkövetkezett a vezeklés nehéz munkája, és Galilei példájára gondolva, visszavont mindent, a mit csak a kanonok kívánt. A mint ez az elhatározás tetté érett, iparkodott föladatát úgy végrehajtani, hogy minél kevesebb kellemetlenséget okozzon magának is, másoknak is. Nem elvtelenségből csapott át a szabad gondolkozásból a másik végletbe; szíve mélyén mindég megőrizte elveit; hanem ha már egyszer rászánta magát a kikerülhetetlenre, azt minél csendesebben, minél nagyobb megalégedésre akarta végrehajtani.

Megkérte a kanonokot, és ezzel még jobban megnyerte magának a jószívű embert, hogy segítsen neki »retractatioja« megszerkesztésében és megírásában. Így készült el a retractatio és ment le 1793 nov. 12-én Esztergomba.¹⁾

Levelét is írta melléje,²⁾ főlemlítvén benne az evangéliumi atyát, a ki »a siliquis porcorum« megtért fiát örömmel fogadta keblére; kéri ő is a primást, fogadja kegyelmesen a megtért bűnöst, a ki csak hálát tud adni az istennek, hogy aggódó gonddal megállította a veszedelmes lejtőn és jó útra vezette. »Castigasti me, et eruditus sum« így végzi levelének első részét. A másodikban fölhatalmazza a primást, hogy retractatiójával járjon el tetszése szerint, mert »ad omnia

¹⁾ Prim. Levéltár, u. o. Nr. 31.

²⁾ U. o. Nr. 30.

enim, quae Eminentiae Vestrae gravissimo iudicio probabuntur, paratum est cor meum.«

A hat íves retractatióban¹⁾ nyugodtan, bűnbáuatával épen nem hivalkodva, beismeri, hogy az emberek gyakran tévednek, ő is tévedett szerencsétlen tapasztalatlansága miatt a Millot-hoz függesztett értekezésekben és jegyzetekben. Bár megnyerte munkájához a censor engedelmét, ebben nem keres maga számára sem oltalmat, sem védelmet, annál kevésbbé, mert meggyőződött, hogy a mit ott mond, azt modern tudósok véleményétől megtévesztve, helytelenül mondotta. Helytelenül, mert a katolikus hit, az egyház dogmái és a keresztény moral ellene mondanak. Ezután részletesen, pontonként sorra veszi állításait és mindegyikről beismeri, hogy alaptalan, ellentmond a bibliának. De csak beismeri, czáfolásra nem gondol, erre lelkiismerete nem vihette rá.

Mivel azonban nemcsak tévedett, hanem munkájával másokat is megtévesztett és ezeket most már egyenként föl nem világosíthatja, ezen az úton kéri őket, javuljanak meg és ne ítéljék meg sem őt, sem másokat.

A retractatiót Verseghy kinyomatásra szánta, de a primás, meghallgatva Rauscher Miklós véleményét,²⁾ megelégedett azzal, hogy a retractatiót tudomásul vette. Szándéka volt megbízni Verseghyt, hogy haza érkezése után részletesen czáfolja meg állításait, még pedig magyarul, de ez abba maradt.

Igy minden a legjobb irányban haladt. Verseghy nemcsak gondviselőjét, hanem magát a primást is meg tudta győzni teljes megjavulásáról. Annyira megnyerte Kluch kanonok szeretetét és bizalmát, annyira megbízott benne a primás, hogy mielőtt a három hónap letelt volna, Kluch kanonok ajánlatára,³⁾ Rauscher meghallgatása után, nov. 19-én értesíti Verseghyt, hogy örvendezve hallotta megjavulását: »confirmet Deus, quod operatus est in Reverentia Vestra. Ego de sinceritate confessionis, poenitudinis, retractationis, de boni Reverentiae Vestrae pro futuro proposito confisus . . .« megengedi, hogy visszatérjen az ő (a primás) költségén Budára: »ut valetudinem et res suas Budae curare possit.«⁴⁾ Másfél hónapi recollectio után tehát szabadon bocsátja, még pedig, a mint a

¹⁾ Kelt nov. 10-én. Prim. Levéltár, u. o. Nr. 31.

²⁾ Datum nélkül. (1793. nov. 15. körül.) Prim. Levéltár, u. o. Nr. 31.

³⁾ Id. levele nov. 13-ról.

⁴⁾ A szíves hangú levélnek fogalmazványát a primás sajátkezűleg tette még barátságosabbá. Az aláírást (Benedictus pater) kihúzta s ezt írta helyébe: Paternam benedictionem ex animo impertiendo, persevero. Prim. Levéltár, u. o. Nr. 33.

Helytartótanács útján a királyhoz küldött jelentése¹⁾ bizonyítja, nagy élvezettel és »plena securitate et consolatione.«

De más tekintetben is kimutatta a primás jóindulatát Verseghy iránt. Még folyamatban volt az ügye, mikor a primás értesült, hogy Pozsonyban, a hol akkoriban tartózkodott, Hajschoker censornál egy munka van engedélyezés végett, mely hevesen támadja Verseghynek nemcsak működését, hanem személyét is. A jólelkű primást nagyon bántotta, hogy épen akkor készül Verseghy ellen ez az új támadás, mikor megjavulásának kétségtelen jeleit adta, tehát minden áron útját akarta vágni. Rauscher és Kluch ajánlatára²⁾ »kéz alatt« értesítette a szerzót, hogy a bűnös megtért, és rávette, hogy vegye vissza a könyvet. Így Verseghy szerencséjére a primás pártfogása révén elmaradt a támadás.

De bármennyire megbízott a primás Verseghyben, azért rögtön nem merte alkalmazni, vagy talán illendőségből vonatkozott a királytól elítélt papnak mindjárt hivatalt adni, hanem megígérte a királyi leirat értelmében, hogy ha gondolkozása módja nem változik meg, és kitartóan megmarad tetteiben is azon az úton, a melyre rálépett, akkor majd keres neki olyan állást, mely talentumának legjobban megfelel, a nélkül, hogy egészségét veszélyeztetné. A primás valószínűleg iskolai igazgatóságra vagy könyvtárnokságra gondolt, mivel Kluch is ezt találta legmegfelelőbbnek Verseghy számára.³⁾

A kancellária a primásnak ez utóbbi ajánlatát elfogadhatónak vélte (1794. jan. 20.) és visszaírt neki (a Helytartótanács közvetítésével) a király nevében, hogy előterjesztése a felség tetszését megnyerte, azt tudomásul veszi, és Verseghyt még egyszer figyelmébe ajánlja.⁴⁾

Mire ez a leirat a primáshoz márczius közepén eljutott, Verseghy már régen Pesten, illetőleg Budán volt, s még decz. 3-án visszavette a censorságért benyújtott kérvényét. Megértette még Nagyszombatban, hogy a censori állás nem neki való, mert nagyon exponált és súlyos felelősséggel jár. De azt is belátta, hogy az előzmények után őt nem nevezhetik ki

¹⁾ Maga a primási jelentés (1793. decz. 21-ről) a kancellárián elvesszett, de fogalmazványa megvan a Prim. Levéltárban, u. o. Nr. 35.

²⁾ Rauscher jelentése a primáshoz. Prim. Levéltár, u. o. Nr. 31. Kluché u. o. 34.

³⁾ Jelentése a primáshoz. Prim. Levéltár, u. o. Nr. 31.

⁴⁾ A kancellária előterjesztése a királyi resolúcióval az Orsz. Levéltárban, M. udv. kancz. 1794: 1321. A resolúció így hangzik: Jenes, was die Kanzley an den Kardinal Primas zu erlegen denket, erhält hiemit Meine Genehmigung. A királyi leirat u. o. A Helytartótanács átíratva a primáshoz u. o. H. T. 1794: 4150. (Elment márcz. 7-én.)

Hübner helyére. Már Kluch megírta a primásnak, hogy nem tartja őt erre az állásra valónak, ezért egészségi állapotára hivatkozva, mely azelőtt is gyöngé volt, de most még jobban elgyöngítette fáradozása a censori hivatalért, kijelenti, hogy a pályázatban nem vesz részt. Azt hiszi, hogy annyira megrendült testi lelki ereje, hogy sem ezt az állást, sem másfélét nem tudna kellőképen betölteni.¹⁾

Igy végződött Verseggy Ferencz második kísérlete a könyv-vizsgálói hivatal elnyeréséért.²⁾ Ép oly sikertelenül, mint négy évvel ezelőtt az első, és tizenöt évvel később a harmadik próbálkozás.

CSÁSZÁR ELEMÉR.

¹⁾ A folyamodás n. o. H. T. 1793: 28742.

²⁾ A Helytartótanács a pályázatot 1792 szeptember havában hirdette ki először a megyék és a pesti egyetem által. A pályázók azonban nagyon gyéren, mindössze ketten jelentkeztek, úgy hogy a kancellária, mivel ennek folytán semmi értesítést sem kapott, megsokallotta a várakozást és leírt a tanácshoz, hogy siessen az ajánlással. A tanács 1793 szept. 12-én újra kihirdette a pályázatot, azt a föltételt kötven ki, hogy ha nem ismeri személyesen a pályázót, akkor az hitelesen igazolja jártasságát a német, latin, tót és francia nyelvben. Egyszersmind megkérdezte a censori hivatalt, nem volna-e elég, ha a censor mellé egy napidijast nevezne csak ki? Egy hónapra rá, okt. 11-én, megint leírt a kancellária, hogy az állást három hónap alatt okvetetlenül töltsék be, s kijelentette, hogy a kinevezendő censornak nem kell mind a négy, illetőleg öt nyelvet értenie, elég, ha azokat érti, a melyeket a másik censor nem ért. A tanács megvárta, míg a három hónap eltelt; ekkor, 1793 deczember 31-én bejelenté, hogy a censori állásért (Verseggyt természetesen nem említi) négyen pályáztak: Bencsik József, Liebold Károly, Beresevich József és Büky József, de Bencsik kérvényét nem vették figyelembe, mivel egy munkáját (Dissertatio statistica de industria nationali Hungarorum) a tiltott könyvek közé iktatták. A Helytartótanács első helyen Bükyt, másodikon Beresevichet, harmadikon Lieboldot terjesztette föl. A király 1794. febr. 10-én a kancellária előterjesztése alapján Beresevich esztergomi egyházmegyei áldozó papot nevezte ki censor secundariusnak, miután Rietallert már régebben előléptették primariusná. (Az ügyre vonatkozó akták az Orsz. Levéltárban, H. T. 1792: 25346; 1793: 2223, 25281, 26000, 26704, 29085, 29088, 30531; és 1794: 4393.)

AZ ERDÉLYI ROMÁNSÁG LEGRÉGIBB HITELES STATISZTIKÁJA.

A román nemzetiségi törekvések mult századbeli történetében a legérdekesebb és a legelőkelőbb szerepet kétségtelenül *Klein Innocentius* fogaras-balázsfalvi gör. kath. püspök játszotta. Mihelyt püspökké választották, mindjárt megkezdette a felséghez kérelmezéseinek ama hosszú sorát, melynek összességében a mai román nemzetiségi követelések mindenikét, legalább embryóban, megtaláljuk. 1728 november 15-én választották püspökké s 1732 szeptember 28-án iktatták be püspöki székébe. Ez idő alatt nyolcz ízben kérelmezett népe érdekében a felségnél.

Hogy ezek a kérelmek minő tárgyuak voltak, abból a királyi leiratból¹⁾ értesülhetünk róla, melyet III. Károly 1732 decz. 11-én küldött le az erdélyi országgyűléshez. E leirattól kiténik, hogy Klein püspök panaszai a következő főbb dolgok körül forogtak: 1. Az egyesült papokat a Leopoldtól kiadott diploma ellenére is üldözik a protestáns rendek. 2. Az egyesült román papoknak épen úgy, mint a többi felekezetek papjainak és a nemeseknek, adjanak az ország bányáiból ingyenesét. 3. Necsak az egyesült román papokat, de az ország összes román ajkú lakosait is, akár nemesek, akár parasztok legyenek, a törvények ezentúl ne tekintsék jövevényeknek, hanem az ország igazi fiainak. (Ebben implicite már benne van az a későbbi követelés, hogy a románok legyenek az ország negyedik törvényes nemzete.) 4. A görög szertartású isteni tisztelet feltétlenül megkívánja, hogy a kisebb falukban egy pap legyen, a nagyobbakban pedig legalább kettő, és hogy a papokon kívül legalább két egyén -- kik az isteni tiszteletnél segédkeznek -- minden faluban maradjon mentes a jobbágyi terhektől; hiszen

¹⁾ Ezt a királyi leiratot lásd *Nilles*: Symbolae ad illustrandam historiam Ecclesiae orientalis in terris Coronae S. Stephani, II. 513—517. II.

a más felekezetek mindenikénél községenként négy egyén (kantor, tanító, sekrestyés, harangozó) van felmentve e terhek alól.

A királyi leirat meghagyta az országgyűlésnek, hogy az egyesült püspök panaszainak és kívánalmainak megvizsgálására: mennyiben jogosultak és mennyiben nem? — küldjön ki egy bizottságot. A királyi leirat egyúttal azt is megszabta, hogy kikből álljon e bizottság. A bizottság elnöke, mint királyi biztos, Wallis gróf tábornok. Tagjai a római katolikus és a gör. kath. püspökök; báró *Rebentisch* udvari tanácsos és kincstárnok, s néhányan a kir. kormányzók kath. vallású tanácsosai közül. Ha a leiratban megjelölt pontokra vonatkozóan a bizottság tagjai békésen meg tudnak egyezni, a létrejött egyezséget megerősítés végett terjeszszék fel ő felségéhez. Ha pedig nem tudnak megegyezni, a tanácskozások iratait akkor is terjeszszék fel, hogy ő felsége döntsön az ellentétes vélemények fölött.

A kiküldött bizottság egynehányszor össze is ült, de török diplomáciával addig húzta-halasztotta a dolgot, míg az egészből semmi sem lett. Klein püspököt azonban nem riasztotta vissza a kedvetlenség, a melylyel a bizottság az eléje adott ügyvel foglalkozott. Mindent elkövetett, hogy a bizottságot kellőképen informálja és kedvező hangulatra bírja. A bizottság információjára egyházi hatóságai útján községről községre összeíratta a román papokat és híveiket, még pedig felekezeti különbség nélkül.

Igy készült el 1733-ban az erdélyi románság első hivatalos és teljesen megbízható statisztikája, melynek alapján határozott és világos képet alkothatunk magunknak e nép több, mint másfélszáz év előtt való elterjedéséről és számáról. Ez a statisztika sem teljes, mert nemcsak egyes kisebb községek akadtak, a melyekben bizonyára pap sem volt, a melyek kimaradtak ez összeírásból, de a Brassó város hatósága alatt élő barczasági románokat sem lehetett felvenni. A kimaradtak azonban csak csekély töredékét teszik az erdélyi románságnak s így nem csorbíthatják az összeírás értékét és használhatóságát.

Ez az összeírás másfél századnál hosszabb időn át ismeretlenül lappangott. 1896-ban *Bojdan-Duica a Convorbiri Literare*-ban¹⁾ »Az erdélyi románok 1733-iki statisztikája« cím alatt írt róla egy érdekes tanulmányt. A kéziratot példányt a nagy-szebeni Bruckenthal-muzeum könyvtárában a Benigni József-féle gyűjteményben találta meg. E kéziratból adta ki két évvel később, 1898-ban a román irodalmi és közművelődési

¹⁾ 626—642. II.

egyesület könyvtárnoka, *Togan Miklós*.¹⁾ Nyilatkozata szerint *Moldován János* balázsfalvi nagyprépost birtokában is megvan ezen összeírásnak egy példánya. Bizonyára az erdélyi részek gyűjteményeiben még több példány is lappanghat ismeretlenül. Ezt látszik bizonyítani az a körülmény is, hogy Imecsfalván *Cserey Jánosné* kéziratgyűjteményében évekkel ezelőtt magam is láttam egy ilyen összeírás töredékét.

Bár ezt az összeírást tekinthetjük az erdélyi románság első legteljesebb és leghitelesebb statisztikájának, mégis tévednénk, ha azt hinnők, hogy ennek még csak töredékes előfutárjai sincsenek, és hogy teljesen magában áll, úgy hogy a románság számáról a megelőző időkből semmi tájékoztatót vagy megközelítően biztosat sem tudhatunk.

Mikor a XVII-ik század végén Baranyi és Hevenesi jezsuiták megindították a románoknak az unióra való áttérítését, egyúttal igyekeztek őket a lehetőséghez képest pontosan számba is venni. Az unió ügyében buzgólkodó jezsuiták az erdélyi románság számát mintegy 200,000-re becsülték. De ha fel is tesszük, hogy ezen számításuk nem pontos, és azt egy 25 százalékos correctióval ki is egészítjük, a XVII-ik század végén a románság száma Erdélyben 250,000-nél többre semmi szín alatt sem tehető.

Az a kérdés most, hogy a románság ezen száma azon időben körülbelül minő arányban állhatott Erdély többi nemzetének számával? Schuler Frigyes számításai szerint²⁾ az erdélyi összes szász nép száma a XVI-ik század végén és a XVII-iknek elején 68,160 lélekre tehető. Az 1761—65-iki összeírások adatai szerint Erdély összes szász lakossága 120,860 főre rúgott. Tehát a szaporodás 130 esztendő alatt 52,700 főnyi volt. Az 1890-iki népszámlálás adatai szerint az erdélyi szászok száma 195,000 főre ment. Tehát a szaporodás ez utóbbi 130 év alatt 74,499 lélek volt, a mi évenként 0'49 százaléknak felel meg. Ha már most ez adatokat egymással összehasonlítjuk, azt látjuk, hogy a szászság szaporodása ebben a két időszakban jóformán teljesen egyenlő mértékben előrehaladó volt. A fentebbi adatokból következtetve állíthatjuk, hogy a XVII-ik század elején 68,160 főre rúgó szászság száma a románok uniója idején megközelíthette a 100,000-et. A magyarság és a székelység számát sem nehéz a későbbi összeírások adataiból

¹⁾ *Nicolau Togan*: Româniile din Transilvania la 1733. Conscriptia episcopului Joan In. Klein de Sadu. Sibiu (Szeben), 1898.

²⁾ Volksstatistik der siebenbürger Sachsen. Forschungen zur deutschen Landes- und Volkskunde, IX. köt. 1. füz. 31. l.

visszamenően combinálva, körülbelül 150,000-ben megállapítani. Így tehát Erdély valószínű ethnographiai képe a Leopold-féle diploma idejében körülbelül a következő számokban fejezhető ki:

1700-ban <i>magyar</i> :	150,000
<i>szász</i> :	100,000
<i>román</i> :	250,000
<i>összesen</i> :	500,000

A szóban forgó Klein-féle összeírás 1733-ból 85,550 román családot számál meg. Ezt az összeget a szokásos 5-tel megsokszorozva, 1733-ban az összes erdélyi románság számát 427,750 lélekre tehetjük. Ehez vehetünk még egy 15,000 főnyi correctiót, tekintettel a kimaradt barczasági és néhány kisebb községi románságnak pótlására. Ily módon 1733-ban az erdélyi románság összes száma 442,750 lélek lehetett.

Most már az a kérdés, hogy más létező egykorú források igazolják-e a Klein-féle összeírás ez adatait?

Ellenőrzőül vegyük elé azokat a tizenkét évvel korábbi adatokat, melyeket *Acsády Ignác*¹⁾ könyvében találunk.

Acsády 1720-ból az egykorú összeírások alapján Erdély összes adózó népességét 48,039 családra teszi. Ezt az 5-ös számmal megsokszorozva, az összes adózó népesség száma 240,195 főnyi lett volna. Ebből névszerint constatálható román család összesen 28,120 volt, a mi 140,600 főnyi románságnak felel meg. Körülbelül 300,000-rel kevesebb, mint a mennyien a tizenkét évvel későbbi Klein-féle összeírás szerint voltak. Ezeket az Acsádytól felhasznált összeírásokat azonban nem vehetjük kiinduló pontúl, mert azok az adóköteles családoknak jóformán felét sem foglalják magokban. Kolozs, Küküllő és Torda vármegyékben, továbbá Aranyos, Csik, Udvarhely, Háromszék székely, Szászsebes, Szászváros és Ujegyház szász székében oláh lakosságról semmit sem tud, sőt Maros-székben is összesen csak *négy* oláh családot említ.

Acsády e kimutatások hiányossága miatt egyes más adatokra vagy közeli korú forrásokra támaszkodva, Erdély 1720-ból való teljesebb ethnographiai képét a következőkben állapítja meg: Összesen van 95,565 névszerint constatálható adózó család. Ebből román 46,139; tehát a románok összes lélekszáma 1720-ban 230,695. Még mindig kevesebb 200,000-rel, mint a Klein-féle összeírás szerint 1733-ban volt. 100,000-rel több

¹⁾ Magyarország népessége a pragmatica sanctio korában 1720—21. Budapest, 1896.

ugyan, mint Acsády első kimutatása szerint, de a különbség még mindig oly nagy, hogy a kétféle kimutatást lehetetlen egymással összeegyeztetni.

Az Acsády-féle második összeállítást közelebbről vizsgálva, feltűnik, hogy ez a királyföldi román adózó családok számát 12,629-re teszi 1721-ben, holott egy egészen hiteles szász conscriptió 1749-ből 21,324-re. Acsády szerint a királyföldi románok száma 1721-ben $12,629 \times 5 = 63,145$ lélek volna, míg 28 évvel később $21,324 \times 5 = 106,620$. A királyföldi románság száma ily rövid idő alatt nem növekedhetett 43,000-rel, kivált ha tekintetbe vesszük, hogy a románokat a szász hatóságok a Királyföldről inkább elzaklatni igyekeztek, mint oda édesgetni.

Bizonyíték erre a többek között gróf Königsegg főhadparancsnok 1727-iki memoranduma, a melyben megútnva a szász hatóságoknak a románokra való örökös panaszkodásait, III. Károly királynak azt javasolta, hogy telepíttesse ki a királyföldi románokat Kis-Oláhországba s helyökbe hozasson németeket, »mert a szászok, hogy a más két nemzettől nyakukra tolt aránytalanul nagy közterheket valahogyan elviselhessék, magok közé a telkeikre, mint zselléreket, tömérdek oláhot befogadtak, és ezek annyira elszaporodtak, hogy most már majdnem felülmulják a szászokat. Ezek a befogadott vendégek azután a szászokat gonoszsággal, tolvajsággal, varázslással és gyujtogatással még jobban tönkre teszik.«¹⁾

Acsády a szászok számát $14,926 \times 5 = 74,630$ -ra teszi ez időben. Előbb említettük, hogy Schuler az erdélyi szászok számát már a XVII-ik század elején 68,160-ra tette; 6470 főnyi szaporodás 121 év alatt mégis igen kevés volna; tehát a szászok Acsádytól adott száma sem felelhet meg a tényleges valóságnak. Az Acsádynál is idézett 1749-iki hiteles összeírás²⁾ a szászok ez időbeli számát $23,386 \times 5 = 116,930$ -ra tette. Már most, ha ez adatot összevetjük a Schuler adataival, úgy találjuk, hogy ezek inkább megfelelnek a szászok évenként való szaporodását kifejező 0.49 százaléknak s így az igazságot is jobban megközelítik. A szászok száma, mint kimutattuk, már a XVIII-ik század elején (1700) megközelítette a 100,000-et, s így az Acsády számításai alapján kijövé 74,630-at a szászok 1720-iki számául ép úgy el nem fogadhatjuk, mint a 63,145-öt a királyföldi románokéul. Mind a

¹⁾ *Baritiu*: Istoria Transilvaniei, I. köt. 333. l.

²⁾ *Hermann Anton*: Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürg. Landeskunde, 1895. 5. füz.

szászok, mind a királyföldi románok többen voltak, s a 100,000-et bizonyára mind a két nép meghaladta.

A román nemzetiségi törekvések történetéről írott művem I. kötetében,¹⁾ mind Acsády könyvét, mind Bogdan-Duica azon tanulmányát megelőzve, mely a Klein-féle összeírást dolgozta fel, magam is foglalkoztam Erdély e korbéli nemzetiségi viszonyaival, s erre vonatkozó tanulmányaim alapján ezeket írtam: »III. Károly idejében (1730 körül) az adózók száma 135,000 volt. Ebből az oláhságra 85,000 esett; marad tehát 50,000 család más nemzetiségű adófizető, a mi a már alkalmazott módszer szerint 250,000 lélekszámnak felel meg. Ha mármost ehhez az adót nem fizető nemességet és a kiváltáságos székelységet csak 50,000-re teszszük, akkor Erdély összes nem oláh lakossága 300,000-re tehető. Az oláh lakosság pedig, a 85,000 adófizető családot számítva 425,000, s így Erdély összes lakossága 1730 táján approximativ számítás szerint 725,000 főre tehető.«

Az 1761—65-iki összeírás pedig Benkó tanúsága szerint Erdély népességét a következő számokban tünteti fel:

<i>magyar</i> :	271,000
<i>szász</i> :	120,680
<i>román</i> :	547,243
<i>összesen</i> :	938,923

vagy mondjuk kerek számmal: *egy millió*.

Erdély nemzetiségi viszonyai 1700-tól 1761-ig a következő statisztikai képben mutathatók be:

1700-ban <i>magyar</i> :	150,000
<i>szász</i> :	100,000
<i>román</i> :	250,000
<i>összesen</i> :	500,000
1730-ban <i>magyar</i> :	195,000
<i>szász</i> :	110,000
<i>román</i> :	425,000
<i>összesen</i> :	725,000
1761-ben <i>magyar</i> :	271,000
<i>szász</i> :	120,680
<i>román</i> :	547,243
<i>összesen</i> :	938,923

¹⁾ 761. l.

Ezek az adatok hívebben kifejezik Erdély ethnographiai képét a XVIII-ik század első felében, mint a hogy azt Acsády ismertetett összeállítás a *pragmatica sanctio* idejéből illusztrálja. Ez adatokat a Klein-féle összeírás csak erősebbé teszi, valamint ez adatok is igazolják, hogy a Klein-féle összeírás hitelességéhez a maga egészében semmi kétség sem férhet.

Ha mármost összehasonlítjuk az 1761-iki állapotot az 1700-ikival, azt látjuk, hogy az oláhság szaporodása e 61 évi időszak alatt körülbelül 120 százalékos volt, a magyarságé 80, a szászságé 40 százalékos. Hogy az erdélyi szászság annyira nem szapora, hogy e miatt annak a szemében, a ki behatóbban a szászság demographiai viszonyaival nem foglalkozott, egyenesen, ha nem is *decadens*, de a legjobb esetben is stagnáló fajnak tűnik fel. — köztudomású dolog. A magyarság szaporodása ellenben teljesen megfelel a fokozatosan előrehaladó egészséges és természetes szaporodásnak. Az oláhság szaporodása azonban feltűnő s a természetesnél nagyobb. Ez a tény már kezdetben a legtöbb emberben azt a képzeletet keltette, hogy e népfajban a szaporodási képesség rendkívül nagy. Az 1701-iki gyulafehérvári országgyűlésen pedig az erdélyi rendek barbár és szapora nemzetnek (*barbara et prolifica ista natio*) nevezik az oláhságot.

Az 1794-iki statisztikai adatok szerint Erdély összes lakossága kerek számban 1.300,000 volt. Ebből magyar 350,000, szász 150,000, román 800,000. Az 1765-től 1794-ig eltelt 30 évi időszak alatt a románság 253,000 lélekkel szaporodott. Az arány tehát ebben a 30 éves korszakban is ugyanaz, a mi volt a megelőző 60 év alatt, de némi tekintetben már a románság hátrányára és a magyarság előnyére változva.

Az a kérdés most már, hogy a románság e feltűnő mértékű szaporodását csakis a faj szaporodási képességének tulajdoníthatjuk-e, vagy pedig más. társadalmi, gazdasági és politikai körülményeknek és okoknak? Hogy e kérdésre kielégítő feleletet adhassunk, szükséges a románság e korszakbeli népmozgalmaira vonatkozóan egypár adatot latba vetnünk.

A *poszareváci* (*passaroviczi*) békekötés következtében 1718-ban Havaselföldének az Oltig terjedő része, az úgynevezett Kis-Oláhország, a Habsburgok kormányzata alá került. Az osztrák kormányzat, mihelyt birtokába vette e tartományt, a közterhek és a különböző tartozások igazságosabb elosztása szempontjából a népet megszámláltatta.

Az első népszámlálást 1721-ben végezték be és ennek eredményeképen 13,245 családot, tehát 66,225 főnyi lakosságot

találtak azon a területen, a melyen mai napság körülbelül egy millió ember él. Tíz évvel később, 1731-ben, a kormány újabb népszámlálást rendelt el, s ekkor 29,341 adófizető és 4005 adómentes, összesen 33,346 családot, tehát 166,730 főnyi lakosságot találtak. A harmadik népszámlálás, mely csak néhány évvel később történt, már 40,000 családot, tehát 200,000 főnyi lakosságot mutatott ki Kis-Óláhország területén. Ezek szerint körülbelül tizennyé év alatt e terület lakossága 134,000 fővel szaporodott.¹⁾

»Az idevaló parasztok négyes-ötös házcsoportokban imitt-amott szerteszórva laknak, — mondja az occupatió alkalmával kiküldött bizottság jelentése — a mely házak vesszőből vannak fonva és sárral betapasztva, még pedig az utaktól lehetőleg távolosó helyeken, közel a hegyekhez és az erdőkhöz, hogy az esetben, ha valaki feléjük közeledik, elfuthassanak. Mások sötét erdőkben, mint valami vadállatok, földalatti odúkban laknak.«

A német uralom alatt megszűnt e félelem oka, s a nyugalom, melyet a jobb kormányzat biztosított, nemcsak az erdőkbe s lakatlan helyekre menekült embereket bírta rá, hogy visszatérjenek elhagyott lakóhelyeikre, hanem az Olton túl fekvő vidékről is százanként kezdtek bevándorolni, kivált mikor híre terjedt, hogy a németek több oly adónemet eltöröltek, mely a népre nagyon súlyosan nehezedett, s hogy a földesuraknak teljesítendő munkanapok számát is meghatározták.

A XVIII-ik század első felében, sőt mondhatni az egész században, rendkívül nagy volt az oláh vajdaságokból a kivándorlás. A XVIII-ik század elején az oláh vajdaságok a fanarioták birtokába jutnak. Az előkelő fanariota családok Moldova és Havaselfölde trónját pénzen vásárolják meg a portától. Ehez járult még az a másik szerencsétlen körülmény is, hogy minden egyes fanariota vajdával egész sereg görög jött román földre, kik mint a vajda hivatalnokai és adószedői iszonyú módon zsarolták a szegény népet. Ennek a gazdálkodásnak azután nem is lehetett más eredménye, mint a nép nagy mértékű kivándorlása és a vajdaságok rettenetes elnéptelenedése. »Hosszu évek sorára volna szükség, hogy Oláhországnak régi fényét vissza lehessen adni — írja *Bauer* ez időkre vonatkozóan²⁾ — s fel lehessen újra támasztani azt a sok hajdan népes és virágzó várost, és helyreállítani annyi sok gazdag falut, pusztá tanyát, melynek szomorú maradványaiba lépten-

¹⁾ Az erre vonatkozó adatokat lásd *Hurmuzaki*: Documente¹ VI. köt. 352, 478, 518—522. stb. lapokon.

²⁾ Mémoires hist. et geogr. sur la Valachie, annexés à l'histoire de Carra, 232. l.

nyomon bele ütköziünk.« »A fanariota farkasok falánksága arra kényszerítette a parasztot, hogy vagy az erdőre menjen megbosszulni magát oly módon, mint a hajdu-énekek elbeszélnek, vagy pedig tömegesen vándoroljon ki a Kárpátokon túlra, vagy a Duna jobb partjára.«¹⁾

Hogy milyen nagy mértékű volt ez a kivándorlás, annak illusztrálásául a vajdaságok történetének egynehány általánosan ismert tényére hivatkozom. 1741—1744 között Rakovitzva vajda uralkodása alatt a tulságos adóterhek és zsarolások miatt mintegy 15,000 család hagyta el Havaselföldét. Rakovitzva elűzetése után Maurocordat Konstantin került Havaselfölde trónjára. Bauer, ki az oláh vajdaságok viszonyait saját tapasztalataiból ismerte, azt írja, hogy Havaselföldén az adózó családok száma, mikor Maurocordat trónra lépett, 147,000-re rúgott, s ez a szám a folytonos kivándorlás miatt 35,000-re olvadt le. Körülbelül hasonló eredményű volt e vajdának moldovai uralkodása is.

A vajdaságokbeli románság emigrációja e korszakban három különböző irányban indult meg. Egyik Moldovából Oroszországba a Dnyesztter vidékére, a másik a Duna jobb partjára Bulgária és Szerbia határos részeibe, a harmadik pedig Erdélybe és Magyarországra az úgynevezett Temesközbe. Hogy e hármas irányú kivándorlás közül az Erdély és Magyarország felé irányuló volt a legnagyobb, azt abból a körülményből is következtethetjük, hogy magából a török birodalomból is hatalmas szerb és bulgár csapatok huzódtak ez időben a Habsburgház kormánypálczája alatt élő Magyarországra a török kormányzat zsarolásai elől. Hogy 1718—1734-ig mily nagy mértékű volt az osztrák kormányzat alatt élő Kis-Oláhországba a bevándorlás, azt már láttuk. Hogy ez a bevándorlási kedv még a század vége felé is tartott, azt a következő adatból is megítélhetjük:

1771-ben Bukovina elfoglalásakor az osztrák kormány egy bizottságot küldött ki az oláh vajdaságokba, hogy tanulmányozzák az oda való helyzetet és puhatolják ki a hangulatot. Ez a bizottság elvégezvén küldetését, ezt jelentette: »A boérok nagyon félnek, hogy elveszítik a parasztok felett való abszolút jogukat, de mégis az oroszoktól való félelem miatt előnyt adnak az osztrák uralomnak. A mi pedig a parasztokat illeti, azok, miután nincsenek biztosítva munkájuk eredményére vonatkozóan és mivel tudják, hogy panaszaikat sem hallgatják

¹⁾ *Aricescu*: *Istoria revolutiunii români de la 1821*. Bucuresci, 1874. 4. l.

meg, előbb az orosz kormányzat után vágyakoztak, de most, mikor megismerték az orosz jármot, kívánják az osztrák kormányzatot, kivált mióta látják, hogy az erdélyi parasztnak pártfogásban részesülnek, és meghatározott illetékeket fizetve s kiszabott tartozásaikat teljesítve, rendesen élhetnek, munkájuk gyümölcseit élvezhetik.«¹⁾

Különben ezek a beköltözők oláhok ott sem voltak valami szívesen látott vendégek, hol az idegenek letelepítése oly nagyban és szervezeten folyt, mint a Duna-Tisza-Temesközben. *Szentkláray Jenő* ide vonatkozó búvárlatai²⁾ alapján csak egy jellemző esetet idézek: 1765-ben egyszerre 227, s ezt megelőzően 535 oláh család menekült a Tisza-Temesközbe. Mikor erről a temesvári központi igazgatóság azon hozzáadással tett jelentést Bécsbe, hogy még több csapat bevándorlására van kilátás, onnan azt az utasítást kapta, hogy a bevándorlásra újabban jelentkező oláh családokat ne kecsegtesse a befogadás reményével s ne is levelezzen velök, sőt ellenkezően hasson oda, hogy azok bevándorló szándékukkal felhagyjanak. A kik pedig már meg is érkeztek a vesztegár-intézetbe, azok a szokásos veszteglési idő lejártával nem bocsátandók beljebb, még kevésbé fogadandók be telepesekül. Sőt b. Penkler portai követet utasították, hogy értesítse a portát a királyné azon óhajtásáról, mely szerint a jogtalan és elviselhetetlen zsarolások miatt hontalanná lett oláhokat, legjobb lenne amnestia és sérelmeik orvoslásának ígérete útján visszahívni. Mindez azonban semmit sem használt. Már 1766-ban kénytelenek voltak egy újabb rendeletben meghagyni a temesvári igazgatóságnak: gátolja meg, »nehogy a menekült oláhok Temesvárnál errébb és a Bégánál tovább menjenek.«

Ha tekintetbe vesszük azokat a körülményeket, melyekkel az itt felsorolt tények összefüggnek, bátran elmondhatjuk, hogy az oláhság feltűnő és gyors elszaporodása a magyar királyságban, összeesik a fanarioták uralkodásával, és úgy tekinthetjük azt, mint eredményét azon többszörös és nagy mértékű kivándorlásnak, melyet e kormányrendszer zsarolásai idéztek elő. Az erdélyi románság szaporodása csak 1811-ig feltűnően gyors és meglepő. Ezentúl kezd a rendes mederbe lépni s 1837 után jóformán stagnál, szemben a magyarság gyorsabb szaporodásával. A fanariota korszaknak 1821-ben Vladimirescu lázadása vetett véget s a román parasztsorsát

¹⁾ *Aricescu*: Acte iustificative la istoria revolutiunii române de la 1821. Bucuresci, 1874. 17. l.

²⁾ Az oláhok költöztetése Dél-Magyarországon.

a Kisselef-féle *Regulament organic* tette tűrhetőbbé. Így akad meg a nagy mértékű kivándorlás s így veszi el 1830 után a hazai románság szaporodása egy századnál tovább tartott rohamos jellegét. — Politikai, történeti, társadalmi és közgazdasági okokban keresendő tehát a románság mult századbéli feltünően gyors elszaporodásának oka, nem pedig a faj valami csodálatos életerejében és szaporodó képességében, mint a hogy azt a fentebb jelzett viszonyokat nem ismerve, nem csak a multban, de a jelenben is általában gondolják.

Mindazonáltal a megismert igazság ellen való tusakodás volna, ha azt állítanánk, hogy viszont Erdélyből is nagyobb számú románság nem vándorolt volna ki ez időszakban. — »Az oláhok hirtelen és változékonny természetüknél fogva céltalanul barangolják be nemcsak az országot, hanem Moldovát és Oláhországot is. Ott aztán elesküszik, megtagadják az uniót, a melyet különben is csak névleg vallanak, mert lelkükkel voltaképen Keleten csüggenek.« — Így jellemzik 1744-ben az oláhokat Erdély rendei azon felterjesztésökben, melyben előadják okaikat, hogy miért nem lehet szerintök az oláhokat Erdély negyedik törvényes nemzetévé tenni. Egyáltalában a románságban a XVIII-ik században még nagy a kóborlási hajlandóság. A rendezett élet nincs inyére s gyakran a legbrutálisabb zsarnokság szeszélyeit is szívesebben eltűri, mint a rendezett társadalmi élet szigorú és következetes fegyelmét. Az egyes bevándorló csoportok gyakran, híret hallván, hogy a vajdaságokban változás állott be, felkerekednek és régi hazájokba térnek vissza. Mások meg részint az unió kényszere miatt, részint pedig a jobbágyság kedvetlenül viselt terhét megúnva, huzódnak fel a határszéli havasokra, s onnan, ha a helyzetet alkalmasnak ítélik, mennek tovább az oláh vajdaságokba, Oroszországba, vagy a Dunán át Dobrudsába és Bulgáriába.

Az erdélyi s általában a magyar királyságbeli románság kivándorlása a XVIII-ik században is olyan természetű, és épen úgy a faj nomadizáló kóbor természetéből folyó, mint a megelőző XVII-ik és XVI-ik századokban. A népmozgalom Erdély és az oláh vajdaságok között a század egész folyamán állandó, de jellege annyiban most is a régi, hogy a beköltözés jelentékenyen nagyobb, mint a kivándorlás. Ez a néphullámlás a Habsburgok kormányzatát ép úgy érdekelte, mint érdekelte annak idején az erdélyi fejedelmekét. Egy ízben meg is dűbenté Mária Terézia kormányát. Akkor t. i. mikor a határőr-ség felállításáról volt szó. Igaz ugyan, hogy e megdűbbenést inkább a székelyek tömeges kivándorlása okozta, mint az

oláhoké. A kormány 1765 január 15-én szigorú rendeletet adott ki a kivándorlás megakadályozása tárgyában, melyben a többi között ezt mondja: »Mintán világos, hogy többnyire az oláh vajdaságokból titkon beszökött egyének csábítják a népet átköltözésre, az ilyenek, ha megfogatnak, irtózatossal halált szenvedjenek. A kik az ilyen egyéneket elbujtatják, vagy a tisztviselők, kik kötelességüket velök szemben elmulasztják, 200 forinttal büntetendők.¹⁾

Hasztalan volt e rendelet, mert a tömeges kiszökéseket nem lehetett megakadályozni. Ezután is megtörtént néha, hogy a kivándorlók és az örök között oly véres összeütközésre került a dolog, hogy mindkét részről halottak és sebesültek maradtak az összeütközés színhelyén. 1766 június 17-ről a főhadparancsnokság a birodalmi főhaditanács rendeletének engedelmességre, felszólította a kormányzókat, hogy azoknak a fogarasi jobbágyoknak, kiknek lakhelyeit a határöröknek adták, oly módon akadályozza meg kiszökését, hogy költöztesse át őket más falukba.

A nép azonban lassanként beletörődött a határőrző katonai élet terheibe és szigorúbb fegyelmébe s többé kivándorlásra nem gondolt. A XVIII-ik század utolsó évtizedeiben megszűnnek a tömegesebb kivándorlások, de azért kisebb mértékben, egyes, de elég gyakori esetekre korlátozva, mai napig is szakadatlanul foly a hazai és a román királyságbeli román népelem kicserélődése.

Visszatérve a Klein-féle összeíráshoz, annak vázlatos ismertetésére a következőket kell megjegyeznünk:

Az összeírás nem vármegyék és székek szerint történt, hanem esperességek szerint, s azért a mai politikai felosztással összehasonlítva, meglehetősen sok nehézséget okoz a rajta való eligazodás, kivált ha tekintetbe vesszük azt is, hogy a községek nevei is gyakran oláhos nevezettel vagy kiejtés szerint elferdítve vannak feljegyezve.

Ez összeírás összesen 44 esperességi kerületre terjed ki. E 44 esperességi kerületben összeíratott 2078 község, melyből az összeírás szerint 1141 tiszta román lakosságú, 795 más nemzetiségekkel vegyes, és 142 olyan, a hol nincs kitéve, tisztán román-e vagy más nemzetiséggel vegyes? E községek közül 645 van olyan, a melyben csak gör. kath. pap volt, 176 olyan, a melyben csak gör. keleti pap, és 191 olyan, a melyben mind a két felekezetnek volt papja. Egy községnél a pap felekezeti jellege nincs kitüntetve. Pap nélkül 645 község szűkölködött.

¹⁾ *Teleki Domokos gr. A székely határőrség története*, 135—136. l.

Román pap összesen 2743 volt. Ebből gör. kath. 2255, gör. keleti 486, kettőnél pedig nincs kitéve a felekezeti jelleg.

Azok az összeírások, melyeket Acsády főntebb idézett művében számításainak alapjául vett, a székely székekben egyetlen román családot sem ismernek, csupán Maros-székből négyet. A Klein-féle összeírás szerint az Acsádynál használt összeírások után tizenkét esztendő múlva volt Udvarhely-széken 520 román család, azaz 2600 lélek. Három-széken $915 \times 5 = 4575$, Maros-széken $1779 \times 5 = 8895$ román. Csikból egyetlen község sincs felvéve az összeírásba. E szerint a mai székelyföld területén — Csikot nem véve tekintetbe — volt összesen 3214 család, azaz 16,070 főnyi románság.

Érdemes még megnézni azt is, hogy egyes nevezetesebb erdélyi városokban mekkora volt ez összeírás idejében a románság száma és mekkora az 1890-iki népszámlálás szerint?

	1733	1890
<i>Kolozsvár:</i>	$10 \times 5 = 50$	3226
<i>Szeben:</i>	$180 \times 5 = 900$	4581
<i>Gyulafehérvár:</i>	$168 \times 5 = 840$	3426
<i>Torda:</i>	$70 \times 5 = 350$	2297
<i>Marosvásárhely:</i>	$60 \times 5 = 300$	669
<i>Szász-Sebes:</i>	$262 \times 5 = 1310$	4178
<i>Déva:</i>	$260 \times 5 = 1300$	1996
<i>Balázsfalva:</i>	$23 \times 5 = 115$	1661
<i>Besztercze:</i>	$70 \times 5 = 350$	2274

Ez a pár adat is érdekes világosságot vet a románság szaporodására. A szász városokban már akkor is erős a román elem. A magyar városokban azonban, mint Kolozsvárt, Tordán, ez idő szerint aránylag jelentéktelen volt, de azóta rohamosan elszaporodott. Kolozsvárt 50-ről 3226-ra, Tordán 350-ről 2297-re növekedett. A székelyföldi városokban a szaporodás jóformán semmi. Marosvásárhelyt a románok száma mindössze is megkétszereződött, noha lakossága most legalább is négyszer annyi. Sepszi-Szentgyörgyön volt $24 \times 5 = 120$, ma van 38, Kézdi-Vásárhelyt $7 \times 5 = 35$, ma van 22 román.

Klein püspök e conscriptióját, mint az erdélyi románság első és hiteles statisztikáját, a román népmozgalmak szempontjából rendkívül fontosnak és értékesnek kell tartanunk. Érdeme, hogy községről községre feltüntetve adja a románok számát. Ama kérdés eldöntésében, hogy az utóbbi kétszáz esztendő alatt a románság a magyarság rovására szaporodott-e, vagy ellenkezően, az erdélyi magyarságban volt-e annyi életerő, hogy

a két faj természetes harcában biztos kilátásai lehetnek a diadalra, ez összeírás kiinduló pontúl szolgálhat.

Nagyon sok szó esik a magyar faj pusztulásáról az erdélyi részekben, és a románság szaporodásáról a magyarság rovására; továbbá arról, hogy a román pénzintézetek mily nagy mértékben sajátítják ki a magyar birtokokat. Egyik állítást sincs okunk kétségbe vonni, de tény, hogy e két állítás egyike sem volt sem magyar, sem román részről kimutatva.

A magyar tudománynak épen úgy, mint a magyar politikának is kettős érdeke és megoldásra váró feladata: először tudományosan és megbízhatóan constataálni, hogy például a *pragmatica sanctio* ideje óta miként fejlődött a magyarság és a románság számaránya nemcsak általában, hanem egészen az egyes faluk köréig lehető részletekben is? Hol történt elrománosodás, vagy megmagyarosodás? Minő okok és körülmények idézték elő ez ethnikai folyamatot? Hogyan aránylik és miben nyer jellegzetes kifejezést a jelzett területen a két faj életereje a létért felidézett küzdelemben? Másodszer pedig kimutatni, hogy az utóbbi félszázad alatt az 1848-iki nagy agrárius reformok életbe léptetése óta mostanig mennyi magyar birtok ment román s általában idegen kézre, — vagy megfordítva; azaz constataálhatóan mily mértékben igaz az az általános hiedelem, hogy a román pénzintézetek kisajátítják az erdélyrészi magyarság birtokait?

Az első feladat megoldásához szilárd kiinduló pontúl a Klein-féle összeírás szolgálhat. Ennek alapján biztosan meg lehet állapítani az erdélyi románság 1733-iki számát községről községre. A későbbi adó-összeírások adatai egyre megbízhatóbbak lesznek, s így a biztos alapból kiindulva, levéltári hivatalos adatok alapján kellő szorgalommal és combinatív képességgel ép oly kielégítő és megbízható feleletet lehet adni a felvetett első kérdésre, mint az 1819-iki *conscriptio Czirakyana* s a későbbi urbéri kárpótlási iratok és az ötvenes években életbe lépett telekkönyvek alapján a magyarság birtokviszonyait érdeklő második kérdésre.

JANCÓS BENEDEK.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Magyar alkotmány az Anjouk és Zsigmond alatt. Irta dr. Zsindely István. Sárospatak, 1899. Steinfeld Jenő kny. 8-r. 312, 1 l.

Az egész mű tizenkét fejezetben tárgyalja a magyar alkotmány történetét az Anjouk és Zsigmond alatt. Ezen mindössze százharminczhét évre terjedő korszak épen legkevesbé alkalmas arra, hogy belőle a középkori magyar alkotmány fejlődéséről kellő képet nyerhessünk, mert hiszen az Arpád-korszak végén megindult alkotmányos fejlődés az Anjouk trónjának megszilárdulásával teljesen fönnakad és új irányt vesz, úgy hogy a tulajdonképeni alkotmányos fejlődés valóságga csak Zsigmond alatt veszi kezdetét és az utána következő korban nyeri kifejlődését azokon az alapokon, melyeket az Anjou királyok vetettek meg neki. És így csak sajnálhatjuk, hogy a szerző a magyar alkotmány történetéből ilyen kis időközre terjedő részt szakított ki, és nem vette be feldolgozása keretébe a Hunyadiak és Jagellók alatti fejlődést is, melynek a tárgyalt korszak csak előjátékaül tekinthető. Ha ezt teszi, igaz, hogy sokszorta nagyobb munkával, de egyúttal sokszorta értékesebb művet is produkált volna a magyar alkotmány fejlődésének teljesebb képével, s nem lett volna arra kényszerítve, — mint volt a jelen esetben — hogy a felvett korszak időbeli határait át-átlépve, korábbi vagy későbbi korokba tévedjen, észre sem véve, hogy adatai nem arra a korra vonatkoznak, a melyet tárgyal.

Mindazonáltal a szerző, ezen hibába esés mellett is, feladatának derekasan igyekszik megfelelni, és noha — mint azt előszavában maga is említi — eredeti levéltári kutatásokat nem tett, mégis alapos tanulmánynyal fogott munkája megírásához és nagy szorgalommal szedte össze a tárgyára vonatkozó történeti adatokat, világos előadásban dolgozva föl azokat. Az a hibája megvan ugyan, hogy egyes alkotmányjogi kérdéseket a mai kor szemüvegén át nézve fejteget, s így

ugyanazon az alapon indul, a melyen legtöbb elődje, de érdeme az, hogy a mi a tárgyalt korszaknak alkotmányjogi történetére vonatkozólag irodalmunkban elszórva található, azt egy egészbe állította össze s ezzel a kornak teljes képét igyekezett nyújtani.

Az első fejezetben (7—24. ll.) a későbbi középkornak uralkodó eszméit fejtegeti, kiemelvén, hogy kutatásának czélja, a nemzet jogéletében fölmutatni a nemzetit és ennek viszonyát az egyetemes ideákhoz, a melyek a nemzeti felfogás hatása alatt átalakulnak. Ezen fejezetben azon okokkal foglalkozik, melyek megbontották a hűbériséget, kifejlesztették a területi szervezkedést, meggyöngítették az egyházi hatalmat, erősítették a világit, és létesítették az egységes királyságokat.

A második fejezet (25—35. ll.) azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy mennyiben bírt a magyar királyság sajátos jelleggel a XIV és XV-ik században a külfölddel szemben, kiemelve, hogy a nemzeti összetartozás, a közjogi gondolkozásmód és a szabadságnak közszabadság formájában való felfogása sajátos szellemet adott a magyar politikai életnek, mely a vezérek korában találja gyökerét, és a mely az egységes, de korlátolt monarchiára vezetett. És noha a birtokrendszer hűbéri irányban fejlődött, a nemzet közjogi felfogása e mellett is fentartotta a királyság és az állam közjogi egységét, mely az ősiséggel együtt a szent korona tanában jutott kifejezésre.

A harmadik fejezetben (36—42. ll.) a korszak jogtörténeti forrásaival foglalkozik. Itt azon meggyőződésének ad kifejezést, hogy az 1298 évi törvények a 45-ik cikkelytől kezdve Róbert Károly törvényei, a mit azonban indokolni elmulasztott. Ugyanitt elmulasztja a szerző az akkori törvényeknek benső természetét és a mai törvények természetétől különböző voltát, a *törvény* és *rendelet*, valamint a *törvény* és *privilegium* közötti különbség kifejlődését kimutatni, a mi főképen annak róható föl, hogy ott végzi munkáját, a hol ezen fejlődés még csak megindul.

A negyedik fejezet (43—64. ll.) a királyi hatalmat, jelesen a trónutódlás rendszerét és a koronázást, a királyi hatalom fejlettségét, az udvart és udvari tisztségeket tárgyalja. Kár, hogy nem hatol eléggé a kérdés mélyébe s nem fejtegeti bővebben azt a viszonyt, mely a nemzet és királya között ezen időben fennállott, hanem inkább csak az ide vonatkozó külső történetet ismerteti. De érdeme, hogy nem követi azokat, a kik Károly teljhatalmú királyságának alapját a római jog tanainak elterjedésében keresik, hanem természetes alapjára vezeti azt vissza. Az azonban, hogy a régi törvényekben előforduló ezen frázist: »az ország régi szokása szerint«, már

komolyan veszi, s hogy Nagy Lajosnak mintegy fölrója azt, hogy »a nádori hivatalt ellentétben a régi törvényekkel tetszése szerint, kinevezés útján töltötte be« (56. l.), arra mutat, hogy a kornak alkotmányjogi fölfogását nem ismeri, mert ha ismerné, tudnia kellene, hogy a király az előd törvényei közül magára nézve csak azokat tekintette kötelezőknek, melyeket maga is megerősített vagy a melyekre megesküdött.¹⁾ Továbbá ugyanitt (58. l.) Zsigmond hitleveléről is tesz említést, holott az általa koronáztatását megelőzőleg az u. n. *ligá*-val kötött szövetsége ilyenek nem tekinthető.²⁾

Az ötödik fejezetben (65—132. ll.) a rendi szervezetel foglalkozik. És pedig: először az ősiség intézményével, kifejtve azt, hogy a régi magyar ősiség az olasz hűbérjogban fennálló örökösödési rendszer beoltása által, az 1351 évi törvény rendelkezése következtében miképen alakult át a nemesség fentartása érdekében olyanná, hogy rajta későbbi alkotmányunk egészen 1848-ig mint biztos alapokon fejlődhetett. Azután a főpapi és főúri rend helyzetét ismerteti, röviden megemlékezve annak kifejlődéséről, kiemelve azon különbséget, mely a magyar főnemesek és a nyugati főurak között fennállott, és hangsúlyozva azt, hogy a magyar főnemesség még ezen korban is inkább köztisztségen, mint születésen alapuló arisztokrácia, és nem a koronához való viszony különbözősége, hanem a közhatalomban való nagyobb részvétel által különbözik a köznemességtől. Ennekutána a köznemességgel foglalkozik, megemlítve azt, hogy míg a hűbéri Európában az egységes királyság kifejlődése következtében az arisztokrácia és a közép-nemesség mindinkább közelednek egymáshoz, addig itt épen az ellenkező fejlődés indul meg. Majd a nemesség eredetére, a nemességszerzés módjára, a címerekre tér át. Ezen előadási rendszer szerencsésnek épen nem mondható, mert ha a szerző a nemességgel kezdi, s az országos nemesek és más, nemeseknek nevezett, de országos nemesekül el nem ismert szabad néposztályok, mint a szlavonita nemesek, praedialisták stb. között a különbséget élesebben kidomborítja. — a mit épen nem tesz, mert pl. a praedialistákat az országos nemességgel együtt tárgyalja, — s azután tér át a nemesség köréből kiemelkedő főpapi és főnemesi rendre: az ország rendi viszonyainak képét bizonyára világosabban rajzolhatta volna meg.

Legjobban kidolgozott része az egész munkának a városi életről és a városi polgárság helyzetéről szóló rész, mely

¹⁾ V. ö. *Az arany bulla* című munkám, 142 és 151. ll.

²⁾ V. ö. *Az arany bulla*, 126. l.

behatóan foglalkozik a városok fejlődésével és politikai helyzetével. Tekintve azonban azt, hogy a városok szerepe a magyar politikai életben a nemességénél jóval kisebb jelentőségű, a városokról szóló rész terjedelme (100--120 ll.) nem áll kellő arányban a nemesi rendekről szóló részszel. A városok után (120--132 ll.) az alsóbb néposztályokkal foglalkozik, de elmulasztja megemlíteni az Árpád-korban még fennállott rabszolgaságot, és előadni azt, hogy a rabszolgák miképen váltak más néposztályokkal együtt jobbágysággá.

A hatodik fejezetben (133--150. ll.) a törvényhozó hatalom fejlődését tárgyalja, kimutatva azt a visszaesést, mely az Árpád-kor utolsó éveivel szemben az Anjou-kor elején az alkotmányfejlődés terén észlelhető. De már az országgyűlések fejlődéséről nem ad világos képet, sőt abba a tévedésbe is beleesik, a melybe legtöbb írónk, hogy a *törvénynap* és *országgyűlés* között nem tesz különbséget, midőn ezt mondja: »Az arany bulla és az 1291: 31. t. cz. az országgyűlések évenkénti tartását kimondják ugyan« . . . stb. (136. l.) vagy a midőn az 1267 évi 8. t. cikkelyben a képviselő elvének alapját látja (138. l.), holott ezen cikkely arról intézkedik, hogy a törvénynapon minden megyéből legyen jelen két-három nemes.¹⁾ Továbbá nem emeli ki elég világosan azt, hogy a nemességnek követküldésre való felszólítása korántsem jogfosztó czélzattal történt, hanem könnyítésül a nemesség súlyos közterhén, a milyen az országgyűlésen való személyes megjelenés volt. Úgyisintén túlbecsüli a városoknak Zsigmond által az országgyűlésre történt meghívását is, mikor annak politikai szempontból nagy jelentőséget tulajdonít (139. és 142--146. ll.), holott a városok szerepe az országgyűlésen még a XIX-ik század első felében sem bírt nagy politikai jelentőséggel. Az utasítási rendszer eredetének és fejlődésének előadása azonban helyes alapra van fektetve és világosan kifejtve, valamint az országgyűlések összehívásának, tárgyalásainak és hatáskörének ismertetésére vonatkozó rész is.

A hetedik fejezet (151--176. ll.) a kormányzati hatalom fejlődésével foglalkozik, előbb a központi, azután a vidéki kormányzatot ismertetvén. A központi kormányzatról szóló részben a királyi tanácsról és a nádorról szól bővebben, de a többes nádorság intézményét e korszak szüleményének tartja, holott az III. András korában fejlődik ki, és így annak oka korántsem Róbert Károly politikájában keresendő. A vidéki kormányzásról szóló rész főképen a megyék fejlődésével, a

¹⁾ V. ö. *Az arany bulla*, 79. 1.

generale iudicium-okkal, a főispán hatáskörével, az alispáni állás átváltozásával és a szolgabírákkal foglalkozik, általában elég világos nyelven. De a 175-ik lapon annak előadása, hogy a nem nemes elemek a megyegyűlésekről a meg nem jelenőkre szabott bírság által szorítottak ki, teljesen érthetetlen.

A nyolczadik fejezetben (177—209. ll.) a bírói hatalom fejlődését tárgyalja. Itt állván legtöbb adat szerzőnk rendelkezésére, ezzel a kérdéssel foglalkozik legbővebben. Tekintve azt, hogy nem eredeti kutatások alapján dolgozott, ezen részt eléggé sikerültnek mondhatjuk. Hogy e helyen ezen rész bővebb ismertetésére ki nem terjeszkedem, annak oka az, hogy Hajnik Imrének e tárgyról szóló nemrég megjelent becses műve után a szerző munkája függelékében maga igazítja helyre előforduló tévedéseit.

A kilenczedik fejezetben a kormányzat egyes ágait vizsgálja. Előszava (210—229. ll.) a hadügy fejlődésével, különösen a banderiális hadszervezettel foglalkozik. De mivel a szerző azon kornak törvényeit nem önálló szervezeti alkotásoknak, hanem a mostaniakhoz hasonlóan egymást kiegészítő és módosító rendelkezéseknek tekinti, a banderiális hadi szervezetről sem maga nem tud világos képet nyerni, sem nekünk ilyet nyújtani. Ezért zavarja össze a főnemések banderiumait a telek-katonasággal, s ezért tünteti fel a banderium kiállításának kötelezettségét olyannak, mintha az minden nemest egyaránt terhelt volna. De mentsége az, hogy azok, a kiknek munkáit felhasználta, épen oly kevéssé voltak szerencsések abban, hogy a banderiális hadi szervezetnek tiszta képét adják, mint a szerző, és így ő csak tüköre irodalmi elődjei hibáinak.

Ezután a pénzügy története következik. (229—257. ll.) Kiemeli a pénzverés és a *lucrum camerae* miseriáit s Róbert Károlynak e téren behozott reformjait, jelesen az új arany forintok verésének behozatalát és a *lucrum camerae*-nek kapu-adóvá történt átváltoztatását. Majd Zsigmond pénzverési reformjaira tér át, ezután a subsidiumokról, az ötvenedről, a huszadról és a marturinákról szól. Ezek után a koronajóságokat és a bányajövedelmeket, a vámokat s a többi királyi bevételeket ismerteti. Végül a vármegyék önadóztatásáról s a királyi és országos jövedelmek kezeléséről értekezik röviden. Tekintettel arra, hogy e téren igen bő források állnak rendelkezésre, a pénzügyek bővebb ismertetésének hiányát nem tudhatjuk be egyébként, mint annak, hogy akkor ezen rész nem állana arányban a többi részekkel.

A tizedik fejezet (258—283. ll.) az egyházzal foglalkozik. Ecsetelve azt a viszonyt, mely a középkorban az egyházi és világi

hatalom között fennállott, és VIII. Bonifác pápa törekvéseit Magyarországon, valamint a pápai omnipotentia megtörését a királyi szék betöltése alkalmával, áttér arra, hogy miképen viselkedtek királyaink a főkegyúri jogok gyakorlása terén. Különösen Zsigmondnak a pápaság elleni küzdelmeit, 1404 évi decretumát és a placetumot tárgyalja kimerítőbben. Azután az egyes püspökségeknek, különösen az esztergomi érseknek és a veszprémi püspöknek jogaival, majd a káptalanokkal és röviden a szerzetes rendekkel is foglalkozik.

A tizenegyedik fejezet (284—300. ll.) Erdély történetét tárgyalja. A vajdai méltóságról, a vajdák kormányzati, hadügyi és igazságszolgáltatási hatásköréről, a *generale iudicium*-okról értekezik, kiemelve a magyarföldi és a magyarországi jogrendszer azonosságát. Azután a székelyföldről, annak szervezetéről, a székelyek ispánja állásáról és a székelység rendi felosztásának fejlődéséről szól; de a székelyeket tévesen országos nemeseknek tekinti, mert a *privilegiati nobiles* és a *nobiles regni* közötti lényeges különbséget nem ismeri. Majd a Királyfölddel, a szászok privilegiumaival, a szász föld területi nagyobbodásával, szervezetével, a szász ispáni állással, végre a három nemzet között 1437-ben létrejött unióval foglalkozik. Befejezésül pedig az erdélyi oláh lakosság helyzetéről és a kenézségekről tesz említést.

A tizenkettedik fejezet (301—308. ll.) Horvát-Szlavón és Dalmátországoiról szól. Magát a címet nem helyeselhetjük, mert ez a mai, és nem az akkori közjogi helyzetnek felel meg, mivel Szlavónia akkor még nem nevezetik országnak. Sőt azon hibába is esik a szerző, hogy ezen országokat »társországok«-nak nevezi. (306. l.) Az egyes országoknak a koronához való viszonyát fejtegetvén, nem emeli ki elég élesen a különbséget Szlavónia s Dalmát- és Horvátországok között. Azután a háni állást ismerteti, majd Dalmáciára tér át, végül pedig néhány sorban a hűbéres országokról is megemlékezik.

Ezen fejezetnek hézagossága igen szembevetendő. A Horvátország területén ezen korban még fennállott régi horvát nemzetségi szervezetről, külön tartományi nemességről, valamint Szlavónia területén az országos és a szlavonita tartományi nemesség között fennállott különbségről említést sem tesz; e tekintetben azonban mentségére szolgál, hogy ezt a kérdést az előtte megjelent munkák sem ismerték, Hajnik Imre érdeme lévén, hogy a magyar bírósági szervezetről és perjogról szóló munkájában felvetette. Minden hibái mellett is, a miket itt felsoroltunk, az egész munka szorgalmas előtanulmányoknak az eredménye, és tárgyának lelkiismeretes feldolgozása. Hogy

bírálatunk inkább a gyöngé oldalakat helyezi előtérbe, annak oka nem e munkának kevésre becsülése, hanem azon törekvés, hogy rámutassunk, hol kell a szerzőnek munkája hiányait idővel pótolnia s miképen lehet még sikeresebb munkásságot kifejeznie. A munka jó oldalaival tér szűke miatt bővebben nem foglalkozhatván, itt csak általában annyit jegyzünk meg, hogy Zsindely István könyvét a magyar alkotmánytörténet iránt érdeklődők örömmel üdvözölhetik; s végül azon reményünknek adunk kifejezést, hogy a szerző, jogtörténeti tanulmányait gyarapítva, nem szűnik meg a magyar alkotmánytörténetet továbbra is még behatóbban művelni.

FERDINANDY GEJZA.

Temes vármegye nemes családai. Irta *Lendvai Miklós*. Kiadja a Délmagyarországi tört. és rég. Muzeum-társulat. II. köt. Budapest, 1899. Budapesti Hírlap kny. 4-r. IV, 178 l. Huszonöt színes czimer-táblával.

Második kötete hagyta el immár a sajtót annak a díszesen kiállított családtörténeti munkának, mely a *Délmagyarországi történelmi és régészeti Muzeum-társulat* tevékenységét és áldozatkészségét dícséri. Az első kötet megjelenése a millennium esztendejére esik, arra az évre, melynek a hazafias felbuzdulás annyi meg annyi terméke köszöni létre jöttét. A két kötet közé eső három évi hallgatásért a szerző helyén valónak látja igazolni magát a tétlenség netalán fölmerülhető vádjá ellen. Ellenkezőleg: a fokozott tevékenység okozta a késedelmet; a mi ugyan késedelemnek épen nem nevezhető, ha abból a munkára szellemi előny háramlott.

Nem is mondjuk a szerzőt késedelmesnek, sőt ellenkezőleg, készséggel elismerjük, hogy a rendelkezésére állott időt munkája javára igyekezett gyümölcsöztetni. Több anyag gyűjtésére, szélesebb alapú feldolgozásra volt a második kötetben szüksége. Az első kötet csak adatszerűleg sorolja fel betűrendes egymásutánban az 1779-ig Temes vármegyében szerepelt családokat. Attól kezdve, hogy 1552-ben »az vég Temesvárban jó Losonczy István« szörnyű halálát lelte, s a »jelös kapuval« Temes vármegye több mint két százados török uralom alá jutott, a régi nemességnek pusztulnia, legalább is arról a vidékről teljesen eltűnnie kellett. Mikor végre a török félhold szerencsésen letűnt Magyarország egéről, a magyarság feltünedező napja az ősöknek csak a halóporára hinthette szét áldásos sugarait. A halálos nyavalyából fölocsúdó beteg lassúságával térhetett magához Temes vármegye. A lakatlanná vált dús termékenységsű vidék apránként kezdett népesedni. Az idegen-

ben szerencsét, boldogságot keresők egész raja lepte el az emberi munkásságra nemcsak rászorult, hanem azt bőven meg is jutalmazó vidéket. S egyszer csak azt látjuk, hogy Temes vármegye megint népes, de az a nép nem a régi, nem az ősinek az utódja. A plutokrácia lesz úrrá, az keríti hatalmába a régiek kiváltságait, előjogait. Messze terjedő birtokokat vásárol, s minthogy győzi pénzzel, megvásárolja a nemesi előjogokat is. Így válik a Werbőczy-féle *laurea virtutis* rendszeres üzleti portékává.

Lendvai Miklós munkájának második kötete tanít meg bennünket erre a tapasztalati tényre. Ez a kötet ugyan csak az *A* és *I* betűk közé eső s nevüket azokkal kezdő családok ismertetésére terjed ki, de azt hisszük: a hátralevő rész sem fog az ellenkezőről meggyőzni bennünket; a hátralevő rész is csak erősíteni fogja azt a kézzel fogható eredményt, hogy Temes vármegyének számottevő, nevesebb, befolyásosabb szereplő családai újabb keletűek, s jelentőségük szorosan összefügg vagyoni tehetségükkel.

Általánosságban mondom ezt, nem kizárólagos bizonyossággal. Vannak abban a vármegyében régi nemes családok is, csakhogy ezek sem az ősieknek folytatásai, leszármazottjai, hanem idegenből, nem ritkán messze idegenből származóknak messze elnyúló hajtásai; nem is szólva arról a néhány *külföldi* családról, mely indigenatusa révén nőtt nagyra a türelmes és hálás magyar talajban.

Mindenesetre igen érdekes és tanulságos lenne, ha a szerző nem sajnálná a fáradságot, és könyve végén, mintegy összegezésképpen, eredő helyök szerint csoportosítaná a családokat. Jelentékeny hányaddal lenne benne képviselve Erdély s különösen a székelység, azután természetesen a szomszéd Arad, Csanád stb. vármegyék; de nem fognának hiányozni a legészakibb Arva, Trencsén, valamint a legnyugatibb Pozsony és Sopron vármegyék sem.

A genealogusnak, önként érthetőleg, jelentékeny gondot okoz a jövevény családok vándorútjának megállapítása s megelőző történetöknek kiderítése. A nemesi jogok gyakorolhatása céljából az új lakóhelyen, illetőleg új vármegyében kihirdetett nemesi bizonyítványok szolgáltatnak ugyan némi adatokat az illető családnak elköltözését megelőző tartózkodási helyére és nemesi állapotának egyéb viszonyaira, de nem ritkán oly általánosságban szólnak, hogy belőlük jóformán semmi lényeges felvilágosítás sem szereshető, s csak beható kutatás után, kerülő utakon vagyunk képesek e bizonyítványok fogyatékoságát kipótolni.

Ez az oka, hogy akárhány jövevény család provenientiá-

járól semmit sem tud mondani Temes vármegye nemes családjainak írója. Ha a kihirdetett nemesi bizonyítványokban nem talált adatokat, azokat kerülő úton, messze terjedő kutatások révén megszerezni nem állt módjában s talán nem is tartotta fáradozásra érdemesnek. Ezért nem tudja, hogy az *Ágotha* család *udvarhelyi* előnévvel élt, s nemeslevelét 1660-ban II. Rákóczy György erdélyi fejedelemtől nyerte; hogy a *Bajcsy* család eredetileg Pozsony vármegyei, s czímerét, mely Siebmachernél látható, 1551 aug. 8-án kapta. A *debreczeni Bárány* család Lipóttól 1698 febr. 18-án új armalist kapott, és Heves vármegyében, valamint a Jászságban volt otthonos. A *Bede* család helyes neve: *Bethe*. A *Beliczay* családot máskép *Nemes*-nek is hívták s armalist Lipóttól kapott 1672-ben. *Bibich* Jakab azért tiltakozott unokatestvére György ellen, mert a Csanád vármegyei Kovácsháza pusztát egyedül ő kapta III. Károlytól adományul s így a *kovácsházi* előnévvel jogosan csak ő élhetett. A *Bodó* családot Bethlen Gábor nemesítette meg 1616 jul. 9-én. A *Bohus* család előneve nem *biharfalvi* (ilyen nevű helység nincs is), hanem *behárfalvi*. A *Capdebo* család nevéhez fűződött *Unani* név pedig nem valamely oroszországi községtől vett praedicatum, hanem csak ragadványgúnynév. Ugyanis az örmény *unajn*, *unan* (= szegény) szóval csúfolták hitsorsosai a nagyszabású ökörkereskedésből meggazdagodott Kápebo családot.

Előnévről szólván, meg kell jegyezniünk, hogy a *Csiki* család, ha használja is, helytelenül használja az *erzsébetvári* előnevet, mert a magyar topographia nem ismer és sohasem ismert Erzsébetvár-t, hanem igenis Erzsébetváros-t (Ebesfalvát). A *Csutak* család előneve is igazabban: *kászonimpérfalvi*, nem pedig *kászoni*. Az *Erős* család előneve talán *lenygyelfalvi*, nem pedig *bethlenfalvi*. (V. ö. Siebmacher: Wapenbuch.) Azt meg a helyes magyarság szempontjából kell kifogásolnunk, hogy a *Dániel* (és nem *Daniel*) család előnevét szamosujvár-németi-nek írja a szerző, a jó szamosujvár-németi helyett. A *Bokányi* család eredetileg Vas vármegyei, és 1690-ben kelt czímere megtalálható Balogh Gyulának a Vas vármegyei nemes családokról írt munkájában. A *Borsos* család fészke Zala vármegye, ott hirdették ki a Lipóttól 1667 máj. 12-én kapott nemeslevelet. A *Bota* család később *hollómezei Kupsa* néven nevezte magát, arról a *Kupsa* nevű őseről, a ki a nemességet szerezte Rákóczy Zsigmondtól 1607 jun. 17-én. A *Böjtös* családot máskép *Gyenes*-nek nevezték; ma is csupán *Gyenes* néven ismeretes Heves, Pest, Jász-Nagy-Kun-Szolnok vármegyékben. Az armalist is Gyenes nevének

szerezték 1693 jun. 8-án, s a nemességszerzők közt csakis egynek, Bertalannak a nevéhez íratott az »alias Bőjtös« megkülönböztetés. A *Dluholuczky* családról helyesen jegyzi meg a szerző, hogy nevét különbözőképp írja. Magam láttam Liptó vármegyének egy 1771 évi nemesi bizonyítványát, mely *Dluholuczky* néven nevezi a családot. Így írta magát Dluholuczky Lipót bihari eskütt is. Pedig a helyes alak: *Dluholuczky*. Így neveztetnek György és Bálint, Rudolf királynak abban az 1578-ban kelt adománylevelében, melylyel a Kiszely, Detrich, Luby és Andreánszky családokkal közösen Benedekfalvát, másképp Detrichfalvát, Konszka, Szentandrás falukat és Bresztovina pusztát nyerték, s a melyet Ferencz király 1825-ben megerősített.

Azonban elég is lesz már ebből, ámbár szolgálhatnánk többel is, de azt hisszük, ennyi is meggyőzheti a mű íróját, hogy jövőre egy kis kutatás a vármegyei levéltár anyagán s a vármegye határára kívül, a munka teljessége érdekében neuncsak nem árt, de szükséges is. Ezzel nem akarjuk a szerző buzgóságát megillető elismerést csökkenteni; ellenkezőleg, dicséretesen javára írjuk a genealogiai adatoknak a rendelkezésére álló anyaghoz képest meglepően eredményes összegyűjtését. Ezen adatok valódiságát, helyességét ellenőrizni természetesen nem áll módunkban, hiszen akkor magunknak is beható családtörténeti tanulmányokat kellene tennünk, s kérdés: állanának-e rendelkezésünkre azok az adatok, a melyeknek felhasználásával a jelen könyv szerzője egyik-másik család leszármazását és történetét valóságos kis monographiává bővítette ki? Csak az Appel, Asbóth, bethleni Bethlen, Bissingen-Nippenburg, Capdebo, Csekonics, Csernovics, Dániel, Deschán, Duka, Faur, Frummer (Szende), Gerliczy, Gorove, Gyika, Hiller, Hollósi családokról szóló részekre utasítjuk az olvasót.

Nem hagyhatjuk azonban kifogás nélkül a szerző eljárását a címerek leírása körül. Meg kell adni, hogy annak a sok új keletű czifra czímernek, melylyel a Temes vármegyei nemes családok ugyancsak bővelkednek, a leírása nem kis gondot és nem csekély ügyességet kíván. De ha valahol, akkor épen ezeknél a sok figurájú címereknél van különös értelme annak a heraldikai szabálynak, hogy a címerek leírása mennél rövidebb, de annál kifejezőbb legyen. Elhez természetesen a heraldikai műszók alapos ismerete szükséges. Csak így kerülhetni el azt a részletező terjengősséget, mely valamely gyakorlatlan címerfestővel szemben, ha mesterségére épen rászorulunk, talán indokolt lehet, de nem indokolt a kész heraldikussal és a laikus nagy közönséggel szemben. Amazt untatja és mosolygásra készíti, ezt pedig a dolog valódi érdeme nélkül zavarja

a bőbeszédű részletezés. Már pedig ebben a hibában a könyv szerzője nagyon is leledzik. A ki mező helyett osztályt, udvart. paizs helyett vértet, paizstartó helyett vért-ört. foszlányok helyett sisak-fedőt, korona helyett pártát, hatágú csillag helyett hatsugaras csillagot, hármás domb helyett hármás hegyet, pelikán helyett gödényt ír, az nyilvános jelét adja annak, hogy az általánosan elfogadott heraldikai kifejezésekkel nem eléggé ismerős. A leírásbeli bőbeszédűséggel pedig lépten nyomon találkozunk. Általánosan ismert, a heraldikában másképp nem is képzelhető dolgokat magyaráz a szerző, mint pl. mikor a sisakdíszként gyakran szereplő ökörszarvat vagy elefántormányt a Deschán család címérében, ekként írja le: »ívalakban széjjelválólag, közeledőleg és ismét széjjelválólag két elefántormány (a Gerliczy címérben épen *elefántagyar*) nő ki.« Az ízetlen címérleírásnak egyik legfeltűnőbb példája az Asbóth család címérének leírása, mely a latin szöveg szolgái hű követése, miközben a fordító tolla annyira megszalamlík, hogy a *judeo cumanorum* nála *kunok főkapitánya*, s a *hites jegyző* (juratus notarius) *esküdt jegyző* lesz.

A szöveg kellő nem értése ragadja csodálkozásra olyanokon, a mikén csodálni való épen semmi sincs. Szerinte az *Arsis armalis* keltezése érdekes, mert így hangzik: »Kelt udvarunknál a jelenleg Franciaországban levő kancelláriális osztály által«. Holott a latin szöveg így hangzik: »Datum per manus . . . Francisci Koháry . . . procancellarii, Divionii, in Gallia« . . . stb. azaz magyarul: Kelt Koháry Ferencz h. kancellár kezével Dijonban, Franciaországban. Hogy Ferencz császár és király 1814 márcz. 28-án a Napoleonnal való leszámolás miatt Dijonban kényszerült tartózkodni, s országos és hivatalos ügyeket ott is intézett el, az nem annyira érdekes, mint inkább természetes dolog.

A kötethez 25 címérlap járúl, folytatásául az első kötethez mellékelt címérlapoknak. A lapok színesek s első pillanatra tetszetősek. Azonban a heraldikai szabályoknak, legalább a színjelzés tekintetében, gyakran nem felelnek meg. Hol sötétebbek, hol világosabbak a kelleténél. Gyakori a rajzolási hiba is. Csak a Beniczky címér hattyuját, az Erős család címérében a koronából kinövő hármás zöld sziklát, a báró Baich család címérének griffjeit s hármás zöld dombját kell megtekinteni. A Beniczky család címere rajzát egyéb tekintetben is érdemes összehasonlítani mind a *Siebmacher*-nél mind a *Köszeghi Sándor* »Nemes családok Pest vármegyében« című könyve előlapján látható címérrel. A paizsalakok korhűség szempontjából sok kifogás alá esnek; pl. a *Faur* család címéré-

nél, melynek sisakja és foszlányai nem felelnek meg az erdélyi fejedelem kancelláriájából 1631-ben származó stylusnak, nem is szólva a sisakdíszül szolgáló, erdélyi armalisokban szokatlan tollakról. De legjobban kihívja a kritikát az *Asbóth* család címérének rajza. Ezt a címert III. Károly adományozta 1715-ben; nem is oly régen; mindenesetre abban a korban, mikor a Zsigmond korabeli tárcsás dült paizs, a sisaknak a paizs egyik csücskén való elhelyezése s a foszlányok azon korabeli stylizálása már idejét multa; tehát olyan alakban való kivitele, mint a minőben a Lendvai címەرlapja mutatja, nem egyéb a kor meghazudtolásánál. A címەر szövege maga *scutum erectum*-ról azaz *álló paizs*-ról szól, tehát dölve ábrázolni nem szabad, még a családi híúság kedvéért sem. Mert a *mundus vult decipi* elve komoly tudományos munkában nem érvényesíthet.

Még sok megjegyzést tehetnénk az előttünk fekvő könyvre. De szerzője ennyiből is meggyőződhetik, hogy érdemesnek tartottuk munkájával behatóan és az ügy iránti szeretettel foglalkozni. Megjegyzéseinket vegye olybá, mint azon óhajtásunk kifejezését, hogy a hátralevő harmadik kötetben igyekezzék még becsesebbet, maradandóbbat nyújtani a hazai családtörténet irodalmának.

I. J.

Az egri érseki jogliceum története 1740—1896. Irta a kar megbízásából *Udvardy László* kebelbeli ny. r. tanár. Eger, 1898.

Érseki liceum kny. 4-r. XV, 935 l. Egy képmelléklettel.

Az egri jogi iskola 1740-ben történt megalapításától az 1777 évi *Ratio Elucutionis* kibocsátásáig a maga nemében egyedül álló gyakorlati szakiskola volt. Nem jogtudósokat, hanem kifejezetten prókátorokat kívánt nevelni, még pedig olyanokat, kik a katolikus jogok védelme teréről a protestáns ügyvédeknek lassankint kiszorítsák. Maga az alapító is kinyilatkoztatta ezt, s e nyilatkozat megfelel a tényleges állapotnak. A protestáns ügyvédek és jogtanácsosok nem épen autodidakták voltak, mint Udvardy véli, hanem nagyrészt a nyugati egyetemeken szereztek jogi tudásukat. Gondoljunk a hallei egyetemre, melyben a XVIII-ik század első felében Thomasius tanított természetjogot, Böhmer egyházjogot és Heineccius római jogot, — vagy az altdorfi akadémiára, a hol a híres Heumann tanszéke körül sereglettek össze a minden rendű és nemzetiségű hallgatók. A Magyarországból külföldre vándorló studiosusok az akkori idők divatja szerint nemcsak theológiát hallgattak odakünn, hanem a jogi és philosophiai előadásokat is szorgalmasan látogatták.

Szerettük volna, ha Udvardy László az egri jogi iskola első évtizedeinek történetébe bevonta volna az egész hazai jogtanítás jellemzését, s kapcsolatosan kitért volna a külföldi jogtanítás egykorú rendjére is. Bizonyára ő lett volna ez érdekes összehasonlítás megtételére a legilletékesebb. Csak akkor láttuk volna meg világosan, hogy milyen színvonalon mozgott az egri jogi studium. Így elszigetelten, a mint elvonulnak előttünk a Foglár alkotásának első évei, több fontos kérdésre nem kapunk kielégítő választ. A legfontosabb valamennyi közt, hogy miért nem tanítottak Egerben akkortájt római jogot? Az alapítvány korlátoltsága nem szolgálhatott erre okúl, mert hiszen 1755-ben a *jus patrium* két tanszéke mellé csakis azért szerveztek egy harmadikat a történelem, mathesis, polgári építészet, geometria és földrajz számára, hogy a joghallgatók hasznosan tölthessék el fölös idejüket. E harmadik tanszék épügy lehetett volna a római jog tanításával egybekötve. — Nem kapunk továbbá kellő betekintést a jogi oktatás tartalmába és szellemébe, mert Udvardy elmulasztja a használt kézikönyveket jellemezni. Ott van Huszty *Jurisprudentiá*-ja, mely egymagában is megérdemelte volna a beható méltatást. Udvardy bizonyára a mostaninál is nagyobb szolgálatot tett volna a történeti tudománynak, ha jogi tudásával ismertette és bírálta volna ama tankönyveket, melyeket a tanárok használtak.

A műnek egy másik hiányát a szerkesztés módjában találom. A szerző adattárnak is tekinti ugyan könyvét, de mint a tapasztalat megmutatta, az adatok közlésének és a művészi szerkesztésnek kettős célját egyszerre elérni a legritkább esetekben sikerül. A mai módszer követelményeinek kevésbé tesz eleget az olyan író, a ki előadása menetét minduntalan lapokra terjedő latin okiratok teljes közlésével szakítja félbe, s mint a krónikás, évről-évre, napról-napra haladva jegyzi fel minden aprólékos mellékkörülménnyel együtt az eseményeket. Udvardy is, úgy gondolom, helyesebben cselekedett volna, ha az összes okiratokat a könyv végére utalja, s a szövegben a szoros időrend egymásutánját elhagyva, a nagyobb korszakok keretein belül némi szabadsággal jár el a lényeges adatok és jellemvonások csoportosításában. Összefoglalni azt, a mi együvé tartozik; helyesen kiválogatni az adatok tengernyi sokaságából a valóban fontos és elhatározó vonásokat: a legnehezebb, de egyúttal a leghálásabb feladatok egyike.

De sietek túlesni e hiányok felsorolásán, melyekkel szemben e műnek sok becses tulajdona van. Első sorban, feltétlen dicséretet érdemel az a nagy fáradság, melylyel a szerző az adatokat összegyűjtötte, s az a ritka lelkiismeretesség, melylyel

azokat felhasználta. A könyv függelékében található okirattár szövege megbízhatóság dolgában alig hágy fen kívánni valót. Az egri jogi iskola története csak az ottani levéltárak anyagából szerkeszthető meg kimerítő teljességgel, mert a budapesti levéltárak — mint erről magam is meggyőződtem — épen ezen tanintézetre vonatkozólag fölötte hézagosak. Még a királyi curiától eredő 1755-ik évi szabályzat szövegét sem sikerült Budapesten megtalálnom, s épen Udvardy László szíves készsége segített ki e nehézségből akkor, mikor e tárggyal foglalkoznom kellett. Ha mégis néhány pótló adatot iktatok ide, nem azért teszem, hogy a szerző előadását megigazítsam; csak ki akarom egészíteni azt a gazdag anyagot, melyet ő saját erejéből és valóban elismerésre méltó szorgalommal kutatott fel. E kiegészítő adatok a következők: 1. az Orsz. Levéltárban őrzött 1754 évi 76 számú *Originalis Referada*, melyben Foglár János »pro informatione Sacratissimae Caesareo-Regiae Suae Majestatis« a jogi iskolának ezen évi állapotáról jelentést tesz; 2. ugyanazon levéltárnak »*Concept. Orig. Ref. Nr. 205 ex 1754*« jelzetű irata, mely Szirmay és Lakatos nevű egri joghallgatóknak egy fegyelmi esetét tárgyalja;¹⁾ 3. ugyanazon levéltár magyar udvari kancelláriai osztályának »*Hungarica-Pálffyana*« című becses gyűjteményében a »*Fasc. 33. Nr. 34.*« jelzetű irat, mely azonban nem egyéb, mint német nyelvű kivonata annak az előterjesztésnek, melyet Esterházy Károly püspök 1763 október 14-én intézett legfelsőbb helyre, az egri Universitas érdekében (ennek a kivonatnak jelentősége nincsen, mert Udvardy a 30—35. lapokon magát a latin eredetét közli); 4. a Magyar Nemzeti Múzeum *Fol. Lat. 105.* számú gyűjteménye. Ebben Kovachich György Magyarország összes katolikus tanintézeteinek a Jézus-társaság feloszlátása után való, 1774 évi állapotát mutatja ki azon hivatalos jelentések alapján, melyeket az egyházmegyei hatóságok a Helytartótanács elé terjesztettek. E gyűjtemény foglalja magában azt az anyagot, melyet Kovachich a *Merkur von Ungarn* című folyóirat 1787-iki évfolyamának I. részében közöl, s megvan benne (82—89. l.) kivonata az egri püspök jelentésének is. Megtudjuk belőle, hogy még az 1774 évben is négy orvostanhallgatója volt az egri főiskolának.²⁾

¹⁾ Valószínűleg ennek a tárgyalásnak volt kifolyása az Udvardy László által (558. l.) ismertetett, 1754 évi július 22-én, illetőleg szeptember 5-én kelt udvari rendelet.

²⁾ *Medicinae studii horae sunt: Mane ab hora 8-a ad 9-am, ubi simul cum professore in infirmania Ft. Misericordiae sensim proxim discipuli excipere condiscunt, a meridie ab hora 2-a usque ad 4-am plerumque, prout publicum professoris officium tempus indulget, etiam ulterius*

Az egri jogi iskola kizárólag katolikus jellegű tanintézet volt mindenkor. Az iskolának e felekezeti jellegét Udvardy kellőképen méltatja a kor álláspontja és a források tanubizonyossága szerint. Ítélete azonban korántsem ragadja történeti subjektivismusra vagy épen szertelenségekre, mit különben ily komoly és lelkiismeretes kutatóról nem is lehet feltételezni. A ki mélyen belemerül tárgyába s azt teljesen és alaposan ismeri, ritkán fog véteni a tárgyilagosság követelménye ellen. Az elsiegett és helytelen generalisatióknak, az egyoldalú magasztalásnak avagy gáncsoskodásnak gyökere majdnem mindig felszínes kutatásban rejlik.

Udvardy számos új és ismeretlen dolgot hozott napfényre. Kicsoda tudott eddig arról, hogy Egerben már a nagyszombati egyetem orvosi karának megalapítása előtt tanítottak — bár szerény keretben és kezdetleges eszközökkel — orvosi tudományokat? A könyvnek idevágó részei felfedezés számba mennek. S az iskola további fejlődésének rajza is nem egy új oldalról mutatja be hazánk oktatásügyének történetét. Az első országos rendezést csak néhány évvel élte túl az iskola, mert a kormány az 1783/4 tanév végével megszünteti mind a jogi, mind a philosophiai tanfolyamot. II. Lipót trónraléptével újra megnyílnak a jogi iskola hallgató termei s kezdetét veszi az erősen érvényesülő állami felügyelet. A kormány számos rendelettel igyekszik szabályozni a tanítást és fegyelmet. Az 1806 évi *Ratio Educationis* az eddigi ingadozó eljárás helyébe hosszú időre való biztos alapot rak. Kezdetben a Helytartótanács az egri lyceummal szemben is az országos normát igyekszik érvényesíteni teljes szigorúsággal, de utóbb eláll ettől, és sorsára, illetőleg az intézetet mindenkor szívökön viselő egri érsekekre bízva a jogi studium berendezését. Közben a lyceum nagy válságokon megy keresztül, melyek közt első sorban a devaluatio említendő. Csak az áldozatkészség újabb forrásainak megnyitásával volt lehetséges a jogi tanfolyamot megmenteni. A tanárok jönnek-mennek, de az intézet tovább él, majd erőre kelve, majd színvonaláról leszorítva a mostoha viszonyok hatalma által. A fejlődés rajzát mindenütt tanulságos művelődéstörténeti adatok tarkítják, melyeknek egybefoglalása érdemes feladat volna. Mennyi ügyszeretet és kötelességérzet mindenütt, s mily tömege az anyagi nehézségeknek, a minden oldalról felmerülő korlátoknak! Gazdag képe tárul elénk az egymást felváltó korszakoknak, melyeknek majd derült, majd

prolongatur tempus praelectionis. Die Sabbathi fit repetitio, et destinata etiam aphorismorum Hypocratis (*így*) interpretatio, quibus examina et tentamina duplicia accedunt Medicinae studiosi: 4

borús politikai eseményei rávetik fényüket vagy árnyékukat a csendesen és zajtalanul működő egri iskolára is, a hol a hazának oly sok derék fia nyerte jogi kiképeztetését.

Készséggel ajánlom a tudós kutatók figyelmébe e könyvet, mely díszes külsejével is előkelő helyet foglal el tudományos irodalmunkban.

FINÁCZY ERNŐ.

A görögök története a római hódítás koráig. A legújabb kutatások nyomán írta Gyomlay Gyula. (Marczali Henrik: Nagy Képes Világtörténet II. k.) Budapest, 1899. Kiadják Franklin-társulat. Révai testvérek. Nagy 8-r. XXIV, 691 l. Számos képpel. műmelléklettel és térképpel.

Legyünk igazságosak. Ha valaki szaktudósok számára írja meg a *görögök történetét*, és nem önálló forrástanulmányok alapján búvárolja össze műve anyagát, nem a saját önálló gondolatai alapján szervezi meg ezen anyag földolgozását, hanem elejétől mindvégig másodkézből merít, azaz már kész szakmunkákból állítja össze a maga könyvét, a nélkül hogy ezt akár a címlapon, akár az előszóban nyíltan bevallaná: akkor az ily szerző menthetetlenül elvesztette a jogcímét arra, hogy művét komolyan számba vegye a szaktudományos kritika, sőt egyenesen kiteszi magát — ugyancsak a szaktudós kritika részéről — a leglesújtóbb ítéletnek. Egészen más elbírálás alá esik az olyan munka, melyről szerzője nyíltan bevallja, hogy nem szaktudósok, hanem a tágabb körű nagy közönség számára készült, kivált ha — miként Gyomlay Gyula — maga már a címlapon kinyilatkoztatja: hogy könyvét a »legújabb kutatások nyomán« írta meg. Az ilyen természetű munkánál első sorban nem azt kell nézni, hogy vajjon önálló búvárlatokban gyökerezik-e a nagy közönség számára írt *ismertető* munka, hanem azt, hogy híven tükrözteti-e vissza a tudomány mai állását a nagy közönség átlagos ismeretköréhez képest. Gyomlay Gyula műve ez utóbbi kategóriába tartozik, és mint ilyen tagadhatatlanul szolgálatot tett a mi — e részben a legeslegújabb időkig ugyancsak szegényes — irodalmunknak. Fölhasználta ugyanis a legújabb — önálló búvárlatokban gyökerező — szakműveket: *Beloch*, *Busolt*, *Meyer Eduard*, *Hertzberg* és *Holm* nagytekintélyű műveit, sőt legtöbbször teljes hűséggel adta vissza magyarul mindez elsőrangú szakbúvár történetírók munkálatait szakaszról szakaszra, a szerint, a mint az illető német szerző munkálatát a legsikerültebbnek találta egyik-másik korszak ecsetelésében; ott pedig, a hol nem tartotta magát betűről betűre az illető szerzők szövegéhez, a

legtöbb esetben akként árnyalt, hogy nincs kizárva annak a lehetősége, hogy Gyomlay másként fogta föl az illető forrásokból meritendő tanulságokat. Mert hogy Gyomlay, midőn az említett szerzők egyes szakaszait magyarra fordította, képes volt a forrásokat is szemmel tartani: ezt nem fogja kétségbe vonhatni senki, a ki e derék philologusunknak görög képzettségét közelebről ismeri. Bizonyára, egészen másként ütött volna ki még e nagy közönség számára készült, tehát bevalottan nem a tudomány fejlesztésére, hanem csakis ismertetésre szánt munka, ha nem görög-philologus, hanem valamely átlagos általános műveltségű publicista, újságíró vagy szépíró állt volna neki Beloch, Busolt, Meyer Eduard, Hertzberg és Holm műveinek, hogy azokból a *Nagy Képes Világtörténet* számára egy 691 lapra terjedő vastag kötetet összefordítson. Sőt, hozzá kell tennünk még azt is, hogy *Gyomlay* önálló fölfogással szúrt közbe itt-ott még némi eredményeket a fönt jelzett német műveken kívül álló kutatásokból is; a Nagy Sándorra következő időkre nézve pedig már csak azért sem tartotta magát az említett írókhoz, mert azok — Hertzbergtől eltekintve — tüzetesen nem is foglalkoznak azon korral.

Mindezt a méltányosság mondatja velünk. Amde még ez álláspontra helyezkedve is nagyon kell sajnálnunk, hogy a szerző kitette magát a szigorúan mérlegelő kritika kegyetlen támadásainak, és hogy nem bírt ellentállni az üzleti tényezők kényszerítő befolyásának, — midőn töröltetni engedte az előszóból annak bevallását, hogy műve a fönt megnevezett német szerzők művei egyes szakaszainak magyarra fordításából jött legnagyobb részt létre. Arra, hogy Gyomlay jelen munkáját itten tüzetesebben bíráljuk, nincs sem ok, sem alkalom; mert akkor tulajdonképen Hertzberg, Beloch, Busolt, Holm és Meyer Eduard műveit kellene bírálnunk; az egyes részek fordítására pedig csak azt mondhatjuk: hogy legnagyobb részt jó fordítások. Amde arra mégis kérjük Gyomlayt, hogy vaskos munkájának netaláni második kiadása alkalmával tegye ki okvetetlenül a címlapon, hogy a legújabb kutatások nyomán, névleg Beloch, Busolt, Hertzberg, Holm és Meyer Eduard után írta a könyvet. Ha szerzőnk ezt megteszi, akkor a kritika is egészen más álláspontot fog elfoglalni vele szemben. El fogja ismerni, hogy hasznos munkát végzett a nagy közönség számára. Addig pedig igyekezzék az ő jeles *philologiai* képzettségét újabb önálló munkálatok által érvényesíteni. Hiszen a mi hibát ő a kiadó czég kedvéért elkövetett, azt szívesen meg fogja neki ez esetben bocsítani a kritika. Sz.

T Á R C Z A.

EGY RÉGI VÁROSI PROTOCOLLUM.

A Vas vármegyében fekvő Németujvár, hajdan nevezetes vár és mezőváros, ma egyszerű kisközség. Lakossága kerekszámban összesen kétezer lélek, kiknek nagy többsége (1594) német, s csak mintegy hatodrésze (352) magyar; a horvátok száma (35) elenyészőleg csekély. Vallásra nézve a lakosság túlnyomóan római katolikus (1695); ezenkívül van 79 ágostai evangélikus, 10 ev. református és 219 zsidó.

Mennyivel más volt Németujvár képe a XVII-ik században!

A község levéltárában szerencsésen elkerülte az enyészetet egy régi jegyzőkönyv, mely az akkori város polgárságának nemzetiségi viszonyaira és birtokállapotaira vonatkozólag rendkívül érdekes adatokat tartalmaz.

A kéziratra Herman Ottó hívta fel Szily Kálmán akadémiai főtítkár figyelmét, ki azt a főispán útján fölkérte az Akadémia főtítkári hivatalába. Ezen a réven jutottam hozzá, hogy a vaskos folio kötetet átlapozhattam s adatai közt böngészhettem. Addig is, míg a nagyérdékű helytörténeti emlék hivatott feldolgozóra találna, helyén valónak tartom főbb adatait olvasóinkkal megismertetni.

A kézirat mintegy négyujjnyi vastag ívrét alakú kötet: a XVII-ik század elején készülhetett pergament-kötésbe van foglalva s lapjai nincsenek számozva. Kezdődik egy 1612 évi junius 1-én a város bírái és esküttei előtt kiállított latin bizonyáglevéllel, dorsumán e feljegyzéssel: *Merlachich Janos haza levelenek massa*; azután tartalmazza — de már mind *magyar* nyelven — a városi tanács előtt végbement jogügyleteket, adásvevéseket, leltárákat és tanukihallgatásokat, évről-évre haladó sorrendben 1711-ig; 1712-ben egyszerre németté változik, de ettől fogva már kevés a bejegyzés, s 1745 márczius 28-ikával záródik a jegyzőkönyv.

Az időről időre változó írást feltűntető bejegyzések minden kétségen kívül a városi notariusok kezétől származnak. Az említett

egyetlen latin fassiót s a végén levő néhány német ügyiratot kivéve, mondhatni, hogy a protocollum kilencz tizedrészében tiszta magyar szövegű.

A városi tanács évenként választott bíróból, *farger-* vagy *forger-*ből (a mi a német *Vorgeher*-nek felel meg) és tizenkét esküttből állott. Néha említve van a *kisbíró* is. Minden jogügylet kötése alkalmával névszerint fel vannak sorolva mindnyójan. úgy hogy Németujvár XVII-ik századi előjáróinak névsora e protocollumból egészen pontosan összeállítható. A városi tanácstagok névsorában törzsökös magyar nevekkel találkozunk: u. m. *Nyeregjáró Péter*, *Császár Benedek*, *Gerencsér Kálmán*, *Lakattjáró Mihály*, *Ötvös Farkas*, *Takács János*, *Csizmazia György*, *Kopjajáró Péter* stb. De vannak kisebb részben német nevek is, mint: *Greller Motes*, *Foyt Mothez*, *Prummer Ruep*, *Mert Hoz*, *Hanz Visenport*, *Smit Matli*, *Tisler Jerig* stb. Előfordulnak horvát nevek is, mint: *Obojkovics*, *Vojnovics*, *Rajkovác*, *Medosics*, *Latinics*, *Doctorics* stb.

Németujvár városa ez időben két részből állott: egyik maga a *vár*, mely 1524 óta a gróf Batthyány család tulajdona s egyszersmind székhelye volt. Itt működött Batthyány Boldizsár pártfogása mellett 1582--1597 közt Manlius János vándornyomdájja, melyen a híres németujvári predikátor és udvari pap, *Beythe István*, a maga könyveit kinyomatta. A várhegy körül, miként ma is, a *hostát* terült el, a hol a polgárok házai emelkedtek. Természet szerint a jogügyletek legnagyobb része a hostátbéli házakra s a hozzájuk tartozó kertekre, földekre és rétekre vonatkozik. A városi tanács első folyamodású törvényszék, honnan a felebbezés az úri-székhez történik. Nagy számmal folynak le szemünk előtt a különféle becsületsértési, hatalmaskodási és osztozkodási perek, melyekre nézve »az mi törvényünk így vagy amúgy delibérált«; helylyelközzel találkozunk az úriszék deliberatióival is. A tilalmak határ-ideje szent György napja, vagyis április 24-ike, melyet pontosan meg kell tartani: meg is tartják az ügyesbajos felek, s némely esztendőben hosszú lajstromot tesznek ki a protestatiók.

A hostátbéli polgári családokba házasodnak rendszerint a grófi udvar »főember szolgálai« vagy az ott alkalmazott mesteremberek, s azután ők maguk is városi polgárokká válnak. Így mondatik 1618-ban Marusicz Mátyás főporkolábról, hogy felesége volt »az néhai nemzetes és böczületes boldogh emlékezetű Böyte István leánya, Kata asszony«. Általában a Beythe családra vonatkozálag, mely a város törzsökös családai közé látszik tartozni, e protocollum sok érdekes adatot tartalmaz. 1645-ben Dobronovicz Miklós a porkoláb, kinek szintén vannak ügyesbajos dolgai a pol-

gárokkal. 1648-ban Falusi Boldizsár viceporkoláb, s végül 1699-ben Röhonczy Imre György főporkoláb vannak említve.

Feltűnő kevés számmal fordulnak elő a protocollumban *statutumok*; a minék talán az lehet a magyarázata, hogy ezeket más könyvbe írták be.

Egy 1633 április 24-én kelt statutum így hangzik: »Németujvári városi bíró, farger, esküttek, be adván kezeket, köz akarathúl végeztek azt, hogy ennek utánna valamikor váráss törvénye szolgáltatik, reggel 7 óraker minden eskütt tartozzék compareálni az bíró házánál. Az mely nem compareál az 7 órára, de facto 50 pénzt vehessen az váráss rajta. Ha mely esküttnek oly dolga, uta avagy nyavalyája történnék, tartozzék az előtt harmad nappal bíró uramat certificálni elegendő okkal jelen nem létele felől. Az törvény tizenkét óráig tartson; ha mi pör fön marad, ismét más nap 7 óraker vegyék elő, et sic deinceps.«

Az 1648 május 4-én alkotott statutumnak par-ja van a protocollumhoz mellékelve. Ennek rövidre összevont foglalata a következő: »Az tekintetes és nagyságos gróf Batthyáni Ádám urunk ő nagysága parancsolattyából mi németujvári nemesek közönségesen gyülekeztünk öszve, legelőszér, hogy városi bírót és forgert tegyünk ezen városnak régi jó szokása szerint; néminemű panaszok is jüttenek urunk ő nagysága eleiben városi bíránk és esküttektül, köztünk lakozó némely nemes uraimék ellen, azoknak eligazítására; hogy ha eddig valami rendetlen excessusok estenek is, ennek utánna ne legyenek, ha penig történet szerint lennének, ilyen móddal köllessék ellenek procedálni és a jó rendtartást megtartani.« — A tavalyi bíró és forger újra megválasztatván, így folytatja: »Mivel ezen város nemcsak polgár rendből áll, hanem jobbára főképpen az belső város fő nemes és vitézlo rendből, az bíró peniglen együgyü mesterember lévén, nem szinte láttatik minden dolgoknak rendessen végben vételére elégségesnek, azért közzölünk is választottunk egy fő embert, az nemes és vitézlo Falusi Boldizsár uramat, urunk ő nagysága egyik németujvári viceporkolábját, adván ő kegyelmének tellyes authoritást, hogy ha valami dolgokban az városi bíró törvényesen elő nem tudna menni, az bíró tartozik ő kegyelméhez és tisztartó uramhoz konfugiálni.« — Ezután következnek az egyes punctumok a kertek bekerítése, marhák tilosba hajtása, bíró meg nem becsülése, mészárosok húsmérése s végül az utak csinálása dolgában. Külön statutum rendelkezik arra nézve, hogy a mészárosok mihez tartsák magukat.

A szereplő polgárok közt találkoznak még ma is élő családok őseivel; így a többek közt előkelő birtokos Szily István, a

Nagyszigeti Szily család megalapítója. Itt élnek a Vojnovicsok. Nárai Szabók stb. ősei is.

Nagy számmal fordulnak elő a polgárok sorában a *Nyeregjártó*, *Kopjajártó*, *Puskacsinaló* stb. vezetéknevűek. E nevek viselői eredetileg a grófi udvar alkalmazottjai valának. *Marx Kyer* vagy másutt *Khiersner* 1651—1661 közt puskacsinaló, s többízben folyamodik a város törvényszékéhez. *Unger György* gróf Batthyány Ferencz és Zsigmond ő nagyságok ujbári főkulesárja 1678-ban.

Mint »megyés« vagyis szomszédos terület 1645-től sokszor kerül szóba az uradalom haltartója és halastava, s az alsó városban nemcsak az uradalomnak (1653). hanem a városnak is van »korczoma-háza«. Ez utóbbiban 1650-ben *Tengeli János* a korcsáros.

Az uradalomnak malma is van a város alatt folyó patakon; egyik városi polgár *Patakörző* vezetéknevet visel. A városon kívül emelkedik (1644) a tégláégető és téglaszin.

Általában művelődéstörténeti adat igen sok van a protocollumban. Különösen a negyvenes évektől fogva gyakran olvassuk az adásvételi szerződések záradékában: »az áldomást is megadtam az mint szokás« (1644). vagy: »az áldomást is bemutatták és itták meg.« (1645.)

A szántóföldek meghatárolása alkalmával többízben előfordúl a *Barút major*. a ferencziek gazdasága. A klastrom a belső városban állott. »Beythe István uram az ő belső városi házát a kalastrom előtt örök áron eladja nemes és neimzetes Rethes Balázs deáknak.« (1650.)

Több egyháztörténeti adata is bukkanunk. 1616-ban *Hory István* a predikátor Németujvárott; mindenesetre a híres Beythe István utóda. ki tudvalevőleg itt halt meg 1612-ben. 1648-ban szó van a német pap házáról; e szerint a r. katolikus német polgárok számára már ekkor plebánia is állott fen. Még inkább kitűnik ez a következő 1657 évi adatból: »Kőműves Tamás meghagyott özvegye felvallotta az hostátban nímet aliter Jacobi szentegyház mellett levő házát az tisztelendő György Sankovicz uramnak«. Említ a jegyzőkönyv környékbeli papokat is: 1649-ben szentmiklósi plebánus *Turkovicz Mátyás*, köveskúti predikátor pedig *Lusaikovicz András*. Nagy Farkas özvegye 1651-ben eladja a szentmiklósi egyház alatt való rétjét.

Érdekes adat a következő is: »Város notariussa Asztili Mihály; lészen fizetése készpénzül esztendeig frt 3.« (1685.) A városi notariusok közül csak ennek az egynek a nevét örököltette meg a protocollum; ez sem ment messze a fizetésével; de hihetőleg annál busásabbak lehettek mellékjövödelmei.

A század vége felé (1685) szomorúan hangzik a városi

előjárásának az a nyilatkozata, hogy egy darab szántóföldet »az németek súlyos adója miatt kényszerítettünk eladni.«

Lassanként csakugyan a német lesz úrrá a városon; érzésben, nyelvben, vagyonban egyaránt. s Németujvár jelentősége az idők folyamán mindinkább enyészik.

A mint ezekből is látható, a város egykori virágzásának igen érdekes maradványa ez a protocollum, melyből e részleteket innen-onnan kiböngésztük. A nyelvkincsek után kutató bűvár ritka szókat vagy ismeretlen kifejezéseket nem igen fog találni benne, bár elvétele ilyeneket is fedezhet föl a műértő szem; hanem azért a magyar bejegyzések, mint a török világ idején szokásos városi törvénykezés érdekes emlékei, sohasem fognak becsökből veszíteni.

Vas vármegye monographusa is nagy hasznát fogja látni e gazdag gyűjteménynek.

BOROVSZKY SAMU.

A MURÁNY VÁRÁBAN TALÁLT KOPORSÓK SORSA.

A *Századok* mult évi utolsó füzetében (930. l.) Illéssy János az Országos Levéltár helytartótanácsi osztályában őrzött akták alapján igen érdekes adatokat közölt a murányi várban 1776-ban talált koporsókról. Elolvassván a czikkelyt, azt láttam, hogy a közlő a kérdéses koporsókról egészen mást mond, mint a mit a környékbeli lakosok e dolgról mostanáig tudtak és beszéltek. Figyelembe véve Illéssy János forrását, a melynek hitelességéhez kétség nem fér, természetesen az ő részén van az igazság, ezt előre kell bocsátanom, de mindamelllett azt hiszem, nem lesz érdektelen azt is közzé tenni, a mit a Murány környéki feljegyzések *) e kérdésről mondanak.

Első helyen áll e feljegyzések sorában az a körülbelül két írott ívre terjedő s a várról szóló monographia, mely a murányi vár allyán épült erdészi lakás egyik szobájában elhelyezett vendégkönyv elején olvasható. A monographia eredetileg németül íratott, de szép magyar fordítása is megvan néhány lappal odább; szerzője *Ferentsik Sámuel* volt jolsvai evangélikus lelkész, a ki sokat foglalkozott az ottani vidék történetével, s a ki 1855-ben a Jolsván pusztító kolerának esett áldozatul. Különben mint meteorologus is híres volt.

A koporsókat ő is említi, de — mint föntebb is jeleztem —

*) Közbevetjük, hogy e feljegyzések — mint látni fogjuk — volta-képen nem is ellenkeznek az Illéssy által felkutatott adatokkal, hanem inkább kiegészítik azokat. *Szerk.*

egészen mást mond róluk, mint Illéssy a hiteles adatok alapján. Ferentsik a következőket írja: »Einige Naturforscher erstiegen das Schloss im Jahre 1782. Die wenigen Inschriften, die man fand, sind jetzt in einem renovirten Häuschen eingemauert.*) In der Gruft wurden vier metallene Todtentruhen gefunden, welche des Georg Széchy, seiner Gemahlin Maria Drugeth von Homonna, Franz Wesselényi und des Prinzen von Troppau (Illéssy közleményében: Troppen Ferencz György) Leichname bargen.«

Ferentsik ezen adatait kiegészítik azon régi feljegyzések, melyek *Droppa József* murányallyai nyugalmazott tanító birtokában vannak. Ezek szerint a négy kettős koporsó csakugyan rézből és ónból volt készítve, s tényleg az említett természettudósok által 1782-ben eszközölt ásatáskor került napvilágra. A koporsókban elhelyezett tetemekre nézve sincsen eltérés, csak a troppauai hercegről mondják még a Droppa-féle feljegyzések, hogy a herceg mint vendég hirtelen halállal mult ki a murányi várban s itt temettetett el. Évszámot nem említenek.

Hová lettek a koporsók, mi történt velük? erre a kérdésre a helytartótanácsi akták nem adnak feleletet, de annyit megtudunk belőlök, hogy a várbeli lelkész — a kinek nem lehetett valami kegyeletes intentiója a koporsókkal — már 1715-ben engedélyt kért az esztergomi érsektől, hogy azok anyagát értékesíthesse, mert a kápolna restaurációjához pénz kell. Az akkori primás megtagadta az engedélyt, hanem azért a koporsók — Ferentsik és Droppa feljegyzései szerint — végre mégis csak eladásra kerültek, és pedig a kassai rézművesek vették meg és dolgozták fel a »különös érték és jelentőség nélküli« anyagot. »Diese kupfernen Särge, von keiner Bedeutung und besonderem Werthe wurden Kupferschmieden verkauft« — mondja Ferentsik az említett helyen. Droppa is tud az eladásról, mert nagyatyja, ki szintén intelligens ember volt s szorgalmasan gyűjtögette a murányi vár multjára vonatkozó adatokat, mint megtörtént dologról beszélt róla unokájának. De hogy kinek a rendelkezéséből adat-

*) Az akkor előkerült két kőtábla ma is megvan a vár egyetlen egy épen fentartott házának egyik szobafalán. A feliratokat közölte volt Acsády Ignác, *Széchy Mária* életrajzában (M. Tört. Életr. I. évf.) a 112 és 113-ik lapokon. — Nem hallgathatom el e helyen azt a valótlán híresztelést, mely nemrég bejárta a lapokat, hogy t. i. ezen két kőtáblához közel felfedezték a falon a számtalan látogató neve között Petőfi nevét is azon dátummal együtt, a mikor ott járt, és hogy az uradalom igazgatósága üveg alá tétette a nagy költő kezevonását. Midőn a mult év május havában a besztercebányai főgymnasium nagyobb tanulóival a murányi várat meglátogattam, kerestem a Petőfi-autogrammat, de sehol sem találtam; kérdeztem a murányi uradalmi tisztet is felőle, de ők sem tudtak róla semmit s valótlannak mondták a híresztelést.

tak el a koporsók, hová lettek a beunök porladozó hamvak? erről hallgatnak a feljegyzések.

Széchy György koporsójának Wagnernél (Collectanea geneal. hist. dec. II. 113—129. ll.), a Wesselényiének pedig a Hevenessi kézirati gyűjteményében megörökített feliratához közlöm harmadikül azt, mely Homonnai Drugeth Mária koporsóján volt olvasható:

Haec ego quondam Comes Szechjana Drugeth,
 Homonaiadum Maria nomine clara fui.
 Claudor in angusta post fata novissima tumba,
 Nil moror, hic placide nam recubare licet.
 Tristes saepe dedi devoto pectore planctus
 Exstimulans Christum voce gemente meum.
 Impedio terrae gratas jam lacta latebras
 Laetior ad Christi mox exitura tubas,
 Ac licet hoc antro prostrato corpore condor
 Liber at in coelo spiritus astra movet.
 Quisquis es, ut mecum coele condiscere, nec non
 In Domino valeas vivere, disce mori.
 Veni D(omi)ne Jesu, etiam veni cito. Amen.
 Apocal. Cap. ult. Job. Cap. XIX. 25. 26. 27.
 Scio enim quod Redemptor meus vivat.

A koporsónak lábtól való részén:

Illustrissima Domina D. Maria Drugeth de Homonna, Illustrissimi ac M(agnifici) D(omi)ni Georgii Szechy de R(ima)szech relicta vidua, quae annos XVII vivens in matrimonio, divina benedictione vidit filios: Joannem, Petrum, Samuelem et Georgium, nec non filias: Mariam, Barbaram, Catarinam, Evam et Magdalenam de Rimaszech. Erga matrem desideratissimam pietate et observantia ductae. Obiit A(nno) D(omi)ni MDCXLIII. 18-a Maji.

JURKOVICH EMIL.

ÉSZREVÉTEL

Karácsonyi János úrnak »Az arany bulla« című munkámról írt bírálatára.

(Századok, 1900. 65. l.)

Ezen alkalommal nem szándékozom bírálóm észrevételeire válaszolni vagy a bírálatban felhozott kifogások ellen védekezni. nehogy az legyen a látszat, mintha a komoly bírálat megszívlelésére képes nem volnék. De, a midőn bírálóm azt állítja, hogy munkámban a csiki székely krónikát mint valami hiteles kútforrást, Werbőczivel egy sorban említem, holott az Akadémia bírálói e krónikának koholt voltára figyelmeztettek: kénytelen vagyok helyreigazítással élni, mert azon mondatból, a hol a csiki székely

krónika és Werbőczy egymás mellé kerültek (14. l.), azt, hogy e krónikát én hitelesnek tartom, kiolvasni nem lehet. De szóljon a szöveg:

»A vérszerződésről pedig nem is tudjuk, hanem csak hiszszük, hogy valóban létezett, s szövege sem hiteles alakban, hanem csak hagyományként maradt reánk, sőt a csiki székely krónika és Werbőczinek előadása alapján írónk abba egy 6-ik pontot is szőttek bele, mely a névtelennél említve sincsen.«

Tehát nem én, hanem a mi írónk, a kik a 6-ik pontot bevették a vérszerződésbe, — mint Korbuly Imre *Magyarország közjoga* (1874) című munkája 57-ik lapján, Kiss István ugyanily munkája 27-ik lapján és Nagy Ernő ugyanily műve 186 és 188-ik lapjain — tartják a csiki krónikát hitelesnek.

FERDINANDY GEJZA.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA második osztályának január 15-iki ülésén *Békefi Remig* levelező tag értekezett a *marosvásárhelyi ev. ref. iskola XVII-ik századi törvényeiről*. Alig egy évvel ezelőtt ismertette ugyancsak az Akadémia előtt a sárospataki 1621-iki. majd meg a debreczeni XVII és XVIII-ik századi törvényeket. Ezeknek találó kiegészítéseül most egy régi erdélyi iskolának, a marosvásárhelyinek törvényeit szemelte ki. *Székely-Vásárhely* (Forum Siculorum), mai néven *Maros-Vásárhely*, ősi idők óta főhelye a székelységnek hazánk keleti részén. A ferenczrendiek középkori kolostorát már az 1556-iki erdélyi országgyűlés iskolának rendelte. Ennek legrégebb ismert törvényeit a maros-vásárhelyi ev. ref. collegium könyvtára őrzi a Csulai-féle anyakönyvben. Ezen törvények latin nyelvű szövege eddig még kiadatlan. Ennek kritikai közzététele és feldolgozása volt az értekező czélja. A törvényeket *Csulai György*, az erdélyi református egyházak superintendense, küldte az iskolának 1652 április 4-ike előtt. Eredetök megállapítására az a szerencsés körülmény vezetett, hogy *Koncz József* a marosvásárhelyi ev. ref. collegium könyvtárában fölfedezte a gyulafehérvári ev. ref. főiskola egykori híres tanárának, *Basirius Izsáknak*, 1657-ben Gyulafehérvárott kiadott »*Schema primum generale, sive forma studiorum Albensium*« című tanrendszeréből, melynek egyetlen eredeti példánya Oxfordban van meg, a címlapot. Mert ennek második lapján az olvasható, hogy a tanuló (scholasticus) meghatározása a régi gyulafehérvári törvény 6-ik pontjából van véve. Ez pedig teljesen megegyezik a marosvásárhelyi törvény 6-ik pontjával. Ennek alapján kiderült, hogy a marosvásárhelyi törvények megegyeznek

a gyulafehérvári törvényekkel; a kölcsönzés tehát nyilvánvaló. Nagy a hasonlóság, sőt több pontban teljes a megegyezés a marosvásárhelyi ev. ref. iskola és a szászvárosi Kuun-collegium törvényei között. A székelyudvarhelyi ev. ref. collegium 1682-iki törvényeiben is a tanuló (scholasticus) meghatározása teljesen azonos a marosvásárhelyi és gyulafehérvári iskolák törvényeinek ide vágó pontjával. Sőt a székelyudvarhelyi törvény alap gondolatait sckszor ugyanazon szavakkal kifejezve megtaláljuk a marosvásárhelyi törvényekben. Ezen törvények minden egyes eszméje és rendelete sokkal bővebben és rendszerebben megvan a sárospataki és különösen a debreczeni törvényekben, a mint ezt az értekező szigorú egybevetés után pontról-pontra feltüntette. Az iskola vezetője a *rector*; kivüle tanítanak még a *collaboratorok* és több magántanító. A törvény tantárgyúl a hittudományt, a szépművészeteket s az egyházban és államban szükséges nyelveket szabja meg. Az előadásokon kívül vannak vizsgálatok, ismétlések, stylus-gyakorlatok, latin beszéd-gyakorlatok és ezek megtanulása. A latin nyelvre nézve elvárja a törvény, hogy mindegyik tanuló minden nap és minden órában úgy használja, hogy a latin beszélgetésben legalább némi készsége legyen szert. A törvény a vallásos és erkölcsös nevelésre is kiváló gondot fordít s mind a kettőre nézve részletes intézkedéseket tartalmaz. Végül megszabja a *senior*, a *contrascriba*, az *oconomus* és az *explorator* kötelességeit.

— A POZSONYI TOLDY-KÖR a mult január-hó 14-én ülte meg fennállásának huszonötéves jubileumát. Az ünnepi közgyűlést, mely egyszersmind a pozsonyi magyarság ünnepe volt, a kör elnöke, *Thaly Kálmán* nyitotta meg, beszédébe szöve a kör keletkezésének és felvirágzásának érdekes történetét. — A Toldy-kör megalakításának eszméjét 1871-ben vetette fel *Szeberényi Lajos*, akkori pozsonyi ev. lelkész; mellette legtöbb agitatót fejtett ki Pozsonyban megindított magyar lapjában *Vutkovich Sándor*, szünet nélkül hangoztatva szavát az eszme megvalósítása érdekében. A kör végre 1874 márczius 20-án *Botka Tivadar* elnöklete alatt megalakulván, néhány hónap mulva már saját helyiségébe, a történeti nevezetességű Rákóczi-palotába költözött. Fontosságát és jelentőségét mind a tudomány, mind politikai közéletünk vezérférfiai hanar felismerték s számosan közülök léptek a kör alapító vagy rendes tagjai sorába. Tevékenysége első sorban az irodalom művelésére irányult. Évenként nemcsak Pozsonyban, hanem más közel fekvő városokban is számos felolvasást rendezett; így pl. Szakolczán, hol a rokonczélú *Gvadányi-kör* megalakítására adott impulst. Kiadványai közül felemlítjük az 1879-iki *Évkönyvet*, a millennium alkalmából 1896-ban kiadott díszes *Emlékkönyvet*, *Thaly Kálmán*nak

»Az ezredévi országos hét emlékoszlop története« című munkáját stb. Az irodalmi munkásság mellett mindenkor feladatának tekintette a kör, a nemzet elhunyt jelesei iránt való kegyelet ápolását is. A folyó évi márczius 15-én fogja emléktáblával megjelölni azt a házat, melyben egykor Petőfi lakott. Általában a pozsonyi Toldy-kör a magyar közművelődés, a nemzeti nyelv és szellem terjesztése érdekében a legszebb sikerrel működik. s e nemes hivatásának egyik leghathatósabb eszköze az a szép könyvtár, melynek több ezer kötetét nemcsak a kör tagjai, hanem egész Pozsony közönsége használhatja. — A január 14-iki ünnepélyes közgyűlés után tisztújítás következett, melyen a kör elnökévé egyhangulag újra Thaly Kálmánt választották meg. Szívesen üdvözljük társulatunk érdemes alelnökét azon az örállomáson, a melyre ott a haza nyugati határszélén, az idegen ajkú lakosság között, a magyarság közbizalma nála méltóbbat nem is jelölhetett volna.

† SCHVARCZ GYULA. A tudománynak ismét gyásza van. Gyásza a nemzetnek, gyásza a magyar tudományosságnak. És ebben a gyászban, melyet legelső tudományos intézeteink fekete lobogói hirdetnek, őszinte szívvel veszünk részt mi is. Január 31-én hunyt el hirtelen és váratlanul dr. *Schvarcz Gyula*, az európai hírély magyar tudós, a m. tud. Akadémia r. tagja, a budapesti tudományegyetem ny. r. tanára. Társulatunk nem tisztelhetette bár tagjai sorában, de társunk volt abban a közösségben, melyet mindazok, kik a tudomány és irodalom szolgálatának szentelik életüket, nagy alkotók vagy szerény munkások legyenek, együtt éreznek s egyaránt vallanak mindnyájan. Ezért kérünk részt a közfájdalomból és ejtünk könyvet a kiváló férfiú sirjára. *Schvarcz Gyula* pályája egyike a legfényesebbeknek, melyet modern tudósnek megfutni adatott. Historikus volt a szó legmagasabb értelmében; historikusa a görög-római ókornak, állambölcészeti alapon. Messze látó műveltsége, nagy nyelvismerete, páratlan tudományos készültsége oly mélyreható és önálló munkásságra képesítették, mely nemcsak tekintélyt szerzett nevének, de meglepő felfedezéseivel s merész kritikájával — különösen a görög történelem és állambölcészeti terén — valóságos forradalmat jelent a tudomány világában. A *demokráziáról* irt műve első kötetével (*Die Demokratie von Athen*, 1882.) egészen új alapokra fektette a görög élet és görög állami intézmények ismeretét; második kötetében pedig (*Die römische Massenherrschaft*, 1899.) a római köztársaság korát teszi éles kritika tárgyává. A hat kötetre tervezett nagy munkából csupán e két rész készült el. Sajnálunk lehet, hogy a hírneves magyar tudós ezt és más államtudományi művei java részét — talán az ő nagyszabású tanulmányaihoz mérten szegényes irodalmi viszonyaink miatt — idegen nyelveken (németül, angolul) volt kénytelen megírni és kiadni. de meg

kell jegyeznünk, hogy munkássága a magyar irodalomban is széles nyomokat hagyott. Külföldi utazásairól *Szent Katolna* álnév alatt írt két kötetes munkája, a közoktatás reformját a maga idején sürgető s annak irányt adó röpiratai, *Új Korszak* című hetilapja stb. maradandóvá fogják tenni nevét közöttünk; és midőn búcsút veszünk az elhunyttól, ne felejtjük el, hogy utolsó munkáját (*Görög Történelem*), melynek befejező része alig valamivel halála előtt került ki a sajtó alól, nekünk írta, magyarul írta meg. Legyen áldott emlékezete!

ÚJ KÖNYVEK.

— KÉT ÉVKÖNYV jelent meg mostanában, két vidéki tudományos társulat buzgó munkásságáról adva számot s téve bizonyosságot. Egyik a *Hunyad-megyei történelmi és régészeti társulat tizedik Évkönyve*, melynek egyes közleményeit — mint Issekutz Antal értekezését a *dévai piaczon állott hajdani kápolnáról*, Koncz Józsefét *Maros-Illye vára és uradalmáról*, Kanyaró Ferencz közleményét *gróf Gyulai Ferencz imakönyvéről* stb. — már a társulat mult esztendei üléseiről szóló tudósításainkban említettük.¹⁾ Ezúttal főlemlítjük még a könyv tartalmából gróf *Kuun Géza* társulati elnök szép *emlékbeszédét Torma Károlyról*, kinek dicsőség és szenvedés közt megfutott életpályáját valóban megható vonásokkal rajzolja; továbbá *Kropf Lajos* cikkét, melyben »*A dévai török veszedelem 1550-ben*« cím alatt Enyingi Török Jánosnak a Déván megszállott Feru bég ellen végbe vitt merész hadi kalandját beszéli el. Az oklevéltári részben egyebek között egy 1708-ból való *dézma szabályrendelet* (instructio pro decimatoribus universitatis nationis saxonicae) olvasható, melynek 1763-ban készült magyar fordítását *Veress Endre* közli; de különösen érdekes *Békési András* közleménye: *Dévai Csáki Barbárának kiházasztására írott és abban életének folytatására kiadott atyai regulák* (Déván, 1699 febr. 24-én), mely Dévai Csáki Istvántól való »igen szép és bölcs regulák« nemcsak kulturtörténeti szempontból, hanem jóízű magyarságukért is elolvasásra érdemesek. — A másik könyv, a melyről szólunk, az *Alsófehér-megyei történelmi, régészeti és természettudományi egyesület tizedik Évkönyve*. Ezen egyesület a maga munkásságának java részét az *apulumi maradványok* felkutatására szenteli; az elmúlt őszszel fejezte be ásatásainak kilenczedik cyclusát, melynek eredményeiről több képpel és egy alaprajzzal illusztrált jelentésben *Cserni Béla* számol be az *Évkönyv* olvasóinak. *Eröss József* dolgozata »*Az erdélyi fejedelemség végső napjai és a Leopold-féle diploma*« cím alatt azon ese-

¹⁾ *Századok*, 1899. 558, 850. II.

ményeket foglalja össze röviden, melyek Erdélyt végleg elszakítva Magyarországtól, a császár provinciájává tették. *Wagner Sándor* a gyulafehérvári Batthyány-könyvtárban őrzött két *jezsuita dráma-codex* darabjait ismerteti. *Török Bertalan* némely gyulafehérvári *hamis bormérők* ellen 1664-ben folyt tanuvallatást közül az Országos Levéltárból; kár, hogy ezt ma már egészen szokatlan módon, a rövidítések minden megoldása nélkül teszi.

— SZÁZADUNK MAGYAR IRODALMA KÉPEKBEN. Évtizedek óta minden irányban nagy buzgalommal szolgálja nemzeti irodalmunk ügyét az Athenaeum, a miről újabban is bizonyoságot tőn azzal, hogy a párisi kiállításra szánt francia nyelvű kiadványai közé két összefoglaló munkát vett tervbe: egy népszerűen megírandó *magyarok történetét* és egy *magyar irodalomtörténetet*. Ez utóbbiból a Széchenyi föllépésétől a kiegyezésig terjedő korszak megírására *Endrődi Sándor* vállalkozott. Munkája az Athenaeum igen szép kicsi nyolczadrét alakú kiadásában (magyarul) most jelent meg. Három szakaszban tárgyalja a felvett kort, mindegyikben egy-egy lángelme kimagasló alakja mellé sorakoztatva azokat a vonzó képeket, melyekben a század irodalmi mozgalmait rajzolja élénk. Sorban vonulnak el előttünk: *Széchenyi és kora* (Kisfaludy Károly, Katona József, az Auróra-kör, Vörösmarty, Bajza, Fáy András, Eötvös József, Kemény Zsigmond), azután *a forradalom* (Kossuth, Petőfi), majd *a forradalom után* (Deák. Arany, Jókai, Madách) következő idők. A harmadik szakaszban a *komoly műzsák* méltatásának is szentel a szerző egy fejezetet, találó vonásokkal jellemezve benne a korszak legkiválóbb történetíróit és munkáikat. Alig ajánlhatnánk élvezeteseb olvasmányt közönségünknek Endrődi Sándor könyvénel, a kit arra kérünk, egészítse ki munkáját a tartalomnál nagyobb címnek megfelelően az előző és befejező részek kidolgozásával mennél előbb.

— A TEMESVÁRI KÖNYVNYOMDÁSZAT ÉS HÍRLAPIRODALOM TÖRTÉNETE. Igen hasznos munkát végzett *Berkeszi István* tagtársunk, midőn e könyvet megírta s a Délmagyarországi tört. és rég. Muzeum-társulat és Temesvár szab. kir. város közönsége támogatásával közrebocsátotta. Igaz, hogy Temesvár nyomdászata nem régi, alig 130 esztendőre tekinthet vissza, de az utóbbi évtizedek alatt oly arányokban fejlődött, hogy e részben Temesvár talán első helyen áll vidéki városaink sorában. És épen ily arányú hírlapirodalmának fejlődése is. Az első nyomda, melyet »császári királyi privilegiummal« Heimerl Mátyás állított fel 1771-ben, mindjárt egy *Intelligenz-Blatt* című hetilapot is indított s ezzel megteremté a hírlapírást Temesváron, mely azonban német volt, s kivéve az 1851-ben megindult *Južna Pčela* szerb ujságot, egészen 1858-ig

kizárólag német maradt. A magyar hírlapirodalom megalapításának s a temesvári első magyar hírlap kiadásának dicsősége *Pesty Frigyes* nevéhez fűződik. Ő indította meg s szerkesztette három éven át jeles munkatársak közreműködésével a *Delejtű* című heti közlönyt, melynek első száma 1858 július 6-án jelent meg. Berkeszi hosszabb fejezetben méltatja Pesty Frigyes hírlapírói működését s azt a hatást, melyet lapja akkoriban a magyar közönségre tett. Szerzőnk általában gondosan gyűjtötte össze és dolgozta fel számos képpel, arcképekkel és temesvári hírlapok fac-similéivel illusztrált műve anyagát, melyhez függelékül a temesvári könyvnyomdákban 1771-től 1871-ig nyomtatott könyvek jegyzéke járul. A derék munkát bővebben is fogjuk ismertetni.

— MOHÁCS TÖRTÉNETE. Követésre méltó példát mutatott Mohács város képviselő testülete, midőn 1897 november 18-án a helyi *évkönyv-vezetés* érdekében szabályrendeletet alkotott s azt haladéktalanul életbe is léptette, megválasztván a város hivatalos évkönyv-vezetőjévé *Fölker József* városi pénztárnokot és megbízván őt, hogy a folyó bejegyzéseket megelőzőleg a város eddigi történetét is állítsa össze. Ez a megbízás szülője annak a 188 lapra terjedő most megjelent kis munkának, mely Mohács történetét három korszakra osztva: u. m. a város keletkezésétől 1526-ig, vagyis a török uralom kezdetéig, azután innen 1686-ig, vagyis a török hódoltság megszűntéig, s végül 1686-tól napjainkig tárgyalja. Természetes, hogy a két első korszakot magában foglaló rész — jóllehet a szerző minden hozzáférhető adatot, s különösen a hódoltság korára vonatkozólag a Velics és Kammerer-fele »Török kincstári defterek« című akadémiai kiadvány adatait is igyekezett felhasználni — jóval kisebb terjedelmű a harmadik résznél, melyhez már bő forrásul szolgáltak a városi jegyzőkönyvek s a legújabb időkre nézve a különféle társadalmi egyesületek jegyzőkönyvei és irományai. E harmadik részben, az egynemű tények, események és mozzanatok csoportosításával, külön-külön fejezetek alatt tárgyalja a szerző a közigazgatási és politikai, a közgazdasági, közegészségi és vallási, azután az iskolai, közmívelődési és társadalmi viszonyokat.

FOLYÓIRATOK.

— ERDÉLYI MUZEUM. XVI. köt. VIII. IX. X. füzet. — A nyolczadik és kilenczedik füzetben *Schneller István* értekezik a magyar nemzeti egyetem keletkezéséről, azt a hosszú küzdelmet vázolván, melyet a magyar országgyűlések a nemzeti és szabad nevelés, főleg az egyetemi oktatás és tanulás szabadságának eszményeért 1790-től 1848-ig folytattak. — Ugyanazon füzetekben olvasható

Pór Antal tollából: *Nagy Lajos* *litván hadjárata 1377-ben*, a mit már különnyomatából ismerünk; ¹⁾ továbbá *Sebestyén Gyula* polemiája, melyet »*Az avar-székely kapcsolat pere*« cím alatt *Thúry József*nek a székelyek eredetéről szóló cikkeire ²⁾ írt válaszul. — A kilencedik füzetben *Kanyaró Ferencz* a magyar mértékes verselésről szólva, az *első magyar distichon* nyomait kutatja; *Wertner Mór* pedig a *zuodus* (= szavatos) szó magyarázatához közöl adatokat. — A tizedik füzet *Szádeczky Lajos* felolvasását hozza, melyet a *régi erdélyi lakadalmakról* mult évi decz. 3-án a kolozsvári egyetemi körben tartott. Ezenkívül érdekes közleménye még a füzetnek: *Virchow Rudolf* jelentése (közli Hermann Antal), melyben a hírneves tudós a Honterus-ünnep alkalmával Erdélybe tett útjáról ad számot a berlini anthropologiai és őstörténeti társaságnak. — A füzeteket könyvismertetések (*Jancsó Benedek*: A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota, *Békefi Remig*: A sárospataki és a debreczeni ev. ref. főiskola törvényei, *Károlyi Árpád*: Magyar országgyűlési emlékek stb.) s a *Különfélék* rovata alatt apróbb közlemények egészítik ki.

— ETHNOGRAPHIA. X. évf. 1899. 6. füzet. — Az egész füzetet az I—X. évfolyamokhoz készült *Név- és tárgymutató* foglalja el.

— FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK. XXVII. köt. 1899. 4—10. füzet. — Az ötödik füzetben *Hanusz István* értekezik az *iparűzés földrajzi elosztakozásáról Magyarországon*. Tanulmányának érdekességét különösen emeli az a körülmény, hogy az egyes iparágaknak Magyarországon való első föllépését is igyekszik kimutatni. — A 6—8 (hármás) füzet első cikkében *Téglás Gábor* kijelöli, hogy hol vezetett a *rómaiak első hadi útja* az Alduna jobb partján Dácia ellenében, a mit kétszáz év előtt már gróf Marsigli Lajos is nyomozott, de siker nélkül. — Egy másik cikkelyben gr. *Teleki Pál* *Novaja-Zemlja* felfedezésének történetét mondja el; *Horváth Zoltán* pedig »*Plinius ismeretei a szittyák hazájáról és Európa éjszaki részeiről*« című értekezést közöl. — A kilencedik füzetben *Hanusz István* Magyarország hatáiról értekezik, a minek némi actualitást ad a Galiciával ma is vitás és a lapokban eléggé szellőztetett *Tengerszem* vagy *Halastó* kérdése is. *Bartek Lajos* a népvándorlás indító okairól és céljairól, *Berecz Antal* pedig a Berlinben tartott VII-ik nemzetközi földrajzi congressusról közölnek cikkelyeket. — A tizedik füzet őstörténeti vonatkozású cikke: *A Marosra és Tiszára*

¹⁾ *Századok*, 1899. 943. l.

²⁾ *Erdélyi Muzcum*, XVI. köt. 5—7. füz.

vonatkozó legrégebb földrajzi elnevezések, melyet Téglás Gábor tesz közzé.

— MAGYAR KÖNYVSZEMLE. Új folyam. VII. köt. 4. füzet. 1899. október-december. — A füzet első cikke »Régi kéziratok megóvása« címmel az 1899 évi aug. 18—21. napjain Drezdában tartott levéltárnoki conferentia lefolyásáról ad számot; a második cikkben Varju Elemér folytatja a gyulafehérvári Batthyány-könyvtár ismertetését; Sörös Pongrácz pedig Illicini Péterről értekezik, a kiről folyóiratunk Kollányi Ferencztől közölt nagyobb tanulmányt.¹⁾ Kemény Lajos rövid cikkelye a kassai sajtó és censura történetét mondja el a XIX-ik század első felében. Havrán Dániel Czobor Erzsébet és Nádasdy Ferencz gróf egy-egy levelét közli »Irodalomtörténeti adalékok« czim alatt. — A Vegyes közlemények rovatában érdekes apróságokat olvasunk a nemrég elhunyt Pozsonyi Sándor kéziratgyűjteményéről, a XVI-ik századi iskolázásról, a magyarországi könyvkötés történetéről stb.

— NAGY IVÁN. I. évf. 7. 8. 9—10. füzet. — Az évfolyam ez utolsó füzeiteiben Illéssy János folytatja s elvégezi az Alaghy család történetét, melynek befejező részében (9—10. füz.) Alaghy II. Menyhért báró, zempléni főispán, országbíró, majd kassai főkapitány életével ismerkedünk meg tüzetesen, a ki nemzetségének legkiválóbb, de egyszersmind utolsó sarja volt. benne halván ki az Alaghyak 1631-ben. — Folytatólagos közlemények minden füzetben: Czimerleírások a királyi könyvekből Pettkó Bélától; az 1754—55 évi országos nemesi összeírás (Bihar, Borsod) Illéssy Jánostól. — Az állandó »Magyarország családai« című rovat a draveczi Draveczy, Bors. Földy-Doby, székelyi Tóth, nagyszalatnai Szalatnay, szigetli Vass, hihalmi Harmos, tarcsai Majzik, Szana, Kubinszky, kisbosvai Berhelyi, márkosfalvi Sipos és a Szluha (ikladi gróf, verbói nemes) családokról hoz közleményeket. Ezen kívül a 9—10. füzetben ifj. Reiszig Ede külön cikkelyben az alsó-köröskényi Thuróczy család leszármazásáról értekezik. — A Tárca rovatá alatt hasznos jegyzékeket közölnek Benkó Imre és Orosz Ernő. Amaz (7. 8. füz.) a nagykőrösi főgymnasium könyvtárában őrzött s genealogiai adatokat tartalmazó Halotti Beszédék jegyzékét; emez (8. 9—10. füz.) a Heves vármegye levéltárában őrzött czimeres nemes-levelekét, összesen 57 eredeti armalist sorolva fel, mely armalisok közül a királyi könyvekbe csak hetet találunk bejegyezve. A hetedik füzetben Koncz József és Sötér Ágoston közölnek kivonatokat oly czimeres levelekből, melyek — kettő kivételével — szintén nincsenek meg az országos levéltári királyi könyvekben.

¹⁾ Századok, 1895. 239, 342. II.

SZLÁV TÖRTÉNETI SZEMLE.

1899.

I. A HORVÁT-SZLAVON-DALMÁT ORSZÁGOS LEVÉLTÁR ÉRTESÍTŐJE.

(Folytatás.)

3. Bojnicsics Iván: *Adalék a horvát nemesség történetéhez.* (27 — 30. ll.) A szerző fölemlíti, hogy 1896-ban megjelent műve: *Der Adel von Kroatien und Slavonien*, nagy visszatetszést szült a magyar történészeknél, kik a *külön horvát nemesség* létezését tagadják, a mit ő a következő adatokkal akar bizonyítani:

a) Zsigmond király 1412-iki oklevelében (Fejér, Cod. Dipl. V. 5. 333.) Subics Mikcát és társait »regni Croatiae nobiles« néven nevezi.

b) II. Ulászló 1490 okt. 27-én János de Sacci zenggi kanczellárnak és fiainak nemességet adván, ily kifejezésekkel él: »in veros nobiles regni nostri Croatiae« és »ceteri nostri nobiles regni nostri Croatiae«. Bojnicsics ez oklevelet, melynek eredetije Kukuljevics Milutin belovári főispán birtokában van, egész terjedelmében közli.

c) I. Ferdinánd 1553 aug. 13-án a *Czelenk* alias *Czvetniek* varasdi családot megnemesítvén, mondja: »in coetum et numerum verorum ac indubitatorum nobilium regni nostri Slavoniae«. Az oklevél eredetije a leleszi convent levéltárában.

d) II. Rudolf 1599 szept 24-én Pilzenben magyar nemességet ad *Hreljac* aliter *Petrichievich de Barleth et Radinavacz* Györgynek s ezt mondja: »ex honestis et nobilibus Regni nostri Croatiae ortum.« A Hreljac család a Mogorovics nemzetségből származott. Az oklevél eredetije a horvát orsz. levéltárban van.

Az értekező mindezekből azt következteti, hogy a »magyar-horvát« királyok *mindig* elismerték az autochton horvát nemességet, sőt azt maguk is adományozták.

4. Laszowszki Emil: *Vagyonfelosztási szokásjog a turopolyei nemes községben.* (31 — 33. ll.) Erre vonatkozólag közli Jozipovics György 1833-ban megjelent latin művét, és ezt kiegészíti Prepelich János horvát feljegyzésével 1770-ből.

5. Bojnicsics Iván: *Tizenkettedik századbéli oklevelek az országos levéltárban.* (34—40. ll.) Az oklevelek ezek:

a) Kálmán király 1111-iki oklevele, melyben az arbei (Rab) egyháznak megerősíti Kresimirtől 1071-ben nyert adománylevelét. Szövege, alakja megegyezik a horvát kanczellária okleveleivel és különbözik a magyar kanczellária által kiadottaktól; pecsétje zsinegen függ. Kálmánnak Horvátországra vonatkozó négy oklevele volt eddig ismeretes; ezekből azonban csak kettő tekinthető hitelesnek, u. m. a Traura vonatkozó (1108. máj. 25.) és ez az arbei.

melynek eredetijét 1895-ben Bojuicsics fedezte fel Zarában és szerezte meg a horvát orsz. levéltár számára. Most az egésznek hű másolatát közli.

b) Hiteles bizonyítvány 1119-ből, hogy Arbe 30 év óta bírja Loni szigetét.

c) II. (III.) Béla eredeti oklevele 1193-ból, melylyel Bartol vegliai grófnak adományozza Modrus megyét. Ezt Kukuljevics vitte el a budai kamarai levéltárból Zágrábba és ott is maradt.

6. Laszowski Emil: *Kivonatok a szerémségi fruskagorai zárdákra vonatkozó török oklevelekből.* (41—52. és 97—109. ll.) A horvát helytartótanács (Consilium regium Croaticum) 1771 aug. 10-én meghagyta Szerém megyének, hogy tegyen jelentést az ottani gör. kel. zárdákról. A kiküldöttek, Madarász Ignác és Balogh Mihály, 1772-ben bejárták a kérdéses zárdákat és terjedelmes jelentést nyújtottak be, melyet Miklosich 1876-ban a *Starine VIII-ik* könyvében közölt. E jelentés szerint a zárdákban 150 török oklevelet találtak, mely oklevelek fényt vetnek a török gazdálkodásra Szlavóniában 1541—1711-ig.

7. Tkalsics Iván: *A zaprudjei sz. Klára plébánia alapítása 1366-ban.* (53—57. ll.) E plébániát Cselhiben, a Turopoljén. Péter és Márton (de Rakonok) alapították 1366-ban. Az alapításra vonatkozó latin oklevél elmondja azon feltételeket, melyeket akkor a püspökség a plébánia alapítótól megkívánt. Jegyzetben felemlíti Tkalsics, hogy *Turopolje* neve nem = *török-mező*, hanem *campus Turovo*, a *tur* (bos silvestris) nevéből, mely állat valaha nagy számban élt e vidéken. A *villa Chehi* neve a XII-ik században ott letelepült cseh telepítvényesektől ered, kiket 1201 és 1217 évi oklevelek említenek (Zesa, Zechi). A plébánia alapításának egyik oka az is volt, hogy e vidéken a tatárjárás után több pogány tatár maradt hátra, és Kukuljevics említi, hogy Turopoljén még a XVI-ik században is voltak nemes családok, — pl. a *Tatar* és *Tatarics* család — melyek e tatároktól származtak.

8. Klaics V. *Helyreigazítás Turóczi János krónikájához.* (58. l.) Turóczi Schwandtner-féle kiadásában (Scriptores rerum Hung. 1746. I. köt. 145. l.) I. (II.) Gézának a németek ellen Mosonynál 1146 szept. 11-én vívott diadalmas harcáról szóló hely: »Tunc avunculus domini regis Belae, Ban nominatus«, így helyesbitendő: »Tunc avunculus domini regis, Belus Ban nominatus«, mert ez tényleg hadakozott e csatában, és nem vak Bélának, hanem fiának II. Gézának volt nagybátyja.

9. Sporcsics Mirko: *Subics Pál bán két eredeti oklevele.* (58—59. ll.) A két latin oklevél 1307-ből való; mindkettő eredeti, a horvát orsz. levéltárban. Szövegök az idézett helyen olvasható.

10. Laszowski Emil: *Turopoljei felkelés 1550-ben.* (60—

61. ll.) A turopoljei Lukavec várát 1550-ben Zrinyi Miklós bírta. A török ellen készülvén, hada e vár alatt táborozott, de emberei oly sok kárt tettek a turopoljei nemességnek, hogy ez fegyvert fogott és Zrinyi Miklós hadát elűzte. A turopoljeiek per útján 1553-ban kapták vissza Lukavec várát.

11. U. a. *Báni pecsét 1596-ból.* (61. l.) Ez évben két bán volt: Sztankovácsky Gáspár zágrábi püspök és Draskovics János. A pecsét, melynek eredetije a zágrábi levéltárban van. a két család czimerét egymás mellett tünteti fel.

12. U. a. *Értesítés 1777-ből az Erdődy grófok levéltárában levő horvát oklevelekről.* (61—62. ll.) E család a XV-ik század óta sok bánt adott Horvátországnak. Hogy a monyorókeréki levéltárban sok horvát nyelven írott okirat volt, bizonyítja Erdődy László itt közölt latin levele (eredetije a zágrábi levéltárban), melyben 1777-ben megbizza Halper Mátyást azok rendezésével.

13. Sporcsics Mirko: *II. József császár eredeti levele.* (62—63. ll.) A német levél eredetije a horv. országos levéltárban van. A császár szemrehányást tesz benne De Vins vice-marschalnak, hogy nem gondoskodott előre élelemről az éhséggel küzdő horvátok számára. és ez ügyben szigorúan intézkedik.

14. Klaics V. *Horvát bánok a nemzeti dynastia idejében.* (65—72. ll.) E közleményből fölemlítjük, hogy a Szalona melletti sz. Péter zárda registrumában van egy feljegyzés, mely szerint hét horvát bán volt, kik királyválasztók voltak, ha a király gyermektelenül halt el. Racski a feljegyzést fontosnak tartja. Klaics ellenben nem, mert a felsorolt hét bánnak nyoma sincs más emlékekben. Csak egy bán volt Horvátországban, ki a király vicarius volt.

15. Tkalesics Iván: *Történelmi adatok boldog Casotti Ágoston zágrábi püspök életrajzához és működéséhez.* (73—84. ll.) A közlő regestaszzerű kivonatokban sorolja elő az összes rá vonatkozó adatokat. A Casotti család Trauban élt; a püspök is ott született; 1303-ban lett zágrábi püspök. Róbert Károly uralkodása elején nem törődött a főpapokkal, kiknek birtokait a hatalmas főurak pusztították. Az özvegy király Temesvárt mulatott kedvesével, mire a főpapok Kalocsán 1318 február havában gyűlést tartottak és a szent életű Casottit küldötték Avignonba a pápához panaszszal. A király megharagudott Casottira és kitiltotta országából. Casotti nem is tért vissza s mint nuceriai püspök halt meg 1323-ban.

HAZAI HÍRLAPOK REPERTORIUMA.

1898. szept. — 1899. május.

AZ 1848/49-IKI SZABADSÁGHARCZ KORA.

Egy magyar vértanu. Kacziányi Géza. Hazánk, 1898. okt. 1 és 2. — Polemikus cikk, melynek éle *ifj. Abrányi Kornél* ellen fordul, ki a bécsi *Vaterland*-ban *Lamberg Ferencz gróf* megöletéséről cikket közölt volt. K. G. tagadja, hogy Batthyány Lajos gróf tudott volna Lamberg küldetéséről, és tiltakozik az ellen, hogy a magyarok áldozatát lássuk benne.

Az udvar Olmützben és a trónváltozás. Hentaller Lajos. Egyetértés, 1898. decz. 1 és 2.

1848. decz. 2. Kacziányi Géza. Hazánk, 1898. decz. 2.

Ötven év előtt. I. Ferencz József trónralépése. Budapesti Hírlap, 1898. decz. 2.

Egy régi aulikus. Bánffy Miklós erdélyi főúr és Mikó Imre, kik jelen voltak 1848. decz. 2-án Olmützben, s később az oroszokat hívták be az országba. Magyar Hírlap, 1898. decz. 4.

Bem apó Kolozsrávott. Magyar Hírlap, 1898. decz. 13.

Görgei és Dembinszki. 1849. febr. 18. Magyar Hírlap, 1899. febr. 19.

Az isaszegi csata. Egy szemtanu után. Magyarország, 1899. ápr. 12. Más lapok: ápr. 11 és 12.

A nagysarlói diadal. Egyetértés, 1899. ápr. 19.

A függetlenségi nyilatkozat. Kacziányi Géza. Hazánk, 1899. ápr. 16.

Die Eroberung Ofens. Nach österr. ämtlichen Quellen. Pester Lloyd, 1899. máj. 18. — A szerző Rieger F. ezredes »Beiträge zur Geschichte der k. u. k. Geniewaffe« című munkájából (Bécs, 1899.) merít.

Budavár visszavétele. Egyetértés, 1899. máj. 21. Budapesti Hírlap, 1899. máj. 21.

Bémer püspök elfogatása 1849-ben. Magyar Állam, 1899. máj. 7.

Windischgrätz tábornok életrajza az »Allgemeine Deutsche Biographie« című vállalat 43-ik kötetében. Neue Freie Presse, 1898. okt. 30. — Kimutatja, hogy a cikk írója különösen a magyarországi hadjárat tárgyalásában teljesen hibásan mondja el a dolgokat, és hogy még Hübner s Helfert műveiből is könnyen megczáfítható.

Véletlen feljegyzések. ifj. Abrányi Kornél. Budapesti Napló, 1898. okt. 18. — Szól Csányi és Batthyány kivégzéséről, *Tormai Béla* min. tanácsos elbeszélése nyomán, a ki a kivégzésnek szemtanuja volt.

Batthyány Lajos gróf kivégzése. Hentaller Lajos. Országos Hírlap, 1898. okt. 6.

A száműzött magyarokról. Lugosian O. Pesti Napló, 1898. nov. 6. — Ez a cikk voltaképen egy bukaresti folyóiratban jelent meg, s Kossuthról, Madarászról, Görgeiről, Perczelről, Beöthyről és Petőfiről közöl adatokat.

MANGOLD LAJOS.

HIVATALOS ÉRTEŚITŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1900 évi jan. hó 27-én d. u. 5 órákor

Szilágyi Sándor emlékezetére tartott ünnepi ülésének jegyzőkönyve.

Jelen voltak a kegyelet ünnepén: Gróf Teleki Géza elnöklete alatt dr. Thaly Kálmán, dr. Pauler Gyula alelnökök. dr. Áldásy Antal. dr. Angyal Dávid, Bánó József, dr. Békefi Remig, dr. Borovszky Samu, dr. Csánki Dezső, dr. Czobor Béla, id. Daniel Gábor. Dedek Crescens Lajos, dr. Dézsi Lajos, Emich Gusztáv, dr. Hajnik Imre, dr. Hampel József, dr. Illéssy János, dr. Károlyi Árpád, dr. Marczali Henrik, br. Nyáry Jenő. Óváry Lipót, Pettkó Béla, br. Radvánszky Béla, dr. Schönherr Gyula, dr. Szádeczky Lajos, dr. Szendrei János, id. Szinyeyi József, Zsilinszky Mihály vál. tagok. Nagy Gyula titkár. Barabás Samu jegyző.

Az elhunyt családja tagjain s nagyszámú hallgatóságán kívül kegyelettel adóztak a megboldogult emlékének még a következő testületek és társ. tagok: a Magyar Tud. Akadémia (képviseelte Szily Kálmán főtitkár), a Magyar Nemzeti Muzeum (képv. Szalay Imre igazgató), a budapesti tud. egyetemi könyvtár dr. Ferenczi Zoltán igazgató vezetése alatt testületileg, a kolozsvári tud. egyetem bölcsészeti-nyelv- és történettudományi kara (képv. Szádeczky Lajos egyet. tanár), a Magyar Herald. és Genealogiai Társaság (képviselték br. Radvánszky Béla elnök vezetése alatt Soós Elemér ig.vál. és Esztegár László r. tagok), a Hunyad-megyei Tört. és Régészeti Társulat (képv. dr. Pauler Gyula), a nagykörsi ev. ref. főgymn. (képviseelték Ádám Gerzson igazgató és Sántha Béla tanár), Szász Károly ev. ref. püspök. Szabó Albert curiai tanácselnök, Forster Gyula a Magyar Földhitelintézet igazgatója. Berzeviczy Albert, gr. Esterházy Kálmán, gr. Teleki Sándor orsz. képviselők, Endródi Sándor a Képviselőházi Napló szerkesztője, dr. Beöthy Zsolt, dr. Heinrich Gusztáv, dr. Vécsey Tamás tud. egyetemi, Bodola Lajos, Tötössy Béla műegyetemi tanárok sat. Dr. Thallóczy Lajos, dr. Hodinka Antal,

dr. Szalay László, dr. Takáts Sándor Bécsből, Géresi Kálmán Debreczenből pedig táviratban járultak hozzá a kegyelet ünnepéhez.

Elnök az ülést megnyitja s jegyzőkönyv-hitelesítőként id. Daniel Gábor és Zsilinszky Mihály vál. tagokat kéri fel; mire az ülés egyetlen tárgyaként —

12. dr. Károlyi Árpád vál. tag a főleg Erdély multjának földéritesében örökre halhatatlan érdemeket szerzett Szilágyi Sándor fáradságot nem ismerő lázas történetirói munkásságát szeretettől áthatott s igazsággal párosult költői hasonlatokban gazdag beszédben méltatta.

A köszönettel fogadott magvas emlékbeszéd a *Századok*-ban jelenik meg.

Elnök megköszönvén a jelenlevők kegyeletteljes részvételét, az ülést eloszlatja.

K. m. f.

Gr. Teleki Géza s. k.
elnök.

Barabás Samu s. k.
jegyző.

Hitelesítjük: *Zsilinszky Mihály* s. k. id. *Daniel Gábor* s. k.

PÁLYÁZAT.

Ludányi Bay Ilona úrnő nagylelkű adományából a Magyar Történelmi Társulat pályázatot hirdet *II. Rákóczi Ferencz fejedelem* életrajzára.

A pályaműnek az eddig felkutatott történelmi adatok gondos és pragmatikus felhasználásán kell alapulnia, s formájában és szellemében a művelt közönség, de különösen a mindkét nembeli felnőtt ifjúság igényeit szem előtt tartania.

A források pontos megjelölésével irandó mű terjedelme 20—25 nyomtatott iv lehet.

A pályadíj *2000 korona*.

A pályaművek idegen kézzel írva, lapszámozva, bekötve és jeligés levéllel ellátva, *1902 április 8-ig* küldendők be a társulat titkári hivatalához.

A jutalmazott munka a Magyar Tört. Társulat tulajdona, mely azt a Magyar Tört. Életrajzokban — a szokott tiszteletdíj kiszolgáltatása mellett — közli, s magának az első népszerű kiadás jogát is fentartja.

ELNÖKI MEGNYITÓ BESZÉD.

*Elmondta a M. Történelmi Társulat 1900 évi febr. 15-én tartott
rendes közgyűlésén*

G R Ó F T E L E K I G É Z A
elnök.

Örömmel üdvözlöm a magyar történetírás munkásait és barátait a tudomány e falai között, hol ismét összegyűltünk, hogy számot adjunk egy év munkásságának eredményeiről.

Eseményekben gazdag, mozgalmas esztendőzt zárunk le ma, s ha visszatekintünk annak lefolyására, megnyugvás töltheti el lelkünket, mert újra meggyőződhattünk társulatunk erejéről és életrevalóságáról. Az a szervezet, mely egy évtized lefolyása alatt két nagy válságot állott ki baj nélkül, önmagában bírja létének legbiztosabb feltételeit és bizton tekinthet jövője elé. És midőn e felett megnyugvásunknak adunk kifejezést: szeretetünk, hálánk és kegyeletünk legmelegebb érzelmeivel kell újra meg újra adóznunk ama férfi emlékének, kinek halála az elmúlt év első napjait oly szomorúvá teszi emlékezetünkben. Felejthetetlen Szilágyi Sándorunk munkásságának köszönhetjük társulatunk legszebb sikereit, ő mentette ki tíz évvel ezelőtt a társulatot a reá zúduló anyagi válságból, s az ő segítségével erősödtünk meg ismét annyira, hogy megrázkódtatás nélkül viselhettük el az ő elvesztését is, a legnagyobb veszteséget, mely e társulatot fennállása óta érte. Bele kellett nyugodnunk a megváltozhatatlanba, pótolnunk kellett azt, a kiről jól tudtuk, hogy pótolhatatlan. De ebből a korábbinál jóval nagyobb válságból is az ő hagyományainak köszönhetjük a kibontakozást.

Szilágyi Sándor tanítványai, lelkesedésének, buzgalmának osztályosai mindazok, a kik az ő elhunytával szellemi örökségébe léptek. Szilágyi Sándor szelleme tovább él a Magyar Történelmi Társulat kebelében, ő vezérel bennünket tovább is utainkon.

Az évet, melyet ma lezárunk, a társulatunk belső életében beállott változások tették emlékezetessé. A létérdekeinkkel oly szoros összefüggésben álló házi kérdések megoldása nem akadályozott meg bennünket tudományos munkásságunk folytatásában. Működésünk azonban a rendes mederben folyt, a nélkül, hogy közvetlenebb érintkezésbe léptünk volna a nyilvánossággal. Annál nagyobb jelentőséget kell tulajdonítanunk a küszöbön álló új munkaévnak, mely két irányban nyújt alkalmat arra, hogy a nemzet szellemi életének megnyilatkozásában a szokottnál nagyobb súlylyal vehessünk részt.

Az 1900-ik évben ünnepli a nemzet kilenczszázados évfordulóját annak a nagy eseménynek, hogy szent István a Rómából kapott koronát fejére tétette. A királysággal majdnem egyidős hagyomány a kereszténység első millenniumának záró évére teszi az első magyar király koronázását, mely óriási átalakulás munkáját tetőzte be, és Ázsiából jött eleinket bevезette a nyugati civilizáció művelt nemzeteinek közösségébe. Hol van az a magyar ember, a kinek szívét ne dobogtatná meg e jubileum közeledésének gondolata? A királyságnak, annak az intézménynek jubileuma, melynek állami létünket köszönhetjük, szent koronánknak jubileuma, melyben államiságunk érinthetetlen symbolumát tiszteljük, a szent király törvényeinek jubileuma, melyek kilenczszáz éves alkotmányunk épületének rakták le biztos alapjait, mozgásba kell hogy hozza a magyar társadalom minden rétegét. Az az egyház, mely szentet, apostolt tisztel István királyban, már hirdeti harangjaival az ünnep nagyságát. De ez nem lehet csupán a katolikus egyház ünnepe. Az ünnepi hymnusnak fel kell hangoznia a nemzet minden hű fiának ajakán az előtt a szent korona előtt, melylyel szemközt megszűnik a faji különbség, ledőlnek a felekezeti válaszfalak, és csupán azt érezzük, hogy egy haza fiai vagyunk. És ha ezredéves fennállásunk megünneplésében kifáradva, fényben, pompában, külsőségekben nem fogjuk is

megközelíthetni a millenniumi év ünnepélyét: megemlékezésünk, a maga bensőségében, annál nagyobb jelentőséggel lesz hivatva kifejezést adni a nemzet érzelmeinek az első magyar király emléke iránt, a kinek bölcsessége tartotta meg számunkra Árpád apánk vérrel szerzett örökségét.

Csodálatos találkozása az eseményeknek, hogy midőn itthon legrégebb állami intézményünk jubileumát ünnepeljük, ugyanakkor a távol nyugatra, a modern civilizáció metropolisába, az egész emberiség nagy örömnepére vagyunk hivatalosak. Az új század beköszöntőjeül megnyíló párisi nemzetközi kiállításra a földkerekség minden népe elviszi a maga kulturájának termékeit, és Magyarország az ő megújított ifjusága munkásságának eredményeivel bizonyára nem fog szégyent vallani a nálánál hatalmasabb, szerencsésebb nemzetek előtt. De igazi dicsőségét történelmének emlékeiben fogja bemutatni. Mert mint négy éve a millenniumi kiállításunkra ide sereglő idegenek előtt hirdették, úgy most az egész világ színe előtt azok fogják hirdetni lehangosabban, hogy mai kulturánk ifju hajtásai egy régi, fényes civilizáció talajából nyerik a fejlődésükhöz szükséges táplálékot.

A Magyar Történelmi Társulatot, valamint irányító szerep illeti meg első királyunk emlékezetének megünneplésében, úgy hivatása készíti arra, hogy a nemzetközi nagy ünnepben is kivegye az őt megillető részt. A királyság jubileumán való részvétele felől még csak ezután lesz alkalma határozhatnia, de bizonyára semmi sem lesz könnyebb, mint megtalálnia az eszközöket arra, hogy ez alkalommal is a nemzet történelmi hagyományai méltó örékek bizonyuljon. A nemzetközi kiállításra pedig már is előkelő szerepet biztosított magának, midőn élére állott annak a mozgalomnak, mely abban az irányban indult meg, hogy az év folyamán Párisban tartandó nemzetközi történelmi congressuson a magyar történelem művelői is méltóképen legyenek képviselve. S míg műkincseink fényes sorozata hirdeti a kegyeletet, melylyel multunk emlékei iránt viseltetünk, azok az előadások, melyeket a magyar historikusok a párisi congressuson fognak tartani, a történelem igazságainak kutatásában elért tudományos eredményeket fogják az egyetemes

tudomány vívmányai közé beilleszteni. És mindez közvetve arról az üdvös hatásról tesz majd tanuságot, melyet a Magyar Történelmi Társulat működése gyakorol a nemzet szellemi életére.

Csak a legfőbbeket akartam kiemelni azon momentumok közül, melyek a lefolyt esztendőt megkülönböztették az előzőktől, s a melyek arra készítetnek bennünket, hogy a rendesnél nagyobb várakozással tekintsünk az új év lefolyása elé.

Abban a reményben, hogy az új munkaév új babérokat fog fűzni társulatunk eddigi sikereinek koszorujába, van szerencsém megnyitni a Magyar Történelmi Társulat 1900-ik évi rendes közgyűlését.

A SZÉKELY HATÁRŐRSÉG SZERVEZÉSE ÉS A MÁDÉFALVI VESZEDELEM.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

Mária Terézia uralkodása (1740—1780) trónja megmen-
tése és tartományai megvédése érdekében vívott harcokkal
kezdődött s a béke helyreálltával mélyreható reformok életbe
léptetésével folytatódott.

Mindkettőből bőven kijutott a székelyeknek is.

Adóügyi reformjai átalakították Erdély s benne a székelyek eddigi adófizetési rendszerét; de ennél még mélyebbre hatók s egészen új korszakot alkotók voltak hadügyi reformjai, főkép a határőrség szervezése által.

A székelység, eme legharcziasabb népfaj,¹⁾ régebben nem adózott, de katonáskodott. A Leopold-féle diploma fentartotta adómentességét és katonai kötelezettségét. A gyakorlatban azonban másként alakult a dolog. Az állandó zsoldos katonaság mellett a székely népfölkelésre nem volt szükség, de adóra annál inkább, s lassanként a székelyt is adózásra fogták. A Rákóczi-forradalom után a főkapitányi állásokat (a székek egyik főtisztségét) sem töltötték be többé, hogy a katonai szervezetnek legfőbb intézménye is elenyésszszék.

Jött azonban Mária Terézia uralkodása, a ki ellen a vetélytársak egész serege szövetekezett, hogy elragadják trónját, országait. Midőn az örökös tartományok már-már elvesztek, a szorongatott királyné a magyar nemzet lovagiasságához, ősi vitézségéhez folyamodott, s a magyar lelkesedés és gyors segítség megmentette a trónt és a veszendőbe menő tartományokat.

Azokban a dicsőséges harcokban, melyekkel a magyarok Mária Teréziát örök hálára kötelezték, részök volt a székelyeknek is.

¹⁾ Mint a Leopold-féle diploma mondja: *genus hominum bellicosissimum*. Werbőczy szerint: *rerum bellicarum expertissimi*.

A hadi készülétek mindjárt a trónralépés után, 1741-ben megkezdődnek.

Erdélyben a gubernium rendeletére összeírják a fegyvereket, s az 1742-iki szebeni országgyűlés — Mária Terézia felhívására, hogy a nemesi fölkelést hadi segély megszavazásával, illetőleg bizonyos számú lovas és gyalog katonaság kiállításával váltsák meg — 1000 huszár és 2000 gyalog újonczot szavaz meg, porták szerint kiállítva.

Az erdélyi országgyűlés 1744-ben újabban ezer huszárt szavazván meg a nemesség részéről a királyné szolgálatára, ebből a székely nemességre 112, u. m. Udvarhelyszékre 31, Háromszékre 38, Csíkszékre 12, Maros-székre és Aranyos-székre 31 huszár kiállítására jutott.

Udvarhelyszék 1745 jan. 7-én tartott székgyűlésén nyolcztagú bizottságot küld ki *Ugron Ferencz* elnöklete alatt a katonaság kiállítására. Osszeíratták a birtokosok összes adózó jobbágyságait és birtokos zselléreit; a nem adózókat pedig az okokkal együtt, hogy mi jogon nem adóznak. Azután kivetik a katonaság kiállítására szükséges összeget a földesúrra jobbágy-szám szerint, két zsellért is egy jobbágy-számban számítván. A kinek négy jobbágya nincs, az is négy után adózik, mert egyenlőképen gyakorolja a nemesi jogokat; de a kinek több van, az aránylagosan többet fizet. A szabad kiváltságos emberek két jobbágy után fizettek. A költség meglévén, a katonákat egy kinevezendő hadnagynak kellett összeverbuválni.

Egy katona kiállítására, felszerelésére, lóra (30 frt), ruhára, fegyverre, dobra, zászlóra, sátorra, társzekérre stb. s három havi ellátásra 111 frt 51 krt, a 31 huszárra összesen 3467 frt 21 krt számítanak.

A gubernium nagy súlyt fektetett arra, hogy a széke-lyek kitegyenek magukért, hogy régi hírnevökhöz méltóan becsületet valljanak huszárjaikkal. »Mivel pedig — írja a gubernium — az egész nemes natio fent specifikált quottája egy különös sereget fog constituálni, azon légyen teljes tehetséggel, hogy *egyező köntösben légyenek mindnyájon*, s fegyverrel, paripákkal állíttassanak fel, csonkák, bénák s testekben hibások vagy időtöltöttek ne recipiáltassanak, nehogy a székely natio azt a szép encomiumát (dicséret), mely a (Leopold-féle) diplomában íratik, elveszesse, *mert a nemes vármegyék seregeit vagy vizsgálják vagy nem, de a nemes székely natio seregét odaki sokan fogják observálni.*«¹⁾

¹⁾ Székely Oklevéltár, VII. 425. l.

A székelyek igyekeztek is megfelelni a régi jó hírnévnek, s a székek izeneteket váltának egymással: »hogy a nemes székely natiótól felállítandó katonák között ha csak az köntösben vagy mundérban is, valami *uniformitás* lehetne.«¹⁾

Az örökösödési háborúban ezek az újonnan toborzott székely huszárok is kitettek magokért s a székely vitézség koszorujába újabb babérleveleket fűztek.

A későbbi hadjáratokban is ott vannak a székely katonák.

A pénzáldozatok és a veradó azonban nem elégítették ki az államkormányzat igényeit. A nyugaton folytatott háborúk alatt és miatt a monarchia keleti határai a legvédtelenebbül maradtak, pedig a török még mindig félelmes ellenség volt, a béke határideje lejáráóban, a tatár beütésektől méltán lehetett tartani, s az oroszszal való jó viszony is meglazult 1761 óta.

Ilyen viszonyok között Erdélyben is hasonló határőrséget óhajtottak szervezni, mint a minő Magyarország délnyugati határán már 1750 óta fennállott.

Erdélyben a székelyföld határain a Rákóczi-forradalom óta a határőri szolgálatot az ú. n. *plájások* polgári zsoldos őrsége teljesítette. Ez a fontos feladatra elégtelennek látszott. A katonailag szervezett határőrségnek feladata leendett a határszékek katonai megvédelése az ellenséges betörések és a pestis behurczolása ellen, s a csempészet meggátlása.

A cél kétségtől helyes volt, de végrehajtása alkotmányellenesen és erőszakosan történvén, nagymérvű zavarok, békétlenség, s a székely társadalmi viszonyok alapos felforgatása kútforrásává vált.

A székely határőrség felállítása értelmi szerzőjének gróf *Bethlen Gábor* erdélyi főkancellár tartotta magát; de a terv keresztülvitelének gyűlölt eszköze báró *Buccow Adolf* lón, a nélkül, hogy a végrehajtás sikerének kétes értékű érdemével dicsekedhetett volna. Mások fejezték be, a mit ő megkezdett; az utókor gyűlöletét azonban ő örökölte még azért is, a mit (mint pl. a mádэфalvi vést) nem egyenesen ő maga idézett elő.

Buccow Adolf Miklós báró lovassági tábornok 1761 elején Erdélybe katonai főparancsnokká s az oláhok vallási viszálya kiegyenlítésére királyi biztossá neveztetvén ki, a határőrség szervezését Besztercze vidékén az oláhok között kezdette meg 1761-ben, a kik a nyert előnyök és szabadalmak fejében tömegesen állottak be katonának s megalakították a második határőrezredet.

¹⁾ Háromszék végzése 1745. jan. 11. (Kéziratban gyűjteményemben, báró Apor István abosfálvi levéltárából.)

Buccow azt hitte, hogy a székelyek között is oly simán fog menni a dolog, s 1762 április 11-én magát Bécsben e célra is királyi biztossá neveztetvén ki, mihelyt Erdélybe visszaérkezett, minden törvényes és alkotmányos előkészítés nélkül Gyergyóba és Csikba biztosokat küldött, hogy a népet fegyver alá összeírják. Megbizottai voltak b. *Schröder* ezredes és *Zamler* százados (háromszéki, csernátoni származású), kiknek támogatására kirendelte báró Bornemissza Pál csiki főkirálybíró, alkirálybíráival együtt.

A bizottság Gyergyóban kezdte meg működését, a hol is 1762 nyarán Gyergyó-Szentmiklóson megjelenvén,¹⁾ a népet 500 frt büntetés terhe alatt összehívták, s a királyné rendeletére hivatkozva, melyet azonban elő nem mutattak, felszólították a fegyver felvételére, igérvén adómentességet és azt, hogy húsz hónap alatt csak három hónapig fognak katonáskodni a határőrzésnél, és a legsürgősebb szükség idején is csak a haza határain belül.

Az emberek azt felelték, hogy ők mindig szabadok voltak s katonáskodni sem rendeletre, hanem törvényeik és kiváltságaik értelmében szoktak, törvényesen rendelt honfitársaik vezérlete alatt, s most is csak így hajlandók a fegyvert felvenni. Schröder ezt hallván, előbb ígérekkel próbált czélt érni, majd fenyegetőzéssel, kijelentvén, hogy a katonaságot akarva nem akarva el kell vállalniok, s a mértékelést a nép tiltakozása ellenére is megkezdette, a zúgolódó népet azzal a naív ámitással akarván megnyugtatni, hogy a mérés csak azért történik, hogy ő felségének megmutathassák, mily szép nép lakik e helyen, hogy a felség dicsekedhessék velök. A mérés így is csak súlyos büntetéssel való fenyegetőzés között mehetett végbe, a nép tiltakozása mellett. Nemcsak a szabad székelyek, hanem az armalisták is, kiket a törvény külön katonai rendnek jelöl meg, megmérettek.

A szék fővárosa után az egyes falvakra került a sor.

A bizottság Gyergyóban végezvén, Fel-Csikba ment át, Szenttamásra. Schröder előbb minden faluból három embert rendelt ide s ezek előtt felolvasta a Gyergyóban is felolvasott, javításokkal, betoldásokkal teljes »maculatura« iratot, melyre a nép ott is a gyergyaiakhoz hasonló protestatióval felelt. De ő ezzel nem törődve, rendeletet küldött Fel-Csik, Al-Csik és Kászon-szék falvaiba, hogy a nép 500 frt büntetés terhe alatt

¹⁾ *Teleki Domokos*: A székely határőrség története (15. l.) szerint 1762. júl. 24-én; a Csik vm. levéltárában lévő »*Deductio genuina*« stb. című irat szerint junius hó folyamán.

megjelenjék, s a megjelenteket, minden ellenkezésök daczára, összeíratta és besorozta katonának.

Arról, hogy önkéntes legyen a szervezés, mint a hogy a királyné rendelte, szó sem volt, sőt ellenkezőleg, a legsúlyosabb fenyegetéssel kényszerítették a népet a fegyvert felvenni.

Míg ezek Csik, Gyergyó és Kászonszékben történtek, *Udvarhelyszék* semmi hivatalos értesítést nem kapott a határőrség tervbe vett szervezéséről, sőt az volt a hír, hogy a nemzeti katonaság száma Csikból és Háromszékből kitelik, s így az összeírást beszüntetvén, a sorozás Udvarhelyszékre nem fog kiterjedni. Daczára ennek aug. 8-án Udvarhelyszékre érkezik *Jósika Imre* kapitány, felkeresi *Borsai Nagy István* alkirálybíró-t és jelenti, hogy őt a sorozó bizottság elnöke báró Schröder küldötte Karczfaluból (Csikból) egy szabályzattal, mely szerint az udvarhelyi falvakat összeírni rendeli. *Jósika* kijelentette, hogy »igen kedves dolgot fogna a nemes szék ő Excelentiájának (Buccownak) tenni, ha az összeírás előre végbenemne; lám, hiszen ha kívántatni fog, jó léssen, ha készen találta a munka, ha pedig kívántatni nem fog, a tűz a papirosat megégetheti.«¹⁾ A vicekirálybíró közölvén a dolgot a vicetisztekkal, a szokatlan s nem a gubernium által rendes úton rendelt ügyet a széken kívül tartózkodó főtiszttel közlik, de hogy a fejedelem szolgálatja hátramaradást ne szenvedjen, az összeírást elrendelik.

Azonközben báró Schrödertől aug. 16-áról levél érkezett a főtiszthez, ifj. báró *Daniel István* főkirálybíró-helyetteshez, jelezvén, hogy nemsokára személyesen Udvarhelyre jó s reményli, hogy az összeírás körül támogatni fogja. Báró *Daniel István Mező-Örményesen* (Kolozs megyében) aug. 21-én vette a levelet, s másnap írt Buccow tábornoknak, jelentvén, hogy miféle levelet kapott Schrödertől, s jöllehet ő affelől ő Excelentiájától (Buccowtól) rendeletet nem kapott, de tudván azt, hogy neki a fejedelemné és a haza üdve lebeg szeme előtt, támogatni fogja s aug. 26-ára Udvarhelyre megyen.

Időközben *Borsai Nagy István* Udvarhelyen a városi magistratust is a szék házához hívatta, s előterjesztette, hogy katonai bizottság fog kijönni, tehát kívánatos, hogy ők is, mint a szék többi tagjai, irassák össze már előzetesen magokat. A városiak erre így feleltek: »Mi ennél kisebb dologban is a felséges kir. gubernium kegyelmes rendelésitől és parancsolataitól szoktunk függeni, annak azért ordinatiója nélkül lármát

¹⁾ *Szeles János*: Udvarhely története. (Erdélyi Múzeum, 1898. 578. l.)

a communitásban nem akarunk indítani, mivel ha úgy fog kívántatni, mi az communitásban levő személyeket legtovább félóra alatt számba vehetjük.«¹⁾ Hiába volt az alkirálybíró rábeszélése, a város nem engedett és folyamodást intézett a guberniumhoz, hogy hagyja meg őket régi kiváltságos helyzetükben, mely szerint eddig sem katonáskodtak a székelyekkel együtt, hanem a helyett ... országútban lakván ... katona elszállásolással és egyéb házi szolgálattal rótták le kötelezettségüket.

A gubernium erre szept. 3-án azt válaszolta, hogy kiváltságaikban őket megháborítani nem kívánják s a katonai összeírás által jogaiknak ártani nem akarnak, és elrendelte, hogy a kik a városi polgárok közül a nemzeti katonaság közé feliratkozni akarnak, azok összeírása a magistratustól kirendelt személyek által hajtassék végre.²⁾

Ebben tehát világosan ki volt fejezve az *önkéntesség*. Még inkább a városi nemesség külön folyamodványára adott végzésben, mely szerint őket a szék hatósága alól kivonni nem akarják, de mert kell, hogy a katonáskodás *önkéntes* legyen, a feliratkozást sem gátolhatják.

Az önkéntesség azonban nem akadályozta meg azt, hogy »az egész széken s a városban is a szék részére tartozó gazdák mind conscribáltattak« már előzetesen.

A sorozó bizottság Csikban és Háromszéken végezvén, Udvarhelyszékre érkezett. Elnöke volt báró *Schröder* ezredes, tagjai: báró *Jósika Imre* és *Zamler* kapitány, *Cserey György* hadnagy, *Elekes* őrmester és egy szakaszvezető. Segédkeztek polgári részről báró *Daniel István* helyettes főtitst (coadminstrator) és a vicetisztek. Miklósvárról jött át a bizottság Bardócz-székbe Olasztelekre, a hol is aug. 27-én a Bardócz-székbeli berendelt falusbírák és esküttek előtt felolvastattak a rendelet pontjai, melyeket a főtitst bőségesen megmagyarázott. A bírák vállalkoztak a rendelet kihirdetésére a falvakban, de kijelentették, hogy a királyné rendeletének végrehajtására csak úgy vállalkoznak, ha a székelyek régi kiváltságai, jogai, törvényei és szokásai megtartatnak, miszerint tisztjeik és a többi székbeli nemesek állíttatnak élükre, nem pedig idegenek, és ha a törvényes mód egyébként is megtartatik.

A bizottság aug. 28-án *Bibarczfalván* kezdette meg működését, a hová a *telegdi-buczoniak* is berendeltettek. A főtitst kiküldöttei éjjel-nappal működve állították elé őket, a

¹⁾ *Szeles János* id. m. (Erdélyi Múzeum, 1898. 578. 1.)

²⁾ Erdélyi Múzeum, 1898. 579. 1.

kik aztán meghallgatván a felolvasott pontozatokat, a főtiszt iránti tiszteletből lármá nélkül illedelmesen alivetették magokat az ősi szokás szerinti összeírásnak, de előbb ünnepélyes protestatióval kijelentették követjök által, hogy valamikéint régi eleik a székelyek ősi kiváltságai szerint készek voltak Erdély védelmére a hazában bent a fejedelmek szolgálatára saját költségükön és ruházatokban, fegyverzetükben és lovukon, állapotjuk szerint, a többi nemesekkel együtt: úgy ők is készek arra, a főntebbi föltételekkel, összes adóik eltörlése mellett. Hasonlóképmént végbe az összeírás ugyanazon napon *Kis-Baczonban*, a hol a hermányiak is megjelentek.

Nem ment ily simán a dolog *Bardóczon*, a hol még ugyanazon napon megjelentek *Bardócz*, *Olasztelek*, *Száldobos* és *Füle* lakosai, s kijelentették, hogy mérték alá nem állanak, mert sem apáikat, sem őseiket nem mérték meg. Sokaig folyt a vita velök s annyira ingerültek voltak, hogy fenyegetőzéseikből látható volt, hogy ha a főtiszt tekintélye és csilapítása által le nem csendesítettnek, rossz vége lesz vala a dolognak. Nagy nehezen, sok protestálás után lehetett csak őket mérték alá állítani, akkor is csak azon föltételek mellett, hogy: 1-ször régi székely kiváltságaik szerint adóik elengedtetnek s akkor saját költségükön, fegyverükkel és lovukon a többi nemesekkel együtt fognak szolgálni; 2-szor a hazán kívül semmi szin alatt ki nem vitetnek, hanem bent maradnak a haza védelmére; 3-szor törvényeik szerint saját fő- és altiszteik lesznek a vezéreik. A föltételeket báró Daniel István a magyarul nem tudó ezredesnek németül tolmácsolta. Későre járt az idő, midőn estére Vargyasra visszatérhettek.

A helyettes főtiszt kiküldöttei egész éjjel fáradoztak a faluban, hogy a vargyasiakat rávegyék, hogy aug. 29-én bár könyek, sóhajok között, nagy szomorúan — mérték alá álljanak. Csak a főtiszt iránti tiszteletből engedelmeskedtek végre is, kijelentvén, hogy apáikat sem mérték meg, mégis hű és vitéz katonái voltak ő felsége őseinek, a miként ők is utolsó csepp vérükig híven fognak szolgálni, de úgy, hogy adómentesek legyenek, mint voltak őseik, és saját fő- és vicetiszteik vezérlete alatt álljanak. A távollevők is felírtattak.

A Bardócz-széken így befejezett sorozásról aug. 29-én Vargyason jegyzőkönyvet vettek fel, melyet *Markó Bálint* vicekirálybíró, *Keresztes Máté* székülő, *Boda Sámuel* jegyző, *Máté Sámuel* és *Fekete Pál* székülok írtak alá.

A sorozó bizottság Bardócz-széken befejezvéen működését, aug. 29-én átkelt a Rika erdőn Udvarhely anyaszékre *Karácsonfalvára*, a hová össze voltak gyűjtve *Ujfalú*, *Oklánd* és *Kará-*

csonfalva lakosai. Itt is felolvasták az ígéreteket, de daczára annak, hogy a vicetisztek már régóta fáradoztak megnyerésükön, a nép itt is előhozta nehézségeit, s midőn a mértéklésre került a sor, az oklándiak ellenszegültek s eltávoztak. A főtiszt-helyettes által azonban visszatértettek s a már annyiszor elősorolt föltételek alatt engedtek csak az összeírásnak és mértéklésnek, akarattuk ellenére, úgy hogy némelyeket a főtiszt-helyettes erőszakkal vonatott a mérték alá.

Aug. 30-án *Homoród-Almás*on jelent meg a bizottság, a hová *Lövete* lakosait is berendelték. Ezek egyhangulag kijelentték, hogy ő felségének hűségesen engedelmeskedni készek s a katonai szolgálatot törvényeik és nemzeti kiváltságaik értelmében elvállalják, de megmérteni magokat nem engedik, s csak saját tisztjeik alatt, a hon határán belül szolgálnak, mert hiszen határőrzésre szerveztetnek. A fő és vicetisztek hosszas rábeszélésére engedték csak némelyek magukat megmérteni, miután előbb az ezredestől írásbeli biztosítást kértek és kaptak az ígért föltételekről; némelyeket így is erőszakkal állítottak a mérték alá. A többség azonban mindkét falu népéből eltávozott, kijelentvén, hogy a mondott föltételek alatt készek katonáskodni, de megmérteni magokat semmiképen nem engedik.

Megjelentek Almáson a kisebb falvak, u. m. *Abasfalva*, *Homoród-Keményfalva*, *Gyepes* és *Remete* lakosai is, a kik az almásiakkal és löveteikkel egyetértően szintén csak föltételeesen engedték magokat megmérteni.

A bizottság néhány napig még Almáson maradt, remélvén, hogy a vonakodók nyakasságát megtörhetik. Lövétében főkép a plebánus fáradozott azon, hogy engedelmességre bírja híveit, s némelyeket rá is bírt az Almáson való jelentkezésre. Minthogy azonban nem mindnyájan jöttek el, visszaküldötték őket, hogy másnap reggel együttesen jelentkezzenek. Megígérték, de nem teljesítették. Eljöttek némelyek Almás falu végéig, de a faluba jönni semmikép sem akartak. Hosszas várakozás és kiküldöttek szaladgálása közben az idő jól előhaladván, végre az ezredes beleegyezésével a főtiszt-helyettes ment ki hozzájuk, de nem találván ott mindenkit, a távollevőket innen-onnan, a hegyekről s az erdőről hívatva elő, s Zamler kapitány és Cseréy hadnagy jelenlétében beszédet tartván hozzájuk, szépen kérte s fenyegette őket, hogy engedelmeskedjenek. A nép makacszkodott s azt felelte, hogy a katonaságtól irtóznak, s bár megígérték, hogy megjelennek, de a megjelenésre plebánosuk csábította őket, többé tehát meg nem jelennek, hanemha törvényeik és kiváltságaik szerint kellene katonáskodniok; a helyett térdén állva kérik ő felségét, hagyja meg őket adófizető állapotukban, mert ők nem föld-

mívelésből élnek, mint a szék többi népe, hanem zszindely és deszka-készítésből, melyet messze földekre szállítván, abból tartják fen magokat, ha pedig katonákká lennének, a szolgálat idején családjuk éhen veszne. Ha ő felségének mégis úgy tet-szenék, hogy katonáskodjanak, úgy készek törvényeik és kivált-ságaik s a Leopold-féle szentséges diploma értelmében saját tisztjeik alatt a honvédelemre, de megméretni magokat nem engedik, mert semmiféle ősüket meg nem mérték; kéri azért a főtiszt urat, hogy ne fárasszák tovább magokat, mert mérték alá semmikép sem állanak.

Megvívén ezt a hírt az ezredesnek, a bizottság azt hatá-rozta, hogy mindaddig Almáson marad, míg aug. 30-án kelt jelentésére Buccow tábornoktól választ és további rendeletet nem kap.

A várakozás ideje alatt a főtiszt helyettes két megbízott által intó és rábeszélő körözüvnyt hordoztatott széllyel Lövete, Abasfalva, Keményfalva és Almás falvaiban, és írt a lövétei plebánusnak, hogy hívei előtt intó prédikációzt tartson.

Szept. 6-án érkezett meg Szebenből Buccow tábornok rendelete, melynek értelmében az engedetlen lövéteik ellen körrendeletet hirdettetett ki a szék területén lévő összes falvak-ban, elrettentő büntetést szabván ki rájuk. Az erről szóló rendeletet először Lövétén hirdette ki két vicekirálybíró.

Az egész erőszakos eljárást igen jellemző körrendelet így hangzott :

1. Publicáltassék, hogy a lövéteik nem méltók, hogy a határ-ország (limitropha militia) közé felvétetnének.

2. Az becsületét szerető, haza határát őrző székelek a lövéteikkel, oly alávaló néppel, ne társalkodjanak és vélek együtt ne tartsanak.

3. Valakik az lövéteik közül magokat felírták, azoknak a vicetisztektől a magok mindennemű kereskedésekre szabados járásra passus adassék.

4. Ellenben valakik magokat az lövéteik közül fel nem írták és nem engedelmeskedtenek, azoknak a széknek vicetisztei tisztségeknél elvesztése alatt passust adni ne merészeljenek, kik is e szerint passus nélkül járván, mint kerengők, elfogattatnak.

5. Azok, kik a lövéteik közül engedetlenek, maradékaik a királyi kedvetlenséget tapasztalni fogják.

Ez a proscibálás írott bizonyossága annak, hogy mennyire eltért Buccow a királynő intentiójától, a ki önkéntes ajánl-kozás alapján kívánta a székely határország szervezését, míg Buccow az önkéntesség helyett a terrorismus és kényszerítés eszközeitől sem riadt vissza, hogy feltett czélját végrehajtsa.

Sajnálatos és megrovást érdemlő szolgálatkülségre mutat, hogy Udvarhelyszék vicetisztjei nem késték e törvénytelen rendeletet (Bikafalván, 1672 szept. 7-én kelt körrendelettel)¹⁾ a falvakban a legnagyobb gyorsasággal köröztetni és kihirdetetni, a mi szept. 7—10-ike között mindenütt végrehajtott. Mentségül felhozhatjuk ugyan, hogy Buccow már ekkor nemcsak főhadparancsnok volt, mert 1762 máj. 1-én kormányzói elnökül is kineveztetett s így a polgári hatósággal is rendelkezett, de a székeknek még így is módjukban állott volna a törvénytelen rendeletek végrehajtását megtagadni.

A köznépet nem rettentette el a drákói szigor, mert a falvak lakosai mintegy véd- és dacz-szövetséget kötve, már szept. 5-én este jelentették a főtiszthelyettesnek, hogy küldöttség által kérvényt kívánnak átnyújtani az összeíró bizottságnak. A főtiszthelyettes két székülöt küldött eléjük azzal az izenettel, hogy szándékuktól álljanak el s menjenek haza. De ezek nem tágitottak, kijelentvén, hogy kérelmezni mindenütt szabad, s küldötteik szept. 6-án napkeltekor már megérkeztek s negyvenhárom falu nevében írásban nyújtották be kérvényüket és protestálásukat, hogy addig, míg kérésükkel a felség trónja elé nem járulnak, hagyassanak meg eddigi állapotukban, az ezredes úr pedig hozzájuk ne fáradjon, mert megmérteni magukat nem hagyják; avagy mutassa elő a mérték alá állítás felől ő felsége külön rendeletét. Egyébiránt hajlandóságukat jelentették a katonaság felvállalására, régi törvényeik, szokásaik, székely szabadságaik értelmében, saját költségeikön, saját fegyverükkel, saját tisztjeik és nemeseik, de nem más nemzetbeli tisztek alatt, a kik az ő szokásaikat, nyelvüket, törvényeiket nem ismerik; vagy ha ő felségének úgy tetszik, készek az adófizetésre, a mint eddig is adóztak.

Ez a negyvenhárom falu főképp Udvarhelyszéknek *havassallyai, fehérszékői* s »több részeiből« került ki.²⁾

Időközben a főtiszthelyettes, az ezredes kívánságára, levelet írt a két székbeli kiváltságos község, *Oláhfalva* és *Zetelaka* lakosságának, hogy házilag írassák össze magokat. A két község egyezően azt felelte, hogy ők minden tekintetben, tehát az összeírás dolgában is, kiváltságaikhoz tartják magokat, a mely szerint évenként adót fizetnek az országnak s ettől elállani nem akarnak. Oláhfalva hozzátette még azt is, hogy

¹⁾ A körrendelet több példánya, a kihirdetési záradékokkal együtt, megvan a vármegye levéltárában.

²⁾ *Szeles János* id. m. id. h. 580. l. Az idézett *Protocollum* névleg előszámolja a falvakat, kezdve Malomfalván, végezve Kénoson. (Megyei levéltár.)

az erdélyi fejedelmek idejében sem katonáskodtak, a minék kijelentésére bírójuk már Szebenbe utazott a guberniumhoz, a míg tehát onnan választ nem kapnak, a sorozó-bizottság közérjök hiába ne menjen.

Megjegyzendő az is, hogy az almásiak a felolvasott pontok és kiváltságok írásban kiadását kívánták. Más helyeken, így Karácsonfalván és Bardócz-széken is kívánták azt, de e kérés sehol sem teljesített.

Szept. 7-én *Homoród-Szentpálra* ment a bizottság, a hol *Szentpéter*, *Szentmárton* és *Recsenyél* lakosai is szelíden és tisztelettel, de határozottan kijelentették, hogy mérték alá nem állanak, de készek fegyverrel szolgálni, ősi szokás szerint, saját tisztjeik alatt, mint a hogy őseik szolgáltak saját nemeseik alatt, a kik tudták őket vezetni, drága szabadságokat és kiváltságokat szerezni és azokat fentartani; a mostaniak is tudni fogják őket a hon védelmére vagy határőrzésre vezérelni, de külföldre nem mennek.

Ugyanazon napon *Városfalva*, *Jánosfalva*. *Dálya* és *Ege* lakosai írásban átnyújtott kérvényben jelentették ki, hogy miként őseik megmérés nélkül híven szolgálták fejedelmeiket, úgy ők is törvény szerint saját költségükön készek a hazát és a határokat védeni, de mérés nélkül, ha az adó alól fölmentetnek; a katonáskodás és adófizetés kettős terhének elviselésére azonban nem képesek.

Az ezredes szept. 8-án elhatározta, hogy az összeírást tovább a falvakban nem folytatja, hanem Udvarhelyre megyen s onnan jelentést küld Buccownak a történekről és további rendelkezést kér tőle.

Úgy is történt, s a bizottság Udvarhelyt a székházban üttötte fel tanyáját.

Székelj-Udvarhely város polgárait már előbb felszólította és megsürgette az ezredes, valamint a királybíró és a vicetisztek külön-külön, hogy hozzák már az összeírást. Az udvarhelyiek, mint előbb Almásra írták szept. 6-án, azt felelték, most már előszóval, hogy ők szívesen összeírnák azokat, a kik katonaságra jelentkeznének, de mivel senki sincs köztük ilyen, a gubernium határozata értelmében a vonakodókat erőszakkal össze nem írhatják, mert — mondák — a guberniumtól kérvényükre azt a választ kapták, hogy a katonaság önkéntesen vállalkozókból szervezendő, ilyenek pedig felhívásukra és körözvényükre nem jelentkeztek. Hiábavalók voltak a papok intelmei is a szószékről, hiába a pénz-ígéreték, az udvarhelyiek feliratkozni nem akartak.

Időközben báró Buccowtól az almási levélre az a válasz

érkezett, hogy hirdessék ki, hogy ha tovább is engedetlenek maradnak, a szék el fogja veszteni a székely székek között való elsőségét (praecedentia), a nemzeti pecsét őrzését és minden egyéb kiváltságait. Ezt mindenfelé kihirdették.

Míg ezek történtek, szept. 12-én küldöttek jelentek meg a szék mindazon falvaiból, a hol a katonai bizottság az összeírást már elvégezte, kik írásban jelentették ki, hogy csupán a helyettes főkirálybíró iránti tekintetből engedték magokat megmérni, ezt is többen kényszerítésre tették; így Bardóczon ő csilapította le a lázongó népet és többeket sajátkezűleg húzott a mérték alá. Ennek következtében kijelentik, hogy régi törvényeik, kiváltságaik és szokásaik szerint készek katonáskodni, vagy, ha ő felségének inkább tetszik, adót fizetni: tehát ők engedetleneknek és hűtleneknek nem tekinthetők. Ezt a kijelentést átnyujtván az ezredesnek, ez viszont biztosította az engedelmeseket kiváltságaik megtartása felől, az engedetleneket pedig a kiváltságok elvesztésével fenyegette.

Székely-Udvarhelyt a bizottság (báró Schröder és néhány tiszt, ifj. báró Daniel István, Borsai Nagy István, Bethlenfalvi Nagy János) ép oly kevéssé boldogult a polgárokkal, kik makacsul megmaradtak elhatározásuk mellett.

Az ezredes hiába várván Szebenből a főhadparancsnok rendeleteit, szept. 11-én elhatározta, hogy Szebenbe megy a főkirálybíróval együtt. Azonban midőn szept. 15-én reggel épen indulni akart volna, rendeletet kapott, s nemsokára két huszár is érkezett bejelenteni Buccow főhadparancsnok személyes jövetelét. Estefelé csakugyan megérkezett báró *Buccow* és vele gróf *Haller Gábor*, a testőrség főparancsnoka, egy kormányzékai tanácsos és Ernst alezredes. Buccow, miután megvacsorált, késő este elrendelte, hogy a szék tisztviselői éjjel körrendelettel intézkedjenek, hogy a negyvenhárom falu közül, a mely Almáson követek által protestált, vagy tizenkét faluból hat-hat személy másnap reggel megjelenjék.

A szék tisztjeinek éjjel körülhordozott rendeletére szept. 16-án néhány szomszéd faluból többen megjelenvén, szorongó aggodalommal várták a történendőket. Tizenkét falu követei csakhamar a székházhoz hívtak s azon földszinti szobába vezettettek, a hol az ezredes volt szállva. Itt báró Buccow, Ernst alezredes tolmácsolása mellett, rövid beszédet intézett hozzájuk, melyben ő felsége kegyelmét és az ő atyai jóindulatát igéri, azután felolvastatta kívánatait, latinról magyarra fordítva, melyeket Ernst alezredes és gróf Haller Gábor bőségesen megmagyaráztak. Még a délelőtti órákban előhívtak a tizenkét falu többi megjelent lakosai, és előttök is felolvastattak a

főhadparancsnok kívánalmi, a mire azzal bocsáttattak el, hogy közölvén a falubeliekkel a hallottakat, a következő napon választ hozzanak. A falusiak azt felelték a főhadparancsnoknak, hogy ők sokkal nyersebb és tudatlanabb emberek, hogysen élőszoval válaszolni mernének olyan nagy méltóság előtt, hanem írásban fognak válaszolni.

Szept. 17-én, miután mindenfelé híre futamodott a főhadparancsnok megérkezésének, a szék minden részéből tömegesen sereglettek össze az emberek, hogy ily nagy fontosságú és szokatlan közügyben ne csak két-három küldött által, hanem személyesen tárgyaljanak. Hiába mentek eléjük a szék tisztei, hogy ne jőjenek többen, mint a mennyien híva vannak, a nép nem tágított, a székház előtti piacra gyűlt, hallani kívánván mindenki a rendeletet. Buccow báró a negyvenhárom falu mindenikéből hármat-négyet bocsáttatott be a székházba s felolvastatta előttük magyarul a rendeletet és a pontokat, meghagyván, hogy azok felett tanácskozzanak s azután válaszoljanak.

A nép az Udvarhely városával határos *szombatfalvi mezőn* gyűlt össze, mint egy tábori nemzetgyűlésre, s ott az egybegyűltek hosszasan tanácskozáván, azt határozták, hogy közös emlékiratban foglalják össze válaszukat. »Onnan ebéd után gyalogok, lovagok, rendiben hármával bėjöttek s az székház előtt megállapodtak¹⁾ emlékiratukat átadni szándékozáván. A főhadparancsnok azonban azt rendelte, hogy minden falu külön jelentse határozatát két követe által élőszoval vagy írásban, melyet az író vagy a falu jegyzője írjon alá.

Míg ezek a falusi néppel szemben történtek, a katonai bizottság látván, hogy a köznép semmikép sem hajlandó a katonaság felvállalására, még egyszer megpróbálta a városi polgárokat rábírní, hogy jó példával menjenek elől.

Szeles János így írja le a városiakkal szemben megkísérlett újabb rábeszélést:

»A városi két részből valók közül a bíróval, tizedessel, notariussal heten Erenst nevű főstrázsamesterhez hivatattak, a ki ilyenképen szólt azokhoz: Mostan kegyelmetek előtt vagyon ő felségének akár királyi kegyelmét, akár kedvetlenségét magokra várni, mivel ezen falusi nép csak az várostól vár; ha azért kegyelmetek jó példával előljárnak és az falusi népnek azzal szándékját magok után vonják, reménhetetlen gratiáját fogják kegyelmetek ő felségének tapasztalni. Melyre a notarius másoknak is képeben így felelt: Mi velünk, Méltóságos uram, a falusiaknak semmi communicatíójok nincsen.

¹⁾ Szeles János id. m. id. h. 581. l.

nem is volt, hanem ők a magok különös értelmektől vezet-
tetnek s velünk szándékjokat nem is közölték; ha pedig mi
katonaságra adnók magunkat, nyilvánvaló kárunkra s végső
nyomorúságunkra lenne, mivel mi majd mind mesteremberek
lévén, az esztendőnek majd minden részeiben, minden napjaink-
ban személyünk szerint kételenítettünk az ő felsége quantu-
mának keresésére, házunknak tartására mesterségünket foly-
tatni, és az sokadalmakat gyakorolni, nem úgy mint a falusi
szántó-vető nép, a ki munkájának nagyobb részét maga ott
nem létében is jó cselédjei által minden hátramaradás nélkül
végbe vitetheti; külömben ha ő felségének parancsolatját lát-
juk, minden kárunkkal is készek vagyunk az ő felsége kegyel-
mes tetszésének engedelmesskedni.

Melyre azt felelte Erenst úr: Ő felsége maga királyi
kegyelmét erőszakkal senkinek nem osztogatja, ezt az katonasá-
got sem kívánja parancsolattal felállítani, hanem ő híveinek
tetszésére hagyja, hogy így magasabb hívségeket mutassák
meg, önként való jóakarathból állván ő felsége ilyen szolgálatára.

Ezen közben künn a piacon egy Zsámblér nevű kapi-
tány egy falusi embert pofon csapott, a melyre a nép oda
csoportozván, nagy csiadát tett. Erenst úr hallván a lármát,
kiment, de csakhamar visszatérvén, így szólította meg az
városiakat: Ime látják kegyelmetek a valóságos rebelliót, az
Istenért könyörüljenek magokon s magok gyermekeiken, mert
bizonyára iszonyú veszedelem fogja ezen helységet követni.
De a városiak az előbben tett feleleteknél egyebet erre sem
mondottak. Több beszédjei után utoljára azt mondja Erenst
úr: Ime parolámra fogadom, hogy ha kegyelmetek a város
népét arra veszik, hogy ezen limitrophea katonaságra jó kedvvel
reá adják magokat, a kik itt vagynak, kegyelmeteknek minden-
nek egy-egy arany lánczot nyerek ő felségétől. Ezen szavai-
val az dolognak erőtlenségét nyilván megmutatta, ilyen nagy.
és az vargáknak sorsát s ő neki is csak az megszerzése is
erejét felyül haladó ajándékokat igérvén, mivel az ilyen aján-
dékokat az királyok nem vargáknak, nem is nemeseeknek, sőt
méltóságos uraknak sem mindeneknek, hanem az kiváltképpen
való nagy érdemeket tett grófi és hercegi személyeknek szokták
osztogatni. Mind erre is látván, hogy az városiak előbb tett
feleletektől el nem állanának, végtére azt mondta: Csak kegyel-
metek a katonaságnak nevét magokra vegyék s azzal a falusi
népnek példát adjanak, végbe viszem ő Excellentiájánál, hogy
soha semmi hadi szolgálatra kegyelmetek nem kényszerítettnek,
hanem mint eddig, úgy ezután is azon móddal élhetnek, csak
a nevek léssen katona; erről azért holnap jó reggel választát

várom kegyelmeiteknek. Eljövén az városházához, a kik ottan voltak, öszvegyültek és sokáig vitatták azon dolgot, ha ille-
nők-e ilyen széneskedéssel a falusi népet abba a nyomoruságba,
a kitől most úgy irtóznak, bele vonni? Semmit az egész nép
híre nélkül nem tudván végezni, kiki haza ment.

Az alatt Buccov ő Excellentiája a népet a tisztekkel
jártatta, azoknak elméjét csendesítette, s az engedelmességre
javasolta; maga is a székháznak ablakaiban olykor-olykor
előfordulván, a pénzt bővön hányta a nép közé, de, a mely
csoda volt, azon falusi emberek között még egy sem találko-
zott, a ki a pénzhez hozzá nyult volna, sőt a kinek kalapjára
vagy bocskorjára esik is, legottan lerázza, melyen ő Excellentiája
igen meg kezdett kedvetlenül, látván a népnek ilyen elszánt
megátalkodását.

Még azon a napon vacsora után Erenst úr az notariust
hivatta azzal a fejér hajó magas emberrel (öreg Mihály
Józseffel), a kik legottan megjelenvén, így szólott hozzájuk:
Az miképpen ma beszéltem kegyelmeiteknek, készítsenek
kegyelmeitek egy kegyelmes instantiát ő Excellentiájához, mely-
nek veleje ez legyen, hogy az városi limitrophea militiához
hozzá áll, mindazonáltal ő Excellentiájának kegyes intézésére
hagyja, ha azon szolgálattal-é, vagy az eddig valóval kívánja
aztot foglalatoskodni, és én jelen lévén, kegyelmeiteknek ked-
vek szerint való resolútiót fogok nyerni, hogy soha kegyelme-
tek katona szolgálatot nem fognak tenni; aztot azért így elké-
szítvén, holnap 5 órakor reggel adják kezembem, hadd vigyem
fel ő Excellentiájának. Azok reggel 4 órára, a kiket illet, a
város házához gyűjtettek, s megértetvén azokkal az Erenst
úr akaratját, egy értelemmel azt válaszolták, hogy olyan két-
séges kettős útra magokat nem bocsátják, tartván tudniillik
attól, hogy akaratjára hagyván magokat ő Excellentiájának, a
hadi szolgálatra ne kényszeríttessenek, késő lévén akkor az
Erenst úr biztatásával magokat mentegetni. Az notarius azért,
és Mihály József 5 órakor az Erenst úr szállására menvén
s már felkelve találván, a város értelmében általadják, a ki
rövid szóval csak azt felelte: jól van! s az ablak felé fordulva,
azokat elbocsátotta, azelőtt való nap pedig mindenkor a külső
ajtóig is kikísérte.«

A szék tiszteinek jegyzőkönyve szerint Buccow udvar-
helyi szereplésének utolsó jelenete így történt:

Midőn a nép megkapta a főhadparancsnok ama rende-
letét, hogy falunként válaszoljanak, lassanként oszladozni kez-
dett; hirtelen azonban a székház előtt nagy láрма keletkezik
s csődület és zajongás támad. A szék tisztei kirohannak,

lecsilapítják a zajongást s kérdezősködni: miből keletkezett a lárma? A nép elpanaszolja, hogy két katonatiszt okozta a zenebonát, a kik közül az egyik, követjüket, alsó-boldogasszonyfalvi Dersi Ferenczet pofonütötte, a másik pedig benzédi László Ferenczet, mikor a székház lépcsőjén lement, megütötte s üstökénél fogva megrángatta; minthogy pedig követeket bántalmazni nem szabad, panaszt emeltek a sérelem miatt a helyettes főtiszt által a főhadparancsnok előtt. Buccow kifejezte rosszalását a tisztok tapintatlan magaviselete felett, de a megsértetteknek semmi elégtételt nem adott.

Napszállat után azután a nép a piacról elvonult s a Küküllő hídján átkelvén, a *szombatfalvi réten* ütött tábort. tanácskozáván a főhadparancsnok újabb rendelete felett.

Buccow nem várta be a választ, hanem szept. 18-án korán reggel kíséretével együtt elutazott. Nem »szaladásképen szaladott« el, mint a hogy a szászok között híre terjedt, de belátta, hogy a néppel nem boldogul, s nem lehetetlen, hogy félt a felingerült nép szenvedélyének esetleges kitörésétől.

A városi nép tisztességesen búcsúztatta, »gyalog része a piacon két sorban állva kívánt jó utat ő Excellentiájának, a széknek tisztjei pedig és az városnak főbb (előbbskelő) része lóháton tisztességesen kísérték el a széknek szélyéig.«¹⁾

Hogy Buccowot az előző napi *csiadás* (tumultus) nem kevésbé felizgatta, mutatja az, hogy elutazásakor Abrahámfalvi Ugron József házában, a hol úgy látszik szállva volt, gróf Haller Gábor és Ernst alezredes előtt szigorúan meghagyta a helyettes főtisztnek, hogy a lázongás fejeit és az izgatókat a vicetisztek által nyomoztassa ki és fogassa el. Midőn pedig a kíséretben Schröder ezredes a helyettes főtiszt-tel egy kocsiban ülve, erről beszélgettek, az ezredes megval-lotta, hogy neki rendelete és névsora van a főhadparancsnoktól az elfogatandókról.

Buccow tehát nem ok nélkül sietett el Udvarhelyről.

Midőn az ezredes és a helyettes főtiszt a főhadparancsnok kíséretéből visszaérkeztek, a falvak követei (most már kevesebben) eléjük járultak és szószólóik előadták, hogy ő Excellentiájától és a gubernium rendeletéből megértvén, hogy a katonaság önkéntes, közös határozatukat emlékiratban nyújtják át az ezredesnek, mentegetőzván, hogy mint tudatlan emberek, elhatározásukat sem ő Excellentiája, sem az ezredes előtt élő szóval kifejezni nem képesek, sem falvanként külön nem írhatják meg, mert nincs minden faluban írástudó ember.

1) *Szeles János* id. m. id. h. 581—583. ll.

Az ezredes előbb nem akarta elfogadni az iratot, majd elfogadván, szobájában a két vicekirálybíró előtt felolvastatta, s magyarul nem értvén, lefordíttatta. A válasz tartalma ez volt:

1. Hogy ők már rég ideje súlyos adózási terhet viselnek, tehát

2. adót fizetni és katonáskodni kiváltságaik és nemzeti törvényeik sérelme nélkül nem képesek.

3. Ha az előírt módon katonáskodniok kellene, ez ellenkezne a törvényekkel, a székelyek régi kiváltságaival, melyek megtartására minden fejedelem és uralkodó megesküdött. maga ő felsége is koronázási esküjében.

4. Ha ő felsége kívánni fogja, mindig készek lesznek régi törvényeik és nemzeti kiváltságaik értelmében, tiszteikkel és a többi nemesekkel a haza védelmére saját fegyverükkel és költségükön vérüket áldozni.

A küldötteket ezután az ezredes engedelmességre intette s a helyettes főtiszt azzal küldötte haza, hogy nyugton maradjanak és zenebonát ne csináljanak.

Ugyanazon napon megjelent a két *Oláhfalu* berendelt két küldötte, a kik a helyettes főtiszt előtt kérdést tettek, hogy a katonaság önkéntes lesz-e, avagy nem? s meg sem várván a feleletet, hozzá tették: mert ha önkéntes lesz, önkéntesen nem csatlakoznak, ha pedig kényszer-katonaság lesz, úgy sem állnak be kiváltságaik ellenére. A helyettes főtiszt az ezredeshez utasította őket, mert — úgymond — nem lévén a bizottság elnöke, nem az ő feladata nekik válaszolni.

A szék tisztei szept. 19-én arról értesültek, hogy a falvak pénzt gyűjtöttek magok között. A helyettes főtiszt körrendelettel ezt szigorúan megtiltotta, s azt is elrendelte kemény büntetés terhe alatt, hogy gyűléseket hirdetni ne merészeljenek.

Ugyanazon napon a két Oláhfalu királybírója elhozta és felmutatta a guberniumnak Szebenben 16-án kelt végzését, hogy nincs szándékában a kérelmezők kiváltságainak megsértése, sőt inkább azoknak sértetlen fentartása, főként mivel a katonaság felvállalására senki sem kényszerítettik.

Az ezredes megolvastván ezt a végzést, a királybíró elküldötte, egyebet nem szólván, mint hogy »majd meglátjuk.«¹⁾

Schröder ezredes még szept. 20—21-én is Udvarhely maradt, rendeletet várván a főhadparancsnoktól; a mi 21-én este megérkezvén, szept. 22-én reggeli ebéd után kíséretével

¹⁾ Jam in futurum videbitur.

együtt Csikszék felé elutazott, semmi intézkedést sem hagyván hátra az összeírás vagy egyéb felől.

A szék tisztjei pedig szept. 22-én részletes jegyzőkönyvet írtak jövődőre való bizonyosság okáért. Aláírták és megpecsételték Borsai Nagy István és Kadicsfalvi Török Pál alkirálybíró és Bethlenfalvi Nagy János, a szék jegyzője.¹⁾

Hogy mi történt azután Udvarhelyen a nép makacsságának megtörésére és megpuhítására, azt elmondja Szeles János székely-udvarhelyi polgár történeti munkája a következőképen:

»Igy ezen úttal a város és a szék a katonaságtól megszabadulván, mind eddig csendességben élt. Ezen alkalmatossággal méltó azt észre venni, hogy a portiózó szabad nép úgy magának hagyatott volt, hogy senkinek merészsége nem volt aztot legkissebben is utasítani, de azok is oly móddal kormányozták minden gyűlésekben magokat, hogy semmit legkissebbet sem cselekedtek, vagy szólottak olyant, a mely mián a királyhoz való hívségben vádoltathattak volna.

Buccow ő Excellentiájának elmenetele után csakhamar beszállott a városba két compánia vasas német, még ezek itten lévén, egy batalion gyalog német két tábori ágyuval. Ez az batalion nem tudta hová commendéroztatik, mind addig, míg a városon alól az Kuvárnál az order ki nem adatott, hogy Udvarhelyen fognak kvártélyban lenni; azt vélték, hogy valami rebellis népre vitetnek, de hogy beszállottak, mindent békeségben, az katonáknak előre parancsolt ételt találván, az főstrázsamester báró Frölich, igen jólelkű lutheránus vallású ember, legelső gondjának tartotta ő Excellentiájának megírni, mely nagy békességben, csendességben, hívségben tanálta az itt való népet. Beszállván a sok gyalogság, a lovasok pedig ki nem mozdulván, a félelmes nép végső veszedelmét várta magára, mivel úgy volt az híre, hogy az gyalogoknak beszállásával az lovasok legottan kimozdulnak, az bátrabb szívűek pedig és magok ártatlanságában bizakodók semminek egyébnek nem tulajdonították, hanem hogy megijedvén a nép, inkább a katonaságra adja magát, a mint is a fennebb említett főstrázsamester arra lévén oktattva, egyszer a bírót, tizedest és az eskütteket magához hívatta, s tolmács által azt mondata nekik: Látják kegyelmetek, mely nagy és súlyos kvártélyos militia vagyon a városon, gondolkodjanak s az fegyvert vegyék fel, mert ha nem cselekszik, talán a mostani is meg-

¹⁾ Ennek a várnegyve levéltárában eredetiben megőrzött latin jegyzőkönyvnek köszönhetjük a fentebbi adatokat a katonai összeírásról Udvarhelyszék területén.

marad s még több is fog jöni a városra, a melytől végső pusztulása következhetik a városnak. Megköszönvén az esküttek ő nagyságának ilyen kegyes jelentését, eljöttek, és az egész város népét egybegyűjtvén, külön-külön megkérdezték, ha volna-e kedvek az ilyen mostan fenforgó katonaságra? de egy sem taláztatott, a ki arra kívánta volna magát adni. Ezen német batalion egy néhány holnapok után másuvá commendéroztatván, helyibe szállott bé az Haller gyalog regimentiből való egész batalion; annak a főtisztje igen nagy kegyetlenséggel fenyegetődött olykor-olykor, de a város tisztjei kitanulván természetit, valami ajándékkal mindenkor könnyen megcsendesítették; ez tovább volt félesztendőnél az városon, azután ismét bészállott egy más német batalion, a ki két hétig való mulatása után Csikba ment; ennek elmenetele után majd három esztendeig szüntelen egy egész compánia gyalog volt itten kvártélyban.«

* * *

Udvarhelyszék népe szilárd és következetes ellenállása egyelőre megmentette őket a katonáskodástól. Csikba azonban német katonatisztek küldettek, a kik fegyvert osztottak ki a nép között s annak egy részével felvétették.

Maga Buccow is bement okt. 24-én *Gyergyó-Szent-Miklósra*, hogy a katonai esküt letétesse. A nép azonban kijelentette, hogy nem akar katonáskodni, s Buccow erőszakoskodásával szemben fenyegető magatartást tanusítván, a főhadparancsnok jónak látta odább állani. De előbb valami negyven. a plebánus által összetoborzott embert felesketett. Így járt *Csikszeredán* is okt. 25-én. A nép a katonaságra felesküdni nem akarván, a fegyvert letétette. Mindössze hét ember esküdött fel *Csik-Taploczán*, kiket megajándékozott. *Kézdi-Vásár-helyt* okt. 28-án ismétlődtek az előbbi jelenetek. Udvarhelyre jónak látta többé nem menni, ott már tisztában volt a helyzettel.

Ámde Buccow még ennyi tapasztalat után sem mondott le eltökélt szándékáról, hogy a székely határőrséget fölállítja. A benmaradt német tisztek ígérekkel, erőszakolással, kecsgetéssel¹⁾ mindenféle toborzották s felfegyverezték a nép salakját. A felfegyverezettek azután, tiszteik pártfogásában bízva, a polgári hatósággal szembeszállottak, zsaroltak, raboltak s a

¹⁾ »Különbféle kigondolt executiókkal, vasra való tételekkel, kemény veretésekkal s egyéb szorongattatásokkal, sokféle extraordinariumok praestatióival a katonaságra hűtöket letenni a község kényszerítették« írják Csik vicetisztei Udvarhelyszéknek 1763 jan. 13-án. (Megyei levéltár.)

legerőszakosabb kihágásokra vetemedtek. A nép egy része a terrorizmus hatása alatt maga is beállott katonának.

Csikban e vizás helyzet következtében felfordult minden rend és megrendült a közbiztonság. A kik végső kétségbeesésből a fegyvert felvették, a katonatiszteknek sem engedelmességek; a vármegyei tiszteket is okolván helyzetök miatt, az urakat és nemeseket üldözni kezdték, a szék tömlőczt, az udvarházakat megtámadták, a jobbágyokat erőszakkal magokhoz vonták s felfegyverezték, újabb és régi 30—40 esztendősi ítéleteket, szerződéseket erőszakkal megváltoztattak, birtokokat foglaltak, úgy, hogy a fegyvert fel nem vett nép házából is elbujdosott. Még szorongatottabb helyzete volt a nemességnek, a nép »azt kiáltván közönségesen, hogy a fegyvereknek felvétele oka és árulójuk a nemesség lett volna.«¹⁾

Odáig ment a fékevesztett köznép vakmerősége, hogy midőn a szék tisztjei és nemesei 1763 jan. 11-én Csik-Várdotfalván székygyűlést tartottak, a felfegyverzett nép által a kántor házában, hol gyűléseket tartották, majd a parochián, a hová menekültek, őrizet alá fogattak, körülvétettek s különböző követelések (régii adók visszatérítése stb.) után halállal fenyegettettek. A szék tisztjei és a nemesség »látván végső veszedelmüket«, az ottani, alig puszkalóvsnyire lakó katonai főtisztnek, *Caratto* alezredesnek, az őrség kijátszásával »könyörgő levelet« küldöttek, hogy sietne oltalmukra és »a fellázadott népnek lecsendesítésére«. Az alezredes el is jött két kapitánnyal és egy hadnagygyal; »mit cselekedett, mit nem«, nem tudható, »de csak az következett belőle«, hogy a vicetisztek és nemesség szorongatott helyzete még inkább súlyosbodott; éjszakára egy házba (a plebániára) szorítottak s »ki nem írható fenyegetéseket kellett tőlök hallaniok«. Éjjel két jóindulatú értelmes ember titkon belopózott a házba és tudatta velök, hogy a nép életökre tör; »nincs, ki azon felzúdult népet zabolázhassa, és szándékok az, hogy mindnyájokat kivonván az házból, rendre megölögessék.« Menekülniök nem lehetett, mert őrizet alatt állott minden kijárat, kapu és út; erőszakkal nem törhettek át fegyvertelenül, kevés számmal, a fegyveres nép nagy tömegén, mely gyors futárokkal a szomszéd falvak népeit is csatlakozásra szólította fel, a honnan reggelre virradólag újabb fegyveres csapatok érkeztek. Ily végső veszedelemben két ferencz-rendi szerzetes a helybeli (csiksonlyai) kolostorból

¹⁾ Ugyanabban az átiratban s Haller Pál csikszéki volt főkirálybíró, akkor már Alsófehér megye főispánja jelentésében. (A bécsi hadi levéltárban, 1763. febr. 812. sz. a.)

sietett a nép közé s összetett kézzel, könyek között rimánkodott, istenre kérve őket, hogy irgalmazzanak. Nagy nehezen annyira bírták őket, hogy gyilkos szándékuktól elállottak, ha a tisztek és nemesek kötelezvényt állítanak ki követeléseik (régi adók visszatérítése stb.) teljesítéséről, s arra nézve kezeseket állítanak. A szék tisztviselői megírták a kötelezvényt, hárman kezességet vállaltak, fentartván mindazáltal a kötelezettségnek a gubernium által való megítéltetését. A fellázadt nép még azt is követelte, hogy őrizetükért (120 személyt számítva) mindegyikök egy-egy garast kapjon. Így bocsátották őket szabadon; a vidéki nép pedig a fegyvert nem fogott csik-somlyaiaktól erőszakkal elvett szekereken ment haza.¹⁾

A nép itt is azt adta lázongása fő okául, hogy a tisztek és nemesek az okai, hogy katonaságra kényszerítették, s a katonatisztek a végső veszedelemben sem siettek a nemesség védelmére.

Midőn a csiki tisztviselők mindezekről jan. 13-án Udvarhelyszéket tudósítják és segítségre szólítják fel, kéri, küldjenek követeket a királynéhoz a veszély feltárása végett, hogy »a következő szomorú példák megorvosoltatlissanak«, mert különben a tavasz nyiltára általános néplázadást jósolnak. A veszedelem oly fenyegető, hogy elhárításáról a többi székely székeknek is gondoskodniok kell, »sőt pedig sietve, mert úgy tapasztalják, hogy csak tavasznak kezdetin is ifju Lajos királynak²⁾ ideiben az kegyetlen kereszties had által történt példák szegény hazánkban megújulnak és mindenek végső veszedelmekbe borúlnak.«³⁾

Nemcsak a legközelebről érdekelt csikiak látják így sötét színben a dolgokat, volt főkirálybírájok, most Alsófehér megye főispánja, gr. Haller Pál is így ítéli meg a viszonyokat. A népet erőszakkal kényszerítették a fegyver felvételére, s az most elkeseredésében fegyveres kézzel dúl, rabol, vérengzik, a nemes embereket üldözi, fosztogatja, főkép a volt tisztviselőket. *Eddig csak por és hamu voltak* — mondogatják — *ezután máskép lesz.* Azzal fenyegetőznek, hogy tavaszra a városi embereket üstöküknél fogva fogják kihurczolni. Most már hiába akarnák a fegyvert visszavenni, nem adják, mert — mondják — *meg akarják kóstoltatni a puská magvát azokkal, a kik megérdemlik.*

¹⁾ A »*Deductio genuina rerum in Csik etc. anno 1762 actarum*« című emlékiratból. (Csik vármegye levéltára.)

²⁾ II. Ulászló helyett. Az 1514-iki parasztlázadást értik.

³⁾ Csik tisztei Udvarhelyszéknek, Csik-Várdotfalván, 1763 jan. 13-án. (Udvarhely vm. levéltára.)

A nyugtalanság *Udvarhelyszéken* is általánossá lett, pedig ott még fegyvert nem osztogattak.

Az udvarhelyiek — írja gróf Haller Pál — szünet nélkül gyűléseznek és tanácskozásaikról utazó székelyek által küldöznek jelentéseket. Határozatukról annyit lehetett megtudni, hogy megesküdtek, hogy egymást mind halálíg el nem hagyják, s mihelyt jeladást vesznek (Csikból?), régi fegyvereikkel felkelnek ők is. Ne gondolják, hogy egyedül vannak, egyetértenek velök a többi székelyek is, sőt az oláhokkal is egyezkedtek és leveleztek. Udvarhelyt egy primipilust választottak vezérökké, s mert látják, hogy az ő nagy uraiktól nemcsak elhagyattak, hanem fel is jelentettek, azokat is *küirtják*. Állítólag Lengyelországba is követeket küldöttek; némelyek azt mondják, hogy ő felségéhez, mások, hogy egy idegen hatalmassághoz.¹⁾ Az oláhok is kezdenek nyugtalankodni s azt mondogatják, hogy ha tavasszal az erdők kizöldülnek, bő zsákmányuk lesz s meggazdagodva mennek ki Oláhországba. Ha a székelyeket erőszakkal fogják megfékezni, ezek is kivándorolnak Moldovába, a hol — azt beszélük — 4000 családnak ajánlottak fel egy különálló területet. A csikiak, kik terményeikből eddig is csak bő esztendőben tudtak megélni s másutt is munkát vállaltak, most gazdaságukat nemcsak elhanyagolják, hanem sokan házukat is eladták, árát elitták, s onnan fognak élni, a honnan zsákmányolhatnak.²⁾

Az udvarhelyszékiek a csikiak keserves panaszát és segélykérését 1763 február 1-én tartott gyűlésükön tárgyalják s »fájlalva értik székely nemes atyjokfiainak s szomszédaiknak romlásokat« s elhatározzák, hogy »azon gonosznak eltávoztatását öszvekööttöt könnyörgésükkel munkálódni igyekeznek . . . az hol illik.«³⁾

Udvarhelyszék nem vehette közönyösen a dolgot már csak azért sem, mert febr. 8-án tartott székgyűlésén saját népe, »az udvarhelyszéki régi nemes székelyek« is folyamodtak hozzá, hogy katonáskodási és adózási sérelmeiket orvosolni s régi

¹⁾ Talán Nagy Frigyes porosz királyhoz, kivel a hét éves háború folyt?!)

²⁾ Gróf Haller Pál jelentése Bécsbe jan. 28-ról, valószínűleg gr. Bethlen Gábor erdélyi kancellárhoz. Mária Terézia azzal teszi át gr. Daunhoz, a haditanács elnökéhez febr. 26-án, hogy báró Siskovicssal közlendő s ennek Erdélybe utazása siettetendő az Erdélybe rendelt lovassággal együtt. A jelentés febr. 20-án érkezett az udvarhoz, febr. 28-án tárgyalta a haditanács. (Bécsi hadi levéltár, 812. sz. a.)

³⁾ Csikszék vicetisztei Udvarhelyszék vicetiszteihez. Csik-Várdotfalva, 1763 jan. 13. (Megyei levéltár: Acta politica 80. sz.)

kiváltságaikat megoltalmazni igyekeztek. Szomorúan tapasztalják — mondák — elszegényedett nemes székely nemzetüknek utolsó pusztulásra való elhanyaglását és egész gyökeréből való felfordulását, úgy felséges királyné, nékik pedig grófné asszonyuk következendő kárait. Szemrehányást tesznek a nemességnek, hogy tőlük elkülönöztette magát, pedig »az előljáróját elvesztő tábor előljáró nélkül vakoskodván, akármely nagy erővel bírjon, mindazáltal egy halomba dül«. Elfeledkeztek arról, hogy köztük csak *gradus* különbség van, de jogilag egyenlően nemések mindannyian; a nemességnek nemzetségbeli, hitbéli kötelessége az lett volna, hogy a terhet nyakukról elfordította volna; azt kívánta volna a királyné iránti hűség is, hogy feltárják a királyné előtt ez újítások káros voltát, »a mint a csiki példa tanubizonyosság lehet«. Előszámlálják jogtalan megterhelhetőségüket, adózásukat (évenként 10—20—30—40 ezer forinttal), kvártélytartásukat, katonaillesztéseiket a Leopold-féle diploma óta, s most »miformán katonaságra ismeretlen commissariusok által vonatni kívántattak, és miket szenvedtek és ma is mit szenvednek«. Kérik azért régi törvényeik, privilegiumaik és diplomáik helyreállítását és megoltalmazását a gubernium és ő felsége előtt, mert »keservesebb annak elenyészése haláluknál Ezen kincsüket nem engedhetik, mert ennek ára több, mint nékik mindnyájuknak halála Ne vonogassák magokat — teszik hozzá mintegy fenyegetőleg — mert a csiki tisztek is azt cselekedték volt, és hasznát milyent nyertek, szemek előtt vagyon a tekintetes uraknak A tekintetes urak hallgatása lészen, mind ő felsége kárának, mind a mi szörnyű utolsó veszedelmünknek magokéval együtt a tekintetes uraknak oka.«¹⁾

Ez a forradalmi hang meggyőzhette a szék tiszteit, hogy a nép végső elkeseredésre jutott s elégedetlensége tetőfokra hágott.

A székgyűlés tehát emlékiratot szerkesztett s két követ által küldötte fel a kancellariához. A követek élőszoval is előadták a nép panaszait. A kancellária kérdést tett a felséghez, hogy visszautasítsák-e őket (mert a követek a határórségbe felvettek közül valók voltak), vagy kihallgassák és panaszaitak jegyzőkönyvbe vegyék? A királyné a kihallgatás mellett döntött, kijelentvén újabban is, mint már annyiszor, hogy a határórségre senkit erőszakolni nem kíván, de az, hogy törvényellenes gyűléseket tartottak, büntetlenül nem hagyható.

A követek azonban többé feltalálhatók nem voltak. Látván a hangulatot Bécsben, jobbnak látták a kihallgatásra többé

¹⁾ A megye levéltárában lévő eredetiről.

nem jelentkezni, s így a föntebbi értelemben szerkesztett leirat a kormányzékhez küldetett le Udvarhelyszékkal közlés végett.¹⁾

A kormány a felérkezett panaszokból és jelentésekből belátta, hogy Buccow kísérlete szerencsétlen volt, a kívánt célt el nem érte, csak a népet izgatta fel s hajtotta lázongásba. A tervet azonban végkép elejteni nem akarták, de más alapon, törvényesebb alakban kívánták megvalósítani. Ennek keresztülvitelére a királyné mindenekelőtt az erdélyi állapotokról való tájékozás és megbízható információk szerzése végett báró *Siskovics* altábornagyot küldötte Erdélybe, a ki magyar származású volt és magyarul is jól tudott.²⁾

SZÁDECZKY LAJOS.

¹⁾ *Teleki Domokos*: A székely határórség története, 39. l.

²⁾ Maga mondja 1763 apr. 19-én a haditanácshoz intézett felterjesztésében. (Bécsi hadi levéltár.) A hadi tanács 1762 febr. 10-én tudósítja Buccow bárót Siskovics kiküldetéséről. (U. o. reg. 204.)

ADALÉK ZRÍNYI MIKLÓS ÉS UDVARA JELLEMZÉSÉHEZ ÉS ZRÍNYI-UJVÁR TÖRTÉNETÉHEZ.

Már más helyen: »*Magyar vonatkozású német ujságlapok a Nemzeti Múzeum birtokában 1600—1711-ig*« című értekezésemben,¹⁾ rámutattam arra a gazdag, eddig még ki nem aknázott történeti anyagra, mely mint ránk nézve kiválóan érdekes, ezekben a füzetekben össze van halmozva. Említett dolgozatom keretében azonban nem foglalkozhattam az egyes nyomtatványokkal olyan bőven és behatóan, hogy ezen állításomat tartalmuk fejtegetésével és a fontosabb adatok kiemelésével igazolhattam volna. Hadd álljon tehát itt egy rövidke fejezet egy ilyen füzetből annak kimutatására, hogy nem alaptalanul hangsúlyoztam ezen röpiratoknak és ujságlapoknak a magyar történelmi kutatás szempontjából jelentőségét.

Az említett füzet címe: *Denkmal Serinischer Heldenthaten, wasz nämlich Graf Niclas von Serin seit seinem, im Herbstmonat 1663 angetretenen gewalts in Hungaren, mit etlicher ihm zugeordneter hülfe, durch Göttliche verleihung, wider den Türken, bis auf den Mai monat 1664 jarz verrichtet.* (h. és é. n. 4-r. 28 sz. l.) - - A nyomtatvány tartalma kiterjeszkedik Zrínyinek 1663—64 évi hadműveleteire egészen 1664 május 21-ig. A hadműveletek objektív, sokszor száraz leírásánál érdekesebb ezen nyomtatványnak egy másik passusa, mely magával Zrínyivel, udvarával és Zrínyi-Ujvárral foglalkozik: *Beschreibung des Gräfflichen Hausz vnd Vestung Serin | und New-Serinwar | wie beyligendes Kupffer auszweist.* A mellékelt rézmetszet, melyet a cím említ és a melyen kívül még kilencz különböző metszet van a füzetben, az állítólagos Zrínyivárt és az ehhez épített Zrínyi-Ujvárt ábrázolja

¹⁾ *Magyar Könyvszemle*, 1900. évf. 1. füz.

Ez a fejezet szóról-szóra még egy másik 1664-iki nyomtatványban is megtalálható: *Schauplatz Serinischer auch anderer Teutschen Tapfern Helden-Thaten | was nemlich Verwichnes 1663 und nochlauffendes 1664 Jahr | Ruh- und Truckwürdiges von denen in Ungarn Campirenten Christlichen Armeen | Fürstl. und Gräfl. Herrn Generalen | mit Gottes Schutz | dem Röm. Reich zu Nutz | und dem Türkischen Achmet zu Trutz | verrichtet worden | Die Namen ermeldeter Helden sind folgende: Ihr Hoch Gräfl. Excellenz Herr Graf Peter und Niclas Serin. Herr Graf Montecuculi. Herr Graf von Hohenloh. Herr Graf de Souches. Fürstl. Gnaden von Sultzbach. Herr Graf von Waldeck. Herr Graf Strozzi | etc. Nebens andern Hohen und Nidern Kriegs Officianten. Sehr nützlich | anmuthig und Zeitverkürzlich zu lesen. Kein That ist löblicher | kein That wird mehr geehrt Als die | durch die das Heyl des Vatterlands sich mehret. Gedruckt Im Jahr 1664. (h. n. 4-r. 28 sztlan lev.)* -- Ez a füzet az összes 1663—65-iki török-magyar hadműveletekre terjeszkedik ki 1664 augusztus 2-ig. Zrínyi-Ujvár metszete hiányzik belőle, de van egy másik kép, mely Zrínyi viaskodását a vadkannal tünteti fel, hasonlóan. de nem egyezően ahhoz a rézmetszethez, mely a *Magyar irodalom* (képes) *történetének* (szerk. Beöthy Zsolt) 2-ik kiadásában (I. k. 399. l.) reprodukálva van. Ez a metszet természetesen csak később kerülhetett a füzetbe. mert Zrínyi tudvalevőleg nov. 18-án halt meg, a nyomtatvány pedig csak aug. 2-ig halad az 1663—64-iki hadi események elbeszélésében és egy szóval sem emlékszik meg Zrínyi haláláról. Az utóbbi nyomtatvány az előbbinek csak bővített kiadása, a Zrínyiről szóló részletek mindkét füzetben majdnem teljesen egyezők. A füzetek szerzője és a nyomtatás helye egyik füzetben sincs feltüntetve, minden valószínűség szerint valamely bécsi, esetleg nürnbergi nyomdából kerülhetek ki.¹⁾

Az alább közlendő fejezet egyik fele adalékokat szolgáltat Zrínyi jellemzéséhez, részben Zrínyi udvarának leírásához. Ezek az adatok, azonkívül, hogy megerősítik *Tollinus Jakab*²⁾ és *Andreas a S. Theresia*³⁾ leírását, némely tekintetben

¹⁾ A rézmetszők neve sincs a képeken feltüntetve, kivéve Ultzmayr Lőrincz Lipótot a szent-gothárdi csataképen, melyet a *Schauplatz Serinischer auch anderer Teutschen Tapfern Helden-Thaten* hoz. Ultzmayrnek egy másik, Zrínyi Pétert lóháton feltüntető metszetét l. *Széchy Károly*: Gróf Zrínyi Miklós, II. köt. 15. l.

²⁾ *Szanota István*: Régi utazások Magyarországon és a Balkán félszigeten, 284—287. ll.

³⁾ *Salamon Ferencz*: Halotti beszéd gróf Zrínyi Miklós fölött

érdekesen ki is egészítik Zrínyi két személyes ismerősének tudósítását.

A fejezet másik fele az állítólagos Zrínyivárról és Zrínyi-Ujvárról szól. Tudom, hogy ezen leírás korántsem oldhatja meg Zrínyi-Ujvár hollétének bonyolodott kérdését, annál kevésbé, mert csaknem szóról-szóra egyezik Meyer Márton előadásával az *Ortelius Redivivus*-ban,¹⁾ mely sokkal bővebb is, és a *Theatrum Europaeum*-ban,²⁾ melynek szintén Meyer Márton volt a szerkesztője. Nehéz megállapítani, hogy mily módon került ezen leírás ugyanazon fogalmazásban az említett két füzetbe és Meyer Márton munkáiba. Mert az ki van zárva, hogy Meyer Márton a két füzet valamelyikéből átvehette volna, minthogy ezek az 1664 évnek legfeljebb másik felében jelenhettek meg, ő pedig az *Ortelius Redivivus* két hatalmas foliánsának szerkesztésével már 1664 deczember havában elkészült, azonfölül az említett leírást nem a II-ik rész végén 1664-ből, hanem annak elején az 1661-iki események elbeszélése során hozza. Kétségtelennek tartom, hogy a leírás a füzetes nyomtatványokba is és Meyer Márton műveibe is egy közös forrásból van átvéve, mely Zrínyi-Ujvár építésének idejéből, 1661-ből való. Ez a közös forrás pedig valószínűleg egy 1661-iki ujságlap, melyre eddig nem tudtam ráakadni. Hiszem, hogy ezen hírlap tisztázhatná az állítólagos Zrínyivár és Zrínyi-Ujvár kérdését, melyet véleményem szerint Rónai Horváth Jenőnek különben igen alapos cikkében nem sikerült Montecuccoli vázлата alapján megoldania.³⁾ Mert ne feledjük el, hogy ezen ujságlapoknak majd mindig szemtanuk a szerzői, kik a harctérről küldték haza tudósításaikat, melyeket a könyvnyomtatók siettek közzé tenni. Ezekkel a 4—5 oldalas hírlapokkal megbízhatóság tekintetében távolról sem vetélkedhetnek olyan művek, mint az *Ortelius Redivivus* és a *Theatrum Europaeum*, melyek majd minden részletökben compilatiók, többnyire a helyi viszonyok ismerete nélkül és az eseményeket kísérő körülmények félreértésével összeszerkesztve. Ezekhez a compilatiókhöz tartozik különben a fent idézett két füzet is, mely kétségtelenül sok-sok egyes ujságlap alapján

1664-ben. *Budapesti Szemle*, XLVII. köt. 416—417. II. V. ö. még ezen cikkemmel: *Német siralmas énekek gróf Zrínyi Miklós halálára 1664-ből*. Irodalomtört. Közlemények, 1900. évf. 1. füz. 45—55. II.

¹⁾ *Ortelius redivivus et continuatus*. Nürnberg, 1665. II. rész, 197—198. l.

²⁾ *Theatrum Europaeum*. Frankfurt a. M. 1699. IX. rész, 332. l.

³⁾ *Az 1664-ik évi Mura-Rába melleki hadjárat és a sz. gotthárdi csata*. Hadtört. Közl. 1891. évf. 303—308. II.

tárgyalja az 1663—1664 évek mozgalmas történetét. Nagyon jól mondja Mummenhoff¹⁾ Ortelius krónikájáról és az ehez hasonló gyűjteményes művekről: »Was den historischen Werth der Oertl'schen Chronik angeht, so gibt sie zwar neben Istvánffy's Geschichte des ungerischen Reiches die eingehendste Schilderung der Türkenkämpfe, hat aber trotzdem den in den Zeitungen angehäufften Stoff weder völlig erschöpft, noch auch stets *treu und unverdorben* wiedergegeben. Flüchtigkeiten, Willkürlichkeiten und Missverständnisse begegnen nicht selten. So vermag er die halbjährigen und Einzelzeitungen, ebenso wenig, wie die übrigen Chronisten des Türkenkrieges zur Zeit Rudolfs II. zu ersetzen, und es hat von ihnen zu gelten, was Stauffer²⁾ über diese überhaupt sagt: Sie werden in demselben Masse zurückzutreten haben, als die Zeitungen, die gedruckten und die handschriftlichen, aus den Winkeln der Archive und Bibliotheken hervorgesucht und ans Tageslicht gezogen werden.« Orteliusnál és hasonló összefoglaló termékek-nél ezt mindig tekintetbe kell venni, különösen akkor, mikor egykorú ujságlevelekkel állnak szemben, melyeknek fontosságát minálunk még mindig nem méltatják eléggé. Ezt megemlíteni szükségesnek tartottam, és ez mentse rövid kitérésemet.

Mint már föntebb röviden megjegyeztem, a *Denkmal Serinischer Höldenthaten* című füzethez az állítólagos Zrínyivár és Zrínyi-Ujvár metszete is mellékelve van, melyet Ortelius hasonló metszeténél megbízhatóbbnak és tájékoztatóbbnak tartok, mert annál sokkal egyszerűbb, világosabb és érthetőbb. Figyelemre méltó különben egy másik metszet is ugyanazon füzetben, mely Zrínyi hadainak útját jelöli Zrínyivárból az észéki hídig, azonkívül a *Theatrum Europaeum* IX-ik kötetében lévő Magyarország térképe is, mely ugyan korához képest is nagyon pontatlan, de talán még sem egészen értéktelen. Mindkét térkép-hől, de a *Theatrum Europaeum* szövegéből³⁾ is alig látszik valószínűnek, hogy az állítólagos Zrínyivár nem volna más mint Csáktornya, a hogy Rónai Horváth Jenő föltenni hajlandó.⁴⁾ Bármint legyen, én úgy vélem, hogy Zrínyi-Ujvár kérdése is, mint sok egyéb kérdése, az egykorú ujságitudalom tanulmányozásával, mely rengeteg voltánál fogva ugyan roppant fárasztó, idővel mégis megoldható lesz.

¹⁾ *Allg. Deutsche Biographie*. XXIV. köt. 445—446. ll.

²⁾ *Stauffer Alb.* Hermann Christoph Graf von Rusworm kaiserlicher Feldmarschall in den Türkenkämpfen unter Rudolf II. München, 1884. 212. l.

³⁾ IX. rész, 1173. l. és más több helyen.

⁴⁾ I. id. értekezését, 304. l.

Az említett részlet különben magyar fordításban a következőképen szól: »*A gr. Zrínyi-udvarnak és várnak és Zrínyi-Ujvárnak leírása, mint a mellékelt rézmetszet feltünteteti.*

A Zrínyiek régi grófi vára a török zsarnoknak sok év óta nagy kárt okozott és minden időben a keresztények védőfalának mutatkozott. Midőn az 1523-ik (így) évben Lajos magyar király ama szerencsétlen magyarországi csatában elesett, az öreg Zrínyi gróf úr utolsónak maradt a csatatéren az ő népével, melyet azután jó biztonságban Győrbe vezetett; különben mindenkor igaz hősi bátorságot tanúsított. Őt követi a hatalomban ép úgy mint a vitézségben, és bölcs, értelmes tanácsadásban a most uralmon lévő gróf Zrínyi Miklós úr. egy dicsőséges és bátor hős, a török vérebnek örök eskütt ellensége, kinek saját képmása I. sz. alatt¹⁾ látható. Rendületlen elszántságával és igaz lovagi viselkedésével már sokszor meghiusította a keresztény név ellenségének merész vállalkozását és zsarnoki szándékát csatározások és portyázások alkalmával; dicséretképen külön is említésre méltó, hogy minden ellenséges összetűzésnél egészen meztelen karral forgatja pallosát a kereszténység védelmében, és csak ritkán eredménytelenül; a mint egyáltalán abban leli legnagyobb örömét, ha a törökben bármi úton-módon kárt tehet. Az ő alattvalói és az alája rendelt katonák pedig önkéntes engedelmességgel uralják őt, úgy hogy ha külön e célra készült kürtjét megfújja, minden fegyverfogható alattvalója és katonája rögtön lóra ül és készségesen követi őt.

A dicsőségesen említett Zrínyi gróf úrnak saját, vitézi tettekre jól betanított lova is van, melyet ő Jónásnak nevez, és melynek az a jó tulajdonsága, hogy azonkívül, hogy igen gyors lábú, nem is enged mást felülni és lovagolni, mint a tisztelettel nevezett gróf urat; ezen aztán maga is személyesen részt vesz naponként a portyázásokban; az ő embereinek pedig a fogoly törököket vagy azoknak levágott fejéit át kell adniok, melyeket vára előtt a revalinnál²⁾ feltűzet és minden katonájának és alattvalójának minden egyes török fejért egy birodalmi tallért fizettet.

Így aztán mindennap frisseket hoznak és tűznek fel. Egyébiránt ötszáznál is több csupa előkelő török fogoly van váraiban elzárva, kik kimondhatatlan váltságdíjat kötelesek

¹⁾ Bizonyára a címlapon lévő metszetre gondol, mely három lovas alakot ábrázol. Más személyt feltüntető kép nincs a füzet metszetei között.

²⁾ V. ö. *Balás György*: Ujvár várépítészeti rendszere és katonai szerepe. *Hadtört. Közl.* I. évf. 210. l.

fizetni. Midőn a már többször dicsérettel említett Zrínyi gróf úr a minap *Baba várát*,¹⁾ mely egy mér földnyire fekszik Zrínyi-vártól, a töröktől visszafoglalta, abban egy előkelő török dámiát is zsákmányul ejtett, ki 60,000 birodalmi tallérért kész magát kiváltani, de a kit ő egy tonna aranyon alúl nem akar szabadon bocsátani.

A régi Zrínyivár, mely a Muránál fekszik, kitűnő erőd, csupa kockakövből fölépítve; más tekintetben is mód felett meg van erősítve, magas sáncztól és annyi védőbástyától körülveve, a mennyit a föld a köröskörül lévő ingoványban csak elbíri, czölöp-alapozással, befonva hozóttól, fűzfáktól, taraczkfütől és fiatal fenyőtől, posványnyal és gyöppel elborítva, fönt pedig köröskörül hegyes tölgyfa-karókkal jól ellátva, azonfölül egy, levágott fákkal eltorlaszolt tölgyfa-erdőtől köröskörül megvédve.

Midőn pedig az eszes hős a török császártól nem régen engedélyt kapott, hogy a Dráva vize fölé²⁾ egy birkaistállót építhessen, hogy juhait a farkasok ellen biztosítsa: Zrínyi-Ujvárt kezdte ugyanott építeni mintegy akolul az ő szegény juhoskái számára a dühöngő török farkas támadásai ellen, irreguláris művekkel, melyek úgy vannak mesterségesen a földből felhányva, jól ellátva, ezek köré pedig a Dráva folyó vezetve; már sok török beverte rajtok a fejét.

A keresztények hatalmas istene nyujtsa azután is győzelmes kezét ezeknek a keresztény hősöknek a kereszténységnek vért szomjazó ellenségeivel szemben, és adjon nekik hosszú életet, alattvalóknak és a szorongatott kereszténységnek vigasztalására, a Jézus Krisztus által, Amen.«

Zrínyi-Ujvár jelentőségét sem a bécsi udvar, sem a porta nem kicsinylette, a külföldi közvélemény talán túl is becsülte, csak Montecuccoli szemében »nem volt semmi jelentősége.«³⁾ Montecuccoli eljárását, melyet Zrínyi-Ujvár ostrománál tanúsított, nem lehet menteni; az ő korában is szegyenletesnek tartották. A *Schauplatz Serinischer auch anderer Teutschen Tapferu Heldenthaten* című füzet szinte felháborodva, ekkép fejezi be Zrínyi-Ujvár ostromának leírását: »Igy tehát Zrínyi-Ujvárt, ezt a fölötte kellemetlen erődöt az egész keresztény sereg szemeláttára, úgyszólván orra előtt foglalták el; a törökök pedig ebben az ostromban semmi más fegyvert nem használtak, csak kivont kardjukat; hasztalan volt Zrínyi kérése,

¹⁾ A füzet metszetén nincs feltüntetve, de az Orteliusén igen.

²⁾ A metszet szerint a Mura folyóra kellene gondolni.

³⁾ Rónai Horváth Jenő id. ért. 305. l.

könyörgése és figyelmeztetése, semmit sem érhetett el vele. Azoknak a számát, kiket a várban levágtak, és azokét, kik a folyóban veszttek, két ezerre becsülik; némelyek, kik járatosak a hadviselésben, úgy ítélik, hogy minden másképp mehetett volna, ha Zrínyi gróf úrra hallgattak volna, másrészt pedig azt mondják: a mi oda van, oda van; az ellenség pedig néhány nap mulva ezt a várat teljesen leromboltatta, a min sokan, kik értenek a hadászathoz, nem győznek csodálkozni, mert ez az erőd az ellenségnek igen kényelmes, a mieinkre nézve pedig veszedelmes lehetett volna.«¹⁾

BLEYER JAKAB.

¹⁾ A *Theatrum Europaeum* (IX. köt. 1173. l.) ehez hasonlóan fejezi be tudósítását. Közölve van Rónai Horváth Jenő id. értekezésében, 330. l.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

De l'influence française sur l'esprit public en Roumanie. — Les origines. — Étude sur l'état de la société roumaine à l'époque des règnes Phanariotes, par *Pompiliu Eliade*. Paris. 1898. Nagy 8-r. XII, 436 l.

Nem kell sokáig lapozgatnunk e könyvben, s azonnal teljesen meggyőző bennünket a szerzője arról, hogy francia befolyás alatt írta meg. Eliade úr büszke arra, hogy ő »ancien élève de l'école normale supérieure«, és munkáját hálából az öreg tanintézetnek ajánlja. De mint már volt alkalmam újjal rámutatni, a párisi felsőbb iskolákban sok furcsa dolgot tanítanak. Elmondhatjuk a párisiak egy honfitársával, hogy »votre méthode et logique ne sont pas les nôtres.« Szerzőnk is, úgy látszik, azt az elvet vallja Renan Ernővel, hogy egy jó ötlet többet ér a történetírásban, mint egy csomó adat, s ha nincs adat, annál jobb, mert annál szabadabban működhetik az író képzelő tehetsége. Pedig be kár! mert Eliade Pompiliu úrnál megvan a jóakarát, a szorgalom, a tehetség, sőt úgy látszik, még az éles elme is. Csak egyre van szüksége: szabaduljon meg egészen a francia, de még a latin befolyástól is teljesen. és menjen el Németországba, Angliába, vagy az amerikai Egyesült Államokba, s tanuljon meg ott higgadtan gondolkozni és a történelmi adatokat pártatlanul mérlegelni. Ha visszatér, írni fog egy újabb történelmi munkát, melyet a román Akadémia nem fog ugyan megkoszorúzni, *Ernest Leroux éditeur* nem fog kinyomtatni, s ha más könyvkiadónál jelenik meg, a párisi *Revue Historique* dáko-román fenegeyerekei irgalmatlanul agyon fognak hallgatni vagy pedig agyon bírálni, de a mely közelebb fog járni a történelmi hűséghez, mint ha szerzője megmarad jelenlegi megméltelyezett légkörében és ezentúl is a régi kerékvágásban halad tovább.

Miután a munkáról általánosságban ítéletet mondtunk, hozzá foghatunk ismertetéséhez.

Szerzőnk egy rövidke bevezetés után belemarkol földad-
tába és tárgyát két részre osztja. Az első könyvben leírja a
régí román világot »*État de la société sous l'ancien régime*«
címmel, még pedig — becsületére legyen mondva — leírja
azt bátran, minden szépítgetés nélkül. Elénk színekkel ecseteli
a román paraszt nyomorát, tudatlanságát, babonásságát s így
tovább, kit saját pópái és bojárai jobban sanyargattak, mint
akár török, akár muszka hódítói. S a mit nem vett el tőle
bojár, pápa, török, tatár vagy muszka, azt elpusztította a
sáska meg az árvíz, s így a paraszt sorsa mindig az maradt.
akár jó volt a termés, akár rossz. Azok közül pedig, kiket az
éhenhalál megkímélt, sokakat megölt a járvány, a kolera vagy
pestis. Egy hospodárjuk, Maurocordato Konstantin, igyekezett
a szerencsétlenek sorsán javítani, de jóakaró rendeletében
nem volt köszönet: a parasztok elnyomói saját hasznukra
fordították azt, s a reform utáni állapot még rosszabb volt
a réginél.

Egy második fejezetben leírja továbbá szerzőnk az
idegen, orthodox görög papság garázdálkodását, a főpapság
kapzsiságát, az alsóbb papság műveletlenségét, nyomorát.
erkölcstelenségét és a román köznépek e viszonyokból folyó
vallástalanságát.

Egy-egy további fejezet azután a pompát szerető és
munkát kerülő, vérszopó bojároknak van szentelve, és a zsarno-
koskodó hospodároknak, kik közt a belföldi családokból száрма-
zottak még rosszabbul bántak saját népökkel, mint az idegen
nemzetbeliek, a görögök vagy a kegyetlen török basák.

A mondottakból önként következik, hogy az olyan
országban, hol a paraszton kívül a belföldiek közül senki sem
dolgozott, — kalmárkodásra pedig az oláh nem termett —
az ipar és kereskedelem természetesen idegen jövevények
kezébe került, s cigány, örmény, görög, zsidó és török bevándor-
lóknak nyílt alkalom a nyereségre.

Ezeket a viszonyokat írja le a mintegy kilenczedszáz évi
terjedő első könyv. A második könyv azután a francia
befolyás közvetítőiről értekezik.

Szerzőnk szerint az új francia műveltség négy külön-
böző úton került az oláh-moldva földre, s közvetítői voltak a
phanariota hospodárok udvara, az orosz katonatisztek, a nagy
francia forradalom és — *last, but not least* — az erdélyi
oláhok!

Az említett hospodárok közül többen európai műveltsé-
gűek voltak. Így pl. szerzőnk idézi a híres *Maurocordato*
Sándor példáját, a ki, miután Paduában és Bolognában az

egyetemen az orvosi szakfolyamot elvégezte, a török fővárosba került és egy ideig a szultánnak és minisztereinek orvosa gyanánt működött és — fizetés nélkül — tanárkodott a nagy Phanari lyceumon Sztambulban; a hírhedt Panajotti halála után pedig elnyerte ennek hivatalát, a portai főtolmácsságot, és később, mint a nagyvezér meghatalmazottja, részt vett Bécsben a karloviczi békét (1699) megelőző tárgyalásokban, — de hospodár soha sem volt, s azért úgy látszik, szerzőnk összetéveszti őt egy másik Maurocordato Sándorral, a ki 1780-tól 1786-ig, tehát majdnem egy évszázaddal később szerepelt és volt Moldvaország fejedelme. Az európai, illetőleg francia műveltséggel francia titkárok kerültek a hospodárok udvarába, többnyire a portánál székelő francia követek révén, kiknek fiatal emberei számára zsíros hivatalokat kellett teremteni az oláh udvarnál. A titkárok nevei közül ismerjük a következőket: le Seigneur Millo, le Sieur Linchou, Simian, La Roche, Carra, le Comte d'Hauterive, l'abbé Le Chevalier, Tissandier és mások.

Miután azonban az erdélyi oláhok állítólagos francia propagandája leginkább érdekel bennünket s már is fölcsigázták kíváncsiságunkat, ezekkel akarunk megismerkedni, s azért mellőzzük az orosz katonatiszterkről és a nagy forradalomról meg a Napoleon Bonaparteről szóló részleteket.

Azonban mindjárt a fejezet elején kiábrándulás vár reánk, midőn t. i. Eliade Pompiliu kereken kijelenti, hogy ebben a fejezetben Franciaországról szó sem lesz (il ne sera nullement question de la France), és Moldva-Oláhországról is csak kevés említés (très peu de la Moldavie et de la Valachie). Szerzőnk szerint továbbá az erdélyi oláhok nemcsak hogy nem voltak abban a helyzetben, hogy a francia műveltség ügyét egyáltalában elősegíthették volna, — hiszen még kevesebb alkalmuk volt erre, mint oláh-moldovánföldi rokonaiknak — hanem néha még elleneztek is azt (ils apparaîtront même parfois comme les antagonistes de l'influence française). És ezzel elárulja szerzőnk e fejezet *raison d'être*-jét. A *réveil du sentiment latin-t* akarta belevonzolni könyvébe s más mód nem ajánlkozott. Kapunk tehát *francia befolyás* helyett egy jó csomó *crambe bis repetita*-félért. Kénytelenek vagyunk még egyszer elolvasni, a mit Xénopol és hívei tanítanak, pl. az erdélyi oláhok föllázadásáról 1290-ben, melyre Theinert idézik, a hol erről egy szó sincs. De a mióta Xénopol fölfödözte a kolozsvári érsekséget, minden román szerző beszél róla, mint látjuk, még az *école normale supérieure* fényes román tehetségei is, mert már az az ő

szokásuk, hogy nem ütik föl maguk Theinert. De ha fölütnék is, talán nem volna elég földirati ismeretök annak észrevételére, hogy az *archiepiscopus Colocensis* nem annyi mint *kolozsvári érsek*. Ambár a *Revue Historique* már régen figyelmeztetve van Xénopol ezen baklövésére, mindeddig nem közölte a kiigazítást. Ez a valódi oka annak, hogy miért nem szólalt föl még eddig senki a jeles folyóiratban megboldogult Hunfalvy Pálunk mellett. Ime a hamis úton járó román historikusok érdekében censorságot gyakorol egy francia tudományos folyóirat szerkesztősege.

Különben van elég baklövés Eliade könyvében is annak megmutatására, hogy mily kevésbé ismeri ő Erdély történetét s mily kevés készültsége van arra nézve, hogy erdélyi dolgokról egyáltalában írjon valamit. Így pl. Bethlen Gáborról csak annyit tud, hogy 1630-ban — tehát halála († 1629. nov. 15.) után — szövetségre lépett az osztrák ház ellenségeivel. I. Rákóczy György szerinte 1640 körül halt meg. († vers 1640.) A szövegben még beszél valamit arról, hogy az öreg Rákóczy György mint utasította vissza Mazarin biboros ajánlatait, ép úgy mint később fia II. Rákóczy György, s hogy mint vonzódott mind a két fejedelem az osztrák házhoz s mint lépett be ugyancsak mind a kettő egy a török ellen szervezett keresztény ligába. És — *to add insult to injury* — mind e badarságra nézve Szilágyi Sándornak (?) egy könyvét idézi, mely *B. Peste-en* jelent meg, a melyet azonban ő akkor, mikor ezt a *farrago-t* összetakolta, valószínűleg még nem látott s csak G. Jonnescu-Gion egy könyve után idéz. Egy-két dolgot azután kijavít az »Errata«-ban.

Honter János nevét következetesen »Hunter«-nek, Benknerét pedig hol »Beukner«-nek, hol »Beukler«-nek írja, a mi-ben szintén francia befolyást kell látnunk.

Az Erdélyben nyomtatott oláh könyvek közt a legrégeb, melyet Eliade (Picot nyomán) ismer, 1559-ből való. Az 1544-iki szebeni oláh kátét nem említi.

Azon, hogy »Hunter«-nek, Wagner Bálintnak és »Hans Beukner«-nek a XVI-ik században nem sikerült egyetlen egy oláh embert sem az ő hitről eltéríteni, nem kell csodálkoznunk, mert ime mit ír maga Eliade a XVIII-ik századbeli oláh parasztról: »Croit-il en Dieu? — Il nous serait bien difficile de l'établir Dieu est un fantôme, qui lui fait peur S'il n'aime pas Dieu, il aime encore moins sa patrie le mot *patrie* n'existe même pas dans sa langue.« (18. l.) A 281-ik lapon pedig a mai oláhokról ezt írja: »La religion même, nous l'avons vu, n'est, à propre-

ment parler, qu'un compromis entre l'orthodoxie et le paganisme antique.« Az oláhok a vallás dolgában tehát még csak ott járnak ma, hová a többi európai népek a tizenegyedik század elején jutottak. Reformációról beszélni nekik tehát még korai dolog vala a XVI-ik században. Korai volna talán mai napság is.

A harmadik könyvben végül a francia befolyás első eredményeiről (premiers résultats de l'influence française) számol a szerző, külön egy-egy fejezetben a román irodalomra, társadalomra és politikára vonatkozólag.

Bizonyos kíváncsisággal várjuk a munka folytatását, és reméljük, lesz egy-egy fejezet arról a befolyásról is, melyet a francia közegészségügy gyakorolt a románra, és a párisi nyilvános erkölcsök gyakoroltak a bukarestiekre.

KROFF LAJOS.

Die sogenannte Kirchengeschichte des Zacharias Rhetor in deutscher Übersetzung. Herausgegeben von K. Ahrens und G. Krüger. Leipzig. 1899. Teubner. Kis 8-r. XLVI, 42, 418 l.

Siessünk kijelenteni, hogy ez a munka nem egyház, hanem világtörténelem, nem *Zacharias Rhetor* a szerzője, s jöllehet a *Bibliotheca scriptorum graecorum et romanorum Teubneriana* 3-ik fasciculusa gyanánt jelent meg, nem görög-ből, hanem syriai nyelvből van németre fordítva.¹⁾ A történelem a világ teremtésétől kezdődik, és az utolsó esemény, mely előfordul benne, Justinianos császár 33-ik évéből, tehát a Kr. u. 560—561 évből való, ámbar a bevezető részt még későbbben írták meg, t. i. az *aera Alexandrina* 880-ik, tehát a keresztény időszerűség 568-569-ik évében. Az egész munka tizenkét könyvre van osztva és egy syriai névtelen compilatioja, ki egyéb szerzők művein kívül *Zacharias Rhetor* (Mitylene nem pedig Melitene püspöke, mint azt a két Assemani óta váltig állították, de hibásan) egyháztörténelmét is fölvette gyűjteményébe, melyből Evagrius is gyakran idéz és a melynek eredetije görögül volt megírva, de elveszett, úgy hogy azt mai napság csak a syriai névtelen pseudo-Zacharias fordításából ismerjük. A mitylenei püspökre compilátorunk utoljára a VI-ik könyv végén hivatkozik, mely Zenon császár haláláig terjed, († 491) s azért a gyűjtemény utolsó hat könyvét más szerzők után írta meg, kik közül egynehányvat meg is nevez.

¹⁾ V. ö. pl. *William Wright*: *Syriac Literature* (1894) és *Rubens Duval*: *La Littérature syriaque* (1899).

A magyar történelmet pseudo-Zachariásunk munkája azért érdekli, mert több helyen foglalkozik benne a hunokkal és a velök rokon népekkel, s miután mai napság tudósaink közül többen ismét fölelevenítették a hun-magyar rokonság kérdését, a syriai névtelen közölte adatok is figyelembe veendők.

Igy pl. a VII-ik könyv 3-ik fejezetében leírja a hunok betörését a perzsa birodalomba Anastasios császár 13-ik évében (Kr. u. 503—504-ben) s az ezen betörésből folyó perzsa-római háborút. Commentátorunk szerint az említett hunok alatt az *epththaliták* értendők.¹⁾

Majd a VIII-ik könyv 5-ik és a IX-ik könyv 6-ik fejezetében a hunok betörései a római birodalomba vannak elbeszélve a Kr. u. 531—532 esztendőben. Egy másik syriai forrás, az *Edessai Krónika* szerint²⁾ »a hunok 531. decz. 13-án betörték a római birodalomba, sok rabot ejtettek, és dúltak Haleb (Aleppo) határáig s Antiochiától számítva a 12-ik mérföld-mutatóig.« Malalas görög író szerint az illető hunok a *sabirok* voltak. Compilátorunk szerint a hunok az említett évben a római birodalomba törtek, dúltak és sok lakost megöltek, a falvakat templomaikkal együtt fölpörzsölték, s átkelve az Euphrates folyón, Antiochiáig nyomultak minden ellentállás nélkül; de midőn visszavonultak, Besas, Maiferkat *dux*-a, és egy más helyen Kithariz várának meg nem nevezett *dux*-a rajtuk ütöttek, sokat közülök megöltek s a zsákmány és rab-szolgák egy részét számos lóval és teherhordó állattal együtt elvették tőlük.

Legérdekesebb azonban a pseudo-Zacharias Rhetor XII-ik könyvének 7-ik fejezete, melyben a föld kerektségének leírását (skariphos) adja, részben *Ptolemaios Philometor*. Egyptom királyának összeírása nyomán, mely az ő uralkodásának 30-ik évében, a Krisztus születése előtti 150-ik (156?) évben készült.³⁾ Leírásából, melylyel az egyptomi király földrajzát kiegészíti, adjuk a következőket:

» . . . Éjszakra öt igazhívő (keresztény) nép lakik. kiknek 24 püspökük van; *katholikos*-uk Dwinben lakik, a nagy városban, perzsa Örményországban. -- Továbbá *Gurzán*

¹⁾ V. ö. *Kuun Géza*: *Relationum Hungarorum cum oriente* — — *historia antiquissima*, II. köt. Excursus de Epththalitis.

²⁾ Legújabbban 1892-ben fordítással együtt Hallier Lajos adta ki.

³⁾ Compilátorunk szerint e földrajzi munka megírása óta az ő idejéig 711 esztendő telt el. Minthogy pedig ő e passust a Kr. u. 554 vagy 555 évben, Justinianos császár uralkodása 28-ik, az aera Alexandrina 866-ik évében és a 333-ik olympiádban (a mi mind helyes) írta, eredményül 711—555 = a Krisztus előtti 156-ik évet kapjuk.

földje Örményországban, melynek lakosai a göröghöz hasonló nyelven beszélnek, főnökük keresztény és a perzsa király alattvalója. — Továbbá *Arrân* földje, szintén Örményországban. saját nyelvvel; keresztény és megkeresztelt nép, melynek fejedelme szintén a perzsa királynak hódol. — Továbbá *Sisugân* földje saját nyelvvel; igazhívó nép, (de) pogányok is laknak közöttük. — Továbbá *Bazgân* földje saját nyelvvel, mely szomszédos és határát a Kaspitenger kapui teszik, melyek *Hunországban* vannak. A kapukon belül lakik a *burgáré* nép saját nyelvvel, pogány és barbár nép, melynek városai vannak; az *alánok*, kiknek öt városuk van, és a *Dádú* birodalombeli nép, mely a hegyek közt lakik és várai vannak; az *'unqurok* sátrak alatt tanyázó nép; az *'ugarok*, *saberek*, *burgarok*, *kurtargarok*, *'abarok*, *khazarok*, *djarmarok* (?) *sirurgurok*, *bagarsikok*, *khulasok*, *abdulok*, *eftalíták*. E tizenhárom népfaj sátorlakók, barmok húsát, halat és vad állatokat esznek, és fegyverforgatók. Ezeken belül az *ammazarté* nép lakik és a *kutya-emberek*; éjszaknyugatra pedig az *amazonok*, egy-emplőjű asszonyok stb. . . . Ezeknek szomszédaik: *sind die Herös . . . Männer mit langen Gliedern . . .* Keletre tovább az éjszak lábánál még három fekete nép lakik.«

Szerző azután elbeszéli, hogy »húsz évvel azelőtt vagy régebben« a hunok földjén működő hittérítők hun nyelven írt iratokat »adtak ki«, a mint ezt neki két szavahihető egyén, t. i. János barát és Tamás varga körülményesen elbeszélték. E kettőt »ötven évvel előbb vagy régebben« a perzsa háború alkalmával Kawád perzsa király emberei elfogták és Perzsiában rabszolgákként adták el a hunoknak, kik magukkal hurczolták őket »a kapukon túli« országba, hol megházasodtak és gyermekeik születtek, és a honnan harmincz év mulván kerültek vissza hazájukba, a római birodalomba. Az említett hittérítők három vagy négy évvel visszatérésök után *Kardúst* (görögül annyi mint *Theokletos*, araméi nyelven pedig: *Istentől hívott*) *Arrân* földje püspökének fölhívására elmentek a hunokhoz a hegyek közé, — nem pedig »a kapukon át« — s a rabszolgák közül sokakat és a hunok közül is egynehányat megkereszteltek, s egy évi és heti (Jahrwoche) ott tartózkodásuk alatt hun nyelven írt munkákat adtak ki. Az ő idejökben tartózkodott ott *Probos* is, a császár küldöttje, ki harcosokat toborzott a pogányok ellen indítandó hadsereg számára. *Kardúst* eltávozása után egy másik örmény püspök, névszerint *Mak*, maga is elment néhány papjával hittérítőnek, s téglákból rakott templomot épített, ültetvényeket ültetett, mindenféle veteményt vetett, »jeleket csinált« és sokakat megtérített a

pogányok közül. A pogányok fejedelmei, egyik a másik után hívta meg a térítőket saját országába, s ők oda vannak még most is. . . .

Gelzer jénai tanár meghatározásai szerint *Gurzân* alatt a mai *Georgiát* (Iberia) kell értenünk, *Arrân* alatt pedig *Albániát* keleti Armeniában. *Sisagân* földje nem más mint *Sjunikh* örmény provincia, *Bazgân* pedig = *Abasgia*. A második csoporthoz tartozó s városokban vagy várakban lakó három nép közül minden nehézség nélkül fölismerhetjük a Don és Volga között Nagy-Bulgáriában lakó *bolgárokat* és az *alánokat*. Az utóbbiak öt városáról szóló hír új, mert a többi forrásból csak mint nomád lovasokat ismerjük őket. A *Dádú* birodalomban lakó nép alatt talán a pseudo-Khoronei Mózesnél említett *didokh* népet kell értenünk. A harmadik csoportban felsorolt tizenhárom sátoros nép közül 'ungur = *unnugor*, *onogur*; 'ugar = *ugor*, *ugur*, *ogur*; saber = *sabir*; burgar = *dunai bolgár*; kurtargar = *kuturgur*, *kotrigur*; khazar = *kazár*. A *dijarmar* népet más szerző nem említi. Sirurgur talán = *saragur*. Bagarsik = *bangár* (?). A *khulas* népet nem ismerjük. Az *abdalok* és *eftaliták* Theophylactus szerint egy és ugyanazon, a pseudo-Zacharias Rhetor és más szerzők szerint két külön nép. Csakhogy az ilyen régi, sovány ethnographiai leírásoknál önkénytelenül is a mi Oláh Miklósunk ama passusa jut eszünkbe, hogy Magyarországon az ő idejében, tehát a XVI-ik század közepén, különféle népek laktak: u. m. magyarok, németek, csehek, tótok, horvátok, szászok, székelyek, oláhok, rácok, kunok, jászok, ruthének és végül törökök, s mindezek »differenti inter se utuntur lingua« . . . stb.

A saját irodalommal bíró hunok alatt Gelzer tanár a sabirokat véli fölismerhetni. Fejtegetéseit illetőleg magára a könyvre utalom az olvasót, a Kaszitenger kapuit illetőleg pedig gróf Kuun Géza már idézett könyvének 4-ik Excursusára, mely *De portis Caucasiis* szól.

KROPF LAJOS.

T Á R C Z A.

J E L E N T É S

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1899 évi munkásságáról.

(Felolvasatott a társulat f. évi febr. 15-én tartott r. közgyűlésén.)

Mélyen tisztelt Közgyűlés!

Most esztendeje a bizonyos múlt és bizonytalan jövő határán állottunk. Egy fejfa jelölte a határt, közel egy negyed százados korszak határát társulatunk életében, mely korszak annak a férfinak koporsója fedelével zárult be mögöttünk, a ki teljes huszonhárom esztendőn által soha nem szűnő lelkesedéssel, fáradhatatlan tevékenységgel s mindenkor megújuló sikerrel szolgálta és vezette ügyeinket.

Első kötelességünk volt a lefolyt évben arról gondoskodnunk, hogy a gyász jelein kívül a feledhetetlen halott iránt érzett hálás kegyeletünknek is méltó kifejezést adhassunk. Elhatároztuk, hogy *Szilágyi Sándor* emlékét külön ünnepélyes ülés tartásával tiszteljük meg, s az alkalommal emlékbeszéd mondására *Károlyi Árpád* tagtársunkat kérte föl a választmány. Még nincs három hete, hogy rendkívüli ünnepi ülésünkre itt e teremben gyülekeztünk, s még eleven lelkünkben hatása annak a szép beszédnek, melyben az ünnep szónoka az elhunyt tudós élete pályáját és történetírói munkásságát méltatta.

De máskép is gondoskodtunk róla, hogy társulatunk néhai nagyérdemű titkáranak emlékezetét fentartsuk, megőrökitsük. A választmány múlt évi febr. 4-én tartott ülésében terjesztette elő Thaly Kálmán alelnökünk, hogy a székes főváros a megboldogultnak tetemei számára a kerepesi temetőben dísz-sírhelyet jelölvéni ki, e kegyeletes tény azt a kötelességet rója reánk, hogy halottunk sírját, ki ott a nemzet nagyjai sorában fekszik, hozzá s a helyhez méltó díszes síremléssel jelöljük meg. E czélból Thaly Kálmán indítványára gyűjtést kezdtünk, s a gyűjtés ered-

ménye ma, alig valami híján 2000 korona: sőt *Pór Antal* tagtársunk azon nemeslelkű ajánlatával, hogy a síremlék költségeire szükséges összeget 2400 koronáig (1200 forintig) kiegészíti, immár azt mondhatjuk, a kegyeletes szándék megvalósulása biztosítva van. Igazgató válaszmányunk is elérkezettnek látta az időt arra, hogy a síremlék felállítására érdekében az előkészítő lépéseket megtegyje, s egyik közelebbi üléséből bizottságot küldött ki az ügy intézésére. Reméljük, mire a tavasz másodszer hint virágot Szilágyi Sándor sírjára: a korhadó fejfa helyén maradandó kőemlék fogja őrizni nevét s hirdetni érdemeit.

Ennyit a múltért tartozó kegyeletünk adójáról; a mihez még csak azt teszem hozzá, hogy megboldogult titkárunk azt a hármas (arany-ezüst-bronz) érmet, melyet születése 70-ik évfordulójára nagyszámú tisztelői verettek emlékül, továbbá összes levelezéseit, melyeknek gyűjteménye mintegy 400 levélírótól több ezer levelet foglal magában, társulatunknak hagyta testamentomban. A beces hagyatéka a N. Múzeum könyvtárában van letéve.

A jövőbe pillantva t. Közgyűlés, méltán fogta el lelkiünket az aggodalom: képesek leszünk-e azt a munkakört, mely a sírba roskadt vállakról szállott reánk örökségül, hiven betölteni? képesek leszünk-e társulatunk tovább virágoztatásának, tudományos működésünk és irodalmi vállalataink óhajtott folytatásának nehéz feladatát kellően megoldani? Hamar be kellett látnunk a munka megosztásának szükségét. Igazgató válaszmányunk a *Magyar Történelmi Életrajzok* és a *Történelmi Tár* szerkesztésétől a titkárt felmentve, amazt ideiglenesen *Décsi Lajos*, majd állandóan *Schönherr Gyula* tagtársainkra bízta, emennek szerkesztőjévé pedig a jelen évtől fogva *Komáromy András* társunkat választotta meg.

Jelentemenem kell t. Közgyűlés, hogy e két vállalatunknál nemcsak a szerkesztők személye, hanem a kiadás és adminisztráció tekintetében is nevezetes változások történtek: a *M. Tört. Életrajzok* bizonyos számú példányainak elárúsítása iránt Ráth Mór kiadóval fennállott szerződésünk felbomolván, a vállalat sorsa jóformán az esztendő végéig függőben volt, míg nem az Athenaeum r. társulattal sikerült oly egyezsége lépniünk, hogy most már e kiadványunk fennmaradása jövőre is biztosítva van; a *Történelmi Tár* kiadására nézve pedig a M. Tud. Akadémia történettudományi bizottságával kötöttünk új, az eddiginél kedvezőbb feltételű szerződést, mely lehetővé fogja tenni, hogy e beces tartalmú füzetek kiadását ezentúl kevesebb anyagi áldozattal folytathassa társulatunk.

Havi közlönyünk, a *Századok* szerkesztésében igyekeztünk az eddigi nyomokon haladni; igyekezetünk sikeréről az évfolyam tartalma adjon számot; de legyen szabad reménylenünk, hogy tisztelt munkatársaink, különösen vál. tagtársaink, -- kiknek

becses közreműködésükért ez alkalommal is hálás köszönetet mondok — jövőre sem vonják meg szíves támogatásukat tőlünk.

Üléseinkre térve t. Közgyűlés, jelentem, hogy igazgató választmányunk az elmúlt 1899 esztendőben kilencz rendes, és február 16-án a mult évi közgyűlést megelőzőleg egy rendkívüli ülést tartott, melyen a titkári és jegyzői teendők ideiglenes ellátásáról intézkedett. Rendes üléseink alkalmával: február 4-én *Szádeczky Lajos* társunk Szamosközi Istvánnak a Kendy-féle összeesküvésről szóló »*Historia Báthori Gáboré*« című verses énekét ismertette; márczius 2-án *Lánczy Gyula* számolt be az 1898 őszén Hágában tartott nemzetközi történelmi congressus eredményeiről, a június 2-iki ülésen pedig az 1900 évi párisi nemzetközi történelmi congressus ügyében megindult mozgalmakat ismertetve s a nemzetközi tudományos érintkezésből hazánkra háramolható üdvös következményekre mutatva, indítványt tett, hogy Magyarországnak e congressuson való részvétele céljából társulatunk tegyen kezdeményező lépéseket, alakítson szervező bizottságot, mely a M. Tud. Akadémia s esetleg más tudományos intézetek kiküldendő megbizottaival együtt állapítsa meg a részvétel módozatait. E bizottság meg is alakult s buzgó tevékenységet fejt ki a magyar tudományosságnak a congressuson leendő méltó képviseltetése érdekében. Április 6-án *Lovas Imre* tagtársunk az új parlamenti palota *Moriamur* (helyesebben *Vitam et sanguinem*) freskójáról értekezett; május 4-én *Récsey Viktor* a Pannonhalmára került *Guary-levéltár* anyagát ismertette; jun. 2-án *Illéssy János* társunk tartott felolvasást *Sámboky János történetíróról*, oct. 5-én pedig *Bleyer Jakab*, a XIV-ik században élt *Suchenwirt Péter* német czimerköltő magyar vonatkozásairól; nov. 3-án *Óváry Lipót* méltatta *Kobler János* fumei patricziusnak *Fiume városáról* írt nagy történelmi művét; végül decz. 7-én *Császár Elemér* olvasott fel részleteket »*Verseghy és a censored hivatal*« című dolgozatából.

Mult évi rendes közgyűlésünket az a kitűnő emlékeszédette nevezetessé, melyet néhai tagtársunk *Véghely Dezső* emlékeztetere *Géresi Kálmán* mondott.

Azon magasztos ünnepélyeken, melyeket a mult évben szabadságharczunk félszázados évfordulója alkalmából ült meg a nemzet, kettőn vett részt a maga szerény koszorújával társulatunk: egyik a fehéregyházi csatatéren jul. 30-án rendezett *Petőfi-emlék-ünnep* volt, a hol Fejérpataky László és Lampérth Géza társaink tettek koszorút »a magyar szabadság lantos bajnokának« sirjára; másik az *aradi tizenhárom vértanu* emlékének okt. 6-ikán szentelt gyászünnepély, melyre Thaly Kálmán alelnökünk vitte el a társulat babérszuszorúját.

Sajnálattal kell jelentenem, hogy a honfoglalásról szóló valamely kütfő kritikai ösmertetésére gróf *Zichy Jenő* úr adcmányából hirdetett s a múlt évi szept. 30-án lejárt 100 aranyas pályázat eredménytelen maradt, a választmánynak a pályakérdés újra kitűzésére vonatkozó határozata pedig ez idő szerint még függőben van.

Évdijas rendes tagjaink számában az elmúlt esztendő végével alig constatálható valami változás: a jelen év elején szétküldött taggyűjtő leveleknek — sajnos — még eddig nagyon kevés eredménye mutatkozik.

Alapító tagjaink száma sem sokkal szaporodott; mégis annyit jelenthetek t. Közgyűlés, hogy törzsvagyonunk a lefolyt évben 56,900 frtra emelkedett, mely összeg a folyó évi költségvetés értelmében megtakarításképen tőkésítendő 1100 frttal (2200 koronával) 58,000 frtra, vagyis 116.000 koronára fog rövid idő alatt kiegészítettetni.

A mint látni való, nem dicsekedhetünk nagy, fényes eredményekkel, de becsülettel végeztük az esztendőt, s ha t. tagtársaink ügyszeretete, érdeklődése el nem hágy bennünket, még inkább fogunk társulatunknak mind szellemi, mind anyagi előmenetelén sikerrel munkálkodhatni.

Budapest, 1900. febr. 15.

NAGY GYULA
titkár.

ADATOK A BENCZÉSEK MODORI GYMNASIUMÁNAK TÖRTÉNETÉHEZ.

Fináczy Ernő »*A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában*« című munkája első kötetének 164-ik lapján, megemlékezve a benczések modori gymnasiumáról, tájékoztatóul a következő jegyzetet fűzi előadásához: »Az 1766 évi Synopsis (O. L. H. T. Lad. E. fasc. 10. fund.) ez iskola létezését határozottan bizonyítja. Azt olvassuk itt, hogy Modorban benczés iskola áll fen, melyet 1674-ben Szelepcsény György primás a templom gondozásával együtt rájuk bizott (ut scholas doceant), a miért a város szerződés szerint 100 frtot és bizonyos deputatumot tartozott nekik adni. »Discentes in lingua latinae elementis usque ad grammaticam inclusive et in doctrina christiana imbuuntur.« Ezen adattal — folytatja Fináczy — nem tudom összeegyeztetni a pannonhalmi főapátnak 1762 évi február 25-én Barkóczy primáshoz intézett jelentését (O. L. H. T. Lad. E. fasc. 63. fund.), melyben a főapát azt írja, hogy a rendnek »gymnasiuma vagy nyilvános tanintézete Magyarországon nincsen.« Lehet — mondja

végül Fináczy — hogy a modori iskola csak a leendő rendtagokat képezte.«

Az idézett jegyzetnek első felében mondottak ellen nem lehet kifogás, mert a *Synopsis* adatai megegyeznek a Szelepcsénytől kiadott oklevélnek adataival s a Modor várossal kötött szerződésnek idevágó pontjaival.¹⁾ a pannonhalmi főapát válaszából eredő nehézséget pedig könnyen el lehet oszlatni.

A modori gymnasium mindjárt a benzések letelepedésekor (1674) megnyílt. Működését zavartalanul folytatta egész II. Rákóczi Ferencz fölkeléséig. Modor 1706-ban a kuruczok kezébe kerülvén, az odavaló lutheránusok ezt az alkalmat arra használták fel, hogy Rákóczi engedelméből elfoglalták a benzések székházát, templomát és iskoláját. Azonban a benzések nem hagyták oda Modort, hanem más házban húzva meg magokat, tovább is lelkészkedtek és tanítottak. Mikor pedig Modor ismét a császári seregek kezébe került, a benzések megkezdték jogtalanul elfoglalt tulajdonukat visszakövetelni. Az első lépéseket 1709-ben tették meg. de eredményre a királyi leiratokkal szemben is makaeszkódó városi tanács huzavonája miatt csak 1711-ben jutottak. Ekkor visszakapták székházukat, templomukat és iskolájukat. Így a gymnasium visszaköltözött régi helyiségébe s *fennakadás nélkül* folytatta működését egész megszüntéig, 1777-ig.²⁾

E rövidke vázlat, összeállítva egykorú eredeti okiratokból és hitelesített másolatokból, elégséges is volna a kérdés megoldására. De azért nem árt, ha néhány idézetet is bemutatok, a melyből megdönthetetlenül ki fog tűnni, hogy a modori gymnasium épen az 1762 körüli években is működött.

Az 1756-ban megtartott egyházi *Visitatio* jegyzőkönyvének kérdésünkre tartozó része így szól: »instructor scholae latinae habet a Residentia praeter habitationem, victum et lotionem fl. 30, obligationem autem docendi parva et principia.«³⁾

A modori székháznak 1759-től 1763-ig terjedő háztartási könyvében pedig a következő idevágó adatokat olvashatjuk:

1. — »1760. Instructori Josepho 13. Junii conducto 1759. per annum et 4 menses, 9. Novembris discedenti (exolvi) fl. 34, den. 2 $\frac{1}{4}$.«

2. — »1761. 12. Martii. Instructor Stephanus (vezeték neve olvashatatlan) propter excessus intolerabiles dimissus exolutus fl. 8, den. 25.«

3. — »1762. 1. Aprilis. Instructor Josephus Suraba 29. Martii complens annum exolutus fuit fl. 30.«

¹⁾ Pannonhalmi rendi levéltár: Actorum Modrensiensium fasc. 1.

²⁾ U. o. Fasc. 1. ³⁾ U. o.

4. — »1763. 14. Jul. Instructor Josephus cum praecedentibus exolutibus (*ügy*) usque hunc diem percepit ex salario fl. 30, — florenos 16, denarios 35.«

Egy másik szintén fontos adat 1766-ból való. Ez évben Sayghó Benedek, pannonhalmi főapát, bizalmas színezetű felszólítást kapott a m. kir. Helytartótanáctól, hogy küldjön be a modori gymnasiumról kimutatást, jelentést. A főapát utasítására Asztrik modori benczés házfőnök aug. 29-ről ezt a jelentést állította össze s küldte meg a főapátnak: »Scholas has *saepius* docet saecularis, habens salarii fl. 30, et victum et habitationem nobiscum. *Nunc a triennio* docet pater ad S. Martinum professus. Docetur autem parva et principia, ac si opus, grammatica, modo nunc aliis gymnasiis consueto. Discipuli sunt plerique hujates, extranei quippe pauperes modum vivendi non haberent.«¹⁾

Ezen adatok szerint a benczések modori gymnasiumukban nem mindig maguk tanították a profán tantárgyakat, hanem jobbra fogadott világi férfiu által taníttatták. A gymnasium tanterve olyan volt, mint akkoriban járta. Legtöbbsnyire csak két osztályig terjedt az oktatás és csak szükség esetén került a sor a grammatikai osztályra. Az igazgatói teendőket természetesen a székház főnöke teljesítette, az ellenőrzést pedig, mint az egyházi *Visitatio*-ból látszik, az érseki egyházmegye gyakorolta.

Ebben a keretben mozgott a modori latin iskola 1776-ig, a mikor a magyarországi tanügy történetében új korszak köszöntött be. A modori iskola a pozsonyi kir. tankerületi főigazgatóság ellenőrzése és felügyelete alá került. Balassa Ferencz gróf, főigazgató, felszólította Somogyi Dániel pannonhalmi főapátot, adjon be a modori gymnasium szervezetéről, tanárainak számáról, az iskola anyagi helyzetéről, szóval egész állapotáról jelentést. Mivel a benyújtott jelentésből az tűnt ki, hogy az iskolát a Modor város-tól élvezett alapítványból és fizetésből az új tantervnek megfelelőleg szervezni és fentartani nem lehet, továbbá mivel az iskolát legjobb esetben is csak 8—12 ifju látogatta, s végre mivel a közel szomszédos városokban úgysis voltak gymnasiumok, a hová a modoriak könnyű szerrel adhatták be fiaikat: Mária Terézia királynő 1777 derekán kiadott rendeletével a modori gymnasiumot megszüntette. Ekkor a benczések az eltörölt gymnasium és a felügyeletök alatt álló, de ugyancsak megszüntetett trivialis iskola helyett felállított *nemzeti iskola* (schola nationalis) négy osztályának fentartását és tanítását vették át, úgy, hogy a tanulókat a latin nyelv elemeibe is tartoztak bevezetni.²⁾

¹⁾ Pannonhalmi rendi levéltár: Act. Modr. fasc. 1.

²⁾ U. o. fasc. 2.

Ezek után, azt hiszem, mindenki meggyőződhetik arról, hogy a Fináczy Ernőnél fölemlített 1762-ik évben, de előtte is, utána is, megszakitás nélkül működött a modori gymnasium. Miért írta mégis Sayghó főapát azt a bizonyos 1762-iki jelentést, el sem gondolhatom. Ezt a kérdést nem tisztázhatom, a pannonhalmi levéltárban — eleddig — nyomára sem akadtam. Különben ez a kérdés most már nagyon is mellékes, mert a Fináczytól felhozott főapáti jelentésnek ellenkezője kétségtelenül bizonyos.

Még egy megjegyzéssel tartozom. Azzal, hogy a modori iskola sohasem volt a benzés rendtagok kiképzésére szánt intézet. Erre a célra a pannonhalmi főiskola szolgált, mely a szóban forgó időszakban java virágzásban volt. E mellett azonban megesett, hogy szélesebb körű kiképzés végett külföldre, Rómába, Salzburgba, vagy a hazai nagyszombati hittudományi iskolába is küldtek növendékeket.

NÉMETH AMBRUS.

A SZÁNTAI CSALÁD.

Fraknoi Vilmos a *Századok* utolsó két évfolyamában Mátyás király magyar diplomatáiról értekezvén, megemlékezik a többi közt *Szántai Mihályról* is, a ki 1465—1477-ben szerepelt diplomáciai küldetésekben. Fraknoi nagybecsű adatokat közöl Szántai Mihály életére és szereplésére vonatkozólag, de származását nem állapítja meg, mert — szerinte — nem lehet biztosan tudni, hogy az országban levő számos *Szántó* nevű helység közül melyiktől vette nevét, bár felemlíti, hogy néha *Herczeg-Szántai* Mihálynak is nevezte magát.¹⁾

Szántó helység *Herczeg* jelzője Szántai Mihály származási helyének nyomozásánál könnyen útba igazít bennünket. Ez a helység ugyanis nem más, mint a Bodrog megyei Szántó (ma Szántova), mely a mohácsi vész előtt jó ideig a *Szekcsői Herczeg* család uradalmához tartozott. A szekcsői Herczegek tudvalevőleg a Hédervályak egyik ága voltak, s közülök többen a szlavóniai bánok és Bodrog vármegye főispánjai sorában is feltűnnek.²⁾

A Herczeg család Szántó nevű birtoka Dauch-csal (ma Dauchtova) együtt már 1384-ben előfordul, a midőn Herczeg Péter a két birtok határai miatt a Báthmonostori családdal pereskedett.³⁾

Az ezen Herczeg-Szántóról, tehát Bodrog megyéből származott Szántaiakról szintén számos adattal rendelkezünk: 1413-ban említ-

¹⁾ *Századok*, 1898. 365. l.

²⁾ Bács-Bodrog vármegye Monographiája, II. köt. 480. l.

³⁾ Zichy-Okmánytár, IV. köt. 277 és 279. l.

tetik *Szántai Marhard fia Miklós* Bodrog megyei birtokos;¹⁾ 1456-ban *Szántai Benedek* és a Czobor család a királytól némely újabb birtokokat kapnak ugyancsak Bodrog vármegyében.²⁾ s innen kezdve a család egészen a XVI-ik század elejéig folyton szerepel mint a később híressé lett Czobor családnak házasság útján rokona és birtokaiban osztályosa.

Mivel a föntebbiek szerint *Herczeg-Szántó* alatt a Bodrog megyei Szántó helységet kell értenünk, valószínű, hogy Mihály diplomata ezen Szántai családból származott.

DUDÁS GYULA.

MIKOR LETT PÁLÓCZI MÁTYUS NÁDOR?

A *Századok* folyó évi január-havi számában (74—75. ll.) Pálóczi Mátyus nádorságára vonatkozólag közzétett adataimhoz fűzött szerkesztői megjegyzés kapcsán — mivel a Károlyi Oklevéltár és a Zichy Okmánytár adatai ellentétben állanak azzal, hogy Pálóczi Mátyus nádorságát 1435 máj. 4-ike és június 28-ika közt keressük, mert márczius 23-án már nádornak mondja magát, — szükségesnek vélem, a különben némileg egyéb szempontból is hasznosítható 1435 évi május 4-én kelt oklevelet, melyre föntebb idézett közleményemben hivatkoztam, egész terjedelmében közölni. Hangzik pedig ekképen:

Reverendissimo in Christo patri domino Georgio archiepiscopo ecclesie Strigoniensis ac iudici causarum in presentia palatinali vertentium per serenissimum principem dominum Sigismundum, Dei gratia Romanorum imperatorem semper augustum, ac Hungarie, Bohemie, Dalmatie, Croatie etc. regem, dominum nostrum metuendum deputato, capitulum ecclesie Wesprimiensis amicitiam paratam cum honore. Vestra noverit paternitas, quod cum nos receptis litteris vestris communibus inquisitionalibus, sigillo vestro consignatis, pro parte religiosi viri domini fratris Michaelis abbatis de Beel, contra Georgium et Paulum filios Anthonii de Papa confectis, nobisque amicabiliter directis, iuxta earumdem continentiam unacum Briceio de Gych, homine vestro, inter alios homines vestros in eisdem litteris vestris nominaliter expresso, nostrum hominem, videlicet Johannem de Egerzegg, chori eiusdem ecclesie nostre clericum, ad ipsam communem inquisitionem faciendam duxissemus destinandum: tandem iidem exinde ad nos reversi, nobis concorditer retulerunt, ut ipsi tredecimo die festi Pasche Domini proxime preterito, in oppidum Papa, convocatis vicinis et commetaneis possessionis Agyaklyk, partibusque premissis presentibus, accessissent; et dum idem homo vester presente ipso nostro testimonio, ea, que in litteris vestris continentur, suo modo

¹⁾ A m. tud. Akadémia kéziratárában: Pesty Frigyes-féle gyűjtemény 74. sz.

²⁾ Orsz. Levéltár: dipl. oszt. 15110. sz.

peragere voluissent et exequi, tunc Andreas filius Ladislai ac Johannes iudex et Nicolaus filius Philippi, cives et iobagiones de ipso oppido Papa, nominibus et in personis magnificorum Nicolai et Ladislai filiorum condam Nicolai de Gara, pridem regni Hungarie palatini, dominorum scilicet ipsorum, ipsi communi inquisitioni contradictionis velamine obviassent, asserentes prefatos dominos Nicolaum et Ladislaum, dominos scilicet ipsorum, immediatos a parte oppidi Papa dicte possessionis Agyaklyk vocate esse vicinos et existere, propter quod huiusmodi communi inquisitioni in personis ipsorum dominorum suorum contradixissent, inhibendo omnes alios et singulos vicinos et commetaneos inibi causa huiusmodi communis inquisitionis aggregatos, ne in hac parte ipsorum deponatur testimonium, quod et nec ipsi vellent deponere quovis modo. Ob hocque dictus homo vester, presente ipso nostro testimonio pro parte ipsius domini Michaelis abbatis, ipsam communem inquisitionem postposuisset, eandem minime executioni demandando. Datum sexto die diei executionis antedicte, anno Domini Millesimo quadringentesimo tricesimo quinto.)

Ez az oklevél tehát azt mutatja, hogy Pálóczi György esztergomi érseknek a nyomozást elrendelő levele oly körülmények közt készült, mikor nem gondolt Pálóczi Mátyus nádorrá nevezésére, mert különben nem rendeli, hogy május elejére neki tegyenek jelentést.

Kár, hogy az érsek nyomozást elrendelő levele, legalább a pannonhalmi levéltárban, nem maradt fen; így ennek dátumából nem lehet semmire menni. Mást nem gondolhatunk, mint hogy a veszprémi káptalan jegyzője egyszerűen kimásolta az érsek levelének helyeit s nem gondolt arra, hogy a nádor kinevezésével a nádori ügyek természetes bírájukhoz kerülnek.

Egyébiránt a márczius 23-iki adattal erősen meg tudom szorítani az időközt, melyben Pálóczi Mátyus nádorrá lett, mert a minapi közleményemben említett 1435 jun. 28-iki oklevélben — akkor nem is gondoltam a veszprémi oklevél helytelen keltezésére, tehát nem is használhattam — még György érseknek, mint a nádori ügyek bírójának ítéletlevele van beszöve, mely Pozsonyban, *in festo Kathedre beati Petri apostoli, anno Domini Millesimo quadringentesimo tricesimo quinto* (1435 febr. 22-én) kelt, és így Pálóczi Mátyus nádorrá nevezését most már 1435 február 22-ike és márczius 23-ika közt kell keresnünk.

Srs.

¹⁾ *Hátán*: Domino Georgio archiepiscopo ecclesie Strigoniensis ac iudici causarum in presentia palatinali vertentium, pro religioso viro domino fratre Michaele abbate de Beel, *ad octavas festi beati Georgii* nunc venturas, communis inquisitionis relatoria.

Papírra írt eredetije a káptalan töredezett pecsétjével, a pannonhalmi rendi levéltárban: C. 64. F.

BRUTUS MAGYAR HISTORIÁJÁNAK
ISMERETLEN KÉZIRATA.

Toldy Ferencz abban a kimerítő és alapos Előszóban, melyet *Brutus János Mihály*-nak az Akadémia kiadásában megjelent három kötetes *Magyar Historiája* elé bevezetésül irt, egyenként felsorolja azokat a codexeket is, melyek a XVI-ik század e nagynevű történetírójának munkáját tartalmazzák vagy a melyeknek egykor léteztéről Toldynak tudomása volt. A LXXVIII-ik lapon ez olvasható: »Egy lengyelországi példány hire a mult század másod felében járt, melyet Benkő szerint még 1788 előtt onnan báró Prónay Sándor szerzett volna meg; de melyet a tó-almási könyvtár lajstromában hiában kerestem.« Ugyancsak ott a jegyzetben, hivatkozva Benkőnek és Edernek följegyzéseire, még ezeket is mondja: »Gondosan átnéztem koronaőr báró Prónay Albert úr ő Excellentiája jóvoltából e végett néhai báró Prónay Sándor tó-almási jeles könyvtára lajstromát, de ebben egy kéziratot sem találtam. Hova lehetett e kincs, ha Eder hire nem vak hir volt?«

Évekkel ezelőtt egyízben látogatásával tisztelt meg néhai báró Prónay Aurél, kire a tó-almási szép könyvtár örökségképen szállott, s hivatkozva Toldy fentebb idézett szavaira, közölte velem, hogy Brutusnak ezt a lappangó kéziratát a tó-almási gyűjteményben megtalálta, s egyszersmind meghitt, ránduljak ki hozzá a kézirat megtekintésére.

Szíves meghívására egy nyári napon csakugyan ki is rándultam Tó-Almásra, s megtekintvén futólag a kéziratot, abban állapodtunk meg, hogy a báró szíves lesz azt a M. Tud. Akadémiába tanulmányozás és a többi kéziratokkal leendő egybevetés végett felküldeni.

Azonban nem sokkal látogatásom után báró Prónay Aurél meghalt s e miatt azután a kézirat felküldése is elmaradt. Időközben arról értesültem, hogy a tó-almási könyvtár és kéziratgyűjtemény vétel útján báró Podmaniczky Gézának és nejének tulajdonába ment át s most már Kis-Kartalon őriztetik.

A M. Tud. Akadémia történelmi bizottságának február-hó elején tartott ülésében alkalmam nyílt végre arra, hogy a bizottság figyelmét Brutusnak most már kis-kartali kéziratára felhívjam. A bizottság erre elhatározta, hogy fölkéri báró Podmaniczky Gézát, az Akadémia tiszteleti tagját, lenne szíves a kéziratot tudományos használatra az Akadémiához beküldeni. A bizottság kérésének a báró úr a legnagyobb készséggel eleget tett s így abba a helyzetbe jutottam, hogy Brutus ezen ismeretlen kéziratát behatóan szemügyre vegyem.

A három folio kötet írása jelleme első pillantásra elárulta,

hogy itt mult századi magyarországi másolattal van dolgunk. s füstbe ment az a reménység, hogy Brutusnak esetleg egykorú, azoknál teljesebb manuscriptumát találjuk benne, a melyeket eddig ismertünk.

Az I. kötet elején, úgy látszik, báró Prónay Sándor kezétől eredő, következő bejegyzés olvasható:

»NB. Codex, ex quo historia haec transumpta est, adtritius, valde laceratus, et schedis adplicatis passim chartae sunt copulatae. Inde est, quod lacunae multae hoc in opere deprehendantur, voces aliquot passim avulsae, novis chartis tectae corruptaeque sunt, ex alio exemplari, si quod haberi potuerit, supplendae.«

E bejegyzés is arra vall, hogy ez a másolat régibb kézirat-ról való, olyanról, mely már maga is nagyon meg volt rongálva. Pontos összehasonlítás után megtaláltam az eredetijét is; nem más az, mint a pozsonyi jezsuiták példánya, mely a jezsuita rend eltörlése után (1773) Praynál maradt s kézirat-gyűjteményével együtt a budapesti egyetemi könyvtár birtokába jutott. Ez képezte alapját a Toldy-féle kiadásnak, melynek hézagait és hiányait a nagyérdemű kiadó a bécsi cs. és udv. könyvtár példányából pótolgatta. A Prónay-féle kéziratban is ugyanazok a hiányok, a melyek a Toldy használta Pray-codexben észlelhetők s így a kettő tökéletesen egyező.

Kétségtelen tehát, hogy ezt a másolatot báró Prónay Sándor készítette, és pedig abban az időben, mikor a Pray-codex még Pozsonyban volt.

Hogy ez a másolat csakugyan Pozsonyban készülhetett, arra — úgy hisszük — külön bizonyítékunk is van. A három foliáns nem egy kéz műve; részenként más-más leírók másolták, még pedig az írás karakteréből ítélve, egy időben, s a lemásolt rész első lapjának margóján föl van jegyezve a másoló vezetőneve, valószínűleg azért, hogy a másolás díjazására nézve pro memoriául szolgáljon. A munkában számos másoló vett részt; legyen elég itt csak néhány nevet fölemlíteni: Mester, Cserveni, Porubszky, Gracza, Bocz, Martony, Szalay, Nisnánuszky, Latschni, Baligha, Batos, Bornemisza, Suhajda, Illés, Mixadt, Ebeczky, Ott, Tulmon, Zolnay, Kubinyi, Muszy, Liptai, Wagner, Sztruhar, Petyko, Fabrici, Karasz, Lestay, Bilszky, Lehoczky, Deák, Gaborovszky, Kochlacs, Nedeczky, Vltlanszky, Janek, Messkó, Maugsch, Potkoniczky, Krum, Martini, Kromp, Zubek stb.

Úgy látszik tehát, ezek pozsonyi lutheránus deákok és theologusok voltak, — erre a nevek engednek következtetni — kiket báró Prónay Sándor, mint a lutheránus egyház egyik főembere, a kölcsön kért codex lemásolásával megbízott s ezen

az úton jutott azután birtokába Brutus akkor még igen ritka Historiájának.

Ekként, ha a kis-kartali kézirat megismertetése nem is járul hozzá a hazai történetírás irodalomtörténetének gyarapításához, annyi értéke mindenesetre van, hogy egy régi tévedést kiigazítsa Brutus eddig ismeretlen kéziratának ügyét tisztába hozza.

BOROVSKY SAMU.

A JÁSZKUN KERÜLETEK VISSZAÁLLÍTÁSA 1745-BEN.

Leírhatatlan örömet okozott a jászkunoknak Mária Terézia királyasszony 1745 márcz. 18-án kelt legfelső elhatározása, melyben megengedni méltóztatott, hogy a jászkunok megválthassák magukat a rokkant katonák pesti menedékházának földesurasága alól. Osztatlan lelkesedéssel fogadták e határozatot, jóllehet a megváltás súlyos áldozatokhoz volt kötve. Több mint 500.000 forintot — abban az időben igen nagy összeget — kellett hamarosan fizetniök a sajátjokból; azon felül az akkor épen hadban álló királynő részére ezer katonát kellett teljesen fölszerelve mennél rövidebb idő alatt a csatatérre küldeniök.

Semmi sem mutatja hivebben a jászkunok irtózását a jobbágyi állapottól, mint az, hogy e nagy áldozat meghozatalától nem riadtak vissza. Csak Árokszállás és Fényszaru békételenkedtek. Árokszálláson néhány népbolondító csaknem nyílt lázadásra tüzelte a tömeget; az értelmes emberek azonban többségben voltak s a megváltás — *redemptio* — elhatározott dolog lön. Szükséges volt mindenek előtt, hogy a Jászkun kerületek több mint 40 évig szünetelt közigazgatása régi jogaiba visszahelyeztessék, hogy a Jászkunság, mint kiváltságos kerületek, visszaállíttassék. A nádor visszanyerte a *kunok bírása* (judex cumanorum) czímét és hatalmát, mely a nádorsággal évszázadok óta együtt járt s a melytől 1702-ben jogtalanul és méltatlanul fosztatott meg a nádor.

Gróf Pálffy János elődei teljes jogaiba lépven, 1745 ápr. 4-én hálálkodó levélben köszöni meg a királynő anyai jóindulatát. »A legnagyobb tisztelettel és örömmel fogadtam — úgymond — Felséged ezen elhatározását, mert ezzel valahára vége szakad hosszas fájdalmannak, melyet a miatt, hogy a jászkunok birói hatalmam alól kiszakasztattak, súlyosan és nádori tekintélyem csorbulásával éreztem. A megsértett hazai törvényeknek és nádori tekintélynek szolgáltatik ezzel elégtételt.«

E feliratában egyebek közt sürgeti, hogy a jászkun kerületek administratiója mielőbb megkezdhesse működését, hogy a *redemptio* ügye és az ezer katona fölszerelésének nagy munkája rendes meder-

ben lebonyolíthatassék. Ő maga jun. 5-én kinevezi Almásy Jánost, a hétszemélyes tábla ülnökét, nádori főkapitányyá, kinek hivatása leend a kerületek élén a nádor nevében és személyében igazgatni az ügyeket. Közben megérkezett a királynő engedélye. s a nádor az első közgyűlés napjául 1745 jul. 12-ikét tűzte ki.

E közgyűlés lefolyásáról a kerületek jegyzőkönyve a következő emlékezetet hagyta ránk:

Julius 11-én a kerületek elébe utaztak az Erdődi gr. Pálffy János, Magyarország nádora és jászkunok bírása biztosának (commissarius): Gyarakai Grassalkovics Antal kir. személynök úrnak, a kit Jász-Fényszaru község határán rövid beszéddel fogadtak, s mint Mardocheust, mint a jászkunok második megváltóját üdvözöltek; azután zászlók alatt és katonaság kíséretében, melynek élén a kerületi ezred őrnagya Almásy Ignác lovagolt, ő kegyelmessége maga hintóban vitette. tek. Rudnyánszky József kir. táblai ülnök úr, s Heves és Pest vármegyék több tisztviselőjének környezetében eljutott a menet a mondott Fényszaru helységébe, a hol megreggelizvén, a katonaság vezetése alatt érkezett Jászberénybe, melynek bírái s tehetősebb polgárainak egy része elébök járulván, kellő módon és illendő készütséggel fogadták ő kegyelmességét, miközben az elsütögetett mozsarak a várost és az eget megszekítették.

Julius 12-ikén a kerületek házában gyülekeztek a városok küldöttei, kik közt báró Orczy István és fia Lőrincz ő méltóságai is megjelenvén, Pest és Heves vármegyék küldött tisztviselői sorában foglaltak helyet.¹⁾ Hogy pedig ő kegyelmessége a köztük való megjelenésre megalázza magát. Aranyossy Zsigmond, Jászberény város plebánosa kiküldetett, hogy ő kegyelmességét meghívna. Ő kegyelmessége azután megjelenvén, a gróf úr előadta meghatalmazását s kifejtette, mikép állíttatott vissza a kerületek szabadsága, miként éledt fel a nádori bíraskodás, honnan veszik eredetöket a jászok és kunok, és miképen alapították székeiket? Mindezt nem kevésbbé bölcsen, mint világosan kifejtvén, újból rátért jövedele okára, hogy t. i. a nádori hatalmat visszaállítsa és ezen kerületek főkapitányát tisztébe bevezesse; és erre Almásy Jánost, ő felsége tanácsosát és a hétszemélyes tábla ülnökét installálta, a kinek kiválóságait ő kegyelmessége bőven föltárta: a ki főtisztelendő Aranyossy Zsigmond ur által meghívatván és megjelenvén, a férfiak által *éljen-éljen!* kiáltások közt háromszor fölemeltetett.

A nádori főkapitány erre egy szebb jövővel, az arany korral

¹⁾ Orczy István administrátora volt a Jászkunságnak, míg a német lovagrend volt a földesura.

kecsegtető beszédben köszönetet mondott a nádor ő kegyelmes-ségének és a nádori biztos gróf úrnak, mint második Józsefnek, mint a jászkunok második szabadítójának.

Melyek ekképen végbe menvén, csapatostúl templomba mentünk. *Te Deum laudamus* énekeltetett, a katonaság sortüzet adott, a mozsarak durrogtak. Isteni tisztelet után asztalhoz ültünk, melynek megbontása után rettenetes szélvész, villámlás, menydörgés keletkezett csaknem egész Magyarországon, úgy hogy több helyen a tornyok ledőltek. Kedvező jel vala ez, mert meg vagyon írva, hogy Megváltó Urunk eljövetelekor Baalnak sok bálványai romba dőltek s a legtöbb fejedelem országában villámlás és szélvihar dühöngött.

Visszaállítatván ekkép a szabadság és a nádori hatalom. az akkor támadt szél elűzött minden alacsony rosszakaratot és állandósította az ősi szabadságot.

A közgyűlés másnap is folyt. Ezen már az új főkapitány elnökölt, s mielőtt a közigazgatás és igazságszolgáltatás módozatait megállapították s a folyó ügyek tárgyalásába fogtak volna, halából a kerületek irányában tanúsított gyakori jóindulatáért a nádornak 1500, a királyi személynöknek pedig 1000 frtot ajánlottak meg *titulo honorarii*. A személynök azonban nem fogadta el, hanem a *miseria plebs*-nek ajándékozta, kijelentvén, hogy ő egyedül hazaszeretetből működött közre. Így cselekedett-e hasonlóképen a nádor is? nem tudjuk. Annyit tudunk, Almásy főkapitánynak a gyűlés lefolyásáról küldött hivatalos jelentéséből, hogy a nádornak megajánlott ezer tallért, melyet ő ad kölcsön a kerületeknek, szent Mihálykor majd felviszi a nádornak.

ILLÉSSY JÁNOS.

NEMZETKÖZI TÖRTÉNELMI CONGRESSUS.

A nemzetközi összehasonlító történelmi congressusnak társulatunk által kiküldött magyar előkészítő bizottsága a következő felhívást tette közzé:

Az 1898 évben Hágában megnyílt *Nemzetközi Történelmi Congressus* legközelebbi ülészsaka a folyó évben Párisban a nemzetközi kiállítás alkalmával fog megtartatni, és pedig a július 23-tól július 30-ig terjedő időszakban a *Collège de France* helyiségeiben.

Az 1900 évi congressus (*Congrès international d'histoire comparée*) egy nemzetközi összehasonlító történelmi congressus jellegét fogja viselni és nyolcz osztályra oszlik. Ez osztályok a párisi központi bizottság által megállapított sorrend szerint a következők:

1. *Histoire générale et diplomatique,*
2. *Histoire comparée des institutions et du droit,*
3. *Histoire comparée de l'économie domestique,*
4. *Histoire comparée des affaires religieuses,*
5. *Histoire des sciences,*
6. *Histoire comparée des littératures,*
7. *Histoire de l'art,*
8. *Histoire de la musique.*

Az osztályok ezen sorozatából, a melyeknek párisi országos bizottságai a francia tudományos világnak számos kitűnőségét egyesítik magukban, kitűnik, hogy az 1900-iki nemzetközi történelmi congressus a nemzetközi érintkezések történetén kívül még az összehasonlító vallástörténetet, jog és intézmények történetét, irodalom-történetet, mű- és zenetörténetet, az exakt tudományok történetét is fel fogja ölelni; azon felül az első osztály programja még a történelmi módszertan kérdését is felöleli.

A congressus programjának általános határozataiból ki kell emelnünk még, hogy a congressus hivatalos nyelve a francia, azonban a latin, német, angol, olasz és spanyol nyelvek a francziával egyenrangúaknak jelentettek ki. Azonkívül bármely más nyelven is tartható előadás, ha az előadás francia *résumé*-je közvetlen az előadás után is betejesztetik. Egy előadás tartama 15 perczen van megállapítva, de az osztály ez időt meghosszabbíthatja. Minden, úgy a közüléseken, mint pedig az osztályüléseken megtartott előadás a congressus irományaiban (*Actes*, ez idő szerint az *Annales d'histoire* című közlöny, megjelenik Párisban) látandó napvilágot, mely iratok a résztvevőknek meg fognak küldetni. A részvételi díj 20 frankban van megállapítva; a résztvevőknek jogukban áll bármely osztály tárgyalásaiban résztvenni, azonban kívánatos, ha mindjárt előre megjelölnék az osztályt, melynek tagjai sorába óhajtanak fölvétetni.

Az 1900 évi párisi nemzetközi történelmi congressus elnöki tisztét *Gaston Boissier*, az *Académie française* örökös titkára vállalta el, míg a végrehajtó bizottság élén *René de Maulde de la Clavière*, az állandó központi bizottság elnöke áll.

Az 1900 évi párisi nemzetközi történelmi congressus első ízben fogván tágabb keretekben megtartatni, s egy minden valószínűség szerint szélesebb nemzetközi érdeklődést és részvételt biztosító alkalommal, minő a párisi világiállítás, alkalmat nyújt arra, hogy úgy szorosabb értelemben vett hazai történelmünk, mint Magyarország művelődésének történelmi folyamatáról a külföldnek legalább némi képet és megközelítő fogalmat adjunk. Óhajtandó lenne tehát, ha hazai történettudományunk illetékes művelői e

congressuson szaktudományaik köréből vett, a congressus által felöltet keretekben mozgó oly értekezések, munkálatok rövid, áttekintő előadásával, melyek alkalmasak arra, hogy egy oly keretekben mozgó congressusnak, minő a jelenlegi, érdekét felkeltsék, részt vennének. hogy ily módon egyrészt hazai történettudományunk e nemzetközi congressuson méltóan képviselve legyen, másrészt a bensőbb érintkezés a hazai és külföldi történet művelői között minél szorosabbra fűzessék.

A Magyar Történelmi Társulat választmánya 1899 június hó 2-án tartott ülésében dr. *Lánczy Gyula* egyetemi ny. r. tanár választmányi tagnak, a Párisban székelő központi bizottság Magyarország részéről tagjának indítványára elhatározta, hogy a congressus ügyét kezébe veszi s a magyar bizottságot megalakítja, melynek feladata leendő Magyarország részéről a congressuson való részvétel előkészíteni. E bizottság a következő tagokból alakult:

Fraknoi Vilmos cz. püspök, dr. *Pauler Gyula* min. tanácsos, országos főlevéltárnok, a M. T. Akadémia II. osztályának elnöke és a Magyar Történelmi Társulat alelnöke, dr. *Thaly Kálmán* orsz. képviselő, a Magyar Történelmi Társulat alelnöke, dr. *Ballagi Aladár*, dr. *Fejérvataky László*, dr. *Marczali Henrik*, dr. *Hajnik Imre* min. tanácsos, dr. *Hampel József*, dr. *Békefi Remig* budapesti, és dr. *Márki Sándor* kolozsvári egyetemi tanárok, dr. *Thallóczy Lajos* udv. tanácsos, a közös pénzügyministerium levéltárának igazgatója, dr. *Károlyi Árpád* a cs. és kir. házi, udvari és állami levéltár aligazgatója, *Szalay Imre* min. tanácsos, a M. N. Múzeum igazgatója, dr. *Kammerer Ernő* orsz. képviselő, dr. *Boncz Ödön* kultuszminiszteri osztálytanácsos és lovag *Ováry Lipót* orsz. levéltárnok. Elnöke, illetve titkára e bizottságnak az alulírottak.

A magyar bizottság nevében azon tiszteletteljes kérelemmel fordúlunk tehát Czímedhez, méltóztatnék velünk tudatni, vajjon a nemzetközi történelmi congressuson résztvenni, esetleg azon az általa művelt tudományág köréből vett s tágabb érdeklődésre számító, lehetőleg francia nyelven írt (fordított) előadást, értekezést tartani szándékoznék-e? Már az 1898 évi hágai congressuson a német és angol nyelvek a francziával egyenragúaknak jelentettek ugyan ki, de mégis a tárgyalás akkor túlnyomólag francia nyelven folyt, s így a magyar résztvevőkre nézve nemzetközi viszonyaink között a legczélyszerűbbnek a francia nyelv használata mutatkozik. Megjegyezzük továbbá, hogy már a hágai nemzetközi diplomáciai történet szűkebb kereteiben mozgó történelmi congressuson is határozatilag csak azok a munkálatok, nyilatkozatok stb. kerültek tényleg előadásra, melyeket szerzőik személyesen adtak elő. A távollévők által beküldött, egyébként bármily értékes dolgozatok is, még képviselő által előterjesztve sem kerül-

tek felolvasásra, hanem az utólag közrebocsátandó congressusi dolgozatok hasábjaira utaltattak közrebocsátás végett.

Az előrebocsátottak alapján tehát arra kérjük Czímedet, miszerint fenti megkeresésünket figyelembe véve, minket becses elhatározásáról értesíteni sziveskednék, vajjon a congressuson résztvenni, s azon valamely előadást, értekezést tartani szándékos-e? Becses válaszát kérnők a bizottság alulírt titkárához lehetőleg rövid idő alatt beküldeni, hogy a további teendők iránt tájékozva legyünk, valamint hogy a párisi központi vezetőségnek is jelentést tehessünk. Van szerencsénk továbbá még megjegyezni azt is, hogy a felolvasások, értekezések bejelentése legkésőbbben 1900 június 1-ig lévén a congressus párisi központjánál eszközlendő, a magyar bizottságnak mielőbbi tájékozásra van szüksége, s e nemű bejelentéseket legkésőbb május 15-ig, a congressuson való személyes részvételre vonatkozó jelentkezéseket azonban későbbi határidő alatt is elfogad.

Budapest, 1900. február havában.

A magyar bizottság nevében:

Dr. Lánczy Gyula
egyetemi ny. r. tanár,
elnök.

(VI. Nagy János-utcza 13.)

Dr. Áldásy Antal
egyetemi m. tanár,
titkár.

(VIII. Magyar Nemzeti Múzeum.)

A párisi központi bizottság által kiadott részletes programmn az egyes osztályok működési körét a következőkben körvonalozza:

I. OSZTÁLY. Általános történelem és a diplomaciai érintkezések története. Ez osztály keretébe tartozik minden oly értekezés, munkálat, mely a régi és modern államok belviszonyait és a külső érintkezéseket tárgyalja. Különösen felhívja az osztály a figyelmet a történelmi módszertan és a történelem tanításának kérdésére; továbbá a bel- és külföldi országok magán és nyilvános levéltáraiban a francia történelemre vonatkozólag található okmányokról szóló bejelentésekre.

II. OSZTÁLY. Jog és intézmények története. Kizárólag csak történelmi tárgyú értekezések kerülhetnek előadásra.

I. Általános érdekű kérdések.

1. Az intézmények történetének jelen állása a különböző államokban.
2. Az intézmények történetére vonatkozó források kiadása körül követendő eljárás, és azon források, melyek kiadása főleg kívánatos.
3. Az intézmények, melyeknek behatóbb tárgyalása kívánatos.

4. Az ókori népek primitív jellegű intézményeinek összehasonlító tárgyalása. Mily haszon várható e tekintetben a korunkbeli műveletlen népek tanulmányozásából.

5. Kutatása annak, hogy mily nyomok találhatók az egyiptomi és chaldaeus elemekből a klasszikus népek *ius gentium*ának eredetében és fejlődésében, polgári, büntetőjogi, kereskedelmi és közgazdasági tekintetben. A *Fustel de Coulanges* (La cité antique) tanában lévő ethnikai (ind vagy görög-latin) elemek összehasonlítása.

6. A történelmi és összehasonlító módszer alkalmazása a köz és magánjogban.

7. A római jog része a kánonjog szerkesztésében. A kánonjog befolyása az európai világi jog alakulására.

8. Az *associatio* elvei és annak különböző alkalmazása a magán és közjogban 1789 előtt.

II. Közjogi intézmények.

1. A középkori városok alakulása és községi szervezete.

2. A bírói és királyi hatalom közti összeköttetés a különböző országokban 1789 előtt.

3. A parlamentaris régime eredete.

4. Összehasonlító tanulmányozása a feudalismus formáinak Európa különböző országaiban a középkorban.

III. Magánjogi intézmények.

1. Az obligatiók tanának története.

2. A tulajdon eredete a régi skandináv jogban.

3. A jobbagyság a középkorban.

E programm nem akadályozza más tárgyú felolvasások megtartását.

III. OSZTÁLY. A társadalmi, közgazdasági intézmények története.

I. Egyén és család.

Monographiák. — A nő társadalmi szerepének története. — Egészségügy, nevelés. — A szakoktatás története. — Társulatok történelme. — Nép-könyvtárak.

II. A munka.

A munkabérek története. — A munka tartama. — Munkaszünetek. — Strike történet. — Testületi és szakegyesületek. — Korporációk. — Házi munka. — A nagy ipar eredete és fejlődése. — A termelés közreműködésének története. — A szociális rendszerek története. — Helyi iparágak monographiája. — Munkadó és munkások közti viszony.

III. *Élelmezés és lakás; ruházat.*

Az élelmiszerek árának története. — A fogyasztás közreműködése. — Uzsora (trust-ök, spekuláció). — Házbérek története. — Munkáslakások. — Munkáskertek kérdése. — Olcsó lakások. — A munkás öltözet története.

IV. *Tulajdon, birtok.*

Valamely kerület, vidék történelmi monographiája. — A tulajdon uralmának következményei a közjólétre nézve. — A mezei osztályok története.

V. *Szegényügy és jótékonyosság.*

Kórházak, jótékony egyesületek története. — Szegényügy.

VI. *Állami közreműködés.*

Valamely szabadon választott korszak története.

VII. *Különleges kérdések. Czéhek története.*

1. Franciaország: A czéhek eredete. — XIII. század. — A czéhek 1328—1610-ig. — Történetük 1610—1774-ig. — A Turgot-féle miniszterium. — A czéhek helyreállítása; történetük 1791-ig.

2. Belgium: A flamand czéhek eredetüktől a francia forradalomig. A lüttichi »nations«-ok eredetüktől a forradalomig.

3. Olaszország: Az olasz köztársaságok »credenze«-i. — A római czéhek eredetüktől a XIX. századig.

4. Német tartományok (és Magyarország): A Zunftok, Gildek, Innungok, Genossenschaftok, Bruderschaftok története; a végpont Weszfáliára 1807, Poroszországra 1810 11, Ausztriára 1860, Magyarországra 1872.

5. Az orosz Tseck-ek. — Az artel-ek.

6. Az angol Krafts-Gildes és Trades-Gildes-k, eredetüktől az 1835-iki municzipális törvényig.

IV. OSZTÁLY. Egyházi és vallási kérdések: 1. A keresztény egyházak viszonya egymáshoz, s az unióra célzó kísérletek. 2. A propaganda intézménye és a különböző vallási missiók. 3. A reformáció politikai és szociális hatásai. 4. A vallási doktrinák befolyása a nő sorsára. 5. A konkordátumok s az egyház és állam közti különválás kora.

V. OSZTÁLY. Exakt tudományok története. A bizottság ez osztály programját 19 pontban körvonalozza, csupán a főbb kérdéseket jelölve meg, melyekkel foglalkozni kívánatos. Ezek:

1. A modern számok eredete; Boetiusra és Gerbertre vonatkozó kérdések. 2. Az astrologia története. különösen azon hatás, melyet a tantételek az astronomia fejlődésére gyakoroltak. — A szélső keleti népek astrologiája és astronomiája. 3. A mértékegység felállításának története. 4. A középkorban és a renaissance korában használt matematikai műszerekre vonatkozó kutatások. az astronomikus távcső és az inga feltalálásáig. 5. A különböző meridiánok, mint a hosszúsági fokok eredete. — A földövek szerinti földrajzi felosztás története. 6. A dinamika elveinek alkalmazása. 7. A physikai tantételek és ismeretek története, melyek Aristoteles eredeti munkáiban nem fordulnak elő, s a nyugaton a középkorban terjedtek el. 8. Az alchimia és chemia története Lavoisierig kizárólag. 9. Mely modern felfedezések azok, melyekkel az ókorban csodáknak tartott bizonyos dolgokat meg lehet magyarázni? 10. Az exakt tudományok alapját képező tények és tanok Aristoteles előtt; e tanok főmaradása a mai napig. 11. A vitalismus tantételének átalakulása; neo-vitalismus. 12. Az ókor geologiai és physikai földrajzi ismeretei. 13. Az anthropologia, paleontologia és geologia kifejlődése a XVIII-ik század óta. 14. Az ókori egészségügy és orvostudomány történetére vonatkozó újabb okiratok. 15. Az orvostudomány története Európában a középkorban. 16. A nem európai nemzetek orvostudományának történetére vonatkozó okiratok. 17. Az orvosi tanok s a tudományos vagy bölcséleti tanok kölcsönös hatása egymásra. 18. Az exakt tudományok philosophiájának története. 19. Gyakorlati javaslatok az exakt tudományok történetének fejlesztésére.

VI. OSZTÁLY. Irodalomtörténet: 1. Az irodalomtörténet forrásainak megállapítása és kritikája. 2. Az összehasonlító irodalomtörténet bibliographiájára vonatkozó kérdések. 3. Az irodalmi eszmék közlésére és kicserélésére törekvő nagy nemzetközi áramlatok történetére vonatkozó kérdések, főleg a renaissance kora óta. 4. A nemzeti irodalmi művek idegen eredetére vonatkozó kérdések, és megfordítva, a nemzeti irodalmi művek elterjedése a külföldön. 5. A kritikai módszerre vonatkozó kérdések, főleg mily mérvben lehetséges az assimilatio a tulajdonképeni históriai és természet-tudományi módszerek között.

VII. OSZTÁLY. Képzőművészetek története. I. *Történelmi tanulmányok*: 1. Régiségek (szobrok, bronzok, terracották és festett edények) a vidéki muzeumokban és magángyűjteményekben. 2. Külföldi művészek francia provinciákban; munkálatok és okiratok. 3. A francia művészet külföldön. (Német, Angol, Spanyol, Magyar, Olaszország, Hollandia, Kelet.) Építészet, szobrászat és miniature-

festészet a XII—XIV-ik században. Műipar ugyanazon időben; elefántcsont, zománczolás, csipkeverés stb. Festészet, szobrászat, himzés, zománczolás a XV—XVI-ik században. Festészet, szobrászat, costume-ök és bútorzat a XVII—XVIII-ik században. 4. A byzanci ikonographia a középkori francia művészetben. Minderre nézve kívánatos volna, ha a munkálatokhoz lehetőleg fényképek vagy rajzok is mellékeltenének. II. *A műtörténet tanulmányozásának módjai és eszközei*: 1. A műtörténet tanulmányozása az egyetemeken, és annak másodlagos fokú tanítása. 2. Fényképészeti és ikonographiai nagy nemzetközi gyűjtemények létesítése a műtörténet tanulmányozásának előmozdítására. 3. A gyűjtemények osztályozása és a katalogus rendszer.

VIII. OSZTÁLY. Zenetörténet. Ez osztály programja két főcsoportot foglal magában, u. m. a tulajdonképeni zenetörténetet és a zenei aesthetikát.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA első osztályában *Asbóth Oszkár* levelező tag. január 8-án megkezdett felolvasását, melynek történeti szempontból is érdekes tárgya volt: *a magyar nyelvbe került szláv szók átvetelének helye és kora*, a február 5-én tartott ülés alkalmával folytatta és fejezte be. Fejtegetése szerint szláv eredetű szavaink nagy tömege nem kerülhetett már Lebediában, sem az Etelközön mindössze hat-hét évig tartó lakás rövid ideje alatt a magyar nyelvbe. E helyeken a magyarság leginkább orosz törzsekkel érintkezett, pedig szláv szavaink nagyobb része kimutathatólag a bolgár nyelvjárásból való, míg orosz szó alig található nyelvünkben; és a mi a bolgár eredetű szókat illeti, azok sem mutatnak keleti typust, sőt inkább a bolgár nyelv nyugati ágának jellemző sajátságait hordják magokon. Ebből következik, hogy az a nagy hatás, melyet a szlávok nyelvünkre gyakoroltak, itt a mai hazában ment végbe. Azt az állítást, mely szerint a magyar keresztény terminologia szláv szavai a honfoglalás előtt jutottak volna nyelvünkbe, azzal czáfolta a felolvasó, hogy a közös szláv keresztény terminologia Pannóniából, még pedig a IX-ik század végén terjedt tovább, tehát az etelközi szlávok még magok is csak kevésbé ismerhették a magyarok ottani tartózkodásakor, nem hogy annak egy részét átadhatták volna nekik.

A második osztály február 12-iki ülésében *Fejérpataky László* r. tag — mintegy folytatásul azon oklevéltani tanulmányaihoz,

melyeket Kálmán király, majd II. István király okleveleiről tett közzé¹⁾ — ezúttal *III. Béla király okleveleiről és kancelláriájáról* értekezett. III. Béla oklevelei háromféle formában maradtak reánk: u. m. eredeti kiadványokban, chartulariumokban és későbbi átiratokban. Kilencz eredeti okleveléről van tudomásunk, mely a budapesti Országos Levéltárban, Esztergomban, Pannonhalmán és a zágrábi horvát országos levéltárban őriztetik. Ezek közül mint legbecsesebbet emelte ki az értekező az Országos Levéltárból azt az 1181-iki oklevelet, melynek arengájában az írásbeliség elvét mondja ki a király, midőn így szól: *ne aliqua causa in mei presentia ventilata et definita in irritum redigatur, necessarium duxi, ut negotium quodlibet in audientia celsitudinis mee discussum scripti testimonio confirmetur.* Igen becses a budai kamarai levéltárból Zágrábba került 1193-iki aranybullás oklevél is, melyben III. Béla Modrus megyét Frangepán Bertalannak adományozza; továbbá érdekes a pannonhalmi főapátság levéltárában Kaba végrendeletének megerősítése, a mikor a király — mint az oklevél elbeszéli: *in die dominico in domo Scene comitis sub quadam quercu sedebat.* Az eredetieken kívül még tizenhárom oklevélnek szövege ismeretes későbbi hiteles átiratokból és másolatokból, úgy hogy a III. Bélától származó egész oklevélanyag mindössze huszonkét darabból áll. Ebből kettőt 1418 évi átiratban az értekező fedezett fel a veszprémi káptalan levéltárában, s mind a kettőt részletesen ismertette. Az egyik minden valószínűség szerint legrégebb oklevele III. Bélának; a másikat, mely 1183 körül kelhetett s a melyben Chump nevű udvari papjának egy ligetet adományoz a király, érdekessé teszi az a subjektív vonás, hogy az adományos papnak az *Alexius* nevet adja, melyet Béla maga viselt volt Görögországban. Több oklevélnek mely elpusztult, csak emléke maradt fen más oklevelekben. Az értekező ezekről is bővebben szólott s adatokkal mutatta ki, hogy az oklevelek pusztulásának egyik oka magának a királyi levéltárnak nem eléggé gondos kezelésében keresendő. Ez a királyi *archivum* az ország levéltára mellett állott fen s mintegy a király magán levéltárának tekinthető. A királyi kancellária akkori állapotát vizsgálva, azt fejtette ki az értekező, hogy III. Béla oklevelei főképen a kancellária szervezetének fejlődése szempontjából bírnak kiváló fontossággal. Az írásbeliség elve szükségképen maga után vonta a kancellária új szervezését és a királyi oklevelek formájának végleges megállapítását, a miben III. Béla koráig nagyon ingadozó volt a gyakorlat. Ezt az ingadozást

¹⁾ Kálmán király oklevelei. Budapest, 1892. (Ért. a tört. tudományok köréből, XV. 5.) — Oklevelek II. István király korából. Budapest, 1895. (U. o. XVI. 4.)

az 1190 évtől fogva teljes rend váltja fel; megállapodik mind a kancellária szervezete, mind az oklevelek szövegezésének formája: ennélfogva III. Béla uralkodását a királyi kancellária és általában az oklevél-adás történetében korszakalkotónak mondhatjuk. Az értekező becses tanulmánya a műemlékek országos bizottságának »*III. Béla magyar király Emlékezete*« című kiadványában fog megjelenni.

— A HUNYAD-MEGYEI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT február-hó 4-én tartott felolvasó és választmányi ülésében dr. *Wertner Mór* tagtársunknak »*A királyi Hunyadi-család eredete és nemzedék-rendje*« című tanulmányát mutatták be, melyben a szerző a tárgy egész irodalmát feldolgozta, s megvitatta minden adatot, a Bibliából és az ó-kori népek mondáiból vett példákkal bizonyítja, hogy Hunyadi Jánosnak Zsigmond királytól való származása, valamint a gyűrűs hollóról szóló hagyomány is csupán a kedély szüleménye; végül egy dr. *Sólyom-Fekete Ferencz* birtokában levő oklevél családtörténeti vonatkozásában a Hunyadiak eddig ismeretlen őseit mutatja ki. *Wertner* kutatásai szerint a Hunyadiak első őse a Havasalföldről Hunyad megyébe menekült *Kosztá* volt, a ki Nagy Lajos király uralkodása elején fiával együtt telepíté a hátszegvidéki *Reketyefalvát*, melyet családja már 1360-ban birt. Itt született *Kosztá* unokája *Sorb*, Hunyadi János nagyatyja, s innen származik a törökverő vitéz kormányzó is, a ki feleségül vette a szomszédos *Demsusról* *Morzszina* Erzsébetet, kinek családja később a *Reketyei* praedicatumot használta. *Sólyom-Fekete Ferencz* a bemutatott tanulmányból a *Kendefieknek* a Hunyadiakkal való rokonságát látván, a választmány felkérésére ígéretet tön, hogy a legközelebbi ülésre összeállítja erre vonatkozó adatait, melyek *Wertner* munkája kapcsán most már egészen új alagra fektetik a Hunyadiak származásának és a Hunyad megyei nemes családok összeköttetéscinek kérdését. — Az ülés további folyamán *Téglás Gábor* felolvasta *Köváry László* tiszteleti tagnak »*Adalék a Hunyad-megyei családok aranykönyvéhez, különös tekintettel a kihalt családokra*« című dolgozatát, melyben felsorolja a megye vezető családait és hangsúlyozza a család-történelem művelésének fontosságát. Mind a két tanulmány a társulat »*Hunyad megye nemes családai*« címmel meginduló új vállalatában fog megjelenni, mely időhöz nem kötött füzetekben s betűrendhez nem ragaszkodva, a kiválóbb családok rövid történetét, genealogiáját, vagy egyesek életrajzát fogja közölni, képekkel, czimer-rajzokkal és műmellékletekkel díszítve. — *Téglás Gábor* előadta még, hogy egy dévai szőlőben Árpádkori sírokra akadt, melyekről később külön fog értekezni.

— A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUM-TÁRSULAT február-hó 18-án tartotta meg XV-ik évi rendes közgyűlését Temesvárt, *Deschán Achill* elnöklése alatt. A muzeumi főtítkár jelentése szerint a társulat az elmúlt 1899 év folyamán is serényen működött. A folyó ügyeket majd minden hónapban rendes választmányi ülések intézték el, melyeken egyes társulati tagok rendszerint felolvasásokat is tartottak. Tagilletményül kiadta a társulat *Mülleker Bódog* »Délmagyarország régiségleletei a honfoglalás előtti időkből« című jeles művének befejező részét a lelethelyek térképével, és az *Értesítő* kettős füzetét.¹⁾ A muzeum gyűjteményei is szépen gyarapodtak, nevezetesen a könyvtár, melynek *Kovács Ákos* főmérnök egyszerre 600-nál több becses művet ajándékozott. A közgyűlés mindazoknak, kik a társulatot működésében támogatták és gyűjteményeit gyarapították, jegyzőkönyvében mondott köszönetet, így a vallás- és közoktatásügyi miniszternek is, a ki a muzeumok és könyvtárak országos főfelügyelőségének közvetítése folytán az 1899 évre ismét 300 frtnyi segélyösszeget utalványozott a társulatnak szakkönyvtára gyarapítására. *Patzner István* muzeumi főtítkár örömmel is, de bizonyos aggódással is említette meg jelentése végén, hogy a muzeum helyiségei maholnap elégtelenek lesznek az újabban érkező tárgyak befogadására, s egy-két év alatt e tekintetben is intézkedni kell. A pénztári ügyek elintézése után felolvasatott *Dudás Gyula* kir. s. tanfelügyelő (Zombor) indítványa és tervezete a törvényhatósági *műgyűjtemények és a népkönyvtárak felállítására nézve*. A közgyűlés a tervezetet elvben magáévá tette s beható tárgyalás és elintézés végett a társ. választmánynak adta ki. Végül *Berkeszi István* társ. titkár tartott felolvasást, melyben Temesvárnak múlt századi társadalmi és művelődési viszonyairól értekezett.

— MÁRKI SÁNDOR tagtársunk »*Mathias Corvinus und die Renaissance*« cím alatt németül is kiadta²⁾ azt a felolvasását, melyet az Erdélyi Irodalmi Társaságban a Mátyás király szobra alapjának letétele előtt való napon, 1896. szept. 29-én tartott. Célja, hogy a szobor leleplezésére jövő idegeneket a nagy király világtörténelmi jelentőségére a magyar tudományos kutatások alapján figyelmeztesse. — Ugyanó az *Olcso könyvtár* 1157—1158 számú füzetében »*A középkor főbb krónikásai*« czimvel tette közzé egy egyórás egyetemi előadását, melyben részletesen szól hét krónikásról (a X-ik század elejéig), végül pedig áttekintően ismer-

¹⁾ E füzet *Berkeszi István* »A temesvári könyvnyomdászat és hírlapirodalom története« című munkáját foglalja magában, melyről már szóltunk. *Századok*, 1900. 183. l.

²⁾ Bécsben, az *Österr. Ung. Revue* XXV. köt. 5—6. füzetében, a honnan különlenyomatban is megjelent.

teti a krónikák gyűjteményeit. Mutatványul szolgálhat az a fejezete, melyet a szerzőtől Paulus Diaconusról már 1897-ben közzöltünk. ¹⁾

FOLYÓIRATOK.

— BUDAPESTI SZEMLE. 1899. október-december. 274—276. szám. — A novemberi számban »Gróf Széchenyi István levelei Hollán Ernőhöz« cím alatt Kónyi Manó közöl néhány levelet, melyet Széchenyi 1859—1860-ban Döblingből írt Hollánnak. E leveleket Hollán Ernő a múlt év (1899) tavaszán ajándékozta oda a M. Tud. Akadémia Széchenyi-muzeuma számára s egyúttal megengedte, hogy a nagyérdékű s addig még kiadatlan levelek megfelelő bevezetés és tájékoztató jegyzetek kíséretében közzétessenek. Hollán Ernő 1859-ben az olasz háború után javaslatot készített, mi módon lehetne a nemzet óhajait a monarchia fenntartásának érdekeivel összeegyeztetni? E javaslat Széchenyi kezébe is eljutott s ennek révén léptek érintkezésbe egymással. Hollán utóbb egy második javaslatot is dolgozott ki, melyet Széchenyi Lipcsében kinyomatott, de mikor a példányok Bécsbe érkeztek, a rendőrség azokat lefoglalta. Ezen ügyre vonatkoznak a levelek. — Ugyanazon szám *Értesítő*-jében Acsády Ignác négy lapon foglalkozik Kőszeghi Sándor »Nemes családok Pest vármegyében« című munkájával. Acsády elég ügyesen feltűnteti ugyan mindazt, a mi e munkában érdekes, hasznos vagy tanulságos, de mégis csodálkozunk kell rajta, hogy a Budapesti Szemle arra a kevés térre, a mit a magyar történetirodalom méltatásának szentel, nem talált érdemesebbet a Kőszeghi lajstromszerű munkájánál. — A decemberi szám közli *Marczali Henrik* akadémiai tanulmányát »Záh Feliczián pöre« címmel, melyről annak idején bővebben volt szó folyóiratunkban.²⁾ — Az *Értesítő*-ben olvassuk, hogy Londonban a Methuen-féle könyvkiadó cég »Methuen's Byzantine Texts« cím alatt és dr. Bury szerkesztésében a byzantinus történetírók újabb kiadását indította meg. Eddig tizenkét író új szövegkiadása van megállapítva, és kettő közülök, u. m. *Evagrius* és *Psellus*, már meg is jelent. *Konstantinus Porphyrogenitus* szövegeért maga dr. Bury vállalta el a felelősséget, a ki magyarul is ért s így a kiadásnál remélhetőleg a magyar tudósok által tisztázott vagy megvitatott kérdéseket sem fogja figyelmen kívül hagyni.

¹⁾ *Századok*, 1897. 483. l.

²⁾ *Századok*, 1899. 939. l. és 900. 1 és köv. ll.

— MAGYAR GAZDASÁGTÖRTÉNELMI SZEMLE. VI. évf. 8. 9. 10. füzet. — Az évfolyam e három utolsó füzete *Takáts Sándor* nagyobb tanulmányát közli, melynek czíme és tárgya: *Külkereskedelmi mozgalmak hazánkban I. Lipót alatt*. A tanulmány szerzője az I. Lipót korabeli politikai állapotoknál is rosszabb gazdasági és kereskedelmi viszonyok vázolója után egyenkint ismerteti azokat a terveket és törekvéseket, melyek a tönkretett kereskedelem felélesztésére, különösen a külkereskedelem felvirágoztatására irányultak. Ilyenek *Becher Joachim* kísérletei nyugat felé a magyar borok kivitelével, majd azok a kereskedelmi összeköttetések, melyeket az *Orientalische Compagnie*, később *Indisch-orientalische Compagnie* neve alatt keleten sikerült létrehozni; továbbá *Sedgewick Zakariás* vállalata, a ki a karloviczi béke által teremtett kedvezőbb politikai helyzetet felhasználva, kelet és nyugat (Persia és Anglia) között létesített egy kereskedő társulatot. Igen nevezetes a Buda visszavételénél tett szolgálatairól ismert nevű *Tüzes Gábor barát* (frater Angelus Gabriel Gautieri de Nizza) közigazgatási működése, a ki a magyar kereskedelem, főleg a Genuával kötendő kereskedelmi szerződés ügyében két emlékiratot nyújtott be az udvari kamarának,¹⁾ azután két könyvet is írt Magyarországról, de mind e munkái csak kéziratban maradtak fen. sőt az utóbb említett könyvek egyikének csupán előszava és tartalomjegyzéke van meg a közös pénzügyi levéltárban.²⁾ Takáts tanulmánya mindezeket részletesen tárgyalja: azonkívül értekezik még *Ferner Ferencz Jakab* borkiviteli vállalatáról. *Hazzi Kristóf* örmény kereskedelmi társulatáról, végül pedig *Giuseppe Maria Vecelli* terveiről s Londonba küldetéséről az Anglia és Magyarország közt létesítendő kereskedelmi összeköttetések érdekében. — A nyolczadik és tizedik füzetben *Pauler Gyula* és *Kropf Lajos* a szent István-féle *auri pensa* értékét vitatják meg. — Az *Adatok* rovata alatt *Illéssy János*, kiegészítésül a községi kiváltságlevelek jegyzékéhez, melyet a Gazdaságtört. Szemle 1898 évi folyamában tett közzé s külön lenyomatban is közrebocsátott,³⁾ ezúttal a *vásárszabadalmak* jegyzékét adja három közleményben. — Igen érdekes izelítő közleménye még a nyolczadik füzetnek: *Károlyi Sándor gróf*

¹⁾ Az egyiknek czíme: *Progetto per li particolari di Genova circa il commercio dell' Ongaria*, a másiknak: *Compendio di progetto univrsale per il commercio dell' Ongaria*. Mindkettőnek kézírata a közös p. ü. levéltárban.

²⁾ *Nucleus publicae utilitatis et inelyti regni Hungariae practicabile ac legale commercium ad libros tres compilatum*. — Másik könyve: *Il governo dell' Ongaria l' anno 1701*, melyet Lipót császár megbízásából írt, a bécsi cs. és kir. udvari könyvtár kéziratárában őriztetik.

³⁾ I. *Száradok*, 1899. 172. l.

kurucz generális utasításai a tiszai halászatról 1725—1730-ból. Valóban óhajtható, hogy az a nagybecsű mult századi magyar gazdaságtörténeti anyag, mely a gróf Károlyi nemzetség levéltárában őriztetik, mennél előbb napvilágot lásson és hivatott feldolgozóra találjon.

— TURUL. XVII. köt. 1899. 3. 4. füzet. — A harmadik füzetben *Boncz Ödön* a Zala megyében birtokos *kökényesi*, utóbb *szent-balácsi Szele* család genealogiájával s 1428-iki czimeres levelével foglalkozik. *Wertner Mór* cikkelye »*Nemzetségi kutatások*« cím alatt az *Ákos, Csák, Csanád, Gutkeled* és *Győr* nemzetségek genealogiáját ismerteti. Annakutána »*Genealogiai kérdések*« címén *Fraknói Vilmos* hívja fel a figyelmet Nagy Lajos királynak az Esterházy hercegek kismartoni nemzetségi levéltárában őrzött adománylevelére, melyben III. Miklós esztergomi érseknek nemcsak diplomáciai működésére, hanem származására vonatkozólag is érdekes adatok találtak. A következő cikkelyben *Majláth Béla* értekezik arról a czimeres doktori oklevélről, melyet 1642-ben a nagyszombati egyetem állított ki székelyi Maylád Miklós részére.¹⁾ A *Vegyes* rovatban *Sörös Pongrácz* ismerteti *Forgách Ferencz* volt váradi püspök s később erdélyi kancellár házassági tervét. A *Szakirodalom* alatt *Varju Elemér* Altmann Vilmosnak »*Die Urkunden Kaiser Sigmunds*« című kiadványa 2-ik kötetét (Regesta Imperii XI.) kivonatolja; végül egy rövid ismertetés következik *Köszeghi Sándor* »*Nemes családok Pest vármegyében*« című munkájáról. — A negyedik füzetben *Karácsonyi János* a báró *Wesselényi család eredeti czímerét* ismerteti, hasonlóan is bemutatván az 1418 évi márcz. 29-én adományozott s eredetiben az Erdélyi Muzeumban őrzött czímeret. *Wertner Mór* befejezi az előbbi füzetben megkezdett közleményeit, ezúttal a *Jákó, Kádár-Kátosz, Bór-Kálán, Káta, Lörente, Monoszló, Myle, Pilis, Pudan, Ratold* és *Vázsony* nemzetségek genealogiájához közölven adatokat. *Majláth Béla* a Liptó megyei királyi solymárok leszármazói gyanánt a *Vidafeldi* és *Fiatha* családokat mutatja be. A *Vegyes* rovatban *Szerémi* kérdést intéz a heraldikusokhoz az iránt, mi okon használja a *Motesiczky* alias *Majthényi* család a *Keseleőkeő* előnevet, holott a *Felső-Motesiczi*, helyesebben *Felső-Majthényi* előnév illetné meg. U. o. *Illéssy János* kimutatja, hogy az a kézírati czimeres könyv, melyről *Récsey Viktor* értekezett,²⁾ nem egyéb, mint az 1741—1752 években adományozott s a királyi könyvekbe beiktatott czimerek másolata. A füzetet néhány szakba vágó könyv és folyóirat ismertetése fejezi be.

¹⁾ Bővebben szoltunk róla: *Századok*, 1899. 755. l.

²⁾ *Turul*, 1899. 86. l.

— A LUDOVIKA AKADÉMIA KÖZLÖNYE. XXVI. évf. VII—IX. X. XI. XII. füzet. — A tizedik és tizenegyedik füzetben érdekes tanulmány olvasható dr. *Sárffy Aladár* tanártól »*Adatok a háboru lélektanához*« cím alatt, melyben történeti tények világánál vizsgálja azokat a lelki állapotokat, érzelmeket és indulatokat, melyek a háboru előtt és a harc folyamán, olykor megmagyarázhatatlanul is, támadni szoktak, s a harczoló tömegek szellemén uralkodva, legtöbbször döntőleg hatnak a csaták, sőt egész hadjáratok sorsára. — Az augusztus-szeptemberi (7—9) füzetben *Rubint Dezső* főhadnagy *Tutolmin* kozák dandárának 1877 szept. 3-iki lovcasai csatájáról, az októberi és novemberi (10—11) füzetekben pedig *Gerenday Tivadar* őrnagy Botkine orosz császári orvos levelei nyomán a *Plevna falai alatt* vívott harczokról az utolsó orosz-török háboru történetéből közölnek cikkelyeket. — Ugyancsak az októberi (10) füzet közli *Landau Gyula* századosnak a budapesti katonai tudományos egyletben tartott előadását, melyben történeti alapon a *nagyhatalmak gyarmatosítási törekvéseiről* értekezik. — A decemberi (12) füzetben *Hoffmann Lipót* őrnagy *Xenophon* görög történetírónak »a lovaglás művészetéről« szóló iratát ismerteti. — Megemlítjük még, hogy az augusztus-szeptemberi számhoz külön füzetül *Vághó Ignác* honvédszázadosnak »*Adalékok a m. kir. honvéd Ludovika Akadémia történetéhez*« című munkája van mellékelve.

— KERESZTÉNY MAGVETŐ. XXXIV. évf. 5. 6. füzet. — Az ötödik füzet egyik cikkelyében *Kanyaró Ferencz* azt a kérdést vitatja: *Mikor lett János Zsigmond fejedelem unitáriussá?* s Blandratának egy leveléből, melyet ez 1568 jan. 27-én, két héttel a tordai országgyűlés után, Segesvárról írt a kis-lengyelországi unitárius ekklézsiákhoz, bizonyosnak látja, hogy János Zsigmond nem 1568-ban tért át, hanem már 1567 derekán az unitáriusok pártjára állott; nem fogadható tehát történeti valóságul az a nyilatkozat, melyet a fejedelem a csengeri hitvallás ajánló levele szerint az 1569-iki nagyváradi zsinati vita alkalmával a *Blandrata eretnekségéről* mondott volna. — A hatodik füzetben »*Dávid Ferencz családja*« cím alatt ismét *Kanyaró Ferencz* rostálgat meg némely adatokat a híres reformátor családi életére, különösen második nejével, Baráth Katalinnal kötött házasságára s tőle való elválására vonatkozólag. Ugyanott *Vass Miklós* az Országos Levéltárból, *Pálffy György* a tarcsafalvi Pálffy család leveleiből közölnek néhány egyháztörténelmi érdekű okiratot, *Kelemen Lajos* pedig *Kőváry Lászlónak* a *kis-sárosi* és a *pókai Sárosiak* leszármazásáról szóló korábbi közleményére tesz helyreigazító megjegyzéseket.

— ARMENIA. Tizenharmadik évf. 7—12. füzet. — Mind a hat füzetben át *Szongott Kristóf* folytatja *Szamosujvár város*

monographiáját, I. Ferencz korától 1868-ig adván a város történetének főbb eseményeit, melyeknek elbeszélése után a város belső életére vonatkozó részletek: a polgári szervezet. Szamosujvár határai. czimere. neve. jövedelmeinek kimutatása, a városház. a tanács, a főbírák és polgármesterek következnek. s az utolsó közlemény a városi tisztviselőkről szóló fejezettel szakad meg. — A hetedik és nyolczadik füzetben *László Márton* ismerteti *az örmény lapirodalom történetét*. A legelső örmény ujság az *Áztárár* (Figyelő) volt. melyet a kalkuttai örmény kolónia alapított 1795-ben; ennek megszűntével a *mechtluáristák* — kiknek könyvnyomtatói tevékenységét *Esztegár László* méltatja egy másik közleményben — vették kezökbe az örmény hírlapirodalom ügyét. A czikkíró 1795-től 1890-ig az összes örmény lapok és folyóiratok statisztikáját összeállítja. — *Patrubány Lukács*, ugyancsak a 8-ik füzetben. Bugge norvég egyetemi tanárnak »Lykische Studien« című könyvéből közöl adatokat annak bizonyítására, hogy a magyarok egykor Örményországban laktak: más helyen pedig (10. füz.) néhány ősrégi magyar család, mint pl. a *Szente-Mágocs* nemzetség nevének örmény eredetét kutatja. — A kilencedik füzetben »*A magyar és örmény nyelv rokonságából*« czimmal *Szongott Kristóf* közöl egy rövidke cikkelyt, s ugyanó ismerteti *Ábázá Aphánászievics Viktor* orosz tábornoknak Örményországról írt legújabb történeti munkáját. — A tizenegyedik füzetben ismét *Patrubány Lukács* értekezik *Bizanczi Fauszt* *negyedik századbéli történetéről* örmény történetéről, melynek utolsó kiadása Szentpétervárt 1883-ban jelent meg.

— ADALÉKOK ZEMPLÉN-VÁRMEGYE TÖRTÉNETÉHEZ. Ötödik évf. 4—12. szám. — Az előttiünk fekvő számokban a következő. már előbb megkezdett közlemények érnek véget: *A Bukócz-hegyi monostor története* (4. sz.) Unghváry Edétől. *Adatok a leleszi prépostság történetéhez* (4. sz.) Soós Elemértől. *Zemplén vármegye népessége, birtokosai és taxás nemesei a XVI-ik század végén* (4—8. sz.) Nagy Gyulától. *A zempléni nemzetország* (4—8. sz.) Beke Lajostól. *A piaristák Zemplén vármegyében* (4—8. sz.) Hudra Jánostól. *Zemplén vármegye követi utasításai 1825-től 1848-ig* (4—11. sz.) Kerekes Györgytől. — Még a mult évfolyam elejével megindult nagyobb terjedelmű cikksorozat ad *Zemplén vármegye történelmi földrajza*, melynek egyes részeit *Dongó Gy. Géza* és *Sziegmeth Károly* írták, egy része pedig (6—11. sz.) *Csánki Dezső* »Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában« című munkájából van átvéve. Régóta folyó közlemény *Szirmay András naplója* is, melyet *Karsa Ferencz* tesz közzé; nem különben a *Szirmay Antal* két munkája: a *Notitia historica* és *Notitia topographica comitatus Zempleniensis* fordítása, mely egyszerre indult meg az

Adalékok legelső számával. Kívánatos lenne e fordításokat mennél előbb befejezni. A kisebb közlések sorában, a *Levelesláda és Tárcza* rovata alatt, helylyel-közzel valóban új és érdekes adatokat találunk, melyekért Zemplén vármegye egykori monographusa is köszönettel fog adózni a buzgó szerkesztőnek és gyűjtő társainak.

— PROTESTÁNS EGYHÁZI ÉS ISKOLAI LAP. Negyvenkettedik évfolyam. 1899. 40—53. szám. október-december. — Az 50-ik számban a szerkesztő, *Szöts Farkas*, ismerteti Fináczy Ernőnek »*A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában*« című munkája első kötetét, melylyel nem régen folyóiratunk is foglalkozott.¹⁾ Az 52-ik számban a *Régiségek* rovata alatt *K. Nagy Sándor* egy halotti éneket közöl, melyet 1677-ben *Zilahá János* zsigói ref. lelkész írt, a ki mint egyházi író is ismeretes.

SZLÁV TÖRTÉNETI SZEMLE.

1899.

I. A HORVÁT-SZLAVON-DALMÁT ORSZÁGOS LEVÉLTÁR ÉRTESETŐJE.

(Folytatás.)

16. Bojnicsics Iván: *Brebiri Jakab a Subics nemzetségből.* (85—96. ll.) A Subics család osztróvicai ága 1347-ben Zerinvárba költözött. Dalmáciában a klissai ág maradt, mely 1356-ig Klissát, Almissát és Scardonát bírta, azontúl pedig csak a brebiri megyét. A klissai ág feje Jakab. IV. Pál fia, ki 1408-ban örökségi egyezséget kötött Zrínyi I. Péterrel, melynek értelmében az örökölje a másiknak birtokát, kinek futóda lesz. Az egyezséglevél felsorolja mindkettőnek birtokait. Subics Jakab 1441-ben a knini káptalan előtt rendelkezik testamentomban Zrínyi Péter javára, mely rendelkezését Hunyadi János is megerősítette; 1456-ban újra rendelkezik s még azon esztendőben elhal 90 éves korában. Az értekező közli a klissai Subicsok genealogiáját is, kik utóbb a *Peranski* nevet vették fel.

17. Laszowszki Emil: *Két adat a boszorkány üldözésről Horvátországban.* (109—114. ll.) A horvát boszorkány-perekről 35 oklevél jelent meg a *Starine* 35-ik kötetében, és Tkalsics értekezik róluk a *Rád* 103-ik könyvében. Itt közöltetik egy jelentés a Keresztinecben 1733-ban máglyán megégetett boszorkányról, és egy boszorkányságról 1746-ban Dobrizdenciben megvádolt nőről szóló vizsgálati jegyzőkönyv. A boszorkány-pereket 1758-ban császári rendelet tiltotta el.

¹⁾ *Századok*, 1899. 819. l.

18. Manojlovics Gavro: *Efézusi János szír nyelven írt egyháztörténetéből.* (115—120. ll.) Az író Ázsia monofizita püspöke volt. Meghalt 586 után. Sokáig élt Konstantinápolyban; művében megemlékezik a szlávokról és avarokról; ez utóbbiakról bővebben. Ezen részleteket Schönfelder József német fordításában (München, 1862.) közli az ismertető.

19. Bojnicsics Iván: *Némely horvát zsupánok békekötése Arbe lakosaival.* (121—122. ll.) Arbe lakói 1268-ban Csernoszláv Radint megölik, s ezen ügyből folyólag a Csernoszláv nemzetségből való zsupán békét köt velök. A közölt latin oklevél jogtörténeti szempontból érdekes. A Csernoszláv nemzetségről máshol nincs említés.

20. Laszowski Emil: *Mrnjavcsics Zsigmond pecsége.* (122—123. ll.) Mrnjavcsics Zsigmond (de Brezovica) 1660-ban mint szredicai vicevárbkapitány a szerb királyi czímet használta családi pecsétül, mintha a szerb Mrnjavics dynastiájából származott volna. A pecsét megvan a zágrábi országos levéltárban.

21. Barle Janko: *Nemesi kuriák 1683-ban a goricei főesperesség területén.* (123—124. ll.) Borkovics Márton zágrábi püspök meghagyásából Mogorics Máté főesperes 1683-ban canonica visitatiót tartott kerületében. Jelentésében elősorolja az összes nemesi kuriákat is, a mi családtörténeti szempontból érdekes.

22. Laszowski Emil: *Pétervárad város címeres pecsége.* (124—125. ll.) E czímert a város 1751-ben kapta; az eredeti pecsét a városi hatóság birtokában van.

23. Hranilovics Hinko: *Legrégibb térképi emlék Dalmáciáról mint római provinciáról.* (125—127. ll.) Jelics a vatikáni könyvtárban Ptolomaeus földrajzi kézírata mellett találta e térképet, melyet Ptolomaeus művének tart. Közlése a tudományos világban nagy figyelmet keltett, valamint azon közlése is, melyben vatikáni oklevelek alapján bizonyítja, hogy Amerikában már Kolumbus előtt voltak európai települők.

24. Klaics Vjekoslav: *Horvát bánok az Árpádház alatt 1102—1301.* (129—139. ll.) I. Belus bán (1144—1158 és 1163.) az első horvát bán, kit az oklevelek említenek. Nevét a magyar és horvát oklevelek *Belus*, *Belos*, *Bela* alakban írják. Cinnamus görög krónikás *Belosis*, Muglen Henrik német krónikás *Potislav* néven emlegeti. Itt közöltetnek mindazon oklevelek, melyekben róla említés van. Ezekben *dux*, *banus*, *palatinus comes*, *banus et comes palatinus*, *princeps* czímmel illetik. A közlő összeállítja az életére és családjára vonatkozó, nagyrészt ismeretes adatokat.

25. Magdics Mile: *A zenggi levéltárak fontosabb okleveleinek regesztái.* (139—155 és 244—251. ll.) A városi levéltárból

közölt latin regeszták 1388-tól 1781-ig terjednek, a káptalaniak 1392-től 1739-ig.

26. Sisics Ferdo: *Frangepán Bertalan modrusi grófról.* (156—161. ll.) Közli a Frangepán-család genealogiáját 1126-tól 1242-ig, és egy 1163-iki velencei oklevél alapján. Kukuljevics, Racski és Klaics ellenében bebizonyítja, hogy Bertalan I. Duimo gróf fia volt, ki Vegliát 1126-ban kapta Velenczétől hűbérbe. III. Béla király I. Bertalannak a modrusi grófságot 1193-ban adományozta.

27. Jelics Luka: *Zárai közjegyzői levéltár.* (162—192 és 252—261. ll.) E levéltár a zárai törvényszék börtönének pinczéjében van elhelyezve. Legfontosabb része a végrendeletek gyűjteménye 1258-tól 1830-ig, melyből a nevezetesebb oklevelek regesztái latinul közöltetnek.

28. Laszowski Emil: *Heyza szaraczen pusztításai Horvátországban 1305-ben.* (193—194. ll.) Egy csazmai káptalani oklevél 1306-ból leírja Heyza pusztító hadjáratát 1305-ben. Laszowski azt véli, hogy Heyza valóságos itáliai szaraczen (arab) volt, ki mint zsoldos szolgálta Róbert Károlyt.

29. U. a. *Három vásári privilegium a XIV-ik századból.* (194—197. ll.) A latin privilegiumokat egész terjedelmökben közli. Az első 1384-ből Tewthewschyna (Thóttósi, Kőrös m.), a második 1387-ből Csehi (Zágráb m.), a harmadik 1388-ból Sabochyna (Pozsega m.) vásári engedélyéről szól.

30. U. a. *Utolsó adat Vitovec János bánról.* (198—199. ll.) Eddig azt hitték, hogy 1465-ben halt meg; az itt idézett oklevél arról tanuskodik, hogy még 1468-ban is élt.

31. U. a. *A topuszkói apátság történetéhez.* (199—200. ll.) Két latin oklevelet közöl: Frangepán Márton 1468 évi febr. 6-án Jasztrebarskón kelt oklevelét, melyben a topuszkói apátságot Sztenicsnáki Györgynek adományozza, és egyet 1521 márcz. 8-ról, melyben »Valentinus literatus castellanus in Thopozka et Gemlech« panaszolja, mennyit szenvedtek a Topuszkón lakó zircziek Ratkay Benko és László pusztításai miatt.

32. U. a. *Erdődy Péter bán sírírata 1567-ből.* (200—201. ll.) Jászkán még 1700-ban megvolt Erdődy Péter sírköve, de azóta eltűnt. A síriratot megőrizte a zágrábi káptalan egy 1568-ból való feljegyzése.

33. Ivancsan Lajos: *A sz. Márton kápolna története Podszuzedban.* (208. l.) E kápolnát először II. Endre 1209-ben kelt adománylevele említi. A kápolna melletti barlangban lakott Márton remetéről az adatok a X-ik századig nyúlnak vissza.

34. Bojnicsics Iván: *A királyság privilegiumai szekrényének*

tartalma. (209—230. ll.) Az országos bizottság összeírása szerint 1764-ben 143 oklevél volt benne, de tényleg sokkal több van; pl. a 131. sz. a. 55 db. Katzianerhez intézett levél 1530—1531-ből, mely levelek I. Ferdinand és Zápolya János küzdelmére vonatkoznak, valamint a török elleni harczokra is; ezeken kívül Batthyány Ferencz, Karlovics Torkvát János, Erdődy Simon bánok, Kruzsics Péter klissai kapitány stb. számos irata. Mindezen iratokat 1705-ben a laibachi levéltárból mint értékteleneket selejtezte ki Perizhoff József Márk levéltárnok; azután Sittiechen Puczl Pál cisztercita kezébe kerültek, a ki is azokat 1705 okt. 22-én Vitezovics Pál horvát történetírónak ajándékozta, ez pedig a horvát rendeknek adta át. Így jutottak — noha nem privilegiumok — a privilegiumok szekrényébe. Egy részöket közölte Kercselics (Not. Praelim. IV. 2—4. fej.), de sok hibával.

35. Klaics Vjekoslav: *Horvát bánok Belus bán előtt és Belus bán után 1225-ig.* (231—243. ll.) *Belus előtt* oklevélben egy bán sem fordul elő, azonban egyéb iratok a következőket említik: *a) Ugrinus* (1102—1103). Erről Georgius ab Hermolais arbei püspök tesz említést 1308-ban (Miracula s. Christophori); szerinte Ugrin bán 1102-ben ostromolta Arbet, de hajóit a vihar szétzórta. *Comes Ugrinus de genere Chucharorum* részt vett a Kálmán királylyal való alkudozásokban. (*Racski*: Docum. 486. l.) Egyébiránt az *Ugrin* név igen el volt terjedve Horvátországban. — *b) Sergius* (1105). Ezt is Georgius ab Hermolais említi, hogy Arbet ostromolta, de hajóit felgyújtották. Mikóczy horvát bánnak mondja. — *c) Anonymus* banus (1116). Egy velencei feljegyzés Ordelafo Faletro doge 1116-iki dalmáciai hadjáratáról mondja: »fugavit banum.« Dandolo krónikája is említést tesz róla, de nem nevezi meg. — *d) Alexius* (1141 előtt). Erről III. Béla 1181-ben kelt oklevelében írja, hogy néhai Alexius bán adományozta a zágrábi egyháznak a varasdi fürdőt területével, de ezt Belec comes de Garestin (Varasdin) II. Béla idejében (1131—1141) elragadta az egyháztól; tehát Alexius bán 1141 előtt élt. — A *Belus után* élt bánokról bővebb adataink vannak. Ilyenek: *Arpa* (Apa) 1158-ban, *Anpudius* (Ompudinus, Opud) 1164—1167-ben; továbbá *Maurus* 1181-ben, a ki Zarában kiadott oklevelében magát »dei gratia comes et totius maritimae provinciae studiosus exercitator« czímmel nevezi, a mi megfelel a bán katonai és bírói hatáskörének. *Dionysius* bán (1181—1184) az első, kinek báni czime mellett a terület is megjelöltetik, melyre joghatósága kiterjedt. *Subanus* bán nevét III. Béla 1185-iki oklevele említi. *Kalanus* (1190—1193) Horvát-Dalmátország *gubernatora* czímét viselte stb. A közlemény 1225-ig összesen harminczegy bán nevét sorolja föl a rájuk vonatkozó adatokkal. Czímök rendszerint

»banus« az ország megnevezése nélkül, a »banus Sclavoniae« cím először 1215-ben, a »banus totius Sclavoniae« pedig először 1225-ben fordul elő.

36. U. a. IV. Béla Zenggre vonatkozó Frangepán-féle adománylevele hamisítvány. (262—274. ll.) Ezen adománylevél Mátyás király korából való hamisítvány, a ki 1469-ben elvévén a Frangepánoktól Zengget, hamis oklevéllel akarták jogaikat igazolni. Zengg rectorai a Frangepánok 1271-ben lettek választás útján. de Zenggre sohasem kaptak királyi donatiót.

MARGALITS EDE.

HAZAI HÍRLAPOK REPERTORIUMA.

1898. szept. — 1899. május.

LEGÚJABB KOR.

I. Ferencz József király magyar nevelője. Kiss Pál. Országos Hírlap, 1898. nov. 27. — Kiegészíti Mikszáth Kálmán cikkét, mely Almanachjában jelent meg.

Régi levelek gróf Karacsay Sándortól. Magyarország, 1899. ápr. 23. — Ezen 1859-ben kelt leveleket a gróf Vay Gyula emigránshoz intézte; szól benne a szabadságharc és az emigráció dolgairól, báró Io Presti Árpád hazafias áldozatáról stb.

Kossuth emlékiratainak új (VI) kötete. Ismertették az összes napi lapok; első sorban az Egyetértés, 1898. okt. 23-án s a következő napokon.

Kossuth Lajos levelei Ihász Dánielhez. Jókai Mór. Nemzet, 1898. okt. 25. — V. ö. *Levelek az olasz-magyar legióról.* Egyetértés, okt. 26. Adalék az 1859—62 évek történetéhez.

Garibaldi a magyar és az olasz népdalban. Kacziányi Géza. Hazánk, 1899. ápr. 18.

Gróf Károlyi Gábor feljegyzései. Közli Eötvös Károly. Egyetértés, 1899. Márczius — április — májusi számokban. — Károlynak külföldi tartózkodása idejéből való feljegyzések.

Gróf Teleki László. Visszaemlékezés. Hazánk, 1899. máj. 10.

Denkwürdigkeiten des russischen Militär Attachés, Baron Fedor Tornau-s. Neue Freie Presse, 1898. okt. 30. — Báró Tornau 1856-tól kezdve 1875-ig élt Bécsben és sok érdekes dolgot jegyzett fel az udvarról, a politikai viszonyokról, az 1859 évi háborúról stb. Kimutatja azt is, hogy Bach miniszter hamis hírekkel szolgálta urát a magyar közvéleményről s hangulatról, a mint ez a császár körutazása alkalmával azután napfényre jött.

Az osztrák tábornokok 1859-ben. Hohenlohe herczeg, katonai attaché feljegyzései nyomán. Budapesti Hírlap, 1899. máj. 21.

Altorjai Apor Géza báró († 1897-ben) emlékezete. Velizs László. Alkotmány, 1898. decz. 8.

Görgeinél. Csudáky Bertalan. Alkotmány, 1898. okt. 1.

Horváth Boldizsár. Nekrológok jelentek meg róla a Pester Lloyd

és Magyarországnak 1898. okt. 28-iki esti lapjaiban, a többi Hírlapok okt. 29-iki számaiban.

Szilágyi Sándorról a hírlapok 1899. jan. 11—13-án közöltek cikket, nekrológokat.

Gelich Rikárd. Nekrológokat közöltek róla a lapok 1899. febr. 6-án és 7-én.

Vay Miklós báró. Pesti Napló, 1899. febr. 17.

Erzherzog Albrecht und der Emigrant Baron Abraham Vay. Neues Pester Journal, 1899. máj. 21. — A többi lapok is hoztak máj. 20-án és 21-én alkalmi cikkeket Albrecht főhercegről.

Perczel Mór. Visszaemlékezések Eötvös Károlytól. Egyetértés, 1899. máj. 25. — Nekrológokat közöltek a lapok máj. 24-én.

Eslex állapotok a közel multban. Hontmegyei állapotok b. Majthényi főispánága alatt. Hazánk, 1899. jan. 20.

Samassa egri érsek körlevele. Közölték az összes lapok 1898. okt. 23-án. — Adalék a kor történetéhez.

Az osztrák-magyar quotáról hírneves külföldi nemzetgazdászok, mint Scheffle Albert, Wagner Adolf, Barth Tivadar stb. irtak cikkeket. Budapesti Tagblatt, 1899. 92, 94, 97. sz.

IRODALOMTÖRTÉNET.

Bessenyei Györgyről, nyíregyházi emlékszobra leleplezése alkalomával, valamennyi hírlap közölt cikket. *Szász Zoltán* úgy ítél, hogy Bessenyei nem volt újító, hanem mások nyomán haladt. Magyar Ujság, 1899. máj. 9. — *Kardos Albert* cikkének címe: *Egy irodalmi reformátor.* Magyar Hírlap, máj. 9. V. ö. még Kemechey Győző: *Bessenyei György.* Budapesti Hírlap, máj. 10.

Jókai mint nyelvész. Simonyi Zsigmond. Pesti Napló. 1898. okt. 5.

Kazinczy Ferenc levelei. Ismertetés. Pesti Napló, 1898. okt. 16.

Kisfaludy Sándor mint gazda. Nemzet, 1898. okt. 22.

Silberstein (Eötvös) A. íróról olv. a hírlapok 1899. jan. 11-iki és 12-iki számaiban.

Szamota István irodalmi hagyatéka. Közli az elhunyt tudós testvére. Budapesti Hírlap, 1898. nov. 13.

Szenczi Molnár élete és művei. Dézsi Lajos műve nyomán. Junius. Pesti Napló, 1898. nov. 24.

EGYHÁZTÖRTÉNET ÉS KÖZOKTATÁS.

Vázlatok a pécsi egyházmegye multjából. Szauter Antal. Magyar Állam, 1898. szept. 25.

Füstbe ment unió. Komáromy András. Magyar Hírlap, 1898. nov. 27. — Arról az unióról szól, melyet Apor István, Mikes Mihály s a jezsuiták akartak Athanasius új oláh püspökkel 1701-ben létrehozni. Pénzzel keresztül is vitték Athanasius megválasztását és Kolonicshoz vitték Bécsbe, de az oláh-katolikus unióból még sem lett semmi.

Eltűnt alapítványok. A diák-nyomor történeti okai. Tarczai György. Egyetértés, 1899. febr. 17. — Kezdi a Thurzó György-féle 10,000 forintos alapítvánnyal, melyet Lőcse városa 1543-ban I. Ferdinandnak kölcsön adott, de soha sem kapott vissza.

Egy kath. főiskola multjából. Az egri, érseki lyceum története. Udvardy László. Magyar Állam, 1899. máj. 7.

MŰTÖRTÉNET.

A bártfai Mária templom oltárai. Prónai Dezső. Alkotmány, 1898. nov. 17—18.

A bártfai dóm. Gyöngyösi László. Pesti Napló, 1898. okt. 18.

Siebenbürger Baudenkmale. Zur guten Stunde, 1898. XI. évf. 682 és köv. ll. — Leírja és képekkel illusztrálja a brassai román templomot és a tertlani várhegyet.

Eine burzenländer Bauernburg (bei Rosenau). Krans Hanns. Pester Lloyd, 1898. okt. 4.

Eltemetett szobrok. Budapesti Napló, 1899. febr. 14. — Szól Ferenczynek azon szobráról, melynek Rimaszombatban nyoma veszett.

Régi magyar szobrok. Tarczai Gy. Egyetértés, 1899. ápr. 9.

Magyar műkedvelők a multban. Egyetértés, 1899. ápr. 19. — A pozsonyi diéta s a régi Pest történetéből.

A legelső pesti mütárlat. Az 1838 évi. Tarczai. Egyetértés, 1898. decz. 6.

Magyar cigány zenészeink emlékezete. Egyetértés, 1899. ápr. 11.

Hunyadi László (opera) 300-ik előadása. Hazánk, 1898. nov. 25.

A magyar zene hanyatlása. id. Ábrányi Kornél. Magyar Hírlap, 1898. decz. 6.

Joachim József hegedű művész (hazánkfia) jubileuma alkalmával több lap közölte az ünnepeletnek pályája kezdetét, mely Magyarországbán folyt le. V. ö. Pester Lloyd, 1898. nov. 6. Moser András műve nyomán.

A könyvek ruházása. Récsey Viktor. Hazánk, 1899. jan. 22.

HELYI TÖRTÉNET.

Schmall Lajos »Adalékok Budapest székes főváros történetéhez« című munkájából az Egyetértés 1899. ápr. 23-án és számos más lap közölt részleteket.

Budapest története. Országos Hírlap. 1898. nov. 1.

Budapest vor 200 Jahren. Palóczy L. Budapesti Tagblatt, 1899. ápr. 6.

Erneuertes Ofen. Palóczy L. Neues Pester Journal, 1898. nov. 5. — Történeti és művészet-történeti észrevételek a régi és az új Budáról.

A budai várpalota multja. Különösen Zsigmond és Mátyás korában. Tarczai Gy. Magyar székes főváros, 1898. I. évf. I. sz.

Kasics Péter beszéde Budapest székes főváros történetének megírásáról. Fővárosi Közlöny, 1898. okt. 28.

A középkori város. Ortway Tivadar Pozsonyról írt monographiájának IV-ik kötete nyomán. Pesti Napló. 1899. jan. 19.

Ortway Tivadar: Pozsony város története. IV. köt. Ismertette a Magyar Állam, 1898. okt. 30.

A jubiláló érseki város. Tarczai György. Egyetértés, 1898. okt. 27. — Eger városáról szól.

HADI TÖRTÉNET ÉS BONVÉDELEM.

Dauernde Eintheilung der Conscription im Königreich Ungarn, 1783. Wrede Alfréd »Geschichte der k. u. k. Wehrmacht« című munkája nyomán. Pester Lloyd, 1898. okt. 25.

Die Grenadiere 1669—1849. Wrede Alfréd »Geschichte der k. u. k. Wehrmacht« című munkája nyomán. Pester Lloyd, 1898. nov. 4.

A 84. sz. cs. és kir. gyalogezred jubileuma. Pester Lloyd, Egyetértés, Budapesti Hírlap, 1898. decz. 10. — Ebben az ezredben szolgált Petőfi Sándor.

Az 51. sz. cs. és kir. gyalogezred története. Maendl nyomán. Pester Lloyd, 1899. febr. 1.

MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET ÉS VEGYESEK.

Morbus hungaricus. Magyarország, 1899. máj. 7.

Régi krónikák d' Artagnantól. Országos Hírlap, 1898. szept. 30. — Szól a száz év előtti pesti saisonról és annak hőseiről.

Régi magyar szüretek. Floridor. Egyetértés, 1898. okt. 9. — Adatok az 1811-iki pozsonyi diéta történetéhez.

Régi kártyahősök és kompániák. Szomaházy István. Magyarország, 1899. ápr. 30. — Adatok a 40-es évek és különösen a pozsonyi diéták korához.

Hogy élünk 50 év előtt? Lauka Gusztáv. Magyar Állam, 1899. jan. 31. és febr. 1.

Nagyszébeni jogászélet az absolutistikus időben. Szentiványi Kálmán. Budapesti Hírlap, 1899. ápr. 18. és máj. 19.

Egy magyar ember kalandjai. Budapesti Hírlap, 1898. decz. 4. — Rákosi Viktor elbeszéli Mihályi Béla kalandjait, a ki a francziák idegen legiójában Abomeyben Behanzin király ellen is harczolt.

Zichy Jenő gróf ázsiai expedíciója. Országos Hírlap, 1898. nov. 20.

MANGOLD LAJOS.

HIVATALOS ÉRTESEITŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1900 évi febr. hó 6-án d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének
jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Gróf Teleki Géza elnöklete alatt dr. Thaly Kálmán alelnök, dr. Angyal Dávid, Bánó József, dr. Békefi Remig, dr. Boncz Ödön, dr. Borovszky Samu, id. Daniel Gábor, dr. Dézsi Lajos, dr. Illéssy János, dr. Marczali Henrik, báró Radvanszky Béla, dr. Schönherr Gyula vál. tagok, Nagy Gyula titkár, Barabás Samu jegyző.

Elnök az ülést megnyitván, jegyzőkönyv-hitelesítőkül Bánó József és dr. Dézsi Lajos vál. tagokat kéri fel.

13. Nagy Gyula titkár bejelenti az új tagajánlásokat, mely szerint ajánltatnak: *alapító tagokul:* gróf Károlyi Mihály 400 koronával (200 frt) Budapesten (aj. Éble Gábor), Kléh István kir. udv. tanácsos, a P. H. E. Takarékpénztár-Egyesület elnöke 200 koronával (100 frt) Budapesten (aj. Sigray Pál); *évd. r. tagokul 1900-tól:* gróf Esterházy János Nyitra-Újlakon, Farkas László (Inárcsi) Nagy-Körösön, dr. Fináczy Ernő Budapesten (mindhármat aj. a titkár), Inrey László tanárjelölt Budapesten (aj. Hajas Béla), Jankovics József Mihály tanárjelölt Budapesten (aj. Sindelár József), Károlyi István gróf uradalmi könyvtára Gyulamezőn, Károlyi István gróf urad. könyvtára Nagy-Károlyban (mindhármat aj. Hegedűs József), dr. Pap Károly leány-gymn. tanár Budapesten (aj. Óváry Lipót), Schiller Bódog Budapesten (aj. Bokor (Bauer) Frigyes), Szever Pál tanárjelölt Budapesten (aj. Bruckner Győző), a VI. ker. áll. főgymnasium Budapesten (aj. a titkár), a m. kir. áll. polg. fiiskola Hajdu-Szoboszlón (aj. a hajdu-szoboszlai casino-egyesület), a kegyes-r. gymnasium Kis-Szebenben, az áll. elemi iskola Orsován (mindkettőt aj. a titkár).

Megválasztatnak, s gróf Károlyi Mihály és Kléh István alapítóknak a társ. diszoklevél megküldetik.

14. Dézsi Lajos dr. Szádeczky Lajosnak »A székely határ-
őrség szervezése és a mádэфalvi veszedelem« cz. dolgozatát olvassa
fel. mely —

a Századok-ban jelenik meg.

15. Thaly Kálmán dr. alelnök. előre bocsátván a »Rodostói
aláp« ügyében, annak nagylelkű alapítója ludányi Bay Ilona
urnóvel folytatott tárgyalásait, felolvassa megnevezett urnőnek f.
évi január 24-én az elnökséghez intézett levelét, mely szerint
a társulat által »Rodostói aláp« czímen kezelt kétezer korona
(egyezer o. é. frt) alapítványát a társulat rendelkezésére bocsátja
s készséggel beleegyeznek abba, hogy az említett alapítványból két-
ezer korona II. Rákóczi Ferencz fejedelemnek az eddig fölku-
tatott történelmi adatok gondos és pragmatikus fölhasználásával,
mindkét nembeli művelt magyar ifjuság számára megírandó élet-
rajzára tüzessék ki pályadíjúl.

A nemeslelkű urnó kegyeletteljes s a társulat f. hó 15-én
tartandó közgyűlésén is bejelentendő elhatározása lelkes örömmel
és hálás köszönettel fogadtatik. a pályázat pedig — a feltételek
Thaly Kálmán alelnök és Marczali Henrik vál. tag által, az
ideális gondolkozású honleány intencióinak megfelelő módon megál-
lapittatván — a Századok februáriusi fűzetében kihirdettetik;
kimondatván egyttal, hogy a pályadíj fedezésére szolgáló »Rodostói
aláp« érintetlen marad mindaddig, míg a koszorúra méltó pály-
munkának a díj oda nem ítéltetik. a pályadíj kifizetése után
fenmaradó összeg pedig az alapítónak annak idején kikérendő
beleegyezésével a társulat alaptókéjéhez fog csatoltatni.

E bejelentés után, —

16. Elnök indítványára a Szilágyi Sándor halálával tagjai
számában megapadt Teleki-bizottság tagjává —

egyhangulag Nagy Gyula titkár választatik meg.

17. Olvassatik a pénztárnoknak a) az 1899 évre vonatkozó
pótkimutatása, mely szerint a deczemberről szóló s a mult jan.
havi vál. ülésen előterjesztett jelentésében kimutatott 10041 frt
38 kr. maradványból. a mult 1899 évet illető, de csak jan. hóban
befolyt bevételek hozzáadása, illetőleg tett
kiadások levonása után fenmaradó 1420 frt 24 kr.-
hoz a P. H. E. Takarékpénztárnál folyó
számlákon levő 199 » — »
járulván, az 1899 évi zárszámadási maradvány 1619 frt 24 kr.
összeget teszen; b) a f. évi jan. havi kimuta-
tása, mely szerint összes bevétel volt 9834 kor. 63 fill.
» kiadás 6131 » 08 »
maradvány 3703 kor. 55 fill.

mihez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztár-
nál folyó számlákon levő 5613 kor. 37 fill.
követelést, 1900. jan. 31-én összesen 9316 kor. 92 fill.
készpénz áll a társulat rendelkezésére.

Mindkét kimutatás tudomásul vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatoltatik.

18. Titkár bejelenti, hogy a P. H. E. Takarékpénztár 1900. jan. 26-án 3019/1900. sz. a. kelt értesítése szerint 100 frt (200 kor.) a f. évi jan. hó 4-én tartott vál. ülés 3 jk. p. alatt kelt határozatának megfelelőleg tőkésített.

Tudomásul szolgál.

19. Felolvassa a számvizsgáló bizottságnak az 1899 évi zárszámadásokra és pénztári kezelésre vonatkozó jelentését.

Tudomásul vétetvén, a jelenlevő tagok közt kiosztott s a mai ülés jegyzőkönyve mellett a Hivatalos Értesítőben közzeendő mellékleteivel együtt a f. hó 15-én tartandó közgyűlés elé terjesztetik.

A választmány a számvizsgáló bizottság jelentése alapján Karasszon József pénztárnoknak az 1899 évi számadásokra nézve, a közgyűlés jóváhagyásának fentartásával a fölmentést megadja; dr. Kammerer Ernő és dr. Borovszky Samu számvizsgáló uraknak pedig fáradságos munkájukért jegyzőkönyvileg köszönetet szavaz.

20. Olvassatik a gazdasági bizottságnak az 1900 évi költségvetés tárgyában f. évi febr. hó 1-jén tartott üléséről szóló jegyzőkönyve, melyben a költségvetési tervzetnek tételenként való megvitatása és megállapítása után a társulati pénztárnoknak tanácsadó határozatot kérő beadványa alapján, — bár a P. H. E. Takarékpénztár által a f. év elején kibocsátott 4.5⁰/₀-os községi kötvényeket kedvezményes áruk daczára sem tartja alkalmasabbaknak, hogy miattuk az eddig vásárolt magyar jelzálog- és hitelbanki záloglevelektől eltérni szükséges és helyes volna — különböző okokból nem ellenzi, hogy a Századok. illetőleg a Magyar Tört. Életrajzok idei költségvetésében amannál 3613 kor. 48 fill., ennél 3918 kor. 48 fill. mutatkozó maradványból 1000, illetőleg 1200, összesen 2200 kor. mint tőkésítendő összeg az említett községi kötvényekben helyeztessék el.

A választmány a bizottság költségvetési javaslatát változtatlanul elfogadja s így a társulat 1900 évi költségvetése a Századok-nál 25041 kor. 48 fill. (12520 frt 74 kr.) bevétellel, 21428 kor. (10714 frt) kiadással s 3613 kor. 48 fill. (1806 frt 74 kr.) illetőleg az ebből tőkésítendő 1000 kor. (500 frt) levonása után 2613 kor. 48 fill. (1306 frt 74 kr.) maradvánnyal; a Magyar Tört. Életrajzok-nál 17695 kor. 90 fill. (8847 frt 95 kr.) bevé-

tellel, 13777 kor. 42 fill. (6888 frt 71 kr.) kiadással s 3918 kor. 48 fill. (1959 frt 24 kr.), illetőleg a belőle tőkésítendő 1200 kor. (600 frt) levonása után 2718 kor. 48 fill. (1359 frt 24 kr.) maradvánnyal; végül a *Történelmi Tár*-nál 3700 kor. (1850 frt) bevétellel, 4140 kor. (2070 frt) kiadással és így 440 kor. (220 frt) hiánnyal, a jelen jegyzőkönyvhöz csatolt alakjában megállapítottván, jóváhagyás végett a f. hó 15-ére kitűzött közgyűlés elé fog terjesztetni.

A tőkésítendő 2200 koronán, annak megfelelő névértékben, a P. H. E. Takarékpénztár által a f. év elején kibocsátott 4.50^o-os községi kötvény vásárlása elhatároztatik.

Kimondatott továbbá, hogy a Magyar Tört. Életrajzok és Tört. Tár szerkesztői ezután szintén meghívandók a gazdasági bizottság ülésére.

21. Titkár jelenti, hogy Szádeczky Lajos vál. és Veress Endre r. tag a titkári hivatalhoz érkezett levelek szerint a lengyel történetíróknak ez év júniusában Krakóban tartandó congressusán a társulat képviselőjében meg fognak jelenni; hogy Berzeviczy Egyed r. tag f. évi jan. 27-én kelt levelében az említett congressuson való részvételét szintén bejelentette.

Tudomásul vétetik.

Több tárgy nem lévén elnök az ülést eloszlatja.

K. m. f.

Gr. Teleki Géza s. k.
elnök.

Barabás Samu s. k.
jegyző.

Hitelesítjük: *Id. Bánó József* s. k. *Dr. Dézsi Lajos* s. k.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1900 évi febr. hó 15-én d. u. 5 órakor tartott r. közgyűlésének
jegyzőkönyve.

Elnök: Gróf Teleki Géza.

A társulat tagjai alapszabályaink értelmében elegendő számban gyűlvén egybe, gróf Teleki Géza elnök megnyitó beszédében hálás kegyelettel emlékezik meg ismét néhai Szilágyi Sándor lankadatlan munkálkodásáról, melynek társulatunk legszebb sikereit köszönheti. Lendületes szavakkal apostrophálja ez évben megüledő kilencszázadik évfordulóját a magyar királyság megalapításának s végül megemlékezvén az új század beköszöntőjéül megnyíló párisi nemzetközi kiállításról, megelégedéssel constatálja, hogy társulatunknak jutott a vezető szerep abban a mozgalomban, a mely czélul tűzte ki, hogy a kiállítás idején tartandó

nemzetközi történelmi congressuson a magyar történettudomány is méltóképen legyen képviselve.

Ezután jegyzőkönyv-hitelesítőkül id. Daniel Gábor vál. és dr. Sigray Pál társ. tagokat kéri föl.

22. Napirenden lévén az 1900—1902 évi cyclusra szabály szerint kilépő 18 és egy elhalt, összesen 19 ig. vál. tag helyének betöltése, —

elnök a választást elrendeli s a szavazatszedő bizottság elnökévé dr. Czobor Béla vál. tagot, tagjaivá dr. Császár Elemér és dr. Esztegár László társ. tagokat kérvén föl, felszólítja a közgyűlés tagjait, hogy szavazataikat tizenkilencz vál. tagra adják be.

A szavazatok beadatván, mialatt a szavazatszedő bizottság a mellékteremben azok összeszámlálásával foglalatzkodott. —

23. Nagy Gyula titkár felolvassa a társulat mult évi működéséről szóló jelentését.

Ennek kapcsán a f. évi 15 jk. p. a. kelt vál. határozat értelmében előadja, hogy Bay Ilona urnó a rodostói Rákóczi-emlékek fentartásáról máskép intézkedvén, e czélra »Rodostói alap« czimen a társulat kezelésére bízott 2000 korona alapítványát a II. Rákóczi Ferencz fejedelem megirandó életrajzára pályadíjúl a társulat rendelkezésére bocsátotta.

A jelentés tudomásúl vétetvén a jegyzőkönyvhöz csatoltatik s a Századok-ban ki fog nyomatni.

Bay Ilona urnónek az ideális kegyelet sugallta nemes elhatározásáért a közgyűlés hálás köszönetét nyilvánítja.

24. Jegyző előterjeszti a mult 1899 évi zárszámadásokra és pénztári kezelésre vonatkozólag az ig. választmánynak f. hó 6-án tartott ülése 19 jk. pontja alatt a számvizsgáló bizottság jelentése alapján hozott határozatát, mely szerint a vál. a jelentést tudomásúl vevén, Karasszon József pénztárnokot az 1899 évi számadásokra nézve, a közgyűlés utólagos jóváhagyásának fentartásával, felmentette.

Helyben hagyatik.

25. Olvastatik az ig. választmánynak ugyancsak f. hó 6-iki ülése 20 jk. pontja alatt kelt határozata, mely szerint a társulat 1900 évi költségvetését állapította meg.

Jóváhagyatik.

26. Angyal Dávid dr. vál. tag »Erdély politikai érintkezése Angliával« cz. érdekes tanulmányát olvasta fel.

A köszönettel fogadott felolvasás a Századok-ban jelenik meg.

Ezen idő alatt a szavazatszedő bizottság elkészülvén munkálatával, —

27. Czobor Béla bizottsági elnök bemutatja a választási jegyzőkönyvet, mely szerint az ig. választmányban betöltendő tizenkilenc helyre beadott 49 érvényes szavazatból az abszolút többséget a következők nyerték el: Áldásy Antal, Ballagi Géza, Bánó József id., Békefi Remig, Boncz Ödön, Erdélyi Pál, Hampel József, Illéssy János, Marczali Henrik, Nyáry Jenő báró, Pettkó Béla, Pór Antal, Réthy László, Szádeczky Lajos, Széll Farkas, Szinnyei József id., Thallóczy Lajos, Váczy János és Zichy Jenő gróf.

Ennek alapján elnök kihirdeti a választás eredményét, mely szerint az 1900—1902 évi cyclusra ig. választmányi tagokul Áldásy Antal, Ballagi Géza, id. Bánó József, Békefi Remig, Boncz Ödön, Erdélyi Pál, Hampel József, Illéssy János, Marczali Henrik, báró Nyáry Jenő, Pettkó Béla, Pór Antal, Réthy László, Szádeczky Lajos, Széll Farkas, id. Szinnyei József, Thallóczy Lajos, Váczy János és gróf Zichy Jenő választottak meg.

A szavazatszedő bizottságnak fáradságos munkájáért a közgyűlés köszönetet mond. A bizottság jegyzőkönyve a közgyűlés jegyzőkönyvéhez csatoltatik.

28. Czobor Béla vál. tag az elnöki megnyitó beszéd hatása alatt előadja, hogy nemzetünk ez évben éri meg Szent-István megkoronázásának s azzal együtt a királyság megalapításának kilencszázadik évfordulóját, mely magasztos eseménynek társulatunk mint a nemzet történelmi hagyományainak őre, tétlen szemlélője nem maradhat. Ennélfogva indítványozza: utasítsa a közgyűlés az igazgató választmányt, hogy a királyság kilencszázados jubileumának méltóképen való megünneplése ügyében tegyen kezdeményező lépéseket.

Az indítvány elfogadtatik.

Több tárgy nem lévén, elnök a közgyűlést elosztatja.

K. m. f.

Gr. Teleki Géza s. k.

Barabás Samu s. k.

elnök.

jegyző.

Hitelesítjük: id. Daniel Gábor s. k., 'Sigray Pál s. k.

Az 1899 évi számadások megvizsgálására kiküldött bizottság jelentése.

Tisztelt Választmány!

A tisztelt választmány múlt évi decz. 7-én tartott ülésében alulírottakat megbízván azzal, hogy a M. Történelmi Társulat 1899 évi számadásait és pénztári kezelését megvizsgáljuk, van szerencsénk jelenteni, hogy megtisztelő megbízatásunkban a következőkép jártunk el:

Miként a múlt évben, az idén is megkértük Strömpl János miniszteri számellenőr urat, hogy mint szakértő, a pénztárnok úr által vezetett könyveket, a számadásokhoz mellékelt utalványokat, nyugtákat és számlákat, a m. kir. postatakarékpénztár és a P. H. E. Takarékpénztár értesítéseit és számlakivonatait stb. tételről tételre vizsgálja át és eljárása eredményéről tegyen jelentést. Strömpl úr e kérésünknek eleget tevén, tapasztalatairól az 1 % alatt mellékelt jelentésben számolt be.

E jelentés alapján f. évi január 21-én a pénztárnok úr jelenlétében a nevezett szakértő úr támogatása mellett vizsgáltuk meg a társulat pénztárát és pénzkezelését.

Mindenekelőtt kiemeljük, hogy a pénztárnok úr elnöki utasításra a törzsvagyon, úgyszintén az alapító tagok részletes nyilvántartására az 1899 évtől kezdve új könyveket nyitott s azokat, mint az alábbiakból is kitűnik, lelkiismeretes pontossággal állította össze.

Legelőször is a kézipénztár tartalmát vettük számon, hol készpénzben 326 korona 08 fillért, január havi kiutalványozott kiadásokban 851 kor. 46 fillért találtunk. Hogy ezen összeg helyeségét megállapíthassuk, tételről tételre átvizsgáltuk az 1900-iki pénztári főkönyvnek a vizsgálat napjáig, január 21-ikeig terjedő adatait, és azokat egybevetettük az igazolásukra szolgáló okmányokkal. Megállapítottuk, hogy az 1899 évnek pénztári maradványa s a folyó évnek január 21-éig terjedő bevételei együttvéve 1177 kor. 54 fillérre rúgnak; az ugyanaddig terjedő kiadások összege pedig 851 kor. 46 fillérre, s hogy a kézipénztárban így tehát 326 kor. 08 fillérnyi összegnek kell lennie. Tényleg ezen összeget találván, meggyőződünk, hogy a kézipénztár rendben van.

Ezután az 1899 évi pénztári főkönyv vizsgálatára tértünk át. Annak tételeit átvizsgálás után helyeseknek találván, a könyvet 238 frt 77 krnyi készpénzzel, 1181 frt 47 krnyi postatakarékpénztári folyószámlafedezettel, s így összesen 1420 frt 24 krnyi pénzmaradvánnyal lezártuk.

A törzsvagyon-főkönyvet átnézvén, meggyőződünk, hogy a törzsvagyon összege 56,400 frt vagyis 112,800 korona. Ebből a P. H. E. Takarékpénztárnál letétben van 53,300 frtnyi névleges értékű értékpapír és Bay Ilona úrnő 2000 frtos alapító-levele. Igazolja ezt a nevezett pénzügyintézetnek hitelesen kiállított és 2 % alatt csatolt letétszámla-kivonata. A többi 1100 frtnyi alapítvány a kézipénztárban őrzött és általunk darabról darabra megvizsgált kötelezvényekkel van fedezve és igazolva. Felemlitendőnek tartjuk, hogy a törzsvagyon 1898 december 31-ike óta 600 frtnyi emelkedést mutat.

A nevezett pénzügyintézet a nála és a kézipénztárban kötelez-

vényekben elhelyezett 56,400 frtnyi törzsvagyamon kívül a társulat czímén takarékpénztári betétkönyvekben még 3811 frt 40 krnyi tőkét és letétképen egy osztrák-magyar I. ált. tisztviselő-egyleti szövetheteti részbetéti könyvet 353 frtról és egy millenárius arany érmet őriz. A tőkék, melyeknek külön rendeltetésük van és a társulat vagyonához nem tartoznak, a következők:

1. Rodostói alap	1055 frt 49 kr.
2. Gr. Nádasdy-féle Árpád sírja alap ...	227 » 61 »
3. Salamon-szobor alap	1571 » 78 »
4. Br. Radvánszky-féle »Házi történel- münk emlékei« érdekében létesített alap	84 » 93 »
5. Szilágyi Sándor alapítvány	871 » 59 »

Összesen: 3811 frt 40 kr. és

időközi kamataik.

Ugyancsak a P. H. E. Takarékpénztár kezeli gyümölcsözőleg a gr. Zichy Jenő-féle pályadíjnak (100 db arany) alapját is, melynek 1899. decz. 31-iki mennyisége 659 frt, miről a 3 % alatt mellékelt folyószámla-kivonat ad számot.

A társulati folyószámla-ellenőrző főkönyvet, úgyszintén a Tört. Életrajzokét egybevetettük a P. H. E. Takarékpénztár folyószámla-kivonataival és helyesen vezetetteknek találtuk. Az előbbit 159 frtnyi, az utóbbit pedig 40 frtnyi egyenleggel lezártuk, mely egyenlegnek igazolására 4 % és 5 % alatt csatoljuk az illető folyószámla-kivonatokat.

Az alapító, évdíjas tagok és az előfizetők törzskönyveinek helyes és pontos vezetéséről megtekintés és egyeztető próbák alapján győződünk meg. Az alapítók közt öt oly tagot találtunk, kik együtt 500 frtnyi alapítványaikat be nem fizették. Ezek közül háromra nézve nincs remény, hogy kötelezvényt állítsanak ki. Meggyőződünk arról, hogy az elnökség ez utóbbi követelések biztosítására mindent elkövetett, azonban eredmény nélkül; ezért indítványozzuk, hogy ez a 300 frt a nyilvántartásból töröltessék.

Az 1899 évi zárszámadást 6 % alatt mellékeljük. Megjegyzéseink erre a következők:

A *bevételek* rovatánál a tagdíjak előirányzata, sajnós, messze felülmulja a tényleges eredményt, mert 913 frt 55 krral kevesebb tagdíj folyt be, mint a mennyire számítottunk. Ellenben néhány tétel, ha nem is tetemesen, de örvendetes módon több bevétellel zárult, mint előirányoztatott. Így a régi Századok és egyéb kiadványok eladásából 75 frt 20 krral, az ideiglenes kamatokból 82 frt 46 krral multák felül az előirányzott összegeket.

Az átfutó bevételeknél 350 frt különbözet mutatkozik, a mi új alapítványoknak az eredménye.

A kiadások rovatánál az előirányzat realitása tűnik szembe, a mennyiben a majd minden tételnél mutatkozó, sokszor jelentékenyebb megtakarítások a leglelkiismeretesebb ügyvitelről tesznek tanúságot. A Századok 1863 frt 20 kr. kifizetett írói díjából 47 frt még 1898 évi utalványozásra esik. Az előre nem látható kiadásoknál (12. tétel) utalványoztatott 117 frt 10 kr. lerovás volt 122 frt 10 kr.; 5 frt az Életrajzok által 1900-ban megtérítendő lesz, mert mint visszafizetett előfizetési díj adatott ki.

A Tört. Életrajzok számadásait 7 % alatt mellékeljük. Erre megjegyzéseink a következők:

A bevételeket illetőleg megjegyezzük, hogy a Ráth Mórtól várt 1620 frt, továbbá az 1898 évről hátralékos 260 frt, illetve még 240 frt, összesen 500 frt, mindössze pedig 2120 frt nem folyt be (2. tétel). A 3. tétel alatt szereplő 300 frtra nézve: a könyvkereskedők 76 frttal kevesebb értékűt rendeltek meg vagyis 224 frt árát, a miből azonban 112 frt 1900-ban fizettetett be.

A kiadások rovatánál — tekintve, hogy az előirányzatba 7 füzet vétetett föl, de csak 6 füzet jelent meg — sehol túllépés nem mutatkozik, és a megtakarítás végösszegében 840 frt 95 krt tesz ki. Ez összeg a 7. füzet költségeit fedezni fogja.

Megvizsgáltuk a Teleki-Oklevéltár és a Zichy-Codex alapjáról vezetett számadásokat, melyeket rendben találván, az előbbi 241 frt 50 kr. az utóbbit pedig 5 frtnyi egyenleggel lezártuk. Ez adatok igazolására 8 % és 9 % alatt mellékeljük az ez alapokat kezelő P. H. E. Takarékpénztárnak erre vonatkozó folyószámla-kivonatát.

Végezetül megvizsgáltuk a Szilágyi Sándor-síremlék alapot, melyet 928 frttal rendben találtunk. Az erre vonatkozó folyószámla-kivonatot 10 % alatt ide mellékeljük.

Az elmondottak alapján arról győződünk meg, hogy a társulat pénztára és számadásai rendesen kezeltetnek és vezetettnek; ugyanazért kérjük a t. választmányt, hogy a pénztárnok úrnak az 1899 évre, a szokásos fentartással, a fölmentést megadni méltóztassék.

Kiváló tisztelettel maradunk a t. választmányynak Budapesten, 1900. január 21-én, kész szolgáló Kammerer Ernő sk. számv. biz. tag. Dr. Borovszky Samu sk. számv. biz. tag.

Mellékletek a számv. jelentéshez.

Kimutatás

a M. Történelmi Társulat törzsvagyonáról 1899 végével.

1. 4·2%-os osztrák járadék kötvény	100 frt — kr.
2. 4·5%-os m. regale-válttság kötvény	9700 > — >
3. 4·5%-os kisbirt. földhitelintézeti záloglevél	13,600 > — >
4. 4·5%-os m. jelzálog-hitelb. záloglevél	25,800 > — >
5. 4%-os m. korona-járadék	4100 > — >
Az értékpapírok összege	
6. Bay Ilona alapító levele	53,300 frt — kr.
7. Alapítók kötelezvényei a kézi pénztárban	2000 > — >
	7100 > — >
	Összesen
	56,400 frt — kr.
	Bejelentett alapítványok
	500 > — >
	Együtt
	56,900 frt — kr.

A Magyar Történelmi Társulat pénztári zárszámadása 1899-ről.

I. Bevételek.

A) Rendesek:

	Előirányzat:	Lerovás:
1. Pénztári maradvány 1898-ról	43 frt 47 kr.	43 frt 47 kr
2. Alapítványi kamatokból	2531 > 20 >	2557 > 20 >
3. Tagdíjak 1619 tag után	8095 > — >	7181 > 45 >
4. Előfizetések a Tört. Tárra 268 előfizető tag után	750 > 40 >	673 > 19 >
5. A M. T. Akad. hozzájárulása a Tört. Tár kiadásához	1000 > — >	1000 > — >
6. Régi »Századok« s egyéb kiadványok eladásából	50 > — >	125 > 20 >
7. Ideiglenes kamatokból	200 > — >	282 > 46 >
8. A P. H. E. Takarékpénztár adományából	100 > — >	100 > — >
9. Egyéb előre nem látható bevételek	200 > — >	286 > 44 >

B) Átfutók:

10. Új alapítványokból	500 > — >	850 > — >
Kisorsolt kötvényekből	— > — >	5000 > — >
Befolyt idegen pénzek	— > — >	649 > 13 >
	Összesen	13470 frt 07 kr. 18728 frt 54 kr.

II. Kiadások.

A) Rendesek:

a) Személyiek:	Előirányzat:	Lerovás:
1. Titkár fizetése	800 frt — kr.	733 frt 32 kr.
2. Jegyző >	600 > — >	575 > — >
3. Pénztárnok fizetése	500 > — >	499 > 98 >
4. Segédszemélyzet:		
a) corrector fizetése	300 > — >	125 > — >
b) irtók fizetése	200 > — >	199 > 98 >

	Előirányzat:	Lerolás:
<i>b) Dologiak :</i>		
5. Nyomdai költségek, és pedig:		
a) Századok 61 iv 2000 példányban	3160 frt — kr.	3140 frt 36 kr.
b) Tört. Tár 50 iv 26 frtjával ...	1300 > — >	1287 > — >
c) Boríték a Századokhoz, 10 iv 19 frtjával	190 > — >	199 > — >
Boríték a Tört. Tárhoz, 4 iv 5 forintjával	20 > — >	20 > — >
d) Expedítio a Századoknál, 10 füzet 20 frtjával	200 > — >	200 > — >
Expedítio a Tört. Tárnál, 4 füzet 5 frtjával	20 > — >	— > — >
e) Czímszalagok s egyéb nyomtat- ványok	250 > — >	206 > 75 >
6. Könyvkötő munkákra (Századok 10 füzet, Tört. Tár 4 füzet)	240 > — >	210 > 60 >
7. Postai költségekre:		
a) a Századoknál 10 füzet 30 frtjával	300 > — >	300 > — >
b) a Tört. Tárnál 4 füzet 10 forint- jával	40 > — >	29 > 40 >
8. Irói tiszteletdíjakra:		
a) a Századoknál (4 iv Hivatalos Értesítő és Tárca nem díjaz- tatván) 51 iv 40 frtjával ...	2080 > — >	1863 > 20 >
b) a Tört. Tárnál 44 iv 15 forint- jával	660 > — >	585 > 12 >
9. Irodai költségek	400 > — >	250 > 56 >
10. Három szolgáló díjazása	185 > — >	185 > — >
11. Újévi ajándékokra	80 > — >	78 > 50 >
12. Előre nem látható kiadások	120 > — >	122 > 10 >
13. A M. Tört. Életrajzokat illető kamat ötvennégy élv 200 frtos alapító után	270 > — >	270 > — >
14. Takaré- és postatakarékpénztári ke- zelési díjakra	160 > — >	133 > 48 >
15. Helybeli tagoktól beszédendő tagdíjak után az eljáróknak adandó %-ra	50 > — >	38 > — >
16. Postai megbízásokra	140 > — >	95 > 95 >
17. Rendkívüli felolvasásokra	— > — >	— > — >

B) Átfutók és rendkívüliek:

18. Új alapítványok tőkésítésére	500 frt — kr.	701 frt 44 kr
19. A M. Tört. Életrajzokat a mult évről ötvenöt 200 frtos alapító után illető kamat	275 > — >	275 > — >
Kisorsolások folytán vásárolt új köt- vényekre	— > — >	4986 > 88 >
Megtérített idegen pénzek	— > — >	638 > 63 >
Összesen	<u>13040 frt — kr.</u>	<u>17950 frt 25 kr.</u>
Előirányzott bevétel	13470 frt 07 kr.	18728 frt 54 kr.
> kiadás	13040 > — >	17950 > 25 >
Mutatkozó maradvány	430 frt 07 kr.	778 frt 29 kr.

Magyar Történeti Életrajzok.

I. Bevételek.

	Előirányzat:	Lerovás:
1. Pénztári maradvány 1898-ról:	1591 frt 74 kr.	1591 frt 74 kr.
2. Ráth Mór kiadótól a) 1899-re	1620 > — >	— > — >
b) az 1898 évi 4 és 5 füzetért	900 > — > ¹⁾	640 > — >
3. Más könyvveresoktól a) 1899-re	300 > — >	112 > — >
b) az 1898 évi 4 és 5 füzetért	75 > — >	75 > — >
4. A M. T. Akadémia segélye	500 > — >	500 > — >
5. A társulattól járó kamat a 200 frtos alapítók után	270 > — >	270 > — >
6. Előfizetésekből 588 előfizetőtől 5 frtjával	2940 > — >	2968 > 94 >
7. A clichék használatáért az Athe- naeumtól	150 > — >	150 > — >
8. Előre nem látható bevételek	120 > — >	153 > 96 >
9. A társulattól 1898-ról még fizetetlen kamatok	275 > — >	275 > — >
Összesen	<u>8741 frt 74 kr.</u>	<u>6736 frt 64 kr.</u>

II. Kiadások.

	Előirányzat:	Lerovás:
1. Nyomdai költség:		
a) 1899-re 40 ívre 44 frtjával ...	1760 frt — kr.	} 2156 frt 78 kr.
b) az 1898 évi 4 és 5 füzetre	704 > — >	
borítékokra a) 1899-re	140 > — >	} 106 > 80 >
b) az 1898 évi 4 és 5 füzethez	60 > — >	
2. Képek nyomása a) 1899-re	600 > — >	} 259 > 23 >
b) az 1898 évi 4 és 5 füzethez	240 > — >	
3. Expediőra:		
a) bélyegekre 1899-re	150 > — >	} 255 > 71 >
az 1898 évi 4 és 5 füzetre ...	60 > — >	
b) expedialásra 1899-re	75 > — >	
az 1898 évi 4 és 5 füzetre	30 > — >	
c) czimzalagokra	50 > — >	
4. Írói tiszteletdíjakra a) 1899-re	1000 > — >	} 984 > — >
b) az 1898 évi 5-ik füzetre ...	200 > — >	
5. Szerkesztői tiszteletdíj	400 > — >	320 > — >
6. Cynkographusnak	1000 > — >	941 > 06 >
7. Pestőknek	1000 > — >	693 > 10 >
8. Könyvkötő munkákra a) 1899-re ...	150 > — >	} 148 > 83 >
b) az 1898 évi 4 és 5 füzetre	60 > — >	
9. Vegyes kiadások	50 > — >	30 > 18 >
Összesen	<u>7729 frt — kr.</u>	<u>5895 frt 69 kr.</u>
Bevételek	8741 frt 74 kr.	6736 frt 64 kr.
Kiadások	7729 > — >	5895 > 69 >
Maradvány	1012 frt 74 kr.	840 frt 95 kr.

¹⁾ Tévesen volt előirányozva 900 frt, 1140 frt helyett.

Mell. a f. évi 20 jk. ponthoz.

A Magyar Történelmi Társulat költségvetése 1900-ra.

I. Bevételek.

A) Rendesek :

1. Pénztári maradvány 1899-ről	1556	kor.	58	fill.
2. Alapítványi kamatokból	5114		> 90	>
3. Tagdíjak 1607 tag után à 10 kor.	16070		> —	>
4. Századok s egyéb kiadványok eladásából	100		> —	>
5. Ideiglenes kamatokból	400		> —	>
6. A P. H. E. Takarékpénztár adományából	200		> —	>
7. Egyéb előre nem látott bevételek	400		> —	>

B) Átfutók :

8. Új alapítványokból	1000	> —	>	
9. Egyéb átfutó bevételekből	200		> —	>

Összesen 25041 kor. 48 fill.

II. Kiadások.

A) Rendesek :

a) Személyiek :

1. Titkár fizetése	1600	kor.	—	fill.
2. Jegyző „	1200		> —	>
3. Pénztárnok a) fizetése	1000		> —	>
b) személyi pótléka	200		> —	>
4. Irnoki munkák díjazása :				
a) a pénztárnoknál 120 kor.	400		> —	>
b) a titkárnál és jegyzőnél 280 kor.				

b) Dolgoiak :

5. A Századok nyomdai költségei u. m. :				
a) 61 ív nyomása 2000 pl.	6320	kor.	—	fill.
b) boríték nyomása 10 füzethez	398		> —	>
c) a füzetek expeditiója	400		> —	>
d) czímszalagok s egyéb nyomtatványok	400		> —	>
6. A Századok füzése	360		> —	>
7. „ „ expeditiójának postai költsége	600		> —	>
8. Írói tiszteletdíjak a Századoknál (52 ív à 80 kor.)	4160		> —	>
9. Irodai költségek	600		> —	>
10. Három szolgáló díjazása	370		> —	>
11. Újévi ajándékok	160		> —	>
12. Előre nem látott kiadások	200		> —	>
13. A Tört. Életrajzoknak 56 : 400 koronás alapító után	560		> —	>
14. Takaré- és postatakarékpénztári kezelési díjak ...	320		> —	>
15. Helybeli tagdíjak beszédese után járó % -ra	100		> —	>
16. Postai megbízásokra	240		> —	>
17. Rendkívüli felolvasásokra	—		> —	>

B) Átfutók és rendkívüliek :

18. Új alapítványok tőkésítése	1000	kor.	—	fill.
19. Névkönyv kiadása	—		> —	>

20. Átftó kiadások (idegen pénzek megtérítése)	200 kor. — fill.
21. A kiadvány készlet elhelyezése (átköltöztetése)	200 > — >
22. A Tört. Tár-nál mutatkozó hiány fedezése	440 > — >
Összesen	21428 kor. — fill.

Előirányzott bevétel	25041 kor. 48 fill.
» kiadás	21428 > — >
Mutatkozó maradvány	3613 > 48 >
Ebből tőkésítendő	1000 > — >
Végmaradvány	2613 kor. 48 fill.

M. Történeti Életrajzok.

I. Bevételek.

A) Rendesek :

1. Pénztári maradvány 1899-ről	1681 kor. 90 fill.
2. Az Athenaeumtól 600 példányért	3800 > — >
3. A M. T. Akadémia segélye	1000 > — >
4. A társulattól 56 : 400 koronás alapító t. után	560 > — >
5. Előfizetésekből 593 előfizetőtől	5930 > — >
6. Clichékért az Athenaeumtól	300 > — >
7. Előre nem látható bevételek	200 > — >

B) Rendkívüliek :

8. Ráth Mórtól 1898-ról	1000 kor. — fill.
9. Athenaeumtól az 1899 évf. 500 példányáért	3000 > — >
10. Könyvkereskedőtől 1899-ről jár még	224 > — >
Összesen	17695 kor. 90 fill.

II. A) Rendes kiadások :

1. Nyomdaköltség a) 40 ív nyomása 1380 pl.	3411 kor. 20 fill.
b) boríték nyomása 5 füzethez	267 > — >
2. Képek nyomása	1000 > — >
3. Expeditionalis költségek :	
a) postai költség füzetenkint à 60 kor.	300 > — >
b) expedálás füzetenkint à 30 kor.	150 > — >
c) czímszalagok nyomása	100 > — >
4. Írói tiszteletdíjak	2000 > — >
5. Szerkesztő tiszteletdíja	800 > — >
6. Cynkographusnak	2000 > — >
7. Festőknek, rajzolóknak	1600 > — >
8. Fűzésért a könyvkötőnek	300 > — >
9. Vegyes kiadások	100 > — >

II. B) Rendkívüli kiadások :

10. Az 1899 évi 5-ik füzet nyomása	690 kor. — fill.
» » » » » borítéka	60 > — >
» » » » » képek nyomása	200 > — >
Expeditionalis költség :	
a) postai költség	60 > — >
b) expedálás	30 > — >

Az 1899 évi 5-ik füzet írói tiszteletdíjra	400 kor. — fill.
» » » » szerkesztő tiszteletdíja ...	160 » — »
» » » » kötése	60 » — »
11. Az 1897 évi 5-ik füz. kifizetetlen exp. költsége ...	89 » 22 »
Összesen	<u>13777 kor. 42 fill.</u>
Előirányzott bevétel	17695 kor. 90 fill.
» kiadás	13777 » 42 »
Mutatkozó maradvány	3918 » 48 »
Ebből tőkésítendő	1200 » — »
Végmaradvány	<u>2718 kor. 48 fill.</u>

Történelmi Tár.

I. Bevételek.

1. Előfizetésekből 250 előf. után à 5 kor. 20 fill. ...	1300 kor. — fill.
2. A m. tud. Akadémia hozzájárulása	2400 » — »
Összesen :	<u>3700 kor. — fill.</u>

II. Kiadások.

1. Szerkesztő tiszteletdíja	800 kor. — fill.
2. Nyomtatás (40 iv 500 pl.)	2080 » — »
3. Boríték nyomása à 10 kor.	40 » — »
4. Expeditionális költség 4 füzet à 10 kor.	40 » — »
5. Címszalagok nyomása	40 » — »
6. Fűzésért a könyvkötőnek	60 » — »
7. Postai költség 4 füzet à 20 kor.	80 » — »
8. Írói tiszteletdíjak és index	1000 » — »
Összesen :	<u>4140 kor. — fill.</u>
Előirányzott kiadás	4140 kor. — fill.
» bevétel	3700 » — »
Mutatkozó hiány	<u>440 kor. — f.¹⁾</u>

¹⁾ Fedezetét I. a főköltségvetésben II. 22. tétel alatt.

PÁLYÁZAT.

Ludányi Bay Ilona úrnó nagylelkű adományából a Magyar Történelmi Társulat pályázatot hirdet *II. Rákóczi Ferencz fejedelem* életrajzára.

A pályaműnek az eddig felkutatott történelmi adatok gondos és pragmatikus felhasználásán kell alapulnia, s formájában és szellemében a művelt közönség, de különösen a mindkét nembeli felnőtt ifjuság igényeit szem előtt tartania.

A források pontos megjelölésével irandó mű terjedelme 20—25 nyomtatott iv lehet.

A pályadíj *2000 (kétezer) korona*.

A pályaművek idegen kézzel írva, lapszámozva, bekötve és jeligés levéllel ellátva, *1902 április 8-ig* küldendők be a társulat titkári hivatalához.

A jutalmazott munka a Magyar Tört. Társulat tulajdona, mely azt a Magyar Tört. Életrajzokban — a szokott tiszteletdíj kiszolgáltatása mellett — közli, s magának az első népszerű kiadás jogát is fentartja.

NAGY LAJOS KIRÁLY SZÖVETKEZÉSE IV. KÁROLY CSÁSZÁR ELLEN 1362-BEN.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

I.

A rabló kalandokat, a szilaj kicsapongások e középkori faját, mintha csupán a hadi gyakorlatok egyik nemének tartották volna, oly gyakorta üzték minden nemzetek lovagjai. Semmi meggyalázót nem találtak benne, ha a nemes főúr, összegyűjtván barátait és csatlóseit, valamely ürügy alatt, minden izenet nélkül, szomszédja birtokára tört, annak meglepett jobbágyait vérbe fagyva hagyta, megrabolta, kifosztotta, azután a rablott holmival, melyet zsákmánynak nevezett, sietve visszatért várába, a honnét — megesett az is — le-lecsapott a békésen elvonuló kalmárok szekérsorára, hogy azokat is megrabolja. De ez utóbbi már nem történt tisztességgel, s azon időben is megbélyegezték.

Nálunk, Magyarország nyugati határain, a Dunától le a Dráváig és Száváig, a Németujváriak vagyis Güssingi grófok, a Babonicsok és Blagaiak elei, a Dunától északra Csák Máté népei értettek legkivált az ily országháborításhoz, a minnek nyomában nem ritkán egész nagy vidékeket elpusztító hadjáratok keletkeztek, mint erről történeti évkönyveink elég bőven tanuskodnak, jóllehet nem egy eset alig van említve, számos valószínűleg elhallgatva.

I. Károly (Károly Róbert) magyar király, kinek érzéke volt az efféle garázdálkodások káros volta iránt, és a ki nagy gondot fordított a földművelés, ipar és kereskedelem föllendülésére, mindenképen arra törekedett, hogy valamint az ország-

ban, úgy az ország határain üzött rablókalandok megszűnjenek. Az országban rakoncátlankodó főurakat: István nádor ivadékát, az Amadéfiakat, a Barsákat, a Kán nembeli László erdélyi vajdát, Csák Mátét és csatlósaikat kiirtotta, a Német-ujváriakat és Blagaiakat az ország belsejébe telepítette, a végváraikat kezeikből kivette, sőt újakat is épített, hogy a külföldiek, kivált a németek »szemtelenységét« megfékezze; legvégül egyetértve az osztrák herczeggel, bizottságot küldött ki az osztrák-magyar határ békés rendezésére, hogy így a kölcsönös hatalmaskodások minden ürügyét megszüntesse.¹⁾

Nagy Lajos királynak azután könnyebb dolga volt a német lovagokkal, annál is inkább, minthogy igen barátságos rokoni viszony fűzte az osztrák herczegekhez; de a német lovagok is kedvelték, mert nyelvökön tudott, seregébe fogadta és jó szolgálataikért fejedelmileg megjutalmazta őket.²⁾

Egyébiránt csalódnánk abban a hitünkben, hogy ezzel vége szakadt az efféle békeháborításoknak. Sőt tudunk egyről, melynek kiegyenlítésében Nagy Lajos király és anyja Erzsébet királyné nagy érdemeket szereztek. A dolog az osztrák koriró előadása szerint így esett: Miközben Lajos magyar király 1356-ban a velenceiek ellen harczolt, kit hadjáratában Albert osztrák herczeg is elkísért, mert igen féltette a szeretett királyt a veszélytől, az osztrákok szent Mihály ünnepe (szept. 9-ike) körül, herczegök távollétében nagy zsákmányt ejtettek Morvaországban. Ebből háborúság keletkezék s a morva határgrof betört Ausztriába. Albert herczeg tehát visszatért országába, az összes polgárok és nemesek hadba indulának, a magyar király pedig mindenben segítségére volt. Azután bekövetkezően a hidegebb időszak, a béke (fegyverszünet) az alamóczi (olmüci) püspök és a magyar királyné közbenjárására szent György napjáig (1357. ápr. 24.) megkötetett. A következő Gyertyaszentelő nap körül (1357. febr. 2.) pedig a magyar király a királynéval együtt fölrándulván Bécsbe, miután a morva határ-

¹⁾ Írtam ezekről több alkalommal bővebben; legutóbb »Tót Lőrincz, a kir. tárnokok és zászlótartók mestere« cím alatt. *Századok*, 1891. 347. l.

²⁾ Bőven tárgyalja ezt Bleyer Jakab »Magyar vonatkozások Suchenwirt Péter költeményeiben« című értekezése. *Századok*, 1899. 788, 879. l.

gróf, Károly császár öccse (János) szintén oda érkezék, a Húshagyót vígan eltöltvén a többi urakkal, hasznos dolgokat is végeztek magok közt, a minek következtében a határgróf az osztrák herczeggel megbékült.¹⁾

Így beszél a koríró; de hiteles okiratok részint máskép, részint bővebben tudják az eseményeket.

Hogy Albert osztrák herczeg Nagy Lajos királyunkat a velencei területre követte: tévedés. Albert herczeg 1356-ban, mialatt Nagy Lajos királyunk a velencei Terra Fermán hadseregénél időz vala, egész julius hónapban át Bécsből, augusztus 9-től szeptember 18-ig pedig Gráczból keltezi leveleit.²⁾ Stíriai tartózkodását azonban sürgősen meg kellett szakítania a mondott okokból, melyeket helyesen ad elő a koríró. Igaz az is, hogy Nagy Lajos király az 1357 évi húshagyó napig Bécsben tartózkodott, sőt még hamvazó szerdán is ott keltez. Őt, mint közös barátjokat bízták meg II. Albert osztrák herczeg és János morva határgróf, hogy a múlt évi háboruságok dolgában mint békebíró ítéljen. Nagy Lajos szeretettel meghallgatván a feleket, úgy határozott, hogy a két fejedelem és népeik ezentúl jó barátságban legyenek, foglyaikat kölcsönösen szabadon bocsássák, az okozott károkat egymásnak megtéríték; ezenfölül mint teljes hatalmú bíró arra kötelezte a morva határgróft és örökösait, hogy az osztrák herczeget — a császárt kivéve — minden ellensége: a lombardok, bajorok, svábok és elzászok ellen négyszáz sisakos vitézzel segítsék, és fölhívatván, hat hónapig fegyverben álljanak. (1357. febr. 19.)

A mennyire ebből megítélhetjük, Nagy Lajos király kedvezése az osztrák herczeg felé hajlott. Be kellett ezt magának is látnia, minthogy néhány nap mulva, febr. 22-én kelt levelében kijelenté, és titkos pecsétje alatt kötelezte magát, hogy az említett négyszáz sisakoshoz kétszázzal, sőt ha a határgróf bátyja, a császár úgy kívánná, több vitézzel is hajlandó hozzájárulni.³⁾

¹⁾ *Continuatio Zwetlensis quarta* és *Kalendarium Zwetlense*. Pertz-nél, M. G. IX. 686, 694.

²⁾ *Lichnowski*: *Gesch. des Hauses Habsb.* III. 1876—1883, 1885—1893. sz. regesták.

³⁾ *Cod. Moraviae*, IX. 41, 42. — Nagy Lajos király e leveleit az osztrák irodában németül fogalmazták.

Ezek után hajlandók lehetünk egy sokkal későbbi kútfő, a nem mindig megbízható *Długoss* előadását¹⁾ figyelembe venni, mely szerint Nagy Lajos király és IV. Károly császár összetűzésének oka kölcsönös határviillongás volt. Nagy Lajos az országának okozott kárért elégtételt kéretett követei által, de czélt nem ért, minthogy a császár, szenvedélyétől elragadtatva, a helyett, hogy a magyar király jogos kívánságát teljesítette volna, az özvegy Erzsébet anyakirálynét sértő szavakkal illette, azt állítván fölöle, hogy a királyné *kevésbé szerény*;²⁾ a mi nagy haragra lobbantotta a magyar követeket, kiket a császár jelenléte sem tartóztatott vissza, hogy királynéjok tisztességét ne védelmezzék s a gyalázó szót vissza ne vágják. Ellene mondanak tehát a császár vakmerő állításának, azt a legtisztességesebb és legérdemesebb királyné ellen elkövetett sértésnek nyilvánították, készeknek nyilatkozván akár magával a császárral, akár megbizottjával királyuk és királynéjok meggázolt becsületeért megívni. Ezenfölül a német birodalomnak, a cseh királyságnak s a császár minden népének hadat izentek a magyar király nevében. — A császár észre térve, meg nem nehezelt a magyar követek jogos fölháborodásán, hanem csilapítandó haragjukat, gyöngíteni iparkodott a királyné ellen kiszalasztott sértő szavait, mentegetődzött és tréfára fordítá a dolgot. De a magyar követek oly komolynak, főbenjárónak vették a sértést, s oly súlyosnak nyilvánították, hogy azt szóval elütni nem, csupán vérrel lehet lemosni, kiengesztelni. Nem is rajtok áll, hanem Lajos királyon, hogy a gyalázatot az alázatosan esedezőnek megbocsássa. Azután fölhevülve inkább,

¹⁾ *Hist. Polon.* (Krakó, 1876.) III. 290.

²⁾ Azaz: *parum pudica, impudicitia notata*, a mi *Długoss* szerint úgy értendő, hogy özv. Erzsébet királyné mindenbe, olyan országos dolgokba is avatkozik, melyek reá nem tartoznak. Különbem nem volna értelme a magyar követek eljárásának, kik »contumeliam tantam non ferentes, *reciproca* contumelia refellunt.« A mit azért jelezek, mert némely német írók a *pudica* szót *keusch*-sal fordítják, a minek a hatvan éves királynéra és viszont a császárra vonatkoztatva kevés az értelme. Egyébiránt, ha a tény mint valót elfogadjuk is, e jelenetnek élénk kifestése *Długoss* eleven képzelőtehetségét dicséri. — Hogy Kont nádor és Bebek országbíró már e követség tagjai közt voltak, sehol sincs följegyezve. Lehetett a követség tagja Toldi Miklós is, mint ezt *Ilosvaiból* kiolvasni vélik irodalomtörténetünk jeles művelői.

mint megenyhülten, távoztak Prágából és visszatértek királyukhoz Visegrádra, szószerint előadván mindent, a mint történt. Nagy Lajos király megdicsérte eljárásukat, valamint azt is, hogy háborút üzentek a saját és édes anyja becsülete sértésének megtorlására. Bőségesen megajándékozta őket és írásban értesítette a császárt, hogy szörnyű haddal fogja megbosszulni a rajta és édes anyján megesezt sérelmet.

Dlugosznak kivonatban közölt előadása szerint tehát a IV. Károly császár ellen irányult szövetségnek közvetlen oka a szóbeli sértésben rejlik, melyet idősb Erzsébet királyné ellen a császár elkövetett. De, minthogy Dlugoss előadása hitelességéhez nem ritkán kétség fér, keresnünk kell hiteles vagy legalább egykorú adatokat, melyek Dlugoss bőbeszédű szónokias előadását megerősítik.

János kükkülei főesperes, Nagy Lajos király életírója, a Károly császár ellen indított hadjáratnak okát holmi nemtetszést, kedvetlenséget keltő eljárásban (pro quibusdam displicentiis) találja.¹⁾ Ez olyan általános indokolás, mely nem ellenkezik épen Dlugoss előadásával, de azt meg sem erősíti. — Megerősítik azonban Dlugosznak a királyné megsértésére vonatkozó szavait azon ismert kemény jegyzékek, melyeket az ellenkező fejedelmek egymással váltottak.²⁾ Csakhogy míg találkoznak történetírók, mint pl. Kurz Ferencz,³⁾ Huber Alfons,⁴⁾ Palacky Ferencz,⁵⁾ kik e leveleket hiteleseknek elfogadják, mások, mint nevezet szerint Steinherz,⁶⁾ irálygyakorlatnál egyébnek nem tartják. Sőt ugyancsak Steinherz azt állítja, hogy Dlugoss épen ezen koholt levelek alapján készítette fentebb vázolt liviusi előadását. Mi már régebben kifejeztük nézetünket ezen két levél fölött,⁷⁾ és ma is azt valljuk, hogy

¹⁾ *M. Florianus*: Fontes Domest. III. 185.

²⁾ Főltalálhatók Kurznál: Rudolf IV. 377. — *Anjoukori dipl. Emlékek*, II. 583. — *Palacky* (Über Formelbücher 261. l.) e két levelet egy XIV. századbéli leveleskönyvben kétszer is megtalálta, és nem kételkedik benne, hogy ama leveleskönyv már IV. Károly császár korában készült.

³⁾ *Oesterr. unter Rudolf IV.* 156.

⁴⁾ *Gesch. H. Rudolf IV.* 74.

⁵⁾ *Gesch. von Böhmen*, II. 2. 354.

⁶⁾ *Mittheilungen des Instituts für österr. Geschichtsforschung*, IX. 603.

⁷⁾ Nagy Lajos, 434. (M. Tört. Életrajzok.)

a kérdéses levelek azon fogalmazatban, melyben azokat bírjuk, nem kerültek ki az érdekelt fejedelmek irodáiból, nem kivált Nagy Lajos levele a magyar kancelláriából, hová a renaissance szelleme akkor még be nem hatolt. Át vannak azok dolgozva az újjászületett classicismus valamely mesterétől. Egyébiránt a levél elrendezése és szerkezete megfelel a magyar királyi kancellária gyakorlatának; a mi pedig a borsos kifejezéseket illeti, nem egy pápai levél túltesz rajta. Megmaradunk tehát előbbeni nézetünk mellett, annál inkább, minthogy a Brünben, 1364 február 10-én kelt békekötés, mely a szóbanforgó háborúsnak véget vetett, egyenesen kiemeli, hogy a felek egymást *szóval* (verbis) is megbántották.¹⁾

Mindamellett kétségbe nem vonjuk, hogy Nagy Lajos királynak volt elég más oka is, a miért IV. Károly császárra nehezteljen. Ezen okok megfejtésére azonban egy külön fejezetet kell szentelnünk.

II.

A magyar királyok az aquilejai patriarchákkal rég időtől fogva jó barátságot tartottak. E barátságos viszonynak első nyomait Merani Bertold patriarcha idejében (1218. márcz. 27—1251. május 23.) találjuk, ki mint II. Endre király feleségének, a szerencsétlen Gertrudnak öcscse, a kalocsai érsekségből helyezettett át Aquilejába. Endre király rövid megszakítással, s még inkább IV. Béla, mindvégig atyafiságos jó indulattal viseltettek iránta.²⁾

V. István király és Fülöp aquilejai patriarcha közt írott szövetség is létezett Otakár cseh király ellen, de ez rövid tartamú volt.³⁾

Egészen más érdekek keltették új életre az Anjou-házból származott magyar királyok és az aquilejai patriarchák

¹⁾ *Fejér*: Cod. Dipl. IX. 3. 452. — *Katona*: Hist. Crit. X. 324. — Ugyanezen nézetet vallja *Steyerer*: Comment. pro hist. Alberti II. 383. 1.

²⁾ I. erre vonatkozólag *Fejér* id. m. III. 2. 170. IV. 1. 21. — *Theiner*: Monum. Hung. I. 11, 128, 187. — *Bianchi*: Documenta hist. Foroiulien. summatim regesta. (Archiv für österr. Gesch. XXI. 187, 205, 213, 387.) — *Zimmermann-Werner*: Urkundenbuch, I. 59.

³⁾ *Theiner*: Monum. Hung. I. 299.

kölcsönös barátságát, szövetségét, mely főleg Velenceze túlkapásai ellen irányult. Velenceze ugyanis, ura akart lenni az Adria keleti partszegélyének, és valamint elfoglalta Magyarországtól a dalmát városokat, úgy hatalmába kerítette a patriarchaság isztriai tengervidékét. E túlkapásai ellensúlyozására I. Károly magyar király és Erzsébet királyné örökös szövetséget kötöttek a francia eredetű Saint-Genési Bertrand (1334. július 4 — 1350. június 6.) aquilejai patriarchával, vagyis pártfogásukba fogadták az aquilejai egyházat minden ellensége ellen. Nem is kötött I. Károly király békét, fegyverszünetet vagy szövetséget, melybe a patriarchát bele nem foglalta volna. Erről a szövetségről Erzsébet királyné óhajlásához képest levelet is állítottak ki, a miért Károly király életében senki sem merte az aquilejai egyházat megtámadni.¹⁾ — Károly király azonban e szövetségnek gyakorlati hasznát nem vette, minthogy nem látta még elérkezettnek az időt arra, hogy Velenczét haddal megtámadja. Előbb a horvátokat kellett megfékeznie, mert míg ezeket Dalmátország hátmögében engedelmességre nem bírta, Velenceze ellen csak fenyegetőzhetett.

Aktuális lett azonban e szövetség, midőn Nagy Lajos király 1346-ban Velenceze ellen támadt, hogy Zárát az ostrom alól fölmentse. Bertrand patriarcha ez alkalommal, valamint az alkudozásoknál, melyek a szentszék és a visegrádi királyi udvar közt Endre királyfi halála megbosszulása végett folytak, sok szívességet, nagy barátságot tanusított a magyar király iránt.²⁾ — Megvallotta magát e barátság akkor is, mikor Nagy Lajos király első nápolyi hadjáratához hadi népét időközönként, csapatonként Olaszországba küldötte. Bertrand patriarcha a Friaulon átvonuló magyar fegyvereseket, azonképen magát Nagy Lajos királyt, midőn kíséretével 1347 december 1-én Udinébe, a patriarcha székvárosába érkezett, nagy tisztelettel és örvendezéssel fogadta, népeztül fényesen

¹⁾ *Magy. Tört. Tár*, XXIII. 11.

²⁾ *Anjoukori dipl. Emlékek*, II. 99, 140, 159, 162, 176. — *Theiner*: *Monum. Hung.* I. 701, 702, 715, 720. — *Vatikanische Akten zur deutschen Gesch. in der Zeit Ludw. des Baiern*, nr. 2298.

megvendégelte; viszont Nagy Lajos az atyjával kötött szövetséget megújította.¹⁾

Bertrand utóda Miklós patriarcha (1350. okt. 22—1358. jul. 29.), Luxenburgi János cseh király természetes fia, IV. Károly császár testvére, a jó viszonyt szintén föntartotta. Lajos király 1356-ban újra hadat indítván Velence ellen, melynek célja Dalmátország visszafoglalása volt, Miklós patriarcha is hadat izent a velencei köztársaságnak.²⁾ A miért a Nagy Lajos által Zarában, 1358 február 18-án kötött béke okiratába, melyben Velence egész Dalmátországról lemondott, Miklós patriarchát első helyen bele foglalták.³⁾

Ezen szívességek viszonzását nagyon hamar megkívánták Nagy Lajos királytól a mostoha körülmények, midőn IV. Rudolf osztrák herceg az aquilejai patriarchaságot csaknem tönkretette. Ekkor azonban már nem Miklós, hanem Della Torre (másképp Torreani) Lajos (1359. május 10 — 1365. július 30.) volt a patriarcha.

Habsburgi IV. Rudolf herceg, II. Albert herceg fia, ifju, nagyralátó fejedelem volt. Fájhatott neki, hogy családja csillaga, mely három császárban oly gyorsan fölillant, ép oly hamarosan s annyira leáldozott, hogy azon időben, a XIV-ik század közepén, a királyi czímet a Habsburgiak közül csak egy jámbor anyóka, Ágnes, III. Endre magyar király özvegye viselte. Tehát a család fényét emelni, s ha lehet, a császári koronával újra díszíteni, volt IV. Rudolf legfőbb vágya, mely hogy teljesüljön, eszközökben nem válogatva mert merészet és nagyot, de e mellett nem vetette meg az alacsony és nemtelent sem.

A család birtokát tágítani, s ezzel hatalmát, tekintélyét emelni, ezt áhítá természetesen első sorban, mint minden más azon időbeli uralkodó; a miért mint kínálkozó alkalmat, az aquilejai patriarchák zavarát kívánta legelőbb fölhasználni, hogy birtokaikból gazdagodjék. — Della Torre Lajos patriarcha

¹⁾ *Vitae patriarch. Aquilejen.* (Muratorinál, SS. XVI. 56.) — *Cronica di Bologna.* (U. o. XVIII. 408.) — *Magy. Tört. Tár* id. h.

²⁾ De dato Sacile, 1356 július 6. *Óváry.*: Oklevél-másolatok, I. 63. sz.

³⁾ *Anjoukori dipl. Eml.* II. 390.

belátta az öt osztrák részről fenyegető veszélyt, és elhárítására Nagy Lajos király pártfogásához folyamodott. Levelében mentegeti magát, hogy személyesen mindeddig nem tisztelgett nála, pedig óhajtva óhajtott hozzá menni, mint a szarvas a forráshoz, melynél üdülést keres; ámde Albornoz biboros, ki akkor a pápai terület visszaszerzésével volt foglalatossá, kívánta jelenlétét az egyházat érdeklő igen fontos ügyekben. (Segítséget kért tőle.) Írásban ajánlja tehát magát, egyházát és híveit a magyar korona védelmébe, esedezvéen a királyhoz, hogy boldog emlékü atyja nyomdokába lépve, fogadja őt szárnyai alá. Különösen azért esedezik: bírja rá kegyes tanácsaival és testvéri intelmeivel az osztrák herceget némely engedményekre. (1360 végén.)¹⁾

Nagy Lajos nem vette siketségre e kérelmet, mert bízott benne, hogy IV. Rudolf herceget vissza fogja tarthatni az aquirajai patriarchaság ellen elkövetendő minden igazságtalanságtól.

Nagy Lajos királyt ugyanis a legbarátibb viszony fűzte nemcsak II. Albert osztrák herceghez, hanem fiához IV. Rudolphhoz is. Számos alkalommal pártját fogta a császárral szemben, ki egyébiránt az osztrák herceg ipja volt, épen úgy, mint Nagy Lajos királyé, míg ennek első felesége Margit, a császár leánya élt. Másrészt IV. Rudolf lelki szemei előtt mindig ott lebegett vágyai netovábbja, a császári korona, melynek elnyerésénél, ha életének ezen fontos fordulójához érkezik, a magyar király barátságára számított. Hiszen I. Rudolfot a Morva mellett a cseh Otakár ellen, I. Albertet a Hasenbühelen Nassaui Adolf ellen, és Szép Frigyest Mühlдорfnál Bajor Lajos ellen szintén a magyarok segítették.

Nagy Lajos király tehát azt vélte, bizton számíthat IV. Rudolf herceg jóindulatára a magyar király szövetségese, a patriarcha irányában. Csalódott. Az osztrák herceget kapzsi szenvedélye annyira elvakította, hogy inkább hátat fordított régi megbízható barátjának, mintsem a patriarcha ellen megfogamzott terveiről, melyeket a magyar király ellenzett, lemondjon. Ellenben belátta, mert hiszen fiatal kora

¹⁾ *Magy. Tört. Társ.* XXIII. 9.

mellett is járatos vala a politika útvesztőiben, hogy a magyar király ellen csak az esetben működhetik sikerrel, ha a császárt, kit igaz barátjának soha sem tudott, megnyeri azon tervének, hogy az aquilejai patriarchát megalázza és hatalmát megbénítja.

Miért nem volt IV. Károly császár az ő vejeinek, IV. Rudolfnak és Nagy Lajosnak igaz barátja, azt nem nehéz megérteni. Hogy IV. Károly fiában óhajtotta látni utódját a császári trónon, az csak oly természetes, valamint hogy fia praesumptiv vetélkedő társát, IV. Rudolf herceget nem épen szívelhette; tartós jóindulattal Nagy Lajos iránt sem viseltethetett, mint a ki Rudolf támasza a jelenben és valószínűleg a jövőben is. — De a császár csorba rokonszenve, hogy ne mondjuk, ellenszenve, másban is talált táplálékot. IV. Károly császár — tagadhatatlan — sok tekintetben jeles fejedelem volt s iparkodott is azzá lenni. Annál inkább bánthatta, hogy a magyar király, ki egyébként mindenkoron kellő tisztelettel viseltetett iránta, sok tekintetben meghaladja őt. Azért rebesgették a német birodalom némely köreiből, hogy a császárt le kell tenni és helyébe a magyar királyt megválasztani. IV. Károly császár ezen idegenkedése kiérzik önéletrajzából is.¹⁾

Mindezt nagy ravaszúl meglátolta IV. Rudolf.²⁾ Midőn tehát 1361-ben junius közepén Budweisba, augusztus elején Prágába jött a császárhoz, célját teljesen elérte. IV. Károly eltekintett attól, hogy ő kötötte meg néhai testvére, az aquilejai patriarcha és az osztrák hercegek közt tizenkét esztendőre a még le nem telt békét;³⁾ eltekintett attól is, hogy midőn Esslingen mellett 1360 szeptember 5-én egyezsége jutott az osztrák hercegekkel, és szövetséget kötött velök cseh, morva és osztrák birtokaik közös védelmére, ezen szövetségbe Lajos magyar és Kázmér lengyel királyt⁴⁾ is bele foglalta. Im most, 1361 augusztus 1-én, Prágában, a maga s fia Venczel és öcsce János morva határgrof nevében, védő és támadó szövetséget

¹⁾ Kiadta újabban *Böhmer*: *Fontes rerum germanicarum*, I. 228 és köv. ll.

²⁾ Az ambrasi *spanyol* teremben IV. Rudolf arcképe alatt az *astutissima vulpes* minősítés is előfordúl.

³⁾ *Zahn*: *Austro-Friulana*. (*Fontes rer. Austr.* XL. 123.)

⁴⁾ »*Quibus auxiliari pro defensione terrarum suarum volumus et debemus.*» *Cod. Morav.* IX. 134.

kötött Rudolf, Frigyes, Albert és Lipót osztrák hercegekkel minden emberfia ellen örök időre olyképen, hogy egyik fél a másikat minden bajában segítse, mintha saját ügyéről volna szó; egymás hozzájárulása nélkül békét, szövetséget, sőt még házasságot se kössenek. Ezek után ő is hadat izent az aquilejai patriarchának és segítő hadat bocsátott IV. Rudolf rendelkezésére, a ki azután a patriarchát teljesen leverte és foglyúl Bécsbe küldötte.¹⁾

A császár okoskodása menetét nem nehéz kitalálni. Így okoskodhatott, mielőtt magát e fontos ügyben elhatározta: ha IV. Rudolf a magyar király ellen szövetkezik vele, előre láthatólag elveszti annak barátságát és nem lesz majdan támasza, ha esetleg császárválasztásra kerül a sor; másrészt ha IV. Rudolf megalázza a patriarchát és megbénítja hatalmát, a mit tenni szándékozott, megfosztja a magyar királyt is egyik számottevő szövetségésétől Velence ellen, elgátolja útját és terveit Olaszországban, sőt veszélyezteti Dalmátország imént visszaszerzett birtokát is.

E föltevésünk alaposágát bizonyítja, hogy IV. Rudolf herceg, mihelyt hatalmába kerítette a patriarchát, legott Velenczébe látogatott. A doge királyi pompával fogadta, maga vezette őt és mutatta meg neki a várost. Rudolf el volt ragadtatva, és vizont a velencei tanács is meglelégedéssel tekintett e látogatásra, mely a köztársaság állapotát minden oldalról megerősíté.²⁾ — A magyar királyi udvarban is úgy fogták föl a dolgot, a mint előadtuk. Bizonyítékot szolgáltat erre Nagy Lajos király rendelete Trau városához és valószínűleg a többi dalmát városokhoz. E rendeletében tudatja a magyar király, hogy a császár és az osztrák herceg — úgy látszik — hadat szándékoznak indítani ellene, a miért meghagyja a nemeseknek és városi tanácsnak, hogy szemök és gondjok legyen mindenre, nehogy a magyar korona valamely titkos ellensége ártani merészljen a király úrnak.³⁾

¹⁾ *Austro-Friulana*, 121 és köv. ll. — *Diessenhofen*, Böhmernél: Fontes IV. 124.

²⁾ *Zahn*: Archiv für oest. Gesch. LVI. 257.

³⁾ *Lucius*: Memorie di Trau, 277. ddo 1361 dec. 15. és De regno Dalmatiae. (Schwandtnernél: SS. rer. Hung. III. 384.) — Hogy a megvál-

Ezt tartjuk mi az összetűzés valószínűbb (közvetett) okának, mint a határvillongást, mely Nagy Lajos király idejében (kivált 1360 körül) tudunkra elő nem fordult, és a mely kevésbé adhatott alkalmat arra is, hogy az özvegy Erzsébet királyné személyét a tárgyalás körébe vonják, noha tagadni nem lehet, hogy az anyakirályné mindenképen hivatva érezte magát arra, hogy az ország mindennemű ügyeibe avatkozzék.

Másképen áll a dolog Dalmátországra nézve, melyet, mint láttuk, féltettek a császár és az osztrák herceg szövetkezésétől. Dalmátországba annak visszaszerzése után (1360 november) Nagy Lajos király anyját küldötte több főúr társaságában, hogy az ügyeket ott rendezze,¹⁾ és — úgy tetszik — Dalmácia jövedelmeit is anyjának utalta ki Lajos, melyeket valószínűleg mindaddig bírt, mígnem 1370-ben Lengyelország kormányát átvette. Positív adatok híján ezt onnan gyanítjuk, hogy midőn az özvegy Erzsébet királyné Lengyelország kormányát ez országban többször ismétlődő zavarok miatt fia, Nagy Lajos kezébe tette le, ez viszont, hogy anyját a Lengyelországból kapott jövedelmei elvesztéséért kárpótolja, Dalmátországnak sok ezerre menő jövedelmét utalta ki számára.²⁾

Kétszeresen nevezhető tehát a háború, melyet Nagy Lajos IV. Károly császárnak megízent, özvegy Erzsébet királyné háborújának: egyszer, mert az ő megsértése miatt történt a hadizenet; másszor, mert nem minden ok nélkül azt vélte, hogy Dalmácia az az ország, melyet ő rendezett be, s talán az ő jövedelmei állanak koczán. Épen ezért nem alaptalanul állít-

tozott politikai helyzet adott okot a háborúra, ki lehet olvasni az 1364 febr. 10-én kötött brünni béke ezen szavaiból is: »Et debent etiam sublate esse totaliter omnes actiones et impetitiones, quas ex nobis pars altera ad reliquam pro suis terris et hominibus seu bonis usque in presentia tempora habuit; item spondimus, . . . quod neutra pars litigiose vel contra alterius partis voluntatem ad eiusdem alterius partis terras, nec homines principatus, nec dominia . . . quos et quas nunc habet et possidet, vel acquirat in posterum, ullis unquam temporibus conari, seu ipsam in eisdem debilitari, dampnificare debébit, aut per vias aliquas impedire.«
Steyerer: Comment. pro hist. Alberti II. 383. l.

¹⁾ »Pro reformatione status regnorum Dalmacie et Croacie.« Orsz. Levéltár dipl. oszt. 5010. — V. ö. *Lucius*: De regno Dalmatiae. U. o. — *Fejér* id. m. IX. 3. 221.

²⁾ *Archidiac. Gneznen. Sommersbergnél*: Siles. rer. SS. II. 117.

hatjuk, hogy neki a IV. Károly császár ellen létesült szövetséget összehozásában nem csekély része volt.

S ezzel *in medias res* lépünk.

III.

Miután Nagy Lajos király a háborút megizente IV. Károly császárnak, sereget gyűjtött egész országában, s a szomszéd királyokkal és fejedelmekkel is szövetséget kötött a küldendő segély iránt. Elsőben is nagybátyjához küldötte követeit, kérvén őt, hogy nénje, Erzsébet királyné gyalázatát bosszulatlan ne hagyja, hanem a sértő császár ellen minden hatalmával föltámadjon. Kázmér király tanácsot ülvén főpapjaival és főuraival, elhatározta, hogy minden népével személyesen ül föl, nemcsak, hanem a litvaiakat, ruthéneket és tatárokat is magával viszi. — Zsigmondhoz, Dácia királyához is küldött Lajos magyar király követeket, kikhez Kázmér lengyel király megbízottjai is csatlakoztak. Ezen Zsigmond, Boguszló stolpi herczegnek, Kázmér király vejének rokona lévén, miután megértette a hadjárat okát, ő is szövetségesül szegődött.

Károly császár pedig értesülvén az ellene készülő nagy hadjáratról, sürgősen fölhívta a német választó fejedelmeket, Ausztria és Németország összes fejedelmeit, hogy őt támogassák. Minthogy azonban az ellenséges felek mindent elkövetének, hogy hadi erejüket gyarapítsák, véres háború küszöbén állott kelet és nyugat, mely nagy veszedelemmel fenyegette a kereszténységet.

Dlugoss folytatólagos előadását ¹⁾ a Nagy Lajos király és Károly császár közt kitört viszály részleteiről nem azért ismeretjük, kivonatosan bár, mintha Dlugoss elbeszélését akarnók tovább is tanulmányunk alapjául fektetni, hanem, hogy feltüntetvén újabb tévedéseit, igazoljuk, miért kételkedtünk már azokban, melyeket e viszály előzményeképen előadott.

Nem szenved kétséget, hogy Kázmér lengyel király a szóban forgó háboruságban Nagy Lajos királynak volt szövetségese, mint ezt Dlugoss beszéli, de vajjon a litvaiakkal, ruthének-

¹⁾ Hist. Polon. III. 292.

kel és tatárokkal együtt-e? azt nem tudjuk; mégis ismervén az akkori viszonyokat, kétségbe vonjuk; arra sincs adatunk, hogy Zsigmond, Dácia királya, ki alatt Valdemár dán királyt kellene értenünk, és a stolpi Boguszló (brandenburgi), szintén Nagy Lajoshoz csatlakoztak-e szövetségesekül? de midőn Dlugoss élénk képzelme el akarja hitetni magával és olvasójával, hogy Ausztria fejedelme is a császár táborában állott, akkor ugyan nagyon elsiklott. Mert IV. Rudolf osztrák herceg, ki még nem régen (1361 augusztus 1-én) örök szövetséget kötött a császárral, most hallatlan cynismussal hátat fordított neki, és ugyanoly kötésre lépett Nagy Lajos magyar és Kázmér lengyel királyokkal, egyenesen a császár és az összes Luxemburgok ellen, a minőt előbb velök a magyar király ellen kötött volt.

A herceg e megfoghatatlan viselkedése sok fejtörést okozott a történetíróknak. hogy fölfejtsek az okokat, melyek IV. Rudolfot e kevésbbé jellemes viselkedésre bírták.

*Kurz Ferencz*¹⁾ és *Huber Alfonz*²⁾ helyesen combinálnak, midőn azt vélik, hogy a rögtönös fordulat okát — de nézetem szerint csak az egyiket és távolabbt — Tirolban kell keresnünk. Észbe kell vennünk, hogy IV. Rudolfnak várandósága volt Tirolra azon esetben, ha sógora, III. Menyhért (Meinhard) tirolai gróf örökösök nélkül halna meg. Erre nézve egyezés jött létre közte és III. Menyhért anyja (Maultasch) Margit közt. IV. Rudolf Seefeldben, 1360 május 21-én kérte is már a császárt, hogy Tirolra őt investíálja. A császár azonban e kérelmét határozottan megtagadta. Miért? Nem szabad elfelednünk, hogy Maultasch első férje János, morva örgróf, Károly császár öccse volt. De Maultasch elverte magától ezen durva férjét és feleségül ment Bajor Lajoshoz, a hasonnevű császár fiához, kinek ellenében IV. Károly haddal támadván Tirolra, kudarcot vallott. Nagy kár és gyalázat esett ekkor a Luxemburgokon, a mit Károly nem tudott elfeledni és mindvégig sováran tekintett Tirolra, melyet a gyöngö alkatú III. Menyhért után megszerezni remélt. Ezért igye-

¹⁾ Rudolf IV. 153.

²⁾ Rudolf IV. 77.

kezett is Menyhért közelébe férni és őt megnyerni, a mi viszont nagy veszedelem leendett Ausztriára azon fölül, hogy Tirol kárba vész, mert III. Menyhért, a tiroli gróf, egyúttal Felső-Bajorországnak hercege is volt, melyet ha a császár netán szintén elnyer, Ausztria háta mögé kerül, s így azt két oldalról fenyegetheti.

*Werunsky*¹⁾ az aquilejai ügyben látja a szóban forgó átpártolás nyitját. Rudolfnak az aquilejai patriarchával — miután legyőzte őt — a császárhoz Nürnbergbe kellett volna mennie, hol a császár szeptember végén ítélte volna közte és a patriarcha közt. Rudolf e helyett a patriarchát fogolyként őriztette Bécsben, hova Rudolf maga csak deczemberben érkezett és — a császárról hallani sem akart. Miért nem? A császár annyira megijedt a Rudolf által, az ő (a császár) segítségével is a patriarchán kivívott győzedelmen, hogy ennek eredményeitől mindenképen meg akarta fosztani vejét, ki ekkor hatalma és népszerűsége oly magas fokán állott, hogy a császár nem ok nélkül féltette tőle a fiának szánt császári koronát. Megérthette ezt Rudolf herceg a követségtől, melyet a császár Albert szász herceg, János morva őrgróf és Ocko de Wlasim János alamóczi püspök személyében 1361 vége felé hozzá küldött. Ezen követ urak a császár nevében nem kevesebbet kívántak, hanem hogy a diadalmas Rudolf herceg a patriarchát, kit Bécsben fogolyként tart és zaklat, szabadon bocsássa s ügyét a császár elnöklete mellett a német birodalmi fejedelmek ítélőszéke elé terjeszsze.²⁾ E követelés annyit jelentett, hogy Rudolf mondjon le fényes hadjárata eredményeiről, valamint hogy a császár utóbb csakugyan megsemmisítette még azon minimalis eredményeket is, melyeket a kapronczai békekötés Nagy Lajos király közbejöttével neki biztosított.³⁾

Rudolf, kinek nagyralátó lelke teliseded tele volt a patriarchán vett diadala mámorával, azt fenéig kiaknázandó, még csak hallani sem akart a császárról, a mit kimutatott

¹⁾ *Gesch. Kaiser Karls IV.* III. köt. 260.

²⁾ *Zahn* : *Austro-Friulana*, 165.

³⁾ *U. o.* 171, 190.

mindenekelőtt azzal, hogy főnhéjazó címzeit, melyekről Esslingenben 1360 szeptember 5-én a császár rendeletére letett, az 1361 év végén újra fölvette, Ausztria, Stiria és Karinthia főhercegének nevezvén magát.¹⁾ S erre tüstént átpártolt a magyar királyhoz.

Midőn Steinherz²⁾ azon kérdést veti föl, ha vajjon Nagy Lajos háborúval fenyegette-e, vagy kedvezményekkel édesgette-e magához IV. Rudolfot? a mire felelni adatok híján nem tud, mégis azt véli, hogy Rudolf azért pártolt át a magyar királyhoz, mert nagyobb kedvezést, engedékenységet remélt tőle kivált az aquilejai patriarchaság ügyében: fölfogásához közeledünk ugyan, de nem alaptalanul azt hisszük, hogy mind ezen metamorphosisokban nagy része volt özvegy Erzsébet királynénak, ki e megindítandó háborút személyes ügyének tekintette. Élünk azonban a gyanupörrel is, hogy az ország akkori irányadó politikusai, főleg a nagyeszű Kont Miklós (nádor 1356. apr. 6—1367. apr. 24.) és Frankói Miklós (esztergomi érsek 1358. okt. 18—1366. decz.), kik nem nyugat, hanem dél felé tekintettek, és Magyarország hatalmát az alsó-dunai tartományokba kívánták terjeszteni, aligha örvendő szemmel néztek ez újabb bonyodalomra.

Az első okirat, mely a tárgyalt szövetkezésre vonatkozik, Bécsben, 1362 januárius 7-én kelt. Ebben IV. Rudolf, Ausztria, Stiria és Karinthia hercege (és nem főhercege; úgy látszik, Nagy Lajos királylyal szemben restellett henczegni) a maga, azonképen testvérei: Frigyes, Albert és Lipót hercegek nevében, Lajos magyar királynak szentül fogadja, hogy IV. Károly császár, János morva örgróf és csatlósai ellen, valahányszor kívánja, minden erejével segítségére siet, kivévén azon tizenkét vitézt, kikkel a császárt Magyarország ellen egy hónapon át segíteni tartozik, mely pont az általa gyártott, de a császár

¹⁾ Rudolf az ő főnhéjazásában, miután diplomákat gyártott, a következő címmel élt: *palatinus archidux* Austrie, Styrie, Karinthie, *princeps* Suenie et Alsacie, dominus Carniolie, Marchie et Portus Naonis, *Sacri Romani imperii supremus magister venatorum*. (Kürschner: die Urkunden Herzog Rudolfs IV. von Österreich. *Archiv für österr. Gesch.* XLIX. 11.)

²⁾ *Mittheilungen des Instituts für österr. Geschichtsforschung*, IX. 546.

által elvetett házi privilegiumból a császár bosszantására látszik fölvettnék.¹⁾

És ezentúl minden buzgalmával azon volt, hogy e szövetség, melynek végső céljául, valószínűleg Erzsébet királyné jóváhagyásával, a császár teljes megrontását, megbuktatását tűzték ki, mentül inkább gyarapodjék.

Télvíz idején Salzburgba utazott, a hol már januárius 29-én szövetkezett (a főherceg) Weisseneck Ortolf salzburgi érsekkel kölcsönös védelemre és támadásra, Lajos magyar királyt kivéve, mindenki, tehát a császár ellen is.²⁾

Szövetkezett továbbá Weisseneck Gottfried passauai püspökkel szintén mindenki ellen, és hogy e szövetség az utódokra is kötelező legyen, a káptalan hozzájárulását is kieszközölte.³⁾

Gondoskodott, hogy egyéb tartományaitól különálló birtokait a sváb földön (a mai Svájcban) biztosítsa. Kinevezte oda kancellárját, a benszülött Platzheim János gurki püspököt, az odavaló viszonyokkal ismerős és megbízható férfit, helytartójának csaknem teljes hatalommal. János püspök sikeresen járt el főleg toborzásaiban, a sváb grófok és urak közül számosakat nyert meg, kik hadjárat esetén csatlakozni igértek az osztrák hercegekhez. Így lekötelezték magokat egy vagy másfél évi szolgálatra: Montfort-Tettnang Vilmos gróf és felesége Pfirt Orsolya grófné, hogy 7000 arany forintért 40 sisakost állítanak ki, és rendelkezésre bocsátják Bregenz, Hoheneck, Talendorf, Sulgen, Waldsee és Ebingen váraikat. Strassberg Imer gróf 5000 forintért 20 sisakost, Nellenburg Farkas gróf 1800 forintért tíz sisakost, Werdenberg Eberhard gróf 3500 forintért meg nem határozott számú vitézt, a hat Blumenberg úr 4800 forintért 24 sisakost és váraikat, Ellerbach Burchard Ital 1500 forintért 24 sisakost, Schelklingen, Weissenhorn, Buch és Rumsberg váraikat, és többen mások,

¹⁾ *Steyerer*: Commentarii pro hist. Alberti II. 333. l. Eredetije a cs. és kir. udv. levéltárban.

²⁾ Az eredeti okiratot a cs. és királyi udv. levéltárból kiadta *Huber*: Gesch. der Vereinigung Tirols mit Österreich, 209—211. ll.

³⁾ *Huber*: Gesch. Rudolf IV. 78. l.

kiknek száma a harmadfél százat meghaladta, míg zsoldjuk 4500 frtra rúgott.¹⁾

Időközben Rudolf herczeg saját híveit, az osztrák, stájer, karantán urakat és polgárokat, kik már ott szerepet játszottak, nyerte meg. Itt is alkudozni kellett. A föltételeket Rudolf szabta meg,²⁾ ki e végből márczius elején Budára érkezett. Az erről szóló okiratok nagyrészt 1362 márczius 10-én keltek, s a mennyire ismerjük, a következők:

Lajos király és Rudolf herczeg kötelezik magokat, hogy a mit a megindítandó hadjárat alatt embereket elfognak, várakat, városokat, helységeket elfoglálnak, azokban egyenlően megosztotznak, és egymást soha el nem hagyják.³⁾

Schwarzenbach várát (Magyarország határához közel Kabold szomszédságában), mely régóta Magyarországhoz tartozott, Lajos király átengedte az osztrák herczegnek és elengedte a tartozást, melyet Bécsujhely városának várőrizet (Burghut) czimén kellett volna fizetnie, de fizetni elmulasztotta.⁴⁾

Nehogy pedig némely függőben levő határkérdések, tized, bérlet- és vámügyek gátlólag hassanak a közös vállalatra, elhatározták a magyar király és osztrák herczeg, hogy mihelyt elvégezik háborújokat a császárral és a morva markolákkal, négy magyar és négy osztrák főurat neveznek ki, kik a vitás ügyeket három hónap alatt elintézni tartoznak. Intézkedéseiket pedig már most elfogadták.⁵⁾

Kivételt képeztek a dévényi szőlőhegyek, a hol sok osztráknak volt birtoka. Az itteni hegyvámot még juniusban rendezte Nagy Lajos király.⁶⁾

¹⁾ *Huber* u. o. Miért fektetett Rudolf herczeg súlyt e toborzásokra, ki fog tűnni alább, hol a császár készülődéseit adjuk elő.

²⁾ Gyanítjuk ezt onnét, mert a föltételeket magokban foglaló okiratokban a kelet helyéül nem *Buda* hanem *Wuda* van írva, tehát nyilván az osztrák herczeg irodájából valók.

³⁾ *Fejér* id. m. IX. 3. 287.

⁴⁾ *Fejér* id. m. IX. 3. 288. — Schwarzenbach viszonyáról Magyarországhoz olv. *Századok*, 1891. 367. 1. 6) alatti jegyzetet. — A bécsujhelyi Burghutra ugyan adataink nincsenek, azt vélem mégis, hogy e város védelmét valószínűleg a rakonezátlan Németujváriak ellen I. Károly, ha ugyan már nem III. Endre király vállalta magára.

⁵⁾ *Fejér* id. m. IX. 3. 290. — Hasonló intézkedés történt már I. Károly király idején. *Pray*: *Annual*. II. 49. — *Cod. Moraviae*, VII. 172.

⁶⁾ *Fejér*, id. m. IX. 3. 306.

És, mert már benne volt Rudolf herceg a kisebb-nagyobb előnyök kivívásában, kivívta azt is, hogy Kázmér lengyel király kedvezményekben részesítette az osztrák kereskedőket a krakói piacon, természetesen csak úgy, hogy viszont IV. Rudolf osztrák herceg hasonló kedvezményeket adott a krakói kereskedőknek Bécsben.¹⁾

Miután pedig mindenek elkészülének, következett a nagy és fényes tüntetés Pozsonyban, 1362 márczius 31-én, midőn IV. Rudolf és testvérei: Frigyes, Albert, Lipót hercegek, III. Menyhért bajor herceg és Tirol grófja, a passauai, seckauai, gurki és lavanti püspökökkel, több apáttal és préposttal, az osztrák, stájer, karantán főurakkal és főnemesekkel²⁾ Bécsből

¹⁾ De dato Pozsony, 1362. julius 6. *Kürschner*: Archiv, XLIX. 85. — Monum. Polon. V. 40.

²⁾ Összesen ötvennyolccsal; név szerint: (Weisseneck) Gottfried passauai püspök, (Platzheim) János gurki püspök, az osztrák herceg kanczellárja, (Weisseneck) Ulrik seckauai püspök, (Hallis) Péter lavanti püspök, Péter lambachi (S. Lamberti) apát, János mólki apát, Ulrik sanct-pauli apát, Albert admonti apát, Kelemen a bécsi skótok apátja, Ulrik gottweihl (in Ketwico) apát, . . . kremsmünsteri apát, Jakab berchtesgadeni prépost, Ortolf numbergi (klosterneuburgi) prépost; továbbá Görczi Menyhért Karintia nádora, Ortenburg Otto, Schaumburg Ulrik grófok az osztrák hercegek rokonai; Maidburg Bertold gróf, Pfannburg János gróf, Czillei Ulrik gróf. Az osztrák udvari méltóságok: Meissau István a lovászok mestere (Mareschalcs), Buchaim Albert főétekfőgő, Ebersdorf Péter főkamarás, Meissau Henrik főpincemester, Kreusbach Vilmos fővadászmaster, Traun János a felső-enni, Walsee Eberhard az alsó-enni kapitány, Perestyéni (Pernstein) János gróf (dictus comes, a Héder nemzetségnek átszakadt tagja, kinek felesége Walsee Eberhard Ágnes leánya volt), Stadeck Lutold osztrák tartományi lovászmaster, Kapellen Eberhard ennsi kapitány, Pergau Bertold udvarbíró, Rauenstein Henrik, Rauchenecki *Turzó* János, Dachsberg Eberhard, Zelking János, Trautmannsdorf Stuchs Albert urak, Pottendorf Konrad gróf, Stein Piligrin, Winkel Frigyes, idősb Eckerzau Katold, Kranichberg Ulrik, Hohenberg . . . Hackenberg Henrik, Winden Farkas, Warzendorf Otto, Wildingsmaur Gottfried, Haslau Katold, kik mind osztrák urak valának. Stájerok: Pettau Frigyes főlovászmaster, Gretzi Walsee Frigyes főtálnok, Lichtenstein Rudolf Otto főkamarás, Stubenberg Frigyes főpincemester, Auffenstein Frigyes főkapitány, Kreig Hertnid főtálnok; továbbá Osterwitz Herman főpincemester Karinthiában, Auffenstein Konrad Krajna kapitánya. De Monte Parisio Henrik, Gretzi Walsee Eberhard, Rappach Henrik hercegi udvarmester és Lassberg János a hercegi kamara mestere. — Ha ezekhez hozzá vesszük Nagy Lajos és Kázmér királyok főpapjait és főurait, a két Erzsébet királynét, az osztrák és felső-bajor hercegnőket fényes kíséreteikkel, valóban pompás képet mutathatott e napon a pozsonyi prépostsági templom, a hol minden valószínűség szerint a szövetség kölcsönös esküvel megerősített. — A visegrádi 1335 évi congressus

Pozsonyba jöttek, hogy az osztrák, felső-bajor, tirol, lengyel és magyar szövetségről bizonyoságot tegyenek. Eléjük mentek a magyar és lengyel királyok főpapjaikkal és főuraikkal, kik tanui valának a pozsonyi főtemplomban, midőn a szövetező fejedelmek a szent evangéliumra megesküvének, hogy a szövetséget, melyet közös támasásra és védelemre kötöttek, szentül meg fogják tartani, minek jeléül ünnepélyes alakú okiratokat cseréltek ki, melyekre pecsétjeiket valamennyien ráfüggesztették.¹⁾

Meg kell ismernünk, hogy a Pozsonyban lejátszódott jelenet nagyszerűsége kívánni valót nem hagy hátra. Nagy öröme telhetett benne kiváltképen a pompaszerető Rudolf osztrák herczegnek, kinek ügyességéről épen úgy, mint az aquilejai események után meggyarapodott népszerűségéről, a pozsonyi nap tündöklő bizonyoságot adott. Örömmel telt el bizonyára özvegy Erzsébet királyné is, kinek fényes elégtételt szolgáltatott e tüntetés, míg IV. Károly császárt alighanem megdöbhentette.

PÓR ANTAL.

mellett méltó tárgyát képezhetné e pozsonyi congressus is a művészi ecsetnek, ha találkozánk hozzá értő festőnk.

¹⁾ Sajnos, a magyar okirat teljesen elveszett, az osztrák megvan másolatban. Kiadták: *Pray: Annal.* II. 115. *Steyerer* (Comment. 333.) után, ki azt *Greussen Vilmos* báró kéziratából közölte, és *Fejér* id. m. IX 3. 292. *Ludewig* (Reliqu. IV. 294.) után, ki azt a *Stahrenberge* levéltárában találta. Ezen okirat kelete: *Datum et actum Posonii, ultima die mensis Decembris, anno Domini 1362.* E keletet a történetírók közül alig fogadta el valaki helyesnek, a legtöbben december helyett hol szeptembert, hol februáriust vették föl, míg végre *Steinherz* meggyőzően kimutatta (Mittheilungen des Instit. IX. 604.), hogy a másolat deczembere helyett márcziusnak kell állnia.

ERDÉLY POLITIKAI ÉRINTKEZÉSE ANGLIÁVAL.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

Erdély nemzeti fejedelmeit merész számításaik vagy komoly aggodalmaik közben nem csupán azok az eshetőségek foglalkoztatták, melyek a bécsi udvar, vagy a porta részéről fenyegették a kis ország sorsát. Figyelmük messzebb is kiterjedt, olykor Európa nagyobb, vagy kisebb hatalmasságainak legnagyobb részére. Kétségtelen, hogy e gyakran igen bonyodalmas diplomáciai munkásság középpontját azok az európai törekvések alkották, melyek a Habsburg-ház gyengítésére irányultak. Az erdélyi kérdést az európai diplomácia körülbelül két évszázadon át általánosságban így formulázta: Vajjon mennyiben használható az erdélyi fejedelem s az esetleg táborához csatlakozott Magyarország a Habsburgok zavarainak növelésére? Mivel az itt szóban forgó időszakon át a francia uralkodóház volt a császári hatalmi törekvések legállandóbb ellensége, igen természetes, hogy Bécsset és Konstantinápolyt nem számítva, az európai udvarok közül leginkább a párisi udvarnak ösztönzései, hitegetései vagy támogatása voltak döntő hatással az erdélyi történet fordulataira.

Bizonyos, hogy ekkora hatást nem tulajdoníthatunk az angol udvarral való érintkezésnek. S mégis egy szempontból szinte több érdekességet bátorkodunk tulajdonítani az erdélyi-angol viszonyoknak. A francia érintkezésnek indító okai ugyanis egyformák, könnyen felismerhetők. Ha a harminczéves háború legelső éveinek történetét mellőzzük, az egész időszakon át nincs más motívuma ez érintkezésnek, mint az, hogy a francia udvar a német hatalom megtörésére eszközt keres, és pedig, tegyük hozzá, igen gyakran oly eszközt, mely használat után félredobható. A motívumok egyformaságához vegyük az erdélyi-francia viszonyokra vonatkozó források bőségét és aránylag könnyű áttekinthetőségét. Az angol érintkezés moti-

vumai azonban változatosabbak. Itt is nagy tere van a Habsburgokkal szemben követett politikának, de az irány nem mindig egyforma. A politikai érdekközösséget politikai ellentétek váltják fel, melyeket némiképp enyhít a vallási rokonszenv. Most különös bonyodalmak érdekközösséget teremtenek, máskor ellenben szeszély választja szét az érdekek természetes kapcsolatát. A források pedig nem elég bővek, nem elég könnyen találhatóak, majd egészen elapadnak, máskor meg váratlan bőséggel jutnak napfényre.

Mindez emeli a tárgy érdekességét s részben mentsége is annak, hogy a feldolgozás ez első kísérlete talán nem dicsekedhetik a kívánatos teljességgel. Ohajtandó, hogy a kutatók szorgalma mennél hamarább töltse be a hézagokat.

Megjegyezzük még, hogy vizsgálódásaink valamivel tágabb keretben mozognak, mint a cím után gondolható volna. Nem kezdjük az erdélyi fejedelemség tulajdonképi megalakulásán s nem állapodunk meg a Leopold-féle hitlevél koránál. Úgy vélekedünk, hogy a mohácsi véstől a szatmári békéig terjedő korszaknak oly egysége van, melyet ez alkalommal sem kell szétbontanunk. Foglalkozni kívánunk azokkal a magyar uralkodókkal is, kik nem voltak ugyan általánosan elismert fejedelmek Erdélynek vagy nem egyedül ez országra terjesztették ki hatalmukat, de zászlóvivői voltak a nemzeti fejedelemség eszméjének, s hatalmuk Erdély birtokán is alapult, vagy legalább törekedtek annak birtokára.

I.

Szalay László, ki oly alaposan tárgyalta János király viszonyát az európai hatalmasságokhoz, megemlíti, hogy a király 1526 nov. 11-iki megkoronáztatása után az angol udvarhoz is küldött követet, kinek nevét azonban nem tudja. Úgy gondoljuk, hogy e követ *Jozefics Ferencz* zenggi püspök volt, ki ugyanekkor az olaszországi és párisi udvarokban is megfordult.¹⁾ A követi megbízások e csoportosításából eléggé világos, hogy János udvarában VIII. Henriket már nem számították a császári ház barátai közé. Nincsen értesülésünk ez első követ útjáról, de annyi egészen bizonyos, hogy *John Wallop* küldetése nem tekinthető János követküldése viszonzásának, mint ugyancsak Szalay gondolja.²⁾ VIII. Henrik ugyanis Wallopot már 1526 nyarán küldötte Lajos királyhoz 25,000 aranyra szóló váltókkal. Legalább így mondotta el Wallop küldetése

¹⁾ *Szalay*: Adalékok a XVI. század történetéhez. 12. l. — *Simonyi*: Londoni Okmánytár 90. l.

²⁾ *Szalay* id. m. 20.

czélját az özvegy királynénak s a lengyel királyi udvarban. Ujabban egy osztrák történetíró kétségbe vonta Wallop szavának hitelét. Smolka Szaniszló azt hiszi, hogy az angol követ állítása csak pusztá részvétnyilatkozat, mely tüntetően kívánja kiemelni az angol király keresztyén érzületét. Smolka érvelése leginkább kronologiai okokon alapszik, mert feltűnő előtte, hogy Wallop, ki a saját állítása szerint 1526 augusztusában indult el, csak 1527 elején tűnik fel Németországban. Smolka valószínűnek hiszi, hogy Wallop már a mohácsi vész után egyenesen János királyhoz küldetett.

De ha felteszszük is, hogy Wallop haza küldött bizalmas leveleiben még nem teszi le azt az álarczot, melyet Pozsonyban és a lengyel udvarban felvenni jónak látott, figyelembe kell vennünk azt a határozott kijelentését, hogy szóban forgó útjában, Dániát kivéve, a keresztyénség minden országát meglátogatta. Mivel útja ily kevésbé volt sietős, annyit legalább elhihetünk neki, hogy a mohácsi vész híre útközben érte, mely hírt nemsokára az a megbízatás követhette, hogy látogassa meg János udvarát is. A mellett kétséges marad, vajjon a 25,000 arany valóban a török vész elhárítására volt-e küldve. Csak annyit tudunk, hogy Jozefics még nem érkezett Londonba, mikor Wallop már Jánoshoz igyekezett.¹⁾

Bár kétségtelen volt, hogy Henrik nem szívesen látta volna V. Károly testvérét a magyar trónon, pártfogalása János mellett nem zárt ki bizonyos kíméletet Ferdinand irányában. Wallopnak még volt hagyva, hogy látogassa meg Ferdinand udvarát. De itt az angol követ sok udvarias bók mellett kellemetlen dolgokat is mondott a »cseh királynak«. 1527 április havában már ismételten kérte a királyt, hogy bocsássa Magyarországra Szapolyai Jánoshoz. Ezt a kérést kedvetlenül fogadta Ferdinand. Hiában bizonyítgatta Wallop, hogy Henrik nem akar ezzel ártani neki, sőt még használhatna is ott a keresztyénség s Ferdinand ügyének, mert jobb alkalma volna értesüléseket szerezni János szándékairól. Ferdinand azonban nem bírta megkedvelni ezt a támogatást. S minő czímet adna a követ király megbízásából Jánosnak? kérdé Ferdinand. A vajda címét, felelé Wallop, ki azt hitte, hogy ezzel megnyeri a király engedelmét. De Ferdinand nem engedett. Mit szólna a világ — úgymond — ha megtudná, hogy az ő nagybátyja, az angol király, ki Károly császár után a legjobb

¹⁾ *Smolka*: Ferdinand I. Bemühungen um die Krone von Ungarn. Archiv für oest. Geschichte, LVII. 123. — Londoni Okmt. 77, 302. Wallop levele Pirnhabernél. Archiv für oest. Geschichte, XXIV. 5. — Acsády (A. m. nemzet története, V. 38. l.) sem fogadja el Smolka állítását.

barátja, követet küldött a királyságot bitorló vajdához? Ferdinand magára vállalta, hogy meg fogja írni az utazás eltiltását az angol királynak.¹⁾

Mig Wallop Ferdinandnál járt, Ferdinand követsége, *Salamanca Gábor* ortenburgi gróf vezérlete alatt, az angol udvart látogatta meg. Salamanca azt fejtegette Angliában, hogy János választása szabálytalan, s hogy a trón Ferdinandot illeti meg. A buzgó keresztény királyhoz méltónak ítélte volna, ha segíti Ferdinándot a török veszélyre való tekintettel tizenöt vagy húszezer embernek járó zsolddal. De Henrik nem igen volt hajlandó elismerni János választásának szabálytalanságát; úgy vélte, hogy a másik félt is meg kellene hallgatnia. A pénzkérést visszautasította azzal a határozott kijelentéssel, hogy nem ad pénzt keresztény fejedelmek ellen. Salamanca attól tartott, hogy Wallop elküldi Jánosnak az állítólag II. Lajos részére szánt huszonötezer aranyra szóló váltókat. Henrik megnyugtatta a követet, hogy a váltókat visszavonta. Pénzt tehát nem ad sem Ferdinandnak, sem Jánosnak. Hanem némi habozás után írásbeli parancsot adott át Ferdinand követének Wallop részére, melyben meg volt hagyva az angol követnek, hogy a Jánoshoz való utazás dolgában Ferdinand tudtával és tanácsa szerint járjon el.²⁾

Az utazás szinte fölöslegessé vált. Wallop úgy is elég bajt szerzett Ferdinandnak. János király hívei jól tudták, hogy Wallop urukhoz van küldve. Verbőczy már 1527 februárjában tiltakozott a Ferdinandtól hozzá küldött Schwarcz János előtt az ellen, hogy Ferdinand tartóztatja az angol királytól Szapolyaihoz küldött Wallopot. Még ünnepesebb formában ismétli e tiltakozást János király az 1527-iki regensburgi birodalmi gyűlésre küldött követeinek adott utasításában. Mindazáltal Szapolyai emberei érintkezettek Walloppal, a miért is Ferdinand szerette volna lerontani ez érintkezés hatását. Kérésére Báthory, Batthyány, Szalaházy, Thurzó és Horváth Gáspár levelet írtak Wallophoz, melyben Jánost bitorlónak nevezik s felelőssé teszik a csapásokért, melyek Magyarországot érték. Ellenben élénk színekkel festik Ferdinand népszerűségét, s azt állítják, hogy az ország türelmetlenül várja fegyveres fellépését a gonosz bitorló ellen.³⁾

A levél nem igen hatott Wallopra s az angol politikára.

¹⁾ Londoni Okmánytár 81. l. Firmhaber id. h.

²⁾ Salamanca jelentései Goehrlertnél. Archiv für oest. Geschichte XII. köt.

³⁾ *Smolka* id. h. 83, 91. ll. — A Bánffy Jánosnak és Endre nagyprépostnak adott instructiót Pettkó Béla közli: *Tört. Tár.* 1883. 296.

Henrik pénzbeli áldozatok nélkül, tekintélyének latba vetésével szolgálatot tett János ügyének, a nélkül, hogy eljárásában Ferdinand valami formális sértést fedezhetett volna fel. Sőt folyvást a béke s a keresztyenség nagy hívének mutatta magát, midőn felszólította Ferdinandot, hogy járjon közbe Károlynál az általános béke érdekében, mely ha egyszer meg van kötve, lehetővé teszi az oly annyira kívánatos közös vállalatot a török ellen. Természetes, hogy az általános béke, melynek közvetítésében Henrik ekkor eljárni óhajtott, aligha lett volna a császári család inyére.

Körülbelül ily békére gondolt János is, midőn a bajor herczegek megbizottja előtt 1527 márcziusában kijelentette, hogy ügyében ám választassanak bírákül »ő szentsége a pápa, Anglia és Lengyelország királyai, Lajos rajnai pfalzgróf és Vilmos bajor herczeg« vagyis Ferdinandnak gyöngye jóakarói, kiknek végzése azután kötelező volna a felekre.¹⁾

Azonban az általános béke ép oly távoli eshetőségnek látszott most, mint az egyezség Ferdinand és János közt. 1527 április 30-án Anglia és Franciaország nyilvános szövetséget kötöttek a császár ellen. E viszonynak megfelelően *Laski Jeromos*, mint János király megbizottja, Franciaországból Angliába hajózott 1527 nyarán. Laski ékesen szóló és bölcs ember, mondja Wolsey. Sokat beszélt a király s tanácsa, majd Wolsey előtt királya jogairól s arról, hogy segítségre szorúl, mert országát meg kell védenie a keresztyenség ellenségével szemben. Wolsey ezt igen dicséretes szándéknak tartotta, valamint a király is, ki hajlandónak nyilatkozott életét is feláldozni, ha a török visszaveréséről van szó. A rossz török nagy szerepet játszott e jámbor szándékokat fitogtató értekezletekben és szónoklatokban. A dolog lényege azonban az volt, hogy Jánosnak pénzre volt szüksége, Henrik kormánya pedig fordulatokat keresett s talált is, hogy azok segítségével a kérést illedelmesen elmellőzze. De mégis szüksége volt az angol politikának Jánosra, mert a vele való elfoglaltság Ferdinandot akadályozta abban, hogy segítséget adjon a császárnak Olaszországban és Franciaország ellen. És ki tudja, — mondja Wolsey — hogy mire használható még János, ha háborura kerül a dolog Anglia és a német birodalom közt? Vigasztalni kellett tehát valamikép Laskinak küldőjét. Wolsey tanácsára a király megadta Jánosnak a királyi czímet, mert a bibornok úgy vette észre a régi írásokból, hogy az egyik fejedelem meg szokta adni a másiknak azt a czímet, melyet az illető maga

¹⁾ Szalay: Adalékok 36. 1.

használ, kivéve ha a cím azt illeti, a kitől annak elismerését kívánják. A címnek elismerése bizonyára eléggé sértette Ferdinándot, de más különben vigyázott arra az angol király, hogy a János király követének adott válaszában Ferdinándot lehetően kímélje, mintha még remélte volna, hogy a cseh király szolgálatokat tehet a ligának a császárral való alkudozásban.¹⁾

Ferdinánd azonban egészen másnemű babérokra vágyódott. 1527 augusztus végén már Magyarország fővárosából értesítette diadalmaidról kedvelt nagybátyját. A Tarnovba menekült János király, Rinconnal, Ferencz király nála levő megbízottjával *Statileo János* erdélyi püspököt küldötte 1528 májusában Anglián át Franciaországba. Statileo kísérelőjével augusztusban érkezett Londonba. Valószínűen azzal volt megbízva, hogy olyforma szövetséget kössön Henrik kormányával, mint a minőt október 28-án Párisban kötött Ferencz kancellárjával. Ez minden esetre melegen óhajtott célja volt Jánosnak s környezetének. De úgy látszik, Henrik nem volt arra bírható, hogy Jánossal segélypénz fizetésére kötelező szerződést kössön. Valószínű, hogy még mindig elégnek tartotta az erkölcsi támogatást s hogy az anyagi terhek elvállalását Ferenczre bízta.²⁾

Később azonban Henrik mind mélyebben érdeklődött János ügye iránt. Nagyon megütközött azon, hogy a pápa Ferdinánd sürgetésére egyházi átokkal sujtotta a törökkel szövetségelt János királyt. A török veszedelem egyik fő oka abban van, — így szólt 1531 elején — hogy a pápa Jánost, Magyarország királyát megfosztotta királyi méltóságától, és kizárta az egyház közösségéből, a nélkül hogy meghallgatta volna védekezését. Meghagyta követeinek, hogy ezt a dolgot a legkeményebb szavakkal vessék szemére a pápának, mintegy elrettentő példának, hogy ezentúl a szentszék nagy fejedelmek dolgainak elintézésében ne kedvezzen egyes halandóknak, hanem az isteni törvények, a szent férfiak tekintélye, a jog és méltányosság szerint járjon el. A saját sérelmeire gondolt, midőn Jánosért ily nyomatékkal szólt. Világosan értésére adta a pápának, hogy a szentszék az Aragoniai Katalintól való elválás ügyében a császár kedvéért vele is oly igazságtalanul bánt, mint János királylyal.

Nagyon helyeselte Jánosnak azt a szándékát, hogy vitáját Ferdinánddal a lengyel király döntésére akarja bízni.³⁾

Ferdinánd hajlandó lett volna elfogadni a lengyel király

¹⁾ Londoni Okmánytár 106, 115, 119, 125. II.

²⁾ Londoni Okmánytár 168. I. *Szalay* id. m. 86—91. II.

³⁾ Londoni Okmánytár 174—180. II.

közvetítését a fegyverszünet meghosszabbítása érdekében,¹⁾ de midőn Laski 1531 őszén azzal a kérelemmel érkezett Innsbruckba Ferdinand udvarába, hogy János a császár, a francia, az angol királyok s a pápa közvetítését kívánja, kiknek követei a lengyel udvarba gyülekezzenek, Ferdinand nem akarta tovább ereszteni Laskit. Kijelentette, hogy a közvetítés munkája Károly császárt illeti, s Laski maradjon a tiroli fővárosban, a hol megvárhatja a császár választát. Ferdinand szerint Laski csak kém volt, a ki útlevelet akart, hogy kényelmesebben járjon el urának ügyében.²⁾

Bármí volt a czélja Laski útjának, annyi bizonyos, hogy János király őszintén óhajtotta az említett fejedelmektől közvetített békét.³⁾ De a közvetítők közt különösen Henrik gyanus volt a császári párt előtt. Azt hitték róla, hogy minden úton ártalmára tör a császár és testvére hatalmi vágyainak.⁴⁾ 1532-ben el volt terjedve az a nem valószínű hír, hogy János ugyanannyi pénzt kap az angol királytól, mint Ferencztől.⁵⁾ Verancsics Antalt, János római követét, Casale, az angol követ vezette a pápa elé 1532 elején. Rómában úgy tudták, hogy a francziák, angolok és velenceiek az egész magyar királyságot Jánosnak szánták. Laski 1532-ben szövetség létrehozásán fáradozott, melyben Henriket, Jánost, a francia, a dán királyokat több német fejedelemmel próbálta egyesíteni.⁶⁾

Nem csoda tehát, hogy Ferdinand gyanus szemmel tekintett oly közvetítésre, melyben Henrikre nagy szerep vár.

Az 1534 év márcz. 23-án a bibornoki consistorium kimondotta, hogy Henrik és Katalin házassága törvényes. A császáriak e döntést nagy diadalnak tekintették. Henrik s Károly közt most igen nagy volt az ellentét; 1535-ben már arról volt szó, hogy az angol király protektora lesz a schmalcaldeni szövetségnek.⁷⁾ Ily körülmények közt VIII. Henrik aligha fogadta kedvezően azt a hírt, hogy János és Ferdinand komolyan alkudoznak. De az alku lassan haladt előre, és Bécsben erős gyökeret vert az a hit, hogy János király szívós ellenszegülésében s követeléseinek fokozásában az angol király biztatásainak is nagy része van.⁸⁾ Ezt a gyanut különböző

1) *Hatvani*: Brüsszeli Okmánytár I. 95. l.

2) U. o. 101—125. ll.

3) Verancsics munkái, XII. 296.

4) *Buchholz*: Geschichte Ferdinand I. Urkundenbuch 95. l.

5) *Charrière*: Négociations I. 232. l.

6) Quellen und Erörterungen zur bayerischen Geschichte, IV. 204. 222. ll. *Buchholz* id. m. 107—108. ll.

7) *Ranke*: Englische Geschichte, I. 144—149. ll.

8) Brüsszeli Okmánytár I. 230. l.

körülmények támogatták. 1534-ben *Casale Gergely*, Henrik római követe, a ki később Jánosnak is megbízottja volt a keresztynség fővárosában, Londonba utazott fizetése sürgetésére. Oda hívta testvérét Jánost a protonotariust, ki éveken át Velenczében szolgálta Henrik érdekeit, továbbá a firenzei Corsini Andrást, János sokat utazott diplomatáját. Casale Gergely azt akarta, hogy az angol királynak emberei János körül tartózkodjanak a béketárgyalás idején. Azonkívül a jó testvér remélte, hogy e diplomáciai kiüldetés alkalmával öcsese valami egyházi javadalmat szerez magának Magyarországbán. Henrik a két olasz előtt kifejezte méltatlankodását azon, hogy János békealkudozásokba bocsátkozott. Megizente neki, hogy az angol király igen jó barátja s hajlandó őt támogatni minden ügyében; vigyázzon magára, ne nyugodjék meg oly alku-ban, mely önmagát s barátjait megkárosítja. Az olaszok a jutalom reményében elvitték Magyarországba az izenetet, de magok tudták legjobban, hogy Henrik csak szóval tartja a magyar királyt, hogy reményeket akar ébreszteni benne oly anyagi segélyre, melyet soha sem fog megkapni.

A két olasz vándor diplomatát Ferdinand emberei elfogták Horvátországban. Az irataikban olvasott általánosságokból s czélzásokból és egyéb forrásokból a bécsi udvar a gyana-kodó képzelet leleményességével különös dolgokat gondolt ki az angol király szándékairól. Azt hitte, hogy Henrik a leányát Jánoshoz akarja adni, hogy reá akarja beszélni a magyar királyt oly egyházi forradalom megindítására, mint a minőt ő kezdett meg Angliában, s végül, hogy Jánost pénzzel segíti. Pedig Henrik csak előkelő házasságról beszélt, s annak a megjegyzésének sem volt nagy súlya, hogy ő nem kérné úgy a pápától az egyházi átok alól való felmentést, mint János, hanem máskép segítene magán. A mi pedig a pénz kérdését illeti, a két olasz igen okosan és őszintén beszélt, midőn a vallatás alkalmával kijelentette, hogy János egy aranyat sem fog kapni Henriktől.¹⁾

Mindamellett nagyon féltette az udvar a békealku sikerét az angol király diplomáciai fogásaitól. III. Pál pápa uralkodásának legelső rendszabályai közé tartozott az, hogy magyarországi nuntiussá nevezte ki *Rorario Jeromost* és reá bízta a békeközvetítést. Rorario ahoz a Jánoshoz volt küldve, kit VII. Kelemen egyházi átokkal sujtott. Igen valószínű, hogy

¹⁾ Casale és Corsini elfogatása és vallatása. Brüsszeli Okmt. I. 249 s köv. II. A Londoni Okmánytár 117. I. közölt olasz levél nem 1527-ben kelt, mint Simonyi Ernő hiszi, hanem Casale és Corsini 1534-iki követségére vonatkozik.

a Casalék, a Farnese-ház rokonai, eszközölték ki e megbízást. Ferdinand nagyon megharagudott Rorario küldetése miatt, annál is inkább, mert meg volt győződve róla, hogy a nuntius az angol király izeneteinek átadásával is meg van bízva. Valószínűnek is látszik, hogy a pápai követ valamelyik Casale sugalmazására Jánost mennél nagyobb terület követelésére volt hajlandó ösztönözni. Ferdinand 1535 elején kijelentette, hogy Rorariot nem bocsátja át országán. De a nuntius mégis eljuttott Jánoshoz. III. Pál visszahívta ugyan, de már későn.¹⁾

Néhány hónappal Casale és Corsini Londonból való távozása után *Verancsics Antal* is elindult Franciaországba és Angliába; 1535 májusában tért vissza Váradra, s bizonyos, hogy a válasz, melyet Angliából hozott, lényegében nem igen tért el a két olaszra bízott izenettől.²⁾ Úgy látszik, hogy Verancsics volt az utolsó követ, kit János király Henrikhez küldött, a nagyváradi béke megkötéséig.

Ha visszapillantunk a mondottakra, ne ítéljük meg János angol összeköttetési értékét az anyagi segélynek teljes elmaradása alapján. Henrik nagy szolgálatot tett Jánosnak, midőn nem sokáig késett királyi címének elismerésével. Még nagyobb szolgálatot tett neki az által, hogy tüntetően mutogatta irányában baráti érzelmeit. Ezzel emelte János tekintélyét hívei és szövetségesei előtt, s másrészt a bécsi udvarra nézve féltetesebb ellenfélle tette.

A nagyváradi béke után újra elindult Statileo Rómába, Párisba és Londonba, hogy a keresztyén solidaritásra hivatkozzék a fenyegető török vész ellen. Úgy látszik, hogy Statileo 1539 nyarán Párisban maradt s csak küldötte útján érintkezett az angol udvarral. Statileo segítséget kért Henriktől a török ellen, és mintha valami szövetségben való részvételre szólította volna fel. Még a pápával való alkudozást is említhette. Az angol udvar pedig ép attól tartott akkor, hogy a császár, a francia király s a pápa szövetkeztek Anglia megtámadása végett. Henriknek tehát nem volt kedve Szapolyait segíteni a török ellen, hanem szeretett volna vele és a lengyel királyal védelmi szövetséget kötni a császár és barátjai egyesült hatalmával szemben. Azt izente Jánosnak, hogy, ha komoly lesz a

¹⁾ *Friedensburg* : Nuntiaturberichte I. — *Buchholz* id. m. 60, 126. ll. *Óváry* : Mon. Hung. Hist. I. oszt. XVI. köt. 3. 1. *Hatvani* : Történelmi Zsebkönyv 53. 1. A Casalékról *Tausserat-Radel* : Correspondance politique de Guillaume Pellicier. Paris, 1899. 509.

²⁾ Quellen und Erörterungen zur bayr. Geschichte IV. köt. 467. 1. s a két olasz vallatása id. h.

török veszély, nem fognak csatlakozni benne. Hanem a pápát nem ismeri el, csak mint római püspökkel tárgyalhat vele.¹⁾

Jánosnak már nem volt ideje szövetkezni az angol királlyal, a mi pedig a török segílyt illeti, azt Henrik később is megtagadta. Midőn ugyanis Cromwell Tamás bukása után a császár felé hajlott, a császári követ is hiában kért tőle pénzt a török ellen.²⁾ E tekintetben Henrik hű maradt fiatalsága szokásaihoz, csakhogy régebben kenetesebb szavakba burkolta tagadó válaszait.

Azok a küzdelmek, melyek János halála után Erdély birtokáért vívottak, úgy látszik, nem igen érdekelték az angol politikát Henrik utolsó éveiben s közvetlen utódainak uralkodása idején. E föltevést nem csupán az adatok hiánya, hanem a két ország viszonyainak mérlegelése is valószínűvé teszi.

Annyi bizonyos, hogy Erzsébet királyné korában megszűnt terjed az angol politika figyelme, mint az előző évtizedekben, s hogy különösen a keleti kérdés Angliára nézve akkor nagy és szokatlan jelentőséget nyer.

II.

»Noha igen sok helyre küldhetik az angolok hajóikat« — írja Mendoza 1579 szeptember 25-én királyának II. Fülöpnek. — »nem régiben Konstantinápolyba küldöttek valakit, hogy ott kereskedelmi összeköttetést próbáljon megalapítani.«³⁾ A spanyol követet nem ok nélkül bosszantotta ez utazás. Ebben az esztendőben szerezte meg Harborne Vilmos a szultántól azt az oklevelet, mely az angol kereskedőknek a török birodalomban ugyanoly kiváltságokat biztosított, mint a minőkkel akkor más nemzetbeli, de különösen a velencei kereskedők rendelkeztek. Megalakult az úgynevezett török társaság, a mely egészen 1825-ig fennállott s melynek jelentőségét talán csak a kelet-indiai társaság multa felül. E társaság megalapításával együtt járt az angol-török diplomáciai viszonyok szabályozása is. A társaság megalapítója volt egyszersmind az első angol követ Konstantinápolyban.⁴⁾ A diplomáciai viszonyok a két nemzet közt ekkor tájt igen barátságosak voltak.

¹⁾ *Katona* XX. 1226. — Londoni Okmánytár 188. — *Froude*: History of England from the Fall of Wolsey, III. 163. 1. — *Óváry*: Monumenta id. h. 93. 1. Rorario érdekes jelentése.

²⁾ *Károlyi Árpád* értekezése. Századok, 1880. 569, 573. II.

³⁾ *Calendar of State Papers*, vol. II. Elizabeth.

⁴⁾ Harborne életrajza a *Dictionary of National Biography*-ban; továbbá *Theodor Bent*: The English in the Levant (*English Historical Review*, 1890.)

Morosini, ki Velenczének konstantinápolyi követe volt 1582—1585-ig, záró jelentésében írja, hogy a törökök jó barátjai az angoloknak, mivel ezeknek asszony az uralkodójok, s mivel protestánsok, a mi megakadályozza őket abban, hogy a portára nézve veszedelmes szövetséget kössenek a keresztyén fejedelmekkel.¹⁾

Erzsébet 1583-ban felszólította a portát, hogy küldjön hajókat a spanyol ellen, s megígérte a szultánnak, hogy e szolgálatot meghálálja, a mennyiben a francia királylyal együtt a perzsa ellen fog fordulni. Többször ismételte a királyné e kísérletet a török hajóraj segítségének megnyerésére, de hasztalanúl. A porta mégis nagyra becsülte Erzsébetet, mint természetes szövetségését, s mindenki tudta, hogy az angol követeket szívesen hallgatják meg a szultán tanácsában.²⁾

Igen természetes, hogy az angol-török diplomáciai viszonyok e szabályozása korszakot alkot az angol-erdélyi érintkezés történetében is. A konstantinápolyi angol követség megkönyebbítette az erdélyi fejedelmek érintkezését az angol udvarral. Ugy látszik, hogy Zamojszki, a lengyel kancellár, figyelmeztette az erdélyi politikát a portai angol követ befolyására.

Midőn 1590 körül a porta háborúval fenyegette Lengyelországot, Báthory Zsigmond azt hitte, hogy Sinan nagyvezér el akarja özönlteni csapataival Erdélyt s a két Oláhországot, mielőtt a lengyel földet megtámadja. Ez aggodalmait közölte Zamojszkiival. A lengyel udvar ekkor Barton Eduardnak, Harborne utódjának közvetítésével azon volt, hogy megújítsa a török-lengyel békét. Valószínűen Zamojszki ajánlatára Barton azt kívánta, hogy a porta Erdélyt is foglalja a békébe. Erre a nagyvezér azt felelte, hogy Erdély vasallusa volt mindenkor a portának, s elég, ha a szultán Erdélyt »azon törvényében tartja, mint ekkéig, kit az királyné asszonyért meg is cselekszik.«

Báthory ezt is nagy eredménynek tartotta s igen örült, hogy a lengyel-török béke Erdélyt is megmentette a török támadástól. »Mindenek felett pedig — írja Gyulaffy Lestár, az erdélyi fejedelem jól értesült titkára — az angliai királyné asszony törekedése felette igen használt mind Erdélynek, mind a lengyeleknek, ki igen nagy respectusban vagyon a töröknél.

¹⁾ Alberi: Relazioni Serie III. Vol. III. 1855. 309. l.

²⁾ Calendar of State Papers. Elizabeth. Vol. III. VIII. Mendoza és Zane jelentései: 1583 január 6. 1586 május 7 és 27. és Barton jelentései Edwin Pearsnél, English Hist. Review 1893.

Isten után ő neki tulajdoníthatja mind a két nemzetség megmaradását.«¹⁾

Világos volt, hogy Bartont ez eljárásában két szempont vezette. Az egyik az volt, hogy elvonja a törököt oly háborútól, mely királynéja ellenségének nem volna kellemetlen; a másik az, hogy emelje Erzsébet tekintélyét a keresztyén hatalmaknak tett szolgálatokkal.

Nemsokára újabb alkalma nyílt ily szolgálatokra. Báthory 1591-ben meghagyta az erdélyi követnek, hogy üdvözlje Bartont s kérje barátságát egy különösen fontos ügyben. Lengyelországban ugyanis — így izente Báthory — III. Zsigmond király trónját Miksa főherceg pártjának alattomos törekvései fenyegetik. Ha Zsigmond netalán megunná a trónt, vagy a svéd királyság kedvéért lemondana róla, vagy bárminő módon elvesztené lengyel királyi méltóságát, Báthory Zsigmond magának óhajtaná a lengyel királyságot, a török hatalom segítségével, melyet Barton is igyekezzék megszerezni számára. A lengyel-erdélyi terület egyesülése nagy gátat vetne az osztrák-spanyol hatalom gyarapodásának.

Ez a szempont Bartonnak is tetszett, s mivel ugyanekkor Zamojszki kancellártól is izenet érkezett hozzá a lengyel zavarokról, Barton észre vette, hogy Báthory Zsigmond trónjelöltségét Zamojszki, a Báthoryak sógora is támogatná.

Barton egyelőre utasítást kért kormányától, mert érdemesnek tartotta az ügyet a megfontolásra, nagy tiszteletnek gondolván királynéjára nézve, ha a lengyel trónra emelkedő Báthory Zsigmondnak pártfogója lehetne. Azonban a lengyel viszonyok nem úgy alakultak, a hogy Zsigmond ekkor remélte, s az angol udvarnak nemsokára az ifju fejedelem egészen más természetű kérésével kellett foglalkoznia.²⁾

Kitört a nagy török háború. 1593-ban egymást érték a csauszok Erdélyben oly fermánokkal, melyek nyomasztó s megalázó terheket róttak Erdélyre. Sinán nagyvezér Magyarország ellen indult s Báthory Zsigmondtól azt követelte, hogy egyesítse csapatait a török hadakkal. Zsigmond nem csatlakozott a basák táborához, kifogásokkal s adóküldéssel igyeke-

¹⁾ *Szabó Károly*: Gyulaffy Lestár följegyzései. (M. H. H. II. XXXI. 56 és 79. l.) Hajlandók vagyunk azt hinni, hogy a 76. lapon közölt oratió nem 1591-ből, hanem 1590-ből való; a töröknek ott jelzett szándékát Hammer (Gesch. des osm. Reiches II. 577. l.) az 1589/90-ik évre teszi; a tartalomtól is kivehető, hogy az oratióknak meg kellett előznie az 1590 májusi lengyel-török béke megkötését.

²⁾ Barton 1591 évi május 11-iki jelentése. (Public Record Office Turkey, Londonban.) V. ö. Gyulaffy Lestár id. h. 57. l. és *Szilágyi*: Erdélyi Orszgy. Emlékek III. köt. 287. l.

zett csilapítani a törököt, de halasztgatásával s izeneteivel már a császár ügyének tett szolgálatokat, a nélkül, hogy nyíltan elpártolt volna a portától. A kétség és aggodalom e válságos pillanataiban Zamojszki azt tanácsolta Zsigmondnak, hogy egyenesen Erzsébet királynéhoz forduljon. »Senki sincs a keresztényen fejedelmek közt — írja Zamojszki — a ki annyira alkalmas volna a török haragjának csilapítására, mint Erzsébet királyné. Tekintélye ez idő szerint a portán oly nagy, hogy alig van valami, a mi az ő közbenjárásával el nem volna érhető. Támogatásától várhatjuk az évi adó leszállítását s a különböző czímeken üzött zsarolásoknak megszüntetését.«

Zamojszki levelének megvan az az egészséges politikai alapgondolata, hogy Báthory Zsigmond még megjavíthatná a portához való viszonyát Erzsébet pártfogásával, ha kikerüli a török ellen háborúra ingerlő párt befolyását.

A tanácsuraknak tetszett Zamojszki véleménye, és Zsigmond, Bethlen Farkas szerint nem annyira küldötte, hanem inkább küldeni engedte Angliába *Kakas Istvánt*, udvari titkárját. Kakast e küldetésre tapasztaltsága s több nyelvben való jártassága ajánlotta. Mozgalmas életét 1603 október 25-én fejezte be a Kaszpitenger partján, midőn Perzsiába indult, arra az útra, melyet titkárjának leírása oly ismeretessé tett. Nehány héttel halála előtt meghagyja szolgálóinak, hogy híven teljesítsék utolsó parancsát, mert csak így jutalmazza meg őket isten a földön és a mennyben, ha pedig nem járnak el híven megbízásában, életök csak árnyék lesz és keserű epe.

Kakas bizonyára így fogta fel a szolgálai kötelességet akkor is, midőn 1593 szeptemberében Lengyelországon át Angliába indult. Utasítása szerint előbb Zamojszki-val kellett szólnia és pedig két okból. Szép szerivel ki kellett puhatolnia, vajjon hajlandó-e a kanczellár valami módon részt venni a török ellen való háborúban; másrészt pedig ajánlatokat és tanácsokat kellett kérnie tőle angol útjára.

Az erdélyi követ 1594 elején érkezett Angliába. Itt előadta a királyné kormányának, hogy minő nehéz helyzetbe jutott Erdély a török háború miatt. S hogy általában, még ha háború nem volna is, Báthorynak »mindenkor sok különböző dolgai volnának az portán, kiben szűkölködnék ő Nagysága jóakarattja, segítsége nélkül.« Irjon tehát Erzsébet a szultánnak »jó és foganatos szókkal, kikből az császár megérthetné, hogy az királyné asszony ugyan valóban és jó szívből törekednék ő Nagysága és országa mellett.«

Erzsébet királyné William Cecil, lord Burghley tanácsára, kinek támogatását Kakas nagyon megköszönte, meg-

ígérte, hogy teljesíti Báthory Zsigmondnak minden kívánságát. A királyné Zsigmond fejedelemhez írt levelében dicséri Kakasnak tapintatosságát s okosságát, és hajlandók vagyunk hinni, hogy e dicséret nem pusztán a szokott udvarias fordulatok kedvéért volt igondolva. Ugyanezen levelében igéri a királyné, hogy majd igyekszik könnyíteni az Erdélyre rótt terheken s hogy Erdély érdekében is minden lehető megtesz a harcra készülő felek kibékítése végett.¹⁾

Erzsébet igazat mondott. Valóban az volt a szándéka, hogy kibékítse a császárt a szultánnal. E békítő szándéka már Kakas megérkezése előtt keletkezett, de bizonyos, hogy az erdélyi kérelem új lendületet adott az angol közvetítés munkájának.

Parkins doktor az angol kormány megbízásából már 1593 végén működött a béke érdekében Bécsben, Bartonnak pedig 1594 elején meg volt hagyva, hogy Konstantinápolyban ugyanazt tegye. Barton Báthory Zsigmonddal is levelezett a közvetítés, az Erdélyre rótt terhek s a határszéli törökök kihágásai ügyében. Kapott is a fejedelemtől ajándékokat, melyeket viszonzott, de 1594-ben nem nagy reményekkel fogott a békeközvetítéshez. A porta csak akkor lett volna hajlandó a békére, ha a császár lealázó módon kéri azt a szultántól, s Barton igyekezett rábeszélni Báthoryt, hogy ez irányban vesse latba befolyását a bécsi udvarnál.²⁾

Már az egykorúak csodálkoztak azon, hogy a királyné oly munkán töri magát, mely végre is a spanyol királynak hoz hasznot. De mások azzal a magyarázattal némították el e megütközést, hogy az egész közvetítésben nincs semmi komolyság. A királynét ugyanis azzal vádolták egykor, hogy a törököt a keresztyénség ellen ingerli s most szükségét érzi annak, hogy kimutassa ellenkező érzelmeit.³⁾ E felfogás aligha volt egészen alaptalan, csakhogy hozzá kell tennünk, hogy kétséges, vajjon Erzsébet a békét nem inkább a török érdekében kívánta-e, semmint a Rudolféban.

De Barton Báthory Zsigmondot nem igen használhatta

¹⁾ Kakas: *Iter Persicum . . . von Georgio Tectandro 1610. Altenburg.* — *W. Bethlen Historia* III. 99.—200. ll. Kakas levele Cecilhez. (*Lansdowne Manuscripts* Nr. 76, 2. *British Museum.*) Erzsébet levele Zsigmondhoz (*Public Record Office Turkey*, 1594 febr. 9.) és Kakas instruktója. (*Acta Publica Transylvanica*, 1593. Országos Levéltár.)

²⁾ Barton jelentései *Bibl. Cott. Nero. B. XII.* (*British Museum*) és *Pray: Epistolae Procerum*, III. 234. 1. *Török-magyarkori Államokmánytár*, I. 27, 1.

³⁾ *Thomas Birch: Memoirs of the Reign of Queen Elizabeth.* London, 1754. Vol. II. 251. 1.

a béke közvetítésére. A fejedelem Barton segítségével is csak hitegetni és csilapítani kívánta a portát, de különben nem a békén jártak gondolatai. Barton 1594 júniusában már meggyőződést szerezhetett arról, hogy Zsigmond miben töri a fejét. Ekkor ugyanis Óváry István, az erdélyi követ, levelet kapott a fejedelemtől, melyben felszólította, hogy szökjék el a török fővárosból. Meg volt hagyva Óvárynak, hogy e parancsot csakis Bartonnal közölje. Barton »szegénységéhez képest« — mint maga írja — ötven tallért adott kölcsön az erdélyi követnek. Óváry a fejedelem parancsát szándékosan asztalán hagyta, s azután júniusban szerencsésen elmenekült. Bethlen Farkas Óváry Istvánt éles eszű s tanult embernek mondja. Barton ellenben úgy látta, hogy Óváry csekély belátású és megfontolatlan ember volt. Mert midőn Báthory parancsát az asztalon hagyta, a törökök kezébe világos bizonyítékát szolgáltatva annak, hogy Zsigmond mily kevésre becsüli a portát. Pedig ha a német császár esetleg kudarczot vall, Báthory a porta engesztelésére szorulván, hivatkozhatott volna arra, hogy követe híre nélküli szökött meg.¹⁾

Barton nemsokára nagyobb eseményekből is észre vehette, hogy Zsigmond fejedelem ép oly kevésbé latolgatja tettének következményeit, mint Konstantinápolyból elszökött követe.

Az 1594-iki véres országgyűlésre gondolunk, a hol Báthory Boldizsár, a fejedelem unokatestvére is, áldozata lett Zsigmond örült dühének. Báthory András és István, a meggyilkoltak testvérei, meg akarták bosszulni Boldizsár kivégeztetését. Különösen Angliára számítottak, mivel úgy gondolták, hogy Erzsébet királyné egyik leghatalmasabb s legmegbízhatóbb barátja a Báthory háznak. A királyné soha sem tagadta ugyan baráti érzelmeit István király családjára, de a Báthory testvérek a kelletténél komolyabban vették a királyné udvarias nyilatkozatait. Nem egészen világos, hogy a két Báthory mily módon akarta felhasználni Erzsébet támogatását. Csak az bizonyos, hogy szerették volna megdönteni Zsigmond trónját, mert attól tartottak, — mint mondották — hogy eszelős politikája az oláh fejedelemségek sorsára juttatja Erdélyt, melynek kormánya ily módon kisiklanék a Báthoryak kezéből.

Az is bizonyos, hogy Báthory István Angliába kívánt utazni, mert ott alaposabban megbeszélhette volna tervét az angol államférfiakkal.

De erre azt válaszolta Parkins doktor a kormány nevében 1595 nov. 10-én, hogy ne tegye azt. A királyné ő felsége óhajtja, hogy Erdély megmentessék a keresztyénség és a

¹⁾ Barton jelentései Bibl. Cott. id. h. 1594. június 17. 30.

Báthoryak számára, de ez idő szerint nem kívánja tovább bolygatni a dolgot; ne fáraszsza magát Báthory az angol utazással, hanem tűrjön és lelje vigaszát az isteni gondviselésben, mely sohasem hagyja el azokat, a kik benne bíznak.

Maga Erzsébet is írt a trónkövetelő testvéreknek, elég világosan értésükre adva, hogy nem kívánja megingatni Báthory Zsigmond trónját.¹⁾

Valóban nem kívánta, mert a trónváltás csak zavarta volna törökországi politikáját.

Ezt a politikát eléggé jellemzi az a körülmény, hogy Barton a szultán kíséretében részt vett az 1596-iki magyarországi hadjáratban. Szolgálatait a szultán megdicsérte a királynéhoz írt levelében. A porta szerette volna, ha Barton közvetítése megszerzi neki a békét, melyre annyira szüksége volt. Az angol követ e célból kettős irányban működött. Egyrészt kellő óvatossággal és feltűnés nélkül gondoskodott arról, hogy a császár és a szultán közt a tárgyalások el ne akadjanak, másrészt Báthory Zsigmondot és Mihály vajdát próbálta elszakítani a császár szövetségétől.

Báthory 1596 elején visszatérvén Prágából, Márton deákot a portára küldötte, hogy mentegesse magát s hogy a békülés útját is előkészítse. Márton meglátogatta Bartont, kinek az a benyomása volt, hogy Márton küldői nagyon óhajtják a szultánnal való kibékülést, de nem elég alázattal kérik azt. Báthory az eddig elfoglalt várakat nem akarta átadni a töröknek s arra kérte Bartont, hogy e kívánsága tekintetbe vételével sürgesse a kibékülést a portán.

Barton óvakodott attól, hogy a föltételt a porta elé terjeszse, a míg kormánya erre fel nem hatalmazza, de másrészt biztatta a fejedelmet, hogy ne hagyja el a politikai okosság útját.

Szilágyi Sándor kételkedik Báthory e béküléi szándékának őszinteségében. Azt hiszi, hogy a fejedelem a törökkel való alkudozást »alkalmas pressiónak akarta felhasználni a prágai udvarral szemben követelései érvényesítésére.« Ez igen valószínű, de a fejedelem ingatag természete miatt a prágai udvarnak mégis tartania kellett Báthory elpártolásától. Az Erdélybe küldött Thurn gróf lehetségesnek hitte a visszatérést a török fenhatóság alá, és Rudolf császár komolyan figyelmeztette

¹⁾ *Szádeczky*: Erdély és Mihály vajda története. Temesvár, 1893. 16 l. — Public Record Office Turkey, 1595. — Báthory András levele, Londoni Okmánytár 192. — Báthory István Sir William Cecilhez. Bibl. Cott. Nero B. IX. fol. 214 b. (British Museum) és Calendar of State Papers 1595—1597. Domestic Series. London, 1869. 125. l.

Báthoryt, hogy ne tántorodjék el a porta és az angol követ csábításainak hatása alatt.¹⁾

Báthory valóban inkább hallgatott Rudolf szavára, mint a Bartonéra, de nemsokára megbánta. 1599 elején Barton utóda, John Lello fogadta Báthory Konstantinápolyba küldött követét. A követ elbeszélte Lellonak, hogy Rudolf rosszul bánt Báthoryval, mert azt ígérte neki, hogy Erdélyért egyenlő értékű hercezségekkel kárpótolja, pedig azok nem értek annyit. Báthory ezért panaszával a császárhoz fordult, de követe harmincz napig hiában várakozott az audientiára. Midőn a fejedelem ezt megtudta, álruhában visszatért Erdélybe. Továbbá Miksa főherceg elfoglalta Báthory várait. Mind e sérelem miatt Báthory ki szeretne békülni a szultánnal s kéri Lello támogatását. Lello nem igen bízott már Báthoryban s kormányától várta az utasítást.²⁾

Lello bizalmatlanságát igazolták az események. Zsigmond újra elhagyta Erdélyt, s midőn András bibornok halála után visszavágyódott fejedelmi székébe, 1599 utolsó napjaiban az a hír volt elterjedve róla Kassán, hogy Angliába szándékozik utazni.³⁾ Annyi bizonyos, hogy fentartotta összeköttetéseit Angliával. Midőn Zsigmond 1600 végén felfedezte keblében azt az érzést, hogy »semmiképpen Erdély nélkül el nem lehet«, erdélyi híveinek bizalmát egyebek közt azzal az izenettel is próbálta élesztetni, hogy »az angol királyné asszony levelet írt neki, kiből nemcsak szeretettel hívja, hanem minden fejedelmi tehetsége szerint való segítségét igéri.«⁴⁾ E levelet nem ismerjük, de bizonyos, hogy a királyné szívesen látta, ha Báthory visszatér a politikai okosságnak arra az útjára, melyen a korán elhunyt Barton oly örömet vezetett volna.

ANGYAL DÁVID.

¹⁾ Barton jelentése 1597 május 27. (Public Record Office Turkey.) Rudolf Zsigmondhoz. Illésházy följegyzései (M. H. H. II. oszt. VII. köt.) és Erdélyi Ország. Eml. IV. köt. 10—14. ll. Török-magyarokori Államokmánytár I. 38.

²⁾ Lello jelentése 1599 márcz. 21. és ápr. 7. (Public Record Office.)

³⁾ Unterholtzer jelentése, *Tört. Társ.* 1883. 737. l.

⁴⁾ Zsigmond instructiója Zegei Pál részére, 1600 decz. 25. Közli P. Szathmáry Károly. (Győri tört. és régészeti füzetek IV.)

A SZÉKELY HATÁRŐRSÉG SZERVEZÉSE ÉS A MÁDÉFALVI VESZEDELEM.

— MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

Buccow a maga és eljárása igazolására hosszú jelentést küldött Mária Teréziának 1763 márcz. 19-éről, melyben úgy tünteti fel a dolgot, mintha a székelyek önként vették volna fel a fegyvert, s a székelyek lázongását tisztviselőik önzésének, fondorlatainak, és a köztök lévő kis-nemesség izgatásának tulajdonítja, kik nem akarták, hogy a nép alóluk fölszabaduljon. Ez akasztotta meg — szerinte — a határőrség szervezését és idézte elő a lázongást. Jelenti továbbá, hogy a gubernium már előbb (februárban) küldött ki polgári és katonai vegyes bizottságot a nép lecsendesítésére és panaszai orvoslására, melynek tagjai gróf *Kálnoky Antal* lovassági tábornok, köröspataki (háromszéki) birtokos, gróf *Nemes János*, továbbá *Ernst* alezredes és *Frank* hadbíró voltak. Ezek (Buccow szerint) Háromszéken a nyugalmat helyreállították, Kászont feleskették, Alsó-Csikban azonban úgy fogadtattak, hogy kénytelenek voltak az Udvarhelyszéken állomásozó Laudon-ezredet és két dragonyos kompániát Csikba berukkoltatni s ott elhelyezni. Udvarhelyre azután Buccow a gróf Haller-ezredből 300 embert, és a Szász-Gótha-ezredből egy kompániát vezényelt ki, úgy hogy 24 óra alatt, ha kell, az is Csikban lehessen; az Okkely-ezred egy kompániája pedig a Barcaságban volt, a honnan két nap alatt szintén Csikban lehetett.¹⁾

Báró *Siskovics*, a kinek Buccow e jelentése titokban megküldetett s a ki azt oldaljegyzetekkel látta el a királyné számára, nem látta ily kedvező színben a helyzetet s megjegyezte, hogy a székelyek jószágvesztés terhe alatt kényszerítve irattak össze s azon ürügy alatt mérettek meg, hogy ő felsége lássa, mily erős emberek. A kik önként vették fel a fegyvert, azok

¹⁾ Buccow jelentése Mária Teréziához, 1763 márcz. 19. (Bécsi hadi levéltár: 289/3. sz.)

a nemes emberek és a tisztviselők elleni bosszúból tették, s ki is töltötték rajtok bosszujokat. A katonatisztek is tapintatlanul jártak el. Caratto erőszakkal foglalta el a gyergyószentmiklósi székházat, az alkirálybíró t rebellisnek szidta, a ki pedig buzgón működött a toborzásnál. A nyugalom sem állott helyre, mint a hogy Buccow írja: az emberek mindenütt le akarják tenni a fegyvert. Csikból a főkirálybíró elmenekült, a vicetisztek már kétszer letétettek és mások által helyettesítettek, a kiknek tekintélye a nép előtt nincsen.¹⁾

Báró Siskovics 1763 április 19-én kereken kijelentette a hadi tanácsnak írt jelentésében, hogy Buccow intézkedései és a Kálnoky-bizottság által a székelyek korántsem csilapítottak le s ismét lázonganak, miután tudokra adatott, hogy adót fizetni tartoznak. Buccow is meggyőződött, hogy az eddigi módon a tervet végrehajtani nem lehet, és más módokat ajánlott (április 19-én), végrehajtásukra báró Siskovicsot ajánlván,²⁾ a kit a székelyek nagyon vártak panaszaikkal, s miután nem ment közéjük, tömegesen keresték fel Nagy-Szebenben.

Báró Siskovics (április 23-án) megjelölte a módot, melylyel a székely határőrséget szervezendőnek vélte. Vagy országgyűlésen kellene tárgyalni és elhatározni, vagy a gubernium által egészen újra kezdeni, vagy az eddigi hiányos szervezést pótolni és állandósítani. A két elsőt nem ajánlja, a harmadikat igen, de Buccow mellözésével, a ki teljesen meggyűlöltette magát. Kívánatos volna tehát, -- úgymond -- hogy Buccow valamely ürügy alatt hívassék vissza, mert a míg ő itt lesz az országban, addig sem a katonaság felállítása, sem az új adórendszer behozatala nem fog sikerülni. Jó volna a főkirálybírák közül egyiket-másikat, pl. báró Bornemiszt és báró Danielt, ha vállalkoznak, egy-egy székely ezred parancsnokává tenni; erdélyi főparancsnokká ideiglenesen *Montoja* altábornagy, véglegesen gróf *Kálnoky* lovassági tábornok vagy *Gyulay Ferencz* altábornagy (magyar ember) volna kinevezendő, a gubernium elnöksége pedig báró *Bajlay* püspökre bízandó.³⁾

Mária Terézia meghallgatta báró Siskovics tanácsát s elhatározta, hogy a gubernium közreműködését veszi igénybe, és Siskovics mellett két erdélyi főurat, u. m. gróf *Lázár János* titkos tanácsost, országgyűlési elnököt s kormányszéki tanácsost, és gróf *Bethlen Miklós* kormányszéki tanácsost (a kanczellár *Bethlen Gábor* testvérét) bízta meg a székely határ-

¹⁾ Báró Siskovics megjegyzései Buccow jelentésére, 1763 ápr. 22. U. o.

²⁾ Báró Siskovics gróf Daunnak, ápr. 19. U. o.

³⁾ Báró Siskovics gróf Daunnak. Nagy-Szeben, 1763 április 23. U. o.

ország végleges felállításával, erősen hangsúlyozván most is, hogy minden kényszer nélkül járjanak el.¹⁾ Báró Buccow Bécsbe rendeltetett s máj. 23-án el is távozott Bruckenthallal együtt Szebenből, a főhadparancsnokságot ideiglenesen Montoja altábornagynak, a gubernium elnökségét pedig báró Bajtay püspöknek adván át.²⁾

Ezek az intézkedések később igen üdvöseknek bizonyultak, egyelőre azonban nem változtattak a bizonytalan helyzeten s a székelység forrongását nem csilapították, melyet a Csikban működő bizottság elnöke gróf Kálnoky Antal nem titkolt és nem szépített.³⁾

Az izgalom Udvarhelyszékre is áthatott és növekedett, s a hír és hamis feladások még nagyították a dolgot.

Ilyen híradások keverték gyanuba és bajba Udvarhelyszék alkirálybíróját, Veresegyházi Borsai Nagy Istvánt, a kiről báró Siskovics azt jelentette a hadi tanács elnökének, hogy az összeesküvőkkel szövetekezett. Udvarhelyen — úgymond — midőn a vicetisztek februárban gyűlést tartottak, a székely köznép is összegyűlt, s kijelentették a székgyűlésen, hogy esküvel szövetekeztek egymással, hogy az új bírászkodási rendszer behozatalát semmikép meg nem engedik, s azt kívánták a vicetisztektől, hogy a szövetséghez álljanak s megesküdjenek. Borsai alkirálybíró helyeselte szövetségüket s maga is megesküdött, sőt a többi székülöket is arra buzdította. Sebestyén, az udvarhelyi perceptor, figyelmeztette őket eljárásuk vészthozó következményeire s az egész dolog így abban maradt, csupán egy beadványt intéztek a guberniumhoz, melyben a nép panaszait orvosolni kérik. Azt is beszélték Udvarhelyen, hogy négy vagy öt székely nemes ember a felett tanácskozott, hogy a székelyek élére állván, Moldvába vezessék ki őket, a hol a vajda sok ezer ember számára földet ígért.⁴⁾

Borsai állítólagos összeesküvéséről Buccow is jelentést tévén Bécsbe, Mária Terézia a vicekirálybíró vakmerő vállalatát szigorú büntetésre méltónak ítélte, s május 17-én utasította gr. Daunt, a haditanács elnökét, hogy Borsai vicekirálybíró a többi ismeretes vezérekkel együtt elfogatandó, s mindenki ellen,

¹⁾ Mária Terézia gróf Daunnak, Bécs, 1763 máj. 6-án; gróf Lázárnak és gróf Bethlennek máj. 8-án. A haditanács Siskovicsnak máj. 8-án. (Bécsi hadi levéltár: 289 és 289/3. sz.)

²⁾ Báró Siskovics gróf Daunnak, 1763 máj. 25. (Bécsi hadi levéltár: 326/3. sz.)

³⁾ Gróf Kálnoky a haditanácsnak, máj. 12. A haditanács Mária Teréziának, máj. 30. (Bécsi hadi levéltár: 326/4. sz.)

⁴⁾ Báró Siskovics gr. Daunnak. Nagy-Szeben, 1763 április 30. (Bécsi hadi levéltár: 749/6. sz.)

a ki a népet lázítja (*crimen seditionis*-t követ el), tekintet nélkül arra, hogy nemes-é vagy nem nemes, bünfenyítőleg (criminally) kell eljárni. Minthogy pedig ennek végrehajtása elegendő katonai erő nélkül nem történhetik, a dolog egyelőre titokban tartandó s addig nem foganatosítandó, míg az Erdélybe rendelt csapatok oda meg nem érkeztek. Siskovicssal a legnagyobb titoktartás alatt közöljék, hogy a csapatok megérkezéssel Udvarhelyszékre katonaságot szállásoltasson el, hogy szükség esetén kéznél legyen.¹⁾

Borsaiék elfogatására csak julius végén került a sor, addig a rendelet titokban tartatott.

A nép pedig forrongott tovább. 1763 május 31-én a viceszékyülésen Udvarhelyszék köznemesei, »úgy mint *armalista*, *donatarius*, *primipilus* és *darabont* egyenlő nemességű székelyek«, protestálnak a szék előtt a »*libertinus*, *ignobilis* és más efféle nemes székelekhez illetlen titulusok« ellen, »melyekkel illetlenül ruháztatnak, . . . a mérges mirigygyel járó halálnál keservesebb neveket nem szenvedhetvén.« A falvak is megegyeztek, hogy »senki ne mondja egyébképen, hanem becsületes nemes falunak.«²⁾

A június 28-án tartott viceszékyülésen »az Udvarhelyszéknek két filialisával együtt kiváltképpen való nemes lakosai, örökösei, igaz székelek« a szék tiszteitől »az egész archívumot első levelétől utolsó leveléig felhánytattani« s a székelyek szabadságleveleit másolatban jogaik védelmére kiadni kívánják; az ellen pedig protestálnak, hogy azokat másoknak kiadják.³⁾

Ugyanezen viceszékyülésen a szék közönsége az iránt folyamodik a szék tiszteihez és főnemeseihez, hogy őket »alábbvaló, de nemességben egyenlő gradusban levőket, tudatlanokat, ily terhes s majd elviselhetetlen inségük idején magukra ne hagyják«, el ne vonják, mint eddig, hanem oltalmazzák az ő kiváltságait, »minthogy nemesi szabadságuk egy fundamentumon épült.«⁴⁾

Udvarhelyszék »inségtől felettébb megszorított« közönsége már ekkor örömmel értette »felséges asszonyuk anyai kegyelmét«, hogy a fegyverrel való szolgálatot »nem oly erőszakos és igen kedvetlen móddal, mint az előbbi esztendőben szorongattattak«, hanem törvényes alapon kívánja. Örömmel hallják, hogy »hazánk nagy méltóságaiból és a hadi méltóságokból« új bizottság rendeltetett, mely a guberniummal egyetértve fog eljárni. Kéri azért a guberniumot, intézze úgy a dol-

¹⁾ Mária Terézia gr. Daunnak, 1763 máj. 17. U. o.

²⁾ A protestatio eredetije a megyei levéltárban.

³⁾ Eredetije u. o.

⁴⁾ Eredetije u. o.

got, hogy »szent törvényeiktől« el ne vonassanak; hívassék össze szokott ősi mód szerint a *natio gyűlése*: a királyné szent szándéka köröztessék előre minden székben; a mit a székely nemzet végez, az azután országgyűlés elé terjesztessék: »Így aztán léssen az, hogy a felséges fejedelem szentsége akarátja. anyai nagy szorgalmatossága, szegény nemzetünk törvényén épülvén, örömmel mégyen végben«. ¹⁾

Udvarhelyszék 1763 július 12-én generális székgyűlést tartott, a mikor is a szék közönsége terjedelmes emlékiratot intézett a szék tisztviselőihez és nemességéhez, melyben kiváltságaik együttes védelmére szólítják fel s kéri őket. Hivatkoznak egy nemzetből való származásukra, egyenlő nemesi jogaikra, védelmükre letett hitőkre, melyek alapján kéri, hogy »ne kívánják magokat tőlük megválasztani, kiket a természeti származás és a törvény elválhatatlanul egybekapcsoltak«. Minthogy — úgy mondanak — a katonaságra való felvételük iránt új systema vagy planum munkáltatik, kívánják a székely nemzetet gyűlésre összehívadni, s addig is a katonaság szervezését óvással és folyamodással megakadályozni. Hivatkozzék a székely nemzet a Leopold-féle diplomára s a régebbi törvényekre, melyeknek megtartására a királyné — »felséges gróf asszonyunk« — hitellel kötelezte magát. Ezek szerint — úgy mondanak — készek hazánk oltalmára és hasznára, tulajdon magok költségén, székely nemzetükből az ő szavazatjok szerint való tisztekkel fegyvert viselni, de különben dicséretes eleik nyomdoktól el nem távoznak. »Kiváltképen való nemesek« lévén, a birtoktalanokra vagyis parasztokra 1672-ben kivetett adót nem fizetik. birtokaik után nem adóznak, mert az nemesi birtok; a vármegyéket addig némi összeggel segítették, de nem adó számban; ezt most már rendes adóképp követelni kezdik: tovább ezt sem fizetik; postálkodást ezután nem végeznek, mert azzal törvény szerint nem tartoznak: szóval ezután semmi nemesi szabadságukkal meg nem egyező terhet nem viselnek. Ily értelemben való közös védelemre, pártfogásra hívják fel a szék előljáróit. ²⁾

Háromszék egy-telkes, lőfő és puskás nemes székelysége is átírt Udvarhelyszékhez, a fegyver felvételére való erőltetésüket keserves szóval panaszolván és kérvén a testvérszékét, hogy küldjenek követeket és folyamodványt a guberniumhoz, és ha kell, a királynéhoz, régi szabadságuk védelmére.

Udvarhelyszék jul. 12-én azt határozta, hogy a testvér-

¹⁾ Udvarhelyszék folyamodványa a guberniumhoz, 1673. jun. 28. (Megyei levéltár.)

²⁾ A megyei levéltárban: 1763. jul. 12.

székbeliek »keserves szenvedéseket fájlalják« és orvosolni a gubernium előtt külön kérvényükkel köteleességöknek tartják.¹⁾

Míg így Udvarhelyszék közönsége saját és székely testvérei sorsa javításán fáradozott és reménykedett: Bécsben a szék alkirálybírája, Borsai elfogatásán tanakodtak. A királyné megkérdezte erre nézve az erdélyi kancellária véleményét. Az erdélyi kancellária véleménye az volt, hogy ha a feljelentés igaz, kétségekívül lázítás bűne forog fen s bünyfenítő eljárás indítandó. De a feljelentetteket, mielőtt velük a feljelentés közöltetnék, Szebenbe kellene hívatni, a hol a gubernium elnöke csak azután értesítené őket a feljelentésről, és ha bűnösöknek találtatnak, fogatná el. Mert ha lakóhelyökön fogatnának el, nem valószínű ugyan az ellenállás, de biztosság okáért mégis 40—50 katona nélkül nem lehetne megkockáztatni, s mert lakásuk Szebentől 3—4 napi járás, ha onnan az ország egyik szögletéből a másikig foglyokként vitetnének, ez az egész országban a legnagyobb megdöbbenést idézné elő, annál is inkább, mert többször ígértetett legmagasabb biztossítással 1742-ben is, hogy ilyen elfogatás nem fog történni, s ez főkép most, midőn a nép a kétségbeesés miatt már is különféle kihágásokra ragadtatott, nagyon megfontolandó. Aggályos, nehogy az elfogatás híre az egész országot felzavarja, s főkép az Udvarhelylyel határos Csíkszékben és Háromszékben, melyek a legnagyobb felindulásban vannak, s melyek lakosai részint már is az erdőkre menekültek, az egész dolog még inkább növelné a kivándorlást, az élő-kincstár legnagyobb kárára. A kancellária tehát a Szebenbe idézést javasolja, hol az elfogatás kevesebb lármával s több biztossággal történhetnék.

A kancellár, gróf Bethlen Gábor azonban, úgy látszik, nem hisz az egész hírben, s meggondolandónak tartja, hogy ez az összeesküvés (conjuratio) a szék nyilvános gyűlésén már februárban történt legyen s csak júniusban jelentett fel, holott az ilyen gyűlésen százan vesznek részt, a dolog tehát addig titokban nem maradhatott. A feladó a késedelemmel, a gubernium a tüstént nem intézkedéssel szintén felelőssé tette magát, annál is inkább, mert az ilyen kihágás télen könnyebben megtorolható ennél a határszéli népnél, mint tavasszal és nyáron. A kancellár végül az összes rendetlenségek orvoslását sürgeti, *ne fors dum Romae consulatur, Saguntum pereat.*²⁾

Mária Terézia nem hajlott az erdélyi kancellária véle-

¹⁾ »A háromszéki minden renden lévő nemesi incolák« kérvénye Udvarhelyszékhez, és ennek jul. 12-iki végzése a megye levéltárában.

²⁾ Gróf Bethlen kancellár Mária Teréziának, 1763 július elején. (Bécsi hadi levéltár: 199/4. sz.)

ményére s megmaradt már jun. 23-án kifejezett azon határozata mellett, hogy Borsai és társai otthon fogassanak el, és mindenki ellen, a ki izgat, akár nemes, akár nem nemes. bünyügi vizsgálat indíttassék, s ebben a főhadparancsnokság és a gubernium egyetértve járjon el.¹⁾

A gubernium és a főhadparancsnok a királyné rendelete alapján intézkedtek az udvarhelyszéki állítólagos összeesküvők elfogatásáról. Az elfogatással Turati József őrnagy bízott meg, katonai assistentiával, a ki a megbízatást július 26—27-én cselfogásokkal végre is hajtotta.

Az elfogatandó *Borsai István* alkirálybíró Bögözön lakott, *Váradí Ferencz* székülő és ügyvéd Udvarhelyt, *Simon István* pedig Atyhán.

Az őrnagy Bözödbbe ment s egy őrmestert küldött át Bögözre, Borsaihoz, a székben kvártélyozó kapitány nevében megkérdezni, hogy otthon lesz-e másnap (jul. 25-én), mert hivatalos ügyben meg akarná látogatni. Borsai azt izente vissza, hogy másnap Mikeszszára, birtokára megy, s csak három hét múlva tér vissza. Az őrnagy erre két tisztet és két közlegényt az útra állított, a merre mennie kellett volna, hogy útközben fogják el s vigyék Segesvárra, a hol egy tiszt várta 20 lovassal, hogy onnan azután Szebenbe kísérje. A katonák azonban hiába vártak Borsaira egész nap és éjjel 12 óráig. Az őrnagy félrevezetve gondolván magát, jul. 26-án reggel a Bögöztől félóránnyira fekvő Bikafalvára ment, a hol egy félszázad katona volt összegyűjtve szemle ürügye alatt. Itt arról értesült, hogy Borsai otthon van. Azért Siegenthal kapitányt egy őrmesterrel és három közlegénnyel Bögözre küldötte, a ki Borsainak a legmagasabb parancsot tudtára adta. Az alkirálybíró legkevésbé sem vonakodott engedelmessé válni, csak annyit mondott, hogy ő ártatlan, lelkiismerete nyugodt, s nem is volt szükséges őt katonaság által elfogatni, mert a gubernium egyszerű rendeletére magától eljött volna. Kérte, hogy saját kocsjában utazhassék egy szolgájával, a mit megengedtek neki. Bözödből Keczére (Katzendorf) a kövári kerületbe, s onnan Nagy-Szebenbe vitették, megfelelő kísérettel.

A többiek július 27-én fogattak el. Az őrnagy kora reggel elküldött egy főhadnagyot, egy őrmestert és négy közlegényt Udvarhelyre, hogy Váradit fogják el. Feltűnés kikerülése végett csak a főhadnagyot és az őrmestert küldötte be a városba gyalog, a többieket félóránnyira kiint hagyta. A szék tisztjei éppen szokott heti gyűléseket tartották, Váradit

¹⁾ Mária Terézia gr. Daunnak, 1763. jul. 5. U. o.

val együtt, a székháznál. A főhadnagy stafétát küldött az őrnagyhoz, hogy a székháznál elfogja-e az ülnököt. Az őrnagy azt felelte, várjon míg haza megy, de előre közölje a másik alkirálybíróval Törökkel, hogy intézkedjék, nehogy valami zavargás támadjon. Az alkirálybíró intézkedett is, hogy a székházba időközben senkit be ne bocsássanak, s a városban is »patroliroztatott« a hajdukkal. Váradí pontban 12 órakor haza ment, a főhadnagy az őrmesterrel és négy közlegénnyel utána, és kihirdette előtte a parancsolatot. Váradí tüstént engedelmeskedett, felült a számára készen tartott katona-lóra. az őrnagyhoz vitetett, a ki egy tiszttel, egy káplárral s tizennégy közluszárral Segesvárra küldötte s az ott készen álló *commando*-nak Szebenbe szállítás végett átadatta.

Simon elfogatása végett, a ki Atyhán, Udvarhelytől három mérföldnyire lakott, az őrnagy egy hadnagyot és 30 közlegényt Etédre, Atyhától egy kis órányira rendelt, s jul. 26-án este elküldötte a hadnagynak a parancsot, hogy hajtsa végre. A hadnagy ismerős lévén Simonnal, s tudván, hogy nagyon népszerű nemcsak falujában, hanem a szomszéd falvakban is, jobbnak látta nem saját házában fogni el, hanem vadászatra csalni magával. Simon a hadnagy vadászatra hívására azt felelte, hogy előbb szénagyűjtő munkásait akarja megnézni. Erre a hadnagy egy káplárt és négy közlegényt a réttől nem messzire fekvő erdőbe rejtőztetett el s maga Simonnal a rétre ment, és onnan az erdőbe csalva elfogatta, készen tartott lóra ültette, Segesvárra vitte s ott átadta a parancsnokságnak, hogy Szebenbe kísérjék. Simon nem tűrte oly nyugodtan az elfogatást mint társai; midőn Szenterzsébeten vitték keresztül, az együtt lévő falusi népnek azt kiáltotta: hazánk miatt fogtak el, mert sohasem akartam eladni magamat!

Az udvarhelyszéki hazafiak elfogatása nagy feltűnést keltett a szomszédos falvakban, de zavargás nem történt miatta. Szenterzsébeten és Nagy-Solymoson a nép éjszakára nem maradt otthon, hanem az erdőbe, hegyekbe menekült, s még jul. 29-én sem merték az éjszakát házaikban tölteni.

A gubernium az elfogottak vizsgálatának vezetésére bizottságot küldött ki, melynek tagjai voltak gróf Haller titkos és guberniális tanácsos elnöklete alatt gróf Teleki és Hutter főkormányzszéki tanácsosok és Halmágyi kormányzszéki titkár.¹⁾

¹⁾ *Joseph von Turati* ezredes »rapport«-ja a három udvarhelyszéki nemes elfogatásáról. Nagy-Szebenben, 1763. jul. 30. Siskovics felküldi gróf Daunnak, Montoja a hadi tanácsnak, 1763. aug. 3. (Bécsi hadi levéltár: 755/1. sz.)

Mária Terézia az elfogatást aug. 13-án veszi tudomásúl a haditanács jelentéséből, s megbízza az erdélyi kancelláriát, hagyja meg a guberniumnak, hogy az elfogottakat sürgősen és minden részreahajlás nélkül vallatás alá fogja.¹⁾

A vallatás soká tartott s csak októberre fejeztetett be a kirendelt vizsgáló bizottság által. A vizsgálat — daczára ama tanuk kihallgatásának, a kikre a feljelentők hivatkoztak — semmi bűntényt nem állapíthatott meg Borsai terhére, sőt egészen ártatlannak találta őt.²⁾

Midőn erről báró Siskovics jelentést küld Bécsbe, megjegyzi, hogy hasonló az eredmény a legtöbb panaszszal, melyet a nemesek ellen adtak be, a miből ismét csak az tűnik ki, hogy báró Buccow eljárása oka legfőképen annak, hogy a határőrség még mindig nincs szervezve.³⁾

Borsait azonban mégsem bocsátották szabadon, hanem várták a királyné további rendeletét. A királyné pedig egyelőre tudomásul vévén a Borsai ártatlanságáról szóló tudósítást, elhatározását a per befejezésétől s a főkormányzékai tanácsosok szavazatától tette függővé. A per a többiek ellen tovább húzódott, a minek végét Borsai nem érte meg, »mert tovább való fogságától karácsony előtt természeti vagy erőszakos halál által (nem tudatik) megmenekedett.« Két társára annyit kisütöttek, hogy a szék népének nevében protestáltak az akkorigban felállítandó *continua táblának modalitása* (t. i. az állandó törvényszéknek szervezése) ellen, a miért őt esztendei rabságra ítéltettek. A per, úgy látszik, másokat is belevont a bűnvádi vizsgálatba, mert 1764 július havában újabb elfogatás történt Udvarhelyszéken, és pedig »almási Bara Mihály prókátor és bikafalvi Benczédi György szabad ember, hogy az fennebb említett protestationak írásban való vételében eszközök lettek, u. m. az első diktálása, a második írása által . . . elfogattak és Szebenben vitetvén, három esztendei fogságra sententiázattak.« Kérésökre azonban megnyerték, hogy Székely-Udvarhelyre vitték őket, s ott a városban voltak »tágas fogságban« az ott kvártélyozó katonaság őrizete alatt, sőt Váradinak és Simonnak a hosszú fogság egy része el is engedtetett.⁴⁾

¹⁾ Bécsi hadi levéltár: 755/1. aug. 13.

²⁾ Báró Siskovics gróf Daunnak, Nagy-Szeben, 1763. okt. 1. »Der Edelmann Borsa . . . gänzlich unschuldig befunden.«

³⁾ »Der von dem H. General der Cavallerie Br. Buccow vorgeschlagene Fuss der Einrichtung an und für sich selbst die Hauptursache sey, warum die Landmiliz bishero zu keiner Standhaftigkeit gelangen könne.« U. o.

⁴⁾ *Szeles János* id. m. id. h. 584. 1.

Igy nyomták el Udvarhelyszéken erőszakkal, terrorizmussal a szabad szót, a régi kiváltságok és törvények védelmét, a nép vezéreinek elfogatása s jórészt ártatlanul rabságban tartása által. A nép azután vezér nélkül maradván, kénytelen-kelletlen betereteltetett az új katonai, bíraskodási és adózási rendszer igájába.

A királyné végső elhatározása még meg sem jelent, midőn Bardócz-széken, a hol egy huszár-ezredet kívántak az új terv szerint felállítani, a fegyver felvételét újra szorgalmazni kezdték. Baróthon 1763 okt. 6-án *B. de Kötzi* kapitány sajtáságos parancsolatot adott ki, mely szerint: »Parancsolatja báró Siskovics generális ó Excellentiájának, publicáltatja, az melyek az fegyvert letötték, minden további gondolkodás nélkül felvegyék és a tiszt urak nekik fegyvert adjanak; az fegyver felvérese után a kik tökéletlenséget elé vesznek, ma felveszi, holnap leteszi, azok hadi articulus szerént meg fognak büntettetni; a melyek fegyvert akarnak venni. Baróthra jöjjenek . . . mivel ő felségének teljes szándéka, akarátja és parancsolatja.«¹⁾

* * *

Mária Terézia 1763 okt. 8-án kelt nyílt parancsban adta ki végleges elhatározását a székely határőrség szervezését illetőleg. Elhatározta — úgymond — nemzeti avagy határszéli katonaság felállítását, melynek feladata lesz a határszéli szorosokat, a havasi ösvényeket és álutakat őrizni, az ellenség beütése, a pestis behurczolása és a csempészes megakadályozása végett; a közönséges csendességet fentartani »és az üdő s alkalmatosság úgy kívánván, minden országainknak és birodalmainknak oltalmára szolgálatjokat fordítani«. Erre a czélra legalkalmasabbnak találta Erdély lakosai között a székely nemzetet, »a ki tudniillik a régi üdőkben viselt hadakozásokból nem kicsin dicsőséget nyert magának, mind a haza törvényeire, mind pedig különös rendtartására való nézve.«

Megbízta azért gyalakuti gróf *Lázár Jánost*, bethleni gróf *Bethlen Miklóst* és ontopai báró *Siskovics Józsefet*, hogy Csik, Háromszék és Bardócz székely székekben a határőrséget szervezzék. Úgy hallja — úgymond — hogy többen közülök önként katonaságra állottak s hitök letételével is magokat kötelezték, de azután a kiosztott fegyvert letették; ezek büntetést érdemelnének, de megkegyelmez nekik, oly feltétellel, hogy »általhágott kötelességek mellé visszatérjenek«,

¹⁾ Eredetije a Bardócz-füszéki levéltárban.

másként a büntetésnek keménységét fogják tapasztalni, s az izgatókat is érdemlett büntetés alá fogja vetni. A kik pedig fegyverben maradtak, »ezen esztendőben minden adónak terhétől mentek legyenek«. Int mindenkit, hogy igyekezzenek ezen dolgot az egész hazának javára teljes erővel előmozdítani.¹⁾

A kormányzékhez is rendeletet küldött a királyné, hogy a határőrséget szervező bizottságot mindenben támogassák.²⁾

Egy másik ugyanakkor kelt pátensben a székely határőrök szervezetét, jogait és kötelességeit határozza meg a királyné. E szerint a meghatározott három szék szabad székelyeiből két gyalog ezred alakítandó tizenkét századdal (3000—3000 főből) és egy lovas ezred nyolcz századdal (1500 főből); a többi székek határőrséggé szervezését későbbre tartja fen, ha szükségét látná. Zsoldúl gyalognak 4, lovasnak 8 krt szab napjára, táborba szállás esetén kenyér-zsoldot és ló-porciót is fognak kapni, mint más határőrök. Fegyverrel (kard, puska, lőszer, szijjak) elláttatnak. Béke idején adójuk harmadrésze alól, háború idején egészen fölmentetnek; a háborúban elesettek özvegyei sem fognak adót fizetni. A közmunkáktól (kivéve az útépitést) felmentetnek.

Egyenruhájok lesz (az előbb kezdett költségesebbet elhagyván, a mit azonban a már azzal felruházottak viselhetnek) fehér zeke, fehér mellény és nadrág, kún süveg vagy csákó; az ezredeket a hajtóka színe különböztesse meg.³⁾

A biztosokhoz intézett leiratban megsürgeti a dologhoz látást.

Mária Terézia Buccowot 1763 okt. 14-én kelt rendeletével visszaküldé Erdélybe, meghagyván neki, hogy a gubernium vezetését tovább folytassa, de a határőrséget szervező bizottságot háborítatlanul működni engedje, s minden önhatalmú intézkedéstől tartózkodjék.⁴⁾

Buccow sietett vissza Erdélybe s 1763 okt. 31-én már maga írja alá és küldeti szét a gubernium részéről a királyné rendeleteit az érdekelt székekhez, meghagyván, hogy azokat falvanként hirdessék ki s a kiszállandó bizottságot munkájában támogassák.⁵⁾ A kihirdetésre nézve utasítást is adtak,

¹⁾ Rescriptum regium ex 1763. 8. Oct. (A latin eredeti s a gubernium által kiadott magyar fordítás Csik megye levéltárában.)

²⁾ 1763 okt. 8. Csik megye levéltárában és a bécsi hadi levéltárban: 562/208. sz. a.

³⁾ Bécsi hadi levéltárban: 1763. okt. 562/2.

⁴⁾ »Besonders von aller eigenmächtigkeit sich pflichtmässig enthalten solle«. Mária Terézia Buccownak, 1763. okt. 14. (Bécsi hadi levéltár: okt. 403/1.)

⁵⁾ A gubernium rendeletei okt. 31. és nov. 4. (Csik megye levéltára.)

meghagyván, hogy a kihirdetésre össze kell hívni az egész falut és fel kell jegyezni »mit felelnek, mi elméjeket, szándékokat mutatják?«¹⁾

A pátens kihirdetése a székely székekben november végén és december elején hajtattott végre az arra kirendelt székülők, jegyzők és bírák által, a kik a nép feleletét írásba foglalták. A nép mindenfelé egyértelműleg kijelentette, hogy a mult évi katonai összeírásra 500 frt büntetéssel való fenyegetéssel kényszerítették, s azzal az ígérettel, hogy a nemesektől és királybíráktól függeni nem fognak, nemes-sót kapnak, adót nem fizetnek, székeikből ki nem vitetnek; sok kízással és executióval vonattak mérték alá s úgy vették fel a fegyvert; de midőn az ígéretek nem teljesítették s a katonai szolgálat terheit megismerték -- »azután is nem szülvén az rajtuk való súlyos kízás, executorozás, lábaiknak megvasztatása, vállaiknak puskával való megterhelése« -- s hallották, hogy a királyné önkéntes katonaságot akar és senkit sem kíván erőszakkal kényszeríteni, s midőn Buccow maga is kijelentette ezt a csikszeredai vár előtt: letették a fegyvert s többé felvenni nem akarják, annál kevésbbé, hogy adót kellene fizetniök s más országokba is kivitetnének; ők tehát készek adózni mint eddig, de nem katonáskodnak.²⁾

A bizottság nov. 20-án kezdte meg működését Székely-Udvarhelyt tartott ülésével. Felolvastattott ő felsége pátense s annak magyar fordítása; elhatározták, hogy a nép előtt ezt fogják felolvasni és aláírásaikkal kiadni. Udvarhelyről Csik-Somlyóra mentek s itt nov. 23—24-én elhatározták, hogy a katonai rendszabályokat (regulamentum) is magyarra fordítják, a mit 25-én elvégezvén, 26-ára Dánfalvára, 28-ára pedig Gyergyó-Szentmiklóstra mentek, hogy rendszeres működésüket ott kezdjék meg.

Gyergyóban, a hol egy évvel azelőtt is kezdték a toborzást, leginkább megmaradt a nép fegyverben, s itt a kirendelt rendes katonaság, a szék tisztei és a kath. papság segédkezése mellett óvó intézkedések közben zavartalanul ment végbe az összeírás: Szentmiklóson nov. 29-én, a gyergyai falvakban nov. 30-án és decz. 1—16-án. Minden lófőt, drabantot és szabad székelyt összeírtak, az egytelkes nemesekig bezárólag. A gyergyaiakból négy gyalog és egy lovas század telt ki, amazokba 250—250 embert, ezekbe 186-ot számítván. Az összeírtakat négy osztályba sorozták: 1. felfegyverzett rendes katonák

¹⁾ Az utasítás megvan Csik megye levéltárában.

²⁾ A csikszéki falvak feleletei a királyi pátens kihirdetésére, nov. 18. — dec. 2. (Csik megye levéltárában lévő jegyzőkönyvek.)

(armati); 2. számfelettiök (supernumerarii), a kik alkalmasok. de nem fegyvereztetek fel; 3. utódok (succedentes). kik még nem érték el a törvényes kort; 4. alkalmatlanok (inhabiles). azaz öregek vagy gyengék osztályába.

Deczember 18-án volt a zászlószentelés és eskütétel Gyergyó-Szentmiklóson az örmény templomban. A bizottság még néhány napig Gyergyóban maradt a panaszok, sérelmek. kérvények elintézésével foglalkozva s jelentéseket írva a királynénak is, melyekben megelégedéssel jelentik a gyergyai egyetlen nemesek és szabad székelyek összeírását, felesketését, a mi minden erőszak nélkül ment végbe.¹⁾

A királyi bizottság decz. 26-án Fel-Csikba ment át, és Csik-Szenttamáson az ott lakók, a csik-szentdomokosiak és a jenőfalviak előtt felolvasták a királyné nyílt rendeletét, sor-katonasággal körülvéve. A hangulat itt egészen más volt mint Gyergyóban, s az összeírás csakhamar megakadt. Midőn decz. 27-én az összeírást Szenttamáson megkezdették, azt a hírt vette a bizottság, hogy Mádéfalváról négy felfegyverzett ember kivételével a férfiak mind, továbbá Madaras, Taplocza, Szépvíz, Szentmihály és a környékbeli falvak férfi lakosságának nagy része, mintegy 1200 ember felkerekedett és a Moldva felőli határhegységbe (a szépvízi erdőkebe) menekült, azzal a kijelentéssel, hogy mivel ő felsége őket a fegyver felvételére kényszeríteni nem akarja, tehát ők nem is veszik fel a fegyvert, inkább kivándorolnak Moldovába.

A bizottság megpróbálta küldöttek által szép szerivel és fenyegetésekkel lecsendesíteni és visszahívni őket, eltiltván a falvakat a velők való közlekedéstől; de hiába.

A bizottság alább ment Dánfalvára, a honnan báró Siskovics a katonaságot Mádéfalvára küldötte, hogy az asszonyokat és leányokat a faluból kiűzzék a férfiak után; a mi nagy sírás-rívás között meg is történt; a fiugyermekeket, a kiket leginkább szíven viselt a nép, visszatartották. Ezt szándékozott tenni a berendelt katonaság megérkezése után a többi falvakkal is. Egyben kihirdették, hogy a vissza nem térők házaieromboltatnak.

Híre jött, hogy a csik-szeredaiak is meg akarnak szökni éjjel. Báró Bornemisza főkirálybíró és csik-szentdomokosi Sándor László kir. adószedő küldetett hozzájuk feltartóztatásukra s az erdőkebe menekültek visszahívására, kikhez előbb már Blási Adám alkirálybíró küldetett. Ez megtalálta őket a szépvízi

¹⁾ A királyi bizottság Mária Teréziának, 1763. decz. 24. Gyergyó-Szentmiklós. Báró Siskovics gróf Daunnak, decz. 25. (Bécsi hadi levéltár: 1764. jan. 650/7. 399/1.)

erdőben, a hol a téli zord idő daczára szabadban táboroztak, de kijelentették, hogy soha katonákká nem lesznek, s mindaddig, míg attól fel nem mentetnek, vissza nem térnek. Emlékiratot is intéztek a bizottsághoz, melyben régi kiváltságaikra, a királyné önkéntes katonaság kívánására hivatkozva kijelentették, hogy semmiféle fenyegetésre »egész az akasztófaig« nem fognak megjelenni a bizottság előtt, nehogy erőszakkal a fegyver felvételére kényszeríttessenek, a mit a királyné maga sem akar, s kijelenték, hogy még ha erőszakkal felvételnek is vőlök a fegyvert, a letett hitet magokra kötelezőnek nem tartanák. Óvást tesznek ez ellen s kéri a bizottságot, hagyjon nekik békét, mert ők engedelmes adófizetők kívánnak maradni jövedőre is, de katonák semmiképen sem lesznek. A főkirálybíró s Borsos Lázár alsíki alkirálybíró közbenjárása sem használt, a nép átokra fakadt a tisztviselők és nemesek ellen, mint a kik e nyomorúság okozói; sürgették a bizottság válaszát, mert megunták az erdőben szenvedett nyomorúságot, s kijelentették, hogy újév napján túl nem várnak.

A bizottság nem válaszolván, az erdőbe menekült fel- és alsíki lakosok, kik két különböző helyen táboroztak. 1764 újév napján írott óvást küldtek a bizottsághoz, melyben isten és emberek előtt kijelentik, hogy ők nem lesznek okai, ha az erőszakoskodás valami nagyra kényszeríti őket. A bizottság a küldöttnek kijelentette, hogy a hazatérők minden méltatlanságtól mentek lesznek, az ellenszegülők azonban maguknak tulajdonítsák a következményeket. A bujtogatók kiadására jutalmat tűztek ki, azt tartván, hogy tanácsadóik tanult emberek: három plebánusra gyanakodtak.

A bizottság 1764 január 2-án Csik-Taploczára tette át szállását, hogy közelebb legyen Szépvízhez, a menekültek tanyáihoz, s a szintén forrongó Alcsikhoz és főkép a várva-várt katonai segítséghez.

A drámai bonyodalom napról napra növekedett. A menekültek felhívására Háromszék is megmozdult (jan. 2.) s a nép Kászon felől tömegesen húzódott a csíki határhavasok allyába, a ménasági völgybe, összeköttetésbe lépve a csíki menekültekkel. A csíkiak Udvarhelyszék lakosságát is segítségre szólították, a minek ellensúlyozására a bizottság a szék tiszteinek meghagyta, hogy jelenjenek meg személyesen a gyanusabb falvakban s a népet az összeesküvéstől óva intsek és tartóztassák.¹⁾ Udvarhelyszéken, melynek csak egy része, Bardóczfuszék volt közvetlenül érdekelve, a csilapításnak volt hatása,

¹⁾ *Teleki Domokos* id. m. 97. 1.

de Háromszékről mintegy 500 ember vonult fel Csikba. Ezek ugyan békés szándékukról írásbeli nyilatkozatot küldöttek a bizottságnak jan. 4-én egy huszár által Ménaság-Ujfaluból, de lehet, hogy csak arra a hírvételre, hogy a Trautmansdorff-vasasok Udvarhelyről jan. 4-én már megérkeztek és a hegyaljai falvakba rendeltettek. A »háromszéki és kászoni, fegyvert soha nem vett és fegyvert letett szegény adózó nép« kijelenti ebben, hogy azokra a rémhírekre, hogy a bizottság nagy katonai erővel készül rájuk a fegyvert felvételni, vagy őket egészen elpusztítani, kerekedtek fel tömegesen, mert követet nem kaphattak, hogy a bizottság előtt a rémhír elosztatásáért esedezzenek. Másnap írásban adják be kérvényüket. A réműltókben elbujdosott csikiakat is arra bátorították, hogy a bizottság lábai elé borulván, minden sérelmeiket együtt terjeszszék elő. A nagy Isten nevében kéri a bizottságot, hogy rossz szándékot ne gondoljon felőlük s hogy nekik se legyen bántódásuk.¹⁾

Ugy látszik, hogy a háromszékiek csatlakozása idézte elő azt a fordulatot, hogy a csikiak a hegyekről leereszkedtek s jan. 4-én a háromszékiekkel együtt Szépvízre beszállottak, s a katonasággal barátkozva, jelentették a bizottságnak, hogy másnap tömegesen mennek elibe, kérvényüket átnyujtani. A bizottság azt izente, hogy tömegesen ne jöjjenek, hanem két küldött által adják elő kívánságukat, mert ha tömegesen jönnek, ágyulóvéssel fognak visszaiüzetni.

A feszültség elérte tetőfokát: a bizottság ágyúkkal fenyegetődözött, a nép pedig azzal felelt vissza, »hogy még az ágyúkon is keresztül mennek, nem csak elibe«.

Ilyen izgatott és elszánt hangulatban vonult a nép jan. 5-én hadi rendben, mintegy kétezeren, köztük a háromszékiek s jan. 6-án a többiek is, Mádéfalvára az Olt mellé, a bizottság háta mögé, Udvarhelyszék határszélére, onnan is segítséget várván Parajd felől, s a felfegyverzett gyergyaiakat is felkelésre bírni kívánván.

A kémszemlére küldött Persina kapitány jelentése szerint a nép felének tüzelő fegyvere és hozzá való munitiója volt, a háromszékiek is részben fegyverrel, részben vasbotokkal, fejszékkel voltak felkészülve. A bizottság s főkép báró Siskovics, a ki a katonai erővel rendelkezett, legtanácsosabbnak tartotta volna a határhegyek alatt lévő falvakat katonasággal megszállva, a menekülteket elzárni és kiéheztetni, de minthogy Csikban mindössze hatvan ember volt az Okkely-ezredből, s ez és a bizott-

¹⁾ A háromszékiek és kászoniak a bizottságnak. Menyeság-Ujfalú, 1764 jan. 4. (Bécsi hadi levéltár: 650/7. sz.)

ság mellé rendelt ötven főnyi Kálnoky-féle huszár a határszéli falvak megszállására nem volt elegendő: tüstént intézkedett, hogy Udvarhelyszékről az ott állomásozó Trautmansdorf-féle vértések másfél század lovasa és a Háromszéken állomásozó Okkely-ezred két század gyalogsága haladéktalanul Csikba induljon, hogy megérkezése után, a mit jan. 5-re vártak, a falvakat megszállhassa. Minthogy pedig ezen intézkedés következtében Udvarhelyszék katonaság nélkül maradt s Háromszék őrsege felére olvadt: Buccowtól Udvarhelyre és Háromszékre egy-egy század lovasat kért küldetni, mert tartani lehetett az ottani nép mozgalmától is, és két gyalog ezredet Szebenből Brassóba áthelyezni, hogy szükség esetére kéznél legyen.¹⁾ Gróf Bethlen Miklós pedig, mint tartományi főbiztos, meghagyta Udvarhelyszék tiszteinek, hogy a »zászlók szentelésire« székökből Csikba rendelt vasasoknak a magokkal hozandó négy napi ló-portiόν kívül még 800 portiót késedelem nélkül utánok küldjenek.²⁾

Ezek a katonai intézkedések mutatják, hogy a bizottság kevésbé bízott a békés megoldás lehetőségében, és el volt szánva a gordiusi csomót, ha kell, karddal vágni ketté.

Egyéb erélyes intézkedések is erre vallanak. A nép felkelésének hírére a bizottság jan. 6-án reggel nyílt rendeletet küldött Mádéfalvára, hogy írásban vagy két követ által jelentsek ki minden haladék nélkül: akarnak-e a királyi pátenseknek meghallgatására megjelenni, avagy nem? és ha igen: mikor? Büntetés terhe alatt tiltja, hogy más falubeli embert házaiknál meg ne tőrjenek. Az esetleg náluk lévő székely katonák is tüstént haza menjenek, különben mint pártütők fognak megbüntettetni. A ki a zenebona okozóit, tanácsadóit, előljáróit csak titokban is bejelenti, 20 arany, a ki ilyet fogva elhoz, 100 arany jutalmat nyer. A háromszékieket külön is inti a bizottság, hogy ki-ki menjen haza, mert 10-én vizsgálatot tartanak azok kipuhatólására, a kik otthon nem találtnak.³⁾

A rendeletet kihirdették s egy Kálnoky-huszár által öt példányban szétosztották.

A nép két követet küldött a bizottsághoz, egy mádéfalvi és egy kökösi (háromszéki) lakost,⁴⁾ mentegetőzni, jelentvén

¹⁾ Báró Siskovics gr. Daunnak. Dánfalva, 1763 decz. 31.

²⁾ Dánfalva, 1763 decz. 30. (Udvarhely megye levéltára.)

³⁾ A mádéfalviakhoz intézett felhívás kelt Csik-Taploczán, 1764 jan. 6. (Bécsi hadi levéltár: 650/7. sz.)

⁴⁾ A bizottság január 12-én egy mádéfalvi és egy udvarhelyi embert ír. *Teleki Domokos* (id. m. 100. l.) megnevezi a következőket is *László József* mádéfalvi, és *Nagy József* kökösi lakos személyében.

írásban is, hogy a háromszékiek és kászoniak emlékiratát, a Vízkereszt ünnepe miatt, csak másnap hozhatják el, kérvén a bizottságot, ne vegye rossz néven e csekély késedelmet.

A bizottság válasza az volt, hogy a kérvény hátára írta az előbbi rendeletet s előszóval is intette őket a hűségre.

A bizottság úgy magyarázta ezt a késedelmet, hogy csak időt akarnak nyerni Udvarhely, Gyergyó csatlakozására, s látván, hogy a felfegyverzetek is ingadoznak, hogy a néptömeg naponként szaporodik, hogy az élelem fogytával előbb-utóbb rablásra vetemednek, s hogy még ha sikerülne is most szép szerivel lecsilapítani őket, később feltámadnának, mert első kérvényükben is vakmerően kijelentették, hogy a katonaságot »a bitófáig« fel nem veszik, s ha kényszerítettnek sem tartják jövődre nézve kötelezőnek és protestálnak ellene: mindezek miatt január 6-án elhatározta, hogy az engedetlenséget erőszakkal töri meg s a lázongó tömeget szétvereti.

Idáig fejlődött tehát Buccow gyűlöletes rendszere, az a kétszínűség, melylyel a kormány a székelységet határőrökké lenni eröltette, hogy míg a királyné mindig csak *önkéntes* katonáskodást kívánt, a túlbuzgó katonai és a meghunyászkodó polgári biztosok *erőszakkal* is törekedtek a kívánt czélt elérni s ez által a bécsi kormány előtt érdemeket szerezni.

Ebből a dilemmából és visszás helyzetből a békés kibontakozás szinte lehetetlennek látszott. Kétségtelen, hogy a nép álláspontja törvényszerű, jogos és méltányos volt; de a bizottság sem tehetett egyebet, mint vagy félbehagyni a megkezdett katonai szervezést, mi által a nép szenvedélye gátat törve bizonyára a nemességen állott volna bosszút, vagy pedig karhatalommal, erőszakkal szerezni érvényt a királyné okt. 8-iki rendeletének, mely szerint »semmiféle mozgalom által ne engedjék magokat megakadályozni s minden módot alkalmazni tartoznak a munkálat végrehajtására«. ¹⁾

A koczka tehát el volt vetve: a nép erőszakos ellenállásával a katonai erőszak állott szembe.

A bizottság elhatározta, hogy jan. 7-én hajnalban Mádéfalvát megtámadtatta s a népet szétvereti.

Bárá Siskovics altábornagy, a bizottság katona tagja, a mádэфalvi veszedelem értelmi szerzője, ²⁾ jan. 6-án Mádéfalva környékét Magdeburg kapitány által recognoscáltatta s Caratto

¹⁾ A királynénak Csik-Rákosról 1764 jan. 14-én küldött jelentésben. (Bécsi hadi levéltár: Február 23. 183/3. sz.)

²⁾ A bécsi haditanácsához intézett jelentéseiben is rendszeren egyes számban, magáról beszél, mint intézkedőről. (L. jan. 14-iki jelentését a bécsi hadi levéltárban: 1650/7. sz.)

alezredesnek rendeletet adott, hogy Mádéfalvát január 7-én hajnalban az Okkely-gyalogezred négy századával, mintegy ezer emberrel, két tábori ágyuval, a Trautmansdorf-vasasok másfél lovas századával s harmincz Kálnoky-huszárral, összesen tehát mintegy 1300 katonával, vegye körül, a tüzelő fegyverrel ellenálló népet a vasasok és huszárok által megvagdalva űzze haza, a fegyverteleneket megriasztva kergesse széjjel; ha pedig a nép a faluban elszánt ellenállást tanúsítana, nehogy a katonaság hiábavaló veszélynek tétessék ki, a falut gyujtassa fel.

Caratto a szigorú rendeletet a kellesténél is szigorúbban hajtotta végre.

Jan. 7-én hajnalban Mádéfalvát négy oldalról körülfogja, az egyik ágyut az Udvarhely felőli oldalon, a falu főutczája felett uralkodó dombon, a másikat a Rákos felé vezető úton állítja fel. A Mádéfalván összegyűlt népet ágyudörgés riasztotta fel csendes álmából, a mit a katonaság támadása követett a megrohant faluba. A nép a hivatalos jelentések szerint ellentállott, a házak ablakaiból lövöldözni kezdett, s főkép a háromszékiek arra buzdították egymást, hogy senki magát ne adja. A katonaság ennek következtében felgyujtotta a falut, melynek mintegy fele leégett. A nép a lángba borított házakból menekült s az utczákon csoportosult, de az ágyulövések s a vasas németek és huszárok által szétveretett, úgy hogy a falu csakhamar kiürült s mindenki menekült, a merre látott. A katonák vad kegyetlenséggel kaszabolták a védtelen népet, még a tágas mezőn is, melyet mindenfelé holttestek borítottak.

Hogy a nép komoly ellentállást nem fejthetett ki, mutatja az, hogy a katonaság részéről mindössze egy ló esett el lövés miatt. Nagy huszárhadnagy a karján kapott könnyű sebet, egy vasas káplár pedig »contusiót« ütés következtében. Annál inkább elítélendő tehát az embertelen mészárlás, a mit a katonaság elkövetett, holttestekkel horítván a falu utcáját és a tágas mezőt.

A mádéfalvi veszedelem értelmi szerzői az elesettek számát még jan. 14-én sem tudják vagy akarják megírni a királynénak, »mert — teszük hozzá tettetett naivsággal — a holttestek a nagy mezőn szétszórva fekszenek s némelyek a rokonok által tisztességes eltemetés végett elvitettek«. A kikért nem jelentkeztek, azokat, különösen a háromszékieket, az országot mellett közös sírba temették.¹⁾ Igérik azonban a falvakban való összeírás alapján a hiteles kimutatást, mintha bizony ez

¹⁾ Ezt a honfiai kegyelet később három keresztfával s napjainkban díszes emlékoszloppal jelölte meg.

inkább célra vezetne. A bizottság jegyzőjének, Halmágyinak naplója 180-ra teszi a halottak számát. Benkő József 186 halottat és 34 sebesültet mond.

A sebesültek száma több is lehetett, mert az első hivatalos jelentés kérkedve említi, hogy az életben maradt háromszékiek véres fejjel szaladtak még az nap haza Alesikon keresztül, épúgy az alsó- és felső-csikiak is majdnem mindnyájan haza tértek s kegyelemért esedeznek.¹⁾

Az elfogottak száma négyszázra rúgott; ezt maga a bizottság is sokalyán, minden faluból csak kettőt-hármat tartottak vissza fogságban a további vizsgálat céljából.

Ez a gyászos hírnévre jutott *mádéfalvi veszedelem* (az egykori chronisticon szerint: sICVLICIDIVM = 1764), a székely határőrség szervezése vérkeresztelőjének rövid története.

* * *

A történelem elfogulatlan ítélete s az élő kegyelet a jogait védő népnek szolgáltatott igazságot; a kormány célzataihoz eszközül szolgáló bizottságnak legfőlebb az önvédelem enyhítő körülményét számíthatja be, de azt a nyíltan bevallott elvet, hogy a cél szentesíti az eszközt, a politikai morál is visszautasítja.

»Nem lehetett másként célt érni«, — vallja a királynéhoz intézett jelentés: ezért kellett annyi ártatlan vért ontani!

Annyi bizonyos, hogy a vérontás és terrorizmus célszerűnek bizonyult: a mi szép szerivel lehetetlennek mutatkozott. a mádéfalvi elrettentő példa után nagyobb akadály nélkül haladt előre.

A határőrséget szervező bizottság a mádéfalvi vérontást követő napon felhívást intézett Csik- és Kászon-szék s külön Háromszék minden szabad lakosaihoz, hogy »a véghez ment szomorú példából« látván, mi légyen a király ellen való rugódozásnak és engedetlenségnek jutalma, tüstént magok házokban beszálljanak, a kiadandó fegyvereket felvegyék és ő felségét híven szolgálják; idegen embereket be ne fogadjanak, sőt megkötözve kézbe adják; a kik továbbra is ellenkeznek, szörnyű halállal bünhődnek.²⁾

Háromszéken ugyanaz nap a főkirálybíró az összes esperesekhez intézett egy kérő levelet, hogy a népet csilapítsák, világosítsák fel és bírják engedelmességre. Talán szükség sem

¹⁾ Teleki Domokos id. m. 106. l.

²⁾ Bécsi hadi levéltár: 650/7. sz.

volt erre, annyira csilapító hatással volt a Mádéfalván el-esett s onnan sebesülten haza tért atyafiak szomorú példája.)

Udvarhelyről ifj. báró Daniel István főtiszt azt jelentette, hogy a nép fegyelemben tartására a szükséges rendelkezéseket megtette, és semmi nyomát sem találta a más székbellekkel való összeesküvésnek.

A bizottság jan. 10-én megkezdhette rendes működését Rákoson, s jan. 17-én be is fejezhette a felcsikiak két zászlaja felszentelését és az új katonák felesketését. Mádéfalváról 93 gyalog katona, 77 gyermek és 29 alkalmatlan iratott össze, a lovassághoz nyolcz katona, öt növendék.

Jan. 18-án Szentimrén kezdi a bizottság Al-Csik besorozását, s 26-án itt is két zászlót szentel. Jan. 29—31-én Kászon-széket sorozzák és esketik fel Feltizen.

Az eredmény az lett, hogy Gyergyóból kikerült négy gyalog század 1000 emberrel és egy lovas század 188 fővel, nem számítva a számfelettieket, gyermekeket és alkalmatlanokat. Fel-Csikból — három alcsiki falu: Zsögöd, Szentlélek és Mindszent hozzáadásával — kikerült négy gyalog század 1000 emberrel és egy lovas század 187 emberrel. Al-Csikból alakult három gyalog század 750 főnyi tényleges katonával, s egy huszár-század, Kászonnal együtt 187 főből. Kászonból kikerült még egy gyalog század, 250 emberrel.

Csik, Gyergyó és Kászon-székből tehát megalakult az 1-ső székely ezred 3000 emberrel s 1212 számfeletti katonával; a huszár ezredhez besoroztatott három századba 562 tényleges és 208 számfeletti; és így ebből a székből összesen 4982 ember.²⁾

Ezredesük a mádéfalvi vérengző, *Caratto Manó* lett.

A sorozó bizottság febr. 3-án átment Háromszékbe s Kézdi-Vásárhelyt kezdte meg működését. A hó közepéig befejezte *Kézdi-szék* összeírását és felesketését. Febr. 16—26-án írták össze és eskették fel Zabolán *Orbai*-széket, márcz. 6-án Uzonban *Sepsi*-széket, és márcz. 13-án Nagy-Ajtán *Miklós-vár*-széket.

Midőn Nagy-Ajtán a felesketés megtörtént és Háromszék területén utolsó ülését tartotta bizottság márcz 13-án, felolvasták és tárgyalták Udvarhelyszék némely lakosainak kérvényét, a kik előadták, hogy a mult év decemberében önként feliratkoztak határőrökül, de mert azóta semmi parancsot nem vettek, kérik, hogy ők is fegyvert kapjanak, mint a többiek;

¹⁾ A székely nemzeti muzeumban Sepsi-Szentgyörgyön.

²⁾ Eredeti lajstrom a bécsi hadi levéltárban: 376. sz. a.

együttal rendeletet kérnek arra nézve is, hogy lakos társaik őket az önkéntes feliratkozás miatt, mint eddig tették, ezután ne üldözzék. A főhadparancsnok, a kihez e katonaságra vágyó — ritkaság számba menő — udvarhelyszéki önkéntesek fordultak, a bizottsághoz utasította őket; ez azonban azt határozta, hogy mivel ő felsége ez idő szerint csak Csik, Háromszék és Bardóc-szék lakosait kívánja a határőrségbe besorozni, s mivel a kérelmezők ezen székek határán kívül, Udvarhelyszékben laknak, a bizottság most nem veheti fel őket, de intézkedni fog, hogy önkéntes ajánlkozásuk miatt őket háborgatni ne merjék, mert ő felsége iránt tanusított hűségükért mindig meg fogják őket oltalmazni.

A bizottság Nagy-Ajtáról Udvarhely anyaszék egyik fiuszékébe, Bardócra ment át, s Olaszteleken ifj. báró Daniel István főtiszt udvarában szállt meg, hogy itt a székeley határőrség szervezésének nagy fontosságú munkáját bevégezze.

Osszehívták a bardóc-széki falvak lakosait, felolvasták előttiük a királyné okt. 8-iki pátens levelét magyar fordításban, s összeírtak minden férfit vagy a tényleges katonák, vagy a számfellettiek, vagy az alkalmatlanok közé; még a fiugyermekket is, mint utódokat, három külön rovatban. külön az 1—5, 6—10 és külön a 11—16 éveseket.

Az összeírás akadálytalanul befejeztetvén, márcz. 18-án megtörtént az ünnepélyes zászlószentelés, felesketés és a katonai szabályok felolvasása, s a bizottság örömmel küldhette fel a királynéhez Olasztelekről márcz. 18-án a jegyzőkönyvet a munkálat szerencsés befejezéséről.

Bardóc-székből kikerült egy egész század gyalogság, 250 ember, Vargyas, Száldobos, Bardóc, Füle, Hermány, Kis-Bacson és Telegdi-Bacson falvakból; azonkívül 54 számfelletti, 420 fiugyermek, és 205 öregség vagy testi hiba miatt alkalmatlan.

Ez a század a megelőző évi udvarhelyi lázongást előidéző *Zamler* kapitány alá rendeltetett.

Két bardóc-széki falu, u. m. Bibarczfalva (21 + 5) és Olasztelek (20 + 5) gyalog katonái más századba, *Coconary* kapitány századába osztattak be, Köpecz, Száraz-Ajta, Bodos, Bacson, Baróth lakosival együtt.

A huszárok közé soroztatott Bibarczfalváról 1 katona és 1 fiu, Vargyasról 16 + 3 (17 gyermekkel és 9 alkalmatlannal), Telegdi-Bacsonból 3 (8 fiuval és 4 alkalmatlannal).

A huszárok kapitánya lett báró *Jósika*, ki szintén részt vett a 1763-iki bardóczi összeíró bizottságban.

A háromszéki és bardóczi sorozásból kikerült a székeley

határórség 2-ik gyalog ezrede és a székely huszár ezred öt százada.

E gyalog ezred összes létszáma volt 3000 tényleges katona, 651 számfeletti, 4382 fiu és 1745 alkalmatlan. A háromszéki és bardóczi huszárok összes száma volt 926 tényleges, 123 számfeletti, 1044 fiu utód és 443 alkalmatlan.

A csiki kapitányok közt egy magyar sem volt; a háromszéki és bardóczi-széki gyalog ezredben egy harmadrészt magyar kapitányokat találunk: *Endes*, *Málnásy*, *Miháltz*, *Zamler* (székelyföldi születés). Az itteni öt huszár százados közt kettő magyar: *Kálnoky* és báró *Jósika*.

Az ezredek élére szintén idegenek állítottak: Az 1-ső gyalog ezred parancsnoksága *Caratto Manó* ezredesre bízott, a 2-ik gyalog ezred báró *Zimnique Simon* alezredesre, a huszár ezred *Reich Filep* alezredesre. A három ezred főparancsnok-tábornokságára azonban megfelelő magyar embert találtak gróf *Gyulay Sámuel* személyében.¹⁾

Ekkép fejeztetett be a székely határórség szervezése. Mária Terézia, hogy a további zavarnak és esetleges izgatásnak elejét vegye, még egy vizsgáló s egyszersmind büntető bizottságot nevezett ki, báró *Roth* tábornok elnöklete alatt, katona és főúri tagokból, hogy a csiki mozgalom vezetőit kutassák ki és példásan büntessék meg. Buccow a székelyek kiváltságainak és javainak elkobzását is ajánlotta, de ezt a gróf Lázár-féle sorozó bizottság határozottan ellenezte, mert a székelyek legfőbb kiváltsága, hogy fegyvert viselő katonaság, s épen ezen kiváltságuknál fogva fegyvereztettek fel; javaikat sem volna jó elvenni, mert minél inkább megerősödnek birtokukban, annál állandóbb katonák lesznek, s egyúttal földművelők. Udvarhelyszéknek vizsgálat alá vonását sem tartotta szükségesnek, mert onnan senki sem vett részt a csiki mozgalomban, sőt — teszi hozzá a bizottság — bizonyos, hogy az udvarhelyiek nem akartak velük szövetkezni.²⁾

Udvarhelyre csakugyan nem terjesztetett ki a vizsgáló és büntető bizottság működése, mely Csikban, az udvarhelyi sor-katonaság támogatása mellett, kevés eredményt ért el, de annál

¹⁾ Báró Siskovics gr. Daunnak Olasztelkéről 1764 márcz. 18-án írt levelében ajánlja őt, mint a Gyulay-ezred parancsnokát, ki a katonai szolgálatban jártas, magyarul tud, a székelyeket jól ismeri s nincs ellenére a határőr katonaság; a nép szeretetét meg fogja tudni nyerni hamar, csak egy kis szigort alkalmazzon kellő időben. *General major* czímmel ajánlja kinevezni, hogy több tekintélye legyen. (Bécsi hadi levéltár: apr. 103/5. sz.)

²⁾ A sorozó bizottság a guberniumnak. Kézdi-Vásárhely, 1764 febr. 14.

több izgalmat okozott, a minnek következménye a népnek Moldvába való szökése és kivándorlása lőn. Ezekből a kibujdosókból alakultak azután később a bukovinai székely falvak: *Fogadjisten, Istensegíts, Andrásfalva, Hadikfalva, Józseffalva.*

Az elfogottak vallomásaiból nem annyira a nép bűnös felbujtogatása, mint inkább a kormányközegek kétszínű eljárása tűnt ki, melylyel ezek önkéntes katonaság helyett kényszerkatonaságot szerveztek, a mi az egész székely határőrség szervezését oly izgalmassá tette s annyi zavarnak lőn kútforrásává.

Buccow, a kit a nép méltán tartott e zavar főokozójának, nem sokáig élte túl a mádэфalvi siculicidiumot; 1764 máj. 17-én meghalt orbáncz miatt Nagy-Szebenben. Nevét átokkal emlegették a Székelyföldön; a sírva-vigadó székely, még midőn szót adott a táncznak, akkor is így sohajtott fel: »Hej Buccow, Buccow, Bruckenthal!«

Utána a poroszverő hős, gróf *Hadik András* altábornagy lett Erdély katonai főparancsnoka és egyúttal főkormányzója, a ki a guberniumban székfoglaló beszédét is magyarul tartotta s egyike lett Erdély legnépszerűbb kormányzóinak, a kiben a székelyek is pártfogójukra találtak. Az itthoniakat védelmezte az idegen tisztek nyomorgatása ellen, a kibujdosottakat később letelepítette Bukovinába, mint ez újonan occupált tartomány kormányzója, a hol a róla nevezett *Hadikfalván, Andrásfalván* és a többi székely falvakban máig is kegyelettel őrzik nevének emlékezetét.

SZÁDECZKY LAJOS.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Háromszék vármegye. Emlékkönyv Magyarország ezeréves fennállása ünnepére. Háromszék vármegye törvényhatósági bizottságának megbízásából szerkesztették: *Pótsa József* szerk. biz. elnök, *Antal Mihály, Bogdán Arthur, Csifó Salamon, ifj. Gödri Ferencz, Gyárfás Győző, Málk József, Székely György, Szentiványi Miklós.* Kiadta Háromszék vármegye közönsége. Sepsí-Szentgyörgy, 1899. Jókai-nyomda r. t. kny. Nagy 4-r. 4, 380, 2 l. Képekkel.

A Székelyföldnek maradandó irodalmi emléket állított báró *Orbán Balázs* az ő hatkötetes nagy munkájával, melyet »*A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi és népismereti szempontból*« címmel 1868—1873-ban adott ki. Határtalan lelkesedéssel és buzgósággal gyűjtötte össze s állította rendbe mindazon adatokat, melyeket — bármi csekély jelentőségük legyen is magokban véve — egy vagy más szempontból, vagy a múlt emlékeinek megörökítésére, vagy a jelen dicsőségének emelésére valóknak tartott. Nem mondjuk, hogy művével feleslegessé tett minden vállalkozást a Székelyföldnek mint egységes területnek, avagy egyes részeinek újból való ismertetésére. 1873 óta új irányt követünk a megyei monographiák szerkesztésében, s az azóta felmerült új szempontokon kívül, melyek ma már figyelmen kívül nem hagyhatók, számtalan új adat is kutattatott föl; de kétségtelen, hogy az *Orbán Balázs* műve minden időre megkönnyítette a Székelyföld népszerű ismertetésére vállalkozók munkáját, sőt még mindig alapul szolgálhat újabb monographiák írásánál is.

Háromszék vármegye monographiája — mint a cím is mutatja — a millenniumi lelkesedésnek köszöni létrejövetelét. Mint a szerkesztő bizottság az előszóban elmondja, a törvényhatósági bizottság b. *Eötvös Loránd* kultuszminiszter azon leiratának hatása alatt határozta el magát e monographia megírására, melyben felszólította a vármegyét, hogy történeti fontosságú emlékeinek valamelyikét festményben vagy szobor-

műben örökítse meg. Bár erre is lett volna elég, szebbnél szebb tárgy, de a »mult idők tanuságtételének egyetlen egy vonása« helyett hasznosabbnak tartotta a megye közönsége az olyan munkát, melyben az egész ezeréves mult tanuságtétele lesz megörökítve. Mindenesetre helyes fölfogás, de a kettő egymás mellett is szépen megfért volna.

Igy alakult meg a szerkesztő bizottság a vármegye irodalommal foglalkozó szülötteiből. *Csifó Salamon* írta meg a vármegye, ifj. *Gödri Ferencz* Sepsi-Szentgyörgy, *Dobay János* Kézdi-Vásárhely történetét. Külön czikkeiben vannak ismertetve a vármegye természeti viszonyai, közigazgatása, közigazdasága, az ősfoglalkozások, fürdők és ásványvizek, a közlekedési, közművelődési és egészségügyi viszonyok 1867-től 1896-ig.

A műnek több mint kétharmadrésze e szerint a jelennek van szentelve, bár egyik-másik tanulmányban, mint pl. a vármegye közlekedési viszonyainak ismertetésében, bevezetésül a mult idők viszonyai is kellő figyelemre vannak méltatva. Mi a jelenkort tárgyaló fejezeteket tartjuk a mű értékesebb részének.

A mi a történeti részt illeti, nem vettük észre, hogy valamit az újabb kutatások a székeleyekre és a megye multjára vonatkozólag felszínre hoztak, mindaz kellőleg felhasználtatott volna, vagy hogy a szerzők beható levéltári kutatásokat is végeztek volna. Hogy példát is mondjunk, a székeley kérdésnél említve sincs a Tagányi, Thúry, Sebestyén stb. kutatásainak eredménye. A mit azért hozunk föl, mert az Orbán Balázs munkája megjelenése után első sorban ennek a kérdésnek lehető tisztázását tartottuk volna az újabb történeti monographia feladatának.

Sajnáljuk továbbá, hogy a műben nem találhatott helyet a vármegye néprajza, a népviselet, szokások, nyelvjárás stb. ismertetése, habár erre nézve az előszó azzal vigasztal, hogy »egy újabb hazafias vállalat könyvünk hiányát e tekintetben ki fogja egészíteni.«

Egyes részletekre volna még helylyel-közzel megjegyzésünk, de ezekre most nem terjeszkedünk ki. Egészben véve nagy érdeklődéssel olvastuk a munkát végig, s szívesen adózunk elismeréssel mind a munkatársaknak, mind a vármegye közönségének e díszmű kiadásáért.

Megemlítjük még, hogy a mű gazdagon van illusztrálva, s díszes kiállítása a vármegyei közönség áldozatkészségén kívül azt is bizonyítja, hogy a sepsi-szentgyörgyi könyvnyomda a fejlődés mai fokán áll.

L.

Geschichte des Königreichs Jerusalem (1100—1291) von Reinhold Röhricht. Innsbruck. 1898. Wagner'sche Universitäts-Buchhandlung. 8-r. XXVIII, 1106 l.

Röhricht Reinhold nevével már nem egyszer találkoztak olvasóink e folyóirat hasábjain. Munkái közül nem egyet ismertettünk folyóiratunkban; így a keresztes hadjáratok történetét és a jeruzsálemi királyságra vonatkozó tanulmányait.¹⁾

Kugler mellett ma kétségkívül Röhricht az, a ki a keresztes hadjáratok s a Kelet történetét a legnagyobb alapos-sággal, önálló tanulmányok és forráskutatások alapján vizsgálja. Tekintélyes sorozatot tesznek ki az ezen kérdésekre vonatkozó kisebb-nagyobb terjedelmű munkálatai és értekezései, melyek száma a hetvenet jóval meghaladja.

Az újabb historikusok közül minden bizonynyal Röhricht lenne leginkább hivatva a keresztes hadjáratok összefoglaló történetét a mai kutatások alapján megírni. Erre a munkára azonban ő — mint maga mondja előttünk fekvő műve előszavában — több oknál fogva nem vállalkozhatik, legalább most még nem. E helyett a jeruzsálemi királyság politikai történetével ajándékozta meg az irodalmat, egy lépten-nyomon mindinkább érezhető hiányt pótolva vele a történettudományban. Mert míg a jeruzsálemi királyság története jogi, kulturális, egyházi stb. szempontból meglehetősen ki van aknázva, oly kevés volt az, a mit politikai történetéből eddig bírtunk, hogy egy jó kézikönyv, mely pontos tájékoztatóul szolgáljon a jeruzsálemi királyság eléggé változatos politikai történetében, valóban szükségesnek mutatkozott.

Röhricht a jelen munka megírásánál abban a helyzetben volt, hogy egyes korszakok, események történetét már előbb megírván, munkájának egy részét csak formai s többé-kevésbé tárgyi átdolgozás alá kellett vennie. De mindamellert derekas munka várt még reá, míg az előttünk fekvő nagy terjedelmes mű elkészült. Ő maga kiemeli, hogy Kis-Örményország, Cyprus, továbbá a kalifák és az Atabekék történetét nem egy helyen korlátoznia kellett, hogy a munka tulajdonképeni tárgyát szem előtt ne téveszsze.

Röhricht neve és eddigi tudományos működése már eleve is biztosítást nyújt arra, hogy ezen a munkáján is a megszokott alapos-sággal, a források és az irodalom lehetőleg teljes felhasználásával dolgozott. Tényleg látjuk munkájából, hogy mind a nyugati, mind a keleti forrásokat az idevágó irodalommal

¹⁾ *Századok*, 1893. 67. és 622. l.

együtt felhasználta. Előszavában több oly desideratumnál szól, mely ha beteljesedik, munkája kétségkívül sok tekintetben módosul vala. Ezalatt egyes olyan forrás-publikációk közzétételét kell értenünk, melyek jelenleg még csak az előkészítés állapotában vannak, vagy csak tervezetnek, mint pl. a pápai regesták kiadása. A munka értékéből azonban e körülmény semmit sem von le, mert hiszen *ultra posse nemo obligetur*, már pedig Röhricht a maga elé tűzött czélnak derekasan megfelelt.

Kiinduló pontúl Bouilloni Gottfried herczeg halálát († 1100 julius 18-án) veszi, míg a zárópont önmagától jelölődik meg az 1291 évvel. Az ezen két határpont közé eső időszak történetét 40 fejezetre osztja el szerzőnk. E fejezeteken belül az események tárgyalásában az évek szerinti, annalistikus tárgyalást követi, a mi, tekintettel arra, hogy a jeruzsálemi királyság története a későbbi időkben eléggé bonyodalmas, és így az uralkodók évei szerinti beosztás csak nehézkessé tenné a tárgyalást, a munkának határozottan előnyére válik. Röhricht a kitűzött czélnak, munkája tárgyának megfelelőleg, a feldolgozásban főleg a politikai történetet tartja szem előtt. Tárgyalását mindenütt a jegyzetek egész sora kíséri, melyekben minden egyes részletre kiterjedőleg az irodalmi apparátusról és a forrásokról számol be; de e jegyzetekben a kulturtörténeti adatoknak is egész halmazát találjuk fel, melyek a munkának becsét csak növelik, s nem egy irányban további kutatásokra adhatnak impulsust. Azon összeköttetéseknek, melyek a jeruzsálemi királyság és az európai tényezők, főleg a pápaság között az egész időszak alatt megvoltak s a melyek mindig a szentföld felszabadítására irányuló újabb nagy európai akció megindítására czéloztak, kimerítő történetét találjuk Röhricht munkájában. Az összeköttetés a pápasággal, s ennek törekvése az érintett mozgalom megindítására, világosan domborodik ki előttünk, beillesztve a mű tárgyának keretébe. E törekvés eredményének, a keresztes hadjáratoknak története természetesen illő helyet foglal a tárgyalás menetében, a tárgynak megfelelő áttekintő formában. S e részben Röhricht szerencsésen elkerülte azt a hibát, melybe könnyen beleeshetik, a ki e tárggyal foglalkozik, hogy t. i. a keresztes hadjáratok történetének túlságosan hosszú előadását szövi bele munkájába; ő szerencsés kézzel használta fel ebből azt, a mi czéljaira szükséges és elegendő volt. Munkája különben elejétől fogva végig leköti az olvasó figyelmét az ő tárgyilagos, előkelő de egyszerű előadásával, melyben kerül minden czikornyás, »bel esprit« modort, sőt nem egy helyen mintha az eredeti

forrás, a krónika szerzőjének hangját hallanánk megszólalni. Nagyban emeli a munka használhatóságát a kitűnően szerkesztett hármassal index, u. m. személy- hely és tárgy-mutató, valamint a szerző eddig önállóan megjelent munkáinak és többi értekezéseinek pontos bibliographiája, melyben az azokról megjelent kritikák is fel vannak sorolva. Végül még külön javításokat és pótlásokat ad, főleg a nyomtatás alatt megjelent munkákat illetően.

Röhricht ezen újabb munkája nemcsak becses gyarapodása a történetirodalomnak, hanem évtizedeken át maradó becsesül is fog bírni. Lehetséges, sőt valószínű, hogy a folyton haladó kutatás azokat az eredményeket, melyeket Röhricht az ő kutatásaiból végeredményképen levon, nem egy tekintetben meg fogja változtatni, de fővonásaiban a jeruzsálemi királyság politikai története később is csak nagyon kevésé fog eltérni attól a képtől, melyet Röhricht e munkájában megrajzolt. Könyve biztos kalauza lesz mindenkinek e keleti fejedelemség szövevényes történetében, s azt hisszük, egy olvasója sem fogja letenni kezéből a nélkül, hogy ne érezné magát az érdekes szerző iránt hálaára kötelezve. * * *

Die Regesten des Kaiserreichs unter Rudolf, Adolf, Albrecht, Heinrich VII. 1273—1313. (J. Fr. Böhmer: Regesta Imperii, VI.) Neu herausgegeben und ergänzt von Oswald Redlich. Erste Abtheilung. Innsbruck, 1898. Wagner. 4-r. XXII, 562 l.

Még 1844-ben adta ki a német császárság története körül elhervadhatatlan érdemű Böhmer János Frigyes a *Regesta Imperii* monumentális munka azon kötetét, mely most új kiadásban fekszik előttünk. A dolog természetében rejlett, hogy az akkor közzétett anyag csakhamar pótlásokra szorult, s így látott napvilágot 1848 és 1857-ben az *Additamentum* két füzeté. Azóta a német császárság történetével mind intenzívebben foglalkozik a német történettudomány. Az oklevéltárak egész sora került ki a sajtó alól, új oklevelek, új források kerültek napvilágra a levéltárak homályából, úgy hogy a *Regesták* általános új átdolgozása elodázhatatlanul szükségessé vált. E munkát 1880-ban *Zallinger Ottó* kezdte meg, de már 1885-ben *Redlich Oswald* vette át, a szóban forgó korszaknak legalaposabb ismerője.

Tizenkét évi munka eredménye a *Rudolf* korát felölelő jelen első rész, melyet még kettő követend: a második *Adolf* és *Albrecht*, a harmadik *VII. Henrik* korát és a birodalmi

ügyekre vonatkozó okleveleket fogja tartalmazni. Kimaradnak e munkából az osztrák Habsburg hercegek által kiadott oklevelek regestái, melyeket az *Institut für österreichische Geschichtsforschung* fog újolag átdolgozva közrebocsátani.

A jelen munkának már természete is kizárja azt, hogy tartalmilag érdemleges ismertetést adjunk róla. Az előszóban Redlich a kiadásnál követett eljárásról számol be. A Böhmer-féle, alapúl szolgáló régi szöveg természetesen szintén új átdolgozásnak vettetett alá. Hogy a kiadó a lehető teljességre törekedett, azt szinte fölösleges is talán mondanunk. E tekintetben pedig nagy munka állott előtte, mert a felvett korszak, főleg Rudolf kora, rendkívül gazdag a különböző levél- és formula-gyűjteményekben, melyeknek darabjai jórészt keltezetlenek lévén, azok keltének meghatározása csak nagy fáradsággal történhetett. Hogy az ilyen gyűjtemények mily fontos anyagot tartalmaznak, azt a Rudolf korára vonatkozólag az osztrák történelmi intézet kiadásában 1894-ben megjelent levélgyűjtemény mutatja legjobban.

Az új kiadásban a most először közölt regesták külön, csillaggal vannak megjelölve, mi által már futólagos átlapozás után is tájékozást szerezhethünk az új anyagról, mely e kötetben napvilágot lát. Hogy ez új anyag között, tekintve Rudolfnak a magyar királlyal való összeköttetését, mennyi a hazánkra vonatkozó új adat, azt az Árpádkor historikusai fogják legjobban megítélhetni; hogy az általános történetre és főleg a német császárok történetére nézve ez új kiadás mit jelent: azt fejtegetni szintén fölösleges. Külön jegyzékben kapjuk az összehasonlítást a régi és új kiadás számai között, azonfölül az oklevelek kezdő és befejező szavai alphabetikus sorrendben vannak összeállítva, továbbá az oklevél-kiállítók és a címzettek névsora is közölve van, s végül pótlások zárják be a kötetet.

Még csak egy körülményre akarunk rámutatni. Hogy a *Regesta Imperii* kötetei a német császárság története szempontjából mily nagyfontosságú forrást nyújtanak, az közönségesen tudva van. Böhmer vállalkozása korszakalkotó volt a német császárság történetének irodalmában. Giesebrecht s a többiek mind, kik a császárok történetével foglalkoztak, e munkában találták meg a legbiztosabb, legnélkülözhetetlenebb segédkönyvet. Vajjon nem érkezett-e még el az idő arra, hogy a magyar történettudomány és irodalom is hasonló segédeszközzel ajándékoztassék meg? Jól tudjuk, hogy a későbbi korszakokra, az Anjouk s a vegyes házakbeli királyok korszaka-

kára nézve ez még nagy nehézségekbe ütköznék az anyagnak jórészt ismeretlen volta miatt. De nem lenne-e czélszerű az aránylag legjobban kiaknázott korra, az Árpádok korára vonatkozólag egy ilyen munka kiadásának kérdésével foglalkozni? Ebből a korból nagyobb terjedelmű anyag már úgy is bajosan kerül napfényre, s ha kerül is, az nem lesz oly nagy, hogy a kiadványt könnyen pótolni ne lehetne. Hogy pedig a hazai történettudományban egy ilyen kritikailag szerkesztett regista-gyűjtemény mily fontos és hasznos munka lenne, az iránt — úgy véljük — mindnyájan tisztában vagyunk.

* * *

T Á R C Z A.

A TORONYAI RAB SZÖLLŐ.

A Berzeviczy család kakas-lomniczi levéltárában, a 175-ik csomagban, mely különféle szöllőkre vonatkozó okiratokat tartalmaz, találtam 1667 október és 1668 április havából egy levelet meg egy okiratot, mely két darab oly érdekes, hogy olvasóink számára mind a kettőt ismertetni kívánom e helyen.

Az első egy levél, melyet *Szalay Zsigmond*, kit különben is mint a Rákóczy-ház hű emberét, és a makoviczai uradalom udvarbiráját ismerünk, Rákóczy Ferenczhez »Méltóságos Fejedelem nekem *örögbik* Kegyelmes Uram«-hoz intéz, trefás modorban kérve a fejedelmet, hogy miután »a' felséges római császár nekünk magyaroknak koronás királyunk elsőszülött fiának születése napján minden rabok elbocsáttattak«, és miután *neki is a' Kegyelmes úr ő Nagyságának toronyai hegyén lévő tömlőczében egy dészma adó rab szölleje vagyon*, ezen kis szöllőcskét *rabságából kiszabadítani* kegyeskednék.

Ezen instancziára, mely kicsi nyolczadrét alakú levélen van írva, a levél második oldalán rá van vezetve Rákóczy sajátkezű aláírásával (Zborón, 1667 október 25-én) ezen rövid, szintén trefás elintézés: »A' ki *öreg Úrnak* tartja magát, engedje meg.« — Vonatkozik ez a kérvény czímzésére, a hol *Szalay örögbik* Uramnak nevezi Rákóczyt, holott, úgy látszik, nem Rákóczy Ferencz, hanem az anyja, özvegy Rákóczy Györgyné, Báthory Zsófia volt voltaképen az *örögbik úr*; ő intézkedett mindenben, és ő hozzá utasítá Rákóczy Ferencz a kérvényező *Szalayt*, miután különben is az özvegyi jogon általa bírt sárospataki uradalomhoz tartozott a kérdéses toronyai szöllő.

Hogy foganatja volt az ajánlatnak és a kérvénynek, kitűnik a másik okiratból, mely ugyanazon csomagnak következő száma alatt szintén eredetiben található. Ezen okirat Báthory Zsófiának általa sajátkezűleg aláírt és az ő pecsétjével ellátott, solennis formában, magyar nyelven kiállított adománylevele, kelt

Borsi kastélyából, Szent-György havának hetedik napján 1668-ban, melyben a nevezett Szalay Zsigmondnak, a fiának tett hű szolgálatai elismeréséül, a toronyai promontoriumon lévő szőlőjét, melynek szomszédjait is megnevezi. »minden dézmától, tized, kilenczed, ötöd tartozásoktól, hegyváltságtól és akárminemű attúl tartozott paraszti adózástól, teljességgel eximálja és szabadossá teszi«. Továbbá parancsolja a fejedelemasszony borsi udvarbírájának, Nagy-Toronya falu hites bírának, polgárainak és mindeneknek, a kiknek illik, mostaniaknak és jövődöbelieknek. hogy Szalay Zsigmond uramat »modo praemisso, vita ipsius durante. abban megtartsák és tartassák. Különben cselekedni ne merészljenek«. Ezen záradékkal végződik a felszabadító oklevél.

A szóban forgó szöveg később a Berzeviczy család birtokába került, s így jött a két irat a családi levéltárba, hol két évszázad óta híven őriztetik. Jóllehet ez okiratoknak magukban véve nincs is valami különös történeti becsük, de mindazonáltal világot vetnek az akkori állapotokra. Látni, hogy elődeink olykor humorral intézték komoly és fontos ügyeiket is; látni, hogy a Rákóczy korszak idején mily szerepe volt a magyar nyelvnek magán- és közéletünkben egyaránt.

Akkor. 1668-ban. a Rákóczy-ház, jóllehet már nem souverain, de még teljes hatalmának polczán állott. Az 1667 év márcziusában halt meg Wesselényi nádor, a ki körül csoportosultak volt Magyarország elégedetlen elemei, köztök Rákóczy Ferencz is; 1668 november-havában fedezték fel a nádor özvegye és a több magyar urak által szított összeesküvést, mely következményeiben a Rákóczy-házra is nagy veszélyt hozott. Csak az erélyes és túlbuzgó Báthory Zsófia tudta fiát, I. Rákóczy Ferenczet a végveszedelemtől megmenteni, s akkori tetteivel is bebizonyítá, hogy ő volt valóban az *örögbik úr* a háznál.

BERZEVICZY EGYED.

EPISOD A NAGY NAPOKBÓL.

A nemzet fegyvert fogott függetlensége védelmére, jogainak szabadságának oltalmára. Adáz harcok dultak az ország külön-külön részein, s bekövetkezett, a mitől Széchenyi jós lelke rettegett: vér és vér mindenütt.

Távol eső, rejtett helyek sem maradtak menten a harc következményeitől. Az erdős Bakony is viszhangozta a fegyverek zaját. Egy kis episod ez, a küzdelmek nagy napjaiból, kicsi, de érdekessé teszi, hogy egy szeme a nagyobb események hosszú lánczolatának.

Abban a hivatalos pontossággal vezetett naplóban, melyet

a bakonybéli apátságban vezettek, a következőleg van leírva a magyarok és osztrákok bakonybéli látogatása :

Az 1848 évi december 19-én Lukács Sándor teljes hatalmú nemzet- és kormánybiztos Győrött, nyomtatott felhívást adott ki, melylyel felszólította a népet, hogy tömegben keljen föl s csatlakozzék ama szabad portyázó (guerilla) csapathoz, mely *Mednyánszky Sándor* kapitány parancsnoksága alatt állítottatott fel.

Ha nem is valami nagygyá nőtte ki magát a csapat, tényleg szerveztetett. Útjában a Bakonyhoz jutott, és 1849 január 12-én délelőtt tíz óra tájban a csapat szálláskészítő osztálya, Roklicz Eduárd, magyarosan *Vihar Andor* főhadnagy és *Turcsányi Sándor* suri evangélikus pap vezérlete alatt, Ugodról kocsikon Bakonybélbe ért.

Miután kijelölték a szállásokat, a benediktinusok házában rögtönzött ebédhez ültek, hogy felülvélve indulhassanak Veszprémbe, honnan puskaport, pénzt akartak hozni a legénységnek.

Épen indulásuk előtt, déli 12 óra tájban, hegyeken, völgyeken keresztül, *Mednyánszky Sándor* kapitány vezetése alatt megjött az egész, 195 legényből álló csapat. »Mednyánszky a többi tiszturakkal nálunk beszállásoltatott, u. m. Pogáts, Wajda, Sárkány és két *Perczel* testvérek és *Damjanits*; altisztek voltak esmerőseink, Szolárcsek és Tomor, a kik a legénységet bequártélozták« . . .

Délután *Mednyánszky* a bíró házánál népgyűlést tartott s lelkes szavakkal buzdította a népet, hogy mentől többen csatlakozzanak csapatjához. »Örömmel fogadtatott minden szava, de felhívásának nem lett nagyobb sikere, mert csak két szolgálégény állt a katonasorba vagyis guerillákhoz, a kiket ők paraszti kiejtéssel *gerény* csapatnak neveztek.«

Mednyánszky seregében beteg is volt, kinek számára az uradalom orvosát hozatták át Zirczről.

Hogy meglepetés ne érje őket, kémről is gondoskodott *Mednyánszky*; »a szentlászlói zsidónak fürgencz fia volt kéme ezen csapatnak, ki a császári katonaság mozdulatait és készülleteit híven bejelentette.«

Ilyes elővigyázat épen nem volt felesleges. Miután ugyanis d. u. 4 órakor fegyvergyakorlatot tartott a csapat az apátság előtt levő téren, »jött Ugodról egy ember, kinek testvére a szabad csapatban vala, és bejelenté, hogy a császári katonák Pápáról átjöttek Ugodra és hollétokról tudakozódnak; számszerint vagy kétszázan vannak. Erre *Mednyánszky* kapitány ezen bajnok feleletet adá: Annyi fegyverre épen szükségünk vagyon. — Nagyobb aggodalmat szerze neki *Vihar Bandi* főhadnagynak Veszprémben maradása, minthogy vacsora alatt fáradtan jövén Ugodról a spion

zsidó, azt jelentette be, hogy a császáriak megtudván hollétöket, az ugodi bírónál harminczhat kocsit rendeltek, a melyeken ide fognak jönni. Ezen jelentésre rendeleteket teve a kapitány, hogy a legénység ébren legyen, a száraz-gerenczei hidra pedig és az apátsági kert végén levő hidra előőröket állított ki. Ezen előkészülettel várták január 13-án, felhős és homályos, de kemény hideg napon a császári katonákat.

Éjjeli tíz órakor megjött Veszprémből a főhadnagy, úti-társával Turcsányival, és hozott 300 pengő forintot meg kevés puskaport, de töltésekre felosztva nem lévén, a legénység között nem is osztatott szét, minthogy úgyis csak valami huszonhatan voltak puskával ellátva és egynehányan pisztolyokkal.

Éjjeli két óra után első jellövés történt a száraz-gerenczei hídnál, és visszahúzódtak az előőrök, minthogy a császári katonák kocsikon jöttek Ugodról egész az innenső első gerenczei átjárásig. Ezen jeladásra összegyülekeztek házunk ¹⁾ előtt a magyar legények, a tisztek pedig kertünkben állapodtak meg a kerítésfálnál és sűrű puska lövésekkel fogadták a közelgő császáriakat, a kik közül megebesült (de mint alább látszik, csak gyöngén) Kothur nevű hadnagy, és egy közvitéznek ellőtték a jobbkezi hüvelykujját. Erre az ogulini határőrezredbeli Roknitz vezérlő kapitány rohamot doboltatott és a magyar csapat visszahúzódtott a szentgáli erdő felé, a hova mentek a kertünkben volt puskás tisztek is, míg a csapat más része a Kalváriahegy oldalán fölment és Zirc felé vette útját. Ezen csata úgy végződött, hogy a császáriak elsőben megebesítették egy helybeli lakosnak fiát lábikrában a kertünk végén levő hídnál. De megmenekült, minthogy kertünkön keresztül haza szaladott s utóbb ó nagysága az apát urunk által ²⁾ kigyógyult a sebből. Egy puskás katona azonban szembe szállt az öt megtámadókkal, és midőn a templomunk előtt levő fenyőfa előtt futott, meglövetett s azonnal ott lelketlenül lerogyott. Komáromi születésűnek mondták; bár négy gyámoltalan gyermek atyja volt, mégis, minekutána tizenhat esztendeig szolgálta volna a császárt és nyugalomba tétetett, beállt az újonan felállított portyázó csapatba és most itt érte őt a halál. Ezt az egyetlen egyet találván a császáriak, noha már lelketlenül és halva feküdt, mégis a holttestbe is több lövést tettek és puskatusával olyannyira összezúzták a fejét, hogy az egész agyveleje szétlocsecsant és azt másnap a kutyák felnyalták; ruháját pedig lehúzták és csak nadrágban hagyák ott feküdni a halál helyén.

¹⁾ Mivel a perjel vezette az apátsági naplót, azért beszél első személyben.

²⁾ Sárkány Miklós, a jeles országgyűlési és megyei szónok, ki szívesen és eredménynyel gyógyítgatta a szegényeket és jobbágyait.

Berohanván a császáriak a faluba, körülvették kolostorunkat, mely is be vala zárva. Apát urunk inasa kinyitotta a ház ajtaját és betódult a fegyveres katonaság Kothur hadnagy vezérlete alatt. Legelsőben a helybeli plebánosnak mint legközelebb esőnek szobáját támadták meg. Mély álomba merülve találták, és minekutána senkit elrejtve nem találtak, elvévén tőle a borotvákat és két puskát, eltávoztak.

Ezalatt felébredénk mindnyájan, és gyertyákat gyujtván, elkészültünk a nem várt vendégek elfogadására. Fel is jöttek ők az alsó szobák felkutatása után Kothur hadnagy vezetése alatt fegyveresen. Nyílt ajtónál, szobája előtt, elsőben is a helybeli perjel¹⁾ német, horvát és tót köszöntéssel (fogadta őket). A katonák beléptek szobájába, hogy a netán elrejtett magyar vitézeket és fegyvereket becsiphessék. De mindezeket nem találván, mondá hetykén németül a tiszt: Az úr az én foglyom. — Kérdés: Miért? — Felelet: Vegye az úr elő a kalapját és köpenyét, én az urat Pápára szállítatom, minthogy beengedte szállásoltatni a magyar csapatot. — Erre erélyes, nyers szóval mondá a perjel: Talán szent kereszttel be kellett volna törni mindegyiknek a fejét?! Ezen nem várt feleletre megszelidült a vitéz tiszt és kiment a szobából apát urunkhoz menendő.

(Ezalatt a közkatonaság harácsolt, dohányt és dohányszereket, egy ezüst és egy értékes aranyórárt, fehérneműeket; a majorban meg az uraság lovait és a kocsisnak ruháit tették prédává.)

Végre megjött Rohnitz (Rochnitz?) kapitány, a ki mindeddig a katonaság egy részével a falut járta, hogy foglyokat ejthessen a guerilla csapatból. Sikerült is neki hármat feltalálni: u. m. Redl Antalt, bakonytamási Veszprém megyei 35 éves kath. ácslegényt, házas embert, kinek négy gyermeke volt; a győri Szalay Gábort, ki 43 éves volt, szintén házas, három gyermek atyja; és egy fiatal 17 éves evangélikus fiatal embert, a csetényi (Veszprém m.) Varga Gergelyt, kiket őrizet alá tettek. Viszont azon foglyokat, kiket a guerillacsapat hátrahagyott,²⁾ kiszabadították s a kolostorba hozták.

¹⁾ Filperger Rudolf Antal; született Galgócson, Nyitra megyében, 1797. jan. 14-én, pappá lett 1823. szept. 19-én; nagyszombati, pannonhalmi, komáromi, győri, esztergomi tanárkodás után Szentivánban lelkész, majd (1843—1850) perjel lett Bakonybélben, a honnan Nagyszombatba ment gymnasiumi igazgatónak. Rövidre rá tihanyi levéltárnok (1852—53), majd alperjel Pannonhalmán (1853—63), s mint házi lelkiatya halt meg Komáromban, 1863. nov. 24-én.

²⁾ Két császári könnyű lovas volt fogságukban, kiket lánczra verve az urasági majorban a hajdu szobájában hagytak. — Ezt a két foglyot Mednyánszky a pápai postaháznál kerítette hatalmába. (Bakonybéli Diarium, jan. 12.)

Azután Rognitz megkérte apát urunkat, hogy a tiszti karral menjen át a helység jegyzőjéhez és bíróhoz, és összehíván a helység előjáróit, szólítsa föl őket békességes viseletre.

Ez meg is történt és így vége szakadt a rettegésnek.

A tisztek végül jóllakván, felkapaszkodtak a reájok várakozó kocsikra s még január 13-án megindították a csapatot Koppány felé. Történt azonban, hogy midőn ezen mámoros vitézek a gerencei malom és jágerház mellett menének, ácsorogva ott állt Sztrnák vadász és Nagy János kerülő; valami gazlelkű katona reájuk lőtt és golyója átfúrta a kerülőnek bal czombcsontját, mibe márcz. 21-én bele is halt.

Hogy nagyobb rablás és vérontás nem történt, annak köszönhetni, hogy a helybeli polgárság az apát úr szavára hajolván, békességesen viselte magát, holott már többen fölfegyverkezve valának a dombovári utczában.

A megfutamlott szabad magyar csapat eltévesztette az utat, és társzekerével együtt még akkor is lappangott a szemerkei völgyben, midőn a császáriak már elvonultak. A helység bírása rendelt nekik egy úti kalauzt, a ki őket Szentgálra elvezette.

Utóbbi tudósítások szerint ezen magyar csapat eloszlott és a legénység nagyobb része haza tért. Mednyánszky kapitány pedig a többi tisztekkel együtt Veszprémen, Fűreden keresztül Tihanyba ment, a honnan a Somogyban tanyázó guerillacapat kapitányával, Nemegeyével egyesülvén, Pécsre ment a táborba.«¹⁾

Sőrös Pongrácz.

MÉG EGYSZER

A BENCZÉSEK MODORI GYMNASIUMÁRÓL.

Németh Ambrus e folyóirat mult havi füzetében (239 és köv. ll.) azzal a nehézséggel foglalkozik, melyet tavaly megjelent munkám 164-ik lapján felvettem.

Ide írom mindenek előtt a *Synopsis* adatait: »*Modrae*: Sub cura PP. Benedictinorum, anno 1674, per Georgium Szelepcsényi primatem et locumtenentem ecclesia unacum scholis PP. Benedictinis ad Sanctum Martinum professis assignata fuit. *Qua cum obligatione?* Ut praefati Patres ecclesiam intra muros civitatis habitam administrent et scholas doceant. *Quales proventus?* Civitas

¹⁾ Nr. III. — Bakonybéli apátság naplójának folytatása, melyben ő nagyságát az apát urat és szerzetes társait illető dolgok, és több hasontárgyú ügyek, események, szokások stb. napi rend szerint foglaltatnak. 1848-ik szeptember 1-től. 28—39. ll. — A napló eredetileg 1246. sz. alatt a bakonybéli apátság könyvtárában volt, s kezdőlapiján a bakonybéli apátság pecsétje van. Jelenleg a pannonhalmi levéltárban őriztetik.

ex contractu deberet memoratis PP. quotannis in parata 100 fl. et quoddam deputatum in naturalibus praestare, ex quibus tamen 100 florenis rata medietas in sortem portionalis quanti detrahi solet. Discentes in linguae latinae elementis usque ad grammaticam inclusive et in doctrina Christiana imbuuntur.«

A pannonhalmi főapát 1762 évi február 25-én kelt levelének tartalmát jegyzeteimben következőleg találom kivonatolva: »Pannonhalmi főapát jelenti, hogy a rendnek gymnasiuma vagy nyilvános tanintézete Magyarországon nincsen, s így a Barkóczy gróf protectoratusára vonatkozó körrendelet reá nem tartozik.«

Ha már most a Synopsis adatait (sub cura PP. Benedictinorum), továbbá a most említett levelet, úgyszintén a Németh Ambrus által közölt érdekes adalékokat egybevetem, a következő feltevést vélem felállíthatónak:

Barkóczy gróf tanulmányi protectoratusát az udv. kancellária az 1762 évi január-hó 7-én kelt intézkedéssel adja tudtúl a helytartótanácsnak (lásd munkám 289-ik lapján), mely kormánysszék az intézkedés tartalmát körrendelet útján közli az összes egyházi főhatóságokkal, s így a pannonhalmi főapáttal is. E rendelet vétele után írja a főapát 1762 évi február 25-iki levelét, melynek értelmé szerintem nem más, mint az, hogy a benczések *maguk* az 1762-ik évben tényleg *nem tanítottak*, hanem (mint máskor is) világi tanítót fogadtak fel; adtak neki lakást, élelmezést és fizetést. A levél ily értelmezését megerősíti a modori székháznak illető háztartási könyve, melyből Németh Ambrus közlése nyomán megtudjuk, hogy épen az 1762 évben tartottak ők instructort. Ugyancsak Némethnek 1766-ik évi adata is (scholas has *saepius* docet saecularis) mutatja, hogy túlnyomóan világi tanító működött az iskolában. Ugyanezt bizonyítja egy azóta kezembe akadt adat 1774-ből (*Kovachich*: Merkur von Ungarn, I. 362. l.), mely így szól: »Zu *Modern*: Grammatikalschulen, welche die Benediktiner von St. Martinsberg, die hier eine Residenz haben, durch einen weltlichen Praeceptor halten lassen.«

Valószínűnek tartom azonban, hogy a főapátnak még valami más, lélektani oka is lehetett arra, hogy a modori iskola ellátójaként magát a szent Benedek-rendet ne szerepeltesse. Hogy mi volt ez az ok, ma már bajosan volna megállapítható.

Végül még egyet. Az a megjegyzésem, hogy a modori iskola a leendő rendtagokat képezhette, természetesen nem vonatkozott a tulajdonképeni rendi kiképzésre. Talán mégis szabad munkámnak oly színvonalat tulajdonítanom, mely elhitheti az olvasóval, hogy a nagyon is szerény modori iskolát nem tarthattam egy magas fokon álló humanistikus, philosophiai és theologiai rendi kiképzés színhelyének. Én csupán arra a lehetőségre gondoltam,

hogy a rend már a kis fiuk közül szemelt ki egynehányat, *leendő* rendtagokat, s ezeket a modori latin iskolába járatta. pusztán grammatikai alapvetés czéljából.

FINÁCZY ERNŐ.

MI KÖZE A GÖRÖG EGYHÁZNAK A MAGYAROK MEGTÉRÉSÉHEZ?

Karácsonyi János a *Katholikus Szemle* f. é. 4-ik füzetében (306 és köv. ll.) azt a kérdést veti fel: *Mi köze a görög egyháznak a magyarok megtéréséhez?* s arra az eredményre jut, hogy e kérdésre »ezen rövid, de velős, sérteni nem akaró, csak a valóságot kifejező szóval válaszolhatunk: semmi.« E válasz körülbelől helyes, mert Gyula megtérése, kit az erdélyi Gyulával egynek vehetünk, görög püspökének működése: említésre méltó hatást alig gyakorolt, s az is hamar, nyomtalanul elenyészett. Hiszen az erdélyi fejedelem szent István idejében már megint pogány volt, és Sarolt, ha maga görög — akkor nem schismatikus — szertartású volt is, ehez, mikor a görög egyház a magyarokra semmi befolyást nem gyakorolt, a kereszténységet — melynek megalapítása pedig a fő volt — latin szertartású papok hirdették: nem ragaszkodott, nem ragaszkodhatott, s a veszprémvölgyi görög apácza- s talán még a visegrádi klastrom úgyszólván egyedüli kimutatható reminiscenciája a görög összeköttetésnek. Hogy Schwartz Godofréd állítását a görög térítésről — kétségkívül ő az »a katolikus egyházat és különösen a római pápát gyűlölő protestáns tudós (egyébként hazánkfia)«, hogy szerző szavával éljek — el ne fogadjuk, nem szükséges egyébíránt összes emlékeink ellenére kétségbe vonnunk, hogy Sarolt volt szent István anyja, s a híres megbízhatatlan, kései lengyel krónikák meséjét a lengyel Adelheidről, mint szent István anyjáról, igaznak tartanunk, mint szerző teszi. Ez a kérdés egyébíránt még disputabilis lehet, — ha valaki épen vitatkozni akar: de hiba, a mit Karácsonyi János Theophylaktosz konstantinápolyi patriarcháról mond, mikor Kedrenosz állítását, hogy Hierotheust a X-ik század közepén magyar püspökké szentelte, czáfolni akarja. Összeczavarja ugyanis I. Romanosz Lekapenoszt, biborban született Konstantin császár *ipját*, II. Romanoszszal, Konstantin *fiával*. Theophylaktosz patriarcha I. Roman fia volt, kit atyja a konstantinápolyi patriarcha székébe ültetett — »az egyedüli teljesen méltatlan alak, mely e patriarcha széket meggyalázta« — jegyzi meg róla Gelser. — Kormányzása 933 februárjától 956 február 27-ikéig terjedt, s így csakugyan arra az időre esett, melyben Hierotheus püspökké szentelése Kedrenosz szerint történt, s nem

II. Roman — ki halálakor csak 25 éves volt, s így patriarchának való fia nem is lehetett — nevezte ki patriarchává 959—963 közt, mint Karácsonyi János véli; nem lehet tehát vele mondani: »Ezzel szétszakadt a történeti mese (a görög térítés) első és legfőbb gyökérszála. A hírhedt Hierotheus püspök alakja ködként szét oszlik, s nem akadályozza többé a tiszta látást.« (id. h. 310. l.) Hogy a czikk még Schwartz Godofrédet vagyis »a római pápát gyűlölő protestáns tudóst« a XVII-ik századba helyezi a XVIII-ik század helyett: bizonyára csak sajtóhiba.

P. Gy

MAJLÁTH BÉLA

† 1900. márcz. 23.

Szerény de érdemes tudós, tisztos, munkás férfiú elhunytáról kell szomorú hírt adnunk olvasóinknak, midőn társulatunk egyik legrégebb s legbuzgóbb tagjának, *Majláth Béla* igazgató választmányi társunknak, a mult márczius-hó 23-án. hatvankilenc éves korában bekövetkezett gyászos halálát jelentjük. Hosszas betegség vetett véget sokszor megpróbáltatásoktól terhes, de mindenkor a híven teljesített kötelesség tudatával hordozott életnek. Született Andrásfalván, 1831 junius 18-án; az 1848/49-iki szabadságharczot a pesti 13-ik honvédszászlóalyban harczolta végig s a honvédségnél hadnagyi rangot nyert; 1861-ben Liptó vármegye főjegyzője lón, de e tisztéről a provisorium alatt lemondott; 1867-ben újra főjegyzővé. 1875-ben pedig a vármegye alispánjává választották. A vármegyétől azonban nemsokára megválva, 1879-ben a M. Nemzeti Muzeumban a Széchenyi országos könyvtár órévé neveztetett ki, mely díszes állásban 1894-ig maradt, mikor végre nyugalomba lépett. Mint gyűjtő és kutató, mint forrás-kiadó és feldolgozó, különösen Liptó vármegye helytörténete s a genealogiai tanulmányok terén, egyaránt hasznos munkásságot fejtett ki. E munkásságát méltányolta a M. Tudományos Akadémia, midőn 1880 évi nagy-gyűlése alkalmával levelező tagjai sorába iktatta. Még Budapestre költözése előtt (1877-ben) jelent meg egy nagyobb monographikus munkája: *Liptó vármegye őstermelése*; később (1892-ben) egy másik: *Liptó vármegye törzsökös családai*. Becsesebb forrás-kiadások töle: *A szónyi béke Okmánytára* (1885) és *Széchenyi István gróf levelei* (1—3. köt. 1889—1891). Társulatunk kiadásában (Magyar Történeti Életrajzok, 1889. V-ik évf.) tette közzé *Maylád István* életrajzát; azonkívül a *Századok*, a *Magyar Könyvszemle*, a *Turul* s más szakfolyóiratok hasábjain

számos értekezése és közleménye látott napvilágot. A *Magyar Történelmi Társulat* ig. választmányának 1880 óta állandó s mindenkor munkás, időnkint a társulat gazdasági ügyeinek vitelében is résztvevő tagja volt; de buzgón vett részt más tudományos egyesületek, mint az *Országos Régészeti Társulat* s a *M. Heraldikai és Genealogiai Társaság* működésében is, melyeknek szintén választmányi tagjai sorában foglalt helyet. Az utóbbinak mult évi szept. 28-án tartott ülésében olvasta fel *Székhelyi Maylád Miklós 1642-iki czímeres doktori okleveléről* szóló dolgozatát, melyről annak idején mi is megemlékeztünk.¹⁾ Ez, és a *Liptó megyei királyi solymárok leszármazóiról* irt értekezése (Turul, 1899. 3. 4. füz.) voltak utolsó munkái. Emlékezzünk baráti kegyelettel szerzőjükről s mondjunk áldást emlékére!

CAPASSO BERTALAN

† 1900. márcz. 3.

Folyó évi márczius 3-án hunyt el Nápolyban társulatunk külföldi tiszteleti tagja, *Capasso Bertalan*, a nápolyi állami levéltárak főintendánsa, az olasz történetírók egyik legjelesebbike, 86 éves korában. Halála mély, sőt pótolhatatlan veszteség az olasz nemzetre nézve, melynek történeti irodalmát nemcsak örökbecsű művekkel gazdagította, de úgyszólván regenerálta. Legbecsesebb munkái Nápoly régi történetét tárgyaló monographiái; nevezetesen: *Monumenta ad Neapolitani ducatus historiam pertinentia*; — *Historia diplomatica regni Siciliae*; — *Le fonti della storia delle provincie Napoletane dal 568 al 1500*; — *Gli archivi e gli studi paleografici e diplomatici nelle provincie Napoletane fino al 1818*. stb. stb.

Engem, kinek szerencsém volt, az elhunynak, még mielőtt a nápolyi levéltárak élére állítottatott volna, éveken át kutatótársa lehetni s nagybecsű tanácsait és útmutatásait később is hasznomra fordítani, a legbensőbb barátság és hála érzete kapcsol e nagy mester emlékéhez. Hozzám való szíves jóindulatát különben azon rajongó szeretetnek köszönhettem, melyet a magyar nemzet iránt minden alkalommal tanusított, s e szeretetének tulajdonítom azt is, hogy midőn 1875-ben a nápolyi *Società di storia patria* megalapítását kezdeményezte, engem is szíves volt az alapító tagok sorába fölvenni. Legyen áldott emlékezte!

ÓVÁRY LIPÓT.

¹⁾ *Századok*, 1899. 755. 1.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA febr. 26-iki összes ülése néhai *Nagy Iván* r. tag, nekünk is feledhetetlen tagtársunk emlékezetének volt szentelve. *Márki Sándor* levelező tag mondott emlékbeszédet róla, különösen a magyar nemes családok első történetírójának, a magyar genealogia megalapítójának érdemeit méltatva benne. Beszéde végén Nógrád vármegye nemeseit kéri és buzdítja, hogy Balassa-Gyarmaton, Madách szobra mellett, állítsanak emléket megyéjük másik jeles fiának, Nagy Ivánnak is.

Az első osztály márczius 5-iki ülése alkalmával »*Kaukázusi hatás a finn-magyar nyelvekben*« cím alatt *Munkácsi Bernát* lev. tag tartott felolvasást, melynek tárgyára Zichy Jenő gróf kaukázusi utazásai irányították figyelmét, s értekezett a magyar összehasonlító nyelvészet és őstörténet azon nagyérdékű problémájáról, melyet már *Klaproth* vetett fel 1814-ben megjelent »*Reise in den Kaukasus*« című munkájában annak igazolásával, hogy a kaukázusi nyelvek szókincsében egykori érintkezésre valló közösségek észlelhetők a finn-magyar nyelvekkel. Ezt a nézetet a magyarra alkalmazva erősen vitatták és bizonyítani törekedtek *Dankovszky Gergely* és *Erdélyi József* (1826); sőt *Jerney János* is elismerte (1829), hogy az avar nyelvben, valamint más kaukázusi nyelvekben is találtak a magyarral közös szavak. *Parrot* (1828) arra a körülményre hivatkozott, hogy az *észti* nyelv szókincsének egyes elemei feltűnően hasonlítanak némely kaukázusi nyelvek megfelelő elemeihez; de hét évtized alatt, mely a nevezett tudósok ide vágó munkáinak megjelenése óta eltelt, a felvetett kérdés semmivel sem haladt a megoldás útján előbbre. Az értekező előtt igen valószínűnek tűntette fel a kaukázusi nyelvekkel való kapcsolat lehetőségét az a kétségtelen tény, hogy a magyarban s a vele rokon volga-uráli nyelvekben igen nevezetes nyomai mutatkoznak az *osszét* nyelv hatásának; már pedig az *osszétok* ma kaukázusi nép, s minthogy a földrajzilag érintkező népek vándorlása rendszerint egy irányú: föltehető, hogy a hol hajdan az *osszétok* elődei tanyáztak, onnan nem eshetett távol némely más nép tartózkodása sem, mely jelenleg a Kaukázus vidékét lakja. Ezen az alapon indulva, kívánja Munkácsi a régiek megkezdett, de csakhamar abbahagyott munkáját folytatni. Kutatásai s tanulmányai teljes eredményét egy nagyobb munkában fogja közzé tenni; ezúttal csak néhány világosabb tény felsorolására szorítkozott, s adatait fogalmi kapcsolataik szerint csoportosítva, több fontos magyar műveltség-történeti szónál, mint pl. *réz, ezüst, só, tölgy, cser, makk, körte, vaczkor, gulya, konda, kocza, csürhe, egér, kuvasz, ló, csikó, nyereg, kengyel* stb. kimutatta a kaukázusi eredetet.

— A FAUR CSALÁD CZÍMERE. Lendvai Miklósnak »*Temes vármegye nemes családai*« című munkájáról a Századok folyó évi február-havi füzetében (161—166. l.) közölt bírálat azon megjegyzésére vonatkozólag, hogy a munkához mellékelt czímerlapok közt a *Faur család* czímerének »sisakja és foszlányai nem felelnek meg az erdélyi fejedelem kancelláriájából 1631-ben származó stylusnak, nem is szólva a sisakdíszül szolgáló, erdélyi armalisokban szokatlan tollakról« (166. l.) — azt a *ténybeli* helyreigazító értesítést vettük, hogy a Faur családnak Rákóczy György által adományozott, 1631-ben Medgyesen kelt diplomája eredetiben látható Temes vármegye levéltárában, s annak festett czímerén nemcsak hogy tisztán kivehető a három toll, hanem a czímer leírásában is ott olvasható: *ex quo tres pennae* — — — stb. Köszönettel a beküldőnek szíves közléseért, adtuk e sorokat a bírálatban esett jöhiszemű tévedés helyreigazításául.

ÚJ KÖNYVEK.

— HORVÁT TÖRTÉNELMI REPERTORIUM. Régen érzett szükség nálunk, hogy mindarról, a mit a történelmi kutatás, anyag-gyűjtés, kiadás és feldolgozás, egyszóval a történetírás terén a szláv irodalom termel, tájékozva legyünk; hogy különösen mindazt, a mi a lefolyt félszázad alatt, mióta a latin nyelv közhasználatával felhagytunk, horvátul megjelent, hozzáférhetővé tegyük a magyar tudományosság számára; hogy a horvát történelem ismerete ne legyen zárt ajtó előttünk. A m. tud. Akadémia történettudományi bizottságának és *Margalits Ede* tagtársunk bámulatos szorgalmának köszönhetjük, hogy az ezen irányban kívánt munkálatok végre megindultak azzal a vaskos kötettel, mely a fönti cím alatt ez év elején hagyta el a sajtót s a horvát történetirodalmi munkásságnak 1850-től bezárólag 1898-ig terjedő repertoriuma első részét foglalja magában. *Margalits Ede* e kötetben a *Kukuljevics-féle Archivum* (Arkiv za povjestnicu jugoslavensku) tizenkét kötetét s a *délszláv Akadémia* munkálatainak (Rad jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti) nyolczvannolcz kötetét (1867—1888) dolgozta fel regestaszerű kivonatokban, melyeknek használatát végül kimerítő *Név- és tárgymutató* könnyíti meg a magyar kutatók számára. Kötelességünknek fogjuk tartani e becses és nagyfontosságú kiadvány bővebb ismertetését; ezúttal csak jelezni kívántuk hogy megjelent, várván a munka folytatását, mely a multa nézve oly nagy hiányt van hivatva pótolni irodalmunkban.

— FEJÉR VÁRMEGYE TÖRTÉNETE. A harmadik kötetben, mely *Károly János* tagtársunk sok szorgalommal készülő munkájából

a mult év legvégén jelent meg, Fejér vármegye összes községeinek és birtokos családainak történetét s ezzel az egész monographia befejezését vártuk. A felszaporodott anyag azonban nem volt egy kötetben feldolgozható, s még egy negyedik kötet kiadását tette szükségessé, mely remélhetőleg nemsokára követni fogja a harmadikat; sőt, ha ennek arányait nézzük, talán a következő kötet sem lesz elég a hátralevő anyag befogadására s a szerzőnek a négy kötetes tervezet korlátaiból is ki kell majd lépnie. Az előtünk fekvő kötet betürendes sorban harmincznyolcz község (Aba—Czikola) történetét, s ennek keretében az érdekelt birtokos családokra vonatkozó adatokat foglalja magában, oly formán, hogy a történetileg összetartozó községeket és pusztákat mindenütt a főbirtoknál tárgyalja a szerző s csak az itt mellőzött adatokat mondja el külön a tartozékok neve alatt. A községek történetét — kezdve a XIV-ik századi pápai tizedlajstromokon s végezve a megyebeli plébániák 1753/54 évi conscriptióján — különböző időben és különféle célból készült összeírások előzik meg, a kötet végéhez pedig bő oklevéltár járul, melynek az a baja, hogy közleményeit össze-vissza minden időrend nélkül adja. A munkát Fejér vármegye térképe s a szöveg közt számos kép illusztrálja.

— A SZEPESI PRÉPOSTSÁG TÖRTÉNETE. Szepes vármegye teljes és rendszeres történetének megírása lebegett czélul azok szeme előtt, kik a *Szepes-megyei történelmi társulat* létesítésén fáradoztak, midőn a társulatot 1884-ben megalakították. De mennél tüzetesebben kezdtek foglalkozni a vármegye multjával, annál inkább meg kellett győződniek arról, hogy e különféle fejlődésű, sajátos és gyakran szövevényes viszonyok közt élő, sőt olykor más idegen országhoz tartozó alkatrészekből később egybeforrott terület történetét egy műben tárgyalni alig lehet. A társulat 1894 évi decz. 10-re összehívott közgyűlése elhatározta tehát, hogy az egységes *monographia* tervét — legalább egyelőre — elejti, s a helyett a mai vármegye régebben különálló egyes részeinek s némely kulturális fontossággal bíró intézményeinek történetét fogja megírni. Így jött létre a *Szepes-megyei történelmi társulat millenniumi kiadványai*-nak legutóbb megjelent negyedik kötete is, melyben dr. *Pirhalla Márton* a szepesi prépostság vázlatos történetét kezdettől a püspökség felállításáig adja elő.¹⁾ A szerző három fő fejezet alatt öt időszakra osztja tárgyát. Az első a prépostság keletkezésétől 1382-ig tart; a második a

¹⁾ A vállalat I-ső kötetében *Szepes vármegye történelmi irodalmának bibliographiáját* és a *Szepesség őskorát*, a II-ikban a *tizenhárom szepesi város történetét*, a III-ikban a *tíz lándzsások székének történetét*, az V-ikben *Lőcse város története* első részét bocsátotta közre a társulat.

huszita támadások s a humanismus korára terjed ki 1500-ig; a harmadik (1500—1614) a vallási forradalom (reformáció), a negyedik (1614—1674) a vallási visszahatás (ellen-reformáció) korát, végül az ötödik, melyet szerző az *okmányhamisítások és birtokperek* korának nevez, a prépostság utolsó száz esztendejét (1674—1776) foglalja magában, az első szepesi püspök, Szalbek Károly kinevezéseig. Kár, hogy a különben sok érdekes részletet tartalmazó munka valóban rászorúl arra a védelemre, melylyel a kiadvány szerkesztője az előszóban a szerzőnek határozottan felekezeti szellemét és irányzatát mentegeti, sőt megokolni törekedik. Csakhogy e megokolás nem mondható szerencsésnek; mert ha igaz, a mit Macaulay mond, hogy nincs része a történelemnek, melyet a különböző pártok írói annyira zavarba hoztak és meghamisítottak volna, mint éppen a reformáció története: akkor egy okkal több, hogy a ki annak mozgalmával mint történetíró foglalkozik, az minden más szellemtől és irányzattól szabadon, egyedül a szigorú objectivitás szellemét kövesse munkájában.

— Az örökös főrendiség EREDETE MAGYARORSZÁGON. A magyar alkotmánytörténet egyik legérdekesebb kérdésével foglalkozik e 336 nagy nyolczadrétű lapra terjedő kötet, melyben *Schüller Bódog* a budapesti tudomány-egyetemen pályadíjjal jutalmazott munkáját most kibővítve s részben átdolgozva, az elől jelzett czím alatt kiadta. A szerző felfogása szerint az örökös főrendiség fogalmában két momentum egyesül: u. m. egy *anyagi*, vagyis az állam akaratán, a törvényen alapuló kiváltságos jogi állapot, a főrendiség tartalma, — és egy *alaki*, vagyis az a meghatározott, felismerhető, átöröklődő kellék és feltétel, melyhez az említett kiváltságos állás, az anyagi momentum kötve van. Ehez képest munkája feladatát is két részre osztja, s először azt fejtegeti, hogy mily úton és irányban, minő intézmények mellett fejlődött ki a magyar nemesség régi egységének és jogegyenlőségének megtörésével a kiváltságos állapot fogalma, a születés jogán alapuló örökös főrendiség; másodsor azt kutatja, honnan erednek a főrendé tömörülő elemek ismertető jelei, az örökös főrendiség külső kifejezéseül és feltételeül szolgáló grófi, bárói és hercegi címek. Függelékül még egy külön cikkelyt szentel annak a kérdésnek tisztázására is, hogy mi a *magnates* szó jelentése az 1608-iki k. u. I. articulusban? s kimutatja, hogy ezen elnevezés mint gyűjtőnév szerepelt, melyen a *különböző*, de csakis *örökös főrendi címekkel* felruházott urakat értették. A fiatal szerző nagy szorgalommal tanulmányozta emlékeinket s tőle telhetőleg igyekezett azon, hogy művét, melynek tüzetesb ismertetésére még visszatérünk, mennél teljesebbé tegye.

— TURÁNI NYELV- ÉS NÉPTANULMÁNYOK. E gyűjtő cím alatt *Pongrácz Sándor* tagtársunk — miután a *kunok nyelvéről* már értekezett — most egy újabb füzetet bocsáta közre, melyben különféle nyelvtudományi és őstörténeti kérdésekkel foglalkozik. Igy külön-külön szól: a *székelyekről*, a *baszkok nyelvéről*, a *finnek nyelvrokonairól Indiában*, a *sitán-parasztokról*, a *szabartói-aszphaloi népről és nevéről*, s végül a *személyes névmásról a turáni nyelvekben*. Mind e tanulmányok nincsenek ugyan elég szakszerű képzettséggel írva, de mindamelllett a szerző némely szóhasonlításai, itt-ott egyes észrevételei figyelmet érdemelnek, s némely adatai, mint pl. a miket a *sitán-paraszt* (szerző magyarázata szerint: *isten-imádó*) felekezetről — melyhez a magyar *paraszság* eredetét kapcsolja — Fry Hubert Oswald könyve nyomán ¹⁾ az angol-afgán *John Campbell* (Feringi basa) középázsiai élményeiből idéz, érdekeseknek mondhatók.

FOLYÓIRATOK.

— A BÁCS-BODROGH VÁRMEGYEI TÖRTÉNELMI TÁRSULAT ÉV-KÖNYVE. Szerkeszti *Roediger Lajos* titkár. XV. évf. I—IV. füzet. — A múlt évi folyamában két közleményt találunk folytatásúl az előző évfolyam közleményeihez. Az egyik *Dudás Gyula* közleménye: a Bács-Bodrog vármegye alsó járásában 1841-ben összeirt nemesek névsora; a másik *Szárícs Bertalan-é*, kinek mint a vármegye főügyészének hivatalosan is elég alkalmá volt a Mária Terézia által alakított tiszánineni koronai kerület jogviszonyaival s birtokjogi természetével behatóan foglalkozni. Meggyőzőleg kimutatja, hogy a kerület községeinek határai nem tartozhatnak más jogcím-keretekbe, mint az urbéri javak közé. A kerület nem számítható a szabad kerületek, mint a Jász-kunság, Hajduság, Túrmező (Turopolje) vagy a Szepesi XVI város sorába, hanem olyan korona uradalomnak tekinthető, mely telepített lakosoknak adatott használatúl. — *Dudás Gyula*, a társulat korábbi titkára, még két cikket közöl. Az egyik, az 1719-ben megneemesített *borsódi és katymári Latinovics család története*, melyről már megemlékeztünk.²⁾ maga betölti a negyedik füzetet. A szerző főlemlíti azt a családi traditiót is, hogy a dalmata vidékről hozzánk szakadt család nevében a *latin* származás emlékezete volna megörökítve. A cikkhez a családi címzer színes rajza és négy leszármazási tábla járúl; nem találjuk azonban e táblákon

¹⁾ Német fordítása »*Des Anglo-Affghanen John Campbell Wanderungen und Abenteuer unter den wilden Stämmen Zentralasiens*« cím-mel jelent meg. Lipcse, 1864.

²⁾ *Századok*. 1900. 83. l.

az I. István fia I. György leányait: Terézt (Lebanovicsné), Juliannát (Loncsarevics Jakabné), Máriát (Szkenderovicsné), Annát (Lénárdné) és Katalint (Kekezovicsné). — A másik cikk lelkes szózat abból az alkalomból, hogy tavaly volt kétszázadik évfordulója a vármegye felszabadulásának a török iga alól. E megemlékezéssel a társulat dicséretes jelét adja annak, hogy feladatának, céljának teljes tudatában van. Óhajtható lenne, hogy a vármegye restructiójának története mennél előbb megtalálja hivatott íróját. Azt hiszszük, hogy az erre vonatkozó, keresőben levő iratokra a régi országos levéltári s főleg nádori iratok közt lehetne ráakadni. Kívánjuk, hogy a jubileum ötletéből a társulat által megpendített eszme: vármegyei kulturpalota (könyvtár, muzeum) építése, testet öltjön. Legalább lenne hol elhelyezni azokat a gazdag régiségleleteket, melyeket a társulat évek óta, így a mult évben is — *Gubicza Kálmán* és *Cziráky Gyula* ábrákkal megvilágosított jelentései szerint — Bodrog-Monostorszezen, Sziga-szigeten, Bogojeván s egyebütt szorgalommal összegyűjtött. — Egy más lelkes megemlékezést is olvasunk az Évkönyvben: a Ferencz-csatorna tervezőjéről, Kiss Gábor mérnökari ezredesről, a kit joggal tarthatunk Magyarország legnagyobb csatorna-építőjének. — Meg kell még említenünk *Érdűhelyi Menyhért* két cikkkeskékjét. Egyikben azt állapítja meg, hogy a Pázmány által *gajdeli*-nek nevezett *gediri prémontrei prépostság* a mai Gajdobra (= Gajdel-Dobra) falu táján feküdt; a másikban pedig a báthmonostori apátság viszontagságait adja elő röviden. A tatárpusztítás előtt benzések lakták a kolostort; a XIV-ik században a kegyúr, a becei vagy báthmonostori Töttös család. Ágoston-rendű szerzeteseket telepített oda; a mohácsi vész után pedig, a török uralom alatt, a bevándorlott gör. kel. kalugyerek foglalták el.

— EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY. A budapesti philologiai társaság választmányának és a m. tud. Akadémia class. philologiai bizottságának megbízásából Heinrich Gusztáv és P. Thewrewk Emil közreműködésével szerkesztik *Némethy Géza* és *Petz Gedeon*. XXIV. évf. 1. 2. 3. füz. 1900. január—márczius. — A philologiai társaságra nézve a folyó év jubiláris esztendő. Huszonöt esztendeje, hogy a társaság fennáll, buzgón, lelkesen munkálva a körébe eső tudományszakokat. 1874 aug. 8-án tartotta alakuló gyűlését, melyen 38 lelkes philologus jelentkezett tagúl. Az alapítók közül ma, egy negyedszázad mulva, csak tízen vannak a társulat tagjai sorában, közöttük az, a kitől a társaság alapításának eszméje kiindult, a ki annak megerősödésén, felvirágzásán legtöbbet fáradozott, s a ki az egész negyedszázadon át szakadatlanul, fáradhatatlanul éltető szelleme, vezére, elnöke: *Ponori Thewrewk Emil*. Új meg új generáció nevededett a közszeretnek és

tiszteletnek örvendő elnök oldala mellett, mind meg annyi tehetőséges tanítvány s a philologiai és irodalomtörténeti tudományok szakavatott művelője. Szép és megható gondolat volt e lelkes csapattól, hogy a vezére iránt érzett háláját és ragaszkodását szakba vágó értekezések, tanulmányok közrebocsátásával róttá le. A közlöny első füzeté a nagyérdemű elnöknek ajánlott ünnepi füzet, melyet az ünnepelt sikerült arczképe is díszít. Negyvennégy szerzőtől foglal magában rövid, tartalmas cikkeket, melyek közül a *Badics Ferencz*, *Balassa József*, *Binder Jenő*, *Császár Elemér*, *Gyulai Ágost*, *Havas Adolf*, *Lázár Béla*, *Tolnai Vilmos*, *Váczy János* és *Zlinszky Aladár* cikkei a magyar irodalomtörténet köréből veszik tárgyukat. — Az ünnepelő hangulat érzik még a második füzetben is. Ebben olvassuk a jan. 13-án tartott XXV-ik közgyűlés leírását, az elnöki megnyitó beszédet, mely a jól teljesített munka önértetével tekint vissza a társaság megfutott pályájára s a hála és kegyelet szavaival adózik a számban immár megfogyatkozott úttörők érdemeinek. — A harmadik füzet közleményei közül kiemeljük *Kiss Ernő* cikkét, a ki a »*Zalán futása* és a *Székelyek Erdélyben*« cím alatt Gyulai Pállal, Heinrich Gusztávval s általában az eddigi köztudattal szemben apróra kimutatja, hogy Vörösmarty »*Zalán futása*« hőskölteményét nem annyira Aranyrákosi Székely Sándor »*Székelyek Erdélyben*« című kis époszának hatása alatt írta, hanem sokkal inkább Anonymus és Vergilius olvasása, Horváth István lelkesítése, s Egyed Antalnak, az Ovidius fordítójának biztatása tették őt a honfoglalás énekesévé. — Minden egyes füzethez a hazai és külföldi philologiai irodalom időközben fölmerült nevezetes mozzanatainak szakszerű ismertetése, bírálata járul.

— ERDÉLYI MUZEUM. Az erdélyi muzeum-egylet bölcsélet, nyelv- és történet-tudományi szakosztályának kiadványa. Szerkeszti *Szádeczky Lajos*. XVII. köt. I. II. III. füzet. — Az első és második füzetben »*Erdélyi tudományos igyekezetek*« cím alatt gróf *Kun Géza* Erdély irodalmi életét a mult század végétől a jelen század második évtizedéig, különösen Aranka György, Döbrentei Gábor s mások irodalmi törekvéseit, társulat-alapító terveit és kísérleteit ismerteti. *Orosz Endre* (1. füz.) két ősemberi tanyahelyet ismertet, melyeket Kolozsvár környékén Bácsstorokon és Szucságon fedezett föl. *Wertner Mór* a két Bebek Inréről értekezik »*Vajda vagy perjel?*« cím alatt, s kutatásai azon eredményéről ad számot, hogy Bebek Imre, a vránai perjel, nem György tárnokmesternek, hanem Bebek Detre nádornak volt a fia s nem azonos Bebek Imre vajdával. A *Különfélék* között a *csiki krónika* egy jegyzetes példányának ismertetését találjuk, mely a marosvásárhelyi ev. ref. collegium könyvtárából került elé. Annakutána a szerkesztő egy

érdekes levél töredékét közli a *puszta-kamarási templom kriptájáról*. Ugyancsak az első füzetben kezdi meg *Vass Miklós* az Országos Levéltárba bekebelezett gyulafehérvári káptalani és kolozsmonostori conventi levéltárakban levő *királyi könyvek* székely vonatkozású oklevelei lajstromának közlését. — A második füzetben *Moldován Gergely* a román nyelvről értekezik, azt fejtegetve, hogy a román nyelv kétségkívül latin nyelvi kisarjzás, melynek alakulása a Balkánban ment végbe, s vizsgálja a benne kimutatható idegen (albán, görög, szláv, magyar, török) hatásokat. *Tóth Ernő* a két Apafi Mihály fejedelem naplójából adja az első közleményt. Az *Irodalmi szemle* rovata alatt Veress Endre, Schvarcz Gyula és Kőváry László műveiről találunk ismertetéseket. A *Különfélék* sorában *Schvarcz Gyula nekrológja* olvasható Szádeczky Bélától; utána pedig *Kelemen Lajos* három erdélyi mennyezet-festést ismertet, u. m. a pókai és ajtoni ref. templom és a maros-szentgyörgyi kath. templom mennyezet-festését. *Vass Miklós* folytatja a királyi könyvek székely okleveleinek lajstromát. — A harmadik füzetben *Tóth Ernő* az Apafi-féle naplókat folytatja 1675-ig. Történeti vonatkozású közleménye még a füzetnek az »*Erdélyi múkincesek a párisi kiállításon*« című cikk. Erdély múkincesei a párisi világkiállításon külön teremben lesznek elhelyezve, s a tárgyak leíró katalógusa számára a kiállítás történeti bizottsága megbízásából *Szádeczky Lajos*, kinek első sorban érdeme a kiállítás e részének összehozása is, röviden összefoglalta Erdély művelődéstörténetének kiválóbb mozzanatait, hogy tájékoztassa az ország multjáról a kiállítás látogatóit.

— KATHOLIKUS SZEMLE. A Szent-István-Társulat megbízásából szerkeszti *Mihályfi Ákos*. XIV. köt. I. II. III. füzet. — E folyóirat, mely eddig évenként öt füzetben jelent meg, ez évtől fogva havi folyóirattá alakult át, vagyis ezentúl július és augusztus hónapok kivételével havonként jelenik meg. E változtatás bizonyára a közönség érdekében történt. Céljának megfelelően felekezeti szellemben ugyan, de változatosan és az olvasó közönség különböző igényeinek szemmel tartásával van szerkesztve. A kath. hitélet világszerte fölmerülő mozzanatait folyton figyelemmel kíséri; vallásérkölcsei és vallásbölcseleti cikkeit a történelem és természettudományok köréből vett dolgozatok váltják fel, s azonkívül a szépirodalom is hathatós művelésre talál benne. Bennünket érdeklőleg, mint történelmi tárgyú közleményt ki kell emelnünk *Pór Antal* cikkét, melyben a lengyel történetírókkal szemben kimutatja, hogy a halicsi érsekségnek 1375-ben történt alapítása Nagy Lajos királyunk elvitázhatatlan érdeme, nem pedig Kázmér lengyel királyé.¹⁾

¹⁾ Különlenyomatban is megjelent: *Nagy Lajos a halicsi érsekség megalapítója*. Budapest, 1900.

Sörös Pongrácz, a ki Forgách Ferencz bibornok életének megírásával foglalkozik, s róla elszórtan, így folyóiratunkban is¹⁾ több cikket bocsátott közre, most az 1611 augusztus havában Nagyszombatban tartott zsinat előzményeit, lefolyását és határozatait ismerteti. E zsinat Forgách bibornok kezdeményezésére sőt izgatására gyűlt össze, hogy ellensúlyozza az evangélikusoknak 1610 márczius 28-án tartott zsinatát, melynek különösen az a végzése keltett nagy visszatetszést a róm. kath. papság körében, hogy három szuperintendenst rendelt azzal a joggal, hogy a wittenbergi hitelvek szerint új lelkipásztorokat szentelhessenek. Jellemző, hogy a Forgách zsinati törekvéseit Mátyás főherczeg helytelenítette. Ebből azonban korántsem szabad azt következtetni, mintha a főherczeg a protestánsokhoz szított volna s nem tette volna meg azt, a mivel egy szigorúan kath. királyi herczeg vallásának tartozott. Mátyás magatartása politikai szempontból ítélendő meg. Neki messzeható tervei voltak, melyek mind a királyság elnyerésére irányultak. Ő maga kinyilatkoztatta Forgáchról, hogy Magyarországot, melyet ő (a főherczeg) nagy fáradsággal, éberséggel, költséggel alig hogy lecsilapított, a bibornok újra fel akarja zavarni, viszályokat, ellenségeskedést akar szítani. — A *könyvsimertetések és bírálatok* rovatából meg kell említenünk *Karácsonyi János* két, rövid bár, de szakszerűen írt cikkelyét: a *Veszprémi püspökség római Oklevéltúráról* és a *Zichy család Okmánytára* IX-ik kötetéről.

— MAGYAR SION. Egyháziroldalmi havi folyóirat. Szerkesztik *Kereszty Viktor* és *Prohászka Ottokár*. Kezdetől XXXVIII-ik az új sorozatban XIV. évf. 1900. január—márczius. 1. 2. 3. füzet. — Az első füzet *Irodalom és művészet* rovatában *Érdújhelyi Menyhértnek* »*A kalocsai érsekség a renaissance-korban*« című munkája ismertetését találjuk. — A második füzetben *Sörös Pongrácz* arról értekezik, hogy »*nullius*« terület volt-e a bakonybéli apátság? s több adattal bizonyítja, hogy az apátság eltörlése (1781) előtt az akkori bakonybéli apátok a pannonhalmi főapáttal szemben, ki már akkor is saját *nullius* területének kiegészítő részéül tekintette Bakonybél, jogot támasztottak az önálló *nullius* sajátságára.²⁾ A füzet borítéka azt hozza hírül, hogy a »*Magyarhoni egyháztörténeti emlékek a hitújítás korából*« című nagyérdékű forráskiadványból, melynek három vaskos kötetre való anyagát *Bunyitay Vincze* és *Karácsonyi János* gyűjtötték s állították össze, az első kötet remélhetőleg még a nyár folyamán elhagyja a sajtót.

¹⁾ *Századok*, 1897. 97. és 201. II.

²⁾ Az értekezés különlenyomatban is megjelent. Esztergom, 1900.

— PROTESTÁNS SZEMLE. A m. prot. irod. társ. kiadványa. Szerkeszti *Szöts Farkas*. XII. évf. 1. 2. 3. füzet. — Az első és második füzetben *Szádeczky Béla* közli Nagyari Józsefnek, Apafi Mihály fejedelem udvari papjának, 1686-iki emlékezetes predikációját, mely politikai vonatkozásainál s azon nyíltan kifejezett intentiójánál fogva, hogy a török részére nyerje meg hallgatóit, történeti nevezetességű beszéd volt. A beszéd szövegét bevezetésképen a közlőnek a tárgyra vonatkozó rövid történeti tanulmánya előzi meg. — A harmadik füzetben »*Baranyai egyházi élet a XVIII-ik században*« cím alatt *Morvay Ferencz* érdekes pótlásokat közöl Földváry Lászlónak a dunamelléki egyházkerületről szóló »*Adalékok*« stb. című munkájához. A jelen első közlemény a vaiszlói lelkésznek és híveknek 1758-ban Klimó püspök által való zaklattatását írja le.

SZLÁV TÖRTÉNETI SZEMLE.

1899.

II. A DÉLSZLÁV AKADÉMIA MUNKÁI. (Rad jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Razredi filologijsko-historijski i filozofijsko-juridicki.) 136. és 138. köt. A délszláv Akadémia a felolvasott értekezéseket kötetekben adja; évenként átlag négy kötet jelenik meg. A 80-ik kötetig a három szakosztály értekezései a kötetekben vegyesen láttak napvilágot, azóta a *nyelvészet-történelmi* és a *menyiségtan-természettani* értekezések külön-külön, egymást felváltva jelennek meg a *Rad* köteteiben s két külön csoportot vagy sorozatot alkotnak.

1. Matkovics Péter: *Utazások a Balkán félszigeten a XVI-ik században*. (136. köt.) Ismerteti *Rosaccio József* utazásait Velenczéből Konstantinápolyba 1574—1606-ig, a miből főleg a dalmát partvidék leírása érdekel minket; *Quadus Mátyás* utazását 1600-ban Augsburgból Konstantinápolyba, hol a Béctől Belgrádig terjedő részben Komáromot, Esztergomot, Visegrádot, Budát stb. írja le, előadását számos rajzzal és térképpel kísérve; *Lorenzo Bernardo* velencei követ 1591-ből való útleírását Velenczétől Konstantinápolyig, mely minket közvetlenül nem érint; *Korobejnikov Trifun* orosz nyelven írt útleírását Moszkvából Konstantinápolyba 1593-ból; *George van der Does* németalföldi utas 1597-ben írt latin útleírását Konstantinápolyba; végre *Gjorgjics Pál* memorandumát Báthory Zsigmond fejedelemhez olasz nyelven 1595-ből, kit Moldva-Oláhország és Bulgária útjairól tájékoztat, hová Báthory beütni készült.

2. Klaics Vjekoslav: *András herczegről 1197—1204*. (136. köt.) Összefoglalja az ismert adatokat. Figyelmet érdemel III. Incze pápa egy itt közlött oklevele, melyben megfenyegeti II. Endrét,

hogy a trónra való jogot ifjabb testvérére fogja átruházni. Ezen ifjabb testvér nevét Klaics felfedezte *Joannes de Guerche* »Statuta capituli Zagrabiensis saeculo XIV« czímű művének bevezetésében: »Hic (Bela tertius) reliquit filios quatuor. Primus fuit dux *Emericus*, qui successit ei in regno, secundus fuit dux *Andreas*, postea rex, pater regis Belae quarti. tertius fuit dux *Salomon*, quartus dux *Stephanus*.« András herceget (dux) Smiciklas minden alap nélkül *nagy-bán* (veliki ban) czímmel nevezi történelmében, holott ilyen czímmek sehol nyoma nincs. Klaics értekezése érdekes áttekintést nyújt a horvát hercegek kormányzási módjáról, joghatóságáról, jövedelmeiről stb.

3. Laszowski Emil: *Podgorja régi horvát megye.* (138. köt.) E megyét először 1255 évi oklevelek említik. Az író közli itt az összes községeket és birtokokat, melyek területéhez tartoztak a XIV-ik század közepéig; főispánjait 1312-ig, midőn a megye mint *districtus*, Zágráb megyébe bekebelezetett; szőlő részletesen lakóiról, birtokosairól, különösen pedig jobbágyairól, — mindig oklevelek alapján.

III. RÉGISÉGEK. (Starine.) A délszláv Akadémia 1869 óta ezen czímmel már huszonkilencz kötetet adott ki. A kötetek történelmi értekezéseket, okleveleket, regestákat, nyelvtörténeti és régibb horvát irodalomtörténeti értekezéseket stb. hoznak.

A mult évben megjelent XXIX-ik kötet történelmi vonatkozású tartalma: Laszowski Emil: *Szerém-megyei levéltárak.* (1—11. ll.) Ebben beszámol 1895-iki kutatásairól. Ismerteti a Vukovár megyei, karlóczai, mitroviczai, péterváradai, rumai, Zimony városi, az Odeszalchi családi és tizennégy Szerém-megyei zárdái levéltár tartalmát. — *Perotti János jelentése a végvárakról és városokról 1639-ben.* (12—32. ll.) A laibachi Rudolfinum Muzeumban levő »Relazioni di anno 1639« czímű foliánsban Pieroni ismerteti a horvát, krajnai, stájer és isztriai várak állapotát (40 horvát várát) a török elleni védekezés szempontjából. Jelentése helyrajzi és hadászati szempontból érdekes. — Jelics Lukács közli *Maphaei Valaressi zárai érsek levelezéseit* (1449—1496) a barberini könyvtárban levő kézirat alapján. (33—94. ll.) A levelezés egyháztörténeti szempontból érdekes, főképen a horvát bánokkal és vegliai grófokkal. Velenczével. Rómával és a dalmát püspökökkel folytatott levelezések. Ezúttal az első közleményt kapjuk.

IV. MONUMENTA HISTORICO-JURIDICA SLAVORUM MERIDIONALIUM. E vállalatot a délszláv Akadémia 1877-ben indította meg. Eddig hat kötet jelent meg belőle. Az első három kötet latin nyelven, a negyedik horvát nyelven írott városi statutumokat közöl, az ötödik horvát nyelvű urbariumokat tartalmaz. A hatodik kötet,

melyről különben röviden már megemlékeztünk,¹⁾ az *Acta Croatica* (Hrvatski Spomenici) első kötetét (1100—1499) képezi. Ezen gyűjtemény négy kötetre van tervezve. Az elsőt sajtó alá rendezte Surmin György. Anyaga részben Kukuljevics Iván gyűjteményéből (183 oklevél), részben Lopasicstól és másoktól került; egészben 281 oklevelet tartalmaz, közte 98 olyat, mely most először jelenik meg nyomtatásban. Az oklevelek időrendben vannak közölve 1100-tól 1499-ig, köztük több szláv nyelvű felirat is van. Minden oklevél előtt horvát nyelven annak rövid tartalmát, utána pedig az oklevél provenientiájára s a közlésre vonatkozó jegyzeteket találjuk. A kötet végén *tartalomjegyzék* gyanánt a regesták újra közölve vannak, melyekhez cyrill betűkkel írott *Név- és tárgy-mutató* járúl. Kimondhatatlan kár tudományos szempontból, hogy a regestákat latin nyelven is nem adja a közlő. Reméljük, hogy ez már a második kötetben meg lesz, különben e nagybecsű munka csak a szláv történészeknek lenne hozzáférhető, míg magyarok, németek, francziák stb. alig használhatnák. Ha a délszláv Akadémia a szerbek és oroszok kedvéért megtette azt, hogy latin helyett cyrill betűkkel adta ki az eredetileg nagyrészt glagol betűkkel írt okleveleket, mások kedvéért is tehetne tén valamin. A kötetben közölt oklevelek magánjogi természetűek és értékes anyagot nyújtanak a délszlávok XII—XV-ik századbeli jogi, politikai és közmívelődési történetéhez; különösen sok bennük a Frangepán, Blagaj, Subics stb. családokra vonatkozó oklevél.

V. A DÉLSZLÁVOK NEMZETI ÉLETÉRE ÉS SZOKÁSAIRA VONATKOZÓ ADATOK GYŰJTEMÉNYE. (Zbornik za narodni zivot i obicsaje juznih slavena.) A délszláv Akadémia egy külön néprajzi bizottságot szervezett, mely e munkát 1896-ban kezdte meg. Évenként egy-egy kötet (két részben) jelenik meg belőle. A negyedik 1899-ben jelent meg. A *Zbornik* tartalma tisztán néprajzi s így csak érinti a történelem körét. A szokások ismertetése mellett legérdekesebb benne a népviselet leírása, melyet ábrákkal is megvilágít. E munka bővebb méltatását az *Ethnographia* szakfolyóirattól várjuk, hova tárgyánál fogva inkább tartozik. Helyes, hogy a zágrábi Akadémia a néprajzra is kiterjeszti figyelmét.

MARGALITS EDE.

Igazítás. A Századok f. évi márczius-havi füzetében a 241-ik lap alulról számított 3-ik sorában »nemzeti iskola (schola nationalis) négy osztályának« helyett »nemzeti iskola (schola nationalis) negyedik osztályának« olvasandó.

¹⁾ *Századok*, 1899. 480. l.

TORTÉNETI KÖNYVTÁR.

— ARCHIV des Vereines für siebenbürgische Landeskunde. Herausgegeben vom Vereins-Ausschuss. Neue Folge. Neunundzwanzigster Band. 1. 2. Heft. Hermannstadt (Nagy-Szeben), 1899—1900. Krafft V. kny. 8-r. 503 l. Négy tábla melléklettel.

— BARLA JENŐ. Szegedi Gergely és énekeskönyve 1569-ből. Budapest, 1899. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 34 l. (Lenyomat a *Protestáns Szemle* 1899 évi folyamából.)

— BÉKEFI REMIG. A marosvásárhelyi ev. ref. iskola XVII. századi törvényei. (Olv. a M. Tud. Akadémia II. osztályának 1900. jan. 15-én tartott ülésén.) Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1900. Athenaeum kny. 8-r. 41, 1 l. (Értekezések a tört. tudományok köréből, XVIII. köt. 8. sz.) Ára 1 kor.

— BELLAI JÓZSEF. Árpád-házi szent Erzsébet. Harmadik kiadás. Temesvár, 1899. Csendes Jakab kny. 8-r. 66 l.

— BENETTI (Giuseppe—). Sugli archivi notarili e sulle scritture degli antichi documenti. Firenze, 1899. 8-r. 16 l.

— BERKESZI ISTVÁN. A temesvári könyvnyomdászat és hírlapirodalom története. Kiadta a Délmagyarországi tört. és rég. Múzeum-társulat és Temesvár szab. kir. város közönsége. Temesvár, 1900. Csanád-egyház. kny. 8-r. IX, 3, 185 l. Képekkel és hasonmásokkal. Ára 4 korona.

— BERZEVICZY ALBERT. A parlamentekről. Két népszerű előadás. Budapest, 1899. Franklin-társ. kny. 16-r. 73 l. (Olcsó Könyvtár új kiadás, 1142—1143. sz.) Ára 20 kr.

— BODLEY (John Edward Courtenay—). Franciaország. Új és át-nézett kiadás. Fordította *Darvai Mórícz*. Átnézte *Angyal Dávid*. Első kötet. Budapest, 1899. Hornyánszky Viktor kny. Kis 8-r. XXXI, 360 l. (A m. tud. Akadémia könyvkiadó vállalata. Új folyam. XL. köt.)

— BODNÁR GÁSPÁR. A magyar nemzet története. Két kötet. Budapest, 1899. Kiadja a Szent-István-Társulat. 8-r. 207 l., 190 l. (A magyar nép könyvtára, VII—VIII.) Ára 60 kr.

— BOHNERT M. ANDRÁS. Páduai szent Antal élete. Második kiadás. Budapest, 1900. Stephaneum kny. 8-r. 38 l.

— BOLYAI FARKAS és GAUSS FRIGYES KÁROLY levelezése. A m. tud. Akadémia megbízásából szerkesztették, jegyzetekkel és életrajzzal ellátták *Schmidt Ferencz* és *Stäckel Pál*. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1899. Franklin-társ. kny. 4-r. XII, 4, 207 l. Ára díszkötésben 8 frt. (Ugyanaz németül is.)

— BORSOS ISTVÁN. A pápai ev. ref. főiskola régiséggyűjteményének és történet-philologiai muzeumának katalogusa. Pápa, 1899. Főiskolai kny. 8-r. 57 l. (Különlenyomat a főiskola Értesítőjéből.)

— BOTH FERENCZ. Telegdi Miklós élete és művei. Irodalomtörténeti tanulmány. Szeged, 1899. Endrényi Lajos kny. 8-r. 179 l.

— BREIT JÓZSEF. Az 1870/71 évi német-francia háború története. Harmadik rész. A sedani hadjárat, 1870 évi aug. 19-től szept. 1-ig. Budapest, 1899. Grill Károly. Márkus Samu kny. 8-r. 183 l. Hat térképpel és két táblával. Ára 3 frt.

— BUSBACH PÉTER. Egy viharos emberöltő. II. köt. Budapest, 1899. Athenaeum kny. 8-r. IV, 358 l.

— CHALUPKA REZSŐ. A Székesfejérvár városi állandó színház története. Székesfejérvár, 1899. Számmer Imre kny. 8-r. 61 l.

— CSÁKI LAJOS. A Csáki-család leszármazása és története 1703-tól 1898-ig. Hódmező-Vásárhely, év. n. Részvény-nyomda. 8-r. 27 l.

HIVATALOS ÉRTEŚITŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1900 évi márczius 2-án d. u. 5 órákor tartott r. vál. ülésének
jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Dr. Thaly Kálmán elnöklete alatt dr. Pauler Gyula alelnök, dr. Angyal Dávid, dr. Békefi Remig, id. Daniel Gábor, Dedek Cr. Lajos, dr. Illéssy János, dr. Láczy Gyula, báró Nyáry Jenő, dr. Schönherr Gyula, dr. Váczy János vál. tagok, Nagy Gyula titkár, Barabás Samu jegyző.

Elnök az ülés megnyitása után jegyzőkönyv-hitelesítőkül dr. Békefi Remig és dr. Illéssy János vál. tagokat kéri fel.

29. Nagy Gyula titkár bejelenti az új tag-ajánlásokat, mely szerint ajánlatnak: *alapító tagúl:* Károlyi Erzsébet grófnő 400 koronával Budapesten (aj. Éble Gábor); *évd. r. tagokúl 1900-tól:* Mezőssy Béla orsz. képviselő Uj-Fehértón (aj. Thaly Kálmán), Giay Károly dr. urad. titkár Somlóváron (aj. Thallóczy Lajos), Gyulai Ágost dr. főgymn. tanár Budapesten (aj. Császár Elemér), a szent benedek-r. főgymnasium Esztergomban, az áll. felső keresk. iskola Kassán (mindkettőt aj. a titkár).

Megválasztatnak s Károlyi Erzsébet grófnőnek a társ. tagsági diszoklevél megküldetik.

30. Bleyer Jakab társ. tag: »Adalék Zrínyi Miklós és udvara jellemzéséhez« cz. dolgozatát olvassa fel, mely —
köszönettel fogadtatván a Századok-ban jelenik meg.

31. Thaly Kálmán dr. elnök jelentést teszen a f. évi 7-ik jk. pont alatt kelt vál. határozat alapján, a Szilágyi Sándor síremléke ügyében kiküldött bizottság eljárásának eredményéről, mely szerint a jan. 27-én tartott bizottsági ülés határozatából kifolyólag a kései renaissance-kori síremlék tervezetének és költségvetésének elkészítésére fölkért Schickedanz és Herzog műépítzsek f. évi mart. 1-én a választmányhoz intézett levelükben a duna-

almási kő síremléknek, a benyújtott tervezetnek megfelelően körülbelül 2 m. 50 cm. nagyságban való elkészítésére s f. évi sept. hó végéig a helyszínen leendő felállítására, továbbá a megboldogult domborművü arczképének beillesztésére s a feliratok bevésésére 1000 frt (2000 kor.) átalány-összegért hajlandók; Fadrusz János jeles szobrászunk pedig kegyeletből a megboldogult emléke s tiszteletből a társulat iránt a bronzba öntendő reliefnek ingyen való megmintázását készségesen megígérte.

A választmány Schickedanz és Herzog műépítészeknek a síremlék felállítására vonatkozó ajánlatát elfogadja; Fadrusz János szobrásznak pedig áldozatkészségeért köszönetet szavaz, miről úgy a Schickedanz és Herzog cég, mint Fadrusz János levélben értesítendők. Továbbá, a titkári hivatal utasítatik, hogy a relief elkészítéséhez mintául szolgáló Szilágyi-éremnek a társulat tulajdonát képező — esetleg annak Fejérpataky László által használatra felajánlt — bronz példányát juttassa a megnevezett művész kezéhez; a mennyiben pedig Fadrusz a dombormű mennél tökéletesebb megmintázása érdekében szükségesnek látná, hogy az éremnek háromszorosan nagyított viasz mintája is megszerzessék. ennek Scharf műmetszőtől való megszerzése ügyében Károlyi Árpád tagtársunkkal lépjen érintkezésbe.

A síremlék ügyében kiküldött bizottság jegyzőkönyve a jegyzőkönyvhöz csatoltatik.

32. Titkár előterjeszti a pénztárnok f. évi febr. havi kimutatását, mely szerint

összes bevétel volt	6360 kor. 79 fill.
» kiadás	3218 » 82 »
maradvány	3141 kor. 97 fill.
a mihez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztárnál folyó számlákon levő	5146 kor. 87 fill.
követelést, 1900 febr. 28-án összesen	8288 kor. 84 fill.

készpénz áll a társulat rendelkezésére, miből azonban a Károlyi Mihály gróftól s Károlyi Erzsébet grófnőtől befizetett 400—400 korona alapítványi összeg, összesen 800 korona tőkésítendő.

A kimutatás tudomásul vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatoltatik; a tőkésítendő 800 koronán pedig, annak megfelelő névértékben, 4⁵/₁₀-os magyar jelzalog- és hitelbanki záloglevél vásárlása elhatározottatik.

33. Jelenti, hogy a P. H. E. Takarékpénztár-Egyesület 6881/1900 számú értesítése szerint 2200 korona megtakarított összeg, a f. évi febr. havi vál. ülés 20. jk. pontja alatt kelt határozatnak megfelelőleg tőkésítettett.

Tudomásul szolgál.

34. A f. évi febr. hó 15-én tartott r. közgyűlés 28. jk. pontja értelmében indítványozza, hogy a magyar királyság 900 éves évfordulójának megünneplése ügyében bizottság küldessék ki, mely az ünneplés módozatait megállapítsa.

Az indítvány elfogadtatik s a bizottság tagjaivá dr. Pauler Gyula elnöklete alatt dr. Békefi Remig, dr. Czobor Béla, dr. Láncezy Gyula és báró Nyáry Jenő vál. tagok választatnak meg.

35. Minekutána a tagdíj-hátralékok ügyében még eddig semminemű intézkedés nem történt s az ügyrend 6. szakasza c) p. értelmében a mult év végéig hátralékban maradt társulati tagok és előfizetők törlése, esetleg tartozásaik behajtása vagy leírása iránt a martiusi vál. ülésnek kell intézkednie: a titkár czélszerűség szempontjából dr. Pauler Gyula ügyv. alelnökből, dr. Kammerer Ernő és dr. Borovszky Samu számvizsgálókból, továbbá a titkár, ügyész, pénztárnok és jegyzőből álló bizottság kiküldését javasolja, azon utasítással, hogy a tagdíj-hátralékok ügyén kívül még egy állandó pénztári törzskönyv készítése, a külön folyó számlák egyesítése, a társulat régi iratainak selejtezése, a kiadványok raktározása s ezek árának végleges megszá-bása ügyében is intézkedjék, esetleg tegyen véleményes jelentést. A javaslat elfogadtatik.

36. Thaly Kálmán elnök előadja, hogy Kardos Kálmán orsz. képviselő elnöklete alatt egy bizottság az 1526-iki mohácsi ütkö-zet helyén emlékoszlop felállításán buzgólkodik. Azonban félt, nehogy az oszlop a bizottság intentiója ellenére akár a II. Lajos halála által szomorú emlékű Cselepaták partja, akár a csatater valamely alkalmas pontja helyett megokolhatatlanul Mohács város piacznán állíttassék fel. Ennélfogva óhajtandónak tartja, hogy a Magyar Tört. Társulat a historiai falsum ellen küzdő bizottságot az emlékoszlop helyének kijelölésében támogassa s a mennyiben a Baló Mátyás kapitihá 1686-ik évi itinerariumában (Tört. Tár 1899. évf. 310.) Mohács mezején említett »magyarokból rakott nagy halom«-ról Mohácson vagy környékén tudomás szerezhető, ennek felkutatásában egy vagy két, régészetben jártas vál. tagja által legyen a bizottság segedelmére.

A vál. hazafias készséggel magáévá teszi az indítványt s a mennyiben a bizottság a társulatot erre felszólítaná, az emlékoszlop helyének kijelölésében. nevezetesen pedig a Baló M. útleírásában említett helynek egy vagy két régész tagja által, a bizottsággal egyetértőleg való felkutatásában támogatását ígéri.

37. Titkár előterjeszti dr. Solyom-Fekete Ferencz nyug. törvényszéki elnöknek f. évi febr. hó 6-án az elnökséghez intézett levelét, melyben az általa összegyűjtött historiai forrás-anyagnak,

továbbá a Kendeffy család újabban megnyitott levéltárában található történeti érdekű okiratoknak lemásolására, regisztrálására és tollbamondás után feldolgozására a társulat kebeléből egy alkalmas egyén kiküldését kéri.

A választmány nagy nyereségnek tartja a magyar történet-tudományra mind a nyug. törvénytudomány elnök úr oklevélgyűjteményét, mind a Kendeffy család ismeretlen helyen őrzött levéltárának a tudomány számára való megnyitását; azonban nem állván módjában egy alkalmas egyénnek hosszabb időre való oda küldése, felkéri a törvénytudomány elnök urat, hogy a Kendeffy család levéltárának, áttanulmányozás végett, rövid időre a Nemzeti Muzeumba való felküldését illetékes helyen kieszközölni s erről a társulat titkári hivatalát értesíteni szíveskedjék; megjegyeztetvén, hogy a mennyiben a levéltár felküldése akadályokba ütköznék, annak megtekintésére dr. Schönherr Gyula vál. tag fog kiküldetni.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést eloszlatja.

Kelt mint fent.

Dr. Thaly Kálmán s. k.
elnök.

Barabás Samu s. k.
jegyző.

Hitelesítjük: Dr. Békefi Remig s. k.
vál. tag.

Dr. Illéssy János s. k.
vál. tag.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

elnöksége, tiszti kara, ig. választmánya és bizottságai 1900-ban.

Elnök: Gróf Teleki Géza

Első alelnök: dr. Thaly Kálmán

Második (ügyvezető) alelnök: dr. Pauler Gyula.

Titkár: Nagy Gyula

Pénztárnok: Karasszon József

Jegyző: Barabás Samu

Ügyész: dr. Kovács Pál.

Igazgató választmány:

dr. Áldásy Antal
dr. Angyal Dávid
dr. Ballagi Aladár
dr. Ballagi Géza
id. Bánó József
Barabás Samu
dr. Békefi Remig
dr. Boncz Ödön
dr. Borovszky Samu
Bunyitay Vincze
dr. Csánki Dezső
Csaplár Benedek
dr. Czobor Béla
id. Daniel Gábor

dr. Fraknói Vilmos
Géresi Kálmán
dr. Hajnik Imre
dr. Hampel József
dr. Illéssy János
dr. Kammerer Ernő
dr. Karácsonyi János
dr. Károlyi Árpád
Kollányi Ferencz
dr. Komáromy András
dr. Lánczy Gyula
Lehoczky Tivadar
Majláth Béla †
dr. Marczali Henrik

hg. Odescalchi Arthur
dr. Ortway Tivadar
Óváry Lipót
Pettkő Béla
Pór Antal
b. Radvánszky Béla
dr. Réthy László
dr. Schönherr Gyula
dr. Szádeczky Lajos
Széll Farkas
dr. Szendrei János
Szilády Áron
id. Szinnyei József
Tagányi Károly

Dedek Crescens Lajos	dr. Márki Sándor	dr. Thallóczy Lajos
dr. Dézsi Lajos	Nagy Gyula	dr. Váczy János
Emich Gusztáv	Nátafalussy Kornél	gr. Zichy Jenő
dr. Erdélyi Pál	Némethy Lajos	Zimmermann Ferencz
dr. Fejérpataky László	b. Nyáry Jenő	Zsilinszky Mihály

Gazdasági bizottság:

Hegedüs Sándor biz. elnök	Szabó Albert
dr. Illéssy János biz. jegyző	Emich Gusztáv
dr. Fejérpataky László	

Hivatalból: a titkár, jegyző, pénztárnok és ügyész.

Számvizsgáló bizottság:

dr. Kammerer Ernő	dr. Borovszky Samu
-------------------	--------------------

Hivatalból: az ügyész.

A gróf Teleki-Oklevéltár szerkesztő bizottsága:

id. gr. Teleki Géza (a család részéről) biz. elnök	dr. Gergely Samu
Barabás Samu	Nagy Gyula
dr. Fejérpataky László	dr. Schönher Gyula
	dr. Szádeczky Lajos

A gróf Zichy-Okmánytár szerkesztő bizottsága:

dr. Kammerer Ernő biz. elnök	dr. Fejérpataky László
dr. Áldásy Antal	dr. Illéssy János
Barabás Samu	Pettkó Béla

Novák Sándor levéltárnok.

A rendkívüli felolvasásokat rendező bizottság:

Az ügyvezető elnök elnöklete alatt

dr. Boncz Ödön	Tagányi Károly
dr. Fejérpataky László	(egy hely üres)

Hivatalból: a titkár és jegyző.

PÁLYÁZAT.

Ludányi Bay Ilona úrnő nagylelkű adományából a Magyar Történelmi Társulat pályázatot hirdet *II. Rákóczi Ferencz fejedelem* életrajzára.

A pályaműnek az eddig felkutatott történelmi adatok gondos és pragmatikus felhasználásán kell alapulnia, s formájában és szellemében a művelt közönség, de különösen a mindkét nembeli felnőtt ifjúság igényeit szem előtt tartania.

A források pontos megjelölésével irandó mű terjedelme 20—25 nyomtatott iv lehet.

A pályadíj *2000 (kétezer) korona*.

A pályaművek idegen kézzel írva, lapszámozva, bekötve és jelíges levéllel ellátva, *1902 április 8-ig* küldendők be a társulat titkári hivatalához.

A jutalmazott munka a Magyar Tört. Társulat tulajdona, mely azt a Magyar Tört. Életrajzokban — a szokott tiszteletdíj kiszolgáltatása mellett — közli, s magának az első népszerű kiadás jogát is fentartja.

FELHÍVÁS.

a Scitovszky János hercegprímás emlékére tett alapítvány érdekében.

A Forster Gyulától fenti névre tett alapítványnak 1900-ik évi, 675 frtot tevő kamatai a Fraknoi Vilmostól Rómában alapított történelmi intézetbe küldendő és magyar egyháztörténelmi kutatásokkal foglalkozó történetbúvárok ösztöndíjára lévén fordítandók: felhívtnak mindazon történetbúvárok, kik igényt tartanak reá, hogy ez iránt való óhajukat legkésőbb f. évi június-hó 1-ig, egyháztörténelmi kutatásaik irányának megjelölésével, Fejérpataky László úrral, a M. Tud. Akadémia történettudományi bizottságának előadójával (Budapest, VIII. Nemzeti Muzeum) közöljék.

NAGY LAJOS KIRÁLY SZÖVETKEZÉSE IV. KÁROLY CSÁSZÁR ELLEN 1362-BEN.

--- MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. ---

IV.

IV. Károly császárt az őt fenyegető készülétek, főleg vejének az osztrák hercegnek »esküszegése, a birodalom ellen tanúsított hűtlensége, hogy a magyar királyhoz pártolt és mint lázadó mindenféle összeesküvéseket szőtt«, igen felháborították.¹⁾ Hogy a támadás erejét megtörje, vagy legalább gyöngítse, ő is megtette készüléteit. Mindenekelőtt birodalmi gyűlést hítt össze Nürnbergbe, 1362 márczius 13-ára, melyen kettőn kívül nem csupán a választó fejedelmek és más birodalmi főurak, hanem a városok képviselői is megjelentek.²⁾ Keserű panaszra fakadt itt Rudolf osztrák herceg ellen, ki a császári koronára vágyik, a császár ellen ármánykodik, mint azt bemutatott levele tanúsítja; az aquilejai patriarchát Bécsben fogolyképen nyomorgatja, noha a császár elé kellett volna őt vezetnie, hogy az ítéljen fölöttök; egyúttal fölhívta a választó fejedelmeket, hogy ítéljenek közte és Rudolf között.

A birodalmi gyűlés, minthogy egyebet nem kívánt tőle, mindenben egyetértett a császárral. A legfontosabb határozat, úgy tetszik, az volt, miszerint a jelenlevő választó fejedelmek esküvel ígérték, hogy a császári trón megüresedése esetén az »izgága« osztrák hercegek: Rudolf, Frigyes, Albert és Lipót közül, egyet sem fognak császárnak megválasztani. Ugyanezen ígéretet tette — egy csöppet se kételkedünk, őszinte

¹⁾ *Böhmer*: Acta Imp. 1060. sz.

²⁾ *Böhmer*: Regesta Imperii VIII. 3835/a. sz.

lélekkel — a császár mint cseh király s egyszersmind választó fejedelem, hogy utóda nem fogja szavazatát Habsburgira adni.¹⁾

Boemund, a trieri érsek volt megbízva, hogy a császár és gyűlés határozatait IV. Rudolf herczeggel közölje és korholja meg őt a császár ellen koholt ármányaiért, valamint az aquilejai patriarcha iránt tanúsított bánásáért, és hogy hagyja neki, miszerint a fogoly főpapot bocsássa szabadon, ügyét a birodalmi ítélőszék elé terjeszsze, melynek ítélete alá vetni magát is, kötelességének ösmerje.²⁾

Hogy borsót hány a falra, midőn Rudolf herczeggel ezeket közli, arról a trieri érsek csak úgy meg lehetett győződve, mint maga a császár. Több sikert várhatott tehát a császár, midőn Zürich városának, a Habsburgok eskütt ellenségének, az odavaló prépostnak és káptalannak, a polgármesternek és polgárok-
nak többszörös kedvezményeket adott, hogy őket IV. Rudolf herczeg ellen izgassa. Azt is elrendelte, hogy ha a zürichiek s a velök szövetkezett sváb városbeliek Rappersweil várát, a Habsburgok tulajdonát, elfoglalnák, azt mint birodalmi hűbért bírassák.³⁾ De rablásra fölszabadító e leveleivel ekkor még nem ért czélt a császár. A gurki püspök mint osztrák helytartó, azonképen az agg Ágnes özvegy magyar királyné, IV. Rudolf nagynénje, ki ott élt Königsfeldben és családja érdekei fölött gondosan örködött, ez idő szerint elhárították a veszedelmet.⁴⁾

Valamivel sikeresebb, de ott is csak feles és ideiglenes haszonnal járt a császár igyekezete, midőn a bajor hercegeket: Ottó főkamarást, öcsesét idősb Istvánt, ennek fiait, ifjabb Istvánt, Frigyes és Jánost, kiváltképen pedig III. Menyhért tiroli grótot pártjára vonni törekedett. Menyhértet boldogult

¹⁾ *Böhmer*: Regesta Imp. VIII. 3836. sz. — Még később is, midőn IV. Károly császár és IV. Rudolf herczeg a béke-praeliminárek fölött már tárgyaltak (1364. januárius 11-én), a császár idősb István, Albert, ifjabb István, Frigyes és János bajor hercegekkel hercegi becsületökre eskü alatt megígértette, miszerint mindenképen iparkodnak megakadályozni, nehogy az osztrák hercegek valamelyike római császárnak vagy királynak választassék, és ha megválasztatnék is valamelyikök, míg élnek, megtagadják tőle az engedelmességet. (*Kurz*: Gesch. Rudolf IV. 387. l.)

²⁾ *Honthelm*: Hist. Trevirien. diplom. II. 222.

³⁾ *Böhmer*: Regesta Imp. VIII. 3851—3860. sz.

⁴⁾ *Liebenau*: Königin Agnes von Ungarn, 284 és köv. ll.

atyja iránt való tekintetből (kit ugyan bűnénél is inkább gyűlölt) különös kegyelmébe fogadta, kinevezte benső tanácsosának, házi barátjának, és biztosította népestül oltalmáról és hogy minden ellenségével szemben megvédi. Tanácsosainak, azonképen udvari népének is meghagyta, hogy urokat híven szolgálják. A többi bajor hercegeket pedig megerősíté a birodalomtól nyert minden szabadalmaikban.¹⁾

Azonban, míg a császár egyelőre czélt ért a többi (lands-huti vagyis alsó-) bajor hercegeknél, nevezet szerint idősb István hercegnél, azalatt Rudolf osztrák herceg levélben óva intette Menyhértet, hogy ne higgyen a császárnak, mert ez mindkettejük veszére tör. Menyhért, ki Rudolfal Bécsben együtt nevelkedett, azután pedig Rudolf nővérét Margitot vette feleségül, hallgatott sógora intó szavára és szintén a magyar királyhoz szegődött. Követte őt Frigyes alsó-bajor herceg is és tanácsosai egy része. Ellenben idősb István, ifjabb István és János hercegek, valamint a tanácsosok többsége, a császár izgatására Menyhért árulói lettek: Rudolf érintett levelét el-sikkasztották és megküldték a császárnak, alattvalóit pedig föllázították ellene. A bajor nemesek és városok nagy része fölmondotta az engedelmisséget Menyhért hercegnek, gyalázzattal tetézte elannyira, hogy a herceg menekülni kényszerült, de elfogták, és székhelyén Münchenben felügyelet alatt tartották.²⁾

Ekkor segítségére sietett idősb Erzsébet özvegy magyar királyné, ki IV. Rudolf osztrák herceg kíséretében Passaun át Münchenbe érkezvén, az ellenséges indulatú bajor hercegeket nemcsak kibékítette Menyhérttel, hanem a magyar-osztrák szövetségbe is bevonta őket. Idősb István és fiai, ifjabb István és János bajor hercegek szövetséget kötének IV. Rudolf

¹⁾ *Huber*: *Gesch. der Vereinigung Tirols mit Österreich*, 240, 241, 242 számú regesták. — *Böhmer*: *Regesta Imp. VIII.* 3809, 3810. sz.

²⁾ *Huber* id. m. 71. l. 245—249 számú regesták. — *Hontheim* id. h. — *Rebdorfnak* (*Böhmer*: *Fontes IV.* 548.) alighanem igaza van abban, hogy önző okok is közreműködtek: *Post festum Pasche (április 21) oritur guerra gravis inter duces Bavarie super tutela seu cura Meinhardi marchionis Brandenburgensis et ducis Bavarie . . . ex eo et pro eo, quia . . . duces inferioris Bavarie . . . contendebant esse tutores et curatores prefati Meinhardi iuvenis.*

osztrák herczeggel és testvéreivel mindenki ellen, ki őket, tartományaikat, alattvalóikat és jogaikat megtámadja.¹⁾

A magyar hadak időközben, szent György napja után, lassan-lassan gyülekezni kezdettek.²⁾ De — úgy látszik — igen lassan gyülekeztek;³⁾ a miből talán arra lehet következtetni, hogy a jelen háború ép oly kevésbé volt népszerű, mint özvegy Erzsébet királyné, kinek kedvéért az megindult.

Abból, hogy Nagy Lajos király 1362 jun. 16, 24, 25, 29 és 30-án Pozsonyban tartózkodik, július 3-án és 6-án IV. Rudolf herceg is Pozsonyban van, ez utóbbi napon valószínűleg Kázmér lengyel király is ott mulat,⁴⁾ július 10-én pedig Nagyszombatban keltez:⁵⁾ helyesen következtethetjük, hogy a magyar sereg gyülekező helye Pozsony és Nagyszombat

¹⁾ *Steyerer*: Comment. 662. — Hogy e szövetség, ovatos fogalmazása mellett is a császár ellen irányult, kiténik abból, hogy míg a bajor herczegek kiveszik ugyan a támadó szövetségből rokonaikat: Lajos és Ottó brandenburgi markolábokat, Albert bajor herczegét, III. Menyhért felső-bajor herczegét és tiroli grófot, idősb és ifj. Rupert rajnai palatinusokat; az osztrák herczegek pedig kiveszik Lajos magyar, Kázmér lengyel királyokat, a főnti Menyhért herczegét, a salzburgi érseket és passauai püspököt: de egyikök se veszi ki a császárt. Ellenben hozzájárulnak, hogy e szövetségbe mások is fölvétessenek. (*Lichnowski*: Gesch. des H. Habsb. IV. 401. sz. regest.) — Hogy özvegy Erzsébet királyné is részt vett a müncheni kirándulásban, arról eleddig írott adatunk nincsen; de annál világosabban tanuskodnak róla a runkelsteini egykorú történeti festmények, melyekről mennél előbb értekezni szándékozom.

²⁾ Kitészik ez Tövisi (de Spinis) Tamás esztergomi szenttamás-hegyi prépost és egri vicarius 1362 április 3-án kelt leveléből, melylyel bizonyos ügyet elnapol, minthogy a király úr — úgy érti leveléből — nemsokára (in brevi) hadat indít némely vetélytársa (emulus) ellen. (*Zichy-Okmt.* III. 205.) A szatmár vármegyei alispán és szolgabírák pedig ugyanazon évi április 28-án szintén elnapolnak egy ügyet a hadjárat bevégeztének quindenájára. (U. o. 206. l.) Ellenkezik e fölvételünkkel, hogy tudnillik a hadak szent György napja után indultak meg, Kont Miklós nádor 1362 februárius 9-én kelt levele, melyben holmi fizetséget, a király egyenes parancsára »ad quindenas presentis regalis exercitus« halaszt. (*Fejér* id. m. IX. 3. 335.) Ezen ellenmondást úgy vélem megoldani, hogy Nagy Lajos király, mihelyt háborut izent a császárnak, némely csapatokat azonnal az ország határa védelmére rendelt, ha ugyan nem a mult 1361-ik évről netán áthúzódott rácz hadjáratról van itt szó.

³⁾ Nagy Lajos király Zágrábból 1362 május 15-én meghagyja a nyalábi várhoz tartozó magyaroknak és oláhoknak, hogy Hém Benedek ispán zászlaja alá gyülekezzenek, különben »nostram indignationem gravissimam merito et indubie incurretis.« (Eredetije a körmendi levéltárban.)

⁴⁾ Erre abból következtetünk, mert IV. Rudolf ugyanott, ugyanakkor állította ki a krakói polgárok számára adott szabadalmat, viszonzásúl a Kázmér király hasonló kedvezményére.

⁵⁾ *Huber*: Gesch. Rudolf IV. 201. l. 380. sz. — *Monum. Polon.* V. 40.

vidéke vala. Arra is van némi adatunk, hogy az osztrák herczeg segítő csapatokat hozott,¹⁾ míg a lengyel segédhadakra nézve meg kell elégednünk Dlugoss bizonyosságával, melyet fűntebb előadánk.

IV. Károly császár három ellenségtől környékezve, nem tudta, hogy melyik ellen védekezzék legelőbb, honnét éri majd a támadás? Eleinte — úgy látszik — a lengyel király várható beütése ellen tette meg rendeleteit. Erre abból következtetünk, hogy május derekán Sziléziában tartózkodott.²⁾ Innét azután a cseh-osztrák határra indult, hogy IV. Rudolf ellen tegye meg a netán szükséges intézkedéseket,³⁾ míg végre értesülvén, hogy a szövetségesek hadai a morva határral szemben állanak föl, ő is ide tette át szállását.⁴⁾

A szövetségesek seregét, melyet nagynak és hataímasnak jelez a kükkülei főesperes, Nagy Lajos király maga vezette a Vág völgyén fölfelé. Ő maga Trencsénben szállott meg, hadi népe a vidéken táborozott. Mikor érkezett Nagy Lajos Trencsénbe? azt a koríró hozzávetőleg állapítja meg, mondván: miközben a hadjárat megindult, Anna császárné, IV. Károly harmadik felesége meghalt. Ez pedig 1362 július 15-én történt.⁵⁾

Mind e készülétek mellett ütközetre nem került a sor. A császár valószínűleg érezvén elégtelenségét arra, hogy a szövetséges hadakkal győzelmesen megküzdjön, s hivatkozván — úgy lehet — a gyászos eseményre is, mely a császárné halálában őt és birodalmát érte: sógorát, Schweidniczi Bolko herczeget küldé Nagy Lajos királyhoz Trencsénbe békeajánlattal. A magyar király elfogadta az ajánlatot; fegyverszünetet kötött s a béketárgyalásokhoz Kont Miklós nádort

¹⁾ »Rudolphus dux Austrie et exercitus cum eo magnus, quodam nocte nostro in coenobio pernoctantes« — írja a herzogenburgi prépost. (A bécsi Akadémia *Notizenblatt*-ja, 1851. 208.)

²⁾ 1362 május 13. és 17. Troppauban (Opavie); l. *Böhmer*: Reg. Imp. VIII. 3870. sz. — *Cod. Morav.* IX. 207. l.

³⁾ 1362 május 26-án Prágában, június 2—7-én Budweisban, június 8-án Neuhausban keltez. (*Böhmer*: Reg. Imp. VIII. 3873—3875. 6235. sz.)

⁴⁾ *Rebdorf* Böhmernél: Fontes rer. germ. IV. 548. »Exorta discordia inter imperatorem . . . ex una, et regem Ungarie et Rudolfum ducem Austrie parte ex altera . . . imperator . . . se transfert ad metas Moravie circa fines Ungarie.«

⁵⁾ *Rebdorf* id. h. — *Böhmer*: Reg. Imp. VIII. 3876/a. sz.

és Bebek István országbíróát küldötte több más főúrral Brünnebe¹⁾ a császárhoz.

Míg követei a császárral tanakodának, Nagy Lajos király hol szeniczei és lipcsei vadásztanyáján,²⁾ hol Trencsénben³⁾ tartózkodott. Rudolf osztrák herczeg a magyar királynéval, mint már említettük, Münchenbe, Kázmér király Lengyelországba távozott.⁴⁾ Időközben a magyar sereg széteszlott, a magyar követek pedig békekötés nélkül érkeztek vissza a császártól.⁵⁾

Valószínűleg igen kemény föltételeket szabott az anyja és Rudolf osztrák herczeg által befolyásolt magyar király, melyeket elfogadni a császár annál inkább vonakodott, minthogy az ősz, szent Mihály napja, mely a magyar, nagyrészt lovas hadak táborozásának amúgy is véget szokott vetni, közeledett. E mellett a rossz termés is kedvezett annak, hogy a császár a döntést elhalasztssa.

¹⁾ Más olvasás szerint (*Thuróczi Schwandtnernél*: SS. rer. Hung. I. 191.) *Bródba*, melynek már akkor Magyar-Bród (Broda Ungaricalis) volt a neve. Nem lehetetlen, sőt valószínű, hogy ezt kell érteni és nem Brünnt, minthogy János morva őrgróf ugyancsak augusztus 27-én kedvezményekben részesíti e várost — úgy látszik — kiadásai pótlására. (*Cod. Morav.* IX. 211.) — Másrészt Rebdorf az idézett helyen csak ennyit ír: »Imperator ad tractandum cum praedictis adversariis se transfert ad metas Moraviae, circa fines Ungariae.«

²⁾ Ráth Károly (A m. királyok tartózkodási helyei, 61. l.) *Szenicze* (Seuniche, ma Szenicz) helyett *Csezmiczét* olvas. Orsz. Levéltár: dipl. oszt. 5135. sz.

³⁾ Nagy Lajos király Trencsénben, 1362 augusztus 15-én oklevelet ad ki a Münchenből visszaérkezett IV. Rudolf osztrák herczeg érdekében: »quod si nos ad campos cum... Rudolpho... contra Carolum... imperatorem... *instaurato exercitu venire contingeret, tunc eundem dominum ducem... non volumus pro aliqua re seu causa, quocunque nomine vocitetur, impetere... donec factum guerre... iuxta votum utriusque nostrum fuerit expeditum*«... (*Fejér* id. m. IX. 3. 291.)

⁴⁾ *Huber*: *Gesch. Rudolf IV.* 201. l. 383—386. sz.

⁵⁾ *M. Florianus*: *Fontes Domest.* III. 185. — A sereg széteszlásának oka a szűk termés következtében élelemhiány lehetett. Rudolf osztrák herczeg tanuságot tesz »von der ungewöndlich misswechsten die das voder und diesjares geschehen ist an getraide, nicht alain in unserm lande ze Österreich, sunder auch ze Ungern, ze Pehem und ze Payern und in andern umbligenden lunden. (*Lichnowski*: *Gesch. des Hauses Habsb.* IV. 315. sz. reg.) — Nagy Lajos király is meghagyta Raguzának (és kétségkívül a többi dalmát városoknak), hogy semminemű gabonát se merjenek kikötőikből kivinni. A ki e tilalom ellen vét, azt vagyonában és személyében megbüntessék irtalom nélkül. (1362 április 13. *Raguzai Oklevéltár*, 35. l.) — A termés a következő évben sem volt jobb, mint azt a küküllői főesperes általánosságban érinti, hogy szárazság, kedvezőtlen

V.

Ha IV. Károly császárnak csakugyan az volt óhajtása, — a min kételkedni nem lehet — hogy a háborútól s annak következményeitől menekedjék, nem rosszul reménykedett. Különböző körülmények vegyültek közbe, hogy a nagy szövetség, mely a császárt fenyegette, mindenek megelégedésére szétmáljék.

A császár ugyan szorgalmasan fegyverkezett. Bőségesen küldötte a cseh városoknak a különböző fegyverzetet, kiegészítésül ahoz, a mit magok szereztek be, hogy a reájok kirótt hadi létszámot kiállíthassák.¹⁾ Gondoskodott továbbá arról, hogy a városok és monostorok magtáraikat megtöltsék. Főgondja mégis arra irányult: miképen menekülhetne ki szárazon a hinárból.

Mindenek előtt folyamodott az újonan (1362 október 28-án) megválasztott V. Orbán pápához, hogy járjon közbe a béke helyre állítása érdekében. A pápa, mintha ezt önszántából tenné, erre készségesen hajlott. Hogy pedig legott megválasztása után határozta el magát a közbenjárásra, kitetszik abból is, mert trónra léptét nemcsak Lajos királynak jelenté, de anyjának, Erzsébet királynénak is ajánlotta magát.²⁾ Azután követül küldé Magyarországra Corsini Péter volterrai, majd firenzei püspököt, jeles és tudós férfiat, ki utóbb a bibornokságig vitte, hogy a békét a császár és magyar király, az osztrák herczeg és morva markoláb közt, ha kell, egyházi fenyítéssel is, helyre állítsa.³⁾

időjárás, egerek és sáskák miatt az éhség többször beköszöntött. (*M. Florianus*: *Fontes Domest.* III. 191.) — Lajos király tehát 1364 július 15-én meghagyta, hogy a városokban és falvakban található mindennemű kenyér és egyéb élelmi magvak mennyiségét összeírják, a fölösleget a rendes áron eladják s a vásárra induló szekerektől szárazvámot ne fizessenek; ezen rendelete szigorú végrehajtásával Kont Miklós nádort bízván meg. (*Fejér* id. m. IX. 3. 408.)

¹⁾ E létszám városokint tekintélyes volt. Például: Pilsennek és Königrätznek 4—400, Leitmeritz, Nimburg és Hohenmauthnak 3—300 fegyverest kellett kiállítania. (*Rüstungen Karls IV. in den Jahren 1362/3. Mittheil. des Instituts* IX. 622. — *Palacky*: *Gesch. Böhmens* II. 2. 353. l. 493. sz. jegyz.)

²⁾ *Theiner*: *Monum. Hung.* II. 49.

³⁾ Péter püspök megbízó levele 1363 január 23-án kelt (*Theiner* id. m. II. 50.), noha a pápa már 1362 november 24-én tudatja Firenze

Ajánlotta pedig követét az érdekelt fejedelmeken kívül a magyar királynéknak, a két Erzsébetnek, továbbá Frankói Miklós esztergomi és Telegdi Tamás kalocsai érsekeknek, Kanizsai István zágrábi, Gelet nádor fia László veszprémi, Bebek Domokos csanádi, Péter bosnya, Szécsényi Mihály egri, Domokos erdélyi, Meszesi Demeter váradí, Firenzei de Surdis János váci püspököknek; Kont Miklós nádornak, Bebek István országbírónak, Gelet nádor fia János tárnokmesternek, Szécsi Miklós dalmát és horvát, Rátóti Lesták szlavón, Garai Miklós macsói bánoknak, Laczkó Miklós székelyek ispánjának, Szécsényi Konya pozsonyi ispánnak, Miczk bán fia István és Meggyesi Mór fia Simon lovagoknak. Tehát, úgy látjuk, az új pápa jól volt értesülve a magyarországi állapotokról, hogy kiknek van befolyásuk a királynál, kik a harci párthoz tartozók és viszont kik nem buzdulnak a háború iránt. Jól volt értesülve az alább vázolandó helyzetről is, midőn a hadviselő felek közt Kázmér lengyel királyt nem említi.¹⁾

Dlugoss,²⁾ ki nem a volterrai püspököt, hanem János szent ferencz-rendi barátot ismeri pápai követül, ezt szakadatlan utaztatja Prágából Budára és Krakóba a királyi udvarokhoz. és mindenütt kimerített vele ékes szólását, rábeszélő tehetségét a béke helyre állítása érdekében. Pedig a pápai követnek aligha volt nehéz dolga, miután az immár harmadízben megözevgyült császár, ki házasságait eddig is politikából kötötte, feleségül kérte Erzsébetet, a pomerániai Bogiszló herczeg leányát és Kázmér lengyel király unokáját, ki a megtisztelő frigyhez megegyezését adván, azonnal kilépett a császárelenes szövetségből, és nyilván ezért nem is említi őt a pápa már 1362 november 24-én a hadviselő felek sorában. Aligha volt a csomó ezen megoldása ellen Nagy Lajos királynak is kifogása, minthogy már 1362 december elején úgy találjuk, hogy IV. Rudolf osztrák herczeget azzal kárpótolta, hogy örökösödési szerződést kötött vele, melynek jelül öcsese, néhai István herczeg leányát, az idő

város községével e kinevezést, és ajánlja a városnak ott átutazandó követét. (*Anjoukori dipl. Eml. II. 590.*)

¹⁾ *Theiner* id. m. II. 50 és köv. II.

²⁾ *Hist. Polon.* III. 298.

szerint a magyar Anjouk egyetlen örökösét, Erzsébetet, Rudolf öccsével, Albert osztrák herceggel eljegyezte.¹⁾ A ki pedig tudja, hogy a házassági tervezetések a magyar királyi udvarban kizárólag az özvegy anyakirályné ügykörébe tartoztak, nem fog kételkedni a fölött, hogy idős Erzsébet is, talán kellen, de hozzájárult a békekötéshez.

Hanem egyelőre csak fegyverszünetet kötöttek a felek, IV. Rudolf herceget sem véve ki közülök, meg nem határozott időre, melyet megbontani négy hónapos fölmondással lehetett csak, és megbíztak Kázmér lengyel királyban, nem különben Bolko sziléziai hercegeben, Schweidnicz és Jauer urában, hogy a végleges békeföltételeket megszabják.²⁾

Ugy látszik mégis, hogy idős Erzsébet királynét az ügyek fejlődése szerfölött bántotta, ha ugyan a súlyos betegség okát, mely az öreg királynét a sír szélére vitte, nem másban keressük. Az özvegy anyakirályné halálának híret költötték már oly bizonyossággal, hogy V. Orbán pápa Avignonból, 1363 februárius 10-én részvétét fejezte ki Nagy Lajos királyunknak anyja halála fölött.³⁾

Ellenben IV. Rudolf herceg figyelmét csakhamar más gondok kötötték le. Az 1363 évi január 13-án III. Menyhért tiroli gróf hirtelen meghalt. Rudolf tehát télvíz idején, élte veszélyeztetésével, átment Tirolba, hogy jogait érvényesítse. Szerencsével járt. III. Menyhért anyja (Maultasch) Margit, kire Tirol örökségképen visszaszállott, Bozenben, 1363 januárius 26-án önként átruházta Rudolf, Albert és Lipót osztrák hercegekre, mint legközelebbi rokonaira s örökösre, Tirol és Görz grófságot, valamint bajor birtokait.⁴⁾

A magyar hadak pedig két seregben vígan indultak Boszniába, hogy ott a magyar politikát, mely az ország déli

¹⁾ *Raguzai Oklt.* 39. l. — *Theiner* id. m. II. 67.

²⁾ *Zahn*: *Austro-Friulana*, 220. l.

³⁾ *Theiner* id. m. II. 53. — Hogy ezen levél V. és nem VI. Orbánnak tulajdonítandó, kitűnik abból, hogy Avignonban kelt *anno primo*. VI. Orbán mint pápa Avignonban soha sem tartózkodott, uralkodása első éve pedig 1378 április 8-tól 1379 április 7-ig terjedt, midőn idős Erzsébet királyné még élt.

⁴⁾ Az oklevelet kiadta *Huber*: *Gesch. der Vereinigung Tirols mit Österr.* 219. l. 293. sz. regista.

határait biztosítani, sőt délfele terjeszkedni tűzte ki föladatául, szolgálják. Nagy Lajos király egyik seregét Frankói Miklós esztergomi érsekre és Kont Miklós nádorra, a magyar politika legbuzgóbb előharczosaira bízta. E sereg Ozorába tört és Szeberniket ostromolta. Itt veszett el Nagy Lajos király első kettős pecsétje. A másik sereget a király maga vezette Bosznia alsó vidékére, a hol Plievában, Szokolvár (Szokolács) közelében július 8-án és 10-én keltez.¹⁾

E kettős hadjáratról, a mit tudtam, megírtam,²⁾ itt tehát mellőzhetem.

IV. Károly császár pedig pünkösdkor (május 21) Krakóba ment,³⁾ hogy a házasságot megkösse negyedik feleségével, Pomerániai Erzsébettel. Egy lengyel korirat szerint⁴⁾ a lakodalomban

¹⁾ Steinherz (*Mittheilungen des Instituts* IX. 558. jegyzet) abból, hogy a »residentia regalis exercitus versus Bosnenses moti, ad octavas festi beati regis Stephani« (1363. augusztus 27-re) volt proclamálva, arra következtet, hogy az egyik magyar had, a nádoré tudmíllik, októberben járt bosnyák földön. Téved azonban, minthogy a *residentia* nem a fölülést, a hadjárat kezdetét, hanem a hadjárat befejezését, a leszállást jelenti.

²⁾ Nagy Lajos, 371. — *A magy. nemzet tört.* III. 205. — A mit új adatul hozzá adhatok: Tvratkó bán érdekes levele, melyet a *Starine* XXI-ik kötetében kiadott Rački, és Asbóth Oszkár egyetemi tanár szíves fordításában így hangzik:

»Én, Isten és szent György szolgája Tvrtkó bán úr, Vladiszlav herczeg úr fia és a nagy és dicső István bán unokaöccse, Isten kegyelméből ura sok országnak, Boszniának és Szolnak, Uszorának és az alsó tartományoknak és a Drinamelléknek, és hlumi úr, úri kegyelmemet tanúsítottam hú Hrvatinic Vlke hú szolgáltnak hú szolgálatáért abban az időben, mikor *rám tört Lajos magyar király és Plévába jött Szokol alá*, és akkor Vlke vajda engem hűségesen szolgált. És hú szolgálatáért neki adtam Plévában Szokolt egész Plévával az egyik végétől a másikig, Uszkopljétől a Krtovjelon keresztül, és Dlamocstól a Vitorajon keresztül, és Luzseitől Roseváig, és Lukától a határjelig. Ezt a Szokolvárt egész Plévával örökül adtuk Vlke vajdának, neki és utódjainak örök időre semmiféle úri adóval. Ennek tanui: (következnek a tanuk név szerint felsorolva.) A ki pedig ezt tagadja vagy meg fogja változtatni, akár a ránk következő atyafiak, akár idegenek, az legyen elátkozva Istentől, a Fintól és Szentlélektől és Szűz Máriától és a négy evangelistától és a tizenkét apostoltól és Isten szent választottjaitól és Isten valamennyi hívetől mindörökké. Ámen. Társa legyen Iskarioti Judásnak, a ki eladta Isten fiát a keresztfára harmincz ezüst pénzért s a ki azon fölül kiabált: csüngj, csüngj! rajta és gyermekein száradjon vére. Ezt írta Drazeszlav írődeák Krisztus születése 1363-ik, és uralkodásunk tizenharmadik évében, augusztus 11-én, Prozor mellett Rámában.

³⁾ Dlugoss szerint húshagyókor; de Dlugoss, ha valahol, itt enged szabad röptöt fantáziájának.

⁴⁾ *Annales s. Crucis Polon.* (Mouum. Germ. SS. XIX. 684.)

részt vettek mint tanuk: Lajos magyar, Kázmér lengyel, Venczel cseh, Zsigmond dán királyok és a cyprusi király, Otto bajor, Bolko schweidniczi, Ulászló opoli és Szemovit massoviai hercegek. De valamint Lajos király oklevelei keletéből kimutatható, hogy a lakodalom idején másutt és nem Krakóban tartózkodott, úgy kimutatható ugyanez a dán és cyprusi királyokról, nem különben Ottó bajor hercegről. Tehát a lakodalmon jelen nem lehettek.¹⁾ A szóban forgó lengyel korirat csak úgy, mint Dlugoss,²⁾ kétségkívül az egykorú gneznai főesperesből merített,³⁾ ki szerint nem a lakodalmon, hanem más alkalommal, valószínűleg 1364 szeptemberében gyülekeztek össze a nevezett fejedelmek Krakóban, hogy a lengyel király által eszközölt békét megerősítsék, és mintegy áldomást tartsanak fölötte.⁴⁾

Mert Kázmér lengyel király és Bolko schweidniczi herceg, Katalin, a császár leánya s az osztrák herceg felesége segítségével az elvállalt földadatot megoldották, a békét és barátságot helyreállították, a miről az oklevelet az összes felek, úgymint Károly császár, Lajos magyar király, Venczel cseh király, IV. Rudolf, Albert, Lipót osztrák hercegek és János morva markoláb, Brünnben, 1364 februárius 10-én pecsétjeikkel megerősítették.⁵⁾

¹⁾ *Steinherz*: Mittheilungen, IX. 609.

²⁾ *Hist. Polon.* III. 298.

³⁾ *Sommersberg*: SS. rer. Siles. II. 99. »Et quum inter omnes reges (Kazimirus rex) magnificus habebatur, volens regni sui gloriam ostendere . . . convivium maximum in civitate Cracoviensi fecit, cui quidem convivio Karolus romanorum imperator et rex Bohemie cum suis principibus, rex Vngarie cum suis principibus, rex Cypriensis, rex Dacie, omnes principes Polonie diversarumque terrarum milites interfuerunt . . . Hi igitur reges et principes promittentes ac firmantes inter se mutuum amicitiam . . . ad propria redierunt.«

⁴⁾ Lajos királynak két okiratát ismerjük, mely Krakóban, 1364 szeptemberében kelt. Az egyik szeptember 22-ről való. Ebben Lajos király megerősíti a békekötést, melyet Kázmér lengyel király és Schweidniczi Bolko herceg IV. Károly császár, fia Venczel, öcsese János morva markoláb közt egy részről, más részről Rudolf, Albert, Lipót osztrák hercegek közt és közte létre hoztak, és esküvel kötelezi magát, hogy azt megtartja. (*Böhmer*: *Regesta Imp.* VIII. 574. l. 414. sz.) — A másik szeptember 27-ről való. Lajos magyar király, jöllehet Kázmér lengyel király őt utódául kinevezte, megígéri, ha vagy a nevezett király vagy leánya fiamagzatot nemzene, ebbeli minden jogát átengedi neki, s azt soha sem fogja követelni. *Theiner*: *Monum. Hung.* II. 803. Ex inventario (in Tab. Vatic.) literarum, diplomatum etc. in Archivo regni Poloniae in arce Cracoviensi.

⁵⁾ A békekötés német szövegét, melyről hét ép pecsét függ, a

Magától értetik, hogy a békekötést alkudozások előzték meg. E végezt találkoztak Nagy Lajos király, az osztrák herceg s a morva markoláb 1364 februárius elején Pozsonyban, ahol a város vendégei valának, mely élelmezésükre 129 fontot költött.)¹⁾ Innét valószínűleg egyenesen Brünnbe indulának.

Ugyancsak Brünnben, ugyanakkor, vagyis 1364 februárius 10-én erősítették és pecsételték meg a külön békét is, melyet a császár az ő vejével, az osztrák herceggel kötött. A kötés kölcsönös örökösödési szerződésen alapult olyképen, hogy ha a Luxenburg-ház IV. Károly császárban, fiában Venczelben, öcsésében Jánosban és maradékaikban kihalna, minden birtokait az osztrák hercegek és maradékaik öröklik. Viszont ha a Habsburg-ház (IV. Rudolf, Albert, Lipót hercegek és III. Menyhért tirolai gróf özvegye Margit) kihalna, és kihálnának a magyar Anjouk is (Lajos király, anyja Erzsébet és unokahúga Erzsébet, a néhai István herceg árvája), kiknek a fentebb érintett magyar-osztrák örökösödési szerződés alapján előjoguk van, az összes habsburgi birtokok a Luxenburgokra szállanak.²⁾

A visszaállított barátság zálogául János morva markoláb feleségül vette Margitot, az osztrák hercegek hugát, az özvegy tirolai grófnét. Tirolt pedig a császár hűbérül adta IV. Rudolfnak, sőt neki ajándékozta Feltrét és Bellunot is, e városokat, melyeket 1360-ban Nagy Lajos királynak adott, ez pedig Carrara Ferencznek, Padova urának engedett át.

Jóllehet IV. Rudolf ipja kegyességével túlon túl meg volt elégedve,³⁾ Feltre és Belluno ajándéka okozta a jobb sorsra érdemes hercegnek 1365 július 17-én bekövetkezett kora halálát.

morva országos levéltárból kiadta a *Cod. Moraviae* IX. 255. Ugyanitt található a 254. lapon a latin szöveg is, melyet *Fejér* id. m. IX. 3. 452. és *Katona* Hist. Crit. X. 324. is kiadtak.

¹⁾ *Fejérpataky*: Magyarországi városok régi számadáskönyvei, 40. 1. »Quando rex et dux de Austria et marchio de Moravia fuerant hic (Pozsonyban) ante carnisbrivium (1364 februárius 6. előtt) cives exposuerunt pro vino, pro pabulo, pro avena et pro omnibus victualibus pro domino rege 100 libras et 29 libras.«

²⁾ *Steyerer*: Comment. pro hist. Alberti II. 383. 1. — *Cod. Moraviae*, IX. 257.

³⁾ Lásd Rudolf hercegnek a halli polgárokhoz Bécsből, 1364 május 24-én írt levelét. *Huber*: Gesch. der Vereinigung Tirols mit Österr. 248. 1.

*

Ezzel végére értem tanulmányomnak, melynek czélja volt: megvilágítani a császár ellen 1362-ben megindult ellenséges vállalkozás minden részleteit. Csak egy körülményre nézve nem jöttem tisztába: mekkora része volt Kont Miklósnak, Nagy Lajos király nagyeszű nádorának abban, hogy e nagy kavargással készülődött fürgeteg mindenek megelégedésére békességesen lecsilapodott? Mert hogy része lehetett benne, azt azon kívül, hogy ez ügyben követséget járt a császárnál, sejtem abból, hogy a jeles férfinak utóbb becsét vetették, jószágait is elkobozták, utódául pedig nem is magyart, hanem lengyelt neveztek ki az első országos méltóságra. Mind e méltatlanságot az özvegy anyakirálynéra kellene talán hárítanunk, az egyetlenre, ki — úgy látszik — nem volt megelégedve a brünni békével. Szerinte keményen lakolnia kellett volna a császárnak. És milyen hasznos leendett, ha elvették volna tőle Sziléziát és mindazon tartományokat, melyek egykoron Lengyelországhoz, az ő örökéhez tartoztak! Ki tudja, nem Kont Miklós bölcsessége hiúsította-e meg e terveket?

De hazai levéltáraink Anjou-kori kincsei még nincsenek kellőleg föltárva, a rendelkezésemre álló néhány adat pedig elégtelen ezen kérdés megfjtésére.

PÓR ANTAL.

ERDÉLY POLITIKAI ÉRINTKEZÉSE ANGLIÁVAL.

— MÁSODIK KÜZLEMÉNY. —

III.

A konstantinápolyi angol követség kezdettől fogva érdeklődött a két oláh vajdaság ügyei iránt. Már Harborn biztosította az angol kereskedelem szabadságát Moldvában, Bartonnak pedig nagy része volt abban, hogy Áront 1592-ben visszahelyezték a moldvai trónra. Ugyanekkor az angol követ Mihály oláh vajda trónra jutását is elősegítette.¹⁾

Ezt az érdeklődést tehát kereskedelmi és politikai czélok magyarázzák meg. Talán egyrészt ily okokra vezethető vissza az a meleg érdeklődés is, melylyel I. Jakab kormánya Bogdán István moldvai trónjelöltiségét támogatta. De bizonyos, hogy e pártfogásnak személyes okai is voltak. Bogdán az angol hadseregben szolgált, majd 1608-ban megfordult Angliában s onnan Konstantinápolyba érkezvén, sok gondot okozott az angol követnek, ki nem kímélte a költséget és fáradságot Bogdán érdekében. Éveken át eredménytelen volt minden törekvése.²⁾

Annál inkább örült tehát Glover Tamás, midőn megtudta, hogy Báthory Gábor is a magáévá tette Bogdán ügyét. Az erdélyi fejedelem azt izente Glovernek, hogy mint prototárs elő akarja mozdítani az angol király pártfogoltjának érdekeit. Mennyire szerette volna Báthory, ha Bogdánt, mint vazallusát a moldvai vajdaságba iktatva, egyszersmind az angol követ állandó támogatását is megszerezhetné a portán. Glover örömeiben nem vette észre, hogy Báthory pártfogása épen nem ajánlja Bogdánt a török államférfiaknak. Midőn Báthory 1611

¹⁾ Haaklyt II. 290. — Áronról Decius Barovius, Mihályról Szamosközy IV. 94. l.

²⁾ *Hurmuzaki*: Documente, Vol. IV. Part. II. Velencei követjelentések 1608-ból s korábbiak 262. l.

elején már elhagyta Oláhországot és tartania kellett Serbán Radultól: a Konstantinápolyba küldött Szombathelyi Mártontól azt izente Glovernek, siettesse jelöltje vállalatát, s ne kételkedjék abban, hogy Báthory az ellenség elűzése után Bogdánnak át fogja adni a meghódított Moldvát. A porta azonban nem engedte meg Bogdán kivonulását, s Báthorynak is abba kellett hagynia a moldvai vállalatot. Igaz, hogy 1611 végén Konstantin vajda megbukott, de helyébe a porta nem Bogdánt, hanem Tomsa Istvánt nevezte ki. Most már Glover is átlátta, hogy a porta 1611 elején csak eszköznek használta fel Báthoryt Serbán Radul kiűzésére. Az angol kormány nemsokára végkép lemondott Bogdán jelöltségének költséges támogatásáról.¹⁾

Az európai politika szélesebb mezejére jutunk, midőn Bethlen Gábor angol érintkezésének történetét kell elbeszelnünk.

Bethlen nem vette fel számításai közé a nagy protestáns hatalmak támogatását, midőn első támadásának biztos alapját megvetette. Jól tudta, hogy a vallási rokonszenv nagyon is ingatag alapja a politikai szövetségeknek. De 1619-iki diadalmas hadi útja után, a protestáns solidaritás érzésének némi felbuzdulását várta. »Sokat csodálkozott és okait feltalálni nem tudta«, hogy a protestáns hatalmak — s köztük első sorban az angol — »magokat oly igen megvonják ez mostani állapottól.«²⁾

Bethlen arra gondolt, hogy a nevezett hatalmak legalább küldöttségekkel emelhetnék tekintélyét. Ebben csalódott, de a konstantinápolyi protestáns vagy osztrákelles követek rejtettebb közreműködése kárpótolta Bethlent a nyilvános tüntetés elmaradásáért. Pedig a porta közömbös, kétszínű, s Bethlen iránt csak nagy nehezen felmelegedő politikája az első támadás ideje alatt nagyon emelte annak a zajtalan diplomáciai munkásságnak az értékét. Bethlennek a hajdúkhöz küldött követe urának megbízásából hivatkozott is arra, hogy másokkal együtt a konstantinápolyi angol követ is az ő pártját fogja a fényes portán.³⁾

Midőn 1620 november 17-én megtudták a portán, hogy a budai basa elfoglalta Vácot, Köln János, a csehországi fölkelők küldötte, rögtön közölte a hírt a hollandi és angol köve-tekkel.

John Eyre, I. Jakab követe, másnap a nagyvezirhez ment és kérdezte tőle, hogy mi az oka e gonosz csinynek.

¹⁾ Glover 1611-iki jelentései. (Public Record Office, Turkey.)

²⁾ *Szilágyi*: Bethlen politikai levelei. Bethlen 1620 április 15-iki levele Thurzóhoz, 196. l.

³⁾ *Gindely*: Okmánytár 171. l.

A vezir azt felelé, hogy a budai basa a szultán és az ő híre nélkül cselekedte a dolgot. Ezért lakolni fog. Lánczra verve hozatják a portára és lefejezik. Helyébe oly basát küldenek, a ki nagy barátja Bethlen Gábornak, de a várat már nem adják vissza, mert úgy is a szultánnak ígérte azt Bethlen. Esküdzött a nagyvezir Eyre előtt, hogy a szultán nem él vissza a helyzettel, egy talpalatnyi földet sem vesz el a magyaroktól, hanem azoknak igaz, jó barátja akar lenni.¹⁾

John Eyre melegen pártolta Bethlen és a pfalczai Frigyes ügyét, de utasítása lekötötte. Sajnálta, hogy a magyar és cseh követség kérelmeinek sürgetésében a hollandi követnek kellett átengednie a vezető szerepet.²⁾ Bethlen mindamellert megköszönte Eyre jóakarátját és szeretettel kérte, hogy folytassa jóindulatú törekvéseit.³⁾

De Eyre nem folytathatta, távoznia kellett Törökországból. Utóda Roe Tamás lett, a hírneves utazó, tudós és diplomata. Carte mondja róla, hogy bölcs, tapasztalt, átható elméjű államférfiu volt; ellenfele cselei soha sem lepték meg, s bár udvara igen rosszul támogatta, minden megbízatását méltósággal és becsülettel végezte.⁴⁾

Konstantinápolyi követjelentései első rangú forrásai a magyar s általában az európai történetnek. Az államférfiu s a lélekbúvár élénk érdeklődésével firkészte Bethlen jellemét és a török birodalom viszonyait. A Bethlen pályájáról elmélkedő külföldi kortársak közt Roe volt a legjelentékenyebb. A török birodalom akkori viszonyaira nézve pedig gazdag tanúságot meríthetünk jelentéseiből. Talán Roe volt az első, a ki a török államot »beteg«-nek nevezi. Midőn Törökországot elhagyta, benyomásait e mondatban foglalta össze: »E birodalom fennállhat még, de soha sem fog emelkedni.«⁵⁾

Történeti és lélektani szempontból egyaránt érdekes, figyelemmel kísérnünk két oly erős diplomáciai bajnok összeütközését vagy együttműködését, mint a minők Roe és Bethlen voltak.

Összeütközésről szólunk, s valóban Roenak 1621 szeptemberében kelt utasításából bajos lett volna kiolvasni, hogy Roe és Bethlen valaha egy úton járhatnának.

¹⁾ *Ipolyi*: Rimay levelei, 234. — John Eyre jelentése 1620 nov. 26. (Public Record Office, Turkey.)

²⁾ Eyre jelentése 1621 márcz. 21. (U. o.)

³⁾ Török-magyarkori Államokmt. I. 284. l.

⁴⁾ *John Maclean*: Letters from George Lord Carew. (Az előszóban.)

⁵⁾ The Negotiations of Sir Thomas Roe in his Embassy to the Ottoman Porte. London, 1740. 176, 765, 809. ll.

I. Jakab, a keresztyén és legitimista érzelmeire büszke fejedelem, meghagyja követének, hogy fő kötelességének ismerje megakadályozni a török támadást a keresztyén fejedelmek ellen. Roe 1621 utolsó napjaiban érkezett a portára, s midőn a nikolsburgi béke megkötésének első hírére hallja, észreveszi, hogy a török igen hasznos alattvalójának tartja Bethlent. Úgy látja, hogy e fejedelemmel foglalkoznia kell s azért reá vonatkozó utasításokat kér kormányától. Angliából erre azt a választ kapta, hogy ő felsége eddig sem törődött Bethlennel és azt kívánja Roetól, hogy róla és ügyeiről ne vegyen tudomást, hanem bízza azokra, a kik eddig is foglalkoztak velők.¹⁾

Ezt a parancsot a maga teljességében lehetetlen volt végrehajtani. Lehetetlen volt Roenak Bethlent semmibe vennie.

Bethlen 1622 augusztusában Brassóból kelt levelében Thurn Mátyás grófot Roenak figyelmébe ajánlja s arra kéri az angol követet, hogy segítse Thurnt fontos megbízatása teljesítésében.²⁾

Bethlen csupán Thurnt említi levelében s elmellőzi Kapy Andrást, az erdélyi főkövetet, ki a cseh gróffal együtt utazott. Úgy gondolta, hogy Thurn neve Pfalczai Frigyesre emlékeztetvén I. Jakab követét, jobban fog hatni reá, mint a Kapy Andrásé. Roe kényes helyzetben volt, midőn Thurn és Kapy szeptember elsején Konstantinápolyba érkeztek. Nem igen volt szabad érintkeznie azokkal, kik bizonyára a keresztyénség ellen ingerlik a hitetlent. De ha teljesen elzárja ajtaját a követek előtt, rossz szemmel néznek reá a török politika vezetői, a kiknek jóindulatára szüksége volt. S végül sokkal inkább érdeklődött a követség célja iránt, semhogy szívesen meg ne hallgatta volna a nála jelentkező követeket.

Hanem kijelentette előttük, hogy tiltakozni fog Bethlen szándékai ellen. Megmagyarázta Thurnnak, hogy Pfalczai Frigyesnek nincs szüksége Bethlen politikájára s a török segítségére, mert I. Jakab biztosai a brüsszeli konferencián alkudoznak Frigyes örökös tartományának visszaszerzése érdekében. A töröknek háborúra ingerlése ürügyet szolgáltatna a császárnak arra, hogy felbontsa az alkudozást. Bethlennek szabad az útja, de ő sem jár jó úton, midőn a megbízhatatlan és meggyengült török hatalomtól várja szerencsését.

Roe a nagyvezirrel is szólt ez ügyről. Erősen bírálta Bethlen előterjesztését az európai helyzetről. Bethlen úgy tűn-

¹⁾ U. o. 3, 15, 28. ll. Más helyütt már kiemeltük, hogy I. Jakabnak Bethlenhez 1621 októberében keltezett levele, mely a Hormayr-féle *Archiv*-ban (1828, 433. l.) jelent meg először, bizonyára hamisítvány.

²⁾ Public Record Office, Turkey.

tette fel a helyzetet, mintha a töröknek védekeznie kellett volna valami nagy európai coalitio ellen. Bethlennek szokása volt kéréseit ily phantastikus politikai fejtegetések kíséretében előadni, leginkább hangulatkeltés céljából. Roe kimutatta, hogy e támadó szövetség pusztá képzelődés. A basák megköszönték Roe felvilágosításait, ki büszkén jelentette urának, hogy megmentette a császárt a török támadásától.

Ez önelégültségben nagy része volt a csalódásnak, mert a szultán tanácsának tagjai előtt Roe szavai nem azért voltak fontosak, mintha tőlük függött volna a döntés a háború és béke kérdésében, hanem mivel felvilágosítást nyújtottak nekik az angol politikáról. De másrészt Bethlen valódi szándékát jól látta az angol követ. Felismerte a phantastikus színészes alatt rejtőző gyakorlati célt, vagyis a részleges katonai támogatás megszerzését. De nem akarta segíteni Bethlent e dolgában. I. Jakab nagyon meg volt elégedve Roe eljárásával.¹⁾

Bethlent ez az eljárás el nem csüggesztette. Érezte, hogy az érdekek természetes kapcsolatának győznie kell az egyéni különösségeknek tulajdonítható nehézségeken. 1623 elején újra kéri Roet, hogy ne sajnálja támogatni Thurnt.²⁾ És most valóban változott az angol követ hangulata. A brüsszeli tárgyalásokról érkezett rossz hírek, a liga eljárása Frigyes pfalcsi városai ellen, erősen megingatták Roe lelkében a vágyat, hogy a császárnak szolgálatot tegyen a keresztyén solidaritás nevében. Kihúztam a tövist az oroszlán talpából — úgymond — de nem mernék barlangjába lépni hálájára számítva. Nem mert teljes ellentétbe jutni régi utasításával, de kijelentette, hogy Bethlen Gábor olyan ember, kinek szelleme és bátorsága még nem ismeretesek, s a ki nagyon sok jónak vagy nagyon sok rossznak nevezetes eszköze lesz. Ha már nem billentette a mérleget Bethlen javára, legalább használni akart neki az utasításától nem tiltott módokon. Igyekezett Erdélynek javát előmozdítani az 1622-iki lengyel-török béke közvetítése alkalmával.³⁾ De a császári terület megtámadása kérdésében semleges maradt. Pedig Bethlen követei hévvel fejtegették előtte, hogy urok egy talpalatnyi földet sem szerez meg a hitetlennek, csak a protestáns vallás sérelmeit kívánja megbosszulni. A követek rábeszélésére a vezir arra kérte Roet, írjon királyának s tanácsolja neki, hogy vegyen részt a pfalcsi választó tartományának visszaszerzésére célzó vállalatban. Roe elismerte ugyan a Bethlen követeitől előadott érvek meggyőző erejét, de más-

¹⁾ Negotiations 75—104. ll.

²⁾ Public Record Office, Turkey.

³⁾ Negotiations 123—127. ll.

különben a korlátok mögé vonult, melyeket királyának akarata állított útjába.¹⁾ Bethlen azonban 1623 nyarán, midőn a második támadásra készült, már barátjának tekintette Roet s meghagyta az ekkor Konstantinápolyba induló Toldalaginak, hogy köszöntse nevével az angliai orátort és ajánlja neki barátságát.²⁾

Roe ekkor valóban őszintén óhajtotta Bethlen fegyvereinek diadalát. De nyugtalanzkodott az erdélyi fejedelem szövevényes diplomáciája miatt. Bámulattal és bosszúsággal vette észre, hogy Bethlen sokfelé néz, a portán izgat a császár ellen s Béccsel is alkudozik. Mind jobban érezte a fejedelem szerepének és tehetségének jelentékenységét. Nagyon bántották utasításának bilincsei, midőn Bethlen diadalmas előre nyomulásáról értesült s arra gondolt, hogy a császár mennyire megalázta királyának vejét. Ez érzések hatása alatt 1623 november végén nevezetes lépésre szánta el magát. Kormányának megbízása nélkül, a maga nevében, arra kérte az erdélyi követeket, hogy ha urok alkura lép a császárral, kösse ki a pfalczai választó örökös tartományának visszaadását. Ugy gondolta, hogy e kérést az angol király nem veheti rossz néven, mert ha még mindig reményli is a rajnai Pfalcznak békés úton való visszaszerzését, Bethlen s a szultán pártfoglalása Frigyes mellett, csak használhatnak az ügynek. Az erdélyi követek urok nevében megígérték, hogy az esetleges béketárgyalások alkalmával Bethlen jóval többet fog kikötni Frigyes számára, mint a mennyit Roe említett.³⁾

Ez idő tájt tért vissza Madridból Londonba a walesi herceg. A spanyol házasság terve még nem volt egészen elejtve, a rajnai Pfalcz békés visszaszerzésének gondolata még nem volt levéve a napirendről, de I. Jakab hangulatában fordulat volt észrevehető. Midőn a Dániába készülő Anstruther 1623 novemberében miheztartása végett felvilágosításokat kért tőle az angol politikáról, I. Jakab már a *flexere si nequeo*-t emlegette és hozzátette a latin idézethez, hogy még Bethlen Gábort is segítségül hívja. Ez Acheron megmozgatását senki sem ajánlotta melegebben az angol udvarnak, mint Rusdorf, Pfalcz Frigyes londoni követe. 1623 végén Conway államtitkárral beszélgetve, Rusdorf megjegyezte, hogy a bajor herceg és a katolikus fejedelmek félnek Bethlen második támadásának sikerétől. S még jobban megijednének, ha ő felsége követet küldene Bethlenhez, bár csak a forma kedvéért is. Ennek a

¹⁾ U. o. 150—152. ll.

²⁾ Török-magyarokori Államokmt. I. 392. l.

³⁾ Negotiations 164—192. ll.

tervnek John Eyre, a már említett diplomata volt szószólója. Mint hajdani konstantinápolyi követ, szívesen vállalta volna el a Bethlenhez szóló megbízatást. De Conway azt felelte Rusdorfnak, hogy előbb meg kell kötni a szövetséget Németalfölddel s csak azután volna a király arra bírható, hogy érintkezzék Bethlennel.¹⁾

Időközben Konstantinápolyba megérkezett az a hír, hogy Bethlen hirtelen befejezte a második támadást fegyverszünettel, melyet béketárgyalások követtek. Az erdélyi követek még 1624 elején is azt mondták Roenak, hogy Bethlen addig le nem teszi a fegyvert s nem köt békét, a míg a császár vissza nem adja a rajnai Pfalczot. De Roe már látta, hogy ez csak színlelés, melyel az erdélyiek a protestáns hatalmak jóindulatát kívánják megnyerni. Roe jól látta, hogy Bethlen nem az idegenek kedvéért alkudozik és hadakozik, de e belátása ellenére sem bírt lemondani minden reményről. Figyelmeztette az erdélyieket, hogy Bethlennek becsületében jár ígéreteinek beváltása; egyébiránt nem merte Bethlent határozottan ösztönözni a hadviselés folytatására.

Színlelése miatt nem haragudott reá. Nagyon helyesen jegyzé meg róla, hogy szüksége van a képmutatásra a ravasz hallgatóság előtt. Most már épenséggel nem értette Roe, hogy miért ne biztathatná az angol kormány Bethlent, hiszen az eddigi politika fentartása csak elősegíti a császár makacsságát az angol kormányval való tárgyalásokban!²⁾

Ugyanily irányban, csakhogy élesebb szavakkal izgatott Rusdorf a londoni udvarban. »Ez idő szerint — mondja egy 1624 februárjában kelt emlékiratában — a közjót semmivel sem lehetne jobban előmozdítani, mint a magyarországi béke megakadályozásával. Mert a háború e távoli vidéken igen jelenlétekeny diversió azokra a fejedelmekre nézve, kik félnek az osztrák ház növekedő hatalmától. Már pedig ő felsége, az angol király, elérhetné e célt, vagy konstantinápolyi követe útján, vagy Bethlenhez küldött levelével, vagy külön követre bízott izenetével. A szóbeli vagy írásbeli izenetnek ez volna a tartalma: 1. Meg kellene köszönni a fejedelemnek a cseh király iránt mutatott barátságát. 2. Ösztönözni kellene az angol király jó szándékaiba vetett reményekkel. 3. Ajánlani kellene neki, hogy ne kössön fegyverszünetet vagy békét a nélkül, hogy belé ne foglalná a cseh királyt.«

Néhány hónap mulva Rusdorf beszélt a walesi herczeggel,

¹⁾ Mémoires et négociations secrètes de Mr. de Rusdorf. Leipzig, 1789. I. 146. l.

²⁾ Negotiations 202—221. ll.

kitől többet várt, mint atyjától. A walesi herceg a kérdés lényegét érintette, midőn azt mondta, hogy meg kellene vizsgálni, vajjon jó célra volna-e fordítva a pénzösszeg, mely Rusdorf szerint elegendő lenne Bethlen lekötelezésére. Károly herceg megígérte, hogy e dologban meg fogja hallgatni Conway államtitkár véleményét. Már pedig Conway 1624 május 24-én kijelentette Rusdorfnak, hogy nem volna tanácsos Bethlenre pénzt költeni, mert megígérte ugyan Roenak, hogy nem köt békét a császárral, de mivel állhatatlan s változékony fejedelem, nem lehet szavának hinni.

Tudjuk, hogy Bethlen május 8-án megkötötte a császárral a bécsi békét a nélkül, hogy a pfalci választóval törődött volna. Valószínű, hogy Conway 24-én még csak a békét megelőző tárgyalásokra célzott. De azért ne higyük, hogy az angol kormány most már végkép lemondott a Bethlennel való összeköttetésekről. Sőt ép ekkor Calvert államtitkár megváltoztatta Roenak 1621-iki utasítását. Calvert államtitkár 1624 májusának végén azt írja Roenak, hogy első utasítása óta teljesen megváltozott a helyzet. Ő felsége a parlament tanácsára megszüntette a Pfalzra s a spanyol házasságra vonatkozó tárgyalásokat, sőt el van szánva arra, hogy más úton szerzi vissza unokái örökségét. A király tehát most jönnek látja, ha Roe a Konstantinápolyban tett szolgálatokkal éleszti Bethlen vállalkozó kedvét s egyszersmind ösztönzi barátait a fejedelem támogatására, mert ő felsége érdeke megkívánja a császár pártjának bármily módon való gyengítését. Mindamellett Jakab még ekkor sem tartotta méltóságával összeférhetőnek azt, hogy Bethlennek levelet írjon, a mire Rusdorf egyre kérte; a pfalci diplomata ugyanis az 1624-iki békét rövid életű s inkább csak színre kötött szerződésnek tartotta.¹⁾

A bécsi békének híre előbb érkezett Konstantinápolyba, mint Calvert utasítása. A tárgyalások alatt az erdélyi követek folyvást érintkeztek Roeval, a kinek megmagyarázták, hogy Bethlen a fejehegyi csata óta egészen egyedül küzd a császár hatalma ellen. A nyugati hatalmak cserben hagyták, nem részeseit sem anyagi, sem erkölcsi támogatásban, csupán a maga erejére s a töröknek gyenge segítségére van utalva. Roe kénytelen volt elismerni, hogy Bethlennek igaza van. Meg volt döbbenve, midőn a bécsi béke hírére hallotta. Az első pillanatban azt hitte, hogy Bethlen a császárhoz szegődik, s elrémült, ha e veszedelmes szövetség következményeire gondolt. De nemsokára az a reménye támadt, hogy az angol király tekin-

¹⁾ Rusdorf id. m. I. 236, 281, 310, 322. ll. — Negotiations 244. I.

télyének latba vetésével visszaránthatná Bethlent az örvény széléről.

Roe Calvert utasításával nem volt megelégedve. Úgy látta, hogy az államtitkár általánosságokra szorítkozik. Részletes utasítást kért arra nézve, hogy mit tegyen, mit izenhet vagy mit írhat Bethlennek, mit ígérhet neki s mivel biztathatja. Mert Calvert általánosságban mozgó utasítása már későn érkezett. Most már több erőt kell kifejtteni a pihenőnek felébresztésére, mint a mennyi kellett volna a mozgásban levőnek ösztönzésére.¹⁾

Roe jól ismerte a módot, mely felébreszthetné a pihenőt. A bécsi béke pontjainak s megkötése körülményeinek vizsgálata után arra a meggyőződésre jutott, hogy Bethlen nagyravágyása s harci kedve nincsen megtörve, csak a körülmények kényszere alatt cselekedett. Non animo, sed occasione victus. Ha nem kapja meg az osztrák hercegnőt, bizonyára újra kedve támad fegyvert fogni az elvesztett királyság visszahódításáért. Ha azonban valamelyik protestáns német hercegnő nőül menne hozzá, s ha az unióba való belépésre követséggel hívnák meg, gyors lovasságával megbecsülhetetlen értékű diversiót csinálhatna.

Ezeket a gondolatokat Roe nem csupán kormányával közölte 1624 szeptemberében, hanem Erzsébettel is, a téli király nejével, a kinek igen bizalmas híve volt. Erzsébet ekkor már figyelmeztette Bethlent Brandenburgi Katalinra, talán Roenak már régebben megizent tanácsai következtében. De igen valószínű, hogy Roenak szeptemberben kifejtett nézetei hatással voltak a házasságkötés siettetésére. És bár e házasság később egyik félre nézve sem bizonyult szerencsésnek, abban igaza volt Roenak, hogy a német fejedelmi családdal való rokoni összeköttetés nélkül bajosabb lett volna Bethlent megnyerni az unió céljainak.²⁾

Azonban 1624 őszén Bethlen második házasságának kérdése még nem volt eldöntve. Ekkor úgy látszott, hogy Bethlen és az unió útjai szétváltak. Úgy látszott, mert a fejedelem szíves jóindulatot mutatott a császár iránt. Különböző okai voltak e tüntető szívességnek. Bethlennek egy ideig volt némi reménye a császári rokonság megszerzésére, noha ugyanakkor a brandenburgi-svéd rokonság keresését sem hanyagolta el. Az udvar barátsága útján közvetítő szerepet, vagy legalább kedvezményeket akart szerezni az 1624 őszén kezdődő török-magyar béketárgyalások alkalmával. Altalában

¹⁾ Negotiations 239—271. ll.

²⁾ Negotiations 280—290. ll. — Krüner cikke Bethlenről a *Historische Zeitschrift* XXII. kötetében.

szerette az udvart biztosságra ringatni, keresve egyszersmind a porta kegyét és nem zárva el a nyugati hatalmaktól feléje vezető utat sem.

Roe már megszokta Bethlen sokféle tekintő politikáját, de most mégis megütközött a fordulaton, s összeszedte minden pszichologiai éleslátását, hogy biztos tájékozó pontot keressen e diplomáciai zürzavar áttekinthetése végett.

Meglepetéssel vette észre, hogy az október közepén Konstantinápolyba érkezett erdélyi követ a német követtel érintkezett és tudomást sem vett a hollandiról. Vajjon elfelejtette-e Bethlen, hogy magyar királynak címezték, s igazán megelégszik-e az erdélyi fejedelem címével? Lehetetlen, gondolta Roe, de akkor miért kerüli az erdélyi követ a vele való találkozást? Pedig folyvást ígérte a látogatást, s visszatért urához, a nélkül, hogy ígérését beváltotta volna. Bethlent bizonyára csábítja a császári házasság reménye, és meg is van félemlítve, mert nem bízik a kereszttyén segítségben, hanem mindamellet Konstantinápolyban azt akarja elhíttetni a portával, hogy önfeláldozó híve a szultánnak. Ily képet alkotott magának Roe, Bethlen akkori törekvéseiről. Hogyan segítsen a bajon? így tüprekedett tovább. Calvert októberben majdnem szó szerint ismételte a májusi utasítást és nem akart nyilatkozni a Roetól sürgetett részletekről. Ez úton tehát bajos a segítség. Ily körülmények közt Roe elhatározta, hogy gyanússá teszi a porta előtt a májusban kötött bécsi békét. Igyekezett rábeszélni a kajmekámot, hogy ne erősítse meg a porta érdekeire nézve annyira sérelmes pontokat, sőt hagyjon abba minden tárgyalást a császárral. Roe azt hitte, hogy a porta az ő tanácsa szerint valóban megsemmisítette a bécsi békét. Nem vette észre, hogy maga Bethlen Gábor sem kívánta a megerősítést. Továbbá azt sem igen vette észre, hogy nem volt lehetséges ekkor komoly ellentétet támasztani a gyarmati tárgyalásokra nézve Bethlen és a porta közt, hacsak nem a fejedelemtől óhajtott közvetítő szerep kérdésében, mely az angol követ céljait nem igen érintette. Roe újra abba a csalódásba esett, hogy a porta az ő véleménye után akar indulni, pedig az megint csak az angol, vagyis inkább az osztrákellenes hatalmak politikájáról kívánt biztos tudomást szerezni, mint 1622-ben.¹⁾

¹⁾ Negotiations 294—342. ll. Arra nézve, hogy mennyire nem kívánta Bethlen a bécsi béke megerősítését: l. Gergely Samu közleményét. *Tört. Tár*, 1882. 461. l. Itt arra kéri a budai pasát, hogy a bécsi béke meg erősítését használja fel fegyverül a császáriak ellen. Ez a kérelem 1624 májusában kelt, tehát néhány hónappal Roenak fent ismertetett izgatása (1624 okt.) előtt.

A török-magyar és török-erdélyi diplomáciai viszonyok sokkal idegenszerűbbek voltak Roera nézve, semhogy azok közt teljes biztossággal eligazodhatott volna. Annál jobban tudta, hogy minő hatása lehetne a nyugateurópai államok ajánlatainak Bethlenre. Politikai elvtársai Londonban és másutt minden lehető megtekintéssel, hogy Roe terveit elfogadtassák az angol udvarral. 1624 végén Buckingham már hajlandó lett volna John Eyret elküldetni Bethlenhez. De nem igen próbálta, vagy nem bírta megtörni Jakab király makacosságát. Ekkor Austruther, a kopenhágai angol követ, Strassburg Pált ajánlotta Pfalcsi Frigyesnek. Rusdorf pedig nagy nehezen reávette a walesi herceget, hogy a Velenczében tartózkodó Thurn gróftot bízta meg a Bethlennel való érintkezés vezetésével. Így jutott Strassburg, az északi hatalmak megbizottjának címével, Londonból Velenczén át Erdélybe 1625 nyarán, az igaz, hogy üres kézzel.¹⁾

Midőn Strassburg Erdélybe érkezett, Bethlen már másfelől értesült arról, hogy az unió és szövetségesei hajlandók volnának vele alkudozni. A francia kormány már 1625 elején küldött hozzá követet. Roe ugyanekkor végkép kiábrándult abból a csalódásából, mintha Bethlen ragaszkodnék a bécsi békéhez. Február végén levelet írt a fejedelemhez, melyben határozott pártfoglalásra szólítja fel.

»Fenséged birodalma két szikla közt terül el — írja neki ismételve a követeitől gyakran hallott mondást — valamelyiken hajótörés érheti; de a helyzet kedvező. Németország protestáns uniója felújult; semmi kétség, hogy fenségedet ott szívesen fogadják; a saját hitfeleitől várhatja a legtöbb hűséget; velök együtt több biztossággal harcolhat vagy békülhet, mint az ellenfelek társaságában.« Körülbelül így gondolkozott Bethlen is, de míg a gyarmati béke és a második házasság ügye el nem volt intézve, addig nem akart fegyvert fogni, és szavajárása szerint, mindenfelől a biztos fundamentum csinálásában fáradozott. Mikes Zsigmond a portán azzal volt megbízva, hogy biztósítsa Bethlen Gábornak, vagyis inkább Erdély és a hozzá tartozó megyék függetlenségének beiktatását a gyarmati békébe. Ez a törekvés megijesztette Roet, azt hitte, hogy a császári követ megvesztegette Mikest, vagy hogy valami másféle hamisság lappang a dolog mögött; azért akarta az idézett levéllel, melyet a hollandi, velencei és francia követek jóváhagyásával írt, az álarcz levetésére kényszeríteni Bethlent.

¹⁾ Rusdorf id. m. I. 399—423. II. — Óváry: Oklevéltár Bethlen Gábor diplomáciai összeköttetései történetéhez, 186. l.

Bethlen a válasznak átadását a márcziusban Konstantinápolyba küldött Gáspár Jánosra s Bornemisza Ferenczre bízta.

Gáspár a szultánnál kapott audientia után meglátogatta Roet. Kijelenté, hogy Bethlen hajlandó fegyvert fogni az unió ügyéért s a Pfalz visszaszerzéséért, de csak akkor, ha határozottabban támogatják, mint 1623-ban. Roe azt válaszolta, hogy királyát négy évig hitegették tárgyalásokkal, most azonban el van szánva arra, hogy fegyverrel szerez érvényt a jognak. Erre az erdélyi követ azt kérdezte Roetól, hogy van-e megbízása a szerződés megkötésére, mert neki megadta Bethlen a szükséges felhatalmazást.

Roe nem mondhatta meg, hogy már régóta hasztalan sürgeti kormányától a megbízatást, hanem különböző módon igyekezett a követtel elhíttetni azt, hogy ez a dolog igen bonyolult és hogy a porta nem is alkalmas hely az ily szerződés kötésére. Az erdélyi követ nem nagyon ütközött meg a válasszon. Azt mondotta, hogy nem baj, úgy sem jutott az alku még idáig. Most csak két kérése van. Eszközöljön ki Roe követtársaival együtt két okiratot a portától. Az egyik a porta parancsa volna a gyarmati békealku feloszlatásáról, a másik írásbeli engedelem Bethlennek, melynek alapján a fejedelem szabadon szövethetne a nyugati hatalmakkal.

Az előbbinek sürgetését maga az erdélyi követ is nem-sokára elejtette, látván azt, hogy a békekötést meg nem hiúsíthatja. De a második okiratnak fontosságot tulajdonított. Bethlennek ez írásbeli engedelemre bizonyára szüksége volt a porta esetleges vádjai vagy féltékenysége ellenében. Másrészt az okirat megszerzése próbaköve volt a vele szövethetni kívánó hatalmak készségének is.

Roe nem igen értette, hogy mi célja van az írásbeli engedelem megszerzésének. Már ekkor érezte, hogy van e magyar s török dolgokban valami, a mit nagyon bajos tisztán átlátni. Csillagok ezek az emberek, írja egyszer, vizsgálom őket mint az astrologus, de nem igen tudom befolyásukat megállapítani. Ép azért elfogadta a megbízást, mikor még nem tartotta szükségesnek, s mind nagyobb hévvel járt el abban, mert mindinkább meggyőződött róla, hogy most Bethlen valóban készül tenni valamit.¹⁾

Különben az irat megszerzése csak pénz kérdése volt. Balásházy azt kívánta Roetól, hogy Zulfikár csausz és más törökök számára ezer tallért adjon át neki a levél megszerzése

¹⁾ Negotiations 350—362. ll. Bethlen levelei 1625 márcz. 20. és 30. Roehoz. (Public Record Office.) *Óváry* id. m. 548, 563. 1.

végett. Hága Kornél, a hollandi követ, sokallotta a Balásházytól kívánt összeget. Nem akart »ily utat nyitni — mint levelében írja — a töröknek s a magyarnak kormánya megbízása nélkül.« Némi alkudozás után az erdélyi követ megelégedett ötszáz tallérral, melyet a francia, hollandi, angol és velencei követek négy egyenlő részletben fizettek meg. Mivel Roe volt a legengedékenyebb alkudozó, s a reá eső részletet is a leghamarább adta át, Balásházy azt írta neki, hogy felülmulta, sőt tökéletesen legyőzte követtársait. Augusztus 27-én meg volt a szultán írásbeli engedelve, melyet Bethlen kívánságára s a követek közbenjárásával a portán márcziusi kelettel láttak el, nehogy úgy lássék, mintha a levelet a gyarmati béke után sürgette volna a fejedelem.¹⁾

Ekkor már azt is megtudta Roe, hogy minő feltételeket kíván Bethlen szövetségeseitől. E feltételeket az erdélyiek először a francia kormányval közölték, de midőn Gáspár és Bornemisza meggyőződtek róla, hogy Roe, ha nem is kapott megbízást kormányától, nagyon őszintén kívánja fejedelmök javát, vele is közölték Bethlen pontjait. Az első arról szolt, hogy az erdélyi fejedelem az unióba való felvételét óhajtja azzal a kívánsággal, hogy a hatalmak ne kössenek békét az ő híre nélkül. Ezt a pontot Roe igen méltányosnak gondolta, sőt remélte, hogy ennek segítségével Bethlen vállalatai s a protestáns mozgalmak közt állandó kapcsolat keletkeznek.

A második pontban Bethlen azt kívánta, hogy a szövetségesek húszezer fegyverest küldjenek Sziléziába vagy Csehországba Thurn gróf vezérlete alatt. Ezt a számot sokallotta Roe. Gondolja meg a fejedelem, mondá a követnek, hogy a ki ily diversiót bír szervezni, az Bethlen segítségével is boldogúl. A harmadik pontban Bethlen körülbelül ötszáz ezer tallért kívánt a szövetségeseiktől. Roe erre azt jegyezte meg, hogy e pénzzel a Bethlenénél nagyobb sereget állíthatnak lábra a szövetségesek.

Mindamellet Roe ajánlotta kormányának a Bethlennel való tárgyalást, s Bethlent is kérte, hogy forduljon egyenesen a szövetséges fejedelmek udvaraihoz. Ezt az utat ajánlotta a fejedelemnek Pfalczai Frigyes is, különösen kiemelve az angol udvarnak szóló izenet szükségét.²⁾

Roe nem csekély bosszusággal látta, hogy a szemesebb francia kormány utasításai miatt francia követtársa megelőzi

¹⁾ Negotiations 420—439. II. — *Óváry* id. m. 593, 604. I. Hága levele Roehoz, 1625 augusztus 19/29, és Balásházy levelei ugyanahoz. (Public Record Office, Turkey.)

²⁾ Negotiations 401—453. II. — *Gindely*: Okmánytár 410. I.

öt a Bethlennel való közös tárgyalásokban. De olykor neki is volt alkalmja jó szolgálatok tételére. Midőn a császár Nevers herceg leányát ajánlotta Bethlennek, s a fejedelem a konstantinápolyi követektől tudósítást kért a családról, Roe adta meg a kívánt felvilágosítást. Megmagyarázta az erdélyi követnek, hogy e házasság semmivel sem gyarapítaná Bethlen hatalmát, ellenben gyanússá tenné a porta előtt, mert Nevers, mint a *Militia Christiana* nevű lovagrend alapítója és mint az utolsó görög császárok ivadéka, nagy ellensége a török birodalomnak.

Bethlen megbízott Roeban, csak azon csodálkozott, hogy 1625 májusában átadott pontjaira nézve az év végéig sem kapott választ tőle. Ekkor értesítette arról, hogy aláírta a Brandenburgi Katalinval való házasságra vonatkozó iratokat saját testvére s a császár ellenkezése legyőzésével, s hogy Quadt Mátyást a szövetséges fejedelmekhez küldötte. Mert 1626 tavaszán háborúra készül. Roe tehát a maga részéről is tegyen meg mindent, hogy Bethlen a mondott időre táborba szállhasson.¹⁾

Most tehát sok függött attól, hogy mint fogadja az angol udvar a Quadtra bízott ajánlatokat. I. Jakab halála után sok minden megváltozott ugyan az angol politika általános irányában, de a kormány bizalmatlansága Bethlen iránt nem változott meg. Conway államtitkár 1625 októberében azt mondta Rusdorfnak, hogy Bethlen soha sem tett semmit a közjóért s csak a maga érdekében száll síkra. I. Károly is úgy nyilatkozott ekkor, hogy Bethlen ravasz és állhatatlan. Az angol államférfiaknak nemsókára alkalom nyílt arra, hogy példát adjanak a politikai állhatatosság dolgában.

Midőn Quadt Hágába érkezett, a hol 1625 decemberében Dánia, Hollandia és Anglia szövetséget kötöttek, a dán követek pártolták Bethlennek felvételét a szövetségbe. De Hollandia és Anglia nem akarták fizetni a havonként negyven ezer birodalmi tallérra rúgó segélypénzt, melyet Bethlen követelt. Conway megírta Roenak, hogy az angol király Mansfeld grófort és a dán királyt támogatja, a hajóhad felszerelésére is sokat költ, s így nem marad pénze Bethlen számára. Bethlent csak megemlétték a hágai szövetséglevélben azzal az észrevétellel, hogy értesítsék a szerződés kötéséről hozzájárulása végett. Quadtnak pedig megígérték, hogy megfizetik a kívánt pénzt, ha Bethlen táborba száll. Ez volt az eredménye Quadt első útjának.

Rusdorf Londonban azt fejtegette 1626 márcziusában, hogy elég volna, ha angol kereskedők letennének a velencei

¹⁾ Negotiations 453—479. ll.

bankban vagy húszezer fontot Bethlen számára, melyet a fejedelem fölvehetne, ha megkezdí a fegyveres támadást. Lehetőségés volna ily letéteményül a dán királynak járó segélypénz egy részét felhasználni. Hiszen Bethlen diversiójának több a haszna, mint bármily más hasonló vállalatnak. De Conway egyre azt válaszolta, hogy a pénztár üres, a kormány pedig nem bírja előteremteni a Bethlentől kívánt összeget. Mindamellet Conway, a ki oly élesen elítélte Bethlen öszintességét, szükségesnek tartotta inteni a már-már teljesen elcsüggedt Roe Tamást, hogy csak folytassa az erdélyi fejedelem bátorítását.¹⁾

Bethlen 1626 április havában a hágai szerződés említett pontja következtében Quadt Mátyást újra elküldötte a szövetséges hatalmakhoz. De egyszersmind megizente Roenak Bornemisától, hogy mivel a francia király megígérte a havi negyvenezer tallér egy negyed részének lefizetését, Bethlen elenged a követelt összegből évi nyolczvanezer tallért. Roe nagyon ajánlotta kormányának az évi százezer tallérnyi teher elvállalását. Mert — úgymond — ha ő felsége a dán királynak és Mansfeldnek havonként ötvenezer fontot fizet, mennyivel inkább fizethet Bethlennek ugyannyi időre kétezer fontot oly támadásért, mely a hatalmas és bátor fejedelem vezetése alatt sokkal nagyobb hatású, mint az említett hadvezérek vállalata! De I. Károly már megmondotta Rusdorfnak, hogy inkább bízik Mansfeldben mint Bethlenben. Rusdorf szerint az angol kormány Mansfeld használhatóságának tüntető bizonyítgatásával a parlamentnek a grófra nézve nem kedvező kritikáját akarta lefegyverezni.²⁾

Roe annyira óhajtotta a Bethlentől kért segélypénz előteremtését, hogy Törökországon át vezető angol-erdélyi kereskedelem megindítására gondolt, a melynek hasznából fedezhetné a szükséges összegek egy részét.³⁾

Mindez csak jámbor óhajítás volt. Roenak a helyzet gyakorlatibb követelményeivel kellett foglalkoznia, midőn 1626 július 3-án Toldalagi a portára érkezett. Toldalaginak több rendbeli kívánságai voltak a portától, melyeknek elérése nélkül Bethlen úgy hitte, hogy nem foghat a harmadik támadáshoz. Mivel a francia követ ekkor már közömbösen viselkedett, a velencei pedig nem akarta vezetni az ügyet, Toldal git leginkább Roe pártolta. Az erdélyi kívánságok érvényesítése nem volt egyszerű. Mert Gyürcsi Mehemet kajmekám Bethlen nagy pártfogója, katonalázadás áldozata lett, az új L. jmekám

¹⁾ *Rusdorf* id. m. I. 633—638. és 731. ll. — *Negotiations* 492—505. ll.

²⁾ *Negotiations* 510—511. ll. — *Rusdorf* id. m. I. 677—678. ll.

³⁾ *Óváry* id. m. 630. l.

pedig a perzsa háború miatt nem akarta szaporítani a birodalom bonyodalmaikat. Roe kiválasztotta Toldalagi kérései közül a legfontosabbat, vagyis a budai pasának Bethlen mellé rendelését, és társaival együtt rávette Recsep pasát a szükséges parancs megírására.

Ez utolsó akadály eltávolítása után Roenak szívéről nagy teher esett le. Midőn meghallotta az erdélyiektől augusztus közepén, hogy Bethlen átlépte a Rubicont, Caesar vetélytársának nevezte a fejedelmet, kívánván neki oly sikert, minő a római hadvezéré volt.¹⁾

Bethlen ekkor tájt csakugyan átlépte a Rubicont, noha Quadt Mátyás útjáról nem voltak kielégítő hírei. Nem várhatta meg a szövetségesektől kívánt pénzt. Egyelőre fontosabb volt neki az, hogy Mansfeld, kit az angol király tábornokának tekintett, Szilézián át feléje közeledik.

Quadt augusztus 22-én érkezett Hágába. Azt hitte, hogy ott találja az angol király és más fejedelmek követeit, hisz úgy ígérték neki 1625 telén. De mivel ebben csalódott, útra készült I. Károly udvarába. Anstruther Kopenhágából pártolta Bethlen kérelmeit. Rusdorf bejelentette Quadt látogatását Londonban. Conway azt válaszolta neki, hogy itt szívesen látják a kapitányt és udvariasan fogadják, de a pénzt elő nem teremthetik. Buckingham, ki Hágában megígérte Quadtnek a Bethlentől kívánt összeget, nem csinálhat pénzt — így szólt Conway — s hitelre sem szerezhet. Quadt október elején hollandi hadihajón érkezett Angliába. Október 4-én I. Károly fogadta a londoni dán követet. A követ szívére kötötte a királynak Bethlen támogatását. Elmondotta neki, hogy IV. Keresztély már utalványozott Bethlen számára harnüncezer tallért, a reá eső kötelezettség három havi részlete fejében. Erre Károly azt mondotta, hogy a mit szövetségesei megtesznek, azt ő sem mulasztja el. Október 6-án fogadta a király Quadt kapitányt és pedig hajdon fővel, mert attól félt, hogy ha fölteszi kalapját, a kapitány is utánozni fogja a példát. Az udvar az egész ügy elintézésére bizottságot rendelt ki. Quadt előadta, hogy az 1625-iki hágai szerződés értelmében bejelenti urának hozzájárulását a szövetséghez az ismeretes feltételek mellett. A katonai segítségre vonatkozó pont Mansfeld Magyarországra vonulásával el van igazítva. Hátra volna még a pénz kérdése. Quadt nem akart abba avatkozni, hogy mikép oszszák el magok közt a szövetségesek a havi negyvenezer tallért, csak azt kívánta, hogy

¹⁾ Negotiations 522—541. II. Megerősíti e jelentéseket a velencezi követ is. *Óváry* id. m. 633—643. II. — I. még Török-magyarokori Államokmánytár, I. 441. I.

az angol király 1627 márcziusáig tizenkét vagy tizenötezer fontot fizessen, a mely összeg azután levonható a szövetségesek közt megállapított köteles részből. Hosszasan húzódtak a tárgyalások, Quadt már nagyon türelmetlen volt és nem is tudta, mit írjon Bethlennek. Végre december 10-én Károly király aláírta a szerződést, melyben elismeri Bethlent a hágai szövetség tagjának s kijelenti, hogy 1627 júniusáig Konstantinápolyban tízezer angol fontot fog letéetni Bethlen számára. Quadt rögtön elbúcsuzott, az udvar részéről igen szíves és buzdító leveleket vivén magával Bethlenhez. Conway még azt is megígérte Quadtnek, hogy az angol kormány állandó követet fog tartani Erdélyben.¹⁾

Csakhogy ekkor már meg volt kötve az 1626-iki pozsonyi béke. Sokféle oka volt annak, hogy Bethlen hirtelen befejezte a harmadik támadást. Ez okok közt nem a legutolsó volt az, hogy Bethlen már jól tudta, mit várhat keresztyén szövetségeseitől. Mansfeld fizetetlen s elcsigázott seregével nem sokat érhetett el, a szövetségeseiktől pedig nem kapott pénzt a hadjárat alatt, csak annak befejezése után vette fel a dán király harmincezer tallérját.

A pozsonyi béke után Bethlen a szövetségeseekben éleszeni kívánta azt a reményt, hogy ezentúl is használhatják. Ezzel az eljárással az ígért összegek kifizetésére akarta bírni őket s a jövőre nézve kívánta fentartani az összeköttetést.

Alig indította meg Bethlen a hadjáratot, midőn Borsos Tamás több fontos megbízatással érkezett Konstantinápolyba. Borsosnak meg volt hagyva, hogy kívánságai elérésében leginkább Roe Tamásnak közbenjárására támaszkodjék. Roe örömmel járt el e megbízatásokban. Szívesen támogatta Bethlent Brandenburgi Katalin megerősítésének kérdésében, továbbá annak a parancsnak megszerzésében, melynek alapján a budai pasa szent Demeter napja után is kénytelen volt a táborozást folytatni. Sőt Borsos kéréseinek azt a pontját is támogatta, mely szerint, ha a németek békét akarnának, a porta bízza a tárgyalásokat Bethlenre és a budai pasára.

Ez a kérés gondolkodóba ejthette volna Roet. Előtte bizonyára úgy tűntették fel a dolgot, hogy Bethlen így megakarja hiúsítani a német-török békealkut. Pedig nem úgy volt. Bethlen már a hadviselés elején biztosítani kívánta magának a várható alku idejére azt a közvetítő szerepet, melynek elé-

¹⁾ *Óváry* id. m. 795—804. II. *Rusdorf* id. m. I. 734—788, II. 252. II. *Szilágyi*: Adalékok Bethlen Gábor szövetekezései történetéhez. Budapest, 1873. 80. I. Negotiations 553—580. II. Buckingham Bethlenhez, és Quadt Roehoz, 1627. május 6. (Public Record Office.)

rése volt összes igyekezeteinek egyik legfőbb célja. És Roe most előmozdította e törekvést abban a hiszemben, hogy a háború folytatásának egyik akadályát távolította el.

Roe 1626 végén még azt hitte, hogy a pozsonyi béke csak fegyverszünet, melyet tavasszal háború fog követni, és nagyon sajnálta, hogy Londonból még nem kapott utasítást Bethlen pénzbeli követelésének kielégítésére. Bethlennek ilyformán való biztatását fontosabbnak tartotta most mint valaha, mert látta, hogy a töröknek békére van szüksége a bagdadi vereség után, s így a háború folytatása egyedül Bethlentől függ.¹⁾

Bethlen harczyi kedvében ekkor tájt Anglia egy másik diplomatája sem kételkedett. Wake Izsákot értjük, a velencei követet. Wake 1626 novemberében biztatta a velencei köztársaságot, hogy ne sajnálja pénzét Bethlentől.

Midőn a Magyarországból Velence felé igyekvő Mansfeld Boszniában meghalt, Wake kieszközölte Velence vében Bethlen számára annak az ezer aranynak kifizetését, melyet Mansfeld kölcsön kért az erdélyi fejedelemtől. Ezzel is kedvében akart járni Bethlennek. Mansfeld kísérvétől, Peblitz ezredestől azt hallotta Wake, hogy Bethlen csak 1627 április havában fogja ratifikálni a pozsonyi egyezséget, mert akkorra várja vissza Quadt kapitányt. A követ e miatt levelet írt Bethlennek, hogy várjon júniusig, a mikor az angol király meg fogja fizetni Konstantinápolyban a londoni szerződésben kikötött összeget.

Wake jelentése következtében Conway is utasította Roet, hogy bátorítsa Bethlent az angol kötelezettségek teljesítésének reményével.²⁾

Wake bizalma Bethlen jóhiszeműségében különösen a dán király véleményén alapult. Bethlen ugyanis a barsi táborban egyezséget kötött Mitzlaffal, a dán fő hadi biztossal, ki Mansfeld táborát kísérte, s az egyezségben megígérte, hogy bizonyos feltételek alatt újra fegyvert fog a császár ellen. Keresztély király valószínűen Mitzlaf jelentéseiből merítette bizalmát.

Roe ellenben azért bízott egy ideig, mert nehezen bírta elhinni, hogy Bethlen elfelejthetné a királyi czímet. Ha már valakit rászed az erdélyi fejedelem, bizonyára régi ellenségét fogja megcsalni s nem minket — mondá egyszer. Azonkívül 1627 elején a porta is mintegy egyesült Bethlennel, hogy az angol követtel elhitesse a háború folytatásának valószínűségét. A porta ezzel éleszteni kívánta a szövetkezett protestáns

¹⁾ Negotiations 515—595. II.

²⁾ Negotiations 575, 593, 606, 621. II.

hatalmak harczy kedvét. Hozzá még a Konstantinápolyban járó erdélyiek, mint Keresztesi Pál, Borsos Tamás, makacsúl tagadták, hogy Bethlen békét kötött. Végre azonban Roe megszerezte a pozsonyi békeczikkeket. Midőn felolvasta azokat Borsos előtt, az erdélyi diplomata nagyon megzavarodott, de megmaradt tagadása mellett. Roe most már nem a béke megkötésének tényében kételkedett, hanem remélte, hogy Bethlen azzal úgy fog bánni, mint az 1624-iki bécsi békével. Most nem értem Bethlent — tépelődött Roe. Szándékai titkos írásának kulcsa keblében van elrejtve.

Április végén Quadt visszatért Angliából. Jelentéseiből Bethlen meggyőződött arról, hogy az angol kormány ép oly kevésé bírja megfizetni az ígért összegeket, mint a többi szövetségés. Az áldozatkészség e hiánya, s a török békevágya a bagdadi vereség után, továbbá a császár növekvő hatalma, arra bírták Bethlent, hogy megszokott művészetével ajánlja barátságát a császárnak s a portának egyaránt, a nélkül, hogy újabb támadásra készülne, míg a helyzet meg nem változik. A mellett azonban remélte, hogy az ígért összegek némi töredékét mégis csak kicsikarhatja a konstantinápolyi követektől. Ez volt a kulcsa a titkos írásnak, melyet Roe most oly nehezen bírt olvasni.

Elérkezett junius hava, mely a londoni szerződés, majd Wake és Roe biztatása szerint a pénz kifizetésének ideje lett volna. E hónapban Mikes Zsigmond, Bethlen Gábor rendkívüli követe, Roetól és Hága Korneltól azt követelte, hogy tegyenek le százhuszezer tallért a mult évi hátralék fejében és biztossítsák a havi negyvenezer tallér fizetését. Ily feltételek mellett a fejedelem továbbra is híve marad a szövetségnek s teljesíti azt, a mire vállalkozott. Roenak szemrehányásaira Mikes azt felelte, hogy Mitzlaf is beléegyezett a pozsonyi béke megkötésébe s így a fejedelem tulajdonkép a szövetségésék tudtával tette le a fegyvert. Különben az angol és hollandi kormányokon múlik, hogy háború lesz-e vagy béke? Mikor ez érvek nem hatottak, Mikes megígérte, hogy Bethlen udvari csapatával Kassára fog menni s tizenötezer magyarral fogja növelni a mansfeldi sereg sziléziai töredékét. Vajjon ekkor hajlandók lesznek-e a szövetségésék megadni a negyvenezer tallért? Roe szavára fogadta, hogy Bethlen, táborba szállása után egy hónappal megkapja a kívánt pénzt. Ez ígélet nem volt rosszhiszemű, de Roe ekkor maga sem tudta, hogy mi módon fog szavának állani.¹⁾

¹⁾ Negotiations 624—653. II. *Óváry* id. m. 704—712. II. Keresztesi

A Mikestől ígért kivonulásból semmi sem lett, sőt Borsos ép a sziléziai csapatokra vonatkozó hamis hírek alapján nem átalotta Roe kötelezettsége teljesítésére figyelmeztetni. Roe azt válaszolta, hogy kósza híreket nem jutalmazhat pénzzel. Ellenben október végén arra kérte Bethlent, hogy egyesüljön a sziléziai katonasággal.

Ugyanekkor Kornis, Bethlennek ló- és ökörszállítmányával Velenczébe érkezett. Wake, a kit Roe levelei időközben kiábrándítottak bizalmából, azt kérdezte Kornistól, miért nem akarja felvenni azt a sok ezer tallért, mely Velenczében le van téve Bethlen számára? Ha Bethlen ily közömbös, Wake visszaküldi a pénzt Angliába. Kornis lépre ment, kérte az angol követet, hogy ne küldje vissza a pénzt. Erre Wake azt mondta Kornisnak, hogy átadja az összeget, mihelyt Bethlen visszaszerzi régi jó hírnevét és lemossa róla a szégyenfoltot.¹⁾

Midőn a szőnyi béke meg volt kötve, s midőn Keresztély Vilmos, a magdeburgi administrator, Erdélybe utazván, azzal a meggyőződéssel távozott, hogy a sziléziai hadsereg Bethlen fővényisége miatt oszlott szét, Roe és Wake erősen kifakadtak Bethlen ellen. Kijelentették, hogy Bethlen a legcsalfább ember a világon, s csodálkoztak azon, hogy eddig csak egy perczig is hittek neki. Ekkor tájt a két angol diplomata is azon volt, hogy Bethlent befeketítse az európai közvélemény előtt. Úgy látszik, hogy az egykorúak kedvezőtlen ítélete Bethlenről, melynek viszhangja még ma is kivehető az idegen történetírók ítéleteiből, 1627 utolsó felében alakult oly végletesen egyoldaluvá.

Roe a fejedelemhez intézett éles hangú levélben foglalta össze vádjait. Bethlen felelt a vádakra s Roe sem maradt adós a czáfolattal. Három pont körül forgott a vita. Roe szerint Bethlennek nem lett volna szabad békét kötnie a császárral a szövetségesek tudta nélkül. Továbbá jogtalan volt pénzkérése a békekötés után. S végül köteles lett volna folytatni a háborút a portától a szövetségesek költségén kieszközölt engedelmesség levél alapján.

Bethlen erre azt válaszolta, hogy a szövetségesek cserben hagyták. Mansfeld serege használhatatlan volt. Quadtot sokáig tartóztatták s Konstantinápolyból hiába várta pénzét. A békekötés után joga volt pénzt kérni, mert ez a béke nem

Pál, Borsos, Mikes levelei Roehoz, 1627 első felében (Public Record Office), és Quadt levele Roehoz, 1627. május 6. (U. o.)

¹⁾ Borsos Roehoz és Roe válasza. Roe Bethlenhez. (Public Record Office.) Negotiations 694. 1.

volt végleges. A békét meg kellett kötnie, mert a török kívánta.

Kétségtelen, hogy Bethlennek meg kellett kötnie a békét, nem csupán a török miatt, hanem mivel a hágai szövetség reá nézve csekély értékűnek bizonyult. Bethlen a sziléziai hadsereget nem támogathatta, hacsak nem akart szakítani a római császárral, a mi 1627-iki politikáját teljesen megrontotta volna. De megengedjük, hogy valamivel több nagylelkúséget mutathatott volna a sziléziai csapatok iránt. Az sem volt lélekemelő látvány, hogy minő úton-módon akarták követei kicsalni Velenczében és Konstantinápolyban a Hágában kikötött havi segélypénzt. De vajjon a szövetségesek lelkiismerete egészen tiszta volt-e Bethlen irányában? Nem ígértek-e neki pénzt Hágában és Londonban, noha tudták, hogy a legjobb esetben is az ígéretnek csak egy s talán csekély részét válthatják be?

Az egész vita tartalmát röviden úgy fejezhetjük ki, hogy a szövetségesek fel akarták használni Bethlent kevés áldozattal, sok nyereség reményében, és bosszankodtak, midőn látták, hogy Bethlen őket használta fel némi valódi nyereséggel. Különbözik Roe később megvallotta, hogy Bethlent jobban használhatták volna, ha idején fizetnek neki.

1627 végén azonban nagyon haragudott Bethlenre. Azt várta tőle ekkor, hogy a szónyi béke ratifikálása ellen fog izgatni a portán. De a császáriak németországi diadalai s a francia-angol háború miatt Bethlen nem igen mert ily izgatáshoz fogni. Roe most erősen meg volt győződve arról, hogy Bethlen teljesen egyetért a császárral. Élesztették e gyanuját Szombathelyi Márton árulkodásai is, továbbá azok a félreértések a moldvai és oláh ügy miatt, melyek ekkor elmérgesítették Bethlen s a kajmekám viszonyát. Roe tehát bosszúra gondolt s ingerelte a kajmekámot Bethlen ellen úgy annyira, hogy Juszuf aga küldetését, mely oly nagyon rosszúl esett Bethlennek, részben Roe izgatásainak kell tulajdonítanunk.

De nemsokára Roe is megbánta ezt az okatlan politikát, mely kedvetlenségéből s Bethlen szándékainak félreértéséből származott.

Már 1628 márczius közepén úgy látta, hogy Bethlen nem gondol a portától való elszakadásra. Ettől fogva újra tisztelettel kezd beszélni Bethlenről, kivált mikor hallotta, hogy Toldalagi, a kit legtöbbször becsült az erdélyi diplomata közt, Konstantinápolyba készül. Midőn Roe 1628 júniusá-

ban elhagyta a török fővárost, utódának ajánlotta Bethlen támogatását.¹⁾

Toldalagi Roeval még Konstantinápolyban tudatta, hogy ura hajlandó volna a protestánsokkal új szövetségre lépni. Ez igen komoly szándéka volt Bethlennek, mely különösen abból a megfontolásból származott, hogy Gusztáv Adolf beavatkozása a német háborúba, nemsokára várható. Bethlen szerette volna, ha az angol-francia béke helyreálltával Gusztáv Adolf lépne a protestáns szövetség élére. Ekkor ő is fegyvert fog majd, kikötve magának a havi negyvenezer tallért. Roe 1629 elején Hágába érve, nagyon ajánlotta Bethlen tervét a hollandiak és az orániai herceg figyelmébe. Hágában megígérték Roenak, hogy Hollandia szívesen vesz részt a Bethlentől kért segélypénz fizetésében, ha a szövetség létre jön. De Rusdorf, ki ekkor Hágában e dologról értesült, azt jegyezte meg, hogy Roe nem ismeri az angol udvart, ha azt hiszi, hogy e tervének megnyerheti az angol királyt.²⁾

Igy tehát Roe némi ingadozás után Bethlenről oly jó véleményt vitt haza Angliába, mint a minővel 1625 és 1627 táján írta róla követi jelentéseit. Elismerte, hogy nagy művészettel vezeti a kis ország hajóját a kétfelől fenyegető örvény közt, s hogy ha a protestánsok becsülettel támogatják, oly nagyot lendíthetne ügyökön, mint Gusztáv Adolf.

Roe utóda, Wiche Péter azzal volt megbízva, hogy Roe tanácsait kövesse Bethlen ügyében.³⁾ Wiche még Roeval együtt hallgatta meg Toldalagi ajánlatait 1628 májusában, s ő is úgy látta, hogy az erdélyi fejedelem szívesen csatlakoznék a protestáns hatalmakhoz. De Wiche azt is észrevette, hogy Bethlen nem nagyon bízik Angliában s egészen a portára támaszkodik. Ugy is volt, mert Bethlen ekkortájt igen kedvezőtlenül nyilatkozott Angliáról. Szerinte ez ország népes és gazdag, de politikája rosszul van vezetve, mert a császári és a spanyol hatalom ellen a kormány alig tett valamit s igen alkalmatlan időben háborúskodik Franciaországgal.⁴⁾

De Stralsund felszabadulása után Bethlen reményei újra éledtek s fokozódtak az 1629-iki angol-francia béke után.

¹⁾ Negotiations 681—819. II. — Óváry id. m. 717—732. II. Török-magyarkori Államokmt. II. 1—69. II. Roe és Bethlen levelei, 1627. november—1628. márczius. (Public Record Office.)

²⁾ Rusdorf id. m. II. 674—675. II. Ugyanerről *Gardiner*: Roe Letters Relating to his Mission to Gustavus Adolf. 1875. VII.

³⁾ Utasítása 1627. nov. 18. Harlayana 1584. (British Museum.)

⁴⁾ Wiche jelentései 1628. április—augusztus. (Public Record Office.) Szilágyi közleménye: *Történelmi Tár*, 1882. 269. I.

Ekkor messzeágazó munkássághoz fogott, melynek czélja volt a lengyel trón megszerzése s az osztrák hatalom visszaszorítása az új életre ébredő protestáns mozgalom segítségével. Követei, Roussel és Talleyrand, 1629 márcziusában Konstantinápolyba indultak, hogy ott fogjanak a terv megvalósításához. Wiche nagy örömmel fogadta őket s készséggel pártolta előterjesztésöket a portán. Cyrill patriarchának is szerep jutott e mozgalomban. Neki a terv érdekében a kozákokra kellett volna hatnia. Cyrillt az angol követ is buzdította erre. A két francia ajánlatot kért Wiche-től a moszkvai herceghez és a svéd királyhoz. Ezt már nem merte megadni a követ, nem lévén erre utasítása. Különben ez ajánlatra úgy sem szorult Bethlen, mert I. Károly 1629 júniusában utasította a svéd királyhoz küldött Roe Tamást, hogy legyen gondja Gusztáv Adolf és Bethlen szövetségének előmozdítására. Roe bizonyára fájlalta, hogy Bethlen halála véget vetett nagy reményeinek.¹⁾

ANGYAL DÁVID.

¹⁾ Wiche jelentései 1629-ből. (Public Record Office.) — Szilágyi közleménye: *Tört. Tár*, 1882. 273. l. és *Gardiner* id. m.

ÖTÖDIK MUNICIPIUM A SZEPESSÉGEN.

Mellözve minden mondaszerű feltevést a szepesi vár megalapítása idejére nézve, történeti ténynek vehetjük, hogy 1120-ban már létezett, mert várispánról nem lehetett volna szó vár nélkül, a hol az említett évben Boris herceg, II. István király mostoha testvére, ebben a tisztségben székelt. Ezen vár körül, mint a szepesi kerület politikai és katonai kormányzatának főhelyén, minden nyilvános élet összpontosult. Ez a vár a várispánnal együtt, lett magva a szepesi nemesség municipiumának, mely idővel a többi municipiumokat magába fogadta, és ma mint egyedüli törvényhatóság a Szepességen, rendeltetéséhez képest teljesíti feladatait.¹⁾

A nagy Szepes megye municipiuma mellett fönnállott a *lándzsások* vagy a *kis megye* törvényhatósága. Ennek eredete még régibb a nagy megyénél. A magyarok bevándorlása alkalmából ezen a vidéken, t. i. a Poprád és Hernád folyókat elválasztó dombmagaslaton, felállították az első határőrtelepet, melyet *szék*-nek neveztek s a melynek kiváltságos közjogi állását IV. Béla király 1243-ban kelt levelében már olyannak említi, melyet régóta bírt: »libertatem, quam ab antiquo habuerunt, conservare volentes« — — stb. Ezen *szék* vala a *tíz lándzsások* törvényhatósága, mely a különféle királyi szabadságlevelekben »universitas nobilium *decem lanceatorum* nuncupata de terra Scepus« czímmel fordul elő. Ezen municipium jogköréhez, Bél Mátyás adatai szerint, 1723-ban tizennégy helység tartozott: u. m. Abrahámfalva, Lökfalva (Levkócz), Píkfalva (Pikócz), Csontfalu, Mahálfalva, Komarócz, Horka, Szentandrás, Kisfalva (Kissócz), Hozelec, Gánfalva (Gánócz), Filicz, Bethlenfalva és Hadusfalva. A *kis megye* municipiuma az 1802: 10-ik törvényczikk következtében szűnt meg létezni, melyben kimondatott, hogy ezen *szék* a *tíz lándzsás* nemeseknek kiváltságai és jogai

¹⁾ *Hradszky József*: Szepesvár és környéke (1916, 1884.) 14. l.

fentartásával, Szepes vármegyével egyesítették. Az 1803 évi márczius-hó 26-án már együttes gyűlést tartott a két egyesült törvényhatóság, a *nagy* és a *kis megye*.¹⁾

Mint harmadik törvényhatóság szerepel Szepes megye területén a *huszonnégy város*, a maga kiváltságos jogkörével. Különösen II. Géza uralkodása alatt (1141—1161) tömegesen vándorolván be a szászok, alapját vetették a városok önállóságának, mely 1241-ben a mongolok betörése által megingattatott ugyan, de azután annál biztosabb alapot nyert IV. Béla és fia V. István alatt, a ki 1271-ben kiadott diplomájával a városok jogkörét körülírta és municipiális jelentőségeket érvényre emelte.

A 24 királyi város, az *Universitas XXIV regalium civitatum*, vagy egyszerűbben: *Universitas saxonum terrae Scepus* törvényhatóságához oklevelekből kimutathatólag tartoztak: Lócse mint székhely, Kézsmárk, Leibicz, Duránd, Ruszkin, Béla, Ménhard, Izsákfalu (Zsákócz), Sztrázsa (Michelsdorf), Szepes-Szombat, Matheócz (Mathaei villa), Mühlenbach, Nagy-Szalók, Felka, Poprád, Káposztafalu (Villa Compositi), Csötörtökhely (Villa Sancti Ladislai), Illésfalu (Villa Ursi, Barendorf, Sperrdorf), Igló (Nova Villa), Odorin, Olaszi (Villa Latinorum), Wellbach (Eulenbach), Várallya (Suburbium), Kurimján (Villa Quirini). A XXIV plebánus testvérületének legrégibb névjegyzékéből kimaradtak Kézsmárk, Sztrázsa, Matheócz és Nagy-Szalók, s helyettök felvételnek Nagy-Lomnicz, Hunfalu, Svábócz és Pálmafalu (Villa Palmarum).

E 24 város municipiuma lényeges változást szenvedett, midőn 1412-ben Zsigmond király alatt 13 város Lengyelországnak zálogosított el, s a többi tizenegy saját ispánja (comes saxonum) alatt folytatta önálló törvényhatósági életét; nevezetesen: Csötörtökhely, Illésfalu, Izsákfalu, Káposztafalu, Kurimján, Mühlenbach, Nagy-Szalók, Odorin, Pálmafalu, Wellbach és Villkócz. Néha ezen névsor is ingadozó volt. Az 1458-ban kiállított oklevélben még ezt olvassuk: *Comes et iudices XI civitatum regalium terrae Scepusiensis*; a municipium pecsétje is érvényes ezen felirattal: *Sigillum saxonum undecim civitatum terrae Scepusiensis*; de midőn Csáky Istvánnak a gyönyörű fekvésű Szepesvárát a hozzá tartozó 123 helységgel együtt 85,000 forintban inscribálták 1638-ban, már ezzel a kifejezéssel találkozunk: *Communitates XI oppidorum ad arcem Scepusiensem pertinentium*; azaz a tizenegy városnak már megszünt

¹⁾ *Hradzsky József*: A kis vármegye története (Lócse, 1895.) 7, 9, 155—157. ll. — *Wagner*: Anal. Scepus. I. 102. l. — *Bél Mátyás*: Hungariae antiquae et novae prodromus, 123. l.

volt municipiális önállósága, s mint a vár tartománya, a várúr törvényhatósága alá tartozott.¹⁾

Még negyedik alakban is feleledt a városok municipiuma 1772-ben, midőn Lengyelország felosztásával a 13 elzálogosított város megint Magyarországhoz csatoltatott, Lubló, Gnézda és Podolin városok hozzáadásával, olyformán, hogy az új kerület Igló város székhelyvel a következő tizenhat városból állott: Felka, Poprád, Szepes-Szombat, Sztrázsa, Matheóc, Béla, Leibicz, Ruzskin, Duránd, Ménhard, Igló, Szepesvárallya, Olaszi, Lubló, Gnézda és Podolin. E városok összes jogai és kiváltságai 1775-ben Mária Teréziától új pecsét, illetőleg címer adományozásával nyertek megerősítést. A címer ez: ketté vágott paizs, melynek felső kék mezejében hármás halom felett arany nap és hatágú csillag, alsó vörös mezejében pedig a Poprád és Hernád folyókat jelképező két hullámos pólva látható; a paizsot ketté vágó szalagon J. II. (Josephus II.) és M. T. (Maria Theresia) betűk; a paizsot két grifnadrág tartja. — A XVI város pecsétjének körirata: *Sigillum Sedecim Oppidorum Scepusiensium 1774.* — Ily alakban állott fen a nevezett városok törvényhatósága 104 éven át 1876-ig, midőn ez is a nagy megyébe olvasztatott s ezzel az egész Szepesség egy municipiummá forrott össze.²⁾

Igy látjuk, hogy különféle történeti átalakulások folytán a nagy megyével egyesült először a *kis megye* vagy a *lándzsások széke*, azután a *huszonégy*, illetőleg *tizenégy város*, és végre a *XVI városi kerület* is az utolsó időben, mint a városok municipiális jogainak utolsó tanuja.

Ezen négy törvényhatóság mellett a Szepesség területén, egy ötödiknek szereplését is megfigyelhetjük a mult századokban. Ily törvényhatósági jogokkal és kiváltságokkal felruházott város volt *Gölnicz*, mely a szepesi bányavárosok királynéjának is neveztetett. Ezen viszonyok megértése céljából a bányavárosok és különösen Gölnicz bányaváros multjára vissza kell pillantannunk.

Tudjuk, hogy már szent István királynak különös gondja volt arra, hogy a német bevándorlók jó fogadtatásban és jogaik teljes élvezetében részesüljenek. Magukkal hozott jogszokásaik

¹⁾ *Sváby Frigyes*: A XIII város története (Lőcse, 1895.) 13, 14, 27, 31, 69. ll. — *Wagner* id. m. I. 189, II. 10—11. ll. — *Unger*: Schicksale der Zipser Deutschen (Wien, 1820.) 19, 21. ll. — *Deák Farkas*: Egy magyar főúr a XVII. században. (Gr. Csáky István életrajza. Budapest, 1883.) 129. l. — V. ö. mindezekre nézve *Csánki* adatait: Magyarorsz. tört. földrajza, I. 245 és köv. ll.

²⁾ *Sváby Fr.* A XIII város tört. 281, 292, 323. ll. — *Weber Samu*: Zipser Geschichte- und Zeitbilder, 82—83. ll.

gyakorlásával megalapították a polgári állást és megkülönböztették azt egy részről a jobbság, más részről a nemesek állásától. Az *universitas nobilium* mellett, melynek hadakozásai és vitézi tettei különös szabadságokkal jutalmaztattak, nem-sokára az *universitas civium* is szerepelni kezdett, melynek tagjai a kézműnek a művészetnek és a tudománynak köszön-hették önállóságukat és azzal járó szabadalmaikat. Így a pol-gári állás egyik alapköve lett a további fejlődésnek. *Lapidem bene positum ne moveas!*¹⁾

Béla király Névtelen jegyzője a honfoglalásról írván, mondja: »dux Árpád et sui... venerunt usque ad fluvium Zogea et castra metati sunt per crepitudinem eiusdem fluminis a Thyscia usque ad silvam Matra, et subiugaverunt sibi omnes habitatores terrae a Grisio (Crisio) usque ad fluvium Zogena et usque ad silvam Zepus«. ²⁾ E szerint a honfoglaláskor az egész Szepesség mint egy nagy erdő tűnik fel, s a megye első története csakis erdőirtásra vonatkozik. E munka közben érczekre is akadtak, melyek itt-ott napfényre kerülve, okot és alkalmat szolgáltatottak a szepesi bányavárosok s ezek közt Gölnicz mint a legrégebb bányamívelő telep megalapítására.

A II. Géza korabeli (1141—1161) tömeges német bevándorlások által történt telepítések első zsongái a mongolok betörése következtében elpusztulván, IV. Béla, a második honalapító, nagy buzgalommal fogott hozzá, hogy a romokból új életet teremtsen, új mívelődést hozzon létre. A Gölnicz-völgyben újra alakuló Gölniczbányára is kiterjeszté jóakaró figyelmét és 1243-ban újabb szabadalmakkal ajándékozá meg a várost. Még többet tett ezen irányban fia, István király. a ki 1264-ben és 1271-ben minden jogot megadott a városnak a bányászathoz, a vízhez, az erdőhöz és vásártartáshoz; a mellett pallos-jogot (*jus gladii*) is gyakorolhatott a város. Ott látjuk tehát már jókor tündökölni Gölnicz városát a maga municipiális jogaiban, teljesen függetlenül a szepesi vár, úgy szintén a többi városok grófjaitól; a város bírója lévén egyszersmind a *comes terrestris*, ki az ő hozzátartozóival semmiféle más hatóságtól nem függött. ³⁾ A város ezen jogait helybenhagyta IV. László 1282-ben, ⁴⁾ 1284-ben pedig Gölnicz egyik Hekkel nevű polgárát új adományokkal tüntette ki. ⁵⁾

¹⁾ V. ö. *Wagner* id. m. I. 131. l.

²⁾ Cap. 32.

³⁾ *Genersich Christian*: Die uralte priv. Bergstadt Gölnitz. (Kézirat 1810-ből a kézmárki lyceum könyvtárában.) — V. ö. *Wenzel*: Magyarország bányászatának tört. Budapest, 1880.

⁴⁾ *Wagner* id. m. I. 194. l.

⁵⁾ *Wenzel* id. h.

A királyoknak komoly szándékuk volt Gölniczbányát nemcsak új meg új jogokkal és szabadalmakkal támogatni fejlődésében, de szerzett jogkörében a támadók ellen meg is védelmezni. Midőn Roland IV. László király alatt a fölkelés zászlaját kitűzte, nagy szerencsével harczolt s Gölniczbányát is elfoglalta: a király György nevű hívének Sóvár, Sópatak és Delne birtokokat adományozta 1285-ben, mert vitézül harczolt és győzedelmeskedett a fölkelők ellen s Gölniczet is fölszabadítá hatalmuk alól.¹⁾ Nehogy másnak is kedve jöjjön Gölnicz városát megtámadni, László király 1290-ben mint egy erős bástyával sánczolta körül a várost az által, hogy összes municipiális jogait és kiváltságait -- a pallos-jogot sem véve ki -- helybenhagyta és megerősítette.²⁾

Gölnicz városa ekkor már nagy gazdagság hírében állott. László király maga is ott időzött és elrendelte, hogy a bányából 100 márka ezüst adassék egy ispotály alapítására, melyben a szegények és betegek ellátást és gyógyulást találjanak. Ily intézményekkel csak a kiválóbb és kiváltságos jogokat élvező városokban találkozunk.³⁾

Az utolsó Árpád-házi király, III. Endre, ugyanazon évben a jászai convent ellen védelmezte meg Gölniczbányát, a mennyiben minden érc kiaknázását megengedte a conventnek az aranyon és ezüsten kívül, melynek bányászata a gölnicziek jogához tartozott.

Az Anjou királyok alatt Gölnicz még több oly kedvezményt tapasztalt, mely alkalmas volt a város további fejlődésére. Tamás mester 1326-ban jogot nyert Róbert Károlytól a Gölnicz-völgyben új helység, Kunchfalva (Helczmanócz) alapítására, de Gölnicz jogainak minden csorbítása nélkül.⁴⁾ Ugyancsak Róbert Károly király 1327-ben részesítette a várost Selmezbánya jogaiban és szabadságaiban.⁵⁾ Minden támadás a város ellen csak annak előmenetelére szolgált. A hatalmas Drugeth Vilmos, Szepes és Ujvár ispánja, Dunajecz és több más vár birtokosa, nem lehet tudni mi okból, Gölniczbánya bíráját Nerengiust megölette, a mi annál kínosabb hatást okozott, mert Gölnicz mint önálló municipium, a szepesi várhoz nem tartozott, s bírája mint *comes terrestris* egészen önálló és független volt, olyan forumot képezvén, mint a várúr. Drugeth 1330-ban tett végrendeletében, megbánva tettét, engesztelésül

¹⁾ *Bárdossy* : Suppl. Anal. 234. l. — *Genersich* id. h.

²⁾ *Bárdossy* : id. m. 328. l.

³⁾ *Kachelmann* : Gesch. der Bergst. 65. l. — *Wagner* id. m. I. 192. l.

⁴⁾ *Wagner* id. m. I. 449. l. — *Genersich* id. h.

⁵⁾ *Wenzel* id. h.

és a maga lelke nyugalmaért misére 25 márkát hagyott.¹⁾ Ámbár Drugeth Vilmos erőszakoskodása semmit sem ártott a sértett városnak, a polgárok mégis azon voltak, hogy kiváltságaik megerősítéseért újra folyamodjanak. Kérelmök meg is hallgatott. Róbert Károly 1338-ban helybenhagyta a város birtokait, melyek Svedlér és Remete községek területéből állottak; sőt még tovább ment és a város törvénykezési jogát hét más községre is kiterjesztette, u. m. Sokelsdorf (Zsakaróc), Wolkenndorf (Folkmár), Prackendorf, Henschmannsdorf, Einsiedel (Remete), Svedlér és Habakuk (Ábaczuk) községekre.²⁾ Nagy Lajosnak, a városok meleg pártfogójának is nyílt alkalma Gölnicz megvédésére. Ugyanis a Jekelfalusiak 1352-ben megkísérelték Gölnicz városától két helységet elvonni, s eleinte sikerrel is, mert a tárgyban István herceg udvari bírájától kedvező ítéletet nyertek. Megjegyzendő, hogy István herceg, a király öccse, mint Szepes és Sáros hercege, e megyék kormányzója is volt. Más sérelmeket is tapasztalván Gölnicz bányaváros polgárai, azokon meg nem nyugodhattak, hanem Stenczel Armin bírájuk és egyik eskütt társuk által Lajos király eleibe vitték ügyöket. A király Bebek Györgyöt, a királyné tárnokmesterét küldte ki a hely színére, hogy határjárást tartson és állítsa vissza a régi birtokállapotot, a mi meg is történt. Lajos király azután 1368-ban a helyreállított birtokviszonyokat különös privilegiummal szentesíté, 1374-ben pedig Gölnicz városát, valamint a hozzá csatolt hét helységet, szabadságaikban és jogaikban megerősíté. Gölnicz városa tehát teljes győzedelmet aratott a tusában.³⁾

Lajos király azonban nemcsak Gölnicz városát, hanem szövetséges helységet is pártfogásába vette. Ugyanis Csanád esztergomi érsek és a Bebek jogot tartottak Lassupatakhöz, mely Szomolnoknak ítéltetett oda még Róbert Károly által és ahoz is tartozott zavartalanul. Lajos király Szomolnok mellett nyilatkozott és azt mint Gölnicz szövetségesét szabadalmaiban meg is erősíté.⁴⁾ A gölniczbányaiak is jogaik és szabadságaik teljes élvezetében maradván, bizvást aláírhatták volna a krónikás e feljegyzését: »MCCCXLII. Ludovicus Caroli regis filius in regem Hungariae coronatus est, cum esset annorum 16. Hic uti etiam illius pater Carolus, civitates valde amarunt, exal-

¹⁾ Wagner id. m. I. 130. l. — *Genersich* id. h.

²⁾ Wagner id. m. I. 203. l. — *Schwicker*: Die Deutschen in Ungarn und Siebenbürgen. (Die Völker Österreich-Ungarns III.) — *Weber*: Zipser Geschichts- und Zeitbilder (Lőcse, 1880.) 204. l.

³⁾ Wenzel id. m. — *Fejér*: Cod. Dipl. IX. 4. 114, 564. ll.

⁴⁾ Wagner id. m. I. 204. l. — *Genersich* id. h.

tarunt, emendarunt, et omnia in Scepusio in bonum ordinem deduxerunt.«¹⁾

Zsigmond király alatt sem ingattatott meg az alap, melyen Gölnicz városa oly szépen fejlődött. Sőt azt mondhatjuk, hogy ezen király uralkodása alatt Gölniczbánya fénykorát élte. Miután a jászai convent a várost a Feketeerdő használatában akadályozni akarta, Zsigmond 1399-ben elhárítá az akadályokat és Gölnicznek megengedte a favágatást, nehogy bányászata kárt szenvedjen. 1435-ben a város összes jogait és privilegiumait, tehát azokat is, melyeket 1368-ban és 1374-ben Lajos királytól nyert, külön oklevélben megújította, illetőleg megerősítette. Ambár folytonos pénzsükségét a várossal is megérezte, a mennyiben várát és a kassai kamarához tartozó bányákat az 1437 évi okt. 28-án Chieber Eberhard bambergi polgárnak 2600 arany forintért két esztendőre elzálogosította, mégis Gölnicz, az ő tekintélyét, befolyását, törvényhatósági épségét és gazdagságát tekintve, oly magas polczon állott, a melyre más városok csak ritkán emelkedtek. A város bányatanácsosa, Nelanen Tamás, egyszersmind asztalnoka volt Zsigmond királynak. A nagy bányaaladás következtében tekintélyes lengyel és német üzlet-emberek telepedtek ide. Akkor alapították a krakói Schillinger testvérek azt a kereskedelmi házat, mely később a Rholl urak kezébe ment át. Volt akna, melyben 300—400 bányász dolgozott és hozta napfényre az aranyat, ezüstöt, rezet és vasat. Akkoriban keletkeztek a vashámorok és drótgýarak. Zsigmond király tehát a városok irányában általában, de különösen Gölnicz városát és annak fejlődését tekintve, sok jóakaratot tanusított, s a nemesség túlkapasait és beavatkozásait a városok belügyeibe és jogaiba, erélyesen visszaszorította.²⁾

Még I. Ulászló alatt is érintetlenül és senkitől sem háborgatva, sértetlenek maradtak Gölnicz város jog- és birtokviszonyai.

Mátyás király is nagyra becsülte eleinte Gölnicz kiváló állását. Midőn a város szintén a husziták kezébe került, az 1460-ban szerzett békekötésben elrendelte, hogy Gölnicz több más várossal együtt 16,000 frtért váltassék ki a lázadók kezéből.³⁾ Mindazonáltal a kedvezőtlen és ellenséges fordulat a szepesi városok és Gölnicz irányában, Mátyás király uralkodá-

¹⁾ Wagner id. m. II. (Selecta ex chronicis Leibitzerianis.) 47. l.

²⁾ Wenzel id. m. — Weber: Zipser Gesch. u. Zeitb. 204. l. — Kachelmann id. m. 77, 90, 99. ll. — Stark A. Beiträge zur Geschichte von Gölnitz, 7. l. — Genersich id. h. — Wagner id. m. I. 50. l.

³⁾ Weber id. m. 204. l.

sára vihető vissza. Ő hozta be a *Szapolyai* családot a Szepességre, tetemes és addig szokatlan jogokkal és kiváltságokkal ruházván fel azt. Szapolyai Imre 1465-ben neveztetett ki a Szepesség főispánjává. A kinevező oklevélben elősoroltatnak a család érdemei. Imre segítette elő többek között a cseheken aratott győzelmet, a hadi sikert ő ragadta ki Frigyes császár kezéből, Jajcza ostrománál a törökök ellen vitézkedett, s ezért oly jogokkal nyerte el a főispáni méltóságot, a melyekkel egyik előde sem bírt. Eddigelé t. i. a főispánság nem volt örökös, Szapolyai Imre az utódokra is átszálló joggal örökös főispánná neveztetett ki ily czímmel: *Comes perpetuus terrae Scepusiensis*. Továbbá eddigelé semmiféle város nem tartozott a főispán hatósága alá, neki a XI város is oda ítéltetett, mely a lengyel elzalogosításból kimaradt s eredetileg a XXIV város szövetségéhez tartozott. Altalában a főispánságról Szapolyainak kiállított királyi oklevél »salvo iure alieno« formulája mindinkább értékét veszti s a régi jogok és önálló viszonyok nem részesültek többé annyi védelemben és kíméletben, mint azelőtt.¹⁾

Daczára Gölnicz jogai illetén csorbításának, a város csillaga egyelőre még ragyogóbbá lett. 1486 óta Szomolnok (Schmöllnitz), Wagendrüssel (a mai Merény), Krompach, Stooz, Jekkelfalva, Szent-Margaréta (Margitfalva), Folkmár és Kojzó (Koisdorf) is elismerték Gölnicz felsőbbségét és tekintélyét. Gölnicz bányatörvényhatóságának voltak még azonkívül alárendelve: Rudnok (Rudnokbánya), Jászó, Telkibánya, Rozsnyó és Igló (Neudorf). Bányaugyekben oda történtek a felfolyamodások. Az említett városok és helységek az 1485-ből származó »*Satzung und Ordnung der Göllnitzer Gemeinde*« című szabályrendelet szerint Gölnicznek köteleztettek hódolni. »In Bergsachen appelliren si alle nach Gölnitz und haben dem allhiesigen Bergrechte ad perpetuam memoriam Gehorsam zu leisten« — mondja a szabályrendelet. Gölnicz városa ezen fenhatósága és törvényhatósági joga, talán utolsósor, általános elismerésben részesül még 1539-ben. Akkor ugyanis Szomolnok és Stooz között viszály támadván, a letonkövi karthausiak (de Lapide Refugii) a viszálykodó városokat kibékítették és azon nézetüket nyilvánították, hogy: »dictae civitatis Szomolnokiensis solet etiam appellatio fieri ad Gilniciam, veluti ad jus superius, inde vel ad dominum eorum, vel ad sedem terrae Scepusiensis.« Tehát Szomolnok Gölniczre s innen Szepesvárra viszi feljebb ügyeit. Ez egészen új jogviszony. Csak a Szapolyaiak, nevezetesen Szapolyai Imre bevezetése óta Szepes várába, ítélték innen

¹⁾ Wagner id. m. I. 145. l. — Hrudszky: Szepesvár és környéke, 64. l.

a városok felett, és -- mint alább látni fogjuk -- nem sokára Gölniczre is kiterjesztették fenhatóságukat.¹⁾

Ettől kezdve Gölnicz városa hamar alászállott arról a magas polczról, melyre saját törekvése, érdeme és a királyok kegye által évszázadokon át következetesen emelkedett. A dühögő pestisek, különösen 1509—1510-ben, a bányamunkások számát annyira megfogyasztották, hogy nem egy akna árván maradt, mely azelőtt nagy keresetnek és kincsnek volt biztos forrása. A nagy urak, különösen a Szapolyaiak és a pelsőczy Bebekek hatalmaskodásai nem csekély károkat okoztak a megszorult városnak. Gölnicz és Szomolnok 1514-ben végingességben Miksa császárhoz folyamodnak s ekkép jellemzik nyomorult állapotjokat: »Allerdurchlechtigster, unüberwindlichster Kayser, allergnedigster Herr! Unser hochdringender Nott vnd überdiemalß gross beschwerlichen Vrsachen können wir armen Inwoner der Zipserischen Bergkstaedte, Euer Römischen Kayserlichen Majestät getrewe Unterthanen, als Gelnitz vnd Schmelnitz, sambt denselben zugethanen Dörffern nit unterlassen Euer Römische vnd Kayserliche Majestät, vnsern allergnedigsten Herrn vorzutragen, in was Wolfahrt vnser Vorfahren gestanden, welches den Königen von Vngern vnd der ganzen Kron zur Aufsuchung irer Camerguetter vnd der Mannschaft in Land gereichet und ersprossen, vnd in wie grosse Armut vnd Nott wir kumen«

Ezen szegénységhez járult Szapolyai János tényleges fenhatósága Gölnicz városa felett, melylyel nem ritkán éreztették a »*vive victis!*« mondás igazságát. Ha Szapolyai elveszítette is egy időre szepességi birtokait, s Ferdinánd 1527-ben nemcsak Szepesvárat, hanem Gölnicz, Szomolnok, Ruda- és Telkibánya városokat is tartozékaikkal együtt, minden megfelelő jogokkal (cum omni jure regio) átruházta Thurzó Elekre,²⁾ ez a változás nem segített Gölniczen és a többi bányavárosokon, mert tulajdonképen csak urat cseréltek, régi önállóságukról és szabadságukról szó sem vala többé. Szapolyai János azonban csak rövid időre szorítottatott ki szepességi birtokaiból, mert már a következő 1528-ik évben tarnowi várából kelt adománylevelben Laski Jeromosra és utódaira ruházza át szepesi várát, Kézsmárkot, Richnót, Gölniczet, s általában mindent a mi a várhoz tartozott.

Fájdalom, Laski ezen kitüntetést, illetőleg adományozást a Szepesség kifosztására használta fel. Több kihágást követett

¹⁾ *Schwicker*: Die Völker Österreich-Ungarns (id. h.) 311. l. — *Wagner* id. m. I. 229. l. — *Kachelmann* id. m. 122. l. — *Genersich* id. n

²⁾ *Wenzel* id. m. — *Genersich* id. h. — *Wagner* id. m. I. 162 IV. 84. l. — *Schwicker* id. m

el, különösen a városok ellen, mígnem Szapolyai kénytelen volt őt elfogatni és Budán börtönbe vetni.¹⁾

A helyzet a Szapolyai János és Ferdinánd közt folyt háború alatt akkortájt a Szepességen ez vala: a XIII város a háborúban nem akar részt venni; Szapolyai János Lengyelországban időzik és onnan segédcsapatokat küld; Lőcse, Gölnicz, Szomolnok minduntalan fenyegettetnek a Szapolyaiaktól, de híven ragaszkodnak Ferdinándhoz, a ki azonban késik a segedelemmel.²⁾

A sok megtámadtatás és védelem a hosszas trónkövetelő háború alatt, a városok, de különösen Gölnicz városa nagy kárával járt, mely mint a többinek feje, mind a barátok, mind az ellenségek birtokvágyát nagy mértékben felizgatta. Mint a labda egyik kézből a másikba, úgy került Gölniczbánya is hol az egyik, hol a másik viszálykodó párt és hadviselő fél birtokába, vesztes pedig mindig a város maradt. 1531-ben a szepesi várat a prépost, Lomniczi János bírja, valószínűleg azzal a joggal együtt, melyet a várurak a városok felett gyakoroltak. A vár ugyanazon évi április 23-án ismét Thurzó Elek úgnőkeinek adatik át a kerület hathatósabb védelme végett.³⁾ Két év múlva, 1533-ban, megint a Bebekek kezében találjuk a szepesi várat hozzátartozékaival együtt, a mi onnan is kitetszik, hogy ugyanabban az esztendőben a szepesi káptalan kétszer is síkra száll a vár jogai mellett és felszólítja a Bebek családot, hogy adja ki az elfoglalt Rudnabánya, Szomolnok, Gölnicz, Svedlér, Remete, Henczmann és Kajsó városokat, melyek régi jognál fogva a szepesi várhoz tartoznak; csakhogy tulajdonképen régi jogról szó sem lehet, miután tudjuk, hogy Gölnicz szabad önálló municipium volt, melynek fenhatósága alá a többi bányavárosok is tartoztak, Szepesvár beavatkozási joga nélkül. Ezen jogviszony a városok kárára körülbelül csak száz év óta változott meg, midőn Szapolyai Imre szepesi örökös főispánná neveztetett ki. A Bebekek hajlandóknak nyilatkoztak a fentnevezett városok kiadására, melyeknek sorsáról Ferdinánd és Izabella, Szapolyai János özvegye, az 1542-ben kötött béke feltételeiben akként intézkedtek, hogy Ferdinánd késznek nyilatkozott a szepesi várat minden várossal, faluval, bányákkal és egyéb tartozékokkal János fiára átruházni: »quod sacratissimo domino Ferdinandus rex nobis et illustrissimo domino Joanni duci, filio nostro charissimo, arcem Scepusiensem cum omnibus

¹⁾ *Hradzky* id. m. 68. l. — *Wagner* id. m. II. 15. l.

²⁾ *Genersich* id. h. — *Wagner* id. m. II. 152. l. — *Wagner* id. m. I. 36. l.

³⁾ *Wagner* id. m. II. 14. l.

civitatibus, oppidis, villis, vectigalibus, teloneis fodinis minerarum et pertinentiis quibuslibet ad arcem Scepusiensem de jure et ab antiquo spectantibus, ad manus nostras, et illustrissimi ducis Joannis filii nostri charissimi, semoto quolibet impedimento, inprimis assignet« . . .¹⁾

Néha a rablók is kedvet kaptak Gölnicz város megszállására és zaklatására. A kassai születésű rabló Scharsko, árulás által halálát találván a szepesi várban, melyet elfoglalni akart, emberei 1543-ban Gölniczre rontottak, mely csak Báthori Bonaventura kapitánynak köszönhette felszabadulását, a ki 1000 huszár és 400 gyalogos segítségével megfutamtotta a támadókat.²⁾

A Thurzó család folyvást jogot tartott a szepesi várra s a hozzá tartozó városokra és bányákra, tehát Gölniczbányára is. Thurzó Elek a várat I. Ferdinándtól kapván, azt 1543-ban megírt végrendeletében minden hozzátartozó javaival testvérének Jánosnak adományozta, ki lépéseket is tett, hogy birtokát elfoglalhassa. Terveinek kivitelében gátolta saját veje, az elébb említett Báthori, ki Andrásnak is neveztetett. A huzavona hét évig tartott, míg végre Ferdinánd közbe nem lépett és Báthorit a birtokból ki nem kergette 1550-ben. Thurzó János ugyanazon évben május-hó 3-án Lőcséről kelt levelében felhatalmazta embereit, hogy Szepesvárat vegyék át Báthori híveitől.³⁾ Daczára ezen idegen urak birtoklásának, a város akkor még tényleg gyakorolta törvényhatósági jogát, a mi az 1600 aug. 11-én szerkesztett jegyzőkönyvből is világosan kitűnik: »ist Georg Munsch, Wagner aus Wagendrüssel, seitens des ehrbaren Rathes zu Gölnitz auf 50 fl. geschätzter Diebstähle wegen zum Tode verurtheilt und vom Scharfrichter zu Koscha zwischen Himmel und Erden am lichten Galgen gehenket worden. Dieses ist darum eingeschrieben, dass sich andere für Diebstahl hüten und sie Gebot des Allmächtigen nicht verletzen.«

Hogy a Bocskai István hajdui kíséretében portyázó törökök nem nagy kímélettel bántak a városokkal, ezt a többi között Gölnicz városa is tapasztalhatta, midőn az 1605 évi július

¹⁾ Wagner id. m. I. 40—43. ll. — *Genersich* id. h.

²⁾ *Matricula Molleriana*. — Wagner id. h. 236, 238, 239. ll. — *Genersich* id. h. »Tamen cum Báthori Bonaventura magnificus dominus Ungariae, qui a regno erat electus in capitaneum regni, venit cum mille huszarionibus et quadringentis stipendiariis peditibus, et hoc audito cesserunt latrones ex Gölnitzia et Lapide Refugii«

³⁾ Wagner id. m. I. 168. l. — *Genersich* id. m. — Wagner id. m. I. 46. l. — Thurzó Elek végrendeletében Gölnicz városáról külön említés nem tétetik; a XI város, *oppida* név alatt már elenyészik, holott évszázadokon át *civitas*, *universitas civium* megnevezéssel és ranggal kitüntetett vala.

8-áról röviden így emlékezik a szepesi krónika: »1605. den 8-ten July plünderten die Türken Göllnitz aus.«¹⁾

Különben a törökök nélkül is rajta volt a Thurzó család maga is, hogy Gölnicz gazdag bányái gazdagítsák fényét és gyarapítsák kincseit, nem törődve a város jogvesztésével, szegénységével és hanyatlásával.

Még egyszer látott szebb napokat Gölnicz városa. Thurzó Mihály 1636-ban aug. 11-én utódok nélkül halván el, Szepesvár és annak birtokai felett megint rendelkezni kellett a koronának. E pillanatot tartotta legalkalmasabbnak Gölnicz városa, hogy a vár fenhatóságától szabaduljon. III. Ferdinánd kedvezett is a városnak és 1636 évi május 1-én Bécsből kelt rendeletével IV. László 1287-iki s Róbert Károly 1318 és 1327-iki privilegiumait megerősítvén, a várost a szabad királyi városok és törvényhatóságok rangjára visszaemelte. De a dicsőség nem tartott soká. A nagyérdemű Csáky Istvánnak és nejének Forgách Évának, a gyönyörű fekvésű Szepesvárat a hozzá tartozó 123 várossal és helységgel együtt 85,000 forintban inscribálták. Ezen városok és helységek között felemlítetnek Gölnicz, Szomolnok, Remete, Svedlér, Stoosz, Heczmanfalú, Mindszent, Koissó stb. Ezentúl Gölnicz városa tényleg a szepesi váruak alattvalói viszonyába lépett, régi szabadságából és önállóságából a címe sem maradván fen.²⁾

A város jogviszonya most egyelőre nem változott ugyan még rosszabbra, de többféle kedvezőtlen események folytak be a lakosság nyugtalanítására és károsítására. Az 1663 évi márcz. 28-án temetés végeztetett, melynek alkalmával sok nép gyülekezett össze. A koporsó alatti boltozat beszakadt és a gyászoló közönség a halottal együtt a mélységbe zuhant, úgy hogy a sebesülteken kívül hét halott lón áldozatává a balesetnek.³⁾

A vallásos mozgalmak kártékony befolyásukkal Gölniczre is elhatottak. Csáky István, a hatalmas szepesi várúr, meghalt 1662 nov. 10-én, de már életében törekedett a róm. katolikus vallás helyreállítására a Szepességen. Fia és örököse István, ugyanazon szellemben járt el, és a »cujus regio ejus religio« elve szerint már 1673-ban a vár hatósága alá tartozó bányavárosokban az evangélikusok által használt templomokat a róm. katolikusok részére, nem csekély megrázkódtatások között, visszafoglaltatta, nevezetesen Wagendrüssel (Merény), Svedlér,

¹⁾ Szepesi vagy löcsei krónika, 1605. — *Wagner* id. m. II. 21. 1.

²⁾ *Schwicker*: Die Völker Österreich-Ungarns. — *Wenzel* id. m. — *Deák Farkas*: Egy magyar főúr a XVI. században, 129. 1. — *Wagner* id. m. III. 233. 1.

³⁾ Löcsei krónika 522. 1.

Gölnicz, Schmöllnicz, Stoosz, Alsó-Meczenzéf, Remete és Krompach területein.¹⁾

Alig heverték ki ezen megrázkódtatást, már is közeledtek a kuruczok, kik Gölnicz városát sem kímélték meg. Portyázó támadásaira visszaemlékezik a szepesi krónika: »Den 21 July ist Göllnitz von den Curutzen ausgeplündert worden. Hanüszedorf aber bey Einsiedel haben sie mit Feuer angesteckt und ausgebrennt.«²⁾

A bányajogot tekintve, több fejlődési viszony különböztetendő meg. Az 1741 : 14. t. cz. értelmében a magyar királyi kamarának a Bécsben székelő udvari kamarától való függetlensége mondatott ki, az összes só- és bányaiügyek főigazgatósági székének szervezetetett, és 1748 aug. 16-iki rendelettel ezen magyar kamara, királyi udvari kamara rangjára emeltetett. Ezen új bányahatóság szervezése által Gölnicz közvetlen befolyása a bányaiügyekre is megszűnt. Sőt a dolog oda fejtődött, hogy a Szapolyai, Thurzó és Csáky családok várúri zaklatásai alatt elszegényedett Gölnicz városa helyett 1747-ben Szomolnokot kezdték a szepesi bányavárosok fejének tekinteni, annyira, hogy a fentemlített kamarának alárendelt bányafelügyelő és a bányabíróság székhelye is Szomolnok városa lett.³⁾

A bányaalás még most sem maradt ki. Mária Terézia idejében Rholl Antal annyira meggazdagodott Gölniczen az ezüst és rézbányákból, hogy Sáros és Zemplén megyék gazdag földesurává lett. Schikerle János és mások szintén ezen időben tettek szert bányagazdaságukra.⁴⁾

Ezen fényugarak azonban nem szerèzhették vissza Gölnicz-bánya törvényhatósági fenhatóságát, melyet az évek hosszú során át a hatalmasok megszűntettek. 1751-ben megalakult a felső-magyarországi bányapolgárok egyesülete, az *Oberungarischer Waldbürgerverein*, melynek alapszabályai és határozatai a legújabb időkig azon bányavidék partikuláris jogviszonyaira nézve döntők voltak. Ezen egyesületben Gölnicz nem tett kivételt, hanem egyenlő rangú és jogú volt a többi bányavárosokkal. Ugyanez áll az 1854 és 1870-ik évi bányajog-fejlesztést tekintve is.

Gölniczbánya az 1876-ik évi törvény értelmében jelenleg mint rendezett tanácsú város szervezkedett, míg a többi szepesi bányavárosok mint nagyközségek szerepelnek.

WEBER SAMU.

¹⁾ *Generalsich*: Merkur I. 138, 139. II.

²⁾ Lőcsei krónika suppl. 1676 jul. 21. 811. l. — *Wagner* id. m. II. 40. l.

³⁾ *Wenzel* id. m. *Kachelmann* id. m. 200. l.

⁴⁾ *Weber*: Zipser Geschichts und Zeitbilder, 205. l. — *Wenzel* id. m.

A MÁRCZFALVI PRÉPOSTSÁG.

Márczfalva, vagy röviden csak Márcz,¹⁾ Sopron vármegye nagy-martoni járásában fekvő, mintegy 1500 lelket számláló község. Az itt hajdan létezett és szent Péterről nevezett prépostság a szent Ágoston-rendi szerzeteseké (Ordinis sancti Augustini superpelliciatorum) volt.

Ezek hazánkban több prépostságot bírtak. Pázmány négyet említ, és pedig: *de Thoub*, *de Újhely* (Vágújhely), *de Develich* és *S. Ladislai de Simigiensi comitatu*, s azon meggyőződésének ad kifejezést, hogy még több prépostságuknak is kellett lenni.²⁾ Czinár Mór írja,³⁾ hogy Pázmány ideje óta számuk kilenczre emelkedett, s a négy előbbihez a következőket sorolja: *S. Stephani de Caët alias Kő*, *S. Sapientiae de Titel*, *S. Nicolai de Alba*, *de Apor* és *S. Petri de Kirbach*. Ezeket már Fuxhoffer is mind ismerte.⁴⁾

I.

Midőn a *Codex canonicorum sancti Ypoliti*⁵⁾ adatait átvizsgáltam, hogy a magyar vonatkozásúakat kiböngésszem, ezekre akadtam: »*Confirmatio prepositi in Marz*, 1295. oct. 12. Raab. Bischof Theodor von Raab erhebt den Chor-

¹⁾ Az oklevelekben: *Maruch*, *Moroch*, *Moruch*, *Mowroch*, *Mouruch*, *Marocz*, *Morocz*, *Moroczhel*, *Maurtz* stb. már a XIII-ik századtól fogva. *Csánki*: Magyarország tört. földr. III. 621. l. — *Necrologium des Augustiner Chorherrenstiftes*.

²⁾ »*Licet non dubitem plures hunc ordinem in Hungaria habuisse praepositoras*« — mondja *Pázmány*. Appendix secunda ad synodum. Acta et decreta synodi dioecesanæ Strigon. 1629. — *Péterffy*: Synod. dioec. II. 276. l.

³⁾ *Czinár*: *Monasteriologia* II. 194.—201. ll.

⁴⁾ *Fuxhoffer*: *Monasteriologia Regni Hungariae* II. 269—277. ll.

⁵⁾ *Acta Austriae inferioris*. A gyűjtemény teljes czíme: *Niederösterreichisches Urkundenbuch*. Herausgegeben vom Vereine für Landeskunde von Niederösterreich, I. II. Urkundenbuch des aufgehobenen Chorherrenstiftes St. Pölten. Wien, 1891—1896.

herrn Niclas zum Propst von St. Peter bei Marz in Ungarn.«¹⁾ Továbbá »Donatio centum et LXXX minus II iugerum agri, que data sunt *monasterio sancti Petri in Marz*. 1358. nov. 22. Das Kapitel zu Eisenstadt in Ungarn gibt dem Peter von Agyagos und dem Chorherrenstifte zu Marz eine Urkunde über eine Landschenkung des ersteren an das letztere.«²⁾ — E két adat világosságot derít a prépostságra, melynek egykori létezését már többen gyanították, de csak homályosan. Lássuk először, mi érdekeset őriztek meg a prépostság történetéből ez oklevelek, azután vizsgáljuk a róla eddig felmerült véleményeket.

Az 1295 évi október 12-én Győrött kelt oklevelet Tivadar győri püspök állítja ki. Tivadar ugyanazon év június havának elsején vasvári prépostból lett győri püspökké és a király alkancellárjává.³⁾ Oklevelében arról tanuskodik, hogy Miklóst, a szent Agostonról nevezett karinges rend tagját, a kit neki a szent Péterről nevezett *hurpachi* zárda kegyurai ajánlottak, az előbb történt megvizsgálata után ugyancsak a szent Péterről nevezett *hurpachi* zárda prépostjává tette és neki mindarra hatalmat adott, a mit a nevezett rendnek prépostja zárdájában tenni szokott.⁴⁾

Miklós, előbb szent-pölteni kartag, 1285-től fogva a Lajta melletti Bruckban lelkész volt.⁵⁾ Ezen hivatalában nagy erélyességet mutatott, azért a püspök méltán mondhatta őt az oklevélben olyannak, a kit neki példás élete és jeles tulajdonságai alapján ajánlottak.

Ebben és az alább bővebben tárgyalandó 1358 évi oklevélben többször előfordúl a *Hurpach* név. Az idézett gyűjtemény kiadói szerint *Hyrpach*, helyesebben *Hirbach*. E név ma már ismeretlen. Az *Urkundenbuch* névmutatójában: *Hurpach*, lásd *Marcz*. *Marcz* pedig a névmutató szerint = *Horpach*, *Hurpach*. Erről még szólni fogunk.

Kik voltak e prépostság kegyurai? arról az 1295 évi oklevél hallgat, azonban felvilágosítást nyújt a másik, tehát nézzük azt.

A vasvári káptalan függő pecsétjével ellátott, 1358 évi november 22-én kelt privilegium, melyet Jodoh prépost, Herman örkanonok, Domonkos éneklő kanonok és Damján dékán

¹⁾ *Urkundenbuch* I. 184—185. II.

²⁾ U. o. 492—494. II.

³⁾ *Fejérpataky*: A királyi kancellária az Árpádok korában, 142. I.

⁴⁾ Az *Urkundenbuch* szerkesztője minden oklevél előtt felsorolja a kútfőket és kiadványokat, melyekben az oklevelek előfordulnak. Ezekhez sorolandó még *Fejér*: *Cod. Dipl. VII. 2. 133. 1.*

⁵⁾ *Urkundenbuch* I. 160. I.

állítottak ki, azt adja tudtúl, hogy Péter mester, András fia, ki az Osl nemzetségből való Agyagos Andrásnak volt fia. Sopron megyében, maga, valamint fiai: János és Antal nevében egyrészt, másrészt pedig Rueger, szent Péter apostolról nevezett *hirpachi prépost*, ugyancsak Sopron megyében, szent Ágostonrendi kanonok, megjelentek a káptalan előtt, a hol András fia Péter mester előszóval előadta, hogy mivel a szent Péterről nevezett és előbb említett zárdát, mely a *Horpach* nevű birtokban fekszik, az ő elődei alapították és azt maguk számára temetkező helyül választották, ő maga pedig e zárdának valódi és jogos kegyura, azért ő szent Péter apostol tiszteletére, és elhalt őseinek, valamint utódainak és magának is lelke üdvösségére, Kér nevű Sopron megyei birtokának déli részén, kis-kéri jószágának északi határában százhetvennyolcz hold (jugera) szántóföldet adományoz a zárdának, a miért a prépost és a zárdában levő más papok hetenként minden pénteken¹⁾ misézzenek.²⁾

Ezen oklevél bemutatja nekünk a prépostság alapítóit és kegyurait, az Osl nemzetségbeli Agyagos Péter őseinek személynében, kik Péternek atyja és nagyatyja, mindkettő András, valának.³⁾

Pór Antal az Osl nemzetségről írt tanulmányában⁴⁾ a Súr ágból származó Agyagosi Andrásról úgy említi, mint Súr fia Péter nyolcz fiainak egyikét, ki már 1257-től fogva ismételve előfordul az oklevelekben. Róla mondja, hogy hadviselt ember volt és IV. László király seregében Perestyén alatt küzdvén, fogságba került. Ekkor már jó koros ember lehetett. Ennek fia András, kit Pór II. Andrásnak nevez, oklevélileg 1302-ben fordul elő. Péter a mi oklevelünk szerint ennek fia volt. Pór, mint III. Pétert, II. András testvérének mondja. Ennek a Péternek fiai voltak János és Antal. Ez utóbbit Agyagosi Zeure Antal néven mutatja be Pór.

Mivel Péter az ő adományában őseiről beszél, kik a prépostsági templomot választották temetkezésük helyéül, ősei megnevezésében pedig nagyatyjáig I. Andrásig megy vissza, bizonyos, hogy ez kezdte az építkezést és ezt temették oda először. Őt követte Péter atyja II. András.

¹⁾ A szövegben *feria setima* áll, hihetőleg *sexta* helyett, mert a *feria septima* jelzés okleveleinkben nem fordul elő, hanem *sabbatum*.

²⁾ Urkundenbuch I. 492—494. 11.

³⁾ Magister Petrus filius Andree filii Andree de Agyagos de genere Osl, comitatus Soproniensis, pro se et pro Johanne ac Anthonio filiis suis. Id. h.

⁴⁾ *Turul*, 1890. 160 és köv. 11.

Az építkezést az első prépostnak kegyúri ajánlatra történt kinevezése idejénél, az 1295 évnél, kevéssel előbbre tehetjük, akkora, mikor I. András még java korban volt és az oklevelek tanúsága szerint is szerepelt: az 1260-as évekre.

Nem hagyhatom itt figyelmen kívül azt az adatot, mely a Czinár által idézett¹⁾ 1223 évi oklevélben van: *Praepositus de Mourich*. Ha ez a sok változattal írt Márcznak felel meg, akkor az Agyagos-féle alapítást inkább csak dotatióknak kell tekintenünk, mert a voltaképeni alapítás ez esetben az 1223 évet is megelőzte.

A márczi prépostságot értendőnek azért vélem, mert az anyazárda, a szent-pölteni prépostság keletkezése oklevelek nyomán 976-ra vezethető vissza,²⁾ és bizonyos, hogy épen Passau irányából jöttek hazánkba legtöbben térítő szerzetesek. Azért igen hihető, hogy a szent-pölteniek is már korán bejöttek hozzánk, és javakat nyerve megtelepedtek. Kétségtelen, hogy *Mourih* helynév. Ehez *Móriczháza* leghasonlóbb volna. Ott azonban a prépostságot *magister Mauritius comes* 1252-ben alapította,³⁾ tehát ez nem lehet. Más prépostság pedig ily néven e korban ismeretlen, azért megállapíthatónak vélem, hogy az 1223-ban előforduló prépost egyike a márczi prépostoknak, a kikről különben is látni fogjuk a *Necrologium* tanúsítása szerint, hogy már a XIII-ik század folyamán többen elhaltak közülök.

II.

Már említettem, hogy a prépostságról eddig felmerült véleményeket meg fogjuk vizsgálni.

Az első, a ki róla említést tesz, *Schier Xistus*, e prépostságot »*praepositura monasterii sancti Petri de Hurbach ordinis sancti Augustini super pelliciatorum*« néven nevezi, és idézi Tivadar győri püspök oklevelét, melylyel ez Miklóst a prépostságba iktatta.⁴⁾

A másik, a ki e prépostsággal foglalkozik, *Róka János*, a veszprémi püspökök életrajzában⁵⁾ megemlékezik a szent Agoston-rendi karinges szerzetes kanonokokról és felemlíti *kirbachi collegiumukat* a győri egyházmegyében, melynek fekvő-

¹⁾ *Czinár*: Monasteriologia II. 109. 1.

²⁾ *Urkundenbuch* I. 1. 1.

³⁾ *Czinár* id. m. II. 46. 1.

⁴⁾ *Gregorius, Lodomerii archiepiscopi Strigoniensis sub anno 1298 defuncti legitimus successor, a Fr. Xysto Schier eremita Augustiniano vindicatus et illustratus. Vindobonae, 1768. 7. 1.*

⁵⁾ *Róka*: *Vitae Vesprimiensium praesulum. Posonii, 1779.*

ségei azonban az ausztriai szent Hypolithoz csatoltatván, már a XV-ik században minden emléke megszakad. Róka nem említi, hol szerezte erről ismereteit. A *Kirbach* nevet ő hozta először forgalomba, mert Schier, a kire Fuxhoffer — mint látni fogjuk — hivatkozik, azt még nem ismerte. Rókának a rend okiratait kellett látnia, mert ezekben fordul elő — mint láttuk — *Hyrpach* vegyesen *Hurpach*-val.

Továbbá tüzetesen foglalkozik e prépostsággal *Fuxhoffer Danján*, ki már idézett munkájában két helyen szól róla. Először Horpáchnál,¹⁾ a hol ezt mondja: »Schier Xistus a hasonlatosságból, mely a *Kirbach* és *Hurbach* nevek közt van, azt vélte, hogy a *Horpach* nevet is lehet használni, és így történt, hogy Horpáchoz a szent Ágoston-rendi karinges kanonokokénak vélte lenni. Mely vélemény mellett — mondja Fuxhoffer — az egész idő alatt, mióta a magyarországi monasteriológiával foglalkozom, semmiféle indokolást sem találtam.«

Továbbá szól Fuxhoffer ezen prépostságról a szent Ágoston-rendi karinges kanonokok prépostságai között,²⁾ a hol e czímet adja neki: *Praepositura de Kirbach sancti Petri*. Itt hivatkozva Rókára, elmondja ennek már fentebb idézett szavait. Továbbá idézi Schiernek feljegyzését Miklós prépost kinevezéséről, azután említi, hogy kért adatokat azon győri paptól, a ki a magyarországi egyházi (sacrum) Lexicon számára tartományának történetéhez gyűjti az anyagot. Ettől remélt bővebb tájékozást nyerhetni.³⁾

Czinár Mór többnyire Fuxhoffert követi, azért szintén két helyen beszél a prépostságról. Horpácsnál Schierre vonatkozólag ezt mondja: »Hiába állítja, hogy e prépostság a szent Ágoston-rendi karinges kanonokoké volt, mert arról úgy sem győzhet meg senkit.«⁴⁾ A másik helyen, a hol *Kirbach* prépostságról szól,⁵⁾ átveszi híven azt, a mit Fuxhoffer mondott, de sajnós, Schier Xistus művét szerencsétlenül idézi. Fuxhoffernél ugyanis így van idézve: »Diss. de Greg. p. 7.« Ebből az idézetből *Czinár* ezt csinálta: »Dissertatio de Gregorio papa VII. p. 7.« Schier nem írt VII. Gergely pápáról értekezést, hanem írta azon munkát, melynek czímét föntebb jegyzetben közöltük.

¹⁾ Id. m. II. 22. 1.

²⁾ U. o. 276. 1.

³⁾ Fuxhoffer igen óvatosan járt el; nem mond többet mint a mennyire biztos támpontot nyújtó adatokkal bír. Az, a kitől bővebb adatokat remélt, olyanokat nem szolgáltatott, mert különben *Czinár Mór* felhasználhatta volna azokat a Monasteriologia újabb átdolgozása és kiadása alkalmával.

⁴⁾ Id. m. II. 21. 1.

⁵⁾ U. o. II. 200. 1.

Igen helyesen jegyzi meg Czinár, hogy sem Kirbach, sem Hurbach helység manapság széles Magyarországon sehol sem létezik és ily prépostság czíme nem adományoztatik.

Fejér György az 1295 évi oklevél kiadásánál, dicséretre méltó óvatossággal csak ezt jegyzi meg: »fuit vero Hurbach canonia quondam regularis prope Mártz Hungariae oppidum, haud longe a Sopronio distans«¹⁾ és nem csatol hozzá semmi commentárt. Így jár el *Ortray Tivadar* is: Magyarorsz. egyházi földrajza a XIV. század elején, 799. l.

Legtöbb nehézséget gördít az ügy tisztázása eleibe *Rupp Jakab*, ki — mint idézetéből látszik — a Fejérnél között 1295 évi oklevélén kívül csak Fuxhoffert és Czinárt használta, mégis oly állításokat kockáztat meg, melyeket ezek egyike sem mondott. Ő ugyanis azt állítja, hogy Horpácson előbb szent Ágoston-rendi kanonokok voltak, azután Horpács a csornai prépostságé lett; és így indokolja állítását: »Elég példa van rá hazánk történetében is, hogy bizonyos rend számára alapított monostorok később más rendnek birtokába jutottak. Épen így szállhatott az eredetileg, valószínűleg a XIII-ik, nem pedig a XIV-ik században, nem tudni ki által, a szent Ágoston-rendi szabályozott kanonokok számára alapított horpácsi prépostság idő jártával a prémontrei kanonokokra.«²⁾ Ugyanezt vallja *Balics*, a ki a Fejérből ismeretes 1295 évi oklevélre hivatkozik.³⁾

Miután a szent Ágostoniak e prépostságáról az eddig vele foglalkozók véleményeit bemutattam, levezethetjük a következtetést. Ruppot és Balicsot kivéve, egyik sem kockáztatta meg azt a nézetet, hogy a szent Ágostoniak *hurpachi. hyrpachi.* tévesen *kirpachi* prépostságából lett a prémontreiek *horpácsi* prépostsága, vagy hogy abba olvadt volna bele.

Lássuk most a prémontreiek történetíróit, honnan vezetik őket le a horpácsi prépostság történetét? Vajjon nem tartják-e őket e prépostság alapjának a szent Ágostoniak prépostságát?

A schematismusok, papi névtárak: hivatalos kiadványok. Ezekben kell megnyilatkozni az általánosan elfogadott, mondjuk: a rendben élő nézetnek.

Kezemenl vannak a prémontrei rendnek 1843, 1870 és 1892 évi schematismusai, melyekben történelmi közlemények olvashatók.

Az 1843-ikiban a horpácsi prépostság alapításának ideje

¹⁾ Cod. Dipl. VII. 2. 184. l.

²⁾ *Rupp Jakab*: Magyarország helyrajzi története, I. 475. l.

³⁾ A róm. kath. egyház története Magyarországon, II. 2. 264. l.

a XIV-ik század végére van téve.¹⁾ A szent Ágostoniak prépostságát nem említi, pedig ekkor már Schier, Róka, Fuxhoffer és Fejér művei megjelentek és elég elterjedtek voltak.

Az 1870 évi Névtár igen helyesen beszél, hivatkozva (*Gyöngyösy Pál József* prépostnak (1820—1857) följegyzésére. Átveszszük e sorokat szószerint:

»Gyöngyösy prépost hagyott hátra néhány sort,²⁾ melyekbe eme prépostság történetét összevoná; de ez is hibásan a XIV-ik század végére teszi e prépostság eredetét, holott Fejér György gyűjteményének egyik 1226-ik évről kelt okiratában³⁾ István csornai prépost egyszersmind horpácsi prépostnak is neveztetik, miből nem csak az tűnik ki világosan, hogy a horpácsi prépostság már a XIII-ik század elején létezett, hanem az is, hogy egyszersmind a csornaiak fiókprepostsága volt, mi különben a rend évkönyvéből⁴⁾ is tisztán kiderül.«⁵⁾

Az 1892-iki Névtár összevonva ugyanazt ismétli,⁶⁾ a mit az 1870 éviben elmondva találtunk.

Ime, egy szóval sincs említve valamely összeköttetés a szent Ágoston-rendiek prépostságával,⁷⁾ hanem hivatkozással az 1226 évi oklevélre, már ekkor fennállónak mondják a horpácsi prémontrei prépostságot. Lássuk ennek igazolására a többször említett oklevelet.

III.

Fejér György ezen oklevelet az 1226 év alatt közli,⁸⁾ a mit — mint láttuk — a prémontreiek elfogadtak. Czinár szintén ismeri, habár Horpácsnál fel nem használta, és megjegyzi róla,⁹⁾ hogy Fejér az 1226 évet ismeretlen forrásból merítette. Fejér az oklevél provenientijára Hevenesi kéziratait idézi. E kézirat-gyűjtemény tartalmát rövid kivonatokban közzétette a budapesti m. kir. tudomány-egyetemi könyvtár kéziratainak Címjegyzéke, melyben a kérdésben forgó oklevél keltezés nélkül van felvéve.¹⁰⁾ Az 1226 évszám úgy került Fejérnél az

¹⁾ Ennek indokolása szószerint ez: »Prout ex Annalibus Ordinis et litteris statutoriis colligitur: circa finem saeculi XIV. fundata, sita est in comitatu Soproniensi, dioecesi Jaurinensi, ab urbe Sopronio tribus distans horis, estque filia praepositurae Csornensis.« VI. 1.

²⁾ Az 1843 évi schematismusban közöltteket érti, mely schematismus Gyöngyösy prépostsága idejében jelent meg.

³⁾ Cod. Dipl. III. 2. 96—97. ll.

⁴⁾ Annal. Ord. Praem. Tom. I. pag. 387.

⁵⁾ Névtár, 1870. 19. 1.

⁶⁾ Névtár, 1892. 34. 1.

⁷⁾ A prémontreiek egyéb történetirői sem tudtak erről.

⁸⁾ Cod. Dipl. III. 2. 96—98. ll.

⁹⁾ Monasteriologia II. 170. 1.

¹⁰⁾ Id. m. 582. 1.

oklevél eleibe, hogy a Hevenes-gyűjteményben előtte egy 1226-ban kelt okirat van közölve. Közli azonban Fejér ezen oklevelet más helyen is még egyszer,¹⁾ s ekkor a kamarai levéltárbeli eredeti után, keltezés nélkül. Az oklevél tartalmából csak megközelítőleg határozhatjuk meg az évet. Az oklevél kiállítója többek közt: *frater Gerardus*²⁾ *copellanus domus Templi et praeceptor de villa Christiana*; tehát templárius. Mivel pedig az oklevelet a templomos lovagok káplánja (lelkésze) állította ki, keltezésének az 1312 évben, vagy az ezt megelőző években kellett történni, mert — mint tudjuk — V. Kelemen pápa 1312 márcz. 22-ikén kelt »*Vox in excelso*« bullájával törölte el e lovagrendet.³⁾

A másik személy, a ki figyelembe veendő a keltezés meghatározásánál: *Stephanus praepositus de Chorna*. Ez alább, Gyöngyösynek felfogása szerint: *Stephanus praepositus de Hinterpach* néven is nevezetik, a ki a horpácsi jobbágyoknak és lakosoknak is ura.

Gyöngyösy nem helyesen olvasta ki az oklevélből azt, hogy István csornai prépost egyszersmind horpácsi prépost is lett volna. Az oklevélnek egy pontja van, mely Gyöngyösyt erre vezette. E pont szó szerint így hangzik: »*Martinus populus domini Stephani praepositi de Horpach citaverit.*« Én a »*de Horpach*« kifejezést nem a *praepositus*-ra, hanem a *populos*-ra vonatkoztatom. Nem összes népeit a prépostnak idézte meg Márton, hanem csak a horpácsiakat. Ha az oklevélíró azt akarta volna kifejezni, hogy István egyidejűleg csornai és horpácsi prépost volt, mind a két jelzőt egymásután kellett volna írnia, ilyformán: *praepositus de Chorna et de Horpach*. De ez így sem ebben az oklevélben, sem 1702-ig sehol elő nem fordul.

István a csornai prépostok névsorában⁴⁾ mindenütt 1229-ben fordul elő mint első prépost.⁵⁾ Ezen adat figyelembe nem vehető, mert épen a szóban forgó okiratból van véve. Rupp 1278 és 1280-ban ismét említ István nevű prépostot.

¹⁾ Cod. Dipl. VII. 5. 227. 1.

²⁾ Erről a Gerardról Pódának »*A soproni kath. parochia*« című művében ezt találok feljegyezve: »1220-ban említettik a Gerardus praepceptor crucigerorum de Suprun. Cod. Dipl. VII. p. 227.« Ezen idézet értékének megtételeére ajánlom olvasásra: Fejér id. m. VII. 5. 227. lapon a CX. számú közleményt.

³⁾ *Gmelin*: Schuld oder Unschuld des Templerordens, 493. l.

⁴⁾ A csornai prépostok sorozatát olv. az 1843-iki Schematismusban, VI. 1. *Magyar Sajtó*, 1857. I. Az 1870 évi Névtárban 14. 1. *Rupp*: Magyarorsz. helyr. tört. Pest, 1870. 462. 1. Ez utóbbi a legterjedelmesebb.

⁵⁾ A *Magyar Sajtó* sajtóhibából 1126-ra teszi.

Ez figyelembe veendő, mert az akkori adománylevelekben előfordúl a neve.¹⁾

Tekintve azt, hogy Osl Mihály comes Hurbach falut, úgy a mint az örökös joggal az övé volt, 1230-ban adományozta a szent Mihályról nevezett csornai házban isteni szolgálatot végzőknek,²⁾ más nem tehető fel, mint hogy a csornai prépostok csak akkor nyertek Horpácson birtokot, melynek jobbágysai 1278—1280 körül, István prépost idejében, Horpácsi Márton és testvére ellen éjjel támadást intéztek, házukba törtek s őket kegyetlenül elverték és megsebesítették.

Az imént elmondottakból levonhatjuk azt a következtetést, hogy a Fejéرنél egyszer tévesen 1226 alatt, másszor pedig év nélkül kiadott oklevél az 1230 év utáni adományozások után, a templáriusok megszüntetése, vagyis 1312 előtt, István prépost működése idejében, 1280 körül iratott.

Ebből pedig az következik, hogy midőn a csornaiak Horpácson birtokoltak, ugyanazon időben bírták ott a szent Ágostonról nevezett karinges szerzetes kanonokok a márczfalvinak nevezett prépostságot, melyben 1295-ben Miklós, 1358-ban Rueger prépostok voltak és rendezett conventben laktak.

A mi a horpácsi prépostságot illeti, ott a prémontreieknek külön prépostjuk soha sem volt. A fiókprépostságnak egykori létezése alaptalan mese. Mint láttuk, az oklevelek hallgatnak, a rendtől származó közlemények nem szólnak róla.

IV.

A prémontrei rend Horpácson nem egyéb, mint földbirtokos, földesúr volt. Ennek igazolására tekintsük meg a közkezen forgó adományleveleket és fordítsunk figyelmet arra, hogy van-e azokban szó a horpácsi fiókprépostság alapításáról vagy dotatiójáról?

Az első és legrégebb adománylevél 1230-ban kelt, melyben Osl comes a szent Mihály arkangyal csornai házában isteni szolgálatot tevőknek³⁾ az adományozott birtokok hosszu sorában adja *Horpács* helységet (villam Hurbach), úgy a mint ő azt örökös jogon bírta, *Moruch* (Márcz) határában pedig egy szőlőt és egy lakóház jövedelmét, a mi *lehen*-nek neveztetik.

¹⁾ *Rupp* id. m. 462. l. Az adományozásokról, 459. l.

²⁾ *Fejér* : Cod. Dipl. III. 2. 208—209. ll.

³⁾ Az eredeti szövegben: »in domo beati Michaelis archangeli de Sarna divina celebrantibus.« *Nagy Imre* : Sopron vármegye Oklevéltára, I. 17. l. *Fejér* : Cod. Dipl. III. 2. 208, 209. ll.

Ugyanakkor fia Tamás szintén egy szőlőt adományozott a nevezett célra *Moruc* helységben. Ezen adományozással még nincs kizárva, hogy az egész Horpács helység, a csornai rendházé lévén, ott más ne birtokolhatott és az Agostoniak adományt ne nyerhettek volna. János soproni alispánnak 1335 körül decz. 29-én kelt okleveléből kitetszik, hogy két Horpács volt egymás mellett.¹⁾

Dorogi Hognauer János is birtokolt ottan, a kinek jószágát, midőn az magvaszakadtával a koronára szállott, Zsigmond király 1430-ban febr. 19-én Kanizsai Lászlónak és Imrének adományozta.²⁾

Lózi Beled fia Gáspár is szerzett ott birtokot, melybe Zsigmond királynak 1430 febr. 26-án kelt rendeletére iktatták be.³⁾

Csornai Péter és fiai: László és István, birtokosok voltak Horpácson 1439-ben, s ottani jogaikat márcz. 13-án Báthori országbíró előtt Viczai János fiúra Györgyre ruházták át.⁴⁾

Viczai György 1450 febr. 17-én Horpácson vett birtokból egy egész curialis telket, Lieb János és Kanizsai Imre birtokai mellett, a csornai szent Mihály árkangyal templomának s következőképen a conventnek és Péter akkori prépostnak adományozott.⁵⁾

Ugyanezen Viczai György 1453 marc. 27-ikén mint az Osl nemzetségből származott kegyura a szent Mihályról nevezett csornai zárdának, ugyancsak Horpácson öröklött jószágából ismét egy egész curialis telket adományozott⁶⁾ a csornai templomnak a maga és ősei lelke üdvösségeért.

A csornai szent Mihály egyháza, annak prépostja és kartársai, Kis-Horpácson, vagy Pusztá-Horpácson is birtokosokká lettek. Haraszi Tapan János ottani birtokának két harmadát nekik, egy harmadát pedig Sági Istvánnak és Simonnak adományozta 1461 szept. 14-én.⁷⁾

A csornai prépost a horpácsi javakból 1478-ban hűbér czímen bizonyos birtokrészt a Kanizsaiaknak engedett át.⁸⁾

¹⁾ »Medio duarum villarum Horpach« — melyek között Zomori Márk fiának Jánosnak birtoka feküdt. *Nagy Imre* id. m. I. 137. l.

²⁾ U. o. II. 147. l.

³⁾ U. o. II. 154. l.

⁴⁾ U. o. II. 293—295. ll.

⁵⁾ U. o. II. 346. l.

⁶⁾ U. o. II. 377. l. Viczai György többi birtokát Horpácson 1466 nov. 3-án Pál csornai prépostnak és a conventnek zálogba adta. U. o. II. 446. l.

⁷⁾ U. o. II. 414. l.

⁸⁾ Hevenesi kéziratai XLVII. köt. 7. sz. Az egyetemi könyvtár kéziratainak Czimjegyzéke, 583. l.

A felsoroltakkal eléggé bizonyítva van, hogy a csornai szent Mihály prépostságnak Horpácson fiókprépostsága nem volt, és hogy ott, bár birtokai voltak, még sem volt egyedüli birtokos, hanem, vele egy időben mások is birtokoltak. Ezek között a szent Ágoston-rendiek is. Sőt mi több, az Osl nemzetségbeli Agyagos Péter sem adta oda egész birtokát Horpácson az Ágoston-rendieknek, mert annak egy része továbbra is az Agyagos családnál maradt. A család egyik tagja, Agyagos Zeure Antal, az ő horpácsi birtokából öt curialis telket minden hozzávalóival Höfleini Mártonnak (Mertlin) és Péternek adott zálogul 1391 jun. 14-én.¹⁾

A csornai prépostságnak birtokaival Horpácson hogy mi történt, azt elmondani voltaképen nem a mi feladatunk, azért röviden csak azt említjük meg, hogy a mohácsi vést követő időben a prépostság és a convent magát fentartani nem volt képes, úgy hogy 1558 augusztus havában a hiteles helyi teendőköt sem teljesíthette, conventualis tagok hiányában.²⁾ Végre a csornaiak egész jószágá idegen kézre került, világiak bírták, kiktől 1702-ben Schollingen Ferencz perneki apát váltotta vissza.

Felette érdekes az, a mit Fuxhoffer a prépostsági épületről beszél: »A mi a praepositurát illeti, magam láttam, midőn még Sopronban tanuló voltam,³⁾ a régi templomot szilárd anyagból, az akkori kor szokása szerint, építve. Még a hívő népnek plebánia templomul szolgált. All ezen templom a falu területén kívül, valamely magasabb helyen. Lehet, hogy ezen magaslat az összeomlott zárdának anyagából növekedett. A templommal kapcsolatban volt a zárda, a mi a körülfekvő anyagból tisztán látszik. A méltóságos Széchenyi családnak Horpácson csinos kastélya van, melynek építéséhez nagyobbrészt alighanem a már összedőlt monostor anyagát hordották el.«⁴⁾

E templom és monostor volt a szent Ágoston-rendi kanonokok prépostsága *in possessione Horpach*, a mit annál is bizonyosabbnak tartok, mivel, mint említettem, Horpácson a prémontreieknek csak fekvőségeik voltak, de conventjük nem volt.

Eme templom, melynek védőszentje szent Péter apostol volt, időfolytával a csornai prépostság tulajdonává lett. Mint

¹⁾ Nagy Imre id. m. I. 503. l.

²⁾ »Propter defectum fratrum conventualium ecclesie de Chorna.« U. o. II. 629. l.

³⁾ Fuxhoffer Sopronban az 1750-es években járt iskolába. 1741-ben január 11-én született Jaákon Vas vármegyében. *Szinnyei*: Magyar Irók III. 862. l.

⁴⁾ *Monasteriologia* II. 22. l.

egyszerű templomot, melynek hasznot hozó földjei vannak, Antal csornai prépost tulajdonaként az 1443 márcz. 24-én kelt oklevél említi.¹⁾

V.

Már most térjünk vissza a szent Ágoston-rendiek márczi prépostságára. Az eddig mondottakból tudjuk, hogy a prépostságnak az alapító adományából volt fekvősége Kéren, templomának szintén volt hasznot hozó földje Horpácson, de a prépostság javai legnagyobb részét Márczon bírta, a miért nevét is innen kapta.

Ez utóbbi — épen a prépostság nevéért — leginkább érdekel bennünket. Kítől és mikor kapta a rend a márczi fekvőségeket? még nem sikerült kinyomoznom; a Necrologiumból azonban bizonyos, hogy ott külön gazdát tartott, mert előfordúl: *Petrus Schaffner einer St. Pöltner Besizung an Maurz in Ungarn.*²⁾

Márczon az Ágoston-rendiek ép úgy nem voltak kizárólagosan egyedüli birtokosok, mint Horpácson a csornaiak nem. Mindkét helység több birtokos kezében volt, sőt az Ágoston-rendiekkel a csornaiak Márczon is birtokoltak együtt. A birtokviszonyokra vonatkozólag álljon itt néhány adat.

Legnagyobb birtokos Márczon a XIV-ik században az Osl nemzetség volt. Ettől egy udvartelek Nagymartoni Pál országbírónak és testvérének Lőrincznek kezébe került, melyet ezek 1307 decz. 14-ikén visszaadtak Osl fiának Jánosnak.³⁾

Osl fia János és ugyancsak Osl fia Péter az ő birtokai-
kon, többek közt azon is, melyet Márczon bírtak, 1346. nov. 23-án osztozkodtak meg. 1359 május 2-án ismét volt osztozkodás, és pedig Ostfi Domokos fiai és Ostfi János között.⁴⁾

Birtokoltak Márczon a Kanizsaiak is, a kiknek birtokrészét Csornai Mihály fiai elfoglalván, ez ellen Kanizsai János fia 1376 jul. 5-én tiltakozott. Hasonlóképen cselekedtek 1381 julius 7-én Ostfi János és Domokos fia Miklós, kiknek birtokrészét Fraknoi Miklós foglalta el.⁵⁾

Pál és Vilmos fraknoi grófok két márczi jobbágytelek iránt keresetet indítottak Antal csornai prépost és conventje ellen, de keresetüket 1436 április 10-én visszavonták.⁶⁾

¹⁾ Nagy Imre id. m. II. 11. l.

²⁾ Wiedemann: Necrologium 505. l.

³⁾ Nagy Imre id. m. I. 140. l.

⁴⁾ U. o. I. 189, 300. ll.

⁵⁾ U. o. I. 420, 455. ll.

⁶⁾ U. o. II. 247. l.

Fraknoi Vilmos gróf özvegyének birtoka és a csornai conventnek birtoka Márczon és Kéren, melyek Küllői Orbánnál zálogban voltak, már-már veszendőbe mentek, midőn azokat a győri káptalan megmentette, a miről 1450 január 20-án kelt levelében V. László királynak tőn jelentést.¹⁾

Igen silány jövedelmet szolgáltatathatott a márczi prépostságnak az eredeti alapítványos jószág Kéren, mert épen Kérről az 1430 jul. 8-án kelt okirat azt mondja, hogy lakossága elpusztult.²⁾

A birtokviszonyokra vetett pillantás után, vessünk egy tekintetet a prépostság társadalmi viszonyaira is. Tagjait a hazánkat érdeklő ügyekben szerepelve az oklevelek nem említik, a mi nem is feltűnő, mert németek lévén, inkább azokkal voltak érintkezésben és összeköttetésben. Erre szolgáltat adatot a Necrologium, a hol fel van tüntetve, hogy a szent-pölteni anyazárda a márczi prépostság révén lelki testvérületbe lépett a borsmonostori cisztercita apátsággal.³⁾

Kivált barátságos összeköttetésben voltak a szent-pölteniek Péter borsmonostori apáttal, ki e méltóságot 1349—1353-ban viselte.⁴⁾ Mint lelki testvérületök tagját bejegyezték a Necrologiumba: *18. Maji. Dominus Petrus abbas montis S. Marie presbyter et confrater noster.*⁵⁾

Különben a baráti viszony a borsmonostori apátság és a márczi prépostság között igen régi időre vezethető vissza. Már 1223-ban szívességet tett a márczi prépost a borsmonostori apátnak. Ez utóbbinak II. Endre király ítéletéből Baikától és ennek fiától bizonyos *rotunda* nevű földet ígért oda, s ezt a *Praepositus de Mouril* is megerősíté,⁶⁾ a ki — főntebb már kifejtett véleményünk szerint — a márczi prépost volt.

Ezekből könnyen megérthetjük, hogy a szent Agostonrendi karinges szerzetes kanonokok prépostságukat minden félreértés elkerülése végett *Praepositura sancti Petri in Marz* elnevezéssel nevezték.

VI.

Ezek után lássunk néhány adatot abból, a mi a márczfallvi prépostság megszűntére enged következtetnünk. Róka azt mondja, mint említve volt, hogy a XV-ik században

¹⁾ U. o. II. 344. l.

²⁾ Keer »habitoribus destituta.« U. o. II. 162. l.

³⁾ Marienberg bei Güns in Ungarn. *Wiedemann*: Necrologium 445. l.

⁴⁾ *Czinár* id. m. II. 109. l. — *Rupp* id. m. I. 473. l.

⁵⁾ Necrologium 524. l.

⁶⁾ *Czinár* id. m. II. 109. l.

nincs többé nyoma, s javai a szent-pölteni zárdához csatoltattak.¹⁾

A szent-pölteni zárda, miként az »*Urkundenbuch*« című gyűjteményben 1500-ig felsorolt oklevelekből kitetszik, már a XIV-ik században oly változásoknak volt kitéve, melyekből hanyatlásra lehet következtetni. Ilyen III. Albert hercegnek 1380 febr. 24-én kelt rendelete, melyben tiltja, hogy huszonnégy személynél több ne legyen a convent tagjainak száma.²⁾ Ez a márczi prépostságra azért volt hatással, mert tagjait a szent-pölteni anyazárdából nyerte. A rendtagok számának megszorítását oly szigorúan teljesítették a szent-pölteni zárdában, hogy 1388 aug. 31-én, mikor Puschingger Gerungot prépostnak választották, a kanonokok már csak tizennyolczan voltak, a kiket a választásról készített okirat névleg felsorol, s a kik között magyarországi is találkozik.³⁾

Ugyancsak III. Albert 1382 jun. 2-án megparancsolta, hogy annak fedezéséhez, a mit a szent-pölteni convent a herceg tisztviselőinek eltartására költ, az összes conventek hozzájáruljanak;⁴⁾ a miből ugyan egyrészt a terhek igazságos felosztása tetszik ki, de másrészt áll az, hogy ezen rendelet kibocsátása nem lett volna szükséges, ha a szent-pölteni convent nem szorult volna reá.

Valami nagyobb csapás érhetette a márczfalvi prépostsígot 1385-ben, mert a szent-pölteni prépostnak ezen bajban és még egyéb sérelmek orvoslása végett magához a pápához kellett fordulnia, a ki János győri püspököt (praepositum ecclesiae Jauriensis) szólította fel 1385 okt. 27-én Genuában kelt levelével,⁵⁾ hogy védelmezze a Szent-Pöltenhez tartozó Agoston-rendieket minden egyházi és világi hatalmaskodók ellen, a kik őket bármi módon károsítják vagy az őket károsítókat segítik.⁶⁾

¹⁾ Vitae Vespr. Praesulum, 274. l.

²⁾ Urkundenbuch II. 228. l.

³⁾ U. o. II. 304. l. Magyar származásának tartom Heinricus Zintzendorfert. (Zintzendorf = Nagy-Czenk Sopron megyében.)

⁴⁾ U. o. II. 248. l.

⁵⁾ »Praepositi scriptoribus ecclesiasticis dicti potissimum antistites, caeterique qui ecclesiis praesunt.« *Du Cange*: Glossarium. — VI. Orbán pápa levele már Hédervári János püspökhöz ment, a ki VII. Kelemen pápa hívének Vilmosnak 1354-ben történt elmozdítása után ült a győri püspöki székre. *Eubel*: Hierarchia catholica medii aevi, 293. l. — *Gams*: Series episcoporum eccl. cath. 373. l.

⁶⁾ Azok ellen »qui occupaverunt et occupari fecerunt castra, villas et alia loca, terras, domos, possessiones, jura et jurisdictiones, nec non fructus, census, redditus et proventus dicti monasterii, et nonnulla alia bona mobilia et immobilia, spiritualia et temporalia, ad praepositum et

Jánosnak mintegy húsz esztendeig tartó győri püspöki működése idejében,¹⁾ mely két ellenpüspök fellépésével is megzavartatott,²⁾ az Agoston-rendiek ügye sem szilárdúlhatott meg.

Megnehezítette a márczi prépostság német tagjainak létét az a sok garázdálkodás is, a mit az elbizakodott németek Sopronban és a szomszéd megyékben elkövettek. Ezen garázdálkodások sorát a XIV-ik század végével Lyncher nyitotta meg, a kit Fraknoi Pál örökösei Frakno vára őrizőjévé tettek. Ez épen akkor, mikor Zsigmond király hadai a török ellen voltak elfoglalva, fegyveres erővel pusztította szélében hosszában Frakno környékét, a miért Zsigmond a várat Pál gróftól elvette s 1398 április 14-én Kanizsai János esztergomi érseknek és testvérének adományozta.

Rossz fát tettek a tűzre ugyanekkor a borsmonostori apát emberei is, a kiknek czinkosait Zsigmond király ugyanazon napon kelt levelében nevezi meg. Ezek csehek és németek voltak, kik a kémkedés áruló mesterségét gyakorolták s a szomszéd osztrákokkal titkos összeköttetésben állottak; nagy számmal jöttek az országba, a határszéleket kegyetlenül pusztították, sokakat rablánczra fűzve, magokkal hurcoltak. Ezen árulóktól Zsigmond király parancsára Kanizsai Miklós főispán minden jószágait elvette.³⁾

Az osztrákok hatalmaskodásai akkor érték tetőpontjukat, mikor Vilmos osztrák herczeg, Zsigmond király vetélytársa, hadjáratot készült indítani az ország ellen, s épen Sopron megyébe kívánt betörni. Zsigmond a veszély megelőzésére felszólította Kanizsai János esztergomi érseket és testvérét, hogy az ország határait védelmezzék, s 1401 nov. 30-án kelt levelében felszólította a király Sopron megye nemességét és más lakosait is, hogy a vezéreknek rendelkezésére legyenek.⁴⁾

A németek ilyen garázdálkodásainak több helység esett áldozatává. Legnagyobb hévvel támadták meg Kanizsai János érseknek kismartoni várát, melyet elfoglaltak, feldúltak. Feldúlták Belednek lózsi birtokát is. Ily körülmények között egyik-másik magyar földesúr kész volt e vidéken birtokától is megválni. Nyíltan bevallotta ezt Felsőliszkai Domokos, midőn

conventum ac monasterium praedictos spectantia, et ea detinent indebite occupata, seu ea detinentibus prestant auxilium et favorem. « Urkundenbuch II. 274—277. II.

¹⁾ Eubelnéi (id. m.) János halálig győri püspöknek mondatik. Utóda 1418-ban lépett a püspöki székbe.

²⁾ Gams szerint II. Jánossal ellenpüspökök voltak: 1400—1401-ig Ferencz, 1401—1418-ig III. János. Id. m. 373. I.

³⁾ Nagy Imre id. m. I. 529—533. II.

⁴⁾ U. o. I. 555. I.

Zunya-Gerezd nevű birtokát 1407 január 31-én Egervári Mihálynak eladta.¹⁾

Midőn a visszatörlés ideje elérkezett, akkor üthetett a már különben is alig tengődő márczi prépostságnak utolsó órája. A borsmonostori, mely nagyobb bajban volt mint a márczi, szerencsésen kimenekült belőle, a miből ennek menekülni nem sikerült. Tanuskodik erről az, hogy a XV-ik század elején a prépostságnak teljesen nyoma vész.

Abból, hogy a szent-pölteni anyamonostor 1481-ben Simon-Judás napján (okt. 28.) meghódolt Hunyadi Mátyás királynak, és megbízott kapitányai kezébe letette a hűségi esküt, nem lehet arra következtetni, hogy a magyarországi fiókprépostságra való tekintetből tette volna ezt kiváló érdekből, és így nem is valószínű, hogy ekkor a márczfalvi prépostság még fennállott volna.

* * *

Záradékkül elő kell még sorolnunk a márczi prépostokat, a kiknek neveit összegyűjtenünk sikerült.

Mivel e nevek többnyire a Necrologiumból kerültek ki, melyben csupán a halálozás napja és nem éve van bejegyezve, a prépostok működése idejét pontossággal meg nem határozhatjuk.

1295. okt. 12. *Miklós*, kit e napon Tivadar győri püspök avatott préposttá. Ő e hivatalból máshova ment át, mert a Márczon elhalt prépostok között a Necrologium őt nem említi.

1358. nov. 22. *Rueger*, a ki Agyagos Péter adományát átvette. A Necrologium így emlékezik meg róla: »3. Octobris. Ruegerus praepositus in Maurtz, presbyter et frater noster.«²⁾ A következőket, mivel az évszám nincs kitéve, halálozásuk napja szerint sorolom fel.

Apr. 14. *Péter*. A Necrologiumban így van bejegyezve: »Dom. Petrus olim in Maurcz praepositus, confrater noster annorum 38.«³⁾ Abból, hogy a Necrologiumban előtte nevezett az 1461-ik évben halt meg, nem merem következtetni, hogy Péter is ez évben, vagy ez év után mult ki e világból. Mert lehet, hogy bár korábban halt meg mint előde, halálozását később tudták meg s azért később is írták be.

Aug. 8. *Nuspemmer Ulrik*. A Necrologiumban az augusz-

¹⁾ U. o. I. 580, 620. ll.

²⁾ *Wiedemann*: Necrologium 596. l.

³⁾ U. o. 505. l.

tus hóban elhalt tizenkét bejegyzett között a második helyen áll. Az első a XIII-ik században, ő a XIV-ikben halhatott el. Bejegyezve így van: »Ulricus Nuspemmer praepositus in Maurcz, presbyter et frater noster.«¹⁾

Sept. 7. *Vilmos*. A Necrologiumban erre a napra bejegyzett tizenhét között a harmadik. A XIII-ik században halt meg. Róla ez van bejegyezve: »Wilhelmus praepositus in Maurcz et frater noster.«²⁾

Sept. 23. *Gáspár*. A Necrologiumban e napra bejegyzett tizenegy közül a második. Az előtte állónak neve a XIII-ik századból való, ő tehát ugyanazon századra tehető. A bejegyzés ez: »Kaspar presbyter et praepositus in Maurcz et frater noster.«³⁾

Ha a chronologikus sorrendet veszszük, akkor a sorozat így lenne egybe állítható:

XIII. század Vilmos,
 » » Gáspár,
 » » Nuspemmer Ulrik,
 1295. évben Miklós,
 1358. évben Rueger,
 XV. század Péter.

Mindegyikre húsz évet számítva, öten 100 évet adnak; de figyelembe véve azt, hogy a prépostok nagyobb részét Márczból máshová helyezték át, vegyünk áthelyezettet szintén ötöt, s kijön a 200 esztendő, a XIII-ik század első negyedétől a XV-ik század első negyedéig.

*

Felújítottuk emlékét az eltűnt márczfalvi prépostságnak (Praepositura sancti Petri apostoli in Márcz), mely — mint láttuk — több históriai alappal bír, mint sok más prépostság és apátság czíme, a mivel manapság az egyházi schematismusokban találkozunk.

NÉMETHY LAJOS.

¹⁾ U. o. 560. l.

²⁾ U. o. 579. l.

³⁾ U. o. 590. l.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Giusto Grion: *Guida storica di Cividale e del suo distretto*. Cividale, 1899. Strazzolini F. kny. 8-r. 473 l. Appendice di documenti. CLXXV l.

Grion e munkája Udine olasz tartomány *Cividale del Friuli* nevű városának 1858-ban írt, s e város nagynevű szülötte, *Paulus Diaconus* krónikás halálának 1100-ik évfordulója alkalmából átdolgozva kiadott monographiája. Civalalét exponált helyzete Itália határán, — mint IV. Károly császárnak 1353 aug. 1-én kelt s a városban egyetem felállítását engedélyező oklevele mondja: *in metis Allemannie, Ungarie, Sclavonie atque Italie*, — mind a barbár dúlások, mind a diplomáciai sorsfordulatok minden szeszélyének állandó játékvá tette. A vidék fővárosának Aquilejának a hunoktól való feldúlása (452) s lakóinak Velence és Grado szigeteire való menekülése után Cividale (*Civitas Austriae*) lett a keleti vidéknek, a *Patria del Friuli*-nak középpontjává, úgy hogy 569-ben a honfoglaló longobárdok egyik hercege, Gisulf, Alboin király unokaöccse, székhelyéül választotta, 610-ben azonban az avarok iszonyúan feldúlták a várost. Ezentúl is gyakran megújuló veszedelmére voltak e vidéknek a Tisza-völgy lovas népei. — A X-ik századbéli panegyrista ezen versében: *At gravis est sevis gladios pretendere Hiberis*, — a hibernek alatt valószínűleg nem a spanyolországi mórokat, hanem a kaukáziai Ibéria felől jött *magyarokat* érti, kiket nyugati népei »hun-avar reminiscenciáik alapján *hungari* névvel neveztek« s a kik a *Strada alta del Friuli* útnak a *Strada degli Ungari* nevet hagyták. A XIII-ik századbéli aquilejai krónikás a magyarokon nyert diadal dicsőségét tulajdonítja Fridrik patriarchának, a kit Berengár 904 táján Cividale *Santo Pietro* nevű külvárosában több házzal, 921 okt. 3-án *Pozzuoli* várkastélylyal ajándékozott meg; 922 márcz. 25-én Péter aquilejai papnak *Savorgnano* erődtítésére adott engedélyt,

925-ben pedig ugyancsak a magyarok elleni védekezés céljából, Hugo király felségjogainak fentartásával, az aquilejai patriarchátus alá rendelte a concordiai püspökség területét, »a sevissima Ungarorum rabie pene usque ad solum depopulatam.« 924 után Hugo, elválasztva Friault Isztriától, azt Leo patriarchának, majd *Muggia* isztriai erőddel együtt II. Ursusnak adományozta, hogy képessé tegye őt a magyaroknak való sikeres ellenállásra. Arról azonban semmit sem tudni, miképen mérközött meg II. Lupus patriarcha a magyarok 944 és 947-iki betöréseivel. — »A magyarok betöréseinek Felső-Itáliába ép oly következményei voltak, mint Franciaországban a normann kalóz-járatoknak: az uralkodók sűrűn osztogatták a várépítésre szóló engedélyeket az egyeseknek, s annál inkább a községeknek.« (38. l.) I. Ottó 964 és 967-ben, *Itália kapuja* biztosítása céljából, megerősítette Rodoald patriarchát a Berengártól nyert adományokban, sőt Friaul nagy részével is gyarapítá hatalmát. Példáját követte fia II. Ottó, a ki 983 jun. 11-én őt várát, — és III. Ottó, a ki 1001 ápr. 28-án a Friaulban »in comitatu Foro-Julieni post Ungarorum nefandam devastationem« épült községeket adományozta IV. János patriarchának. — Ezen intézkedések s még inkább a magyar nemzetnek nyugati Európa vallási és politikai intézményeihez való csatlakozása, véget vetettek a magyarok pusztító kalandozásainak.

Az 1218 évi márczius 27-én III. Honorius pápa, az aquilejai káptalan jelöltje Ulrik kanonok ellenében, Gertrud magyar királyné öcsesét, Meráni Bertholdot, huszonöt éves korában már kalocsai érseket, ki 1205—1209-ig meglehetősen víg életet folytatott a vicenzai egyetemen, nevezte ki patriarchává, előre is felhatalmazván őt az ellenszegülésre készülő polgárok megbüntetésére. Erre a friauliak nagy számban Treviso polgárai közé vétették fel magokat, hogy annál inkább védve legyenek az ifju főpap szeszélyei ellenében. Berthold példájokat követve, Padovában szerzett polgárjogot, fényes palotát emeltetvén ott a róla *Via del Patriarcato* nevet viselő utcában. A *Castello di Udine* alatt épített, nem épen askéta életre berendezett palotája körül idővel egész kis város emelkedett. Bár a patriarcha s hívei között soha sem fejlődött ki valami benső viszony, mégis Berthold az ő nagy befolyásával, a pápaság és II. Fridrik közti tusák idején (1237—1250), viszonylag elég nyugalmat biztosított Friaulnak. Meghalt 1251 máj. 23-án.

Századok multával ismét a patriarcha-szék betöltésének kérdése adott okot a magyaroknak Cividale ügyeibe avatkozniok.

Zsigmond király 1405 ápr. 28-án Teck Lajos herceget, kit a káptalan már 1395-ben megválasztott, ki azonban a schisma miatt nem foglalhatta el székét, ajánlotta patriarchául; 1411 jun. 14-én Temesvárról keltezett levelében pedig arra intette a cividalebelleket, hogy várják el békében XXIII. Jánosnak, XII. Gergely és XIII. Benedek ellen-papájának intézkedését a patriarcha-szék betöltése ügyében; midőn azonban a Velenczével viselt 1411—1412 évi háborúban az Ozorai Pipo vezérelte magyarok 1411-ben nov. 28-án Friaulba nyomultak, az aquilejai káptalannak ismét Teck Lajost ajánlotta, s 1412 jul. 12-én a cividalei dom főoltára előtt, a vidék előkelőinek jelenlétében, Zsigmond görcki gróf a császár nevében investálta a herceget, kit V. Márton utóbb 1418 febr. 25-én erősített meg. 1419-ben a város a mindinkább elhatalmasodó Velencze fenhatósága alá adta magát, elszakadván a patriarchától, ki a magyarok segedelmével igyekezett a várost ismét engedelmes-ségre szorítani. Egy cividalei krónikás szerint: »1419 nov. 25-én Dech Lajos herceg patriarcha úr táborba szállt a mi városunk, Cival ellen; ott volt a patriarcha személyesen az egész Friul tartománnyal s egy *Dianis* nevű magyar főúr (barone) 6000 magyarral,¹⁾ és ellenünk volt az egész Görcz és Udine hadereje bombardákkal és számos létrával és hadiszerrel, és mindannyian kiáltották: *hajrá Civaléra, Civaléra!* Es a magyarok szerte kalandozva, mindent feldúltak; — — kivágták a szőlőt a város körül, felégették minden kerti lakainkat és a Venzon helységbelleket; a Plezo felől jövő úton lerombolták az összes hidakat, megverték s elfogtak számos embert Plezo környékéről. — — És tizenöt vagy tizenhat napon át táboroztak Buttinis faluban — — s a mindenható Isten kegyelméből egyetlen ellenség sem közelít meg nyíllövésnyire a város sánczait, hanem egy reggel hirtelen felkerekedve, a magyarok egy része Udinéhoz ment, a másik rész kivonult Magyarországra, felhagyván a város megszállásával, a nélkül, hogy valami eredményt érhetek volna el, mivel a polgárság velencei segítséggel is erősen védekezett.«

Midőn Cillei Fridrik, Zsigmond itáliai helytartója, követe Johannes Zarli által 1426 augusztus 1-én felszólítá Civalé városát a Velenczétől való elszakadásra, Velenczét pedig Civalénak a patriarcha részére való átadására,²⁾ fenyegetőzve, hogy ellenkező esetben a király Milanoval szövetkezik Velencze ellen, a velencei tanács elővigyázatból leromboltatta Civalénak a város falain kívül eső házait s megerősíttette a

¹⁾ Egy másik egykorú tudósító 12,000 magyart (Ongari) emleget.

²⁾ Appendice di documenti, 16. sz.

várost; midőn pedig aug. 20-án Rabatta Bernát jelentette, hogy 7000 magyar Laibachnál táboroz, majd pedig egyesült magyar-török támadásnak híre kezdett szárnyalni, a velenceiek a híres Carmagnolát küldték hadával a városba. — 1431 júniusában híre járt, hogy a magyarok »a felső részek felől« betörni készülnek; szept. 26-án 1200 töröknek és magyarnak jelenlétét jelentették a Száván innen; okt. 9-én a velencei tanács 4500 lovast küldött Cividale védelmére, a város tanácsa azonban alkalmasabbnak tartotta Görcznek megerősítését a magyarok ellenében. Okt. 27-én a magyarok már átkeltek az Isonzon s bevették Manzanot és Rosazzo várkastélyát, a hol a patriarcha a velencei őrségnek kezét levágatta. Nov. 8-án Cividaleban elfogták a patriarcha *Corrado de Cormons* nevű emberét, a ki zendülést akart támasztani Cividaleban, hogy a magyarok negyed napra tervezett hirtelen támadásának sikerét előkészítse. 1437 aug. 16-án Dandolo Márk Prágában hűbérül fogadta Friault s a patriarcha halálával a háború is véget ért.

A nikápolyi ütközet után a folyton megújuló török pusztítások veszedelme fenyegette a környéket, s e veszedelmet végleg csak a Károlyváros vidékén felállított határőrség szüntette meg.

A városnak — úgy látszik — magyar eredetű polgárai is voltak. 1432 október havától 1434 június haváig *Nicolo Ungrispach* gastald volt; ugyanőt, vagy egy hasonló nevűt (N. U. de Vergilii, N. U. de Cormons) 1430, 1436, 1445 és 1448-ban a *provveditori del consiglio* háromtagú testületében találjuk.

1409 április 16-án *Georgius Ungarus* íjász, másnap *Nicolaus Ungarus* irattak be a város zsoldosai közé. (Docum. 13. sz.) — 1719-ben a magyarhoni eredetű *Cacichi Tadé*, tíz év óta a város polgára, a város nemeseinek sorába véteztett fel.

A munkához csatolt oklevéltár is több érdekes magyar vonatkozású darabot tartalmaz.

RÁCZ MIKLÓS.

A. de Bertha: *Magyars et roumains devant l'histoire*. Paris, 1899. 8-r. V, 483, 3 l.

Ezen dolgozat Jancsó Benedek román politikai és történelmi tanulmányainak, illetőleg »*A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota*« című munkája két első kötetének tetemesen rövidített francia átdolgozása. Miután a magyar eredetinek lapszáma az 1600-at meghaladja, mint lát-

jük, a francia átdolgozás annak körülbelül egy negyed részét, helyesebben mondva *alig* egy negyed részét teszi, mert Bertha könyve végének megírásánál Jancsó munkáját, melynek befejező kötete még meg nem jelent, nem használhatta. A rövidítés az eredetinek második köteténél észlelhető leginkább.

Jancsó Benedek munkáját a hazai sajtó és folyóiratunk is méltó elismeréssel fogadta; azért nem is szándékozem ezúttal az ő művét bírálattal tárgyává tenni. Megjegyzéseimben, a mennyire lehet, csakis a francia átdolgozásra fogok szorítkozni.

Tudományos műveknek más nyelvre való fordításánál, vagyis inkább átdolgozásánál mai napság már azt az utánzásra méltó eljárást követik mindenütt, hogy mindenkéltt megjavítják az eredetit, az az a legújabb kutatások eredményeinek felhasználásával dolgozzák át, — hogy úgy mondjam — modernizálják. Bertha munkájánál ez a processus — úgy látszik — elmaradt. Így pl. fölhasználatlanul hagyta azokat a fontos adatokat, melyeket Róbert Károly király említ Radoszló fia István számára adott adománylevelében, midőn őt a Bazarád oláh vajda ellen vezetett hadjáratban tanusított vitézségeért mindennemű birtokaiban megerősíti és új birtokokat is adományoz neki. E levél a Blagay-család Oklevéltárában jelent meg, Jancsó művének megjelenése óta. — Jó lett volna: azonkívül még fölhasználni pl. annak a szép tanulmányuk eredményeit is, a melyet annak idején a *Turul* közölt Thocomér-ról és rokonairól. Hadd lássák a francziák és a románok, hogy mi is haladunk!

Kekaumenos *jelentését* illetőleg továbbá, még mindig az 1881-iki kiadásra vagyunk utalva, jöllehet maga Wassiliewsky és Jernstedt újra, még pedig jobban, kiadták 1896-ban.

Az efféle idézetet pedig, mint »*Reichersdorfer*: Moldva leírása, 1550. Voyez *Szamota István*: Régi utazások Magyarországon és a Balkán félszigeten p. 280 et passim«, még csak megtűrhetjük egy *magyarúl* írt munkában; a francia olvasó számára azonban talán mégis csak tanácsosabb lett volna a latin eredetit idézni, valamint Xénopolnak oláh nyelvű kis tankönyve helyett ugyanazon szerzőnek *francziául* írt két kötetes munkáját.

Bertha Sándor — hogy folytassuk megjegyzéseinket — elmulasztott egy jó alkalmat, hogy a francia tudós világot a román történelem-gyártók boszorkány konyháján üzött ördögös mesterségek titkaiba beavassa. Pedig, ha kimutatta volna, például, hogy a *kalocsai érsek*-ből (archiepiscopus Colocensis) miképen csináltak Xénopolék *kolozsvári érsek*-et (archiepi-

scopul di Cluj), és hogy azoknak a híres cîmpulungui chryso-buloknak mily parányi a tudományos értékek: akkor sokkal hathatósabban adta volna meg a kegyelemdőfést a Radu Negru-féle szép mende-mondának, mint annak a fölsorolásával, hogy ez vagy amaz oláh történetírónak, Hurmuzakinak, Hasdeunak, Tocilescónak stb. mi a személyes véleménye e kérdésben.

A mint látom továbbá, Bertha Sándor teljesen kihagyta Jancsó Benedek könyvének azt a fejezetét, melyben »a románság erkölcsi állapota a mohácsi vést megelőző századokban« van leírva, a mely fejezet — mellesleg legyen mondva — többet tartalmaz annál, a mit a cím után következtetni szabad, mert pl. adja Weigandnak, a lipcsei oláh seminárium igazgatójának nyilatkozatát a mai balkáni románok erkölcséről, Pál aleppoi archidiakonusként jellemrajzát a moldován népről II. Rákóczy György idejében, Bandinusét (kelet nélkül), Bongarsét 1585-ből, Reichersdorfer Györgyét 1550-ből, Gromo Giovanandr a-ét és Verancsicsét szintén a XVI-ik század második feléből stb. Ezt a fejezetet kár volt kihagyni, mert szép illusztrációkat szolgáltatott volna annak megítéléséhez, hogy mit tartanak a francziák arról a magasabb műveltségről, melyről annyit olvastak Xénopolék és a párisi *Revue Historique* dáko-román munkatársainak dolgozataiban.

Minél tovább haladunk Bertha Sándor könyvének olvasásában, annál rövidebben végez ő az eredeti szöveggel és annál gyérebbekké válnak a forrásidézetek; másrészt pedig annál sűrűbb a sok csunya sajtóhiba,¹⁾ mintha csak az átdolgozó belefáradt volna a munkába.²⁾

KROPF LAJOS.

¹⁾ Ilyen pl. Széchenyi István »Bückblick«-je. Egy helyen a hirhedt *Janku*-ból *Jancsó*-t csinált a szedő. Ez utóbbi hiba ki van javítva az *Errata*-ban.

²⁾ Legyen szabad a t. bíráló megjegyzéseire egy rövid észrevételt fűznünk. Való igaz, hogy Bertha Sándor munkájának részeiben — mint azt a t. bíráló is pedzi czikke elején — nincs meg a kellő helyes arány, a mennyiben a francia közvéleményt a román kérdés aktualitásánál fogva bizonyára leginkább érdeklő újabb mozgalmak tárgyalása nagyon is rövidre van benne fogva, sőt hézagossá mondható. Ennek oka kétségkívül az, hogy Jancsó műve, melynek eddig megjelent legutóbbi kötete csak az ötvenes évek elejéig terjed, az újabb események fejtegetésében nem szolgált többé kalauzál a szerzőnek. De mindamellett Bertha Sándor könyve, mint komoly és pártatlan irányú mű, mely ügyünknek csak jó szolgálatot tehet a külföldön, elismerésünket érdemli, főleg épen most, mikor egy másik francia könyv, melyet *Ghica* román író »*L'autonomie de la Transylvanie*« cím alatt bocsátott világra, a románok politikai vágyainak érdekében, Erdélynek egykori önálló magyar államiségát hamisan, a

A temesvári könyvnyomdászat és hírlapirodalom története. Irta Berkeszi István. Kiadta a Délmagyarországi tört. és rég. Muzeum-társulat és Temesvár szab. kir. város közönsége. Temesvár, 1900. 8-r. IX, 3, 185 l. Képekkel és hasonmásokkal.

Művelődéstörténelmünknek egy becses fejezetét állította össze Berkeszi István e munkában, melyet Pesty Frigyes szellemének ajánlott. Bizonyára nem utolsó jele irodalmunk fejlődésének, hogy immár egyes városok általános monographiái mellett különösebbek, a műveltség egyetlen ágára vonatkozók is íratnak; mintha szükségét éreznék tudósaink, hogy a szelleme versenyében minden város mutassa ki, mióta s mennyire haladt előre, s minő hely illeti meg a szellemi fejlődés általános történetében. Így válik anyagkészletünk mind gazdagabbá, több oldalúvá, mélyebbé s gyümölcsözőbbé.

Temesvár nem tartozik azon városok közé, melyek a magyar könyvnyomdászat terén valami régi multtal dicsekedhetnének; de a hírlapirodalomban elég kiváló helyet foglal el. Már 1758-ban van nyoma, hogy egy vállalkozó nyomdalapításra gondolt Temesvárott, de csak 1771-ben sikerült Heimerl Mátyásnak fölállítania az első könyvnyomtató műhelyt. Tizenhárom évig vezette üzletét, mikor veje, Szlovatzeck József Antal vette azt át; majd a XIX-ik század elején Klapka József lett a temesvári sajtó tulajdonosa; műhelye egyike volt hazánk legvirágzóbb sajtóinak; mint Berkeszi kimutatja, a személyzet nagyságára s a feldolgozott papír mennyiségére nézve a tizedik helyet foglalta el a hazai nyomdák között. Naptára szépen jövedelmezett, s ő mind feljebb emelkedett polgártársai közbecsülésében, úgy, hogy 1815-ben kölcsönkönyvtárat és olvasótermet is alapított, mely jóformán első volt hazánk déli részében. Majd polgármesterré választották, s e tisztét is kitűnően vitte; sőt az 1825/27-iki s az 1832/36-iki országgyűlésen is részt vett mint Temesvár követe; 1841-ben pedig nemességet nyert a királytól. Ilynemű elfoglaltságai miatt a sajtóüzlet hanyatlott; azért mind a temesvári, mind az aradi nyomdába Beichel Józsefet vette társul maga mellé, s nagyrészt hasonló nevű fia helyettesítette őt. 1830-ban mindkét nyomda Beichelre szállott. Ő volt a temesvári hírlapirodalomnak is tulajdonképeni megalapítója a *Tagsbericht* című újsággal 1809-ben.¹⁾

francia közvélemény félrevezetésével úgy igyekszik feltűntetni, mint jogos történeti alapját annak a lehetetlen törekvésnek, mely Erdélyből autonóm román nemzetiségi tartományt akar csinálni. Szerk.

¹⁾ Már az első temesvári nyomdász, Heimerl Mátyás is indított egy hetilapot *Intelligenz-Blatt* cím alatt.

Beichel 1852-ig vezette a nyomdát; örököseitől Förk Gusztáv és Steger Ernő vették át az üzletet 1857-ben s folytatták 1871-ig, mikor is Förk egyedül vette azt magához.

A szabadságharcz leverése után még két más sajtó is működött Temesvárott, mindkettő a Hazay Ernőé. Onnan kezdve gyors virágzásnak indult az ottani nyomdászat, s mai nap az ország vidéki nyomdászatának egyik legtekintélyesebbike.

A nyomdászat részletes történelmén kívül figyelemmel kíséri az író a censura történetét is, a mennyiben az tárgyára tartozik, és sok apró, de magában számottevő adatot sorol fel e tekintetben is.

A munka második része egészen a hírlapirodalom történetével foglalkozik. Egy pillantást vet hírlapirodalmunk általános történetére s ebbe a keretbe illeszti bele a temesvári hírlapirodalom multjának ismertetését, hosszabb fejezetet szentelvén ebben különösen Pesty Frigyes hírlapírói működésének s az ő *Delejtű* című közlönyének. 1771-től 1898-ig 144 hírlapot állapít meg Berkeszi, a melyet vagy levéltári kutatásokból vagy a lapok egyes számaiból ismer. Természetesen e hírlapok német nyelvűek, de magyar szelleműek. Valamennyit bibliographiailag is hűen és részletesen leírja, sőt fac-similékben is bemutatja, valamint a kiválóbb nyomdászok arczképeit. A munka egészben véve igen figyelemre méltó, nagy szorgalomról s buzgó tehetségről tanuskodik.

V. J.

T Á R C Z A.

LOÓSY IMRE BEIKTATÁSA AZ EGRI PÜSPÖKSÉGBE 1634-BEN.

Alig hunyta le szemét örök nyugalomra 1633 okt. 14-én Pyber János egri püspök, üresen maradt széke tiz nap mulva már megtalálta új gazdáját Loósy Imrében, kit a nagyváradi püspökségből helyezett át Egerbe 1633 okt. 24-én II. Ferdinánd király. Másnap, okt. 25-én, már parancsot kapott a pozsonyi kamara a beiktatás eszközésére. A pozsonyi kamara nov. 4-iki átíratával a szepesi kamarára bízta a dolgot, melynek hatáskörébe tartozott az egri püspökség és káptalan jószágai felett való felügyelet. A szepesi kamara György Jánost, ő felsége felső-magyarországi fiskálisát és a jogügyek aligazgatóját küldte ki teljes hatalmú biztosául.

A beiktatás ünnepélye 1634 febr. 2-án ment végbe a jászai convent szent Mihályról nevezett templomában. Jelen voltak: Gersei Petheó Ferencz jászai prépost, Pelbart György szolgabíró. Uza Bernát és Kovács András esküttek. Horváth András, Szini János, Nagy István, Késmárky Mihály, Marussy András és János, Comáromy Mihály jászai harminczados, Balassa Gergely, Egre Márton és Czeglédy István Abaújból, Pribék Miklós, Lácza Demeter. Roskoványi László szendrei alkapitány Borsodból, Bertolthy Bálint Sárosból, Pelsőczy András Torna vármegyéből; továbbá Csörgő János és Korocz István Szepesi város esküttjei, Deák Gáspár bíró, Greczer Dániel és Kovács János Alsó-Meczenzéf, Tisza András és Tóth Pál bíró Felső-Meczenzéf képviselőiben; végül Szabó Benedek bíró és Dienes Balázs hegyemester Jászó város küldöttjei; azonkívül a környékbeli polgárság és jobbágyok nagy számmal.

Az ünnepély kezdetén felállott a szepesi kamara küldöttje és honi nyelven (patrio sermone) ekképen beszélt:

»Tekintetes, nemes egri káptalanbeli uraim; nemzetes, nemes, vitézlő uraim; tiszteletes és böcsületes polgári és jobbágyi állapotban levő személyek, kik kegyelmetek e napon e helyre convocálta-

tott! Az ő felsége nemes szepesi camorájátúl minemű commissióban és mi végre bocsáttattam ide, szükséges és kívántatik kegyelme-
nek érteni. Kérem azért kegyelme-
teket méltóztassék jóakarattal
és patienter meghallani.

Minekutána a jó Isten az ő jóvóltából a magyar nemzetet a pogányságnak homályából az igaz keresztyén római hitnek és catholica religiónak világosságára, a dücsőséges és szent Istvánnak, a magyarok első királyának és apostolának munkálkodása által hozta és vezérelte volna, a szent király ottan hamar fondálá először is az esztergami érsekséget, annakutána az egri püspökséget. Mely egri püspökséget eleitül és kezdetitül fogva minemű nagy tudós, okos, értelmes és bölcsességgel tündöklő urak és püspökök birtanak, úgy mint cardinálok, érsekek és a magyar nemzetből Rozgoniak, Bakocziak, Várday, Ujlaky, Zéczy, Peréni és Erdeódi familiából, a generale decretomnak végében irás vagyon róla. A mely egri püspökséget utolszor bírta a jó emlékezetű és dicséretű, méltán érdemlő Piber János uram, ki e mi szegény hazánknak és országunknak mennyit és minemű nagy dolgaiban szolgált, nyilván vagyon kegyelme-
teknél.

Kinek e világból való kimulása után a mi kegyelmes urunk ő felsége, tanquam bonus pater familias et pater patriae, ugyan szorgalmatos és derekas gondolkodásba és tanácskozásba vette, erre a tisztre és méltóságra, és e Felsőmagyarországban kit találhatna és választana olyat, a ki méltó, érdemes, és minden dolgokra, melyek Istennek tisztességére és szegény hazánknak javára néznek, illendő és alkalmas lenne. A mely személyre kedve szerént találván ő felsége, tudniillik a tekintetes, nagyságos és méltóságos *Lóssy Imre* uramra, annakokáért ő felsége, ő nagyságának az előszámlált sok jóságos dolgaiért, és a mint ő felsége a donatióban írja, azokra nézve is adta és conferálta az egri püspökséget, a mint az elolvasandó donatióból kegyelme-
teket (mely a nemes és tekintetes esztergami káptalannak transumptomában vétetvén) megérti; a mely donatiót igazán és hűen elolvasok kegyelme-
teket előtt. (Felolvassa az 1633 okt. 24-én kelt királyi adománylevelet.)

E mellett ő felsége a nemes tekintetes posoni camorának is mit parancsoljon, és azon posoni camora a szepesi nemes camorának ő nagyságának ezen egri püspökségébe való introductiója és installatiója felől mit committáljon, szükség kegyelme-
teknak ezeket is érteni. Az ő felsége mandátoma azért e szerént vagyon: (Felolvassa a királynak Bécsben, 1633 okt. 25-én a pozsonyi kamarához intézett beiktató parancsát.)

A tekintetes és nemes posoni camora intimitiója és commissiója az ő felsége nemes szepesi camorájának, ezen introductió és

installatió felől ilyen tenorral vagyon: (Felolvassa a pozsonyi kamara 1633 nov. 4-iki megkeresését a szepesi kamarához.)

Az ő fölsége nemes és tekéntetes szepesi camorája annak-okaért énnékem committálta ide való jöveletemet az ő nagysága egri püspök uram introductiója és installatiója végett, és mivelhogy ő nagysága egri püspök uram mind e mostani országgyűlése s mind egyéb szükséges dolgok és méltó okok miatt maga személyében az introductión és installation jelen nem lehet. annakokaért bizta és hagyta ő nagysága ennek véghez vitelét bizonyos mandatariusra, tudniillik a nemes és böcsületes Ceh János uramra, mislei prépostra, tapolczai apátúrra, egri káptalannak lectorára, és Vinarczy Santicz Mátyás uramra, szentpéteri prépostra és egri canonicusokra; a mely ő nagysága plenipotentiáját is értse és hallja meg kegyelme-tek, melynek continentiaja e szerént vagyon: (Felolvassa a Nagyszombatban 1633 nov. 8-án kiállított meghatalmazó levelet.)

Én azért mind az ő fölsége donatiójának és mandátomának, mind a posoni nemes camora commissiójának continentiaja szerént és erejekkel, az ő fölsége nemes szepesi camorájának nékem adott commissiója és parancsolatja szerént, az ő nagysága plenipotentiájának azonképen tenora szerént, ő nagyságát Lössy Imre uramat az egri püspökségbe és annak minden névvel nevezendő és nevezhetendő jószágiba, javaiba, hasznaiba, jövedelmibe, méltóságába, uraságába, titulusába és minden egyéb ahoz tartozó és tartozhatandó dolgaiba, a két megnevezett plenipotentiarius és mandatarius uraim által introducálom és installálom in verum episcopatus Agriensis successorem, az ő fölsége donatiójának continentiaja szerént; kívánván az ő fölsége nemes szepesi camorája Istentől ő nagyságának én velem egyetemben jó egészséggel és minden isteni áldásokkal bővelkedő hosszú életet, és hogy az ő nagysága egri püspökségének idejében a római keresztyén catholica religió gyarapodjék és nevelkedjék: item, hogy a mi szegény földünk és hazánk békességes és csendes állapotban megmaradhasson.«

A szepesi kamara küldöttje elvégezvén ekképen feladatát, az egri káptalan nevében Maurovitiusz Mihály nagyprepost és béli apát üdvözölte az új egyházi fejedelmet és mutatta be hódolatát neki; a mire ura és megbízója nevében Ceh János fejezte ki köszönetét. Erre a templomban levők *vivat*-okat kiáltottak, a chorus a *Te Deum*-ot énekelte. s Ceh János a megbízott, néhány forintot és polturát szórt szét a hívők közt. Ezek után, a gyöngélgédkő nagyprepost kivételével, mindnyájan gazdag lakomához ültek s késő éjfélig terített asztalnál mulattak.¹⁾ — vj —

¹⁾ Györy János jelentése a szepesi kamarához, mely azt febr. 10-én a pozsonyihoz terjesztette föl. (Orsz. Levéltár: Szepesi kamara levelei a pozsonyi kamarához.)

URTEM, URTOU, PALUS, MOCSÁRTÓ.

Hazánk helyrajzi története mind tisztábban és tisztábban áll előttünk. Beható kutatás, alapos ismeret párosultan működnek közre, hogy világosság támadjon a homályban. De minden elővigyázat mellett is eshetik hiba. Jelen soraink glosszaszerűleg épen ily hiba eloszlátását czélozzák, s annál nagyobb okkal, mert kis hiba nagy hibák szülő anyja lehet, a mint a czimbeli kérdésnél lett is.

Ortvay Tivadar és Pesty Frigyes vitáztak az *Urtem*, *Urtou* kérdésében.¹⁾ Pesty a *Fertő* nevének vette, azonosítva a *Vertowe* névvel, mit Fertőnek tart, mely utóbbi egyeztetés iránt műve első részében (Magyarország régi vízrajza, I. 308. l.) Ortvay is egyetértett vele; második kötetében (302. l.) azonban már úgy okoskodik Ortvay, hogy *Urtem* és *Vertowe* nem azonosak, s az előbbit illetőleg, mivel a bakonybéli apátság birtokainak legnagyobb része Veszprém megyében fekszik, azt mondja, hogy »ez már sokban valószínűvé teszi, hogy *Zalamad*-ot is, melyet az *Urtem*, *Urtou* körülvelt, Veszprémben vagy talán Zalában kutassuk. Veszprémben annyiival inkább, mivel a *Zalamad* nevű föld iránt nem a *soproni várjobbágyok* s a bakonybéli apátság között támadt per. hanem a Veszprém megyei *somlyói várjobbágyok* és a bakonybéli apátság között. Ez utóbbi mindenestre nevezetes körülmény. Az okiratban olvasható *iobagiones castri de Suprun* téves közlés. mert a pannonhalmi apátságban őrzött eredeti oklevélben nem *iobagiones castri de Suprun*, hanem *de Sumplu* említettnek, s maga Pesty Frigyes is ezt a Veszprém megyei *Somlyó* várára s annak jobbágyaira értelmezi.«

Ezen állítással szemben a valóság az, hogy az idézett 1135-iki oklevélben ²⁾ ez van írva: »Notum fieri volumus universis, tam presentibus quam futuris, quod cum quandoque grandis ³⁾ altercatio fuisset inter iobagiones castri de Sup[run et] monasterii sancti Mauritii de Bel pro terra illa, que vocatur *Zalamad*, et in presentia nostra ex utraque parte lis fuisset ⁴⁾ proposita, capellanum nostrum, nomine Gregorium ad ean[dem causam] ⁵⁾ desti-

¹⁾ A két szerző nézeteinek lelőhelyét illető fölös idézések helyett v. ö. *Ortvay Tivadar*: Magyarország régi vízrajza a XIII. század végeig. Budapest, 1882. II. 301—303. ll.

²⁾ Eredetije a pannonhalmi rendi levéltárban: C. 15. Kk. Kiadta *Wenzel*: Árpádk. Uj Okmt. I. 49—51. ll. Zsigmond egy 1408-iki oklevele (Pannonhalmi r. lt. C. 59. Ll.) említi, hogy »sub maiori sigillo pendentis« volt kiállítva; e pecsét azonban elveszett.

³⁾ Wenzelnél: *gravis*.

⁴⁾ Wenzelnél: *fuisset lis*.

⁵⁾ Wenzelnél: *terram*.

navimus considerandum.« Szóval. a kissé töredékes szöveg nem nyújt alkalmat és alapot arra, hogy *Zalamad* földet ne Sopron megyében keressük.

Egyébként döntők a következő adatok: 1381 jan. 6-án a pannonhalmi convent emlékezetül adja, hogy Pál béli apát személyesen tiltakozik, a miért Vilmos győri püspök »quandam terram cum suis pertinentiis dictorum monasterii et domini abbatis de Beel, *Zalmad* vocatam. in comitatu *Supruniensi* existentem occupando, ad possessionem dicti episcopatus Jauriensis, Bagyag vocatam, potentialiter applicasset . . .«¹⁾ Egy 1410 jan. 3-ról keltezett oklevél szerint pedig Zsigmond király előtt Márton béli apát kijelentvén, hogy »quedam particula terre sue *Zalmadi* vocata. in comitatu *Soproniensi* existens, apud manus alienas occupative habita. legitima recaptivatione et sibi ipsi statui factione plurimum indigeret«, Zsigmond erre nézve a csornai conventnek megbízást adott; ámde midőn a convent s a király embere 1409 decz. 31-én (feria tertia proxima ante diem Strennarum) a birtokba való beiktatást foganatosítani kívánták. Miklós bányai plebánus (plebanus de Bagyok) János győri püspök nevében a beiktatásnak ellent mondott.²⁾

Ezen adatok világossá teszik, hogy *Zalmad* (*Zalmadi*. Szalmád) Sopron megyében feküdt. és pedig a ma is létező Bagyog mellett. a mint látszik, Csornától délkeletnek. *Urtem*, *Urtou* tehát nem más, mint egy része azon terjedelmes mocsaraknak, melyek a Fertőtől egész a Győr megyei Kapi helységig a Rábcza mellett. illetőleg Kapitól Csécsényig a Rába mellett, meg-megszakadva. Sopron vármegye területének északi és keleti részét borítják.³⁾

Somlyó tartozékai a mondottak szerint megfogynak ugyan. de az igazság egy parányival gyarapodik.

Sürös Pongrácz.

¹⁾ Eredetije a pannonhalmi rendi levéltárban: C. 51. Pa. — Csánki »Magyarország tört. földr. a Hunyadiak korában« című munkájában (III. 630.) bizonyára sajtóhibából említ Zalmadra vonatkozólag egy 1371-iki keletű C. Ll. Ppp. jelzésű oklevelet, mert ilyen nincs. 1371-ből csak két béli oklevél van: egyik (C. 55. Qq.) 1371 máj. 8-ról, de ez Tarjánra vonatkozik; a másik (C. 55. Rr.) pedig egy János leveldi prior és Alardus zirczi apát ellen indított pörben szept. 3-ról keltezett pörhatalmazás.

²⁾ U. o. C. 51. Qs.

³⁾ Mivel Ortway erre súlyt helyezett, megemlítem, hogy egészen bele illik a nevezett apátság birtoksorába, mert közelében van Szil is, mely vámhelye volt Bélnék, és Kis-Árpás (Móriczhida) is, hol vámja és birtoka volt az apátságnak.

HÁNY TANÁRKÉPZŐ INTÉZETŐK VOLT A JEZSUITÁKNAK MAGYARORSZÁGON?

Fináczy Ernő »*A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában*« című munkája I. köt. 118-ik lapján megérintve a jezsuiták tanárképző intézményét (collegium repetentium), fölemlíti, hogy »nálunk pl. Szakolczán volt szervezve ilyen intézmény két tanárral.« Ezen adat pótlásra szorúl.

A győri benczés székház könyvtárában őrzött »*Liber continens catalogum personarum et officiorum collegii Jaurinensis Societatis Jesu ab anno jubilaeeo 1700*« című kéziratos jegyzőkönyvben az 1742 évi személyzet névsorához ez a toldalék van csatolva: »A 1-a Mai sequentibus auctus est personarum numerus ob Prussi irreptionem in Moraviam, unde Szakolczam ad nos translati sunt: P. Georgius Biró, professor graecus repetentium, P. Joachimus Kosatschek, professor latinus repetentium: repetentes: Adamus Jabroczi bidellus graecus. Franciscus Mandl manud. Franciscus Radkovics, Franciscus Ritz, Georgius Lehel, Ignatius Gwis, Joannes Gábor bid. latinus, Joannes Nepom. Glatz, Josephus Wibmer, Mathias Gutsman, Philippus Winckler, submanud. Simon Huszár, Stephanus Trüttherfür.«

Ez adat szerint a jezsuiták magyarországi tanárképző intézete 1742 május 1-én, a poroszoknak Morvaországba való betolakodása miatt, nagyobb biztonság kedvéért Szakolczáról Győrbe vándorolt át.

A Győrbe áthelyezett tanárképző intézet a poroszok részéről fenyegető veszedelem elmúltával nem szűnt meg, illetőleg nem került vissza Szakolczára. hanem szakadatlanul fennállott 1773-ig, a Jézus-társaság feloszlásáig. A tanárok száma rendszeren kettő volt. A tanárjelöltek (repetensek) létszáma nem volt mindig egyforma: 4—12 között váltakozott. A tanfolyam a *Ratio studiorum*-tól eltérőleg, mely két évet szab meg, csak egy évig tartott.

Megjegyzem, ez elősorolt adatok nem mennek újságszámba, mert e tanárképző intézetről tudomást szerezhettek a magyarországi tanügy iránt érdeklődők Acsay Ferencznek 1896-ban »*A győri kath. főgymnázium története*« (I. 63—64. ll.) cím alatt, s e sorok írójának 1897-ben »*A győri tudomány-akadémia története*« (I. r. 41—48. ll.) cím alatt megjelent munkájából. Az utóbbi munkában a tanárképző tanárok s a repetensek névsora is közölve van.

Mindezek után egy tisztázni való kérdés merül fel. A mondottak alapján bizonyos, hogy Győrött volt a jezsuitáknak tanárképzőjük; a Fináczy Ernő munkájában említett *Ephemeris* szerint az is való igazság, hogy legalább 1745—1769-ig Szakolczán is volt ilyen intézet. Csak azt kellene tehát eldönteni, mikor állították

fel újra a jezsuiták az ő szakolczai tanárképző intézetüket s meddig állott az fen? Azt hinném, a magyarországi tanárképzés történetének érdekében ajánlatos volna ezen — sokak szemében talán csekélységnek látszó — kérdést teljesen tisztázni.

NÉMETH AMBRUS.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA második osztályának április 9-én tartott ülésében *Borovszky Samu* levelező tag olvasta fel »*A nagylaki uradalom története*« című székfoglaló értekezését. A nagylaki uradalomnak a *Monoszló nemzetség* volt a megalapítója; első birtokosául e nemzetségből Egyed tárnokmester tűnik fel, ki Nagylakról és tartozékairól 1313 márczius 11-én alkotott végrendeletében intézkedik. A nemzetség magvaszakadta után — úgy látszik — Róbert Károly király a *Jánki* vagy *Jánkfi* családnak adományozta az uradalmat, melyet az fiágon történt kihalásáig birt. Ekkor Zsigmond király *Nagymihályi Albert* vránai perjelnek adott reá adománylevelet, a kit is 1427-ben június 15-én iktattak az uradalom birtokába. Azonban a perjel legidősb fia György, hűtlenség bűnébe esvén, 1445 május 25-én az országtanács megfosztotta őt birtokaitól. A nagylaki uradalmat is az országtanács határozatából *Hunyadi János* foglalta el, s ettől fogva az uradalom a Hunyadiakban tisztelte földesurát. Mátyás király 1464-ben a Szerbiából ide menekült *Jaksics Istvánnak* és *Demeternek* adományozta Nagylakot és tartozékait. Ezek Nagylakon kastélyt építettek, melyet várszerűleg meg is erősítettek. E kastély azonban a Dózsa-forradalom alatt elpusztult s helyére azután a *Jaksics-család* várat emeltetett. E vár jelentékeny szerepet töltött be a török háborúkban. Idővel az uradalom megoszlott *István* és *Demeter* maradékai közt; amannak ága 1537-ben Márkban. emennek ága pedig 1543-ban Jánosban halt ki. Hogy Márk a maga részét hét leányának biztosítsa, beruházásokra adott kölcsön címén 10,000 forintért elzálogosítá azt feleségének s ehez 1535 decz. 21-én János király beleegyezését is kieszközölte. Így került az uradalom fele leányágra, vagyis a *Szegei Dóczy*, *Ártándi*, *Eperjesi Patócsi*, *Zeleméri* és *Losonczy Bánfi* családok kezére. Az uradalom másik felerészét — a *Jaksics Péter* fia *János* birtokait — előbb *Petrovics Péter* Temesvár várához kapcsolta, majd 1551 őszén *Fráter György* foglalta el. Azonban a következő év nyarán elesvén Temesvár, Nagylak vidéke is török birtok lett. Ekkor a földesúri jövedelmeken a gyulavári kapitányok és tisztjeik osztoztak meg; a *Jaksics-leányok* elköltöztek erről a vidékről, s mikor 1566-ban Gyula vára is elesett. a nagylaki uradalom területén is

végképen a török lett úrrá. A török hódoltság idején egyszer-másszor az erdélyi fejedelmek visszafoglalták Nagylakot s adtak is reá adományleveleket, de ez a birtoklás nem volt itten tartós. A törökök kiűzése után az uradalom nem éledt fel többé. A bécsi udvar az egykor Nagylakhoz tartozó falvakat és pusztákat 1701-ben a szerb határőröknek engedte át; mikor pedig a szerb határőrvidéket feloszlatták, a marosi uradalom központja többé nem Nagylak, hanem előbb Arád, majd Pécska lön. Borovszky, értekezése végén összeállította mindazon birtokok sorozatát, melyek a XVI-ik században »Jaksics-jószág« elnevezés alatt szerepeltek.

Az Akadémia ez évi *nagy-gyűlése* (május 1—4) a Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesület Fáy-alapítványából a vezérek kora történetére kitűzött jutalommal *Pauler Gyula* rendes tagnak és osztály-elnöknek »*A magyar nemzet története Szent Istvánig*« cím alatt, az 1896-iki nagy-gyűlés megbízásából irt munkáját koszorúzta meg. A kitűnő tudós e legújabb műve, melyből tavaly — a t. szerző szívességével élve — egy érdekes részletet bemutatunk olvasóinknak,¹⁾ az Akadémia könyvkiadó vállalatában fog rövid időn megjelenni. — A Sztrokay-féle díjjal, mely az utolsó két esztendő folyamán megjelent jog- és államtudományi művek legjobbjának volt odaitéendő, *Hajnik Imre* r. tagnak »*A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyes-házi királyok alatt*« című munkáját²⁾ tüntette ki a nagy-gyűlés. — A tagválasztás alkalmával történetíró társaink közül szintén többen részesültek méltó elismerésben: *Bubics Zsigmond* kassai püspököt, a hazai történelem, műtörténet és régészet nagytudományú s a tudományért sokat áldozó művelőjét tiszteleti taggá, *Csánki Dezső* levelező tagot, Magyarország középkori történeti földrajzának valóban hálánkra érdemes bűvarát rendes taggá, *Csoma József* kiváló heraldikusunkat, *Fináczy Ernő* paedagogiai író, kinek a magyarországi közoktatásról irt legújabb szép történeti munkáját csak nemrég volt alkalmunk méltatni,³⁾ s végül *Wertheimer Ede* tagtársunkat, az újabb kor politikai történelmének szorgalmas és jeles munkását, levelező tagokká választotta az Akadémia. Fogadják mindnyájan szíves üdvözetünket.

— POZSONYI SÁNDOR KÉZIRAT-GYŰJTEMÉNYE. Még a mult esztendő elején hozták hírét a lapok egy »igen érdekes ember« halálának Bécsből, a ki mint kiválóan szakértő és szenvedélyes kézirat-gyűjtő volt ismeretes. Ez az ember a magyar származású, de idegenbe szakadt *Pozsonyi Sándor* vala. Már kora ifjúságában,

¹⁾ A magyarok 954 és 955 évi hadjárata. *Századok*, 1899. 581 és köv. ll.

²⁾ L. *Századok*, 1899. 560. l.

³⁾ L. *Századok*, 1899. 819. ll.

mikor mint tanuló egy lipcei műárusnál tartózkodott, kitűnt ügyességével, a hogy a ritka és értékes kéziratokat felkutatni és megszerezni tudta. Egész vagyont költött a gyűjteményére, melylyel akár mennyiség, akár belső érték tekintetében a magán-gyűjtemények közül talán egy sem versenyezhetett. Csupán híres emberek leveleiből s kézírásaiból — mint pl. Amerigo Vespucci, Franklin, Washington, Keppler, Napoleon, Robespierre, Voltaire, Torquato Tasso, Tizian, Michel Angelo, Kalvin, Luther, Zwingli, Melancton — mintegy 66,000 darabot számlált a gyűjtemény, melynek legértékesebb része egyébiránt a híres zenészek kézírataiból meg a német irodalom nagyságainak (Göthe, Schiller) leveleiből állott. A tulajdonos halála után az egész eladásra került. Vevőjét egyideig senki sem sejtette; legtöbben azt hitték, hogy a gazdag gyűjteményt valamely közintézet vásárolta meg, midőn egyszer csak híre jött, hogy Cohen Frigyes bonni antiquarius 800,000 márkán kínálja. Ez a kínálat azonban eredménytelen maradt. Cohen tehát, miután egészben nem sikerült vevőt találnia a gyűjteményre, katalógusokat bocsátott ki róla. Kitűnt, hogy a gyűjteményben nagyszámú becses *hungaricum* is van; egyebek közt különösen Mária Terézia és II. József uralkodásából származó sok olyan történeti nevezetességű hivatalos irat, pl. II. Józsefnek a német nyelv behozatalára vonatkozó 1784-iki rendelete, mely az Országos Levéltár anyagának kiegészítésére szolgálhatna, míg a többi magyar vonatkozású kéziratok a Nemzeti Múzeum kéziratárát gyarapítanak értékes darabokkal és collectiókkal. A két intézet igazgatósága minden irányban haladéktalanul megtett minden lépést arra, hogy a Pozsonyi-féle *hungaricum*-gyűjtemény a Nemzeti Múzeum, illetőleg az Országos Levéltár számára megszereztessek. Fejérpataky László, a muzeumi könyvtár igazgató öre, a mult január-hó végén Bonnba utazván, ott az összes magyar vonatkozású anyagot (4000 darabon felül) kiválasztotta, jegyzékbe foglalta, a kormány felhatalmazása alapján 22,500 márkában alkut kötött Cohennel s az ekként megvásárolt *hungaricum*-gyűjtemény márczius 15-én már Budapestre érkezett. Ebből mintegy 800 darab az Országos Levéltárban fogja helyét megtalálni, a többi a Nemzeti Múzeumé marad. — Fejérpataky 86 csomagban állította össze a Bonnban kiválasztott anyagot, melynek nagy értékéről már csak a pusztá czímek is tájékoztathatnak némileg bennünket. Mellözve a vegyesebb tartalmú collectiókat, legyen elég felemlítenünk, hogy Mária Terézia és II. József kézíratai (handbillet) magukban 12 csomót tesznek ki; osztrák hercegektől, államférfiaktól, hadvezérektől, íróktól, tudósoktól, művészekről 15 csomóban találunk iratokat; egyben középkori oklevelek is vannak, pl. I. Ulászló király 1441 évi oklevele, melyben pénzverő jogot ad Alsólindvai Bánfi Pálnak;

egy csomó az 1848/49-iki szabadságharcra vonatkozó iratokat foglalja magában; külön vannak összegyűjtve Kossuth Lajos kéziratai, levelei s a hozzá intézett levelek; de mindenek felett becses az a hatalmas gyűjtemény (mintegy 20 csomó), melyben Pulszky Ferencz roppant kiterjedésű correspondentiája van országunkint csoportosítva. — Valóban hálásak lehetünk a magyar kormány áldozatkészségeért, mely a Pozsonyi-féle hungaricum-gyűjtemény megvásárlását lehetővé tette, és hálásak Pauler Gyula országos főlevéltárnok, de különösen Fejérpataky László muzeumi könyvtár-igazgató iránt, a kiknek ép oly gyors, mint ügyes és tapintatos eljárásukkal az egész ügyet keresztülvinniök s tudományos érdekeink javára lebonyolítaniok sikerült.

KARASSZON JÓZSEF

† 1900. ápr. 11.

Ismét vesztesége van társulatunknak. *Karasszon József* tag-társunk, a m. kir. Postatakarékpénztár derék tisztviselője, 1891 óta nekünk is hűséges és példás buzgalmú pénztárnokunk, hosszas és súlyos szenvedés után, a mult április-hó 11-én meghalt. Tíz esztendővel ezelőtt, épen akkor vette át pénztári ügyeink, számadásaink kezelését és vezetését, mikor a társulat a legaggasztóbb anyagi helyzetben volt, mikor a legkomolyabb válság pontján állott. Már megválasztatása (1891. febr. 5.) előtt részt vett mint szakértő azokban a fáradságos és bonyodalmas számvizsgálati munkálatokban, melyeket az előbbeni rossz és hűtellen kezelés által összezavart pénzügyeink rendezése tett szükségessé. Egy esztendőn át folytak e munkálatok, s ezen idő alatt nyerte meg Karasszon József az ő buzgó működésével, ügyességével és szakértelmével a társulat vezető tagjainak és igazgató-választmányának bizalmát, mely őt, mihelyt az újra szervezkedés megtörténhetett, a megüresedett pénztárnoki állás tisztébe helyezte. Azóta mindig lankadatlan buzgósággal és pontossággal, a Magyar Történelmi Társulat iránt igaz tisztelettel és szeretettel eltelve vitte hivatalát, még betegsége idején sem mulasztva kötelességéből semmit, jóformán élete utolsó órájáig. Április 13-án bocsátottuk az árván maradt családjától siratott halottat örök útjára s tettük le társulatunk elismerésének szerény, de megérdemelt koszoruját koporsójára.

Legyen áldás emlékezetén!

ÚJ KÖNYVEK.

— SZEGED TÖRTÉNETE. A nagy alföldi magyar város négy testes nagy nyolczadrétű kötetre terjedő monographiája elkészült. A derék szerző, *Reizner János* tagtársunk, a szegedi Somogyi-könyvtár igazgatója, hosszú évek, úgyszólván, élete java munkásságának eredményét bocsátja közre e kötetekben, melyek a város hazafias közönségének áldozatából a millennium emlékére látnak napvilágot, a tárgyhoz és alkalomhoz méltó díszes kiadásban. A mű az ezer éves multról, a honfoglaló és városalapító ősi faj küzdelmeiről, tulajdonságairól, Szeged népe faji jellegéről s az idők jártával történt betelepülések által létrejött ethnographiai alakulásokról kíván számot adni a jelennek és jövőnek. Az első kötet a város általános történetét tartalmazza a legrégebb időktől a XVIII-ik század végéig; a második kötet folytatásképpen a politikai érdekű eseményeket beszéli el 1879-ig, az utolsó nagy árvízveszedelem évéig, melyet a szerző mintegy történetírói feladata határkövének tekintett. Mindkét kötet több részre oszlik, s mindegyik rész egy-egy korszakát öleli fel a város történetének. A harmadik kötetben az egyházak és hitfelekezetek, a hatósági és társadalmi élet, a közegészség-ügyi viszonyok, az iskolák, a közműveltségi és közgazdasági állapotok külön történetét kapjuk. Végül a negyedik kötetben, melyet az egész munkához szolgáló betűsoros *név- és tárgymutató* egészíti ki, a város történetére vonatkozó oklevelek gyűjteményét közli a szerző; e gyűjtemény azonban nem teljes. A három első kötethez számos tanulságos rajz, képmelléklet és hasonmás járul, mely a szerző előadását illusztrálja. Az érdemes munkát bővebben is fogjuk ismertetni.

— ESZTERGOMI KANONOKOK. 1100—1900. Veres Pál subcustos első kísérlete óta, a ki 1585-ben kezdte összeírni az esztergomi kanonokok névsorát, sok kísérletezés, újra meg újra kezdett, jól-rosszul végzett, azonban nagyrészt csak kéziratban fenmaradt előmunkákat készült már, mikor 1890-ben *Kollányi Ferencz* kapott megbízást néhai Simor János érsektől az esztergomi kanonokok életrajzának megírására. Így jött létre tíz esztendei levéltári kutatás és adatgyűjtés után az elől jelzett cím alatt megírt munka, melyet »a magyar kath. egyház kilencszázados évfordulója alkalmából« az esztergomi fő-székesegyházi káptalan adott ki. A szerző nem csupán évszámokkal ellátott száraz névsorát, hanem — a mennyire az anyag bősége és adatai engedték — szádról századra időrendben haladó valóságos életrajzgyűjteményét állította össze az esztergomi kanonokoknak a mai napig. A munkát a kötet végéhez csatolt *Névmutató* teszi könnyen használhatóvá, míg a kötet elején álló *Bevezetés* a káptalan alapítását, anyagi ellátását, belső életét,

külső viszontagságait, jogait, hiteles-helyi működését, tagjainak kinevezését, kötelességeit stb. adja elő, egyszóval a káptalan történetével és szervezetével ismerteti meg az olvasót. A csinos kiállítású könyv mindenestől fogva 603 nyolczadrét lapra terjed.

— Az ESZTERGOM-VIDÉKI RÉGÉSZETI ÉS TÖRTÉNELMI TÁRSULAT HARMADIK ÉVKÖNYVE. A jól szervezett társulat buzgó munkásságáról tesz tanuságot e legújabb Évkönyve is, melyet *Rózsa Vítal*, a társulat első titkára szerkesztett. Tartalmából kiemeljük *Pór Antal* jeles dolgozatát *Boleszló esztergomi érsek* (1321—1328) élete és működéséről; ¹⁾ továbbá *Wertner Mór* közleményeit, a ki »*Adalékok Esztergom megye és vidéke legrégebb történetéhez*« cím alatt Bátor-Keszi (szerinte *Keszó*), Szölgyén, Béla, Kéménd, Csenke, Duna-Mocs, Bart. Karva, Farnad, Nána, Sági-Zsidód, Epöl és Kéty községekről. azután III. Benedek esztergomi érsek nemzetségéről, végül a Csák nemzetség Esztergom- és Hont-megyei ágairól értekezik. — *Némethy Lajos* a társulat régiség-gyűjteményének leltárát állította össze az Évkönyv számára, melyhez még hivatalos rovat s a társulat tagjainak névsora van csatolva.

— DEUTSCHE ORTSNAMEN UND LEHNWÖRTER DES UNGARISCHEN SPRACHSCHATZES. Ezen cím alatt jelent meg Innsbruckban a »*Quellen und Forschungen zur Geschichte, Litteratur und Sprache Österreichs und seiner Kronländer*« hatodik kötetében néhai *Lumtzer Viktor* volt gymnasiumi tanárnak és *Melich János* m. n. muzeumi könyvtárnoknak — a kiről fel kell tennünk, hogy Magyarországot nem fogja a »Kronländer« fogalma alá — német helyneveinkről és a magyar nyelv német kölcsönszavairól szóló munkája. Melich a német kölcsönszavak gyűjteményét a *Magyar Nyelvőr* 24-ik kötetében tette közzé először, melyhez most behatódott fejtegetésekkel bővítve s Lumtzernek a helynevekre vonatkozó tanulmányával kiegészítve adja ki németül, főleg azért, hogy a német nyelvészek figyelmét is felhívja kölcsönszavainkra, melyek a német nyelvtudományra nézve szintén tanulságosak lehetnek. Bennünket főleg a *német telepítések története* szempontjából érdekel Melichék munkája, melyre még visszatérni szándékozunk.

— ADATTÁR DÉLMAGYARORSZÁG XVIII. SZÁZADI TÖRTÉNETÉHEZ. Immár ötödik részét bocsátja közre *Baróti Lajos* tagtársunk annak a becses adat-gyűjteménynek, melyet a *Délmagyarországi tört. és rég. muzeum-társulat* megbízására, az egykori temesvári *cameralis administratio* levéltárának az Országos Levéltárban őrzött maradványaiból nagy gonddal és szorgalommal szerkesztett össze. Az előttünk fekvő füzetben az *új-palánkai kerületi tiszttartóság* (Verwalteramt) működésére vonatkozó akták rövid kivonatai vannak

¹⁾ Különlenyomatban is megjelent. Esztergom, 1900.

közölve 1718-tól 1753-ig. Ezen német nyelvű kivonatok — jól lehet a legszárazabb hivatalos modorban készültek annak idején a selejtezések alkalmával szerkesztett úgynevezett *rotulusok* számára — az ország déli vidékének mult századi érdekes viszonyait és gazdasági állapotait sok tekintetben meg fogják világítani a száraz adatokból is olvasni tudó szem előtt.

SZLÁV TÖRTÉNETI SZEMLE.

1899.

VI. A ZÁGRÁBI HORVÁT RÉGÉSZETI TÁRSULAT ÉRTESETŐJE. (Vjestnik hrvatskoga arheološkoga društva). 1899. III. köt. Tartalma következő:

1. Klaics Vjekoslav: *A Nelepics de Szvacics grófok genealogiája.* (1—17. ll.) A Nelepics (Neliptius, Nelepecz, Nelepechi, Nelepewczy) nemzetség neve először 1253-ban fordul elő IV. Béla adománylevelében, ki *Isan de Nelepecz*-nek a Krka torkolatánál levő birtokaiért cserébe adja Dražnik (Draxnik, Drežnik) megyét, melynek birtokában Róbert Károly 1322-ben megerősíti Isan unokáját. Dražnik megye egyházilag a korbáviai püspökséghez tartozott, Újvár, Paski és Modrus közt terülvén el. Úgy látszik, e megye birtokáért több horvát főúri család versengett, mert 1278-ban a Babonicsok, 1292-ben a Subicsok is bírták egy részét. Az értekezés végén a Nelepecz család egész családfája össze van állítva 1244—1523-ig.

2. Bulics F. *Ilona horvát királyné sírírata Szalonában.* (18—24. ll.) A közölt sírirat szerint e királyné Miroszláv Mihály király 976-ban elhunyt özvegye volt.

3. Laszowski Emil: *A sz. Száva hercegek horvát ága.* Adalék a sz. Száva hercegek genealogiájához. (25—29. ll.) Koszazza István sz. Száva hercegének Kantakuzeno Annával két fia volt: Vladiszlav és Vlatko (Balsák), és egy florenczi nővel István nevű törvénytelen fia, ki törökké lett s Achmet-pasa néven ismeretes. (Herzegovics, megh. 1518-ban.) *Vladiszlav Balsa* sz. Száva hercege 1470-ben a török elől Velenczébe, utóbb Magyarországra menekült. Mátyás király a török elleni harcokban tett szolgálataiért 1472-ben a Körös megyei Nagy- és Kis-Kemlék (Kalnik) várát adományozta neki, s így Vladiszlav Balsa a család horvát ágának lett megalapítója. Mint *dux de Kemlek*, a vidékbeli nemesekkel jobbágyok módjára akart bánni, de a nemesek e miatt emelt panaszára Mátyás király régi szabadságaikat megerősítette, sőt 1480-ban Nagy-Kemlék várát Egerváry László horvát bánnak adományozta: így a Balsák csak Kis-Kemlék urai

lettek és azok maradtak 1552-ig. Ezen évből a zágrábi országos levéltárban egy fontos oklevél van e családra nézve, melyben Balsa Miklós, Vladiszlav dédunokája, Zrinyi Miklós bán előtt Kis-Kemlék várát Szentlőrinczi Gezthy Jánosnak adja el, hogy magának biztosabb helyen vehessen birtokot. A Balsák horvát ágának utolsó ivadékait 1566-ban Sándor moldvai fejedelem szucsavai udvarában találjuk, a honnét mint vagyontalanok, a fejedelem levelével Raguzába költöznek. — Koszazza István másik fia *Vlatko*, törökké lett mostoha testvére, Achmet-pasa által szorongattatva. 1481-ben Raguzába, utóbb Arbeba, majd Velen-czébe költözött, hol ivadékai mint »magnifici Cosacca« 1565-ben a velencei nobilek sorában fordulnak elő.

4. Jelics Lukács: *Történelmi és helyrajzi vázlatok a belgrádi (Alba supra mare) tengermellékről.* (33—126. ll.) A tenger-belgrádi partvidék a régi Sidraga megyéhez tartozott, ennek zsupánai közül az oklevelek 1059—1080-ig négyet, a XII-ik századból egyet említenek. Az értekező e régi megyére vonatkozó összes adatokat elősorolja. Főhelye *Tenger-Belgrád*, egyideig Horvátország fővárosa és királyi székhely volt. Zvonimir kérelmére VII. Gergely pápa állandó nunciusa 1076-ban Tenger-Belgrádhoz közel Vranában székelte. A király felváltva Belgrádban és Osztroviczán lakott; ez utóbbi helyen az általa épített templomban volt családi sirboltja is. Midőn sánta leánya férjhez ment a lapasáni Vinih Radulhoz, hozományul kapta e vidéken Karin várát. Velence Tenger-Belgrádot 1125-ben elpusztította. Kacsics Domaldo 1205-ben újra felépítette, de II. Endre magyar király e birtokokat elvévén tőle, 1222-ben brebiri Subics Gergelynek és Istvánnak adományozta. — Tenger-Belgrádot (castrum Alba. Alba civitas, Belgradum supra mare, urbs regia) a horvátok alapították. Az arab Edrisi szerint egyike volt a tizenkét legnagyobb dalmát városoknak. I. Kresimir 1059-ben itt szláv szertartású püspökséget alapított és ugyanazon évben benediktinus zárdát János evangelista tiszteletére, valamint egy apácza zárdát is 1065-ben, melyeket dús adományokkal látott el. Kálmánt is itt koronázták horvát királylyá. Midőn Velence a várost 1125-ben feldulta, a püspök Scardonába tette át székhelyét. 1205-ben Zara-Vecchia név alatt újra felépült, de régi hírnevét nem bírta többé visszaszerezni. 1229-ben a belgrádi tengermellék egy része a templariusok kezébe jutott, más része 1347-ig a Subicsok birtokában volt. 1385—1409-ig Palizsnay János és a horvát felkelők birták; ezután Velence birtokába került és sokat szenvedett ennek a törökkel vívott harcaiban. Az értekező rajzokban is bemutatja a város, vár, templomok, zárdák romjait. — A benzések belgrád-városi apátsága, mely mint föntebb említők. 1059-ben

keletkezett, nem volt alávetve Monte Casinonak, hanem 1076 óta közvetlenül a pápa hatósága alá tartozott. Igen gazdag, és tisztán horvát apátság volt; de miután 1409-ben az egész partvidék Velence hatalmába került, velencei papokat tettek apátokká. kik ott sem laktak, csak a jövedelmeket húzták. A rendtagok ennek következtében fegyelmetlenekké lettek, szintén a zárdán kívül laktak. családokat alapítottak, melyeket a rend jövedelmeiből igyekeztek gazdagítani. A rendház vagyoniilag is nagyon elhanyaglott a török harcok alatt. Apátjai sorában híres ember volt Gradics István (1643—1683). és pedig mint író s mint diplomata egyaránt. A raguzai földrengés után sokat tett szülővárosáért, a miért is érsekké választották, de ő az érsekséget el nem fogadta s mint vatikáni könyvtárnok Rómában halt meg. Fenmaradt levelezése, melyet De Ponte Valér vicariussal folytatott, főleg a görög keletiekkel való unió történetére nézve igen fontos. A rendházat Napoleon oszlatta fel 1808-ban. Gazdag levéltára Zarában őriztetik; az oklevelek közt több eddig még kiadatlan van, mint pl. III. István magyar király 1166-iki oklevele. Az értekező számos rajzzal kíséri Tenger-Belgrád és rendházai ismertetését.

VII. Ó-HORVÁT MŰVELTSÉG. (Starohrvatska prosvjeta.) A knini régészeti társaság közlönye. Szerkeszti Rádics Ferencz. 1898—1899. Eddig négy évfolyama jelent meg évnegyedes füzetekben. Tartalma túlnyomólag régészeti. Az 1898—1899-iki füzetek történelmi érdekű közleményei ezek:

1. Rádics F. *A Subicsok állítólagos czimere Sebenicóban.* Az író czáfolja Bulics véleményét s kimutatja, hogy e czimer noha hasonló a Subicsokéhoz, de nem az övék.

2. Vuletics-Vukasovics Vid: *Szent István magyar király ereklyéi Raguzában.* A raguzai ereklyékről 1868-ban Skurla egy munkát adott ki. Szent István ereklyéi ősrégi időktől vannak Raguzában. Oklevélben 1314-ben van először említés róluk. A *Liber Cons. et Reform.* 1314 január 19-iki kelet alatt kétszáz arany perper jutalmat ígér annak, a ki feljeleníti, ki csonkította meg az ereklyetartókat és ki lopott szent István ereklyéiből; egyúttal elrendelte az ezüst ereklyetartók kijávitását. Az értekező az ereklyetartók rajzát és tüzetes leírását adja. A csontváz a raguzai székesegyházban van. a felső koponyacsont a dominikánusok templomában. A csontváz részeit tartalmazó ereklyetartó munkája a XII-ik századra vall; megjavították a XIV-ik században. Coletti Jakab említi, hogy a szent-jobbot a város Mária Teréziának ajándékozta; ezen ereklyét feljegyezve találta a székesegyház 1590, 1614 és 1618-ik évi leltáraiban.

3. Kaer Péter: *A szláv sírokról Boszniában, Hercegovinában, Dalmáciában és Szerbiában.* Ezeket a bogomil eretnekek

sírhajainak tartják. A sírköveken állatrajzok vannak. Szerbiában Gradište nevű helyen Mirijev és Szlanacz falvak között van egy temető, melyet a nép »magyar temető«-nek nevez; hasonlóképen Rusnja falu mellett is van ily nevű temető.

4. *A knini régészeti társaság keletkezése, fejlődése és munkássága.* — A knini zsupániát először Konst. Porphy. említi (De adm. imp. XXX.) és pedig *Tnina* néven; főhelye *Tenin*. Az 1045-iki spalatói zsinat Knint *castrum Tiniense* néven nevezi. Zvonimir király három oklevelében (1076, 1078, 1087) *Tenenum* név alatt fordul elő. Tamás spalatói főesperes mondja, hogy »in campo juxta castrum Tiniense« horvát nyelvű püspökséget alapítottak, és pedig Farlati szerint I. Kresimir alapította a város mellett, úgy, mint szent László a zágrábit, s az így keletkezett új városrészt *káptalani város*-nak (civitas capituli) nevezte el. A föld népe e helyet ma is *Biskupija* (püspökség) névvel nevezi. Zlatovics István (Vjestnik, 1883) azt mondja, hogy a püspöki templom mellett, az öt templomnál, a Rigómezőn (v petih crkvah v Kosovi) tartotta Zvonimir a nemzetgyűlést. A székesegyházat 1415-ben a törökök pusztították el, kiket Hervoja hívott segítségül a Tvartko és Osztója közötti pártharcz alkalmával. A templom többé fel sem épült, és III. János püspököt 1428-ban a csazmai apátság jövedelmeivel kárpótolták. 1886-ban a vasutépítés alkalmával ráakadtak a székesegyház és a káptalani városrész egyéb épületeinek romjaira; a felszínre került régiségeket Eitelberger a IX—XI-ik századból valóknak mondotta. E régiségek gyűjtésére alakult 1887-ben a knini régészeti társaság. Bulics 1889-ben a knini emlékek (Kninski Spomenici) című műben ismertette a társaság működésének eredményeit.

MARGALITS EDE

TORTÉNETI KÖNYVTÁR.

(Folytatás.)

— CSIKY KÁLMÁN. A hazai alkotmány- és jogismeret alapvonalai. Polgári és felső népiskolák számára. Nyolczadik kiadás. Budapest, 1899. Egyetemi kny. 8-r. 127 l.

— CSÍSZÁR JÓZSEF. A Zala-megyei általános tanítótestület *Zalaegerszegi járásköré*-nek huszonöt éves története. Zala-Egerszeg, 1899. Unger Antal kny. 8-r. 28 l.

— CSONTOS KÁROLY. Kenese község és a kenesei plébánia története. *Szabó János* kenesei plébános jegyzetei nyomán. Veszprém, 1899. Egyházmegyei kny. 8-r. 96 l.

— CSUDAY JENŐ. Világtörténelem. Középkorai használatra. Harmadik kötet. Újkor és legújabb kor. 2-ik javított kiadás. Budapest, 1899. 8-r. VIII, 248 l. Ára 1 frt 40 kr.

— CZOBOR BÉLA. Magyarország történeti emlékei az ezredéves orsz. kiállításon. 9. 10. füzet. Budapest, 1899. Gerlach és Schenk kny. Nagy 4-r. 161—200 l. Műmellékletekkel. Egy füzet ára 2 frt 10 kr.

— DANTE ALIGHIERI. A paradicsom. (Az isteni színjáték harmadik része.) Fordította s jegyzetekkel és magyarázatokkal kísérte *Szász Károly*. Budapest, 1899. Hornyánszky Viktor kny. Kis 8-r. XIII, 1, 424 l. (A m. tud. Akadémia könyvkiadó vállalata. Új folyam. XXXVIII. köt.)

— DARNAY KÁLMÁN (Szentmártoni). Magyarország őskora. Pozsony, 1899. Wigand F. K. kny. 8-r. 143 l. (Tudományos Zsebkönyvtár, 37—38. sz.)

— D'ARTAGNAN. Régi magyar társasélet. Előszóval ellátta *Porzó*. I. II. kötet. Budapest, 1899. Athenaeum kny. 8-r. XIV, 479 l., 2, 518 l.

— DIVALD KORNÉL. A felsőmagyarországi renaissance építészet. Budapest, 1899. Pátria kny. 2-r. 48 l. Harminczkilencz képpel.

— DOBY ANTAL (Feöldi). Bárány Perényi Zsigmond, a magyar nemzet dicső vértanújának élete. Kiadja a Perényi-emlék-alap gyűjtő bizottsága. 1899. október 24. Nagy-Szöllős, 1899. Doktor István kny. 8-r. 23 l. Arczképpel. Ára 1 korona.

— DUDÁS GYULA. A borsódi és katymári Latinovits-család története. Zombor, 1899. Bittermann Nándor és fia kny. 8-r. 35 l. Egy címer-képpel.

— EJURY JENŐ. A római senatus. Pozsony, 1899. Éder István kny. 8-r. 4, 170 l.

— EMLÉKBESZÉDEK a M. Tud. Akadémia tagjairól. Szerkeszti a főtítár. Kilenczedik kötet. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1899. Athenaeum kny. 8-r. 2, 389 l.

— ENDRÓDI SÁNDOR. Századunk magyar irodalma képekben. Széchenyi föllépésétől a kiegyezésig. Az Athenaeum irod. és ny. r. t. kiadása. Budapest, 1900. Athenaeum kny. Kis 8-r. XI, 2, 472 l.

— ÉRDUJHELYI MENYHÉRT. A kalocsai érsekség a renaissance-korban. (A kalocsai főegyház. hatóság jóváhagyásával.) Zenta, 1899. Kovásevits Ottó kny. 4-r. 288 l. Ára 7 kor.

— ÉVKÖNYVE (Az alsófehérmegyei történelmi, régészeti és természet-tudományi egyesület tizedik—). A választmány megbízásából szerkeszti dr. *Kóródy Péter* teológiai tanár, egyleti titkár. Gyulafehérvár, 1899. Püspöki lyceum kny. 8-r. 85 l. Tíz képpel és egy tervrajzzal.

— ÉVKÖNYVE (A Hunyad-megyei történelmi és régészeti társulat tizedik—). Az ig. vál. megbízásából szerkesztette *Veress Endre* társulati titkár. Déva, 1899. Hirsch Adolf kny. 8-r. 2, 168 l. Öt képpel és egy hasonmással.

- EZERNYOLCZSZÁZNEGYVENKILENCZ — KILENCZVENKILENCZ. Emléklapok a selmeczbányai honvédszobor leleplezésére. Szerk. *Kuti István*. Selmeczbánya, 1899. Joerges Á. özv. és fia kny. 2-r. 2, 74 l.
- FALLENBÜCHL FERENCZ. Otrokocsi Főris Ferencz élete és irodalmi működése. Esztergom, 1899. Buzárovits Gusztáv kny. 8-r. 47 l.
- FÁRI ANTAL. A hódmező-vásárhelyi takarékpénztár keletkezése és fejlődése, 1868—1898. Hódmező-Vásárhely, 1899. Részvény-nyomda. 8-r. 79, 62 l.
- FARKAS IMRE. Árpád és a honalapítás története. Budapest, évn. Nagy Sándor kny. 8-r. 61 l. Nyolcz képpel.
- FARKAS JÓZSEF. A magyarországi protestáns egyház története. A gymn. VIII. osztálya számára. Második javított kiadás. Kiadja a duna-melléki ev. ref. egyházkerület. Kecskemét, 1899. Tóth László kny. 8-r. VIII, 143 l. Ára 80 kr.
- FERENCZ JÓZSEF. Unitarius kis tükör, vagyis az unitarius egyház története, hitelvei, egyházalkotmánya és szertartásai rövid foglalatlja. Harmadik átdolgozott kiadás. Kolozsvár, 1900. Stein János kny. 8-r. 197 l. Ára 80 kr.
- FONYÓ PÁL. A katolikus egyháztörténet elemei. Tizedik kiadás. Pozsony, 1900. Éder István kny. 8-r. 48 l.
- FÖLDES GÉZA. A világ története. Polgári és felsőbb leányiskolák számára. Budapest, 1899. Lampel Róbert. 16-r. 95 l. Ára 40 kr.
- FÖLDES GÉZA. A világ története. Polgári és felsőbb leányiskolák számára. Budapest, 1900. Wodianer F. és fiai. 8-r. 48 l.
- FÖLKER JÓZSEF. Mohács története. Mohács, 1900. Rosenthal Márk kny. 8-r. 2, 188 l.
- FRAKNÓI VILMOS. Werbőczy István életrajza. Budapest, 1899. A M. Tört. Társulat kiadása. Franklin-társ. kny. 8-r. 2, 380 l. Tizenegy önálló melléklettel s a szövegbe nyomott számos képpel. (Magyar Történeti Életrajzok XV. évf. 1—3. füz.)
- GAÁL MÓZES és HELMÁR ÁGOST. Magyarország története és az osztrák-magyar monarchia politikai földrajza. Második javított kiadás. Második lenyomat. Pozsony, 1899. Éder István kny. 8-r. 8, 150 l. Két térképpel.
- GAUSS FRIGYES KÁROLY levelezése, 1. *Bolyai Farkas*.
- GERÉB JÓZSEF. A rómaiak története; 1. *Marczali Henrik*.
- GESTA ROMANORUM. Fordította *Haller János*. Kolozsvár, 1695. Kiadta *Katona Lajos*. Budapest, 1899. Franklin-társ. kny. Kis 8-r. 513, 1 l. Egy hasonmással. (Régi magyar könyvtár, XVIII. köt.) Ára 4 kor.
- GYÖRGY ENDRE. Emlékbeszéd *Gladstone W. E.* akadémiai tagról. (Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1899. nov. 27-iki összes ülésén.) Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1899. Athenaeum kny. 8-r. 30 l. (A m. tud. Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott Emlékbeszédék, X. köt. 3. sz.) Ára 30 kr.
- GYULAI PÁL. Vörösmarty életrajza. Ötödik kiadás. Budapest, 1899. Franklin-társ. kny. 8-r. 4, 240 l. (Jeles írók iskolai tára, LXII.) Ára 1 frt 20 kr.
- HAJNIK IMRE. Egyetemes európai jogtörténet a középkor kezdetétől a francia irtadalomig. Középkor. Ötödik javított kiadás. Budapest, 1900. Athenaeum kny. 8-r. IV, 390 l. Ára 4 frt.
- HALLER JÁNOS. Gesta Romanorum; 1. *Gesta*.
- HAMVAY ÖDÖN. Az aradi tizenhárom. Budapest, 1899. Deutsch Zsigmond és társa kny. 8-r. 249 l. Ára 1 frt 20 kr.
- HEGEDŰS ISTVÁN. Emlékbeszéd *Abel Jenő* lev. tagról. (Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1899. decz. 18-iki összes ülésén.) Kiadja a M.

Tud. Akadémia. Budapest, 1900. Athenaeum kny. 8-r. 27 l. (A m. tud. Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott Emlékbeszédek, X. köt. 4. sz.) Ára 60 fill.

— HEINLEIN ISTVÁN. Vázlatok a Deinomenidák kulturpolitikájának történetéhez. Szombathely, 1899. Seiler Henrik utódaí kny. 8-r. 50, 3 l.

— HELMÁR ÁGOST. Magyarország története stb. I. *Gaál Mózes*.

— HERMAN OTTÓ. A magyar ösfoglalkozások köréből. Budapest, 1899. Pesti Lloyd kny. 8-r. 96 l. Hatvanegy rajzzal és két színes műlappal. Ára 50 kr.

— HISTOIRE de la société forestière nationale. Budapest, 1899. Pátria kny. 8-r. 27 l.

— HORVÁTH ÖDÖN. Petöfi Eperjesen. Eperjes, 1899. Kósch Árpád kny. 8-r. 27 l.

— HUBER ALFONZ. Ausztria története. Atdolgozta *Baróti Lajos*. Átnázte *Pauler Gyula*. Első kötet. Budapest, 1899. Hornyánszky Viktor kny. Kis 8-r. VI, 1, 528 l. (A m. tud. Akadémia könyvkiadó vállalata. Új folyam. XLI. köt.)

— ILLÉS JÓZSEF. Az Anjoukori társadalom és az adózás. Budapest, 1899. Politzer Zsigmond kny. 8-r. 90 l. Ára 1 frt 20 kr.

— JÁNOSI BÉLA. Az aesthetika története. A m. tud. Akadémiától a Gorove-díjjal jutalmazott pályamű. I. A görögök aesthetikája. Budapest, 1899. Hornyánszky Viktor kny. Kis 8-r. VI, 1, 504 l. (A m. tud. Akadémia könyvkiadó vállalata. Új folyam. XXXIX. köt.)

— JEGYZÉKE azon koszorúknak, a melyek az 1848—49 évi szabadságharc aradi tizenhárom vértanuja halálának ötvenedik évfordulóján, 1899 évi október hó 6-án, Arad szab. kir. város közönsége által tartott gyász-emlékünnap alkalmával a vértanuk emléksobrára és a kivégzés helyén letétettek. Arad, 1899. Aradi nyomda r. t. kny. 8-r. 15 l.

— JIRECSEK (Constantin—). Die Bedeutung von Ragusa in der Handelsgeschichte des Mittelalters. Wien, 1899. C. Gerold's Sohn. 8-r. 88 l. Ára 75 kr.

— JORDÁN KÁROLY (Szentgyörgyi). A katolikus egyház történelme. Kilenczedik kiadás. Szatmár, 1899. Pázmány sajtó. 8-r. 151 l.

— KARA GYÖZÖ. Az aradi gyásznap. Arad, 1899. Révész Nándor kny. 8-r. 24 l. Ára 10 kr.

— KARÁCSON IMRE. Szent Imre herczeg. Élet- és jellemrajz. Függetlenül a szent Imréről szóló himnuszok. Az esztergomi egyházi főhatóság engedelmével. Kiadja a Szent-István-Társulat. Budapest, 1899. Stephaneum kny. Kis 8-r. 152 l. Ára csinos vászonkötésben 1 frt 20 kr.

— KARÁCSONYI JÁNOS. Az aranybulla keletkezése és első sorsa. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1899. Athenaeum kny. 8-r. 30 l. (Értekezések a tört. tudományok köréből. XVIII. köt. 7. sz.) Ára 30 kr.

— KÁROLY JÁNOS. Fejér vármegye története. A megye közönsége iránti tiszteletből írta —. Magyarország ezeréves fennállásának ünnepére kiadja Fejér vármegye közönsége. III. köt. Székesfejérvár, 1899. Csitári K. és társa kny. 8-r. XXVIII, 1, 592, 1 l. Egy térképpel, négy genealogiai táblával s a szöveg közé nyomott képekkel.

— KAZINCZY FERENCZ levelezése. (K. F. összes művei. Harmadik osztály.) A m. tud. Akadémia irodalomtört. bizottsága megbízásából közzéteszi *Váczy János*. IX. köt. 1811. jul. 1. — 1812. jun. 30. Budapest, 1899. A m. tud. Akadémia kiadása. Athenaeum kny. 8-r. XXXI, 614 l. Ára 5 frt.

— KAZINCZY FERENCZ levelei. Szemelvények. Közzéteszi *Váczy János*. Budapest, 1899. Wodiáner F. és fiai kny. 8-r. 79 l. (Magyar könyvtár, 130. sz.) Ára 15 kr.

— KAZINCZY FERENCZ. Pályám emlékezete. (Szemelvények.) Kiadta és bevezetéssel ellátta *Balassa József*. Budapest, 1899. Wodiáner F. és fiaí kny. 8-r. 64 l. (Magyar könyvtár 135. sz.) Ára 15 kr.

— KÉRY GYULA. A magyar szabadságharc története napi krónikákban. (1848.) Budapest, 1899. Franklin-társ. kny. 8-r. 772 l. Ára 4 frt.

— KEUTGEN F. Urkunden zur städtischen Verfassungsgeschichte, (Ausgewählte Urkunden zur deutschen Verfassungsgeschichte, I.) Berlin, 1899. E. Felber. 8-r. XXXVII, 224 l.

— KISS ÁRON. A magyarok története kapcsolatban a világtörténet nevezetesebb eseményeivel. Budapest, 1899. Egyetemi kny. 8-r. 87 l.

— KOMÁRIK ISTVÁN. Magyarország oknyomozó története. A közép-foku iskolák VIII-ik osztálya részére. Kalocsa, 1899. Jurcsó Antal kny. 8-r. 199 l. Ára 3 korona.

— KOSSUTH LAJOS iratai, VII. köt. Történelmi tanulmányok. Első rész: Levelek, jelentések és utasítások. Második rész: Napló (1866). Harmadik rész: Értekezések. Mellékletek. Sajtó alá rendezte *Kossuth Ferencz*. Budapest, 1900. Athenaeum kny. Nagy 8-r. VIII, 441 l. Ára 5 frt.

— KÖVÁRY LÁSZLÓ. A magyar unitáriusok története a XVIII. és XIX. században, emlék- és életiratokban. Első füzet. Kolozsvár, 1899. Ajtai K. Albert kny. 8-r. 4, 92 l. (Lenyomat a *Keresztény Magvető* 1898 és 1899 évi folyamából.)

— LÁNG MIHÁLY és PERES SÁNDOR. A magyar irodalom ismertetése. Második javított kiadás. Budapest, 1899. Egyetemi kny. 8-r. 77 l.

— LAUSCHMANN GYULA. A székesfejérvári színészet multja. Székesfejérvár, 1899. Csitári és társa kny. 8-r. 102 l.

— LAZÁR ISTVÁN. Alsófehér vm. magyar népe; I. *Monografiája*.

— LENDVAI MIKLÓS. Temes vármegye nemes családjai. Kiadja a *Délmagyarországi tört. és rég. muzeum-társulat*. II. köt. Budapest, 1899. Budapesti Hírlap kny. 4-r. IV, 178 l. Huszonöt színes czímer-táblával.

— LOSER J. Istoria agricole. Retipárire din *Telegraful Român* a 1896—99. Nagy-Szeben, 1899. Egyházmegyei kny. 8-r. 4, 176 l.

— LUSCHIN von Ebengreuth (Arnold —). Grundriss der österreichischen Rechtsgeschichte. Bamberg, 1899. C. Bodmer. 8-r. XIII, 361 l. Mellékletekkel. Ára 6 m.

— MADAUNE abbé. A katolicizmus újjászületése Angolországban a XIX. században. Francia eredetiből a harmadik kiadás után fordította és kiadja a budapesti növendék papság magyar egyházirodalmi iskolája. Budapest, 1899. Szent-István-társ. Nagy 8-r. XXIV, 532 l. Ára 2 frt 50 kr.

— MAHLER EDE. II. Ramses az exodus fáraója. (Olv. a M. Tud. Akadémia II. osztályának 1899. okt. 16-án tartott ülésén.) Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1900. Athenaeum kny. 8-r. 26 l. (Értekezések a tört. tudományok köréből, XVIII. köt. 9. sz.) Ára 75 fill.

— MANGOLD LAJOS. Világtörténelem. Polgári fiúiskolák számára. Negyedik változatlan kiadás. Budapest, 1899. Franklin-társ. kny. 8-r. 280 l. Tizenkét térképpel.

— MARCZALI HENRIK. Nagy Képes Világtörténet. Áldassy Antal, Borovszky Samu, Fogarassy Albert, Geréb József, Goldziher Ignác, Gyomlay Gyula, Mika Sándor közreműködésével szerkeszti —. III. köt. A rómaiak története. A legújabb kutatások nyomán írta *Geréb József*. Budapest, (1899.) Kiadják Franklin-társulat, Révai testvérek. Franklin-társ. kny. 8-r. XX, 680 l. Számos képpel, műmelléklettel és térképpel.

— MARGALITS EDE. Horvát történelmi repertorium. A M. Tud. Akadémia tört. bizottságának megbízásából írja —. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Első kötet. Budapest, 1900. Athenaeum kny. 8-r. XXIV, 733 l. Ára 15 kor.

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1900 évi apr. hó 5-én d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének
jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Gróf Teleki Géza elnöklete alatt dr. Pauler Gyula alelnök, dr. Angyal Dávid, dr. Békefi Remig, dr. Borovszky Samu, id. Daniel Gábor, dr. Erdélyi Pál, dr. Illéssy János, báró Nyáry Jenő, dr. Thallóczy Lajos vál. tagok, Nagy Gyula titkár, Barabás Samu jegyző.

Elnök az ülést megnyitván, jegyzőkönyv-hitelesítőkül id. Daniel Gábor és dr. Illéssy János vál. tagokat kéri fel.

Napirend előtt —

38. Nagy Gyula titkár bejelenti Majláth Béla ig. vál. tagnak a mult mart. hó 23-án bekövetkezett halálát, kegyelettel emlékeztén meg az elhunytól, kiben társulatunk egyik régi ügybuzgó tagját veszítette el s indítványára —

a vál. a megboldogult elhunytán érzett fájdalmát jegyzőkönyvbe iktatja s elhatározza, hogy családjához részvétirat intéztessék.

39. Jelenti továbbá, hogy a nápolyi Tudományos Akadémia elnöksége táviratban tudatta társulatunk külföldi tiszteleti tagjának Capasso Bertalannak, a nápolyi levéltárak intendánsának ugyan-
csak mart. hó 3-án történt halálát s hogy társulatunk elnöksége levelben fejezte ki részvétét elnöke elvesztése felett az akadémiának.

Kegyeletes tudomásul vétetik.

Napirend során —

40. Előterjeszti az új tagajánlásokat, mely szerint ajánltatnak *évd. r. tagokül 1900-tól:* Barthos Indár tanárjelölt Kolosvárt, Faragó László tanárjelölt Kolosvárt (mindkettőt aj. Buday Árpád), Csák Czirjék Alajos a minorita-rend tart. főnöke Aradon (aj. Schönherr Gyula), Földényi Mihály kereskedő Aradon (aj. Nyáry Béla), Nagy Géza bölcs. hallgató Kolosvárt, Novák Rózsika Kolosvárt (mindkettőt aj. Kovács István), Wiesinger Károly áll.

reálisk. tanár Sümegen (aj. Loysch Ödön), az Orsolya-zárda Nagyszombatban (aj. Nagy Gyula.)

Megválasztatnak.

41. Illéssy János dr. vál. tag »Uti naplók a Jászkunságról 1703-ból« cz. tanulmányát szabad előadásban mutatja be, mely — a »Századok«-ban jelenik meg.

42. Titkár felolvassa a pénztárnok 1900 évi mart. havi kimutatását, mely szerint

összes bevétel volt	4172 kor. 97 fill.
» kiadás	1599 » 46 »
maradvány	2573 kor. 51 fill.
a mihez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztárnál folyó számlákon levő	7346 kor. 57 fill.

követelést, 1900. mart. 31-én összesen 9920 kor. 08 fill. készpénz áll a társulat rendelkezésére, miből azonban a Szolnok-Doboka vármegye által 400 koronás alapítványának második és utolsó részlete gyanánt befizetett 200 korona tőkésítendő.

A kimutatás tudomásul vétetvén a jegyzőkönyvhöz csatoltatik; a tőkésítendő 200 koronán pedig, annak megfelelő névértékben 4.50/0-os magyar jelzálog- és hitelbanki záloglevél vásárlása elhatároztatik.

43. Jelenti, hogy a P. H. E. Takarékpénztárnak 10,415,1900. sz. értesítése szerint 800 korona a f. évi 32 jk. p. alatt kelt vál. határozatnak megfelelőleg tőkésített.

Szolgál tudásúl.

44. Előadja, miszerint Majorossy János érseki helynök 1175/1900. sz. a. a kalocsai érseki egyházmegye 1900 évi névtárát beküldötte a társulatnak.

Köszönettel tudomásul vétetik.

45. Előterjeszti a Budapesti Ujságírók Egyesületének f. évi mart. hó 4-én a társulathoz intézett levelét, melyben könyvtára számára a társulati kiadványok egy-egy példányának megküldésére kéri a társulatot.

A f. évtől kezdve a »Századok« s »Magyar Történeti Életrajzok« egy-egy példányának megküldése elhatároztatik.

Több tárgy nem lévén elnök az ülést eloszlátja.

Kelt mint fent.

Gr. Teleki Géza s. k.
elnök.

Barabás Samu s. k.
jegyző.

Hitelesítjük: *id. Daniel Gábor* s. k. *Dr. Illéssy János* s. k.
vál. tag. vál. tag.

GR. RÁKÓCZI ERZSÉBET MINT KÖLTŐ.

A férfias jellemű, a határozott, erőlelkű, akaratos, daczos fejű úrasszony; a szarvasok, őzek, erdeiek, hiúzok fáradhatatlan kergetője, lövöldözője, vadászhalókkal elfogója, a *kis-tapolcsányi Diánna*: Rákóczi Erzsébet, — mint lány, epedő, panaszos dalú költő? . . . Ki képzelte volna valaha ezt! . . . Pedig mégis úgy van. Zboró, Kis-Tapolcsány, Hrussó úrnője, a keményfajú Rákócziak büszke leánya, fiatal menyecske korában zengő húrokat pengetett, a múzsáknak hódolt. Hiába: »Ἔρος ἀνίκητε μάγαν« = a szerelem legyőzhetetlen hatalom, — mondja Sophokles, — legyőzhetetlen még az olyan energikus természetek számára is, a minő Erzsébet úrasszony vala.

Rákóczi Erzsébet — ez a behatóbb tanulmányozásra már csak a saját, nagy számban fenmaradt leveleiből ítélve is igen érdemes, eredeti, régibb úrnőink közt is párját ritkító nőalak, — a fejedelmi Rákóczi-ház ifjabb, grófi ágából eredt. Az ő ereiben is fejedelmi vér csörgedezett ugyan, dédunokája lévén Rákóczi Zsigmond erdélyi fejedelemnek, azonban I. Rákóczi Györgytől már nem származott, hanem az ifjabb fiunak, a gráczai egyetem jezsuita tanárai és a hatalmas hittérítő Pázmány Péter befolyása alatt katholizált gr. Rákóczi Pál országbírónak Hetesi Pethe Annától való unokája, s a Várad külvárosában török kardok alatt 1664 május 18-án hősi halált halt nagyvitéz gr. Rákóczi László sárosi főispánnak, Nagymihályi Bánffy Erzsébettől született egyetlen leánya vala. A Rákócziak ifjabb ága ő benne halt ki 1707-ben.

A fajszeretet, a családi összetartás, a fejedelmi ággal

való vérségi kapocs hű ápolása, a vallási és politikai pártállásbeli különbség daczára is, nagyon élénken élt ezen ág tagjaiban, különösen Pál grófban, — a ki ifjabb testvéri odaadó bizodalommal mondhatni: engedelmességgel csüngött bátyja I. György fejedelem akaratán, minden, a családot és családi vagyont érintő ügyben, — továbbá szintoly élénken megvult Erzsébet grófnőben is, a ki igazi jó nagynénei, sőt anyai szeretettel viseltetik vala fiatal öcscsei, Rákóczi Juliánka hercegisasszony és II. Rákóczi Ferencz fejedelemfiu iránt. Lelkének e nemes vonásáról mindjárt alább.

Mikor Pál fia, gr. Rákóczi László, Váradon 1664 tavaszán elesett: egyetlen gyermeke, Erzsébet, még csak 9 éves leányka vala. Ott éldegélt, gyászos özvegyiségbe borult — s férjét nemsokára a halálba követett — édes anyjával, a Bars megye északi részén fekvő, regényes környezetű kis-tapolcsányi kastélyban, a melyet ez férje-urával csak két év előtt építtetett át nagyszerűen, négyszögben, köröskörül karcsú kőoszlopos folyosókkal; benne száznál több terem és szoba. A kastély fölött egy ormon a hrussói vár, körülötte lombkoszorúzta bérczek, vadakban bővös erdők: 33,000 holdas gazdag uradalom. De e nagyanyai, Hetesi Pethe-örökséget képezett váron, kastélyon, uradalmon kívül az árván maradt kis Rákóczi Erzsike örökösödék atyja után az ősi Rákóczi-jószágok mellett még a Zsigmond fejedelem dús szerzeményeiben is: úgymint az óriási terjedelmű makoviczai (Zboró) uradalomban, Szerencs, Ónod, Hernád-Németi, Sajó-Szentpéter, Debrő, Megyaszó, Tarczal, Zombor, Mád, Ond stb. zempléni, borsodi és hevesi Rákóczi-birtokokban, a mennyire ez utóbbiakra nézve György fejedelem, öcscsét Pál grófot, sárosi, makoviczai részekkel cserében ki nem elégíté, úgy, hogy az ifjabb ág birtokai inkább Sáros megyében, Zborón és a táján tömörülnek vala, a Tokaj-Hegyallyán részükről is megtartott nagybecsű híres szőlők mellett.

A serdülő korú Erzsébet grófnő ekkép egyike volt Magyarország leggazdagabb s egyúttal legelőkelőbb parthieinak. Ugyancsak környékezték is a szép, ép, eleven, friss, barna leánykát a főrangú udvarlók. akár zborai, akár kis-tapolcsányi

kastélyában tartózkodott, sőt már Pozsonyban is, a hol az apáczáknál buzgón vallásos neveltetésben részesül vala, — de a rokon családokhoz a városba gyakorta ki-kijárt.

Mint afféle nagy parthiet, s még hozzá árva leányt, azon idők szokása szerint igen korán férjhez vivék, már 15—16 éves korában. A szerencsés vőlegény, ki a tapasztalatlan, tanácstalan gyermekleány tetszését megnyeré (alkalmasint pozsonyi ismeretség), gr. Erdődy Imre tárnokmester fia, Erdődy Ádám volt, a Nagyszombat környéki Szomolyán várának egyik ura. De bizony ez a szép lovagvár csakhamar a szomorú családások, szenvedések tanyájává, valódi börtönévé vált az életvidám, viruló Rákóczi-leánynak, a boldogtalan Erzsébetnek, a ki a beteges, hervadozó, *semi-vir*, és még ehhez: eleven, de ártatlan ifju nejét rettenetesen féltő férj mellett csak *hiába* epedett. Szegény Rákóczi Erzsébet 18 éves korában már kimondhatatlanul szerencsétlennek érzé magát *ilyen férj* oldalán.

Melyik évben szabadítá meg őt e szomorú rabságából hites urának halála? és mikor ment másodszer férjhez az elhunytnek unokatestvéréhez, gr. Erdődy Györgyhez, a későbbi országbíróhoz, a ki szintén Szomolyánban tartotta otthonát? — az Erdődy grófok hiányos dátumú nemzedékrendjeiből pontosan kihüvelyezni nem lehet. Annyi bizonyos, hogy Rákóczi Erzsébet az 1680-as évek elején már *gr. Erdődy Györgyné* volt, s a mikor e második hitvestársa, mint Thököly Imre fejedelemnek id. b. Bercsényi Miklós generálissal, gr. Czobor Ádámmal, gr. Homonnay Zsigmonddal együtt kényszeregett híve, 1683 őszén, a bécsi török vereség után visszavonuló kurucz tábort követve, Lengyelországba menekült: egy darabig a felesége sárosi jószágán, Zborón vonta meg magát.

A nemes lengyel király, Sobieski III. János azonban már 1684 elején amnistiát szerzett I. Lipótnál e hozzá menekült magyar főuraknak, kik büntetlenül térhettek haza, s magokat igazolván, méltóságaikba visszahelyeztettek. Ekként Erzsébetnek is megint nyugalma lett volna férjével, — mindazáltal, mint az előbbi, úgy e második házassága is áldatlan, gyermektelen maradt, és boldognak sem volt mondható. Olyan férfias lelkületű, erélyes asszony, mint Rákóczi Erzsébet,

a maga lábán szeretett járni, rangjához mért, nagy, népes udvart tart vala, s kedvteléssel élt sport-szenvedélyeinek: lovagolt, szánkázott, kocsikázott, nyilazott, puskázott, vadászott a kis-tapolcsányi erdőkben, — hol a kastély folyosói még ma is telvék az ezen délczeg Diánna kezeitől 200 év előtt elejtett szarvasok agancsaival. Férje nem akart engedni neki ily szabad életet, s e miatt gyakran zsörtölődtek. György úr a hitvese saját, külön háztartásába is beleszólt, s egyik-másik főember-szolgáját el akará kergetni, — Erzsébet daczos feje pedig ezt már csak azért sem engedte. Kivált az egyhangú, unalmas Szomolyán szűk falai közt ülni nem szeretett; s ha egyszer levehette magát Kis-Tapolcsányba vagy Zboróra, — *férje ugyan várhatta vissza!*... Igy vala ez kivált az 1690-es években.

Különben Erzsébet a mily szenvedélyes vadász Diánna, ép oly szűzies, tiszta erkölcsű Diánna s mély vallásos érzületű nő volt, kinek lelke teli nemes gondolkodással. Bármennyit zsörtölődtek, pörlekedtek is: hűtlenséggel sohasem vádolhatta őt férje s nem is vádolta. Csakhogy, különböző természetűek lévén, nem tudtak összeférni. — A buzgó vallásosságú Erzsébet Kis-Tapolcsányt Mária-sodalitást alapított a maga védnöksége alatt, a melynek tagjaivá fiatal Rákóczi-rokonait is beiratta. E kedves rokonok, név szerint Ferencz és Juliánka iránt — mint említők — Erdődyné a legmelegebb vérségi, nagynénei szeretetet táplálá. Kisded koruktól fogva ismeri vala őket Zborórúl, hol többször együtt nyaraltak, továbbá Sárospatakon, Szerencsen, Munkácson anyjuknál tett látogatásaiból, a tokaji szüretekről, és 1683 végéig Thököly fejedelem udvarából, hol tudvalevőleg a Rákóczi-árvák is jelen voltak édes anyjokkal, Zrínyi Ilonával. Mikor pedig ez, az idők rosszra fordultával, gyermekeivel Munkács várába zárkózott, s az előnyomuló császári seregek a Rákóczi-árvák többi várait (Ledniczét, Makoviczát, Regéczet, Szerencset, Tokajt, Sárospatakot stb.) egymásután foglalták el s jószágaikat iszonyúan dúlva pusztíták: Rákóczi Erzsébet volt az, a kinek hű rokoni szíve nem tudott nyugodni; erélyesen közbenjárt ártatlan kis öcscsei érdekében a cs. tábornokoknál, majd, hogy ez nem használt, Bécsben a ministerek-

nél és magánál a császárnál;¹⁾ sőt Sobieski királyt is megkereste: lépjen közbe az árvák javára.

Midőn pedig a gyermekek már felserdülének, Juliánka férjhez mene gr. Aspremont tábornokhoz, és e derék férfiúnak sikerült kis sógorát Ferenczet Kollonics cardinális és a jezsuiták körmei közül kiszabadítani, majd magyarországi jószágaiba, sárosi örökös főispánságába (melyet addig Erzsébet férje, György úr kezelt mint administrator) beültetni és végre megházasítani: ekkor a hű nagynéni kiterjeszté anyai szeretetét Ferencz búbájos szépségű, még csaknem gyermekleánykorú, 16 éves feleségére, Hesseni Sarolta-Amália fejedelemnőre is, és egészen boldognak érezé magát, ha e fejedelmi vér ifju rokonai kis-tapolcsányi kastélyában időztek. Ezek is, Aspremont is melegen vizsontszerették őt, annyira, hogy Rákóczi, midőn nejeinek lebetegedését várná: első magzatjukat megszülni Kis-Tapolcsányra vitte őt, szeretett nagynénje hű ápolása, gondozása alá. És II. Rákóczi Ferencz elsőszülött fia 1696 május 28-án csakugyan itt jöve a világra.²⁾

Azután is és azelőtt is (1694 óta) gyakran és több ízben hosszabban időzének e fejedelmi rokonok, Aspremontékkal együtt, nagynénjőknél Kis-Tapolcsányt, s innét látogatta Sarolta herczegnő a vihnyei fürdőket is.

Erzsébet asszony ekkor már búcsut mondott a szomorú Szomolyán várának, — a nélkül hogy férjétől elvált volna. De visszamenni oda, szenvedései helyére, — nem akart. Erdődy György, miután a saját könyörgései nem használtak, 1695 végén reá bírá Kollonics érseket: idézze maga elé Pozsonyba a makranczos házastársat, és beszéljen a lelkére, parancsoljon reá, hogy térjen vissza Szomolyánra a hites urához. Erzsébet asszony a primás és mindenható főminister parancsára 1696 januárban föl is utazott Pozsonyba, — csakhogy Rákócziék (Ferencz, Sarolta, Juliánka) kíséretében, sőt fegyveres segítségül még *generálist* is vitt magával, — a souverain családból származó s az udvarnál nagy befolyású *Aspremont* sógort.

¹⁾ *Thaly Kálmán*: II. Rákóczi Ferencz ifjusága, 2-ik kiad. 79—80. II.

²⁾ U. o. 264. 1.

Kollonics bibornok keményen fogta a dolgot Erzsébettel; órák hosszat nyaggatta, kapacitálta, fenyegette őt: menjen vissza szépen Szomolyánra és éljen együtt hites férjével. Ám a Rákócziak leánya minderre csak a fejét rázta, — előadva viszontag a maga súlyos panaszait Erdődy György uram ellen. a kinek megalázó bánásmódját el nem tűrheti, annyit szenvedett tőle már. Kollonics nem bírhatván az akaratos asszony-nyal, — utoljára haragra lobbant és reá ijesztett: *kolostorba záratja őt*, ha nem megy Szomolyánba. Holnapig gondolkodjék rajta: vagy Szomolyán, vagy a zárda, — válaszszon! . . .

Erzsébet gondolkodott, a Rákóczi-rokonsággal is tanácskozott; és másnap nagybátran kijelenté a hatalmas főpapnak, hogy *ő inkább a kolostort választja*; csak négy-öt napi szabadságot kér, hogy Kis-Tapolcsányról a szükséges holmiit felhozhassa, — azután, ha meg kell lenni, ám csukják apácza-zárdába, de a férjéhez vissza még se megy! . . .

Kollonics fejét csóvált; s a makacsfejú asszony győzött: elment bíz ő Tapolcsányra, azonban *állandó lakásra*, s Aspremont sógor az udvarnál kijárválta, hogy mégsem zárták kolostorba. Tiltakozott Erzsébet is, — az igaz, — hogy ő ilyesre okot sohasem adott!¹⁾

Ime, ilyen asszony vala Rákóczi Erzsébet. — Utoljára azonban, úgy akará a sors, 11—12 esztendővel ezután, mégis a férje egyik horvátországi birtokán, a távoli *Száva-Újváron* (Novi) hajtá örök álomra bujdosó fejét, — mivel, mint hű császárpárti főúr hitvese, úgy bujdosott vala oda 1703 őszén Kis-Tapolcsányról, s épen a kedves öcscsének, II. Rákóczi Ferencznek diadallal előnyomuló kurucz hadai elől. Mikor azután az 1706-iki fegyvernyugvás alatt Rákóczi és neje, a szép Sarolta, épen a kis-tapolcsányi kastélyban, boldogságuk régi tanyáján, élveznék a viszontlátás édes napjait: jószágai kezelőjétől, b. Szirmay István békebiztostól, levelében a sóvárgott hazajövetel szándokával, megkérdezé Erzsébet: tudósítsa őt, vajjon mint érez irányában öcsce, a fejedelem, *Rákóczi?* . . . Szirmay őszintén felelé: »*A vér nem változott vízzé*«, — úgy

¹⁾ Az idevonatkozó iratokat gyűjteményemből közzé tette Szerémi.

érez. Jöjjön csak vissza bátran s minélelőbb Nagyságod; »mert akármennyire bujdossék is, a Száva vize sem mossa le Nagyságodról a Rákóczi nevet!«

És ámbátor Erzsébet már egyik régebbi levelében is epedve sóhajtott föl: »*Jaj, hadd szabadúlhassunk meg innen hamarább, kedves édes hazánkba!*« . . .¹⁾ mégsem térhetett többé soha vissza, szegény. Mikoron azután helyette 1708 elején halálának híre érkezett meg a kuruczok közé: Rákóczi Ferencz egész fejedelmi udvarát gyászba öltöztette kedves rokonáért.

*

A fentebbiek nem akarnak életrajzúl tekintetni, csak némi tájékoztatásúl kívánnak szolgálni egy rendkívüli nő jelleme megértéséhez.

És most lássuk ezt az erőslelkű, kemény asszonyt, mint érzelmes poetrixet.

Dr. *Merényi Lajos* úr, tudós tagtársunk, a hg. Esterházy-¹⁾ iz kismartoni családi levéltárának hazai történelmünkért minden érdeklődő igazgatója, a hg. Esterházy Pál nádorhoz szóló missilis-leveleket rendezgetvén, *Rákóczi Erzsébettől* írottat 15 darabot talált ezek között, s az egyikben egy *költeményt*, melyet mint az azon idők költői ereklyéinek bűvárával és gyűjtőjével, szíves volt velem másolatban közölni, ő maga is kiváló figyelemmel kísérvén a tapolcsányi Diánna érdekes egyéniségét. A nem kis meglepetéssel és örömmel vett küldeményről még további tájékoztató nyomozásokat kértem s kaptam azután tőle. Ezek eredményéből kiderül, hogy Rákóczi Erzsébet Esterházy Pállal — még mint bányavidéki tábornokkal — fiatal korától fogva bizalmas barátságban s levelezésben állott, egészen majd csaknem haláláig. Erőtelmes, nagybetűs, characteristikus vonásokkal papírra vetett sajátkezű levelei elsejét 1671. szept. 12-én — tehát alig 16 éves gyermekleány (vagyis *gyermek-menyecske*) korában írja hozzá Szomolyán várából, s az utolsót 33 esztendő múlva, 1704 decz. 20-án Száva-Újvárról, horvátországi bujdosása szomorú

¹⁾ Száva-Újvárról, 1704. okt. 17-ről, hg. Esterházy Pál nádorhoz. (*Eredeti levél* a kismartoni hercegi levéltárban.)

helyéről. És a már a legelső levélben megcsendülő bizalmas hang, annyi éven, annyi évtizeden keresztül is mindvégig megmarad. Látnivaló, hogy a köztük szövődött őszinte barátság egész életükre kiterjedő volt.

Ama legelsőnek *szomolyáni* hely-dátuma mutatja, hogy a serdülő Erzsébet már akkor *gr. Erdődy Ádámné* vala. Azon évben (1671-ben) kellettek össze, hacsak föl nem tesszük, hogy talán még előbb, mint 15 éves leányka ment férjhez, mint kortársai közül nem kevesen.

A korai férjhezmenetelt azonban ő nála csakhamar követte a korai boldogtalanság. Az élete 18-ik évében levő, életvidor, virulásnak indult, mulatni szerető menyecske már keservesen panaszolkodik bizalmas ismerőseinek, hogy gyenge férfiaságú, korhadozó, nyavalyás (és még hozzá, őt a féltékenység örökös gyanuival gyötrő!) férje oldalán *örömtelenül, siváran, hasztalanul emésződnek föl virágzó ifjúságának legszebb évei*. E kínos érzés epedő fájdalmai avatták a szegény szenvedő, keserűen csalódott asszonykát — *költővé*. Egyik kedvelt, bizodalmas jóakaró barátjához, »bátyjához«, a későbbi nádor és herceg — ekkor még gróf és bányavidéki főtábornok — *Esterházy Pálhoz*, a lakhelyétől nem távol fekvő Sempte várába (hol Érsekujvár török kézre jutása óta az ezen kerületbeli orsz. kapitányok székeltek) Szomolyán várából 1673 június 23-án írott levelébe Rákóczi Erzsébet a következő, *sajátkezűleg írt* nyolcz versszakos költeményt csúsztatta:

Gr. Rákóczi Erzsébet
gr. Erdődyné panaszló éneke.

1. Jaj én szerencsétlen, jaj én boldogtalan —
Mint megcsalám magam Erdődi urammal!
Sok jó szerencsémert érte odahagyván,
Ifúságomat miátta (*s csak hiában mellette*)¹⁾ elrontván.
2. *Átkozott az óra, mikor erre jöttem! . . .*
Sokat cselekedvén, még sincs böcsülletem.
Sok jóakarókat magamnak szerzettem. —
Miátta azokat itt kell felejtennem.

¹⁾ Ezt maga a költő tette oda zárjelbe.

3. Átkozott szerencse, mit mívelél velem,
Némely szépségével mint elrontál engem;
Szomolyán várábúl mert el kell már mennem,
Már csak haláloamat, bujdosván, remélnem.
4. Eztet nem tekéntem, többet is szenvedném
Istenért s őerte, ha megöl is engem.
Eddig ártatlanul érte szenvedhettem, —
Tovább is őerte akarok szenvednem.
5. De te, óh ártatlan, mint én magam vagyok,
Ne felejts el engem, régi szolgálódot;
Ha valami léssen, te fogd én pártomat,
S ne hagyj szintén vesznem, te ártatlanodot!
6. Végbúcsúmat veszem *szenvedő társomtúl,*
Talán el kell mennem; immáron ezentúl
Istennek ajánlom, *s ezen követemtül*
Még sokat izenek, ha valahol látom . . .
7. Ád jobbat az Isten; megsárgúl az kalász,
Üdővel megvidúl az megbúsult vadász;
Istenre rábízván ez rút fekete gyászt —
Megfordúl még egykor búsult Rákóczi-gyász!
8. Csak Isten még eczzer aztot adná érnem:
Ezeknek előtte övéle beszélnem,
Ó okosságátúl tanácsot is vennem, —
Én mitévő légyek? vagy hogy el kell mennem? . . .

A levél, — melyhez ez a szerencsétlen fiatal úrnő vigasztalást s jó tanácsot sóvárogva kereső lelki állapotát oly őszintén kitáró, és siralmas házasságát elátkozó, mély érzésű költemény még ma is csatolva van, s a mely a vers bővebb megértéséhez további commentárúl szolgál, — szórúl szóra így hangzik:

»Szeretettel való szolgálatomat ajánlom Kglidnek, mint kedves Gróff Uramnak. Isten hosszú élettel és jó egészséggel áldja meg Kglidet, szüből kívánom.

Az Kglid nékem írott levelét, édes Gróff Uram, böcsülettel vettem. Meg igyekezem szolgálni, hogy énrólam, Kglid szolgálójárúl, el nem felejtkezik.

Az mi Sentére (*Sempte*) való elmenetelemnek dolgát

illeti:¹⁾ én örömet elmentem volna, — *de úgy látom, hogy féltnek*, mivel az mostani verőfény igen ártalmas az ember orczájának, s féltnek attúl az emberek, hogy az én igen szép, — fekete föld forma — fejér orczám meg ne vesszen; de én avval semmit nem gondoltam volna.

Mivel most így meg kellett lenni az dolognak, KglDET követem: *megbocsásson*, (hogy) *nem udvarolhattam, mivel nem énrajtam állott az dolog*. De penig hogy magát²⁾ eligazíthatam (*Semptére*), — *én, mint egy eremita, csak magam itt dúdолоk*. Isten tudja, hogy hegedüt vonván, *az ablakon nézek Sente felé, hogy mások mint vígadnak ott; én penig csak magam dúdолоk az házban, s mások kalendáriomot csinálnak*.

Énnekem egy alázatos kérésem volna KglDnél, *de nem merem pennára bízni az dolgot*. Reménlem, Isten szerencsém adja ez iránt: *szóval is valahol azon kérésemet megmondhatom KglDnek*. De nem tudom, hol lehetnék KglDdel úgy szemben, hogy *szóval* alázatos kérésemet megmondhassam.

Kérem KglDET az Istenért, *ezen leveletem égesse meg s ne mutassa senkinek*; mert igen nagy kárban hozna KglD, ha valaki meglátná ezen leveletem. Levelemre ez alkalmatossággal adjon választ oly móddal, *hogy kézben ne akadjon az KglD levele*.

Én penig ajánlom magamat az KglD grátiájába.

Szomolyántt, 23. Junii, 1673.

KglDnek, mint nekem jóakaró Gróff Uramnak, böcsü-lettel szolgáló

jóakarója, míg él,

G. Rákóczi Erzsébeth m. k.«³⁾

Külczim: »Méltóságos Gróff Esterhás⁴⁾ Pál etc. nékem kedves jóakaró Gróff Uramnak ő Kglmének adassék ez levelem, tulajdon kezében.«⁵⁾ P. H.

¹⁾ Bizonyára híva volt oda Esterházytól, valami mulatságra, de féltékeny férje nem eresztette el.

²⁾ Okvetetlenül férjét, gr. Erdődy Ádámot érti.

³⁾ Mint nagynevű rokona, II. Rákóczi Ferencz fejedelem és Juliánka, úgy Rákóczi Erzsébet is mindig *i*-vel, nem *y*-nal írta családi nevét.

⁴⁾ *Igy*, igazi nevén írta ekkor még magát Pál gróf is; a mesés *Estorás* ősóket később gondolá ki.

⁵⁾ *Eredeti* s. k. írt levél, Kismartonban; másolatát t. *Merényi Lajos* úr szívességének köszönöm.

Mit válaszolt légyen a búsuló »szomolyáni remete« szép asszonykának ezen, férjem-uram háta mögött, valami bizodalmas, meghitt szolgától kézhez küldött titokzatos levelére jó Esterhás Pál uram? — közvetetlenül nem tudjuk; de, hogy az elégetési parancsot nem teljesíté, a levél fönlétéből kitűnik. Egyébiránt ugyanezen hosszan húzódó boldogtalan családi ügyre látszik vonatkozni gr. Esterházy Pálnak egy nemsokára ez után — 1673 augusztus 10-én — Rákóczi Erzsébethez intézett, választévő másik levele, melynek egykorú másolata fenmaradt:

»Szolgálók Kglđnek, stb. Isten minden jókkal, stb. — Ezen órában érkezvén hozzám *Servusko* (ú. l. Erdődy Ádám gúnyneve), hozzá *Kglđ néki irt keserves levelét előmben*. Látja Isten, majd nem is tudok mit írnom *s úgy bánom oly minden ok nélkül való alkalmatlanságát Kglđnek* Édes Húgomasszony, kérem nagy kötelességgel Kglđt: *légyen egy kevés ideig való szenvedéssel; meg fogja rövid nap látni Kglmed, hogy az igaz Isten, igaz ügyében nem hagyja el Kglđt.*«¹⁾ stb.

Mint eme levelekből, de meg magának a költeménynek 5-ik és 8-ik (utolsó) versszakából is nyilván kitűnik: Erdődyék, a boldogtalan házaspár, és pedig nő és férj egyaránt, ámbár egymástól külön-külön, titokban, — tanácsot kérni, mint békítő, bizalmas jóakaró barátjuknak, járogattak Esterházy semptei főkapitány uramnak a nyakára; a ki ugyan talán könnyebben el tudta commandérozni a bányavidéki összes végbeli hadakat, mint a tehetetlen, nyavalygó férjét megúnt, tűzről pattant Erzsébet ifju asszonynak nyughatatlan, akaratos, makacs fejcskáját . . .

A mi már magát a költeményt mint ilyet illeti: ez — különösen élénk hangulatát, frissen lejtő, gördülékeny rythmusát, a 7-ik stróphában foglalt költői képeit s ugyanitt nyilvánuló erejét tekintve, — valamint számba véve, hogy az a XVII-ik századból való és egy 17—18 éves fiatal menyecskének hirtelenül, alkalmyszerűleg papírra vetett munkája: épen

¹⁾ Egykorú más, ugyancsak Kismartonban.

nem mondható rossz versnek. Úgy látszik, nem is első költeménye vala szerzőjének, — kinek egyébként a kedélye egyik alapvonását képező mély vallásos érzületét is híven jellemzi; sőt még ugyanannak Diánna-i vadász-szenvedélye sem maradhatott ki belőle, megvillanván az e vigasztaló, szép sorokban:

»Ád jobbat az Isten; megsárgúl az kalász,
Üdővel megvidúl az *megbúsult vadász*«

A mire azután diadalmasan visszacseng még a büszke öntudattal viselt dicsőséges *Rákóczi-név* varázsa:

»*Megfordúl még egykor búsult Rákóczi-gyász!*«

Nem lehetetlen, hogy idővel valahonnan, — talán valamelyik horvátországi gr. Erdődy-levéltár elfelejtett, poros iratsomagaiból, — több verse is elő fog még kerülni a két rendbeli boldogtalan házasesetében oly sokat szenvedett Rákóczi Erzsébet grófnőnek; a ki ilyenképen korra nézve versenyre kelne, sőt régibb költeményeivel (mint e mostanival) néhány évvel még meg is előzné az irodalomtörténetünkben eddig *első magyar költőnőül* ismert gr. Pekry Lőrinczné, b. Petrőczy Kata-Szidóniát.

* * *

Igy szólt s eddig tart a M. Történelmi Társulat májushavi ülésén felolvasott értekezésem. Mennyire igazam vala, midőn ott a fönt bemutatott éneket Rákóczi Erzsébet *nem egyetlen* költeményének véltem, s az utolsó mondatban abbeli gyanításomat fejezém ki, hogy talán még több verse is fenmaradt és elő fog kerülni, — kézzel foghatóan bizonyítja az a tény, hogy egy ilyen, íme már is *előkerült*. Mindjárt felolvasásom után emlékezett ugyanis t. tagtársunk dr. *Acsády Ignác*z, ismert történetíró, hogy a Nemzeti Múzeum kéziratárában tett másnemű kutatásai közben, számos évvel ezelőtt, valami versezetére bukkant gr. Rákóczi Erzsébetnek, a melyben kis-tapolcsányi — agarait énekli meg.

Ezen a nyomon indulván, dr. *Fejérpataky László* t. tagtársunkkal, a nemzeti muzeumi könyvtár igazgatójával, a kéziratár régi verses gyűjteményeiben tüzetes kutatást tartot-

tunk, és hosszabb keresés után végre az esztergomi Hölischer-féle gyűjtemény »*Költeményes régiségek a XVII-ik századból*« című kötetében (quart. hung. 1258.) csakugyan ráakadtunk (19. l.) a kérdéses költeményre, mely 1693 elejéről való, a férfias lelkületű grófnő élénk sport-szenvedélyét feltűnően jellemzi, s nem ugyan agarait, hanem kis-tapolcsányi *paripáit* énekel meg és szórúl szóra így hangzik:

*Gróf Rákóczi Erzsébet Asszony ö Ngya lovaitól való
elbúcsuzása.*

1. Szememet hizlaló,
Szívem vigasztaló, ¹⁾
Életem hosszabbító
Jó kedvem újjító —	3. Istennek ajánllak,
S ahhoz hív szolgálomnak;
Gondja légyen rátok,
S légyen jó tartástok!
Abra ti anyátok
Szolgám lesz atyátok.
2. Kedves szép lovaím,
Gyönyörű magzatim;
Búm elfelejtőim,
Én időtöltőim:	4. Engedje Istenem
Viszontag szemlélnem
Ti ékességteket
S víg természeteket!
5. Számosbban találjak
Én nagy örömömrre,
Frissen láthassalak
Én dicsőségemre! . . .	

Isten hozzátok édes gyermekeim!!

Ti Anyátok:

Kis-Tapolcsán, 9. Februarii, Anno 1693.

Gróff Rákóczi Erzsébeth m. k.

Ime, az igazán eredeti, különczködő kis vers, melyben az egészen vadászó, lovagló és kocsikázó szenvedélyeinek élő, gyermektelen úrnő, magzatok híján kedvencz lovait nevezi a maga »*magzati*«-nak, és ő magát — rájuk híven gondot viseltető — »*anyjok*«-nak. Újabb érdekes vonás a kis-tapolcsányi Diánna bizarr jellemének megismeréséhez. E búcsuzó

¹⁾ Ez ugyan megfordítottan van másolva, de a valódi értelem így kívánja.

énekét kedvelt paripáitól, bizonyára oly alkalomból írta, mikor a saját kedves kastélyából föl kellett utaznia a szomorú Szomolyán várába — férje-urához. Az előbbi vers 1673-ban, ez utóbbi húsz évvel később, 1693-ban kelt; közben kétségtelenül még számosat szerzett.

Most már még inkább valószínűnek tarthatjuk tehát, hogy Rákóczi Erzsébetnek több verse is előkerülend még, ha t. i. a levéltárbúvárok, a föntebbiek után, figyelemmel fognak lenni iránta. A gr. Erdődy családi levéltárakban bízunk legfőképen.

THALY KÁLMÁN.

ERDÉLY POLITIKAI ÉRINTKEZÉSE ANGLIÁVAL.

— HARMADIK KÖZLEMÉNY. —

IV.

Wiche Péter Bethlen halálának hírére azt a reményét fejezi ki, hogy Brandenburgi Katalin kormánya meg fogja őrízni a nagy fejedelem tetteinek emlékét.

Ebben a reményben szívesen fogadta Toldalagit 1630 májusában, s a brandenburgi választó felszólítására megígérte, hogy támogatni fogja a fejedelemasszony kormányát. Wiche nem egészen jól ismerte az akkori erdélyi pártok versengését Bethlen örökségeért és meg volt győződve arról, hogy az európai protestáns ügynek tesz szolgálatot, midőn a hollandi követ társaságában szót emel a portán Katalin trónjának függetlensége érdekében. Toldalagi küldője nevében megköszönte Wichenek a jó igyekezetet, mely szerinte eredményel is járt.¹⁾

Néhány hónap mulva az erdélyi pártharcok hullámai eltemették Katalin fejedelemségét s 1630 októberében Bethlen István még azt hitte, hogy megszerezheti bátyjának trónját. Ekkor írja Wichenek, hogy fogja pártját a kajmekám és a vezérek előtt Rákóczy György ellenében, mert ha a porta megengedi Rákóczynak, a császár ez alattvalójának az Erdélybe menetelt, az ország a császár tartománya lesz. Ellenben Bethlen István elhalt bátyja nyomaiba fog lépni.

Körülbelül így gondolkoztak a portán is a két jelöltről. Wiche tehát Bethlen István érdekében beszélt a kajmekámmal,

¹⁾ Wiche levele. *Tört. Tár*, 1882. Szilágyi közl. — György Vilmos Wichenek, Katalin ugyanannak. (Public Record Office.) Wiche a brandenburgi követekhez. (*Marczali*: Regesták. *Tört. Tár*, 1880. 133. l.) Wiche 1630 május 22-iki jelentése. (Public Record Office.) Toldalagi naplója. (Ötvös Ágost: Magyar Akad. Ért. II. 186. l.)

ki azt válaszolta az angol követnek, hogy fel fogja szólítani Rákóczyt a lemondásra. Azonban jól látta Wiche, hogy a porta sokkal gyengébb, semhogy érvényt szerezzen akarátának. Azért talán nem is igen lepte meg Bethlen István decemberi levele, melyben lemondásáról értesítette.¹⁾

Keresztesi Pál, I. Rákóczy György követe, nemsokára bejelentette Wichenek ura trónra léptét. Keresztesi egyszerűsmind a fejedelem két izenetét közölte az angol követtel. Az egyik Esterházy nádor támadására vonatkozott. Rákóczy a kajmekámot arra akarta bírni, hogy a budai basát rendelje segítségére az esetre, ha nem bírná békés úton elintézni viszályát Esterházyval. Ez a segítség — írja Rákóczy — a protestáns hatalmaknak is használna, mert a császár ily módon nem fordíthatná teljes erejét Gusztáv Adolf ellen. Rákóczy tudta, hogy az angol udvar Gusztáv Adolf új vállalata óta nagyobb hévvel pártolja Pfalci Frigyes ügyét. Ép ezért más ajánlattal is óhajtotta megnyerni Wichenek jóindulatát. Ha neki a szövetséges hatalmak — így hangzott Rákóczy másik izenete — két évre tízezer lovasnak járó zsoldot és hatezer muskétást küldenének, nagy diversiót csinálna a protestáns szövetség érdekében.

Wiche szívesen eljárt az első izenetbe foglalt megbízásban, noha úgy látta, hogy a porta a perzsa háború miatt szeretné, ha Rákóczy békét kötne a császárral. A mi a másik izenetet illeti, jól tudta Wiche, hogy Rákóczy nagy követelései alig teljesíthetők. De nem akarta elriasztani a fejedelmet. Azt válaszolta tehát neki, hogy minden jót remélhet az angol királytól, ha egyenesen hozzá s barátjaihoz küldött követére bízva a szövetség megkötését. De a hadviseléssel addig sem volna szabad késnie, mert Gusztáv Adolf megjelenése Németországban oly jó alkalom, melyet nagy kár volna elmulasztani. Alig hogy megírta Wiche e választ, Rákóczy 1631 április 3-án már megkötötte a kassai békét a császáriakkal.

Rákóczy nem volt megelégedve a kassai békével s Németországba küldött emberei útján folytatta a Keresztesitől megindított tárgyalásokat. Talán Wiche és Hága Kornél voltak a legelső idegen diplomaták, a kik tudomást szereztek arról, hogy Rákóczy minő föltételek mellett óhajt a protestáns szövetségbe lépni.²⁾

¹⁾ Bethlen István Wichehez, Wiche Bethlenhez, továbbá Wiche jelentései 1630 október 8. — december 3. (Public Record Office.)

²⁾ Csontos és Groó követjárása ugyanis 1631 második felére csik, ellenben a Keresztesire bízott izenetek 1631 január elején keltek. (*Szülágyi*: I. Rákóczy György. Budapest, 1893. 216, 217. ll.) Rákóczy Wichehez,

Ezt az elsőbbséget nemcsak annak tulajdoníthatjuk, hogy a két konstantinápolyi követ hamarább volt elérhető Erdélyből, mint a svéd tábor. Hágának igazi jóindulatát Erdély iránt, régebb idő óta ismerte a fejérvári udvar. Wicheről pedig Toldalagitól tudhatta Rákóczy, hogy ép oly őszinte híve Pfalcsi Frigyesnek s ép oly melegen óhajtja a protestáns hatalmak egyesülését, mint elődje.¹⁾

Ha tehát ezek hallani fogják harczy készségét — így gondolkozott Rákóczy — megsegítik majd nagy követeléselei elérésében s fokozottabb buzgalommal támogatják a portán. Rákóczy 1631 elején követeléseinek csak egy részét tudatta a két követel, mintha e szerénységével is pártjára akarta volna édesgetni őket. Különbén a breitenfeldi csata nem csupán harczy kedvét élesztette Rákóczynak, hanem követeléseit is fokozta. Midőn 1632 elején Toldalagi és Serédy főkövetek, urok megbízásából átadták Wichenek és Hágának azokat a pontokat, melyeket Rákóczy három hírnöktől küldött Gusztáv Adolfnak, az angol követ észrevehette, hogy 1631 első napjai óta jelentékenyen emelkedtek a fejedelem reményei és vágyai. Most már egyebek közt a császár osztrák tartományaiából is részt követelt, alkudozván a még meg nem szerzett zsákmány elosztása felől.

Ezeket a pontokat nem merték az erdélyi követek az 1632 márczius 23-iki konferenzia elé terjeszteni, melyben a francia, hollandi és angol követek tárgyaltak az erdélyiekkel. Serédy és Toldalagi ekkor csak az 1631 elején Keresztésitől átadott pontokról beszéltek. Talán azt hitték, hogy a svéd királyhoz küldött nagyobb követelések s különösen a katolikus országok birtokba vétele, kellemetlenül hatnának a francia követekre. A két erdélyi kijelentette a konferenzia előtt, hogy urok addig el nem indul a háborúba, a míg a követek Konstantinápolyban le nem tesznek számára ötvenezer tallért mintegy zálogul a többi követelésért.

A tárgyalások e módja élénken emlékeztet Bethlen módszereire, és részben azoknak utánzata is volt, csakhogy változott körülmények közt. Bethlen idejében a három protestáns hatalom majdnem egyenlő súlylyal döntött arról, hogy fölvehetik-e az erdélyi fejedelmet szövetségökbe. Most a svéd király volt a helyzet ura, csupán arról volt szó, hogy ki csatlakozik

Keresztési Pálhoz, Wiche Rákóczyhoz, és Wiche jelentése 1631 január 12. — április 9. (Public Record Office.)

¹⁾ Hogy Toldalagitól tudta-e, nem bizonyos, de Wiche Pétert így jellemzi Strassburg. (*Szülágyi*: Okirattár Strassburg Pál követségé történetéhez, 713. l.)

hozzá és minő föltételek mellett. A kik támogatták, mint I. Károly is megtette, azoknak az ő akaratával kellett számolniok, a mikor külön érdekeiket biztosítani kívánták. I. Károly, a kinek katonái Frigyes országának visszahódításáért küzdöttek Németországban, ugyancsak hiában ajánlotta volna a svéd királynak Rákóczy föltételeinek elfogadását.

Wiche és társai tehát a márczius 23-iki konferencián azt válaszolták az erdélyieknek, hogy a pénz letételére nincs felhatalmazásuk. De legjobb volna, ha Rákóczy még a tavasszal megkezdéné a támadást, mert hiszen a hadjárat alatt nagyobb eredménnyel is alkudozhatnak Gusztáv Adolfal. Emlékeztették arra, hogy Bethlen is így járt el, s hozzá teheték volna, hogy a Gusztáv Adolf sikereihez nem is fogható vállalatok fegyverre szólították az elhúnyt fejedelmet.

Csakhogy épen Bethlen példája tette óvatossá Rákóczyt a keresztyén szövetségekkel szemben, noha 1632-ben az erdélyi támadás több sikerrel kecsegtetett, mint 1623-ban vagy 1626-ban.

Toldalagi és Serédy a márczius 23-iki konferencia után újabb kísérlethez fogtak. Nehány nap mulva tudatták az angol követtel, hogy Rákóczy az ő királyával s Németalfölddel óhajtana szorosabb szövetségre lépni. Ezt a szándékát a francia és velencei követek előtt titkolni kívánja. Valószínűen azt remélték a főkövetek, hogy e külön szövetség révén Wiche és Hága hamarabb volnának hajlandók az ötvenezer tallér letételére. Wiche erről a szándékról jelentést tett kormányának, de máskülönben a mellett maradt, hogy a fő dologra nézve csak Rákóczy táborba szállása után adhat »derekas választ.« Ekkor már Toldalagi és Serédy is arra a meggyőződésre jutottak, hogy mégis csak szükséges volna valami erdélyi hadi tüntetés, melynek hatása alatt a svéd király is jó választ adna s a protestáns hatalmak is letennék a kívánt összeget. De mivel a hadi vállalatnak még ez a színlelése is elmaradt, Wiche sem biztathatta az erdélyieket. A tavasz elmúltával az angol követ már nem igen bízott Rákóczyban, és úgy vette észre, hogy Gusztáv Adolfnak alig van szüksége az erdélyi diversióra. Midőn juliusban Szaláncki kapitánya kérdezte tőle, hogy nincs-e mondani valója a főkövetektől megpendített szövetségi tervre nézve, Wiche egykedvűen annyit mondott, hogy ő szolga és urától vár határozatot. Majd pedig egyenesen a svéd királytól remélhető válaszra utalta az erdélyieket.

Nagyobb készséget mutatott Wiche a portától sürgetett engedelem s támogatás kinyerése tárgyában. Midőn a végbeli basák a béke felbontása ellen izgattak 1632 őszén, s midőn

Szalánczi hasztalanul kért kihallgatást a fővezértől, hogy felszólaljon nézetök ellen, saját szavai szerint »a keresztyén orátorokat fordította reájok.« Wiche megmagyarázta a vezérnek, hogy elődei ilyen alkalmat nem mulasztottak volna el, de csak kitérő választ kapott.¹⁾

Különben Wiche is tudta, hogy Rákóczy vállalata nem egészen a porta viselkedésétől függ, hanem főképp a protestáns hatalmakkal való tárgyalásoktól. E tárgyalások végett Gusztáv Adolf halála után Oxenstierna kancellár Thurn grófhoz utasította Rákóczyt. Thurn biztatta a fejedelmet, hogy csatlakozásának Anglia is örülni fog, s hogy a német rendek Angliával, Franciaországgal és Hollandiával együtt hatalmas szövetséget fognak alkotni. De Rákóczy nem kapta meg az óhajtott szövetséglevelet, sem azt az idegen katonaságot, mely nélkül hadi vállalatát reménytelennek hitte. Midőn Wiche megtudta, hogy Rákóczy Eperjesen békét kötött a római császárral, nagyon csodálkozott azon, hogy ennyire csalódhatott a fejedelemben.

Mind a mellett 1633 után is »becsülettel látta« az erdélyi követeket, s 1635 nyarán meg is ígérte Szentpáli Istvánnak, hogy Székely Mózes áskálódásai ellen tőle telhetően fogja oltalmazni Rákóczy trónját.²⁾ Nem tudjuk, hogy mennyiben váltotta be ez ígérését, csak azt tudjuk, hogy nem árthatott oly nagyon Székelynek, mint az erdélyi követek kívánták.

A következő évben azonban, Bethlen István támadása idején, lényeges szolgálatot tett Rákóczynak. A fejedelem követei arra kérték Wiche Pétert, hogy Rákóczynak fogja pártját. Wiche úgy látta, hogy Bethlen győzelme Erdély romlásával járna, s azért a keresztyénség érdekeihez és Károly király hírnevéhez méltóbbnak ítélte Rákóczy, semmint Bethlen István támogatását. Nem úgy cselekedett tehát, mint Hága Kornél, a kit az erdélyiek Bethlen István egyik legveszedelmesebb szövetségésének tartottak. Ha az erdélyiek gyanuja alapos volt, azt kell hinnünk, hogy Hága több jót várt Bethlen Gábor testvérétől az európai protestantismus érdekeire nézve, mint Rákóczytól, ki oly szép alkalmakat mulasztott el. Annyi bizonyos, hogy Hága nem emelt szót Rákóczyéért. Különös tehát, hogy Wiche, a ki az eperjesi béketárgyalások idején élesen

¹⁾ Wiche 1632-iki jelentései és levelei. (Public Record Office.) Ezeknek kiegészítésére olv. Toldalagi és Serédy jelentéseit 1632 márcz. 24. máj. 17. és 21-ről, Szalánczi jelentéseit július 18. augusztus 29. október 4. és nov. 3-ról. (*Beke és Barabás*: I. Rákóczy György és a porta. — *Szilágyi*: Levelek és okiratok I. Rákóczy György keleti összekött. történetéhez.) V. ö. még: Okirattár Strassburg Pál követs. tört. 55. l.

²⁾ Wiche 1633-iki jelentései. (Public Record Office.) *Marczali*: Regesták. *Tört. Tár.* 1889. 366. l. — *Szilágyi*: Levelek és okiratok, 270. l.

elítelte Rákóczyt, most Hágával ellentétben, Bethlen István ellen fordult. E fordulat mindenesetre összefügg Károly politikájának ingadozásaival, mert az angol király magával a római császárral is szövetségbe lépett volna, csak hogy a Pfalczot visszaszerezze a téli király gyermekének. Épen 1636-ban járt Arundel Bécsben, ilyforma szövetség megkötése végett. Arundel küldetésének s Wiche konstantinápolyi magatartásának bizonyos tekintetben közös az iránya, noha egyenes érintkezés aligha volt ez alkalomból a két diplomata közt.¹⁾

Wichenek baráti szolgálata következtében igen bizalmasá vált a viszony az erdélyi kapitálya és az angol követség közt.²⁾

Rákóczy sokáig hitte, hogy az angol királyal együtt köthet szövetséget a protestánsokkal úgy, a mint Thurn biztatta Gusztáv Adolf halála után. E hitét nem a cseh gróf biztatására alapította, hanem abból a meggyőződésből indult ki, hogy az európai viták békésen el nem intézhetők mindaddig, míg a Pfalczot vissza nem adják Károly Lajosnak, az angol király unokaöccsének.³⁾

Talán valósul Rákóczy reménye, ha az angol politikát Roe Tamás vezette volna, a ki királya megbízásából 1638-ban Hamburgban alkudozott a francziákkal és svédekkel. Bisterfeld, Rákóczy követe, megfordulván Hamburgban 1638 őszén, értesítette Roet a fejedelem szándékáról. Roe megragadta az alkalmat, hogy bátorítsa a fejedelmet a közös ügy védelmére, s megígérte, hogy tervét ajánlani fogja királyának.⁴⁾

Azonban Károly politikája és országának belső zavarai miatt mindinkább elhalványult az angol-erdélyi szövetség reménye.

Wiche utóda Sackvile Crow azt az utasítást kapta, hogy támogassa az erdélyi fejedelmet, de nem a háború, hanem a béke érdekében.⁵⁾

I. Rákóczy György ennek a támogatásnak is hasznát vette s meghagyta követeinek, hogy a keresztyén követek közül különösen a francziával, a hollandival és az angollal éljenek jó barátságban.⁶⁾

A fejedelem halála után a fejedelmi család és az angol kormány közt bizonyos ellentét keletkezett. I. Rákóczy György

¹⁾ Wiche 1636 szept. 10-iki jelentése. (Public Record Office.) Arundel küldetéséről *Gardiner*: History of England 1603—1642. Vol. VIII. 163. l.

²⁾ *Beke* és *Barabás* id. m. 368. l. (Réthy 1637 decz. 17-iki jelenti.)

³⁾ Olv. erre nézve Tassi és Bercsenyi jelentéseit 1638 és 1639. (Erdélyi Országgy. Emlékek, X. 170, 221. ll.)

⁴⁾ Roe levele. (Okirattár Strassburg követs. tört. 130. l.)

⁵⁾ Utasítása 1638 július 14. (Public Record Office.)

⁶⁾ Török-magyarkori Államokmánytár, III. 147. l.

gyermekai megdöbbenéssel s nagy részvétellel hallották I. Károly tragoediájának hírért.¹⁾ Ezt a részvétet még fokozta Rákóczy Zsigmond egybekelése a kivégzett angol király unokahúgával. A házasság politikai következményeit fontolóra vették II. Rákóczy György udvarában.

1649 novemberében ugyanis el volt terjedve az a hír, hogy az angol kormány hajókkal akarja segíteni a portát a velencei háborúban. Midőn Bisterfeld ugyanekkor Henrietta hercegnőt Zsigmond figyelmébe ajánlotta, megjegyezte, hogy ügyesen vezetve az alkut, nem kellene lemondani az angolok barátságának reményéről sem. Már pedig e barátság nagybecsű, mivel az angoloknak most igen nagy befolyásuk lesz a portán. Mindamellett ez a remény még bizonytalan volt 1650 elején, mikor Jósika Farkas utasítást kért a fejedelemtől arra nézve, hogy a francia, vagy az angol követtől tegye-e tiszteletét, mert úgy hallotta, hogy a két hatalom összeütközött a tengeren.²⁾

1654 elején Bécsben az a hír volt elterjedve, hogy Cromwellnek egy titkárja érkezett Erdélybe. Mi a célja e küldetésnek? arról a hírelők nem tudtak biztosat mondani. De gyanították, hogy Cromwell szükségét érzi Rákóczy barátságának is, mert tudja, hogy jókora serege van s hogy összeköttetésbe lépett Svédországgal és Lengyelországgal.³⁾

Ez a hír ebben a formában nem felelt meg a valóságnak, de még sem volt teljesen alaptalan. A Rákóczy-ház viszonyairól s az erdélyi állapotokról már előbb is volt értesülése Cromwellnek, különösen Comenius ismerősei útján. De épen 1654-ben történt, hogy Dureus (Dury), a zürichi angol residens, megújította levelezését Bisterfelddel, a kiről tudta, hogy nagy befolyású tanácsosa II. Rákóczy Györgynek.⁴⁾

Cromwell ez időtájt befejezte a háborút Hollandiával, s Whitelockeot Svédországba küldvén, egyengette a svéd-angol szövetség útját. Diplomáciáját a politikai és kereskedelmi érdekek szempontjai vezették, de a mennyire lehetséges volt, fölvetve céljai közé a protestantismus védelmét, sőt támadó szövetkezését is a katholicismus ellen.

¹⁾ Bizonyítják ezt Lubieniczki levelei Rákóczy Zsigmondhoz 1649 november — 1651 márcz. (*Szilágyi*: Erdély és az északkeleti háború, I.) II. Rákóczy György levele Cromwellhez. (*Szilágyi*: Okmánytár II. Rákóczy György diplomáciai összeköttetéseihez, 696. l.)

²⁾ Bisterfeld levelét közli Szilágyi: *Tört. Tár*, 1890. 230. l. V. ö. ezzel Lubieniczki levelét id. h. 62. l. és Jósikáét u. o. 143. l.

³⁾ *Hurmuzaki*: Documente. Volum. IX. Partea I. Giustiniani jelentése 1654 február 7.

⁴⁾ *Kvacsala*: Az angol-magyar érintkezések történetéhez. *Századok*, 1892. 798—799. ll.

Nem hiszszük, hogy Dureus és Bisterfeld levelezésének valami erdélyi-angol szövetség megkötése lett volna a célja, de bizonyos, hogy Cromwell óhajtotta megtudni, vajjon Rákóczy hol szándékozik és minő erővel bírja megtámadni az osztrák hatalmat?

Ugyanekkor Comenius is erősen biztatta Rákóczyt, hogy isten egyháza érdekében támadja meg a magyar nemzet élén Babilont, vagyis az osztrák házat. Comeniusnak azt felelte Rákóczy, hogy az ilyen vállalat igen nagy akadályokba ütközik, de ha más kezdi, ő csatlakozni fog hozzá.¹⁾

Rákóczy arra a protestáns szövetségre céloz, melyre Comenius ábrándos irataiban hivatkozott. E szövetség segítségével nem is egyenesen Babilon ellen akart rontani, hanem a lengyel trónt kívánta elnyerni. És most, midőn a Dureustól értesített Bisterfeld, ki mint láttuk, már 1649-ben is oly nagy súlyt helyez az angol barátságra. Cromwell diplomáciáját bizonyosan kedvezőnek tüntette fel a protestantismus reményére nézve, Rákóczy szinte hajlandó volt azt hinni, hogy a protector politikája még megvalósíthatja a Comeniustól álmodott protestáns uniót, melyhez a fejedelem készséggel csatlakozván, Babilon romjain talán a Nagy Lajoséhoz hasonló birodalmat fog felépíteni.

Comeniusnak mindenesetre nagy része volt abban, hogy II. Rákóczy György 1654 végén a protestáns udvarokhoz követet küldött, a kinek értesítést kellett szereznie arról, hogy a szövetségzőktől mit várhat a fejedelem. Schaum Konstantin, a körútra induló követ, Comenius bizalmas embere volt, elindulása előtt megbeszélte utasításait a nagy paedagogussal, a ki különösen tekintélyes angol barátainak figyelmébe is ajánlotta a követet.²⁾

A svéd udvar előtt kijelentette Schaum, hogy a fejedelem értesülve a svéd-angol szövetségről, örül e világot boldogító eseménynek, és szeretné tudni, hogy minő feltételek mellett járulhat ahhoz. Erre Schaum azt a választ kapta, hogy csak kereskedelmi szerződést kötött a két hatalom, politikai megállapodások még nem jöttek létre, de a dolgok további fejlődéséről az udvar majd értesíteni fogja Rákóczyt.³⁾

Cromwell valóban jó barátja volt Svédországnak. Azt mondta, hogy miatta X. Károly király akár a Kaszitengerig terjesztheti hatalmát. De e nagy jóindulat még nem jelentett egyszersmind nagy készséget a tényleges segítségre.⁴⁾

¹⁾ *Kvacsala*: Comenius és a Rákóczyak. *Budapesti Szemle*, LX. 136. l.

²⁾ *Olv. Kvacsala* két említett tanulmányát.

³⁾ Erdélyi Országgy. Emlékek, X. 214—215. ll.

⁴⁾ *Carlson*: Geschichte Schwedens, IV. 121. l.

Schaum 1655 április vége felé érkezett Londonba. Nevezetes, hogy Rákóczy a Schaumtól Cromwellhez küldött levelében fájlalja a nagyhírű és Európában oly messzeágazó családból származott király kivégeztetését. De örül, hogy az isteni gondviselés Cromwellre bízta az ügyek rendezését, és kéri, hogy a protector iktassa őt jóakaróinak jegyzékébe.

Schaum, Cromwell felszólítására Thurloe államtitkárhoz írásban nyújtotta be kívánságait. Főcélja követségének az volt, hogy megtudja, vajjon ratifikálva van-e a szövetség Anglia, Hollandia és Svédország között? Ha már ratifikálva van, a fejedelem gondoskodni fog arról, hogy ünnepesebb formában jelentse be hozzájárulását a szövetség feltételeihez.

Cromwell örömmel fogadta Schaumot. A nagy kihallgatás alkalmával kijelentette, hogy kormányzása ideje alatt egy fejedelem követét sem látta szívesebben, mint a Rákóczyét. A búcsu kihallgatáson úgy meg volt hatva, hogy könyezve emlegette buzgalmát isten dicsőségeért.

Azonban Schaumnak útja, lényegében mégis eredménytelen volt. Cromwell kétségtelenül mély rokonszenvet érzett Rákóczy iránt. A távoli keleten uralkodó református fejedelem követe eszébe juttatta a protestantismus európai helyzetét. Ep ekkor foglalkozott a savoyai hercegtől üldözött protestánsok sorsával és arra gondolt, hogy hasonló csapás érheti a római császár szomszédságában lakó »igaz hívőket« is. Rákóczynak meleg szeretettel írt levelet küldött, de a nagy protestáns államszövetségről, a mely nem létezett, nem tudósíthatta a fejedelmet.

Bizonyára nagyon örült annak, hogy Rákóczy egyesülni óhajt a svédde. Pufendorf szerint Cromwell jobban szeretete volna Rákóczyt látni a lengyel trónon, mint X. Károlyt. Annyi bizonyos, hogy az új protestáns állam keletkezése északkeleten, kedvére lett volna a protectornak, de sokkal inkább el volt foglalva a Habsburgok spanyol ágával való harcokban, sem-hogy részt vehetett volna az északkeleti háborúban.¹⁾

Schaumnak utazása mindamellet nagy feltűnést keltett akkor. A bécsi udvar figyelemmel kísérte az utazást, úgy hogy Rákóczy jónak látta magát mentetegetni, nehogy »balogúl magyarázzák némelyek« követének Svédországban s Angliában létét. Brüsszelsből azt izenték az udvarnak, hogy Schaum hihetően annak az angol-svéd szövetségnek kibővítésével van elfog-

¹⁾ Schaum követségéről olv. *Szilágyi*: Okmánytár, 182, 696. ll. — *Simonyi*: Londoni Okmánytár, 219. l. — *Szilágyi*: Erdély és az északkeleti háború, I. 387, 392. ll. — *Lettres de Pierre des Noyers*. Berlin, 1859. 18. l.

lalva, mely a katholicismus és a Habsburg-ház kiirtására tör. Az erdélyiek is nagyon sokat vártak Schaum útjától. Az angol és svéd hatalom tekintélyének emelkedése Európában igen kívánatosá tették Rákóczy György előtt azt a szövetséget, melyet Schaum csak előkészíteni volt hivatva.¹⁾

Az erdélyi politikára akkor a remények és óhajok nagyobb befolyással voltak, mint a biztos tények. Nem kell tehát csekélylenünk Cromwell szép szavainak hatását. A Comeniustól értesített Mednyánszky Jónás 1656 elején írja Rákóczynak, hogy »az evangélikusokat nemcsak Cromwell, de az francia király is segíti; ezek az állapotok, úgy látom, utoljára is involváltaknak is ipsisimum bellum religionis, per omnia arra tendálnak az dolgok.« Maga X. Károly is figyelmeztette Rákóczyt, hogy a protector hatalmas keze jó barátokat támaszt a közös ügynek és távol tartja annak ellenségeit.

Rákóczy lengyelországi táborozása alatt nem csekély örömmel értesült Cromwell királylyá választásáról. Ekkor csak megerősödhetett lelkében az a remény, hogy a nagy vallásháborúban, melynek kitörését Mednyánszky megjósolta, a vezető szerep Cromwellé lesz, a kinek jóakarátában annyira megbízott.²⁾

E bizalom nem csupán a szép szavakra épült. Már 1656 nyarán jelentette Balogh Máté, hogy Bendyshe Tamás, a konstantinápolyi angol követ, nagy kitüntetéssel fogadja, s hogy igen alázatos szolgálatát ajánlja a fejedelemnek.³⁾

Rákóczynak nemsokára szüksége volt szolgálatára. Szeptember 15-én azt parancsolta Harsányi Jakabnak, egyik legműveltebb diplomatájának, s Balogh Máténak, hogy az angol és francia követek tanácsa után induljanak a lengyel vállalatra szükséges portai engedelem megszerzésében. Az erdélyi követek úgy vették észre, hogy a francia lanyha és megbízhatatlan ebben az ügyben, ellenben Bendyshe Rákóczynak és az ügynek »mint igaz protestáns ember, derék jóakarója.«⁴⁾

Nemsokára azt jelentette Bendyshe Wellingnek és Sternbachnak, a svéd király Erdélyben tartózkodó követeinek, hogy a porta nem helyesli az erdélyi-svéd szövetséget, mert a római császár emberei elhitették vele, hogy a svéd király, a moszkvai császár és Rákóczy egyesült erővel ellene fognak fordulni. A svéd

¹⁾ Mednyánszky Keménynek. P. Szathmáry K. közl. *Magyar Történelmi Tár*, XVIII. — Klobusiczky II. Rákóczy Györgynek. Pettkó B. közl. *Tört. Tár*, 1891. 174 l. — Rákóczy György az esztergomi érseknek. *Szilágyi*: Erdély és az észak. háború, I. 422. l.

²⁾ Mednyánszky levelei. *Történelmi Lapok* I. 393, 402. ll. — *Szilágyi*: Erdély és az északkeleti háború, II. 103, 122, 178, 307, 395. ll.

³⁾ *Szilágyi*: Okmánytár, 419. l.

⁴⁾ *Szilágyi*: Erdély és az északkeleti háború, II. 223. l.

kormány elhatározta, hogy e cselszövények meghiusítása végett követeket küld a portára. Rholamb Claudius és Welling Gothard voltak e követek, a kiknek a portát arra kellett bírniok, hogy ne engedje meg a tatároknak a lengyelekhez való csatlakozását, hanem fordítsa őket a moszkvaiak ellen, kik a svédet fenyegették. Általában háriítsanak el minden akadályt Rákóczy vállalatának útjából. 1657 márczius 19-én a svéd kormány a protectort is felszólította, hogy utasítsa Bendyshtet a svéd követség törekvéseinek támogatására.¹⁾

Cromwell április 12-én elküldötte a kívánt utasítást melyet Bendyshe június 16-án kapott meg. Bendyshe alig várta ez utasítást, mert bízott abban, hogy a török tisztelnél, mint régi barátainál, most nagy dolgot is véghez vihetne.

Június 21-én Rholamb, Welling, továbbá Harsányi Jakab és Tisza István kapitihák »megmutogatták« a kajmekámnak, hogy Rákóczy a porta hasznára egyesült a svédde. És noha azelőtt a porta nem csinált titkot abból, hogy rosszalja ez egyezséget, most mégis a kajmekám, úgy látszik, a svéd követre való tekintettel, és mivel egyelőre be akarta várni a lengyelországi híreket, »jó reménységet nyujtott« a nála jelentkező követeknek. Bendyshe figyelmeztette őket a porta csalárdságára s maga is kihallgatást kért a muftitól és kajmekámtól. A két török mindenkit kiküldött a fogadó teremből és a titok zára alatt beszélt Bendyshe-sel. Az angol követ előadta, hogy mind az, a mit a svédek és az erdélyiek kívántak, Cromwell óhajainak is megfelel s egyszersmind a porta érdekeinek is. Mert hiszen a pápához ragaszkodó népek gyöngítéséről, avagy megrontásáról van szó. Már pedig e népek közt vannak a töröknek legveszedelmesebb ellenségei, s most a porta oly sokat árthat nekik, a nélkül hogy fáradságába vagy költségébe kerülne. De a mufti és kajmekám e higgadt beszédre csak a harag kitörésével feleltek.

Nem szeretik Rákóczyt, — így szóltak — mert lázadó, és a svédet sem, mert elcsábította a fejedelmet. Rákóczy hitét szegte, midőn a porta engedelme nélkül e vállalatba fogott, a svéd király pedig csak akkor kereste a török barátságát, mikor már megszegte azt, magához csatolván a porta adófizetőjét és megtámadván a lengyelt, a porta jó barátját.

Bendyshe azt felelte, hogy Rákóczy ezentúl is engedelmeskedni fog a szultánnak s hogy a vazallus becsületének gyarapodása fényt vet oltalmazójának koronájára is.

¹⁾ U. o. 198, 266. ll. Wibling közl. *Tört. Tár*, 1893. 695. l. és State Papers of John Thurloe. London, 1742. VI. 105 és 700. ll. Az utóbbi helyen közölt jelentés 1656, nem pedig 1657 végén kelt.

Ez a megjegyzés sem csilapította a két törököt. A mufti bizalmasan tudatta az angol követtel, hogy a szilisztriai basának már megparancsolták a Dunán való átkelést és az egyesülést a tatárral és kozákkal. Rákóczy tehát súlyosan fog lakolni tévedéseért. De mivel a szultán kegyelme véghetetlen, még bocsánatot nyerhet a vazallus, ha megalázkodik és visszadja az elfoglalt erődöket.

A svéd és erdélyi követek megköszönték Bendyshenek, hogy az ő révén megismerkedtek a porta valódi szándékaival. Csakhogy ez már későn szerzett ismeret volt. Az elfoglalt várakat Rákóczy már nem adhatta cserébe a porta kegyelméért.¹⁾

Midőn Bendyshe értesült a lengyelországi katasztrópháról, nem igen tudta, hogy mikép segítsen a szegény fejedelmen. Úgy vette észre, hogy a mit azelőtt csak hibának láttak Rákóczyban, most bűnnek tekintik, s a ki azelőtt szabadon kérhetett bocsánatot a fejedelem számára, az most a maga számára kér bocsánatot, ha nevét is említi. Így változván a körülmények, Bendyshe új utasítást kért Cromwelltől.²⁾

Schaum és Comenius is tudósították Hartlibet, Cromwell bizalmas emberét, Rákóczy állapotáról. Kérték, hogy vegye rá Cromwellt a török haragjának engesztelésére. Cromwell bizonyára sajnálta Rákóczyt, mint Bendyshe is, ki nagy részvétellel beszél »a jó fejedelemről«, de egyikök sem segíthetett rajta.³⁾

Sajátságos, hogy míg Comenius és köre közvetítette az összeköttetést Rákóczy és Cromwell közt, a fejedelem udvarában befolyásra és tekintélyre tett szert Bazire Izsák, a francia származású angol pap, ki a szerencsétlenség idejében is híve maradt a Stuartoknak. Erdélyben némelyek gyűlölték Baziret, mint jól fizetett idegent s mint a püspöki egyházszerkezet hívét. Bazire a megpróbáltatások idején ép úgy híve maradt II. Rákóczy Györgynek, mint az angol királynak. Bethlen János *Innocentia Transylvaniae*-ja ellenében Bazire vállalta el azt a hálátlan feladatot, hogy a *Vindiciae Honoris*-ban megvédelmezze urának szerencsétlen politikáját. Az 1660-iki szebeni ostrom alatt a várba küldött *Tuba* szerzőségét is Bazirenak tulajdonították Baresay hívei, és éles személyes támadással válaszoltak a bujdosó francia-angolnak, kit különösen legitimista érzelmei miatt szidalmaztak.

Ezt az érzelmet Rákóczy nagyra becsülte Bazireban.

¹⁾ Thurloe Papers VI. 354. I. Bendyshe jelentését megerősíti Harsányi és Tisza levele. *Szilágyi*: Erdély és az északkeleti háború, II. 365. I.

²⁾ Thurloe Papers VII. 571. I.

³⁾ *Kvacsala*: Századok id. h. 804. I. Erdély és az északk. háború, II. 498. I. Thurloe Papers VII. 257. I.

A száműzött II. Károly ajánlólevele bizonyára emelte Rákóczy előtt a gyulafehérvári tanár tekintélyét. Láttuk, hogy Rákóczy Schaum követsége idején sem titkolta rokonszenvét a Stuartok ügye iránt. A lengyelországi katastropha után, midőn ingadozó hűségű alattvalói ellen is kellett küzdenie, azzal a szemrehányó kérdéssel fordult az erdélyi rendekhez, vajjon illik-e az, hogy az angolok módjára mint bírák merészelnék ítélni törvényes fejedelmök tetteiről?

Kegyetlen iróniája volt a sorsnak, hogy a fejedelmi jogaira büszke uralkodó, ki Cromwell jóakaróinak jegyzékébe akarta magát felvételni s oly sokat várt a protector emelkedő szerencséjétől, most elrettentő például emlegette alattvalói előtt az angolok módját.¹⁾

Nemsokára az ócsárolt angolok visszatértek a legitimitás útjára. De Erdélyben a trónokra rossz idők jártak s a fejedelmek küzdelmét megéreztek az achivok.

Winchelseanak, Bendyshe utódának utasításában, az angol kormány főkép a kereskedelmi érdekek ápolását köti a követ szívére. Az erdélyi fejedelemséghez való viszony említését némi habozás után egészen elmellőzte az utasítás készítője.²⁾

Winchelsea nagyon meg volt elégedve konstantinápolyi fogadtatásával. A nagyvezir — úgymond — alig veszi észre a hollandai követet. A francziát naponkint megsértik, a németre gyanakodnak, a velenceit mintegy fogságban őrzik. Egy követet sem becsülnék meg annyira, mint az angolt. Ily körülmények közt Winchelsea sajnálta, hogy utasításában oly kevés gondot fordítottak a politikai mozzanatokra. Az angol király házassága a portugall hercegnővel, Angliát a Habsburgok ellenségeinek táborába vonta. Winchelsea tehát szerette volna Kemény János fejedelemsége idején a török-német ellenkezést valódi háborúvá fejleszteni, ha kormánya nagyobb előrelátással szerkeszti utasítását.

Apafy bizonyára nem tudta, hogy Winchelseanak ennyire meg van kötve a keze, midőn 1662 őszen levelet írt neki, melyben közbenjárását kéri a portán a váradi basának túrhetetlen hódoltatásai miatt. Winchelsea sajnálattal olvasta a levelet, de úgy gondolta, hogy bárminő nagy a tekintélye, szavára a nagyvezir nem fogja megakadályozni a váradi basát a török terület terjesztésében. Ezt őszintén meg is vallotta az erdélyieknek, s mivel ezek engedelmet kértek tőle, hogy

¹⁾ Oliv. Kropf Lajos két közleményét. *Tört. Tár*, 1888 és 1889. — *Chronicon Fuchsino-Lupino Oltardinum*, II. k. 109 és 111 ll. — Erdélyi Országgy. Emlékek, XI. k. 145. l.

²⁾ Utasítás a Record Office-ban, és a fogalmazványok.

levelet írhasanak az angol királynak, Winchelsea azt felelte, hogy írhatnak, legalább II. Károly megsajnálja őket, noha nem segíthet rajtuk.

Apafy kormányát ez a válasz sem riasztotta el. 1664-ben újra könyörög a fejedelem az angol királynak, hogy segítsen Erdélyen, mely az óriási török adót s területe csonkítását nem bírja elviselni. Winchelsea nem bírta elgondolni, hogy mikép várhat Apafy valami eredményt a keresztyén követek közbelépésétől, s hogy épen ő, a ki valódi bábja a portának, a keresztyén hatalmak segítségét esdi.

Abban igaza volt Winchelseának, hogy Apafy kancellariája a kelleténél többet bízott a jól szerkesztett levelek hatásában, de félreértette a helyzetet annyiban, hogy Apafyt oly vazallusnak nézte, a ki egészen a maga szántából hódolt meg a töröknek.

Különbén Apafy kérelmei nem voltak oly teljesen eredménytelenek, mint a minőknek Winchelsea gondolta. II. Károly kormánya mégis jónak látta utasítani a követet, hogy támogassa az erdélyiek kérelmeit. Paskó Kristóf 1665 szeptemberében emlékiratot adott át Winchelseának Erdély helyzetéről, rajzolván abban az ország szenvedéseit II. Rákóczy György idejéül az elviselhetetlen adó kivetéséig s a váradi basa garázdálkodásáig. Paskó nem volt megelégedve a Winchelseának adott utasítással; azt mondotta, hogy Apafy és a rendek újabb kérelemmel akarnak fordulni az angol királyhoz. Arra kéri majd, hogy levelet írjon érdekükben a szultánnak s hogy hathatósabb utasítással lássa el Winchelseat.

Paskó a francia követtel jobban meg volt elégedve; az mer szólni, abban meg nem fogyatozunk, írja róla Apafynak.

Pedig ez a merészség nem sokat használt. A francia, németalföldi és angol követek abban állapotok meg, hogy addig nem szólhatnak, a míg a római császár követei közbe nem járnak Apafyért a vasvári békének Erdélyre vonatkozó pontja alapján. De a német követek azt írták Paskónak, hogy nem szólhattak Erdély ügyéről, mert a nagyvezir nagyon fel van indulva az adó be nem hozása miatt; most távozván a portáról, majd Bécsben szolgálnak a császár előtt. Ez a közömbösség meghiúsította az angol követnek és társainak minden jóakarátát.¹⁾

ANGYAL DÁVID.

¹⁾ Winchelsea jelentései 1661—1665. Apafy levele II. Károlyhoz. (Public Record Office.) Narrative of the Present State of Transilvania. (Addit Manuscripts 22. 914. British Museum.) — *Rycant*: Neu eröffnete Pforte, 138. l. — Török-magyarokori Államokmánytár, IV. 128, 234, 291. II. Paskó emlékirata. Közli Szilágyi: *Tört. Tár*, 1890. 35. l. Paskó felfogását megerősíti *Rycant*: Histoire des trois derniers Empereurs, III. 146. l.

A KORJATOVICSOK.

Tekintettel arra, hogy Gedimin litván nagyfejedelem családjának egyik férfi tagja, *Korjaticus Tódor* herceg, hazánk történetében is elég jelentékeny szerepet játszott a XV-ik század első éveiben, és tekintettel egyúttal arra, hogy azon hazai írók, kik ez ideig Korjaticus Tódor herceg személyével vagy működésével foglalkoztak, a legnagyobb ellenmondásokba keveredtek, s így Korjaticus Tódor személyét valósággal mythosi homályba burkolták: nem végzek talán felesleges munkát, ha röviden előadom a Korjaticus család, első sorban pedig Tódor herceg történetét, és az ő homályba burkolt alakjára némi fényt derítek.

*

Gediminnek, az első litván nagyfejedelemnek 1341-ben történt halála után, fiai az Olgerd főnhatósága alatt hét hercezségre osztották fel maguk közt az apai örökséget.¹⁾ A litván-novgorodi hercezség Gedimin *Korját* nevű fiának jutott. Az egykorú írók nem jegyezték fel, hogy pogány vallású volt-e Korját, hogy ki volt a neje és hogy mikor halt el, — csak annyit tudunk meg tőlük, hogy Korjátnak négy fia maradt: György, Sándor, Konstantin és Tódor.²⁾ Mivel azonban Gedimin fiai, az egy Keystut kivételével, a ki haláláig az ősi pogány vallásnak maradt híve,³⁾ mindnyájan a keresztény vallásban haltak meg, — és mivel azt látjuk, hogy a litván hercegek rendszerint a szomszédos orosz hercegi családokból nőülnek, csaknem teljes bizonyossággal állíthatjuk, hogy Korját is keleti szertartású keresztény volt és hogy neje valamely szomszédos orosz hercegi családból származott. Korját halálának évét, mint már említettük, nem ismerjük, azt azonban tudjuk, hogy 1362-ben már nem volt életben. Ez évben ugyanis Olgerd nagyfejedelem fényes győzelmet aratott Podoliában a tatárok

¹⁾ *Ilovajszky és Antonovics: Isztorija Velikoho Knyászesztva Litovszkoho*, 48. l.

²⁾ *Popov: Podolia*, 32. l.

³⁾ *Ilovajszky és Antonovics id. m.* 125. l.

felett s az így megtisztított Podoliát a litván-novgorodi herczegségért cserébe adta Koriát fiainak.¹⁾

Podoliából kitakarodtak ugyan a tatárok, de azért tovább is jogot formáltak hozzá és ez okból folytonos beütésekkel háborgatták. Mivel pedig a tatárok kiűzése idején Podoliában egyetlen erősség, de még csak egyetlen város sem volt, a Koriatovics herczegek első és fő gondjukat erődök építésére és városok alapítására fordították. Az írott emlékek tanúsága szerint a Koriatovics testvérek építették, illetőleg alapították Bakota, Kameneccz, Szmotrics, Szkola, Csertenej, Porodok, Braczlav és Szokolics városokat és erősségeket.²⁾ Mivel a tatárok teljesen elpusztított állapotban hagyták volt el Podoliát, azért a Koriatovics herczegek nem tették át rögtön 1362 után székhelyöket Podoliába, vagyis Podolia organizált tartományná csak jóval később lett, a mi onnét tűnik ki, hogy a Koriatovicsok uralmának első írott nyomát csak 1374-ben találjuk, a mikor György és Sándor herczegek az úgynevezett magdeburgi jogot adományozzák Kameneccz városának.³⁾ Különben mind ez a tény, mind az a másik, hogy Sándor herczeg 1375-ben szabad kereskedést enged Krakó polgárainak Podolia területén, — a mit 1385-ben Konstantin herczeg a maga részéről is megerősített,⁴⁾ — azt bizonyítja, hogy a herczegek új hazájokban nagy gondot fordítottak az ipar és kereskedelem előmozdítására s ezzel a városi polgárság megerősítésére, melyben a legerősebb támaszt találhatták fel mind a tatárok beütései ellen, mind pedig esetleges pénzügyi zavarai elhárítására.⁵⁾

György herczeg 1394 után rövid idő múlva moldvai fejedelemmé választották és Szucsavában meg is koronázták. A bojárok egy része azonban csakhamar összeesküvést forralt az új fejedelem ellen és megmérgeztette őt. György herczeget, vagyis fejedelmet, a Berla melletti szent Bazil-rendi kolostor sírboltjába temették el Moldvában.⁶⁾

Midőn 1387 márczius 4-én Jagello Ulászló litván nagyfejedelmet lengyel királylyá koronázták, ez, mint lengyel király, a Lodomiriában fekvő Oleskoi herczegséget adta Koriatovics Sándor herczegnek hűbérül, a ki azonban kevéssel utóbb a tatárokkal vívott ütközetben elesett.⁷⁾ Sándor herczeg temetkezése helyéül két különböző szertartású templomot jelölnek

¹⁾ *Ilovajszky és Antonovics* id. m. 112. l.

²⁾ *Popov* id. m. 33. l.

³⁾ U. o.

⁴⁾ U. o.

⁵⁾ U. o. 31. l.

⁶⁾ U. o.

⁷⁾ U. o.

meg az írók.¹⁾ Azok, a kiknek véleménye szerint a Koriatovics hercegek Jagelloval együtt tértek át a latin egyházba, azt állítják, hogy Sándor herceg a szmotricsi dominikánus zárda sírboltjába temettetett el, míg azok szerint, kik azt vélik, hogy a Koriatovics hercegek a görög egyház hívei maradtak halálukig, Sándor herceg a boldogságos szűz tiszteletére emelt kamenecezi görög szertartású templomban nyugszik, mely templomnak Sándor és György hercegek voltak az alapítói.

Mivel arra nézve nincs írott adat, hogy a Koriatovics hercegek Jagelloval együtt tértek volna át a latin egyház kebelébe, és mivel mind György, mind Konstantin hercegek a görög egyház kebelében haltak el, — én részemről az utóbb előadott nézetet tartom elfogadhatóbbnak. Igaz, hogy az ellenkező nézet vitatói arra hivatkoznak, hogy Podoliában ez időtájt a zárdák és templomok számából következtetve a latin egyház már igen virágzó állapotban volt, és hogy György és Sándor hercegektől épen a szmotricsi dominikánus zárda részére kiállított adománylevelél maradt fen,²⁾ de ha figyelembe vesszük a főntebb mondottakat, és ha nem tévesztjük szem elől, hogy a kérdéses oklevel csak megerősíti a szóban forgó zárdát egy száraz malom birtokában, akkor alig hiszszük el, hogy e zárda sírboltjába volna Sándor herceg eltemetve, nem pedig az általa alapított kamenecezi templomban.

Konstantin herceget Nagy Kázmér lengyel király, a ki Gedimin leányát, s így a Koriatovics hercegek nagynénjét bírta volt nőül, 1339-ben utódlává választatta meg a lengyel rendek által, de Konstantin herceg készlebb volt a lengyel koronáról lemondani s így ahoz Nagy Lajos királyunknak utat nyitni, mint a görög egyházból a latinba lépni át, a mi pedig a királyság első föltétele volt. Konstantin hercegről az utolsó adatot 1383-ból bírjuk, a mikor Tódor herceggel egyetemben egy Nemirov nevű előkelő hívének Bakota városát adományozza.³⁾

A hazai írók majdnem egyhangulag azt állítják, hogy Nagy Lajos királyunk 1352-ben hadat vezetvén Kázmér lengyel király segítségére a litvánok ellen, Podoliának Braczlav nevű városában szerződésre lépett Koriatovics Tódor herceggel, mely szerződés értelmében Tódor herceg Podoliát Nagy Lajosnak engedte át a munkácsi és makoviczai hercegségekért cserébe, s 40,000 emberrel jött Magyarországra, a magával hozott népet a Drág oláh vajda népétől elhagyott Bereg, Ugocea és Máramaros megyékben telepítvén meg. Lucskay szerint,

¹⁾ Popov id. m. 31. l.

²⁾ Popov id. m. 32. l.

³⁾ Popov id. m. 33. l.

Koriatovics e szerződés megkötése után rögtön Magyarországba jött, a mennyiben még ugyanabban az évben felépítette a sátorallya-újhelyi görög szertartású templomot, nyolcz évvel utóbb pedig megalapította a munkácsi szent Bazil-rendi kolostort.¹⁾

Ezzel szemben a régibb szláv írók azt tanítják, hogy Tódor herczeg Praszklaviának, mit ők *Braczlav*-nak magyaráztak, volt ura, s 1345-ben kötött cserét Nagy Lajossal és jött be Magyarországba.

Hogy mind a hazai, mind pedig a szláv írók e tekintetben vastag tévedésnek estek áldozatul, az már a föntebb elmondottakból is önként következik. Az igaz, hogy a szláv-moldvai krónika egykorú feljegyzése szerint »a világ teremtésének 6862-ik esztendejében (1359) az Isten kegyelméből kezdetét vette a moldvai hirodalom és pedig ily módon: eljött Dragusa vajda a magyar földről, Marra-Marrusából vadászni ide, és két esztendeig uralkodott itt«,²⁾ de arról nem szól a krónika, hogy nagy néptömeget hozott volna magával a magyar földről Dragusa, s így kétségtelen, hogy ha lett volna is 40,000 embere Tódor herczegnek, — a mint nem volt, — nem talált volna itt a nép számára az oláhoktól elhagyott falvakat, sőt egész vármegyéket. Az is igaz, hogy Nagy Lajos 1352 táján küldött segedelmet a tatárok ellen valami Praszklavia nevű ország királyának, de ez az ország sokkal lejjebb feküdt Podoliánál, valahol a mostani Oláhország területén.³⁾

Ezekből, valamint a föntebb mondottakból sokan talán azt következtethetnék, hogy ilyformán a munkácsi zárdát sem alapíthatta 1360-ban Tódor herczeg, s hogy így teljesen meddő munkát végzett Basilovics,⁴⁾ midőn ezen alapítás hitelességének igazolására egy egész vaskos munkát írt össze gróf Batthyány Ignác erdélyi püspök ellenében, a ki kétségbe vonta volt ez alapítás valóságát.⁵⁾ De ez a következtetés hamis lenne, mivel kétségtelen történelmi tény, hogy 1360 táján Koriatovics Tódor Magyarországon járt, a honnan azonban csakhamar visszatért hazájába, Litván-Novgorodba.⁶⁾ Én úgy gondolom a dolgot, hogy Koriatovics Tódort 1360 táján valami családi viszálykodás, a miben Gedimin családjának mindenkor bő része volt, és a mi talán összefüggésben állott Koriátnak ez időtájtban történt halálával, űzte el hazulról s vitte az általa már bizonyosan személyesen is ismert Nagy Lajos udvarába, ki azután a mun-

¹⁾ *Lucskay*: Historia Carpatho-Ruthenorum, II. 124. l.

²⁾ *Popov* id. m. 31. l.

³⁾ *Popov* id. m. 30. l.

⁴⁾ *Basilovics*: Brevis notitia foundationis Koriatovichianae.

⁵⁾ *Batthyány*: Leges ecclesiasticae Regni Hungariae, 519. l.

⁶⁾ *Popov* id. m. 10. l.

kácsi herczegséggel ajándékozta meg. Az igaz, hogy a munkácsi herczegség még 1378-ban is az idősb Erzsébet királyné birtokában volt, de ez nem akadályozhatta Nagy Lajost abban, hogy a herczegséget mindazáltal Koriatovics Tódornak adományozza, ki azután e királyi adományozás alapján adta ki 1360 márcz. 8-án kelt alapító oklevelét a munkácsi zárdára részére. Ezek alapján tehát a munkácsi zárdának a pozsonyi káptalan levéltárában őrzött alapító oklevelét nemcsak külsőleg, — a mit a *Századok* szerkesztője is megengedett¹⁾ — hanem belsőleg is hiteles és így egykorú oklevélnek tarthatjuk.

Testvérei halála után Tódor herczeg természetesen egyedüli birtokosa maradt Podoliának, ámbár sajnálatunkra, az egyeduralkodás idejéből mindössze is csak egy oklevél maradt fenn tőle. Ez egy 1392-ben kelt adománylevél, melyben Tódor herczeg a csernoragi kerületben négy falut ajándékoz Budrista nevű főember szolgájának.²⁾

Különben a Tódor herczeg egyeduralma nem volt hosszú életű. Midőn ugyan Jagello Ulászló a gorodnoi unió ellenére a litván nagyfejedelemséget bátyjának Vitoldnak engedte át, a litván birodalom souverain herczegei nem akarták Vitoldot elismerni, mert, ismerve ennek erélyes, sőt erőszakos természetét, attól tartottak, még pedig, mint a következmények mutatják, nem ok nélkül, hogy Vitold véget fog vetni azon majdnem teljes függetlenségnek a nagyfejedelemtől, melyet a litván birodalom herczegei a Jagello elnéző kormányzása alatt élveztek. Olgerdovics Vladimir kievi herczeg támadt fel legelsőben Vitold ellen, és csakhamar hozzá csatlakozott legközelebbi szomszédja, Koriatovics Tódor podoliai herczeg is.³⁾ Vitold még talán örült is a felkelésnek, mert ez alkalmat szolgáltatott neki ereje és hatalma növelésére és egyúttal — első uralkodói ténye lévén a felkelők leverése — ellenségeinek megfélemlítésére. Vitold tényleg rövid időn elbánt a kievi herczeggel, mert már 1393-ban kiűzte Kievből és herczegségét a saját testvéröccsének, Skirgájlo-nak adományozta.⁴⁾ Tódor herczeg, úgy látszik, keményebb ellenfél volt, mint Vladimir, mert Nesztik nevű hadvezérével két évig tartóztatta fel Vitoldot, úgy, hogy ez csak 1395-ben kerítette teljesen hatalmába Podoliát. A harc folyamán Tódor herczeg maga is Vitold fogságába esett és 1396-ig Vilnában raboskodott, a midőn Vitold örökre számkivetette a litván birodalom területéről.⁵⁾

¹⁾ *Századok*, 1888. 672. l.

²⁾ *Popov* id. m. 37. l.

³⁾ U. o.

⁴⁾ *Ilovajszky és Antonovics* id. m. 184. l.

⁵⁾ *Popov* id. m. 36. l.

Most azután Tódor herczeg egyenesen és véglegesen Magyarországra jött, nem ugyan 40,000 emberrel, de mindazáltal tekintélyes kísérettel, melynek legkiválóbb tagjai voltak: Vaszyiko herczeg, a Tódor herczeg egyik, bár nem tudni melyik testvérének a fia, Kaffai Pan Endre, utóbb »officialis ducissae de Munkács«, és ennek testvére Hellele, ki szintén udvari tisztséget viselt Tódor herczegnél, mint azt egy 1416 évi oklevél bizonyítja, melyben Kaffai Pan Endre és testvére Hellele, munkácsi bírónak Guba Imrét nevezik ki.¹⁾ Kaffai Pan Endre különben Muzsalyban kapott volt Tódor herczegtől birtokot, melybe 1413-ban vezette be Hrabár János, mint homo regius,²⁾ — Hellele pedig Benében volt birtokos.³⁾ A két testvér bírta a somi szőlőket is, mint azt egy 1417 évi okirat bizonyítja, mely szerint Kaffai Pan Endre és Hellele munkácsi várnagyok 2000 frt erejéig perelték Szécsi Györgyöt és Jakabot annak a 40 hordó bornak az áráért, a mit az utóbbiak tőlük Somban elfoglaltak volt.⁴⁾

Hasonlókép a Tódor herczeg kíséretéhez tartoztak János fia Szaniszló, továbbá János, Petro, György és Bogdán testvérek, kik Vaszyiko és Tódor herczegektől Sarkadot kapták volt adományúl Zsigmond királyunk 1398-ban kelt rendelete értelmében, mely a leleszi konventet bizta meg a nevezett testvérek beiktatásával az új birtokba.⁵⁾

Koriatovics Tódor családjával és szűkebb kíséretével a munkácsi várban vett lakást, mely várnak építését a legtöbb író régebben magának Koriatovicsnak tulajdonította, ámbar kétségtelen tény, hogy Nagy Lajos 1352-ben már ott pihente ki fáradsalmait, mikor a litvánok elleni háboruból hazafelé sietett.⁶⁾

Koriatovics Tódor, mint munkácsi herczeg egyúttal beregi és ujházi főispán is volt. Mint beregi főispán Alagi Albertnek volt az utóda, kiről 1396-ban történik utoljára említés.⁷⁾ Hogy Koriatovics Tódor Zsigmond királynak kedvelt híve lehetett, mutatja egy 1404-ben kelt rendelet, melyben 3000 arany forintot utalványoz a király neki, mint beregi és ujházi főispánnak, abból a 20,000 arany forintból, mely Kassa városára akkor kivettetett.⁸⁾ Ezen 3000 arany felvételéről Koriatovics egy zöld viaszba nyomott pecséttel ellátott

¹⁾ *Lehoczky*: Beregvármegye monographiája, III. 430. 1.

²⁾ Id. m. III. 621. 1.

³⁾ Id. m. III. 66. 1.

⁴⁾ Id. m. III. 697. 1.

⁵⁾ Id. m. I. 138—139. II.

⁶⁾ Id. m. III. 513. 1.

⁷⁾ Id. m. I. 353. 1.

⁸⁾ U. o. 139. 1.

nyugtát állított ki, mely máig is megvan Kassa város levéltárában.

A kor általános jelleméhez híven, Koriatovics is folytonosan birtokháborítási és hatalmaskodási perekkel volt elfoglalva, még pedig hol mint panaszos, hol meg mint vádlott. Legtöbb baja volt a szomszédos dolhai, komlói, salánki és kerepeczi uradalmak birtokosaival. De míg a dolhai uradalom birtokosaival szemben rendszerint a panaszos szerepét játszotta, addig a komlói, a salánki, de különösen a kerepeczi uradalom birtokosai őt szokták volt birtokháborításért és hatalmaskodásért perelni. Így olvassuk, hogy 1406-ban a kerepeczi, 1409-ben a salánki, 1412-ben pedig a komlói uradalom birtokosai perlik birtokháborításért, — 1408-ban viszont ő perli Kirsanói Miklós és Imre fiait, a dolhai uradalom birtokosait, Kozmát, Györgyöt, Mihályt és Jánost hatalmaskodás miatt, a mennyiben ezek elpusztították volt a sarkadi erdőben levő sertés-szállásait.¹⁾ Az ezen ügyben Zsigmond király által elrendelt vizsgálat teljesítésével a leleszi konvent bízott meg és a vizsgálatot elrendelő királyi leiratban Koriatovics czíme ez: »dux Podoliae et dominus de Munkács.« Hogy Koriatovics hatalmasabb úr volt szomszédjainál és így nagyobb hatalmaskodásokat volt képes ezeken elkövetni, mint viszont, kiténik már csak onnét is, hogy 1412-ben hatalmasul elfoglalta a komlói uradalomhoz tartozó Komlós, Sarkad, Nyiresfalva, Pappfalva, Falucska, Kövesd és Medence községeket, melyekből hosszas perlekedés után Sarkadot, Nyiresfálvát és Medenczét sikerült véglegesen meg is tartania.²⁾

Tódor herczeg 1413-ban, vagy legkésőbb 1414 elején halt el, mert Zsigmond királynak egy 1414 évi rendelete már úgy emlékezik meg róla, mint néhairól.³⁾ A hazai írók idáig majdnem egyhangulag azt tanították, hogy Koriatovics Podoliában halt el, még pedig abban a háborúban, melyet Podolia visszaszerzéseért indított. Most azonban már kétségtelen, hogy Koriatovics Munkácson halt meg, és a munkácsi zárda alapító oklevelében kifejezett óhajtásához képest a zárda templomában temettetett el.⁴⁾

Koriatovics özvegyet és egy árvát hagyott maga után. Lucskay⁵⁾ és utána Duliskovics⁶⁾ azt írták, hogy a Koriatovics

¹⁾ *Lehoczky* id. m. I. 139. 1.

²⁾ *Lehoczky* id. m. III. 367. 1.

³⁾ Id. m. I. 139. 1.

⁴⁾ *Popov* id. m. 32. 1.

⁵⁾ *Lucskay* id. m. II. 224. 1.

⁶⁾ *Duliskovics*: *Isztoriczeszki Cserti*, I. 96. 1.

felesége Kyriáka, vagy latinosan Dominika hercegnő volt, holott egy 1417 évi birtokperből tudjuk, hogy Koriatovics özvegyének Valha, árvájának meg Anna volt a neve.¹⁾ Tudva azt, hogy Koriatovics Tódor leánya 1417-ben még itthon volt, önkéntelenül is arra a gondolatra kell jutnunk, hogy Koriatovics vagy nagyon későn nősült, vagy, a mi valószínűbb, hogy Valha nem az első felesége volt. Hogy mily családnak volt a sarja Valha hercegnő, azt kétségbevonhatatlanul meg nem állapíthatjuk, de ismerve a litván fejedelmi család házassági politikáját, legvalószínűbbnek azt tarthatjuk, hogy Valha a Litvániával szomszédos egyik orosz hercegi családból származott.

Az özvegy hercegnő, úgy látszik, ép oly viszonyban élt a szomszédos birtokosokkal, mint néhai férje; mivel ő is, hol mint panaszos, hol meg mint vádlott állott ezekkel szemben. Így olvassuk, hogy 1417-ben ő perelte Dolhai Györgyöt és Szaniszlót, kik makariai jobbágyaitól 1000 aranyat érő 600 darab nyest bőrt vettek el hatalmasul, — míg 1416-ban Szécsi György és Jakab őt perelték hatalmaskodásért.²⁾

Hogy hol és mikor halt el Koriatovics özvegye, arra írott adatunk nincsen ugyan, de mindent egybevetve, bátran állíthatjuk, hogy Valha hercegnő Munkácson, és pedig 1427 előtt halt el, mivel Brankovics György szerb despota a mondtott évben kapta Zsigmond királytól Munkácsot,³⁾ arról meg nem tudunk semmit, hogy ez adományozásnak a Koriatovics özvegye ellentmondott volna. Ugyanez ok alapján állíthatjuk, hogy Koriatovics leánya, Anna hercegnő is, vagy kevéssel anyja előtt, vagy talán még annak életében halt el.

Lucskay⁴⁾ és utána Mészáros⁵⁾ és Duliskovics⁶⁾ azt állítják, hogy Valha hercegnő férje példáját követve, női zárdát alapított volt a Podhering község keleti szélén emelkedő Szarkahegy ormán, melynek alapfalai részben még ma is felismerhetők. Mivel azonban erre vonatkozólag semmiféle írott adatunk nincsen, — ezen alapítás hitelességéhez igen sok szó férhet, ámbár talán némi figyelmet érdemel az a körülmény, hogy a Szarkahegy ormán látható épületmaradványok eredetéről sem a történelem, sem pedig a régészet nem tud másképp beszámolni.

A Koriatovicsok czímere szent György vértanút ábrázolja, a mint lándzsájával a lova lábai alatt vonagló sárkányt átdöfni készül.⁷⁾

¹⁾ *Lehoczky* id. m. I. 140. l.

²⁾ U. o.

³⁾ U. o. 141. l.

⁴⁾ *Lucskay* id. m. II. 237. l.

⁵⁾ *Mészáros*: A magyar oroszok története, 74. l.

⁶⁾ *Duliskovics* id. m. I. 97. l.

⁷⁾ *Popov* id. m. 30. l.

Korjaticos Tódornak valami képzeleti arczképe volt a munkácsi várban egész 1850-ig, midőn azt a katonai hatóság Bécsbe vitette el. Ezen arczképről a munkácsi zárda 1835-ben másolatot készítettett, mely most a szerzetesek ebédllőjét díszíti. A kép hatalmas termetű, jól táplált, borotvált állú, nagy bajuszos, élemedett férfit mutat. Az 1804-ben épült zárdatemplom hajójának északi falán szintén Korjaticos arczképe látható, mely az előbbenihez hasonló vitéz alakját mutatja, de lóháton, pánczéiban és sisakban.¹⁾

Végül még egy megjegyzést kell tennem. Sokan, végig olvasva e sorokat, azt a megjegyzést fogják tenni, a mit már egyesek idáig is tettek,²⁾ hogy t. i. Korjaticos Tódornak, ha 1414-ben halt el, és ha 1360-ban már csakugyan Magyarországon járt, halálakor jóval túl kellett lennie nemcsak a hetven, de talán a nyolczvanadik éven is, — a mi pedig az átlagos emberi életkort csakugyan túlhaladja. Én is megismerem, hogy ez, mondhatni, rendkívüli életkor volt, — de ha tudjuk, hogy az egykorú feljegyzések tanúsága szerint Gedimin családját a rendkívül magas életkor jellemezte, úgy, hogy annak szereplő férfi tagjai, ha természetes halállal multak ki, nem csak a 70-ik, de többnyire a 80-ik évöket is túléltek, — mondom, ha ezt tudjuk, akkor csak hihetőnek fogjuk találni, hogy Korjaticos Tódor is túlélte életének talán még nyolczvanadik évét is.³⁾

ZSATKOVICS KÁLMÁN.

FÜGGELÉK.

A Korjaticosok nemzedékrendje.⁴⁾ ⁵⁾

Gedimin I. nf. † 1341.

Merovid Javnut	Narimunt	Keystut	Koriát † 1360 körül.	Olgerd	Lyubart
Konstantin v. l. k. és p. h. † 1384 körül.		György m. f. és p. h. † 1380 körül.	Sándor o. és p. h. † 1389 körül.		Tódor p. és m. h. † 1414 körül.
			talán Vasziyko † 1414 után.		neje Valha
					Anna † 1417 után.

¹⁾ *Lisztok*, 1887. II. sz.

²⁾ *Duliskovics* id. m. I. 103.

³⁾ V. ö. Lehoczky Tivadar czikkét: *Századok*, 1893. 107 és köv. ll.

⁴⁾ Rövidítések: L. nf. = Litván nagyfejedelem. — V. l. k. = választott lengyel király. — M. f. és p. h. = moldvai fejedelem, podoliai herceg. — O. és p. h. = oleskoi és podoliai herceg. — P. és m. h. = podoliai és munkácsi herceg.

⁵⁾ V. ö. Petrovay György közleményét: *Turul*, 1893. 122—124. ll.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Matei-vodă Băsărabă auswärtige Beziehungen 1632—1654. (Zur Geschichte des europäischen Orients.) Von Jon *Sîrbu*. Leipzig, 1899. 8-r. X, 1, 356 l.

A havaselföldi történelemnek, Mihály vajdát kivéve, egy sincs oly jelentékeny alakja, mint Máté vajda. Sőt, ha oláh vajdánál szokatlanul hosszú uralkodását (1632—1654) tekintjük, s azokat az adminisztratív és kulturális alkotásokat, melyek az ő nevéhez vannak fűződve: habozás nélkül mondhatjuk, hogy Havaselföldének Máté vajdánál jelentékenyebb fejedelme alig is volt. Uralkodásának huszonegy éve alatt Európa keleti történetében a nemzetközi politika szempontjából meglehetősen, és minket magyarokat közelebbről is érdeklő szerepet játszott. Máté vajda e külpolitikai vonatkozású szereplését vette tárgyul a magyarországi származású *Sîrbu János*, ama német nyelven megjelent tanulmányában, melyre az alábbi sorokban akarom felhívni e folyóirat olvasóinak figyelmét.

E vaskos kötet (356 l.) első kidolgozásában doktori értekezés volt. Tárgyára a szerzőt *Huber Alfonz* bécsi tanár figyelmeztette. Huber tanár elismerése és buzdítása később arra ösztökölte *Sîrbu*-t, hogy magasabb tudományos kívánalmaknak megfelelően dolgozza át munkáját és mint Európa keleti történetének egyik adalékát ki is adja. Minket magyarokul *Sîrbu* e dolgozata nemcsak tárgyánál fogva érdekel, — mert hiszen az érintkezés az erdélyi fejedelemség és az oláh vajdaságok között talán sohasem volt állandóbb és bensőbb, mint Máté vajda uralkodása idején, — de érdekel azért is, mert mondhatni, ez az első történeti mű a román irodalomban, mely a magyar források teljes felhasználásával és méltánylással készült, s a mely eltérve a román történetírás eddigi hagyományaitól, nem hamisítja meg holmi dáko-román politikai célszavak kedvéért a történelmet, hanem elismerésre méltó tárgyilagossággal egyedül csak azt keresi: mi az igazság?

»Máté vajda politikájának vezérlő fonalait — írja a szerző az előszóban — úgy, a mint én felfogtam, visszatekintőleg fejtettem ki. Itt a figyelmet csak annak egyik jelentékenyebb mellékösvényére akarom felhívni, t. i. a román tartományoknak a magyarsághoz való viszonyára, a melynek akkor tulajdonképen való képviselője az erdélyi fejedelemség volt. Ez talán a jelent illetően sincs minden jelentőség nélkül. Legalább én munkaközben többször voltam kénytelen ez országoknak és népeiknek mai viszonyára gondolni. Természetesen, az ilyen, többé-kevésbé alanyi érzések kutatásaimra a legcsekélyebb hatással sem voltak. Csak az igazság keresésére törekedtem és a bírálattól sem kérek mást, mint igazságosságot.« Sírbu, ez ígéretéhez híven, mindvégig tárgyilagossággal igyekszik maradni. Terjedelmes tanulmányában alig van egy-két hely, a hol enyhébb formában ugyan, de mégis csak érezhető a román ember ellenszenva a magyarság iránt. A tudós dicséretre méltó tárgyilagosságát mutatja az is, hogy a román történetírók (Xenopol, Tocilescu) eljárására czélozva, egypárszor rámutat arra, hogy ha ezek használták volna a magyar forrásokat, egészen más, és az igazságnak megfelelőbb eredményekre jutottak volna a román történelem egyik-másik kérdésében.¹⁾

Mikor I. Rákóczy György trónra lépett, akkor Havaselföldön Leon vajda uralkodott. Ez rettenetesen zsarolta és zsaroltatta a maga görögjeivel a föld népét és a boérokot. A tősgyökeres havaselföldi boérság körében — különösen az Olton innen eső vidékeken, az egykori Kis-Oláhországban — erős nemzeti reakció is keletkezett e miatt Leon vajda kormányzata ellen. A mozgalomnak az lett az eredménye, hogy többen közülök Máté agával együtt (*aga* néven nevezték a gyalog katonaság főparancsnokát) kénytelenek voltak Erdélybe menekülni. Leon vajdának ez emigráció sehogysen volt inyére. Három ízben szólította fel a menekülteket hazatérésre, a leg-határozottabb ígéretet téve, hogy panaszait orvosolni fogja. Rákóczynak is írt, hogy a menekülteket küldje haza, vagy legalább bírja rá a hazatérésre. A menekültek nem mentek haza. Rákóczy sem igyekezett őket hazatérésre bírni. Ellenkezően, megengedte nekik, hogy a Havaselföldével határos részekben zsoldosokat fogadjanak s velök Máté aga betörhessen Havaselföldre.²⁾ Máté diadalmasan haladt előre, de Bukarest alatt csatát veszve, újra Erdélybe menekült.

Azonban az agát és társait e kudarcz nem csüggesztette

¹⁾ Lásd VI. és 110. ll.

²⁾ »Aga Mátét alattomban engedvén az országban hadat gyűjteni . . . bebocsátá az portáról adott akkori vajdára.« *Kemény*: Önéletírás I. 267. l.

el. Visszatérve Erdélybe, Rákóczyhoz fordultak, hogy eszközölné ki a portán Leon vajda elűzését és Máténak a vajdaságra való emelését. Rákóczy melegen felkarolta ügyöket, mint az kitűnik a portával és az egyes befolyásosabb basákkal váltott diplomáciai irataiból s azon utasításokból, melyeket a konstantinápolyi erdélyi ügyvivőhöz (kapitiha) küldött.¹⁾

Rákóczy közbelépésének volt is sikere, a mennyiben a porta Leon vajdát elűzte. De Máté agának még ezzel nem nyílt meg a vajdai trónhoz vezető út, mert versenytársul több trónkövetelő lépett fel. Először is *Alexandru Coconul*, volt moldovai vajda, azután *Radu*, az időszerint uralkodó moldovai vajda fia, kit a porta tényleg ki is nevezett. Radu még Konstantinápolyban időzött, mikor Máté aga a menekültek és az Erdélyben fogadott zsoldosok élén betört Havaselföldre. Itt nemcsak a boérság, hanem a földnépe is hozzá csatlakozott. 1632 szeptemberében az oláh boérok nemzeti gyűlést tartottak, a melyben kimondották, hogy Radut nem fogadják el, hanem Mátét választják meg. Rögtön nagyszámú követséget is küldöttek Nikápolyba Abaza basához, a kit Rákóczy közbenjárása Máté ügyének már előzetesen megnyert. Abaza basa, ki Ali Cselebi nikápolyi alparancsnokot Máté érdekében már tíz nap előtt Konstantinápolyba küldötte, a nagyvezérhez és a szultánhoz frott leveleivel kieszközölte, hogy a porta hosszas huzavona után belenyugodott Máté vajdaságába. A porta ez elhatározására kétségtelenül befolyással volt Abaza basa levelein és Rákóczy pártfogásán kívül Máté állandóan tanúsított loyálisága és azon energiája is, a melylyel Radut és pártját kiverte Havaselföldről.

Máténak a vajdaság nemcsak sok fáradságába, hanem sok pénzébe is került. Nemcsak a 100,000 tallerra rúgó investuralis költségeket tartozott megfizetni, de kénytelen volt azt a 62,000 tallér adósságot is magára vállalni, melyet a konstantinápolyi görög bankároknál versenytársa, Radu csinált. Máté Rákóczytól pénzbeli támogatást is kapott. Az összeg nagyságáról bővebb felvilágosítást nyerhetünk abból az iratból, melyet Rákóczy 1634-ben portai küldöttéhez, Réthihez küldött.²⁾ Ezen adósság ügye azért érdekes, mert összefügg azzal a

¹⁾ Erre vonatkozóan olv. *Szilágyi Sándor*: Levelek és okiratok I. Rákóczy György keleti összeköttetései történetéhez. Budapest, 1883. — *Beke Antal* és *Barabás Samu*: I. Rákóczy György és a porta. Levelek és okiratok. Budapest, 1888. — *Török-magyarkori Államokmánytár*, IV. köt.

²⁾ *Szilágyi*: Levelek és okiratok I. Rákóczy György keleti összeköttetései történetéhez. 196. l.

kérdéssel, hogy Máté fizetett-e évi adót Rákóczynek, vagy nem? — A portánál ugyanis arról vádolták Mátét ellenségei, hogy nemcsak a szultánát ismeri urának, hanem Rákóczyt is, kinek évi adót fizet. Ez adósság dolgában terjedelmes levelezés folyik: egyrészt Rákóczy és bukaresti megbízottai, másrészt pedig Rákóczy és Máté vajda között, mert a mint Rákóczynek egyik küldötte, Szalánczi írja: »a vajda olyan, mint a csökönyös ló; akármenyit is ütöd, egyet horkant, de nem megy tovább egy tappodtat sem.«

Máté vajda azonban nemcsak fizetésbeli kötelezettségeinek tesz lassanként eleget, hanem 1635 nyarán formális szövetséget is köt Rákóczyval, melyben a juhlegeltetési vámok kárpótlásának ürügye alatt magát évenként 5000 forint adó fizetésére és egy szépen felszerelt török paripa ajándékozására kötelezi. De Máté vajdát nemcsak a Rákóczy iránt érzett háládatosság ösztökélte e szövetség megkötésére, hanem a kényszerűség is, mert Lupu moldovai vajdában igen veszedelmes, sőt félelmes ellensége támadt. Lupu vajda Konstantinápolyban kedvelt egyéniség volt, míg Máté csak amolyan kényszerűségből megtúrt vajda, a ki, mint a nemzeti ellenhatás embere, egyenesen a konstantinápolyi irányadó körök akarata ellenére lett vajdává.

Máté és Lupu régi ellenségek voltak. Fiatalabb korukban együtt szolgáltak mindketten a havaselföldi vajda turgovisti udvarában. Lupu tulajdonképen nem is volt román, hanem albániai jövevény. Máté mint benszülött s a régi havaselföldi fejedelmi család, a Bassarabák valószínű ivadéka, kezdetől fogva a benszülött boárság idegen-ellenes reactiójának volt egyik határozott embere s így természetes ellensége is a Lupu-féle kalandor jövevényeknek. Lupu e miatt nem is maradhatott meg Havaselföldön, hanem átment Moldovába, hol nemcsak kedvezőbb körülményekre talált, hanem 1634-ben vajdává is lett. Tehetséges, ravasz és nagyratörő férfiú volt, ki ügyességével a moldovai vajdai széken 19 évig, tehát majdnem olyan szokatlanul hosszú ideig bírta fentartani magát, mint Máté a havaselföldin. Erélyes, ügyes és rendtartó uralkodó volt. Sokat tett a rend, a vagyon és a személy-biztosság, sőt az egyház, iskola és a jogszolgáltatás terén is, — de szíve a vele bevándorolt görögökhöz és albánokhoz húzta, a kiknek kedvéért nagyon zsarolta a benszülött boárságot és a föld népét is.

Lupu vajda minden áron Mihály vajda nyomdokaiba akart lépni, s nihelyt trónra jutott, azonnal hozzáfogott merész terve kiviteléhez. Először is a két vajdaságot igyekezett a maga vagy családjá uralkodása alatt egyesíteni. Ismervén az

ellenszenvet, mely a portánál Máté ellen állandóan megmaradt, arra igyekezett fölös ajándékokkal s még nagyobb ígéretekkel rábírní a portát: hatalmazza fel őt, hogy Máté vajdát székéből kivethesse, s azután a havaselföldi vajdaságot adja neki vagy pedig fiának. Azt gondolta, hogy ha sikerül előbb egyesítenie a két oláh vajdaságot, majd elég ereje lesz arra is, hogy Erdélyt elfoglalja. E tervének kivitelében támaszkodott az erdélyi románság közreműködésére is, a mint az kitűnik a nagyvezérhez később, 1640-ben írott levelének következő szavaiból: »Erdélyben a lakosoknak több mint harmadrésze oláh, a kiket, szabadságot ígérve, könnyen fel fogok izgatni a magyarok ellen, és így azoknak otthon, tűzhelyöknél is háborújuk fog lenni.«¹⁾

Lupunak tudomására jöven az a szövetség, melyet Máté és Rákóczy kötöttek, azt rögtön úgy igyekezett Konstantinápolyban feltüntetni, mint a porta ellen irányuló szövetséget. 1637-ben a kért engedelmet megkapta és mintegy 30,000 emberrel be is tört Havaselföldre. Egyidejűleg Mehemet basa is parancsot kapott, hogy a Dunán átkelve, Mátét támadja meg. Máté nem esett kétségbe. Rákóczy a kötött szövetség értelmében Kemény János vezérlete alatt 8000 főnyi segítséget küldött. Lupu, mihelyt szemben találta magát Máté haderejével, azonnal visszavonult saját területére. Rákóczy *Moghila Jón*-t a moldovai határszélen kéznél tartotta, hogy az elűzendő Lupu helyébe ültesse. E tervből azonban nem lehetett semmi, mert Rákóczy nem szállhatott szembe a Luput egész a végletekig pártoló törökkel, tehát mint közvetítő békét eszközölt a két vajda között, miután időközben Mehemet basa is mint békeközvetítő lépett fel.

E békéből Rákóczynak is haszna lett, mert a vajdák egy szövetségi szerződést írtak alá és magokat arra kötelezték, hogy Rákóczynak évenként 2500—2500 arany forintot és egy lovat küldenek ajándékba, míg viszont Rákóczy teljes védelmet ígért nekik. Ez a béke azonban a két vajda között csak ideiglenes fegyverszünet volt, mert Lupu arról, hogy a két vajdaságot egyesítse, sehogysem tudott lemondani. Mikor Mehemet szilisztriai basa kajmekámmá lett, s Máté egyetlen konstantinápolyi pártfogója, *Rusnameghli* török főminiszter meghalt, erre meg is jött a kedvező alkalom. A porta Mátét letette a vajdaságból és székét Lupu fiának, *Jón*-nak adta. A parancs végrehajtásával magát Luput, a tatár khánt és a

¹⁾ *Hurmuzaki*: Documente privitoare la ist. rom. Vol. IV. Pars I. 669. 1.

szilisztriai basát bízták meg. Rákóczynak is megparancsolták, hogy semmi szín alatt se merjen Máténak segítséget adni. Nyíltan ezt nem is tette, de Kapronczay vezetése alatt egy derék lovas csapatot küldött Máté táborába. Máté 1639-ben Lupu hadát *Nanisor*i mellett teljesen tönkre tette. Ekkor Rákóczy a két vajda között újra békét eszközölt, s miután a szultán is meggyőződött róla, hogy Máté jól felszerelt hadával nehéz elbánni, — a békét maga is jóvá hagyta.

Sírbu mindezeknek az eseményeknek külpolitikai vonatkozásait a magyar források teljes és ügyes felhasználásával, világosan és eléggé tárgyilagosan is adja elő, — noha itt-ott kicsillan előadásából annak czélzatos feltüntetése, hogy Rákóczy, mikor Máté vajda bajban volt, nem igen igyekezett a szövetséges kötelezettségeit vele szemben loyálisan teljesíteni. Rákóczy szerepe és érdeme Máté támogatásában nagyon le van szállítva, míg viszont azok a szolgálatok, melyeket Máté tett Rákóczynak, sokkal fontosabbaknak és nagyobbaknak vannak feltüntetve, mint a minők valósággal voltak. El kell azonban ismerni, hogy Sírbu ezt a czélzatosságot eléggé diskkrét módon és ügyes objektivitással tudja előadásában észrevehetővé tenni.

A későbbi években Rákóczynak a két oláh vajdához való viszonyában változás áll be. Közeledik Lupuhoz és eltávolodik Mátétól, noha ez utóbbival mindig jó viszonyban marad. Rákóczy magatartásában e változás kapcsolatos a lengyel trónra vonatkozó terveivel. Rákóczy számításai körébe vonta a kozákok hetmanját, Chmelniczky Bogdánt is. De hogy célját elérje, előbb Lupuval kellett megegyezésre jutnia. A közvetítő köztük Radzivill herceg volt, a ki feleségül Lupu egyik leányát bírta. Lupu, hogy magát minden eshetőségre biztosítsa, második leányát Rákóczy ifjabbik fiának szánta nőül. Mihelyt Lupu meghallotta a lengyel király halálának hírért, azonnal elküldötte Rákóczyhoz főlogofetjét (kancellárját) Stefán Gheorghiczát. Megbízásúl azt adta neki, hogy a vajda közbenjárását a lengyel trón megszerzésére ajánlja fel s egyúttal hozza azt is javaslatba, hogy Zsigmond herceg vegye nőül a vajda leányát. A fejedelemasszonynak és bizalmasainak tetszett a terv. A fejedelmet inkább csak politikai tekintetek bírták reá, hogy a házasságba beleegyezzen, mert azt hitte, hogy ily módon megnyerve Lupu szövetségét, Chmelniczky támogatását is biztosítani fogja. A továbbiak intézésére bizalmas emberét, Kemény Jánost küldötte Jassyba. Ily készülődések közepette érte halála 1648 okt. 4-én. A fejedelem halála s a II. Rákóczy György trónfoglalásával járó dolgok egy időre félbeszakították a Lupu vajda leányával való házassági terveket.

Mihelyt észrevette Máté vajda, hogy Rákóczy Lupuhoz közeledik, magának más helyen igyekezett támasztékot szerezni. Nemcsak azt a segítő csapatot hívta vissza, melyet a Ferdinánddal hadakozó Rákóczynak küldött, hanem egyenesen fel is lépett a császárnál Rákóczy ellen. 1645 február 4-ről keltezve, jelenti Bécsben a konstantinápolyi császári követ, hogy a havasalföldi vajda küldöttei a következő ajánlatot tették neki: »Miatán Rákóczy nyugtalan és rossz szomszéd volt mindig, sőt a közvetlenül szomszédos tartományokra nézve egyenesen tűrhetetlenné is tette magát, Máté vajda kizárólag ez okból, s nem azért, mintha Erdély fejedelemségére vágynek, — a mely javadalmait tekintve különben is mögötte áll Havasalföldének — arra kéri a császárt, hogy Rákóczyt vesse ki a fejedelmi székből, mert ezt soha olyan könnyen meg nem teheti, mint épen a jelenlegi viszonyok között.«¹⁾ A császári válasz kegyesen tudomásul veszi ugyan Máté felvilágosításait Rákóczy üzemleiről, s biztosítja is a vajdát jóakarataról, de egyúttal figyelmezteti, nehogy ez időszert Rákóczy ellen valamit kezdjen, mert ezzel csak azt érné el, hogy a porta még nagyobb segítséget adna Rákóczynak.

Ez időtájban a Balkán félszigeten »*Jahja szultán*« vagy »*Sándor, Montenegro hercege*« nevezet alatt egy kalandor, mint török trónkövetelő lépett fel. Ez Máté vajdával is érintkezésbe lépett s rábírta Mátét, hogy az ő támogatására adjon kellő időben egy húszezer főnyi sereget is. Ez a Jahja a lengyel királyt is megnyerte tervének. A görög keleti, de különösen a bulgár katolikus papság valóságos ügynöksége volt ennek az összeesküvésnek. E papság egyes küldöttei a bécsi udvarral is érintkezésbe léptek.²⁾ A cél az volt, hogy a török ellen egy európai coalitiót hozzanak létre. A Balkán népeinek támadását Máté vajda vezette volna. Ezért Máté újra a bécsi udvarnál keresett szövetséget. Az eredmény most sem volt kedvezőbb az elsőnél. Bécsben nemcsak a harminczéves háború bajaival voltak elfoglalva, hanem az egészben oly könnyelmű kalandot is láttak, melybe a birodalom jól megfontolt érdekei miatt sem mehettek belé.

Sírbu ezt a tervezett kalandot nagyon sokra becsüli s hibáztatja is a bécsi politikát, hogy nem ment belé. »Ha a császár Máté hódolati ajánlatát elfogadja — írja műve befejező soraiban — és a fényes alkalmat, a mikor IV. Murad Perzsiával hadakozott, megragadta volna . . . az európai törté-

¹⁾ *Hurmuzaki*: Fragmente zur Geschichte der Rumänen, III. 142. 1.

²⁾ *Pejacsevich*: Peter Freiherr von Parchevich, Erzbischof von Martianopel. (Archiv für österr. Geschichte, 59. köt.)

nelem talán egészen más fordulatot vett volna. Ha egy olyan ország kincseit, mely már akkor többet jövedelmezett a töröknek mint Egyiptom, és eleven erejét egy népnek, mely kitűnő katonákat adott már is, kétszáz évvel hamarabb kiszabadítva a barbárság bilincseiből, — mint Máté magát egy ízben kifejezte, — derekasabb célra használták volna fel, ma talán a Habsburgok szárnyának oltalma alatt egy nagy egységes népköztársaság örökös falat a birodalom keleti határainál, s ki tudja, a birodalom északi, déli és nyugati határai meddig terjednének?»

Ha Sirbu egy kissé idább jött volna analogiát keresve a történelemben, s meggondolná, hogy később, 1691-ben, mikor a török sokkal gyengébb, a Habsburgok pedig erősebbek voltak, minő balúl ütött ki a szerbekre nézve egy hasonló kaland, nem rajzolna ily nagyszabású és ragyogó képet, mert eszébe jutna az, a mit Kemény János mondott Czorczoly Péter vajdáról Mátéra való vonatkozásban.

I. Rákóczy György halála után újra változás áll be az erdélyi fejedelem és Máté vajda viszonyában. Eleinte Máté nagyon merev. Vonakodik minden szövetségtől, úgy hogy Kemény János azt hiszi, hogy az öregség »már elméjében is decrepitussá tette a vajdát.« Lupu azonban szakít Rákóczyval. Leányának Zsigmond herczeggel tervezett házassága is félbemaradt. Lupu a leányt Chmelniczky fiának, Timusznak adta feleségül, kivél a lengyel király háborúba keveredik. Rákóczy segítséget küld a lengyel királynak. Lupu e miatt teljesen meghasonlik Rákóczyval s régi nagyravagyó terveit a kozákok és a tatárok segítségével igyekszik most megvalósítani. El kezd Máté ellen újra áskálódni, sőt a tatár khánt Mátéra is uszítja. Máté, mihelyt észrevette, hogy Lupu ellene actióba lépett, azonnal II. Rákóczy György felé fordult s 1651-ben felújította vele a régi szoros szövetséget. Elhatározták, hogy Stefán Gheorghicza főlogofetet, ki Lupu üldözései elől több moldovai boér élén Erdélybe menekült, Lupu megbuktatása után moldovai vajdává teszik. Máté a Rákóczytól kapott segítő csapatokkal egyesülve, kikergeti Luput Moldovából és Stefán Gheorghiczát ülteti a vajdai székbe. Lupu Timuszhoz menekül s a tőle kapott segítséggel Stefán Gheorghiczát űzi el a vajdaságból. Ekkor Máté Erdélyből tetemes segítséget kapva, Lupu hadait előbb Siopleánál, majd Finta mellett tönkreteszi. Míg Kemény János Szucsavát, a hová Timusz bezárkózott, hosszabb ostrom után beveszi, Luput a tatárok, kik eddig szövetségesei voltak, lánczra verik és Konstantinápolyba viszik.

A győzelmet Máté vajda nem sokáig élvezhette, mert

körülbelül egy évvel később meghalt. Végső napjait zsoldos katonaságának, a *szejmenek*-nek lázadása keserítette el.

Sírbu a főbb körvonalakban itt előadott eseményeket külpolitikai vonatkozásaikban mindenütt a legjobb s első sorban magyar forrásokra támaszkodva beszéli el. Igyekszik tárgyilagosságnak maradni, de az eseményeket mégis akként csoportosítja, hogy mindenütt Máté vajda álljon az előtérben, s a közreműködő magyarság csak amolyan másodrangú tényezőnek tűnjék fel, a melynek látható törekvése: Mátéval a maga számára kapartatni ki a gesztenyét. E megjegyzések mellett is el kell azonban ismernünk, hogy Sírbu a román-magyar viszonyokat román történetírónál eddigelé szokatlan tárgyilagossággal vizsgálja. Objektivitása és jártassága nemcsak a román, hanem a magyar forrásokban és történelmi irodalomban is, alkalmassá teszik arra, hogy a román-magyar történeti érintkezésekkel — melyek, miként jelenlegi tanulmányából is látszik, sokkal bensőbbek és terjedelmesebbek voltak, mint általában hinni szeretik — behatóbban foglalkozva, jövőre még jó és értékes szolgálatokat tegyen az irodalomban.

JANCSÓ BENEDEK.

Esztergomi kanonokok 1100—1900. Irta *Kollányi Ferencz.* A magyar kath. egyház kilenczszázados évfordulója alkalmából kiadja az esztergomi főszékesegyházi káptalan. Esztergom, 1900. Buzárovits Gusztáv kny. 8-r. LVI, 547 l.

Kollányi Ferencz terjedelmes munkában mutatja be azon egyházi személyeket, kik a munka megjelenéseig az esztergomi káptalan tagjai voltak, illetőleg a kiknek emlékét fölfednie sikerült.

A mű kiadásának gondolata még Simor János primásé volt. Egy évtized mult el, míg a sokoldalú kutatót kívánó munka napvilágot láthatott. A szerző gazdag anyaggal dolgozik, hiszen a hazai levéltáron kívül, melyek közt — melleseleg megjegyezve — kár volt a győri káptalanét is végig nem nézni, a vatikáni s az olasz állami levéltár anyagából is merített.

Már a munka czíme figyelmeztet bennünket, hogy nem az esztergomi káptalan fejlődésének képét, hanem csak a kanonokok időrendileg összeállított hosszabb-rövidebb életrajzait, illetőleg névsorát fogjuk benne kapni. A szerző maga is érezte ennek a pusztán névleg, vagy rövid biographiákkal való fölsorolásnak az olvasóra nézve fárasztó voltát, s ezen a bajon iparkodott segíteni a bevezetéssel.

E terjedelmesebb értekezés, melyet a szerző a *Magyar*

Sion 1899 évi folyamában mutatóba közölt munkájából, tömören a káptalannal foglalkozik.

A káptalan alapítása Szent István érdeme, ki javadalommal is ellátta azt; de e javadalom elég szerény volt s a kanonokok bizony még azért is rászorultak az érsekek adományaira, hogy kenyerek legyen; adományt kapnak, hogy mindennapi kenyeret s esetleg húst szerezhessenek. Az érsekek adományaihoz járultak a magánosok adományai. Körülbelül a XIV-ik század kezdetével csökkennek az adományok, de ekkor már elég vagyonos a káptalan; 1397-ben mintegy huszonöt helységnek tizede, vámja, birtoka a káptalané. A káptalan azonban még nincs oly biztosított anyagi helyzetben, mint a szerző véli. Erre vall, hogy Zsigmond király 1390-ben, mivel a harminczkilencz kanonok a jövedelem csekélysége miatt nem tud állásának és az érseki dioecesis méltóságának megfelelőleg élni, a sassadi és őrsi egyházak jövedelmét adományozza a káptalannak, mit a pápa is megerősített.¹⁾

A jövedelmeket természetben osztották szét egymás közt a kanonokok; a jövedelmek beszédésével az u. n. *dicatorok* voltak megbízva, kik szintén a káptalan tagjai, de működésükért külön jutalmat kapnak.

A jövedelem kezelője, felosztója, a káptalانبól választott *divisor*: ki hivatalos éve végén számot tartozik adni.

A XIV-ik század végén a káptalani birtokokat kisebb majorságokra tagolják s az egyes kanonokok közt osztják ki. Ha valamelyik meghalt, az utána következőnek *optiója* volt az illető majorságra. Az ezen majorságokban levő jobbágyok panaszainak meghallgatására minden évben két kanonokot választott a káptalan, kiknek csak fontosabb ügyekben kellett előbb a káptalan határozatát kikérniök, míg egyébként maguk intézkedtek.

Némi jövedelmet kaptak a szent misén, *vesperas*-on való megjelenésért is; továbbá legtöbbnek megvolt a szabad lakása.

Lassanként rendetlenség, zavar állott be a jövedelmek méltányos megosztásában, s oda fejlődtek a viszonyok, hogy 1530-ban Várday Pál érsek teszi már szóvá, hogy míg egyes kanonokok bőségben úsznak, addig másoknak alig jut a mindennapi kenyérre való. E vizás helyzet javítására még az említett évben új *statutumot* dolgozott ki a káptalan, melyet Várday érsek is megerősített. Igen jellemző tény ez alkalommal, hogy az érsek szükségesnek látja a káptalan néhány tagját figyelmeztetni, hogy nem illik úgy élniök, mintha házról-

¹⁾ A Veszprémi püspökség Római Oklevéltára, II. 319, 320. II.

házra koldulnák össze napi élelmüket, hanem tanuljanak meg okos beosztás szerint bánni jövedelmökkel.

A török előnyomulása, Esztergom elfoglalásának híre a már korábban Pozsonyba vonult káptalant arra bírja, hogy Nagyszombatba költözzék át, a hol azután közel három századon át maradt.

Nem fényes, sőt szűkös helyzetben éltek a kanonokok, kiknek szegénységét csak növelték a harczok, sarczolások. Esztergomi javaik is pusztulóba mentek, úgy, hogy midőn 1683-ban a káptalan visszatérése került szóba, mindössze egy nádfüdeles háza volt a káptalannak Esztergomban. Az 1723-iki, 1751-iki országgyűlések határozatai, Ferencz király 1802-iki ígérete mellett is csak 1820-ban történt meg a káptalan visszatérése.

A káptalan belső történetét külön fejezetben¹⁾ tárgyalja a szerző, foglalkozva a káptalannak érsekválasztó jogával, hiteleshelyi természetével, a kanonokok kinevezésével, a mi csak fölszentelt papot érhetett, a kanonokok helybenlakásának kötelezettségével s a káptalani tagok egyéb kötelességeivel; míg a harmadik fejezet²⁾ az egyes káptalani állásokat veszi részletesen vizsgálat alá, mind a jogok, mind a kötelességek szempontjából. Kár, hogy a káptalani iskoláról,³⁾ melylyel Vojnits Döme »Az esztergomi káptalani iskola és főgymnasium története« című dolgozatában bőven foglalkozott, részletebben nem emlékezik meg a szerző, pedig itt sokkal nagyobb érdeklődést keltett volna a dolog, szélesebb körben vált volna ismeretessé, mint a nehezebben hozzáférhető iskolai Értesítőben, a hol Vojnits dolgozata napvilágot látott.⁴⁾ A mű főrészét a kanonokok életrajza, illetőleg névsora alkotja. A sorozatban hozzávetőleg mintegy 1300 egyénnel találkozunk. Maga e szám érthetővé teszi, mennyi értékes adat van itt összegyűjtve, akár politikai, akár irodalomtörténeti szempontból. A díszes testület-ről megértjük Kollányi vezetése mellett, hogy tagjai nagyrészt nem tekintették állásukat otiumnak, hanem politikai, irodalmi és társadalmi téren egyaránt igyekeztek eredményesen dolgozni hazájok és vallásuk érdekében; küzdöttek a hazáért nemcsak a diplomáciai csatározásokban, hanem nem egy közfőlk vére hullásával, élete föláldozásával a csatamezőn is.

A biographikus részeknél természetesen nem egy helyen

¹⁾ Bevezetés XXIII—XXXV. II.

²⁾ U. o. XXXV—LVI. II.

³⁾ Érdekes a *Scolares collegii in eccl. Strigoniensi supplicatio*ja, melyről jegyzetem van. Vatikáni levéltár: *Supplicat. Tom. 1187. fol. 287/b.*

⁴⁾ Rövid ismertetését olv. *Századok*, 1898. 167. l.

lehetne pótolni, kiegészíteni a szerző adatait, részint az 1896—1900 közt megjelent kisebb-nagyobb dolgozatok, részint oklevelek alapján; de ez nem tartozik a jelen ismertetés céljához és feladatához. Nehány kimaradt kanonokot azonban mégis jónak látok fölemlíteni: A vatikáni levéltár adatai közt látom, hogy Krispó Lőrincz fia István, szent Tamásról nevezett prépost, dispensatiót kér; ¹⁾ más helyen az esztergomi lectoratusról van szó; ²⁾ majd Mátyás király folyamodik bizonyos Sadoletus Jakab számára főesperességért, ³⁾ s ugyancsak Mátyás király kéri bizonyos Jakab számára a Kolovrat János halálával megüriült gömői főesperességet. ⁴⁾ A XIV-ik század folyamán nincsenek említve: Lombos János, ⁵⁾ Loránd fia István, Mihály fia György; ⁶⁾ a XV-ik században Gergely éneklő, Ábrahám őrkanonok és Jakab főesperes, kik 1417-ben együtt vannak. ⁷⁾ Némely helyen az idő bővíthető: pl. János (82. l.) 1417-ben is előkerül; ⁸⁾ hasonlóan András és Lorándfi János; János olvasókanonokkal találkoztunk 1316-ban is. ⁹⁾ Elnézésből keletkezhetett az a kis tévedés, hogy a 86-ik lapon Jakab fiát Jánost említ, holott az idézett helyen *pro parte dilecti filii Nicolai Jacobi* történik supplicatio. Helyes az a hozzávetése a 211-ik lapon, hogy Máthészy György knini püspök helyett tollhibából kerülhetett a Magyar Országgy. Eml. VI. 392. lapjára István, mint ezt oklevéllel is ellenőrizhetjük.

A győri káptalannak egy 1605-iki oklevelében Máthészy György mint pápóczi prépost, fehérvári őrkanonok, bakonybéli apát, győri kanonok fordul elő; ugyanezen oklevelének 1617-iki átiratában pedig, a bevezetésben, mint *condam episcopus Tinniniensis, abbas de Bakonbel* említettik. ¹⁰⁾

Az bizonyos, hogy ily szabású munka nem maradhat el némi utólagos pótlások nélkül. Hogy több-kevesebb név és adat kimarad, az a tárgy és anyag természetében rejlik. Hiányt lehet találni, ha épen keresi az ember. A fölhozott néhány adatot igazában nem kerestem, csak egy-két előttem fekvő könyvet nyitottam fel hamarjába próbaképen. De miért

¹⁾ Supplicat. Sixti IV. Tom. 1040. fol. 271.

²⁾ U. o. Tom. 1041. fol. 22/b.

³⁾ U. o. Tom. 1062. fol. 93.

⁴⁾ U. o. Tom. 1065. fol. 196.

⁵⁾ Lehet, hogy azonos Usai Domonkos fia Jánossal. (Kollányi, 38. l.)

⁶⁾ A Veszpr. püsp. Róm. Okt. II. 57, 170, 209. II.

⁷⁾ Győri tört. és rég. füz. II. 126. l.

⁸⁾ U. o. I. 380. l.

⁹⁾ U. o. 125—126. II. — Váradi Pál esztergomi prépost említve van: *Századok*, 1899. 877. l.

¹⁰⁾ Pannonhalmi r. levéltár: C. 54. J.

is nyomozgatnánk alárendelt jelentőségű hiányokat, mikor előttünk az anyag gazdagsága. Az bizonyos, hogy a főtiszteletű káptalan szerencsés volt, midőn Kollányi Ferencz vállalta el a mű megírását, mert méltó emlékkal járult a kilenczszázados jubileum megülséhez. Kollányi oly munkát adott, mely sokszoros tanulságaival, érdekes adataival méltán csatlakozik egyéb műveihez, melyekkel egyháztörténelmi irodalmunkat eddig is gyarapította.

Srs.

Die päpstlichen Legaten und Nuntien in Deutschland, Frankreich und Spanien seit der Mitte des sechzehnten Jahrhunderts. Von Anton Pieper. I. Theil. Münster i. W. 1897. 8-r. VII, 218 l.

A mióta a vatikáni levéltárak XIII. Leo pápa elhatározásából a történetbúvárok előtt megnyiltak, de főleg, mióta Rómában a porosz történelmi, az osztrák történelmi és a Görres-féle intézetek működnek, a kutatás mind fokozottabb mértékben fordul a nuntiusi jelentések felé, melyek per eminentiam államirati jellegüknél fogva az európai újkori történet egyik legbecsesebb forrását teszik. Hazánk történetére nézve is tudjuk, hogy a *Monumenta Vaticana* kötetekben megjelent követjelentések mily becses anyagot tartalmaznak. Az említett történelmi intézetek pedig vállalva igyekeznek a XVI—XVII-ik századbéli nuntiusi iratokat közrebocsátani, melyek intim jellegüknél fogva nemcsak a kuria politikája felől tájékoztatnak bennünket, hanem az illető országok viszonyairól, a vezető férfiak politikájáról is nem egyszer becses felvilágosításokat adnak.

E folyóiratban már nem egyszer volt szó az osztrák és a porosz történelmi intézetek kiadásában megjelenő nuntiusi aktákról. Az anyag közrebocsátásával kapcsolatosan haladt a kutatás a nuntiatúrák külső és belső szervezetére, történelmi fejlődésére nézve is. Így *Tolomei* a velencei nuntiatúráról értekezett volt, *Hinojosa* a spanyolországi nuntiatúrákról bocsátott közre egy nagyobb munkát, mely azonban — fájdalom — az első kötetnél tovább nem jutott; majd *Pieper* lépett néhány e tárgyú tanulmányával a nyilvánosság elé. 1894-ben megjelent »*Zur Entstehungsgeschichte der ständigen Nuntiatúrák*« című munkájában a német, francia és spanyol nuntiatúrákkal foglalkozott a XVI-ik század közepéig. E munkájából látjuk, hogy az első állandó nuntiatúrát a szentszék 1500-ban állította fel olasz földön, a velencei köztársaságnál, a hol VI. Sándor és II. Julius pápa idejében állandó nuntiusokra találunk, kik oly intentióval küldettek a pápától, hogy nekik

ott állandó képviselőik legyenek. Spanyolországban az állandó nuntiatura felállítása a *Collettori dei Spoqli* rendszeresítésével függ össze, kik megbízással bírtak az apostoli kamara jogait Spanyolországban védelmezni, s valószínű, hogy ezzel együtt diplomáciai kérdésekben is eljártak, mire főleg II. Julius pápa alatt találunk adatokat. Franciaországra nézve II. Julius idejében valószínűleg nem volt állandó nuntiatura, noha mind ő alatta, mind VI. Sándor alatt nyomaira akadunk. Ellenben X. Leo pápa már mindjárt trónraléptekor kijelenté, hogy Német, Francia- és Angolországban állandó nuntiaturát szervez. Ebből látható, hogy az állandó nuntiaturák szervezése Európában a XVI-ik század első felébe esik, csakhamar megszilárdúl, s csak néha, nyomós okok miatt szorúl a rendes nuntiatura háttérbe, a mikor is rendkívüli nuntiusok küldetnek ki valamely ügynek, kérdésnek elintézésére.

Az előttünk fekvő munkában Pieper az 1550—1559-ig terjedő időszakot öleli fel, tehát azt, melyben az említett országokban az állandó nuntiaturák már többé-kevésbé megállapodott alakot öltöttek. Ez idő alatt az egyes országokban mind állandó nuntiusok, mind pedig a szükséghez képest rendkívüliek, és legatusok is működtek. Ez időtájba esik Németországban *Delfino* és *Morone* nuntiaturája, mely időszak a német historikusok részéről újabban behatóbb tárgyalás alá vétetett; s épen ebbe az időszakba esnek a trienti zsinat előzményei, mire nézve a nuntiusok instructióiban találunk adatokra. Annak a tíz esztendőnek diplomáciai történetét, illetve a pápai diplomácia törekvéseit ez időben, Piepernek szóban levő munkája épen az egyes nuntiusi instructiók kapcsán igyekezik megvilágítani, összefüggésben tárgyalva a pápai diplomácia kialakulását az akkori politikai és egyházi viszonyokkal. Ezt a feladatot oldja meg munkája első részében, míg a második rész a megfelelő oklevéltárt tartalmazza III. Julius és IV. Pál pápa idejéből. Itt különben kiterjeszkedik Pieper a pápai kancellária, illetőleg az államtitkárság szervezetére, valamint a nuntiusi instructiók és a diplomáciai levelezések mibenlétére is. Az elsőre nézve megállapítja, hogy III. Julius pápa újra felújította a VIII. Ince által 1487-ben alapított pápai titkos titkári állást, melynek hatáskörébe tartozott a pápa nevében írott levelek signálása és a beérkezett levelek átvétele. Ennek oldala mellett állott három *secretarius assistens*, kik között a munka, mint látszik, a nuntiaturák szerint osztatott ki. A *secretarius* vette át a beérkezett iratokat, referált azokról a pápának, kinek utasításai nyomán gondoskodott az ügyek elintézéséről. Azonkívül

lehet, hogy a *secretarii assistentes* is közvetetlen érintkeztek a pápával. A nuntiusoknak adott instructiók az államtitkár signaturájával láttattak el. A beérkezett levelezés III. Julius pápa pontificatusa elején *Dandino* államtitkársága alatt az ő vagy a pápa czíme alatt megy. Midőn ez állásától megvált, 1551 második felétől *del Monte* bibornok vette át a beérkezett leveleket, de találunk még a pápa czímével ellátott levelezést is. Természetes, hogy a pápa halála után az államtitkárságban is változás állott be. IV. Pál pápa alatt *Barenzo Ferencz* larinói püspök volt a titkos brevék három *secretarius*a között az első. Egy másik osztályt alkottak a *secretarii a litteris italicis*, kik szám szerint hatan valának. Az államügyek élén IV. Pál idejében *Giovanni della Casa* állott, kinek halála után 1556-tól *Silvestro Aldobrandini* lett az első pápai titkár.

Értékesek azok a megjegyzések is, melyeket a nuntiatúrák irataihoz levéltári tekintetben fűz a szerző. III. Julius és IV. Pál pápa idejére nézve összeállítja annak kimutatását, hogy a diplomáciai levelezés micsoda levéltárakban és könyvtárakban maradt fen. Látjuk ez összeállításból, hogy a diplomáciai levelezésből is nagyon sok veszett el az idők folyamán, a mit nagyban előmozdított az a szokás, hogy a hivatalos iratok részben vagy egészben az állásától megváltó hivatalnokkal együtt vándoroltak tovább; oly szokás, melynek főleg a római főúri családokban, melyeknek majd mindegyike adott pápát vagy bibornokokat az egyháznak, igen gyakran akadunk nyomára.

* * *

Pabirci po povjesti županije Varaždinske. (Böngészet Varasd megye történetéből.) Irta *Jankovics Gyula*. Varasd, 1899. 8-r. XXII, 163 l.

Ezen munkának, czíme után ítélve, tulajdonképen Varasd megye monographiájának kellene lenni, voltaképen azonban csak a megye örökös főispánjainak, az Erdődy grófoknak dicsőítésére szolgál, kiknek soraiból 1607—1895-ig tizenheten ültek e megye főispáni székében.

A munka három részből áll: 1. Varasd megye multja; 2. a megyei levéltár fejlődésének története; 3. tájékoztató a ma már rendezett állapotban levő megyei levéltárban.

A második rész elég érdekes, a harmadik is hasznos munka, azonban az első, mely tárgyánál fogva a legfontosabb lenne, igen gyarló és sovány, és még keretnek is kevés, ha e művet csak az Erdődy család történeti monographiájának tekintjük is. A történeti rész sem nem szerves,

sem nem rendszeres egész, és a mit a megye multjáról mond, mindaz, egy-két adat kivételével már régen ismeretes. Ez a rész szerfölött hézagos.

Ha Jankovics könyvét az Erdődy család monographiájának tekintjük, azt kell mondanunk, hogy a benne felsorolt adatok az író rendelkezésére álló okleveles anyagnak alig egy századrészét tartalmazzák; a könyv tartalma e tekintetben igen fogyatékos, előadási módja pedig terjengős. Mintául vehette volna a horvát irodalomból Kukuljevics Ivánnak »*Zrinjgrad i njegovi gospodari*« (Zrínvár és urai) című munkáját, mely tömör rövidelességgel, nem is félannyi terjedelemben, igen sok beces és új adatot tartalmaz, a csoportosításban és előadása módjában pedig kiválóan jeles mű.

Szerzőnk, munkája tartalmát tekintve, helyesebben ezt a címet adhatta volna neki: *Varasd megye levéltárának ismertetése*; — akkor kevesebb kifogást lehetne ellene felhozni.

MARGALITS EDE.

T Á R C Z A.

ADATOK A MORBUS HUNGARICUS TÖRTÉNETÉHEZ.¹⁾

A *morbus hungaricus* neve alatt örökitette meg a történelem azt a pusztító járványos betegséget, mely hazánkat a XVI—XVIII-ik század folyamán messze határain túl hirhedtté tette, s a mely főleg szövetségeseinket jobban pusztította mint a török kardja. A XVI-ik század első felében ütötte fel fejét hazánkban, majd Bécsen át elterjedt Németországon, Belgiumban és Hollandiában. A merre járt, nyomán terjedelmes orvosi irodalom fakadt, mely meghatározni igyekezett a bántalom fogalmát; a temérdek szerző közül azonban csak néhánynak sikerült azt valódi mivoltában felismerni. Nem több szerencsével próbálkoztak meg a történelemnek átadott morbus hungaricus későbbi commentátorai sem. Törekvésük sikertelenségének okát abban kell keresnünk, hogy a meglévő irodalomnak csupán kis töredékét használták fel; s ha még tekintetbe vesszük, mennyire Proteus-szerű az a kép, melyet a különböző szerzők e bajról adtak: mentségül fog ez is szolgálni az egyes próbálkozónak. Mert csupán történelmi sorrendjében és összefüggésében olvasva el a lehetőségig teljes irodalmat, simúl el az egyes kiragadott leírások közt felötlő különbözőség; csakis a rendelkezésre álló összes eredeti, túlnyomó részben egykorú munkák — számszerint mintegy 70 önálló s eredeti szerző munkáinak — lánczolatos feldolgozásából ismerhetjük fel a baj mivoltát.

De nemcsak az, hogy mi volt e baj, hanem az is, hogy

¹⁾ Nagyobb terjedelmű, a *Magyar Orvosi Archivum*-ban megjelenő munkám történeti adatait közlöm e helyütt. Nem-orvosokhoz szólván, nem fáraszthatom a szíves olvasót azzal, hogy a morbus hungaricust illető pathologiai kutatások menetén végig vezessem. Másfelől a kor történetét illetőleg az én munkám is csak a meglévő magyar történelmi munkák, első sorban Salamon, Acsády és Angyal e kort tárgyzó munkáinak vállán áll, s újat — kutatásaim lényeges végeredményein kívül — csak amaz adatok felsorolásával mondhatok, melyek csak orvosi tárgyú munkákban lévén fellelhetők, más mint orvosi kutató szemei elé aligha fognának kerülni.

mily viszonyok talaján nőtt oly nagygyá s mely okból került jobban a magyarokat, kímélte a törököt és pusztította a németet: mind oly kérdések, a melyek magyarázatra szorulván, a kutatás irányait többfelé terelték.

A magyarázhatóság nehézségeinek legyőzésére ugyanazon eszközöket kellett itt is felhasználni, mint a melyekkel a modern járványkutatás ma is problémái síkjára száll. Első sorban tehát kutatandók voltak hazánknak a járvány keletkezése és tartama alatt fennállott hygienikus viszonyai: a talaj, a levegő, a víz stb. mint általános, — a socialis, nevezetesen az akkori háborús viszonyok folytán előállott változások, így főkép az életmódban, mint specialis ártalmak. És kutatandó volt az ezen ártalmaknak kitett egyének szervezete összességükben, illetve a morbus hungaricus iránti hajlamosságuk nemzetiségek szerint.

Legelőször is tekintsünk végig *hazánk akkori természeti állapotán*, mely szoros kór-oktani összefüggésben állott a morbus hungaricus-szal.

Alig találunk szerzót, ki az itteni mostoha hygienikus viszonyok felett ne panaszkodnék. Ha e panaszok sokszor túlzottak, sok tekintetben igazak is. A XV-ik század végén hazánk valóságos földi paradicsom volt. De ez időtől fogva fokozatosan romlásnak indult. A mióta a török betette lábát, a természeti kultura teljesen megfeneklett. A már megindított mocsárlecsapolások és láp-kiszáritások fennakadtak; az ország nagy része, így a Dunántúl, a Dráva és Száva közti terület, az Alföld és főleg a délvidék csupa mocsarokból állott, melyek a levegőt megrontották és a faállományt rendkívül megapasztották. *Kramer* tábori chirurgus »Medicina castrensis«-ének első kiadásában (145. l.) regisztrálja, hogy 1717—1737 között 40,000 német lelte sírját hazánkban. annak egészségtelen viszonyai, főleg elláposodása folytán. Általános a panasz, hogy Magyarországon a nappalok nagyon melegek, az éjszakák igen hidegek és nyirkosak, s az időjárás általában szélsőségekre hajlandó: a nyár igen forró, a tél rendkívül hideg. Feltétlenül összefügg ez az imént említett elmocsarasodással, a mennyiben a sok mocsárból felszálló párák nyirkossá tették a levegőt, a mely ez okból naplementével könnyen le is hült s az éjszakákat hűvössé tette; közvetett az összefüggés az által, hogy a mocsarak az erdőkkel együtt ezek klimaszelidítő hatását is tönkretették. Hiszen még 1882-ben is hasonló hibáit rójja fel klimánknak *Hunfalvy János*.¹⁾ Mennyivel kifejezettebben kellett e sajátosságoknak épen a fent vázolt viszonyok talaján érvényesülniök. könnyen elképzelhető, s a klimánkat illető feljegyzésekben, melyek egyaránt hang-

¹⁾ Az éghajlat változásairól. Debreczen, 1882.

zanak el vádként ellenségeink, panaszként legjobb indulattal eltelt barátaink szájáról is, nem kételkedhetünk, bármennyire szeretnők is elhinni *Fuker*¹⁾ hazafias védekezését e vádak ellen. *Fuker* felsóhajt: »Heisse Tage und kalte Nächte — de quibus doctissime plurimos graece iuxta atque latine disserere audias! Sed quis nescit, naturalem hunc ordinem esse?«²⁾ De nem volt igaza. Ugyancsak *Kramer* említi, hogy Magyarországon a levegő annyira nyirkos, hogy még a hármás réteggel bevont sátorban is egészen vizes lett éjjel az alvók inge. Szeptember végén az esték már igen hűvösek voltak; októberben rendszerint beállott az első havazás és hideg szelek jártak; novembertől februárig nagy hidegek voltak és a hó magasabban takarta a földet mint bárhol Németországban. Márcziusban kezdődött a tavasz s a május már igen meleg volt, július és augusztusban pedig rekkenő a hőség.

Mind e panaszok a morbus hungaricus kór-okozói közt soroltattak fel. A hirtelen hőváltozásokhoz — mint azt már több szerző helyesen ki is emelte — az idegenek nem voltak hozzászokva, rájuk nézve tehát okvetetlenül nagyobb ártalom volt, mint az acclimatisált benszülöttekre. *Coberus* szerint a magyar levegő már magában is elegendő volt a baj létesítésére. A saját megbetegedését is annak tulajdonítja s attól — úgymond — »a summo enim vertice ad imos usque talos nil nisi morbus hungaricus eram.«³⁾

De nemcsak a mocsárvizek, hanem a folyóvizek is egészségtelenek voltak. A Duna mindig zavaros volt, és *Coberus* úgy vélekedik, hogy nem Danubius, hanem »recte, quod nubes et nebulas dentissimas exhalare soleat, *Dansnubius* vocatur.« A belőle merített víz hasmenéseket okozott s a Tisza beömlésén túl már határozottan bűzös volt; a többi folyó sem volt tisztább. E szerzőnk többek közt leírja egy világlátott táborigorvos esetét, ki egy korty Dunavizet ivott, attól beteg lett s meghalt. Hiába inté őt, ne innék belőle, nem hederített rá.⁴⁾

Azonban nemcsak a föld javítása, de termékenyítése és gondozása is teljesen szünetelt. A lakosság veszendőnek indult, s a XVII-ik század utolsó éveiben az ellenség, az inséges észtezők, a pestis, a nagyfokú gyermekhalandóság s a teljesen elhanyagolt közegészségügy összejátszása folytán, mely utóbbiról *Fuker* oldalon keresztül panaszkodik, hazánk lakossága kétmillióra olvadt le.

¹⁾ De salubritate et morbis Hungariae. Lipsiae, 1777.

²⁾ »Meleg nappalok s hideg éjszakák; — erről oly sokan böleseknek görögül és latinul! De ki ne tudná, hogy ez a természet rendje?«

³⁾ »Tetőtől-talpig merő morbus hungaricus voltam.« *Coberus*: Observationum medicarum castrensium et hungaricarum decades tres. Helmstadtii, 1685. I. 53.

⁴⁾ »Juxta Danubium tandem occubuit ille, quem Tigris et Euphrates salvum et incolumem Europae reddiderant.«

Ezen áldatlan, szomorú viszonyok mellett a meglévő lakosság napi szükségletéről a szabadjára hagyott természet nemcsak hogy gondoskodott, de tette azt bőven, bár ötletszerűen. Ismeretes dolog, s az egykorú utazók, mint pl. *Brown*, *Tollius* stb. bámulattal emlékeznek meg róla, *Radvánszky Béla* »Lakodalmak a XVI. és XVII. században« című könyve pedig fényesen illusztrálja, hogy mily nagy volt hazánk átlagos termése, halban mily dúsak folyói, s területén mily nagy a szarvasmarha és vadállomány. Nem elmondani óhajtom e helyen mindezt, csupán utalni reá a később elmondandók megérthetésére. Így pl. a gyümölcs-termést eléggé jellemző dolog, hogy 1598-ban — nehogy a katonák megbetegedjenek a sok gyümölcsfalástól — hatvan hajóval volt kénytelen Coberus a folyóba szóratni. Ugyanezen évben Veszprém vidékén annyi volt a vaddisznó, hogy mikor felzavarták őket, szinte »beleszaladtak a lándzsákba.«¹⁾

A tokaji bor abban az időben ép oly híres volt már, mint manapság. Fuker »universalis vera medecina«-nak nevezte el.²⁾ »Terra bonis superfluens«-nek nevezi Coberus országunkat.

Csak odavetett, kiegészítő példái ezek a nagy bőségnek, mely minden téren, összes termékeiben jellemezte azon időkben hazánkat. De mindez nem a czéltudatos kultúra adománya volt, hanem a természetnek különös játéka csupán, mely könnyen a jólét és élvezetek túlságaihoz vezetett. De miként a klíma változásai is a végtetekben mozogtak, ugyanúgy állott a dolog a természet adományaival. A takarékosági ösztönt és előrelátást az ellenség rablásai egészen elfojtották a lakosságban; a jövőre nem tettek el semmit; a mi felesleg maradt, azt olcsó pénzen elköttyevélték. Ha ily módon az időjárás kedvezőtlenége folytán közbe-közbe megesett, hogy semmi sem termett s az állatvilág is veszendőnek indult, a lakosság is majdnem éhen pusztult el. Szerencsére a jótermésű évek túlsúlyban voltak a rosszak felett, s az egy-két jól-rosszul átkoplalt esztendőt ismét a termékenység tartósabb időszaka követte.

Ezen röviden vázolt természeti viszonyokból kiviláglik az, hogy mily mostoha állapotban leledzett az ország egyfelől, s mégis mily dúsan terített asztalok várták az idegent másfelől. Mind a két körülmény magában hordta a maga különös ártalmait, a melyek, ha nem is voltak képesek a morbus hungaricus fajlagos létrehozására, de nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy egymással s a még felsorolandó egyéb körülményekkel karöltve ezen betegség ágyát megvessék.

¹⁾ *Coberus* id. m. I. 32. II. 46—48, 53. III. 14—15.

²⁾ Id. m. 22.

A talaj ott a hol mocsaras volt, kétféleképp fejthette ki káros hatását: a) a talajnedvesség útján, melynek nagy foka miatt az erdők kipusztultak s a klíma szélsőségekben csapongóvá lett s az erős párolgás következtében nyirkos is; hozzájárult ehhez a párolgásnak miasmaterjesztő káros hatása is, különösen a katonák közt, kik sokszor kénytelenek voltak egymásután több éjjelen át pusztán földön hálni; b) az ivóvizet megromító befolyásánál fogva ártott a talaj. A szomjúság gyötrelmei az italban nem tették válogatóssá a katonákat, s ha más nem volt, — főleg, ha bor nem volt, — megitták a mocsaras és piszkos folyók vizét.¹⁾

A levegő rontásához azonban egyéb tényezők is hozzájárultak, melyek felsorolásával már a *tábori élet ártalmainak* körét érintjük. A sok eltakarítatlan szenny és ürülék a táborok légkörét nagyban megromította; a katonák ürülékeit nem takarították el:²⁾ a hullák és dögök eláztatlanul heverték;³⁾ a temetkezés körül sem fejtettek ki elég gondot, mert a hullákat, ha el is ásták, de nem elég mélyen földelték el;⁴⁾ erre mutat az a körülmény is, hogy 1598-ban Esztergomban a keresztény temetőt, mely friss hullákkal népesedett be, nem sokára a férgek iszonyú raja lepté el. Csaknem egy évszázad múlva is újra felhangzik a panasz *Georgi* szájáról, hogy a halottakat nem temetik el kellő mélyen.⁵⁾

Nem csoda, hogy a férgek kivül még egyéb rovarok is megjelentek a táborok körül, alkalmatlankodva, pihenésükben s álmukban zavarva, sőt a kétségbeesésbe hajtva a katonákat. *Coberus*, kinek szeme épen az apró részletek pontos megfigyelésére irányult, több oldalon keresztül foglalkozik ezen apró csipőmaró állatok kellemetlenkedéseivel, melyek oly nagy számmal voltak, hogy folytonos ingváltoztatással sem lehetett ellenük tenni semmit, s annyira csípték a táborbelieket, hogy ő maga is még utólag visszaemlékezik reá, milyen fékevesztett dühre gerjedt miattok; ezek oly viszketetést okoztak, hogy a katonák nemcsak felkaparták, de szinte felválták bőrüket és behaltak e sebekbe.⁶⁾

¹⁾ »Saepe enim militibus aquae stagnantes et limosae potandae sunt.« *Roth*: De febre ungarica, 10. l. — Továbbá: *Coberus* id. m. III. 49. — *Sennert D.* De morbo Hungarico (1619) 545. l. — *Kreysel J. S.* De morbo Hungarico. Jenae, 1741. 21 és köv. l.

²⁾ *Skreta*: Bericht von der allgem. ansteckenden Lagersucht. Schaffhausen, 1685. 72. l.

³⁾ *Parschitius S.* De morbo Hungarico. Frankofurti ad Viadrum, 1693. 9. l.

⁴⁾ *Coberus* id. m. III. 26. l.

⁵⁾ De febre Hungarica. Freiburg, 1624. 14. l.

⁶⁾ »Vidi apud plures ex grege milites . . . eousque hanc pestem progressam fuisse: ut cervicibus a tergo erosis et carne ad unum et alterum digitum non iam excoriata, sed excavata, miserrime discepti cum gemitu et fremitu vitam finirent.« *Coberus* id. m. I. 49.

A szünyogoknak egy neme (*culices, Goltzschén vocati*) is gyötörték és csipéseikkel eltorzították őket. Sok volt a varangyos béka is, meg a fülbemászó, úgy, hogy jól tették, kik gyapottal dugták be fülüket. A tábori élet kézzel fogható többi károsságait csupán említve jegyezzük fel; hiszen általánosan ismertek minden háborúban, melyet az emberek egymás ellen folytattak. Ide sorolandók: a rendetlen étkezés és alvás, a sokáig tartó virrasztások, a sokszoros nélkülözések, a rendkívüli lelki indulatok, minők a honvágy és félelem; az időjárás viszontagságai, s mint kiválóan alkalmas tényezője a betegségeknek s főleg a járványoknak: az emberek torlódása.

Mindezen körülmények csakis súlyosabban érhetik a hadviselő népet, ha a háború oly viszonyok közt viseltetik, mint a milyenek közt a török ellen vonuló hadsereg 1542-ben áll. A pénzhány oly nagy volt, hogy a csapatok fizetésére gondolni sem lehetett volna, ha Ferdinánd király — hogy mozgósításra képessé tegye őket — sajátjából 30,000 frtot e célra nem ad.¹⁾ Nevetéséges összeg egy 64—70,000 főnyi sereg fizetésére és élelmezésére! Az ellátatlanság indirect következményei közt foglal helyet a *nyírkos időjárású szeptemberben* megindult hadjárat idején kitört *morbus hungaricus*.

A fő-fő ártalom azonban — s ezt helyesen emeli ki néhány szerző — *a minden tekintetben megváltozott életviszonyok és szokások* voltak, a melyek — önként értetődik — a külföldieket érték első sorban. Ezen változások káros befolyását az egészségre, még ha a rosszabból a jóba csapnak is át, már ismerte Hipokrates, hangsúlyozta másfélezer év után Boerhave s felismerte Coberusunk is és mások. Mert míg szövetségeseink egyrészt békés otthonukat a háború zajával cserélték fel, másrészt a mint hazánk földjére betették lábukat, otthoni szokásaikat a legkicsapongóbb, legféltelenebb életmóddal váltották fel. Nemcsak a közönséges lélektani értelemben vett »ember« nyilatkozott meg bennök, ki a rosszat szívesen és gyorsan felcseréli a jobbal; dobzódásuk az elszántágnak egy megnyilvánulása volt. Egy circulus vitiosus körül itt élénk. A magyar föld előtt annyira hirhedt volt, hogy a ki ide eljött, azzal a tudattal jött, hogy soha többé haza nem kerül.²⁾ Ruland szerint a Magyarországba jövő idegen katonához imígyen szólt az úristen: »*Adiungat tibi DOMINUS pestilentiam, donec consumat te de terra, ad quam ingrederes*

¹⁾ *Uetterodt zu Scharffenberg: Zur Geschichte der Heilkunde. Berlin, 1875. X. fejezet.*

²⁾ »*Nemo, quicumque tandem sit et quoscunque tandem labores et molestias pertulerit, tantum sibi suadeat, ut ex Oceano sordium Pannonicarum se salvum enataturum speret*« — mondja *Coberus* id. m. III. 18. l.

possidendam. Percutiat te DOMINUS egestate, feбри et frigore, ardore et aestu et aëre corrupto, ac rubigine, et persequatur donec pereas.«¹⁾ Már csak a magyar levegő és klíma is mint feltétlenül ölé volt ismeretes előtte. Vajjon csoda-e hát, ha az idegen katonáké a klíma és az ellenség kardja között volt választása, a harmadik expedienst választotta: azt az életmódot, melybe ha bele is hal, nem veszíthetett vele semmit, de legalább halála napjáig jól élt. Ily módon minden elővigyázatosság figyelmen kívül hagyásával, teljesen a praedestinációnak engedve át magukat, nagyban hozzájárultak ők maguk ahoz, hogy oly hirhedtté és félelmissé tegyék Magyarországot. A német harcosok nagy része ellenséget se látott, mert már előbb elpusztult a morbus hungaricusban, mely őket jobban pusztította, mint a törökök kardja.²⁾ Alig hogy a határra érkeztek, megkezdték a halálos végű dobzódást.³⁾ Mennél kevesebb részök volt az itálban odahaza, annál többet kívántak meg iten s annál inkább általmukra is volt.⁴⁾ E mellett annyira falánkok is valának — mely tulajdonságukról, a »voracitas Germanorum«-ról már Tacitus, majd pedig Ruland⁵⁾ is megemlékezik — hogy életmódjuktól még akkor sem állottak el, ha betegekké lettek tőle. Voltak, kik ennek folytán három hónapon át folytonos hasmenésben szenvedtek s tisztöket is ellátták, míg »szerencsésükre« végül komolyabb alakot nem öltött a baj, mert így mégis gyógyítás alá kerültek.⁶⁾ De mindaddig nem tartotta vissza a katonákat

¹⁾ »Bocsásson rád az Úr dögghalált, míg csak el nem emészt színéről a földnek, melyet elfoglalni indulsz. Verjen meg az Úr inséggel, forrósággal és hidegleléssel, aszálylyal és szárazsággal, és romlott levegővel és lázzal, és sújtsdon mígnem elpusztulsz!« *Ruland M.* De perniciosae Luis Ungaricae tecmarsis et curatione Tractatus. Francofurti, 1600. 4. l.

²⁾ . . . »quod tunc demum detestantur: cum languore Pannonico flaccescentes . . . hoste ne viso quidem, ad Tartara lente descendere coguntur« (*Coberus* I. 46.) . . . »plures castra Christianorum contra Turcas secuti magis fere morbis variis, quam ferro barbarorum belli tempore periire« (*Windisch*: De languore Pannonico. Erfurt, 1714. 6. l.) . . . »plures hoc morbo, quam ense hostis interiisse . . .« (*Georgi*: De febre Hungarica. Erfurt, 1687. 3. l.) . . . »fere plures eo tum morbo quam hostis gladio perierint . . .« (*Langius*: Epist. medic. vol. tripart. Francofurti, 1589. Vol. I. epist. IV. 23. l.) stb. stb.

³⁾ *Coberus* is panaszkodik miatta, mondván: »Plerumque evenit, ut vix iam in primo limine Pannonas salutantes, crapulae suae poenas dent meritissimas, morbis, penuria sordibusque e medio sublatis. Hoc autem deplorari potius, quam verbis exprimi potest.« Id. m. I. 45. l.

⁴⁾ »Constat et illud: homines, antea vino non assuetos, longe magis ex assiduo Lyaei usu inflammari, quam qui inter vineta cum vinis adoleverit.« »Stratiotam unicum cum putido scorto et calone unico sedecim optimi vini amphoras quas vocant, ante lustrum exhausisse . . . ipsemet vidi.« *Coberus* id. m. I. 43, 45. l.

⁵⁾ *Ruland* id. m. 242. l.

⁶⁾ *Coberus* id. m. II. 54. l.

sem tilalom, sem fenyegetés, sem büntetés, de még a halál veszélyének tudata sem. Kettősen vészthozó volt a németekre e tulajdonságuk épen oly országban, melynek termékenysége meszerű volt, s melynek lakói évésben-ivásban előljáró példát adtak nekik. Mert »sitim clamosam familiarem habet Pannonia« — mondja Coberus.¹⁾

Csupán egy körülmény az, mely az idegen katonák ezen életmódját menteni képes: ellátatlanságuk. A zsold, ha ugyan fizette az udvar, megakadt a tisztek zsebében, s a szegény katona rá volt kényszerülve, hogy szükségletét rablással, fosztogatással és oly mértékben, a mint épen alkalma nyílt reá, szerezze be, sőt fel is javítsa. Ez iránt bőven tájékoztatnak bennünket *Gablmann* feljegyzései, melyeket »Gablmann emlékezete« cím alatt Thallóczy adott ki.²⁾

De kevésbbé menthető már a német katonák erkölcstelensége és fajtalanzkodása, melyről csupán a tetet s ellenálló képességét gyengítő befolyása miatt emlékezem meg. A németek, Coberus bizonyosága szerint, 10 éves leányokat hoztak magukkal a táborba s azokkal fajtalankodtak. Hasonló szemrehányással illeti őket *Gablmann* is.

Mindeme felsorolt körülmények érthetővé fogják előttünk tenni a morbus hungaricus kíméletlenségét a németekkel szemben. Egyöntetű a véleménye mindazon szerzőknek, kik a járvány megfigyelésénél áldozatai nemzetiségére is tekintettel voltak, hogy a morbus hungaricus a mennyire pusztította az idegeneket, annyira kímélte a magyarokat. *Jordanus* az 1566-iki nagy járványról azt írja, hogy a magyarok közül mindössze két egyént ragadott el. Hasonló kíméletességéről a magyarok iránt, szól *Coberus*, *Parschitius*, *Pápai Páriz* stb. Miért volt ez így? Keressük ennek az okait. Minde nek előtt esik a latba a megszokás, az acclimatisáltság, vagy leg helyesebben szólva: a viszonyokba való beleszületettség a magyarok részén, s a viszonyokkal együtt megváltozott életmód az idegenekén. Feltétlenül ebben rejlik a legsúlyosabb kór-oktani momentum. A magyar a nagy ivásokhoz hozzá volt szokva; hazája bő bortermése rászoktatta őt már régtől fogva. A németek ellenben a borivás ily fokához, valamint a gyümölcs, különösen a dinnye, tök és uborka, továbbá a sok hús, főleg a halak, ürü és sertés élvezetéhez, legalább az itt elköltött mennyiségekben, nem voltak hozzászokva, holott a magyaroknak ez volt a természetből rendelt táplálékuk s mindebből hihetetlenül sokat fogyasztottak el. Borzadva mondja Coberusunk: »Tali enim symposii vel contubernii commoditate si noster hic frui potuisset, etiam ex his forsitan

¹⁾ *Coberus* id. m. II. 11. 1.

²⁾ *Tört. Tár*, 1896. IV.

Syrtribus enavigasset.«¹⁾ Továbbá az itten eltanult jó zsíros táplálása a húsoknak igen izlett a németeknek, de ehhez nem szokott emésztő rendszerük nem birt vele megküzdenni.²⁾ Ételeiket egyáltalán nem tudták czélszerűen elkészíteni³⁾ s Jordanus panaszkodik, hogy a húst gyakran csak félig főtt állapotban (semicoctio) s menten az állat levágása után fogyasztották el. Az 1566-iki járvány keletkezésének oka többek szerint épen ebben a körülményben volt keresendő.⁴⁾ Alig lehetett a németeket ezen czélszerűtlen élvezetektől visszatartani, s Coberus fájlalja, hogy még a legelőkelőbbek sem hajtottak szavára, de még ki is nevettek érte, különösen ha a bajt valóban nem kapták meg.⁵⁾ Sőt az itt talált élvezetek annyira megtetszettek nekik, hogy eldicsekedtek, miszerint »soha még boldogabban nem éltek.«⁶⁾ Mindezt a magyarok nem tették; *hygienikus érzékük fejlettebb volt, mint a németeké.* Tanum reá a német tábori orvos, Coberus, ki azt írja a magyarokról, hogy mindenképen tisztábban éltek s egészségükre jobban vigyáztak mint az idegenek; így már az ivóvíz megválogatásában is sokkal körültekintőbbek voltak s csak nagy szükségben ittak mocsaras vizet, s akkor is úgy, hogy fokhagymának előzetes evésével annak ártékonyosságát csökkentették; jóindulatú tanácsra még a szomjúságot is szívesen túrték. Legjobban a »Dunamelléki benszüllöttek« hajtottak szavára; igaz, hogy a beteg németet ki is gúnyolták.⁷⁾

Egy további körülmény, mely az idegenek szervezetét, azonban már a saját hibájukon kívül, igen elgyengítette, a *talaj* ártalmaiban keresendő.

Említettük, hogy mennyi mocsár, láp volt itten, mely maláriát okozott. Ha erre vonatkozó észleleteket nem is találtam feljegyezve, azért mégis azt kell tartanom, hogy a magyarok sokkal kevésbé szenvedtek tőle, mint az idegenek. Feljogosítanak e feltevésemre *Koch* nem rég közölt tapasztalatai a tropusi vidékekről, melyek szerint a hegyi néger, ha a parti vidékekre jön, maláriába esik; ha kigyógyult belőle, immunissá lett az újra megbetegedés iránt; a parti néger pedig már a szülőitől öröklí az immunitást. — Ugyanezeket a viszonyokat szabad feltennünk a magyarokról, a kik ez esetben a parti néger, illetve az idegenekről, kik a hegyi néger módjára viselkedhettek a malá-

¹⁾ *Coberus* id. m. III. 19.

²⁾ *Coberus* id. m. I. 33.

³⁾ *Skreta* id. m. 10.

⁴⁾ *Jordanus*: De lue Pannonica. Francofurti, 1576. 232. l.

⁵⁾ *Coberus* id. m. III. 15.

⁶⁾ *Jordanus* id. m. 236.

⁷⁾ *Coberus* id. m. 32—33.

riával szemben. — A természet törvényei 300 évvel ennek-előtte is ugyanazok voltak, mint ma.

Ezen felsorolt oki tényezők működtek közre abban, hogy az idegenek, főleg a németek oly rettenetes módon pusztultak hazánkban. A török a tőle független ártalmaknak ép annyira ki volt téve, de maga keveset vétkezett: a föltétlen alattvalói engedelmesség, vallása törvényeinek tisztelete, testének és környezetének tisztántartása legtöbbször sikeres oltalmat nyújtott neki a megbetegedés ellen.¹⁾

De mindezek mellett a morbus hungaricus bizonyára nem terjedhetett volna el oly nagy mértékben, ha a hygienikus adminisztráció, vagyis prophylaktikus intézkedések lelkiismeretesebbek, célzatosabbak és szigorúbban ellenőrzöttek lettek volna.

Egyike a legfőbb bajoknak, a melynek kézzelfoghatók a káros következményei, a *tábori orvosi szolgálat* végtelen fogyatékossága volt. Kétes existenciájú és képzettségű u. n. orvosok (medicaster) özönével sereglettek a tábori szolgálatba s az embereket tudatlanságuk áldozatává tették. A kitűnő Coberus, kinek személyesen volt alkalma társaival megismerkedni, azt írja rólok, hogy nem a betegek gyógyítására, hanem akárcsak kipusztítására vállaltak szolgálatot.²⁾ Talán nem is csodálható, ha a katonák szívesebben fordultak kuruzsló javasasszonyokhoz tanácsért.³⁾ Cseberből vederbe. A gyógyszerészek az orvosokhoz méltók voltak,⁴⁾ de még az utóbbiak tudatlanságával is vetélkedtek a tábori sebészek (chirurgi).⁵⁾ A vezérek hibája volt, hogy ezeknek is tért nyitottak, mert az olcsóságra fektették a súlyt, s e sebészet havi 6—8, legfeljebb 10 forintért szívesen vállaltak szolgálatot, kezdve azt a beretváláson. Langius állítása szerint (1542) többen pusztultak el a chirurgusok tudatlansága, mint az ellenség kardja

¹⁾ »Sunt sane hac in parte municipia Mahometica, nobis Christianis longe sibi fideliora et magis devincta; dispositis officiis se accomodent, ut sanitatem facile tueantur.« *Coberus* id. m. II. 39. l. — »(Derowegen) muss man der Türkischen Kriegsleuten rainigkait und fürsichtigkait billich loben . . . dahero sie sich in dem feld so gesund erhalten.« (*Skreta* id. m. 73.)

²⁾ »Quanta perditorum hominum, de medicastis castrensibus loquor, per totum hoc decennium, non ad curandos, sed ad enecandos aegros, in Ungariam colluvies confluxerit, vel hinc aestimari potest etc. Sancta fide confirmare ausim, plures hoc decennio per eiusmodi Harpyas, quam ab ipsis hostibus trucidatos.« (*Coberus* id. m. I. 8.)

³⁾ »Anno 1599 etiam vetulae sagaeque et incantatrices ad matandum descenderunt: quarum furias nisi ferro compedibusque coerceri curassemus.« (*Coberus* id. m. I. 9.)

⁴⁾ . . . »ille nos praesagierit, qui pharmacopaeos non dextram, sed sinistram medicorum manum esse censuerit.« (*Coberus* id. m. I. 15.)

⁵⁾ »Quale de pharmacopolis, tale de chirurgis quoque castrensibus fit iudicium.« (*Coberus* id. m. I. 19.)

által.¹⁾ Coberus a legrosszabb fajtának mondja köztük az anabaptista sebészeket és a fürdősokeket (balneatores). A pusztító tényezők közt. melyeket ilykép felsorol, csak ötödik helyre jut a török. Az első helyre az istenfélelem hiányát teszi. A patikák rosszak, piszkosak voltak; nem voltak a ki kezelésükhöz értett volna; de a gyógyításban minduntalan beavatkoztak a gyógyszerészek. A vezérek a gyógyszerek körül is megható takarékoságot fejtettek ki. A háborús világban amúgy is csak egy bizonyos része az orvosságoknak volt használható: az, a melyik — idő hiánya miatt — gyorsan elkészíthető; de a költség kímélése céljából ezeknek is csak töredéke.

A nehéz sebesültek gyakran a legembertelenebb bánásmódnak voltak kitéve; Gablmann leírja, a mint egy ezredes egy útszálen fekvő halálos beteg ezredébéli katonájáról lehúztatja a felső kabátot, és Coberus szerint »proverbium castrense« volt: »wer ligt, der ligt«, és ezzel a szerencsétlennel nem törődött többé senki.

A tudatlanság legfényesebb diadalainak színhelye a *kórház* volt, a »nosocomium castrense, magno consilio, maiore pietate, maximis sumtibus anno 1597 sapienter, pie, munifice constitutum.« Ez folyton meg volt töltve a szenvedők tömegével. A kikre a vezetése bízva volt, annyira nem értettek hozzá, hogy valóságos temetőt csináltak belőle; nem volt ember, a ki a járványba esve, itt felépült volna; de még az egészségesekek, az egész gyógyító és ápoló személyzet is, tönkrementek.²⁾ Az élelmezés is a lehető legrosszabb volt; rossz volt még a kenyér is: széteső mint a korpa. fekete mint a föld és tisztátalan.³⁾ Még a betegek és üdülők tápláléka is rossz volt. Ebéd ideje előtt a szakácsok fogtak egy ökröt s úgyszólván szőröstül-bőröstül darabokra vágták, belökték az üstbe s mihamarább azon nedvesen odalökték a földön heverő betegek elé. S még az orvosoknak kellett vigyázni, hogy a katonák összelopkodott élelmi czikkeiket, melyeket ha már maguk nem győztek megenni, pénzért értékesítettek, el ne adják a betegeknek.

Ilyenek voltak rövid vonásokban festve a tábori egészségügyi viszonyok a XVI-ik század végén. Még a XVII-ik század utolsó éveiben is panaszkodik *Jacobi*, hogy a ragályos betegeket nem

¹⁾ *Langius* id. m. Lib. 7. epist. 4.

²⁾ »Neminem, plane neminem, testor fidem, in illo nosocomio sanitatem recuperasse, sed omnes unacum astantibus, medicis, pharmacopolis, chirurgis, curatoribus, ceteris denique omnibus interneciva clade deletos certo sciam.« (*Coberus* id. m. III. 38.)

³⁾ Satirikusan jegyzi meg Coberus: »Orare qui nescit, mare naviget; vorare qui nescit, aut cibos utcumque paratos boni consulere, militatum eat.« (*Coberus* id. m. III. 15.)

különítik el az egészségesektől, nincsenek »hybernaculum«-ok, melyek a betegségek mindenféle széthurczolásának elejét vennék. Ezen óvintézkedéseket sürgeti 1741-ben Kreysel is, s helyesen jelentette ki, hogy a morbus hungaricus könnyebben volna ezekkel elmulasztható, mint gyógyszerekkel.

Ha immár azt kérdezzük, hogy a vázolt természeti és életviszonyok talaján, mely betegségek teremhettek meg leginkább, úgy a maláriát és a gyomorbélhuzam bántalmait kell az azok által első sorban létrehozható és bizonyára létre is hozott megbetegedéseknek feltételeznünk. Azonban sem a malária nem volt morbus hungaricus, sem a gyomorbélhuzam valamely betegsége nem volt az. A malária kórképei már azokban az időkben elég tisztán körül voltak írva, a dysenteriák különféle fajai (a mai értelemben vett dysenteriákkal együtt) ismeretesek voltak már, sőt a »dysenteria Pannonica« épen a fennállott viszonyok folytán súlyossá fokozódott vérhas volt, de semmi egyéb. A morbus hungaricus fogalmából e két bántalom önként kiesik. Egyiket sem érthetjük morbus hungaricus alatt. Az irodalom is külön tárgyalja a maláriákat, külön szól a dysenteria Pannonica-ról s a morbus hungaricusnak is megvan a maga önálló litteraturája. Már csak ez a külső körülmény is ellene szól annak, hogy e betegségeket valamiképp egy kalap alá vegyük. De egyenesen ellene szól a morbus hungaricusnak kórképe az eredeti szerzők leírásaiban. Ebben a képben sem a malária, sem a dysenteria nincs benne. Van azonban benne egy vonás, melyet a Magyarországon folytatott életmód rajzolt e képbe, és ez a gyomorbélhuzam megbetegedett volta, — és egy másik vonás, melyet a talajviszonyok festenek beléje: a malária által elgyöngülése az idegen szervezeteknek. Ezeket kell a morbus hungaricus előkészítőinek — hangsúlyozom: előkészítőinek — tekintenem. Mind a kettő mint aetiologikus körülmény játszott szerepet a morbus hungaricusnál, de nem volt az.

A betegség lefolyása lényegében a következő volt. Legtöbbször hirtelenül lépett fel, egyszeri vagy többszöri rázóhideggel, vagy borzongatással. Egyidejűleg undor érzet, hányási inger, sőt hányás, továbbá fájdalom a szívgödör táján állott be. A beteg ereje mindjárt kezdettől fogva rohamosan lefogyott. Ezen tünetekhez szegődtek a heves fejfájás, szédülés, csilapíthatatlan szomjúság érzet. A test tapintata igen forró és száraz; éjjel még inkább az, a mint hogy az egész állapot ilyenkor súlyosbodott; nemsokára deliriumok léptek fel. Némelyik beteg nem birt álomhoz jutni, mások ismét folyton elkábultan aludtak. A száj is mindinkább szárazabb lesz, a nyelvet szennyes sötét lepedék fedi s szinte repedezik a szárazságtól; a lehellet bűzös. Az ütérlokés szapora, egyéb állandó sajátossága nincs. Pár nap múlva (a szerzők

szerint különböző napokon, a mi úgy látszik, nemcsak a szerzőkkel, hanem a járványokkal együtt ingadozott), de középszám szerint három nap mulva kiütés lépett fel a beteg testén, főleg a mellen és hátán, s innen tovább is terjedt. Némely szerző szerint az arcz mindig tiszta maradt, mások szerint azt is ellepte a kiütés. De ezzel még nem javul a betegség, a betegek tovább delirálnak, sőt magukra és környezetükre veszélyesekké válhatnak; később nehézhallás is lép fel, a végtagokon többször üszkösödés. A baj krízis alakjában szokott végzödni, rendszerint 14 nap mulva, de mire teljesen visszanyerte erejét a beteg, hetek is elmúltak. A betegek többsége azonban meghalt a bajban. A körjóslat — az összes szerzők kijelentése szerint — felette bizonytalan alapon állott. A hol legtöbb remény volt a gyógyulásra, ott meghaltak a betegek, s mikor a legindokoltabb a félelem sorsuk iránt, sokszor meggyógyultak. Csupán rövid váza ez a betegség lefolyásának; rövidre fogott lényege a leírásoknak. És ezt leszűnni a sokszor regényes, gyakran ötletszerű leírásokból, a diagnostikának alkalmas alakba, talán ebben állott feladatomban nehezebb része, nem többé abban, hogy immár modern terminológiánk kifejezésével, a tisztán kidomborodott *kiütéses* vagy *foltos hagymáz* (typhus exanthematicus) nevével váltsam fel a *morbus hungaricus* nevet.

A febris petechialis (mint a hogy a kiütéses hagymázt régen nevezték) és a morbus hungaricus közti analogiát már több szerző igyekezett megállapítani. Jordanus az 1566-iki járványt is annak tartotta; ugyanúgy nyilatkozott 1573-ban a bécsi orvosi fakultás is. De a szerzők legnagyobb része, mennél inkább megközelítette ezt az igazságot, annál erőszakosabban emelte a válaszfalakat az a priori különbözőnek tartott két bántalom közé, s a morbus hungaricusból, mert oly szokatlanul súlyos alakban mutatkozott, minden áron sui generis betegséget akart csinálni. Ezen súlyosságát a tüneteknek egy bizonyos roszindulatú többlete (a hasmenések s a kiütésnek az arczra átterjedése) tette ki, s az említett válaszfalakat épen ezekben vélték meg is találni, és pedig nemcsak az eredeti szerzők, hanem az eddigi commentátorok is. Illustrációjaként is szolgálhat ez annak, hogy a morbus hungaricus egy a rendesnél is súlyosabb lefolyású typhus exanthematicus volt.

A morbus hungaricus első kitörését általánosságban 1566-ra teszik. A komáromi táborban ütött ki s innen indult útjára, bejárva »die Ungarische neue Krankheit« neve alatt Európa nagy részét s mindenütt temérdek áldozatot szedve. Így Bécsben még az utcák is tele voltak halottakkal, a házak betegekkel. Azonban már az 1542-ik esztendő az, melyre első kitörését hazánkban tennünk kell. Langius tábori orvos, ki Brandenburgi Joachi-

mot kísérte a háborúba, egy épen oly tünetekkel járó betegséget irt le, mely a csapatokat tizedelte, mint a minő a későbbi morbus hungaricusnak keresztelt betegség volt. Ő a betegséget *Καυσοζ*-nak nevezte el, a történetírók pedig pontos név megnevezése nélkül emlékeznének meg e járványról. Hogy pedig ez a járvány már morbus hungaricus volt, e nézetet megerősíti nemcsak az, hogy a betegség tünetei azonosak voltak a később fellépettével, de magyarázatát is adja. Fellépésének. Mert a typhus exanthematicus tudvalevőleg csak contagium útján terjed és spontán még sohasem keletkezett. Erre pedig épen 1542-ben volt meg az alkalom, a mely évben a pápa néhány ezer harczost küldött a török ellen segítségünkre. Ezek hurczolták be bizonyára az Olaszországban 1524-től fogva állandóvá lett kiütéses hagymázt hazánkba. Ily módon záródik — 1542-ben hazánkknak közbeiktatásával — a typhus exanthematicus Európában való továvándorlásának láncza. Sok áldozatot szedett ez a betegség mindenütt, de sehol sem többet, mint szövetségeseink között hazánkban. S ezért mondták, hogy Magyarország a *németek temetője*.

GYÖRKY TIBOR.

A BIHARI VÁR.

Ezeréves multunk történetében nem egy oly pont van még, melyet legjelesebb történetbúváraink buzgalma mellett is csak hiányosan ismerünk. Nem egyszer kell beérnünk a krónikák sokszor meszeszerű adataival, vagy ezeket elvetve, több-kevesebb okkal támogatható feltevésekkel, következtetésekkel. Ilyen homályos pont még honfoglaláskori történetünkben Anonymus *Menemorout*-ja, ki Bihar várából igazgatja Kozárországot. Hasznos munkát végzett tehát a *Bihar vármegyei és nagyváradi történelmi és régészeti egylet*, midőn Cséplő Péter, Karácsonyi János tudós tagtársaink és e sorok írója által ásásokat végeztetett a hajdan híres bihari vár területén, remélve, hogy talán napfényre kerülnek olyan adatok, melyek a vár s a hozzá fűződő események zürzavarában némi útbaigazító világosságot deríthetnek. Mert, ha szűkben vagyunk az írott emlékeknek, vagy ha ezek hitelét nagyon is megingatta a pártatlan kritika, akkor a néma emlékekhez kell fordulnunk; hiszen olykor *et saxa loquuntur*, és bizony a kövek sokszor hűbben szólnak, mint a tudákos avagy rosszul írásos krónikások.

Miután már három ízben is végeztünk ásásokat a mondott helyen, még pedig április első napjaiban és április 18-án, majd ismét május 21-ik és következő napjain, azt hiszem, nem lesz érdektelen, ha az eredményről röviden beszámolunk, tartózkodva egyelőre minden végleges ítélet avagy merész következtetés kimondásától.

Bihar vára a hasonló nevű várostól észak felé alig negyed órányi távolságban terül el, határozottan észak-déli, illetőleg nyugat-keleti irányban. Négy oldalról pázsittal borított, több öl magas bástyák övezik. Két kapuja — felső nyílásában ma 27 m. szélességben — az észak-keleti és dél-keleti sarkon nyílik. Az egész alkotást három oldalról hatalmas árok veszi körül; a negyedik, a keleti oldal, a *Kösmő* vizétől öntözött vizenyős rétre támaszkodik; ehhez csatlakozik egyszersmind egy kis fiókvárac háromszög alapon. Ezt a nép *Leányvár*-nak nevezi, és helyesen, mert valóban leánya, filiája az anyavárnak. Az 5'6 kat. holdnyi várudvar közepén mostan hányt mesterséges halmon emelkedik Bihar vármegye millenniumi emléke, körülültetve fiatal hársfa csemetékkel. Közvetetlen ez emlék közelében s az északi és déli bástyák mellett, majd külön-külön, majd egymásba fonódva, a keleti bástya szomszédságában pedig párhuzamosan haladva, kisebb-nagyobb halomok vonják magukra a figyelmes szemlélő tekintetét. A vártól keletre folyik a *Kösmő* vize, lassan csergedezve kanyargós medrében; ma jelentéktelen patak, de egykor fontos szerepe volt. Ennek vize töltötte meg a várárkokat s tette a várat félelmes erősséggé. Még ma is látni azt a földsánczot, mely a vár észak-keleti sarkától kiindulva, a völgy tulsó felén fekvő *Hegyköz-Kovácsi* felé tart. Ez a földsáncz volt arra hivatva, hogy felfogja a *Kösmő* vizét s kényszerítse azt a várárkok megtöltésére. Csakis így érthető a várnak azon erődítési szerkezete, hogy csupán három oldalról van övezve bástyákkal, míg a negyedik oldal a *Leányvárral* a *Kösmő* felé védtelenül marad. De ismerve és tudva a mondottakat, azt is tudhatjuk, hogy a várnak legvédelettebb része épen a keleti oldal s a *Leányvár* volt, mert ezeket valóságos tenger övezte. Így magyarázható meg már az is, miért volt mind a két kapu a keleti bástya két végében? azért, mert a jelzett körülménynél fogva ezen helyeknek a mily könnyű a védelme, épen oly nehéz volt a megközelítése.

Itt végeztünk ásátásokat. Megvizsgáltuk mind a belső területet, mind a bástyákat, sőt magát a déli bástya árkát is. Munkánkat siker koronázta, még pedig meglepő siker. Ugyanis a három átvágott bástyában, valamint a millenniumi emlékoszlop közelében $1\frac{1}{2}$ m. mélységben betonszerű falmaradványokat találtunk. Különös figyelmet érdemel a bástya építésének módja. Alsó nagyobb felét sárrétegek alkotják, melyeknek különböző, barnás, sárgás, vereses színe mutatja a felhasznált föld különbözőségét. Ez a földből hányt fal le van taposva, verve; mint az előkerült korhadt fadarabok mutatják, vastag gerendák voltak bele építve, hogy összetartó szilárdságát növeljék. Ezen sár-alapon egy méter mélységű, 3 m. 30 cm. szélességű betonfalazat terjesz-

kedik; míg ezen ismét — mint a beton felső rétegében és felszínén még megtalálható hatalmas terméskövek mutatják — kőfal állott. A *Leányvár* bástyája meg épen bolthajtásszerű, lépcsőzetesen emelkedő kőépítményt tár elénkbe. Nem kevésbé érdekesek a vár belterületén szerzett tapasztalataink. Munkánkban iránymutatóul szolgáltak a főntebb említett halmok, melyekben épületmaradványokat véltünk található. És e feltevésünkben nem is csalatkoztunk. Meg kell azonban jegyezmem, hogy míg a vár közepén, a millenniumi emléktől keletre és északra, $1-1\frac{1}{2}$ m. széles betonfalazatokat találtunk. keverve mésztuffával, szürke márvánnyal, téglával, terméskövel: az udvar külső területén lévő halmok felbontásával agyag, sár és vályog építési maradványok kerültek felszínre. Sajnos, mindezen munkálatok közben egy ép téglát, melynek alakjából vagy az esetleg rajta lévő jelből korára is vonhatnánk némi következtetést, avagy pénzdarabot vagy ép edényt nem találtunk. Csak törmelék és törmelék minden.

Van egy falazat, mely különös sajátosságainál fogva az igazság nem minden látszata nélkül arra enged következtetni, hogy ott a kereszténység korában templom állott. Támogatja ez állításunkat mind a falazat központi fekvése, mind feltűnő (egy méter széles) erőssége, valamint köríves alakja. De bizonyítja a közvetlen közelében feltalált temető is. A körülmények igazolni látszanak annak jogosultságát, hogy *temetőről* beszéljünk. Ugyanis, ha a nagy kiterjedésű vár egy részében sem találunk sírokat, csak épen az említett falazat közelében, de ott aztán nagy mennyiségben, világos, hogy itt temetőre akadtunk. Tudni való, hogy a régi keresztények legszívesebben a templomok alatti sírboltokban s a templom körül temetkeztek. Hogy pedig keresztény temetővel van dolgunk, bizonyítja egy más tapasztalásunk. Sikertült két teljesen ép sirt feltárunk, teljesen ép csontvázakkal, még pedig úgy, hogy arczczal kelet felé néznek. Két egymástól több méternyi távolságban fekvő sír ugyanazon formában, benne az ereklyék ugyanazon keleti fekvésben: véletlen műve nem lehet, hanem valóságos szokás követelménye. Különben az említett sírokból kicsi és nagy koponyák s más emberi ereklyék vegyessen fordulnak elő. A koponyák között túlnyomó számmal vannak a keskeny, hosszú alakúak, alacsony nyomott homlokkal, hátul gyakran erős kidudorodással. Az egyik ilyen feltűnő alakú koponya hossza 19·5 cm., szélessége 13 cm., mélysége 12·6 cm., kerülete 53·4 cm., tülerős dolichocephal, indexe 66·6, mely utolsó körülmény, mint a legkritikább esetek egyike, egymagában is érdekessé teszi e koponyák behatóbb, tudományos tanulmányozását. A sírokról szólva, egy jelenséget nem hagyhatok említés nélkül. Míg ugyanis e sírok rendszeren bizonyos távolságban fekszenek egymástól, van egy hely,

— de még a temetőnek mondott hely területén belül, — a hol elég egy ásófordítás és 2—3 koponya kerül napfényre. Karácsonyi János úgy véli ezt megfejtetőnek, hogy a *cemeteryum* az ő szűk voltánál fogva idővel megtelhetett, s ilyenkor a lakosok, hogy halottjaikat eltemethessék, felásták a régi sírokat s porladozó lakóikat egy közös sirba tették további pihenőre. Hogy e sírokat megtaláljuk, másfél méternyire kellett ásni. Ez a mélység azonban tetemesen csökken, ha tekintetbe vesszük, hogy a föld mai felszíne korántsem azonos a hely 800 év előtti felszínével. Sokszor egy méternyire is le kell ásni, míg elhánnyva a porhanyós földet, természetföldre találunk.

Ha megemlítem még, hogy a déli várárookban csak két méternyi mélységben tűnt elő az ő terméscső, a várarok tehát eredetileg ennyivel volt mélyebb mint manapság, ezzel röviden megismertetem munkálkodásunkat.

Ha e rövid ismertetés szűk határai között nem bocsátkozhatunk is hosszabb következtetésekbe, mindazonáltal a tapasztaltak alapján néhány megjegyzést nem mulaszthatunk el. Általában azt mondhatjuk, hogy ha a végzett ásások nyújtanak is némi adatot a bihari vár történetének felderítéséhez, ugyanakkor meg is nehezítik a tiszta látást, új kérdést fűzven a többihez. Tisztázzák a kérdést annyiban, hogy igazolják Anonymus azon állítását, mely szerint a bihari várat kőfalak kerítették, melyeket a magyarok és székelyek, miután a vár árkait betöltötték, létrák segítségével akartak meghágni.¹⁾ Így eltűnik azon nehézség, mely nem egy kiváló történetírónkat bírta arra, hogy a falakkal körülvett Bihart — támogatva a *Bellarad* névtől²⁾ — másutt keressék.³⁾ — Bonyolultabbá tették ásásaink a dolgot annyiban, hogy most az az új kérdés merül fel: kik építkeztek itt az építés mesterségében már nagyfokú haladást feltételező betonnal? Hogy magát a földvárat itt találták honfoglaló őseink, azt tudós tekintélyek régen eldöntötték. Hogy Bihar nem azonos Bellaraddal, s hogy Bellaradot, valamint Anonymus bihari fejedelmét, Menumoroutot, e tájéktól messze kell keresnünk, ma már kérdés tárgya alig lehet.⁴⁾

¹⁾ Anonymus 51. fej.

²⁾ U. o. — Anonymus legújabb fac-simile kiadásának (Budapest, 1892.) szerkesztője e nevet, melynél az eredetiben a javítás kétségtelen nyomai láthatók, *Belland*-nak olvassa.

³⁾ Pl. *Szabó Károly* (A magyar vezérek kora, 101. l.) Bihar várat a Fekete-Körös mentén Belényestől nem messze Fenesfalu határában véli feltalálni azon várban, melyet a nép romjaiban is ma *Belavára* néven nevez a *Bellarad* szláv névtől. — *Keresztury József* (Compendiosa descriptio fund. epp. M. Varad. 12 és köv. 11.) Bihart Váraddal azonosítja s *Várad* nevét a *Bellarad-Vellahrad* névből származtatja.

⁴⁾ Olv. *Bunyitay Vincze* értekezését a bihari várról: Emlékkönyv

Kik voltak e vár építőmesterei? erre eddig felkutatott forrásaink nem adnak feleletet. Annyi bizonyos, hogy azon népek között kell őket keresnünk, kik őseink bejövetele előtt itt huzamosabb ideig laktak. De hogy dákok avagy rómaiak, vagy épen szlávok voltak-e? azt a jövő tudománya fogja megmondani. Az avarokat kihagyhatjuk, nekik ringjeik voltak; a szlávoknál azonban tovább időzhetünk. Maga a vár neve: *Bihar*, szláv szó, *bihor-vihar*, kiégett földet jelent. Bizonyos az is, hogy Bihar főfészke volt az e tájakon lakó szlávoknak, kik sárból, földből négyszögletes várakat építettek.¹⁾ Az sem lehetetlen, — bár tekintve a várnak kulturában eltöltött rövid életét, nem igen támogatnati, — hogy a földbástyákra magok a magyarok emelték a falakat. De ez csak akkor történhetett, midőn a fejlődő kultúra képesítette őket ilyenmő alkotásokra, midőn a kereszténység e tájon is éreztette művelő hatását. Hogy azonban, mikor lett a kereszténység a Körösök és a Berettyó mellékén otthonossá, ez mindaddig kétséges lesz, míg a bihari, illetőleg a váradi püspökség alapításának kora dönthetetlenül megállapítva nem lesz.²⁾ Másfelől tudjuk, hogy a bihari vár az északi és észak-keleti vármegyékkel az Árpádházi hercegek birtoka volt; hogy szent László király is innen indult ki dicsőségteljes uralkodói pályájára, de az is bizonyos, hogy épen ő támasztott versenytársat Biharnak, midőn a Sebes-Körös mentén pártfogásába vette az addig nagyon is jelentéktelen Váradot. S a mint a hathatós királyi pártfogás alatt Várad egyre növekszik, úgy hanyatlik Bihar, míg végleg átadja szerepét Váradnak. megelégedvén azzal a dicsőséggel, hogy a történeti mozzanatokban oly gazdag Bihar vármegyének nevet adhatott.

Nem fűzzük tovább a szót. Visszatérünk oda, a honnan kiindultunk, Anonymushoz. Az ásatások igazolták őt; s_zava i hitelt érdemelnek, midőn Bihar várát leírja, bár a hozzáfűzött történet az ő előadása formájában nem állhat meg a kritika előtt. Ő csak az írja le, a mit látott. A XIII-ik század elején pedig a bihari vár roskadozó falai még mindig lebilincselhették a szemlélő figyelmét, le különösen az olyan krónikásét mint Anonymus, a ki azután a honfoglalás egyik legmegragadóbb jelenetével felékesítve adta át a pusztuló vár emlékét az utókornak.

TÓTH-SZABÓ PÁL.

a váradi muzeum megnyitása alkalmából (Nagyvárad, 1896.) 22 és köv. ll. — Ugyanott olvasható Pauler Gyula véleménye is.

¹⁾ *Pauler Gyula*: A magyar nemzet tört. az Árpádházi királyok alatt. Második kiad. I. 3—4. l.

²⁾ *Bunyitay Vincze* (A váradi püspökség tört. I. 29 és köv. ll.) támaszkodva a váradi káptalan statutumaira, szent Lászlónak tulajdonítja a váradi püspökség alapítását.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA április 30-án tartott összes ülésében *Kőrösi Csoma Sándor* emlékét ünnepelte; emlékét annak az elszánt magyar tudósnak, a ki — nyolczvan esztendeje mult — jóformán minden segedelem és társ nélkül, egyedül lelkétől lelkesítve, indult a messze Ázsiába az őshaza fölkeresésére, s huszonkét esztendei munka, kimondhatatlan fáradoalmak és szenvedések után végre örök sirt talált ott, hol hasztalan kereste bölcsőjét nemzetének. De ha föltett célját, mit lángoló fajszeretete sugallt lelkének, el nem érthette is, megbecsülhetetlen kincset hagyott a tudománynak azon munkáiban, melyekben a titokzatos Tibet nyelvét, irodalmát és történetét ő tárta fel először Európa orientalistái előtt. Életét *Duka Tivadar* írta meg s adta ki magyar és angol nyelven még 1885-ben. Ugyancsak Duka Tivadar tett 1897-ben ezer forint alapítványt oly célból, hogy a M. Tud. Akadémia minden harmadik esztendő április havában, *Kőrösi Csoma Sándor* születésének (1784. ápr. 4.) és halálának (1842. ápr. 11.) évfordulója idején, a keleti tudományok, még pedig első sorban az ázsiai kultura körébe vágó s az alapítvány jövedelméből jutalmazandó szakszerű tanulmány előadásával szenteljen ünnepet a mártír tudós örök tiszteletre méltó emlékének. Ez évben, első alkalommal, gr. *Kun Géza* kiváló orientalistánk volt az ünnepi ülés szónoka, bemutatván *Kőrösi Csoma Sándorról*, az ő csodás pályafutásáról és tudományos kutatásairól írt jeles tanulmányát, melyet mindenki érdeklődéssel fog olvashatni, a ki tudni akarja, hogy minő része van nemzetünknek az általános tudományosság eddig elért eredményeiben, s miképen vált »egy szegény árva magyar« az egyetemes világirodalom kimagasló alakjává.

Az első osztály május 7-iki ülésében *Kun Ignác* levelező tag tett jelentést a *Keleti Szemle* (Revue Orientale) új tudományos folyóirat megindulásáról, melynek feladata leendő az ural-altaji népek családjának egymás közt, valamint az idegen népekkel való érintkezéseit tárgyalni s különösen oly dolgotokat közölni, melyek a magyar faj ősi rokonságának kérdését megvilágíthatják, vagy annak tisztázásához adatokkal járulhatnak. A folyóirat megjelenő füzetait bővebben fogjuk ismertetni.

A második osztálynak a következő héten, május 14-én volt ülése, melynek alkalmával *Fraknói Vilmos* r. tag olvasta fel »*Nagy Lajos és Petrarca*« című rövid értekezését. A tudós felolvasó a vatikáni levéltárban talált új adatok alapján ismertette a hírneves költő politikai és diplomáciai szereplését, a kit VI. Kelemen pápa 1347 őszén azzal az izennel küldött Veronába a Della Scala urakhoz, hogy akadályozzák meg Nagy Lajos

nápolyi hadjáratát. Ennek a diplomáciai küldetésnek azonban annyira nem volt sikere, hogy Verona urai még csak egy lépést sem tettek a magyar hadak feltartóztatására; sőt egyikök, Della Scala Albert, eléjük ment Vicenzáig s diadallal vitte a magyar királyt Veronába, hol több napon át fényesen ünnepelték és vendégelték kíséretével együtt. Hogy Petrarca találkozott-e ez alkalommal vagy máskor Lajos királylyal? nem tűnik ki az adatokból; hanem az bizonyos, hogy a nagy költő — a ki egyébiránt maga is egyaránt rossz politikusnak és rossz gazdának tartotta magát — a diplomáciai mezején nem igen aratott babért sem ebben, sem más politikai küldetéseiben.

— A HUNYAD-MEGYEI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT május hó 23-án tartott választmányi ülésében *Sólyom Fekete Ferencz* alelnök »*A Hunyadiak rokonsága*« címén érdekes adalékokkal egészíté ki Wertner Mór Hunyadi-tanulmányát.¹⁾ Elismeréssel adózik Wertnernek, a ki élelátásával az 1360 előtt élt nyiresi és rekettyei *Kosztá* személyében ismerte fel a Hunyadiak első őst, de ő tovább megy, és *Dobrota* esperesben ennek a Kosztának eddig ismeretlen fiát is feltalálni véli. a mivel a Hunyadiak genealogiai táblázata immár teljessé válik. Sólyom Fekete Ferencz az ő kutatásai szerint rokonsági köteléket lát a Hunyadiak és Kendefiek közt, kik Hunyadi János oldalán küzdöttek és emelkedtek. Ez egyúttal a Havaselföldről bejött Hunyadiak *vlach* bolgár-szláv származását is megvilágítja, mivel a Kendefi-család legrégibb. 1440—1497-iki adományleveleinek külsején Cyrill-betűs szerb nyelvű rövid följegyzések láthatók, melyek arról tanuskodnak, hogy a malomvízi Kendefiek tűzhelyénél még a XV-ik század végén is a bolgárok nyelve volt használatban.

— A NEMZETKÖZI TÖRTÉNELMI CONGRESSUS ügyében kiküldött magyar bizottság, magát más szakférfiakkal is kiegészítve, még a múlt év folyamán megállapította a teendőket, s ez év elején megkapván a párisi központi bizottságtól a részletes programmot. felhívást bocsátott ki, mely külön a hazai tudományos világgal közölte, úgy szintén a részletes program azokkal, kiknél melegebb érdeklődés volt föltehető; azonkívül mind a kettőt folyóiratunkban is közzétettük annak idején.²⁾ A bizottság elnöksége érintkezésbe lépett a hazai zenészvilág képviselőivel is, hogy a congressus zenetörténeti szakosztályában vennének részt, azonban — sajnos — eredmény nélkül. A kibocsátott felhívásra mint résztvevő tagok jelentkeztek s egyszersmind valamely szakosztályba vágó értekezés tartására is vállalkoztak:

¹⁾ Olv. erre vonatkozólag korábbi közleményünket: *Századok* 1900. 258. l.

²⁾ *Századok*. 1900. 249 és köv. 11.

Lánczy Gyula dr. a bizottság elnöke, egyetemi tanár Budapesten; értekezik »*La canonisation de Célestin V. et le grand refus du Dante*« czim alatt.

Aldásy Antal dr. a bizottság titkára, egyetemi m. tanár Budapesten; ért. *Magyarország és a délszláv államok közti összeköttetések okmánytáráról.*

Fraknoi Vilmos dr. a muzeumok és könyvtárak orsz. főfelügyelője Budapesten; ért. *Petrarca egy ismeretlen követségéről.*

Márki Sándor dr. egyetemi tanár Kolozsvárt; ért. *A magyar jakobinusokról.*

Darvai Mór dr. igazgató Budapesten; ért. *Magyarország első román hűbéreseiről.*

Bojničić Iván dr. horvát orsz. levéltárnok Zágrábban; ért. *A horvát fejedelmi és királyi kancelláriáról a IX—XI. században,* latin nyelven.

Bertha Sándor Párisban; ért. *Zrínyiről a költőről.*

Ezekon kívül részt vesznek még a congressus egyes osztályainak tárgyalásaiban: *De Gerando Antonia* (Kolozsvár) az irodalomtörténeti osztályban; *Nagy Ernő* dr. jogakadémiai tanár (Nagyvárad) a jog és intézmények történetének osztályában; *Baumgarten Ferencz* tanárjelölt (Budapest) az egyetemes történeti osztályban. — Nem nagy szám, de a résztvevők névsora azt a biztosítást nyújtja nekünk, hogy az ez évi párisi congressuson a történettudomány terén is tanúságot fogunk tenni haladásunkról, s a nemzetközi érintkezésben ott megjelenő szaktársaink méltó képviselői lesznek a magyar tudományosságának.

— BUDAPEST SZÉKES FŐVÁROS KÖNYVTÁRA. Toldy László fővárosi levéltárnok öt év óta buzgólkodik azon, hogy a főváros számára városi jellegű könyvtárat létesítsen. Ennek a maga elé tűzött czélnek megfelelő oly mértékben, a mint azt a rendelkezésre álló anyagi eszközök engedték. A könyvtár, habár eddig még szűk keretek között is, megvan, sőt nyilvánossági jelleggel is felruházva, 1900 jan. 1-je óta a közönségnek rendelkezésére áll. A főlevéltárnok nem régen ismét egy életrevaló javaslattal állott elő, melynek megvalósítása igen kívánatos volna, s a főváros hatósága el nem évülő érdemet szerezne azzal, ha azt magáévá tenné. Toldy a főváros közgyűlése által 1896-ban Magyarország ezredéves fennállása emlékére kulturális és emberbaráti czélok megvalósítására megszavazott két millió korona egy részét a fővárosi könyvtár számára kéri, illetőleg nemcsak a könyvtár, hanem a muzeum és levéltár céljaira is. Okoskodása röviden ez: A főváros az említett két milliót egy vagy több célra használhatja föl. Az egy célra való felhasználás tekintetében a közgyűlés némileg már állást is foglalt, a mennyiben kijelentette azt a szándékát, hogy

a két millió koronát nemzeti irányú és népkonyhákkal kapcsolatos munkásotthon létesítésére fordítja. Toldy abból indulva ki, hogy a fővárosban még számos kulturális és emberbaráti intézményre van szükség, azt javasolja, hogy ez a tekintélyes összeg ne egy célra, hanem ily intézmények egész sorozatának megalapítására és erősítésére fordíttassék, úgy, hogy csupán a két milliónak évenkénti 80.000 koronára rúgó kamatai használtassanak fel. Egy és ugyanazon célra többször is fel lehetne használni ezen kamatokat s a megállapítandó intézményeket a szükséghez képest bővíteni és gazdagítani. A főváros szempontjából Toldy felette kívánatosnak tartja, hogy a főváros könyvtára, mely már létesült, és muzeuma, mely alakulófélen van, támogattassék ezen összegekből és pedig kétféleképen. Először is úgy, hogy a két millió két évi kamatainak fele, tehát 80—80 ezer korona, két részre osztva 40—40 ezer koronánként a fővárosi könyvtár és muzeum számára alapítke gyanánt tőkésíttessék; másodsor pedig úgy, hogy a két millió kamatai bizonyos számú éveken át azon célból tőkésíttessenek, hogy az így nyerendő s a kamatozás által is szaporodó összegből a mondott célra külön épület emeltessék. Ezen pontnál Toldy még tovább megy, a mennyiben azt javasolja, hogy ezen épületben a fővárosnak nemcsak könyvtára és muzeuma, hanem a levéltár újjászervezése után az irattártól elválasztandó tulajdonképeni levéltára is mint tudományos intézmény elhelyezést találjon. Mi ezt az eszmét nemcsak életrevalónak, hanem kivihetőnek és kiíendőnek is tartjuk, mert tény, hogy fővárosunk, bár saját hibáján kívül, e három intézmény tekintetében igen szegény. Hogy a fővárosnak könyvtárra és muzeumra szüksége van, a felett ma már felesleges volna vitatkozni, azt már a hatóság is elismerte s rálépett a megvalósítás útjára; hogy pedig levéltárát olyképen kell újjászerveznie, hogy abból a hazai tudományosságra s főképen a főváros történetére nézve hasznos tudományos intézet váljék, úgy hiszszük, ezt sem kell bővebben bizonyítgatnunk. Végre, hogy a három, egymás kiegészítésére hivatott intézmény egyesíttessék, az is czélszerű és megvalósítandó eszmének tűnik föl.

FOLYÓIRATOK.

— ARMENIA. Magyar-örmény havi szemle. Szerkeszti *Szon-gott Kristóf*. Szamosujvár. Tizennegyedik évf. 1900. 1—6. füzet. — E derék hazafias folyóirat mindegyik füzete közöl történeti érdekű czikkeket. *Szamosujvár város monographiája*, melyből az első füzet a tizenötödik közleményt hozza a szerkesztő tollából, minden további füzetben folytatódik. A közleményekben nincs meghatározott sorrend, előre megállapított rendszer, csak némi csoporto-

sítása az örmény metropolis levéltárában található anyagnak, mely inkább nyers, mint feldolgozott állapotban jut az olvasó szeme elé. Miután a városi tisztikar fizetésével és hatáskörével megismerkedtünk, a szerkesztő részletesen tárgyalja *Verzereskul* (Verzár) *Oxendius* († 1715. márcz. 10.) örmény szertartású kath. püspök élete viszontagságait, kinek életrajzát egyébiránt már az *Armenia* mult évi első füzetében olvastuk.¹⁾ Hívei méltán tisztelik őt a »legnagyobb hazai örmény« nevével, mert senki sem tett nálánál többet fajrokonai boldogulásáért. Ha valaki, ő bizonyára kiérdemelte népe háláját s valóban megszolgált azért az érczszoróért, mely a hálás utókor összerakott filléreiből emelve, rövid időn ékesíteni fogja az általa alapított város diszes közterét. — Szonogott terjedelmes monographiáján kívül minden füzetben találunk rövid ismertetést egy-egy régi örmény író élete pályájáról dr. *Patrubány Lukács* székes fővárosi tanártól, a kit a vallás- és közoktatásügyi miniszter csak nemrég erősített meg a budapesti egyetemen az örmény nyelv és irodalom magántanári katedrájában.

— ETHNOGRAPHIA. A Magyar Néprajzi Társaság értesítője. Szerkesztik *Munkácsi Bernát* és *Sebestyén Gyula*. XI. évf. 1900. 1—4. füzet. — A három első füzetben *Sebestyén Gyula* értekezik a *gyászmagyarokról*. A harmadikban *Munkácsi Bernát* cikkét olvassuk a régi magyar lovas temetkezés keleti változatairól »*Adalékok a magyar halotti szokások pogány hagyományaihoz*« cím alatt, kiegészítésül a szerzőnek ugyan e tárgyról régebben írt nagyobb tanulmányához. — A negyedik füzet *Galgóczy János* őstörténelmi tarlózásait közli. A kisebb közlések rovata alatt *Munkácsi Bernát* (1. füz.) a »*huszár*« szót fejtegeti, *Baloghy Dezső* pedig (4. füz.) a *magyar halotti szokások pogány hagyományaihoz* közül újabb adalékot.

— KATHOLIKUS SZEMLE. XIV. köt. IV. V. VI. füzet. — A negyedik füzetben *Karácsonyi János* azzal a kérdéssel foglalkozik: *Mi köze a görög egyháznak a magyarok megtéréséhez?* s cikkével *Schwartz Godofrédnak* a köztudatban szinte meggyökeresedett állítása ellen, hogy t. i. a magyarokat első ízben a görögök térítették meg, — harczolva, arra a valóságot kifejező eredményre jut, hogy a görög egyháznak semmi köze a magyarok megtéréséhez. Bizonyításai közé micsoda tévedések csúsztak: már kimutattuk.²⁾ Az ötödik füzetben *Karácson Imre* cikke »*Szigetvár ostromának török leírása*« cím alatt a vár 1566 évi ostromához nyújt adatokat. A világhírű hadi eseményt *Musztafa Ali* (1542—1600) leírásában mutatja be. *Musztafa Ali* nem volt

¹⁾ *Századok*, 1899. 564. l.

²⁾ *Olv. P. Gy. cikkét: Századok*, 1900. 363. l.

személyesen jelen az ostromnál. s ez munkáján, mely »Heft medslisz« címet visel, nagyon is megérik. Ujat, ismeretlent, lényegeset mondani nem tud; leírása telve van közhelyekkel, magasztaló vagy ócsárló frázisokkal; irálya csillogó, dagályos és képekkel keletiesen bujálkodó. — Becsesebb és érdekesebb ennél a hatodik füzetben *Katona Lajos* czikke: *Régi gyöngyök új foglalatban*. A cikk írója kiváló érdemet szerzett magának a mese és legenda-tárgyak vándorlásának, változatainak és átalakulásainak vizsgálata körül. Itt is négy oly szép legenda-tárgy őseredetét mutatja ki, mely napjainkban talált új, művészi feldolgozóra. — A könyvismertetések rovata Balás Andrásnak *Historia ecclesiastica*, Érdújhelyi Menyhértnek *A közjegyzőség és hiteles helyek története*, Kollányi Ferencznek *Esztergomi kanonokok*, Goyau Györgynek *A pápaság egyetemes története* (ford. Kubinyi Viktor) és Ujházy Lászlónak *A magyar nemzet történelme* című munkáikat méltatja.

— MAGYAR KÖNYVSZEMLE. A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának közlönye. A nm. vallás- és közoktatásügyi miniszterium megbízásából szerkeszti *Schönherr Gyula*. Új folyam. VIII. köt. 1900. január-márczius, 1. füzet. — *Erdélyi Pál* ismerteti benne *Balassa Bálint komédiáját*, melynek egyetlen meglévő töredék példánya a M. Nemzeti Múzeum könyvtárban őriztetik. *Varju Elemér* a gyulafejevári *Batthyány-könyvtár* ismertetését folytatja. Ezt követi *Bleyer Jakab* hosszabb értekezése »*Magyar vonatkozású német ujságlapok a M. Nemzeti Múzeum birtokában 1600—1711-ig*« cím alatt. *Schönherr Gyula* és *Kluch János* a Szabó-Hellebrant-féle »*Régi Magyar Könyvtár*«-hoz közölnek adalékokat. A füzetet könyvismertetések és vegyes közlemények egészítik ki.

— MAGYAR-ZSIDÓ SZEMLE. Szerkeszti *Blau Lajos*. XVII. évf. 1900. január-április, 1. 2. szám. — Az első szám első cikkében a szerkesztő »*A letűnő század*« címe alatt futólagos áttekintést ad a zsidóság százéves történetéről; összegezve a kiemelkedő momentumokat s tanulságokat vonva le belőlök a zsidóság jövőjére nézve. — *Schwarz Gábor* okleveleket közöl a zágrábi zsidó hitközség multjáról. — A második számban történeti tárgyú dolgozatok: *A zsidó reform úttörői Magyarországon* Büchler Sándortól; másik *A számárkultuszról*, a minek vádjával az első századokban keresztyéneket és zsidókat egyaránt illettek. Krausz Sámueltől; harmadik *A Spanyolországból kiűzött zsidók kirablásának állítólagos jogalapjai*, melyben Weisz Mór az 1492 márczius 31-iki spanyol edictum történetével foglalkozik.

— TURUL. A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság közlönye. Az ig. vál. megbízásából szerkeszti *Schönherr Gyula* titkár. XVIII. köt. 1900. 1. füzet. — A füzet első helyen

Csoma József több rajzzal illusztrált cikkét hozza, melyben a tudós heraldikus az *első magán címer-adományozásokról* értekezik. Utána Wertner Mór hosszabb genealogiai tanulmányt tesz közzé »*A Báthoryak családi történetéhez*« cím alatt, kiterjeszkedve a család minden ágára, az első ismert nevű ősötől a család kihalásáig, s összeállítva az egész nemzedékrendet is. Kállay Utul a Kun László korabeli belzavarok történetéhez közöl adalékot »*A hütlen Kozmafiak nemzetsége*« czímmel. Boncz Ödön az Irsay és a Szentbalázi Szele család 1431-iki címeres levelét ismerteti. A vegyesek rovatában ismét Wertner Mór két közleményét találjuk: az egyik Szügyi Miklós esztergomi érsek családjáról, a másik Mártonos¹⁾ bán és a Zétényi Makó család eredetéről szól. Nem kevésbbé érdekes Illéssy János közleménye egy mult századbeli perről, melynek tárgya a Nagymihályi címer bitorlása volt.

SZLÁV TÖRTÉNETI SZEMLE.

1899.

VIII. A BOSZNIAI ÉS HERCEGOVINAI ORSZÁGOS MUZEUM ÉRTESETŐJE. (Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini.) Szerkeszti Hörmann Konstantin. Megjelenik Sarajevóban, évenként négy kötetben. 1899. I—IV. köt. Fontosabb közlemények e kötetekben:

1. Meringer Rudolf: *A parasztház Boszniában és Hercegovinában* (187—236. ll.) számos érdekes rajzzal.

2. F. M. *A diokleai királyság.* (237—316. ll.) Az értekező közli az összes eddig ismert adatokat a diokleai (Duklja) királyságról. Leírja keletkezését, kiterjedését, uralkodóit genealogiájukkal, viselt dolgaikat, végre a királyság feloszlását, illetőleg területének más délszláv országokba való beolvadását.

3. Gente Ferencz: *Bosnyákok idegen államok hadiszolgálatában.* (537—606. ll.) Ismerteti a dán és porosz hadseregekben 1750-től 1800-ig szolgált bosnyák csapatok történetét.

A kötetek többi részét számos ábrával megvilágított régészeti, néprajzi és természetrajzi közlemények foglalják el.

IX. NADA. Tudományos, szépirodalmi és művészeti folyóirat. Sarajevo, 1899. — Egyetlen történelmi értekezést közöl Borics boszniai bánról (1150—1163). Az Árpádházi királyok Horvátország és Dalmácia megszerzése után azon voltak, hogy a Balkán félsziget felső részében hatalmukat mennél inkább kiterjeszszék, a mi a Komnenokkal való harczokat idézte fel, kik ugyanerre törekedének. Az Árpádoknak e harczokban elővédei voltak Szerbia és Bosznia. Amazt önállóságra segítették, ezt megvédelmezték.

¹⁾ Helyes kiejtéssel nem Mártonos, hanem Martonos.

Borics bánról kevés adatunk van, Cinnamus görög krónikás téved, midőn őt II. Gejza és III. István szövetségesének mondja, mert Borics ezeknek vazallusa volt és buzgón támogatta őket görög háborúikban. — Cinnamus elbeszélése szerint Manuel úgy készítette elő 1145-iki hadjáratát 1144-ben, hogy Boris. Kálmán király állítólagos fia. északon a németekkel tört be, ő pedig délen készült támadásra. Belus bán szerb és bosnyák segítséggel legyőzte a Pozsony felül betört ellenséget, mely harczban, Thuróczi szerint, Uros szerb nagyzsupán igen kitüntette magát. A bosnyák sereg vezére kétségkívül Borics bán volt, ámbár Thuróczi nem említi nevét. Borics bán 1145-ben javakorbéli férfit lehetett, mert egy 1161-iki oklevelében mint tanukat említi felnőtt fiait. Hogy Manuel a combinált harcz előtt a német szövetséget kereste, azt Cinnamustól tudjuk, de a sakkhuzást Gejza azzal viszonzta, hogy Andronikkussal, Manuel nagybátyjával szövetkezett, ki a görög trónra vágyott és Gejzának megígérte, hogy Nist, Branicsevo-t és Belgrádot átadja neki, ha terveiben segíti. Gejza ebben bizakodva, támadólag lépett fel Manuel ellen. Előharczosai szerb szövetségesei voltak, de mielőtt a magyar seregek megérkeztek volna 1152-ben, Manuel megtámadta a szerbeket, elfoglalta Rását, megverte a szerb sereget, a nagyzsupán pedig a hegyekbe menekült. Manuel egyelőre megelégedett ezzel, és mert nagyon kemény tél vala, elvonult. Ezután azon igyekezett, hogy Szerbiát elszigetelje, a mi sikerült is az által, hogy Borist Oroszországba küldte, s ezzel Magyarországot északon kötvén le, Gejza maga nem siethetett Uros segítségére; azonban parancsára déli szövetségese, illetőleg vazallusa, némi sereggel támogatta Urost. E sereg vezérét Niketas és Cinnamus *Bankin bán* nagyzsupán néven nevezik és elmondják, hogy Manuel párbajt is vívott vele, megsebesítette és elfogta. A hosszú görög-szerb háború Uros legyőzésével végződött, ki kénytelen volt Manuelnek meghódolni. Manuel az adott segítségért a szerbek legyőzése után úgy állott bosszút a magyar királyon, hogy elpusztítva a Szerémséget és be nem várva Gejzát, gyorsan visszavonult. Bankin kétségkívül Borics bán, a segítő sereg pedig bosnyák volt, mert midőn néhány hónappal utóbb maga Gejza király vezetett támadó harczot Manuel ellen, seregében nagy szerepet játszott Borics, kit e harczban már saját nevén *Borics*-nak nevez Cinnamus krónikás is. — Gejza e harczban titkos szövetségesének Andronikusnak támogatására számított, nem tudván, hogy ezt időközben leleplezték és fogságra vetették. Gejza nagy sereggel Branicsevo előtt állott és csodálkozott, hogy azt Andronikus nem adja át. Manuel hírnöke nyíltra kötött levélben értesítette a vár új parancsnokát, hogy nemsokára segítségére jő, de a nyíl a magyar táborba hullott, átrepülve a váron; mire Gejza, ki gyors diadalra

számított, a téli hideg miatt visszavonult. A magyar seregek Belgrádnak tartottak, Borics bán pedig hazafelé indult seregével. Manuel e közben közeledett hadaival és vezérét Baziliust előre küldte, hogy fogja el Boricsot; de Bazilius a helyett, hogy ez ellen fordult volna, a magyar sereg utócsapatát támadta meg; a magyarok azonban megverték. Bazilius elmenekült s vele István magyar herceg is. Gejza még három kísérletet tett Branicsevo és Nis elfoglalására és Szerbia felsegítésére, de Manuel mindig gyorsan ott termett seregével s így a kísérletek eredményre nem vezettek. Gejza haláláig Manuel csak védelmi harcra szorítkozott vele szemben. — II. Gejza halála után Borics bán nem ennek fiát II. Istvánt, hanem öccsét Istvánt támogatta, ki a byzanci udvarban élt, mert Borics a szláv örökösödési jog szerint ezt tartotta törvényes trónutódnak s így közvetve Manuel politikáját támogatta. Borics mindvégig hű maradt III. Istvánhoz, kitől hűségéért a pozsegai bániságot kapta, hol utódai két századon át birtokosok valának. Egyik ivadéka a híres *Bánk bán*, Benko banus de genere Bor. Borics volt az egyedüli, kinek a pozsegai bániság megszerzésével tartós haszna maradt a görög-magyar háborúból. Bosznia ez időbeli határai megállapíthatók az egykorú Cinnamusból és a szintén egykorú diokleai krónikából.

X. VIENAC. Szépirodalmi és ismeretterjesztő lap. Zágráb, 1899. — Tartalmából kiemeljük a következőket:

1. Laszowski Emil: *A gvozdaní vár és a gvozdaní bányák*. Gvozdanszko Zágráb megyében fekszik, hol a XV—XVI-ik században ezüst- és olombányák voltak; vára roskadozó. A helység 1265-ben Farkas és Gergely comeseké volt, azután Roland bának, majd 1266-ban Baboneg (Babonics) fiainak kezére került. 1325-ben Babonics János elzálogosította Zrinj-várát tartozékaival együtt (Gvozdanszko, Pedalj, Zsirovnica, Grabrovnica) Gugin János fiainak; 1347-ben mind e javak a Subics-Zrinyiek birtokává lettek. A gvozdaní bányákat a Zrinyiek fedezték fel, és Zrinyi II. Péter 1463-ban Mátyás királytól örökös jogot nyert e bányák adómentes használatára. Ezek védelmére építették a várat, melyet oklevelek először 1488-ban említenek. Zrinyi Pál 1488-ban birtokai felét 25,000 forintért Beriszló Bertalan vránai perjelnek zálogosította el, de a birtok hamar visszakerült a Zrinyiek kezére, mert a Zrinyi-Karlovcics-féle családi örökösödési szerződésben 1509-ben *castrum Gvezda* mint a Zrinyiek birtoka szerepel. A bányák évi 30.000 arany hasznot hoztak és a Zrinyiek már 1526-ban ezüst filléreket verettek. A mohácsi vész után Zrinyi Miklós Ferdinánd pártjára állott, részt vett az 1526 december-havában Cetinben tartott gyűlésen, hol Ferdinánd képét Oberstein Pál bécsi nagyprepost viselte. Szó volt itt Ferdinánd horvát királylyá való

választásáról, és Zrínyi felajánlotta Ferdinándnak a gvozdi bányát 15,000 arany évi bérért, a miről Oberstein 1527 jan. 3-án tüzetes jelentést is tőn, de az egyezségből semmi sem lett. Utóbb Rauber laibachi püspök alkudott a bányára. Ferdinánd Linzben 1529 nov. 18-án jogot adott a Zrínyieknek adómentesen ezüst filléreket veretni; a pénzverésre vonatkozó tüzetes utasítás 1530 jul. 20-án kelt. A Zrínyiek e bányát 1532 máj. 15-én zálogba adták szamobori Gruber Leonhardnak. A bányában a háborús idők alatt is buzgón folyt a munka. Egy 1549-iki feljegyzés szerint havonként 1180 lat tiszta ezüstöt nyertek belőle, a mi évi 15,160 latnak felel meg. A gvozdi vár fontos szerepet játszott a török háborúkban is; a szigetvári hős sokszor időzött itt. — Lusztthaler Pongrácz 1556 jul. 16-án 2000 aranyért elárulta Kosztajnicát Malkocs bégnék; ezért Lukasics Tamás gvozdi várkapitány Budaeskiban egy lakodalom alkalmával elfogta és Gvozdszkoban lovak farkához kötve tépette széjjel, hús hívét pedig karóba húzatta. A sok török harczból, mely Gvozd várért folyt, érdekes Ferhát basa 1574-iki ostroma. Nehány törököt horvát parasztleány ruhába bujtatott, de midőn a várba be akartak lopózni, a várőrök kutyák visszariasztották őket. A várak őrzésében nagy szerepe volt a kutyáknak; egynek-egynek eltartására a kincstár havonként két mérő búzát adott, s midőn utóbb ezen intézmény divata megszűnt, érdemes katonák kaptak a kincstártól havi 8 forint jutalmat eltartás (psetarina) czimén. A várat Ferhát basa végre is kiéheztetés által keritette kézre; az egész őrség éhen halt, de nem adta meg magát. Ezen hősiesség a basát is meghatotta és a holtakat keresztény szertartással temettette el. A várat 1635-ben foglalták vissza a törököktől; a bányaművelést 1706-ban kezdték meg újra, de protestáns bányászt nem volt szabad alkalmazni; 1726 után nincs többé nyoma a bányaművelésnek.

2. Breyer Imre: *Dragisics György bosnyák*. Ez a híres humanista Bosznia bukása után (1463) Raguzába menekült, hol Ferencz-rendi szerzetesnek állott be. Firenzében Medicis Lőrincz fiának (a későbbi X. Leonak is) lett nevelője, utóbb pedig, 1490-ben pisai egyetemi tanár. Mint nagytudományú és felvilágosodott férfiú, Pica de Mirandole Jánost és Savonarola Jeromost buzgón védelmezte, a miért 1497-ben tanszékétől meg kelle válnia. Mint II. Julius és X. Leo pápák barátja, jelentős szerepet játszott. A túlbuzgó németek a zsidó könyvek elégetését sürgették; ezt a tudós Reuchlin János ellenezte, a miért a pápa vizsgálatot indított ellene. Dragisics külön könyvben védelmére kelt, de hiába, mert Reuchlint elítélték és könyvét 1520-ban elégették. Dragisics György, a boszniai Dragisics Ivanisa herczeg ivadéka, mint nápolyi érsek 1520-ban halt meg Bariban; korának egyik legnevezetesebb

humanistája volt; művein magát »*Georgius Benignus*« néven nevezte.

3. Laszowski Emil: *Szamobor*. A vár és a város részletes történetét adja. A község régibb a várnál. szabadalmait Kálmán halicsi királytól és szlavon hercegtől 1240-ben kapta, melyeket IV. Béla király Verőczén 1242-ben megerősített. A megerősítő oklevél a szamobori községi levéltárban őriztetik, hol a többi szabadalomlevelek is (1333, 1347, 1450, 1558, 1572, 1582, 1610, 1634, 1675-ből) megvannak. Szamobor várát 1260—1271 közt II. Ottokár cseh király építtette fel, ki egészen az Adriáig terjeszkedett. A birtok 1271 óta, midőn azt Ottokár elvesztette, sok kézen ment át. 1441-ben véres harcz folyt itt az Ulászló-párti Bánffy és az Erzsébet-párti Cilleyek közt, kiknek kisedet seregét a cseh Vitovec János vezette. Ez megverte és elfogta Bánffyt, s kíséreléssel együtt a Cilleyek váraiban börtönre vetette. Szamobor a Cilley Ulrik halála után ennek özvegyére Brankovics Katalinra szállott, ki mint Mátyás király heves ellensége, birtokait Frigyes német császárnak adta el. Katalin 1463-ban elhagyta Horvátországot. A szamobori várban 1475-ben Auersperg Pongrácz volt a kapitány, valószínűleg Frigyes szolgálatában; 1488-ban Mátyás király bírta a várat, azután a Frangepánok, Zrínyiek. Erdődyek kezére került. Ez utóbbiak nagyon sanyargatták a mezőváros polgárait, kiket kiváltságaiktól akartak megfosztani. Az e miatt folyt hosszú per érdekes világot vet a XVI—XVII-ik század hatalmaskodó szellemére.

MARGALITS EDE.

HAZAI HIRLAPOK REPERTORIUMA.

1899. május—december.

ÁRPÁDOK KORA ÉS A VEGYES KORSAK 1526-ig.

Pestvár emléke. Sulyok Károly. Magyar Hírlap, 1899. szept. 7.

A pugil. Adalék a középkori magyar párbaj történetéhez. Budapesti Hírlap, 1899. szept. 12.

Hogy beszéltek őseink? Szederkényi Nándor. Budapesti Hírlap, 1899. szept. 13.

Mátyás király kutyavára. Budapesti Hírlap, 1899. okt. 6. — Az a ház, melyben Mátyás király vadászkopóit tartották, ma is, bár csak romjaiban, látható gróf Wimpffen Érd melletti erdejében. Később Hamza bég lakott benne.

Janus Pannonius követsége. Fraknoi Vilmos. Magyar Állam, 1899. decz. 21.

Veszprém a középkorban. Budapesti Hírlap, 1899. decz. 21.

A kalocsai érsekség a renaissance korában. Magyar Állam, 1899. decz. 22.

HABSBURGOK KORA 1526—1848.

Französische Kroaten 1809—1814. Pester Lloyd, 1899. máj. 24. — Miután I. Ferencz király 1809-ben Horvátország nagyobb részéről lemondani volt kénytelen, a francziák Jelachich tábornok 18,000 főnyi hadtestét feloszlatták, több ezer katonáját azonban visszatartották, a kiket azután Jenő olasz alkirály hűségi esküre szorított; Delzous tábornok pedig Károlyvárosból több száz határőrt küldött Franciaországba. Nemsokára hat francia-horvát ezredet szerveztek, *Chasseurs d'Illyrie* néven, a mely ezredek többnyire Ogulin, Likka, Ottosácz és Szluin kerületi elemekből alakultak. Egy részök a császári gárda uniformisát kapta. Napoleon elvitte őket 1812-ben Oroszországba, a hol különösen Borodino mellett sokat szenvedtek. 1814-ben előbb Ingolstadtba és Glogaubá, majd pedig haza küldték őket.

Franz I. Kaiser von Österreich. Wolfsgruber Celestin ezen új művéből (Két köt. Bécs, 1899.) a Pesti Napló 1899. máj. 31-iki száma közölt részletet, u. m. I. Ferencz ifjuságának áttekintését.

Szücs András pesti bíró síremléke 1537. Neues Pester Journal, 1899. jun. 1. — Szücs András volt az utolsó pesti bíró a török hódoltság előtt. Sírkövét néhány évtized előtt megtalálták Nagyváradon, a miről Pest városát hivatalosan értesítették. Ennek előljárósága azonban a dolog felől határozni elfeledkezett. (*Schmall Lajos* »Adalékok Budapest székes főváros történetéhez« című munkája után.)

Szirmay György az úrnapi körmeneten 1720-ban. Magyar Állam, 1899. jun. 1.

Kőrösi Csoma Sándor. Junius. Pesti Napló, 1899. jun. 8.

Régi katonai kihágások. Az 1841-iki eset. Egyetértés, 1899. jun. 11.

Az orosz huszárság története. Sacharow és Markow után Melich János. Budapesti Hírlap, 1899. jun. 16. — Megemlékeznek a szökevény magyar huszárokról is. Nagy Péter czár 1707-ben *Kigezs Apostol* által Magyarországbán a szerbek közül katonákat verbuváltatott huszárezrede számára. Ezekből alakult a *volgai ezred*. Később egy magyar ezredet is állított. 1751-ben egy Horváth nevű szerb alakított két huszárezredet magyar és szerb elemekből.

Török barátság. Lampérth Géza. Magyar Hírlap, 1899. jun. 17. — Levezetés Szkender bég szécsényi várparancsnok és Horthi Kovács János füleki kapitány között 1666-ból. Szól egy elrablott török fiúról és egy hitvány magyar renegátnak lólopásairól.

Rettentő ítélet. Takáts Sándor. Budapesti Hírlap, 1899. jun. 21. — Szól a bazini és szentgyörgyi grófok által megindított zsidó-üldözésről. Bazinban, Pozsonyban lerombolták házaikat stb. (1529.) Erre az üldözésre az a vérvád szolgáltatott okot, hogy a zsidók egy Maydinger nevű kilencz éves fiut rituális czélra megöltek.

A francziák Pápán, 1809 július 9-én. Zakál Zsigmond. Magyar Hírlap, 1899. jun. 23. Egy szemtanu deák rajzolja János főherczeg meghátrálását és a franczia okkupációt.

A három francia-magyar szövetség. Chélard Raoul. Budapesti Hírlap, 1899. jun. 27. — Elmélkedés Thökölyről, Telekiről és II. Rákóczi Ferenczről.

Zrínyi Miklós. Barabás Samu »Zrínyi M. a szigetvári hős életére vonatkozó levelek és okiratok« című könyve nyomán. Budapesti Hírlap, 1899. jun. 28.

A generális kegyelme. Lampérth Géza. Magyar Hírlap, 1899. jun. 28. — Adalék Pekry Lőrincz kurucz generális életéhez, kinek nejét Rabutin császári tábornok elfogta, de Pekrynek fenyegető levelére visszaküldötte.

Csurgó ünnepe. A csurgói gymnasium 100 éves fennállásának alkal-
mából. Pesti Napló, 1899. szept. 14.

A váci siketnémák intézetének alapítása. Egyetértés, 1899. szept. 19.

A vitézkötés. Kemechey Jenő. Budapesti Hírlap, 1899. szept. 26.

A kassai színház multjából. Pesti Hírlap, 1899. szept. 27. —
Levéltári adatokat közöl az 1765 évben Kassán fellépett színészekről. —
V. ö. *Berzeviczy Vincze b. kassai intendáns.* Junius. Pesti Napló, 1899.
szept. 28.

Altsächsisches Kunstgewerbe in Siebenbürgen. Budapester Tag-
blatt, 1899. szept. 30.

Batthyány Lajos gróf ifjusága. Pesti Napló, 1899. okt. 6.

Régi szünetek az 1820—1840-es években. Gróf y-tól. Magyar-
ország, 1899. okt. 18.

A Lónyay család. Kemechey Jenő. Budapesti Hírlap, 1899. okt. 31.

A Lónyayakról. Floridor. Egyetértés, 1899. okt. 31.

Régi bűnök. Garády Viktor. Budapesti Hírlap, 1899. nov. 17. —
Zrinyi Péter özvegyének szomorú sorsával kapcsolatban elmondja Porto Rò
történetét 1664 után.

A magyar Wallenstein meggyilkolása. Hentaller Lajos. Egyetér-
tés, 1899. decz. 2. — Martinuzzi György megöletését tárgyalja.

A házatlan zsellér. Felolvasás Eötvös Károlytól. Egyetértés, 1899.
decz. 5. és 6. — Korrajz a jobbágságnak állapotáról az 1848 előtti évekből.

Taródy sárja. Pesti Napló, 1899. decz. 6. — Taródy Mátyás alvezére
volt Bethlen Gábornak és 1623-ban Esterházy Miklóst Lakompak várában
ostrom alá fogta. Ámde Esterházy keresztül vágta magát az ostromlók
sorain, majd pedig megfordult és Dampierre segítségével legyőzte Taródy
csapatait, a ki a csatában elesett. Sírfelirata is ezt mondja: *Occisus in
pugna.* A nép és a hagyomány azt tartja, hogy Esterházy és társai
Taródyt elevenen temették el a ma is meglévő nagy halomban.

A cigányokról. Déry Gyula. Magyarország, 1899. decz. 8. — Szól
a cigányok letelepítésére történt kísérletekről, az ellenök indított üldö-
zésekről stb.

Kétszáz év előtt. Horváth Janka. Magyar Hírlap, 1899. decz. 29. —
Szól erdélyi házasságokról, nevezetesen Dániel Judith esetéről 1692-ben.

Emlékezés régiékről. Floridor. Egyetértés, 1899. decz. 31. — Ada-
lék Wesselényi Miklós életéhez.

AZ 1848/49-IKI SZABADSÁGHARCZ KORA.

A peredi ütközet. Asbóth János. Budapesti Hírlap, 1899. jun. 25. —
Helyreigazítás.

*Grigorow orosz ezredes emlékiratai az 1849 évi magyarországi
hadjáratról.* Neue Freie Presse, 1899. jul. 3. és 11. — Grigorow orosz
ezredes, Rüdiger bizalmas embere és tábornoki főnöke becses és érdekes
emlékiratainak beható ismertetése.

A brassói fellegrvár bevétele 1849-ben. Herendi (Hubner) Vilmos.
Budapesti Hírlap, 1899. jul. 22.

Sárga Viola. Garádi Viktor. Budapesti Hírlap, 1899. szept. 21. —
Feleleveníti Bari Péter, 14 éves tápio-bicskei iskolásfiúnak emlékét, a ki,
nehogy a bicskei tornyon kitézett nemzeti zászló a császáriak kezébe
kerüljön, *Eljén a magyar szabadság!* kiáltással, a lobogóval a toronyból
a mélységbe vetette magát.

A szabadságharcz napi krónikáiban. Kéry Gyula ily című könyvé-
ről Kacsányi Gézátl jelent meg ismertető közlemény. Hazánk, 1899.
okt. 4. — V. ö. Pesti Napló, 1899. okt. 11.

Komárom átadása 1849. okt. 2—4-én. Magyarország, 1899. okt. 4.

Haynau a Károlyiak palotájában. Takáts Sándor. Budapesti Hírlap, 1899. okt. 4.

Az aradi vértanúk kivégzésének helye. Barabás Béla. Magyarország, 1899. okt. 6.

Egy szemtanu az aradi kivégzésről. Magyar Hírlap, 1899. okt. 6. A szemtanu Herold új-aradi polgár.

Egy szemtanu a kivégzésről. Oláh Béla. Egyetértés, 1899. okt. 6. — Ez a cikkely *Sujánszky Eustách* aradi minorita főnöknök feljegyzésein (Historia Domus) alapszik.

Egy szemtanu gróf Batthyány Lajos kivégzéséről. Magyarország, 1899. okt. 6. — *Weinberger* fővárosi nyugdíjas városgazda elbeszélése nyomán.

Gróf Batthyány Lajos kivégzése. Idősb Ábrányi Kornél. Magyarország, 1899. okt. 6.

Az osztrákok részvétele szabadságharcunkban. Magyarország, 1899. okt. 6. — *Raab Lajos* visszaemlékezései nyomán.

Haynau. Vadász Ede. Pesti Hírlap, 1899. okt. 6—9. — Szól Haynau-ról mint magyar földesúrról. — V. ö. *Haynau.* Junius. Pesti Napló, 1899. okt. 17.

Guyon katonája Skutariban. Illés Zsigmond. Magyarország, 1899. okt. 14.

Az 1849 évi bujdosók. Egyetértés, 1899. okt. 17.

Fiala János honvédezerede. Vadnay Károly. Pesti Napló, 1899. okt. 19. — Fiala (Kossuth ajánlatára) Bem szárnysegéde lett, mindvégig kitartott Bem oldalán s a számkivetésbe is elkísérte, sőt mellette volt halálának óráján is. — Azután Észak-Amerikába ment, hol a Pacificvasutnál kapott állást, 1861-ben pedig az Unió hadseregébe lépett. Jelenleg San-Franciscoban él mint nyugdíjazott hadmérnöki ezredes. A cikkíró sajnálja, hogy Fiala nem irt emlékiratokat, csak mindössze néhány tárcza jelent meg tőle. Ilyen: *A sumlai szomorú napokból, 1850 febr.* Ebből kivethető, hogy Bem ebben az időben még mindig rózsás színben látta a jövőt.

A preszákai vérfürdő, 1848 okt. 24. Budapesti Hírlap, 1899. okt. 24. — Adalék az oláhok vérengzéséhez Zalatnán és vidékén.

A lánczhíd és Csányi László. Pesti Napló, 1899. nov. 21. — Ez a cikkely is igazolja azt a föltevést, hogy a lánczhidat Csányi közvetítése mentette meg a Dembinszki által megparancsolt pusztítástól. A Pesti Napló decz. 18-iki számában pótozikk jelent meg oklevelekkel. V. ö. Hentaller Lajos cikkét: *A lánczhid és Csányi László.* U. o. nov. 23. Ez a fentebbi nézetet megerősíti.

Assermann - Vendrei Ferencz honvédtábornok életrajza. Pesti Napló, 1899. nov. 21.

Egy józsefvárosi államfogoly volt bajtársaihoz, 1848—49. Pesti Napló, 1899. nov. 26. A cikk írója *Keszi Hajdu Lajos* ev. ref. lelkész és tanár.

Egy érdekes 48-as gyűjtemény. Egyetértés, 1899. nov. 28. Hentaller Lajos gyűjteményének leírása.

Szabadka megmentése. A kaponyai honvédelemek leleplezése. Egyetértés, 1899. decz. 3. — A város felmentése Gaál érdeme.

A magyar feldunai hadsereg 1848—1849-ben. Budapesti Hírlap, 1899. decz. 12. — Ismertetés Wacquemontnak »Die ungarische Donau-Armee im Jahre 1848—49.« című könyvéről. (Boroszló, 1899.)

A tihanyi erőd. Hentaller Lajos. Egyetértés, 1899. decz. 24. — Adalék az 1848 évi hadjárat történetéhez.

Leiningen honvédtábornok levelei és naplója. Marczali Henrik. — Budapesti Hírlap, 1899. decz. 31. és 1900. januári számok.

LEGÚJABB KOR.

Erzherzog Albrecht und der Emigrant Baron Abraham Vay in Berkesz. Neues Pester Journal, 1899. máj. 21. — Ezenkívül számos czikk Albrecht főhercegről a május 20—21-iki hírlapokban.

The martyrdom of an Empress. Egy ily czimű, névtelenül megjelent munkát, mely Erzsébet királynéhoz közel álló tollból származik, ismertet a Pester Lloyd, 1899. máj. 23. és 28.

Die Königin Henriette von Belgien in Ungarn. Neues Pester Journal, 1899. júl. 12.

Die Donau-Schiffahrt in Ungarn. Budapesti Tagblatt, 1899. szept. 7.

Feljegyzések Arany János életéről. Pesti Napló, 1899. okt. 4. Ezen feljegyzések Arany ifjúkori barátjától, Rozvány Györgytől származnak.

Anonymus szobra. Lovas Imre. Magyarország, 1899. okt. 17.

Az októberi pártens története. Magyar Állam, 1899. okt. 17.

Csemegei Károly jegyzetei. Zilahy Béla. Budapesti Hírlap, 1899. okt. 27. — Ezeket a közjogi és történeti reflexiókat a nagy jogász Marczalinak II. Józsefről írt munkája lapszéleire jegyezte.

A prémontrei koadjutorok. Budapesti Hírlap, 1899. nov. 1.

Kézi könyvtárak Amerikában és nálunk. Gyalui Farkas. Budapesti Hírlap, 1899. nov. 1.

Péterfi Jenő emlékezete. Junius. Pesti Napló, 1899. nov. 12.

Heine und Ungarn. Somogyi Péter. Budapesti Tagblatt, 1899. nov. 13.

A Knauz-könyvtár. Jedlicska Pál. Magyar Állam, 1899. decz. 2.

A nagy század. 100 esztendő a modern Magyarország történetéből. Czikkorozat. Budapesti Napló, 1899. decz. 22. és köv. számok.

Ein ungarischer Lehrer in Transvaal. Kumlik E. Pester Lloyd, 1899. decz. 31. — Ez a pozsonyi származású *Laubner Károly*, a ki nemrég szép természetrajzi gyűjteménnyel Transvaalból szülővárosába tért vissza.

MANGOLD LAJOS.

A m. tud. Akadémia történelmi jutalomtételei.

1.

A m. tud. Akadémia az Országos Eötvös-bizottság adományából pályázatot hirdet b. Eötvös József életrajzára.

Az életrajz ne száraz adatok halmaza legyen, hanem inkább essay, mely az embernek, írónak és államférfinak, s egyúttal egész korának képét nyújtsa, azon hatás rajza mellett, melyet Eötvös korától vett s korára és nemzetére gyakorolt.

Terjedelme: 6—10 ív. Jutalma: 2000 korona.

A pályamunkák 1902 február utolsó napjáig a M. Tud. Akadémia főtitkári hivatalához nyújtandók be.

A jutalmat nyert mű az Eötvös-alap tulajdona, mely azt minden további tiszteletdíj nélkül b. Eötvös József összes munkáinak kiadásában fogja közzétenni.

2.

Kisfaludy Sándor élete és munkái.

Jutalma a Lévy-alap 1902 évi kamata: 1000 korona.

Határnap: 1902 szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítéltetik oda.

A jutalmat nyert munka a szerző tulajdona marad, de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

3.

(Nyílt pályázat.)

Adassék elő a török uralkodás története hazánkban.

Jutalma a Bük László-féle alapítványból 2000 korona.

A munka tervrajza, esetleg valamely kidolgozott fejezet kíséretében, 1900 december 31-ig küldendő be.

A legjobb tervrajz beküldője a mű megírására megbízást kap. A jutalom, kedvező bírálat esetén, csak a kész munkának adatik ki.

4.

Adassék elő essayszerű földolgozásban Szent István uralkodása.

Jutalma kisteleki Lévy Henrik alapítványából 1000 korona. Határnap: 1901 december 31.

A jutalom csak önálló becsű munkának ítéltetik oda. A jutalmazott munkát szerzője kiadni tartozik; ha ezt egy év leforgása alatt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

5.

Adassék elő a magyarországi kis-orosz (ruthén) nép története betelepülésétől a legújabb időkhöz.

Jutalma a Péczei-alapítványból 2000 korona aranyban. Határnap: 1902 szeptember 30.

A jutalom csak abszolút tudományos becsű munkának adatik ki. A munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt művét kiadni; ha ezt nem teszi, az Akadémia föl van hatalmazva a munkát külön tiszteletdíj nélkül kiadni.

Már hirdetett jutalomtétélek.

6.

Adassék elő Moldva- és Oláhország függő viszonya Magyarországhoz, illetőleg Erdélyhez, Nagy Lajos király korától a belgrádi békéig.

Jutalma a Lukács Krisztina-féle alapítványból 2000 korona, mely csak önálló becsű műnek ítélhető oda.

Határnap: 1900 szeptember 30.

A jutalmat nyerő munka a szerző tulajdona; de ha egy év alatt ki nem nyomtatná, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

7.

Adassék elő levéltári kutatások alapján a szent Ferencz-rend története Magyarországon és mellék-tartományaiban 1526-ig.

Jutalma az Oltványi-alapítványból 2000 korona.

Határnap: 1900 szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos becsű munkának ítéltetik oda. A jutalmazott munka a szerző tulajdona; köteles azonban a műből, ha kinyomatja, három példányt, ha pedig két esztendő alatt ki nem nyomtatja, egy másolatot a csanádi püspökség levéltárába beküldeni.

8.

Adassék elő a m. kir. kormányzások szervezete és működése III. Károlytól 1848-ig.

Jutalma a Péczei-alapítványból 2000 korona aranyban.

Határnap: 1900 szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos becsű munkának adatik ki.

A munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt művét kiadni; ha ezt nem teszi, az Akadémia fel van jogosítva a munkát külön tiszteletdíj nélkül kiadni.

9.

Adassék elő a neoacquistica commissio szervezete, működése és hatása 1745-ig.

Jutalma az ifj. bojári Vigyázó Sándor emlékére tett alapítványból 1200 korona.

Határnap: 1900 szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítélhető oda. A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt kiadni művét; ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

10.

Adassék elő a magyar alkotmány története a legrégebb időktől 1848-ig.

A magyar alkotmány fejlődése a koronkénti magyar nemzeti étellel való kapcsolatában tárgyalandó, folytonos tekintettel az időnkénti európai alkotmányi állapotokhoz való viszonyára. A fősúly a közjogi intézményekre és fejlődésükre fektetendő; a magyar politikai élet külső története és a politikai küzdelmek, mint a magyar köztörténethez tartozók, csupán annyiban tárgyalandók, a mennyiben ez az intézmények története érdekében szükséges. A munkának nem pusztán a törvények ismeretén, hanem beható forrástanulmányokon kell alapulnia.

Jutalma a Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesület Fáy András nevére tett alapítványából 6000 korona.

Határidő: 1900 szeptember 30.

A jutalom csak oly munkának adatik ki, mely a tudomány európai színvonalát emeli, vagy legalább föléri, és a hazai tudományosságnak hasznos szolgálatokat tesz.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, köteles azonban azt egy év alatt legalább 300 példányban kinyomatni s három nyomtatott példányát a Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesületnek díjlatlanul átadni. A jutalom csak ezen föltételek teljesítése után fizettetik ki.

TORTÉNETI KONYVTÁR.

(Folytatás.)

— MÁRKI (Alexander —). Mathias Corvinus und die Renaissance. Wien, 1900. 8-r. 24 l. Egy képpel. (Különlenyomat az *Österreichisch-Ungarische Revue* XXV-ik kötetéből.)

— MÁRKI (Alexandru —). Istoria universală. După editiunea VI. a originalului în românește de *J. Popovici*. Nagy-Szeben, 1899. Egyházmegyei kny. 8-r. 158, 2 l.

— MÁRKI SÁNDOR. A középkor főbb krónikásai a magyarok honfoglalása koráig. Budapest, 1900. Franklin-társ. kny. 16-r. 136 l. (Olcsó könyvtár, 1157—1158. sz.) Ára 20 kr.

— MÁRKI SÁNDOR. Emlékbeszéd *Finály Henrik* levelező tagról. (Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1899. febr. 27-iki összes ülésén.) Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1899. Athenaeum kny. 8-r. 68 l. (A m. tud. Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott Emlékbeszédek, IX. köt. 11. sz.) Ára 60 kr.

— MÁRKI SÁNDOR. Erzsébet, Magyarország királynéja (1867—1898). Budapest, 1899. Franklin-társ. kny. 4-r. 142 l. Hat képmelléklettel. Ára díszkötésben 5 frt.

— MATEGKA LIPÓT. A m. k. pécsi 8-ik honvéd huszár-ezred története. Az ezredparancsnokság rendelkezésére összeállította —. Pécs, 1899. Pécsi irod. és kny. r. t. 8-r. 190, 2 l. Mellékletekkel és arcképekkel.

— MELICH JÁNOS. Melyik nyelvjárásból valók a magyar nyelv régi német jövevényi szavai? (Olv. a M. Tud. Akadémia I. osztályának 1899. decz. 4-én tartott ülésén.) Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1900. Franklin-társ. kny. 8-r. 50 l. A közép-frank nyelvjárás térképével. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből, XVII. köt. 4. sz.) Ára 1 kor. 20 fill.

— MIHALIK JÓZSEF. Kassa város ötvösségének története. Budapest, 1899. Franklin-társ. kny. 2-r. 349 l. (Különlenyomat az *Archaeologiai Közlemények* XXI. kötetéből.)

— MITTHEILUNGEN (Wissenschaftliche —) aus Bosnien und der Hercegovina. Herausgegeben vom Bosnisch-Hercegovinischen Landesmuseum in Sarajevo. Redigirt von Dr. Moricz *Hoernes*. Sechster Band. Wien, 1899. Carl Gerold's Sohn. Holzhausen A. kny. Nagy 8-r. XXIII, 898 l. 28 tábla melléklettel és a szövegbe nyomott 737 képpel.

— MOLDOVÁN GERGELY. Alsófehér vm. román népe; I. *Monografiája*.

— MONOGRAFIÁJA (Alsófehér vármegye —). Első kötet, 2-ik rész. Alsófehér vármegye néprajza. I. Alsófehér vm. magyar népe; írta *Lázár István*. II. Alsófehér vm. szász népe; írta *Weinrich Frigyes*. III. Alsófehér vm. román népe; írta *Moldován Gergely*. Kiadja Alsófehér vármegye közönsége. Nagy-Enyed, 1899. Nagyenyedi kny. r. t. Nagy 8-r. 3, 465—1048 l. 18 kép-melléklettel.

— MÜNTZ (Eugène —). La Bibliothéque de Mathias Corvin. Paris, 1899. Leclerc et Cornuan. 8-r. 12 l.

— NÉMETH GYULA. A keresztény katolikus anyaszentegyház rövid története. Iskolai használatra írta —. Az esztergomi főhatóság engedelmével. Budapest, 1899. Stephaneum kny. Kis 8-r. 56 l. Ára 40 fill.

— NÉVTÁRA (A cziszterci rendi zirczi, pilisi, pásztói és szentgottárdi egyesített apátság személyzetének —) az 1899—1900 tanévre. Veszprém, 1899. Az egyházmegyei kny. 8-r. 54 l.

— PALÁGYI MENYHÉRT. Madách Imre élete és költészete. Budapest, 1899. Athenaeum kny. 8-r. 2, 444 l. Egy arcképpel és képekkel. Ára 3 frt 50 kr.

— PAP DEZSŐ. A zsidók története Józsuá korától a második templom felépítéséig. Ujvidék, 1899. Hirschenhauser Benó kny. 8-r. 40 l.

— PÁSTHY KÁROLY. Kecskemét közoktatásügye a multban és jelenben. A *»Kecskemét multja és jelene«* című munka számára. Kecskemét, 1899. Sziládi László kny. 8-r. 146 l.

— PÁZMÁNY (Petri cardinalis —) theologia scholastica. E codice bibliothecae universitatis Budapestinensis recensuit et praefatus est *Adalbertus Breznay*. Budapest, 1899. Egyetemi kny. Nagy 8-r. XV, 808 l. Ára 5 frt.

— PERES SÁNDOR. A magyar irodalom ismertetése; I. *Láng Mihály*.

— PIEKOSINSKI Fr. Heraldyka polska wieków średnich. (Lengyel heraldika a középkorban.) Kiadja a krakói tud. Akadémia. Krakó, 1899. 8-r. 486 l.

— PIRHALLA MÁRTON. A szepesi prépostság vázlatos története, kezdetétől a püspökség felállításáig. (A *Szepes-megyei történelmi társulat* millenniumi kiadványai, IV. köt.) *Császka György* kalocsai érsek költségén kiadva. Lőcse, 1899. Reiss József T. kny. 8-r. VIII, 585 l.

— PONGRÁCZ SÁNDOR. Turáni nyelv- és néptanulmányok. (A széke-

lyekről. A baszkok nyelve. A finnnek nyelvrokoni Indiában. Sitán-paraszt. Szabartoi-aszphaloi. A személyes névmás a turáni nyelvekben.) Budapest, 1900. Rózsa Kálmán kny. 8-r. 96 l. Ára 3 kor.

— PÓR ANTAL. Nagy Lajos litván hadjárata 1377-ben. Kolozsvár, 1899. Ajtai K. Albert kny. 8-r. 25 l. (Különnyomat az *Erdélyi Múzeum* 1899. XVI. kötetéből.)

— PÓR ANTAL. Nagy Lajos a halicsi érsekség megalapítója. Budapest, 1900. Stephaneum kny. 8-r. 16 l. (Külön nyomatott a *Katholikus Szemle* XIV. kötetéből.)

— PÓR ANTAL. Záh Feliczián pöre. Kritikai észrevételek Marczali Henrik kritikai tanulmányára. Budapest, 1900. Athenaeum kny. 8-r. 11 l. (Különnyomat a *Századok* 1900 évi első füzetéből.)

— RÁBAKÖZI IMRE. A budapesti karmelita-templom története és leírása. Budapest, 1899. Stephaneum kny. 8-r. 62 l. Tíz képmelléklettel.

— RADÓ VILMOS. Erzsébet királyné emlékezete. Budapest, 1899. Pallas r. t. kny. 8-r. 8 l.

— RÉCSEY VIKTOR. Pannonia római község maradványai Pannonhalma tövében. Budapest, 1899. Lampel Róbert. 8-r. 49 l. Ára 40 kr.

— RÉCSEY VIKTOR. Seckau, Emaus, Břewnow. Szombathely, 1899. Egyházmegyei kny. 8-r. 2, 47, 3 l. (Különnyomat a *Szombathelyi Ujság*-ból.)

— RÉVÉSZ KÁLMÁN. Alvinczi és a kassai vértanúk. Budapest, 1899. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 1, 19 l. (Különnyomat a *Protestáns Szemle* 1899 évi 9-ik füzetéből.) Ára 30 fillér.

— RUDNYÁNSZKY GYULA. Zrinyi Miklós a szigetvári hős. Budapest, év n. Nagy Sándor kny. 8-r. 64 l.

— SÁFÁR LÁSZLÓ. A pesti vértannokról. Budapest, 1899. Barcza József kny. 8-r. 16 l.

— SÁMUEL ALADÁR. Felsőcsernátoni Bod Péter élete és művei. A m. prot. irod. társ. kiadványa. Budapest, 1899. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. VI, 224 l. Egy arcképpel. Ára 3 kor.

— SCHEMATISMUS cleri archi-dioecesis Colocensis et Bácsiensis ad annum Christi 1900. Coloczae (Kalocsa), 1900. Jurcsó A. kny. 8-r. 169 l. — *Hozzá fűzve*: A kalocsai érsekség népiskoláinak és tanügygyel foglalkozó egyéneinek ÉVKÖNYVE. Kalocsa, 1900. Jurcsó A. kny. 8-r. 71 l.

— SCHUSTER (Karl Ludwig —). Leben und Wirken der Kronstädter Freiwilligen Feuerwehr im ersten Vierteljahrhundert. 1874—1899. Brassó, 1899. Schlandt V. kny. 8-r. 4, 50 l. Egy melléklettel.

— SCHVARCZ GYULA. Görög történelem különös tekintettel az athenei történelemre és ennek forrásaira. Budapest, 1900. Athenaeum kny. 8-r. VIII, 1, 743, 2 l. Ára 7 frt.

— SIRBU (Jon —) Mateiü-Vodá Bäsärabäs auswärtige Beziehungen 1632—1654. (Zur Geschichte des europäischen Orients.) Leipzig, 1899. 8-r. X, 1, 356 l.

— SÖRÖS PONGRÁCZ. »Nullius« terület volt-e a bakonybéli apátság? Esztergom, 1900. Buzárovits G. kny. 8-r. 18 l. (Különnyomat a *Magyar Sion* 1900 évi folyamából.)

— SZABÓ ADORJÁN. A Conversations-Lexiconi pör története. Kassa, 1899. Ries Lajos-féle kny. 8-r. 4, 64 l.

— SZÁDECZKY BÉLA. A vallásügyi sérelmek történetéből a reversalis-ügy története Magyarországon. Kolozsvár, 1899. Ajtai K. Albert kny. 8-r. 4, 55 l.

— SZERELEMHEGYI TIVADAR. Görög állami régiségek. Budapest, 1900. Lampel Róbert, 8-r. 77 l. Ára 48 kr.

— SZERELEMHEGYI TIVADAR. Görög hitéleti s magánrégiségek és a

görög művészet története. Budapest, 1900. Lampel Róbert. 8-r. 181 l. Ára 1 frt.

— SZÜLGYÉMY JÁNOS. Világtörténet. A tanításterv és a reá vonatkozó utasítások nyomán gymnasiumi használatra. I—III. rész. Ó-, közép- és újkor. A II. rész 2-ik kiadás. Budapest, 1899. Lampel Róbert. VI, 164 l., VI, 175, XV l., V, 180, VII l. Egy-egy rész ára 1 frt.

— SZULIK JÓZSEF. Világtörténelem. Tanítóképző intézetek és polgári iskolák használatára. Átdolgozta *Márki Sándor*. Hetedik változatlan kiadás. Budapest, 1899. Lauffer Vilmos. 8-r. 128 l. Ára 1 frt.

— TEUTSCH G. D. Geschichte der siebenbürger Sachsen für das sächsische Volk. I. Von den ältesten Zeiten bis 1699. 3. Aufl. Hermannstadt (Nagy-Szeben), 1899. Krafft V. kny. 8-r. XI, 523 l. Ára 2 frt 72 kr.

— TINÓDI SEBESTYÉN válogatott históriás énekei. Rendezte és bevezetéssel ellátta *Perényi Adolf*. Budapest, 1899. Wodiáner F. és fiai. 8-r. 59 l. (Magyar könyvtár, 145. sz.) Ára 15 kr.

— TINÓDI SEBESTYÉN. Budai Ali basa históriája. Budapest, 1899. Franklin-társ. kny. 16-r. 36 l. (Olcso könyvtár új kiad. 1130. sz.) Ára 10 kr.

— TÓTH BÉLA. Magyar ritkaságok. (Curiosa Hungarica.) Gyűjtötte és magyarázza —. Budapest, 1899. Athenaeum kny. 8-r. X, 329 l. Képekkel és hasonmásokkal. Ára 3 frt.

— TÓTH BÉLA. A magyar anekdotakincs. (Thesaurus anecdoton Hungarorum.) III. köt. Budapest, év n. Budapesti Hírlap kny. 8-r. 4, 398 l. Ára 2 frt 40 kr.

— TÓTH LŐRINCZ. Emlékbeszéd *Horváth Boldizsár* t. tagról. (Olv. a M. Tud. Akadémia 1900. jan. 29-iki összes ülésén.) Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1900. Athenaeum kny. 8-r. 43 l. (A m. tud. Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott Emlékbeszédék, X. köt. 5. sz.) Ára 1 kor.

— TÓTH SÁNDOR. A magyar nemzeti irodalom története szemelvényekkel. I. II. köt. Harmadik teljesen átdolgozott kiadás. Budapest, 1899. Wodiáner F. és fiai. 8-r. 308, V l., 2, 240, IV l. Egy melléklettel. Az első kötet ára 1 frt 60 kr., a második kötet ára 1 frt 40 kr.

— TÓTH SÁNDOR. Erdély nagyszonya. Krónikás történetek. Budapest, 1899. Wodiáner F. és fiai. 8-r. 172 l. Ára 2 frt 40 kr.

— VADAS (Eugène —). Histoire de l'école forestière supérieure de Selmeczbánya depuis ses origines jusqu'à nos jours. (Extrait de l'original hongrois.) Budapest, 1899. Pátria kny. 8-r. 151 l.

— WAGNER JÓZSEF. Római régiségek és a római irodalomtörténet vázlata. Fordította *Horváth Balázs*. 3-ik kiadás. Budapest, 1900. Lampel Róbert. 8-r. X, 216 l. Ára 1 frt.

— VÁGHÓ IGNÁCZ. Adalékok a m. kir. honvéd Ludovika Akadémia történetéhez. Összeállította — m. kir. honvédszázados. A Ludovika Akadémia Közölnye 1899 augusztus—szeptemberi füzetének külön melléklete. Budapest, 1899. Pesti kny. r. t. 8-r. 109 l.

— WAPPLER ANTAL. A katolikus egyház története. Nyolczadik kiadás. Eger, 1899. Érseki lyc. kny. 8-r. 2, 210, VIII l.

— VARGA DANJÁN. Kódexeink Mária-síralmai. Az esztergomi főegyház-megyei hatóság jóváhagyásával. Budapest, 1899. Stephaneum kny. 8-r. 167 l.

— VARGA OTTÓ. Aradi vértanuk albuma. Arad sz. kir. város közönsége és az aradi *Kölcsey-egyesület* megbízásából. Negyedik kiadás. Budapest, 1899. Lampel Róbert. 4-r. 346 l. Ára díszkötésben 6 frt 50 kr.

— VARGA OTTÓ. A tiz szobor. Budapest, 1899. Franklin-társ. kny. 8-r. 110 l. (Történelmi könyvtár, 87. füz.) Ára 40 kr.

— VASS BERTALAN. A középiskolai történettanítás. Székesfehérvár, 1899. Számmer Imre kny. Nagy 8-r. 67 l. (Különlenyomat a székesfehérvári kath. főgymn. Értesítőjéből.)

- VASZARY KOLOS. Világtörténelem. Középkorok számára. I. kötet. Ó-kor. Tizedik kiadás. Budapest, 1899. Wodianer F. és fiai kny. 8-r. 165, XXVII, II l. Öt térképpel. Ára 1 frt 30 kr.
- WEINRICH FRIGYES. Alsófehér vm. szász népe; I. *Monografiája*.
- VELICS ANTAL (Lászlófalvi). A kínai nyelv szerepe az ural-altaji, indo-európai és sémi nyelvekben. Budapest, 1899. Stephaneum kny. 8-r. 99 l.
- VELICS (Anton von —). Über die Urquelle aller Sprachen. Leipzig, 1900. Harrasowitz. 8-r. 184 l.
- WERTHEIMER EDE. Az 1811/12-iki magyar országgyűlés. Kiadatok alapján. Budapest, 1899. Franklin-társ. kny. 16-r. 208 l. (Olcso könyvtár új kiad. 1126—1129. sz.). Ára 40 kr.
- WESTBERG (Friedrich —). Ibrahim's Ibn Jakub's Reisebericht über die Slavenlande aus dem Jahr 965. A szentpétervári császári Akadémia kiadása. Szentpétervár, 1899. 4-r. IV, 183 l.
- VINCZE AMBRÓ. Ker. kath. egyháztörténelem. Javított *Szent Anzelm*. Ötödik javított kiadás. Eger, 1899. (Szoicsányi Gyula.) Érseki lyc. kny. 8-r. 167 l. Ára 80 kr.
- WREDE (Richard —). Die Körperstrafen bei allen Völkern von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart. Dresden, 1899. H. R. Dohrn. 8-r. 480 l.
- ZELOVICH KORNÉL. A budapesti lánchíd. Irta és a magyar mérnök- és építész-egylet 1899. nov. 18-iki ünnepi ülésén előadta —. Budapest, 1899. Pátria r. t. kny. 8-r. 40 l. Egy rajzlappal. (Különlenyomat a *M. M. és Építész-Egylet Havi Értesítője* 1899. nov. 19-iki számából.)
- ZWICK (Samuel —). Zur Erinnerung an den ungarischen Freiheitskampf 1848—49. Késmárk, év n. (1899.) Sauter Pál kny. 8-r. 36 l.
- ZSILINSZKY MIHÁLY. Az egyetemes történelem főbb eseményei életirati vázlatokban. Vezérfonal a történelem első tanításához. Első rész. Ó-kor. Hetedik változatlan kiadás. Budapest, 1899. Lampel Róbert. 8-r. III, 140 l. Ára 60 kr.
- ZSILINSZKY MIHÁLY. Az egyetemes történelem főbb eseményei életirati vázlatokban. Második rész. Közép- és újkor. Ötödik javított kiadás. Budapest, 1899. Lampel Róbert. 8-r. 72 l. Ára 80 kr.
- ZSILINSZKY MIHÁLY. Emlékbeszéd *Szathmáry György* I. tag fölött. (Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1899. jun. 19-én tartott összes ülésén.) Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1899. Hornyánszky V. kny. 8-r. 31 l. (A m. tud. Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott Emlékbeszéd, X. köt. 2. sz.). Ára 30 kr.
- ŽIVOT i rad dra Jovana Hadžića Svetidža. Ujvidék, 1899. Popovits testvérek kny. 8-r. 4, 134 l. Arczképpel.

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1900 évi máj. hó 3-án d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének

jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Dr. Thaly Kálmán elnöklete alatt dr. Pauler Gyula alelnök, dr. Angyal Dávid, dr. Borovszky Samu, dr. Erdélyi Pál, dr. Fejérpataky László, dr. Illéssy János, dr. Kammerer Ernő, dr. Karácsonyi János, dr. Károlyi Árpád, dr. Váczy János vál. tagok, Nagy Gyula titkár, Barabás Samu jegyző.

Elnök az ülést megnyitja s jegyzőkönyv-hitelesítőkül dr. Borovszky Samu és dr. Angyal Dávid vál. tagokat kéri fel.

46. Nagy Gyula titkár a részvét hangján bejelenti, hogy a társulat anyagi érdekeinek szolgálatában kötelességét tiz éven át rendkívüli szorgalommal és hűséggel teljesítő Karasszon József pénztárnok a mult apr. hó 11-én meghalván, koporsóját az elnökség a társulat nevében megkoszoruzta s temetésén gróf Teleki Géza elnök vezetése alatt küldöttség képviselte a társulatot.

Titkár indítványára —

a vál. elhatározza, hogy a megboldogult emléke, a társulat érdekében tiz éven át teljesített hű és odaadó szolgálata elismeréseül jegyzőkönyvileg megörökíttessék s családjához részvétirat intéztessék.

A megboldogult koporsójának a társulat hálás kegyelete jeléül való megkoszorúzása s a társulatnak a temetésen küldöttséggel való képviseltetése helyeslő tudomásul vétetik.

47. Előterjeszti az új tag-ajánlásokat, mely szerint ajánltatnak *évdíjas r. tagokül 1900-tól:* Cserhalmi Samu pénzügyminis-teriumi számellenőr Budapesten (aj. a titkár), Földes Géza polg.

leányisk. tanár Budapesten (aj. a jegyző), Nagy József főgymn. tanuló Erecsiben (aj. a titkár).

Megválasztatnak.

Ezután dr. Thaly Kálmán elnök székét átadván dr. Pauler Gyula alelnöknek —

48. felolvassa »Gróf Rákóczi Erzsébet mint költő« cz. értekezését.

Az élvezetes és tanulságos felolvasás köszönettel fogadtatván, a »Századok«-ban jelenik meg.

Thaly Kálmán elnök székét újból elfoglalván —

49. Olvassatik a titkárnak mint helyettes pénztárnoknak 1900 ápr. havi pénztári kimutatása, mely szerint

összes bevétel volt	3508 kor. 71 fill.
» kiadás	1836 » 36 »
maradvány	1672 kor. 35 fill.
a mihez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztár- nál folyó számlákon levő	7198 kor. 07 fill.
követelést, 1900. apr. 30-án összesen	8870 kor. 42 fill.

készpénz áll a társulat rendelkezésére.

A kimutatás tudomásul vétetvén a jegyzőkönyvhöz csatoltatik.

50. Titkár előterjeszti a P. H. E. Takarékpénztár 15,123/1900. számú értesítését, mely szerint 200 kor. alapítványi összeg a f. évi apr. havi vál. ülés 42 jk. p. a. kelt határozatának megfelelőleg tőkésítettet.

Tudomásul szolgál.

51. Olvassa a dévai m. kir. áll. főreáliskola igazgatóságának 176/1900. sz. beadványát, melyben a megnevezett főreáliskola hazafias és kulturális hivatásának minél sikeresebben való teljesítése céljából jutalomkönyvek ajándékozására kéri a társulatot.

A hazafias célra a Magyar Tört. Életrajzokból II. Rákóczi György életrajzának, továbbá a Káldy-féle zenetörténelmi felolvasásoknak egy pár példányban való megküldése elhatároztatik.

52. Jelenti, hogy a társulat nagyérdemű pénztárnokának korán bekövetkezett halála folytán a Magyar Tört. Társulatot illető iratokat és értékeket a megboldogult hagyatékából, elnöki megbízásból, dr. Kammerer Ernő és dr. Borovszky Samu számvizsgálók s a titkár vették által.

Ezzel kapcsolatban felolvassa a megnevezett számvizsgálók f. évi apr. hó 27-én kelt jelentését az átvétellel összefüggő pénz-

tárvizsgálatról, mely szerint a megboldogult pénztári számadásait teljesen rendben találták.

Bejelenti egyszersmind, hogy a pénztárt az elnökség megbízásából ideiglenesen a titkár kezeli.

A vál. az elnökségnek úgy a megboldogult pénztárnok hagyatékában talált társulati irományoknak és értékeknek átvételére, mint a pénztár ideiglenes kezelésére vonatkozó intézkedéseit jóváhagyólag tudomásul veszi s a néhai Karasszon József által egy osztrák-magyar I. ált. tisztviselő egyleti szövetkezeti részbetéti könyvben letett 353 frt biztosítéknak a hagyaték számára való kiutalványozására felhatalmazza; végezetre dr. Kammerer Ernő és dr. Borovszky Samu számvizsgáló uraknak jelentésük tudomásul vétele mellett fáradságukért köszönetet szavaz.

53. A Karasszon József halálával megürült pénztárnoki állás betöltésére nézve előadja, hogy a megboldogultnak pénztárnokká választásakor az állás pályázat-hirdetés nélkül tölthetett be. Ennélfogva az ügy sürgős volta tekintetéből indítványozza, hogy a pénztárnoki állás a pályázat mellőzésével — tekintettel alapszabályainknak a társulati tisztviselők választására vonatkozó 30. szakaszára — az arra vállalkozók már beérkezett s netalán még beérkezendő folyamodványainak figyelembe vételével már a jövő jun. havi vál. ülésen töltsék be.

Az indítvány elfogadtatván a már beérkezett s netalán még beérkezendő folyamodványok megvizsgálására s a jun. havi vál. ülésen leendő jelentéssel dr. Pauler Gyula ügyv. alelnök elnöklete alatt dr. Kammerer Ernő és dr. Borovszky Samu számvizsgálókból s Nagy Gyula titkárból álló bizottság küldetik ki.

Ezzel az ülés napirendje kimerítettvén, —

54. Thaly Kálmán elnök jelenti, hogy a választmánynak a mohácsi csatatáren állítandó emlékoszlop helyének megállapítása ügyében f. évi 36 jk. pont alatt kelt s általa megbízásához képest az emlékoszlop-bizottság elnökével Kardos Kálmán orsz. képviselő úrral közölt határozatát, ez, a bizottság nevében közönnel fogadta s kijelentette, hogy az emlékoszlopra még folyó gyűjtések befejezése után a bizottság a társulatnak a történeti igazság győzelme érdekében felajánlt erkölcsi támogatását igénybe fogja venni.

Tudomásul vétetik.

55. Erdélyi Pál dr. vál. tag meleg szavakban emlékezik meg a nagy veszteségről, mely az egész világon magának hírnevet s hazánknak örök dicsőséget szerzett genialis festőművésznek,

Munkácsy Mihálynak f. hó 1-jén történt halálával nemzetünket s a még úgyszólván gyermekkorát élő magyar képzőművészetet gyászba borította s indítványára —

a választmány a halhatatlan s az idegenben is magyar festőművész elvesztésén érzett fájdalmát jegyzőkönyvbe igtatja.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést eloszlatja.

Kelt mint fent.

Dr. Thaly Kálmán s. k.
elnök.

Barabás Samu s. k.
jegyző.

Hitelesítjük: *Dr. Borovszky Samu* s. k. *Dr. Angyal Dávid* s. k.
vál. tag. vál. tag.

NAGY LAJOS ÉS A BULGÁR BÁNSÁG.¹⁾

A *Századok* 1898 évi február-havi füzetében »*Magyar-bulgár összeköttetések*« cím alatt méltattuk a *Történelmi Tár*-nak ugyancsak 1898 évi folyamában (357—367. ll.) megjelent azon okleveleket, melyek Nagy Lajos királynak Bulgáriához való viszonyát egyes részleteiben új világításba helyezik. Ez oklevelek jobbára a körmendi levéltárban őrzött Himfi-féle iratokból valók, de már azért sem nyujthattak teljes képet a Himfiék bulgár szerepléséről, mert a körmendi levéltár rendezése alkalmával nem csoportosították következetes szempontok szerint az együvé tartozó okleveleket. Most, hogy a gazdag Véghely-gyűjtemény a M. Nemzeti Múzeum könyvtárában hozzáférhetővé lón, előkerült néhány becses levél, mely főntebb említett közleményeinket jelentősen kiegészíti, sőt Bulgáriával kapcsolatban a fölötte hézagosan ismert magyar-oláh viszonyokra is bizonyos fényt derít.²⁾

I.

Nem szorúl hosszabb bizonyításra, hogy Nagy Lajos királyunk terjeszkedési törekvéseinek méltatásában a geographiai és telepedési szempontok tisztázása okozza a főnehézséget. A középkor magyar politikájának elemzése folyamán nem szabad s nem is lehet ridegen odaállítani a hódító irányt, mondván, hogy Lajos király minden alkalommal előre megfontolt tervek alapján intézte hódító hadjáratait. A magyar birodalom határainak tagozatából s a határok hosszában alakult politikai

¹⁾ V. ö. *Századok*, 1898. 113—123. ll. — *Történelmi Tár*, 1898. 357—367. ll.

²⁾ E leveleket alább a jelen dolgozathoz függetlenül Áldásy Antal tagtársunk szívésségéből közöljük.

szervezetek természetéből folyt, hogy Magyarországnak tulajdonképen mindegyikkel akadt »ügye«. Messze elvezetne tárgyunktól, ha mindazon, részint általános, részint lokális okokból keletkezett nagy vállalatok fölött szemlét tartanánk, melyek mint a velencei, a bosnyák-horvát, a szerb, az olasz, a lithván és az oláh-bulgár hadjáratok — Nagy Lajos külső politikájának úgyszólván a keretét alkotják. S ha mégis érintjük Lajos király politikájának általános irányát, azért teszszük, mert a bulgáriai magyar birtoklás természetét kell tisztáznunk.

Egy derék német történetíró¹⁾ hűvös kritikával s nagy józansággal méltatta Nagy Lajos hódításait, s arra a végkövetkeztetésre jutott, hogy Lajos király hatalmi jelentőségét túlbecsülték. Elismeri ugyan, hogy Magyarország Lengyelországgal unióban eladdig páratlan nagyságot ért el s hogy Lajos király a Kárpátok északi lejtőjén túl vitte a magyar uralmat, (Olaszország és Közép-Európa ügyeire nagy befolyást gyakorolt s visszahódítá Dalmáciát; csakhogy — úgymond — uralkodása vége felé, épen abban az időben gyöngült meg dél felé hatalma, midőn a feltörekvő törökség ellen arra leginkább szükség lett volna.

Mindez utólagosan higgadt történetírói ítéletnek látszik, s még sem az. Nem azért, mintha tagadnók, hogy Nagy Lajos fényes kora, históriánk akkor oly tág szemköre nem ragadta volna el történetíróinkat is, mikor ítéletöket egy s más dologról megformálták, — vajjon nem természetes-e ez az elragadtatás? — hanem azért, mert nem veszi fontolóra Lajos király helyzetét. Nagy Lajosnak ugyanis nem az egyesített Balkán-félszigettel volt dolga, hanem egész sorozatával azoknak a számos történetpolitikai egyéniségeknek, a mikből akkor a félsziget állott. Konstantinápoly még keresztény kézen volt, s a keleti császárság foszlányait »erős« Dusán, a híres szerb czár ugyancsak jobban tépdeste (1355-ig), mint a még forrongó ozmán hatalom. Erdély határán a moldvai és oláh vajdaságok, túl az Aldunán a megoszlott bulgár terület, délnyugaton az imént még hatalmas szerbség, a Száva vonalától délre a bosnyák elem, s megannyinál szívósabban a gazdag Velence ellentétes érdekeivel állott szemben a magyar birodalom. A Balkán-félsziget mindezen tényezőit akkor a legerősebb magyar hatalom sem fűzhette állandóan a körébe, mert a defensívának *közös érdeke* a brussai. majd 1365 óta drinápolyi ozmán hatalom ellen, csak egy század harczaí után ment át e népek tudatába.

¹⁾ *Huber Alfons*: Ludwig I. von Ungarn und die ungarischen Vasallenländer. Bécs, 1881. 44. l.

Ma már tisztán látjuk a török hatalom előnyomulásának és sikereinek okait, de az akkori tényezők nem láthatták előre a jövőt. Nem láthatta előre Nagy Lajos király sem. Neki legfontosabb érdeke a birodalom délnyugati hatalmi körének s az Adriánál való erős helyzetnek biztosítása volt. Ebbeli célját el is érte, mert törekvései oly irányban érvényesültek, melynek a régi magyar politika már a XI-ik század óta megegyengette az útját. Ha közelebbről tekintjük az úgynevezett Balkán-félsziget, északi határvonalát: a Száva-Duna vonalát az Adriától a Feketetengerig, azonnal szembe ötlük, hogy a magyar közvetlen hatás a határnak kisebb, nyugati részén, Belgrádtól, mondjuk a Vaskaputól a krajnai határig s attól délre érvényesült erősebben. Egészen elütők a viszonyok az Alduna mentén. Míg ugyanis a Vaskapuig az országos határ folyton az elválasztó Száva-Duna vonalán halad, a Vaskaputól a Feketetengerig nyúló Duna-vonaltól északra Havasalföld, délre pedig a Balkán-lánczolatig terjedő dunai Bulgária terült el, mely csak szűk ponton, a Duna szirtszelvényeinél érinti a magyar határt. A magyar birodalomnak ez a délkeleti határa, melyet az erdélyi Kárpátok öve jelez, egyfelől biztosította ugyan az országnak keleti szárnybástyázatát, Erdélyt, de egyúttal a Havasalföld-Bulgária alkotta síkságnak is erős vára volt a magyar támadással szemben, egészen elnézve attól, hogy a támadó országos magyar hatalommal szemben az Alduna katonai szempontból is jóval erősebb védővonalat alkotott a Szávánál.

Midőn a kun elemektől összeforrasztott bulgár-szláv, vagy mondjuk, kelet-balkáni szláv törzsek az Aldunától északra oláhosodni kezdenek s a havasalföldi és moldvai törzskerületek (zsupák) annyira románokká válnak, hogy csak az egyházban s a diplomáciában marad meg a szláv nyelv, tehát már a XIII-ik században: Magyarország határereje meggyöngült e ponton. Az oláh vajdaság magában véve ugyan sohasem volt valami erős, de mint közbevetett politikai szervezet lényegesen gyarapította annak az erejét, a kivel megegyezett. Ez a körülmény fejt meg fontosságát a török uralom terjeszkedése idejében s magyarázza politikai szereplésének súlyát mind a mai napig.

Mindezen általános szempontokat teljesen csak a szláv-oláh megtelepedés s a havasalföldi és moldvai belső állapotok kritikai tárgyalása fogja tisztábban előtüntetni. Ennek híjával vagyunk. A miket Pesty, Hunfalvy s többen közöltek, mind érdemes részlet-tanulmányok, de még nem adnak érthető, szemléltető képet. A mai román történetírás ugyan rengeteg

oklevelet nyomat le újra, lenyomatja még az Olasz-Liszkára vonatkozó adatokat is, mert hiszen az olasz is román, de a helyi és topographiai tanulmányoktól visszariad. Elénken érezte e nehézséget Nagy Lajos legújabb történetírója is,¹⁾ a kinek nagy érdeme, hogy az egész irodalmat felhasználta.

Nézetünk, vagy még szabatosabban szólva, benyomásunk szerint a XV-ik században az északi bulgár területet és Havasalföldet nem lehet két élesen különvált ethnikus alakulásnak vennünk, mert csak politikailag azok. Míg az Aldunától délre a szláv-bulgárság az úr s a csángó román oláhok adják a pásztorelemet s egyes helyeken jász-kun és besenyő csoportokat is telepesek, északra a telepes szláv törzskeretek társadalmilag már oláhok ugyan, de a havasalföldi síkság egyházi s külső politikai tektonikája még szláv. A két ország érdekei úgyszólván egybefolynak, politikai érdekeik is közösek. A bolgár, valamint a havasalföldi és moldvai terület alattvalóban a középkori értelemben vett loyaltásnak még az a mértéke sincs meg, mely legalább az egyívásúak közös érdekeinek tiszteletben tartásáig ér. Ebből ered az a rajzó jellege a különféle vajdák vezérelte oláh és szláv törzs-áttelepedéseknek hazánkba, majd meg visszatérése az oláh és moldvai területre. Még nem földhöz kötött elemek, hanem csángók ők a szó szoros értelmében. A mint szokás a futó homokot megkötni ültetvényekkel, azonképen a mi Anjouink is kiváltságosokkal fűzték koronájokhoz e jövevény telepesek előbbkelőit. A balkáni népek fejlődéséből az uralkodó irányában való — mondjuk — elvi hűség hiányzik, minthogy ott egészen más hatások szerint alakultak a népet alkotó rétegek. Nálunk, a ki a jövevények közül gyökeret vert, a király emberévé lett, ha pedig nem volt meg az arra való képessége, kivándorolt, pártot ütött, *hűtelenné* lett a szó akkori értelmében. A Balkánon nem vették oly komolyan a hűség elvét.

Ebből a szempontból kell tekinteni az oláh vajdának s a bolgár czárnak is magatartását, ha a magyar koronához való viszonyokról van szó. A király már akkor is elérte célját, ha a vajdának *úr*-ként parancsolhatott, mert országát nem rakhatta meg népével, mikor a lakatlan nagy területeken nálunk is elkelt az új telepes. S még nagyobb eredményt ér el, midőn 1365-ben az Aldunától délre magyar katonai uralmat létesít a bulgár bántság képében, épen abban az időben, midőn a török a régi thrák területen, Drinápolyban, majdnem közvetetlen érintkezésbe kerül a magyar érdek-sphaerával.

¹⁾ *Pör Antal*: Nagy Lajos. Budapest, 1892. 618. l.

II.

Nagy Lajos király bulgár politikájának és hadjáratának csak egyes szárait és időrendileg nem mindig szabatosan megállapítható adatait ismerjük. Csak úgy érthetjük meg bulgáriai actióját, ha fontolóra vesszük, hogy a Balkán-félsziget keleti felén mind a byzanci császári hatalom, mind a bulgár állam-szervezet egyaránt hanyatlásnak indultak. A byzanci birodalom délnyugati kereteit Dusán szerb czár bontotta meg, s VI. János, a keleti császár, egyfelől a szerbség, másfelől az ozmán expansió s északról a bulgárok nyomását érezte. Míg azonban a szerb hódítás Dusán halálával véget ér, Bulgária pedig 1365-ben három részre oszlik, az egységes ozmán hatalom biztosan nyomul előre s megváltoztatja az addigi hatalmi egyensúlyt. Első sorban Bulgária belső viszonyai szolgáltattak külső beavatkozásra okot. Sándor bulgár czár ifjabb fiának, III. Sišman Jánosnak hagyta, illetőleg adta át még életében a *trnavori* czárságot; az idősebbiknek, Stracimir Jánosnak jutott a dunamelléki Bulgária Bodonynyal, míg a Pontus-melléki síkságon, a Kamčija folyamvidéken, egy *Dobrotič* (Τομροτιτζης) nevű despota függetlenül uralkodott.¹⁾ A bulgár területnek ez a megosztása maga után vont a délről a török beavatkozást, északról pedig Nagy Lajos király fegyveres támadását.

A magyar beavatkozás abból a — még kellően nem tisztázott — görög-magyar egyezségből folyt, melyet Lajos király kötött volt Palaeolog János császárral még 1365 előtt.²⁾ A kérdésnek vallási része tisztán áll előttünk. Nincs benne kétség, hogy egyfelől általános keresztény indokok vezették a királyt, mikor a byzanci birodalom megsegéllésére vállalkozott, de föltétlenül bizonyos másfelől, hogy a kiontandó magyar vérnek árát is megszabta. Épen úgy, mint a byzanci politika, mely a keleti imperium integritását még haldoklása pillanatában is hangoztatta, a budai udvar sem tévesztette szem elől, hogy neki joga van Bulgáriára. »Minket Bulgárország az örökség jogánál fogva illet« — így szól Lajos király egyik oklevelében.³⁾ Ki tudná megmondani, hogy az Árpádházbeli igények örökösödési indoka, vagy a kétségtelen még élő, inkább

¹⁾ Családi viszonyait nem ismerjük. Északon Oláhországgal volt határos a területe, mire érdekes bizonyíték a *Függelék*-ben közölt VI. sz. levél. Jirečeké az érdem (német munkája 320. 324. 336. ll.), hogy e hatalmi viszonyokat tisztázta.

²⁾ Erről *Pór Antal* id. m. 385. 387. ll.

³⁾ 1366. febr. 2. Hazai Okmt. I. 248. l. — *Pór Antal* id. m. 386. l.

közjogi hagyomány tetszik-e föl e sorokból? A főkérdés azon fordúl meg, hogy miért vezette Lajos király hadait épen Bodony s a dunamelléki Bulgária ellen. Nézetünk szerint azért, mert háború esetére, jogigényeit elismerte Byzancz. A casus bellit pedig nem a két bulgár czár gyűlölködéséből eredő mozgalom,¹⁾ hanem Sišman Jánosnak az a cselekedete szolgáltatta, hogy elfogta János byzanczi császárt, Lajos király szövetségesét, mikor Trnovoban felszólította a török ellen való szövetkezésre. Ily körülmények közt a hadjárat nem hódító hadjárat, hanem első sorban bosszu a trnovoi czár elkövette jogsértésért.

Lajos király bulgár hadjárata 1365 első felében folyt le, még pedig április-május és talán június hó első napjaiban. Bodony vára elesett,²⁾ s a király ott helyben megszervezte a hánságot és megjáratta határait.³⁾ A birtokba vételt akkép biztosította, hogy Stracimir czárt és családját Szlavóniába internálta. Sišman János trnovoi czár akkép szabadult meg a háborútól, hogy a fogoly görög császár kiadására kötelezte magát és Lajos királyt elismerte a bodonyi czárság jogos birtokosának. A király Budára visszatérte előtt Laczkfi Dénes erdélyi vajdát és testvérét Laczkfi Imrét bízta meg a hánság kormányzásával. Már a hadjárat megkezdése előtt nagy szerep jutott a szörényi hánság sebesi (kárán) kerülete s városa kenézeinek és polgárainak, a kik tényleges szolgálatot teljesítettek Bodony megvívása körül. Ezért már ekkor szerves összeköttetésbe jutottak az új bulgár hánsággal.

Laczkfi Dénes a megegyezés értelmében átvette Palaeolog János császárt a trnovoi czártól s nagy tisztességgel kísérte Budára. 1365 telén (december végén) vagy 1366 tavaszán maga Lajos király kísérte le vendégét és szövetségesét a határig. A sebesi kenézek panaszojják, hogy a vendéglátás a városnak 269, a kerületnek pedig 150 arany forintjába került.

Lajos király sikere abban állott, hogy a magyar uralom megvethette lábát a Balkán-félsziget területén. Az a Bulgária, melyet a király Laczkfi Dénes erdélyi vajda és testvére gondjaira bízott, északon a Dunáig ért, délen pedig a Balkán lejtőjéig terjedt. Nyugaton magába foglalta a Timok-völgyét a Berkovica-melléki éiporovci bányákkal egyetemben s a Vas-

¹⁾ Mint Huber állítja, id. m. 29. l.

²⁾ *Pör Antal* id. m. 389. l. 1) jegyz.

³⁾ Teljesen új világot vet erre a *Függelék* VIII. sz. darabja.

kapuig nyult. A Bulgáriával határos dunamelléki szerb terület Porečnél kezdődött, a hol Višešav vára feküdt.¹⁾

Középpontja *Bodony* (Budun, Bidin, Bdyn, Widdin) s a hozzá tartozó kerület. Az első szervezés alkalmával Laczkfi Dénes vajda, mint *Bodony városának és kerületének kapitánya* igazgatja a bulgár királyságnak e közvetlenül megszállott részét,²⁾ a többi — úgy látszik — *benszülött vajdák* joghatósága alatt maradt. Az a körülmény, hogy a király két emberre bízta a kormányzást, a tartomány nagy terjedelmében leli magyarázatát. Azonfelül Laczkfi Dénesnek, mint erdélyi vajdának, helyettesre volt szüksége, a ki távollétében vigye az ügyeket. Az egyes várakban, tehát Bodonyon kívül Laganjban és Fejérvárt (Belogradčik) várnagyok parancsnoksága alatt magyar őrség feküdt.³⁾ Természetes, hogy az új szerzeményt érdekközössége és fekvése szempontjából előbb az erdélyi vajda gondjaira bízta a király. A katonai érdek azonban megkívánta, hogy az új bánóság élére az a kir. főtiszt álljon, a ki a bulgár területtel szomszédos végvidéken, a szörényi bánóságban parancsol. Így került a bulgár bánóság Laczkfi Dénes után Korógyi László (Fülöp fia) alá, a ki egyúttal a temesvári, zsidóvári, miháldi és orsovai várnagyoknak is parancsolt.⁴⁾ 1368 április havában Himfi Péter bulgár báni minőségben ír a királynőnek.⁵⁾ Neki a bánóságban testvére Benedek vala társa, kivel ketten osztottak a bánóság gondjaiban, azonkép mint előttök Korógyi László is osztozott Szécsényi Kónyával, a ki a szörényi bánóságban társa volt. A király választása azért esett a két testvérré, mert a bánóság szomszédságában, Temes és Krassó megyékben terjedelmes birtokok urai valának,⁶⁾ s a viszonyokat oláh és bulgár földön jól ismerték. Erről, valamint testvéries együttműködésükről leveleik tanuskodnak.

A bulgár bánóság, északi határán mindvégig oláh területtel érintkező, teljesen érthető, hogy az oláh vajdának magartartása döntő befolyást gyakorol ez új szervezetre. A havasalföldi vajdaság körülbelül 1360 óta Lászlónak, a Bazarádcsaládbeli Sándor vajda fiának volt a kezében. Voltaképen *László*, oláhlúl *Vladu* a vajda neve, a kit szlávok becéző neve után a mi okleveleink *Lajk* néven említenek;⁷⁾ féltestvére

¹⁾ *Novaković*: Godišnica 5. 1031.

²⁾ *Zimmermann*: Urkundenbuch, II. 259. 267. — *Barabás Samu*: Teleki Oktl. I. 151. l.

³⁾ *Tört. Tár*, 1898. 366. l. XII. sz.

⁴⁾ *Fejér*: Cod. Dipl. IX. 4. 120. l.

⁵⁾ *Tört. Tár*, 1898. 363. l. VIII. sz.

⁶⁾ *Csánki*: Magyarország tört. földr. II. 81. 110. ll.

⁷⁾ Mi következetesen Lászlónak nevezzük.

(atyjának Sándornak és Klára nevű mostoha anyjának a leánya. kinek keresztneme eddig nem ismeretes) *Stracimir* bulgár csárának volt a felesége. Ennek következtében érthető, hogy a bulgár bánság megszerzése és szervezése épen az oláh vajdasággal való társadalmi és hatalmi viszonyainál fogva csakis compromissumok alapján mehetett végbe.

A fenmaradt adatokból ugyanis tudjuk, hogy a bulgár hadjárattal egyidejűleg a magyar korona s az oláh vajdaság közötti ellentét már-már kitörésre került. Ismerjük Nagy Lajos királynak 1365 január 5-én kelt felhívását az ország összes rendeihez, hogy február 24-re gyűljenek egybe Temesvárra. A felhívásnak ugyan proklamációszerű jellege van, de híven feltünteti, miként gondolkozott a magyar diplomácia arról a viszonyról, mely Oláhország és Magyarország közt akkoron fennállott. László vajda — úgymond a felhívás — megfelekezett arról, hogy a király neki mintegy természetes ura (*tamquam dominus naturalis*), s hogy országa a királyé (*terra nostra Transalpina*), kit az, a jog s az örökösödési rend értelmében (*iure et ordine geniture*) megillet. A vajda »az oláhok és azon föld lakosainak hűtelen megegyezésével« elvetette a magyar souverainitást és *hunis címét* (*titulum fictum*) vett fel.

Ezzel szemben a király köteletségének tartja, hogy jogainak védelmére keljen s azt a fellázadt földet visszafoglalja, mert neki kötelessége: a szent királyok szentesítette régi szokás, és Magyarország approbált joga alapján az ország határait s végeit a lázadóktól visszavenni és visszacsatolni.¹⁾

Igaz, hogy a felhívás ezen indokolását ily apodictikus tételekbe foglalni, tán merészségnek tűnik föl. Ha azonban összevetjük a tényekkel, kiderül ez oláh magyar viszony számos részlete. Ugyanis mit tett László vajda? Mint már atyja is tevő, az *írott egyezésen* (*certis pactis*) alapuló viszonyt semmibe sem vette, s »*dei gratia* woyuoda Transalpinus« címmel írta magát; a magyar király uraságát, souverainitását tehát elhagyta címéből. Lajos király szempontjából ez az eljárás hűtelenség volt, mert a havasalföldi országos terület már a XIV-ik század közjoga értelmében magyar királyi dominium vala.

Az oláh vajdának ez a függetlenségi törekvése 1364 végén külsőleg is és oly tüntető módon nyilvánult, hogy a király országos hadjáratot rendelt el. A király csakugyan meg is indította a hadat, de nem az oláh vajda ellen ment, hanem elfoglalta a dunamelléki Bulgáriát s — mint említők — fog-

¹⁾ A leleszi conv. levéltárából közzétette Wenzel Gusztáv: Magyar Tört. Tár, II. 186. 187. II.

ságra vetette Stracimir czárt az oláh vajda sógorát, és feleségét.¹⁾

Miért nem vívta meg hát a király az oláhok ellen indított háborút? Erre László vajdának 1368 január 20-án kelt levele adja meg a választ, melyben »isten és a királyi felség kegyelméből Havasalföld vajdája és Szörény bánja« czímmel czímezteti magát, s Lajos királyt elismeri természetes urának. Az oklevél bekezdésében csak a szörényi bánságról van szó, de a töredezett pecsét köriratában a DVX DE FVGRVS már benne foglaltatik. Itt tehát valamelyes megegyezésnek kellett történni.²⁾

Ez időben tehát, 1367 végén, a magyar király és az oláh vajda közt teljes megegyezés volt, mit csak úgy érthetünk meg, hogy Lajos király Bulgária occupatióját biztosítani akarván, az oláh vajdával ez irányban paktumra lépett, s a sógorával esetleg szövetségben megindítható együttműködéstől elvonta. Meg kellett ezt tennie, ha az Aldunától délre eső bánságot magyar kézen akarta megtartani. Megerősíté tehát Havasalföld birtokában Lászlót, s azonfelül báni, tehát királyi főtisztviselői minőségben kezén hagyta a szörényi bánságnak azt a részét, mely a Vaskapu s az Olt között terült el; e szerint ráruházta az úgynevezett Kis-Oláhországot, és a fogarasi kenézek telepítvényeit hercegi czímmel gondjaira bízta. László ezzel szemben elismerte a király dominiumát s ezt kifejezésre juttatá *czímében* is. Nemcsak mint a király örökös vajdája, hanem mint bán is hűséget fogadott az országnak, s hűségét 1366-ban tetteg is bizonyította, sőt Bulgária meghódoltatásában is nagy része volt.

Nem kutatjuk, hogy László vajda mennyire volt őszinte, mikor ezt az egyezséget megkötötte, avagy mennyire alakoskodott. Vajmi meddő is volna ez esetben adatok híján retrospectív lélektani indokokkal magyarázni azt, a mit más úton is megtudhatunk. Kétségtelen azonban, hogy ez a megállapodás Lajos király és a vajda között, már alapjában véve is veszedelmes volt a magyar érdek szempontjából.

¹⁾ A részleteket olv. *Pőr Antal* id. m. 389. l. — *Pesty Frigyes* (A szörényi bánság tört. I. 29—30. ll.) összekuszálja az eseményeket, részint mert Engel chronológiája után indult, részint adatbeli hiány miatt.

²⁾ Az oklevél — külkereskedelmünk történetének egyik fontos adaléka — az akkori nemzetközi eljárás szempontjából is érdekes, a mennyiben Brassó városa és az oláh vajda közt a királynak külön biztosa: Lépes Demeter közvetítette az ügyeket. Eredetije Brassó város levéltárában. Kiadta *Fejér* id. m. IX. 4. 148. l. — Hurmuzaki gyűjt. I. 2. 108. sz. alatt lenyomatja Fejér közlését. Legújabbban az irodalom felsorolásával *Zimmermann* id. m. II. 306. l. 908. sz. alatt.

Ugyanis a bulgár bánság ily módon teljesen az oláh vajda hatalmi körébe jutott, s gondjaira lévén bízva a Vaskapuig terjedő terület: Orsova s a távolabb eső Macsó báni hadereje alig nyújthatott kellő hamarsággal segédelmet, ha lázadás tör ki a bulgáriai magyar hadak ellen. Az egvezség értelmében a bulgár bán — élelmezés szempontjából — voltaképp a szörényi bánság vajda-bánjára volt utalva, a kiből — mint a fogoly czár egyhíttű sógorában — a bulgáriai magyar-ellenes párt természetes szövetségesét látta. Mert bizonyos, hogy a magyar occupatio Bulgáriában csak azért sikerülhetett, mivel magában az országban is nagy pártra támaszkodott.¹⁾ Amde a magyar occupatio után a fogoly czár pártja, mint ellenzék, az oláh vajdára számított, noha elfogatásában ennek is része vala, csak úgy mint előbb az 1365 óta rúdon lévő magyar kormánypárt Stracimir idejében a magyar királyban reménykedett.

Midőn 1368 elején a Himfiekre bízta a bulgár bánságot, már feszült volt a viszony a vajda és a bodonyi magyar hadparancsnokság között. Mind a két fél panaszt emelt a királynál. A bulgár bán legelőbb katonát kért, kétségtelenül azért, mert a vajda, mint szörényi bán, nem adott rendelkezésére fegyveres erőt. Azonban a király kérdő levelére²⁾ nem írta meg, hogy mit akar e csapatokkal s mi czélra kéri.

Lajos király ki is állíttatá a hadakat, de nem kapván Himfi Benedektől választ, hogy mi legyen a rendeltetésök, elbocsátá őket. Együttal *Domoszlai Gergely fia Miklós* mestert, vitézét és Heves vármegye ispánját³⁾ követségbe küldötte László vajdához. Domoszlai Miklós a király bizalmi embere, hihetőleg gyermekkori játszótársa volt. Nagyatyja, Kompolt fia Péter. Nagy Lajos király anyjának volt tárnokmestere s a királyi háznak atyja is elejétől fogva hív, érdemes szolgája.⁴⁾ Miklós mesternek az volt az utasítása, hogy beszéljen előbb Himfi Benedekkel s legyen közvetítő közöttük és az oláh vajda között. Ebből kitetszik, hogy a bulgár bán és az oláh vajda közt oda fejlődött a viszony, hogy nem érintkeztek közvetlenül. Mert mi szükség lett volna akkor Magyarországból külön embert

¹⁾ A magyar pártról *Tört. Tár*, 1898. 366. l. XII. sz. — *Függelek* IV. sz.

²⁾ Ez a levél — sajnos — nincs meg.

³⁾ 1367. júl. 26. Magister Nicolaus filius Gregorii comes de comitatu Hevesujvár. *Fejér* id. m. IX. 4. 107. l. — 1372. *Zichy-Okmt.* III. 340. szám. — Domoszlai Miklós az Aba-nemzetség nánai Kompolt ágából származott. (Tagányi Károly szíves közlése.)

⁴⁾ Anjoukori Okmt. I. 569—571. ll.

küldeni le Havasalföldre s Himfinek megírni, hogy a mit akar az oláh vajdától, azt bizza Miklós mesterre? Hiszen Argyes, a vajda székhelye, közelebb esett Szörényhez mint Visegrádhoz. (Sakhogy ekkor már a két szomszédos főtiszt: a bulgár bán és az oláh vajda mint szörényi bán, ellenséges lábon állottak egymással. Himfi Benedek nincs még lent Bodonyban, hanem a szörényi határon tartózkodik s testvérét Pétert akarja Bulgáriába küldeni, hogy rendet eszközöljön s ellenőrizze a magyar őrsegeket; a mit a király helyesel is.

Igy állottak az ügyek 1368 márczius 26-án, midőn Lajos király és nádora, László opuliai herceg, Pilis-Szántóról levelet intéznek Himfi Benedekhez, a bulgár bánhoz.¹⁾

Az 1368 évben márczius 26-tól július 17-ig²⁾ azután a bulgár-oláh viszonyok úgy alakultak, hogy Himfi Benedek, testvérét Pétert Bulgáriába küldötte, a ki neki és Lajos királynak jelentést tett az ottani állapotokról. Leveleinek tartalmát csak a válaszokból következtethetjük. Először is bevádolta László oláh vajdát, hogy nem teljesíti köteleességét s nem küld eleséget Bodonyba, meg hogy a bulgárok között a fogoly czár érdekében lízít. Lajos király az ő bulgár bánjainak e jelentésével szemben, követe Domoszlai Miklós mester útján csak arról tudott, hogy László vajda a király parancsát teljesíteni fogja s Bodonyt rövid idő múlva ellátja élelemmel. Feltűnő, hogy a királynak ez esetben »rendkívüli« követe »*feje és jószágai elvesztése alatt*« áll jót László vajdáért. A király egyfelől értvén a bulgár bánok panaszát, másfelől Domoszlai Miklós biztató tudósítását, újabb részletes jelentést kívánt követőtől s a Himfieket azzal biztatta, hogy azonnal hajlandó Himfi seregéhez leutazni, mihelyt Miklós mester válasza megérkezik; ebben az ügyben küldendő további tudósításaikat pedig elvárja.³⁾

Igy állottak a dolgok, mielőtt Lajos király megindította hadát László vajda ellen. Az események Himfiéknek adtak igazat. Stracimir czár pártja rossz szemmel nézte a magyar őrsegeket, s természetsszerűleg Sišman Jánossal, a trnvoivi bulgár uralkodóval lépett érintkezésbe. Mennyiben biztatta őket *ekkor* László vajda, azt nem tudjuk, de ez még csak éz alatt történt; hiszen ő, mint szörényi bán, köteles volt dandárával megsegélni bulgár bántársait a forradalom ellen.

¹⁾ *Függelék* I. II. sz. — V. ö. még *Katona*: Hist. Crit. X. 428. I.

²⁾ *Függelék* III. sz.

³⁾ Egy nappal később, jul. 18-án kelt a király adománylevele egy bulgár vajda részére, bizonyára Himfi Benedek javaslata alapján. *Tört. Társ.*, 1898. 365. I. X. sz.

Mialatt a király követe rendet akart csinálni, a forradalom kiütött a bulgár bánságban. A legnagyobb baj abban állott, hogy Himfi Péter csak nehezen érintkezhetett testvérével s az egyes várakban kevés volt az élelem s kicsi az őrség. Fejérvárat (Belogradčik) Kerekegyházi Laczkfi I. István bán fiai: II. Miklós az erdélyi vajda és II. István, akkor a székelyek ispánja, látták el őrcsapattal s az ő várnagyuk vezette a védelmet. Fölötte bajos volt az élelmezés kérdése, s míg a két bulgár bán levelet váltott egymással s eligazíthatta a vár ügyét, az őrség éhezett. Az erdélyi vajdának szüksége lévén embereire, felváltásukat kérte. Himfi Péter erre testvérét Benedeket arra kérte, hogy vegye át ő a várat s szállja meg embereivel. Minthogy ez utóbbinak válasza késett, Péter bán az ő embereit, Gubul fia Miklós várnagyot latvan fegyverrel és könnyű nyilazó csapatokkal, Fejérvárra küldte a saját felelősségére. A forradalom már akkora mérvet öltött, hogy a várhoz vezető utakat elzárták s a vár körül gyepek és támadó sánczokat hánytak, s a bán nem küldhette kocsin az élelmet, hanem huszonkét kövér teherhordó lóval szállíttatá a lisztet a várba, hogy élelmök fogytán majd a lovak húsát is megehessék. Himfi Péter a terjedő forradalommal szemben nem tehetett egyebet, mert neki hadát október 19-re készenlétben kellett tartania. A helyzet annál veszedelmesebb volt, mert a bánság köznépe fogoly czárjok testvérével a trnovoival tartott, kiról Himfi Péter azt a hírt vette, hogy hét bulgár csapata fog hét bojár vezérlete alatt a bánság területére nyomulni. Az apróbb csatározások ezalatt már folytak, s október 16-án Fejérvár alatt Himfi Benedek néhány embere meg is sebesült. Jellemzi a helyzetet, hogy a Bulgáriában jelenlévő Péter bán László vajda nyílt ellenségeskedéséről ekkor még semmit sem tudott, s testvérét arra kérte, hogy László vajdától kéressen három-négy zászlóallya katonát. Azt hitte, hogy ezekkel meg tudja fékezni a lázadást s majd vissza is veri a Sišman csapatait.¹⁾

Míg a bulgár köznép a magyar uralom ellen fordult, ezalatt a várbeli népek s a polgárság elhagyatva állott a küzdelemben. Himfi Benedek a szörénységi várakban állott őrt, s jöllehet már az év eleje óta a *király képe*. bánja vala, csak testvére Péter útján értesült az odaváló dolgokról. 1368 július 17-ike és szept. 15-ike közt azután, Himfi Benedek helyett, a kire nagy szükség lett volna, épen a forrongás kezdetén, a

¹⁾ Olv. Himfi Péter kimerítő levelét: *Függelék IV. sz.*

király követe, Domoszlai Miklós ispán érkezik Bodonyba.¹⁾ A megfogyatkozott magyar párt - melynek szóvivői Péter és András, a bodonyi raguzai kereskedő-telep bírái voltak²⁾ - nem tudta mikép értelmezze azt a körülményt, hogy Benedek bán, kiről tudták, hogy a király ráruházta a hatalmat, késik s nem jön az országba, hanem helyette Miklós ispán van itt; mit jelent ez? Kérték tehát a bánt, jőjjön mennél előbb, hogy megmenthesse a mi még megmenthető, mert ha késik, féltő, hogy valamennyien elpártolnak.

Ebben az időben, midőn a bánóság állapota megfeneklőben volt, Szörény felől pedig az oláh vajda támadását várták: lépett közbe 1368 szeptember havában személyesen a király.

III.

Fölötte bajos kellő szabatosággal megállapítani mindazon események időrendi egymásutánját, melyek 1368 szeptember havának vége és 1369 október hó eleje közt mentek végbe a bulgár és oláh színtéren. Egyfelől az oklevelek keltezése zavaros és félreértésekre ad alkalmat, másfelől hiányos az anyag, melyből az ellenmondásokat földeríthetnők. Egyet azonban az előadottak nyomán teljes bizonyossággal meg lehet állapítani, t. i. azt, hogy egy bulgár fölkeléssel kapcsolatos oláh hadjárat-tal van dolgunk.

Az oklevelek sorozatában mutatkozó hézagokat 1368 július 17-én kezdve úgy véljük kiegészíthetni, hogy Domoszlai Miklós mester küldetését sikertelennek tételezzük fel. Ennek következtében a király, híret vévén a bulgár lázadásnak, elhatározta, hogy személyesen vezet hadat Bulgáriába s megsegéli az ottani szorongatott úrségeket. Szeptember végén indul el s okt. 1-én Mező-Somlyón (Nagy-Semlak Dentától keletre) a mai Temes megyében van,³⁾ okt. 13-án pedig Kevében keltezt a király.⁴⁾

Kevénél (Kubin) átkelt Lajos király a Dunán, s a Morava völgyén, a régi hadak-útján ment a magyar-bulgár határon körülbelül Alexináczig, s okt. 25-én vagy nov. 1-én, valószínűbb hogy az előbb említett napon, érkezett a Moravica mentén fekvő *Sokô-* vagy *Sokolac*-ig, mely a régi szerb despo-

¹⁾ *Tört. Tár*, id. közl. XI. sz. A dátumot ott hibásan szept. 8-ra tettük; helyesen 15-ike.

²⁾ A raguzai telepről Widdin-Bodonyban: *Jireček* a szófia *Periodičesko Spisanje*, 1882. I. köt. 42. 47. ll.

³⁾ Akkor Krassó megyében. V. ö. *Csánki* id. m. II. 97. l. — *Pesty*: Eltünt vármegyék, I. 425. l.

⁴⁾ *Pesty* id. m. 380. l.

tatus keleti határán a Felső-Timok és a Morava völgye közti szorosban, már magyar-bulgár területen feküdt.¹⁾

Legelőbb az a kérdés merül föl: miért nem ment a király Temesvárról egyenesen Orsovának Szörény vára alá, hanem Keve irányában Bulgáriába?

Erre a kérdésre ugyan nem adhatunk minden tekintetben szabatos feleletet, de a keltezésekből s a krónikák egybevetéséből következtethető szintéri körülmények megengedhetőkké teszik föltevéseinket.

A harczter rendkívül nagy terjedelmű volt, úgy, hogy az egyes hadtestek nem vonultak fel egy időben, hanem a szerint, a mint felkészültek. Összevágó hadi tervről tehát szó sem lehetett, s ha valamely pont veszélyeztetve volt, avagy balsiker érte az egyik hadtestet, az a contingens sietett segítségére, a melyik előbb értesült róla. Ez időben pedig Fejérvár (Belogradčik) és vidéke forgott a legnagyobb veszedelemben.

Lajos király hadereje a következő elemekből állott:

a *királyi hadak*, melyek személyes vezérlete alatt vonultak fel;

az *erdélyi hadtest*, melyet Laczkfi Miklós vajda vezérelt s Erdélyből »ultra terram Siculorum«, tehát Brassó felől a töröcsvári szoroson át vezetett be oláh földre, működésének iránya a Duna vonala lévén;

a *macsói bántság és temesi ispánság hadai*, a mennyiben

¹⁾ Az erre vonatkozó fontos keletű — »datum in Bulgaria prope castrum Zokol« — oklevelet Nagy Imre közölte: *Századok*, 1869. 128. l. Fölemlítvén ezt (*Századok*, 1898. 122. l.) nagyot tévedtünk azon állításunkban, hogy ez a *Zokol* vára Boszniában van s hogy a *Bulgaria* tévedés *Bosnia* helyett, mert Ráth Károly (*Magyar királyok utazásai* 71. l.) a Hédervári levéltárból idézi azt az adatot, mely szerint Nagy Lajos 1368-ban Boszniában harczolt. Pedig Ráth hihetőleg szintén csak a *Zokol* helynév nyomán állítja, hogy a király a bosnyák Zokol vára alatt táborozott. Most már tudjuk, hogy Bulgáriában is volt *Szokol* vára. Konstantinus Philosophus 1431-ben kelt munkájában (*Jireček: Heerstr. von Belgrad*, 20. 87. 107. és id. ért. a *Period. Spis.* cz. bulgár szemle 1882. évf.) említ egy Соколы nevű helyet, mely abban az időben már török kézen volt. Ma *Soko*, *Sokolac* rom a szerbiai alexináci kerületben. Régente a XIII—XIV-ik században a bulgár és szerb terület között *Bolvan* (Bálvány) vára alkotta a határt, melynek ma Horan a neve alexinác mellett. — Az említett oklevél kelte némileg csonkán maradt fén; csak ennyi olvasható belőle: *feria quarta . . . monis et Jude apostolorum*; tehát ma *ante festum*, akkor oct. 25-ére, ha *post festum*, akkor nov. 1-ére esett. Míg újabb oklevélre nem akadunk, mind a két föltevés lehetséges, mert Kubintól Alexinácig bátran meg lehet járni az utat 12 nap alatt. Egyébként megegyez e kelet Apród János (Küküllei) krónikája XXXVIII-ik fejezetével is, egybevetve a XXXIV-ikkel. Az előbb említett fejezetben ugyanis ez olvasható: »ipse rex, *personaliter* per Bulgariam . . . invadens« . . . stb.

külön hadtestet alkottak, bár nagy részök a király zászlaja alatt harczolt;

a *bulgár várak magyar őrsegei* s a Himfiekhez küldött segítő hadak: Laczkfi György és Szentgyörgyi Templin vajda csapatai.

E magyar haderővel szemben állott:

László vajda nyugati hadteste személyes vezérlete alatt Szörény várában vagy annak közelében;

Dragomir dimboviczai várnagy Laczkfi Miklós ellen;

Bulgáriában a Stracimirhez szító elégedetlenek, a trnovo-i bulgár csapatok és a bulgáriai oláhok.

Mint hogy Oláhország és Bulgária volt a harcz színtere: a Szörény körül lefolyt hadi események helyét *nyugati*, az erdélyi határon végbementekét *észak-keleti*, Bodony vidékét pedig *déli* harczternek nevezhetjük.

Legégetőbb szükség volt a király megjelenésére a déli harcztéren, hol Himfi Péter csekély hadával, elzárva mindenünnen, élelmi szerekben bizonyára nagy hiányt szenvedett. A királynak a Morava-Timok mentén való vonulása teljesen érthetővé teszi a helyzetet, a mennyiben Alexinácztól négy-öt napi meneteléssel s három napi pihenővel okvetetlenül eléri Bodonyt s véget vet a lázadásnak. Mindez nem történt meg. A király nem megy Bodonyba, hanem csapatainak egy részét Bulgáriába indítván, gyors menetben Szörény vára alá siet, a hol nov. 12-ről keltezi a Nagymihályiak részére kiadott egyik oklevelét.¹⁾ Kladovonál állott tehát a magyar sereg, szemben Szörénynyel, Turnu-Severinnel.

1368-ban nov. 12-én Szörénynyel szemben táborozván a király, ide jövetelének okáról s az itt lefolyt eseményekről teljesen biztos választ nem adhatunk. Azért fordult-e vissza Bulgáriából, mert László vajda Szörény várában erős állást foglalt el s veszélyeztette a temesi ispánságot? Ekkor vette-e be Szörény várát Garai Miklós macsói bán? Jelen volt-e a király, avagy Kladovoból visszafelé indult Temesvárnak? Mindezekre csak azt válaszolhatjuk, hogy László vajda, kiról — mint említők — Himfi Péter okt. 17-én még azt hitte, hogy segedelmére számíthat, ekkor lépett fel nyiltan a király ellen. Csak ez lehetett az oka, hogy Lajos király lemond bulgáriai hadútjáról s e helyett gyors menetben Szörény alá siet. Másképp ez nem is lehetett. Egy 1368 nov. 11-én a király nevében írott levélből megtudjuk, hogy a Himfiek megsegéllésére hadakat

¹⁾ »in nostro descensu exercituali in regno Bulgarie penes Danubium ex opposito castris Zeurin existentibus.« *Sztáray Ökl.* I. CCVIII. sz.

küldött a király, a ki ekkor meghagyta Benedek bánnak, hogy helyezze biztonságba Bodonyt és környékét, s feles hadait, melyekre Bulgáriában szüksége nincs, küldje vissza, ő maga pedig jöjjön el hozzá. Hová? Temesvárra? Szörény alá? — Laczkfi András fia György (1392—1393 macsói bán) és Szentgyörgyi Templin vajda (1379-ben tárnokmester, 1384-ben horvát bán) hadait pedig, ha a nála lévő pénzből nem tudná fizetni, tudassa, akkor majd kielégíti ezeket a király.¹⁾

Bármint álljon is a dolog egyes részleteiben, annyi bizonyos, hogy Lajos király már ekkor feladta Bulgária közvetlen birtoklásának eszméjét. Sokkal fontosabb volt reá nézve, hogy az ország határát Szörénynél állandó biztonságba helyezze, tapasztalván, hogy katonai szempontból a vallásában teljesen elítő, kun és jász elemeiben még pogány bodonyi nagy vidéket nemcsak hogy nem tarthatja meg, hanem temesi és erdélyi hadait is leköti vele.

Ez időponttól kezdve a hadjárat chronológiáját nem lehet biztos megállapítani. Az oklevelekben szó van egy 1368 és egy 1369 végén (decz. 7.) történt hadoszlásról,²⁾ de megengedhető az a föltevés, hogy az 1368 végén esetleg eloszlandó hadak 1369 végéig, vagyis az oláh hadjárat teljes befejezéséig együtt maradtak. Pór Antal ennek nyomán megemlítvén a királynak 1368 nov. 12-iki Szörény vára alatti táborozását, az oláh vajda ellen vívott hadjáratot 1369-re teszi.³⁾

Lajos király krónikása⁴⁾ egész csomó ténnyt csoportosít:

Először elmondja, hogy László oláh vajda az ő seregével a Bulgáriából előtörő királyi sereggel szemben a Duna innenső oldalán foglalt hadállást. Azután félbeszakítván e mondat következményeit, elmondja, hogy Laczkfi Miklós vajda a Jalomicza folyónál emelt oláh sánczolatokat megívta s megverte László vajda hadait, meiyeknek Dragomir

¹⁾ Ennyit tudunk meg egy »*relatio Kont palatini*» jelzetű, 1368. nov. 11-én Temesvárott kelt királyi levélből. *Függelék* V. sz. — A Kont palatinus *relatiója* érthetetlen, mert 1368-ban Opuliai László volt a nádor. Minthogy a király nov. 12-én Szörény alatt táborozott, a mit, ha Szörény megvétele ekkor történt, Lajos krónikásának azzal az állításával is támogathatnánk, hogy Gara Miklós macsói bán magát a király hadát (ipsium regium exercitum) vitte át a túlpartra, — tehát nov. 11-én nem lehetett Temesváron. Mondhatná valaki, hogy a levél nem 1368-ban, hanem 1369-ben kelhetett. Ámde a levél bizonyosan 1368-ban kelt, mert a király ebben Bodony biztosításáról, illetőleg védelméről beszél, holott 1369 szeptember havában Bodonyról már lemondott. *Tört. Tár.* id. h. XIII. sz.

²⁾ V. ö. *Nagy Gyula* cikkét: Királyi hadbaszállások, hadak oszlása stb. *Turul.* II. 19. l.

³⁾ Id. m. 396. 404. ll.

⁴⁾ XXX. és XXXVIII. fejezet.

dimboviczai várnagy volt a vezérök, de azután vigyázatlanul nyomult előre. A magyar had áthatolhatatlan tövises gyepek és szűk völgyek közé szorult s az erdők és hegyek közül előtörő oláhságtól lemészároltatott, a vajda, Járai Péter alvajda és sokan a hadnagyok közül elesetek, a futamodók pedig beleszorultak a mocsarak és lápok közé s csak kevesen menekülhettek meg az oláhok elől, de az erdélyi vajda holttestét becsülettel kiragadták kezökből. Ezután mintegy a szerencsétlenség kedvezőre fordulását akarván feltüntetni, beszéli a krónikás, hogy Garai Miklós macsói bán a Dunán — tehát Kladovonál — tornyos hajókon vezette át a király seregét, s a nyilazó oláhokat Szörény várából kiűzte. Végezetül pedig megemlíti, hogy a király előbb Szörény várát, azután pár évvel később Törösvárát erősítteté meg s angol műszaki csapatokat helyezett el benne.

Összefügg a fölsoroltakkal ugyancsak a krónikásnak a bulgár viszonyokról szóló fejezete¹⁾ végső mondata, melyben azt írja, hogy Lajos király Stracimir czárt kibocsátván internált helyzetéből, Bodonyban azon ország kormányzásával bízta meg »az ő nevében, bizonyos pactumok és szolgálmányok kikötésével«, melyeket az meg is tartott.

Mindezek a krónikás adatok általában véve hitelesek, csak összefüggésök, időrendi egymásutánjuk s a szintér nem állapítható meg szabatosan; ezért az a sokféle változat Engeltől kezdve mind e mai napig. A rendelkezésünkre álló okleveles anyagból csak a bulgáriai eseményeket lehet bővebben részletezni, míg az oláhországi eseményekről — talán egy-két új adaton kívül — ma sem tudunk egyebet mondani annál, a mit Pór Antal mond.

Biztos chronologiai határpontokúl 1368 nov. 12-ikét és 1369 nov. 25-ikét állapíthatjuk meg. Ez idő alatt történtek meg t. i. a főntebb elősorolt események. 1368 nov. 12-én, ugyanis a király Szörény előtt áll, de a vár még nem a király¹⁾ hadaké; 1369 nov. 25-én pedig László »isten és a magyar király kegyelméből havasalföldi vajda és szörényi bán, valamint fogarasi herczeg«²⁾ Argyason (Argies) már teljes békességben állít ki oklevelet Demeter erdélyi püspök részére; tehát a békességnek, illetőleg megegyezésnek közte és Lajos király között már előbb létre kellett jönni.

¹⁾ XXXIV. fejezet.

²⁾ Az oklevél eredetije a gyulafehérvári kápt. levéltárában. Az irodalommal együtt az eredetiből újra kiadta *Zimmermann* id. m. II. 334. l.

A háborús események lefolyására nézve a következő combinatiók merülhetnek fel:

1. Meglehet, hogy Lajos király már 1368 nov. 12-én megostromolta Szörényt s Garai Miklós macsói bán visszaverte László vajda hadait, melyekről azt mondja a krónika, hogy nyilasok, tehát jó részben kunok lehettek. Azután, mint leveleinek keltezése mutatja, a király visszatért Budára.

Laczki Miklós oláh hadjárata pedig *ez után* történt, s míg László vajda vezére Dragomir az északi harcztéren működött, azalatt Sišman bolgár czár és László vajda Bodonyt vették be 1369 elején. Erre megindultak a béketárgyalások s a jelzett eredményre vezettek, miután Lajos király Stracimir czárt kibocsátotta s a magyar párt élére állította Bulgáriában.

2. Alapúl véve Küküllei János krónikájának adatait: Lajos király Bulgáriából 1368 végén visszatért Budára, Szörény vára pedig László vajda kezén maradt. 1369 tavaszán az erdélyi hadak katasztrófája következett, mire Garai megveri László vajdát Szörénynél s ennek következtében jó létre a békesség.

Megkisértjük az események reconstructióját annak a néhány adatnak alapján, mely rendelkezésünkre áll, de eleve is kijelentjük, hogy senki jobban nem érzi nálunknál azt a süppedékes talajt, melyre föltevéseinket építjük. Az a hasznuk azonban mindenesetre meg lesz, hogy az újabban elő kerülhető adatok könnyű szerrel igazíthatják majd helyre tévedéseinket.

IV.

Himi Benedek és Péter vevén a király rendeletét, hogy a magyar hadakat küldjék hozzá vagyis seregéhez, elhagyták Bodonyt s bulgár területen immár csak három vár kerületét védte a magyar őrség, élén egy-egy a király hűségére hit alatt kötelezett várnagygyal. 1368 decz. 4-én Lajos király már oly veszedelmesnek tudta várnagyainak: a bodonyinak, laganjinak és belogradčikinak (fejérvárinak) a helyzetét, hogy fölmenté őket a hűtelenség vádja alól, ha netalán föl kell adniok a várakat. 1368 végén tehát a bulgáriai magyar várak még állottak.

Arról, hogy Lajos király 1368 nov. 12-én és decz. 4-én, illetőleg azután, személyesen hol tartózkodott, merre vonult? nem tudunk bizonyosat. Midőn bulgáriai hadmenetéből Kladovohoz ért a király serege és Szörénynyel szemben táborozott, az oláh vajda — ha Szörény várában voltak is hadai — elvonult, és kezét fogva a trnovo-i bulgár czárral Sišmannel, a

bodonyi kerület felé igyekezett. E föltevésünkre nézve megerősítő bizonyítékul hozzuk fel a Ferencz-rendiek krónikájának a bodonyi vértanukra vonatkozó leírását.¹⁾ Ez a krónika azt mondja, hogy »processu temporis« Bodon városát a schismatikus Bazarád (László) elfoglalá, némely polgárok összejátszása következtében árulással; a mondott (Lajos) király Bodon városa kerületében túl a Dunán vezényelt.²⁾ Leírja azután, hogy tíz barát volt a városban. Öten Laganjba és Belogradčikba menekültek, de ötöt elfogtak; egyet rögtön megölték, négyet pedig elzártak a kalugyerek s László vajdától arra kértek engedelmet, hogy kivégezhessék őket, mert nem akartak vitába elegyedni a görög barátokkal s állhatatosan megmaradtak hitök mellett. László vajda nem törődött a barátok vitájával; neki csak arra volt gondja, hogy a zsákmányt biztosítsa, a négy barátot tehát a Dunába vetették. Történt pedig ez a kivégzés — Wadding szerint — 1369 febr. 12-én. A kivégzés és a város elfoglalása közt bizonyos időnek kellett eltelni, úgy, hogy Bodony megrohanása 1368 decemberében vagy 1369 január havában történt, mikor a király már átkelt hadával Szörénynél s vagy megszállotta a várat, vagy figyelő hadtestet hagyván hátra, Temesvárnak indult. Ez utóbbi föltevést bizonyossá teszi az a körülmény, hogy a király parancsára — a ki Miháldon is megfordult — 1368/69 telén mintegy 200 karán-sebesi oláh foglalt el figyelő állást a havasokban.³⁾

Ekkor február-márcziusban felkészülhetett Laczkfi Miklós erdélyi vajda is a maga hadaival. Hadjárata 1369-ben június 7-ike előtt ment végbe, mert ekkor már Laczkfi Imre volt erdélyi vajda.⁴⁾ Csak az a kérdés merül föl, hogy miként s körülbelől mely időtájban történt e hadmenet. Mi úgy képzeljük a dolgot, hogy Laczkfi Miklós átkelt hadával a törcsvári szoroson s háborítatlanul elérte az ország déli gyepejét (indagines). Volt ugyanis az erdélyi Kárpátok déli lejtőin túl egy semleges terület, mely gyepevel volt elkerítve s Hosszu-

¹⁾ *Pór Antal* (id. m. 406. l.) Waddingot idézi. Ujabb kritikai kiadása Fermendzintől: *Starine* XXII. köt. 9—12. ll. Passio quinque fratrum de observancia in civitate Bodon.

²⁾ *Hurmuzaki* (Fragm. zur Gesch. der Rumänen, I. 195. l.) László e hadjáratát a magyar hadjáratától függetlenül tárgyalja.

³⁾ *Függelék* VIII. sz.

⁴⁾ Bebizonyította már Lázár Miklós. *Századok*. 1880. 740. l. Huber nem ismervén részletesen irodalmunkat, id. m. 33—34 l. újra bizonyítja. Teljesen tisztázza a kérdést *Pór Antal* id. m. 405. l. — 1369 szept. 16-án János az erdélyi alvajda. *Zimmermann* id. m. II. 328. l.

mezőig (Cimpolungu) ért, a hol már oláh harminczad vala.¹⁾ Ennek részleteit a helyi kutatásnak kell földeríteni, s okvetetlenül sikerülne is e törekvés, ha az okleveles anyagot e szempontból kutatná valaki. Itt lévén a vízválasztó a Duna folyórendszerei között, a Kimpolungon alól kezdődő Jalomica-Dimbovica hálózat nagy lápok, ingoványokat alkot. A magyar gyepün túl az első szomszédos oláh zsupánság (annak nevezhetjük bátran) a Tergovisttól délnyugatra fekvő *Dragomiresti* zsupa vala a Dimbovica mellékén, melynek élén Dragomir dimboviczai várnagy állott.²⁾ Dragomir a Jalomica átjáróját sánczolatokkal látta el s az átjárónál megpróbálta a védelmet. Az erdélyi hadak azonban szétverték a sereget s Tergovist közelében átkeltek a Jalomicán. Miklós vajda a győzelem után azt a hibát követte el, hogy nem ismervén a színteret, lovasokkal kezdte üldözni Dragomirt. A déli Kárpátok havasallyán a tavaszi esőzés márczius végén és április elején alkot lápot s teszi ingoványossá a folyók árterét, melyből a kijárókat csak a helybeliek ismerhetik. Így történt, hogy a mint a magyar sereg elveszté a tájékozó fonalat s kereste a kiutat, az oláhság elállotta a kijárókat, s hát mögött ellepven a hegyszorosok lejtőit, egymásután öldöste le a menekülőket. A vajda elesett jobbjaival s csak kevesen kerülhették el a veszedelmet, melynek első következménye lön, hogy Töröcsvár felé az oláhok nyílt utat nyertek.³⁾

A csatavesztés következtében szabaddá lett a beüt az erdélyi földre, s László vajda — személyes vezérlete alatt-e, vagy csak a Dragomir csapatai által? nem biztos⁴⁾ — Erdélyben pusztítottatott. Másfelől Szörény váránál — föltéve, hogy azt László vajda időközben megszállotta — állott egy nagyobb oláh sereg. Lajos király a hadjárat ez alakulásával szemben

¹⁾ . . . »tricesimam in Longo campo« . . . László vajda 1368 jan. 20-iki oklevelében.

²⁾ Tökéletes szláv szervezet, a vajda castellanusa.

³⁾ Nem áll rendelkezésemre az oláh helyi irodalom, — bár a vezér-munkákat ismerem, — azért meglehet, hogy e leírással nyílt ajtót törünk be. Hunfalvy az »*Oláhok története*« II. kötetében ugyan sikerrel polemizál a félig poéta, félig historikus Hasdeuval, kinek munkáját ismerjük, de csak történeteket ír s nem ad összefüggő képet. Nézetünk szerint e csata ideje meghatározására fontos körülmény, hogy *lápokat* említ a magyar krónika; télen a láp befagy, nyáron felszikkad, s így bizonyos, hogy a hadjárat 1369 tavaszán (márczius-április) történt: ősszel nem történhetett, mert akkor már béke volt.

⁴⁾ 1369. nov. 13-án Péter alvajda mondja jelentésében: hogy a tolmácsi Szentmiklós-monostor »per Layk vaivodam Transalpinum omnino crematum extitisset.« *Zimmermann* id. m. II. 333.

Garai Miklóst rendelte Szörény vára megvéételére, s a bulgár lázadás lecsönnesítésére kijátszotta Stracimir fogoly czárt.

Garai Miklós ügyesen megvette Szörény várát. Ott volt-e maga a király is? nem merjük eldönteni. A győzelemnek mindenesetre meg volt a kellő eredménye, mert László vajda — úgy látszik — odahagyta Bodonyt, a minek oka az is lehetett, hogy a Himfieknek sikerült Bulgáriában megóvni az őrségeket uraló területeket, mert a szörényi győzelem után. 1369 május havában, Bodony ismét Himfi kezére került.¹⁾

Junius-julius havában megindultak a békealkudozások. A király szeme előtt a bulgár-oláh viszonyok végleges rendezése lebegett, midőn László oláh vajdával megkötvén az egyezséget, egyúttal Stracimir fogoly czár sorsát is eldöntötte. A bulgár bánóság rövid története igazolta, hogy a közvetlen magyar occupationnak nem lehet állandó sikere, mert az oláh vajda a trnovoí czár és Dobrotié pontusi despota területe közö lévén ékelve, a forradalom permanens állapotá vált. Ily körülmények közt legczélszerűbb volt Stracimirt helyezni vissza Bodony birtokába s hűségét biztosítani. A két szomszéd, László oláh vajda és Dobrotié despota állottak érte jót, s azonfelül két leánya túsúl maradt a király udvarában. Ezek közül az egyik, Dorottya, nem is járt rosszul, mert Tvrtko bosnyák királynak lett a felesége, így remélvén Lajos király, hogy a bosnyák dynastiát személyéhez fűzi.²⁾ Mindez augusztus havában történt. Himfi Péter azonban becsülettel megállotta helyét Bulgáriában, s Bodonyban ellent állott a forradalomnak, s bizton remélte, hogy ha a király segítő csapatokat küld, megtartja a várát. Ezért a bodonyi balistariusok kapitányát Barnabást, Benedek testvére révén elküldötte a királyhoz. Ez azonban már csak azt a hírt vihette meg neki, hogy Stracimir visszakapta az országot s hogy testvére Benedek, meg Garai Miklós a macsóí bán, hadakkal jönnek, a kik őt és embereit majd haza kísérik.³⁾

Kissé kényes kötelesség teljesítését róttá a király vitéz bánjaira. Kemény védelemmel megtartott várát kellett visszabocsátaniok a bulgár lázadók volt urának. Nem is értették e derék vitézek a király akarátának ezt a hirtelen fordulását.

¹⁾ *Fejér* id. m. IX. 4. 172. l. 1369. jun. 22. csak általános szavakban szól, de a *Függelék* V. számú közleménye megerősíti állításunkat.

²⁾ »Binae porro exstitere Strascimiro filiae; quarum altera Dorothea, Tvartco Bosnensi bano ac regi nuptum est data.« *Du Cange*: *Illyr. Vet.* 113/a. A házasság mikor történt, arról nincs tudomásunk. Tvrtko bánósága idejében (tehát 1377 előtt) vagy azután, nem bizonyos.

³⁾ *Függelék* VI. sz.

Azalatt a kalocsai érsek — akkor Stephanus de Insula — a király parancsára (1369-ben augusztus vége felé) megsza-
badította Stracimirt fogságából s megindult vele Szörény
majd Bodony felé.¹⁾

Himfi Benedek és Péter — úgy kell lenni — nem hitték
el Stracimir visszahelyezését; hiszen mindazok, a kik 1365-től
kezdve a magyar párton voltak, méltán tarthattak bosszujától.
Ezért is huzódozhatott a két bán a vár átadásától. A király
tehát, miután a kalocsai érsek Bodonyba ért, ennek a kértére
külön levelet íratott Benedek bánnak, a ki azideig vonako-
dott Bodonyt »rövid úton« átadni az érsek pusztá szavára.²⁾
Ez a levél 1369 szept. 19-én kelt Visegrádon, de alig hogy
expediálták, a király már tudósítást kapott, hogy Himfi
Benedek és Péter híven visszabocsátották a várost és tartozé-
kait István kalocsai érseknek, mint a király képében Stracimir
»imperator« részére eljáró beiktató biztosnak kezéhez. A király
tehát 1369 szept. 25-én kegyelme biztosításával felmenti őket
a felelősség terhe alól.³⁾ Mire e levél Himfiékhez érkezett, —
tehát október derekán, — már Stracimir állott a dunai Bul-
gária élén.

Lajos király bulgár politikája e szerint békés compromis-
summal ért véget. Akármint értelmezzük a magyar politikának
e bulgáriai divisióját, való dolog, hogy a katolikus térítés,
bármily szépen indult is meg, nem verhetett gyökeret, s László
oláh vajdával szemben, ha győzött is a *jobb*, de tényleges hatal-
mával Havasalföldön, mint számbaveendő politikai tényezővel
számolni kellett Budán. Másfelől bizonyos, hogy az oláh vajda
1369 után mint szörényi bán, bármikép igyekezett is hatalma
kiterjesztésén, okozott ugyan kellemetlenségeket, de sikert nem
ért el, mert Himfi Benedek mint temesi ispán, és testvére
Páter, résen állottak.

V.

A magyar-oláh viszonyoknak részleteiben csak hézagosan
ismeretes szaka az 1369—1387-ig terjedő korszak. Nem célunk
ezúttal az oláh történet e kérdéseivel foglalkozni, csak jelezni
akarjuk néhány új adat kíséretében álláspontunkat. A mi
Omlás és Fogarus hercegi címét illeti, melyet László oláh

¹⁾ *Pesty* (A szörényi bánság stb. II. 393. l.) Fejér (Comment. hist. 54.)
egy Turóczi fejezeteinek összezavarásából eredő homályos mondata alapján
tévesen állítja, hogy Stracimir visszahelyeztetvén, Sebest, Miháldot, Orso-
vát és Temesvárt is megkapta. Erre czáfolat a *Függelék* VIII. sz.

²⁾ *Függelék* VII. sz.

³⁾ *Tört. Tár*, id. h. XIII. sz. István érsek »sacrae paginae magister.«

vajda viselt s utóbb Mircse vajda is használt, ezt a kérdést nem akarjuk bővebben taglalni. Az egész ügy néhány vajda czímén fordul meg. Ezeket vitatkoznak, faragcsálnak a Kárpátokon túl. Hiába dönté halomra e mindig modern politikai törekvésekből eredő fejtegetéseket a kritika, csak meg-megújulnak azok. Pedig mindaddig, míg az oláh település havasalföldi, moldvai és szörény-erdélyi részleteit visszamenőleg belterjesen nem kutatjuk, ott állunk a hol állottunk.

Azt a körülményt, hogy Havasalföld és Moldva a középkori magyar imperialis, vagy mondjuk, országos érdekkör keretén belől állott, csak az tagadja, a ki ennek a történeti tényezőnek a természetét nem ismeri vagy félreismeri. Sok analogiája van ennek a közvetett magyar királyi birtoklásnak a német középkori császári eszmével, bár abban lényegesen elüt tőle, hogy közvetetlen birtokán Magyarországon, a korona *egy úrnak* a kezébe teszi le a hatalmat. S hiába tagadnók, mert való igaz, hogy a török álladalmi hatalom, ereje teljességében átlag sokkal nagyobb, sokkal mélyebbre ható eredményeket ért el még azon részeiben is, a hol a nemzeti fejedelemségnek meghagyta a színét, tehát a két oláh vajdaságban is, mint a Duna középső folyása mentén a XIV és XV-ik században domináló magyar királyság.

A havasalföldi vajdaság előnyös földrajzi helyzeténél fogva megmaradt a balkáni társadalmi fejlődés kerületében, a hol azok a közép-európai eszmék, melyeket Nagy Lajos és utódai hozdoltak, nem arattak diadalt, mert útjokat állotta a szláv törzsbirtoklási szervezet a sík földön, a pásztorélet a hegyekben s a keleti vallás a lelkekben. Ha majd tisztába hozzák a felső- és kelet-magyarországi s az erdélyi határok települését társadalomtörténeti szempontból, ha oláh földön is felhagynak a történet-politikai iskola túlzásaival, akkor sok minden más színben fog előttünk állani.

Elmondottuk mindezen általánosságokat, mert sokan érezzük ennek a kutatási iránynak szükségét, s újabb iskolánk művelői máris feléje fordulnak. Nagy tanulságot rejt magában Szlavónia példája, melyről Csánki kutatásainak eredménye és Tagányi szabatos formulázása kimutatta, hogy miként lett a *királyi birtoklás* révén országos birtokká. Oláhországban a magyar királyi jog csak nemzetközileg érvényesült, a mikor a király erővel győzte; ott a vajdaságnak alapminőségében szláv jellegű joga volt érvényben. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a vajda hatalma sem tudta megfékezni az egyes törzsfők, az előkelő kenézek (bojárok, boljarin) függetlenségi érzetét, a kik inkább telepedtek magyar földre, magyar alattvalókkul,

mint hogy a vajda vezetése alatt maradjanak. Ebből magyarázható az a körülmény, hogy a vajdák saját alattvalóik ellenállása következtében nem tudták függetlenségüket kivívni akkor sem, ha felhasználván ügyesen a színtér nyújtotta előnyöket, sikert is arattak, mint a Bazarádok (Basarabák): Mihály, Sándor és fia László.

Lajos király, midőn Bulgáriát paczifikálta, Oláhországgal szemben is megtett mindent, hogy állandó békességet szerezzen. Erdély határán rendbehozta Törcsvárát, megépítette a talmácsi várat, mintegy déli határvédképen, s mivel a szörényi bánság László vajda kezén maradt, a bulgár bánságban oly jelesül vitézkedett Himfieket bízta meg a szörényi határ felügyeletével.

Szörény várának ellensúlyozására az ország rendei elé terjeszté a király, hogy Orsován új várat kell építeni. A Szörénynyel határos vidék a kipróbált Himfiak kezén volt. Benedek, a volt bán, mint határvidéki ispán, eleinte a királynak szóbeli parancsára — vagy a maga jószántából? — már 1371-ben berendelte az összes határvidéki (értvén ez alatt a temesi és krassói vármegyét) kenézsegek munkaerejét, megszerezvén hozzá a fát, csementet és köveket. Mintegy hatvan kenéz és nagyobb kenézség 215 embert rendelt volt ki a munkához.¹⁾ A király azonban az építést 1371 máj. 22-én felfüggesztette, addig, míg az ország tanácsa erről végzést nem hoz, oly közmunkáról lévén szó, mely az ország közvédelmére irányul. De az anyagszereket azért — úgymond — melyeket felhalmozott, tartsa Benedek kéznél, hogy a munkát azonnal folytathassa.²⁾ Való igaz azonban, hogy a szörényi kenézek legtöbbet szenvedtek a hadjárattól s mégis újabb 300 frt terhet rótt ki rájuk a bán. Meglehet, hogy ebbeli panaszuk következtében könyörültek meg rajtok a rendek.³⁾

A várnak, illetőleg Orsova kerületének várnagya Himfi Benedek öcscse, Péter vala, mindenben hűséges társa bátyjának.⁴⁾

¹⁾ *Függelék* X. sz. E jegyzék végtelenül érdekes adatokat nyújt az illető vidék helyrajzához s az ottani kenézsegek történetéhez. Nagy szolgálatot tenne az, a ki az oláh kenézsegek belviszonyait külön tanulmány tárgyává tenné. Gróf Kemény József classicus tanulmánya (*Kurz: Magazin* II. 286. l.) megvetette az alapot. Lajos királynak 1366. okt. 10-én Tompa János havasi ispán (comes alpium) birtokainak határjárását s a havasalföldi határjárást elrendelő oklevele (*Zimmermann* id. m. II. 273. 274. l.) és az oláh pásztorjogra vonatkozó oklevelek (*Barabás: Teleki Okl.* I. 168. l.) beható vizsgálata újabb nézőpontokra vezetne.

²⁾ *Függelék* IX. sz.

³⁾ *Függelék* VIII. sz.

⁴⁾ Nem fontoskodásból, de kötelességből tisztázni tartozunk Pesty

Orsovának és a szörényi bánságnak szemmeltartása 1372—1373-ban teljesen Himfi Péterre és Himfi Benedek *feleségére* hárult. Lajos király ugyanis ekkor Carrara Ferencz paduai herczeg segédelmére magyar hadakat rendelt Velencze ellen. Köztük voltak Laczkfi II. István az erdélyi vajda s Himfi Benedek temesi ispán is hadaikkal,¹⁾ kik egymással személyesen is jó barátságban éltek.²⁾

Az a körülmény, hogy az erdélyi vajda és a temesi ispán, tehát épen az a két főtiszt, a ki az ország keleti végén áll őrt, elmehet egy esztendőre Itáliába hadakozni s azalatt a bulgár-oláh véghatár mondhatni védtelenül marad, s a király 1373 márcz. 23-án Himfi Benedeknéhez intéz sürgős rendeletet,³⁾ bizonyosság reá, hogy László oláh vajda megtartotta a békességet. Lehetetlen elképzelnünk, hogy nyugton maradt volna, ha a király nem tesz neki engedményeket, illetőleg nem tünteti ki valamivel. Hogy ez megtörtént, arra bizonyosság László vajdának Argyeshen, 1372 jul. 15-én kelt adománylevele Dobokai László, Miked bán unokája. — mint mondja — rokona részére. Ez a sokat fejtegetett oklevél Fridvalszky Jánosnak, az ismeretes polyhistornak »*Reges Ungariae Mariani*« című munkájában (Bécs, 1775) jelent meg először.⁴⁾ Ez oklevélben László vajda »*dux novae plantationis terrae Fogaras*« címmel nevezi magát. Hunfalvy szépen fejtegette az oklevél tartalmát.⁵⁾ Pór Antalnak az a feltevése, hogy a

tévedéseit Orsovát illetőleg. *A szörényi bánság* II. köt. 394. l. a *Tudományos Gyűjt.* 1822. évf. 106. l. idézi Jankó J. rossz kivonatát a pécsi püspöki könyvtár oklevelei közül egynek, mely évszám nélkül röviden azt mondja, hogy Himfi Péter orsovai várnagytól a király tudósítást kér. Ez az oklevél meg van Fejérnél is (id. m. IX. 5. 627. l.) ugyancsak a pécsi könyvtár eredetije után közölve. Kelt Budán, *feria sexta proxima ante Dominicam Judica*, s Himfi Pál fiáról Péterről szól, de *évszám nélkül*. Fejér 1382-re teszi találomra. Ugyanezt a darabot Kovachich is közli Székely S. kézirataiból, de rosszul, mert Pál fia Péter helyett Péter fiát ír (Suppl. ad. Vest. Com. 281. l.) s 1351-re teszi az évszámot. Pesty most 1351—1382-ig szerepelteti Himfi Pétert és külön fiát. Pedig a dolog egyszerű. Csak Fejér látta az eredetit s önkényesen 1382-re tette, holott Lajos királynak e levele 1373-ból való, a mint az a föntebbiekből kitetszik. Pestynek hibás következtetése Nagy Lajosnak egy Himfi Benedeknéhez intézett leveléből onnan ered, mert az újabb adatokat nem ismerte. Kár, hogy ezt a Himfi Benedeknéhez intézett levelet nem idézi s provenienciáját nem tudjuk.

¹⁾ *Függelék* XI. sz.

²⁾ *Függelék* XII. sz.

³⁾ *Függelék* XIII. sz.

⁴⁾ Id. m. 80—84. ll. Az oklevél eredetije az Orsz. Levéltárban van.

Kiadta Zimmermann id. m. II. 386. l.

⁵⁾ Id. m. II. köt. 15. l.

fekete halál miatt elnéptelenedett vidékekre telepes kellett s Lászlót a király a betelepített oláhok főispánjává tette meg az említett czímmel,¹⁾ legyen ismételve a teljesség kedvéért.

Nézetünk szerint a »*nova plantatio*« új irtást jelent, melyre állandó telepesek jöttek, a kiket nem lehetett még az országos köztörvény keretébe illeszteni. Azok az alig telepes pásztorok csak *iuxta legem olachalem* comprobáltathatnak.²⁾ Ezeknek nem főispán, hanem kormánybiztos kellett. Ilyen volt László oláh vajda, a ki mint *dux*, az ország zászlósi közé került, s mert ebbéli tiszte az ország területére terjedt ki, világos, hogy ezáltal még szorosabb viszonyba jutott a koronához, mint a minőben vajdai minőségében állott. Kicsiben előképe ez annak, a mi később a Brankovicsokkal történt, illetőleg a mi a despotatus volt, s mint Hunfalvy jól sejtí, hasonlít a Koriatovics-féle ruthén herczegséghez, melyről azonban eddig közelebbi részleteket nem tudunk. Addig azonban, míg csupán ezt az egy oklevelet ismerjük, nem merünk sejtelmeknél egyebet állítani. Ugyanabba a hibába esnénk, melybe a román történetírók, a kik egy oklevélből állapítják meg rendszerüket.

Miket mívelt László vajda 1372 után Szörényben, arra csak közvetett adataink vannak. (Csupán annyi bizonyos, hogy 1376-ban a szörényi bánság már Nevnai Treutel János kezén van s hogy László vajda ekkor már nem lehetett életben. Talán 1374-ben történt, hogy néhány elégedetlen oláh főember, név szerint: Laystai Vojna fia Dragomer fia Stoykan (zsupa *Laysta. Loište*), néhai Neeg ispán (Neagul) testvére Danchul (Danciul), Vojk fia Radoszló (Raduzlu, Radul) és Selibor a vajda udvari embere,³⁾ menekülve vagy megbizásból Lajos királyhoz mentek Zólyomba. Azt beszélték, hogy László vajda Nikápolyban van s a törökkel czimborál és hogy nagy zavarok vannak az oláh földön.

Lajos király ekkor békében élt a vajdával. Sürgősen kéri tehát Benedek temesi ispánt, hogy siessen hozzá s informálja őt, vajjon fogadja-e ezen embereket, adjon-e nekik valamit s mit feleljen László vajdának, ha ez ügyben majd írni fog neki.

Ennek a küldöttségnek — sajnos — nem tudjuk az eredményét, de kétségtelen, hogy összefügg a további esemé-

¹⁾ Id. m. 408. l.

²⁾ 1371. máj. 7. *Barabás*: Teleki Okt. I. 169. l.

³⁾ *Függelék* XIV. sz. Ez oklevél végén érdekes művelődéstörténeti adat a *currus pendens* kifejezés, melylyel a hintót jelzi a király. Himi Benedek valamely idősb asszonyrokonáért akar a király hintót küldeni.

nyekkel s kulcsa annak az oláh forradalomnak, melynek nyoma Lajos királynak 1377-ben nov. 19-én a brassaiakhoz intézett levelében tetszik föl.¹⁾

Azonban nemcsak a politikai indokok teszik nevezetessé ezt az oláh kiüldöttséget. A *Laysta* (Loište) föld (terra de Loysta), mely az Oltba ömlő Lothur folyó mellékén terült el, a magyar király adományából már 1233-ban Kristyán fia Korlad ispánnak jutott.²⁾ s úgy látszik, hogy csak a XIII-ik század óta települtek oda a *Vojna* nembeli kenézek népeikkel, a kik ekkor az oláh vajda joghatósága alatt állanak. A panaszlók neve részben szláv, mint Vojk fia Radoszló. Selibor; részben balkáni oláh, mint Neeg (Njeagu, Neagul. Njeguš), Danciul. Részletes topographiai tanulmányok alapján igen fontos fejezetét lehetne felderíteni az oláh incolatusnak.³⁾

De nem folytatjuk ezúttal a kérdés taglalását. Beérjük azzal, hogy néhány részletet tisztáztunk, s ha adataink elemzésében tovább jutunk, ismét felvesszük az elejtett fonalat.

THALLÓCZY LAJOS.

FÜGGELÉK.

*Újabb adatok a magyar-bulgár összeköttetések történetéhez,
a M. Nemzeti Múzeum levéltárából.⁴⁾*

I.

Pilis-Szántó, 1368. márcz. 26.

Lajos király levele Himfi Benedek bulgár bánhoz, melyben tudatja vele, hogy Domoszlai Gergely fiát Miklós mestert Lajk havasalföldi vajdához küldötte követségbe s utasította, hogy a bánnal értekezék, a ki követ útján közölheti kívánságait a vajdával.

Lodovicus dei gratia rex Hungarie.

Noverit vestra fidelitas. quod nos bonam gentis quantitatem exercitualement in subsidium vestrum ad Bulgariam ordinaveramus

¹⁾ *Fejér* id. m. IX. 5. 159. l. Az eredetiből újra kiadta *Zimmermann* id. m. II. 479. l.

²⁾ Átiratban 1265 és 1311. *Zimmermann* id. m. I. 67. 109. 330. sz.

³⁾ Akkor lehetne majd lehető bizonyossággal tisztába hozni a Hunyadiak eredetét is, a mivel újabban *Wertner Mór* tagtársunk próbálkozott meg mindenesetre figyelemre méltó tanulmányában. (A Hunyad-m. tört. és rég. társ. Évkönyve, 1900. 3. füz. 89 és köv. II.) Olv. u. o. (137 és köv. II.) *Sólyom-Fekete Ferencz* megjegyzéseit is. A magunk részéről e kérdés tisztázására nézve a XIV-ik századbéli összes oláh bevándorlások, topographiai elhelyezkedések s a havasalföldi viszonyok lehető felderítését tartjuk szükségesnek.

⁴⁾ V. ö. Oklevelek a magyar-bulgár összeköttetések történetéhez 1360—1369. *Történelmi Társ.* 1898. 357—367. II.

transmittendam. sed quia vos ad requisitionem nostram literatoriam, vestram nobis voluntatem in facto ipsius gentis intimare non curastis, ideo nos ipsam gentem dispositam obmisimus ad vos destinare. Nunc autem duximus transmittendum ad Layk voyvodam Transalpinum magistrum Nicolaum filium Gregorii militem nostrum in legationibus nostris, committentes sibi, ut et ea que vos eidem voyvode nunciare volueritis per ipsum, referre debeat. Quare quicquid volueritis, ipsi magistro Nicolao committere poteritis referenda voyvode prenominato. Interim vero Petrum fratrem vestrum debito modo dispositum, si vobis videbitur, in Bulgariam destinare potestis. Requirimus exinde vestram fidelitatem, quatenus super his omnibus, que ad honorem nostrum cedere videbitis, in illis partibus sollicitudinem et curam debitam adhibeatis et ea faciatis prout de vobis confidimus. Datum in villa Zantou. in dominica Judica.

Kívül: Fideli nostro magnifico viro Benedicto bano Bulgarie.

Eredetije papiron, zárlatán vörös viaszba nyomott pecséttel; írása elmosódott.

II.

Pilis-Szántó, 1368. márcz. 26.

Opuliai László nádor értesíti Himfi Benedek bánt, hogy a király Domoszlai Gergely fiát Miklós mestert küldötte követül Lajk vajdához; értekezzék vele, nehogy a követ olyat tegyen, a mi a bán becsületét érinthetné.

Frater et amice karissime! Noveritis, quod dominus noster rex ad nostrum sepius rogatum bonam gentis quantitatem exercitualemente subsidium vestrum ad Bulgariam ordinaverat transmittendam, sed quia vos in vestris literis nobis transmissis vestram voluntatem in facto ipsius gentis intimare nobis non curastis, ideo nos facto in eodem nihil facere scivimus. Nunc autem ipse dominus noster rex magistrum Nicolaum filium Gregorii in suis legationibus ad Laykonem voyvodam Transalpinum duxit transmittendum, igitur quicquid vobis videretur. cum eodem magistro Nicolao tractando secure faciatis, sic quod contra vestrum honorem non cedat. Nos enim vobis semper prompti sumus et parati. dum per vos fuerimus requisiti per literas. Datum in villa Zantou. in dominica Judica.

Ladislaus dux et palatinus.

Kívül: Magnifico baroni Benedicto Bulgarie bano. fratri et amico nostro karissimo.

Eredetije papiron, zárlatán pecsét töredékeivel.

III.

Liget, 1368. jul. 17.

Lajos király tudatja Himfi Benedek bánnal, mikép Domszlai Miklós mestertől értette Lajk vajdának abbeli készségét, hogy Bodony várába haladéktalanul elszállíttatja az ígért élelmet. Várja Miklós jelentését, melynek vétele után kész hadaival megindulni; egyúttal utasítja a bánt, hogy értesítse a felmerülendő körülményekről.

Lodovicus dei gratia rex Hungarie.

Fidelis noster! Recepimus literas magistri Petri fratris vestri nobis et vobis directas et earundem tenores plenarie percepimus; ad quarum contenta vobis respondemus, quod magister *Nicolaus filius Gregorii comitis Hevesvyvariensis* nos affidavit atque assecuraverit, sub amissione capitis et possessionum suarum, ut Layk voyvoda, nostrum votum et sua assignata pleno cum effectu adinpleret, victualiaque sufficientia in Bodonium transmitteret, dubio procul moto. Unde videtur nobis, quod nos responsivam ipsius magistri Nicolai debeamus prestolari, quoniam nos cum gente nostra proni sumus ad exercitum proficiscendum, intentionem autem vestram et circumstantias huius rei tam habitas quam emergendas, debeatis nobis sepissime notificare. Datum in Lygeth. tertio die festi Divisionis apostolorum.

Kívül: Fideli nostro magnifico viro Benedicto, Bulgarorum bano.

Eredetije papiron, zárlatára nyomott pecséttel.

IV.

Bodony, 1368. okt. 17.

Himfi Péter bulgár bán levele Himfi Benedek bodonyi kapitányhoz és bulgár bánhoz, melyben a fejevári (belogradčiki) vár állapotáról s a bulgár belső mozgalmakról kimerítően értesíti.

Domine et frater carissime! Constat vobis evidenter, quod nos super facto castris Feyerwar vobis scripseramus, vos autem quid de facto ipsius castris citissime, prout decens erat, rursum nobis non dedistis. Unde quia magistri Nicolaus et Stephanus filii Stephani bani dictum castrum per properam ipsorum potentiam homini nostro restituere non valebant, castellanisque ipsorum in dicto castro tunc existens nullatenus amplius ipsum castrum conservare poterat, eo quod nulla penitus victualia castro in eodem habebantur, igitur nos formidantes, ne ipsum castrum, nobis in isto regno existentibus, ad manus infidelium regie maiestatis deveniret, eisdem magistris Nicolao et Stephano sexaginta armatos cum pharatrariis ad ipsos pertinentibus in ipsorum subsidium dederamus et assignaveramus, qui domino auxiliante castellanum vestrum.

utputa Nicolaum filium Gubul, Thomam filium Dionysii et fratres eorundem cum ceteris vestris familiaribus per nos ad custodiam dicti castris dispositis seu deputatis, in id castrum conduxerunt. Quia autem iidem adversarii, videlicet infideles domini nostri regis, universas vias castris predicti indagibus, fossatis et ceteris artificii recluserant, igitur nos tam repente super currus victualia illic transmittere nequimus, sed farinam super viginti duobus equis oneratis transmisimus castrum in premissum; commisimus enim ut omnes pinguiores equos oneratos in ipso castro, si indigerent, reservarent ad comedendum. Preterea scientes quod feria quinta proxime ventura cum vestra gente in campum exire et descensus adversus insultus infidelium nos oportet, eo quod fere omnes regnicole, videlicet homines populares istius regni ad homines principis Tarnouiensis sunt conversi et eisdem associati. dicitur enim quod pretactus princeps Tarnouiensis septem suos barones cum septem banderiis ad partes istas transmisisset, unde frater carissime, sollicitemini in eo, ut Ladislaus voyvoda Transalpinus si non plura, tamen dimittat tria vel quatuor sua banderia, cum quibus nos domino auxiliante servire possemus; de pluribus autem ad presens non indigeremus. Unde domine et frater predilecte, omnibus de premissis velitis providere et nobis litteratorie citissime providere et absque mora effective. In prelio autem die hesterna sub castro predicto commisso quidam ex vestris familiaribus sunt vulnerati, et equi intercepti existunt et sauciati. Datum Badinii, feria tertia proxima post festum beati Galli confessoris.

Magister Petrus frater vester.

Kövül: Magnifico viro Benedicto capitaneo Badiniensi et Bulgarie, domino et fratri nostro carissimo.

Eredetiye papiron, zárlatán pecsét töredékeivel.

V.

Temesvár, 1368. nov. 11.

Lajos király meghagyja Himfi Benedek bánnak, hogy Bulgáriában hadakozó seregével térjen hozzá vissza, miután Bodony várát és kerületét biztonságba helyezte; értesítse egyúttal, mennyi költség kell a néhai Laczkfi András vajda fia György és Szentgyörgyi Templin embereinek eltartására.

Lodovicus dei gratia rex Hungarie.

Fidelitati vestre firmiter precipiendo mandamus, quatenus ista via vestra, in qua pronunc cum gente nostra in terra Bulgarie laboratis expedita, dimissaque in tuto statu civitate nostra Bidiniense et eius districtu, vos personaliter ad nos veniatis. gentem autem nostram et milites nostros omnes, si pro ipsius

civitatís aut eius districtus tuitíone non fuerint necessarii, ad nos reverti permittatis; et si forte aliquos ex nostris militibus velletis ibidem aput vos retinere. tunc retineatis *Georgium filium condam Andree vayvode* et *Thomplinum* cum gente eorundem, quos si non possetis cum pecunia nostra aput vos habita sustentare, tunc nobis significetis. quid vel quantum eis de pecunia destinemus. Aliud igitur non facturi. Datum in Themuswar, in die sancti Martini confessoris.

Kívül: Fideli nostro baroni Benedicto bano regni nostri Bulgarie.

Eredetije papíron, zárlatán pecsét nyomaival, melynek helyén e szavak olvashatók: *Relatio Kont palatini*. — E szavak mibenlétét nem tudjuk megmagyarázni. Kont Miklósnak mint nádornak utolsó oklevele, melyet ismerünk, 1367. márcz. 5-én kelt; 1367 május havától 1372 augusztus haváig László opulíai herczeg volt a nádor.

VI.

Dömös, 1369. aug. 29.

Lajos király értesíti Himfi Péter bulgár bánt, hogy Lajk vajda és Dobratíć pontusi bulgár despota jóállása mellett Stracimir bulgár czárnak visszaadta szabadságát és országát, két leányát azonban tüzökül kikötötte. Értesíti továbbá, hogy testvérét és bántársát Himfi Benedeket és Garai Miklós macsóí bánt, megsegéllésére és hazakísérésére leküldötte; az előbbinek pedig királyi csapatokat bocsátván rendelkezésére, Péter segélykérését ezzel teljesítette. E levelét Barnabás, a bodonyi balistaríusok kapitánya kézbesíti neki, annak adjon hitelt.

Lodovicus dei gratia rex Ungarie.

Fidelis noster! Literas vestras recepimus et earum seriem amus intuitu. ad quarum continentiam respondemus. quod nos imperatorem de Bodinio sub fideiussione Layk voyvode et Dobratich (kitörölve *Dragych*) liberum commisimus et suam terram eidem reddere assumpsimus, ita tamen. quod duas filias suas idem imperator nobis in obsides huc transmittet. Et ecce Benedictus banus et Nicolaus de Gara de Machow similiter banus ad vos profiscuntur in adiutorium vestrum ut vos huc conducant. Pro eo autem quod hactenus subsidium vobis non est prestitum. non potestis nobis inputare, quia dudum ipsi Benedicto bano fratri vestro gentem nostram in subsidium vestrum assignavimus. Insuper volumus ut magistro Bernaboni capitaneo balistariorum nostrorum in Bodinio existentium. harum exhibitori. in his. que vobis nostro nomine dixerit, fidem credulam adhibeatis. Datum in Damas. in festo Decollationis beati Johannis Baptiste, anno LX nono.

Kívül: Fideli suo dilecto. magistro Petro filio Heem. bano Bulgarie presentetur.

Eredetije papíron, zárlatán pecséttel.

VII.

Visegrád, 1369. szept. 19.

Lajos király tudatja Himfi Benedek bánnal, hogy István kalocsai érseknek — a ki Bodony városa és kerülete átengedése ügyében indul hozzá — mindenben hitelt adjon.

Lodovicus dei gratia rex Ungarie.

Vir magnifice fidelis et dilecte! Noveritis, quod nos de fide et fidelitatis constantia venerabilis patris domini Stephani archiepiscopi Colocensis fiduciam optinentes indubiam, ipsum nostra intentione, voluntate et mente plenarie informatum, ad te duximus destinandum, cuius verbis et dictis pro parte nostri tibi enarrandis, fidem debeas adhibere creditivam, et omnia, que idem dominus archiepiscopus tam in facto resignationis civitatis Bydiniensis et eius districtus, quam etiam super aliis negotiis tecum tractandis disposuerit, firmaverit et ultimate diffiniverit, ita rata et grata habere debeatis, ac si ipse dispositiones et resignationes et ordinationes per nos propria in persona disposita et firmata extitissent; et aliud facere non ausurus. Datum in Visegrád, feria quarta proxima post octavas Nativitatis beate virginis.

Kívül: Fideli suo magnifico viro domino Benedicto bano regni Bulgarie.

Eredetiye papiron, zárlatán pecsét nyomaival, melynek helyén e szavak olvashatók: *Relatio ducis.*

VIII.

1369.¹⁾

A sebesi kerület kenézeinek folyamodása Himfi Benedek bánhoz, hogy pusztulásokra való tekintettel a rájuk újabban kivetett 300 frtot engedje el nekik.

Domine bane! Notificamus vestre dominationi, ut nos vestram magnificentiam cum supremo desiderio expectavimus ob hoc, ut nostras necessitates vestre magnitudini post dominum explicare atque manifestare valeamus: preterea vestram magnificentiam in presenti registro humili cum supplicatione exposcimus, ut nostram querimoniam vobis in hac parte porrectam benivole exaudire digneris, quia post dominum celi et dominum regem nulli ali nostras necessitates edicere valemus nisi vestre magnificentie; quasquidem necessitates nostras si secundum ordinem in presenti registro insereremus, longum esset enarrare per singula et vestre magnitudini audire tediosum; sed aliqua pre-

¹⁾ Kelte hiányzik, de mindenesetre a Lajk-féle háború után, tehát 1369 szeptember hava körül kelet.

cupua et capitalia vestre magnificentie bene nota enarramus, que nos iam in maximam paupertatem et inopiam de die in diem omnino deduxerunt. Prima autem nostra necessitas tunc cepit esse, quum dominus noster rex in regnum Bulgarie intravit et nos singuli singulariter cum rebus nostris pariter et personis in ipsum exercitum ivimus et domino nostro regi hospitalitatem prebuimus; post hec dominus noster rex banatum dicti regni metavit et tradidit magnifico viro Dionysio voyvade Transsilvano et fratri suo Emerico bano, et ipsi Budinium intraverunt et nos omnes cum eisdem similiter ad Budinium more exercituantium intravimus. Tandem dominus Dionysius voyvada veniens adduxit secum imperatorem Grecorum, quibus per preceptum domini nostri regis tantam hospitalitatem prebuimus, quod cum tantis expensis dominum nostrum regem delicare valuissemus. Interim eodem tempore ibernico dominus noster rex cum eodem caesare venit, quibus tandem tantam hospitalitatem fecimus, quod tante pecunie in hospitalitatem solummodo super nos currerunt, de quibus adhuc nullum denarium solvere valuimus; videlicet ducenti et LXVIII floreni sunt in numero super civitatenses solummodo, et de districtu eiusdem centum et L floreni insoluti existunt; insuper ab illa hora incipiendo annuatim bis ad minus ad exercitum ivimus et absque hoc expensas exercitiales dedimus. Tandem et ultimo dominus rex contra infideles suos Transalpinos exercitum restauravit et nos ab illa hora incipiendo qua illa discordia extitit mota, in montibus alpium semper ad minus ducentos homines propter illorum die ac nocte usque ad iemem conservavimus; insuper nos cum quingentis hominibus collectis melioribus similiter usque ad reversionem domini nostri regis ibi in Mihald mansimus, ac expensas exercitiales dedimus iuxta preceptum vestre dominationis; necnon domino regi et etiam vestre magnitudini hospitalitatem prebuimus, de quibus communitati nullum denarium resolvere valuimus. Preterea per exercitum eiusdem domini nostri regis in tantum devastati sumus, quod omnes nostros ortos et curias ac alia edificia, in qua habitatio homini non existerat, penitus et omnino conbuserunt, fenum nostrum et alia utilia in domo nostra existentia mediante eorum potentia a nobis abstulerunt, propter quod pecora fame mortua sunt et nos ipsimet in penuria maxima existimus. Nunc autem vestra magnificentia trecentos florenos super nos, scilicet provinciam et civitatem postulat, quos nos nulla ratione nunc dare valemus, nam sicut aliis temporibus dedimus, sic et nunc daremus animo gratanti, prout conveniret dare vestre dominationi, sed per tot necessitates summpere agravati nullatenus dare valemus. Igitur vestram precamur dominationem humotenus provoluti, quod

ista vice nobis parcatis et premissos florenos super nos exigi non faciatis.

Hec universitas kenezororum et aliorum olachorum de districtu Sebes, item cives et universi divites et pauperes de civitate eiusdem fideles vestri.

Eredetije (vagy egykorú másolata?) papiron; pecsétnek nincs nyoma rajta.

IX.

Dömös, 1372. május 22.

Lajos király levele Himfi Benedek temesi ispánhoz, hogy Új-Orsova építését ne kezdje meg, vagy ha megkezdte volna, hagyja félbe, mert arra nézve a királyi tanács elhatározásával akar intézkedni; az anyagszereket azonban gyűjtse össze. Egyúttal meghívja a német császárral június 20-án Trencsénben történendő találkozására.

Lodovicus dei gratia rex Hungarie, Polonie. Dalmatie etc.

Fidelitati vestre mandamus, quatenus constructionem castri nostri novi in Orsva fiendi nullatenus inchoetis, vel si iam inchoassetis, tunc obmittatis, quia hoc cum consilio et deliberatione baronum nostrorum facere intendimus. Sed ligna, cementum et lapides ad locum dicti castri sagacius et sollertius quam hucusque fecistis, faciatis deferri. ut ex abrupto et celeriter opus dicti castri perficere possimus. Ceterum sciatis quod nos die dominico proximo ante festum Nativitatis beati Johannis Baptiste nunc affuturum¹⁾ colloquium in Trinchinio cum imperatore habebimus. ad quod colloquium et diem ad nos in dictum Trinchinium modis omnibus veniatis. Datum in Damas. sabbato proximo post festum Pentecostes.

Kívül: Fideli suo magistro Benedicto filio Pauli filii Heem comiti Temeşiensis.

Eredetije papiron. zárlatán rányomott pecséttel.

X.

1371—1372.

Az orsovai vár építéséhez berendelt munkások lajstroma.

Nota quod numerus hominum in fossato castri Vrsue laborantium inferius hoc modo continetur.

Item Karapch XVIII homines destinavit.

Item filii Dan de Doboz XVI homines transmiserunt.

Item Johannes filius Marchii de Dolch VI homines destinavit.

Item Petrus de Iuand I hominem destinavit.

¹⁾ 1372. jun. 20.

- Item de Sarad VII homines venerunt.
 Item de Kaka Paulus de Lyzkou II homines destinavit.
 Item Johannes filius Philippi de Budun I hominem destinavit.
 Item Dominicus filius Desew de Bykamezeu III homines
 destinavit.
 Item idem Dominicus filius Desew de Voswar I hominem
 destinavit.
 Item Nicolaus filius Dominici de Fanchlaka VI homines
 destinavit.
 Item Dominicus filius Johannis de Bykutha IIII homines
 destinavit.
 Item Nicolaus filius Monis I hominem de Hergoya destinavit.
 Item Johannes filius Nexe de libera villa de districtu Beld
 VI homines destinavit.
 Item de districtu Sebes LXXX homines venerunt.
 Item de civitate eiusdem XIII homines venerunt.
 Item de Karan VI homines venerunt, tamen VII venire
 debuissent. sed I obmiserunt.
 Item Dionysius filius Pauli et Georgius nepos archiepiscopi
 II homines destinaverunt.
 Item Blasius de Chorna I destinavit.
 Item Johannes filius Gregorii de Sormuld II destinavit.
 Item Nicolaus et Thomas Pythyr dicti II destinavit de
 villa Adriani.
 Item (Lucas) Elekus filius Luche de Poltua II destinavit.
 Item Johannes filius Nicolai et Stephanus de Chaba II
 destinarunt.
 Item de civitate Hudus VI homines venerunt.
 Item de districtu eiusdem de Belebur I venit.
 Item Ladislaus filius Galli de Wyoduar X homines destinavit.
 Item de civitate Lugas IX homines sunt destinati.
 Item Dominicus kenezius de Zynazeg I hominem destinavit.
 Item Johannes filius Nexe de kenezyatú suo Purhuna vocato
 I hominem destinavit.
 Item Stanislaus de Honorych I destinavit.
 Item Dragamyr de Wyzag I destinavit.
 Item Bana kenezius de Chinka I destinavit.
 Item Roman kenezius de Hudus I destinavit.
 Item Thopsa kenezius de Zaldubag I destinavit.
 Item Balk kenezius de Mylas I destinavit.
 Item Karachon kenezius de Zepmezeu I destinavit.
 Item Juga et Thamerius kenezii III homines destinati sunt.
 Item Paulus filius Zyn II homines destinavit.
 Item de Saasvar III homines sunt destinati.

Item de Popd II homines sunt destinati.

Item Paulus filius Stephani de Chemey I destinavit.

Item Stephanus filius Pauli bani de Nemethy I destinavit.

Item Anthonius filius Thegunie I destinavit.

Item Paulus de Kaach de Hurugzeg VII homines destinavit.

Item Ladislaus filius Galli de Athad II homines destinavit.

Item Georgius de Gyrug I destinavit.

Item Johannes filius Nexe de Chaba, de Thonay, de Kapulna

III homines destinavit.

Item Cosmas kenezius de Vlasag I destinavit.

Item Chinkaz kenezius de Zaldubag I destinavit.

Item Luchas de Zaldubag I destinavit.

Item de Yeneu VI homines sunt destinati.

Item Nicolaus filius Garadych de Gereblies I destinavit.

Item de districtu Chery XVIII homines sunt destinati.

Item de civitate eiusdem VIII homines sunt destinati.

Item de Ohhad X homines sunt destinati.

Item Nexe filius Kopach de Zederies I destinavit.

Item Voyn de dicta Zederies I destinavit.

Item Petrus filius Guden de Sonasdya II homines destinavit.

Item Stan kenezius de Neurinche I hominem destinavit.

Item Radul kenezius filius Scosac de Bynus III homines destinavit.

Item Stan de Zekus I destinavit.

Item Juan Ruphus de Zekus I destinavit.

Item Laal de eadem Zekus I destinavit.

Item Onpsa de eadem Zekus I destinavit.

Item Luchas kenezius de Huduspataka I destinavit.

Item (Filysk) Files kenezius de Syrkech II homines destinavit.

Item Johannes filius Draguta de Vyzag I destinavit.

Item magister Petrus de Machedonia VI homines destinavit.

Item Petrus kenezius de Boldur II homines destinavit.

Eredeti jegyzék, papiron. — Meglehet, hogy a benne felsorolt munkások már 1371-re voltak berendelve máj. 22-ike előtt.

XI.

Gerencsér, 1373. jan. 22.

Lajos király levele Chuz János volt tengermelléki, Himfi Benedek volt bulgár bánhoz, ez idő szerint temesi ispánhoz, Petőfia Miklóshoz és többekhez, kik Carrara Ferencz érdekében vitézkedtek, melyben híreket kér s meghagyja nekik, hogy ha Chuz János nem jöhet, Himfi Benedeket küldjék hozzá.

Lodovicus dei gratia rex Ungarie, Polonie, Dalmatie etc.

Fideles nostri dilecti! Quia nos de novis et circumstantiis illarum partium volumus certitudinaliter informari, ideo fidelitati

vestre damus in mandatis, quatenus statim receptis presentibus, magistrum Johannem dictum Chuz condam banum ad nos transmittatis. Si autem debilitate, quod absit, preventus, venire non posset, extunc magistrum Benedictum filium Heem condam banum ad nostram maiestatem remittatis, qui de novis circumstantiis et dependentiis negotiorum ipsarum partium nos possit realiter informare; ita tamen, quod gentem suam ille qui ad nos est venturus, ibidem derelinquat. Ceterum volumus et presentibus vobis committimus, ut interim quousque aliud nostrum mandatum receperitis, de subsidio domini Paduani vos non amoveatis, sed medio tempore ibidem stetis nobis servituri. De intentione autem nostra vos Ladislaus parvus aule nostre familiaris latius informabit. Datum in Gerencher, in festo beati Vincentii martyris.

Kívül: Fidelibus nostris magnificis viris Johanni Chuz condam bano maritimo, Benedicto filio Pauli filii Heem condam bano Bulgarorum comiti Temesiensi agazonum nostrorum magistro, Georgio et Nicolao filio Petew.

Eredetije több helyen elmállott papiron, zárlatán vörös viaszba nyomott pecséttel. — Vincze napját jan. 22-re teszzük, követvén Knauz nézetét, a ki a sok Vincze nap közül a jan. 22-ikét fogadja el kétes esetekben. A kelet évét 1373-ra tettük, mert Carrarai Ferencz megsegélése érdekében 1372-ben máj. 5-ike után küldettek segítő hadak Trevisoba s a béke 1373 decz. 23-án jött létre.

XII.

Visegrád, 1373. márcz. 22.

Laczkfi Imre nádor »igaz atyafi« levele Himfi Benedek bánhoz, melyben köszönetét jelenti.

De eo, quia vestras promissiones nobis factas et assumptas fraternali dilectione nobis effectualiter per vos inpendisse, per quamplures literas *Stephani filii voyvode* fratris et famulorum nostrorum cum eodem existentium exstitimus informati, vestre fraternitati gratiarum referimus actiones, petentes vestram fraternitatem, quatenus quicquid honoris et boni nobis fecistis, adhuc eadem affectione usque finem faciatis, et fratrem ac familiares nostros, quos confidenter vobis committimus, vestris consilio et auxilio promovere in eorum servitiis procuretis. Nos autem re vera cum fratribus nostris toto nostro posse ad vestri et fratrum vestrorum honoris promotionem ubique promptos efferimus et paratos. Datum in Vissegrad, feria tertia proxima post dominicam Oculi.

Emericus palatinus vester verus frater.

Kívül: Magnifico viro domino Benedicto bano. fratri nostro karissimo.

Eredetije papiron, zárlatán pecsét nyomaival. — Laczkfi Imre nádor ebben a levélben testvérét, Laczkfi István vajdát említvén, a ki Itáliában vitézkedett, a kelet éve 1373-ra teendő.

XIII.

Buda, 1373. márcz. 23.

Lajos király sürgős rendelete Himfi Benedek temesi ispán feleségéhez, hogy Orsova várát lássa el elegendő élelemmel.

Lodovicus dei gratia rex Hungarie. Polonie. Dalmatie etc. Nobilitati tue committimus, quatenus fruges ad castrum nostrum Orsua, ubicunque invenire poteris, sufficienter transmittas. et aliud non factura. Datum Bude, in die medie Quadragesime.

Kívül: Nobili domine consorti magistri Benedicti condam bani, comitis Temesiensis.

Eredetije papiron, zárlatán a pecsét töredékeivel, melyek alatt a »*relatio palatini*« szavak olvashatók. — Himfi Benedek ekkor még útban lehetett Itáliából haza felé.

XIV.

Zólyom, 1374. jul. 6.

Lajos király levele Himfi Benedek volt temesi ispánhoz, melyben tudatja vele, hogy Lajk havasalföldi vajdától a levelében megnevezett oláhok menekültek hozzá, s meghagyja neki, hogy mennél előbb jőjjön fel, megmondandó, mit határozzon ez ügyben. Kérdezi tőle továbbá, hova küldjön hintót egy asszony-rokonáért, a kit udvarában akar tartani.

Lodovicus dei gratia rex Hungarie, Polonie, Dalmatie etc.

Fidelis noster dilecte! Noveritis quod de terra Transalpina a Laykone voyvoda fugientes ad nos venerunt quidam volachi, videlicet *Stoykan* filius *Dragmerii* filii *Voyna de Laysta*, *Danchul* germanus condam *comitis Neeg*, *Woyk* filius *Raduzlu* et *Selibor familiaris specialis Laykonis* voyvode, et sunt modo hic in *Zolio*. quos adhuc ad conspectum nostrum venire non permisimus; unde requirimus vestram fidelitatem vobis committentes, quatenus expeditis nostris negotiis vobis notis, statim ad nos cum paucis veniatis quantocitius venire potestis, informaturi nos de eo. quid eis respondeamus. aut si eos retinere debeamus; vel si Layk voyvoda nobis inproperabit, quomodo nos in hac parte expdiamus. aut quid eis dare debeamus; nam multi rumores ex parte Laykonis voyvode et Turkorum, quos dicunt esse confederatos, nobis proferuntur. Assertur etiam quod Layk voyvoda esset in *Nykapol*

constitutus. De quibus omnibus premissis studeatis certitudinaliter experiri, et vestrum ad nos accessum continuatis gressibus accelerare, relinquendo alia negotia nostra fratribus vestris. Preterea scire vos facimus, quod nos de quadam nobili domina annosa cognata vestra, quam in domo nostra habere vellemus, vobis mentionem feceramus; unde significetis nobis, si ipsa domina vult stare in domo nostra, nam post ipsam currum pendentem tran mittere volumus, dummodo sciamus quo ipsum currum destinare. Datum in Zolio, in octava festi beatorum Petri et Pauli apostolorum.

Kivül: Fideli nostro dilecto magistro Benedicto filio Pauli filii Heem condam bano, comiti Temesiensi.

Eredetiye papiron, zárlatán pecsét nyomaival. — A keletet nemcsak azért tettük 1374 júl. 6-ikára, mert Lajos király ez évben egy másik levelét jun. 4-én keltezi Zólyomból, hanem azért is, mert az oláh vajdának ekkor támadtak bizonyos surlólásai alattvalóival.

ADATOK NÁDASDY FERENCZ ORSZAGBIRÓ ÉLETÉHEZ.

Azt hiszszük, előbb-utóbb rákerül a sor Nádasdy Ferencz országbíró életének megírására is; ezért az alábbi, részben teljesen ismeretlen, részben csak kevéssé ismert adatok közlésével talán jó szolgálatot teszünk a megírandó történeti életrajz szerzőjének.

I.

Homály borítja még Nádasdy születésének évét is. Pauler szerint¹⁾ korára nézve döntő egy levele a titkos levéltárban, mely szerint Vas vármegye főispánjává 1633-ban, *nyolcz éves korában* nevezték ki. E szerint tehát 1625-ben született volna. — Schönherr Gyula Nádasdyt végrendelete megírásakor, 1663-ban, harminczkilenc évesnek tartja,²⁾ s így születése 1624-re esnék. — A *Budapesti Hírlap* egyik tárczaírója pedig, szintén eredeti források nyomán, úgy tudja, hogy Nádasdy 1635 április 13-án, *tizenkét éves korában* tartotta főispáni székfoglalóját.³⁾ Ez 1623-nak felelne meg. — Kazy⁴⁾ 1622 mellett, Ipolyi⁵⁾ 1621 mellett kardoskodik. — Az új, s valószínűleg leghitelesebb adat Kazynak ad igazat. Ugyanis Nádasdynak lékai szép síremlékén azt olvassuk,⁶⁾ hogy a szerencsétlen országbíró, halálakor (1671) negyvenkilenc éves (aetatis annorum XLIX) volt, s így övéinek tudomása szerint is 1622-ben született.

A sienai egyetem *Natio germanica*-jának 1642 jul. 1-én kelt bizonyítványa és útlevele Nádasdy Ferencz részére,⁷⁾ úgy-

¹⁾ Wesselényi Ferencz nádor és társainak összeesküvése, I. 29. l.

²⁾ *Történelmi Tár*, 1888. 176. l.

³⁾ B. H. 1884. 333. sz. Egy 12 éves főispán.

⁴⁾ *Hist. Regni Hung.* II. 125.

⁵⁾ Bedegi Nyáry Krisztina, 111. l. (M. Tört. Életr. III. évf.)

⁶⁾ *Farkas Sándor*: Csepreg mv. története, 332. l.

⁷⁾ Bécsi cs. és kir. udv. levéltár.

szintén 1643 nov. 25-én végbement áttérésének körülményei, valamint 1644 febr. 6-án történt házassága, mind a korábbi születési év mellett látszanak bizonyítani.

II.

Nádasdy nem hiába volt Magyarország Croesusa, értett a »szerzés« mesteriségéhez, s meg kell vallani, e részben nem is igen válogatta az eszközöket.

Ipának, Esterházy Miklós nádornak halála (1645) után először a nádor unokájának, a dúsgazdag Esterházy Orsikának tótorságát igyekezett megszerezni.¹⁾ Mikor ez részben sikerült, még nagyobbat gondolt, s mint a bécsi közös pénzügyi levéltár adatai mutatják, ismételve is rá-ráigért Kismarton zálogos summájára, még pedig először 10,000, majd 25,000 forintot,²⁾ s részére már az adománylevél kiállítását is elrendelték.³⁾ Ilyetén viselkedése következtében Esterházy László csak 65,000 forint »auctio« megadásával tudta a szép dominiumot családja számára véglegesen biztosítani.⁴⁾

Több szerencséje volt a szarvkői uradalommal. Mikor 1647 szept. 26-án a magyar királyi biztosok visszacsatolták Magyarországhoz a kismartoni uradalmat s folytatólagosan a többi rég elzálogosított határszéli birtokot is, — »protestantibus solemnissime commissariis austriacis« — Nádasdy Ferencz sietett régi jogait érvényesíteni s azon melegeben rátette kezét Szarvkőre, habár kissé erőszakosan is.

Már 1638-ban kezdette, mint az egykori Kanizsai javak örököse, ezen határmenti uradalmat visszakövetelni. Szarvkőt ugyanis a Kanizsai család 1457-ben kénytelen-kelletlen elzálogosította a határszélen elhatalmasodott osztrák hercegeknek.⁵⁾ Ezek kegyéből 1457-től 1486-ig Pottendorfi György, 1486-tól 1504-ig Graffneck Ulrik, 1504-től 1561-ig a svábországi Veitek, 1561-től 1582-ig a velők földi Pichlerék, ezentúl pedig a derék Stotzingenek uraskodtak Szarvkő vára javaiban.⁶⁾

A szóban forgó időben (1647) a Seibersdorfon székelő

¹⁾ *Merényi Lajos*: Herceg Esterházy Pál nádor, 80—83. II. (M. Tört. Életr. XI. évf.)

²⁾ Hung. Registr. ad annum 1645. XI. 2. pag. 490. 495. 498. 499.

³⁾ U. o. Ad annum 1646. VI. 28. pag. 533. 590.

⁴⁾ *Merényi* id. m. 77—78. II — Megjegyezzük, hogy a bécsi közös pénzügyi levéltár adatai szerint (Lit. E. Fasc. 12. pag. 634.) Esterházy László felülfizetése (1648. IX. 30.) 50,000 forintot tett ki. Ugy látszik, az utolsó pillanatban is »hajtotta« még valaki.

⁵⁾ *Nagy Imre*: Sopron vm. tört. Oklevéltár II. 396. I.

⁶⁾ Bécsi cs. és kir. közös pénzügyi levéltár: Fasc. H.

Stotzingen János Rudolf volt Szarvkő földesura, kinek Nádasdy a 400 arany zálogos summát föl is ajánlotta. De mert Stotzingen báró vonakodott azt elfogadni, Nádasdynak, alighanem Pottendorf várából kiküldött fegyveresei, a mondott napon nagy hatalmasul rácsaptak Szarvkőre s a jölelkű bárót egyszerűen kitették a birtokból. Stotzingen ekkor a bécsi udvarhoz folyamodott oltalomért és segítségért, a honnan azután okt. 16-án keményen ráírtak a hatalmaskodó magyar grófra. »Mi jut eszébe, — mondja a leirat — hogy egy százezer forintos birtokot 400 aranyért akar lefoglalni. Ha van hozzá joga, keresse azt pör útján.« — Ugyanezen ügyből kifolyólag Gonzaga örgróf, a Bécs-városi guardia főnöke, okt. 27-én parancsot kapott, hogy — ha szükség lenne rá — néhány száz gárdistával védelmezze meg Stotzingen bárót Nádasdy ellen.¹⁾

Igy kerültek azután a felek a vasvári káptalan elé, hol is — mint már ismeretes — 1650-ben jun. 3-án akkép egyeztek meg, hogy Nádasdy az erőszakosan elfoglalt uradalomért 140,000 forintot fizet.²⁾

III.

Ez időtájt Nádasdy hosszasan betegeskedett. Az emberek már lassu mérgezésről suttoztak. Ez a betegség vitte a grófot a híres loretói templom és kolostor megépítésére.

A gróf 1657-ben máj. 12-én Pottendorfban kelt levelében ekkép beszél el a dolgot: »Midőn (1650) szept. 16-án — írja — sárvári kastélyomban régi veszedelmes bajom újra erőt vett rajtam, e napon este felé, szerelmes hitestársammal, Esterházy Anna Juliannával egyetemben, térdenállva, a szomorúak és elhagyatottak vigasztalójához fordultam, buzgó áhitattal esedezvén, ha ugyan lelkem üdvösségére szolgálna, eszközölje ki szerelmes Fianál fölgyógyulásomat. Benne helyezett erős bizalmam jeléül egyúttal megfogadtam, hogy szarvkői uradalmamnak Loretó nevű helyén, a bold. Szűz szeplőtelen fogantatásának tiszteletére, a szervita papoknak templomot építtetek.«³⁾

Nádasdy erre hamar meggyógyult. s már 1651-ben jul.

¹⁾ Bécsi cs. és kir. állami levéltár: 94. sz. »Die niederöst. Grenze gegen Ungarn« cz. kézirat.

²⁾ U. o. — V. ö. *Tört. Tár.* 1887. 726. l.

³⁾ E levél eredetije és másolata, kívül 1649 felirással, megvan az Orsz. Levéltárban: Acta Servit. Fasc. F. nr. 2. — Továbbá Hevenessy gyűjteményében: XXIX. köt. 317 s köv. ll. — Nyomtatásban legelőször közölte az 1667-ben megjelent *Servitus Mariana seu Hist. Ord. Servit B. M. V.* 360—361. ll. De itt a levél nincs keltezve.

2-án nagy ünnepélyesen le is tették a fogadalmi templom alapkövét. Építése, a kolostoréval együtt, kerek nyolcz esztendeig tartott. Az utóbbinak építését 1655-ben *Carlo Marthin Cazlon* építőmester vállalta el 5000 forintért. A szintén kikötött áldomás pedig 50 akó borból, 120 mérő gabonából, két hizlalt sertésből és egy mázsa zsírból állott.¹⁾ Természetesen az építőanyagról, annak szállításáról, napszámosokról stb. maga a kegyúr gondoskodott.

Az 1659 évi jul. 2-án és annak nyolczada alatt végbement három országra szóló templomszentelésről az imént idézett források a többi között ezeket mondják el: Az egyházfejedelmek közül jelen voltak Karaffa Károly biboros, az apostoli szentszék bécsi követe, Lippay primás, Szelepcsényi kancellár, Széchenyi győri, Pálffy Tamás váczai, Szentgyörgyi Ferencz erdélyi és Thun János bécsujhelyi megyés püspökök; továbbá Jurievicz Péter szerémi, Tolnay Ferencz szendrői, Hédervary János skopiai és Szenttamassy Máté korbaviai vál. püspökök: Marcheti apát, a hetruriai nagyhercezség residense; Borkovicz Márton, a pálosok generálisa; Rupert, a bécsujhelyi ciszterczták praelatusa; Jongelinus Gáspár cysersthali apát. Ezekon kívül tizenöt szerzetes háznak képviselői és világi lelkészek igen nagy számmal.

A világi főurak közül, Nádasdy hozzátartozóin kívül, részt vettek az ünnepélyen: Esterházy Pál, Illésházy György és Erdődy György főispánok; Csáky Ferencz, Zichy István, Cziráky Adám, Csáky Péter, Megyeri Zsigmond, és II. Rákóczy György erdélyi fejedelem képviselőiben Lippay György; továbbá számos köznemes, tengernyi nép, úgy hogy számuk elérte a húszezeret. Ezek közül az egész nyolczad alatt nyolcz-ezeren járultak a szentségekhez.

Az Országos Levéltárban őrzött adatok érdekes világot vetnek Nádasdy alapítványára is. Az országbíró 1656 máj. 5-én kelt alapító levelében tizenkét szerzetes eltartására, továbbá évi 365 s havonkénti két kis misére, valamint egy ünnepélyes évfordulati gyászmisére, végül a két Nádasdy oltár és a nagy kriptá örökös tulajdonjogáért, ígér a szervitáknak, a már ügyis élvezett jogokon kívül: 500 frtot készpénzben, 50 pozsonyi vagy budai mérő gabonát, 50 akó bort - mindaddig, míg maga vagy utódai a megfelelő alapítványi tőkét le nem fizetik.

Ezen alapítványt a szerviták főhatósága Innsbruckban 1656 jul. 4-én elfogadta, Széchenyi győri püspök Pozsonyban 1659 szept. 12-én megerősítette, azonképen helybenhagyta

¹⁾ Orsz. Levéltár: Acta Servit. Fasc. F. nr. 4.

azt Lipót király is, szintén Pozsonyban, ugyanazon évi szept. 27-én.¹⁾

Nádasdy, Bécsben 1664 márcz. 25-én kiállított okiratával az eredeti alapítványt megváltoztatta. Évi tartozását 618 frtban állapítja meg, még pedig ilyenforma számítással: készpénz 500 frt; 50 mérő gabona 50 frt; 50 akó bor szintén 50 frt; az elődjétől elvállalt Loósi Erzsébet-féle örök lámpára szóló 300 frtos alapítványnak évi kamata 18 frt. Ezen összegek szerint, a megfelelő *hatos* kamattal számított alaptólke 10,300 frtra rúgott.

Azonban ezt az épenséggel nem nobilis számítást sem vehetjük egészen »készpénz« gyanánt. Nádasdy ugyanis ezen alapítványi összeg fejében nagyobbbrészt ingatlanokat engedett át a szervitáknak. Még pedig: két szentgyörgyi, egy kismartoni, két nagy-hűfleini, két szárazvámi, összesen hét szőlőt, 6296 frt értékben. A többi 4004 forintról azt ígérte, hogy később bocsátja majd rendelkezésükre. Ezt a *commutatio*t Lipót király is jóváhagyta Bécsben. 1665 febr. 11-én.

Am Nádasdy a hátralékos 4004 frtot sem fizette ki készpénzül, hanem e helyett megengedte, hogy a szerviták saját termésű boraikból Loretóban 2600 ausztriai akót mérhessenek ki, minden akó után -- különben az uradalmat illető -- 1 frt 54 kr nyereséget számítva. Ezt az átengedett nyereséget azután számítsák be tőketörlesztésnek. — Ez a lassu törlesztés a Nádasdy javaknak 1671-ben történt lefoglalásáig 2210 frt 54 kr-ra ment; maradt tehát még fizetetlenül az alapítványi tőkéből 1793 frt 6 kr. — Ezt Lipót király parancsára a magyar kamara a végkielégítésért folyamodó szervitáknak ki is fizette.

Ennek a hosszadalmas csere-berének a szerzetesek nem kis kárát vallották; különösen ha még tekintetbe vesszük azt is, hogy a kismartoni és fraknói uradalom becsüsei a Nádasdy által 6296 frtban átengedett szőlőket csak 3400 frtra, tehát 2896 frttal kevesebbre becsülték. Sőt mikor néhány év múlva, még Nádasdy életében, a szőlők eladására került a sor, még a második becsün is jóval alúl kellett azokon túladni. A szőlők eladásába maga Nádasdy is beleegyezett. 1669 aug. 20-án, valamint a megyés püspök is; csak azt kötik ki mind a ketten, hogy a szőlőkért befolyó összegeket tőkésítsék.²⁾

Nádasdy a vimpassingi minorita kolostor alapítványi terhein is igyekezett könnyíteni, még pedig a következőképen:

¹⁾ Orsz. Levéltár: Acta Servit. Fasc. D. — Urbarium (Fasc. U.) 57—61. ll.

²⁾ U. o. Urbarium.

A minoritáknak járt az uradalom részéről minden évben 300 frt készpénz, 5 mérő árpa és ugyanannyi mérő köles. 1667-ben azonban Nádasdy a konventtel, egyelőre három évre, akkép szerződött, hogy a felsorolt fizetések helyett átengedi a szerzeteseknek a vimpassingi uradalmi vám jövedelmét. A szerződéshez mellékelt fölötté érdekes lajstromból megismerjük az akkoriban szokásos és az uraság részéről megállapított összes vámtételeket.¹⁾

A minoritáknak — szintén a plebánia levéltárában őrzött számadó könyveik szerint, az ekkép kibérelt urasági vám, havonkint, átlagos számítással, mintegy 40 frtnyi jövedelmet hozott. Minthogy azonban ők maguk gondoskodtak a vámszedésről, nyereségük valami sok nem lehetett. Mindazonáltal a cserével, úgy látszik, meg voltak elégedve, mert a három év leteltével megújították a szerződést, s a vám azontúl is, egész 1773-ig kezükön maradt.

IV.

Nádasdy, mint afféle tudnivágyó ember, még az akkori zürzavaros időkben is szerette az utazást, s kortársai előtt ország-világ látott férfitü hírében állott. 1642-iki olasz útját már említettük. Ismeretes 1665-iki római zarándoklata is, melyet Zichy István, Bezerédj Zsigmond és más urak társaságában tett meg.²⁾ Volt a pápánál, VII. Sándornál is kihallgatáson, kitől különféle ereklyéket kapott ez alkalommal, melyekből hazaérkezte után a loretoi szervitáknak is juttatott. Az ezen ereklyék valódiságát igazoló okirat — Nádasdytól hitelesített és bevezetéssel ellátott másolatban — megvan a loretoi plebánia levéltárában.

E két út közé esik Nádasdynak eddig egészen ismeretlen németországi utazása. Szerencsés véletlen néhány évvel ezelőtt Esterházy Pál nádornak egyik réges-régen elkallódott kéziratos foliansát játszotta kezünkbe. Ennek első része (1—238. ll.) tartalmazza Esterházy Pálnak, sógora Nádasdy Ferencz társaságában tett és latin nyelven sajátkezűleg leírt 1653-iki németországi útját, melyre azon célból határozták el magokat, hogy IV. Ferdinand német királynak regensburgi koronázásán jelen lehessenek.

Junius 7-ike táján indultak meg Bécsből négy bérkocsin, »quos vocant *Lantkochi*.« Utjuk Szent-Pölten, Melk, Schärding,

¹⁾ Annales Vimpassingenses, 119—127. ll. a vimpassingi plebánia levéltárában.

²⁾ Bezerédj Zsigmond utazási naplója. *Tört. Tár*, 1883. 348 és köv. ll.

Fürstenfeld, Osterhofen, Strasskirchen nevű helyeken keresztül vezetett Regensburgba, melynek minden nevezetességét, egyebek közt Gizela magyar királyné testét is megtekintették. — A koronázás előtt kirándulásokat tettek a felső Palatinatusba: Neumark, Nürnberg, Aldorf városokba. Maga a koronázás jun. 18-án ment végbe. Az ezzel járó ünnepélyek során bennünket az érdekel leginkább, hogy az új király, mindjárt a koronázás után, tizennégy nemes alattvalóját avatta lovaggá, köztük Nádasdy és Esterházy grófokat is. Másnap ebéden voltak a spanyol követnél, négy választó fejedelem társaságában. Összesen nyolcz napig időztek a koronázó városban.

Ezek multával Nussberg, Freising, München és Augsburg nevezetességeit vették szemügyre. München fegyvertárában hét óra hosszant időztek. Egyebütt is a hadi dolgok, templomok és jezsuita tanintézetek érdekelték első sorban a két magyar főurat. — Gänzburgban, egy meg nem nevezett magyar grófné, illetőleg édes atyja kastélyában, több magyar vonatkozású festett képet láttak. Ezek közt volt: Győr, Pápa elveszte és ugyanezeknek visszafoglalása; úgyszintén Esztergom, Vác ostroma »et complures his similes antiquitates.« — Ulmban, hol katolikus voltuk miatt csaknem bajba keveredtek, hajóra szálltak s most egymásután Pilingen, Neuburg, Ingolstadt megtekintésére került a sor. Ez utóbbi városban véletlenül Nádasdy egyik jószágigazgatójának édes anyjával találkoztak.

Jul. 3-án visszaérkeztek Regensburgba. Másnap a császárnál, császárnénál s az új német királynál külön-külön tisztelkedtek, s különösen a két utóbbinál igen nyájas fogadásban részesültek. Még ugyanazon napon ismét hajóra szálltak s megindultak Bécs felé. Több helyen rövid pihenőt tartottak; így Straubingenben, Deggendorfban, hol látták és imádták a maig meglévő csodálatos szent ostyákat. Időztek még Passauban, Melkben s néhány közbeeső kisebb városkában is.

Jul. 10-ike körül érkeztek meg Bécsbe szerencsésen.¹⁾

V.

Nádasdy könyvsajtójára vonatkozólag is találtunk némely apróbb adatokat: de ezekből is kitetszik, hogy a Nádasdyak az ő sajtójukat -- a szerint, a mint épen lakást változtattak — helyről-helyre magokkal vitték; első sorban azon czélból, hogy abban az ujságlapok nélkül szűkölködő hitvitázó világban egy részről a napirenden lévő kérdésekhez, vitákhoz

¹⁾ Kismartoni hercegi rőlevéltár.

nyomatékosan hozzászólhassanak, más részről a szükséges épületes könyvekről is hamarosan gondoskodhassanak.

Ezen könyvsajtó, mint ismeretes, a XVI-ik században Sárvárott, a XVII-iknek elején Keresztúrott, azután pedig Csepregben működött, a hol 1625-től 1643-ig az eddigi adatok szerint tizenkilenc protestáns szellemű könyv látott napvilágot.¹⁾

Az országbíró élete utolsó szakában többnyire Pottendorfban tartózkodott. Hogy ez időben a családi könyvsajtó is itt állott, elárulja a »*Keresztyén Imádságos Könyvecske*« 1669-iki pottendorfi (második) kiadása.²⁾

De a sajtó már jóval előbb kerülhetett Pottendorfba. Ugyanis itt jelent meg 1663—1668-ig *Espanza* latin erkölcs-tanának hat füzete, mint erről az 1787-ben feloszlatott vimpassingi minorita kolostor könyvjegyzékéből értesülünk.³⁾ Mint-hogy Nádasdy pottendorfi tartózkodása már erre az időre is kiterjed, jogosan tehetjük föl, hogy ezek a füzetek is az ő sajtóján nyomattak. Tartalmuk is megerősíthet bennünket ezen föltevésben.

1670-ben Loretóba került az urasági könyvsajtó, valószínűleg a szerviták kedvéért, kik szintén foglalkoztak irodalommal. Épen a mondott esztendőben adták ki a kegyelemhely eredetéről szóló német könyvecskét. Eddig ugyan egyetlenegy példányára sem akadtunk, de a szerviták *Diarium*-jokban (1694. VI. 2.) megjegyzik, hogy »editus 1670 germanice in villa S. Joannis.«⁴⁾ A sajtó e megjegyzés szerint az uradalmi János-majorban állott, melynek úri lakásában Stotzingen báró huzamosabban lakott s Nádasdy is többször tartózkodott. jöllehet csak egy-egy rövid időre. 1656 május 5-én kelt alapító levelét is itt állította ki, a mint ezen keltezés mutatja: *Datum in curia nostra S. Joannis ad Lauretum.*⁵⁾

A másik, ugyancsak 1670-ben Loretóban készült munka: *Rövid és somma szerént való bizonyítása a Lutherista és Calvinista Purgatoriumnak.*⁶⁾ E könyv címlapjáról olvassuk le azt is, hogy Nádasdy loretói sajtóját Strausz Dávid nevű könyvnyomtató kezelte.

A loretói sajtó további sorsáról nem tudunk, mert épen az ezen időbeli naplókat török-tatár elhamvasztotta.

¹⁾ *Farkas Sándor* id. m. 368—372. ll.

²⁾ E mű egy példányát a budapesti egyetemi könyvtár őrzi.

³⁾ A vimpassingi plebánia levéltárában: 92.

⁴⁾ Országos Levéltár: Acta Servit. 263. sz.

⁵⁾ Országos Levéltár: Acta Servit. Fasc. D.

⁶⁾ *Szabó Károly*: Régi magyar könyvtár, I. 1108. sz. — Két példányról van tudomása.

Itt találjuk helyén valónak megemlíteni azt is, hogy Nádasdynak sok köze lehetett a loretói szerviták könyvtárához is. Itt helyezte letétbe ipának azt a kéziratos latin munkáját, mely áttérésének művét szerencsésen befejezte.¹⁾ Megvolt könyvtárunkban a Nádasdy sajtóból kikerült: »*Az római Babylonnak köfurai*« stb. című könyv,²⁾ valamint a pottendorfi »*Keresztyén Imádságos Könyvecske*« is. Ezekon kívül Monoszlainak egy 1589-ben Nagyszombatban megjelent latin műve: a pataki (1658) *Liturgia sacrae coenae*; továbbá az amsterdami (1645) lutheranus magyar biblia³⁾ és még több más magyar vonatkozású tiltott könyv. Mindezek — azt hiszszük — csakis Nádasdy jóvoltából kerülhettek a szervitáknak 1787-ben elkótyavetyélt könyvtárába.

VI.

Az országbíró gyászos végéről is bukkant elő egy-két kiegészítő vonás. — Mikor közeli kivégzéséről megbizonyosodott, vagyonáról, a mennyiben azt — Pauler szavaival élve⁴⁾ — a magáénak hitte, rendelkezett. Tízezer forintot — mint már Pauler is említi — jótékony czélokra szánt, s az ennek hova fordításáról szóló sajtókezüleg írt jegyzéket gyóntató atyjának adta.⁵⁾

Ezen szomorú alkalommal Nádasdy megemlékezett az ő loretói szervitáiról is, és ezek javára írt egy második latin jegyzéket, melyben összeírta a még eszébe jutott adósságokat, azokon kívül, melyeket a másik jegyzékben már elismert.

»A befejezetlen alapítványokat — úgymond — ha már egyszer Istennek lettenek ígérve, be kell fejezni; ha csak, a kiket illet, Isten igazságosságát sérteni nem akarják. Emlékszem pedig a következőkre:

A szervita atyáknak az alapítványi összegből tartozom még vagy 1800 forinttal.

Be kell egészen fejezni a kolostor épületét, a templom elejét és a 12 személyre való kórházat.⁶⁾

¹⁾ *Toldy Ferencz*: Galanthai Esterházy Miklós munkái. Az eredeti kézirat jelenleg a budapesti egyetemi könyvtárban.

²⁾ Orsz. Levéltár: Acta Servit. Fasc. U.

³⁾ Orsz. Levéltár: Acta Servit. Fasc. U.

⁴⁾ Id. m. 330. l.

⁵⁾ Ez a gyóntató P. Rafael a San Francisco sz. Ágoston-r. szerzetes volt. (*Pauler* id. m. 331. l.) Korábbi rendes, saját udvarában tartózkodó gyóntatói közül ismeretesek előttünk: 1649-ből Lytomeritzky László soproni sz. Ferencz-r. guardián; 1653-ból P. Millowes Boldizsár S. J. (Stotzingi plebánia levéltára, Ker. anyak. 1653. okt. 19.)

⁶⁾ Ezen kórházra vonatkozólag 1663-ban készült végrendeletében intézkedik részletesen. *Tört. Tár*, 1888. 185. l.

Köteleztem magamat arra, hogy a Loreto-kápolna oltárára 6 darab ezüst gyertyatartót csináltatok, melyeknek súlya 18 márka.

Meg kell csinálni és föl kell állítani a bécsujhelyi asztalosnál munkában levő főoltárt. Mi lesz a fizetsége, megmutatja a szerződés. A félig megfestett oltárkép Pottendorfban vagyon.

Misékkel is tartozom, de nem tudom mennyivel. Majd megmondják a szerviták.

Szent István király és sz. Judás oltára szintén csak most készülnek a pottendorfi asztalosnál. Ezeket is szépen meg kell csinálni.

A kolostorban el kell készíteni az ablakokat, kályhákat; a kórust is be kell rendezni minden hozzávalóval; a felső oratoriumokat pedig boltozzák be; egyszóval a mi csak hiányzik az épületen, azt meg kell csinálni.«¹⁾

A Nádasdy kívánta szent miséket Lipót király csakugyan elmondatta. Egyébként pedig, mint Pauler művéből tudjuk, egész végrendelkezésének csak egyetlen pontja teljesült, t. i. az a kívánsága, hogy földi hüvelyét minden világi pompa nélkül temessék el.

Bécs régi városházán most is mutogatják azt a helyiséget, hol Nádasdy feje lehullott. Az úgynevezett *Bürgerstube*-ban a kehlheimi kőburkolat egyik helyén ugyanis ez az írás olvasható: »Im J. 1671. apr. 30. ist der Hungarische Rebell Graf Franciscus Nádasdy allda mit dem Schwerte vom Leben zum Tode gerichtet worden.«

A bécsujhelyi városházán egészen másfajta Nádasdy-ereklyét őriztek meg. Midőn az országbírónak pottendorfi ingó-bingó javai kótya-vetyére kerültek, a nevezett városnak gyönyörű, aranynyal és ezüsttel átszőtt értékes zászló jutott, melyet a bécsujhelyiek akkoriban a szabadságharc lobogójának tartottak. Egyik felén kettős kereszt díszlik, ezen körírással: *Gloria crucis. 1667.* — A másik felén lángoló szív, benne a *Mária* név, s köröskörül ezen sóhajtás: *Monstra te esse matrem!*²⁾

1828-ban, mikor Böhém a krónikáját kiadta, e zászlót Bécsujhelyben még mutogatták s a rajta levő hímzést — élő hagyomány vagy írásbeli füljegyzés nyomán-e, nem említ, Nádasdyné keze munkájának tartották; a mi épenséggel

¹⁾ Orsz. Levéltár: Acta Servit. Fasc. F. nr. 1.

²⁾ Böhém: Die Chronik von Wiener-Neustadt, II. 93. 1.

lehetséges is, mert a zászló 1667-ben készült, Nádasdyné pedig csak 1669-ben halt meg.¹⁾

A Nádasdy nevéhez fűződő bécsujhelyi emlékek közé tartozik az Ungargasse-beli egykori *Freihaus* is, mely Nádasdyé volt s alkalmasint még a Kanizsaiak szerezték meg, mert 1478-ban került magyar kézre.

Ebbe a házba Nádasdy 1663-ban ideiglenesen pozsonyi apáczákat telepített, 1665-ben pedig véglegesen kezökre adta. — úgy látszik — ingyen.²⁾

VII.

Végül álljon itt még néhány megjegyzés Nádasdy arczképeiről és egy-két eldugott címereiről.

Ismeretesek a Szilágyi-féle illusztrált kiadványokban (A M. Nemzet Története, M. Tört. Életrajzok) bemutatott Nádasdy arczképek; kettő önálló, kettő pedig az összeesküvők és kivégzettek kisebb alakú csoportjában látható.³⁾

Apponyi Sándor gróf gyűjteményéből a millenniumi kiállításon szintén láttunk kettőt.⁴⁾

Ezekhez járúl még a *Servitus Mariana* 358- és 359-ik lapjai közé illesztett nagy rézmetszetű képmelléklet. Közepén van a loretoi templom és kolostor, jobbról-balról pedig a Nádasdy házaspár mellképe, ezzel az aláírással: »Lauretani in Hungaria Conventus et Ecclesiae Ord. Servorum Bmae M. V. Fundator, Excellentissimus D. Comes Franciscus de Nádasd. Perpetuus Terrae Fogaras Comitatus Castriferrei Supremus Comes etc. Judex Regiae Curiae cum Letissima sua Contorali Dna Comitissa Anna Julianna Esterházi de Galantha.«⁵⁾ Minthogy e munka 1667-ben jelent meg, a kép sem lehet sokkal korábbi, s Nádasdynak bizony már jó öreges formája van rajta.

A pottendorfi kastélyban szent Sebestyént és szent Kata-

¹⁾ Eltemették Lékán, szent Miklós egyházában, okt. 7-én. Teste fölött »Dichéretes Keserves Emlékezetet« tartott: Sennyei István, veszprémi püspök. A 23 nyolczadrét oldalra terjedő halotti beszéd »nyomtatottatott Bécsben, az Akademia könyvnyomatója Hacque János által, 1669 esztendőben.« — Kismartoni hercegi főlevéltár.

²⁾ *Böheim* id. m. II. 77 és 172. l.

³⁾ Az egyik önálló arczkép (*M. Tört. Életr.* XI. évf. Zrínyi Miklós I. köt. 133. l.) Gualdo Priorato munkájából van véve; a többi (*A m. nemzet tört.* VII. köt. 237, 279 és 283. ll.) Ernst Lajos gyűjteményében őrzött példányok után készült.

⁴⁾ Nádasdy Ferencz és Esterházy Julianna arczképe. Rézmetszet. — Nádasdy, Frangepán és Zrínyi kivégzése. 1871. Festett kép.

⁵⁾ »Der Gnadenort Loreto in Ungarn« című mnnkánknek 35 és 40-ik lapjain e kép részletei, 203-ik lapján pedig leírásai találhatók.

lint ábrázoló két faszobor látható. Ezekről azt mondják, hogy a fejek Nádasdynak és feleségének arcképei után készültek. Stössel állítása szerint e szobrok 1867-ben a vár egyik szobájában állottak, de annakelőtte bizonyára a kápolnában voltak elhelyezve. Lipót király a Wesselényi-féle összeesküvés vérbefojtása után is, lajtahegyi vadászatai alkalmával akárhányszor megfordult Pottendorfban. Könnyen elgondolható tehát, miért kellett az említett szobroknak az ottani kápolnából kivándorolniok.

A *Servitus Mariana* főntebb ismertetett képmellékleten van egy kis Nádasdy címér is; olyanforma, mint a milyenre Sopronban, a hajdani János-lovagok templomában bukkantak a nemrég végbement helyreállítás alkalmával. Ez a festett címér — a Nádasdyak ruczája — a góth templomboltozat egyik zárókövét díszíti, hová a XVII-ik század folyamán került, mikor a nevezett templom a Nádasdyak kegyurasága alatt állott.

A loretói, stukko-művekben gazdag templom két Nádasdy-kápolnája szintén címéres; csakhogy e címereket legalább is százados mézsréteg borítja; csak itt-ott tűnnek ki a régi színek alóla.

A Nádasdy házaspár a kápolnák egyikét Szent István király, másikat pedig Judás Tádé apostol tiszteletére szentelte. Az utóbbi mint »patronus caesarum desperatarum« volt Nádasdynak kiváltképen tisztelt védőszentje; a mit azzal is kimutatott, hogy megszerezte sz. Tádénak ezüsből készült életnagyságú szobrát s azt a neki ajánlott oltáron helyezte el.¹⁾ Melyik reménytelennek látszó ügye vitte Nádasdyt e védőszent választására? — eddig ismeretlen.

MOHL ADOLF.

¹⁾ Servitus Mariana. Cap. XIII.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Szeged története. Irta *Reizner János.* Első kötet: A legrégebbről az XVIII. század végéig. — Második kötet: A XVIII. század végétől az 1879 évi árvizig. — Harmadik kötet: Egyházak és hitfelekezetek, hatóság és társadalom, egészségügy, iskolák, közműveltség, közgazdaság. — Negyedik kötet: Oklevéltár. Név- és tárgymutató. — Kiadja Szeged sz. kir. város közönsége. Szeged, 1900. Engel Lajos kny. Nagy 8-r. XI, 398, 1 l., 367, 1 l., 2, 541 l., 2, 650 l. Hasonmásokkal, képmellékletekkel s a szövegbe nyomott számos képpel.

A millennium alkalmából Szeged város közönsége is megíratta monographiáját, s e feladat megoldását Reizner Jánosra ruházta, ki a megbizatásnak meg is felelt, a város történetéről négy hatalmas kötetet bocsátván közre, mely mind egyszerűre, ez év folyamán látott napvilágot.

Reizner János az Alföld történetének egyik legszorgalmasabb bűvára. Rég ideje, hogy különösen Szeged s vidéke történetéhez tesz előtanulmányokat, gyűjt adatokat, s épen ezért mintegy praedestinálva volt arra, hogy a nagy tiszaparti metropolisnak ő legyen a monographusa. A város historiájához tőle telhetőleg elég lelkiismeretes gonddal gyűjtötte össze az adatokat; felbujta és értékesítette a városi levéltár kincseit, kutatót a bécsi levéltárakban, sőt annyira-mennyire felhasználta a budapesti Országos Levéltár némely gyűjteményeit is.

A mű előszavában azt mondja a szerző, hogy egész élete munkásságának eredményét bocsátja itt közre, s összes erejét, tehetségét és minden idejét arra fordította, hogy »szülővárosa dicsőségének a történettudomány csarnokában maradandó oszlopot emeljen.« Ez az egyébiránt nemes, bár kissé bombastikus kifejezett cél mindenestre dicséretre méltó, s valóban, annak az érdekes multnak a felderítése, melylyel Szeged városa dicsekedhetik, ha nem is egy egész emberélet, de kétségkívül évtizedek lankadatlan munkásságát követeli meg. S nekünk,

noha előre kijelentjük, hogy szorgalmas munkássága előtt szívesen kalapot emelünk, mégis úgy tűnik elő, mintha a szerző ezt a munkáját elsiette volna, vagy legalább is szülővárosa történetére nézve nem gyűjtötte volna össze mindazt, a mit körültekintőbb utánjárás mellett még összegyűjthetett volna.

Általában valamely város vagy falu történetéhez, melynek multja a távoli századok homályában vész el, az adatokat összegyűjteni jóval nehezebb feladat, mint pl. valamely uradalom vagy vármegye monographiájához. Sőt többet mondok, egy nagyobb territorium történetéhez nem is lehet minden adatot összeszerezni; de az olyan városi monographiához, a minő Szegedé is, minden apró-cseprő morzsát föl kell szedni, kivált ha levéltárának legnagyobb része az idők viszontagságai közepett veszendőbe ment. S ez azután nemcsak időt, hanem végtelen türelmet is kíván. Megkísérlett, de elegendő okadatokkal nem támogatott combinatiók nem pótolhatják az adatbeli hiányt, viszont egy-egy semmisnek látszó csekély adalék sokszor bonyodalmasaknak mutakozó kérdéseket alkalmas megvilágítani.

Az alábbiak meggyőzhetnek bennünket a felől, hogy Reizner monographiája nem bevégzett mű, s hogy sok tekintetben olyan elnagyolt alkotás, mely kiegészítésekre, helylyelközzel pedig javításokra szorúl.

Szeged város hétszázados multa tekinthet vissza. 1199 óta, a mikor a város először szerepelni kezd, a XVII-ik század végéig, vagyis a török uralkodás megszűntéig, öt század repült el fölötte. A XVIII- és XIX-ik századról el lehet mondani, hogy az a »tegnap« és a »ma« története. Az az öt század, a melynek folyamán Szeged népe hatalmas kulturális missiót teljesít, kétségkívül sokkal érdekesebb és természetesen bevégettebb is, mint az a két század, melyben a mai fejlődés gyökerezik. Reizner monographiája a város történetének nagyobbik részével, vagyis azzal az öt századdal szerfölött mostohán bánik el, úgy hogy sokra becsüljük, ha azt mondjuk, hogy a négy vaskos kötetnek csak mintegy ötödrésze terjeszkedik ki erre a korszakra. A mű négyötöd része Szeged újabbkori — XVIII és XIX-ik századi — történetével foglalkozik, minélfogva a monographia voltaképp csak *a város újabbkori története* címére tarthatna jogot.

Igaz, hogy Szeged régi történetére koránt sincsen annyi adat, mint újabbkori történetére. De alább néhány gyűjteményre magunk is rá fogunk mutatni, a melyet Reizner elmulasztott felhasználni, s a mely épen a régi Szeged multjára tartalmaz sok adatot.

Merőben téves kiindulási pont, a hogyan a szerző Szeged keletkezését elképzeli. Szerinte a város alapítói épen olyan földművelő gazdák voltak, mint a maiak. Azonban e föltevését sem a város legelső szereplése, sem a történelmi adatok nem igazolják.

Mi volt kezdetben Szeged? Felelet: Az erdélyi só lera-kóhelye. A Gellért-legendából ismeretes, hogy már Szent István király korában külön tisztviselők örködték a Maroson leüsztatott só fölött, s a Duna-Tisza közre, valamint a Dunán-túlra nézve is Szeged volt az a végpont, a hol ez az életszükségleti cikk legrövidebb úttal meg volt közelíthető. Minden esetre a Maros-torkolat mellett székeltek legkorábban valamely királyi tisztviselő s intézte innen a sófuvarozás ügyét. Erre az aranybulla is tanubizonyosság. A telep első lakosai tehát kétségkívül fuvarosok voltak; ezek hordták széjjel a királyi udvarba, a püspöki székhelyekre, a monostorokba és az egyes városokba a sót, a hol azután előbb a maguk. Majd idővel többi, otthon maradt társaik kényelmére mindennemű áruczikket szereztek be s szállítottak haza üres szekereiken. Ekként váltak lassanként az egyszerű fuvarosokból hivatásos kereskedők, kik már a legkorábbi időkben is bizonyára szabad járás-keletést biztosító oltalomleveleket eszközöltek ki maguknak első királyainktól. Zsigmond királytól kezdve legnagyobb részben ilyen szabad kereskedést biztosító kiváltságleveleket kapnak Szeged lakosai; így 1389, 1429 és 1574-ben (Oklt. IV. 4, 30, 163.) a szegediek *cum mercibus* (áruczikkékkel) járnak-kelnek; 1422, 1430, 1438-ban (IV. 27, 30, 43.) *mercandi causa* (kereskedés céljából) utaznak; 1409 és 1436-ban a királyi oklevelek szerint egyszerűen *proficiuntur* (utaznak), s végül 1436-ban (IV. 34, 39.) *bona eorum mercimonia* (portékáikat) említik a királyi kiváltságlevelek.

Hogy még a XVI-ik században is a szegediek főfoglalkozása a kereskedés volt, az kitűnik két szegedi polgárnak 1577-ben tett, alább közölt s Reizner előtt ismeretlen nyilatkozatából, mely szerint a szegediek a változott viszonyok miatt a kereskedést abbahagyták s »ki szántásával, ki más étellel él.«

A mohácsi vész előtt afféle tanyás gazdálkodást képzelni, mint a hogy Reizner képzei, merőben tévedés. A város szántás-vetésre alkalmas határa valami nagy nem lehetett; körök-körül sűrűn terültek el egymás mellett a falvak s ezek némelyikének templomromjai még a múlt században láthatók voltak. A szűk határ adja magyarázatát annak is, hogy Szeged polgárai már a XV-ik század elején a Tisza másik partján, Csanád vármegye területén szereznek földbirtokokat.

De kizárja a kiterjedtebb gazdálkodás lehetőségét az a körülmény is, hogy Szeged környékén hajdan rengeteg mocsarak (kiöntések) és homokpusztaságok terültek el, melyek nagyobb méretű földművelésnek elháríthatatlan akadályai voltak.

Nagyon természetes ennél fogva, hogy Reizner a *hospesek* alatt csupa gazdákat ért. Pedig a középkorban a *hospes* szóval a városi polgároknak nem foglalkozását jelölték, hanem egyszerűen azt a jogviszonyt, mely által a saját bírása alatt álló és külön kiváltságokat élvező városi polgár a nemesektől és jobbágyoktól különbözött. A szerző minden áron arra törekszik, hogy a város megalapításának dicsőségét ne merje valahogy valaki idegen jövevényeknek imputálni (s ez az oka, hogy *hospes* anyyi mint: *gazd'uram*), mert szerinte Szeged alapítói tősgyökeres magyarok voltak. (I. 40.) Boldog önámítás, mely az utódot az ősök származásával való kérkedésre készíti. Mit szóljon akkor a hatalmas Róma, melyet szegénylegények alapítottak? De hagyján; térjünk a dologra.

Kövessük nagyjában az első kötet eszmemenetét s álljunk meg itt-ott a szembetűnőbb hibáknál és tévedéseknél.

Az első kötet a legrégebb időtől a XVIII-ik század végéig terjedő korszakot öleli fel. Az első fejezet a honfoglalás korát megelőző archaeologiai adatokat csoportosítja röviden, s tegyük hozzá, sikerülten. Azután a város alapításáról szól s itt felhasználja a dömösi prépostság 1138-iki alapítólevelét is, mint a melyben Szeged körül fekvő számos helység (pl. Győ, Tápé, Zákány, Szer, Dorozsma stb.) van felsorolva; de téved abban, mintha az oklevélbeli *villa Sahtu* alatt (I. 27.) Sártó vagy Sáregyháza volna értendő. A *Sahtu* névalak a Csanád vármegyei *Sajti*-nak (ma *Sajtény*) felel meg, mely a Marosparton feküdt, s melynek név szerint felsorolt sószállító lakosai »per annum sexies redeunt de Ultrasilvanis partibus usque ad forum Sumbuth cum duabus navibus.« A *forum Sumbuth* az Arad vármegyében fekvő s szintén marosparti *Szombathely*, mai nevén *Szabadhely*.

Külön fejezetben van tárgyalva a sóraktár, a kir. kamara és pénzverde. Jóllehet az aranybulla 1318 évi esztergomi másolatának azt a passusát, mely *Scceved*-et és *Zoloch*-ot említi, hasonmásban is bemutatja, mégis a szövegben ez utóbbi helyet Szolnoknak mondja s nem Szalacsnak, mint az már rég meg van állapítva irodalmunkban. II. Endre 1221-iki rendeletéből, hogy a csanádi egyházmegyében vert pénz tizede az esztergomi érseket illeti, szintén nem lehet azt kiolvasni, mintha ez a szegedi pénzverdére vonatkoznék (35. l.), mert Szeged abban az időben nem a csanádi egyházmegyéhez,

hanem a bácsilhoz tartozott. Endre király levele kétségkívül Lippára czéloz, a hol igenis volt akkor pénzverő műhely.

A negyedik fejezet czíme: *A hospitesek, a város első királyságai és az Árpád-házi királyok Szegeden. A hospitesek úgy hangzik nekünk, mint a bírások, matyókok* stb. Nem egészen szabatos módon distingvál a szerző, midőn Szeged hospeseiről beszél; nem Szegednek voltak hospesei, hanem a királynak voltak Szegeden hospesei. (39. l.) Ez egészen más színt ad a dolognak.

A *királyi vár* című fejezetben Szegedet, későbbi időknek megfelelő észjárással, mint a szent korona elidegeníthetetlen tulajdonát tünteti fel. Hogy mennyire volt elidegeníthetetlen, azt megmutatta Zsigmond király, ki alatt a város többször került idegenek kezére. A király a maga hospeseivel tetszése szerint rendelkezhetett. Szolgálhatunk e részben a szerzőnek egy ismeretlen oklevéllel, melyet monographiájában nem használt föl. 1403-ban Nápolyi László király Zarában kelt levelével Pósafi István fiának Györgynek és rokonainak »castrum nostrum regale Zeged vocatum in comitatu Chongradiensi existens« tartozékaival együtt adományozza. Ez érdekes oklevelet a gr. Pestetics család keszthelyi levéltára őrzi, melyet azért is jó lett volna szemügyre venni, minthogy a Szeri Pósafi család levelei, a mely családnak tudvalevőleg sok baja volt a szegediekkel, e levéltárba vannak beolvadva.

Az 54-ik lapon Szeged város birtokszerzéseiről vannak tárgyalva. Itt a szerző Balog Benedek özvegyéről beszél, az Oklevéltárban pedig e nevet Balak Benedeknek írja. A *de Balak* névalak magyarra fordítva helyesen *Balaki*-nak irandó, a mint hogy *Ballagi-tó* ma is van Szeged közelében. Érdekes a másik nemesi család neve is, melytől Szeged városa 1453-ban szintén szerzett birtokrészt a Csanád vármegyei Százegyházán. Ez az oklevél szerint *de Chyrked*: régi átiratokban *Chyrked* alakját is láttam. Csánki ezt (I. 709.) kérdőjellel *Csücsködi*-nek hajlandó értelmezni. Reizner *Csürködi* nevet csinál belőle, minthogy ilyen nevű család ma is él Szegeden; másutt (78. l.) még tovább megy s egyszerre a Csanád nemzetség származékának mondja. Világos pedig, hogy itt a Szegedtől északra esett *Serked*-ről elszármazott *Serkedi* vagy *Cserkedi* családról van szó.

Részletesen beszél a szerző a Hunyadi családnak Szegedhez való viszonyáról. Ebben a fejezetben többek közt azt igyekszik kimutatni, hogy a Horogszegi Szilágyi család leszármazói Szegedre költöztek s itt mint a Horogszegi Szilágyi nemzetség tagjai polgárokul éltek. Ezt a nézetét arra alapítja.

hogy 1464—1481 közt Szilágyi László nevű szegedi főbíró szerepel, kiről az van mondva, hogy Ozsvát fia. Szilágyi Mihály kormányzónak és Hunyadi Jánosnének pedig épen egy Ozsvát nevű testvérök volt, kinek leszármazóit eddig nem ismerjük. A szerző azután a két Ozsvátot egynek veszi. Felhozza többek közt, hogy Szeged lakosai közt volt két Horogszegi nevű is. »a mi hasonlóképp arra utal, hogy a szegedi Szilágyiak horogszegi eredetűek voltak.« (!)

A szerzőnek ezen hypothesis azonban minden komoly tudományos alap nélkül való. Ha nem tekintünk is arra, hogy Mátyás király egyetlen Szeged városához intézett levelében sem szól — feumaradt pedig négy — a szegedi főbíróról mint rokonáról, már maga az a körülmény, hogy a király 1462 június 21-én Horogszeget és tartozékait »per defectum seminis condam magnifici Michaelis Zilagy de Horogzeg« adományozza a Rozgonyi testvéreknek (Orsz. Levéltár: dipl. oszt. 15,744.), kiáltó bizonyítéka a Horogszegi Szilágyi család akkori végleges kihaltának. A birtokszerzésre nagy gondot fordító özv. Hunyadiné mindenesetre lépéseket tett volna testvérei érdekében, ha ezek tényleg életben lettek volna, s nem engedte volna, hogy az a hely s az a castellum, a hol bölcsője ringott, kicsíszszék családjá tagjainak kezéből. Horogszegi Szilágyi Ozsvát 1446-ban Temes vármegye alispánja volt (Sztáray Okt. II. 381.) s nem hihető, hogy ha fiai lettek volna fel, s épen a Hunyadiak korában, a mikor akár a magnificusok közé is emelkedhettek volna.

Az első kötet első része János király halálával végződik, a második rész pedig a török hódoltság korával foglalkozik.

Részletesen írja le a szerző, mikép jutott a város 1542-ben török kézre. De hogy Vezsenyi Mihály karánsebesi kapitány nevét miért írja *Wessen*-nek (108. l.), el nem tudjuk találni. Nagy aprólékossággal tárgyalja Szeged 1552-iki veszedelmét s azután rá tér azokra a sok szenvedésekre, melyek a várost a török-tatár hadak átvonulása s a rabló hajdúk garázdálkodásai következtében érték. Sajnos, itt a századrészt sem említi azoknak a nyomorgatásoknak, melyekkel a lakosságot ekkor és később is a végbeli katonák sujtották. Nagyrészt általánosságokat mond a török adózásról s roppant hiányosan vázolja Szegednek a pozsonyi kir. kamarához való viszonyát. 1614-ben kerül a város a kamara fenhatósága alá, s Szeged, Martonos és Tápé a füleki kapitányok személyében külön tiszttartót kapnak, kiknek e nemű szereplése 1686-ig kimutatható. Reizner csak egy tiszttartóról tud s azt állítja, hogy

utóbb a szegedi tiszttartóság nem töltetett be. (149. l.) A város esztendőnként beszolgáltató hal-adója is, mint alább látni fogjuk, jóformán évről-évre kinyomozható a kamarai iratokból, s nem áll, hogy az öt pár karmazsin csizmát csak 1657-től volt köteles beszállítani, mert ezt is kezdettől fogva adta a város. A birtokviszonyok tárgyalásánál nincsen tudomása Esterházy Pál zaklatásairól s a vármegye praetensióiról, a mint hogy nem ismeri a városnak 1686 február 4-én a kamarához intézett részletes jelentését sem, melyben élénk színekkel van festve Szeged pusztulása.

A 164-ik laptól kezdve szorgalmasan használja a Hofkriegersrath protocollumait, s általában 1686 után már bőven folynak adatai. Innen kezdve már sokkal biztosabb alapon mozog, annál is inkább, mert a városi levéltár adatkészletére is támaszkodhatik. Becses fejezete még az első kötetnek a boszorkányüldözésekről szóló, melyeknek aktáit az Oklevéltárban első ízben Reizner teszi közzé.

A második kötet a XIX-ik század történetének van szentelve. Bőven és részletesen emeli ki Szeged szerepét a forradalomban s elbeszélésének fonala az 1879 évi katasztrófával szakad meg.

A harmadik kötet a város kulturális intézményeivel foglalkozik. Itt ismét vissza kell nyulnia a legrégibb időkhöz, s a mennyire szűkös adatai engedik, mindenütt megkísérlti kutatni az első nyomokat. De ebben a kötetben is leginkább a két utóbbi század dominál.

Mindenekelőtt az egyházakkal kezd. Ezek élén a szent Demeter-egyház áll, melynek keletkezését a szerző, minden elfogadható alap nélkül, egyszerűen csak a névre támaszkodva, a sz. István korát megelőző görög térítő papoknak tulajdonítja. Ilyen alapon bátran lehetne az Arad, Baranya, Bihar, Fejér, Gömör, Tolna stb. vármegyékben létezett Szentdemeter nevű helységeket is görög szerzetesek alapításának tekinteni. Határozottan tévedés a bácsi káptalanban kanonoki széklet betöltő szegedi főespereseket a sz. Demeter-templom plebánosaival egynek venni. Kétségtől helyén való dolog Szeged monographiájában a szegedi főesperesek névsorát is összeállítani; nehányat fel is sorol a szerző; de ezeket el kell különíteni a plebánosoktól, kik közül a régi korból egyetlen egyet sem említ. Pedig talált volna neveket a római *Szentlélek-társulat* anyakönyvében,¹⁾ de ennek adatait sehol sem

¹⁾ Liber confraternitatis Sancti Spiritus de Urbe. Budapest, 1889. (Monum. Vat. I. V. köt.)

értékesítette. Milyen érdekes személyleírást ad pl. Verancsics (III. 164.) a török fogságba jutott Szarka (Pica) Ferencz szegedi papról, ki valószínűleg szintén plebánosa volt Szegednek s talán 1542-ben lett hontalanná. A török porta az ügyes embert követségekre használta s az erdélyi püspökséggel kecsegtette. Reizner mindössze tanítói működéséről emlékezik. (III. 228.)

A *Monumenta Vaticana* V. köt. 63. lapján említve van a Mindszentek temploma, illetőleg ennek egyik oltárigazgatója. Erről a templomról Szeged monographusa semmit sem tud.

A *törvénykezés* című fejezetben (III. 65.) összeállítja a szegedi főbírák névsorát; de a régi korra nézve ez a névsor szerfölött hiányos; pl. csak a XVII-ik századra nézve a főbíráknak tőle közölt sorozatát a következő nevekkel egészíthetjük ki:

1627—28. Bozsó Bertalan, 1635—36. Értő Gergely, 1637—38. Szücs Gáspár, 1638—39. Deák Pál, 1639—40. Vas István, 1640—41. Vörösmarti György, 1641—42. Kovács Mihály (a forrásul szolgáló levelekben mindig *Mihal Kovacz* névalírással szerepel; hibás olvasással Reizner e nevet *Tóth Lukács*-ra fordítja), 1642—43. Gelén János, 1646—47. Eördögh Gáspár, 1652—53. Szücs Ferencz (hibás olvasás következtében Reiznernél *Szarvas* Ferencz), 1653—54. Sika János, 1655—56. Eördögh György, 1657—58. Vas Bálint, 1660—61. Móra Ferencz, 1667—68. Babarcsi János, 1669—70. Móra Balázs (R. csak 1676-ról ismeri), 1671—72. Dávid János, 1678. Kovács János substitutus, 1679—80. Dohár Mihály, 1682—83. Császár György, 1685—86. Cseperke Máté. (Reizner szerint 1688-ban.)

Mind e főbírák legnagyobb részének emlékezete kiesett Szeged monographiájából.

A tisztújítások napja minden évben, miként másutt is, sz. György napjára (április 24.) esett; innen van, hogy egy-egy főbíró hivataloskodása mindig két évre terjedt. A főbírák lehető pontos névsorának összeállítása nélkül ez az időpont nem volna konstataálható; s Reizner nem is tudja, hogy mely napra esett a tisztújítás terminusa. (III. 69.) Altalában pedig száraz chronologikus névsor helyett annak megemlítését is megvárhattuk volna, hogy egyes főbírák nevéhez milyen események fűződnek.

Azonban már is hosszura nyúlik ismertetésünk, pedig még az Oklevéltárban közölt anyagra is óhajtánánk kiterjeszkedni. Legyen szabad még néhány tévedést helyreigazítanunk.

Mindenekelőtt egy feltűnő baklövést nem hagyhatunk

szó nélkül. Az 1522-iki tizedlajstrom neveit átírván (III. 139.), a *Bvlchezy* névben fölfedezi Reizner a *bölcsész* szót! S ennek alapján azután a XVI-ik század elején élt szegedi philosophra vél rábukkanni, midőn a város okos embereit számbavéve (III. 229.), többek közt ezeket írja: »A varga-utczában lakott Tamás, kit a bölcsészeti tudományokkal való foglalkozásánál fogva általában csak *bölcsész*-nek neveztek.« Ha a t. szerző csak egy kis jártassággal bírna a nyelvtörténetben, tudnia kellene, hogy a *bölcsész*, *bölcsészet* szókat a 40-es évek philosophusai csinálták, s azok megvoltát a XVI-ik században föltételezni képtelenség. Mi hát ez a rejtélyes *Bvlchezy* név? Semmi más, mint *Bulkeszi*. Bulkesz (a hajdani Sávolykesz) ma is megvan Alsó-Bácskában, s az a jámbor varga-utczai civis e faluból szakadván Szegedre, nyerte a *Bulkeszi* vezetéknevet.¹⁾ Aligha álmodta szegény, hogy Szeged monographusa valamikor őt teszi meg a város egyik legbölcsebb emberének.

A *Scolasticus* vezetéknev szerző szerint iskolás »vagyis iskolát tartó tanító.« Ez is téves értelmezése azon őt polgár nevének, kiket a tizedszedő így latinizálva írt be lajstromába. Szeged két tanítóját, Gratianust és Sylvestert, a *magister* jelzővel tiszteli meg. Hiszen ha ilyen könnyedén elbánhatnánk a nevekkal, akkor az Alföldön és Szegeden is szereplő »Istenes« nevű jobbhagyok alatt is papokat kellene értenünk.

Mint említettük, szerző abból a téves nézetből indulván ki, hogy Szeged őslakosai egytől-egyig földművelő gazdák voltak, sehogy sem tud megnyugodni abban, hogy az 1522-ben összeírt 1549 családfő közül csak 139-en adtak terménybeli tizedet, 1196-an pedig készpénzzel adóztak; ennél fogva azt akarja ellátni, hogy azok, a kik *keresztyén-pénzt* (*pecunia christianitatis*) adtak, termésük után tulajdonkép fejenként másfél kereszt gabonát váltottak meg készpénzen. De hát akkor miért nem adtak 6 dénár keresztyén-pénzt Varró Máté (lajstr. 63. hasáb), Vásárhelyi János (69. h.), Kara Tamás (79. h.), Csebe Benedek (81. h.), Ágoston Mihály (89. h.) stb. gazdák is, kiken a tizedszedő sem több, sem kevesebb, mint épen másfél kereszt búzát hajtott be?

Külön jogfejlődésnek tartja a szerző s a város előkelő kiváltságaiból magyarázza, hogy a szöllős vagy juhos gazdák gabonatermésük után sem természetben, sem pénzzel semmi tizedet nem fizettek. A hazai jogszokás általában az volt,

¹⁾ Hogy a decimator máskor is használja a *ch* betűt a *k* hang jelölésére, arra például szolgálhat a *Deák* név, melyet a 20, 22, 53, 55, 57. hasábon *Deach* alakban ír le, vagy a 71. h. a *Velneky* név, mely nála *Welnechy* formában fordul elő.

hogy a mely lakos bor- vagy báránytizedet adott, az gabona-tized fizetésére nem volt kötelezve. Az akkori 136 termelőn kívül 77 szállós és 131 juhos gazda volt Szegeden, kiknek szintén lehetett szántóföldjük. E szerint a kézműves, halász, molnár, fuvaros, hajós stb. ipart s a kereskedést folytató lakosok száma 1202-re ment. Ha 1526-ban a török basák mintegy 70,000 darab juhot harácsoltak össze, úgy bizonyára a Szeged körül elterülő legelőkön legalább százezer juh legelészett, s ebből egyszersmind fogalmat alkothatunk arról, hogy ekétől nem hasgatva, mily óriási terület feküdhett a város környékén.

Attérve az Oklevéltárra, fülöslegesnek tartjuk, hogy Reizner sok olyan oklevelet újra lenyomat, mely a Varga Ferencz úttörő szegedi monographiájában, a Zichy Okmánytárban, Fráter György levelezésében, a Török-magyarokori Emlékekben stb. már megjelent. Elég lett volna ezeknek csupán rövid regestáit közölni. Közlései itt-ott pongyolaságot s nem egy helyt hibás olvasást mutatnak. Az efféle constructiók: Johanne Strigoniense, Andrea Spalatense, Andrea Ragusiense etc. archiepiscopis, Luca Waradiense, Stephano Transilvaniense etc. episcopis (IV. 15.), vagy másutt: ad commissionem Thomas de Erdewd prepositus Tituliensis (83.), nem valami dicséretes fényt vetnek a szerkesztés gondosságára. Az *Isztári* vagy *Esztári* család neki *Szitári* (133); *Bátki Pál* is hibás olvasásnak köszönheti, hogy *Bolzoki Pál* lett belőle (197). Magyarázata szerint a *kösz-* vagy *küsz-hal* (alburnus lucidus) annyi mint *közönséges* hal (194), stb.

De a mi most már ki nem pótolható hiánya a Oklevéltárnak s meg nem bocsátható mulasztása a kiadónak, az abban áll, hogy az Országos Levéltárban a *pozsonyi kamarához intézett levelek* gyűjteményét — ezt a művelődéstörténeti tekintetben szerfölött gazdag forráskészletet — nemcsak hogy nem nézte át, hanem úgyszólván teljesen mellőzte. Pedig itt megtalálta volna mindazon leveleket, melyeket Szeged városa és a szegedi tisztartóssághoz tartozó Martonos és Tápé községek a XVII-ik század egész folyamán a kir. kamarához intéztek. Mind e levelek egytől-egyig megbecsülhetetlen adalékokul szolgálnak arra a korra, midőn Magyarország déli részein Szeged volt a magyarságnak végső expositurája. S a mi szintén tiszteletes ereklyékké teszi ezeket a leveleket, az az, hogy mind zengetes, tiszta magyar nyelven vannak írva.

En ex professo nem gyűjtöttem adatokat Szeged történetéhez, de más irányú kutatásaim közben lebilincseltek figyelmet ezek a rendkívül érdekes emlékek, úgy hogy regestákat készítettem belőlük, s ezeket nemcsak azért tartom kötelessé-

gemnek itt közrebocsátani, hogy velök Szeged Oklevéltárát kiegészítsem, hanem azért is, mert annak a borzalmas küzdelemnek, melyet az Alföldnek ez a szívós magyar lakossága a török világban kifejtteni volt kénytelen, a legékebben szóló bizonyítékai.

E levélkivonatok időrendben így következnek:

1577. decz. 12. Buda István és Sánta Ambrus szegedi polgárok panaszt emelnek a pozsonyi kir. kamara előtt, hogy Bakics Péter 1575 febr. 1-én jogtalanul lefoglalta marhájukat. (L. Reizner I. 143.) Elpanaszolván bajukat, így folytatják: »Ilyen méltatlan nyomorított meg bennünk immár három utunkban, mely nyomorúságnak miatta tellyességgel megfogyatkoztunk és az szegedi kereskedő ember hallván efféle méltatlan való nyomorúságot, az kereskedést elhették. ki szántásával, ki más étellel él, annéra, hogy ez két esztendő járásban vallott ez méltatlan tartás miatt az ő felsége kamarája 2000 rh. forint fogyatkozást, mert ott való ember fel nem mer jönni féltében.«

1614. márcz. 4. A szegedi főbíró esküdt bíráival és polgártársaival együtt kéri a kamarát, hogy késedelmezésüket ne ítélje restségnek avagy szófogatatlanságnak, mert *válaztigh* erőlködtek az feljövételre, de semmiképpen nem indulhatnak a mikor akarnának, minthogy az idegen nemzetnek sanyarú inségében vannak. »Nyomorúságunk naponként öregbedik, úgy annyira, hogy semmikép nem *aránszuk*, hogy maradásunk lehessen.« A végekben lakó kapitányoknak rájuk való sok írásuk és fenyegetésük indította őket arra, hogy ő felségét megkeressék régi szent királyoktól adott privilégiumaik megújítására. Kéri, hogy a kamara szegény állapotukat és inségüket jól megrostálja és némely városiakhoz képest ne szabja őket, mert igen kevesen vannak és igen nagy nyomorúságban élnek.

1617. nov. 22. Szegeden kelt levelükben a szegény és keserves kárvallott martonosiak panaszolják, hogy a sok tolvajok miképen fosztották ki őket.

1625. jul. 15. A tápaiak Szegeden kelt levelükben Szőlősi Mihály és Török Pál hadnagyok követelése ellenében a kamara oltalmáért esedeznek. Mellékelik ezeknek Váradon 1625-ben napi datum nélküli kelt levelét, melyben hivatkozva arra, hogy az erdélyi fejedelem Tápét nekik adományozta, rájuk parancsolnak, hogy a bíró harmadmagával menjen fel hozzájuk.

1627. *Szent Imre napján*. Esztendőnként tartozó ajándékukat küldik, úgy mint 200 halat, 15 poszárt, 2 öreg halat, az 3 (itt tollban maradt a hal fajtája) heliben 3—3 poszárt, annakfelette 4 pár csizmát. Panaszodnak sok inségükről és nyomorúságukról, nem tudják hová legyenek. hová hajtsák le fejüket, nincs a ki megoltalmazza őket, hanem csak az egy élő Istentől várnak szabadulást. Aláírva: *Bartholomaeus Bósó* iudex primarius et caeteri jurati Szeghediensis.

1635. okt. 14. Nömös Mező-Nagy-Szeged városának főbírája *Értő Gergely*, mind az ő esküdt bíráival és polgártársaival értesíti a kamarát, hogy az esztendőnként felszolgáltatni rendeltetett ajándékot most is küldik. ú. m. 50 szívolt poszárt, ismét 50 fogás hasított halat, 2 tokot, egy sőreget, ismét 3 szép sárga karmazsin csizmát, »kit Ngtok viseljen jó egészséggel. Továbbá az tápai urainknak is ott vagyon külön kötésben 90 hal és azoktól is 3 karmazsin csizma.« Arról is értesítik a kamarát, hogy Fülekről írt rájuk Gombkötő János, hogy ő lenne ezután az városnak és Tápénak, Martonosnak tisztartója. De könyörögnek, hogy a kamara

mást rendeljen, mert a mint hallják, Gombkötő csak egy kalmár ember. Mióta Fülöp Benedek meghalt, az óta a végvárból a mely katonák, hajduk alá jönnek, nem az nyilvánvaló ellenségre jönnek, hanem az ő lovaik és ruháik elvételére. Ez sz. Mihály hetében Martonosról, Szegedről 13 lovat vittek el, október 14-ikére virradóra meg 10 lovat. Végül kéri, hogy a kamara Kovács Pált rendelje felibök, kihez több a bizodalomuk s ki a kárvallott szegény embereket az efféléktől megmentené.

1638. febr. 1. *Szücs Gáspár* szegedi főbíró és társai mentegetőznek, hogy még eddig nem szolgáltatták fel a mult esztendei ajándékhalat. »Ez az elmúlt nyáron a halmak szüksége miatt esék, mert szűken volt az árvíz, sehonnan hal nem jött fel.« Valami tilalmas vizek vannak, kiket az idegen nemzet bír; ezeket egyszer halásztatják karácsony előtt három héttel s ott szereztek meg azt a halat is, melyet most küldenek: küldik egyszersmind a 4 sárga karmazsin pár csizmákat is.

1639. febr. 5. Nömös Mező-Szeged városának főbírája *Pál deák*, az esküdt bírákkal és nemes tanácsccsal együtt az Istenért kéri a kamarát, mely úgy látszik szigorú parancsolatot küldött rájuk, hogy tartásuk elmulasztásáért bocsásson meg nekik. Ennek első oka az, hogy sok nyavalyákat szenvednek a töröktől; ebben az esztendőben búza, árpa, méz, vaj adót szedtek rajtuk, ezenfelül somma fizetéseket kellett fizetniök, úgy hogy szinte megbódultak és elijedtek. A másik oka az volt, hogy a vizeknek kicsiny volta miatt elfogyott a hal; vannak a halászok között olyan öreg emberek, kik 80 esztendősek s a Tiszában szűkebb halat nem tudnak, mint ez egynéhány esztendőben. A harmadik oka, hogy a fejérvári jancsárok feljönnek, »kit mi *belléroknek* hívunk«, és a melyik hatalmasabb, úgy vonják egymás kezéből a szegény halászokat. Végül ígéri, hogy ha az úr Isten a vizeket megszabadítja a jegektől s a halak megindulnak, a mult esztendei hiányt ki fogják pótolni.

1639. máj. 14. A tápai bírák és polgárok küldik az ajándékot, a kivel a szegény nyomorodott falu tartozik: 10 pozsár halat, 20 fogás halat, 60 keősz halat, 4 bokor csizmat. Aláírva: Tápai főbíró Tóth György.

1640. febr. 8. Mező-szegedi főbíró *Vas István* és társai küldik a hal-ajándékot: 5 öreg halat, 16 szívolt pozsárt, 100 fogás halat, kit hármával, kit négyével egy szám fogásba, s 4 bokor karmazsin csizmat sárgát. Jánosi Fábíán ír rájuk; könyörögnek, hogy a kamara oltalmazza meg tőle őket.

1640. febr. 9. *Íratott Mező-Szegeden.* A tápai bíró Szabó István jelenti, hogy a tavalyi halakat nem küldhették a halmak szűk volta miatt. Most küldenek: 10 pozsárt, 10 fogás nádas halat, 30 fogás kősz-halat s végül 4 pár karmazsin csizmat. (Tiszta pecsétlenyomat, közepén galamb, körirata: *Sigillum Tapaiensis.*)

1640. máj. 20. A martonosi bírák és polgárok küldik az évi ajándékot: 120 nádas halat, 20 pozsárt, 50 kecségét, 2 öreg halat, 4 bokor karmazsin csizmat. Együttal kéri, hogy a tolvajok miatt inkább őszszel szállíthassák a halat, mint a hogy a szegediek is akkor szállítják. Aláírva: Tarka András, Vér Benedek, Piros Márton.

1640. máj. 26. A tápai polgárok küldik adajokat: 4 pár karmazsin csizmat sárgát, 10 pozsár halat, 10 fogás nádas halat, 30 fogás kősz halat.

1640. nov. 8. Mező-Nagy-Szeged városának főbírája *Vörösmarti György*, az esküdt bírákkal és polgártársakkal együtt, küldik a kamarának a 4 bokor karmazsin csizmat és a köteles halbeli ajándékot.

1641. máj. 3. A martonosi bírák és polgárok küldenek a kamarának: 20 szívolt pozsárt, 2 sőreget, 120 nádas halat, 30 kecségét (50-et kellett volna, de nem tehettek szert többre), 5 bokor csizmat és deáknak egy papucsot kapczástól. Könyörögnek, hogy porta-pénzre őket ne eről-

tessék, »mert olyan nagy inségben vagyunk az idegen nemzetség miatt, kit sehol nem hallott Ngtok; ha római szentegyház minket és köresztínséget nem tartotta volna, régen elfutottunk volna erről a helyről, de ezen gondolván, minthogy mindenfelől kálvinista vallást tartanak, lelkünket érezvén, szenvedtük a sanyarúságot.«

1641. máj. 4. A tápai bírák és polgárok küldik az évi hal-ajándékot: 10 szivolt poszárt, 10 fogás nádas halat, 30 fogás kősz halat és 5 bokor karmazsin csizmát. Kérik a kamarát, hogy a vármegye ispánja ne erőltesse őket porta-pénzre. »Eddig is régen elpusztultunk volna, ha római egyháznak szent Ferencz életű páterei nem tartottak volna bennünket, mert töröknek az nagy kivánságát meg nem tudjuk ótani, más az, hogy mindenütt, a hol jobb helyet aránzanak, kálvinista vallások vagynak.«

1641. aug. 19. Gombkötő János füleki lovas hadnagy Szeged állapotáról és a Fazékszerrel értesíti a kamarát. Szeged három részből áll: az egyik részben, u. m. a várában és palánkjában török lakik, a második része pedig derék város, a melyben magyar lakik és ez kedvét is keresi a nemes kamarának. A Fazékszer pedig a palánkhoz vagon foglalva, de abban mind csak mesteremberek szorultak s kívül laknak a palánkon a Tisza felől; ezek nem akarják a magyarországi urakat vallani, hanem mind afféle törökkel bélelt emberek; tisztán csak a törökkel értenek egyet, valahova szükség kívánja, a törökök titkos leveleit hordozzák országunknak kárára, maguknak pedig csak a maguk hizlalására vagon gondjuk. Utasítást kér, hogy mint járjon el ezzel a Fazékszerrel szemben.

1641. nov. 6. Szegedi főbíró *Mihal Koracz* s polgártársai küldenek a kamarának: 100 fogás halat s 5 öreg hal helyett 15 poszárt, 15 szivolt poszárt, 5 bokor karmazsin csizmát. Írják, hogy a tápaiak méltatlanul tettek panaszt ellenök; világosítsa fel őket a kamara, mert nem hisznek azok sem papnak, sem barátuk, olyan hitetlen emberek azok.

1642. febr. 24. Némös Szeged városának főbírája *Mihal Koracz*. társaival együtt szolgálatukat jelentvén, könyörögnek a kamarához, hogy nekik szegedieknek, martonosiaknak, tápaiaknak Gombkötő János helyett rendeljen más tisztartót, mert a mióta ő a tisztartó, csuvargók kezén kétszáz lovuknál több veszett el, holott ők az ő jussát minden esztendőben jámborúl megadták, de látják, hogy nem hasznukra, hanem romlásukra igyekeznek. Aláírás: Mi mező-szegediek és martonosi, tápai bírák és polgárok alázatos szolgálói Ngtoknak.

1642. márcz. 17. A mező-szegediek kérik a kamarát, hogy Gombkötő János tisztartót mozdítsa el, mert égéssel, rablással, marhájuknak elhajtásával szörnyűképpen fenyegeti őket; nem tudják, mi okon, hol egyiküket, hol másikat felhivatja és birságolja. Azért könyörögnek, hogy nekik egyáltalán ne legyen többé tisztartójuk. Eszterházi Pál is három levelet küldött már reájuk, földjüket el akarja venni tőlük. Aláírva: Mező-Szeged városának főbírája *Mihal Koracz*.

1642. máj. 24. Eszterházi Pál erőhatalommal el akarja venni a szegediektől nemes földeiket; de ha a pusztá földeket elveszi, akár a várost is neki hagyják. Gombkötő János is untalan ír reájuk, hogy a kamara ispánságot adott neki felettük, nem tudják való-e vagy nem? A levél alján a következő P. S. áll: »Nemes földeink peniglen ezek, melyeket régi szent királyok és császárok adtak az nemes városnak: Majsa, Vleós (Ülés), Kömpecz alsó, felső, Csengelle, Átokháza, Möricz-Gáttya, Bodoglár, Mérges, Bugacz, Monostor alsó is, felső is. Béni halasa is, és Asszony-szállás, Csiollios, Taio.« Aláírva: *Gelen János* Mező-Szeged városának főbírája.

1642. máj. 27. *Datum Zegedini*. A martonosiak a halbeli nagy szükség miatt ajándékkal kedveskedni semmiképpen sem tudnak.

1613. jun. 2. *Datum Szegedini.* A tápaiak küldenek: 10 szívoit pozsárt, 10 fogás nádas, 30 fogás kösz halakat és 5 pár sárga karmazsin csizmát.

1611. jul. 25. A martonosiak a sok töröknek alá-fel való járása miatt nem szolgáltatathatják fel adajokat.

1611. okt. 13. A tápai bírák küldenek a folyó esztendőre: 10 pozsárt, 10 fogás nádas halat, 30 fogás halat.

1616. okt. 8. A szegediek sós halakat küldenek. Azután Miskey István háborgatása és a tápaiak hatalmaskodása ellen oltalmat kérnek. Aláírva: Mező-szegedi főbíró *Eördögh Gáspár.*

1647. jun. 20. A tápaiak azon marhapénz felől írnak, melyet a szegediek követelnek rajtnk. »Hogy Ngtok jobban eszébe veheti, Szegednek két városa vagyon: felső és alsó. A felsővárosbeliek vannak 40 házzal, azok igen kontradikálnak az ellen az alsóvárosbeliekkel, hogy meg ne vegyék, mert ezzel alattják dolgukat, hogy mi a tápai föld nélkül nem lehetünk, mert felette közel vagyon. Ez alsóvárososn is vannak öreg emberek, ú. m. Szántó Fábián, Vas János, Keresztes Ferencz, ezeknél immár öregebb ember nincs Szegeden, még ezek is kontrálnak az ellen s azt mondják, hogy sohasem hallották, hogy annak előtte tápai ember marhájától fizetett volna a szegedi bírónak.« Aláírva: Zombory Gergely falunak szegény bírása. (A levél zárlatán igen szép, galambot ábrázoló pecsét; körirata: *Tapai nemes falu peczeti 1641.*)

1648. aug. 3. A szegediek küldik szokott ajándékukat. Egyszersmind panaszkodnak a sok nyűző, fosztó, kinzó és sarezoltató tolvajokra, kik tavaly is a kamarához küldött embereiket lovaiktól és több 45 frtot érő portékától megfosztották. Pápay János Heves- és Csongrád vármegyei szolgabíró követeli, hogy a gonosztevőket megbüntetés végett adják ki neki. Az erdélyi párton levő Deli Balázs, Százegyház nevű falujokon kaposdik és magáéna akarja tulajdonítani; nekik pedig ahhoz milyen igazságuk legyen, arra nézve küldik levelüket. A halasiak híruk-tudtuk nélkül új határokat csináltak maguknak és azokkal földüknek némely részét elfoglalták. Kérik a kamarát, hogy mindezen sérelmeiket orvosolja.

1650. márcz. 16. A tápaiak oltalmat kérnek Szőlősi György ellen, kinek átküldötték a kamara frott parancsolatát, de a ki arra nem hederít. Húsvétra igéri, hogy feldúlja őket. Aláírva: Szabó György falunak szegény bírása.

1651. jun. 6. Tápé lakosai küldik évi ajándékukat, s minthogy marhájukat minden esztendőben hajton-hajtják, kérnek egy parancsolatot, melynek felmutatása mellett megtalált marhájukat visszavehessék. Aláírva: Judices et jurati Damakos Gergely, Nagy Pál.

1651. jun. 8. A martonosiak küldvén ajándékukat. könyörögnek, »ne hagyjon Ngtok minket pusztulni Isten szerint való szerelmetekért.«

1652. jun. 5. A szegediek esküdt emberek által küldik esztendei ajándékukat. Együttal részletesen írnak Siha János városi kocsis ügyében, kire egy Tóth János nevű ember ráfogta, hogy házánál borozás közben 67 tallérját elvette. Gombkötő János ráparancsolt a városra, hogy Siha, noha az eszközült tanuvallatások során a lopás nem bizonyult rá, fizesse meg a Tóth János kárát. A város kéri, hogy a kamara maraszssa meg Siha Jánost eddig való jó hírében-nevében. Aláírva: Szegedi főbíró *Szücs Ferencz* és esküdtek.

1652. jun. 19. Tápé lakosai küldenek: 10 pozsárt, 20 nádas halat, 60 kőszhalat és 5 pár csizmát. Együttal esedeznek az ígért protectionális levél kiállításáért. Aláírva: Dany István tápai bíró.

1653. *Szent Iván harának 7. napján* a tápai lakosok küldik rendes esztendei ajándékukat.

1653. jun. 10. A szegediek küldvén az esztendőbeli ajándékot. panaszkodnak, hogy Gombkötő csak lassan fogja pártjukat. Mennyi ökreik. lovaik emésztődnek meg a végbeliek miatt, azt csak az Isten tudja. Kérik a kamarát, hogy azt a protectionálist, a melyet tavaly megigért, mielőbb állítsa ki számukra. Aláírva: Mező-szegedi főbíró *Sika János* és esküdtek.

1653. jun. 20. A szegediek Vas János nemes ember ügyében irnak. a ki Olasz Benedek nevű rabért kezességet vállalt s e miatt került bajba.

1653. július 19. Zolnai Gombkötő János füleki lovas hadnagy, mivel a kamara parancsolatjából alkalmas időtől fogvást vigyázásának és gondviselésének kellett lenni Szeged tartományra, közli a kamarával szegedi lakos Vas János és kecskeméti lakos Ágoston György ügyének mibenlétét.

1655. jun. 7. A szegediek a kamara későn kapott felszólítására. hogy legalább bőjt közepére küldjék a halakat, sietnek censusbeli aján-
dékunkkal megjelenni. Intézkedést kérnek arra nézve, hogy Ordódy János újavári hadnagy a tőlük elvett 60 tallérról és nyerges lóról még nem kontentálta őket. A harminczad és vám dolgában, minthogy privilégiumaikat nem használhatják, mikor kereskednek, jogaik érvényesítésére intézkedést kérnek. Szegedi főbíró: *Eördögh György* és esküdtek.

1656. Péter-Pál napján. A tápaiak, noha a halnak szűk volta és a vizeknek nagy volta miatt elkésve, küldik évi ajándékukat. Vannak valami ráczok ott mellettük. kik a martonosi és gyékénytői határt meg-
ülték. földjüket el akarják foglalni. Már a török uraktól vallottak 200 tallér ára kárt s 80—90 éves emberek állítják, hogy soha itt Földvár nevű falu nem volt, csak a ráczok akarják teleknek tenni. Mostan embereik vannak Fejérváron a vezér basa előtt, úgyszintén Eger várában is.

1656. július 7. A nagy-mező-szegediek szabadkoznak, hogy még eddig az évi adót nem küldhették; ha azonban valami kedves csilapodása kezd lenni a nagy vizek kiöntésének, minden szorgalmatossággal megvizsik. Annál is inkább, mert bizonyos panaszai vannak privilégiumaik és donatióik dolgában.

1657. Szent Iván havának 4. napján. A tápaiak keserves panaszkodással a szecsényi, gyarmati és füleki kapitányok ellen oltalmat kérnek.

1657. jun. 7. A szegedi főbíró és esküdtek küldvén az ajándékot. mentegetődznek, hogy a kamara a múlt évi küldemény miatt pírongatta őket. Azután részletes előterjesztést tesznek Bugacz pusztá dolgában.

1657. jul. 19. Minthogy Kis Mihály füleki fő lovas hadnagy a gondviselést nem akarja elvállalni, kérik a kamarát, hogy a füleki prezidiumban vitélő nemzetes Kovács János lovas főhadnagyot nevezze ki szegedi gondviselőnek. Aláírva: Szegedi főbíró *Vas Bálint*.

1659. jun. 18. A pozsonyi kamara elismervén a küldött adó kézhezvételét, egyúttal meghagyja a szegedieknek, hogy azt a két öreg tokot, a melylyel hátralékban vannak, a jövő évi adóval együtt mindenesetre küldjék föl.

1660. febr. 18. Kovács János Fülekről írt levelében értesíti a kir. kamarát, hogy a bizpirini hajduk Szegeden mekkora dúlást vittek véghez. továbbá hogy Szőlősi György egyre fenyegeti Tápé lakosait.

1660. jun. 9. A szegediek írják: »Esztenőnként befizetendő taxánkat, ú. m. fogás halat nro. 100, és 15 pozsárt küldünk Ngtoknak. Uraságtoknak; mivel pedig az vizeknek nagy apadása miatt sörög és tok halakat nem találhattunk, azok helyett három-három szivatolt halat, eleitül fogva való kötésünk szerint küldünk és azok mellett öt pár csizmákat« stb. Aláírva: Mező-szegedi főbíró *Móra Ferencz* és esküdtek.

1660. jun. 10. A tápaiak váradi Szőlősi Györgyötől nem maradhatnak; oltalmat kérnek.

1660. jun. 19. Kovács János füleki fő lovas hadnagy jelentést tesz a kamarának, hogy május 23-án szécsényi Sallay János néhány szécsényi katonával Tápérről 100. Szegedről 9 marhát miféle ürügy alatt hajtattott el.

1660. jun. 20. A Tápén lakozó szabadosok értesítik a kamarát, hogy Móre András 12 tallér árendát hajtott be rajtuk, szabadságuk ellenére. Könyörögnek, hogy a kamara tiltsa el Mórét az új árendától.

1660. jul. 10. Szegény Martonos falu lakosi panaszkodnak, hogy megmaradásuk semmiképpen nem lehet a gyarmati, szécsényi és füleki katonák miatt, kik tolvaj módon három esztendő alatt 620 marhájukat hajtották el. »Mint hódulatlan pogányságot pusztítanak, rontanak, penig mi közöttünk még eretnek sincsen, hanem mind pápisták vagyunk és a római anyaszentegyháztól függünk; eddig is elpusztultunk volna, ha azt nem néztük volna, hogy eretnység között léssen lakásunk, és fiainkat, leányainkat az megnevezett dökletességtől nem félténénk.« Kérik a kamarát, vegye őket oltalmazó szárnyai alá és a sok nyúzó, fosztó tolvajokat térítse el róluk.

1660. jul. 22. Kovács János igen kuszáltan ír s többek közt csodásnak találja, hogy a kamara sinistra informatióra heretikus katonát állított a szegediek oltalmazására, a ki sem törvényes dolgokhoz nem ért, sem írást nem tud. Némely kárvallott szegedi és tápai emberek hozzája fordultak oltalomért s ő kész nekik szolgálni, ha ez a kamarának nincsen ellenére.

1668. jan. 30. A szegediek hálásan ismerik el, hogy oltalmat eddig a nemes országtól vettek. »De óh, mire jutottunk! Kiváltképpen a mi nemzetségünk nyúz, foszt, útát áll, sarczoltat, marháinkat prédálja, házainkat dúlja és égeti; a kit a végvárban oltalmunknak véltünk, csak szinnel, nem szívvel volt.« A füleki, korponai és lévai katonák 64 marhájukat hajtották el. Bélteki Pál füleki kapitány eddigi gondviselőjük is végső valét mondott nekik. Kérik, hogy a kamara parancsoljon rá a garázda katonákra. Aláírva: Főbíró *Babarczai János* és esküdtek.

1668. márcz. 1. A martonosi bírák és esküdtek sanyarú állapotuk felől panaszkodnak. »Mint a habokhoz kapdosó avagy a két tűz között levő ember, olyanokká lettünk, avagy miképpen az ágon ülő madár, ha felköltik, más ágra száll: ilyen kétséges állapotban vagyunk.« Hocsánatot kérnek, hogy az elmúlt esztendőben szokott ajándékukat fel nem küldhették; halászaikat a fejérvári és temesvári jancsárok halásztatják. »A szegudi és tápai uraiméknak jobb módjuk vagyon ez dologban, mert őket nem ostromolja annyi sok tolvaj, miképpen minket; más az, hogy mind az Porganon s mind egyéb fokokon az ő török uruk jobban megszerezheti nekik az halat.« Mindazáltal igyekezni fognak, hogy ha lehetséges lesz, rövid időn mind a három esztendőre valót felküldjék. Tisztartókkal nincsenek megelégedve, az csak borban veti reménységét. Nálánál keményebb ember kellene, a kitől tartanának valamit.

1668. márcz. 12. A szegediek okát adják annak, hogy szokott ajándékukkal miért maradtak el. A végbeli katonák marhájukat a mezőről elhajtják, halászaikat pedig sarczolják, úgy annyira, hogy szokott halászó helyükre már nem is mernek menni. Tavaly esztendőben kikeletkor a lévai, korponai és füleki katonák rá ütöttek a városra. Élénken írják le, hogyan estek puskalövések s végre is 64 marhájukat elhajtották. A kárvallottak Bélteki Pál füleki kapitányhoz folyamodtak mint kompetens gondviselőjükhöz, de semmit sem érthettek el. Kérik végül, hogy az egyesített Borsod és Csongrád vármegye alispánjához, Szepesi Pálhoz írjon a kamara s ajánlja őket neki is oltalmába. Aláírva: Szegedi főbíró *Babarczai János* és esküdtek. (Utóiratban a halászsokat sarczoltató katonák nevei vannak felsorolva.)

1668. aug. 16. A szegediek leírják Százegyház nevű falucskájok pusztulását. A levél margóján fel vannak sorolva azok a jobbágyok, kik Százegyházról Adorjánra költöztek s itt 9 évig laktak, Várad eleste után pedig Szegeden vonták meg magukat; ezek: Konya Dénes, Farkas Ádám, Zák János, Bite Ferencz, Elek István, Tóth János. Aláírva: Szegedi főbíró *Szabó Tamás* és esküdtek.

1669. máj. 27. A szegediek alázatosan kéri a kamarát, hogy a végbeliek ellen védelmezze őket, mert nagyobb a praesidiariusok nyomor-
gatása rajtuk, mint az idegen nemzeté, ez meglegegedvén az adajával. Aláírva: Szegedi főbíró *Móra Balázs* és esküdtek.

1672. febr. 9. A szegediek értesítik a kamarát, hogy az elmult nyáron Nagy Gáspár szegedi lakosra rátörtek a korponai katonák, magát, feleségét tüzzel is sütögették, kínozták, a mi házbeli javuk volt, mind elvitték. Panaszukat felküldötték Béltéki Pál füleki vicekapitányhoz is, hogy a garázda katonák megfenyítése végett írjon át Szántó János korponai kapitányhoz. Aláírás: Mező-szegedi főbíró *Dávid János* és esküdtek.

1674. jun. 6. A martonosiak írják, hogy van közöttük egy jó jámbor körösztvén tót legény sógorával együtt, szentegyházuknak igen jó gyámola, gondviselője mind az pátereknek, mikor közöttük vagynak. A szentegyháznál mindennap ott vagynak, oda is nagy félve, rettegve mennek szegények, mivel hogy a rossz kastélyban laknak. A martonosiak tehát, hogy fogvatkozásuk ne essék a szentegyházban, arra kéri a kamarát, engedje, hogy ezek szabadon járhassanak, s parancsolja meg Füleken a tisztartójaknak s a többi katonáknak, hogy »békesség adassék nekik.«

1675. jul. 3. A martonosi bírák, esküdtek és az egész falu küldik kicsiny ajándékukat. Sőreg halat most nem küldhetek, mert a halászok nem foghattak, sem pedig más városokban és falvakban nem szerezhettek. Igen köszönik a kamarának, hogy ennyi zűrzavar világban felháborodott országunkban békességben megvannak; bizony a török miatt elég nyomorúságuk vagyon.

1675. jul. 3. A martonosi bírák és esküdtek kéri a kamarát, parancsolja meg tisztartójuknak, Becskereki Mihálynak, hogy Hanta pusztájukra nézve állja útját a füleki Szász Ferencz követelésének. Nagy Fábrián lakostársuk bajában is kérelmet intéznek.

1675. jul. 11. A szegediek küldik az esztendei ajándékot, jóllehet mint a régi eleik szokták volt, fogásos halat nem küldhetnek, de talán jobban lőtt így, a mint fogásos halul lőtt volna. »Említhetjük Ngtoknak, Uraságtoknak és Kegyelmeteknek, keservesen naponkint való nyavalaínkat, mert az török igája alatt vagyunk ugyan, de még sincs az olyan súlyos, mint az végvárakban lakó hatalmaskodó katonáknak az ú naponként való súlyos terhe, nemcsak nekünk pedig, hanem még az könnyül való falvaknak is romlásukra és pusztulásukra vagyon. Vagyon ugyan tisztartóinktúl és gondviselőinktől elég tilalmunk, hogy afféle hatalmaskodóknak semmi sarzot ki ne adgyunk, de nem állhatjuk meg, mert marháinkat hajtogatják, embereinket sanyargatják, verik, tagolják és sarzoltatják. Azonkivül az környül való rácz jobbágyok is igen-igen hajtogatják loppal marháinkat.« Írják továbbá, hogy a kecskemétiak boraik árát elarestálták más adósságáért. A tápaiak kétszer is tettek rájuk panaszt, hogy az ő nemeslevelük a szegediekéknél van, de ilyen levél nincsen náluk. A nemes vármege két annyi fizetést követel rajtuk, mint azelőtt, maga nekik eddig semmi oltalmukra sem volt. »Sövényházi István tisztartó urunknak is adjon Ngtok oly levelet, a melylyel erősebb lehessen bennünket oltalmazni a hatalmasoktól. Mert ha eddig is ő kegyelme nem oltalmazott

volna, annyiban sem volnánk, a miben vagyunk. Datum in praefata libera regia civitate Mező Szegedinensi.« Aláírás: Nemes mező-szegedi főbíró *Móra Balázs* és esküdtek.

1675. *jul. 23.* A tápaiak küldik esztendőnként szokott hal-ajándékukat, a csizmákkal együtt, úgyszintén a tavalyi 5 pár karmazsin csizmákat is.

1675. *okt. 21.* A szegediek, mint competens bírójuk, a kamara elé terjesztik panaszukat, hogy az elmúlt nyáron Kovács György, Borsod vármegyei katona nehányad magával azon nemes vármegye praetensiója színe alatt, törvényen kívül való patkópénzt vett rajtuk és derekas summát is kívánt tőlük. Ugyanis a várostól nyargalót 25 tallért vett s birságu 300 frtot vetett ki rájuk. Minthogy soha a vármegye oltalmában nem volt részük, mint ő felsége szabadosi kéri, hogy távoztassa el tőlük ezt a veszedelmet. Aláírás: Mező-Szeged városabéli ő felsége szabadosi, főbíró *Móra Balázs* és esküdtek.

1676. *jun. 4.* Tápé lakosai két évi ajándékukat felszolgáltatták: 10 pár csizmat és 90 számos halat. Panaszkodnak, hogy a szegediek nem adják ki donatiós levelüket. »Mi a szegedi vásárkor három emberséges tudós gyöngyösi deákokat Szeged városa házához lehván, hogy adják elő, hadd olvastassuk el, csak nem adták elő arra, nem hogy derékképpen adnák kezünkben.« Kéri tehát, parancsoljon rá a szegediekre a kamara, mert ők másként ki nem vehetik tőlük. Aláírás: Nömös Tápé falujának főbírája Damokos Gáspár és mind hites tanácsi.

1676. *jun. 6.* A martonosiak küldik a hal-ajándékot s köszönik, hogy még eddig a kamara minden kapdosók ellen megoltalmazta őket. Aztán egy Kis-Földvár nevű darab földjük dolgában írnak, melyet a ráczok erőhatalommal megültek. De ezek idővel elpusztultak róla s most Vesselényi László tart rá számot; tisztartója Csongrád vármegyének viceispánja, Becskeházi András, kártétellel fenyegeti őket. E dologban orvoslást várnak, hogy a bajnak vegye elejét a kamara valahogyan, mert igen kicsiny földjük van a nélkül is.

1676. *jun. 10.* A szegediek küldik száraz halakból és csizmákból álló ajándékukat. Leírják a kecskemétiekkel való viszálykodásukat, azután panaszkodnak Borsod vármegye zaklatásai miatt s végül előadják, mennyit szenvednek a »tápai emberek parasztsága miatt.« Aláírás: Mező-szegedi főbíró *Szántó István* és esküdtek.

1677. *máj. 14.* Mező-Szeged városa és Csongorád vármegye szegény népei Szegeden tartott gyűlésükből, tekintettel arra, hogy nemes Borsod vármegye viceispánja a repartitio meg nem adása miatt fenyegető leveleket küldöz, rablással, marhájuk elhajtásával fenekedik, kéri a kamarát, hogy oltalmuk végett gróf Forgách Ádám főispánt informálni méltóztassék.

1678. *márcz. 17.* A szegedieket nemcsak a török sujtja hadi szekér-pénzzel és árpa-szállítással, hanem még Borsod vármegye is 500 tallér repartitiot rótt ki rájuk. Szendrőben lakozó Váczi Szabó György régi örökük, Százegyház falubeli náluk levő lakosokat militaris pocnával fenyegeti, ki akarván őket hajtani Szegedről Adorján rácz falura, adózásra, ötöt uralásra akarván őket kényszeríteni, azzal, hogy már egynéhány esztendeig a török hatalmassága miatt ott lakván, adóztak volt. Végül a kecskemétiekkel való perpatvarukról írnak. (Vas Gergely ügye.) P. S. »A török császár részéről, mely esik csak az egy városra, árpája, pénze és szekér-pénze, táborig pénznek is mondhatjuk, tézsen summában 2839 frtot; ezt Kegyelmes Uraink csak Szeged városától veszik.« — Aláírás: Mező-szegedi feő substitutus bíró *Kovács János* és esküdtek.

1679. *márcz. 6.* A martonosi polgárok és esküdtek hallották, hogy

az nemes szegediektől nem akarta a kamara jó kedvvel venni a halat a pestistől való félelem miatt. Náluk nem volt ugyan pestis sem tavaly sem pedig ebben az új esztendőben, de azért ők is későbbre halasztják az ajándék felszolgáltatását. Panaszkodnak a királyi dézsmásokra. A mely halakkal tartoznak a väczi püspöknek, a mult esztendőben felküldötték, de az útban lévai katonák kifosztották embereiket.

1679. jun. 14. A szegediek küldik szokott honorariumukat. Egyszermind panaszt emelnek gróf Csáky Pál tisztartója ellen, ki tavaly Tatán a kamara számára adót szállító szekereiket alaposan megdézsmálta, — és lévai katonái ellen, kik a Martonos és Szeged közt lévő Szentpéter nevű pusztá hely miatt tenyegetődznek. Aláírás: Ő felsége szabadosi mező-szegedi főbíró *Dohar Mihály* és esküdtek.

1679. aug. 18. Fr. Egyegi (Eggehgy) Ferdinánd szegedi guardián ír a szegény ludasiak romlásáról. Ha a kamara nem lát a dologhoz, végkép elpusztulnak, a szegény szegedi klastromnak nagy kárával. Lévai, füleki, szendrei és olnadi katonák elhajtották 400 marhájukat, 80 lovukat és a lakosok közül 35-öt megkötözték, kezesség mellett 2000 tallér sarczban bocsátották el. Kár ilyen derék falunak elpusztulni, melyben vagyon 1500 lélek, a ki meggyónhatik és igen-igen ájtatos nép. kiknek ájtatoságát ha a kamara látná, csodálkoznék rajta.

1681. jun. 18. A martonosiakat Pucza, Horgas és Szentpéter puszták használatában füleki katonák háborgatják.

1681. jul. 18. Martonosi Nagy János panaszlevele arról, hogy a vármegye Korponán 25 marháját lefoglalta.

1681. jul. 18. A martonosiak, bár elkésve, küldik a halakat. Hálálkodnak, hogy a kamara szárnyai alatt még eddig megvannak valahogy.

1681. aug. 28. Az idegen nemzetnek kemény igája alatt nyomorgó szegény Tápé község küldi szokott évi árendáját.

1682. aug. 4. A szegediek »tavali esztendőben 4 pár csizmákat, 40 szivatos posztárt és 100 fogás halakat régi szokás szerint praestáltak vala, úgyszintén most is felküldötték.« Szegedi főbíró: *Császár György*.

1685. máj. 16. Szuhay István Kékkön kelt levelében értesíti a kamarát, hogy ennek jan. 8-iki levele értelmében a mező-szegedi, martonosi és az egész alföldön levő jószághelyeknek, kik a felséges koronához tartozandók, kemény parancsolatokkal meghagyta, hogy szokott adójukat és honorariumukat hozzák fel; de felszólítására az egész télen át semmi-nemű válasz nem jött. Most küldötték hozzá a szegediek és martonosiak bizonyos embereket, kik hírül adták, hogy a sok tolvajok miatt nem vihetik s a pogány basák is tiltják. Szuhay megfelelő fedezetről fog gondoskodni, hogy útjuk biztosítva legyen. Végül megírja, hogy tolvaj katonák Martonosról 50 ökröt elhajtottak.

1685. decz. 24. Humillimum memoriale introscripti *Mathei Cseperke* judicis Szegediensis. (Nagy Péter gácsi katona kegyetlenkedése ügyében, l. alább 1688. január 2.)

1686. febr. 4. Ő felsége kevés megmaradtott hívei, megromlott Szeged városa lakosi, szomorodott szívvel értesítik a kir. kamarát, hogy már majdnem összeszerezték a szokott évi adót, melylyel tartoznak, midőn hallatlan dolgok történtek nálok. A császári hadsereg megszállván Szolnokot és Szarvast, ők mindjárt követ embereiket és paterukat küldötték el s ezek protectionalist eszközöltek ki. Azonban a török is nagy hamardon sok számú hadat küldött ide téli szállásra, tömérdek élel rendelvén számára. Ez a tábori nép azután megszerzett halbeli hűségüknek nagyobb részét elprédálta. »És ismét ezen idő folyásiban az ő felsége armádája hadi comissariusza, Véber Dániel urunk levele által találtattunk vala meg vagy kétszer, mely levelinek egyikét in specie fel is küldjük, hogy

az ő felsége ármádájának élést vinnénk, kit is örömet és jó szívvél való hűségünket a mi vékony tehetségünk szerint megmutattuk volna, ha a törököknek keze és köztünk való léte engedte volna, sokszor könyörögvén nekik, de csak haszontalan. Azért már jute városunk! Rajtunk jöven városunk lakosira új esztendő másodnapján generális uraink ő nguk, Mercy és Hayszler, az ő felsége ármádájával együtt, a kik városunknak mindennemű javait, kincseit és gabonáit, hol mit találtak, prédára hányták, és a mi keveset a szent templomhoz és klostromhoz hordott volt is népünk, jobb részét annak is kihordottuk s salva guardiákért generális uraink ő ngoknak 140 aranyat fizettünk. És ezen ő felsége ármádája az Szeged vár mellett levő kerített várost magának occupálta vala és harmadnapig lakván benne, az várat ott hagyván, megégették az városát; és midőn az ármáda visszatért volna Szolnok felé, valamennyi járó ökreink és lovaink voltak, szekereستül mind elhajtották, a melyek azután mind együl oda veszték. Azt, bizony nincs annyi tehetségünkben, hogy számon vehetnénk, az mennyi károkat vallottunk. És ismét ennek-tána is hírt viven alá az törökök Nándorfejérvárra, az kik annyira elárultanak bennünket, hogy csak Isten ő felsége volt oltalmazónk, hogy mind együl kardra és rabságra nem jutottunk. Mert úgy volt kiadva reánk az sententia, hogy ha ágyú találtak az templomban, tehát hét esztendősen felül kardra hányjanak és azon alól rabságra vigyenek. Mivel ismét az hatalmas török császár szerdár basája sok számú népével elpusztult városunkban megszállott, előle nagyobb része népünknek az rétekre szaladt, hanem az szegény szent Ferencz atyánk szerzetin levő klostrombeli páterek, fráterek és bíránk az tatárok által mind együl megkötöztettek és iszonyúképpen sok kimondhatatlan kínokkal kínoztattak és úgy vallattattak, kik közül még mostan is sokan fekszenek. Nem lévén oly rejtkehelye se templomunknak, se klostromunknak, mivel az mi kulcsok lévén, mind közékhöz vették, a kikkel mindent felkőborloltanak és a mi az felső hadtúl maradott is, azok közül, a mit kedveltenek, mindenek prédára vetettenek és gabonáinkból is kifogyasztának. Nyásokat csinálván majd tizennyig az szegény páterinknak, fráterinknek és bíránknek, az kikért sok summa kincset kellett adnunk és most is az sok vádak miatt sokak vasat viselnek közülünk. Sok az kívánság tőlünk, nincs pedig honnét fizetnünk.« Végül az iránt könyörögnék a kir. kamarához, hogy legalább járó marháikat adatná vissza nekik.

1687. okt. 10. A szegedi bírák és esküdtek a királyfi Pozsonyban leendő koronázására bizonyos embereiket küldik, kérvén a kamarát, hogy városunk nyomorúságiban és szükséges dolgainak forgolódásában assistentiával igyekezzenek lenni embereikhez, mert mindeddig nem hogy városi szabadságban, de legkisebb várost concernáló jövedelmecskéjével sem voltak szabadosok, mindent elfoglalván a magyar tisztek. Egész városul meg fogják szolgálni a kamara jóindulatát. Raptim.

1688. jan. 2. Szegedi Cseperke Máté emlékezteti a kir. kamarát mintegy három évvel előbb beadott instantiájára. T. i. Gácson lakozó Nagy Péter nevű katona minden ok nélkül 50 czimborájával éjtszakának idején hatalmasul házára tört, házat három helyen bevágván, őt megkötöztette s a puszta kivitette, holott kegyetlenül megkínozta és megsarcizolta. Idő múltán más gonoszágukért a kecskeméti üldözöbe vették őket s kettőjüket elfogták; ezek fölfedezték, hogy Cseperke náluk fogva van s erre a kecskeméti kezessége mellett kiszabadult. Szabadsága fejében 500 tallért kötöttek le s ennélfogva kéri a kamarát, találon módot és remédiumot, hogy kötelezettsége megszűnjék, annál inkább, mert Szegeden Semsei Zsigmond ott való viczekapitány nem az elfogott egyik

latrot, hanem Cseperkét nyilvánította bűnösnek s ráadásul még 40 tallér fizetésére kötelezte.

*

Már most kérdezem, lehet-e a XVII-ik századi Szegedről ez adatok nélkül hű és tiszta képet formálni? Ezek pedig csak hevenyében készült kivonatok, s mennyi még e levelekben a sok megkapó részlet, a mit mellőznöm kellett, de a mi a monographus szemében mind megannyi drága gyöngyöt ér.

A levelek egy része, azok t. i. melyeket a martonosiak és tápéiak írtak, szorosán véve nem tartoznak ugyan Szeged város történetéhez; de minthogy ezek szintén tele vannak érdekesnél érdekesebb vonatkozásokkal, s Szeged akkori viszonyaira világot vetnek, közlésük itt igen is helyén valónak látszott.

Sajnos, a mi irodalmi viszonyaink között nincsen arra kilátás, hogy monographiáink második kiadást érjenek; a mulasztást most már helyre pótolni nem lehet. Épen azért hangoztatjuk, hogy, ha valaki valamely város monographiájának megírására vállalkozik, annak a lehető legszélesebb körű kutatás nélkül nem szabad a kidolgozáshoz hozzá kezdenie.

Közrebocsátotta a szerző Szeged városának 1522 évi tizedlajstromát is, melyet az Országos Levéltár diplomatikai osztályában őriznek. Ezt a véghetetlen fontosságú helytörténeti emléket bármely más hazai város monographusa megirigvelhetné. Valóságos tükör az, melyben a mohácsi vész korabeli város lakossága a legpompásabb világitásban tükröződik. A kiadó a lakosok neveit elég pontosan igyekezett lemásolni, noha itt sem ártott volna a hajszálig menő scrupulosítás. Magam is behatóan tanulmányoztam e lajstromot s látom, hogy helyvel-közzel hibásan olvasott egyes neveket Szeged történetírója. Így Boonsyka helyett *Boorsika*, Haag h. *Haas* (1. hasáb), Bonsody h. *Borsody* (11. h.), Kamsary h. *Kanisay*, Theky h. *Chiky*, Bwrh h. *Bwrch* (15. h.). Ewr h. *Kwn*, Bolteseer h. *Boolteseer*, Thwrcy h. *Thwry* (16. h.) stb. olvasandó.

Az e tizedlajstromban feltüntetett jövedelmeket a szerző Tomori Pálnak tulajdonítja. (III. 423.) De ez sem más, mint lapsus calami. Tomori, mint Fraknoi dolgozatából (*Tomori Pál élete*, 1881. 26. l.) tudjuk, csak 1523 május elején foglalta el a kalocsai érseki széket, minélfogva az előző év dézsmáját semmi esetre sem ő szedette.

De fejezzük be ismertetésünket.

Szeged története, nemzeti szempontból véve, valóságos epopoea. Népének magasztos hivatása nem a béke csendes napjaiban tűnt ki, hanem abban a rettenetes korban, midőn az Alföldön a nemzeti genius fölött úgyszólván csak néhány város

és község magyar érzésű és magyar szívósságú lakossága örködött. E parányi magyarság kétségkívül erőt és bizalmat szítt magába Erdély bérczei felől, s a jobb jövő reményében feltékeny gonddal ápolta nemzetiségünk oltárán a szent tüzet. Szegednek is nagy érdeme van abban, hogy a magyar megmaradt magyarnak.

Szerettük volna, ha e derék város monographusa lendületesebb nyelven, több lévvel és szívvel világította volna meg szülőföldjének rendkívül érdekes multját; így olyan száraz — hogy ne mondjuk lapos — az előadása, mintha hivatalos tárgyalások szövegét vetné papírra. Itt-ott idegenszerű is.

Mindamellett, ha sok kifogásunk volt is egyes állításai ellen, a munkát egészben véve irodalmunk nyereségének tartjuk, s épen ez a beható ismertetés is meggyőzheti a szerzőt a felől, hogy műve igenis méltó a vele való foglalkozásra. Azt a célt, hogy polgártársai a multból okulást merítsenek a jelenre, minden bizonynyal elérte, s jóllehet — mint láttuk — munkájában a régi kor sok kívánni valót hagy fen, de viszont az, a mit Szeged újabb korára vonatkozólag összegyűjtött, tagadhatatlanul mindenkor értékes dolog fog maradni.

BOROVSKY SAMU.

Magyar író és könyvnyomató a XVII. században. Irta Dézsi Lajos. Budapest, 1899. Franklin-társ. kny. 8-r. 4, 332 l. (Magyar Történeti Életrajzok. XIV. évf.)

A magyar műveltség történetének egyik sokat emlegetett s valóban érdemes alakja *Misztótfalusi Kis Miklós*, a ki mint író s még inkább mint könyvnyomató maradandó nyomatokat hagyott hátra; míg *Pápai Páriz Ferencz* a szótárirodalomban tette nevét emlékezetessé. E két férfiú élettörténetével foglalkozik Dézsi Lajos fent említett című könyvében.

Mind a két életrajz figyelmet keltő önmagában véve. Dézsi elég érdekesen s elevenen beszéli el viszontagságos életüket, érinti munkásságuk főbb vonásait, ügyet vet a korra, a melyben éltek; de inkább az egyszerű elbeszélő szerepét tölti be, mint a behatóbb fejtegetőét. Ennek oka jórészt azon körülményben keresendő, hogy mind a két férfiú kisebb körben működött; életük méltó tárgya lehet egy kisebb tanulmánynak, ellenben a Magyar Történeti Életrajzok keretében bajosan volt illeszthető. S hogy mégis az életrajz kapcsán ismertesse az író munkásságukat, részletes elbeszélésbe kellett bocsátkoznia, olyanba, a melyet a szigorúbb szerkezet szabályai alig engednek meg. A Magyar Történeti Életrajzok eddigi

fiuzetei nagyhatású, országos hírnevű emberekkel foglalkoznak, a kik a politikai vagy irodalmi téren döntő szerepet játszanak s nemzetünk sorsát egy ideig mintegy kezükben tartják, a kikhez mérve Misztótfalusi Kis Miklós és Páriz Ferencz, bár működésük fontossága épen nem kicsinylendő, szembetűnően hátramaradnak. Igaz, hogy Gvadányi József gróf példája csábíthatta az életrajzírókat e térre, azonban Gvadányiról hasonlóképen azt mondhatni, a mit Kis Miklósról és Páriz Ferenczről.

Egyébiránt ez a körülmény alig kisebbíti Dézsi Lajos érdemét. Csak említenünk kellett, ha az általános hatásról akartunk számot adni, melyet a szóban levő munka olvasása keltett bennünk. Magában véve mind a két férfiú élete tanulságos. Dézsi könnyedén, élvezhetően beszélteti adatait, nem igen vész el a részletekben, többnyire igyekszik a jellemzőt kiemelni, és ritkán unalmas. Vonzalommal viseltetik hősei iránt, kevésbé kritizálja őket, mint inkább megértetni törekszik működésüket.

Misztótfalusi Kis Miklós vele született kiváló tehetsége a külföldön szerzett tapasztalataival vetett fényes sugárt nemzetünkre. Amsterdamban, a könyvnyomtatás középpontjában, eltanulta a betűöntés és metszés mesterségét s oly fokra emelte, a külföld is méltánylattal tekintett reá. Lengyel-, Svéd-, Német- és Angolország, sőt még a távoli Georgia is fölkereste betűírt s mindenütt nagy becsületet szerzett nevének. E mellett a bibliának kiadása, a szöveg javítása is főgondjai közé tartozott. Könyvnyomtató, betűmetsző, kiadó és író volt egy személyben, s bár hollandiai működése szépen jövedelmezett, soha egy perczre sem feledte hazája iránti kötelességét. Erdélyt épen olyan virágzóvá kívánta tenni a könyvnyomtatás terén, mint Hollandia volt; nagyobb volt buzgó hazafisága, semhogy a körülményekkel számolni engedte volna. Mikor ügyvel-bajjal haza jött: egymásután érték a családások.

Mind a mellett kolozsvári élete egy ideig sikerrel biztathatta. A ref. egyház nyomdáit átvévén, nemcsak ügyességének, hanem kiváló szakértelmének is bizonyosságát adta; de a mindennapi élet kisszerű összeütközései, a papokkal és tanárokkal való viszályai elkeserítették. Önérzete nem egyszer hiúsággá fajult, s czéljának nagyszerűsége épen nem volt képes elszenvedtetni vele az irigyek rosszakaratát. Megalázták, becsületében kisebbítették, s ő *Mentség*-ében védte magát. Ez irat részletes önvallomás, Kis Miklós élettörténetének legfőbb adata, s mint korrajz is fölötte becses.

Azonban Dézsi ítéletét, hogy Széchenyi *Blick*-je »jár

hozzá legközelebb» hangjára nézve: túlzottnak s igazolatlannak tartjuk. A két irat sem tartalmára, sem hangjára nézve nem hasonlítható össze. Széchenyi a nemzetén ütött sebeket torolja meg hasonlíthatatlanul, többször a trivialitásba csapó maró gúnnyal írt munkájában, a melynek sötét humorához csak Arany »kétségbeesett kac zaj«-a hasonlítható; ellenben Kis Miklós a maga becsületét védelmezi fájdalmas feljajdulással mindenütt, és több helyen izzó szenvedéllyel, de stylusából épen azok az elemek hiányzanak, a melyek a Széchenyiét mintegy alkotják.

Az életrajz háttére is meglehetősen fölszínes. Bár a szerző jól ismeri Erdély akkori állapotát, a Lipót-féle hitlevél következményeit s az előidézett változásokat, kevésbbé tudja ezeket szoros kapcsolatba hozni hőisével, pedig csak ez igazolná s tenné színesebbé a kor rajzát.

Ugyanezt mondhatni Pápai Páriz Ferencz életrajzáról is, bár itt inkább látjuk a hős pályája s kora története közötti összefüggést vagy legalább érintkező pontokat.

Bevezetésében abból a felfogásból indul ki a szerző, hogy régi íróink többnyire polyhistorok voltak. E felfogás épen nem indokolt; voltak olyanok is, de nagyobb íróinkról ezt bizony nem mondhatjuk. Páriz Ferenczet ilyennek tarthatjuk; a tudománynak többféle ágát művelte, orvosnak készült s gyógyított is, írt orvosi műveket, e mellett a protestáns egyháztörténetben és heraldikában úttörő, könnyen forgatta a versíró tollat is, szótára pedig mai napig legjobb sok tekintetben. Azonban szerettük volna, ha Dézsi úttörő munkásságát és szótárírói érdemét még jobban kiemeli, mint a hogy tette. Ezzel épen nem ártott, csak használt volna munkájának: így hozott volna egységet, szorosabb összefüggést a kissé laza, krónikaszerű szerkezetbe. Ellenben verseit épen csak érintenie kellett volna. Páriz mint versíró alig jöhet számba, és semmi esetre sem érdemes oly részletes tárgyalásra, mint a milyenben Dézsi egy-két versét részesíti. A helyesebb csoportosítás, a helylyel való takarékoskodás nagyon ráfért volna az egész munkára.

Mind a két életrajzhoz egy-egy függelék van csatolva: M. Kis életéhez néhány becses levél, P. Páriz életéhez pedig a magyar nyomdászat verses krónikája, a melyek jól kiegészítik egymást.

Apáczai Cseri János paedagogiai munkái. Összegejtötte, a latin beszédeket fordította, jegyzetekkel ellátta *Hegedüs István*. Budapest. 1899. 8-r. 161 l.

A m. kir. földművelésügyi miniszter megbízásából készített s kiadásában a múlt évben megjelent nagy díszmű elején, mely műnek szerzője Chernelházi Chernel István, »intézője« pedig Herman Ottó volt, olvassuk a könyv történetét ismertető cikkelyben Herman Ottótól a következő sorokat: »A német Gesner — meghalt 1565 — és Apáczai Cseri János meghalt 1565 (!) — az első magyar Encyclopaedia írója között a korra nézve semmi különbség.« És azután párhuzamot von a kettő között.

Elfelejteti velünk világhírű tudósunknak e botlását a párhuzam eredménye, mely Apáczai Cseri javára üt ki, s a lelkesült hang, melyvel e tudósunkról emlékezik. De nem e miatt idéztük. E méltatásnak különös becset az ad előttünk, hogy ez is egyik bizonyosság arra nézve, hogy a kik a szak tudományok magyar nyelven való műveléséről írnak: vagy Apáczai Cseri munkásságán kezdik, vagy nevével vesztegelnek legtovább. Ez mutatja működése korszakos jelentőségét.

Az állat-, növény- és ásványtan, a physika és matematika s az orvostan magyarországi történetével foglalkozók, habár nem egyforma mértékkel mérnek is, nagy elismeréssel szólnak érdemeiről, nem is beszélve arról, hogy milyen hálás tárgy az ő irodalmi működése nyelvészeti, theologiai, bölcsészeti és paedagogiai szempontból. Eddigelé legbehatóbban paedagogiai munkásságával foglalkoztak. És ez egészen helyes is. Apáczai Cseri életcélül tűzte maga elé a magyar tudományos irodalom megalapítását s erre nézve első teendőnek tekintette a hazai iskolák »jobb lábra állatását.« Lázás sietéssel fogott ez alap lerakásához. Tovább nem is haladhatott. Elhalt, mielőtt az alapra építést megkezdhetette volna, sőt az alapot sem rakhatta le egészen. De már ez előmunkálatokban oly sok jelét adta széles látókörének, tudományos képzettségének, világorlati gondolkozásának, gyakorlati érzékének és önzetlen hazafiasságának, hogy ezekből az építés sikerét is bizvást következtethetni. Bár maradhatott volna ő meg az építés vezetőjének: sokkal előbb volnánk a tudományokban. Kora nem értette meg őt, nem is volt meg az a műveltsége, hogy az alaphoz megítélje az épületet; csak ha látott volna valamit az épületből is, akkor hajlott volna meg az építő előtt. A mester halála után figyelembe sem vették a félbehagyott munkát. Más vezető után mentek, más alapon kísérleteztek. Ez alapot úgy fedezték

föl »ásatások alkalmával«, mult dicsőségünk emlékeinek keresgetése közben, — e században, melynek már több érzéke volt, hogy jelentőségét fel ne fogta volna, s örömmel kapott rajta, hogy irodalmi szegénységünket fedethesse vele. Azóta alig van év, hogy Apáczai Cseriről ne jelennek meg monographia, életrajzi adat vagy szaktanulmány.

A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából Horváth Cyrill 1867-ben kiadta bölcsészeti dolgozatait s most Hegedüs István a Magyar Paedagogiai Társulat határozatából sajtó alá rendezte paedagogiai munkáit. Azzal a szerető gonddal és ügybuzgósággal, mely e lelkes philologusunkat jellemzi. A latin beszédeket magyarra fordította (egyik beszédét már egy negyedszázad előtt kiadta magyar fordításban) s jegyzetekkel kísérte, és hozzácsatolván Apáczai Cseri műveiből azokat a részeket, melyek paedagogiai tárgyiak, bevezetést írt hozzá Apáczai Cseri paedagogiai eszméiről.

Az ekként tíz ívre nőtt kötet tartalma: 1. *A Magyar Encyclopaedia előszava*, a győri (1803) kiadás szerint, mely t. i. ez előszót magyar fordításban közli. 2. *A Magyar Logikáczskához csatolt tanács, melyet Joachim Fortius de Apáczai János által egy tanulásába elcsüggedt ifjunak*. 3. *Az Encyclopaedia X. részéből a 29—32. fejezetek*. 4. *A bölcsesség tanulásáról szóló beszéde*, melyet 1653 novemberében tartott Gyulafejeváron. 5. *Az iskolák igen nagy szükségéről és azon okokról, melyek miatt azok a magyaroknál elpusztult állapotban vannak* — cz. beszéde. 6. *Az Academia felállításának módja és formája iránt Buresay Ákos fejedelemhez beadott terve*. A 4. és 5. számú beszédeket Hegedüs István fordította magyarra.

A paedagogia magyar szakmunkásai ezzel egyelőre lerótták tartozásukat Apáczai Cseri emléke iránt. De még nem rótták le a magyar irodalom. Apáczai Cserinek még mindig nincs hozzá méltó életrajza, mely egész munkásságát felölelve, érdeme szerint méltatná s személyét a megillető helyre állítaná irodalmunk és művelődésünk történetében. Még mindig nincs összes műveinek egy hozzá méltó teljes kiadása. Ki merné tagadni, hogy e kettős feladat első sorban a Magyar Tudományos Akadémiára vár, mely e várakozásnak bizonyára meg is fog felelni.

D. L.

Mezőlaky Ferencz zalavári apát s ennek végrendelete folytán indított nagy fiskusi per. Irta *Füssy Tamás.* Kiadja a Szent-István-Társulat tud. és irod. osztálya. Budapest. 1900. Stephaneum kny. 8-r. 72 l.

Ujságírói nyelven szólva: a XVI-ik század egyik sensationját tárgyalja e füzet. Végrendelet-hamisításról, halottfosztogatásról van benne szó, mely büntény mozzanatait a szereplő személyekért még a mohácsi vész utáni züllött társadalom is szokatlan érdeklődéssel kísérte. A kifosztott halott *Mezőlaky (Mennyező) Ferencz.* az utolsó zalavári benczés apát volt. Felesége, árkosközi Sárkány Margit révén a Dunántúl egyik vagyonszámba tartott ura, s atyjafia minden dunántúli nevesebb családnak. Ámbár sem papi rendet fel nem vett, sem szerzetesi fogadalmat nem tett, mégis az akkori zavaros viszonyok kiaknázásával s széleskörű befolyásos atyafiságának támogatásával elnyerte a kapornaki, majd a zalavári apátságokat. Agilitásával le tudta győzni a király idegenkedését is, a ki sokáig vonakodott őt egyházi állásaiban megerősíteni. Erőszakos, nyers modorú ember volt, ki mint kapornaki várkapitány bizonyosan jobban értette a kardforgatást a breviariumnál. 1568 máj. 1-én őt is utólérte mindnyájunk közös végzete: meghalt.

Mint gyermektelen özvegy embernek, meghitt barátja, ifj. Csányi Bernát fogta be szemét az örök álomra. Csányi Bernát, előkelő dunántúli család sarja s Nádasdy Tamás nádor kegyeltje, lett volna a Mezőlaky Ferencz végrendeletének egyik végrehajtója, a másik meg Hássághy Imre, zalai alispán. Egyházi férfiú hagyatékáról lévén szó, a királyi kamara legott kiküldte biztosait, hogy a megüresedett két apátságot vegyék át s a hagyatékot inventálják. A biztosokat kellemetlen meglepetés érte. Rájöttek, hogy a végrendeleti végrehajtók és czinkostársaik: id. Csányi Bernát, Csányi Gergely, Sikosdi Benedek és Tokaji másképp Marczali Péter a konvent tagja, a végrendeletet meghamisították, az apát ingóságain, ruháin, fegyverzetén, arany-ezüst marháin s huszonegy zacskó készpénzén atyafiságosan megosztzkodtak. Az oroszlánrész ifju Csányi Bernátnak jutott. Ő volt egyedül jelen a halálos ágy-nál, ő húzta ki a haldokló párnája alól az almáriumok és vasládák kulcsait, s mire a többi osztzkodó oda érkezett, már jó csomó pénzt el is vitetett a kapornaki várból.

A gyalázatos büntett természetesen nem maradhatott megtorlatlanul. A fiskus, mint hagyatéki örökös, megkezdte a halottfosztók ellen a pert. De semmi sem mutatja sajnálatosabban az akkori viszonyok züllöttségét, a kormányhatalom

erőtlenségét, mint az, hogy ezek a nyilvánvaló gonosztevők hónapokon keresztül emelt fővel, szabadon jártak-keltek, sőt még a vármegyéket is rá tudták venni, hogy büntetésök elengedéseért közbelépjenek. Megvetették a királyi rendeleteket, megmosolyogták a bíróság idézéseit. Végre is katonai fegyveres erővel kellett elfogatni őket, azokat t. i. kik időközben biztosabb hazába nem menekültek. A vármegyei pajtáskodást, magában a bíróságban dúló pártoskodást látva, ne ütközzünk meg azon s ne sirassuk a törvény megsértését azért, hogy a foglyokat Bécsben zárták el. Mit lehetett mást tenni, mikor Magyarországon a súlyosan megsértett jogrend, a kicsúfolt királyi és kormányhatalom elégtételt nem nyerhetett. Az a bécsi fogság különben is csak ijesztés volt. A hűtlenség bűnébe esettek fej- és jószágvesztést érdemeltek volna. S mit látunk? Visszanyerték szabadságukat, vagyonukat. Legtovább (1571 jul. 4-ig) a főbűnös Csányi Bernát ette a rabok kenyerét. Zala vármegye jónak látta megaranyozni mártiromságát: ki szabadulása után alispánjává választotta. Nem jellemző-e ez arra az egész korra? Valóban ez a 72 lapnyi vékony, de nagy oklevél-apparatussal készült füzet igen érdekes bepillantást enged vetnünk a XVI-ik század siralmas viszonyaiiba.

T Á R C Z A.

NAGY PÉTER CZÁR MAGYARORSZÁGON.¹⁾

Mikor az oroszok czárja Péter, a később Nagy Péternek nevezett megalkotója a modern orosz birodalomnak, 1697-ben első útját tette nyugati Európába, nevezetesen Hollandiába és Angolországba, onnan visszajövet Bécsben meglátogatta a császári udvart. Drezda, Prága felől érkezett a nagyszámú orosz követség, melyhez a fiatal, akkor csak 26 éves czár incognito csatlakozott. 1698 június 26-án Bécsbe. Péter az egész úton mint az orosz követ titkára szerepelt, de azért, a mikor eszébe jutott, mint fejedelem lépett fel, és a neki járó tiszteletet megkövetelte. Ez, és más hasonló szeszélyei a még félig ázsiai, különben is több mint eredeti fejedelemnek, sok bajt és gondot okoztak a spanyol etiquettehez szokott bécsi udvarnál, és csak hosszú tárgyalások után lehetett a bevonulás és a bécsi tartózkodás szertartásainak minden részletét megállapítani. Az ünnepélyes bevonulás Bécs városába fényes volt: este, lámpa- és fáklyafény mellett történt. Az első kocsiban Péter czár ült, Lefort nagykövet mellett, mint annak állítólagos titkára. A kíséret a hivatalos feljegyzések szerint a következőkből állott: egy főudvarmester, egy főlovászmester, három kamarás, hat apród, két szakács, hat lovász, négy törpe, tizenkét udvari inas, huszonnégy komornyik, tizenkét házi szolga; ezek szállítására harminckét négylovas hintó, négy hatlovas nehéz koci a podgyász számára, és tizenkét hátszló szolgált.

Péter czár öt hétig mulatott Bécsben; a gróf Königsseg palotában a Gumpendorf külvárosban volt szállva, mint a császári udvar vendége. Lipót császár nagy kitüntetéssel fogadta, és az egész idő alatt mind ő, mind az akkor már magyar királylány koronázott József a legnagyobb előzékenységgel viseltettek irányában, részint köteles udvariasságból, részint pedig, hogy a hatalmas fejedelmet az osztrák házzal való szövetség számára

¹⁾ V. Ö. *Waliszewsky*: Pierre le Grand. Paris, 1897.

megnyerjék. mert ez időtájt már készült a spanyol örökösödésért való verseny a francia királyllyal.

Péter czár Bécsben leginkább az utolsó 1683-iki ostrom minden egyes mozzanata iránt érdeklődött; felkereste gr. Stahremberget. Bécs város vitéz védőjét, és vele, valamint Savoyai Eugén herczeggel megnézte a város erődítési műveit. a támadó árkok akkor még látható maradványait. s megmagyaráztatta magának a felszabadító sereg mozdulatait mind a hely színén.

Mivel a czár csak *incognito* volt Bécsben, az akkori szigorú etiquette szerint Lipót császár nem fogadta Pétert ünnepélyesen mint czárt: hanem egy este, gróf Czernin kíséretében. a czár látogatta meg Lipótot. ki akkor a *Favorita* nevű nyári palotában (a mostani Theresianumban) lakott. Később (július 28-án) az orosz követség nyilvános kihallgatáson adta át az orosz udvar ajándékait, mely alkalommal *incognito* Péter is jelen volt Lefort nagykövet kíséretében. Lipót császár, két miniszter és Eugén herczeg kíséretében szintén *incognito* adta vissza a czárnak látogatását; míg az ifju József király fesztelenebbül érintkezhetett Péter czárral, és gyakran elkísérte őt kirándulásain és az ünnepélyekre. melyek a vendég tiszteletére rendezettek.

Bennünket különösebben az érdekel. hogy Péter czár az ő kielégíthetetlen ismeretszomjában és fáradhatatlan tevékenységében Magyarországot is látni kívánta; azért Bécsből a Dunán hajón Pozsonyba rándult le s ott három napig (július 18—20-ig) mulatott. Az egész idő alatt főleg a folyó hajózási viszonyaira vonatkozó tárgyak iránt érdeklődött: a török háborúban használt esajkák, szállító hajók, a pozsonyi hajóhid figyelmesen meg szemléltek. mert. valamint az egész külföldi útján. úgy itt a Dunán is ebbeli szakismereteit igyekezett gyarapítani, egyik főtörekvése lévén. hogy Oroszországot. mely eddig csak szárazföldi hatalom volt. a tengeren is erőssé és hatalmassá tehesse.

Pozsony akkor, 1698-ban. mikor az ország nagy része alig szabadult fel a török hódoltság alól, az ország fővárosa, az országos hivatalok székhelye volt. Buda és Pest még romokban heverték. Ide Pozsonyba vezették tehát az oroszok czárját. ki kíséretének legnagyobb részét Bécsben hagyván, csak nehányadmagával utazott le s itt a királyi várban volt szállva. A várost minden irányban bejárta. a környékre is kirándult gróf Pálffy stomfai birtokára. Pozsonynál tovább nem ment; de nem is mutathattak volna neki egyebet. mint a hosszu háború alatt elpusztult, elszegényedett országot. mely alig lett volna alkalmas kedvező véleményt kelteni az orosz fejedelemnél a magyar király hatalma és az ország segélyforrásai felől.

Magyarországi kirándulásából visszatérve, július 23-án Bécsben fényes udvari ünnepélyen vett részt *Wirtschaft* név alatt, mely alkalommal Lipót császár mint vendéglős, a meghívott vendégek mindegyike pedig valami nemzeti jelmezben jelent meg. Péter frieslandi parasztnak volt öltözve. A mint a bécsi udvar egykorú szertartási jegyzőkönyveiből olvasható. Lipót császár Péterrel, kinek incognitoját ez alkalommal is tisztelték, a moszkvai czár egészségére koczintott, és Péter szokása szerint egy nagy billikom bort egyszerre hajtott fel, a mit még több pohár bor követett. A jelenvolt vendégek névsorában a sok főúri név között egyetlen magyar család nevét sem találjuk, még a mindig aulikus és az udvarnál nagy kegyben álló Esterházyak közül sem.

Tervben volt, hogy Péter Bécsből még Velenczébe is elutazik, a hol a híres velencei gályákat akarta látni és tanulmányozni; de nyugtalanító hírek érkeztek Oroszországból: az ó-oroszok pártja, mely Péternek újításait nem jó szemmel nézte, forradalmat szított ellene: ezen ok miatt Péter sietve haza utazott. Július 31-én (az orosz naptár szerint 19-én) indult el Bécsből Siléziának, Krakkónak.

Péter czár bécsi és magyarországi útjának sem politikai, sem másféle eredménye nem lett. Péter ohajtotta volna a háborút a török ellen erélyesebben folytatni, és az volt a Bécsben járó orosz követség főczélja és feladata, hogy a bécsi udvarral e tekintetben szorosabb offensiv szövetséget hozzon létre; de a hosszú török háború annyira kimerítette a monarchia erejét, hogy a császár miniszterei jobbnak látták kitérni az orosz szövetségi ajánlat elől és siettek mennél előbb megkötni a békét a törökkel. Másrészt míg Németalföldről és Angliából mérnököket, építészeket és mindenféle mesterembereket hozott birodalma számára Péter czár, Ausztriában s annál inkább Magyarországhban ilyenemű összeköttetéseket nem létesített; csupán egynehány fiatal orvost hagyott Bécsben, hogy tanulmányaikat ott folytassák és magokat tovább képezzék.

Péter czárnak futólagos magyarországi látogatása alkalmából megemlítem még, hogy midőn az ő nagy ellenfele, XII. Károly svéd király, önkéntes törökországi fogságát 1714-ben elhagyva, Erdélyen, Magyarországon keresztül haza sietett, útközben egy éjjel Szepes megyében Toporczon pihent meg, hol az evangélikus paplakban ma is mutogatják azt a szobát, melyben a svéd király útjában meghált. Egyéb nyoma az ő meteorszerű látogatásának sem maradt hátra.

BERZEVICZY EGYED.

A KORJATOVICSOKRÓL.

Azon kimerítő értekezések után, melyek a Korjaticovicsokra vonatkozólag már eddig megjelentek, azt hihetnők, hogy ezen Litvániából hozzánk szakadt fejedelmi család nemzedékrendjére nézve több kutatni valónk nincs és hogy a *Századok* legutóbbi június-havi füzetében (517. l.) közölt genealogiai tábla a rendelkezésünkre álló anyagot teljesen felhasználta. De nem így áll a dolog, mert Korjaticovics Tódor herczeg élete és családja történetéhez még némely pótló és kiegészítő adatokkal járulhatunk hozzá.

Mindenekelőtt legyen egy Tódor herczeg életére vonatkozó, eddig ki nem emelt érdekes mozzanat felemlítve: Károlyi Lászlónak kellett volna bizonyos peres ügyben 1410 okt. 6-án Garai Miklós nádor előtt megjelennie; ugyanazon évi nov. 9-én kijelenti azonban a nádor, hogy *Károlyi László az ő urával, Tódor herczeggel együtt Oroszországban tartózkodik*, miért is a herczegnek hozzá intézett kérelmére az ügy tárgyalását jan. 13-ára halasztja.¹⁾

Zsatkovics Kálmán közleményében (*Századok*, 1900. 515. l.) olvassuk, hogy »Tódor herczeg 1413-ban, vagy legkésőbb 1414 elején halt el, mert Zsigmond királynak egy 1414 évi rendelete már úgy emlékezik meg róla, mint néhairól.« Ezzel szemben a következő adatot találjuk: Zsigmond király 1414 okt. 4-én rendeli, hogy Salánki Györgynek Tódor podoliai herczeg elleni peres ügye decz. 7-ére halasztassék. A kitűzött határnapon, midőn a salánki birtok határjárását kellett volna eszközölni, Salánki György megjelent ugyan, Tódor herczeg azonban sem személyesen meg nem jelent, sem emberét oda nem küldötte, mire Salánki György a mondott napon a leleszi konvent előtt a neki megítélt esküt százötvenharmad magával letévén, erről a konvent decz. 11-én oklevelet állított ki, melynek értelmében tehát Tódor herczeg 1414 végén is még életben volt.²⁾

Azon határozottan kimondott állítással szemben, hogy Tódor csak *egy* árvát hagyott maga után, azt találjuk, hogy midőn a Gutkeled nemzetségbeli Várdai Mihály és testvérei Bereg megyében fekvő kervai birtokukat visszafoglalni akarták, néhai Tódor podoliai herczeg és beregi főispán özvegyének, valamint *Anna* és *Mária* nevű leányainak nevében, a dédai bíró 1418 április 2-án ellentmondott, mire a leleszi konvent ugyanazon napon az özvegyet és két leányát máj. 1-ére a király elé idéztette.³⁾ Mindkét leány akkor még hajadon.

A mit Tódor leányáról Annáról eddig tudunk, abban leli

¹⁾ Károlyi Oklt. I. 562. l.

²⁾ Károlyi Oklt. II. 12—16. II.

³⁾ Zichy Okmt. VI. 489. l.

végpontját, hogy Anna vagy kevéssel anyja után, vagy talán még annak életében mult ki a világból, az özvegy pedig 1427 előtt halt el.¹⁾ Ezen állítás esetleg a leányok egyikére nézve helyes lehet, de biztos tudásunk van arról, hogy a másik még 1427 után is élt. A *Pécz* nemzetségbeli *Marczali Imre* († 1448) *neje*, kinek nevét — sajnos — nem ismerjük. *Tólor munkácsi herczeg leánya*, 1429-ben még életben volt.²⁾

WERTNER MÓR.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA második osztálya június 11-én tartotta utolsó ülését a nyári szünet előtt, mely alkalommal *Czobor Béla* r. tag *Szent Margit házi oltáráról* tett jelentést. Előadta, hogy e nagybecsű aranyozott ezüst és zománczos ötvösművet néhai *Rómer Flóris* írta le először 1867-ben az *Archaeologiai Közlemények* ötödik kötetében. Rómer 1864-ben látta utoljára a rakacsányi várban, gr. Batthyány Vinczénénél. Annak idején 8000 frtért felajánlották a N. Muzeumnak, de megvételére nem volt költség. Azután letétképen báró Hügelhez, majd a majnai Frankfurtba jutott egy antiquariushoz; végül 1867-ben Párisban 29,000 frankért adták el, de nem tudtuk, kinek. Most, hogy a párisi kiállításon először jelentünk meg a világ előtt önállóan történeti emlékeinkkel, saját házunkban, Széchenyi Béla gróf, a magyar történeti kiállítás elnöke, szerencsés összeköttetéseinél fogva nemcsak nyomába jutott Párisban ezen emléeknek, hanem meg is szerezte azt a kiállítás számára, melynek ez idő szerint egyik legnevezetesebb látni valója. A dúsgazdag kiváló műgyűjtő, a kinek az oltár birtokában van, oly feltétel alatt engedte át, hogy nevét ne hozzák köztudásra. Tekintve, hogy a Rómer-féle leíráshoz mellékelt kőrajz nem felel meg többé a mai kívánalmaknak, megtették a szükséges lépések arra, hogy Szent Margit oltáráról fényképi felvétel és színes másolat készüljön, s ennek alapján a ritkabecsű emlék, melynek nyomára 33 év után a párisi magyar történeti kiállítás vezetett bennünket, a szakirodalomban is méltóan megörökíthető legyen.

E jelentés után *Mátyás Flórián* r. tag adta elő az Árpád-házi királyok történetére vonatkozó újabb kutatásai és tanulmányai eredményét, több érdekes kérdést vitatva meg s egyik-másik történetírónk téves állításait czáfolva vagy helyreigazítva. Szólt először is *Szent László halála idejéről*, melynek napját a hazai

¹⁾ *Századok*. 1900. 516. l.

²⁾ *Zala vm. Oklt.* II. 461. l.

krónikák adataiból s László és Kálmán királyok uralkodása időtartamának pontos kiszámításából július 29-re (1095) határozza meg; azután *Szent László testének két helyen való eltemetetéséről*, mire nézve azt a meglepő — de valószínűleg hibás — felfedezést tette, hogy László király testét elhunytá után Somogyváron a szent Egyed tiszteletére alapított monostorban temették el, ott tisztelték ereklyéit, s csak később szállították át — hova életében maga vágyott — Nagyváradra. Ennek utána *a holttestek áthelyezéséről* értekezett a tudós előadó, hazai és külföldi példákkal világosítva meg e kérdésre s különösen Kálmán, Imre és II. Endre királyok sírhelyének meghatározására vonatkozó fejtegetéseit. Végül még *Imre és II. Endre királyok kronológiájához* közölt újabb adalékokat, főleg Imre és Endre életéveinek, az 1203-iki belháborúnak, Endre fogsága idejének s Imre király élete és uralkodása végnapjának tisztázása végett. Az érdeklődéssel hallgatott felolvasásra — ha megjelenik — még visszatérünk.

A NEMZETKÖZI TÖRTÉNELMI CONGRESSUS második összejövetele ez évben július 23—28-ig tartatott meg Párisban. A *Collège de France* egyik termében volt a megnyitó ülés, melyen mintegy kétszázan jelentek meg, köztük a francia és külföldi történettudomány nem egy kiváló képviselője. Magyarországra nézve tudvalevőleg társulatunk vezetése mellett alakult volt meg az előkészítő bizottság dr. *Lánczy Gyula* egyetemi tanár, vál. tagtársunk elnöklete alatt. A bizottság elnökségének fáradozásait siker koronázta. Hazai történészeink szép számmal vettek részt a congressuson, még pedig annak első, általános történelmi osztályában. Személyesen jelentek meg s előadást is tartottak: dr. *Lánczy Gyula* V. Coelestin pápa canonicatiójáról, dr. *Márki Sándor* kolozsvári egyetemi tanár a magyar jakobinusokról, dr. *Darvai Móríc* Magyarország első román hűbéreseiről, dr. *Áldásy Antal* a bizottság titkára a Magyarország és a délszláv államok közti összeköttetések oklevéltáiról, *Bertha Sándor* a költő Zrínyiről. Felolvasatott továbbá dr. *Fraknói Vilmos* vál. tagtársunk értekezése Petrarka veronai követségéről, melyet a szerző távollétében Malet osztálytitkár mutatott be. Kimagasló érdekességű, sőt politikailag is fontos volt az a vita, mely *Xenopol* jászvásári román egyetemi rektornak »Hypothesis a történetben« című felolvasásához fűződött, s a melyben Xenopol a dáko-román continuitást hangoztatva, a magyarországi románokat illetőleg nagyon is merész következtetéseket állított fel. Fejtegetéseit nyomban megezáfolta Lánczy Gyula, ki mint a magyar kormány képviselője is szerepelt a congressuson, majd Darvai Móríc redukálta kellő értékükre az ismert román történelmi nézeteket. Bertha Sándor előadása kapcsán Lánczy Gyula bemutatta a congressusnak a *Magyar Történelmi Életrajzok* legújabb füzetét,

mely épen Zrínyi Miklós életrajzának folytatását hozza Széchy Károlytól. Magyarországon kívül az európai államoknak egész sora volt hivatalosan képviselve, de nem hiányzott még az észak-amerikai Egyesült-Államok képviselője sem. Addig is, míg a congressus lefolyásáról a bizottság bővebb jelentését közzé tehetjük, e néhány sorral akartunk a történetekről megemlékezni.

— MAGYAR VONATKOZÁSÚ FALI KÉPEK RUNKELSTEINBAN. Nagy Lajos királynak IV. Károly császár elleni szövetségéről (1362) szólván, beszéli *Pór Antal*,¹⁾ hogy midőn III. Menyhért bajor herceget és tiroli grófot, a ki sógorával IV. Rudolf osztrák herceggel a magyar királyhoz szegődött, a császár pártján álló bajor hercegek elfogták és Münchenben felügyelet alatt tartották: Erzsébet özvegy magyar királyné sietett segítségére s Rudolf kíséretében Münchenbe érkezvén, ott az ellenséges indulatú bajor hercegeket nemcsak kibékítette Menyhérttel, hanem a magyar szövetség részére is megnyerte őket. Azután megjegyzi,²⁾ hogy Erzsébet királynénak e müncheni kirándulásáról írott adatunk eddigelé nincsen, de annál világosabban tanuskodnak róla a runkelsteini egykorú történeti festmények, melyekről memél előbb értekezni szándékozik. Kitűnő munkatársunk hamar megvalósítja föltett szándékát. Értekezése, melyet az *Archaeologiai Értesítő* legutóbbi számában tett közzé s különnyomatban is kiadott, röviden ismerteti Runkelstein vára s az ottani híres falfestmények viszontagságos történetét; majd a vár főtornyát építő történeti képekkel, különösen azokkal foglalkozik behatóbban, melyeken más fejedelmi személyek társaságában Erzsébet királyné alakját ismerte fel a szerző. Kutatva e képek eredetét, az egyiken szereplő alakok s a csoport felett látható címerek összevetéséből azt a tanulságot vonja le, hogy azok korát az 1361 évi szept. 17-től 1363 jan. 16-ig terjedő rövid időközben kell keresnünk; az ok és alkalom tehát, mely a magyar királynét a runkelsteini festményeken megörökített jelenetek fejedelmi társaságába hozta, nem lehet más, mint az 1362-iki müncheni összejövetel, melynek ünnepélyeit a festmények ábrázolják.

— BETHLEN KATA GRÓFNŐ istenes életének (1700—1759) rövid történetét néhány évvel ezelőtt írta meg folyóiratunk számára Szádeczky Lajos,³⁾ és ugyanő tette közzé⁴⁾ e sok szenvedéstől megszentelt lelkű nemes úrasszony végrendeletét s más alapító leveleit, melyek egész életén által is folyvást gyakorolt jótékonyágáról, a szegénységért s egyháza és vallása javáért tett áldozatairól tanuskod-

¹⁾ *Századok*, 1900. 387. l.

²⁾ U. o. 388. l.

³⁾ *Századok*, 1895. 523 és köv. ll.

⁴⁾ *Történelmi Tár*, 1895. 531. 737. ll.

nak. Talán e közlemények. jóságos cselekedeteinek e felújítása az utókor emlékezetében, szintén közreműködtek arra, hogy az erdélyi református egyház a fogarasi templomudvar temetőjében nyugvó Bethlen Kata megrongált sírkövét új sírkövel cseréltette fel. szórúlszóra bele vésetvén azt a régi feliratot, melyet Bod Péter, a sírban nyugovónak neveltje, majd udvari papja készített. Ez a kegyeletes alkalom adta a tollat *György Tibor* társunk kezébe, hogy Bethlen Katáról mint orvosról emlékezzék meg s nevét az orvosi történelem egyik beíratlan lapjára feljegyezze. Érdekes megemlékezésében, melyet az *Orvosi Hetilap* tudományos közleményei során ¹⁾ tett közzé, olvassuk, hogy Bethlen Katát egyháza gyámolításán s a jótékony-ság gyakorlásán kívül a természettudományok, főleg a növénytan és az orvosi tudomány foglalkoztatták komolyan. Segített veszedelemben forgó egyházán, segített a szegényeken és segíteni akart a betegeken is, még pedig első sorban azokon, kik a legnyomortabbak: a világtalanokon. Korának három kiváló orvosa tanította őt. A növénytanra *Borosnyai Nagy Márton*, guberniumi főorvos; az orvosi tudományokra *Köleséri Sámuel*, kora leghíresebb orvosainak egyike. kihez benső barátság is fűzte, mely baráti viszony bizonyynyal csak elősegíti vala a tanítás és tanulás munkáját; de Bethlen Katának különösen a szemészet iránt volt hajlandósága, s ebben »más doktorok között egy jó okulista«. *Simoni Márton* orvos volt oktató mestere. Az ily magánúton való orvosi képzés még a XVIII-ik század első évtizedeiben is rendes dolog volt, melyben többnyire protestáns egyházi férfiak részesíték az orvosi pályára vágó magyar ifjakat, s hogy mily sikerrel? eléggé mutatják Pápai Páriz Ferencz, Vizaknai Bereczk György, Tatai Kovács György, Fischer Dániel s mások példái, kik az itthoni magánoktatás után gyakran már két év múlva diplomát is kaptak a külföldi egyetemeken. Föl kell tennünk, hogy Bethlen Kata itthoni képesítése sem lehetett csekélyebb értékű, mint férfi kortársaié. Telve is volt udvara mindég a szenvedők seregével, s messze vidékről zarándokoltak hozzá, főleg a hályogosak, kik szerencsés kezétől várták gyógyulásukat. Bethlen Kata grófnő — mondja György — méltó helyet foglal el azon előkelő származású és lelkületű magyar orvosnők sorában, kik között az első.

II. Endre királyunk leánya, a Thüringiába elszármazott Erzsébet (1207—1231) a leprás betegek gondviselő geniusa lett, a másik Erzsébetnek pedig, Nagy Lajos királyunk nejeént, a világszerte híres *aqua reginae Hungariae* feltalálását köszönte az emberiség.

— MAGYARORSZÁG VÁRMEGYÉI ÉS VÁROSAI. E nagy képes honismertető vállalat során, mely eddig, mint tudjuk, az Abaúj-

¹⁾ XLIV. évf. 1900. 25. sz.

Torna vármegyét. Fiume városát, Vas, Nyitra és Szabolcs vármegyéket tárgyazó öt kötetet bocsátotta közre. jelenleg előkészítés alatt vannak Bars, Bihar, Hajdu és Kolozs vármegyék. A derék vállalatot, mely körül fővárosi és vidéki jeles szakemberekből álló írói gárda csoportosúl, a közönség rövid idő alatt megkedvelte; nemcsak élvezettel s tanulsággal olvassa, hanem akadnak sorai-ban olyan érdeklődők is, a kik egyes történelmi emlékek, műtárgyak vagy adatok hollétére figyelmeztetik a vállalat intézőit. Erre támaszkodva, a kiadvány szerkesztője, dr. *Borovszky Samu* tag-társunk s a M. Tud. Akadémia I. tagja, folyóiratunk útján is felhívást intéz azokhoz, kiknek birtokában az előkészítés alatt lévő vármegyékre vonatkozó emléktárgyak, történelmi ereklyék vagy családtörténelmi adatok vannak, vagy a kik ilyenekről csak tudomással is bírnak: szíveskedjenek öt erről néhány sor írással értesíteni. Levelök egyszerűen a vállalat czimén is megtalálja a szerkesztőt.

† GRÓF ZICHY FERENCZ (szül. 1811. jan. 24.) királyi tárnok-mester, a gróf Zichy nemzetség seniora, társulatunk alapító tagja, hosszú élet után, melynek nagyobb részét közszolgálatban töltötte, a f. évi július hó 17-én elhunyt. Halála csöndes visszavonultságban. Fejér megyében fekvő kálozdi birtokán, élete 90-ik évében érte utól az agg főurat. Nem kívánunk ez alkalomból megfutott pályája egyes mozzanataival foglalkozni, de kötelességszerű hálával kell megemlékeznünk arról, a mit az utolsó tiz esztendő alatt a hazai történettudomány érdekében tett az által, hogy áldozatkészségével a gróf Zichy-család Okmánytárának folytatólagos kiadását, mely az előbbi senior, gr. Zichy Károly halála után több éven át szünetelt, ismét lehetővé tette. A ki ismeri és méltányolni tudja e páratlan középkori oklevélgyűjtemény becsét, méltányolni fogja azok érdemét is, kiknek e forrás-munka közrebocsátásában akár szellemi, akár anyagi részők vagyon. A Zichy-codexből eddigelé kilencz derék kötet látott napvilágot, s e kötetek az ötödiktől kezdve (az ötödik id. gr. Zichy Nep. János úr hozzájárulásával is) mind, a most elhunyt senior költségén jelentek meg. Ezért élénken érzett veszteség nekünk, veszteség a magyar történettudománynak gróf Zichy Ferencz halála. De reméljük, hogy e veszteség pótolva leendő: reméljük, hogy a nagyérdemű főúri nemzetség hazafias tagjai nem fogják engedni, hogy az a szép codex, mely történelmünknek valódi kincsháza, családoknak méltó büszkesége lehet, befejezetlen maradjon. Ezzel a reménységgel mondjunk még egyszer hálát a megboldogult Maecenas emlékezetének!

ÚJ KÖNYVEK.

— III. BÉLA MAGYAR KIRÁLY EMLÉKEZETE. Fejedelmi kegyeletnek fejedelmi adója e remek könyv, mely nemcsak külső fényével, kiállításra pompájával, hanem belső tartalma tudományos értékével is jóval fölülmulja a hasonló természetű alkalmi kiadványokat. Méltó koronája annak a királyi áldozatnak, mely lehetővé tette, hogy III. Béla királyunk és hitvestársa Antiochiai Anna királyné hamvai, amnyi hányattatás után, örök nyugalommal leljenek a budai koronázó templom Szent Háromság kápolnájában, a hol ma díszes sarkophag fedí 700 esztendő óta porladó tetemeiket. Ennek a fejedelmi temetésnek emlékét kívánta irodalmilag is megörökíteni a magyar kormány, midőn a szóban forgó mű kiadását elhatározta, költségeiről a felségtől e czélra adományozott összegben felül is gondoskodott, s a szerkesztés nem könnyű munkáját szerencsés választással *Forster Gyula* műtörténészünkre, mint a műemlékek országos bizottságának másodelnökére és a koronázó templom építési bizottságának elnökére bízta. A szerkesztő nagy gondnal, finom izléssel és alapos hozzáértéssel felelt meg feladatának. Nemcsak a leghivatottabb szakférfiakat nyerte meg munkatársakul, de maga is több dolgozattal járult a mű létrehozatalához, melyben III. Béla élete és kora jóformán mindeunemű vonatkozásaiban, minden emlékeivel megelevenedik előttünk, ha lapjait forgatjuk és művészi kivitelű képeit szemléljük. A bevezető cikkelyen kívül, mely a mű keletkezéséről és röviden tartalmáról ad számot, a szerkesztő tollából erednek azok a dolgozatok, melyek Székesfehérvár koronázó templomáról, Anna királynéről és családjáról, a királyi tetemek viszontagságairól, a hamvak visszaviteléről a koronázó templomba, a budavári koronázó templomról, Szent László király váradi egyházáról s végül az Árpád-házi síremlékekről szólnak. *Czobor Béla* a székesfehérvári ásatásokat, a magyar szent koronát és a koronázási palástot, az esztergomi bazilikát, III. Béla és hitvese halotti ékszereit s Szent László király ereklyetartó mellszobrát ismerteti. *Békefi Remig* értekezik a magyar nemzet művelődéséről III. Béla korában, s ugyanő III. Béla temetését. *Nagy Géza* III. Béla fegyverzetét s az Árpád-házi királyok jelvényeit. *Réthy László* pedig II. Géza és III. Béla érmeit írja le: érdekes Nagy Gézának az a genealogiai tanulmánya is, melyben III. Béla ivadékait az európai uralkodó házakban mutatja ki. *Török Aurél* a III. Béla és hitvese földi maradványaira vonatkozó anthropologiai vizsgálatok eredményeit közli. Végül kiemeljük azt a három dolgozatot, melylyel *Pauler Gyula*, *Thallóczy Lajos* és *Fejérváthy László* járultak a mű tudományos és irodalmi értékének emeléséhez. Pauler dolgozata (*III. Béla és családja*)

tömör jellemzését adja a nagy királynak, az Árpád-ház e kiváló tagjának: a Thallóczyé (*III. Béla és a magyar birodalom*) a magyar király politikáját fejtegeti, míg Fejérfpataky, kinek tanulmányát (*III. Béla király oklevelei*) néhány szóval már akkor méltattuk, mikor azt az Akadémia egyik ülésén felolvasta.¹⁾ A király kancelláriájával ismertet meg bennünket. Mint látható, az egész mű központja III. Béla király. Az ismertető czikkelyek Székesfehérvárról. Szent István bazilikájából indulnak ki, hol földi maradványait megtalálták, és a budai koronázó templomban végződnek, hol azokat újra eltemették. Ez adja keretét a könyvnek, melynél diszesebb és történeti szempontból érdekesebb művet alig mutathat fel irodalmunk.

— A NÉPVÁNDORLÁS KORA ÉS AZ ISZLÁM. Ezzel a kettős czímmel jelent meg a Marczali szerkesztette *Nagy Képes Világtörténet* negyedik kötete, mely immár a mi ezeréves multunk küszöbéig fejti le a világ eseményeinek fonalát s így bennünket is közelebről érdekel. Századokra ható két nagy mozgalom története van e kötetben megírva: egyik a *népvándorlás*, mely a mai Európa alakulásának vetette meg alapjait, másik az *iszlám*, a keleti világ legnevezetesebb államalkotó mozgalma. A népvándorlás története *Borovszky Samu* társunk munkája, ki már évek óta szorgalmasan tanulmányozza tárgyát s erre vonatkozó bűvárlataival eddig is elismerést aratott. Elismerés illeti e legújabb művéért is, melyben a legjobb források és a szakirodalom java részének lelkiismeretes felhasználásával oldotta meg feladatát. Nagyon természetes, hogy mint magyar történetirő, Magyarország területét tette előadása középpontjává s főleg a hazai vonatkozásokra fordította figyelmét; nem csupán a germánokkal meg a római birodalommal foglalkozik tehát részletesen, hanem mindazon népfajokkal is, melyek a mi földünkön fel s alá hullámzottak, s végül, mintegy a népvándorlás utolsó nagyobb hullámának, a magyar nemzet bevándorlásának és első viszontagságainak rajzát is adja. Borovszky munkája körülbelöl öt hatod részét foglalja el a kötetnek. — Sokkal kisebb terjedelmű, de nem kevesebb becsű *Goldziher Ignác* kitűnő dolgozata, melyben az arabság állami életének legrégebb emlékein kezdve, az Omajjádok bukásáig, tehát a VIII-ik század közepéig adja elő az iszlám történetét és összefoglalóan ismerteti annak alaptanait. — Az egész kötet értékét gazdagon válogatott illusztrációk emelik. Valamely közelebbi füzetünkben bővebben is meg fogunk emlékezni róla.

— SZOLNOK-DOBOKA VÁRMEGYE MONOGRAPHIÁJA. Programmszerű értesítés kíséretében vettük nemrég e monographia második köte-

¹⁾ *Századok*, 1900. 256. l.

tét, mely elsőnek jelent meg az ötre tervezett nagy munka kötetei közül. A programmból azokon kívül, a miket a monographia-bizottság a mult esztendő végén kibocsátott előfizetési felhívásában elmondott.¹⁾ még a következőkről értesülünk: *Réthly László* fogja megírni a vármegye általános ismertetését, leírva annak mai állapotát, a látható emlékeket, az emlékekhez fűződő eseményeket, továbbá a vármegye őskorát lelő-helyeivel, jellemző régiségeivel és a terület ethnographiájával együtt, *Tagányi Károly* a vármegye mint instituczió történetét írja meg a XIV-ik század végéig s ezt folytatja *Pokoly József* a legújabb korig. Ennyi lesz az első kötet, mely azonban »technikai akadályok« miatt valószínűleg csak a jövő évr elején fog napvilágot látni. A monographia többi kötetei, melyeket Réthly és Tagányi adatgyűjtéseinek felhasználásával *Kádár József* szerkeszt, a községek históriáját hozzák betűrendben. Minden egyes községnél ott találjuk nevének az oklevelekben előforduló változatait, esetleg német vagy oláh alakját s legtöbbszörre magyarozatát is; továbbá a község földrajzi leírását, birtokosait, ethnographiai, vallási, közművelődési és gazdasági viszonyainak ismertetését, statisztikáját stb. Az előttünk fekvő vaskos negyedretű kötet *Alparét*-től *Décse*-ig terjedő betűsorban kilenczvenhárom község ilyen leírását foglalja magában a rendelkezésre álló adatkészlethez képest kisebb vagy nagyobb terjedéssel. A szöveget néhány tájkép, templomok, épületek, czímerek rajzai s más egyéb illusztrációk teszik érdekesebbé. Kár, hogy a munkához gyűjtött becses anyagnak jó része feldolgozatlanul került ki a szerkesztő tolla alól; reméljük, a következő kötetek e tekintetben kifogástalanabbak lesznek.

-- SZABOLCS VÁRMEGYE. A *Magyarország vármegyéi és városai* című vállalatból, melynek érdekében föntebb tettünk közzé egy felhívást a szerkesztőtől, legutóbb *Szabolcs, ez egykor »tisztá magyar, nemes úri vármegye«* története és leírása jelent meg egy kötetben. *Borovszky Samu* szerkesztése alatt. Mint annyi más. Szabolcs vármegye közönsége is a millennium alkalmából határozta volt el, hogy a megye monographiáját megírattja, s e munkát a megyebeli írók közreműködése mellett az említett vállalat szerkesztő bizottságára bízta. A bizottság és a közreműködő munkatársak hazafias buzgalommal igyekeztek feladatuknak megfelelni, és — bár nem kifogástalan rendszerességű, de így is bő tartalmú. Használható könyvvel ajándékozták meg irodalmunkat. *Kállay András* előszava után, melyben a megyének az utolsó félszázad alatt teljesen megváltozott társadalmi állapotát jellemzi, következnek a monographiát alkotó egyes dolgozatok. Mellözve a vár-

¹⁾ *Olv. Századok*, 1899, 940. 1.

megye földrajzi, geologiai, ethnographiai, természetrajzi, gazdasági, kereskedelmi, közművelődési stb. viszonyait: történeti vonatkozásúak az egyes községekről s azután külön-külön a vármegye nagyobb helységeiről (Nyíregyháza, Kisvárd, Nyír-Bátor, Nagy-Kálló) szóló részek, melyeket *Vende Aladár*, *Geduly Henrik*, *Leffler Samu*, *Szikszay József* és *Görömbei Péter* irtak: az »Irodalom és tudomány« című fejezet *Vende Ernő* munkája: az egyháztörténeti rész ismét többeké, kik közül *Kandra Kabos* a római katolikus, *Lengyel Endre* a görög katolikus, *Görömbei Péter* az ev. református, *Geduly Henrik* az ág. evangélikus egyház történetét állította össze. A vármegye őstörténetével ismert nevű archaeologusunk, dr. *Jósa András* megyei főorvos foglalkozik: végül a vármegye történetét, valamint a vármegye nemes családairól szóló fejezetet ifj. *Reiszig Ede* tagtársunk írta meg a monographia számára. Mindezek tüzetesb ismertetést kívánnak. Ezúttal csupán azt a megjegyzést teszszük, hogy a monographia történeti részét illusztráló arczképek közül egyik-másik bátran elmaradhatott volna, pl. az afféle kalendáriumba való alak, mint Szabolcs vezér fictív arczképe; továbbá, hogy a munka olyatén berendezését, melynél fogva a tulajdonképeni történeti részek, még a vármegye őstörténete is, a kötet végére kerültek, semmivel sem tartjuk megokolhatónak, még azzal sem, hogy a vállalat eddig megjelent kötetei hasonló rendszertelenséggel vannak szerkesztve.

— HÓDMEZŐ-VÁSÁRHELY TÖRTÉNETE. Ez is a haza ezeréves femállása emlékezetére készülő munka, melynek a barbárság korát kezdettől Szent István királyig magában foglaló első kötete e nyár folyamán hagyta el a sajtót. A munka érdemes szerzője, *Szeremlei Samu* társunk, a ki Hódmező-Vásárhely város tanácsának megbízásából több mint tiz évvel ezelőtt kezdte a hely történetére vonatkozó adatokat gyűjteni, már a kötethez írt előszavában kiemeli, hogy a város határa területén felásott régiségleletek nagy száma arról győzte meg őt, hogy e hely, melynek a hazai köztörténetben alig jutott valami szerep, a népvándorlás korában mozgalmas élet színtere volt; sőt az itteni régi népek történetének tanulmányozása arra a következtetésre vezette a szerzőt, hogy Attila hun király székhelyét, valamint a gepida királyok és az avar khánok szállásait is Hódmező-Vásárhely környékén kell keresnünk. Ebből folyólag bőven tárgyalja mindazon népfajok történetét, melyek e földön a magyarok bejövetele előtt laktak, s különösen Attila székhelyének kérdésével foglalkozik hosszasabban, a miről folyóiratunk is közölt egy tanulmányt¹⁾ a

¹⁾ *Századok*. 1898. 384. l.

szerzőtől. A kötet az ős magyarok korszakával, illetőleg a honfoglaláskori megtelepülés bizonyítékainak fejtegetésével s néhány régészeti szempontból fontosabb helynek leírásával végződik. Az egész munkához bevezetésül a város roppant határának topographiáját, vízrajzát, domborzati s egyéb természeti viszonyainak leírását bocsátja előre a szerző, előadása alapjátul a XIX-ik század elejének képét választván, minthogy ennek nomenclaturája legteljesebb, tájékozásai még a most élő nemzedék előtt is eligazítók, s minthogy a megelőző korszakok képe ettől csak keveset különbözhetett, míg a mai földrajzi állapotok a víz-szabályozások következtében történt nagy változások miatt ily tájékozásra többé nem alkalmasak. Ez a történeti földrajz mindenesetre igen becses része fog lenni Hódmező-Vásárhely monographiájának, melynek csak befejezését várjuk, hogy bővebb ismertetést adhassunk róla olvasóinknak.

— AZ ERDÉLYI SZÁSZSÁG MULTJA VAGYONI ÖNKORMÁNYZATÁRA VONATKOZÓLAG. Sok tekintetben hézagpótló, sőt az erdélyi szászország jogviszonyainak, intézményeinek, különösen pedig a szász közvagyon autonómikus kezelésének és jogi természetének helyes megértése szempontjából — mondhatjuk — alapvető történelmi munkát írt *Kis Bálint* tagtársunk az említett czímmel e nyár elején megjelent könyvében. Az itt tárgyalt kérdésekkel többen foglalkoztak az utóbbi évtizedek alatt mind magyar, mind német nyelven, de többnyire csak polemikus irányban, bizonyos politikai törekvéseket szolgálva vagy azok ellen támadva. *Kis Bálint* munkája az első irodalmunkban, mely hiteles oklevelek alapján, teljes történeti hűséggel s elfogulatlanul igyekszik a magyar olvasó közönség előtt megismertetni a szászország multját, főleg a ma is önkormányzatilag kezelt úgynevezett szász nemzeti vagyon ügyére vonatkozóan, mely a különböző korszakok közéletét és politikai történetét igen sok ponton érinti, s mint a szászok egykori közjogi különállásának utolsó maradványa, mindenesetre érdekes tárgya a történeti kutatásnak. A szerző nagyobbára három forrásból meríté munkája anyagát: u. m. a régiebb korra nézve a *Zimmermann-féle Urkundenbuch* eddig megjelent kötetéből és a szász egyetemi levéltárból; a fejedelmek korára nézve az *Erdélyi Országgyűlési Emlékek* gazdag sorozatából; a legújabb időkre, különösen az absolutismus korára nézve pedig oly hivatalos iratokból, melyeknek adatait gondosan maga gyűjtötte össze. A munka első része a szászok megtelepedésével s az *Andreanum diploma* ismertetésével foglalkozik; a második részben a későbbi *Királyföld* megalkulása van elmondva összefoglalólag; a harmadik s egyszerűsmind legterjedelmesebb rész a szász közvagyon történetét adja elő. Az egész munkát valamely közelebbi füzetünkben részletesen fogjuk ismertetni.

— VÁROSI ADÓZÁS A KÖZÉPKORBAN. Fejérpataky László a *Magyarországi városok régi számadáskönyvei*-ben¹⁾ közzétette mindazon emlékeket, melyek Pozsony város jövedelmeiről, adóiról, kiadásairól stb. az 1434 évet megelőző időkből a város levéltárában fenmaradtak. E nagyobbára töredékes feljegyzések közlésével — a kiadvány céljához képest, mely az egyes városoknak csupán legrégebbi ilyenmű emlékeit ölelte magába — meg kellett szakítani a sorozatot, mert Pozsony számadó könyvei 1434-től kezdve már oly terjedelműek, hogy kiadásuk a városi számadások majdan közrebocsátandó teljes és összefüggő gyűjteménye számára tartottat fen. A tervezett *codex rationum* megindítását, illetőleg folytatását — sajnos — még mindig várjuk; annál örömebb üdvözölhetjük tehát dr. *Kováts Ferencz* neurégg megjelent derék kis munkáját, mely az elől jelzett cím alatt Pozsony város 1434 évi adókönyvének ismertetését és tudományos feldolgozását tartalmazza. Ezen adókönyv — szerzőnk állítása szerint — egyetlen teljes jegyzéke a pozsonyi adófizetőknek, mely a középkorból reánk maradt; de nemcsak ennél a körülménynél fogva, hanem azért is kiváló figyelmet érdemel, mert a benne foglalt adatok és tételek a középkor gazdaságtörténetére nézve az eddig ismert anyagtól meglepően eltérő módon vannak rendezve. Ez birta rá a szerzőt arra, hogy a középkori pénz, súly és mértékviszonyokra vonatkozó kutatásai során a szóban forgó adókönyv menél részletesebb, de a mellett óvatos feldolgozását megkíséرتse. Munkája három fejezéből áll. Az elsőben az 1434-iki adókönyv általános ismertetése és keletkezése történetének előadása után a pénzláb, az arany forint és dénár, a pozsonyi pénz s a különféle bormértékek kérdésével foglalkozik. A másodikban az adókról, a beltelkekről, a házadó-kiváltságról, a lakófelekről, pinczebérlőkről stb. értekezik; a zsidók boradójáról szólván pedig kimutatja, hogy a pozsonyi zsidók a keresztyén lakosság adókulcsával teljesen egyenlő adókulcs szerint voltak megadóztatva; alaptalan tehát az a bizonyos érzékenység, melylyel egyik történetírónk a pozsonyi zsidóság boradójának nyomasztó és önkényes voltáról panaszkodik. A fejezet végén az adókönyv nyers anyagának könnyebb áttekintése céljából az adófizetők betűrendben összeállított névjegyzékét közli a szerző; a harmadik fejezetben végre *nem és foglalkozás* szerint csoportosítja a polgári lakosságot. Kováts Ferencz munkáját már csak tárgyánál fogva is behatóbb tanulmányozásra tartjuk méltónak.

— VÁSÁRSZABADALMAK JEGYZÉKE. Már volt alkalmunk említeni,²⁾ hogy *Illéssy János* tagtársunk, hasznos kiegészítésül a községi

¹⁾ Budapest, 1885. Kiadta a m. tud. Akadémia történelmi bizottsága.

²⁾ *Századok*. 1900. 261. l.

kiváltságlevelek jegyzékéhez, melyet még 1898-ban tett közzé. Újabbban a *vásárszabadalmak* jegyzékét állította össze a Királyi Könyvekből a *M. Gazdaságtörténelmi Szemle* számára. Miután a mohácsi vész előtti középkori vásárszabadalmak, melyeket a későbbi királyok megerősítettek, az egyébféle kiváltságlevelekkel az előbbeni jegyzékbe vétettek fel: az újabb lajstromban viszont az 1526-tól 1848-ig adományozott vásárszabadalmak vannak összegyűjtve. A községek nevei itt is szoros betűrendben következnek egymásután, tekintet nélkül az országrészekre; általában — kivéve, hogy a privilegiumok tartalmának részletezése nem volt szükséges, minthogy csupán egynemű adományok jegyzékbe foglalása forgott szóban — a közlés módja ugyanaz, melyet a közlő korábban is követett. A különlenyomatban önállóan is megjelent jegyzék szerkesztére és használatára nézve bővebb útnutatást az elején olvasható bevezető sorok adnak. Ajánljuk a füzetet minden érdeklődő figyelmébe, a ki a Királyi Könyvek átkutatásának fáradságától magát és idejét kimélni akarja.

— GESTA HUNGARORUM. Említettük már.¹⁾ hogy *Bésán Mihály* lugosi kir. közjegyző román nyelvre fordította Anonymus krónikáját. Fordítása előbb a *Transilvania* című román folyóiratban, azután önállóan is megjelent. A fordító rövid bevezetés után az Anonymusra vonatkozó irodalom bibliographiáját adja, külön-külön állítva össze a latin, német, magyar és román nyelvű munkák sorozatát. Erre következik a krónika szövege párhuzamosan latinul és román fordításban. A latin szöveget a M. Tud. Akadémia 1892-iki palaeographikus kiadása nyomán a hozzá való jegyzetekkel együtt közli a fordító.

¹⁾ *Századok*, 1899. 377. l.

Igazítások. A *Századok* f. évi június-havi füzetében az 516-ik lapon fölülről számítva a 27-ik sorban e helyett: *anyja előtt*, olvasandó: *anyja után*, — az 536-ik lap 26-ik sorában *dentissimas* hibásan áll *densissimas* helyett, — az 547-ik lap 8-ik sorában pedig e helyett: *adja*. *Fellépésének*, ez olvasandó: *adja fellépésének*.

HIVATALOS ÉRTESEITŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
1900 évi jun. hó 7-én d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének
jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Dr. Thaly Kálmán elnöklete alatt dr. Pauler Gyula ügyv. alelnök. dr. Áldásy Antal. dr. Angyal Dávid, dr. Békefi Remig, dr. Boncz Ödön, dr. Borovszky Samu, dr. Csánki Dezső, Csaplár Benedek. Dedek Cr. Lajos, dr. Erdélyi Pál. dr. Fraknoi Vilmos, dr. Illéssy János. dr. Lánczy Gyula, dr. Marczali Henrik, báró Nyáry Jenő, Pettkó Béla, dr. Schönherr Gyula vál. tagok. Nagy Gyula titkár, Barabás Samu jegyző.

Elnök az ülést megnyitja s jegyzőkönyv-hitelesítőkül dr. Boncz Ödön és Dedek Cr. Lajos vál. tagokat kéri fel.

56. Nagy Gyula titkár bejelenti az új tag-ajánlásokat, mely szerint ajánlatnak *évd. r. tagokül 1900-tól:* Auber Tivadar dr. ügyvéd, Bernáth Samu dr. ügyvéd. Jagics József ügyvéd és orsz. képviselő, Koncz Adolf dr. ügyvéd. Philipp Ferencz dr. ügyvéd, Rüll Béla dr. ügyvéd, Topálovics János áll. polg. isk. tanító Mohácson (mind a hetet aj. Varga Alajos). Fái Gábor m. kir. postatakarékpénztári tiszt Budapesten (aj. a titkár). Mihályfi Károly színművész Budapesten (aj. Somló Sándor).

Megválasztatnak.

57. Győry Tibor dr. r. tag »Adatok a morbus hungaricus történetéhez« cz. tanulmányát olvasta fel, a mely — köszönettel fogadtatván, a »Századok«-ban fog megjelenni.

58. Titkár felolvassa a pénztárnokságra pályázó társ. tagok ajánlkozásának megbíralására s jelentéstételre kiküldött bizottság jelentését, mely szerint a társ. pénztárnokságra — az 1000 kor. ovadék letételére készségüknek kijelentése mellett — Cserhalmi Samu pénzügymiu. számellenőr s a Philologiai Társaság pénztár-

noka, és Fái Gábor m. kir. postatakarékpénztári tiszt ajánlkoztak, kiket a bizottság hivatalos állásukból kifolyólag egyaránt képeseknek tart a pénztárnokságra; mindazonáltal tekintettel arra, hogy Fái Gábor úr a postatakarékpénztárnak nem tulajdonképeni pénztári vagy számviteli, hanem levelező osztályánál van alkalmazásban, ellenben Cserhalmi Samu úr a pénzügyminiszteriumnál számellenőri tisztet visel: — első sorban Cserhalmi Samu urat ajánlja a vál. figyelmébe.

A jelentés tudomásul vétele után elnök a szavazást elrendeli s minekutána konstatáltatott, hogy a beadott húsz szavazatból tizenöt szavazat Cserhalmi Samu úrra, öt pedig Fái Gábor úrra esett, —

Cserhalmi Samu urat szavazattöbbséggel megválasztott pénztárnoknak jelenti ki.

59. Olvassatik a titkár mint helyettes pénztárnok 1900 évi május-havi pénztári kimutatása, mely szerint

összes bevétel volt	5574 kor. 55 fill.
» kiadás	3661 » 95 »
maradvány	1912 kor. 60 fill.

a mihez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztárnál folyó számlákon levő 11.633 kor. 77 fill. követelést, 1900. máj. 31-én összesen 13.546 kor. 37 fill. készpénz áll a társulat rendelkezésére; miből azonban a P. H. E. Takarékpénztár f. évi máj. 1-én 15,470. sz. a. kelt értesítése szerint kisorsolt egy darab 8222. sz. magyar jelzálog- és hitelbanki záloglevélért befolyt 200 kor. új értékpapír vásárlására volna fordítandó.

A kimutatás tudomásul vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatolattatik s az újra tőkésítendő 200 koronán, annak megfelelő névértékben 4·50°-os magyar jelzálog- és hitelbanki záloglevél vásárlása elhatározottatik.

60. Lánicz Gyula dr. vál. tag jelentést teszen Magyarországnak a f. évi párisi nemzetközi tört. congressuson méltóképen leendő képviseltetése ügyében a mult 1899 évi 61 jk. p. a. kelt vál. határozat értelmében kiküldött bizottság eddigi működéséről, közölvén egyszersmind azt is, hogy történetíróink közül a congressuson részvételre nyoleczan, tudományos előadástartásra hatan jelentkeztek.

A jelentés köszönettel fogadtatván, örvendetes tudomásul vétetik.

61. Titkár felolvassa a dévai áll. főreáliskola igazgatóságának 242/1900. sz. a. kelt levelét, melyben a kiválóbb növendékek

megjutalmazására szánt jutalomkönyvekért köszönetet mond a társulatnak.

Tudomásul szolgál.

62. Előterjeszti a turócz-szentmártoni muzeumi tót-társaság 121/1900. sz. a. kelt beadványát, melyben a »Századok« 1878—1899 évfolyamainak feleáron leendő megküldésére kéri a társulatot.

A »Századok« említett évfolyamainak feleáron való megküldése elhatároztatik.

63. Felolvassa az »Otthon« írók és hírlapírók körének f. évi máj. 18-án kelt levelét, melyben a társulat folyóiratainak a kör könyvtára részére leendő megküldésére kéri társulatunkat.

A f. évtől kezdve a Századok, Történelmi Tár és Magyar Tört. Életrajzok a kör könyvtára részére megküldetnek, azon kéréssel, hogy magasztos czélokot szolgáló társulatunkat úgy saját körében mint az olvasó közönséggel szemben jóindulatú támogatásban részesíteni sziveskedjék.

64. Bemutatja a nagyenyedi Bethlen Gábor szobor bizottság felhívását az alakuló gyűlés jegyzőkönyvével együtt, a mely — tudomásul vétetik, azon megjegyzéssel, hogy a hazafias czélra aláírni szándékozók a titkári hivatalban jelentkezhetnek.

Elnöknek a nyári szünetre vonatkozó jókívánságai után következő zárt ülésen —

65. a tagdíj-hátralékok stb. és —

66. a néhai Karasszon József özvegyének kérvénye ügyében határozott a választmány.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést eloszlatja.

Kelt mint fent.

Dr. Thaly Kálmán s. k.
elnök.

Barabás Samu s. k.
jegyző.

Hitelesítjük: Dr. Boncz Ödön s. k. vál. tag.
Dedek Crescens Lajos s. k. vál. tag.

A szeptember 6-ra összehívott választmányi ülés közbejött akadályok miatt nem volt megtartható.

LOCSMÁND VÁR ÉS TARTOMÁNYA.

A jelen dolgozat célja, a Sopron vármegyében fekvő Locsmánd egykori vára s annak tartozékai multját vizsgálat és elmélkedés tárgyává tenni, s ha lehet, kutatásaim alapján időrendben oly adatokat közölni, melyek tanuskodjanak arról, hogy a helység mikor tűnt föl először, vára szerepelt-e, s a hozzá tartozó birtokok hol feküdtek? végre mutassák meg, van-e elégséges bizonyíték arra, hogy a *locsmándi várispánság*, úgy, mint azt néhai jeles tudósunk, Pesty Frigyes értelmezé,¹⁾ tényleg fönnállott? Előre bocsátom, hogy némely csekélyebb mellékes körülmény és kisebb érdekű mozzanat felsorolását nem mellőzhettem. A kérdés tisztázása érdekében ki kellett terjeszkednem a vidék régi birtokviszonyaira, hogy azokból tájékozást meríthessek.

Noha a vármegyékről és várispánságokról folyt vitának befejezését azon döntő véleményben találom, melyet Pauler Gyula »*Megye, várispánság?*« című értekezésében vallott,²⁾ mégis szükségesnek tartom saját eljárásom igazolásaúl e tárgyban egy-két megjegyzést kockáztatnom. Nem szenved kétséget, hogy ha a régi tisztségek és méltóságok egykorú, főleg XII- és XIII-ik századbéli magyar elnevezéseit, úgy a mint azokat a közéletben használták, a latin oklevelek számunkra föntartották volna, akkor némely kérdés megoldásához könnyebben eljuthatnánk. Növeli a nehézséget az is, hogy — mint Pesty maga elismeri — a latin *comes* és *comitatus* elnevezés több

¹⁾ A magyarországi várispánságok története. Budapest, 1882.

²⁾ *Századok*, 1882. 202. l.

értelemben használtatott. Mindez nagy óvatosságra int; így például a földesúri hatósággal fölruházott birtokosnak is a *comes* cím járt, azonban van rá eset, hogy egy nagybirtokost, a mit alábbi adataim is bizonyítanak, már a XIII-ik században egyszerűen *dominus*, egy másikat pedig a XIV-ik században *dominus de Nyék* névvel neveznek az oklevelek,¹⁾ a különben más esetben használatos *comes* szó elhagyásával. Tehát nem egyes szó, mely különféle értelemben használtatott, hanem a tisztség és a szervezet minősége határozhatja csak meg, hogy Locsmánd egykori vára egy várispánságnak volt-e székhelye.

Hogy a II. Endre 1222-iki aranybullájában említett országos *megyés ispánok* (*comites parochiani*) neve alatt mit kell értenünk, azt a későbbi oklevelek mondják meg; így pl. 1254-ben azt olvassuk, hogy: *comes castrī seu parochialis*,²⁾ máshol egy 1234-iki oklevél záradéka pedig hét országos megye névszerint megnevezett ispánjait sorolja föl,³⁾ és hozzá teszi, hogy mások számosan lévén más várak ispánjai; de a *Várispánságok* írója mindezen czéltudatos magyarázatot a diplomatikai nyelv ingadozásának tartván, megmarad a mellett, hogy az országos megyének külön megyés ispánja és külön várispánja volt. Ennek ellenében legyen megengedve, II. Endrének a kismartoni főlevéltárban őrzött 1233-iki oklevelét idéznem,⁴⁾ melyre, úgy vélem, ez irányban eddig még nem történt hivatkozás; a míg t. i. ez oklevél szövege szerint a borsmonostori apátság »per Nicolaum filium Borch comitem castrī nominati (Supruniensis)« Zsidán birtokába volt iktatandó, hátrább az oklevél záradékában felsorolt országos megyés ispánok között ugyanez a *Nicolaus filius Borch*, mint »comes Supruniensis« szerepel.

Minthogy az országos megyék székhelye többnyire vár volt, s csakis egyre-kettőre nézve nincs adatunk hogy vára lett volna: azért azt hiszem, hogy a magyar *vármegye* megfelelő módon kifejezi az országos *comitatus* és *comitatus castrī*

¹⁾ Sopron vm. Oklevéltár, I. 13. és 289. ll.

²⁾ *Fejér* Cod. Dipl. IV. 2. 231—232. ll.

³⁾ *Fejér* id. m. III. 2. 405. l.

⁴⁾ Megjelent Hazai Okmt. V. 12. l.

elnevezést; és így az országos megye ispánja, akár mint *comes comitatus*, akár mint *comes castr*i forduljon elő, csakis a vármegye ispánja lévén, szerintem semmi adat sem bizonyítja, hogy az országos megyének külön megyés ispánja és külön várispánja lett volna. A mi pedig az egyes országos megyék területén a székhelyen kívül még létező várakat s ezek tartozékait illeti, vajjon az ilyenekre nézve általában mennyire alapos a *várispánság* elnevezés: annak megvitatása más avatottabb toll föladata lévén, én csak annyit óhajtok e helyen kijelenteni, hogy egyes esetben, mint például Locsmánd megyére nézve, még nem elégséges a vár földjeinek és jobbágyainak létezéséből egy kétségtelen minőségű várispánságra következtetnünk; a mit az alábbi adatok annál inkább igazolni fognak, mivel maga Pesty sem habozott kijelenteni, hogy Sasvárt és Ivánicsot az adatok elégtelensége miatt kétes minőségű várispánságoknak tartja, sőt elég óvatos volt, Bereg várát — noha jobbágyait említi az oklevél, s a vár utóbb Bereg vármegyének adván nevet, a várispánságok sorába való fölvételre talán e czímen jogot tarthatott volna — a várispánsági székhelyek sorába föl nem venni.

Ha egy országos megyében a székváron kívül még egy másik vár is létezett, melynek nemcsak földjeit és jobbágyait, hanem várispánját is ismerjük az oklevélből, sőt annak várispánsági minősége iránt is kétség nem forog fön: ilyen esetben itt csakugyan egyedül várispánról lehet szó; de ha olyan vár fordul elő, mely egy ma is létező vagy valamely eltűnt országos megyének a székhelye, akkor azt hiszem, hogy a *comes castr*i és *comes comitatus* ott mindig egy és ugyanazon személyt jelenti. Ezzel a felfogással kezdtem és végeztem nyomozásaimat, melyeknek föladata kitűntetni: vajjon Locsmánd vára székhelye volt-e egy várispánságnak?

Ha e dolgozatom közrebocsátását, melyet már két évvel ezelőtt megírtam, bizonyos körülmény nem hátráltatja, úgy a Történelmi Tár 1899 évi 2-ik füzetében Lampel Józseftől a *locsmándi várispánság határaitól* időközben közölt értekezésnek az 1263 évi határjárásra vonatkozó némely téves magyarázatait talán az általam fölsorolt adatokból is nagyjából

helyreigazítani lehetett volna; de különben a helyreigazítást halasztani tanácsos nem lévén, az ügy érdekében szükségesnek tartottam, feleletül és a kérdés megvilágosítása céljából az érintett bécsi származású czikkelyre némi megjegyzéseket közzé tennem.¹⁾ Igen jól tudom, hogy egyes tévedések mindig fognak előfordulni, s hogy e tekintetben jelesebb hazai íróink sem kivételek; a mi reám nézve is enyhítő körülmény, ha olykor egy ma már ismeretlen régi helység fekvésének meghatározásánál tévedésbe esem. Megvallom, hogy épen jelen soraim megírásához némi aggodalommal fogtam, mivel számos nem igen biztató előzmények tanusítják, hogy leginkább a régi határleírások értelmezése ad alkalmat a tévedésre; így pl. az 1271 körül Óvári Konrádnak adományozott *Alsasun* (helyesen *Aláson*) birtokot a Hazai Okmánytár szerkesztője Mosony vármegyébe helyezi,²⁾ noha az, szomszédjai után ítélve, Veszprém vármegyében a Bakony vidéken fekvő *Alásony* faluval azonos. Egyébiránt közleményem folyamán is lesz alkalmam kijelölni egypár ilyen tévedést, a mi többnyire onnét származik, hogy a tájék helyrajzi viszonyai kellő méltatásban nem mindig részesülhetnek, s ritka eset, hogy az író maga a helyszínen szerzett saját tapasztalását is latba vetheti, mert helyismerete csakis egyes vidékre terjedhet ki; habár tehát ez oknál fogva némi aggodalommal vettem kezembe a tollat, mégis meg vagyok győződve róla, hogy esetleges botlásaimat kíméletesen fogja megítélni a tisztelt olvasó.

Ezen előzmény után kitűzött föladatomra térhetünk.

I.

Locsmándot a latin oklevelek mindig *Lucman*, *Luchmann* alakban, a német oklevelek pedig, legalább 1387 és 1461-ben, *Leutlespurig*, helyesebben *Luczlanpurig* és *Luczmannspurg* alakban írták;³⁾ azért alig lehet elhinni, hogy midőn egy latin oklevél szerint 1365-ben Chuzdi János soproni ispán a király rendeletére Sopron város tanácsának meghagyja, hogy a győri püspöknek »in vicello Supronfel et Luchusperg« a dézsmát ki

¹⁾ *Századok*, 1899. 743 és köv. ll.

²⁾ Id. m. VII. 134. l.

³⁾ Sopron vm. Oklt. I. 485, és II. 411. l.

ne adják, mert az eladatott,¹⁾ — itt a soproni és locsmánde főesperesi kerületekről volna szó; hanem talán valószínűbb, hogy e helyen valamely ma már ismeretlen soproni dülő nevével van dolgunk, melynek egyes száma azt sejteti, hogy helyesen »in vicello Supronfelet Luchusperg« olvasandó.

Locsmándnak első nyomát 1156-ban találjuk, midőn II. Géza a külföldről jött Gottfried és Albrecht vitézeknek Karakó megyében két falut és a Sár nevű királyi erdőt, azonkívül Sopron vármegyében *Locsmánd* falut, az udvarnokok *Gyirót* nevű faluját és *Sárod* soproni vár földet (terram villae Soproniensis, quae Sarud vocatur) örök birtokul adományozta.²⁾ A karakói birtokok Vas vármegyébe vezetnek, hol Sár fát és a Sár nevű erdőt ma is ismerik. Sár falut az adományosok örökösei folytonosan bírván, őket az oklevelek ezen helyről Sári nemeseknek is nevezték. Pesty, ki az adományozás évét tévesen 1137-re teszi, az oklevél szövegének helytelen értelmezése következtében a három Sopron vármegyei helységen kívül Sopront (villa) is az adományozott javakhoz sorolja, a mit azonban sem Nagy Imre, sem más az oklevélből kiolvasni nem tudott. És most kísértsük meg a Sopron vármegyei három helység fekvésére nézve, mely helységek egy részét az adományosok, más részét pedig Iván és az udvarnokok bírták, magunkat némileg tájékozni. *Locsmánd*, németül ma Lutschmansburg vagy Lutschburg, és *Gyirót* területileg egymással összefüggött; *Sárod* helységet pedig Locsmándtól a közbeeső Micske falu választotta el, a mi a régi oklevelekből is kitűnik s a mai állapotnak is megfelel. A két első, kiterjedésre nézve régen sem lehetett nagyobb mint ma, azonban Sárod (a mai *Frankó*) helység területe régen sokkal kisebb volt mint jelenleg, mert déli határrészét több adat szerint³⁾ Enyed nevű helység foglalta el, mely a Répcze két partján terülvén el, Nagy Imre állítását, hogy a mai Bleigraben az eltűnt régi Enyednek felel meg, semmiesetre sem lehet elfogadnunk. Locsmándnak és Gyirótnak szomszédjai voltak: a mai Micske, Peresznye, Vis, Zsira, Malomháza, Kis-Barom és Ligvánd; a mi kitűnik a Fejérnél közölt 1225, 1229 és 1240 évi adatokból,⁴⁾ valamint más oklevelekből is, melyek helyrajzi tekintetben mind fontos források lévén, különösen az 1225 évi oklevél a vidék határviszonyaira nézve annyiból is figyelmet érdemel, hogy

¹⁾ U. o. I. 365. 1.

²⁾ U. o. I. 1. 1.

³⁾ U. o. I. 1225. 11, 1357. 276, 1370. 387, 1377. 423, 1397. 526, 1410. 622, és II. 1414. 13. 1.

⁴⁾ Id. m. III. 2. 61. 194. II. IV. 2. 527. 1.

abban a borsmonostori apátság részére adományozott birtokokról, melyek Locsmánd, Gyirót és Frankó közelében feküdtek, az mondatik, hogy mindig szabad birtokok voltak s egyes birtokrészek régi határai három egymásután következő előbbi tulajdonos alatt és óta mindig változatlanul fennállanak; továbbá, hogy Peresznye határa szélén, a mai Horvát-Zsidán és Frankónak dél-keleti része közt a soproni várjobbágyok földje volt, a mi már azért is érdekes, mert e tájék Locsmánd határától alig 3—4 kilométernyire fekszik. A mi Sáros fekvését illeti, az — mint láttuk — délen Enyeddel, északon Micske faluval tartott határt, de azonkívül még északon és nyugaton a régi Mixa egy része (ma *Udvard*), keleten pedig a mai Micske területe is szomszédos volt vele. Az idézett 1225 és 1240 évi oklevelek a borsmonostori apátság birtokainak határjárását tartalmazzán, ez sehol, de különösen a hol Gyirót azután Locsmánd déli és nyugati határvonalát érinti, locsmándi várföldekre nem akadt; már pedig alább látni fogjuk, hogy épen Ivánka vagy Iván, kit Pesty alapos ok nélkül várispánnak nevez, Locsmádon két malmot is bírván, az ő birtoka Locsmánd déli határrészére is kiterjedt, a hol — azt hiszem — szőlői is feküdtek, mert mai nap is itt terülnek el a szőlő ültetvények.

Nem szenved kétséget, hogy Locsmándnak, Gyirótnak és Frankónak csak egy részét bírták a jövevény vitézek, mert egy bizonyos rész Ivánka locsmándi birtokos tulajdona volt, sőt egy 1186-iki oklevélből¹⁾ tudjuk, hogy Locsmádon — de nem Locsmánd-megyében, mint az oklevél rubruma mondja — a szabad udvarnokoknak is földjeik voltak, a kiknek emlékét a Répcze jobb partján ma is ismeretes *Hofstat* dülő, mint a régi curiák fenmaradt neve, híven megőrizte. A jövevény vitézeket a három helységnek birtoklásában nemsokára *Ivánka comes de Luchman* háborgatá, a ki 1171-ben a fentebbi 1156 évi adományt »ad suam comitivam« tartozónak állítván, a birtokosok ellen perlekedett;²⁾ mire III. István király azért, mert nem volna hozzá méltó az adományozást visszavonni, s különben is valónak bizonyulván, hogy az nem tartozik Ivánka comitiájához (tartományához): azt a jövevény vitézeknek visszaadta örök birtoklásra. A *comes* és *comitia* szavak itt alkalmúl szolgáltak a *Várispánságok* írójának arra, hogy ellenkezőleg azzal, a mit a magán birtokcsoportot jelentő comitatusokról vallott, s nem tekintve arra, hogy itt várról szó sincsen: Iván-

¹⁾ Árp. Uj Okmt. VI. 164. 1.

²⁾ Sopron vm. Oklt. I. 3. 1.

kát várispánnak tartsa, ámbár ezt a nézetet Ivánnak későbbi végrendeletében s az 1225-iki fentebb idézett oklevélben használt »Iván miles« és »dominus Iván de Luczman« elnevezések nem támogatják, de különben is a vár létezésére nézve ez időben sehol semmi támpontot fölfedezni nem lehet. Ha a *comes* cím elégséges volna a várispáni tisztség megállapítására, akkor hasonló jogosultsággal az oklevelekben előforduló »Nicolaus banus de Léka« (1280)¹⁾ és »Nicolaus banus de Majad« (1296)²⁾ nevekből is a lékai és majádi bánságot lehetne megalkotni, úgy mint Fejérnek Czinár-féle indexe a Sopron vármegyei baromi birtokost Pousát »comes de Baron« (1223) czíménél fogva³⁾ tévesen a Baranya vármegyei ispánok sorába iktatta; s csakis ilyenmű félreértés szüleménye volt az is, hogy a zosztrák szent-kereszti apátság Mosony vármegyei királyudvari birtoka, talán mert valamely oklevél az »*abbatia*« vagy »*abbas de curia regia*« kifejezéssel élt, alkalmat adott arra, hogy a Pázmány-féle sorjegyzékbe egy tényleg soha nem létezett »*de loco regali*« nevű önálló apátság kerüljön, melynek czímét mai nap is adományozzák, a mire különben más helyen már évekkal előzött felhívtam a figyelmet.⁴⁾

Hogy az 1171-ben protestáló Ivánka az ő birtokairól szabadon rendelkezhetett, bizonyítja az a tény, hogy 1206—1218 közt Iván, kit vele azonosnak tartok, azokról végrendeletet tett; s ámbár itt hosszú időközről van szó, mégis a személyazonosságot annál inkább elfogadhatónak tartom, mivel a német jövevény vitézek, Ivánkán és az udvarnokokon kívül ott más birtokost az oklevelek nem említenek. Iván ugyanis az ő testamentumában,⁵⁾ mint a királynak és a kalocsai érseknek vitéze (miles), halála esetére, neje és gyermekei oltalmául egész birtokát (totum praedium) a kalocsai érsek rendelkezése alá (in manus) adta, és pedig Jorunburg praediumban, Gyíróton és Locsmándon jövedelemrészeket, Locsmándon két malmot, tizenegy szőlőt, Jorunburgban két szőlőt, két rétet stb. Ezenkívül praediumából rendel a borsmonostori apátságnak, a hol ő és neje lesznek eltemetendők, Locsmándon három egész telket és egy szőlőt. Hogy a felsorolt birtokok nincsenek kellően részletezve, mutatja az a tény, hogy a borsmonostori apátságnak hagyományozott locsmáondi telkek helyett a fentidézett 1225 évi oklevél tanúsága szerint Locsmáondi Ivántól (dominus, miles de

¹⁾ Fejér id. m. V. 2. 596. l.

²⁾ Árp. Uj Okmt. V. 167. l.

³⁾ Fejér id. m. III. 1. 427. l.

⁴⁾ Sopron, 1887-iki évf. 42. sz.

⁵⁾ Sopron vm. Okit. I. 6. l.

Luczman) lelke üdvösségére nem Loosmádon, hanem Gyiróton, s nem három, hanem csak két telket kapott a hagyományos; de az Oklevéltár szerkesztőjének azt a nézetét, mintha a végrendeletben felsorolt összes birtokokat mind a monostornak hagyományozta volna a végrendelező, indokoltnak nem mondhatjuk. Hogy *Jorunburg* alatt mit kell értenünk, s neve után indulva nem a mai Frankó határának ama részében keresendő-e, mely ma *Burgau* név alatt ismeretes, arról nem lehet határozottan nyilatkozni; de annyi bizonyos, hogy Loosmánd területén azt a nevet nem ismerik. Nem mulaszthatom el itt megemlíteni, hogy Iván végrendeletének tanui közt előfordul Hercules vasvári prépost, a kit én az ottani káptalan prépostjának tartok, s a *Várispánságok* írója is annak tartott, mégis műve 117-ik lapján ugyanazt mint várnagyot szerepelteti.

II.

Ha Loosmánd várának történeti nyomát puhatolni akarjuk, meg kell kísértenuünk ama gyér adatok alapján, melyek rendelkezésünkre állanak, Gottfried és Albrecht, valamint Ivánka ivadékainak birtokviszonyait is vizsgálódásunk keretébe vonni; a mi annyiból nehézséggel jár, hogy mind a két család Loosmádon lévén birtokos, innét írta nevét, s e körülmény miatt a leszármazás kitüntetése is sok akadályba ütközik; azonban annyit biztosan mondhatunk, hogy az oklevelek adatai szerint Gottfriedtől és Albrechttől származott a *Frankói*, máskép *Sári* vagy *Gösfalvi* család, melynek egyes tagjai Frankón laktak, s Vas vármegyében fekvő Sár nevű birtokuk, valamint Gösfalu is az ő emléküket tartja fön. Ezen család tekintélyét emeli, hogy egyik tagja, Frankói Miklós, esztergomi érsek volt, s hogy egy 1386 évi oklevél szerint István kalocsai érsek, a Frankóiaknak rokona (proximus) is szerepelt.¹⁾ Ivánka maradványait adataimból ki nem nyomozhatván, azokról nem szólhatok; de a Gösfalviakról is csak azt említem meg, hogy egy 1223-ban kelt oklevélben²⁾ a tanuk közt előfordulnak: *Franko de Luczman et fratres eius Steven et Orlob*, a kik nyilván a család ősei voltak; azonban a később még előforduló családtagok felsorolását e helyen mellőzve, csak azt idézem, hogy »magister Joannes filius comitis Stephani de Luchman« 1304-ben az ő örökölt lakatlan birtokát »in comitatu Luchman«, azaz Loosmánd falu területéhez tartozó, de önálló szomszéd praediumát (Ombus vocatum), mely máskép Span-

¹⁾ Sopron vm. Oklt. I. 481. l.

²⁾ *Féjér* id. m. III. 1. 427. l.

furtnak is neveztetett s a mai Locsmánd északi határában keresendő, elzálogosítja; ¹⁾ különben sem ebben, sem más birtokügyekre vonatkozó XIII- és XIV-ik századbéli oklevelekben — kivéve az alábbi 1245 és 1255 évi adatokat — Locsmánd várára nézve soha semmi vonatkozásra nem akadtam.

Arra nézve, hogy a Gósfalviak 1262-ig Sopron vármegyei ősi birtokukat háborítatlanul bírták, idézem az 1262-ben kelt oklevelet,²⁾ mely szerint *comes Frank de Lucsman*, és testvérének Istvánnak fia István, Locsmánd, Gyirót, Frankó és Ambus (Locsmánd praediuma), a Vas vármegyei Sár és az időközben szerzett fertőmelléki Széleskút birtokaikban osztozkodván, ez oklevélben a létezett vagy létező locsmándi várról említés nem történik, hanem csak egy várhelyül kiszemelt térségről van szó ekképen: »de duabus areis pro loco castris per comitem Frankonem fossatis circumquaque Stephanus nihil juris haberet.« Az osztály tanúsítja, hogy ők ekkor majdnem az egész Locsmándot bírták, mert kezükben voltak a Répce jobb partján elterülő udvarhelyek is (*loca curiarum, quae Hovstat dicuntur*), mely elnevezés az udvarnokok földjére emlékeztet és ma is él; de bírták a határ déli részében szőlőket is stb. Midőn pedig utóbb a családót birtokai élvezetében háborgatták, az utódok el nem mulasztották fölemelni tiltakozó szavukat, a mire nézve olvasuk, hogy a családtagok közül Gós fiai: Mihály és János (*nobiles de Sár*), 1335-ben Sopronban a vármegye gyűlésén bemutatván őseiknek 1156 és 1171 évi adományleveleit, panaszt emeltek, hogy Locsmánd és Gyirót birtokukat Henrik bán fia János még az ő atyjuktól és nagybátyjaiktól erőhatalommal elfoglalta,³⁾ a mi, nézetem szerint valószínűen 1280—1290 közt történt, midőn János nádor máshol is szerzett ily módon birtokokat; de a foglalás jogcímét vagy ürügyét a panasz meg nem említvén, csak az tűnt ki a gyűlés tárgyalása folyamán, hogy utóbb e falukat a király parancsára Kőszeg várához csatolták és hogy az alispán rendeletére egy megbízott tisztszékelt Gyirót helységében; a locsmándi várról azonban szó sem volt. Ebből az is kitűnik, hogy az Athinaiak, kik 1263-ban az úgynevezett Locsmánd-megyét kapták adományul, nem is protestálhattak volna Locsmánd és Gyirót elfoglalása ellen, mert hiszen ők e javakat nem is bírták.

Elhagyva azon adatokat, melyek tulajdonképeni kérdésünk megvilágítására nem szolgálnak, csak a következőkre kell még a szíves olvasót figyelmeztetnem: A borsmonostori apátság

¹⁾ Sopron vm. Oklt. I. 63. l.

²⁾ Árp. Uj Okmt. VIII. 43. l.

³⁾ Sopron vm. Oklt. I. 134. l.

későbbben Locsmándon is bírt; bírta pedig az 1275-ben Locsmándi Istvántól kapott telket,¹⁾ azután Rupp szerint²⁾ 1330- és 1381-ben az István s Frankói Frank és Mihály által ajándékozott telket és malmot s az 1385-ben készpénzen vett másik malmot. Midőn pedig 1392-ben Garai Miklós és János Kőszeg várát kapták adományúl,³⁾ ehez a többi közt Tömörd Vas vármegyében, és Locsmánd is az Ambus nevű praediummal együtt Sopron vármegyében, valószínűen mint régi alkatrészek tartoztak, mire nézve az oklevél ezen szavait: »Temerd et Luchman modo praehabitó cum praedio Ambus« figyelemre méltóknak találom, mert azok a már régebben történt oda-csatolásra czéloznak, másrészt pedig a Temerd körül létezett egykori locsmándi várföldek történetével is, a mire alább még vissza fogunk térni, némi közelebbi viszonyban lehetnek. Egyébiránt nem ismerve az intézkedés valódi okát, nagyon is meglepő jelenségnek kell tartani, hogy a locsmándi ősi birtokot az adományos családtól elvették, a mi a király és a régi birtokos között támadt viszálynak a kifolyása lehet, vagy talán az a körülmény, hogy — mint sejttem — az Iván-féle locsmándi birtokrész már előbb a királyra szállott, a másik birtokrész elfoglalását is maga után vonta. A Frankói vagy Gósfalvi család utóbb Gósfalvi Benedekben fiágon kihalván, Mátyás király 1475-ben Gósfalvát és Hegyfalut Vas vármegyében, Frankót és Locsmándot Sopron vármegyében, Laki Kis Tamásnak adományozta ugyan,⁴⁾ de ez adomány nem érvényesülhetvén, új királyi adomány alapján 1476-ban ugyanazon czímen a vasvári káptalan előtt Gósfalvát, Hegyfalut és a laki birtokrészt, továbbá Frankót és Gyirótot (de nem Locsmándot) Egervári László vette birtokába,⁵⁾ a minek azonban Gósfalvi Benedek leányai siker nélkül mondtak ellene, mert ezek a birtokok utóbb birói ítélet erejénél fogva Egervári kezén maradtak.

Ha a Locsmánd körül fekvő tájék XIII–XIV. századbeli határait, a mennyire azokra nézve magunkat a rövid leírásokból tájékozni tudjuk, a mai állapottal összehasonlítjuk, meg fogunk győződni róla, hogy különösen Frankó, másrészt pedig Horvát-Zsidán és Peresznye közt lényeges változás történt, a mennyiben az itt összefutó határok, különösen a peresznyei, idő multával nagyobb átalakuláson mentek keresztül.

¹⁾ Árp. Uj Okmt. IX. 141. l.

²⁾ Magyarország helyrajzi története, I. 470. l.

³⁾ Sopron vm. Oklt. I. 508. l.

⁴⁾ Sopron vm. Oklt. II. 493. l.

⁵⁾ U. o. 498. l.

Mindez részben abban leli magyarázatát, hogy ott a Répcze folyó mellett fekvő várföldek vagy várjobbágyi birtokok utóbb más kezekbe kerültek s valószínűen széthasítás után a régi falu határából a szomszéd területekbe olvadtak. Így látjuk, hogy Frankó mai határának talán több mint felerésze esett az egykori Enyed falu határára, melynek keretében a XIII-ik és XIV-ik században bírtak: a borsmonostori apátság várjobbágyi földterületet egy malommal a Répcze folyón Peresznye szomszédságában, azután néhány rétet; Enyedi Tamás egy a Répcze két partján elnyúló birtokot, mely keletről Peresznyével, északról a Csuzi család enyedi birtokával, a Répcze balpartján Frankóval, nyugaton a Csuziak másik enyedi birtok-részevel, továbbá Borsmonostor malmával és birtokával volt határos. Ebből meggyőződhetünk arról, hogy Rupp téved, midőn a Répcze mellett fekvő régi Enyed falut a mai Egyeddel azonosítja.

Ezen tájék birtokviszonyainak rövid ismertetése után áttérhetünk egyéb adatokra, azon czélból, hogy Locsmánd várának létezését megállapíthassuk.

Az eddig idézett adatok Locsmánd váráról semmit sem tartalmaznak, s azon időtől számítva, midőn 1156-ban Gottfried és Albrecht vitézek Locsmánd egy részét adománykép nyerték, majdnem száz évnek kellett leperegni, míg végre 1245-ben, távol az adományosok birtokától s a IV. Béla által *comitatus de Luchman* néven nevezett területen kívül eső *Küllő* Sopron vármegyei falu határában a locsmándi várnép birtokára akadunk; ¹⁾ s csak 1255-ben van alkalmunk *Ablancz* birtok határának leírásában Locsmánd várföldjével találkozni, midőn Olperfiát Györgyöt, a királyi kürtösöknek ezen Vas vármegyei Ablancz nevű birtokába beiktatják, ²⁾ melynek határleírását azon okból kell itt közölnünk, mert abból a mellette elterülő locsmándi várbirtok fekvése iránt némi tájékozást meríthetünk. A mai Ablancz-patak mindkét partján fekvő Ablancz birtok határjárása megindulván nyugaton, itt Meszlenfalva és Salamonia Johanka földje — az utóbbi nyugatról, talán a mai Tömörd határában — voltak szomszédjai; innét északra haladva a Megezormhoz ér, a hol az Ablancz-patak közelében régi határjelekre találván, e patak mellett — nézetem szerint ez alatt a katonai térképen *Helenenthal* néven jelölt vízvölgy értendő, mely Tömörd határát nyugatról keleti irányban szeli át — keletnek tart s eljut az Ozy-Ablancz nevű völgyhöz, mely a

¹⁾ Győri tört. és rég. füz. III. 325. l.

²⁾ Árp. Uj Okmt. VII. 400. l.

Német-Zsidán tájékaról jövő forrás medrének felel meg; az Ozy, értelme szerint Kis-Ablanczot jelenti s ma Csepreg és Tömörd területét négy kilométernyi hosszúságban választja el egymástól; a határ ezen a völgyön északnak, szorosán véve észak-nyugatnak megy, a hol egy határjel Csepreg földjét, egy másik pedig Locsmánd vára földjét Ablancz birtoktól elkülöníti, úgy értvén ezt, hogy az Ozy-Ablancz völgy balpartján a csepregi, jobbpertján pedig a locsmándi várföldi határjel volt fölállítva, vagyis hogy a locsmándi várföld — szerintem — Tömörd határában feküdt. S most a nélkül, hogy az oklevél nyiltan kimondaná, a határjárás ezt a völgyet elhagyva, minden esetre keletnek tartott, mert útjában öt ponton egyes fák képezvén a határjeleket, kitűnik, hogy a mai csepregi erdőt hasitá keresztül, s csak ezután mondja az oklevél, hogy a határjárás átfordulva délnek, régi határjelekhez jut, melyek Demeter fiai birtokát és Cheykad falut (ma Csepreg határában) különítik el egymástól és Ablancztól; további útjában az Ablancz-patakot átszelvén, délnek tartott, Demeter fiai földjét és Acsád határát érinté, s nyugatnak fordulva, Acsád és Meszlen területe mellett a kiinduló pontig haladt. A határjárásból láttuk, hogy a régi Csékéd falu Ablancz birtokkal is határos volt; de hogy az utóbbinak nemcsak keleten, hanem északon is szomszédja volt az elpusztult falu, azt a ma is ismeretes Csékéd nevű dűlő bizonyítja, melytől nem messze állott a Boldogasszony egyháza, mely hihetőleg az egykori helységnek temploma volt.

A leírt Ablancz birtok ama része, mely a patak jobbpertján feküdt, a mai Acsád és Meszlen, a balparton fekvő része pedig a mai Csepreg határába olvadván, az utóbbinak területén a *praedium Ablancz* a jelen korban is ismeretes. Nagy Imre nézetét, mely szerint a locsmándi várföld a mai két Zsidán falu határában foglalt volna helyet, már azért sem találnám elfogadhatónak, mert a négy ekényi Ablancz birtok nem nyúlhatott nyugatnak oly messzire és mert ez esetben a már említett Acsád és Meszlen határain kívül okvetetlenül még Tömörd helység egész határhosszával is érintkezésbe kellett volna jutnia, a mi az oklevél szövegével ellenkezik. Noha a határjárás Tömörd nevét, mint szomszédot nem nevezi meg, mégis az általam föntebb megjelölt viszonyokból azt következtetem, hogy a locsmándi várföld inkább Tömörd, mint Csepreg határában keresendő. Ha már most figyelemre méltatjuk az 1233-ban kelt oklevelet, mely a borsmonostori apátság Zsidán (ma Horvát-Zsidán) nevű volt soproni vár-birtoka és a Tiván faluja (ma Német-Zsidán) közti határvonalt

írja le,¹⁾ akkor meggyőződhetünk róla, hogy a déli irányban haladó vonal, épen úgy mint ma, Tömörd nyugati határának végével az Ablancz völgyében (Helenenthal) egyesült, mely völgy — mint tudjuk — a Német-Zsidán felől jövő ér medrével, az 1255-iki oklevél Ozy-Ablanczával, Tömörd helység legkeletibb csúcsán találkozik; de az is kitűnik, hogy a határjárás az ő útjában locsmánczi várbirtokra vagy ottani várbirtokok földjére nem talált. Hogy egyébiránt a mai Helenenthal a XIII-ik század végén is Ablancz-völgy néven szerepelt, azt onnan sejttem, hogy 1299-ben Mochia comesnek Csó nevű birtokához tartozó közelfekvő *Ablanczföldek* említettnek;²⁾ sőt Ablancz birtok neve később 1368, 1428 és 1429-ben is, Lük-Ablancz pedig 1464-ben mint Vas vármegyei birtok fordulván elő,³⁾ ezeket a régi Ablancz partján Tömörd nyugati határától kezdve a Répcze folyóig terjedő vonalon kell keresni. Pesty az 1255-iki oklevélben említett locsmánczi várföldet Ablancz név alatt iktatja Locsmánd vára birtokai közé, pedig előbb már kijelentette, hogy annak a várföldnek neve nem ismeretes; én ellenben főleg azért keresem e várföldet Tömörd határában, mert — mint már megjegyeztem — ez a helység Locsmáncddal együtt egy időben csatoltatott Kőszeg várához.

Noha kérdésünk lényegét nem érinti, mégis érdemesnek tartom az 1255 évben említett Ablancz birtok további sorsára nézve megjegyezni, hogy e birtok 1257-ben a csepregi lakosoknak adományoztatván, helyébe Olper fia György a Lapincspataknál fekvő Eruned nevű tíz ekényi birtokot kapta a királytól,⁴⁾ mely az érintett pataktól keletnek terjedvén s az Eztermeg patakot is átszelvén, úgy látszik, a Stegersbachtól délre keresendő; s ezért téved Csepreg történetének írója, midőn ezt a birtokot, mely Vas vármegye szélén feküdt, Csepreggel szomszédosnak mondja; de az Okmánytár szerkesztője ellenében is, ki a szakadozott oklevél hézagai miatt itt Csepreg és Olper fia György közti birtokcseréről szól, megemlítem, hogy szerintem Csepregre nézve ez aligha volt csere, mert a Stegersbach patak közelében fekvő Eruned (ma ismeretlen) birtokot — úgy hiszem — nem bírta. Az *Eztermeg* patak a ma is ismeretes *Esztermen*-nek felel meg, mely a Strem-patak forrása s Komjátón alúl Strembach nevet visel; s aligha tévedek, ha azt mondom, hogy az 1265 évben egy helyen

¹⁾ Hazai Okmt. V. 12. l.

²⁾ Árpk. Uj Okmt. XII. 645. l.

³⁾ Sopron vm. Oklt. I. 375 és II. 115, 131, 431. ll.

⁴⁾ Árpk. Uj Okmt. VII. 459. l.

említett Ztremen-patak alatt is¹⁾ a Strembach rejlik. Sajnos, hogy a régi vízrajzunkat tárgyaló munka sem ad erről fölvilágosítást, a mennyiben Eztermeg és Ztremen patakokat meg nem határozza, sőt az elsőt a Lapincs mellékvizének tartja, holott — mint emlékezet után tudni vélem — az a Lapincsnak nem nagyon távoli szomszédja ugyan, de a Pinka mellékvizeihez tartozik.

Hogy Locsmánd helységnek egykor vára volt, azt a helybeli lakosok körében élő hagyomány is tanúsítja, mely szerint a vár egy dombon állott, a hol ma a katolikus templom van, s helyét mély árok köríti. Abból, hogy csak a tatárdúlás után találjuk nyomát Locsmánd várának, nem következik, hogy előbb nem létezett; csakhogy írott adattal igazolni nem tudjuk. De miért enyészett el oly hamar? talán épen azért, mert jelentéktelen lévén, szemben az akkor keletkezett határvárakkal, földadatának meg nem felelhetett; különben ha későbben 1270—1290 közt még fönnállott volna, midőn körülötte is folyt háboruszkodás, és Sopron vármegye nyugati felében majd minden erősített helyet megemlítenek a történeti források, Locsmánd vár neve is bizonyára előfordult volna.

És most, miután a locsmándi birtokosok birtokait kimutatni iparkodtam, törekedni fogunk meggyőződést szerezni arról, hogy az eddig felsorolt birtokokból a legcsekélyebb rész sem eshetik ama körvonalozott területbe, mely a IV. Béla királytól 1263-ban kiállított adománylevél szerint²⁾ az úgynevezett Locsmánd-megyét képezte, a mit egyébiránt az oklevél szövegének méltatásával is bizonyítani óhajtunk; megelőzőleg azonban még oly adatokat kell idéznünk, melyek arról adnak felvilágosítást, hogy Locsmánd-megye egyes birtokrészeit 1263 előtt kik bírták?

III.

Az 1263-iki oklevél szerint Locsmánd-megyét annakelőtte Baroch fia Miklós bírta, a kiről — úgy hiszem — föl kell tenni, hogy azt valamely kiváló tisztségben szerzett érdemei elismeréseül nyerte, s talán nem tévedünk, ha azt sejtjük, hogy neve alatt a II. Endre idejében szereplő Miklós nádor és soproni főispán lappang, kinek nevét az oklevelek *Nicolaus filius Borz, Borchy, Burch, Burich*, egy helyen 1221-ben pedig *Boruch* alakban írják;³⁾ mert ő, mint látni fogjuk, oly falut

¹⁾ Árpok. Uj Okmt. VIII. 133. 1.

²⁾ U. o. VIII. 50. 1.

³⁾ Hazai Okmt. VI. 15. 1.

is bírt, mely utóbb 1263-ban Locsmánd-megyéhez tartozott; és ő volt az, kinek érdemeit a pápa maga is elismerte, midőn 1222-ben N. soproni ispánt (N. comitem de Sopron), ki a kereszt jelvényét fölvette, az apostoli szék pártfogására méltatta.¹⁾ Csak egy homályos pont van, mely a személyazonosság kérdését megzavarhatja, s ez az: hogy az 1263-iki oklevél szerint Baroch fia Miklós gyermek nélkül halt el, holott az említett Miklós nádornak, a ki szerintem 1241-ben még élt, Herrand nevű fia volt, ki azonban, mint egy 1250-ben kelt oklevélben olvassuk, gyermektelenül mulván ki,²⁾ ennek Tolna és Komárom megyei birtokai a király rendelkezése alá kerültek. Itt minden attól függ, hogy az atya és fiu elhalálozásának idejére nézve lehet-e még ezután napfényre hozandó adatok segítségével oly eredményre jutni, mely az én nézetemnek támasztópontul szolgálna?

II. Endre király 1222-ben Botos fiának Pósnak két egymással határos, *Veperd* és *Kis-Lók* (ma *Lackenbach*) nevű földterületet adományozott,³⁾ melyek elseje az 1263-iki locsmándi comitatus körén kívül, másika azonban azon belül feküdt; de mind a két falut — s ez különös figyelmet érdemel — az oklevél szerint előbb az említett Borch fia »comes Nicolaus« bírta, a ki szerintem Miklós nádorral és soproni főispánnal azonos. *Veperd* egyik határvonalát a Kaboldról jövő Csáva-patakba ömlő Tyskó-patak (Tessenbach) képezte, s víz ellen haladva, a határ ennek forrásáig jutott, a patak tulsó oldalán Miklós comes lévén a szomszéd. Ez a választóvonal tehát, mely a mai viszonyoknak, sőt az 1263-iki határleírásnak is megfelel, Szentmárton és Lánzsér északi határát jelöli meg, s így az ezen két falunak birtokosául megnevezett Miklós az 1263 évi adománylevélben említett régi birtokossal, Baroch fiával Miklóssal azonos lehet. Ez a Miklós comes folytatólag a határjárásnak a mai lackenbachi és lackendorfi erdőket érintő pontján szintén mint szomszéd szerepel. Az adományozott birtokok másika, *Kis-Lók* a Csáva balpartján, 1263-ban Locsmánd-megyéhez tartozott. Hogy az 1222-iki oklevélben Tyskó helyett Tulkó patak, Csáva helyett pedig Rabucha (Répcze) áll, arra más alkalommal már figyelmeztettem az olvasót; az első íráshiba, a másik tévedése az oklevél szerzőjének. Csak az volna még itt annak a tanúságára, hogy az oklevélszóveg téves magyarázata gyakran mily hibás következtetéseket szül, megemlítendő, hogy az idézett 1222-iki okle-

¹⁾ Árpok. Uj Okmt. I. 185. l.

²⁾ Hazai Oklevéltár 16. l.

³⁾ *Fejér* id. m. III. 1. 368. l.

vélben határhelyképen előforduló Gorbunok falut a hasonló nevű (ma Gaberling) patak mellett, Pesty Frigyes az egykor Somogy vármegyéhez tartozott csazmai kerületbe helyezé, különösen kiemelve az ottani nemzetiségi viszonyok megvilágítása végett, hogy a határleírásban több határjelző hely magyar nevével találkozunk; pedig tudjuk, hogy e körülményből nem mindig, de a jelen esetben bizonyára nem lehet a vidék, hanem inkább csak az oklevélíró magyarságára következtetni. Még nagyobb a tévedés a Codex Diplomaticus indexében, hol Kis-Lókra nézve ez áll: »Louku prope fines Graeciae.« Az 1222-iki oklevél tehát tanúsítja, hogy Kis-Lók, melyet utóbb az Athinaiak mint Locsmánd-megye tulajdonosai bírtak, 1222 előtt Barochfia Miklóse, azután pedig Pósaé volt, s hogy a határjárás 1222-ben sehol, különösen Nagy-Lók, Szentmária, Szentmárton és Lánzsér határa mellett — melyek utóbb Locsmánd-megyéhez tartoztak — locsmándi várbirtokról nem szól.

Az említett Pósaé Sopron vármegyei birtokairól 1229-ben kiadott megerősítő oklevélből, melyet Fejér nagyon csonkán közöl,¹⁾ *Ratschu* (Haracson) nevű falut és a már fentebb tárgyalt Kis-Lókot idézem, melyek az 1263-iki Locsmánd-megye körében feküdtek s a későbbi följegyzések szerint az adományos Lőrincz mester maradékának birtokában is voltak, nem említvén ama birtokokat, melyek Locsmánd-megyén kívül esnek, vagy a melyeket — egészen ismeretlenek lévén — mint *Zelusbik* és *Villa apud castellum*, elhelyezni nem tudunk; de az oklevél csonka szövegében felsorolt birtokai Pósaé többnyire a későbbi Locsmánd-megye egyes részeit érintették, a nélkül azonban, hogy az oklevél bárhol is locsmándi várföldet említene.

A gorbunoki nemesek Gorbunok vagy Gorbolnoch falu határába eső részirtokukat a régi határ szerint 1301-ben a Nagymartoni családnak zálogba adták.²⁾ A falut, mely ekkor még nem tartozott Locsmánd-megyéhez, később az adományos Lőrincz mester utódai kezén találjuk. Más adat, mely Locsmánd-megye egyes birtokrészeinek régibb birtokosait ismeretné meg velünk, nem állván rendelkezésemre, nyomozásomat ez irányban nem folytathattam.

Most már áttérhetünk az 1263 évi adománylevélre, melynek tartalmát röviden ismertetjük: IV. Béla király, Lőrincz mester soproni főispánnak, az Athinaiak ősenek, Locsmánd-megyét (comitatum de Locsmád) minden hozzá tartozó birtó-

¹⁾ Id. m. III. 2. 194. l.

²⁾ *Fejér* id. m. VIII. 1. 73. l.

kaival és azoknak földjeivel, a kik a várjobbágyok sorába újra fölvétettek, valamint Lánzsér várát is *jure perpetuo* adományozta, mely javakat annakelőtte Baroch fia Miklós királyi engedelemmel bírt, de magbanszakadván, azok a király kezére jutottak vissza, s azért mindenkor nem mint valami méltóság vagy királyi jószág, hanem mint valamely *excaderialis* (kereten kívül eső?) birtokok, a király adományozási jogához tartoztak. Az adományozásból ki voltak véve a nemesek és a nemes várjobbágyok földjei, valamint Beze fia Istvánnak örökös és adományos birtokai. Föltűnik, hogy az adománylevélben Locsmánd vára, mely különben is a »comitatus« határába nem eshetnék, egy szóval sem említetik, míg Lánzsér várát a szövegben külön is megnevezve találjuk; a miből következik, hogy Locsmánd az adományozás tárgyát nem képezte; kiviláglik, hogy az újra felvett várjobbágyok földjei az adományozott birtokhoz, tehát annak egyedüli várához, Lánzsérhoz tartoztak, a nemes várjobbágyok földjei azonban kivétettek. Locsmánd-megye, melyhez egykor bizonyos időben Locsmánd helység valamely része és vára is tartozhatott, 1263-ban valóban csak címét viselte Locsmándnak; s ez a puszta cím is csakhamar feledésbe ment, mert az adományozás után Lőrincz fia s ennek utódai Nyéken székelték, s Locsmánd-megyéből a földesúri hatóságú uradalom korszakának megfelelőleg utóbb a lánzséri uradalom alakult. Hogy Lánzsér vára az osztrákok háborgatásának volt kitéve, hogy osztrák források szerint 1354-ben Albert herczeg azt Ratoldorf Luczmannak elzálogosította, sőt 1451-ben Rohrbachi György 6000 frtért az akkori osztrák herczegnek Albertnek eladta: mindez nem tartozik jelen dolgozatom keretébe, de közelebbről érdekel bennünket az, hogy az adományos Lőrincznek fia Lőrincz 1290-ben Erzsébet anyakirálynétól a Verőcze megyei szentmártoni *vyznicatust* kapván,¹⁾ érdemei közt előfordúl, hogy »magister Laurentius filius comitis Laurentii de genere Aba, cognatus noster karissimus« nem akarván az osztrák herczeghez pártolni, ez három várát is elfoglalá. E várak egyike nézetem szerint Lánzsér volt, a másik kettő a nyéki és még valamely kisebb erősített várkastély lehetett.

Az 1263 évi adománylevelél a Sopron vármegyében fekvő egész úgynevezett Locsmánd-megye birtokát (tota terra comitatus) írja le, mely leírás kivonatát röviden alább közöljük. Határáról első ízben a *Várispánságok* történetének ismertetése alapján a Történelmi Tár 1884-iki kötetében emlékeztem meg,

¹⁾ Árp. Uj Okmt. IX. 526, és XII. 487. l.

a hol forrásom téves állítását jóhiszeműleg követve, azt írtam, hogy a határjárás Felső-Péterfánál a Csáva vize mellett indult meg. Ma, midőn az oklevél szövege előttem fekszik, teljesen bebizonyúl, hogy a határjárás az Ikva vizénél indulván meg, ettől keletre Alsó-Péterfa feküdt, s a határ e mellett délnek tartott; majd Kis-Barom északi határának egy része, Nagy-Baromnak pedig északi és nyugati oldala mellett húzódván el, érinté Konut-patakat, mely alatt a Reiding-patak lappang, s nézetem szerint nagyon téved egy jeles tudósunk, midőn azt egészen más vidéken, a Dasztifalu melletti Kont-major területén keresi. Az említett pataktól kezdve folytatólag ismét Nagy-Barom¹⁾ területe mellett déli irányban halad a határ mindaddig, míg abba a sajátságos helyzetbe jut, hogy nyugatról Csáva faluval, keletről Nagy-Barommal szomszéd; itt azután kelet felé fordulva, Kartó nevű faluhoz jut, mely falu a Csáva vize balpartján Csáva helység keleti részével érintkezik. *Kartó* ma ugyan ismeretlen, de bár — kiterjedését nem ismervén — fekvését nehéz meghatározni, azt mégis látjuk, hogy a mai Felső-Pulya északi tájára esik, s ezért igen téves Pestynek s egy másik írónak az a nézete, hogy alatta az osztrák határon fekvő mai *Karló* értendő. Innen déli irányban haladván a határ, okvetetlen a pulyai nemesek földjével jött érintkezésbe; azonban azt, hogy a mai Közép-Pulya területét, melyet utóbb az Athinaiak tényleg bírtak, magába zárta volna, a leírásból kiolvasni nem lehet; annyi bizonyos, hogy a Csáva jobbpartjára jutva, délnek irányzott útjában Dörfel egy részét átszelte s Kőhalom határát érintetlenül nem hagyhatta, mely két helység egyébiránt később Léka várához tartozott. A határ Bónya északi területét érintve, a Répcze jobbpartjára a mai Répczefő falu táján lépett át, ott nyugatnak tartva Vas vármegye széléhez jutott, innen fölfelé a lékai vár birtoka mellett az osztrák határhoz ért, északi útjában az osztrák Kirchsclagot érinté, de nem foglalta magába, mint Pesty hiszi vala; innét az osztrák Lembach mellett haladva, a lánzséri út érintése után később keletnek fordult a magyar földre, a hol — mint 1222-ben is — a Tessenbach patak mellett, mely most is Lánzsér és Szentmárton Locsmándmegyei faluk határvonalát képezte, egész a Csáva folyóig

¹⁾ Nagy- és Kis-Barom újabb időben hivatalos úton új nevet kaptak. Az első talán azért, mert határában »servientes regis« lakván, azok területe *Szabad-Baron*-nak neveztetett, *Szabad-Báránd* nevet nyert; a másik minden történeti alap nélkül *Bórisfalva* névvel tiszteltetett meg. Történeti neve mind a kettőnek *Baron* (Baronya), tehát azt kellett volna inkább érvényre emelni.

ment, s ezt átszelve Veperd falu belsőségéhez jutott közel, a mi a mai állapotnak nem felel meg, mert a Veperd és Lackenbach közt fekvő Gorbunok falu határa később a szomszéd területekbe olvadván, ez a tény itt nagy változást idézett elő. A határjárás északi, majd keleti irányban haladva, az erdőn át Sopron város területe mellett, a nélkül, hogy a mai állapot szerint útjába eső harkai határ csúcsát is említene az oklevél, megint Alsó-Péterfa határához tér s visszajut a kiinduló ponthoz. Ezzel Locsmánd-megye 1263-iki határának körvonalait, a mennyire lehetett, röviden leírtuk, s most az egész birtokcsoportra vonatkozó történeti adatok némelyikére kell még figyelmünket kiterjeszteni; talán sikerülend egy-két pontot némileg megvilágosítanunk.

Az 1263-iki adománylevél szerint Locsmánd-megyéhez az újonnan fölvelt várjobbágyok földjei is hozzá tartoztak, míg a nemes várjobbágyokéi határozottan kivétettek alóla; nem látok azért ellenmondást abban, hogy az adományozásra vonatkozó ugyanazon évben kelt másik oklevél azt mondja, hogy a várjobbágyok elköltözhetnek ugyan, de földjeik Lőrincz mesternek birtokában maradnak, mert ez a passus nem vonatkozik a kivett nemes várjobbágyokra.

Miután Lőrincz mester 1270-ben a *Geotán* (utóbb *Deltán*, ma *Nenthal. Nyujtal*) falujában lakó volt locsmándi várjobbágyoknak (jobagionibus quondam castris de Luchman) Geotan határában bizonyos birtokot engedett át, azon szolgálmány terhével, hogy tartozzanak urokat a királyi udvarba kísérni, háború esetében pedig fegyveresen követni,¹⁾ az oklevél megemlíti azt is, hogy azok magok is bírtak ott örökös földeket. Pesty nem ismervén Geotán mai nevét, a mellette fekvő Csáva falura nézve úgy vélekedik, hogy azt Osl Herbord szintén Lőrincz mestertől kapta; de ez tévedés, mert az Osl nemzetiség már 1250-ben bírta Csáva helységet,²⁾ s ez nem is tartozott Locsmánd-megyéhez. Azon körülmény, hogy az »egykori« locsmándi vár jobbágyairól van szó, azt bizonyítja, hogy a vár ekkor, sőt más adat szerint már 1263-ban sem létezett; de az oklevélnek (a Locsmánd-megyét adományozó 1263-iki oklevelet értem) egész szövegéből is következik, hogy a locsmándi vár s ennek azon jobbágyai, kik a Lőrincz mesternek adományozott birtoktest körén kívül esetleg még léteztek, az adományosnak tulajdonába nem kerültek.

A sokszor idézett adománylevél szerint Locsmánd-megye alól kivétetett Beze fiának Istvánnak birtoka; s ennek kapcsán

¹⁾ Árpok. Uj Okmt. VIII. 321. l.

²⁾ Sopron vm. Oklt. I. 22. l.

azt olvassuk Pestynél, hogy egy 1277-iki oklevél szerint Lőrincz mester *Jeva* várát, mely Locsmánd megyei birtokai közepén feküdt, a most nevezett Istvántól és testvérétől Lőrincztől elfoglalta, de utóbb nekik az elővételi jog fentartásával visszaadta.¹⁾ Csak mellékesen jegyzem meg, hogy ettől eltérőleg más adatokból *Jeva* várára vonatkozólag ezt olvasom: »Beze filius Stephani de *Jeva* pro se et fratre suo Laurencio«; tehát Beze és Lőrincz fiai voltak Istvánnak, de hogy ez utóbbi az 1263-ban említett Istvánnal is azonos lehet, nincs ugyan kizárva, jóllehet néhány évre reá, mint alább látni fogjuk, Beze fiának Istvánnak már Péter nevű fia szerepelt. Tévedés számba megy, hogy ez a vár, melyet Athinai Lőrincz erőhatalommal elfoglalt, azután ismét visszabocsátott, Locsmánd-megyei birtokai sorába vétetett föl. Pontosabb kérdésnek kell tartanunk, hogy *Jeva* várát hol kutassuk? mely táján a leírt birtokcsoporthoz keressük? Locsmánd, Gyirót és Frankó határában az én álláspontomnál fogva nem kereshetem, hanem csakis Locsmánd-megye keretében; azonban neve ma ismeretlen s fekvésére nézve semmi útbaigazító nyomot nem lehet találni; és ha mindjárt föltételezzük is, hogy a *Jeva* név írás-hiba, s alatta talán az ismert *Ikva* rejlenék: akkor is bajos a tájékozást megjelölni, a hol körülbelül keresni lehetne, mert az a körülmény, hogy az *Ikva*-patak Locsmánd-megyei birtokainak egy részén halad keresztül, még nem elég ok arra, hogy a kutató a név azonosságánál fogva a szóban forgó várát itt keresse.

Locsmánd-megyéhez tartozott, a mint más alkalommal már kimutattam, a Lembach patak mellett fekvő *Lembach* birtok, melyet 1280-ban Nyéken kelt adománylevelével Lőrincz mester fia II. Lőrincz comes, a borsmonostori apátságnak ajándékozott,²⁾ a hol az ő atyja volt eltemetve. Nem ismételve azt, a mit a birtok határjárásának ismertetésekor máskor és más helyen már előadtam, csak annyit akarok itt most fölhozni, hogy épen ez az 1280-iki határjárás, mely az 1263-iki adománylevelével általános határleírásának egyes hézagos helyeit is némileg pótolhatja, határozza meg, hogy *Lembach* birtok, mely az osztrák *Lembach* falunak szomszédja, a Répcze folyónál keletről Répczefalu (Felső-Rámócz) határába ütközött, mely falunak birtokosa ez időben, Beze fiának Istvánnak fia Péter volt, a ki Karló helységet is bírta, s a kinek Locsmánd-megye területén kívül fekvő Kéthely nevű birtokát Kakas

¹⁾ *Fejér* id. m. V. 2. 422. 1.

²⁾ *Sopron* vm. Okt. I. 34. 1.

Miklós megszerezvén, az utóbb, 1332-ben, a borsmonostori apátság birtokába került.¹⁾ Péter fia volt azon Istvánnak, kinek birtokai az 1263 évben adományozott Locsmánd-megye alól kivétettek. Lembach határáról már más alkalommal közölt ismertetésem eredményét itt levonva, csakis azt állapítjuk meg, hogy ez a birtok ma Karló falu határában foglal helyet, de tévesnek tartjuk egyik jeles írónk azon nézetét, hogy a Lembach patak a Répce folyó balparti mellékvizeihez számítandó, mert — mint a térkép tanúsítja — nem a bal, hanem a jobbparti vízkörhöz tartozik.

Kívánatosnak tartom, hogy az Aba nemből származó adományos Lőrincz mester családjáról tájékozzuk magunkat, melynek tagjai utóbb az *Athinai* nevet vették föl és Sopron vármegyében egyéb saját szerzeményű vagy örökölt birtokokat is bírtak. Lőrincznek atyja I. Péter, fia pedig II. Lőrincz volt; ez utóbbinak fiai: Jakab, I. János, II. Péter és I. Miklós (dicti de Sopronio);²⁾ ezek utódairól Sopron vm. Oklevéltára alapján fogunk megemlékezni, különösen hangsúlyozván azt, hogy I. Lőrincztől kezdve végig egyik sem nevezte magát locsmándi comesnek, de mások sem nevezték őket így; a miért is a reájok ruházni kívánt *locsmándi comes* címnek jogosultságát elismerni nem lehet. Különben láttuk föntebb, hogy sem Locsmánd falu, sem annak vára az I. Lőrincznek adományozott Locsmánd-megyéhez nem is tartozott, mert máskép az Athinaiak akkor, midőn a XIII-ik század vége felé Locsmándot János nádor erőhatalommal elfoglalta, óvásukat megtenni bizonyára el nem mulasztották volna. Az említett I. Miklós unokája, III. Lőrincz (dominus de Nyék) 1358-ban a Fertő közelében fekvő *Urkon* nevű lakatlan birtokát, melyhez testvéreinek semmi joguk sem volt s a mely Locsmánd-megye régi tartozékát nem képezte, Fridul fiának Péternek elzálogosítja,³⁾ I. János fia II. Miklós pedig — a ki azonos amaz Athinai Miklóssal, kinek vezérlete alatt a »magna societas hungarorum« 1361 és 1362-ben Olaszföldön szerepelt⁴⁾ — *Pulya* és *Szentmárton* nevű birtokait (ad possessionem suam Nyék pertinentes) 1359-ben a Kanizsaiaknak adja zálogba,⁵⁾ a midőn *Derecske* birtokát is megemlíti. Mind a három falu Locsmánd-megye tartozéka volt. Nyéki III. Lőrincz fiai: IV. Péter és László, 1373-ban *Szergény* nevű örökölt bir-

¹⁾ *Rupp* id. m. I. 470. l.

²⁾ *Turul*, 1892. 64. l.

³⁾ Sopron vm. Oklt. I. 289. l.

⁴⁾ *Századok*, 1893. 671. l.

⁵⁾ Sopron vm. Oklt. I. 316. l.

tokukat a Fertő közelében, melyet III. Lőrincz elődei is már elzálogosítottak s különben Locsmánd-megye régi álladéka-hoz sem tartozott, most újra elzálogosítják;¹⁾ ugyanók panaszt emelnek 1377-ben Fraknói Lőrincz fia Miklós ellen, mert ez Gorbunok nevű birtokukon, mely eredetileg a régi Locsmánd-megyéhez nem tartozott, hatalmaskodást követett el.²⁾

IV.

Egyéb birtokügyi adatokkal ez időből nem rendelkezvén, csak azt kell még tudnunk, hogy Athinai Zsigmond, mint utolsó tulajdonosa az egykor Locsmánd-megye neve alatt adományozott birtokcsoporthoz, mely a XV-ik század eleje óta *Lánzsér vára és tartozékai* nevezet alatt volt ismeretes, Lánzsér vára iránt Fraknói Jánossal és fiaival pert folytatván, de időközben jogát Garai Miklós nádorra ruháztván, ezzel Fraknói Vilmos kiegyezett; mire a király Garai nádort Lánzsér vára s a hozzá tartozó Lánzsér, Derecske, két Pulya, Dobornya (Doborján), Deutal (Nyujtal), Szentmárton, Felső- és Alsó-Lók (ma Lakompak és Lackendorf), Haracson, Nyék, Semlesdorf (Samersdorf praedium Nyék mellett), Riczing és Szergény népes helységek, valamint Boldogasszonyfalva (ma Lók), Gorbunok, Pichelsdorf és Urkon lakatlan puszták birtokába iktattatván, őt e javakban 1425-ben meg is erősítette.³⁾ Ha a felsorolt 18 birtokból levonjuk az Athinaiak szerzeményét, illetőleg külön örökölt birtokát: Szergényt, Urkont és Gorbunokot, azután az előttem ismeretlen Pichelsdorfot, marad még 14 helység, illetőleg pusztá, mely egykor Locsmánd-megyét alkotta; de nem találjuk ezek közt a mai Weingraben, Kaisersdorf és Kukerics helységeket, mert a két első horvát helység valószínűen később keletkezett, az igen kicsi területű Kukerics helység pedig a szomszéd szentmártoni határból szintén utóbb válhatott ki; mindazonáltal a három falu területe mégis tárgya lehetett az 1263-iki adományozásnak.

Utóbb Fraknói Pál leányai, mint Lánzsér várának birtokosai, a Hardegg-féle levéltár adatai szerint 1447-ben a várat tartozékaival együtt Albert osztrák herczegnek bocsátják birtokába, midőn a főntebb elősorolt helységek és puszták száma már tizenkettőre apadt le, talán azért, mert a lakatlan Boldogasszonyt akkor az egyik Lók helységhez, Samersdorf

¹⁾ Sopron vm. Oklt. I. 402. l.

²⁾ Sopron vm. Oklt. I. 434. l.

³⁾ Sopron vm. Oklt. II. 60. l.

pusztát pedig Nyékhez, a hová tulajdonképen tartozott is, számították. A várat Mátyás király Mrakes cseh vitéznek adományozta,¹⁾ a ki azt Weiszpriach Ulriknak inscribálta, II. Ulászló pedig 1508-ban megengedte Czobor Imrének, hogy azt özv. Weiszpriachnéától kiválthassa; de ez meg nem történvén, a vár a Weiszpriachok után 1548-ban a Teufel családra, 1553-ban pedig Oláh Miklósrá szállott.²⁾ És ha most már Lánzsér vára 1553 évi álladékat tekintjük, annyiból változott az 1425-iki állapot, hogy csak egy Pulya említettik, Boldogasszony és Samersdorf pedig külön meg nem neveztetvén, valószínűen — úgy mint 1447-ben — a szomszéd helységek határaiba számíttatnak; ellenben az időközben szerzett birtokokkal más vidéken tetemesen szaporodott Lánzsér tartománya. Minthogy azonban Locsmánd-megye 1263-iki birtokait az oklevél név szerint föl nem sorolja, az akkori és az 1425-iki álladék közti különbséget határozottan kijelölni nem lehet; s noha az Athinai család nemcsak távol vidéken szerzett birtokokat, hanem az 1263-ban körüljárt birtokcsoport közé ékelt Gorbunokot is — mely később a szomszéd területekbe olvadt — megszerezte, ellenben az 1263-iki állományból Lembach birtokot 1280-ban Borsmonostornak adományozá: mégis úgy látszik, az egész birtokcsoport álladékában 1425-ig lényegesebb változás nem észlelhető.

Befejezvé a család- és helytörténetből merített részletek ismertetését, még a Locsmánd közelében s a határszélen keletkezett várakról fogunk röviden megemlékezni. A várakra nézve általában azon megfigyelésre méltó körülményt kell kiemelnünk, hogy a tatárdúlás után Pozsony és főleg Sopron várának megerősítésére célzó intézkedésekkel találkozunk, midőn a régi várrendszer megbomlása új várak építését vonta maga után. Sopron várán kívül *Kapuvár* volt Sopron vármegyében a legrégibb vár, melyről 1162-ben van először említés a forrásokban,³⁾ s mint nem vármegye-székhelyi vár, külön figyelemre méltó, mert már a régi várrendszer idejében létezett. Pesty Frigyes is idézi, hogy a XIV-ik században Bekefalva soproni várnép földje, s 1345-ben Szili-Sárkány soproni várföld Kapuvárhoz tartozott.⁴⁾ Utóbb pedig 1350-ben a Kapuvárhoz tartozó *Szováth* soproni várföldet *Martontelek* birtokkal (ma Rábapordány területén) és *Untató* (Bodonhely) hídjával együtt, úgy a mint azt előbb a király és a soproni ispánok vagy

1) A kismartoni főlevéltár adata.

2) U. o.

3) Sopron vm. Oklt. I. 2. 1.

4) Id. m. 433. 1.

a nevezett vár várnagyai bírták, I. Lajos király új adományozás czímén Kanizsai Jánosnak és Istvánnak adta; ¹⁾ végre midőn egy évre rá ezt az adományozást a király Kanizsai Benedekre is kiterjeszti, ²⁾ ismét mondja ezekről a birtokokról: »sub terminis, quibus per nos ac nostros officiales . . . possessae extiterunt.« Ugyancsak 1251-ben a most említett három birtokba való beiktatás megtörténvén, ³⁾ a határleírásból kiviláglik, hogy Untató déli szomszédja szintén kapuvári várföld és egy másik Been nevű várföld volt; még 1387-ben április 24-én is említi Zsigmond király az iváni jobbágyokat, kik az ő *Kapu* nevű várához tartoztak, mely vár azonban tartozékaival együtt, ezek közt Ivin helység is, ugyanazon 1387 évi május 16-án a Kanizsai családnak adományoztatott. ⁴⁾ Mint várnagyai szerepelnek: 1318-ban Hédervári Dezső világosvári várnagy, 1322-ben pedig Gáni Miklós soproni alispán; régibb várnagyaik egyikét említi egy oklevél, mely Ditrik comesnek, Kapuvár várnagyának a királyhoz intézett jelentését tartalmazza 1291-ből. ⁵⁾ Míg tehát némely várak és azoknak tartozékai a régi várrendszer megszűnte után nyomban eladományoztattak, mások pedig, mint pl. Kapuvár és tartozékai, csak a XIV-ik század közepén s még későbbben kerültek magán kézre: addig Locsmádra nézve nem tudjuk pontosan megállapítani az időt, hogy Baroch fia Miklós mikor kapta a megszűnt várnak birtokait. Noha arról, vajjon Kapuvár a régi országos védelmi rendszer átalakítása előtt bírt-e várjobbágyokkal és várföldekkel, az oklevelek hallgatnak: mégis föltehető, hogy szervezete a többi nem országos vármegyei várak szervezetétől lényegesen nem különbözött, ha mindjárt a várőrizet és a várjobbágyosság külön a vármegye befolyásával érvényesült is; hiszen épen a várszolgálati kötelezettség lehetett oka annak, hogy Kapuvár lakosainak az 1848 előtti időben dívott földesuri szolgálmányai a többi helységek urbéreseinek szolgálmányaitól különböztek.

Határaink védelmére a tatár veszedelem után keletkeztek: *Köszeg* és *Léka* Vas vármegyében, *Kabold*, *Lánzsér* és *Rou* Sopron vármegyében. *Kabold* királyi vár volt, és az időszerinti soproni főispán alá tartozott; birtokairól és jobbágyairól nem szólnak az oklevelek. *Rou* várát homály borítja; hirtelen eltün-

¹⁾ Sopron vm. Oklt. I. 212. l.

²⁾ Sopron vm. Oklt. I. 220. l.

³⁾ Sopron vm. Oklt. I. 230. l.

⁴⁾ Sopron vm. Oklt. I. 483. l. — Hazai Okmt. V. 169. l.

⁵⁾ Anjoukori Okmt. I. 459. l. — Sopron vm. Oklt. I. 89. l. — Árpék. Uj Okmt. V. 58. l.

vén, a helyét sem lehet biztosan megjelölni. *Purpach. Babóth, Nagymarton* s még néhány erősített hely, a XIII-ik század csekély jelentőségű várai, úgyszintén a XIV-ik század negyvenes éveiben először említett *Szarvkö* és *Fraknó* stb. nem tartoznak jelen közleményem keretébe; különben a vidék várairól futólag közlött jegyzeteim is tanúsítják, hogy a védelem eszközeiről nemcsak a tatárpusztítás előtt, hanem azután is egyaránt gondoskodva volt, habár a rendszert magát paragrphusokba szedni nem tudjuk.

Füladatomhoz híven iparkodtam az olvasóval mind ama történeti adatokat megismertetni, melyeket azon czélból gyűjtöttem, hogy segítségükkel a kitűzött kérdésre: vajjon Locsmánd mikor tűnik föl először, vára szerepelt-e, birtokai hol voltak? stb. válaszolni lehessen. Habár nem voltam képes minden homályt eloszlatni, de a körülményekhez és tehetségemhez képest törekedtem, hogy igyekezetem egészen eredménytelen ne maradjon; s csakis az adatok elégtelensége miatt nem elégséges nyomozásom eredménye arra, hogy Locsmánd vára és megyéje keletkezéséről oly képet alkothassunk magunknak, mely ellen egy vagy más tekintetben kifogást tenni ne lehessen; de azért mégis nézetemet, mely az akkori családi és birtokviszonyok ismertetésének kifolyása, a tisztelt olvasónak figyelmébe ajánlom.

Hogy Locsmánd helység egy részét a Gósfalviak, más részét pedig Iván és az udvarnokok bírták, továbbá, hogy a későbbi Locsmánd-megye nevét annak köszönheti, hogy egykor rövid időre Locsmánd helység egy része is hozzá tartozott: azt nagyon valószínűnek mondhatom, mert a Gósfalviak, Iván és az udvarnokok birtoklását az általam közlött adatok bizonyítják, Locsmánd-megye nevének eredetét pedig másképp magyarázni alig lehet; s ámbár Iván az ő birtokáról — mint előadtuk — végrendeletet tévén, az oklevél szövegében gyermekeiről is szól, kik esetleg saját gyermekei voltak, a tanuk közt azonban az ő két mostoha fiát név szerint megnevezi: mégis, mivel Iván utódairól semmit sem olvasunk, igen valószínű, hogy családjá vagy kihalt, vagy más ok miatt elesvén a birtoktól, ez II. Endre idejében a király rendelkezése alá került, s kibővítve más helységekkel, Locsmánd-megye neve alatt (talán 1220 körül) Baroch fiának Miklósnak adományoztatott. Hogy a vár ekkor létezett-e már s a birtokcsoporthoz tartozott-e? nem tudjuk eldönteni. Baroch fiának Miklósnak — úgy látszik — 1241-ben történt magvaszakadtával Locsmánd-megye ismét a király rendelkezésére állván, 1263-ban Athinai Lőrincznek adományoztatott, a midőn ahoz sem Locsmánd helysége, sem vára nem tartozott,

s némely locsmáncsi várjobbágyoknak újra való fölvétele csakis az időközben épült és Locsmánd-megyéhez tartozó Lánzsér vára érdekében történhetett. Nincs földelítve, hogy az Iván-féle locsmáncsi birtokrész királyi birtok maradt, avagy a Gősfalviaknak adatott-e? de annyi valószínű, hogy az egész locsmáncsi birtok — értvén a helység határát — az 1280—1290 évek közt Németujvári János által erőhatalommal elfoglaltatván, Kőszeg várához csatoltatott, a hová ez idő óta állandóan tartozott.

A felsorolt oklevélbeli adatok tanúsítják, hogy Baroch fia Miklós oly birtokokon is föltűnt mint birtokos, melyek utóbb az 1263 évi Locsmánd-megyének is tartozékai voltak; de az is kitűnik, hogy az 1263 évben adományozott Locsmánd-megyéhez sem az osztrák Kirchsclag, sem Locsmánd, Gyirót, Frankó, Jeva vára, Ablancz, Kabold és Veperd nem tartoztak. Különösen hangoztatom, hogy Veperdet Baroch fia Miklós bírván, azt 1222-ben Pósnak adta el, a ki után a Nagymartoniak kezébe jutott. Kaboldot a nevezett Miklós sem bírhatta, mert azt az ő idejében, nézetem szerint az Osl nemzetségből származott Péter comes, utóbb pedig a Nagymartoniak bírták.

Azt is figyelembe vettük, hogy az oklevelek, melyek 1245 előtt keltek s a későbbi Locsmánd-megye területének egyes részeibe ütköző határvonalról szólnak, sehol sem említenek locsmáncsi várföldet és várjobbágyokat, s ez okból csakis azt lehetett megállapítani, hogy Locsmánd várának 1245-ben Küllön várjobbágyai, 1255-ben Csepreg és Ablancz mellett várföldje említettnek, 1270-ben pedig Geotánban lakó várjobbágyokról van szó, kik az egykori locsmáncsi várnak jobbágyai voltak. Azonban hogy Locsmánd várához azonkívül mely birtokok s nevezetesen az 1263-iki Locsmánd-megye mely részei tartoztak, arra az oklevelek adatai nem adnak választ. Azt hiszem, hogy Pestynek azon megjegyzése, hogy az 1412-ben említett locsmáncsi főesperes is kiváltságolt kerületre mutat, nem bizonyíték a locsmáncsi várispánság mellett.

Az előadottakból tehát a következő eredményeket lehet röviden egybefoglalni:

Locsmánd várának keletkezése idejét meg nem határozhatjuk, de nem szenved kétséget, hogy a tatárdúlás után nem-sokára megszűnt.

Locsmánd várának egyetlen várispánját sem említik az irott emlékek. A Gősfalviak és Iván locsmáncsi birtokosok, comesek voltak ugyan, de nem várispánok.

Az 1263-iki Locsmánd-megyét nem lehet locsmáncsi vár-

ispánságnak nevezni, mert Locsmánd helysége és vára nem tartoztak hozzá. Locsmánd-megye birtokosait, az Athinaiak egyikét vagy másikat, egy adat sem nevezi locsmáncsi várispáncnak, de még locsmáncsi comesnek sem, mert Locsmáncsból semmit sem bírtak.

A locsmáncsi várispáncnak sehol nyoma nem lévén, mások ítéletére bírom annak meghatározását, vajjon a felsorolt adatok ellenére lehet-e fölteni, hogy egy kétségtelen minőségű locsmáncsi várispánc mégis létezett? Soraimat azzal az óhajással rekesztem be, vajha közleményem adatai is hozzájárulnának azon törekvések előmozdításához, melyeknek czélja történetünk homályos helyeit megvilágítani.

STESSEL JÓZSEF.

ERDÉLY POLITIKAI ÉRINTKEZÉSE ANGLIÁVAL.

— NEGYEDIK KÖZLEMÉNY. —

V.

Az a gyöngye érdeklődés, melyet II. Károly kormánya a király uralkodása elején Erdély ügyei iránt mutatott, csakhamar eltűnt. II. Károly lelkében nyoma sem volt a protestáns rokon érzésnek, mely Cromwellben részvétet keltett II. Rákóczy György sorsa iránt. Másrészt Erdély nem volt oly hatalmas többé, hogy politikai tevékenységével magára vonja az angol udvar figyelmét is, mint Bethlen korában.

II. Károly külügyi politikájának irányai, úgymint a Hollandiával való versengés, vagy az alárendeltségnek nevezhető viszony, mely XIV. Lajoshoz fűzte, nem érintkeztek az erdélyi politika köreivel.

Winchelsea utódjainak, Harveynek (1668) és Finchnek (1672) utasításaiban Erdély nincs megemlítve.¹⁾

Ez a közömbösség bizonyára ismeretes volt Apafi udvarában. Úgy látszik, hogy a mikor 1671-ben és 1672-ben az erdélyi kormány levelekben próbálta felhívni az európai udvarok figyelmét a magyar viszonyokra, Károly királytól kevesebbet várt, mint XIV. Lajostól, vagy a brandenburgi választótól.²⁾

Talán 1684-ben sem igen változott meg Apafi udvarának ez a véleménye. De ekkor már nem csupán a magyarországi protestánsokról volt szó, hanem Erdély függetlenségének veszedelméről is. Midőn ez évben az erdélyi udvar Kolosvári István tanárt Berlinen és Hollandián át Londonba is küldötte, talán

¹⁾ Public Record Office, és Ellis: Papers Additional 28,937. (British Museum.)

²⁾ Nem egészen véletlen az, hogy Bethlen János nem említi fel Károly nevét (Historia II. 71.), és azt sem vagyunk hajlandók a véletlennek tulajdonítani, hogy az 1672-ből fenmaradt levelek közül hiányzik az angol királynak szóló. (*Szilágyi*: Erd. Orszgy. Emlékek XV. 256. 1.)

nem annyira II. Károly protestáns érzéseire, hanem inkább az angol közvéleményre kívánt hatni. Kolosvári arra kérte a protestáns hatalmakat, hogy emeljenek szót a német császár előtt Erdély jogainak érdekében.

Kolosvári 1685 tavaszán utazott Hollandiából Angolországba. Ekkor már a határozottan katolikus II. Jakab váltotta fel a trónon II. Károlyt. Az erdélyi tanárnak aligha telt sok öröme abban, a mit Angliában látott, de bizonyára jó tanácsokat és vigasztaló szavakat is hallott buzgó protestánsoktól. A vigaszra és a jó tanácsokra már nagy szüksége volt Erdélynek, midőn Kolosvári két évi utazás után visszatért küldőjéhez.¹⁾

Az egyre súlyosbodó helyzet a diplomáciai tevékenység fokozására bírta Apafi udvarát. A dán királyt, a szász választót, a svéd királyt, a brandenburgi választót, a németalföldi rendeket, a württembergi herceget s Nürnberg városát is számba vették az erdélyiek, midőn segítséget kértek a veszendő függetlenség megmentésére, csak annak nem találjuk nyomát, hogy az erdélyiek II. Jakabhoz, a nagy protestáns birodalom királyához fordultak volna.²⁾

Természetes, hogy II. Jakab bukását és Vilmos trónra léptét örömmel fogadták Erdélyben.

Bethlen Miklós, a ki nagy előmozdítója volt az erdélyiek nyugati összeköttetéseinek, a zernyesti csata után II. Apafi Mihálylyal nyilatkozatot íratott, melyben a gyermek kijelenti, hogy a brandenburgi választót és Vilmos angol királyt választja gyámjainvá. E nyilatkozatot Bethlen levéllel kísérte, arra kérve a két protestáns fejedelmet, hogy belátásuk szerint »legyenek

¹⁾ Kolosvári útjáról olv. *Décsi Lajos*: Misztótfalusi Kis Miklós. Budapest, 1899. 80. l. — Kolosvári leveleit Koncz J. közölte a *Protestáns Közöny* 1886 és 1887-iki évfolyamaiban. Nagyon tanulságos e levelek összevetése Bethlen Miklós önéletrajzának Kolosvári vonatkozó soraival. »Kolosvári István — írja Bethlen — két esztendei chimerica követségéből, Berlin, Hága, Londinumból hazajövéen, noha odafel azt javallották azok a mi lelki atyáinkfiai, hogy ante victoriam kössük meg a békesség és status csomóját Bécsben, ekkor Teleki parancsolatjára vagy hallgatott, vagy hazudott.« (II. 37. l.) Kolosvári pedig így tudósítja az erdélyi udvart a Berlinben kapott tanácsokról: »Ne siessen Ngod országának mostani állapotja változtatásával, mert a hadnak kimeneteli mindenkor kétséges és . . . várjon még . . . az mit az idő hoz« . . . Mit mondtak a lelki atyafiak Hollandiában és Londonban, nem tudjuk, de Berlinben nem úgy beszéltek, mint a hogy Bethlen írja. Ebből is megítélhetjük, hogy mily kevésbé követhetjük Bethlent, ha Telekiről beszél.

²⁾ *Szilágyi Sándor*: Alvinczi Okmánytára II. 90—93, 127. — Erdélyi Ország. Emlékek XIX. 220. l. — Török-magyarokori Államokmánytár VII. 240. l.

jó törekedők« Leopold előtt az árva mellett. Ugy látszik, hogy Bethlen igen is sokat várt a gyámoktól, s ezért mondja a csalódás érzetével önéletrajzában, hogy »hasznát nem éreztük« a hozzájuk intézett levélnek. Pedig a levélnek volt némi eredménye; maga Bethlen beszéli, hogy a Leopold-féle diploma megszerzésében Brandenburg követe volt isten után fő tanácsa és segéde, s hogy Pagetnek, a bécsi angol követnek is volt némi része a sikerben.¹⁾ Nemsokára az angol diplomáciának több alkalma nyílt foglalkoznia Erdély ügyeivel.

Nem azt a tiltakozást értjük, mely Thököly erdélyi híveinek a bujdosásban való ellátására vonatkozott. 1691 tavaszán ugyanis a Widdin körül táborozó kurucz király a hatalmak s köztük Anglia előtt való tiltakozással is szeretne volna a portát arra bírni, hogy nagyobb bőkezűséggel lássa el az erdélyi bujdosókkal gyarapodott táborát.²⁾ Erre azonban kevés gondja volt Angliának. Egészen más módon kívánt volna Vilmos király beavatkozni az erdélyi ügyekbe. »Leginkább úgy alázhatjuk meg Franciaországot, — mondotta Vilmos király az osztrák követnek — ha a császár békét köt a törökkel.«³⁾

Őrült a király annak, hogy Leopold reá bízta a közvetítést, és nagyon szeretne volna, ha az 1691-ben Bécsen át Konstantinápolyba küldött Hussey Vilmos a béke okiratát hozta volna haza Törökországból. Husseynek Bécsben várakoznia kellett az utasítások elkészítésére. E tanácskozásokban leginkább Erdély birtokáról volt szó, mint a béke kérdésének egyik leglényegesebb részéről. És Erdélyre nézve a miniszteri konferencia 1691 márczius végén igen fontos határozatot hozott, melyet a császár is jóváhagyott. E határozat szerint Hussey Erdélynek régi állapotjába való visszahelyezését ajánlhatta a töröknek, minél nagyobb magyar terület átengedése fejében. A régi állapot csak annyiban módosult volna, hogy ifjabb Apafi Mihály a két császárnak pártfogása alatt kormányozta volna Erdélyt, természetesen Thököly örökös kizárásával. Igaz, hogy Hussey keze kötve volt, mert csak a melléje adott Marsigli gróf mondhatta ki a császár utolsó engedményét és Badeni Lajos döntő szava is korlátozta hatáskörét, de Hussey így is remélte, hogy tehet valamit királyának

¹⁾ Bethlen M. Önéletr. II. 108, 117, 120. ll. — *Marczali*: Regesták. — *Tört. Társ.* 1881. 533, 534. ll.

²⁾ *Thaly Kálmán*: Thököly Imre naplói, leveleskönyve. (M. Tört. Eml. II. oszt. XXIV. 407. l.)

³⁾ Turcica 1691. (Bécsi állami levéltár.)

gyámfiáért s egyszersmind a béke ügyéért.¹⁾ Kedvét és reményét fokozta mind az, a mit útjában hallott.

Midőn a Dunán lefelé haladt, egy Baranya megyei protestáns küldöttség (Vörösmart, Szöllös, Karancs, Kő és Sepse helységekből) járult elébe azzal a kéréssel, hogy az angol király segítsen rajtuk, mert a püspök kegyetlenül üldözi vallásukat. A baranyaiak dicsőítették Vilmos királyt, mint a protestantizmus bajnokát, és kijelentették, hogy csakis az ő hatalmas pártfogásától várják a szabadulást kínos helyzetükből. E magyar protestánsok beszélték Husseynek, hogy mily nagyra becsülik Erdélyben Vilmos királyt; alig van ott lakás — úgy mondták — melynek falát ne díszítené ő felsége arczképe.

Hussey május 17-én érkezett Widdinbe; emberei nem találták a táborban Thökölyt, ki tíz nappal azelőtt fürdőbe utazott. Igaz, hogy szüksége volt a fürdőre, de tíz napig még várakozhatott volna, hanem ki akarta kerülni az angol követet. Attól tartott Thököly, hogy a Husseyvel való találkozás gyanussá tenné a francia követ előtt. De azért az angol kormány kedvét is kereste. Bizalmas embere Drinápolyba követte Husseyt, s itt az angol király figyelmébe ajánlotta Thököly ügyét. Thökölynek az volt a kívánsága, hogy Hussey őt is foglalja a békébe. Hussey minden jót ígért az esetre, ha Thököly tisztességes feltételeket kíván s elszakad a francia király szövetségétől.

Ezt Hussey csak udvariasságból mondotta, Londonba pedig azt jelentette, hogy Thökölyről igen kedvezőtlen híreket hallott. Táborá nagyon szegényes, ő maga pedig igen népszerűtlen Erdélyben és Oláhországban hadainak dúlásai miatt. Ellenben az ifjabb Apafit nagyon szeretik, mert szép és igen derék fiu. Különben a szalánkeméni diadal megváltoztatta az udvar nézeteit Erdély birtoklásáról, a mi megnehezítette az angol közvetítő helyzetét. Máskülönben is Hussey hirtelen halála (1691 szeptember) megakasztotta a béketárgyalásokat.²⁾ Vilmos király Hussey halála után Harbordot küldötte Bécsen át Törökországba a béke kedvéért, melyet a király türelmetlenül sürgetett, mert azt hitte, hogy Leopold a török háború folytatásával elhanyagolja a szövetségesek érdekeit, hogy a magáéit annál jobban ápolhassa.³⁾

¹⁾ Extractus ex instructione Dno Hussey data, és az 1691 márczius 25-iki konferenzia jegyzőkönyve. (Turcica, u. o.)

²⁾ Hussey jelentése. (Public Record Office.) Almády István naplója. (Kiadta Thaly: M. Tört. Eml. II. oszt. XXIII. 735. l.) Thököly levelei. (Kiadta Thaly u. o. XXIV. 413. l.)

³⁾ Vilmos felfogását tükrözi vissza Macaulay: History of England, Vol. VII. 75. l. (Tauchnitz.)

De a bécsi udvar ekkor nagyon gyanus szemmel nézte az angol követjárást.

A gyanu Erdély miatt keletkezett. Marsigli ugyanis ismételten jelentette Törökországból, hogy az angolok és hollandiak, egyetértve az erdélyiekkel, vissza akarják helyezni Erdélyt régi állapotjába.

Pedig 1692-ben az udvartól már nagyon távol volt az ily gondolat. Harbordot tehát sokáig tartóztatták nem csupán Bécsben, hanem Marsigli tanácsára még Eszéken is. Nagy nehezen bocsátották innen Törökországba azzal a határozott utasítással, hogy fel ne ajánlja Erdélyt a töröknek. De a szerencsétlen Harbordnak nem volt ideje tenni valamit Erdély függetlenségéért. Belgrádban meghalt körülbelül egy évvel Hussey halála után.

Vilmos király oly sietősnek tartotta a béketárgyalás ügyét, hogy mihelyt meghallotta Harbord halálának hírért, rögtön megbízta Heemskerke Ernőt, a bécsi hollandi követet, a tárgyalások folytatásával addig is, míg ki nem nevezi Harbord utódját.¹⁾

Heemskerke is sietett; 1692 októberében már Belgrádban volt, s itt Maurocordato azt mondotta neki, hogy Erdélyt át nem engedheti a török a császárnak. Heemskerke rögtön jelentette a görögnek mondását Bécsbe, mert maga is örült volna, ha az udvar kihagyja Erdély követelését a békepontok közül. Thököly kerülte Heemskerket, mint annak idején Husseyt, de helyette Inczédi és Komáromi beszéltek az angol király nevében tárgyaló hollandival. Szerették volna kitudni, hogy mit várhatnak Heemskerketől; s a követ biztatta őket, sőt Solarival társalgván megjegyezte, hogy Thökölyt is kielégítik a békekötés alkalmával.²⁾

Heemskerket nyomon követte Paget, Harbord igazi utódja. Paget 1692 december 22-én érkezett Belgrádba, a hol a szerdár arról értesítette, hogy alkuban van Thökölyvel a követségnek Nisig való szállítása dolgában. Paget bosszankodott, hogy január 8-ikáig kellett az időt töltenie a Morava torkolatánál, a míg végre Thököly megegyezett a szerdárral s útnak indította Vilmos király követét. Thököly szándékosan húzta-halasztotta az utazást, mert érdemet akart magának

¹⁾ Harbordról: Turcica 1692. (Bécsi állami levéltár.) — *Hammer*: Geschichte des Osm. Reiches III. 865. l. Hammer és utána mások Harbordnak írják Harbordot.

²⁾ Thököly leveleskönyve, 1691—1692. Kiadta Thaly: M. Tört. Eml. II. oszt. XXXIV. 364. l. és *Nagy Iván*: Thököly naplója. (U. o. XV. köt. 78. l.)

szerezni a francia követ előtt, a ki valóban meg is volt elégedve Thököly eljárásával és azt a reményét fejezte ki, hogy a téli rossz időjárás miatt Paget is úgy jár majd, mint két elődje. Ez a remény nem teljesült. Paget nem életét, hanem szép hajóit hagyta a Morava partján.

Thököly azt állította, hogy a hajókat ajándékba kapta, Paget pedig bosszankodott, hogy Thököly a Bécsben készült hajók árát nem számította a nisi szállítás viteldíjába, mely ötven fontra rügött.

Ez a bevezetés bizonyára kellemetlenül hatott Pagetre, pedig külsőleg igen udvarias viszonyban maradt Thökölyvel, a ki neki is kedveskedett, épúgy, mint annak idején Husseynek. Paget sem akart hátramaradni az udvariasságban. Inczélinek a búcsuzáskor azt mondotta, hogy jól ismeri Erdély szerepét a magyar történetben s azt hiszi, hogy Erdélyt nem szabad megfosztani e szerepétől.

Thököly ezt csak hízeltetésnek vette, mert tudta, hogy Pagetnek a pusztá földön szüksége van a kuruczok jóindulatára.

De bár ily hitetlen volt az angollal szemben, nem szünetelt várni tőle valamit a gyanakvó kételkedésnek és a vérmes reményeknek azzal a vegyületével, mely annyira jellemezte Thökölyt. Különbö is többféle célra használhatta a Pagetvel való alkudozást.

A török és francia előtt kérkedhetett Paget nagy bizalmával s a tőle várható vívmányokkal. Úgy hitte, hogy ezzel emeli tekintélyét barátai előtt s nagyobb áldozatokra fogja bírni őket. Sándor Gáspár, Thököly legkiválóbb híve, azt mondotta ekkor a portán, hogy »az angliai király is kurucz valláson vagyon és kegyelmes urunk dolgaiban szemtelenül nem fog keménykedni.«

Ez a fortélyos diplomácia sok zavart, úgyszólván európai félreértést okozott. Thököly, Sándor Gáspárt Drinápolyba küldötte Paget után, egyrészt hogy megfigyelje az angol követet, s másrészt, hogy segítségével felvétesse kívánalmait a kötendő békébe. E feltételeket jellemzi a második pont, mely szerint Thököly Erdélyt kéri magának Szatmár, Szabolcs, Bereg és Ugocsa megyékkel együtt. A feltételeket Sándor úgy mutatta be a francia követnek, mintha azokat Paget már komoly figyelmére méltatta volna. Pagetnek pedig azt mondotta Inczédi Mihály, hogy a német császár igen szép feltételeket ajánlott Thökölynak, de az ura azt felelte a császárnak, hogy csak akkor alkudozik vele, ha az angolok és hollandok kezességét vállalnak a német ígéretekért. Paget erre megjegyezte, hogy

Thököly akkor cselekednék okosan, ha minden föltétel nélkül a császár kegyelmére bízna magát.

A francia követ, Castagnère de Chateauneuf, megírta a Sándortól hallottakat királyának, de ez a levél a császáriak kezébe került. Felújult a gyanu, hogy az angolok a hollandiakkal együtt pártját fogják Thökölynek és nem ejtették el azt a gondolatot, hogy Erdély újra török fenhatóság alá kerüljön. Windischgrätz gróf, a hágai osztrák követ, azt írta Vilmos királynak, hogy a császár soha sem fogja átadni Erdélyt, s hogy Thököly nevének ki kell maradni a békeszerződésből. Bármennyire szerette volna Vilmos segíteni a magyar protestantismus ügyét, a császári politikával nem akart ellenkezni a Windischgrätztól említett pontokban. Paget hevesen tiltakozott a francia követ leveleiből keletkezett gyanu ellen. Elmondotta a bécsi udvarnak, hogy Sándor Thököly feltételeit nem merete vele közölni, és hogy Inczédi minő választ kapott tőle.¹⁾

Thököly már ekkor tudta, hogy Paget követségéből a szép bécsi hajókon kívül mi hasznot sem fog látni. Ellenben azt nem tudta, hogy Paget nem a legjobb egyetértésben van Heemskerckkel, a ki 1694 márcziusában hagyta el Drinápolyt, de novemberig a török parancsából Belgrádban vesztegelt.²⁾

Thököly Heemskerket az angol király megbizottjának nézte, s oly feltételeket közölt vele, melyeknek teljesítését leginkább Vilmos királytól várhatta. Már ezért is hitte, hogy a hollandi és az angol közt nincs különbség, és ha az egyikben csalódott, bizonyára a másik is rá fogja szedni. De szokása szerint minden gyanakodása mellett tovább alkudozott. Pedig gyanuja teljesen alaptalan volt. Thököly nem igen akadt pályáján diplomatára, a ki oly őszinte jóindulattal kívánt segíteni rajta, mint az angol király nevében is alkudozó Heemskerke. A hollandi diplomata pénzzel gyámolította azokat az erdélyi bujdosókat, a kik hazájokba vissza akartak térni, majd megállapodott Thökölyvel abban, hogy minő feltételeket kérjen számára

¹⁾ A Paget jóindulatával való kérkedésre nézve világot vet Ferriol levele Castagnèrehez. (*Hurmuzaki*: Documente Suppl. Vol. I. 302.) Paget mentegetőzésére nézve olv. Stepney levelét (1694. január 5/15. Bécsi állami levéltár: Turcica), Paget levelét (1693. okt. 2. Public Record Office) Castagnère és Windischgrätz leveleit u. o. Olv. továbbá Sándor naplóját (kiadta Thaly: M. Tört. Eml. II. oszt. XXIII. 678. l.) és Bay naplóját u. o. 629. l. Paget utazásáról l. jelentését (1693. márcz. 9/19. Public Record Office) és Thököly naplóját Nagy Ivánnál 424. l.

²⁾ Conegliano mondja: Emskerk era in discordia con Paget. (*Kaufmann*: Israel Conegliano. Jahresbericht der Landes-Rabbinerschule in Budapest für das Schuljahr 1894—95. XXX.)

a császártól. E feltételek közt az erdélyi fejedelemség visszaszerzése volt a legfontosabb. Az alku közben Thököly biztatta Heemskerket, hogy a béketárgyalások sikerének esetére vagy hatezer emberrel gyámolítja majd Vilmos király seregét a francia ellen.

A tárgyalások befejeztével Thököly ezt jegyezte naplójába: »Ugyan meguntam vala az sok hízelkedésit, de politizálnom kellett nekem is, mert jó volna, ha az két császár úgy békellenék meg, az mint ő mondja.« Pedig Heemskerke haza készült, nem volt nagy szüksége a kuruczok jóindulatára, és inkább a bécsi udvarral, mint Thökölyvel szemben politizált. Bécsbe érkezve azt akarta elhitetni az udvarral, hogy a béke meg nem köthető a hadakozó felek közt, ha a győzők ragaszkodnak az eddig elfoglalt területekhez. Majd óvatosan fogott ahoz a feladathoz, hogy Thökölyt kiragadja szomorú helyzetéből. Az erdélyi fejedelemséget nem említette az udvar előtt; hanem arra kérte a császárt, hogy kegyelmezzen Thökölynek, adja vissza jószágait s nevezze ki birodalmi herczegnek. Fejtegette, hogy minő hasznát vehetné a császár Thököly könnyű lovasságának. Heemskerke úgy gondolta, hogy e feltételek elfogadása után könnyű volna Thökölynek a többit elérnie.

De Bécsben elszörnyülködtek azon a gondolaton, hogy a császár »quasi de pari« alkudozzék a lázadóval.¹⁾

A nagy pénzzavar s némikép Heemskerke biztató szavai, a ki azt ígérte Thökölynek, hogy utolsó szükség esetén a magyar menekülők menedéket fognak találni Angliában és Hollandiában, arra bírta a fejedelmet, hogy 1694 végén Szalontait a két országba küldje pénzgyűjtés céljából.²⁾

Erre a pénzre nagy szüksége lett volna Thökölynek 1695 és 1696-ban, a mikor a hitelezők zaklatása és a porta haragja nagyon siralmas sorsra juttatták.

De úgy látszik, hogy Szalontai utazása elmaradt, vagy eredménytelen volt. 1696 elején a nagy szegénység arra bírta Thökölyt, hogy újra Pagethez forduljon. Pénzt kért tőle és engedelmet arra, hogy visszavonuljon Angliába. Újra megígérte, hogy hadat gyűjtene az angol király számára. Paget megsajnálta, de haragudott is reá, mert észre vette, hogy míg

¹⁾ Heemskerkeről: Levele 1694. nov. 21-ről, továbbá a Kinskyvel tartott 1695-iki konferenciájának jegyzőkönyve. (Bécsi állami levéltár: Turcica.) Thököly naplója Nagy Ivánnál 355—669. ll. és The Lexington Papers by Sutton. London, 1852. Kiadói jegyzet Lexington 1697. július 3-iki leveléhez.

²⁾ Nagy Iván id. h. 667. l.

egyrészt hűséget ígért a francziák ellenségeinek, másrészt folytonos érintkezésben volt a francia diplomatákkal és jezsuitákkal. Nem nagy hévvel ajánlotta Paget Thökölyt az angol királynak, de mentegette azzal, hogy *necessitas cogit ad turpia*, és szerette volna, ha kormánya a hontalan fejedelemre nézve kedvezőbb utasítást küldene.¹⁾

Erre azonban Vilmos királynak még akkor sem lett volna kedve, ha módjában van tenni valamit Erdély függetlenségeért. Mert ez esetben gyámfia, az ifju Apafi érdekében vetette volna latba nagy tekintélyét. Apafi nem felejtette el, hogy a hatalmas királyt gyámjának nevezheti. 1696 végén a bécsi angol követség útján kérte Vilmos támogatását. Majd a következő év tavaszán, körülbelül akkor, mikor formálisan lemondott fejedelmi jogairól Leopold javára, Vilmost arra kérte, hogy a közeledő béketárgyalások alkalmával emlékezzék meg Erdélyről és az egyház ottani állapotáról. Mert az erdélyi hitközségek és iskolák — írja Apafi — a fejedelemséggel együtt állanak és buknak. Látszik ebből, hogy Apafi csak szóval mondott le a fejedelemség reményéről.²⁾

De nem az angol kormányon mult, hogy Apafi csalódott reményében. A béke-congressus megnyitása előtt bizonyos pontokra nézve meg kellett állapodniok a hadviselő feleknek. A megállapítás a közvetítő hatalmak követeinek tiszte volt. Ujra heves vita fejlődött Erdély birtoka miatt. Maurocordato azt mondotta Pagetnek, hogy a császár beérhetné a nagy terület-gyarapodással és megengedhetné, hogy Erdély szabadon válaszson nemzeti fejedelmet. Paget jól tudván azt, hogy az udvar a szalánkeméni ütközet óta hajthatatlan ebben a kérdésben, le akarta beszélni Maurocordatot követelése fentartásáról. De mivel a török politika makacsságát meg nem törhette, 1698 márczius elején mégis elküldötte az udvarnak Maurocordato jegyzékét, melynek első pontja az erdélyi követelés volt. Sőt közvetlenül a karloviczi congressus hivatalos megnyitása előtt Paget még egyszer engedve Maurocordato unszolásának, újra átadta a császáriaknak az említett török követelést, noha megvallotta, hogy ez a szerep reá nézve is kellemetlen. Sajátságos mégis, hogy elvállalta. Föl kell tennünk, hogy jól esett volna neki, ha a császáriak megnyugodnak az erdélyi szabad fejedelemválasztás helyreállításában.³⁾

¹⁾ Paget 1696-iki jelentései. (Public Record Office.)

²⁾ *Jakab Elek*: Az utolsó Apafi. (Magyar Történelmi Tár XXI. 103. 267. ll.) Apafi levele III. Vilmoshoz. (Additional Manuscripts 21,523. British Museum.) Jakab Elek Schmettaunak írja Sutton (Lexington) angol követ nevét.

³⁾ *Acsády Ignác*: A karloviczi béke története. Budapest, 1899.

Mindamellett átlátva a helyzetet, Paget is rajta volt, hogy a török ne feszegesse az erdélyi kérdést.

Thököly kiszolgáltatása ügyében sem igen ellenkezett Paget a császáriakkal. Pedig mily sokat várt Thököly Paget közvetítésétől. Mily szépen fogalmazott előterjesztést küldött neki 1698 július 4-én. Azt kívánta ebben Thököly, hogy ne ellenezze az angol követ, ha a porta kijelentése szerint Erdélyt és a hozzá tartozó részeket vissza akarja neki szerezni; arra kérte továbbá, hogy vétesse fel a béke-okiratba a magyar vallási és politikai szabadságok biztosítását s helyezze azokat az angol király és parlament oltalma alá.¹⁾

Kegyetlen ironiája a sorsnak, hogy éppen Paget volt az, a ki a karloviczi béke után, mint a konstantinápolyi osztrák követ helyettese, sürgette Thököly nikomédiai számkivetését.²⁾

Erdélyben ezért nem nehezteltek reá. Midőn Paget 1702-ben Konstantinápolyból Erdélyen át utazott hazájába, »nagy pompával és úgyuk lövésével« fogadták mindenütt. Nem csupán a hivatalos Erdély kívánta tiszteletét mutatni a császár szövetségesének diplomatája iránt; a protestánsok is örültek, hogy az alattvalói köteletség megsértése nélkül ünnepelhetik Anglia képviselőjét. Cserei szavai szerint Apor István is kénytelen volt »eszében venni, hogy még jobb ember is vagyjon Kolonicsnál.« Lehet valami igazság Csereinek abban az elbeszélésében, hogy Paget Bécsben szót emelt az erdélyi reformátusokért.³⁾

ANGYAL DÁVID.

(Ért. a tört. tud. köréből, XVIII. köt.) Schlick Kinskyhez 1698. nov. 8. és Extrait d'une lettre de Mylord Paget, 23 Janvier 1698. (Turcica id. h.)

¹⁾ Thaly közleménye. (M. Tört. Eml. II. oszt. XXIV. 488. l.)

²⁾ Fölterjesztés a császárhoz, 1701. január 16. (Turcica id. h.)
Hurmuzaki: Documente VI. 13. l.

³⁾ Cserei Históriaja 310. l. — Szaniszló Zsigmond naplói. Kiadta Torma Károly. Tört. Tár, 1890. 310. l.

A ZICHY CSALÁD ŐSEI.

A régibb irodalom Zajki Gált tartotta a Zichy-család ősenek, kinek fia Paska, több fiut hagyott hátra maga után. Nagy Imre volt az első, a ki 1872 végén ezen állítást kétségbe vonta. Érvelésének veleje az, hogy az általa szerkesztett Zichy-Okmánytárban Zichi Paska fiai: László és Jakab, családjuk első képviselői, már 1347-ben említetnek, holott Zajki Gál fia Paska még 1378-ban is élt; ebből tehát azt következtette, hogy azon Paska, ki az 1347-ben előforduló Lászlónak és Jakabnak atyja, a Zajki Gál hasonló nevű fiával azonos személy nem lehet, mert az 1347 évi oklevél keltekor már nem volt életben.

Ezzel szemben vitatta Radnay Ferencz 1873-ban, hogy Zajki Gál mégis a család őse, mivel ezt nemcsak azon körülmény bizonyítja, hogy Zajk a család ősi birtoka, hanem az is, hogy az 1347 évi okirat Paskát nem nevezi néhainak, a miből tehát az következik, hogy még 1378-ban is életben lehetett.

Karácsonyi János a kérdéssel foglalkozván,¹⁾ egy okiratra támaszkodik,²⁾ melynek értelmében »Jacobus, Ladislaus et Pasca filii Pasca de Zich« 1361 május 2-án az alsó-lendvai Bánfi családot pörbe fogják. Ez okiratból kitűnik szerinte, hogy Zichi I. Paskának még egy II. Paska nevű fia is volt és hogy ez Szajki Gálnak azon Paska nevű fiával azonos, kiről az 1378 évi oklevél mint még életben lévőről szól; csakhogy Karácsonyi szerint Szajki Gál e II. Paskának nem az édes atyja; az oklevél — mint ezt számos más esetben is találjuk — az atya nevét, a ki különben szintén Paska volt, kihagyta. Az 1361—1378 évek alatt előforduló II. Paska tehát Szajki Gálnak az unokája, Szajki Gál pedig kétségkívül a Zichy-család őse.

Abban, hogy számos régibb okirataink a filiatió felsoro-

¹⁾ *Turul*, 1887. 90. 1.

²⁾ *Fejér*: Cod. Dipl. IX. 3. 283. 1.

lása alkalmával az ősök számát hébe-korba hibásan adják és egyik-másik közbeeső nemzedéket hihagyják, igaza van Karácsonyi Jánosnak, — de hogy Zajki Gálnak Paska nevű fia, a ki 1378-ban szerepel, tulajdonképen Zichi Paskának a fia volna, mint ezt Fejér mondja, nem áll, és így a felhozott érveket arra nézve, hogy Zajki Gál a Zichy-család őse, el nem fogadhatjuk, a mit az alább következendők fognak bizonyítani.

* * *

A Somogy megyében ma is létező *Zics* (Zyych) falu legelőször 1295-ben említettik; akkor még az esztergomi érsekség birtoka; de a mondott évben márczius 27-én azt tanusítja a veszprémi püspök, hogy Ladomér érsek a csúti prépostságnak nyárhídi birtokáért többek között az érsekség zicsi birtokát is elcserélte.¹⁾

Hogy Zics helységnek az esztergomi érseken kívül világi földesurai is voltak, bizonyítja azon körülmény, hogy az Igmánd nembeli Lőrincz vajda fia Pankotai Miklós, 1309-ben rokonának, a Lőrente nembeli Gyepesi Lőrentének, és az ő fiainak: Miklós-nak, Tamásnak, Jánosnak és Bekének, egyebek közt a Somogy megyében fekvő *Zich* nevű falut is halála esetére hagyományozza.²⁾ Tamástól († 1330) származik a Veszprém megyebeli Esegvári család. Azon Zichi Lukács pedig, a ki 1453 jan. 31-én a Komárom megyei Szentmihály és Kis-Igmánd helységeket bírta,³⁾ kétségtől a Lőrente nemzetség tagja.

1347 április 2-án felmerülnek *Paska fiai*: *László* és *Jakab* királyi testőrök, a nélkül, hogy nemesi előnevüket ismerjük. Az illető okiratból⁴⁾ tudjuk, hogy köztük és Gunya fiai: István és Domokos között, néhai Kéri Deák Jánosnak Somogy megyében fekvő szöllősi, lullai és zalai birtokrészei miatt folyt pör, mely az említett napon akként végződött, hogy Paska fiai Szöllöst és Lullát, Gunya fiai Zalát kapták, Kéri János leánytestvérét pedig közösen kielégítették. Arról, hogy a Kérik és a nevezett felek között létezett-e valami rokonság, forrásunk semmit sem szól. — Ugyanazon évi november 28-án pedig azt tanusítja a somogyvári konvent, hogy Paska fia László királyi testőr a saját és édes testvére Jakab nevében, néhai Kéri Miklós leányait (néhai Deák János nőtestvéreit): Margitot, Vajdai Péternét, és Klárát, Őrsi Balázsnét, Kér és Szöllös birtokokból leánynegyedi követelésükre nézve kielé-

¹⁾ *Knauz*: Monum. eccl. Strigon. II. 369. 1.

²⁾ *Fejér* id. m. VIII. 1. 365. 1.

³⁾ *Teleki*: Hunyadiak kora X. köt. 364. 1.

⁴⁾ *Zichy-Okmánytár* II. köt. 238. 1.

gítette.¹⁾ — Midőn Lajos király Kont Miklós erdélyi vajdát és ennek testvéreit 1349 november 19-én Galgóc, Ujlak, Udvarnok és Diós nyitrai helységek birtokába iktattatja, felhívja a nyitrai káptalan, hogy Paska fiai: László és Jakab, vagy Bonch fia János királyi testőrök mellé saját emberét küldje ki.²⁾ Paska fiai: László és Jakab királyi testőrök 1351 november 11-én már *zicsi nemesek* (nobiles de Zich); azon napon tanúsítja a székesfehérvári káptalan, hogy Kázmér fia Péter fia Miklós és atyái nagybátyja János, azon Somogy megyei gyaludi birtokukat, melyet Péter valamikor Torvaji Ugron fiától Lászlótól kapott, Paska fiainak 50 márkáért eladták.³⁾

Chronologiai sorrendben most 1352 október 22-ikére térünk át, mely napon a vasvári káptalan a királynak jelenti, hogy Alsólendvai Miklós volt bánnak Zala megyei Tolmács nevű birtoka határjárásánál, midőn a határjáró biztosok a Tolmácscsal keleten szomszédos *Zajk* (Zoueyk) közelébe jöttek, Zajk birtokosa *Paska* mester ellentmondott.⁴⁾

Az Alsólendvaiak és Paska mester között 1352-ben kitört határvillongások azután még sokáig tartottak; idővel a Zicsiek is belekeveredtek a pörbe, a mint azt a következő adatokból látni fogjuk.

1354 április 25-én jelenti a vasvári káptalan a királynak, hogy a Zala megyei Tolmács birtok határvonalait, melyek iránt Alsólendvai Miklós bán és *Zajki Paska* között per folyt, az utóbbinak ellenszegülése miatt meg nem jelölhette. Már itt megjegyzendő, hogy Zajk és Tolmács a Barla-Keretye nevű birtokkal határosnak mondatnak.

Ezalatt a Zicsieknek a Somogy megyei Kériekkel volt bajuk. A somogyvári konvent 1356 február 5-én tanúsítja, hogy Kéri György özvegyét és rokonait a Paska fiai: Jakab és László által elfoglalt atádi, kéri és ecsényi birtokokba beiktatta.

Lendvai Miklós bán halála († 1356) a közte és szomszédai között folyt czivódásokat meg nem szüntette. A zalavári konvent jelenti 1360 november 27-én, hogy Lendvai István és János néhai Miklós bán fiainak kérésére *Paska fiait*,

¹⁾ Zichy-Okmánytár II. köf. 285. 1.

²⁾ Anjoukori Okmánytár VI. 134. 1.

³⁾ Gyalud, elferdített alakban *Golaus*, 1251-ben bizonyos Kázmérnak a birtoka (*Fejér* id. m. IV. 2. 89.), kinek fia Péter, Róbert Károly és Izabella özvegy királyné szolgálatában kivívott érdemei elismeréséül Mária királynétól 1306 június 23-án Gyalud, Ketye és Nágócs nevű birtokai megerősítését kapja. (Zichy-Okmánytár I. 112. 1.) Péter fia az említett Miklós, ki 1351-ben gyaludi birtokát a Zicsieknek eladta.

⁴⁾ Zala várm. Oklevéltár I. 522. 1.

Lászlót és Jakabot, továbbá Gál fiát Zajki Paskát tiltatták, hogy Zala megyebeli *vöresöki* jobbágyaikkal a Lendvaiak birtokait ne zaklassák.

Ezzel homlokegyenest ellentétben van egy másik okirat, mely szerint »*Jacobus, Ladislaus et Paska filii Paska de Zich*« 1361 május 2-án Miklós bán fiait, Istvánt és Lászlót pörbe fogják.¹⁾ De e filiatio csak egyetlen egyszer fordul elő.

1361 jun. 20-án a Paska fiai: László és Jakab, Gál fia Paska és a Bánfiak közti pörben mindkét félnek halasztás adatik. 1364-ben arról értesülünk, hogy Bázaai Egyed a Bánfiak egyik jobbágját 1361-ben megölte, holttestét egy árokba vetette, honnan csak hosszabb idő múlva a megölnék rokonai által távolítottatott el, de midőn a testet el akarták temetni, akkor Gál fia Zajki Paska és »*fratres patruales*«-ei, Paska fiai: László és Jakab, a Bánfiak jobbágyait megtámadván, két tisztjüket megölték; a vasvári káptalan jelenti 1364 augusztus 14-én, hogy ez ügyben a vizsgálatot teljesítette.

László és Jakab nyomát 1369-ig követhetjük.²⁾ Zajki Paskával még 1369 után is találkozunk. 1372 május 28-án Paska fia Zajki Miklós szerepel; arról van szó, hogy a Zajkhoz tartozó Jakabfalva és Alsórátka nevű birtokok a Bánfiak ellenmondása daczára is meghatároltassanak; de ez az egyetlen adat, mely Zajki Miklósról szól.

Atyja Paska, 1373 április 21-én csak pusztja nevén említették, a mennyiben az illető forrásban³⁾ a »*possessio Paska*« szerepel. Miután Zala megyében Paska nevű helység nincs, és ez a »*possessio Paska*« Tolmács és Bécz tőzsomszédságában levőnek mondatik, világos, hogy alatta nem Paska nevű helység, hanem Paskának zajki birtoka értendő.

1375 október 13-án Zajki Paskát a Bánfiak ellen vitt pörben találjuk; akkor arról értesülünk, hogy Jakusföldre és Alsó-Matolecz a zajki birtokhoz tartoznak. 1378 július 2-án jelenti a zalavári konvent, hogy a Balog nembeli Szécsi Miklós horvátországi bán és Gál fia Zajki Paska s ennek »*fratres*«-ei részére a bécsi és letenyei birtokok között eszközendő határjárásra új határnapot tűzött ki.¹⁾ 1380 április 24-én jelenti a zalavári konvent, hogy a Bánfiak területén Zajki Paska és Elek által elkövetett hatalmaskodás ügyében vizsgálatot tartott. 1381 október 13-án pedig kijelenti az országbíró, hogy a Bánfiak és Zicsi Paska közt Jakusföldre és Josecz nevű bir-

¹⁾ *Fejér* id. m. IX. 3. 283. 1.

²⁾ *Fejér* id. m. IX. 4. 169. 214. 11.

³⁾ Zala várm. Oktl. II. 69. 1.

tokok iránt folyt pörben halasztást ad; de miután az illető okirat azt is mondja, hogy a vitás két birtok *Zich*-hez tartozik, világos, hogy ez hiba s hogy e helyett mindkét helyen *Zajk*-nak kellene állani. Utoljára találkozunk Zicsi Paskával 1383 május 8-án, midőn az országbíró a közte s a Bánfiak közt folyó pört ugyanazon évi október 7-ére halasztja; halála évét nem tudjuk.

Miklóson kívül, kivel 1372-ben egyszer találkoztunk, még *István* nevű fia is volt, ki 1395 november 4-én mint *Paska fia Zicsi István* szerepel. Ő is pörben van a Bánfiakkal, kiknek pörét, mert a királyi hadseregben szolgálnak, az országbíró 1396 január 13-ára halasztja el. E per 1396 február 9-én ugyanazon okból megint elhalasztatik, megjegyzendő azonban, hogy az okirat Istvánt helytelenül Eleknek nevezi. Utoljára találkozunk vele 1397 február 8-án, midőn a nádor a Bánfiak elleni pörét ugyanazon évi május 1-ére halasztja.

Térjünk mármost vissza Paska fiaihoz: Lászlóhoz és Jakabhoz. Lászlóról a rendelkezésekre álló kútfők 1369 után semmit sem szólnak.

Jakab, kinek nyomát 1369-ig követtük, Elek nevű fiut s egy névleg ismeretlen *leányt* hagyott, a ki *gordovai Fánicsfi László*-nak lett a nejevé.

Zicsi *Elek*, kivel már találkoztunk, 1379-ben Zala vármegye alispánja,¹⁾ épen oly nyugtalan ember, mint rokona Paska. 1394 április 12-én jelenti a vasvári káptalan, hogy azon hatalmaskodást, melyet *Jakab fia Zajki Elek* a Bánfiak Merota nevű birtokán elkövetett, megvizsgáltatta. Eleknek akkori tartózkodási helye a Zala megyei Vöröcsök. 1395 november 4-én a »Zicsi« nevet használja; utoljára akadunk rá 1397 február 8-án, mely napon a nádor a Bánfiak elleni pörét ugyanazon évi május 1-re halasztja. 1398 május 28-án már nem él. Neje *Katalin* még 1417-ben is életben van.

Fia *Zsigmond* 1398-ban az atyjától örökölt pört a Bánfiak ellen folytatja; 1399 május 30-án halasztást kap, mert a király kíséretében részt vesz a prágai utazásban.

1413 első felében veszi kezdetét azon örökösödési pör, melyet gordovai Fánicsfi Imre Zicsi Zsigmond ellen indított.

Tudjuk, hogy Zicsi Jakab leánya gordovai Fánicsfi Lászlóhoz ment férjhez és hogy e házasságból a többi között Imre, Bertalan és László nevű fiuk születtek. Imre 1413 augusztus 1-én már egy korábbi keltű országbírói végzés alap-

¹⁾ Orsz. Levéltár: dipl. oszt. 6624.

ján Rozgonyi Simon országbíróhoz fordult azon kérelemmel, hogy Zicsi Zsigmondnak birtokaiból az őt illető anyai örökséget neki ítélje meg; e birtokok pedig a következők: Zics, Táton, Ketye, Gyalud, Köp, Zala, Szöllös, Lestye, Jára, Tivántelke és Megyer, melyekhez az ő állítása szerint mind a fiu, mind a nő-ágon való utódok jogot formálhatnak. Az országbíró erre Zicsi Zsigmondot utasította, hogy a nevezett birtokokra vonatkozó okiratait ugyanazon évi október 6-án mutassa be. Zsigmond meg is jelent a kitűzött napon, okiratait azonban be nem mutathatta, mert azok az ő állítása szerint Ugron fia István fiai: Torvajai László, Ugron és János kezében vannak, kiktől előbb bírói uton vissza kellene kapnia. Azt hisszük, hogy igazat mondott. Tudjuk, hogy Kázmér fia Péter, gyaludi birtokát a Torvajaiak egyik ősétől, Ugron fia Lászlótól kapta s hogy Péter fia e birtokot Zicsi Jakabnak és Lászlónak 1351-ben eladta, így tehát nem épen valószínűtlen, hogy a Gyaludra vonatkozó okiratok még 1413-ban is a Torvajaiak levéltárában voltak. — Az országbíró sem kételkedett abban, a mennyiben Zsigmondnak okiratai bemutatása végett 1414 június 3-ára határnapot tűzött ki. A dolog egészen 1415 július 19-ig húzódott a nélkül, hogy Zsigmond okiratait bemutatta volna; 1415 szeptember 15-én újra meg kellett volna jelennie, de időközben meghalt.

Neje *Dorottyá*, a Tolna megyei *Darai* Majos leánya volt, kinek ősei sorában két nádort találunk. — A Zichy-Okmánytár szerint (III. köt. 399. l.) Dorottyá már 1370 június 28-án Zichi Zsigmondnak lett volna neje; de ez határozottan helytelen; egészen eltekintve attól, hogy — a mint az Okmánytár szerkesztője megmondja — az illető okirat írása inkább a tizenötödik századból való és az évszám tizes számában igazítás vehető észre, fontolóra kell vennünk, hogy Dorottyának legöregebb fia csak 1402-ben, tehát — feltéve hogy 1370-ben ment férjhez — házasságának 33-ik évében született volna, a mi nem lehetetlen ugyan, de nem is nagyon valószínű. Még jobban támogatja nézetünket az, hogy az Okmánytár IV. köt. 172-ik lapján ugyanezt az okiratot majdnem szó szerint újra olvashatjuk, de 1380 november 11-iki kelettel. Tartalma az, hogy Darai Majos a saját és fiai: János, László és István nevében kijelenti, hogy Daró vára és tartozékaiból a leányát Dorottyát, Zicsi Zsigmond nejét illető részt visszabocsátja; pedig ez oklevél is a fent említett okoknál fogva, azaz Dorottyának első fiára való tekintetből gyanus, és úgy látszik, hogy az oklevelet akkor gyártották, midőn Dorottyának fia a darai Majosok ellen örökösödési keresetét érvényesíteni akarta. —

Dorottya férjhezmenetelének idejét tehát nem ismerjük; de tudjuk, hogy férje előtt halt meg.

Zsigmond halála nemcsak hogy a Fánicsfiak örökösödési perét félbe nem szakította, hanem a felpereseket jogaik erőteljesebb érvényesítésére ösztökélte; ennek pedig az volt az oka, hogy Zsigmond három kiskorú fiut hagyott hátra, kik — atyátlan és anyátlan árvák lévén — atyai nagyanyjuk, Katalin gyámsága alá kerültek. *Benedek*, a legöregebb fiu, 1402-ben, *Balázs* 1409-ben, *István* pedig csak 1409 után született.

Ezen unokái képében jelent meg Katalin 1415 október 6-án a bíró előtt, hol a többször említett okiratokat be is mutatta. Miután azokból kitűnt, hogy Zicsi Jakabnak némely birtokai a női ágra átszállhattak és a Fánicsfiak követeléselei jogosak, a pörös felek között egyezség jött létre. A Fánicsfiak: Imre, Bertalan és László magok, és Bertalan az ő gyermekei: István, Erzsébet és Zsófia nevében kijelentették, hogy Perényi Péter országbíró és a Balog nembeli Szécsi Miklós Vas megyei főispán közvetítése mellett Katalin asszony ajánlatát elfogadják. E szerint a Fánicsfiak megkapják *Jára*, *Ószed*, másik *Ószed*, *Vállas* és másik *Vállas* Csanád megyei birtokok felét, melyek Paska fiait tulajdonát képezték, továbbá *Tivántelke*, *Megyer*, *Ujfalu* vagy más néven *Benetye* nevű Temes megyei helységeket, melyek azelőtt *Bench János* birtokában valának, azonkívül az erdélyi Kolozs és Fejér megyében fekvő *Jára* nevű vár (más néven *Belvári*; és a két *Jára* falu és *Oklos* nevű helységek felét a hozzájuk tartozó összes magyar és oláh falvakkal, melyek Paska fiainak birtokai voltak; ellenben kijelentik, hogy *Zajk*, *Vöröcsök* (Zala megyében), *Zics*, *Ketye*, *Zala*, *Szöllös*, *Gyalud*, *Köp* (Somogy megyében) és *Lestyé* (Veszprém megyében) nevű birtokokra semmi néven nevezendő jogot nem támasztva, azokat a Zicsieknek engedik át. *Dombó-Szentmárton* és *Tulosd* idegen kézben lévén, kötelezik magukat, hogy arra az esetre, ha a nevezett birtokokat visszaszerezik, azokba a Zicsieket is bebocsátják.

E pörből tehát kiviláglik, hogy a Zicsiek nemcsak Somogy, Zala és Veszprém, hanem Csanád, Temes, Kolozs és Alsófejér megyében is birtokoltak, csak hogy nem tudjuk, hogy mikor és milyen czímen szerezték ottani birtokaikat. A mi a fentidézett Temes megyei birtokokat illeti, azt hiszem, biztosra vehetjük, hogy azon *Bench János*, kinek tulajdonában valamikor voltak, Paska fiainak rokona volt, és hogy birtokai magvaszakadása folytán reájuk mint egy nemzetségbeli rokonnokra szálltak. Ezzel igen szépen egyezik az a körülmény, hogy 1349-ben Paska fiaival, Lászlóval és Jakabbal együtt,

Lajos király udvarában *Bonch fia János* is testőr minőségben tartózkodik, kit a király Paska fiai távolléte esetére a Kont Miklósnak adományozott Nyitra megyei birtokok statutiójával bízott meg. Azt hiszem, hogy e Bonch fia János a magvaszakadt Bench Jánossal azonos személy. Erre nézve megemlítendő még, hogy az aradi káptalan 1365 márcz. 7-én Bonch Jánost a Temes megyében fekvő Piski és Nádasd nevű birtokok megvételétől tiltja.¹⁾

1428 május 18-án Benedek, Balázs és István testvér atyafiakat még együtt találjuk; akkor utasítja a király a fejevári keresztesek konventjét, hogy a Marczaliak által a nevezett Zicsiek kárára Zalán, Köpön és Szöllösön elkövetett hatalmaskodásokat vizsgálja meg.

Benedek, a ki 1447-ben Darai Majos fia István fia Imrétől az anyja (Dorottya) után őt illető darai birtokrészt követelte s e miatt hosszabb ideig pörösködött, folytatja a családot.

Két neje volt: 1. *Tapsoni Antimfi Osvát leánya*, kitől mindenesetre *Imre* nevű fia és a Zala megyei *Terjék András*-hoz nőül ment leánya született. Ezt onnan tudjuk, hogy Zichi Benedek fia Imre többekkel együtt 1464 márczius 31-én a fejevári keresztesek konventje előtt Tapsoni Antimfi Jánost és Lászlót a Baranya megyei Szigetvárnak és tapsoni birtokrészüknek eladásától tiltja és hogy ugyan e tájban Zichi Benedek leánya már Terjék Andrásnak a neje;²⁾ nincs azonban kizárva, hogy Benedeknek első házasságából még más gyermekek is ne származhattak légyen. 2. Második neje *Anna*, a *Győr nembeli Szerdahelyi Imre* leánya, ki a Zichy-Okmánytár V. köt. 418-ik lapján olvasható adat szerint már 1405-ben Zichi Benedeknek neje. Az idézett okirat azt mondja, hogy Imre fia Szerdahelyi György, 1405-ben nőtestvérének, Zichi Benedek nejének, Kákonya, Dezche, Szenttrinitás és Máli nevű birtokokat engedi át; tudjuk azonban, hogy Szerdahelyi György csak 1476-ban egyezkedik Kákonya, Szenttrinitás és Máli helységek felett a Battyániakkal,³⁾ hogy Zichi Benedek 1405-ben csak három éves fiú volt; látjuk továbbá, hogy az idézett oklevél roppant ügyetlenséggel, nyelvtani hibákkal, nehézséggel és kritikán aluli irálylyal van szerkesztve, mintha csak György maga fogalmazta volna, — világos tehát, hogy keltezése hibás, a mennyiben *sokkal későbbre* helyezendő; helyesen csak 1457 május 26-án és július 1-én akadunk Annára mint Zicsi

¹⁾ Temes vm. Oklt. I. köt. 103. l.

²⁾ Teleki-Oklevéltár II. 83. 85. ll.

³⁾ *Csánki*: Magyarorsz. tört. földr. II. 697. l.

Benedek neje, midőn Marczali János és rokonai neki és férjének a Somogy megyei zákáni birtokrészt engedik át.

1467-ben Benedeknek még a következő gyermekei említetnek: *Benedek, Jakab, Veronika, Zsuzsanna* és *Erzsébet*.

Balázs, ki 1449 november 5-én a Zala megyei Keretye birtokot megveszi, 1467-ben szintén él; akkor fiait is említik, *Istvánt* és *Györgyöt*.¹⁾

* * *

Az eddigiekből következik, hogy a Zicsiek és Zajkiak ösét még most sem ismerjük; továbbá, hogy Fejérnek azon adata, mely szerint Paska fiának, Lászlónak és Jakabnak még egy Paska nevű testvérök lett volna, határozottan helytelen. Ez a Paska nem más, mint Gál fia Zajki Paska, ki Lászlót és Jakabot »fratres patruales«-einek nevezi. Miután már most fel nem tehetjük, hogy Gálnak két Paska nevű fia lett volna, a »fratres patruales« alatt nem unokaöcscseit, hanem helyesen unokatestvéreit (= cousins, Vettern) kell értenünk. *Paska, a László és Jakab atyja tehát Gálnak, a Zajki Paska atyjának testvére*, a két testvér atyját azonban nem ismerjük.

Ezek szerint a következő genealogiai töredéket kapjuk:

Zicsiek		Ismeretlen		Zajkiak	
Paska				Gál	
László 1347—1369.	Jakab 1347—1369.			Paska 1352—1383.	
Elek 1379. Zala m. alisp. † 1398. neje: Katalin 1415— 1417.		Ismeretlen nevű leány férje: gordovai Fáncsi László.		Miklós 1372.	István 1395—1397.
Zsigmond 1398 † 1415. neje: Darai Majos leánya Dorottya † 1415 előtt.					
Benedek szül. 1402. neje: 1. Tapsoni Antimfi Osvát leánya 2. Győr nb. Szerdahelyi Imre leánya Anna 1457.		Balázs szül. 1409.		István 1415.	
		István 1467.	György 1467.		
Imre 1464.	Benedek 1467.	Jakab 1467.	leány férje: Terjék András.	Verona 1467.	Zsuzsanna 1467.
* * *					

Ha mármost azon kérdést vitatjuk: ki lehetett Paska és Gál testvératyafiaknak eddig ismeretlen atyjok? arra az eredményre jutunk, hogy minden valószínűség szerint csak két személy — ha ugyan kettőnek veendő — jöhet komolyan számításba; az egyik mellett szólnak a birtokviszonyok, a másik mellett a heraldika.

¹⁾ Zichy-Okmt. VI. 3—36. 272. 474—481. II., VIII. 352. I., IX. 229. 230. 231. 279—284. 559. 581. II.

Mindenekelőtt azonban ki akarjuk emelni, hogy a *Paska* név, mely nem egyéb mint a *Paschalis* = *Pascal*, *Pasquale* névnek (néhánykor *Paskáz* alakban előforduló) magyaros kiejtése, nem épen oly ritka mint hinnők, de hogy mindamellett ott, a hol valamely család tagjainál a *Paska* névvel találkozunk, jogosítva vagyunk e nevet az ősök sorában is keresni. Azért akarjuk ez esetben a következő két *Paska* nevű egyént genealogiai vizsgálódásunk tárgyává tenni.

Pál országbíró és Zala vármegye főispánja 1249-ben Drugi Miklós és Lőrincz közt Drug nevű földjük ügyében ítélvén, kiemeli, hogy a vitás terület határjárásával egyrészt saját emberét *Paskát*, másrészt a *domus Templi de Belo* egyik szerzetesét bízta meg. A kérdéses birtok határaiból — sajnos — nem lehet biztosan kibetűzni, hogy Zala megyében feküdt-e? A földrajzi nevek (*Drug*, *Ragna*, *Rogna*, *Potockurmand*, *Kurmand*, *Minchiloutouel*, *Opacuta*) vagy el vannak ferdtítve, vagy hibásan másolva, de a *domus Templi de Belo* nevezetből — azt hiszem — kiviláglik, hogy ez nem más, mint a mai *Beliczában*, a *Muraközben* fekvő régi *Belcz alio nomine Bela* nevű helység, a hol 1254-ben is a *monasterium Belche* található; miután továbbá Zala megyében *Ormánd* is van, a legnagyobb valószínűség a mellett szól, hogy *Drug* (= *Dorog*) is e megyében feküdt; nincs is kizárva, hogy *Dörögd*-nek a ferdtítése lehet. Ha mármost szemügyre vesszük, hogy a *Zajkiak*, illetve a *Zicsiek* némely birtoka a *Muraköz* táján feküdt, nem bocsátkozunk merész következtetésbe, ha azt mondjuk, hogy *Paska*, a főispánnak 1249-ben kiküldött embere, talán *Gálnak* és *Paskának* az atyja, esetleg nagyatyja lehet.

Továbbá 1273-ban olvassuk, hogy *Mihály zólyomi* és *szepesti ispánnal* együtt a *Zólyom megyei birtokviszonyok* megvizsgálásával *Paska mester* is meg van bízva, s hogy mindketten mind *Fiota* mind *Húgó királyi kőfaragónak Zólyom megyei birtokát megerősítik.*¹⁾ Az utóbbinak számára kiállított okiraton *Paska mester* pecsétje a következő: haránt dőlt pajzs, a czímerben *kereszt*, oromdíszül tollas sisak. Miután a *Zichyek* czímerében szintén *keresztet* találunk, ennél fogva bátran föltehető, hogy az 1273-ban szereplő *Paska* a *Zajkiak* és *Zicsiek* őseivel azonos; lehet, hogy egy személy az 1249-ben előforduló *Paskával*, vagy hogy ennek fia; csak hogy azonban esetben, ha benne tényleg a keresett személyt találnánk fel, semmi esetre sem lenne szabad őt *Zólyom megyei embernek* tekinteni.

WERTNER MÓR.

¹⁾ Hazai Okmt. VIII. 157. 158. II. — *Wenzel*: Árpád-kori Uj Okmt. VII. 289. I., XII. 86. I.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Az örökös főrendiség eredete Magyarországon. A budapesti kir. m. tudomány-egyetemen pályadíjjal jutalmazott jogtörténeti tanulmány. Irta *Schiller Bódog*. Előszóval ellátta dr. *Timon Ákos*. Budapest, 1900. Kilián Frigyes utóda. 8-r. 336 l.

A ki ebben a könyvben tisztán azt keresi, a mire czíme utal; a ki a legrövidebb idő alatt akar tisztába jönni a főrendiségnek Magyarországon eredete és fejlődése iránt: valószínűleg türelmetlenül fogja constatálni, hogy hosszú tekervényes úton vezeti őt a szerző a célhoz, hogy mielőtt asztalhoz ültetné vendégét, soká a konyhában tartóztatja.

Azonban a történetbűvár és a jogtörténész el fogja ismerni, hogy szerzőnk épen olyan helyzetben találta magát, mint az építőmester, a ki az alapfalak emelésénél addig kénytelen leszállani, a meddig szilárd talajra talál, és nem vádolható, ha az alap mélysége a ház magasságát meghaladja.

Ilyen esettel állott szemközt Schiller Bódog, ki könyve két harmadrészét »előzmények tárgyalásának« kényszerült szentelni.

Jogtörténelmi irodalmunk nem mutat föl egyetlen munkát, sőt értekezést sem, mely az örökös főrendiség eredetével foglalkoznék. Ennek az intézménynek fejlődéséről semmi egyebet nem tudunk mint azt, hogy az 1608-ik évi országgyűlés szakított a régi magyar alkotmány egyik alapelvével, a nemesség egységének és egyenlőségének az 1351-ik évi törvényben és Werbőczy Hármaskönyvében szabatosan formulázott elméletével, és az országgyűlés főrendi házának tagjait megjelölván, a nemesség tömegéből kiemelkedő új rend kiváltságos állását iktatta törvénybe, a nélkül hogy megteremtette volna.

Tudományos szempontból nem elég ezt a mozzanatot venni föl kiinduló pontnak. A szerzőnek arra kellett vállalkoznia, hogy az 1608-ik évi törvény minden előzményét megvilágítja.

Erre törekedve, nyomozásai legelején szükségkép magára vonta figyelmét az a körülmény, hogy a tényleges állapot a nemesség egyenlősége elméletének soha sem felelt meg. A legrégibb idők óta kiváltak a nemességből azok, kik országos tisztségeket viseltek, és a *bárok* (barones) rang-elnevezésével jelöltettek. A *mágnások* (magnates) elnevezése is régi; sokkal régibb mint a szerző hiszi; mert ismeretlen maradt előtte III. Honorius pápának 1223-ban a magyar királyhoz intézett levele, melyben a magyar köznemesség és a mágnások között fenforgó antagonizmusról szól.¹⁾

Helyes szerzőnek az a felfogása, hogy a jogi előkelőség, melyet ez a két elnevezés jelöl, tisztán személyes természetűnek, vagyis a viselt tisztség és méltóság kisugárzásának volt tekinthető, így tehát az öröklés jellemét nélkülözte.

A főrendiség fejlődésében ez volt az első fokozat; míg a második: a magánjogi alapon nyugvó, örökölt és átöröklődő előkelőség volt, a melynek eredetét szerző helyesen már az Árpádok korában, és pedig abban a tényben keresi, hogy a nemes a földjén lakó jobbágycok fölött az állami igazságszolgáltatás és végrehajtó hatalom közege gyanánt szerepelt. A XIV-ik században azután a banderiális szervezet a fegyveres erő tartását, a hadi hatalmat szintén a földbirtokra fektetvén, mivel a birtok nagyságával a hadi és közigazgatási hatalom arányban állott: az következett be, hogy a nagy birtok-complexum a családoknak állandó politikai szereplést biztosított, s nemcsak megyei és országos tisztségekhez szolgált lépcsőül, hanem megnyitotta előttük a közszereplés egyik legjelentékenyebb színhelyét, a királyi tanácsot.

Az a szoros kapcsolat, melyet a királyi tanács és az örökös főúri rend alakulása között a szerző fölismer, természetesen arra készítette őt, hogy a királyi tanács eredetét és fejlődését heható tanulmány tárgyává tegye, miután e tekintetben sem nyújthatott neki jogtörténelmi irodalmunk kellő tájékozást.

Tanulmányának eredményei, melyek a könyvnek több mint felét töltik be, a történeti anyag lelkiismeretes felkutatása és alapos kritikája szempontjából egyaránt nagy elismerést érdemelnek. Mindamellett egyes részletekre nézve eltérő véleményünket nem hallgatjuk el.

Szerző a középkori magyar királyi udvarnál kétféle királyi tanácsot különböztet meg: az egyik a »szorosabb érte-

¹⁾ *Theiner*: Vetera Monumenta Hungariorum sacram illustrantia, I. 36. l.

lemben vett királyi tanács« a kormány-tanács, mely arra volt hivatva, hogy a »folyó ügyek« elintézésében az uralkodót támogassa, s túlnyomó részben az udvarnál állandóan tartózkodó tanácsosokból, névszerint a királyi kancellária főbb tisztviselőiből állott; a másik, »a tágabb királyi tanács« pedig az ország egyházi és világi főurainak, a hatalmas nagybirtokosoknak időről-időre ismétlődő rendes gyülekezése volt, »a nemzetet érdeklő nagyfontosságú kérdések megvitatása s eldöntése, a királyi akarat irányítása czéljából.«

Ez a megkülönböztetés sem a rendelkezésünkre álló történeti emlékekben, sem a középkori állami intézmények általános történetében nem talál alapot. A »folyó ügyek« és »a nemzetet érdeklő nagyfontosságú kérdések« elválasztására, két külön intézmény hatáskörébe utalására sehol sem gondoltak; a mint hogy a folyó ügyek és nagy nemzeti érdekek benső összefüggése és sokféle kapcsolata azoknak elkülönítését lehetetlenné is teszi.

A XV-ik század végeig, mikor a köznemesség a királyi tanácsban saját választott képviselőinek helyet biztosított, a király korlátlan szabadsággal járt el tanácsosainak megválasztásában. A királyi tanács egy és ugyanaz volt; természetét és jogkörét a meghívottak száma és állása nem módosította. Gyakran az udvari méltóságok és országos főhivatalnokok szűk körében nagy országos érdekek tárgyaltattak; számos egyházi és világi nagybirtokosok meghívott gyülekezetében pedig kisebb jelentőségű ügyek is intéztettek el.

Szerző túlzottan nagy súlyt fektet (34. l.) Bonfinra, a ki a budai királyi palota helyiségeinek ismertetésében megjelöli azt a termet, a melyben a »bouleuterion et diaeta« üléseket tartottak. Szerző a *bouleuterion* görög elnevezés alatt a szűkebb, a *diaeta* latin elnevezés alatt a tágabb királyi tanácsot érti. Azonban, a mondat szerkezete Bonfin könyvében nem követeli azt az értelmezést, hogy két külön helyiségben tanácskozó két külön intézményről beszél. Továbbá Bonfin a kifejezésekben és meghatározásokban szabotosságra és pontosságra egyáltalán nem törekedett; egészen önkényesen használta a *bouleuterion* kifejezést, melylyel más történeti emlékekben nem találkozunk. Szerző később (93. l.) idézi Bonfin egy más helyét, a hol elmondja, hogy ifjabb Vitéz János veszprémi püspökké »senátus consulto electus est.« Ha tehát a kifejezésekre súlyt fektet, azt kell vala következtetnie, hogy háromféle tanács létezett: *bouleuterion*, *diaeta* és *senatus*. Pedig ellenkezőleg, világos, hogy a három kifejezés egy intézményt jelöl meg.

Az országgyűlési törvények, melyek a királyi tanácsról rendelkeznek, következetesen és állandóan egy negyedik kifejezést használnak: *consilium regiae maiestatis*; a mi ezen intézmény jogi és politikai egységének kétségtelen bizonyítéka. Ha ugyanis szervezetre és hatáskörre nézve egymástól különböző kétféle királyi tanács létezik, szükségképen két elnevezésnek kellett volna használatba lépni, és a törvények nem mulaszthatták volna el világosan megjelölni azt, hogy melyik tanácsra vonatkoznak intézkedéseik.

Mindazáltal szerzőnk azt hiszi, hogy a törvények gyűjteményében vannak cikkelyek, melyek a két tanács létezését bizonyítják. Az 1492-ik évi VI. cikkely a királyt kötelezi, hogy a mikor Magyarországbán tartózkodik, »csak magyar tanácsosokat, kanczellárokat, kincstárnokot, kamarásokat, asztalnokot, pinczemestert, ispánokat, kamarai és egyéb tisztviselőket tartson.« A következő VII. cikkely pedig elrendeli, hogy »a mikor magyarországi dolgok és ügyek tárgyaltnak, a királyi felség magyarokkal tárgyaljon és tanácskozzék; idegeneket pedig a tanácsba ne bocsásson be.«

Szerző abban a véleményben van, hogy »ez a két törvény korántsem ismétlés; hanem egy tilalomnak hangoztatása két különböző intézményre vonatkozólag.« (64. l.)

Ezt a föltevést a szöveg még akkor sem igazolná, ha csakugyan »két törvény« állana előttünk. Azonban köztudomás szerint az országgyűlési végzeményeknek cikkelyekre felosztása nem egykorú, hanem későbbi eredetű, és így nem állítható, hogy a végzés megalkotói két külön cikkely, két törvény alkotására gondoltak; valószínűbb, hogy egy rendelkezést két mondatban fejeztek ki, vagy pedig a másodikban arra az esetre voltak tekintettel, a mikor a király Csehországban tartózkodik.

Nem több szerencsével hivatkozik a szerző az 1498-ik évi országgyűlés azon rendelkezésére, hogy a királyi törvényszék tizenhat köznemes ülnökei közül nyolczan felváltva állandóan a királyi udvarnál tartózkodjanak, és a királyi tanácsba »valahányszor az egész országot érdeklő ügyek tárgyaltnak« meghivassanak.

Valamely testület nem szűnik meg az lenni a mi volt, ha tagjainak száma bizonyos esetekben szaporodik. Lehetetlen föltenni, hogy két királyi tanács közül az egyik »az egész országot érdeklő«, a másik »nem az egész országot érdeklő« ügyek intézésére volt hivatva. Ez a megkülönböztetés tartalmát és értéket csakis »az egész országot érdeklő ügyek« taxatív felsorolásával nyert volna. Miután az országgyűlés ezt tenni

elmulasztotta, a király tetszésére volt bízva, megjelölni az országos érdekű ügyeket s tárgyalásukra a köznemes ülnököket meghívni.

Szerző megkísérli az országos érdekű ügyek megállapítását. Ezt a kísérletet nem mondhatjuk szerencsésnek. A közügyek egész körét, az állami hivatalok betöltését és a jószágadományozásokat is, a tágabb királyi tanács hatáskörébe tartozóknak tekinti; úgy hogy a szűkebb királyi tanácsnak »folyó ügyek« címén semmi teendője sem marad. Szerző e mellett, kényeztetett gyermeke, »a tágabb királyi tanács« létezésének és létjogának igazolására erőszakos magyarázatoktól sem tartózkodik.

II. Ulászló egyik leveléből, melyben egyszerűen megemlíti, hogy »a főpappal és zászlós urakkal táborba száll«, azt következteti, hogy a tágabb királyi tanács volt hivatva kísérni táborba a királyt. III. Lajos iratából, melyben elmondja, hogy atyja, »az ország mindkét rendű főuraitól környezve« halt meg, azt következteti, hogy a tágabb királyi tanács feladata volt: ott lenni a haldokló király ágyánál!

Mindazáltal ha önkényesnek tartjuk is a kétféle királyi tanács megkülönböztetését: nem végzett felesleges munkát a szerző azzal, hogy ezen kétféle tanács működése felől összehalmozta mind azokat az adatokat, a melyek a történeti emlékekben található; mert ezzel a — szerintünk egységes — királyi tanács szervezetére, fejlődésére és tevékenységére fényt árasztott.

Teljesen osztozunk abban a felfogásában, hogy a közép-kor folyamán a tulajdonképeni kormányzat, a mit ma *közigazgatás* névvel jelölünk, az igazságszolgáltatás mellett háttérbe szorulván, a rendes kormányzati ügyek vitele másodlagos feladat gyanánt az igazságszolgáltatás központi közegeire nehezedett, a melyek a szükséglet nagyobb nyomásánál fogva először nyertek szilárd szervezetet; vagyis hogy az állandó királyi törvényszék alkotta meg a tulajdonképeni kormányzat vitelére hivatott királyi tanácsnak szilárd várát.

A szerző által felsorolt érvekhez, melyekkel tételét megokolja, még egyet csatolhatunk. A protonotariusok, ítélő-mesterek, kik a királyi törvényszéknél mint előadók működtek, voltak azok, kik még I. Ulászló idejében is a legfontosabb politikai okiratokat fogalmazták és ellenjegyezték, tehát a királyi tanácsban titkári teendőket végeztek.

Szerző szerint csak egyszer történt, hogy a királyi törvényszék mellőzésével, közvetlenül az ország kormányzására állítottatott föl a király mellett működő tanács: 1454-ben, mikor

a fiatal László király az uralkodást átvette. Azonban ugyanilyen eset fordult elő 1516-ban is, mikor a trónralépő gyermek II. Lajos mellé kormánytanács szerveztetett.

Ezen intézkedéseknek magyarázatául szolgál a két alkalom természetének egyenlősége. A király kiskorúsága alatt az országgyűlés feljogosítva érezi magát arra, hogy a királyi tanácsot megalakítsa. Nagykorú király szabadon gyakorolja ezt a jogot.

A királyi hatalom és tekintély sülyedésének idejében mindazáltal az országgyűlés ezt a jogot korlátozni igyekezett.

Jellemző az első kísérlet az 1498-ik évi országgyűlésen, mely — mint fentebb már említettük — elhatározta, hogy a királyi törvényszék tizenhat köznemes ülnöke a királyi tanácsba meghívassék.

Helyes a szerző észrevétele, hogy nem ezen törvény nyitotta meg a királyi tanácsot a törvényszék tagjainak, s hogy a törvényszék tanácsi működése régóta fűnállott. Csakugyan az ősi hagyományok hatalma érvényesül a köznemesség actiójában, a mikor saját rendjének és érdekeinek képviselőit nem közvetlenül, hanem úgy, mint a királyi törvényszék tagjait küldi a tanácsba.

A középkori jogfogalmak és viszonyok alapos ismeretén sarkallik a szerző azon fölfogása is, hogy a királyi tanácsban gyülekező arisztokrácia a földbirtok arisztokráciája volt, s a közjogoknak és kötelezettségeknek a földbirtokhoz csatolása a hűbériség jellemző vonása lévén, a királyi tanács hűbéri intézménynek tekinthető; a királyi tanácson vezetett át a nemzetnek a földbirtok alapján, vagyis hűbéri alapon rendekre oszlása, az örökös főrendiségnek az egységes nemességből kiválása.

Ellenben nem okadatolhatja meg a szerző azt a föltevést, hogy minden főúrnak természetes joga volt a királyi tanácsban részt venni. Helyesebben meg lehetne fordítani ezt a tételt azzal a formulázással, hogy csak azokat, kik a király meghívására a tanácsban helyet foglaltak, tekintették főúrnaknak.

Egyébiránt a királyi tanácsban való szereplés a főrendiség megalakulására csak közvetett alapot nyújtott, a mennyiben a királyi tanács keretéből kiindulva fejlődött ki a törvényhozásban való részvételnek az országgyűlésen személyes megjelenés által gyakorolható joga.

Ugyanis országgyűlés idején a királyi tanács állandóan együtt maradt, és tagjai külön, a nemesség zömétől elváltan tanácskoztak.

Míg a nemesség fejenként jelent meg az országgyűlésen,

a különbség csak külső volt, és a tanácskozás helyének megválasztásában nyilvánult.

A megyei követek küldése már a XIV-ik század végén szokásba jött; azonban a XV-ik század folyamán két országgyűlés kimondotta az összes nemesség meghívásának kötelező voltát. Csak a mohácsi vész után mondott le a nemesség a fejenként való megjelenésről; míg a királyi tanácsban szereplő elemek az országgyűlésen való részvétel régi módját megőrizték. Ekképen a legfőbb közjog gyakorlásának tekintetéből a nemesség zöme és bizonyos kiváltságos elemek között elvi különbség fejlődött ki. Ennek szabatos külső meghatározását két intézmény vitte véghez: a királyi meghívó levélnek egyes személyekhez intézése, és az örökös főrendi címek osztogatása. 1526 előtt országgyűlési személyes meghívó levelet nem ismerünk; a legelsőt mely fönmaradt, 1526-ban Mária királyné Frangepán Kristófhhoz intézte.

Az örökös főrendi címek osztogatása, a mi a Habsburg-háznak a magyar trónra emelkedésével veszi kezdetét, — mint szerző helyesen következteti, — a Habsburgok azon törekvésére vezetendő vissza, hogy a magyarországi viszonyok olyanokká alakuljanak át, a milyenek családjuk ősi birtokain voltak; s mivel ezek területén és a német birodalomban sokféle örökös címek különböztették meg az előkelő nagybirtokosokat: nálunk is megindult a *bárai* és *grófi* címek osztogatása. Ennek a gyakorlatnak az volt a következménye, hogy már a XVI-ik század vége felé csak grófi és bárai örökös címmel felruházottakra alkalmaztatott a *főurak* (magnates) elnevezése; az országgyűlési személyes meghívó levél is elválaszthatatlanul összekapcsolódott a főrendi címmel.

Igy alakult meg a nemesség egységes rendjéből kiemelkedő új osztály, melyben feltalálhatjuk az örökös főrendiség két mozzanatát: az átöröklődő előkelő jogi állapotot és annak címekhez kötöttségét.

Ez az állapot több évtizedig fennállott, a nélkül, hogy törvény szentesítette volna.

Az udvar azzal, hogy 1603-ban az országgyűlésre három községet, mely korábban követeket nem küldött, meghívott: provocálta az 1608-ik évi koronázás utáni országgyűlés I. cikelyét, mely megállapította, kik vehetnek részt személyesen, és kik képviseltethetik magukat az országgyűlésen. Ezzel a rendi viszonyok jogilag szabályoztattak, az örökös főrendiség és a főrendi-ház törvényes szentesítést nyert.

De a különbség a két rend között a törvényhozásban

való részvétel módozatára szorítkozott. A nemesség magánjogi egysége fönmaradt.

Szerző fölhívja figyelmünket arra, hogy Anglia kivételével Európaszerte nem található föl sehol az a szoros kapcsolat, mely Magyarorszáiban a főrendet és köznemes-rendet egybefűzte.

Az örökös főrendiség Európaszerte a hűbéri birtokszervezet kapcsán fejlődött ki; a főrendet azok képezték, kiknek földbirtoka a legelőkelőbb forrásból eredett. Nálunk ellenben a szabad birtoknak csupán egy neme létezett; a közjogi egység részletes megszűnését a földbirtoknak nem minősége, hanem mennyisége vonta maga után; az örökös főrendiség a törvényhozásban való részvétel alapján létesült. Az a nevezetes politikai elv érvényesült ezzel, hogy az ország ügyei intézésében, főleg a törvényhozásban a legnagyobb súly a nemzet azon rétegét illeti meg, mely a társadalmi és gazdasági életben a legelső: a nagybirtokos osztályt. A nagybirtok politikai vezérszerepe megszilárdításának gondolata adott irányt az örökös főrend és a főrendi tábla megalakításának. Ez az elv mai napig megmaradt a közélet tényezőinek tudatában, és a főrendiházat újjászervező 1885-ik évi VII. törvényczikkelyben is kifejezést nyert.

Az általános fejtegetések után a szerző az egyes főrendi címek eredetét keresi, a melyek részint a magyar társadalmi és jogi élet talaján sarjaztak s fejlődtek (*dux, liber et perpetuus comes, magnificus*), részint a külföldről lettek átültetve (*princeps, liber baro*).

Helyesen jár el, mikor a történeti sorrendet, az egyes főrendi címek keletkezésének, illetőleg magyar földön meghonosodásának időbeli rendjét, nem pedig a rangfokozatok egymásutánját követi.

Kezdi a *grófi* címmel, melynek eredetét a XII-ik század végéig viheti vissza. 1193-ban III. Béla király Modrus megyét örökösen adományozza Bertalan vegliai ispánnak, a Frangepánok ősenek. Majd utóbb az Arpádoktól több más horvát család is részesült ilyen kedvezésben. Ezt a horvátországi sajátos viszonyok tették lehetővé. Ugyanis a horvátországi ispánságokban alig, vagy egyáltalán nem volt a király közvetlen rendelkezése alól kivett birtok; a megyei terület nem foglalt magában szabad nemesi magántulajdont, hanem a várhoz tartozó egységes birtok-complexum volt. A királyi adományozás által az egész megye, a mint előbb a király tulajdona volt, teljes területi egységében magántulajdonná lett; az előbb a király nevében gyakorolt közhatóság egész terjedelmé-

ben magánúriassá vált, épen úgy, mint a IX- és X-ik század folyamán a német hercegségekben és grófságokban. A megye magánuralkodó területté lett s megyei minőségét elvesztette. Csak a név (*comitatus*) maradt meg, míg a királyi tisztviselőjének czíme (*comes*) a tulajdonos örökös czímévé lett. Ez a fejlődés körülbelül másfél század múltán nyerte befejezését, a mikor a grófi cím a család női tagjainak jelölésére is szokásba jött.

A XIII-ik század második felétől kezdve Magyarország nyugati részeiben is találkozunk a magánjellegű, átöröklődő grófi címmel, de oly területek birtoklásával kapcsolatban, melyek magukban megyét, vármegyét soha sem alkottak, hanem a megyei hatóság alól kivett, közvetlenül a központi kormány-nak alárendelt közigazgatási területek voltak, s így jogi minőségük és helyzetük megegyezett a *comitatus* nevet viselő egyéb magán uradalmak jogi jellegével. A legrégebb grófi cím, melyet ezen alapon viseltek, a szentgyörgyi és bazini grófoké volt.

A XV-ik század közepén egy új gyakorlat meghonosítására történt kísérlet. A király bizonyos birtok-complexumot, melyet a grófi uradalmak sajátos jogi jellegével s a grófság nevével ruházott föl, oly módon adományozott örökösen, hogy a birtokos és utódai a birtok grófi címét viselhették. A legelső ilyen eset a *besztercei grófság* megalakítása és Hunyadi János részére adományozása 1453-ban. Mátyás király hasonló módon járt el a *zagorjai* és a *szepesti grófságok* megalakításával és Vitovecz János, illetőleg Zapolyai János részére adományozásával.

Szerző helyesen különbözteti meg az örökös főispánságoktól ezeket az örökös grófságokat, melyek nagyterjedelmű birtoktömegek természetével bírtak, az illetékes hatóság alól kivétetvén, közvetlenül a királynak rendeltettek alá, és örökös joggal, magántulajdon gyanánt egy család kezébe kerültek.

Az 1495-ik évi országgyűlés eltörölvén azt a kiváltságot, mely egyes területeket az illetékes hatóságok alól kivett, ettől fogva a grófságok megszűntek önálló közigazgatási területek lenni. Azóta valamely birtok-complexumnak grófsággá emelése jogilag lehetetlen volt és nem is fordul elő. De az örökös grófi cím adományozása oly módon, hogy az valamely uradalomhoz csatoltatott, nem szűnt meg, sőt a Habsburgok alatt sűrűn fordult elő. A XVII-ik században azután szokásba jött a pusztai grófi cím adományozása, valamely uradalomra való utalás nélkül, az előkelő származás kifejezése gyanánt, és gyakorlatban maradt napjainkig.

A *bároi* cím nálunk a XII-ik század végén az országos

és udvari főtisztviselők viselőit illette meg, egy századdal utóbb pedig a főispánok és előkelők gyűjtő elnevezése lett. A XV-ik században a közbeszédben *bárá* és *úr* egyértékű kifejezések voltak. A XVI-ik század elején kezdte II. Ulászló a bárói címet zászlósúri hivatalát nem viselő uraknak örökösen adományozni. A XVII-ik század első felében lesz ez a cím egvéni jelzővé, s azóta szerepel mint családi örökös cím.

A *hercegy* (dux) címet Magyarországon a királyi család tagjai viselték. Mátyás is Corvin Jánost azzal a szándékkal nevezte ki lipói herceggé, hogy fiának királyi vérből származását világosan kitüntesse. Az 1490-ik évi farkashidai egyezés a *szlavóniai hercegy* méltóságát biztosította neki. A váradai békekötés 1538-ban a *szepesi hercegség* alkotását határozta el, János király netalán születendő fia számára. E szerint a *dux* cím egyfelől a királyi család körén belül maradt, másfelől személyhez kötött és át nem örökölhető közjogi állást jelezett.

De az uralkodóház körén kívül, a családi névvel átörökölődő magánbirtokhoz kapcsolva is találjuk a hercegi címet; a királyok ugyanis magánuralmi területek birtokosait a területéről vett hercegi címmel ruházták föl.

1369-ben Lajos király László havasalföldi vajdát fogarasi herceggé, 1408-ban Zsigmond a bosnyák Hervoját spalatói herceggé nevezte ki. Később a ruthének vezére Kende, munkácsi herceg lett. II. Ulászló alatt Ujlaki Lőrincz, úgy mint Miklós bosnyák király fia, családi nevéhez kapcsoltn viselte a hercegi címet. Azon téves nézet, hogy Ujlaki mint a Szerémség birtokosa vette föl a hercegi címet, okozta, hogy I. Lipót király, mikor 1697-ben Odescalchi Liviót, XI. Ince pápa unokaöccsét, a Szerémséggel megadományozta, a *szerémi hercegy* címet ruházta reá.

Az Esterházy és Batthyány családok uralkodójuktól nem mint magyar királytól, hanem mint német császártól nyerték a *római szent birodalmi hercegy* címet. Magyar hercegi cím tehát nem létezik.

Ezekben foglaltuk össze Schiller Bódog tanulmányainak pozitív eredményeit, melyeknek megállapításában a történetbűvár szorgalma és kritikája a jogtudós széles látókörével és éles elméjével szövetkezett.

Timon Ákos a könyv élére helyezett bevezetésben joggal mondhatta, hogy a szerző »derék munkát végzett« s a tárgyalat intézmény »eredetét több tekintetben az eddiginél nagyobb világosságba helyezte.«

Azt az óhajtást, hogy »az ő jó példája pályatársai köré-

ben minél több követőre találjon«, azzal egészítjük ki, hogy szerző a magyar alkotmányfejlődés többi intézményeinek tanulmányozásával még jelentékenyebb szolgálatokat legyen képes tenni jogtörténeti irodalmunknak.

F. V.

Az erdélyi szászság multja vagyoni önkormányzatára vonatkozólag.
Irtta Kis Bálint. Az erdélyi róm. kath. irodalmi társulat tulajdona.
Gyulafehérvár, 1900. Papp Györgynél, a püsp. lyc. kny. 8-r. 6, 2,
203, 2 l.

Az 1876 évi XII. törvényzikk szentesítésével az erdélyi szászság önkormányzatának kérdése elvesztette ugyan politikai aktualitását, de korántsem szűnt meg érdekessége a történetírás előtt, mely épen most sokkal elfogulatlanabbul teljesítheti feladatát. Örömmel olvastuk tehát Kis Bálint munkáját, mely részben csak legújabbban közzétett, vagy eddig még kiadatlan okleveleket és egyéb történelmi forrásokat is felölelő kutatás alapján, sokban kiegészíti vagy helyreigazítja az erdélyi szászság multjáról eddig megjelent dolgozatokat. Különös becsét teszi a munkának a minden animositástól ment, nyugodt tárgyilagosság. A szerző lehetőleg forrásait beszélteti; egyszerűen a tényeket adja elő, egyéni nézeteit ritkán vegyíti előadásába.

Mielőtt tulajdonképeni tárgya-hoz fogna, bevezetésül a szász településsel foglalkozik; annak kimutatására helyezve a fősúlyt, hogy a szászokkal betelepített terület nem volt teljesen homogén, hogy abban a szász birtokon kívül, mely tudvalevőleg a szent korona javát képezte, adományos birtokot is találhatni, és hogy e földet a szászok más népelemmel vegyesen lakták.

Ezután azzal a földterülettel, az u. n. *királyföld*-del foglalkozik, melynek lakossága — miután az e területet alkotó egyes részek a XV-ik század vége felé szorosabb kapcsolatba jutottak egymással — széleskörű autonomiának vált alanyává, melyben a királyföldön kívül elszórtan lévő szász telepek nem vettek részt.

Sorra veszi röviden a királyföld négy részét, u. m. 1. a *szebeni ispánságot* vagy *hét bírák* földjét, mely azonban tényleg *nyolcz* székből állott, t. i. a szebenin kívül még hétből, a honnan ered a »*septem sedes*« elnevezés, mely már a XIV-ik század második felében átment a diplomatikai praxisba; 2. *Medgyes- és Selyk-széket*; 3. *Brassót* és vidékét, az u. n. *Barczaságot*; 4. *Beszterczét* és vidékét, mely utóbbi három azonban a XV-ik század végeig csak igazságszolgáltatás tekintetében állott összeköttetésben; de 1484- és 1487-ben már együttes gyűlést tart a négy rész.

A királyföld egyes részeihez kiegészítésül idők folytán bekebelezés útján csatolt területekről szintén megemlékezik a szerző, mely területek nem tulajdonul adattak ugyan a százságnak, hanem csak mint ugyanolyan jogokkal és kötelezettségekkel bíró részek kapcsolattak a királyföldhöz; mindazonáltal a XVI- és XVII-ik századok zavaros viszonyai között nem egy esetben sikerült a százságnak ilyen anektált területek felett földesúri hatalmat érvényesíteni.

Legtöbb vitára adott okot ezen területek közül, különösen a 60-as évek végén a románok és szászok között, Talmács, Lothorvár, Verestorony, s a hozzátartozó birtokok kérdése. A szerző ezen birtokokra nézve is azt vitatja, hogy tulajdonjogot megállapító adományozás nem történt.

Bővebben foglalkozik ezután a százság köztalajával, noha nem nyújtja ennek tüzetes áttekintését, mellőzi a magánkézből szerzett, kisebb jelentőségű birtokokat, s az adománybirtokok közül is csak egyesekre fordít nagyobb figyelmet.

Az erdélyi százság az ő szívós kitartásával, a kínálkozó alkalmakat megragadó ügyességével, támogatva gyakran királyaink s az erdélyi fejedelmek bőkezűségétől és jóindulatától, tekintélyes köztalajot gyűjtött össze. Külön vagyonnal bírtak egyes városok, mint Szeben, Medgyes, Segesvár, Szászsebes és Brassó, hasonlóképen a *hét bírák* földje, és ismét külön vagyonnal maga az összes szász közönség.

Ezen birtokok megszerzését illetőleg figyelmet érdemel *Giesshübel*, melyet Szászsebes városa I. Mátyás király engedelmé alapján, erődítési célból — mintegy kisajátítás útján — váltott meg addigi birtokosaitól.

Jogi szempontból nem kevésbé érdekes Töröcsvárnak és tartozékainak megszerzése Brassó városa által, mely hosszas küzdelem után ki tudta vívni a tulajdonjogot ezekre a koronajóságokat (*purae fiscalitates*) képező birtokokra nézve is. De legkülönösebb módon jutott Szeben városa, illetőleg a hét bírák földje, a szebeni prépostság és a kerzi apátság javainak birtokába. Szerzőnk e kérdésnek külön szakaszt szentel, kimutatva, hogy a szebeni prépostságot javaival együtt Zsigmond király adta 1424-ben Szeben városának oly feltétel alatt, hogy abból köteles legyen tizenöt áldozó papot tartani, s naponként ugyanannyi szent misét mondani. E javak később, 1447-ben az említett kötelezettségek mellett a szebeni plebánusra ruháztattak át; a kerzi monostor javait pedig Mátyás király csatolta hozzá 1477-ben, szintén mise-alapítványképen, a szebeni prépostság javaihoz. Mindamelllett a reformációval beállott változások következtében szabad tulajdonosává lett

e birtokoknak, nem is Szeben városa, a plebánia kegyura, hanem a *hét szék*. Maga Kercz, a monostor székhelye, azonban Szebené maradt. E változás jogi alapjára nézve a fennmaradt oklevelek nem nyujtván tájékoztatást, a szerző azt véli, hogy az a szászság közönségének egyoldalú határozatából történt.

A szász közvagyonot illetőleg bővebben foglalkozik még a munka a *hét bírák* jószágát képező Szelistye-székkal, azután röviden megemlíti az összes királyföld közös vagyonát, melyhez az u. n. *egytemi pénztár* ingó vagyona (ez a szász székek és vidékek évenkénti hozzájárulásából s a hét bírák pénztárának azon feleslegéből alakult, mely a hozzátartozó nyolcz szék évi jutalékán felül fennmaradt) s az 1765 ápr. 1-től kezdve 99 évre inscribált fogarasi uradalom tartozott.

A következő szakaszban a szász közvagyonnak a nemzeti fejedelmek korában való történetével foglalkozik a szerző. Sajnos, hogy magáról a vagyoni administrációról igen keveset közöl; csak röviden említi annak az általános közigazgatással való összeszövődését. Egyébiránt érdekesen czáfolja meg a szász közönség 1852-iki felségfolyamodványának azt az állítását, mely e korszakot, mint a szászok történetének legszomorúbb periodusát említi. Ellenkezőleg, mind vagyonilag, mind jogilag gyarapodott a szászság a nemzeti fejedelmek alatt. Ekkor tette rá kezét a hét szék a szebeni prépostsági és kercki apátsági javakra, ekkor szerezték meg a töröcsvári uradalmat, ez időben sikerült az anektált birtokokon földesúri jogokat érvényesíteniök; s jóllehet a háborús világ csapásai nem hagyták őket sem érintetlenül, viszont nem egyszer tapasztalták a fejedelmek meglepő jóindulatát. Báthori Gábor elfoglalta ugyan Szebent és javait a Kendi-féle összeesküvés következtében, de Bethlen Gábor már 1613-ban visszaadta azokat; a Gottmeister-féle zendülés alkalmából a szebeniek által 1646-ban kárpótlásul átengedett birtokokat pedig Apaffy bocsátotta vissza 1661-ben. Adójuk, noha folyton súlyosbodott, a Habsburg-korszak terheihez képest még mindig csekély volt, s még ezt is megkönnyítette reájuk nézve az, hogy sikerült e teherhez való hozzájárulásba vármegyei területen fekvő birtokaikat is bevonniok.

Jogi tekintetben szintén kedvező volt reájuk nézve e korszak. 1583-ban kapják Báthori Istvántól a *statutumokat*; vagyoni önkormányzatuk ekkor még úgyszólván korlátlan.

Sokkal nehezebb időket ért a szászság Erdélynek a Habsburg-ház uralma alá jutása után. Joggal nevezi a szerző a történelem iróniájának, hogy minden oly esemény, mely

germán törekvések megvalósulását előmozdította, vagyoni érdekeikre és autonómiájukra nyomasztó súlylyal nehezedett. Látjuk Kis Bálint munkájából, miként vált e korban az adóteher mindig súlyosabbá. Már 1611-ben elérik ugyan azt a kedvezményt, hogy ők is, mint a vármegyék, porták szerint adózzanak, de a nemzeti fejedelemség megszűntével az adónövekedését még a porták kedvezőtlen aránya is súlyosítja. Miután az 1730-ban behozott, százalék szerinti adózás is elégtelenségre adott okot, 1754-ben a személyek vagyonosságára és jövedelmére alapított Bethlen-féle adórendszer lépett helyébe, a mit 1771-ben a Bruckenthal-féle módosítások követték.

Ezen, katonai szükségletekre szánt törzsadókön kívül 1755-ben minden adóforint után még 20 kr. pótlék vettetik ki, melyből az erdélyi általános közigazgatás céljaira (fundus provincialis) 7 kr, az illető törvényhatóság közigazgatási szükségletére (fundus domesticus) pedig 13 kr. szolgált. A szászok e *fundus domesticus*-t a majorsági (allodialis) jövedelmekkel összesítették s ebből fedezték házi és közigazgatási kiadásaitak.

Súlyosan érintette a szásztságot a *fundus domesticus*-nak 1762-ben a közös tartományi pénztárba való bekebelezése, minthogy az onnét évente közigazgatási célokra kapott *salariale adiutum* a *domestica* czímén befolyt összegnek körülbelül csak egy harmadát tette, úgy hogy a közigazgatási költségek fedezésére az allodiális jövedelmeket nagyobb mértékben kellett fordítaniok; miért is az egyes szász törvényhatóságok a közvagyonból évente bizonyos contingenseket kaptak. Nem szabad azonban feledni, hogy ez időben jutott a szásztság inscriptió útján a fogarasi uradalomhoz, mely csak 1874 jun. 30-án váltatott vissza tőlük, és pedig rájuk nézve tetemes nyereséggel.

De nemcsak vagyoniilag volt terhes e korszak a szásztságra nézve, hanem autonómiájok is sokban csorbulást szenvedett. A szász tisztviselők visszaélései miatt emelt panaszok már a XVII-ik század közepén állami beavatkozást vontak magok után, Mária Terézia idejétől kezdve pedig több királyi biztos működése mellett sűrűn találkozunk a szász vagyoni ügyek rendezése végett kibocsátott intézkedésekkel. A szerző ezekkel igen röviden végez, az olvasót az általa idézett forrásokra utalva. Kívánatos lett volna a közvagyon igazgatásának bővebb megvilágosítása.

Igen becses része a munkának az utolsó fejezet, melyben a szerző a szász autonómiát az absolutismus korában fenyegető válsággal foglalkozik. A szászokat ismét utolérte végzetük. A magyar alkotmányt megsemmisítő osztrák absolutismus elnyelte a szász autonómiát is. Végző kétségbeesése bírta arra

a százságot, hogy vagyonát alapítvány útján felekezeti hatóság kezelésében saját közművelődési céljaira megmentse. Az 50,000 frtos iskolai alapítvány már 1851 aug. 16-án elnyerte ugyan a legfelső jóváhagyást, mivel azonban az összegek folyósítása az alapítólevél értelmében a szász törvényhatóságok részére a közvagyonból évente kifizetett contingensek megszüntetésétől tétetett függővé, az alapítvány teljes életbeléptetése hosszú időre elodáztatott. A szerző által részint eredeti szövegük szerint, részint kivonatban közölt, eddigelé kiadatlan hivatalos iratok élénk világosságot vetnek az akkori osztrák államférfiak gondolkozására.

Sajnáljuk, hogy a szerző az absolutismus korának letűnével, minden indokolás nélkül, elejti előadása fonalát, úgy hogy a kép, melyet az olvasó elé tár, hézagos marad. Annak a tizenhat esztendőnek, mely a jelzett időponttól kezdve az 1876-iki XII. törvénycikk megalkotásáig lefolyt, legalább fővonásokban való tárgyalása a munka értékét jelentékenyen emelte volna.

D. F.

A marosvásárhelyi ev. ref. iskola XVII. századi törvényei. Irta Békefi Remig. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1900. Athenaeum kny. 8-r. 41, 2 l. (Értekezések a történeti tudományok köréből, XVIII. köt. 8. sz.)

Még 1893-ban a következőket írta Heinrich Gusztáv a *Budapesti Szemle* egyik könyvismertető cikkében: »Ideje volna, hogy a magyar nevelés és iskolaügy történeti fejlődésének tanulmányát alaposan megindítsuk (régí források kiadásával, lefordításával); mert e nélkül a legújabbban sokat hangoztatott magyar művelődéstörténelem nem igen egyéb, mint külsőségek és kuriózumok gyűjteménye.«

Békefi Remig figyelmét, a ki a budapesti egyetemen a magyar művelődéstörténetet adja elő, úgy látszik, nem kerülte el e felhívás s készséggel vállalkozott reá, hogy a paedagogiai emlékek kiadását megindítsa. A Szent-István-Társulat irodalmi osztályával elfogadtatta azt a javaslatot, hogy a katolikus paedagogiai emlékek sajtó alá rendeztessenek. Azonkívül megkezdte a nevezetesebb protestáns főiskolák törvényének közlését és összehasonlító feldolgozását, mely munkásságának eredményeképen eddigelé már három értekezése jelent meg az Akadémia kiadásában.

A mult évben közzé tette a *debreczeni* ev. ref. főiskola XVII. és XVIII. századi, s a *sárospataki* főiskola 1621-ik évi

törvényeit;¹⁾ most jelent meg újabb dolgozata, melyben a marosvásárhelyi ev. ref. iskola XVII. századi törvényeit tárgyalja. Mind a három iskola törvényei ugyanazon rendszerrel vannak feldolgozva a következő fejezetek szerint: 1. *A törvények története és forrásai.* — 2. *Tantervek, tantárgyak és tanrendszer.* — 3. *Vallásos és erkölcsi nevelés.* — 4. *Tanulók.* — 5. *A tanulók hivatalai.* Ezután következik a törvények eredeti szövege összehasonlító jegyzetekkel kísérve. E fejezetekben kimerítően tárgyalja mindazt, a mi az iskola szervezetéről a törvényekből megtudható. Békefi füzetei érdekes és tanulságos olvasmányt s egyszerismind becses adalékokat nyújtanak művelődésünk történetéhez.

A marosvásárhelyi református iskola törvényei — a mint azt már elmondottuk²⁾ — valószínűen megegyeznek a gyulafehérvári főiskola régi (1630 előtti) törvényeivel. A Basirius-féle *Schema primum generale* motto gyanánt idézi a gyulafehérvári collegium törvényeinek hatodik pontját, s ez a pont megegyezik a marosvásárhelyi iskola törvényeinek hatodik pontjával; innen folyik a következtetés. Erre Koncz József jött rá, midőn a *Schema* címlapját fölfedezte. E címlapot és a hátlapján olvasható mottót Koncz után Békefi is betűhíven lenyomatta, és pedig — mivel a címlap kiáztatás közben megsérült — Koncz József kiegészítéseivel. Helyesebbnek tartottuk volna, ha szerző e helyett az oxfordi egyetemi könyvtár példányát követi, mely collotypiai hasonmásban megvan a budapesti egyetem könyvtárában is, mert így a hiányzó szó-végek kiegészítésére nem lett volna szükség, és mert a Koncz kiegészítése egy helyen hibás is. Az oxfordi példányban ugyanis nem »Definitio ver(bi) scholastici«, hanem »Definitio veri scholastici« áll, tehát a törvény nem a szó jelentését, hanem a személy tulajdonságait határozza meg. De ez nem lényegbe vágó hiba, és semmit sem von le abból az elismerésből, mely a szerzőt alapos, fáradságos munkát kívánó és kiválóan szakszerű tanulmányáért méltán megilleti.

Még csak egy megjegyzést teszünk. A protestáns iskolák szervezetében, beléletében nagyon sok egyező vagy hasonló vonásra akadunk. Némi változással csaknem mindenütt ugyanazok a tantárgyak, a tanrendszer és a tanulók hivatalai. Mi azért helyesnek tartjuk, hogy a szerző mindezeket minden iskolánál külön-külön behatóan ismerteti; ilyen monographikus

¹⁾ Annak idején mind a két dolgozatot ismertettük. *Századok*, 1899. 924 és köv. ll.

²⁾ *Századok*, 1900. 179. l.

jellegű tanulmánynál ez helyén is való. De nem hallgathatjuk el azon óhajtásunkat vagy gondolatunkat, hogy mennyire hasznos munkát végezne a szerző, ha később, a nevezetesebb iskolák törvényeinek kiadása után, összehasonlító tanulmányt írna a külön-külön ismertetett iskolák szervezetéről, összefoglalva a legkülönböző vonásokat, kimutatva mindennütt a hatást és fejlődést, úgy a mint ezt a Matlekovics-féle millenniumi kiállítási főjelentés számára írt tanulmányában már meg is kísérelte, a hol azonban a dolog természeténél fogva erre csak nagyon röviden terjeszkedhetett ki.

DÉZSI LAJOS.

Szent László és Imre királyok végnapjai és II. Endre életévei, fogsága és temetése. Olvastatott a M. Tud. Akadémia II. osztályának 1900. jun. 11-én tartott ülésén. *Mátyás Flórián* r. tagtól. Budapest, 1900. Athenaeum kny. 8-r. 42 l. (Értekezések a történeti tudományok köréből, XIX. köt. 1. szám.)

Örvendetes, hogy íróink újabb időben mind többet foglalkoznak az Árpád-kor kérdéseivel; örvendetes különösen, hogy veterán tudósunk Mátyás Flórián is, kinek nevéhez fűződik e kor egyik legfontosabb kérdésének, Anonymus korának végleges eldöntése, újra meg újra megszólal. Jelen akadémiai felolvasása is e kor több eseményéről szól, többről mint czimegyanítottatná, bő olvasottsággal, szokott eredeti modorában, csipkedve »Katona hivatalbeli utódját« Marczalit, kit azonban — discrete — soha nevének nem nevez meg. Sok állítása helyes, másokhoz szó fér, egy-kettőt pedig épenséggel nem fogadhatunk el.

Igen szépen kimutatja, hogy III. Béla fiai: Imre és Endre, a későbbi királyok, jóval későbbben születtek, mint íróink rendszeren, p. o. Pauler Gyula is az Árpád-kor történetében, felteszik. Azzal a véleménynyel szemben, hogy Imre és Endre, atyjuk házassága után, mely 1172-ben történt, lehető hamar és egymásután, tehát 1174—1175-ben születtek, — Mátyás fejtegetései után el kell fogadnunk, hogy Imre 1179-ben, Endre 1180-ban született, s így II. Endre, halálakor nem hatvan, hanem csak valami 55 esztendősen lehetett. (27—30. ll.) S ez érthetővé teszi azt is — mit egyébiránt Mátyás Flórián nem említ — hogy Imre és Endre, minden jel szerint, 1199-ben vagy 1200-ban nősültek; nem vártak tehát a nősüléssel 24—25 éves korukig, hanem megházasodtak — a mint helyzetükben természetesebb is volt — mikor tizenkilencz, húsz évesek voltak.

Szintén helyesen védelmezi Mátyás Flórián azt a felfogást, mely az Imre és Endre közti villongásban elveti azt a »szinpadi jelenetet«, mikor Imre király, csatarendben álló hadseregek közt, kezében egy szál vessző, fogja el öcscsét, mit még Marczali Henrik is elhisz; de nem érthetünk vele egyet abban, a mit Szent Lászlónak Somogyváron történt eltemetéséről és Imre király halála idejéről mond.

Annak az állításnak bebizonyítására, hogy László király »tisztelendő testét« csakugyan a somogyvári apátság egyházában tették örök nyugalomra, nem pedig Nagyváradon, Mátyás Flórián II. Paskál pápa 1106-ban kelt s a saint-gillesi apáthoz intézett ismeretes — Fejérnél is (II. 43—45. ll.) megjelent — leveléből idézi a többi közt e szavakat: »Ladislaus bonae memoriae Ungarorum rex . . . in memoriam S. confessoris Egidii Scumigiensem fundavit ecclesiam . . . ubi et corpus eius venerabile requiescit« (14. l.), vagyis: »boldog emlékezetű László magyar király . . . szent Egyed hitvalló emlékére alapítja a somogyvári egyházat . . . hol annak tisztelendő teste is nyugszik«; csak hogy a szöveg, ha azt a Mátyás Flórián által kihagyottakkal visszaállítjuk, ekkép hangzik: »Ladislaus siquidem, bonae memoriae, Ungarorum rex, ad honorem Dei et SS. Apostolorum Petri et Pauli, in memoriam sancti confessoris Egidii, Scumigiensem fundavit ecclesiam; et eam per manum Odilonis, felicis memoriae praedecessoris vestri, monasterio beati Egidii, cui auctore Deo praesides, obtulit, ubi et eius corpus venerabile requiescit« stb. vagyis: »Mint hogy László, boldog emlékezetű magyar király, Isten és szent Péter és Pál apostolok tiszteletére, szent Egyed hitvalló emlékezetére, a somogyvári egyházat alapította, és azt boldog emlékezetű elődöd, *Odilo által*, szent Egyed monostorának, melynek Isten segítségével te vagy feje, felajánlotta, a hol annak tisztelendő teste is nyugszik« stb. Ebből a teljes szövegből tehát kiténik, hogy nem László királynak, hanem Odilo apátnak teste nyugodott Somogyvárott; a *venerabile* szó is inkább a barát, az apát, mint a világi ember, László testére illik; különben, ha a szöveg nem is volna világos, ha azt a magyarázatot is *megengedné*, hogy az ember a »venerabile corpus« alatt László király testét értse: nem lehetne ezt a *lehető* varianst helyesnek elfogadni, mikor számos más hiteles adat a mellett tanuskodik, hogy László király testét mindjárt Váradon temették el; azt pedig, hogy — bár ideiglenesen — Somogyváron lett volna eltemetve, a jelen, másképp is magyarázható bullán kívül semmi egyéb nem bizonyítja.

Ép oly kevésbé fogadhatjuk el a tudós szerzőnek azt a

másik állítását, hogy »Imre király november 30-kán (1204) és nem előbb halt meg.« (38. l.) Nem akarunk itt utódja, II. Endre okleveleinek keltezésére hivatkozni, csak III. Ince pápának régen ismert, Huillard Breholles által kiadott — de a szerző figyelmét, úgy látszik, elkerülte — arra a levelére utalunk, mely szerint a pápa már *1204 október 27-ikén* tudomással bírt Imre király haláláról, sőt már özvegyének Konstancziának új férjhez való adásáról is gondolkodott. Ez az — ismétlem, ismert — oklevél egyébiránt czáfolata Marczali véleményének is, melyet a millenniumi történetben (II. 347. l.) kifejez, hogy Imre király *október végén* halt meg, — mert akkor október 27-ikén hogyan bírhatott volna már haláláról tudomással a pápa Rómában? L—L.

Geschichten aus dem Leben dreier Grossvesire. Von Moritz Brosch.
Gotha, 1899. 8-r. VII, 191 l.

Ámbátor oly jó hírnevű író tollából való a jelen munkácska, mint *Brosch Móríc*z, nem lenne méltányos dolog a kritika teljes szigorúságát alkalmaznunk reá; mert, mint már czíme is elárulja és azonfelül egész tartalma mutatja, csak »adalék« akar lenni, nem pedig kimerítő tanulmány. Szerzőnk a velencei levéltárakban kutatott s az ottan felfedezett anyagból írta meg dolgozatát, a nélkül, hogy a tárgyába vágó irodalomba mélyebben behatolt volna. Csak ily módon magyarázható meg pl. az, hogy a keresztési csatára vonatkozó rengeteg irodalomból egyetlen egy kicsi adatot idéz, t. i. azt a sovány tudósítást, melyet nem is a hely színéről, hanem a perai szőlőkől küldöttek meg a velencei tanácsnak, s a melyet *Horatio Brown* az angol »*Calendar of State Papers (Venice) 1591—1603*« egyik nemrég megjelent kötetében (274. l.) közölt.

Jóllehet sok kiadatlan adatot is használt föl a szerző, sok más dolgot már régen ismerünk az Albèri-féle gyűjteményből és máshonnan.

A czímlapon említett három fővezér alatt a bosnyák származású Szokoli Mohammedet és a két Köprilit kell értenünk. Az elsővel 1551-ben találkozunk először a magyar történelem lapjain. Őt bizta volt meg ugyanis a szultán, hogy a Fráter György és I. Ferdinánd között kötött alku és Erdély elvesztése miatt bosszút álljon a magyarokon.

Tizenöt év mulva mint nagyvezér Szigetvárat ostromolja, s ő volt az, a ki Szulejmán szultán halálát eltitkolta, nehogy annak híre a janicsárok közt forrongást támaszson s ennek következtében az ostrom sikere dugába dőljön.

A fővezérnek közel rokona volt továbbá a budai pasa, a kit a szultán 1578-ban megfojtatott, mivel uralkodójának nővérét nem akarta feleségül venni.

Brosch látókörét egy-két körülmény kiválsólag jellemzi. Így pl. az uszkokokról azt írja, hogy az egy »Seeräuber-Stamm« vala, »der auf oesterreichischem (!) Gebiete seine Schlupfwinkel hatte.« II. Mohammed szultán azon arczképéről pedig, melyet Gentile Bellini festett, úgy látszik, nem tudja, hogy annak hasonmását Louis Thuasne még 1888-ban kiadta Párisban, a festő konstantinápolyi küldetéséről írt monographiájában.

Más helyen meg azt írja a szerző, hogy »kétségen kívül visszataszító vonás Köprili Mohammed jellemében az, hogy (egy ízben) egy követ meggyilkolásán törte a fejét; de az, hogy e tervét meg nem valósította, sokkal kedvezőbb színben tünteti fel őt, a barbárt, mint pl. Lajos magyar királyt azon cselekedete, hogy 1520-ban Szulejmán követét megfojtatta.« Erre nézve idézi Zinkeisent (II. 616.), de ha forrását felütjük, azt találjuk, hogy ott két verzió van közölve: az egyik Istvánfiból, mely Brosch állítását megerősíti, a másik pedig Spanduginoból, mely őt egyenesen meghazudtolja, mert az olasz krónikás csak azt állítja, hogy a szultán követét a magyarok megsebesítették.¹⁾ Ellenben nem idézi Hammert, kinél még több verzió is található.²⁾

Minden hibái és hiányai mellett is azonban Brosch művecskéje hasznos és sok tekintetben tanulságos olvasmány. Érdekes pl. az a tudósítás, melyet a velencezi tízek tanácsának 1574. okt. 20-iki jegyzőkönyvéből (Parti segr. Cons. X.) közöl, midőn t. i. arról volt szó, hogy a *Don Juan d' Austria* által az elmúlt év folyamán elfoglalt Goletta visszafoglalása alkalmával mily álláspontra helyezkedjék Velence a porta irányában. Ez alkalommal átlapozgatták a köztársaság hivatalos aktáit oly czélből, hogy praecedent találjanak, és kisült, hogy több hasonló esetben Velence szerencsekívánatait

¹⁾ »In quella hora medesima, che la testa di Gazelli fù recata à Constantinopoli (tehát 1521 elején), Solimano intese come il suo Ambasciatore che havea mandato ad annuntiar la guerra al Rè d' Ungheria se non dava il tributo, era stato ingiuriato da gli Ungheri, i quali cio fecero, per prender vendetta dell' onte ricevute da Selim, il quale fecero ingiuria à gli Ambasciatori del Rè d' Ungheria« ... *Sansovino*: *Historia de Turchi*. Venetia, 1654. fol. 204 verso.

²⁾ Hammer (francia kiadás V. 14. 405.) idézi pl. Ali török író, ki szerint a szultán azért indított háborút a magyar király ellen, mert ez a tőle harácsot sürgető csasznt letartóztatta. — *Sagundino* nála hibásan áll *Spandugino* helyett. — A jelen vitás pontot illetőleg különben v. ö. *Századok*, 1898. 652. l.

fejezte ki a török udvarnak. Így történt ez pl. 1526 szeptember havában a Mohácsnál kivívott török győzelem alkalmából; 1529 november havában, midőn a szultán Zapolyai Jánost a magyar királyi trónra visszahelyezte; 1541-ben Buda elfoglalása, és 1543-ban Szulejmán szultán hatodik hódító hadjáratának szerencsés befejezése után.

Midőn pedig 1573-ban Cyprus szigetének birtoklása ügyében folytak tárgyalások a fényes porta és Velence között, Szokoli hivatkozott Erdély és Oláhország hasonló esetére, mely országokat az uralkodó szultánnak Szelimnek apja, Szulejmán a törvényhozó, meghódíttatásuk után ismét vissza ajándékozott, mert jól tudta, hogy a két ország után fizetendő évi adó többet ért tényleges birtoklásuknál.

Szokolit, mint tudjuk, egy rajongó dervis 1579 október havában, kihallgatás alkalmával, törrel leszúrta. Meghitt barátja Barbarigo, a velencei bailo, rokonszenves hangon írta meg haza a hírt. »Általános a gyász a fővezér halála miatt, — így fejezi be jelentését — mert mindenki erősen meg van győződve arról, hogy az ozmán birodalom súlyos veszteséget szenvedett.«

Szokoli fia, Hasszán budai pasa, Mező-Keresztesnél (1596) tüntette ki magát.

Brosch könyvének második része a két Köprili életrajzá-
nak van szentelve. Az apa, a hatvan évnél öregebb Mohammed, 1656-ban szeptember havában jutott a fővezéri méltóságra. Születésére nézve albániai volt; kegyetlen, vad természetű és vérszomjas ember. Így pl. midőn Szeid pasa Varasd tájékán súlyos határsértést követett el, a fővezér, hogy Lipót császárt megengesztelje, a pasa tizenkét éves fiát, ki apja életéért könyörögni merészkedett, annak szeme láttára megfojtatta s azután magát a szerencsétlen pasát is lefejeztette.

Az öregebb Köprili volt az, ki — mint tudjuk — a török sereget 1658-ban Erdély ellen vezette, mely hadjáratban II. Rákóczy György életét veszté. Ballarino velencei bailo tudósítása szerint, a győztes fővezér 50,000 keresztényt rabbal vonult be Drinápolyba, hol a boldogtalánokat potom áron adták el rabszolgaságra. Egy férfit 2 font dohányért, öt gyermeket tíz realért (7¹/₂ velencei liráért) lehetett megvásárolni.

Köprili apó azonban csak mintegy öt évig viselte a fővezéri méltóságot. Már 1660 újév napja körül betegeskedni kezdett, mely bajából többé föl sem lábadott, hanem hosszas kínlódás után 1661 november havában végre belehalt. Helyébe

fiát, az alig huszonhét éves Ahmedet nevezte ki a szultán, s azért nem kell csodálkoznunk rajta, hogy három év múlva Szentgotthárdnál a török sereg kudarcot vallott, mert a hadviselésben megöszült Montecucolival egy jóformán tapasztalatlan, harmincz éves fiatal szeraszkir állott szemben. És ámbár az ügyes mozlím diplomatáknak sikerült a vasvári békekötéssel visszaszerezni mindazt, a mit a fegyver elvesztett a csatatéren, a szultán korántsem volt teljesen megelekedve a végeredménnyel s kemény levélben korholta meg Köprili Ahmedet, — főleg azért, mert ez ugyanabban az időben szerencsétlenül pénz-zavarba is jutott és pénzért merészkedett folyamodni a fölöttébb zsugori nagyúr kincstárához.

Az ifjabb Köprili módját találta azonban, hogy a szultánt ezúttal is megengesztelje, s mind halálig megmaradt méltóságában, ámbár sok ellensége volt az udvarnál elejétől végig. Ellenségei közé tartozott eleintén a szultán édes anyja is, ki az öreg Köprili halála után saját kegyenczét, Ali temesvári pasát szerette volna a fővezérségre juttatni.

Ahmed negyvenkét éves korában, 1676 november havában hunyt el, épen úgy mint apja, nem erőszakos módon, hanem beteg ágyban. Zuane Morosini, egy másik velencei bailo tudósítása szerint, a fiatal fővezér nyugodt vérmérsékletű és szende természetű férfiú vala, és ment minden kegyetlenségtől. Sokat olvasott és sokoldalú ismeretekkel bíró ember volt, ki gyönyört lelt abban, ha valaki fáradságot vőn őt oktatni valamire s vele a világ eseményeit közölni. Ha pedig egy vagy más alkalommal a szokottnál nagyobb szigorúsággal lépett föl és modorában bizonyos barbárságot árult el, úgy ez csak színlelés volt részéről, mert teljesen ellenkezett valódi természetével. Mint látjuk tehát, épen nem hasonlított apjára.

Brosch a könyve végén függelékül két rövid kivonatot közöl a tízek tanácsának titkos aktáiból, de újat és meglepőt e kivonatok nem tartalmaznak. Hogy az orgyilkos tőre és a méregpohár mily fontos szerepet játszottak a velencei diplomáciában, azt már Lamansky Viktor (1884) és Mas Latrie gróf (1875 és 1895) alapos dolgozataiból tudjuk.

KROFF LAJOS.

1. *Deutsche Ortsnamen und Lehnwörter des ungarischen Sprachschatzes*. Gesammelt von Dr. Viktor Lumtzer und Dr. Johann Melich. Innsbruck. 1900. 8-r. X, 311 l. (Quellen und Forschungen zur Geschichte. Litteratur und Sprache Österreichs und seiner Kronländer, VI.) — 2. *Melyik nyelvjárásból valók a magyar nyelv régi német jövevényszavai?* Irta Melich János. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest. 1900. Franklin-társ. kny. 8-r. 50 l. A középfrank nyelvjáráás térképével. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből, XVII. köt. 4. sz.)

Az előttem fekvő könyv és az ezt részben kiegészítő füzet komoly törekvésnek és széleskörű vizsgálódásnak eredménye. Egyszersmind fényes bizonyosága annak, hogy a német philologia tanulmányozása nemcsak módszertani szempontból tanulságos ránk nézve, hanem a németséggel való évezredek érintkezésünk folytán a művelődéstörténet minden ágában közvetlenül gyümölcshöz is.

Mindkét munka olyan kérdésekkel foglalkozik, melyek politikai és kulturális történelmünkkel a legszorosabb összefüggésben vannak, és ép azért röviden össze akarom foglalni e helyen azon eredményeket, melyeket a nyelvi kutatás egyelőre megállapított és a melyek történeti kutatásunkra is termékenyítőleg és gondolatkeltően fognak hatni. Szó sincs róla, hogy ezek az eredmények egytől-egyig véglegesek és minden tekintetben szilárdak volnának, de bizonyos, hogy a történelmi kutatásnak sokban támaszpontul szolgálnak és bizonytalan kérdéseket dülőre vinni segítenek.

Az első sorban idézett könyvet Lumtzer Viktor és Melich János együtt írták, legnagyobb része azonban Melichtől származik. Lumzertől, ki tudományosságunk nagy kárára időközben fiatalon elhunyt, csak két fejezet való: egy *a helynevekről* (1—58. ll.) és egy *a kölcsönszavak szóközépi hangzójáról*.

Az első fejezetben Lumtzer a magyarországi német telepítések történetét ismerteti nagy vonásokban, a következő fejezetben pedig Teleki, Hradszky, Pesty, Csánki, Umlauf idevígó történet-földrajzi munkálatai alapján a magyar helynevek vizsgálatába merül. Vagy negyedfélszáz régi hely nevét öleli fel, mely helyeket etymologiai és történelmi szempontból fejtegetve, régi német telepítéseknek tart. Ezt a következtetését az említett helyneveknek német nyelvi származására alapítja, etymologiai bonczolgatással mutatván ki, hogy közülök 127 helynév *dorf*-fal, 80 *hau*-val, 40 *holz*-czal, 17 *au*-val, 15 *bach*-hal, 12 *hof*-fal, 7 *mark*-kal, 6 *stein*-nal, 5 *brunn*-nal, 5 *feld*-del, 8 *sass*-szal (= ülés, település, pl. Beregszász; ezek a

helynevek tehát nem állnak a *szász* (= *sasse* = *sachse*) szóval összefüggésben), 7 *lar*-ral, 3 *hart*-tal, 3 *wald*-dal, 2 *garten*-nel, 6 *berg*-gel van képezve. Ezek közül Pfaff kutatásai alapján (Deutsche Ortsnamen) a *-feld*, *-bach*, *-dorf*-féle összetételeket frank telepítvényeknek tartja, melyek a fejtegetett helyneveknek közel felét teszik; a *han*-val, *hart*-tal, *mark*-kal és *lar*-ral képzett helynevek pedig a szerző szerint közép-német származású összetételek, tehát közép-német telepítvények. Lumtzer kutatásának végső eredménye az, hogy a telepítési mozgalmakat, melyek Magyarország felé irányultak, egészben véve közép-németeknek, közelebből frankoknak kell tartanunk. Lumtzer fejtegetései alapos philologiai készületségről, de talán nem eléggé széles és biztos történeti körütekintésről tanuskodnak; a részletekben itt-ott bizonyosan korrigálandók és terjedelmesebb adat-anyaggal szélesebb alapra fektetendők. A fejtegetésekből levont eredmények nem állnak épen ellentétben eddigi történeti ismereteinkkel, és azt tartom, hogy a megkezdett irányban tovább folytatandó kutatás ki fogja azokat bővíteni és szilárdabb alapra fogja fektetni. Bizonyos, hogy ennek Lumtzer munkálatából kell kiindulni, és ez a fiatalon elhunyt tudós-
nak is maradandó érdemet biztosít.

A könyv legnagyobb részét a harmadik fejezet foglalja el: *Deutsche Lehnwörter der ungarischen Sprache*, melyet Melich először a Magyar Nyelvőr 24-ik kötetében közölt, itt pedig bővítésekkel és tüzetesebb fejtegetésekkel újra ad. Ez az összeállítás ritka szorgalom terméke és ezen a téren kétségtelenül alapvető munka. A keretet, úgy a hogy ebből az összeállításból megalakul, a további vizsgálódások aligha fogják eltolni, jöllehet a tartalmat nem egy tekintetben módosítani fogják. A német nyelvből kölcsönvett szóanyag nyomról-nyomra mutatja a német kultúra hatását népünk művelődésének fejlődésére: a keresztény terminológiában, a kereskedelemben, a társadalmi életben, a művészetben, tudományban, a természet ismeretében, az öltözködésben, az étkezésben, a közigazgatásban, s főleg a hadügyben, iparban, gazdaságban és bányászatban. Nem akarok ezen ismertetésemben részletekbe bocsátkozni, csak a fejezet címére volna egy megjegyzésem. A szerző ezen kölcsönvett szavakat *Lehnwörter*-nek mondja, pedig nem minden szó sorolható ezen fogalom alá, mely a már teljesen meghonosult szavakat jelöli; jó részök még *Fremdwort*, azaz olyan átvétel, melynek idegen voltát még igen jól érezzük. Ezeket egymástól lehetőleg el kellett volna választani, és talán azt is feltűnőbben lehetett volna megjelölni, melyik szó él csak a tájnyelvekben, melyik már a köznyelvben vagy épen az

irodalomban, mert így bizony a külföldi olvasó nem kap egészen helyes képet nyelvünk német jövevény- és kölcsön-szavairól.

A könyvet beható nyelvészeti fejtegetések zárják be, melyek német átvételeink hangtanát fejlődésében és változásai-ban ismertetik. Ezekből a vizsgálódásokból Melich nem von le határozott eredményeket, pedig meg lehetett volna kísérelnie német eredetű szavainknak az átvétel ideje és helye szerint való osztályozását. Igaz, hogy ezen osztályozásnak alapja az eddigi kutatások után meglehetősen bizonytalan és ingadozó lett volna, de úgy vélem, hogy a további vizsgálódásokat nem kis mértékben megkönnyítette volna.

Átvételeink egyik részére, régi német jövevény szavainkra nézve, végre is hajtja a szerző ezen osztályozást a második sorban idézett és az Akadémiában felolvasott értekezésében, mely mód-szer és alaposág tekintetében egyaránt kitűnő. Ebben Melich a német nyelvészeti irodalom kiváló ismeretével és a mi nyelvi kutatásainkban való teljes jártassággal, régi német jövevény szavaink eredetét vizsgálja. Beható és érdekes fejtegetéseinek eredménye az, hogy a magyar nyelv legrégebbi német jövevény szavai arról a területről¹⁾ valók, a mely területen ma és a múltban főleg közép-frank nyelvjárást beszélnek és beszéltek; a vele határos alsó-német (al-szász, al-frank) nyelvjárás szintén hagyott egy-egy nyomot nyelvünk német jövevény szavain. Ebből pedig ép úgy, mint Lumtzer fejtegetéseiből, egy másik történeti tény is önkéntelenül folyik, hogy t. i. Árpád-kori német telepítéseink java része ezen vidékről, a közép-frank nyelvterületről való. Erre már az erdélyi szász kutatók is tüzetesen rámutattak, a kik azonban más alapból, az ő élő nyelvükből és irodalmi emlékeikből indultak ki, míg Melich és Lumtzer következtetéseinek alapját egyedül régi német szavaink és helyneveink adják. A különböző alapokból kiinduló és eltérő utakon haladó vizsgálódások ilyenén találkozásának kétségtelenül komoly bizonyító ereje van, de azért természetesen jöhettek Németország más vidékeiről is többé-kevésbé jelentékeny számú telepések; ezek azonban fajrokonaiknak olyan túlnyomó hatása alatt állottak, hogy nyelvöknek a későbbben közösen használt nyelven alig maradt nyoma, vagy ha maradt, ez idővel annyira elmosódott, hogy még a hangtani kutatás nagyító üvegén keresztül sem észlelhető.

Annak a feltűnő körülménynek okát is igyekszik a szerző tisztázni, hogy a szomszédos osztrák-bajor dialektusból nincsenek régi átvételeink. Ennek magyarázata szerinte az, hogy a

¹⁾ Ennek nyelvjárási térképe, melyet *Scheiner András* készített, mellékelve van.

magyarság már a honfoglalás idejében sem érintkezett közvetlenül az osztrák-bajor nyelvterületekkel, hanem csak szláv közvetítéssel, s legrégebbi kulturájának német elemét nem az osztrák-bajoroknak, hanem a középf-frankoknak köszöni. Ez a kultúra pedig, mint egyáltalán az egész német hatás, a következő fogalomkörök szerint oszlik meg: hadászat és állami élet, kereskedelem, bányászat, gazdaság, ipar, állatok, fák, növények, étel-ital, ruha, betegség és orvoslás, nép- és helynevek.

Melich kutatásainak ezek a legfőbb eredményei, melyek mindenesetre érdekesek és értékesek, bár itt-ott még határozatlanok és a vizsgálódások szűk elhatárolása miatt néhol homályosak. A szerző ifjabb tudós nemzedékünknek tehetség és szorgalom tekintetében egyaránt egyik legjelesbike, és így méltán nagy érdeklődéssel nézünk azon alkalom elé, mikor ígéretéhez képest foglalkozni fog azzal a kérdéssel, »hogy az itt kifejtett nézet hogyan és miképp viszonylik a történelphez, az Árpádok alatti szlávokhoz, s általában miként alakult meg nyelvünk egy másik nagy köre: a szlávokból vett szavak.«

BLEYER JAKAB.

Deutsche Lieder auf den Winterkönig. Herausgegeben von Dr. Rudolf Wolkan. Prag, 1898. 8-r. XVIII, 412 l. (Bibliothek deutscher Schriftsteller aus Böhmen, VIII. köt.)

A XVII-ik század német történelmi népeinek közt kétségtelenül első helyet foglalnak el azok a költemények, melyek a harminczéves háborúra vonatkoznak. Ezek pedig a nagy világháború egyes hősei szerint, kiket vagy tehetségük vagy a véletlen állított az események élére, külön-külön csoportokra osztanak. Terjedelemben a legnagyobb és szenvedélyben a legfoktelerőbb az a csoport, mely pfalzi Frigyes, a híres »téli király« szereplésével foglalkozik.

Wolkan Rudolf könyve ennek a csoportnak, a *téli király*-ra vonatkozó német történelmi népekeknek bibliographiáját állítja össze. Ez az összeállítás természetesen nem teljes, a min nem is csodálkozhatik senki, a kinek csak némi fogalma van az e téren való kutatásnak rengeteg nehézségeiről és sokszor leküzdhetetlen akadályairól. Így is kétszáznál több ének hosszadalmas címét közli, hatvanháromnak pedig teljes lenyomatát adja hét fénynyomat kíséretében.

A kiadó sok évi gyűjtésének eredménye ez a kötet, mely ép úgy mint eddigi irodalmi működése,¹⁾ e kor irodalmában való

¹⁾ Egy értekezése közelebről is érdekel bennünket: *Zu den Tür-*

nagy jártasságára mutat. A könyv meg is érdemelte a fáradságot, mert nem egy tekintetben rendkívül érdekes és minket is közelebbről érintő. Közvetlenül értékesíthető történeti adatot ugyan keveset találunk ezen költeményekben, mert abban a korban az ujságirodalom már annyira kifejlett, hogy a költemények szerzői is rendszeren abból merítenek, sőt föltételezik, hogy a közönség, melynek énekelnek, szintén az ujságlapokból ismeri az események részleteit. De nem kicsinylendő jelentőségük művelődéstörténeti szempontból, mert az eseményeket a nagy közvélemény tükrében tüntetik fel, és vagy azt mutatják, hogy mikép magyarázgatta a nép a neki érthetetlen eseményeket, melyeket szenvedélyes érdeklődéssel kísért, vagy hogy a hatalmas politikai pártok miként terjesztették politikai nézeteiket ezen énekekkel a nép között, annak felfogásához és ízléséhez alkalmazkodó formában, hogy maguknak megnyerjék és céljaik elérésére eszközül felhasználhassák.

A *téli király* szerepléséhez fűződő történeti énekek lépésről-lépésre bizonyítják ezt, a mire különben a magyar vonatkozású történeti népelemek és ujságirodalom ismertetésénél már többször volt alkalmam rámutatni. A pfalzi választóról szóló költemények első, kisebbik része, ujjongó lelkesedéssel és nagy reményekkel üdvözi Frigyest Csehországban, mely mámoros örömben úszik és Sibillának meg Kapisztrán Jánosnak jóvendölését látja teljesezésbe menni:

Sibilla solchs zuvor gesagt,
Capistran es bekrefftigt hat,
Welchs nun erfüllet worden.
Friedrich der sollte König seyn
In Böhmen über grosz vnd klein
Vnd andern mehren orten.

És igen jellemző, hogy azon énekek, melyek Frigyes pártján zengenek, majdnem kivétel nélkül Csehországban keletkeztek és ott is nyomattak ki; míg azon költemények közül, melyek a téli királyt gyűlölködő gúny tárgyává teszik, csak kettő jelent meg Csehországban, a többi mind Csehországon kívül látott napvilágot, legnagyobbbrészt Bajorországban, Ausztriában és Hollandiában. Ezek az énekek pedig mennyiségre nézve jóval felülmulják a barátságos érzelműeket; számuk egyáltalán oly aránytalanul nagy, hogy az a *téli király*-nak sem jelentőségéből, sem kiválóságából, sem korára gyakorolt hatásából nem magyarázható. És ha még tekintetbe vesszük, hogy

kenntiedern des XVI. Jahrhunderts. (Festschrift zum VIII. allg. deutschen Neuphilologentage. Különlönyomatban is. Bécs, 1898.)

az utánnomás abban a korban mily roppant mértékben dívott, és hogy a könyvnyomtatók és könyvkereskedők, mint minden időben, akkor is nyereszkedni akartak kiadványaikon: világos és kétségtelen, hogy ez a feltűnően gazdag irodalom, melynek kiállítása nagyszámú metszetei miatt elég költséges lehetett, csak felülről jövő anyagi támogatással jöhetett létre, hogy a közvélemény a maga hatalmas és sokszor döntő befolyásával a császári párt intencióinak ily módon megnyeressék.

Ezekben az énekekben természetesen mirőlünk is sokszor van szó; és pedig azokban, melyeknek szerzői Frigyes pártján állottak, meleg barátsággal, ellenben azokban, melyek a császári párt érdekeit szolgálták, gúnyolódó hangon és ellenséges indulattal. A magyarság vezére a harminczéves háborút bevezető küzdelmekben Bethlen Gábor volt, ki az egykorú politikai irodalomnak legtöbbit ünnepeelt és legjobban gyűlölt alakjai közé tartozott.¹⁾ A Frigyes-párti énekek ilyenformán emlékeznek meg Magyarországról: »Vngerland auszerkoren«, Bethlen Gáborról pedig: »ausz Sibenbürgen frisch zu Pferd, Gabriel Bethlem, der Held werd«. De a császárpártiak már ilyen hangon beszélnek rólunk: »die Böhmer vнад Vnger seyen verruchte Leut«, — »die Vngern, dasz Gottlose Gsind.« Allegoriáikban a magyarokat gyáva nyulaknak, Bethlen Gábort bestianak nevezik és metszeteiken rókának tüntetik fel.

Olyan költemény nincs Wolkan könyvében közölve, és a mennyire a puszta címekből következtetni lehet, a könyvészeti összeállításban sincs említve, mely a magyarság pártállásával és Bethlen Gábor szereplésével behatóbban és részletesebben foglalkoznék. Ebből azonban korántsem következik, mintha ilyen énekek ezekből az évekből egyáltalán nem maradtak volna reánk. A különböző német gyűjteményekben már eddig is több látott újra napvilágot, és kutató utánjárással még nagy mennyiségben lehetne ilyeneket a német könyvtárakban feltalálni. Ezt nekünk kellene megtennünk, mert a német kutatók a rengeteg anyagból csak azt közlik, a mi őket közvetlenül érdekl. Pedig hogy érdemes volna, ezt Wolkan munkája is fényesen bizonyítja, melyet a magyar történetíró is, a ki ezzel a korrallal foglalkozik, sok tanulsággal forgathat.

BLEYER JAKAB.

¹⁾ Bővebben szölok erről »Magyar vonatkozású német újságlapok a M. Nemzeti Múzeum birtokában 1600—1711-ig« című értekezésemben. *Magyar Könyvszemle*, 1900. évf. 1. füz. 67—72. ll.

T Á R C Z A.

A PANNONHALMI FŐAPÁTOK FŐRENDISÉGE.

I.

A magyar közjog tanulmányozói és művelői általában azon meggyőződésben vannak, hogy a pannonhalmi főapátok Szent István királyunk idejétől fogva tagjai voltak a magyar főrendek osztályának. E meggyőződés kétségtelen oka az, hogy a pannonhalmi főapátok kiváltsásképen mindig »quasi episcopalis« jogokat gyakorolván, a főpapok (praelati) sorába tartoztak, a kik pedig folyton a főrendek közé számítottak. A pannonhalmi főapátok e rangjának természetes folyománya az, hogy az országgyűlésen minden időben megjelenhettek.

Az 1608-iki országgyűlés tudvalevőleg a magyar országgyűlést *felső* és *alsó* táblára osztotta, s amannak a főrendek és főpapok, emennek pedig a megyei közneemesség, a káptalanok, a nem kiváltságos apátságok stb. váltak tagjaivá. Az előzményként említett rang magyarázza meg azt, hogy ámbár az 1608-iki idevágó törvényczikkely nem említi is föl külön a pannonhalmi főapátokat, azért mégis a főrendek, illetőleg a felső tábla tagjai közé szokás őket sorolni.

Átlapozgattam a pannonhalmi főapátok főrendiségére vonatkozó történeti emlékeket s magam is arra a meggyőződésre jutottam, hogy a pannonhalmi főapátok 1608 óta az országgyűlésen a felső tábla tagjai, a mágnások és főpapok között szerepeltek. Ámde vannak épen benezés írók.¹⁾ a kik egy-két történeti adatra támaszkodva azt állítják, hogy a pannonhalmi főapátok nem 1608-tól fogva, hanem csak 1770 óta tartoznak a főrendek közé és szerepelnek a felső tábla tagjai között. Tehát az a kérdés:

¹⁾ *Czinár Mór*: Monasteriologia I. 120. 126. és 127. ll. — Utána indulnak: *Vasary Kolos* a Fehér Ipoly szerkesztette *Győr megye és város egyetemes leírása*, 599—601. ll. és *Halbik Cziprián* a benezés rend 1880-ik évi Névtárában: *Adatok Pannonhalmi multjához*, LXXV.

csakugyan olyan-e az az egy-két történeti adat, hogy arra támaszkodva ki lehetne mondani, a mit a megnevezett írók valóban kimondtak. Én — mint már említettem — az ellenkező meggyőződésben vagyok. E meggyőződésem bizonyítására szolgáló adataimat két csoportba foglalom: az elsőbe a XVII-ik századra vonatkozókat, a másodikba pedig a XVIII-ik századnak 1770-ig terjedő időszakába esőket. E sorokkal azonban nem czélom a fölvetett kérdést teljesen kimeríteni. Van rá okom. A pannonhalmi főapátok XVII-ik századi történetével dr. Molnár Szulpicz tanár foglalkozik; reá bízom tehát a kérdés XVII-ik századi részének megfejtését. Ebből folyólag azt a megjegyzést tehetné valaki, hogy ajánlatosabb lett volna e sorokkal is addig várni, míg a kérdés teljesen tisztázva nem lesz. Magam is így gondolkodtam; de egy nem régiben megjelent történeti munkának az az állítása, hogy az 1740—1773-ig terjedő időszakban »csak a pálosok és a jezsuiták vannak képviselve az országgyűlésen«,¹⁾ arra késztetett, hogy mentől előbb kimutassam, hogy a benzések is képviselve voltak a XVIII-ik században az országgyűlés felső tábláján, s nem is csak Mária Terézia idejében, hanem III. Károly és I. József uralkodása alatt is.

A pannonhalmi rendi levéltárban²⁾ megvannak a főapátnak szóló, 1707. 1714. 1722. 1728, 1741, 1757 és 1764-ben kiállított királyi meghívó-levelek (regales) az országgyűlésre. — Ennyi elég annak a bizonyítására, hogy a benzések is képviselve voltak a XVIII-ik században az országgyűlésen.

Hogy pedig a főapátoknak az országgyűlésen a főrendek között volt ülésük, erre nézve bizonyítsanak a következő adatok:

1. Az 1708-iki országgyűlésen felújult Karner Egyed pannonhalmi főapát és a pálosok generálisa között az 1608-iki országgyűlésen megkezdett azon versengés, hogy melyiküket illeti meg jogosabban a felső táblán a püspökök után való ülés (ius praecedentiae).³⁾ A primás 1709-ben úgy döntött, hogy ez országgyűlésen maradjon meg az ülés rendje úgy, mint volt *eddig*, vagyis a pálos generális üljön mindjárt a püspökök után.⁴⁾

2. Karner főapát utódja, Göncz Czelesztin, kinevezése után megjelenvén az 1709. 11-iki országgyűlésen. »in solita domo sessionis dominorum magnatum congregatorum exurgendo« beszél rendjének perbe fogott somogyi tizedei ügyében.⁵⁾

¹⁾ *Fináczy Ernő*: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában, I. 165. l.

²⁾ Fasc. 74. 23—29.

³⁾ U. o. fasc. 63. 3—4.

⁴⁾ U. o. fasc. 63. 13.

⁵⁾ U. o. fasc. 38. d. 4.

3. Göncz Czelesztin főapát jelen volt az 1712/15-iki országgyűlésen is, s ekkor is a főrendek közt találjuk.¹⁾

4. Sayghó Benedek részt vett az 1722/23-iki országgyűlésen. Erre elég azt fölemlítenem, hogy Sayghó neve a töle összeállított országgyűlési névlajstromban a főpapok között van.²⁾ Sayghó Benedek továbbá ezen az országgyűlésen újra föleleveníti — bár eredménytelenül — a *jus praecedentiae* kérdését.³⁾

5. A felsorolt adatokból következik, hogy az 1728, 1741, 1757 és 1764 évi királyi meghívók is a főapátnak a felső tablán való megjelenésére vonatkoznak; ezért fölöslegesnek tartom újabb bizonyítékok bemutatását.

Végezetül még csak azt említem meg, hogy Mária Terézia királynő 1770-ben Somogyi Dániel főapátnak és hivatalbeli törvényes utódainak a »reverendus« címét adományozta,⁴⁾ melylyel eddig hivatalosan csak a püspököket illették. E czímmel a pannonhalmi főapátok főrendisége csak fokozatilag emelkedett, mert ez időtől fogva ők következtek rangban a püspökök után.

A mondottak alapján kimondhatónak tartom azt, hogy a pannonhalmi főapátok a XVIII-ik század folyamán 1770 előtt is a főrendek között szerepeltek az országgyűléseken; sőt, mint egykét megérintett adatból látható, már most bizonyosnak vehetjük azt is, hogy a pannonhalmi főapátok országrendisége már a XVII-ik században is ugyanezen a fokon állott.

NÉMETH AMBRUS.

II.

A fenti cikkelyre, melyet a szerkesztő úr kinyomatás előtt rendelkezésemre bocsátott, a következő felvilágosítással szolgálhatok:

Tavaly megjelent munkám 165-ik lapján egy szóval sem állítottam, hogy a pannonhalmi főapát ne lett volna 1770 előtt tagja a magyar országgyűlésnek. Annyit mondottam, hogy »csak a pálosok és a jezsuiták vannak *képviselve* az országgyűlésen.«

Állításomat sem Czínár Mór, sem Vaszary Kolos, sem Halbik Cziprián műveire, hanem *egykorú* történeti kútfőre alapítottam, mely nem más, mint Bajtaynak, a tudós kegyes-rendi szerzetesnek és később erdélyi *püspöknek* kézirati munkája, e czímmel: »Antonii Bajtay, e Scholis Piis etc. Politico-Statistica Regni Hungariae, quam Serenissimo Haereditario Coronae Prin-

¹⁾ U. o. a fasc. 38. számos darabja.

²⁾ U. o. fasc. 79. 11.

³⁾ U. o.

⁴⁾ U. o. fasc. 79. 36.

cipi Archi-Duci Josepho, deinde Aug. Romanorum Imperatori et Hungariae Regi privatim tradidit. Ex primo Apographo Autographi pro Bibliotheca Illustrissimi Domini S. R. I. Comitis Ladislai Teleky de Szék etc. describi curavit Martinus Georgius Kovachlich Senquiciensis.« A kézirat a M. T. Akadémia kézirat-tárában található, »Tört. Quart. 89.« jelzés alatt.

E munka Bajtaynak közjogi és politikai előadásait foglalja magában, melyeket Mária Terézia első szülött fiának, József kir. hercegnek tartott. Már maga e fontos és kényes alkalom, mely az előadót minden szó mérlegelésére készíteté, biztosítéka lehet a közölt adatok hitelességének; de még inkább az a körülmény, hogy Bajtay még benne élt a régi magyar közjog eszmevilágában, és ezen előadásait az ötvenes évek vége felé tartotta. Figyelmet érdemel továbbá, hogy Bajtay egyházi férfiú, s mint ilyen a fenforgó kérdésben bizonyára teljesen tájékozott volt.

A szóban levő kéziratot mű III. könyvének 15. fejezetében Bajtay a magyarországi szerzetesrendekről szól; felsorolja a különböző rendeket, kiváltságaikat, jövedelmeiket stb. s ezután így folytatja: »*Horum (t. i. ordinum regularium) duo tantum ad Comitata vocantur, videlicet PP. Societatis Jesu* (kik t. i. az 1715 évi 73. t. cz. értelmében ülést és szavazatot kaptak, és két benschülött rendtaggal képviseltették magukat) *ac S. Pauli, horumque accedit Generalis ipse. Illi vero (t. i. a jezsuiták) duos mittunt, quos oportet esse Hungaros, Patria Genereque.*«

S hogy Bajtay tudatosan irt így, kitűnik ugyanazon kézirat munkájának egy másik helyéből, t. i. az V. könyv 3. fejezetéből, melynek czíme: *De Comitibus sive Diactis*. A kérdéses helyen felsorolja Bajtay, hogy kik kapnak királyi meghívó levelet: »*Litterae Regales mittuntur a Cancellaria Hungarica: 1mo ad omnes Praelatos infulatos et Magnates, 2° ad Tabulam Regiam, 3° ad Comitatus, 4° ad Civitates Liberas Regiasque, 5° ad Capitula, 6° ad Conventus, 7° ad Praepositum Generalem (helyesebben: Priorem Generalem)¹⁾ PP. Paulinorum, 8° ad Praepositum Provinciale PP. Societatis Jesu*« stb.

A művemben foglalt és egyenesen Bajtaytól merített állítás tehát egyáltalán nem zárja ki azt, a mit Németh Ambrus úr jónak látott bizonyítani. A pannonhalmi főapát, mint »praesul

¹⁾ A közönséges nyelvhasználat szerint *Praepositus Generalis*, vagy egyszerűen *Generalis*; de hivatalos czíme: *Prior Generalis*. Kitűnik ez az udv. kancelláriának azon irataiból, melyek a királyi meghívó levelekre vonatkoznak. (Orsz. Levéltár.) Az 1751 évi országgyűlés alkalmából így állapítják meg a czímzést: »*Reverendissimus Pater Matthaues Ittingar, ordinis S. Pauli primi Eremitae Prior Generalis, SS. Theologiae Doctor.*« Hogy a pannonhalmi főapát meghívója mindenütt szerepel, mondanom sem kell.

infulatus« szerepelt az országgyűlésen s illetőleg a főrendek közt; ellenben a pálosok generálisa és a jezsuiták provinciálisa (tehát se nem prépostja, se nem apátja) a *rendet* képviselték, s nem mint »praesules infulati« jelentek meg az országgyűlésen; hiszen a pálosok generálásának (1770-ig) és a jezsuita provinciálisnak még külső egyházi jelvényeik (pontificaliák) sem voltak.

Maga Bajtay is a III. könyv 3. fejezetében (De Clero) elég világosan megmondja, hogy »ad Comitia Regni vocantur per Litteras Regales viritim Archi-Episcopi et Episcopi, etiam titulares, tum *reliqui Antistites Infulati*, et ad Regis dextram sedent.«

Két különböző dologról van tehát szó. Egyrészt a püspökökről, prépostokról, apátokról, kik egyházi joghatóságuk és méltóságuk alapján hivattak meg; másrészt a szerzetes *rendekről*, melyek közül *képviseelve* csak kettő volt: a *pálosok rendje* és a *Jézus társaság*. Könyvem illető helyének összefüggése bárkit meggyőzhet róla, hogy ez esetben nem is volt szükséges a pannonhalmi főapát kiváltságos közjogi állásáról megemlékeznem. Tárnyam természeté szerint csakis magukról a tanító-*rendekről* kellett szólnom, és semmi egyébről.

Én tehát a most említett értelmezés szerint teljesen megbízom Bajtayban, a ki történettudós is volt, pap is volt, püspök is volt, három országgyűlést is átélt, és így bizonyára igen jól tudta, hogy a magyar clerus tagjai az 1741, 1751 és 1764 évi országgyűléseken minő jogczímen vettek részt. Fent említett kézirati művének tanulmányozását ebből az alkalomból is melegen ajánlhatom mindazoknak, kik a XVIII-ik századbéli magyar közjog és közigazgatás rendszerét, *úgy a mint élő gyakorlattá vált*, meg akarják ismerni. Világos és szép előadásáért még arra is érdemesnek tartanám e kis könyvet, hogy magyarra lefordítva kiadassék. Többet tanulunk belőle, mint sok vastag foliánsból.

FINÁCZY ERNŐ.

LEVÉLTÁR-TÖREDÉKEK.

Nemesnépi Diénes István aljárásbíró úr, Kapuvárról néhány birtokában levő oklevelet küldött be társulatunkhoz átvizsgálás végett. Ez oklevelek a *Szentbalázsi Szele* család levéltárának töredékei lehetnek, mely családdal a *Dienesfalviak* atyafiságos kapcsolatban állottak.¹⁾

A Szele családra vonatkozik a beküldött oklevelek leg-

¹⁾ V. ö. Hazai Okmt. V. 445. 1.

becsesebbike, egy eredetiben megőrzött hártára írott osztálylevél, melyet Rozgonyi György országbíró állított ki Budán, 1444 szept. 29-én. E szerint Szentbalázi Szele Balázs, kiskorú fia József nevében is, a ki Arachai Beko ¹⁾ fia István leányától Katalintól született, továbbá Arachai Péter fia Péter, Ákosházi Sárkány Benedek maga és felesége Zsuzsánna, Gebárti Fábían leánya nevében egy részről. — más részről pedig Szentersébeti Terjék Lőrincz, György és András testvérek, felhagyván a köztük folyó perrel, olyan osztályt tesznek, hogy az Aracha, más néven Eger falubeli keleti birtokrész a szűz Mária tiszteletére emelt egyház felől egy másik portióval, továbbá Gebárt és Neszele falvak a Zala folyón lévő kétkerekű malommal, melyek Gebárti Fábíané és Beko fia Istváné voltak, Zsuzsánna asszonynak, Józsefnek s általok Sárkány Benedeknek és Zele Balázsnak jussanak; a Nempti (Németi) darabka föld. házzal és a Zala folyón levő malomhelylyel, továbbá a kaszaházi kúria és sessió, melyeket Beko fia István és Gebárti Fábían, mint Neszele tartozékát a csatári monostortól hűbérben birtak s közösen műveltek, és a melyek a nevezett monostorhoz tartozván, szét nem oszthatók, úgyszintén Tütös, Sövényfalu, máskép Lovászi (Swenfalw alio nomine Loazy) faluk, Kutas faluban (Kwthws) hat telek »in circuitu ecclesie sancti Martini«, és a Mathyaz nevű darab szántó, kaszáló és bozótos, a Terjék testvéreknek jussanak osztályrészül.

Az atyafisággal osztozkodó Ákosházi (és Buzaszigeti) Sárkány Benedek, Zala vármegye egyik legrégebbi familiájának szülötte. Csánki a XV-ik századból egész sereg falut sorol fel a család birtokául.²⁾ A XVI-ik században mintha hanyatlanék vagyonságban. Ferencz fiai, István és Imre, s ezek gyermekei, és pedig Istváné: Ferencz, Ambrus, Vincze, Anna, Dóra, — Imréé: János és Katalin, mindazon portiókat, melyeket Györök (Geurek), Valus, Vindornya, Szöllös, a két Csáford, Lengyel, Ákosháza és Ebergény falukban birtak, 14 magyar frtért elzalogosítják Mezőlaki Ferencz kapornaki apátnak. (Hiteles káptalani kiadvány 1741-ből.)

Még egy XVI-ik századi oklevél vonatkozik a Sárkány családra. Ugyanis Ákosházi Sárkány János, Gibárti máskép Mileinczi Miklós-deák és Mihályfalvi Orbán kérésére, Zala vármegye alispánja és szolgabírái 1549 jan. 11-én felszólítják Mihályfalvi máskép Szili Jánost, Issebori János-deák özvegyét Ilonát és leányát Sárát, valamint Deli Tamást és feleségét Zsófiát, Kondakori Mihályt és feleségét Borbálát, a nevezett Issebori János-

¹⁾ Egy 1375 jan. 2-iki oklevélben *Bekou*-nak iratik. Hazai Okmt. III. 195. l.

²⁾ Magyarország. tört. földr. III. 180. l.

deák leányait, hogy két issebori zálogos telküket és elhurczolt jobbágyaikat adják vissza s a jobbágyoknak okozott 25 frt kárt térítsék meg. (Eredeti.)

Issebori (később rendszerint: Issabori) Sára, a ki az imént ismertetett oklevélben még hajadonul említették, egy 1563-iki oklevélben már kétszeres özvegy és harmadik férjének felesége. Szili János, majd Tüske máskép Zalai Demeter özvegyül hagyták, s 1563 febr. 12-én mint Bogáthi Györgyné szólíttatja fel Zala vármegye által, testvérének Zsófiának Issabori Deli Tamástól született fiával Péterrel egyetemben, Sitkei Mihály tőrjei prépostot a nagy-giróti részbirtok visszaadására, melyet atyja Issabori János-deák Lengyel Mihálynak zálogba vetett, és a mely azután a prépost kezére jutott. A prépost több versen tartott tárgyalások alkalmával okiratokkal igazolta, hogy a követelt jószágot nem zálogul, hanem örök jogon bírja. (Eredeti.) Egyúttal viszont vádat emelt zaklatói ellen. s 1564 máj. 4-én ugyancsak Zala vármegye által törvénybe idéztette őket. (Eredeti.)

Issabori Zsófia férje Deli Tamás családja nem tartozik a dunántúli birtokos nemes családok közé. Horvát eredetű. afféle katona familia volt, mely kardjával szerzett magának asszonyfeleséget s azzal vagyont. Deli Gáspár németujvári várnagy volt, bele házasodott a vagyonos Kaczorlaki Kaczor családba, elvévén Kaczor András leányát Dórát, kitől 1549-ben már fia is született, János. Ebben az évben, aug. 16-án, I. Ferdinánd királytól parancsot eszközölt ki a zalavári konventhez, melynek alapján a konvent öt. fiát és atyjafiát Deli Pétert. az apósa testvére, Mihály által zálogba vetett Mántha vagy Mátéháza, Szerdahely, Szerdahelyszigete, Berzencze, Dusnok, Peleskefő, Kis-Gerbő, Gelsesziget máskép Vízállósziget, Kaczorlak, Haholt, Desicz és Guthorfölde Zala vármegyei falukbéli birtokrészekbe aug. 26-án ellenmondás nélkül beiktatta.

Deli Tamásnak és Péternek vérszerint való osztályos atyjafia volt a Szigetvár 1566-iki ostromában hősi halált halt Deli Vid, kinek a költő Zrínyi oly szép emléket emelt az *Obsidio Szigetiana*-ban.

A Diénes István úrtól beküldött iratok közt reá vonatkozólag is találunk egy adatot, bár csak mult századi egyszerű másolatban. Becsét növeli azonban, hogy magyarul van írva. A Szigetváron 1564 márcz. 29-én keltezett pár sornyi okirat szerint Deli Vid »hadnagy« a Zágráb megyei Zellában, Rakitoveczben és Borichoreczben lévő portióit, valamint ratkavölgyi részbirtokát évi 25 frtéért bérbe adja Isseborban lakozó atyjafiainak. Deli Tamásnak és Péternek. Vid hadnagy nem ért rá gazdálkodni. Nehéz felhők tornyosultak a Dunántúl felé, Szigetvárra

tetes és nemes szepesi kamara credentialissát, mind az kettőt megolvastván, viszont mind az két tekéntetes és nemes kamarát ő Nagysága nagy böcsülettel általam köszöntette, kívánván Istentől minden testi és lelki jókat megadatni. Enekeutánna az tekéntetes és nemes pozsonyi kamara levelére és az én propositiómra resolválta magát ő Nagysága ekképpen:

1-mo. Nem látom szükségesnek lenni, hogy sok szóval declaráljam, mert mind az nemes pozsonyi, mind pediglen szepesi kamarák jól tudják, minémű kétséges legyen hazánkban való megmaradásunk; csak az egy élő Isten tudja, ha megmaradhatunk-e, avagy sem; s ha ki köll országunkból bontakoznunk, jószágunknak semmi hasznát nem vehetjük, hanem csak kész pénzzel köll élnünk és éppen csak ahoz köll nyulnunk. Azért ítélje meg akárki, ha az mostani veszedelmes időben az kész pénzünket kiadhatjuk-e kezünküből?

2-do. Nem hogy az harminczadoknak vehetnénk hasznát, de úgy fordulhat, hogy még a magunk jószágainak is semmi hasznát nem vehetjük.

3-tio. Magunknak is mindenütt az várainkban feles praesidiumot köll tartanunk; mivel pedig az mostani háborúságos időben az jószáginkból nem sok jüvedelem proveniál, kész pénzzel köll azoknak is fizetnünk, kikre esztendőnként nagy summát köll erogálnunk.

4-to. Az gabona végett cathgorice resolválta magát ő Nagysága, hogy semmit sem adhat, mert nincsen; az váraiban a ki vagyon, azzal az praesidiariusoknak köll élniök, maga szükségére is ő Nagysága pénzen veszen.

5-to. Midőn az regéczi erdőből való fiatal fákat Tokajhoz ő Nagyságától kértem volna, ő Nagysága ilyen kérdést tett: Mit akar az nemes kamara építtetni Tokajnál? Arra én azt feleltem: Én nem tudom kegyelmes asszonyom! Arra azt mondá ő Nagysága: Tudom én, ha kegyelmed nem tudja, mert malmot akar építtetni; vagyon hírünkkel. Azért mivel az minekünk nagy kárunkra és praesidiarumunkra lenne, abban nem kedveskedhetünk az nemes kamarának; hanem a miben illik s lehetséges töllünk, nagy örömet kedveskedni készek leszünk.

Ez az méltóságos fejedelemasszonynak ő Nagyságának az tekéntetes és nemes pozsonyi kamara levelére és az tekéntetes és nemes szepesi kamara credentialissa mellett proponált postulatummokra való resolútiója.«

A jelentéshez még a következő utóirat fűződik:

»Akarám ezt is az tekéntetes és nemes kamarának értésére adnom, hogy midőn az méltóságos fejedelemasszony ő Nagysá-

gánál elvégezvén dolgaimat, kijöttem volna, az méltóságos fejedelem ő Nagysága¹⁾ maga házában lévén. ő Nagyságával sokat beszélgettem. Az szóbeszéd közben mondá ő Nagysága: Ugy hallom, Fodor uram, hogy palatinus uram ő Nagysága az generálisságot resignálni akarja; azt is értettem, hogy Csáky István uram sollicitálja; nékem Fodor uram, mért nem parancsolnak? úgy áldjon meg Isten, ha szánám költségemet s véreimet is kiontani hazámért. Ha az édes atyám levágatta magát hazájúért, én sem vagyok drágább ő Nagyságánál; nem szánám valamim vagyton, csak parancsolnának; de minthogy senki nekem nem parancsol, mint a jó paripa, *csak kéztől várok*. — A mint eszembe vöttem az ő Nagysága beszédébül, ha az generálisságot ő Nagyságának adnák, fölvenné; azért az én vékony opinióm szerint, ha úgy lenne az dolog, az mostani veszedelmes üdöre nézve sok jót várhatna az ember abbúl. Joannes Fodor m. p.«²⁾

Közöltük e magában véve is érdekes és az erélyes Báthory Zsófiára nézve jellemző adalékot. Nagy sajnálatunkra a kezünk ügyében levő kamarai iratok a dolog előzményeiről vagy további folyamáról semmi felvilágosítást sem nyújtanak. Talán majd a bécsi udvari kamarai levéltár aktáiból fogja valaki e *megtagadott kölcsön* történetét kideríteni.

L. G.

FOLYÓIRATOK.

— BUDAPESTI SZEMLE. A m. tud. Akadémia megbízásából szerkeszti *Gyulai Pál*. 1900. január-junius. 277—282. szám. — A januári (277) számban »*Gróf Leiningen Károly*« cím alatt *Marczali Henrik* értekezik a vértanu tábornok leveleiről, naplójáról s egyéb iratairól, bevezetésül e becses emlékek — időközben már közrebocsátott — kiadásához. Az iratok ismertetése után³⁾ azt a kérdést fejtegeti, hogy miben gyarapítja az új anyag történeti tudásunkat? Hogy pedig Leiningen irodalmi hagyatékát kellően méltányolhassuk, vele magával, egyéniségével is foglalkozik, családja, származása, élete körülményeit vizsgálja s mint embert és katonát jellemzi. Értékét mint írónak — midőn azt mondja, hogy »tiszán irodalmi szempontból nézve, a szabadságharcz irodalmában nincs párja« — talán kissé túlbecsüli.⁴⁾ *Bayer József*

¹⁾ I. Rákóczy Ferencz.

²⁾ A jelentés eredetije az Országos Levéltárban: A szepesi kamara levelei a pozsonyi kamarához, 1663—1664. 7. cs.

³⁾ V. ö. a *Századok* ez évi január-havi füzetében (79—80. ll.) közlöttéket.

⁴⁾ *Gróf Leiningen-Westerburg Károly levelei és naplója* díszes kiadása most, október 6-án jelent meg a könyvpiacson *Marczali Henrik*

ugyanazon számban kezdi meg s a következő kettőben (278. 279) folytatja és fejezi be »*A nemzeti játékszín mint közügy*« című akadémiai felolvasásának közlését. melyről annak idején már megemlékeztünk.¹⁾ Hajnik Imrének »*A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyes-házi királyok alatt*« című munkájáról L. B. ír nem épen igazságos bírálatot, midőn ott keres apró tévedéseket vagy hibákat benne. a hol a munka főérdemét kellett volna meglátnia. *Bleuer Samu* Fayer Lászlónak a magyar bűnvádi perrendtartásról szóló kézikönyve megjelenése alkalmából »*Büntetőjog és történelem*« cím alatt a jogelvéknek a történelemmel való kapcsolatára hívja fel a figyelmet s kimutatja. hogy ezt a kapcsolatot Szalay László találta meg, a ki jogászméivel írta meg a magyar nemzet történetét. A cikkíró nézete szerint mai történetíróink egyike sem jár közel Szalayhoz a magyar jogi intézmények keletkezésének ismeretében; sőt a mai történetírók csodálatos nemtörődést tanusítanak. ha a magyar jognak. alkotmányának egy-egy kérdése vetődik adataik körébe. — A februári (278) számban *Katona Lajos* az ismeretes »*Gesta Romanorum*« című példagyűjtemény eredetét, kéziratait, fordításait, nyomtatott kiadásait stb. tárgyalja összehasonlítólólag. Ugyancsak a februári s folytatólag a márcziusi és áprilisi (279, 280) számok hozzák *Szmrecsányi Miklós* tanulmányát, a ki »*Szent Orsolya legendája a történetben és művészetben*« címmel Dionotus cornwalli király leányának Orsolyának s vele együtt a hunnok kardcsapásai alatt Kölnben elvészett 11.000 szűznek legendájáról értekeznek. — Az áprilisi (280) számban »*Deák két levele s a szláv kérdés 1842—43-ban*« cím alatt *Ferenczi Zoltán* Deák Ferencznek báró Wesselényi Miklós-hoz írt két levelét közli és commentálja (a b. Wesselényi-levéltár adatai nyomán), melyek egyike 1841. márcz. 25-én. másika 1843. febr. 12-én kelt. A levelek tárgya az akkoriban megindult szláv mozgalom, mely messzeható célzatainál fogva a haza legjobbjainak s így Wesselényinek figyelmét is magára vonta, ki a kérdésben Deák véleményét kérte s vele ez ügyben több levelet váltott. *Madarász Flóris* dolgozata »*Verseghy és a nyelvújítás*« címmel, a zirczi apátsági könyvtárban őrzött levelezésekből merített adatok alapján Verseghy életének utolsó szakát rajzolja. mely a nyelvújítás idejére esik, mikor Verseghy főleg nyelvünk bővítése érdekében fejtette ki munkásságát. *Badits Ferencz* mutatóba

bevezetésével és fordításában. Kívánatosnak tartottuk volna, hogy Leiningen iratai az eredeti (német) nyelven, vagy legalább azon is, lássanak napvilágot, nem csupán — olykor félreértésekre is könnyen okot és alkalmat szolgáltató — fordításban. A kiadvány ezzel mindenesetre vesztett az ő kútfői becéséből.

¹⁾ *Századok*, 1899. 848. 1

»Bajza összegyűjtött munkái« legközelebb megjelenő kiadásának bevezetéséből, *Bajza életrajzából* közöl egy fejezetet. Az *Értesítő* rovatban Illés Józsefnek »*Az Anjoukori társadalom és az adózás*« című könyvéről olvasunk ismertetést. — A májusi (281) szám Madarász Flóris befejező közleményét adja Verseghyről. — A júniusi (282) számban »*A francia zsidók egyenjogúsítása*« cz. cikkelyben Márki Sándor ismerteti Kahn Léonnak »*Les juifs de Paris pendant la révolution*« című munkáját, melyből több érdekes adatot közöl a párisi zsidóságnak a forradalom előtti állapotára vonatkozóan, egész addig, míg a nemzetgyűlés 1791-ben szept. 28-án teljes polgári jogot adott a zsidóknak.

— ERDÉLYI MUZEUM. XVII. köt. IV. V. VI. füzet. — A negyedik füzet első cikkében *Török István* azon alkalomból, hogy Szilágyi Sándor születése helyének emléktáblával való megjelölésére előkészületek folynak Kolozsváron, id. *Szilágyi Ferencz* emlékét újítja föl. *Tóth Ernő* folytatja (s a következő két füzetben be is fejezi) I. és II. Apafi Mihály naplója közlését. *Vass Miklós* (itt, valamint a következő füzetekben) az erdélyi fejedelmi királyi könyvek székely okleveleinek lajstromát adja folytatólag. Az *Irodalmi szemle* rovata alatt *Gombos Albin* Erdőújhelyi Menyhértnek »*A kalocsai érsekség a renaissance korban*« című munkáját ismerteti. — Az ötödik füzetben *Márki Sándor* tagtársunk a magyar kereszténység szelleméről elmélkedik. *Török István* az előbbi füzetben megjelent cikkéhez »*Még egyszer id. Szilágyi Ferenczről*« cím alatt közöl újabb adalékokat. Ezután következik *Téglás Gábor* dolgozata, mely *Dácia keleti határvonaláról s annak védelmi rendszeréről* szól s a melynek befejezését a következő füzetben találjuk. Az *Irodalmi szemle* Hegedüs Istvánnak »*Apáczai Cseri János pedagógiai munkái*« című kiadványáról és *Endrődi Sándornak* »*Századunk magyar irodalma képekben*« című könyvéről hoz ismertetéseket. A *Különfélék* rovatában *Békésy Károly*, *Márki Sándor* és *Szádeczky Lajos* jelentését olvassuk a *kolozsvári Bethlen-bástyáról*, melynek műemléki értékére nézve adnak véleményt Kolozsvár város tanácsának. — A hatodik füzetben *Wertner Mór* kezdi meg egy nagyobb tanulmány közlését »*Az erdélyi németek bevándorlása és a szebeni prépostság a XIV. század végeig*« czimmal. Az irodalmi rovat alatt *Krenner Miklós* a *Margalits-féle Horvát történelmi Repertorium* első kötetét méltatja. A *Különfélék* közt *Török István* a fentebb érintett cikkei kapcsán *Szilágyi Sándor születése helyét* határozza meg. Továbbá néhány rövid könyvismertetés, a *Bethlen Gábornak Nagy-Enyeden állítandó szoborra* vonatkozó felhívás és a folyóiratok szemléje egészítik ki a füzetet.

— IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK. (A m. tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának kiadványa.) Szerkeszti *Szilády Aron*, a bizottság elnöke. Tizedik évf. 1900. 1. 2. füzet. — Az első és befejezőleg a második füzet »*Fessler hatása Kisfaludy Károlyra*« czimmal *Viszota Gyula* összehasonlító ismertetését hozza Kisfaludy történeti drámáinak azon helyeiről, melyeknél a költő Fessler történeti műveit használta forrásul. *Zlinszky Aladár*, szintén mind a két füzetben, *Arany balladaforrásairól* értekezik. A következő cikkelyben »*Német siralmas énekek gróf Zrinyi Miklós halálára 1664-ből*« czim alatt *Bleyer Jakab* két egykorú (1664) alkalmi versgyűjtemény német nyelvű darabjait ismerteti. Az *Adattár* rovatában *Ferenczi Zoltán* színészet-történeti adatokat közöl a b. Wesselényi család levéltárából, melyek a b. Wesselényi-féle szintársulat életére (1797—1809) vetnek világosságot. *Décsi Lajos* a következő cikkben *Nadányi János történetéről* életéhez közöl adatokat a Teleki-levéltárból, melyek egyszersmind az akkori ifjúsági életet, a deákok erkölcsének zabolátlanságát, műveltségi fokát stb. illusztrálják. *Récsey Viktor* cikke: *Kalászat a pannonhalmi kéziratárból*, leveleket tartalmaz Kulcsár Istvántól, Fáy Andrásról és özv. Kazinczy Ferenczétől. *Illéssy János* közleménye: *Adatok Szalkay Antal élete történetéhez*, kiegészítésül szolgál közlőnek a folyóirat 1898 évi folyamában megjelent nagyobb tanulmányához s főleg genealogiai szempontból becses, kimutatván, hogy a Szalkayak törzsfészekeül Győr vármegye tekintendő, nem pedig Bereg vagy Szatmár, mint eddig a »Tiszaszalkai« praedicatumból tévesen következtették. *Benkó Imre* Szilassy József koronaőrnek a nagykőrösi ev. ref. főgymnasium könyvtárában őrzött kéziratgyűjteményéből egy *pasquillust* közöl az 1825-iki országgyűlés vezérembereiről, a melyet már többet is ismerünk. *Lugossy József levele Révész Imréhez* 1850-ből, melyet *Révész Kálmán* tesz közzé, érdekes azon adalékával, mely az Új Magyar Múzeum alapítására vonatkozik. — A második füzetben *Ferenczi Zoltán* és *Récsey Viktor* befejezik fentebb említett közleményeiket, *Illéssy János* pedig azon adatok közlését kezdi meg, melyeket *Balassa Bálintról* újabban főleg az Országos Levéltár különböző gyűjteményeiből szedett össze. Megemlítjük még *Katona Lajos* dolgozatát, melyben összehasonlítólág Temesvári Pelbárt *Stellariuma* és a *Scala coeli* találkozó helyeit jelöli ki; továbbá Kisfaludy Sándor, Döbrentei és Kazinczy levelezését Pápay Sámuellel, melyet *Latkóczy Mihály*, s végül Obernyik levelét Kölcsey haláláról és Kazinczy levelét György Józsefhez, melyeket *Zsák J. Adolf* és *György Lajos* tesznek közzé.

— MAGYAR GAZDASÁGTÖRTÉNELMI SZEMLE. Kiadja az orsz. m. gazdasági egyesület. VII. évf. 1. 2. 3. füzet. Szerkesztik *Paikert*

Alajos és Tagányi Károly. — 4. 5. 6. 7. füzet. Szerkeszti *Tagányi Károly.* Az egyesület részéről a szerkesztésre felügyel *Szilassy Zoltán.* — Az első füzetben *Illéssy János* levéltári adatok alapján értekezik a *kincstár hegyallyai szőlőgazdálkodásáról a XVII-ik század második felében.* a mikor, mint pl. miudjárt a Wesselényi-féle összeesküvés kipattanása után, a tudvalevő tömeges confiscatiókból temérdek birtok, a Hegyallyán egész szőlőterületek jutottak a kamara kezelése alá s tették szükségessé a szőlőművelésre és szüretelésre vonatkozó részletes utasítások kiadását a szőlő-felügyelők és szüreti tisztek számára. Illéssy több ilyen utasítást ismertet a 70-es évekből, s ezeken kívül egy igen tanulságos terjedelmes jelentést 1680-ból, melyben a szepesi kamara gondviselése alá tartozó királyi javak praefectura, Draheim Lipót Vilmos, a hegyallyai szőlők állapotát írja le, megjelöli romlásuk okait s a teendők iránt tesz javaslatot a kamarának. — A második füzet »*Szeged mezőgazdasági története*« czim alatt *Reizner Jánostól* Szeged monographiája harmadik kötetéből közöl mutatványul két fejezetet: egyik a földművelésről és állattenyésztésről, másik a szőlőművelésről és gyümölcsészetről szól. — A következő füzetekben (3—7) *Takáts Sándor* nagyobb terjedelmű dolgozata olvasható, melynek tárgya: *a dunai hajózás a XVI. és XVII. században.* A szerző. kinek már nem egy becses tanulmányt köszönhet gazdaságtörténelmünk, ezen munkájához is a közös pénzügyi levéltár gazdag forrásaiból meríté merőben új adatait. Érdekesnél érdekeseb cikkekelyekben tárja fel előttünk a dunai hajózás és hajós kereskedés történetét, kezdve a folyam-szabályozási első kísérletekkel s végezve a személyszállító hajókról szóló fejezettel. Az egész dolgozat, különösen a bécsi fő hajózási hivatal s a *Lärnpecheramt* működésére, az áruvizsgálatra, a gabna, liszt, bor és a drága ausztriai főtt só szállítására vonatkozó részei mind csak újabb tanulságul szolgálnak arra nézve, hogy mi volt minden időben Bécsnek Magyarország jogait és gazdasági érdekeit eltipró politikája. — Az *Adatok és Vegyesek* rovatát Pór Antal, Takáts Sándor, Borovszky Samu, Sörös Pongrácz, Kropf Lajos és mások, régi gazdasági életünk legkülönbözőbb ágaira vonatkozó kisebb-nagyobb közleményeikkel teszik változatosabbá. Ezenkívül a 4-ik és 5-ik füzetben *Zichy Jenő gróf harmadik ázsiai utazása* első kötetéről (Jankó János: A magyar halászat eredete), *Szeged történetéről* (Reizner János) és dr. Illés Józsefnek (nem Jánosnak) *Anjoukori társadalom és adózás* című munkájáról *Acsády Ignác* közöl ismertető cikkeket.

— MAGYAR KÖNYVSZEMLE. VIII. köt. április-junius. 2. füzet. — *Varju Elemér* e füzetben is folytatja a *Gyulafejevári Batthyány-könyvtár* ismertetését. *Bleyer Jakab* szintén folytatólag ismerteti

a Magyar Nemzeti Múzeum birtokában levő magyar vonatkozású német újságlapokat 1600—1711-ig. A következő cikkelyben Krausz Sámuel értekezik a régi budai könyvtár eddig ismeretlen codexéről, melyre Fabriciusnak egy 1719-ben Hamburgban megjelent latin nyelvű munkájában (Cod. Apocryph. Novi Testamenti) talált utalást. Az állítólag Mátyás könyvtárából származó, de elveszett codex Jézusnak a jeruzsálemi irástudókkal a templomban folytatott vitájáról szólott s héberből fordítottatott görögre. A Magyar Könyvesház rovata alatt Ferenczi Zoltán az Erdélyi Múzeum könyvtárában őrzött erdélyi országgyűlési törvényczikkek kiadásait közli adalékul a Régi Magyar Könyvtárhoz. A szakirodalom köréből egyebek közt gróf Apponyi Sándor nagybecsű könyvtára katalogusának első kötete¹⁾ ismertetését találjuk a füzetben.

— NAGY IVÁN. Családtörténeti értesítő. Szerkesztik és kiadják Komáromy András és Pettkó Béla. II. évf. 1—2. 3. 4—5. 6—7. füzet. — Az új évfolyam előttünk fekvő füzeteiben a Királyi Könyvekből kijegyzett czímerleírások (Pettkó Béla) és az 1754—55-ik évi országos nemesi összeírás (Illéssy János) közlése szakadatlanul folyik. — Nagyobb családtörténeti dolgozatot az 1—2. füzetben Benkó Imre közöl. ki a XVII-ik század közepe óta Nagy-Körösön székelő Beretvási család historiáját s mintegy harmadfélszáz esztendőre kiterjedőleg csaknem teljes nemzedékrendjét adja. — Illéssy János a 3. füzetben a nagyfalusi Arany család eredetéről és nemességéről értekezik, ismerteti két ízben is (1778 és 1815) sikertelenül folytatott nemességvitató perét, melynek adataiból azt is megállapítja, hogy a család nem a Bihar vármegyei Nagyfaluból való, hanem a Kraszna vármegyei Nagyfaluban volt lakos, mikor I. Rákóczy György 1634-ben Arany Jánosnak és Ferencznek czímeres nemeslevelet adományozott. — A 4—5. füzetben Komáromy András a marótegyházi Maróthyak leveles ládájából közöl némely érdekes feljegyzéseket a Bilkey és Lipcsey család eredetéről, elágazásáról s más familiákkal való összeköttetéseiről, mely feljegyzések a XVII-ik század második felében valamely halotti beszédet tartó predikátor számára készültek. — A 6—7. füzetben ugyancsak Komáromy a nagykeri Vályi család nemességére vonatkozólag egy 1730-ból származó emlékiratot ismertet. — Az érintett közleményeken kívül a Magyarország családai állandó rovata alatt a toicsvai Korányi, mezőmadarasi Szalay, Lehner, Szathmáry, szajoli Fejér,

¹⁾ Hungarica. Magyar vonatkozású külföldi nyomtatványok. Gyűjtötte és leírta gróf Apponyi Sándor. I. köt. XV. és XVI. század. Budapest, 1900.

nemeskéri Kéry, Fatavich, várnai Porák, Kovássy, Kutassy, milleji Salamon, Benedicty, Paiss, lomniczai Kissevich-Horváth, nagyidai Berseny, Laczka, nemeskuthi Rexa, csikszentmihályi Sándor, Koczor és nagyenyedi Egry nemes családok genealogiai történetét találjuk. Az 1—2. füzet még a dobozi és kis-szántói *Dobozy család* történetéhez, a 6—7. pedig a *Szluha család* leszármazásához közöl adatokat. — A vármegyék levéltáraiban őrzött czímeres nemeslevelek során Turchányi Tihamér (1—2. f.) a *zolyomi*, Angyal Pál (u. o.) a *baranyai*, Orosz Ernő (4—5. f.) a *hevesi*, Szentimrey Tamás (6—7. f.) a *beregi* levéltár armális-jegyzékét bocsátja közre. — Megemlítjük az utolsó füzetből Komáromynak »*Egy okmányhamisttó a XVIII-ik században*« című közleményét, melyben bizonyos Szalay János nevű, Vas vármegyei származású nemes ember esetét beszéli el, ki a mult század 60-as éveiben Magyarországot, Erdélyt beköborolva, főleg nemeslevelek hamisításával foglalkozott, mígnem egyszer rajta vesztvén, Borsod vármegye tömlöczébe került büneért.

— PROTESTÁNS SZEMLE. XII. évf. 4. 5. 6. füzet. — A negyedik füzet első főcikkelyében *Szóts Farkas* a történelem tanúsága mellett azokról a hatásokról értekezik, melyeket az evangelium gyakorol a nemzetekre. A füzet tárczájában V. S. Gusztáv Adolf svéd király katolikus hitre tért leányának jellemzését adja »*Egy nagy convertita a történelem világánál*« czímmel, Bildt báró »*Christine de Suède et le cardinal Azzolino. Lettres inédites 1666—1668*« című kiadványa alapján. Az irodalmi rovat Bodnár Zsigmondnak »*A népfajok sorsa és más kérdések*« cím alatt megjelent művével és ismeretes (idealismus-realismus) elméletével foglalkozik. — Az ötödik füzetben *Barla Jenő* XVII-ik századi irott énekgyűjteményt: a *kálmáncsai*, *nagydobszai* és *csurgói* codexeket ismerteti. *Havrán Dániel* egy ismeretlen XVI-ik századi protestáns egyházi rendtartást közöl a Magyar Nemzeti Muzem kéziratárában másolatban fenmaradt protestáns egyházi törvénykönyvből. Mi is sajnáljuk a közlővel, hogy nincs folyóirat vagy vállalat, melynek egyedüli feladata lenne az ilyen adatok közrebocsátása; de azt hisszük, hogy addig is, míg ily organum létre jöhet, úgy lehetne a bajon segíteni, ha a *Protestáns Szemle* minden füzetében legalább egy ívet egyháztörténeti emlékek kiadására szentelne; a folyóirat változatosság dolgában is csak nyerne ez által. — A hatodik füzetben *Morvay Ferencz* folytatja »*Baranyai egyházi élet a XVIII-ik században*« cím alatt három hónap-pal ezelőtt megkezdett érdekes közleményeit.

— UJ MAGYAR SZEMLE. Politikai, társadalmi, irodalmi és művészeti folyóirat. Szerkesztik *Blaskovich Sándor* és *Ambrus Zoltán*. 1900. január-junius. I—VI. — A magyar műveltségnek

új időszaki organuma, mely ez év elejével indult meg, havonként megjelenő 11 íves füzetekben. Az új folyóirat a közdolgokkal, a társadalom, a tudományosság, az irodalom és a művészetek nagy kérdéseivel oly formában kíván foglalkozni, hogy ne csak a szakembereket, hanem az egész művelt magyar olvasó közönséget érdekelje. A szerkesztők a nemzeti eszmét akarják szolgálni, de nem úgy, hogy az idegen vívmányokat meg ne lássák; egyszóval a haladás terjesztői lesznek magyar nyelven. — Az előttünk fekvő füzetek nem szűkölködnek történeti tárgyú és érdekű közlemények nélkül. Így mindjárt a februári (II) számban *Riedl Frigyes* tesz közzé (Könyi Manó szívességéből) néhány érdekes darabot *Vörösmarty Mihály levelezéséből*. A közölt levelek (Deák Ferencz, Wesselényi Miklós, Külcsey Ferencz, Garay János levelei Vörösmartyhoz, Vörösmarty levele nejéhez) a modern Magyarország megalakulásának korát állítják elénk; legbecesebb közöttök Wesselényinek 1846. decz. 28-án kelt levele, melyet az örökváltáság kérdéséről írt Vörösmartyhoz. — A márcziusi (III) s következő két szám (IV—V) kiváló érdekessége: *Kecskeméthy Aurél naplója*, melyet *Vészi József* közöl s kísér megjegyzésekkel és magyarázó glosszakkal. A napló 1851-ben kezdődik s folyik az 1875-iki fuzióig; mindenestre érdekes olvasmány s nem egy adatával meglepő forrása e negyedszázados válságos korszak történetének. A harmadik közleményben a kiegyezés küszöbéig érkezik vele a közlő. — Az áprilisi (IV) számban dr. *Kramař Károly* (a Reichsrath volt alelnöke) neve vonja magára figyelmünket, ki »*A cseh közjog*« című dolgozatában oly kérdés történetét tárgyalja, mely az Ausztriában minduntalan felújuló cseh-német viszály óta nemcsak állandóan aktuális és kihatásaiban a magyar politikát is érdeklő, hanem történeti szempontból is fontos. A szerző összehasonlítólag fejtegeti, hogy az a közjogi viszony, mely 1526-ban I. Ferdinánd királyllyá választásával Magyar- és Csehországon teljesen hasonló körülmények közt keletkezett, a történeti fejlődés útján mennyire különböző irányt vett a két országban. — A májusi (V) s befejezőleg a juniusi (VI) számban »*Széchenyi és Kossuth írói harcza*« cím alatt *Ferenczi Zoltán* a Széchenyi és Kossuth közt 1841-ben kitört zsurnalisztikai harcz, nevezetesen Széchenyi 1841-iki (Kelet népe) és 1842/43-iki (Jelenkor) támadásai történetéhez járul újabb adalékokkal. *Keszler József* cikke »*Történetírás és illusztráció*« czímmel, szintén a májusi számban, a »*historia magistra vitae*« tétel igazságáról elmélkedik s azt fejt ki, hogy a történetben a jelenkor teendőire, az élet berendezésére nézve közvetlen tanácsot és oktatást nem találunk, hanem általános, örökérvényű s így a közélet egyes eseteiben is beváló tanulságokat, melyek főleg akkor válnak hasz-

nosakká, mikor a jelent. megérteni tanítanak bennünket; mert alig létezik fontosabb ügy, kivált a magyar közéletben, melynek gyökerei a multba ne nyulnának. A magyar közügyekben semmit sem lehet helyesen megérteni a dolog történetének kellő ismerete nélkül; innen van a magyar történetírásnak az a jellemvonása, hogy bölcséleti elméletek helyett mindenkor csak a ténybeli igazságok felderítésére törekedett. A czikkíró szellemes elme-futtatása végén nagy méltánylással szól *A magyar nemzet története* Szilágyi-féle tíz kötetes illusztrált kiadásáról, de kevésbbé látszik a ténybeli igazságokkal törődni, midőn a kiadvány írói közé sorolja Károlyi Árpádot és Thaly Kálmánt, kik egy betűt sem írtak bele, ellenben kihagyja Schönherr Gyulát, Acsády Ignácot, Márki Sándort és Beksics Gusztávot, kik kötetekkel járultak a munka megalkotásához. — A juniusi (VI) szám »*A magyar nemzet első szereplése*« cím alatt *Pauler Gyula* sajtó alatt levő munkájából¹⁾ közöl két fejezetet mutatványúl: egyik a *rokon népekről*, a másik *Lebediáról* szól. Kár, hogy a folyóirat oekonomiája miatt a közölt részletekhez tartozó kritikai jegyzetek elmaradtak.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

— ÁBRÁNYI KORNÉL id. *A magyar zene a XIX. században*. Budapest, 1900. Rózsavölgyi és társa. 8-r. XIII, 700 l. Ára 12 kor.

— ÁBRÁNYI KORNÉL id. *Jellemképek a magyar zenevilágból*. Budapest, 1900. Wodiáner F. és fiai. 8-r. 62 l. (Magyar könyvtár, 176. sz.) Ára 30 fillér.

— ACTA TIROLENSIA. *Urkundliche Quellen zur Geschichte Tirols*. II. Bd. 1. Theil. *Die Südtiroler Notariats-Imbreviaturen des dreizehnten Jahrhunderts*. Erster Theil. Herausgegeben von Hans von *Voltolini*. Innsbruck, 1899. Wagner'sche Universitäts-Buchhandlung. Nagy 8-r. CXLIII, 608 l. Két tábla melléklettel.

— ACTEN (Preussische und österreichische —) *zur Vorgeschichte des siebenjährigen Krieges*. Herausgegeben von Gustav Bertold *Volz* und Georg *Küntzel*. Leipzig, 1899. S. Hirzel. 8-r. 8, CLXXXII, 4, 764 l. (Publicationen aus den k. preussischen Staatsarchiven, LXXIV. Bd.) Ára 36 M.

— ADATTÁR Délmagyarország XVIII. századi történetéhez; I. *Baróci Lajos*.

— ANDRÁSSY GYULA gróf. *Miként tartotta fön Magyarország a középkorban alkotmányos szabadságát?* Budapest, 1900. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 23 l. (Különlenyomat az *Akadémiai Értesítő* 1900 évi folyamából.)

— ANGYAL DÁVID. *A magyarok története a középipokolák III. osztálya számára*. Budapest, 1901. Lampel Róbert. 8-r. 4, 127 l. (Történeti

¹⁾ *A magyar nemzet története Szent Istvánig*. Megjelenik a M. Tud. Akadémia könyvkiadó vállalatában. I. Századok, 1900. 466. l.

tankönyvek a gymnasiumok és reáliskolák számára. Irták *Mika Sándor és Angyal Dávid*. I. kötet.) Ára ?

— APONYI SÁNDOR (Gróf —). *Hungarica*. Magyar vonatkozású külföldi nyomtatványok. Gyűjtötte és leírta —. I. köt. XV. és XVI. század. Budapest, 1900. Franklin-társ. kny. 8-r. V, 478, 2 l.

— ARCHIV für österreichische Geschichte. Herausgegeben von der zur Pflege vaterländischer Geschichte aufgestellten Commission der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. LXXXVII. Bd. Wien. 1899. Carl Gerold's Sohn. 8-r. 2, 583 l.

— АРМИЯ (Russkaja —) в началѣ царствованія императрицы Екаторины II. (Русская армия въ началѣ царствованія Императрицы Екатерины II.) Изд. А. Лебедевым. Москва, 1899. 8-r. 119 l.

— ASBÓTH OSZKÁR. A magyar nyelvbe került szláv szók átvételének helye és kora. Budapest, 1900. Franklin-társ kny. 8-r. 38 l. (Különlenyomat a *Nyelvtudományi Közlemények* XXX. kötetéből.)

— ASTEGIANO (Laurentius —). *Codex diplomaticus Cremonae* 715—1334. Tom. II. Augustae Taurinorum, 1899. Bocca testvérek. 4-r. XII, 450 l.

— BALÁS (Andreas —). *Historia ecclesiastica Novi Foederis, quam in usum cleri junioris concinnavit* —. Ed. secunda emendata et aucta. Tom. II. Albae-Carolinae, 1899. Püspöki lyc. kny. 8-r. 564 l. Ára az I. és II. kötetnek együtt 12 kor.

— BALLAGI GÉZA. A magyar alkotmány. Kiadja a *sárospataki irodalmi kör* a főiskola költségén. Sárospatak, 1900. Steinfeld Jenő kny. Kis 8-r. V, 71 l. (Népiskolai könyvtár, XVIII. köt.) Ára kötve 45 fill.

— BALOGH ARTHUR. A törvényhozó hatalom. Budapest, 1899. Politzer Zsigmond. 8-r. 2, 206, 2 l.

— BARÓTI LAJOS. Adattár Délmagyarország XVIII. századi történetéhez. A *Délmagyarországi tört. és rég. muzeum-társulat* megbízásából szerkeszti —. V. rész. Temesvár, 1900. Csanád-egyházm. kny. Nagy 8-r. 171 l.

— BARTHA JÓZSEF. A magyar nemzeti irodalom története. Budapest, 1900. Stephaneum kny. 8-r. 660 l. Ára füzve 5 kor. 20 fillér, vászonkötésben 5 kor. 80 fill.

— BECK (Ludvig —). Die Geschichte des Eisens in technischer und kulturgeschichtlicher Beziehung. IV. Abth. Das XIX. Jahrh. Braunschweig, 1899. Fr. Vieweg und Sohn. 8-r. IX, 1036 l. A szöveg közé nyomott számos rajzzal.

— BECKMANN (Gustav —). *Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Sigmund*; 1. *Reichstagsakten*.

— BEISSEL (Stefan —). *Bilder aus der Geschichte der altchristlichen Kunst und Liturgie in Italien*. Freiburg i. B. 1899. Herder. Nagy 8-r. 328 l. Kétszáz képpel. Ára 8 kor. 40 fill.

— BEKSICS GUSZTÁV. Magyarország jövője az újabb nemzeti elhelyezkedés alapján. Budapest, 1900. Athenaeum kny. 8-r. 60 l. Ára 1 kor.

— BÉLY MIHÁLY. A budapesti (budai) tornaegylet; 1. *Czöldér János*.

— BEÖTHY ZSOLT. A magyar irodalom kistükré. 2-ik bővített kiadás. Budapest, 1900. Athenaeum kny. 8-r. 12, 225 l.

— BEÖTHY ZSOLT. A magyar irodalom története. Szerkesztette —. Második kiadás. Második kötet. Budapest, 1900. Athenaeum kny. Nagy 8-r. 4, 683 l.

— BEREZKY SÁNDOR. A keresztyén egyház története. Evangélikus középiskolák felső osztályai számára. Budapest, 1900. Kókai Lajos kiad. 8-r. 232 l. Ára 2 kor. 50 fill.

- BERKESZI ISTVÁN. Temesvár szab. kir. város kis monographiája. Temesvár, 1900. Uhrmann Henrik kny. 8-r. 4, 202 l. Két térképpel.
- BERTHA (A. de —). Magyars et roumains devant l'histoire. Paris, 1899. 8-r. V, 483, 3 l.
- BÉSIÁN (Mihail —). Cronica notarului anonim al regelui Bela ; 1. *Cronica*.
- BIÁS ISTVÁN. I. Apafy Mihály naplója. (1632—1689.) Marosvásárhely, 1900. Ev. ref. colleg. kny. 8-r. 18 l. (Különlenyomat a *Marosvásárhely* 1899—1900 évi folyamából.) Ára 70 fillér.
- BIÁS ISTVÁN ifj. Marosvásárhely a szabadságharcz alatt. — *Függelékül*: A marosvásárhelyi zenélőkút mestere. Marosvásárhely, 1900. Reichardspereg J. és társa kny. Kis 8-r. 50 l. (Különlenyomat a *Marosvásárhely* 1900 évi folyamából.) Ára 1 kor.
- BIBLIOTHÈQUE de l'école des hautes études ; 1. *Lauer*.
- BJELOKUROV S. O bibliotekje Moskovskich gosudarej v XVI stoljti. (Бѣлокуровъ С. О библиотекѣ Московскихъ Государей въ XVI столѣтїи.) Moskva, 1899. 8-r. 880 l. Ára 3 R.
- BODNÁR ZSIGMOND. A népfajok sorsa és más kérdések. Budapest, 1900. Eggenberger. Nagy 8-r. 224 l. Ára 3 kor.
- BOHATTA (Johann —) und Holzmann (Michael —). Adressbuch der Bibliotheken der Oesterreich-Ungarischen Monarchie. Bécs, 1900. Fromme C. Nagy 8-r. VI, 573, 5 l.
- BOKOR JÁNOS. Ayrenhoff Kornél élete és művei. Brassó, 1899. A »Brassai Lapok« kny. 8-r. 50 l. Arczképpel.
- BOOS (Heinrich —). Geschichte der rheinischen Städtekultur von ihren Anfängen bis zur Gegenwart. III. Bd. Berlin, 1899. J. A. Stargardt. 4-r. IX, 483 l. Ára 6 M.
- BOROVSZKY SAMU. A nagylaki uradalom története. Székfoglaló értekezés. (Olv. a M. Tud. Akadémia II. osztályának 1900. április 9-én tartott ülésén.) Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1900. Athenaeum kny. 8-r. 50 l. (Értekezések a tört. tudományok köréből, XVIII. köt. 10. sz.) Ára 80 fill.
- BOROVSZKY SAMU. A népvándorlás kora ; 1. *Marczali Henrik*.
- BOROVSZKY SAMU. Magyarország vármegyéi és városai. A magyar korona országai történetének, földrajzi, képzőművészeti, néprajzi, hadügyi és természeti viszonyainak, közművelődési és közgazdasági állapotának enciklopédiája. A »Magyarország vármegyéi és városai« állandó munkatársainak bizottsága közreműködésével szerkeszti —. *Szabolcs vármegye*. A »Magyarország vármegyéi és városai« állandó munkatársainak központi bizottsága és Szabolcs vármegye monographia-bizottsága felügyelete alatt írták a Szabolcs vármegyei helyi munkatársak. Budapest, (1900.) Légrády testvérek kny. 4-r. XV, 574 l. Tizenöt műmelléklettel. Ára díszkötésben 12 kor.
- BOTH (Samuel —). Bilder aus der deutschen Litteraturgeschichte. Nagy-Szeben, 1900. Krafft V. kny. 8-r. 46 l.
- BÖHMER J. F. Regesta Imperii. I. Die Regesten des Kaiserreichs unter den Karolingern 751—918. Neu bearbeitet von Engelbert *Mühlbacher*. 2. Ausg. I. Bd. 1. Abth. Innsbruck, 1899. Wagner. 4-r. IV, 480 l. Ára 18'40 M.
- BRATOVŠTINE Dubrovačke ; 1. *Vojnović*.
- BREIT JÓZSEF. Bonaparte 1797 évi hadjárata. Hadtörténelmi tanulmány. Budapest, 1900. Márkus Samu kny. 8-r. 47 l. Egy térképpel.
- BREIT JÓZSEF. Az egyetemes hadtörténelem vázlatja. II. köt. A legújabb kor hadtörténelme. Budapest, 1900. Pallas kny. 8-r. 452 l. 28 csatavázlattal.

— BRIEFE u. Aktenstücke zur Geschichte Preussens unter Friedrich Wilhelm III. vorzugsweise aus dem Nachlass von F. A. v. *Stügemann*. Herausgegeben von Fr. *Rühl*. I. Bd. Leipzig, 1899. Duncker u. Humblot. 8-r. LXVII, 423 l. Ára 10 M.

— BROSCH (Moritz —). Geschichte aus dem Leben dreier Grosswesire. Gotha, 1899. 8-r. VII, 191 l.

— CARO (Georg —). Genua und die Mächte am Mittelmeer 1257—1311. II. Bd. Halle a. S. 1899. M. Niemeyer. 8-r. XI, 471 l.

— CENNER LAJOS, A szent jobb, vagyis az első apostoli király dicsőséges szent jobb kezének története. A keresztény magyar népnek elmondja —. Budapest, 1900. Stephaneum kny. 8-r. 24 l. (Népiratok, 169. sz.) Ára 8 fill.

— СИТОВО М. Древняя Русь в великие дни. (Хитрово М. Древняя Русь в великие дни.) St.-Peterburg, 1899. 8-r. 64 l. Ára 60 kop.

— CHRONIKEN (Die —) der deutschen Städte vom XIV. bis XVI. Jahrh. Hrsg. durch die histor. Commission bei der königl. Akademie der Wissenschaften. XXVI. u. XXVII. Bd. (Lübeck, 2. Bd. Magdeburg, 2. Bd.) Leipzig, 1899. S. Hirzel. 8-r. XXV, 495 l., XX, 276 l. Ára 25 M.

— CODEX diplomaticus Cremonae; l. *Astegiano*.

— CORRESPONDENZ (Politische —) Friedrich's des Grossen. XXV. Bd. Berlin, 1899. A. Duncker. 8-r. 405 l. Ára 10 M.

— CRONICA notarului anonim al regelui Bela. Faptele ungarilor. (Chronicon anonymi Belae regis notarii. Gesta hungarorum.) Tradusă din limba latină de *Mihail Bésán*. Editura Asociațiunii pentru literatura română și cultura poporului român. Sibiu (Nagy-Szeben), 1899. 8-r. IV, 93 l. Egy térképpel.

— CSEH LAJOS. Világtörténelem. Első rész: Ó-kor. Pozsony, 1900. Stampfel Károly. 16-r. 80 l. (Tudományok zsebkönyvtára, 51. füz.) Ára 60 fill.

— CSERNÁTONI GYULA. Petőfiről. Tanulmányok. Kolozsvár, 1900. Ajtai K. Albert kny. 8-r. 4, 111 l.

— CSUDAY JENŐ. A magyarok történelme. Második bővített kiadás. I. II. köt. Bécs, 1897. Mechitharista kongregáció kny. 8-r. 479 l., 549 l. Az I. kötet Árpád, a II. kötet I. Ferencz József címkéjével.

— CSUDAY (Eugen —). Die Geschichte der Ungarn. Zweite vermehrte Auflage. Übersetzt von M. Darvai. I. II. Bd. Berlin, 1899. U. d. Bodenbug. 8-r. 506, 4 l. 2 tábla; 572, 4 l. 1 tábla. Az I. kötet Árpád, a II. kötet I. Ferencz József címkéjével.

— CZÍMJEJYZÉKE (A budapesti m. kir. tudomány-egyetemi könyvtárának —). XXIV. 1899 évi gyarapodás. Budapest, 1900. Egyetemi kny. 8-r. XXX, 2, 147 l. Ára 60 fill.

— CZIMMERMANN JÁNOS. Barczafalvi Szabó Dávid. Tata, év n. (1900.) Engländer és társa kny. 8-r. 24 l. Ára 1 kor.

A Bethlen Gábor fejedelemnek Nagy-Enyeden állítandó szobor alapja javára — miként a szobor-bizottságtól értesülünk, — eddigelé mintegy *hetedfél* ezer korona gyűlt össze. Midőn ezt megemlítjük s a nagy fejedelem emléke ügyét t. tagtársaink figyelmébe ajánljuk, tudatjuk egyszersmind, hogy a szobor-bizottságnak egy gyűjtő íve társulatunk titkári hivatalánál van letéve.

KICSEDI ALBERT BÁN.

A Margit-legenda mondja, hogy azon tanuk sorában, kik 1276-ban »szent Margit asszony« csodatételeiről tanuskodtak, »vala egy jobbágy, kinek vala neve Albert, és ő vala *chychety* bán. Ez bán mikoron sok napokban való kórságoknak utánna minden testében meg dagadozott volna és nyilván bélpoklosnak mondatnék, sem az ő betegsége vala orvosoknak miatta meg gyógyulható. Vala ez bánnak egy asszonya, ki vala *nachoy* herczegnek felesége. Ez he(r)czegné asszonnak tanácsával és egyéb barátinak tanácsával, egyebeknek es ő tanácsokkal, kik ő vele valának, kik mind könnyerőlnék vala ő nagy nehéz betegségén, ez bán fogadást tön szent Margit asszonnak koporsóját meg látogatni; mind ez kernyül állóknak előtte avagy hallására fogadá, hogyki az ő életiről mendenestől kétségben esett vala, szent Margit asszonnak érdemében ajánlá ő magát. Ime csodálatosképpen ugyan azon éjjel az isteni irgalmasságnak mielkedeti miatt és szent Margit asszonnak érdemének segedelme hívása miatt meg szabadula ez úr, ez bán, az rettenetes dagadozásnak kezdetitől és minden fájdalmának bántásitúl; tellyességgel egészségben egészen megmarada. Eznek utánna ez herczegné asszony, *Anna* asszony, ez Albert bánnal össze el jüvének szent Margit asszonnak koporsójához, és meg eskövén, meg mondák ez felyül meg mondott csodatételt. Ő velek bizonyták ez csodatételt Miklós prépost syrymensisbeli prépost és *bocynay* Ompud bán. Ezek meg levén, hálát adának úr istennek és szent Margit asszonnak, nagy békességgel haza menének.«¹⁾

¹⁾ Nyelveléktár, VIII. köt. 69. 1.

Minden elferdítés mellett is, melyet a legenda magyarsága a hely- és személyneveknél elkövet, kézzelfogható dolog. hogy *Chychety* az akkori időből ismeretes bánságok egyikének neve sem lehet. *Bocynay* Ompud bánban, ki Alberttel együtt tanuskodik, boszniai bánat ismerhetünk fel, *Chychety* azonban egész határozottsággal csak hely- vagy családi név lehet, s így magától értendő, hogy ez esetben *Chychety Albert* bánnal van dolgunk. A mi *Anna* nevű nejét illeti, kétséget nem szenvedhet, hogy ez IV. Bélának *Anna* nevű leányával azonos, a ki 1263 óta mint macsói (Halics) Raszisztzláv özvegye, részint Magyarországon, részint Csehországban, *Kunigunda* nevű szép leányánál, II. Ottokár nejénél tartózkodott. Kövessük mármost *Albert bán* történeti nyomait.

V. István első országnagyjai között 1270 június 13-ika óta *Albert* lovászmester is szerepel, ki egyúttal *Szeben* megye főispánja is, és mindkét hivatalát félbeszakítás nélkül 1272 június 14-ig viselte. Még *István* alatt *szörényi bán* is, mely minőségében 1272 augusztus 3-án még működik,¹⁾ de innen kezdve nyomatát veszítjük.

IV. László király 1289-ben szeptember 1-én *Majs* nevű erdélyi vajdáját említi, kit *Péter* erdélyi püspök fogságba ejtett; 1291 márcz. 12-én bizonyos *Majs* a székelyek ispánja. 1296 április havában pedig *Albert* fia *Majs* fordul elő III. *Endre* országnagyjai és bárói sorában, míg végre 1298 július 29-től 1299 július 17-ig *Majs* nevű királynői tárnokmesterre akadunk, a kinek »*Sigillum magistri Moys*« köriratú pecsétje kiterjesztett szárnyú stilizált sast, nyaka irányában jobbról félholddal, balról csillaggal ábrázol.²⁾

1311 (márczius) és 1313 (márczius) között *Majs* fia *Majs*, *Károly* királynak főpohárnoka és *Besztercze* megyének főispánja. Megkapja a királytól eddigi hú szolgálatának jutalmául a *Besztercze* megyében fekvő *Petresfalvát*, melynek bir-

¹⁾ *Fejér*: Cod. Dipl. V. 1. 241., VII. 2. 17. — Hazai Okmánytár VIII. 439.

²⁾ *Fejér* id. m. VI. 2. 229., VII. 5. 502. (tévesen 1292.) — Hazai Okmánytár VI. 444. — *Wenzel*: Árpádkori Új Okmt. V. 202., XII. 585, 587. — Orsz. Levéltár: dipl. oszt. 2216.

tokába őt a gyulafejevári káptalan vezeti be.¹⁾ Majs hűsége azonban nem tartott sokáig ez adományozás után, mert Achilles (= Ehelleus, Elleus) nevű testvérével együttesen a lázadó Borsa nembeli Kopasz Jakabnak és testvéreinek fölkeléséhez csatlakozott. E mozgalom részleteit nem ismerjük, csak vég-eredményéről van tudomásunk, a mint azt néhány okirati adat nagy vonásokban reánk hagyta.²⁾ Ebből pedig tudjuk, hogy Majs volt az erdélyi felkelés főembere, hogy ellene előbb János királynői főpohárnok vonult és őt Csicsó várában ostromolta, hogy Majs a sólyomkői várba húzódott vissza, hogy Kopasz nádor segítségére sietett, és hogy végre Dózsa vajda Debreczen előtt megverte. Mindkét testvér tönkrement e háborúban, rokonaik számkivetésbe kerültek, birtokaik a koronára szállottak.

Az eddig felsorolt adatok látszólag a bennök említett személyek között semmi kapcsolatot nem mutatnak; ha azonban ez adatokat gondos elemzés alá vesszük, rögtön megtaláljuk a kapcsolatot abban a körülményben, hogy az összes eddig említett személyek Erdélylyel vannak összekötöttesben, s az időszámítás nem áll útjában annak, hogy bennök, egyikben a másiknak fokozatos örököseit és utódait keressük. Albert — a nélkül, hogy korábbi pályáját ismernők — V. István trónraléptével ennek lovászmestere és *szebeni főispán*, és már azon körülmény, hogy udvari méltósága mellett két éven át Szeben megye kormányzója, arra enged következtetni, hogy Szeben vidékén birtokos volt. Hogy e két hivatalnak letétele után szörényi bán lett, ez megint csak támogatja erdélyi illetőségét, a mennyiben az összes bánságok közül épen a szörényi volt Erdélyhez a legközelebb fekvésű. Vajjon a legendának azon adata, hogy Raszisztzláv özvegyével egybekelt, valóságon alapul-e, nem-e? nem tudjuk. Arra, hogy ezt kétségbe vonjuk, nincs alapos okunk; fel kell tehát tennünk, hogy Albert is, neje is élt még 1276-ban. Hogy 1272 augusztus 3-ika után már nem találjuk az országnagyok sorában, annak nincs

¹⁾ *Zimmermann*: Urkundenbuch I. 300.

²⁾ Anjoukori Okmánytár II. 45, 124, 218, 395, 404. — Zichy-Okmánytár I. 173.

valami nagy jelentősége, mert ez kétségkívül betegségével járt. Tizenhét évvel 1272 után (1289) akadunk Majs nevű *erdélyi vajdára*, két évvel később (1291) Majs *székelyek ispánjára*, 1296-ban pedig III. Endre országnagyjai között Albert fia Majs is van, kinek közelebbi megjelölésére hogy atyjának nevét használták, arra vall, hogy Albert neve még akkor is az ismertebbek közé tartozott, a mi egy volt bánra nézve csak természetes dolog. 1298-ban és 1299-ben e Majs a királyné tárnokmestere; 1299 után nyoma vész ugyan, de midőn tizenkét vagy tizennégy évvel később Majs fia Majs mint királyi főpohárnok egyúttal *Besztercze megye főispánja* is, legkisebb okunk sincs arra, hogy mást lássunk benne, mint Albert bán unokáját és Majs tárnokmester fiát; — és itt a beszterczei főispánság megint a család erdélyi voltára emlékeztet minket; ez által pedig ismét azon lánczolat egyik új kapcsát nyerjük, melynek alapján az eddig tárgyalt személyek egymáshoz tartozandóságát vitatjuk; mert ha nem vagyunk is talán jogosítva Albert fiában Majsban az 1284-ben előforduló Majs ungi főispánra ismerni, jogosan tehetjük ezt az 1289 évi Majs nevű erdélyi vajdára és a székelyek 1291 évi Majs nevű ispánjára nézve. Ezek szerint a következő nemzedékrendi töredéket kapjuk:

Albert 1270—1276.
 lovászmester, Szeben megye főispánja, szörényi bán,
 neje: Anna 1276.

I. Majs 1289—1299.
 erdélyi vajda, székelyek ispánja, királynői tárnokmester.

II. Majs 1311—1317. Achilles 1311—1319.
 kir. főpohárnok, Besztercze
 megye főispánja.

Magától értendő, hogy azon kérdés, vajjon Albert fia Majs, Anna királyleánytól született-e? egyelőre nyílt kérdés marad, miután egybekelésük idejét nem ismerjük; de sokkal valószínűbb, hogy Majs, Albertnek korábbi nejétől született fia volt.

E személyek meghatározásában még egy felette fontos kérdés tisztázandó, nevezetesen a birtokviszonyok kérdése. Hogy II. Majs 1312 körül a Besztercze megyében fekvő Petrest kapta adományul, mellékes dolog, mert valamely család meg-

határozására első sorban az ősi, illetőleg örökölt birtokok ismerete szükséges. 1319 márczius 8-án arról értesülünk, hogy Majs fia Achilles a Kisküküllő mentén fekvő *Bonyha* nevű birtokot egyik nemzetségbeli rokonának, Miklósnak akarta átengedni, a mi ellen egy másik bonyhai birtokos óvást emelt.¹⁾ Ez már ősi birtok, de nem ad semmi felvilágosítást. Fontosabbak azonban a következő adatok:

a) Debreczeni Dózsa nádor 1322-ben nőtestvére fiának, Erdőfia Miklósnak, egybek között a Bihar megyei *Majs-Pályi* nevű birtokot engedi át, melyet Majs fiainak: Majsnak és Achillesnek a koronára szállott birtokaiból királyi adomány czímén kapott.²⁾

b) A Kán nembeli László erdélyi vajda, *Bun* és *Ujlak* nevű Küküllő megyei birtokait 1301 okt. 20-án bizonyos más megyebeli jószágokkal felcserélvén, azt is említi, hogy az utóbbiak között *Csávás* is létezik. Csávás tőzomszédságában — így folytatja — *Mys* mesternek *Barnad* nevű birtoka van.³⁾ Világos, hogy itt a mai Kis-Küküllő megyének dicső-szentmártoni járásában fekvő *Szász-Csávás* és *Bernád* nevű helységekkel van dolgunk. Miután mindkettő az ugyanazon járásbeli *Bonyha* tőzomszédságában fekszik, és — mint alább meglátjuk — Majs fia Achilles Bonyhának tulajdonosa volt, kézzelfogható, hogy a fent idézett oklevélben előforduló *Mys* alatt *Moys* értendő. Vajjon ez esetben az atyáról vagy a fiuról van-e szó? nem tudjuk; az első valószínűbb.

c) Károly király 1329 április 10-én némely erdélyi birtokait elcseréli, a mennyiben azokat a Huntpázmán nembeli Pogány Istvánnak adja, s érték ennek Nyitra és Trencsén megyei jószágait kapja. Az erdélyi helységek *Moyus* fiai: *Moyus* és *Elleus* felkelése következtében kerültek a korona birtokába, és az illető okirat⁴⁾ elég nyomatékosan kiemeli, hogy e birtokok Majs fiainak örökölt jószágai. Neveik: *Buza*,

¹⁾ *Zimmermann*: Urkundenbuch I. 338.

²⁾ Anjoukori Okmánytár II. 45.

³⁾ *Zimmermann*: Urkundenbuch I. 220.

⁴⁾ Anjoukori Okmánytár II. 395.

Noszoly és *Lak Doboka* megyében, *Budatelke* Kolozs megyében. Miután pedig Bihar megye Kolozs vármegyével, ez pedig Dobokával és Beszterczével is határos, látjuk, hogy a család ősi birtokai összefüggő megyei complexumban feküdtek, és ezzel elmélkedésünk kiinduló pontjához térünk vissza.

Miután a Budatelkével határos helységek közül Károly királynak 1329 évi oklevele *Katona*, *Kychyd* és *Visolya* helységeket is felsorolja, kézzelfogható, hogy *Kychyd* alatt a még mai napság is Kolozs megye örményesi járásában fekvő és oláhül *Kicsidu* nevű *Mező-Kecséd* értendő. *Kychyd* = *Kicsidu* = *Kecséd* pedig nem lehet más, mint az 1276 évi legendának elferdített *Chychety*-je, s ennek következtében Albert szörényi bánnak családi neve *Kicsedi Albert* lett volna.

Melyik nemzetségből származott e család? nem tudjuk. 1319 márczius 8-án arról értesülünk, hogy Erdőd fia Miklós, kecskési (Gyulafejérvár mellett) várnagy, Majs fiának Elleusnek nemzetségbeli rokona;¹⁾ négy évvel később pedig azt olvassuk, hogy Debreczeni Dózsa nádor, Dam nevű nőtestvére fiának, Erdőfia Miklósnak, egyebek között a lázadó Majs és Elleus birtokát, a Bihar megyei Majs-Pályit engedte át.²⁾ Úgy látszik, hogy e két Miklós azonos személy, és hogy talán a nemzetségi rokonság is hozzájárult, hogy Erdő fia Miklós, Majs fiainak birtokát kapja. A legnagyobb valószínűség azonban a mellett szól, hogy Majs fiai a *Borsa nemzetség* sarjai, mely nemzetség — mint tudjuk — Bihar, Doboka és Kolozs megyékben volt elterjedve, és így meg volna magyarázva, hogy Majs fiai a szintén Borsa nembeli Kopasz nádor lázadásában oly kiváló részt vettek. Hozzá még az is ismeretes, hogy a Doboka megyében fekvő Kecséd későbbi birtokosai az Iklódiakkal együtt ugyanazon nemzetségből származtak,³⁾ az Iklódiak pedig ugyancsak Borsa nembeliek valáak. E tekintetben a Borsa nemzetség ősi címere is némi útbaigazítást adhatna.

Minthogy pedig az elmondottak Albert bán családjára

1) *Zimmermann*: Urkundenbuch I. 338.

2) Anjoukori Okmánytár II. 45.

3) Hazai Okmánytár V. 258.

nézve nem bebizonyított tényeket, hanem csak a nagy valószínűséget támogató adatokat tartalmaznak, ennél fogva a nemzetségi kérdésre nézve még más útmutatónk is van. Ha t. i. Erdőd fia Miklós várnagy, illetőleg Dózsa nádor nőtestvérének fia (Erdő fia) Miklós, azzal a Miklóssal azonos, kinek atyja Erdő, valamikor (1274-ben) Trencsén vármegye főispánja volt, akkor az itt tárgyalt személyek az erdélyi származású *Gyula-Zsombor* vagy *Zsombor* nemzetség tagjai lettek volna.

WERTNER MÓR.

NAGY LAJOS ELSŐ HADJÁRATA VELENCZE ELLEN.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

Dalmácia, mióta Kálmán király meghódította és nevét fölvette királyi czímébe, Magyarország és Velence közt folytonos háboruskodásnak, ellenségeskedésnek volt okozója. Népe kalmár hajós népség, mely kereskedésből él, s hogy ezt és ez által saját jólétét felvirágoztassa, hatalmába hajtja a tengert. A nemzeti érzés, az itáliai olaszokkal való egység érzete hiányzott e népnél, sőt maguk a dalmáciai városok sem tartottak össze. Mindegyik külön köztársaságot alkotott, mely kereskedelmi érdekeit tartva szem előtt, ha kellett, össze is tűzött a másikkal. Függetlenségre nem törekedtek, a szabadság érzete ép oly kevésbé fejlődhetett ki e kalmár városoknál, mint az öszszetartozóság tudata. Hogy független államot alkossanak, ahoz nagyobb erő és mindenek fölött egyetértés kellett volna; ha ellenben elfogadják valamely szomszéd állam felsőségét, több erőt fordíthatnak a kereskedelemre. Eleinte a görög császár fenhatósága alatt állottak; midőn azonban a horvátok elhatalmasodának s a görög császár nem bírta megvédeni ellenökben a dalmát városokat, ezeknek alattvalóivá és adófizetőivé lettek. Majd a szláv zsarnokság nyomasztó járma alól Velence karjaiba dobták magokat. A görög tehetetlen volt megvédeni őket, a szláv barbár módra bánt velök; de mindezeknél veszedelmesebb lőn rájuk nézve Velence uralma, mert a köztársaság vetélytársuk volt s fenhatósága létöknek alapját támadta meg.

Sajátságos, rendkívül érdekes város a középkorban Velence; egészen elütő Európa többi államaitól. Született kalmár a népe és korlátlan úr a tengeren; a kereskedelem teszi az országot hatalmassá, dússá és virágzóvá. Ez kitűnő összekötetéseket szerez neki, és szerez főleg pénzt, a mi különösen oly államban, mely maga talán még a védelmére szolgáló erőt sem állíthatja ki, zsoldos sereg fogadása szempontjából is igen

fontos. Ép ezért a kereskedelmi érdekeknek van itt minden alávetve. »Velence egész történetében — mondja Ruskin — leg-sajátságosabb jelenség a vallásos érzet eleven életerejé a magán. és dermedtsége a nyilvános életben. Európa többi államai lelkesedésének, lovagiasságának, vakbuzgóságának közepette Velence elejétől végig úgy áll, mint valami álarczos szobor: hidegsége megközelíthetetlen; erőfeszítésre egyetlen egy titkos rúgó nyomintása által bírható. Ez a rúgó kereskedelmi érdeke volt; egyedüli indító oka valamennyi fontos politikai lépésének és tartós nemzeti fölindulásainak. A becsületsértést meg tudta bocsátani, a kereskedelmi versengést soha; hadi dicsőségét pénzértékekkel mérte s igazságosnak ítélte minden hódítást, a mely áldozatba nem került.«¹⁾

Ennek a városnak Dalmácia emelkedése nem lehetett soká közönyös. Eleinte ugyan nem sokat törődött vele s még azt is el kellett néznie, hogy az Adria másik tengeri hatalmát, a normannokat segítse ellenében. De végre mégsem tűrhette *Adria mátkája*, hogy mással osztozzék a tengeri kereskedelemben, s a fenhatósága alá került Dalmáciával annyira érezte hatalmának súlyát, hogy a városok Kálmán magyar király előtt kész örömet tártak kaput.

Kálmán király bölcs esze rájött, hogy a magyarnak tengerpart kell; csak így érintkezhetik a távolabbi tengerparti országokkal, csak így fejlődhetik kereskedelme. A hódítás nem ment nehezen. A dalmát városok örültek, hogy felszabadulnak Velence hatalma alól s a magyar király védelme és fenhatósága alatt újra versenyre kelhetnek vele. Kálmán is igyekezett hűségüket biztosítani magának; a mint birtokába vette a városokat, tüstént megerősíté kiváltságaiikat.

Velence eleinte nem mozdult. De a küzdelemnek előbb-utóbb ki kellett törnie. A köztársaságra nézve féltő volt, hogy Dalmácia a magyar király védőpajzsa alatt tengeri hatalommá fejlődhetik, s ha ez nem történik is meg, elég baj az is, hogy ismét szabadon kereskedhetik az Adrián.

A mint Kálmán lehunyta szemét, a köztársaság hadi ereje rögtön rácsapott a dalmát partokra s meghódította a városokat, még pedig először is Zárát. Es ettől az időtől kezdve Zára a magyar és velencei seregek küzdőtere. Mindjárt 1117-ben magyar hadsereg vonult a város segítségére, de a velenceiek visszaverték. II. István 1124-ben visszafoglalta ugyan a várost, de egy év múlva újra a velenceieké lett; a magyar király nem tudta megvédeni.

¹⁾ Ruskin: Velence kövei, I. 7. 1.

Zára mégis visszakívánkozott a magyar uralom alá, és ebben nemcsak az vezette, hogy védelmet keresett a kereskedelmére féltékeny Velence ellen. A dalmát városok ép oly kereskedők voltak ugyan, mint Velence, de hatalmas vetélytársuk önző haszonlesése még sem volt meg bennök, legalább nem oly mértékben. Magyarországhoz ideálisabb kapcsok fűzték. Ezekre a kereskedő városokra nézve nem lehetett közömbös, hogy kinek a fenhatósága alatt állanak. A görög császárok már gyöngék ahhoz, hogy a dalmát partokat is megvédhessék, a horvát királyság megsemmisült, Velence uralma veszélyes volt. Ezeken kívül pedig nem jöhetett más számításba, mint a magyar király. Az ő uralma nem lehetett veszélyes a távol tengerpart lakóira, jogaikat és kiváltságaikat is biztosította, és fenhatósága alatt kereskedelmőknek egy új útja is nyílt. Mindezekért az előnyökért Zára mindig önfeláldozó hűséggel fizetett.

Mikor Velence a zárai püspököt a gradói patriarchának akarta alárendelni, Zára 1181-ben önként meghódolt III. Bélának, a kiből erős, határozott fejedelemre akadt, a ki meg is tudta védelmezni. A halála után kitört testvérharcz azonban újra az ország belsejében kötött le minden hadi erőt, s 1202-ben *Dandolo Henrik* doge rávette a keresztes hadakat, hogy foglalják el számára Zárát a magyar királytól, a mi annál visszataszítóbb, mert Imre király is felvette a keresztest. És Imre hasztalan kérte a szentszék segédelmét, Velence rá sem hajtott a pápa fenyegető szavára. Zára tehát maradt Velence hatalmában, II. Endre pedig, hogy olcsóbban jusson a szentföldre, végleg lemondott róla. Kálmán utódai nem értették meg az ő messzelátó politikáját; nem látták be, mennyire saját érdekek a város megvédése.

Zára azonban újra meghódolt a magyar királynak. Velence 1243-ban hadat küldött ellene, IV. Béla pedig Dénes bán vezérlete alatt indította útnak a felmentő sereget. De a bán megsebesült s a magyar sereg visszavonult. Velence erre a trónkövetelő Istvánt, a király mostoha öcsését vette pártfogásába. Béla nem tehetett egyebet, teljesíté a köztársaság követelését, hogy megszabadulhasson vetélytársától. Nem gondolhatott Zára megtartására, mikor az ország és a trón megtartása forgott szóban. Magyarországból csak akkor vonultak ki a tatárok, s nem lehetett tudni, nem térnek-e vissza? IV. Béla tehát lemondott Záráról; utódai sem tehetek semmit; zavaros kor következett; a király állandó harczban állott a pártos, féktelen urakkal s a trón hatalma erősen megingott. Velence pedig egyedüli ura lett az Adriának.

Mindamellett Zára és Velence között állandóan feszült volt a viszony, mit a kölcsönös féltékenység eléggé megmagyaráz. Zára, ha nem számíthatott is a magyar király segítségére, még egyszer megkísérelte az Árpádok alatt lerázni a nyomasztó uralmat. 1285-ben *Pál horvát bán* a pápa pártfogását kérte a velencei fenhatóság ellen föltámadt Zára részére.¹⁾ Ez alkalommal a dolog nem volt komolyabb természetű. Pál bán 1290-ben fegyverszünetet kötött a signoriával,²⁾ 1294-ben pedig a köztársaság és *György brebiri gróf* közt a fegyverszünet már Zárában, a város grófja előtt kötöttet meg.³⁾

Fontosabb volt az *1311-iki fölkelés*. Zára nem nyugodhatott bele azon ősi joga elvesztésébe, hogy grófját szabadon választhassa. Fölhasználta a velencei viszonyok kedvezőtlen állapotát és közvetlenül Pál bánnak, a magyar király alattvalójának vetette magát alá.⁴⁾ A bán, fiát Mladent küldötte Zára segítségére, ő maga meg a pápa pártfogásába ajánlotta a várost.⁵⁾ A dolog most azon fordult meg, hogy mennyire képes Róbert Károly király a maga jogait érvényesíteni. Erélye ugyan nem hiányzott volna, de az ország oligarchái ellen kellett küzdenie. Epen akkor élet-halál harcban állott Usák Mátéval, ki már Buda környékét pusztította. Hogy mégis tegyen valamit, megerősítette a záraiak kiváltságait, különösen kiemelve, hogy grófjukat szabadon választhatják, s egyszersmind a bán esetleges túlkapásai ellen is biztosította őket.⁶⁾ Egyébiránt ő is a pápához fordult. Kérte, parancsoljon keményen a signoriára, hogy hagyjon fel az ostrommal,⁷⁾ és Velenceire is ismételten ráírt, hogy ne háborgassa a záraiakat és ne pusztítsa birtokaikat; de a köztársaság azt válaszolta, hogy Zára jogos birtoka, s hivatkozott IV. Béla lemondására.⁸⁾ Ennél többet a magyar király nem tehetett.

A velencei hajóhad és egy tekintélyes catalan zsoldos sereg ostromolta a várost, melyet egyedül a bán segített. De Pál bánnak is terhére volt a nem nagyon kecsegtető háború:

¹⁾ Anjoukori dipl. Eml. I. 68. l.

²⁾ U. o. I. 70. l.

³⁾ U. o. I. 103, 109, 110. ll.

⁴⁾ Madiusnál. *Schwandtner*: *Scriptores*, III. 639. l.

⁵⁾ Anjoukori dipl. Eml. I. 192. l.

⁶⁾ . . . »rectorem, quem voluerint, sibi possint assumere« . . . továbbá: . . . »nec aliquis banus pro tempore constitutus, vel eius officialis possit eos in aliquo causare articulo, iudicare vel ad suam presentiam trahere.« Róbert Károly oklevele Luciusnál. *Schwandtner* id. m. III. 315. l.

⁷⁾ Anjoukori dipl. Eml. I. 195. l.

⁸⁾ A doge levele Róbert Károlyhoz. Luciusnál, id. h. 315. l.

levelet írt a dogenak, hogy hajlandó volna a békére. A signoria szemére vetette ugyan Pálnak, hogy segítette a lázadókat, de végeredményben mégis hajlandó volt békét kötni.¹⁾ Az alkudozásokat azonban kettévágta a bán halála; azért fia, Mladen folytatta a háborút, noha Zára már szintén megtette az első lépést a békealkudozásokra.²⁾ A város helyzete nem volt biztató; az ostrom már egy éve tartott, a magyar király nem nyújthatott segítséget, Mladen pedig könnyen hatalma alá hajlíthatta volna a várost, a nélkül hogy fölszabadítaná a velenceiek nyomása alól. Kimentette ebből a helyzetből Zárát az a körülmény, hogy a szerence nem kedvezett a velenceieknek, Dalmasiust, a zoldos sereg vezérét pedig sikerült Mladennek megvesztegetnie, hogy a záraiakhoz csatlakozzék. Ennek köszönhetette Zára, hogy a béke megkötésénél Velence a két évi ostrom után újra uralma alá kerülő városnak megadta a gróf szabad választásának jogát.³⁾ A zárai kérdést ezzel egy időre elnapolták, de el nem döntötték.

Egyelőre legalább Velence uralma volt kedvezőbb. A magyar király nemcsak Velence ellen nem védte meg a városokat, hanem a horvát urak túlkapásai, zsarnoksága ellen sem. Róbert Károly ugyan az oligarchák megtörését tűzte ki célul, de a horvát urak első párthívei voltak, az ő erejükre támaszkodva jött ebbe az országba; a dalmát városoknak pedig keserűn kellett tapasztalniok a horvát urak hatalmát és önkényét, kik a műveltebb olasz városi lakosság szemében még mindig barbároknak tűnhettek föl. Egész lényök csupa önzés, tele a szláv faj erőszakosságával és szenvedélyességével; de nem is a középkor hatalmas rablólovagjai közül valók; a vitézsnél többet nyom nálók a latban a pénz.

Különösen a *brebiri grófok* sanyargatták kegyetlenül a városi lakosságot. *Nona, Scardona, Sebenico, Clissa, Almisa*, az ő fenhatóságuk alatt álltak.⁴⁾ Erőszakosságuk és dolyfúk nem ismert határt. Pál bán, a ki Zárát segítette Velence ellen, kénye-kedve szerint parancsolt az országban, kényszerítette a scardonaiakat, hogy bizonyos területeket adjanak el neki; kötelezettségeik alól bizonyos évi összeg fejében felmentette őket;⁵⁾ az arbei gróftot pedig királyi módra megerősítette birtokaiban és jogaiban.⁶⁾ Fia *Mladen* még tovább ment: felvette a »*Croa-*

¹⁾ Anjoukori dipl. Eml. I. 196. l.

²⁾ A doge levele Zára városához Luciusnál, id. h. 318. l.

³⁾ Albertinus Mussatus és egy velencei névtelen Luciusnál, id. h. 320—323. ll. — Madius, id. h. 639. l. — Monaci Chron. 107—108. ll.

⁴⁾ Lucius, id. h. 325. l.

⁵⁾ Lucius, id. h. 326. l.

⁶⁾ Lucius, id. h. 326. l.

torum banus, comes Jadrae, princeps Dalmatiae, et secundus Bosnensis banus» címet, jogokat osztogatott, a városokat szokatlan terhekkel és adókkal sanyargatta, összeveszett a corbaviai grófokkal és nyílt háborúba keveredett Trau és Sebenico városokkal.¹⁾ Szolgái sem voltak jobbak uroknál; elhordták az egyházak felszereléseit, meggyalázták a nőket, kifosztották a kereskedőket, elfoglalták a polgárok birtokait.²⁾ Nem csoda, hogy *Sebenico* szabadulni akarva ezen uralomtól, Velencéhez fordult,³⁾ majd *Trau* városával szövetségbe felázadt a bán zsarnoksága ellen. Mladen erre elpusztította a két város határát, kivágatta a szőlőket, elégette a gyümölcsösöket. A rettenetes tyrannust *Baboneg János* verte le s a »princeps Dalmatiae« a király foglya lett.⁴⁾

A többiek sem voltak jobbak; háborúskodtak egymással, pusztították a városokat, majd szövetségre léptek velök, de csak érdekeik pillanatnyi kielégítése végett. *György clissai gróf* a spalatóiakkal állott harcban, míg 1324-ben *Nelipics* rontott rá, kinek sikerült Spalato ádáz ellenségét bebörtönöznie és a zaklatott város részére békét kierőszakolnia.⁵⁾ *Nelipics kníni gróf* 1332-ben nyílt háborút vezetett István bosnyák bán ellen s a küzdelemben belevonták Spalato, Trau és Sebenico városokat is.⁶⁾ 1337-ben Mladennel, Clissa grófjával tűzött össze *Nelipics* s a szövetséges városok hadával megostromolta Mladen várát,⁷⁾ nemsokára rá pedig a clavai gróffal egyesülve pusztította a még csak imént vele szövetséges Sebenicónak határait.⁸⁾

Mindez Velence malmára hajtotta a vizet. A signoria bámulatos diplomáciai ügyességgel vitte dolgait; lassacskán az egész Dalmáciára kiterjesztette protectoratusát. Az agyon-sanyargatott városoknak nem lehetett máshova fordulniok védelemért, mint Velencéhez, mely mindig szívesen fogadta hódoló követeket. *Sebenico* volt az első, mely a köztársaság fenhatósága alá hajtotta fejét 1322-ben.⁹⁾ Még ugyanazon évben követte a példát *Trau*,¹⁰⁾ majd 1327-ben *Spalato*¹¹⁾ és 1329-ben *Nona*.¹²⁾

¹⁾ Lucius, id. h. 327. l.

²⁾ Madius, id. h. 647. l.

³⁾ Anjoukori dipl. Eml. I. 220. l.

⁴⁾ Madius, id. h. 646—648. ll.

⁵⁾ U. o. 649—651. ll.

⁶⁾ Lucius, id. h. 341. l.

⁷⁾ Lucius, id. h. 343. l.

⁸⁾ Lucius, id. h. 344. l.

⁹⁾ Lucius, id. h. 332. l.

¹⁰⁾ Lucius, id. h. 333. l.

¹¹⁾ Anjoukori dipl. Eml. I. 262. l.

¹²⁾ U. o. I. 275. l. — Lucius, id. h. 339. l.

A feltételek lényegükben valamennyinél ugyanazok. De a szerződéskötések épenséggel nem tekinthetők a magyar királytól való nyílt elpártolásnak. Ezt nem is akarták a városok s a szerződési oklevelekben mind kiemelik, hogy *a magyar király úr jogainak fentartásával, melyeket az említett városban bír vagy bírnia kellene,*¹⁾ hódolnak meg a dogenak. Nem elszakadás ez a magyar királytól, csak védelem keresése a zsarnok horvát rablólovagok ellen. A segítség kedvéért természetesen viszonzás kellett s ez a doge fenhatóságának elismerése. És nemcsak ezt tették a dalmát városok; biztositásukra még más közelebbi összeköttetéseket is szereztek. *Trau* még 1322-ben, mindjárt minekutána Velenczének meghódolt, szövetséget kötött Pál brebiri gróffal Mladen ellen, *fentartva hűségét a magyar király úr és a velencei hercege úr iránt;*²⁾ 1327-ben pedig *Spalato, Trau* és *Sebenico* léptek egymással szövetségre.³⁾ A cél, a szándék, mikor a köztársaságnak hódoltak és mikor maguk közt szövetkeztek, egy volt.

Velence adta az igaz pártfogó szerepét. *Sebenico* és *Trau* ügyében *Loranzo János* doge ráírt *Spalatóra*, hogy ne bántsa pártfogoltjait, kiket a bán kegyetlensége miatt vett védelmébe.⁴⁾ A városok közt fölmerült pörös ügyek ezentúl mind a signoria ítélőszéke előtt nyertek elintézt. Így *Zára* és *Sebenico* viszályát *Srimaz, Sirje* és *Carte* szigetek miatt szintén *Loranzo* doge intézte el, a pörben forgó szigeteket *Sebenicónak* ítélve oda.⁵⁾

De nemcsak a dalmát városok keresték a hatalmas köztársaság kegyeit; a délszláv urak is szívesen hajlottak Velenczéhez, hogy hatalmukat erősítse. A signoria szívesen látta ezt s örömet fogadta őket a város polgárai közé. Így lettek *Mladen* és *Pál* gróf is velencei polgárokká 1314-ben, hűséget fogadva a dogenak.⁶⁾ És Velence később, különösen midőn a magyar királylyal ellenséges lábon állott, nagy hasznát vette ez urak szolgálatainak.

A helyzet azonban mind visszásabbá lett. Nemcsak a dalmát városok voltak már Velence alattvalói, hanem elnyomók, a horvát grófok is. Hogyan fogja megvédeni a köztársaság egyik alattvalóját a másik ellen? Ez a politikai helyzet

1) . . . »salvis iuribus domini regis Hungarie, que habet vel deberet habere in civitate predicta.«

2) Lucius, id. h. 337. l.

3) U. o. 339. l.

4) U. o. 338. l.

5) Anjoukori dipl. Eml. I. 227. l. — Lucius, id. h. 353—354. ll.

6) Anjoukori dipl. Eml. I. 198. és 200. l.

a signoria és a városok közti jó viszonynak nem válhatott előnyére.

A magyar király, Róbert Károly, bármily erélyes volt is, mindezekbe a bonyodalmakba nem igen avatkozhatott; tétlenül kellett néznie az általános felfordulást. Uralkodásának czélja az oligarchák megtörése volt s ez annyira elfoglalta minden erejét az anyaországban, hogy Dalmácia ügyeinek rendezése mindig csak terv maradt. Az ország egységét kellett először helyreállítani és biztosítani a trónt családjának. És hogy is harczolt volna Róbert Károly épen első párthívei ellen? Két-szer küldött ugyan sereget a rakoncátlankodók megfékezésére: először *Miklós bán* vezérlete alatt 1323-ban, másodszer *Mihács bánnal* az élén 1326-ban, de ezek csak a Babonegekkel ütköztek meg s visszatértök után újra kitört a zavar.¹⁾ Mladen ellen is csak akkor léphetett fel a király, mikor *Baboney János* vitte ellene hadait. Midőn pedig a dalmát városok meghódoltak a signoriának, be kellett érnie azzal, hogy írt Loranzo dogenak: ne akarja alattvalóit a saját uralma alá hajtani.²⁾

De azért Velence mégis tartott az összeütközéstől, mikor Károly király fiával Endrével Nápolyba készült. Velence utasította követeit, hogyan fogadják a magyar királyt vagy fiát. Élt a gyanuperrel, hogy a király szóba találja hozni Dalmáciát. Megbízta tehát a követeket, ha a király rossz indulattal szólna, vágják útját a további beszédnek azzal, hogy ezt illetőleg megbízatásuk nincs, de adják tudtára, hogy a köztársaság meg fogja a maga jogait védeni; ha pedig jóindulatulag hozza szóba a dolgot, feleljék azt, hogy megbízatásuk ez ügyben nincs, de írni fognak a signoriának.³⁾

A következő 1333-ik évben Velence Mladennel tárgyalt, hogy adja át Scardonát. De intette követeit, hogy ha a magyar király a tengerpartra jó, még ne vegyék át a várost, csak az összegről tudakozódjanak, melynek fejében Mladen azt átengedni hajlandó.⁴⁾

A városba is megérkeztek Velence követei. Sebenicót — melyet Nelipics ellen nem tudott kellőleg megvédeni a signoria — intették, hogy ne fogadja Róbert Károlyt kellenél nagyobb tisztelettel, és hogy a város tenger felőli oldalán ne építsenek falat; elég fal Velence protektorsága.⁵⁾ Míg a király Apuliában járt, gályákat is küldtek Dalmáciába.⁶⁾

¹⁾ Madins XXII. és XXVIII. id. h. 650. és 653. l.

²⁾ Anjoukori dipl. Eml. I. 224. l.

³⁾ U. o. I. 300. l.

⁴⁾ U. o. I. 303. l.

⁵⁾ U. o. I. 310. l.

⁶⁾ U. o. I. 313. l.

1340-ben, mikor Károly király egyenesen Dalmáciába készült rendet csinálni, Velence megfeszített diplomáciai működést fejtett ki. Dalmata híveihez utasításokat küldött, hogy ne engedjék be városaikba a királyt, hanem hagyjanak neki utat a szabad visszavonulásra.¹⁾ Üzenet ment az arbei grófnak: tudja meg, mikor jön a király s milyen indulattal viseltetnek iránta a grófok?²⁾ Kémkedés végett pedig három biztost küldtek át a tengeren.³⁾

Velenceből gyors egymásutánban követi egyik levél a másikat. Dicsérik a biztosokat pontos értesítéseikért; írják az arbei, a zárai grófnak. Zárában nem bíznak; intik a követeket, vigyázzanak, hogy *Frangepán Duym* hajóját meg ne vegye a város, mert ellenök használhatná. A Frangepánoknál is puhatolódik a köztársaság, s a segniai consultól és kereskedőktől, valamint a királyi udvarban élő velenceiektől is pontos értesítéseket kér.⁴⁾

Mindenki izgatott, mindenki résen van. Még harci szó nem hangzott el, de már a levegőben van a közelgő háború. A szláv urak is féltik martalékaikat; egész Dalmácia nyüzsög és forr. És *Mauroceno Péter* már hat gályával czirkál Dalmácia partjain.⁵⁾

Megkönnyebbülten lélegzik fel Velence, mikor hallja, hogy a tatárok betörése miatt a király most nem jöhet; de azért óvatos, tudakozódik, tényleg úgy áll-e a dolog?⁶⁾ Felhívja *Michaeli András* arbei grófot, hogy pontosan értesítse Róbert Károly minden szándékáról.⁷⁾ Mladennel tovább alkudozik Scardona átadásáról⁸⁾ s biztosai minden perczen készek a cselekvésre.⁹⁾

De a háború csak nem tört ki. Róbert Károly 1342-ben bekövetkezett halála újra elodázta.

Velence azonban jól tudta, hogy ezzel még nem hárult el a veszedelem, csak időt nyert a készülődésre; és ezt az időt igyekezett is jól felhasználni. Kivált Záran volt rajta a szeme; mióta e város 1311-ben pártot ütött, mindig gyanuval tekintettek reá. 1343-ban megtiltja Velence a hűtlen városnak, hogy a köztársaság tudta nélkül ne tárgyaljon a magyar király-

¹⁾ Anjoukori dipl. Eml. I. 380. l.

²⁾ U. o. I. 381. l.

³⁾ U. o. I. 382. l.

⁴⁾ U. o. I. 383. l.

⁵⁾ U. o. I. 386. l.

⁶⁾ U. o. I. 400. l.

⁷⁾ U. o. I. 401. l.

⁸⁾ U. o. I. 385, 403, 405. ll.

⁹⁾ U. o. I. 402. l.

lyal.¹⁾ Lázas sietséggel dolgoztak oly szövetség létrehozásán, melynek tagjai a városok, a bosnyák bán és a szerb király lennének. A bosnyák bának -- nehogy felszerelésben hiányt szenvedjen -- mindjárt meg is engedték a fegyverkivitt Velenczéből.²⁾ Sőt zsoldosokat is fogadtak azzal a kimondott szándékkal, hogy azokat Dalmáciában fogják használni.³⁾

Velence és a horvát urak közt is szorosabbra fűződött a barátság. Nelipicszel ekkor hadi lábon állott a köztársaság a Sebenicón elkövetett sérelem miatt. Most békét keresett. Egyes megbizottai: *Prioli Miklós* és *Pisani Miklós*, 1343 okt. 4-én meg is kötötték a békét. Nelipics ugyan nem kötelezte magát, hogy Velence érdekeit védeni fogja, csak Sebenicónak ad elégtételt; igéri a signoriának, hogy birtokain több sérelmet nem követ el és megnyitja saját területét a velencei kereskedelemnek.⁴⁾ A békefeltételek a Sebenicón elkövetett sérelem körül fordulnak meg; de nagyobb fontossággal bír az, hogy Nelipics és fia velencei polgároknak vétettek föl;⁵⁾ ez által mégis elismerte a köztársaság fensőbbiségét. A békébe befoglalták Pál osztroviczai, Mladen clissai és scardonai, valamint Gergely corbaviai grófot is.⁶⁾

Bármennyire kereste is azonban Velence a jó viszonyt a horvát urakkal, mégis vigyázott, hogy ne nőjjenek a fejére, hogy ne daczollhassanak vele. Ezért tagadta meg Nelipics azon kérését, hogy unokájának vára ne romboltassék le, és ezért tartá fen a sebenicói várat, azzal ítven el a dolgot, hogy hiszen az úgy sem okoz kárt Nelipicsnek.⁷⁾

Nelipics nemsokára meghalt és Velence most egészen máskép viselkedett özvegyével szemben. Nem megszorítani akarta többé a zsarnok gróf hatalmát, hanem növelni a gyöngé özvegy erejét. 1344 júniusában segítséget határoz neki, hogy a knini várat jó karban tarthassa.⁸⁾ A spalatói grófnál és a corbaviai grófnál is lépéseket tesz, hogy ne hagyják el az özvegyet.⁹⁾

Pál és Mladen grófokkal is ápolja a köztársaság a jó viszonyt, felveszi őket polgárai közé,¹⁰⁾ sőt fegyvereseket is ad

¹⁾ Anjoukori dipl. Eml. II. 13. l.

²⁾ U. o. II. 19. l.

³⁾ U. o. II. 25. l.

⁴⁾ Lucius, id. h. 344. l. -- Anjoukori dipl. Eml. II. 26. l.

⁵⁾ Anjoukori dipl. Eml. II. 38. l.

⁶⁾ U. o. II. 28. l.

⁷⁾ U. o. II. 36. l.

⁸⁾ U. o. II. 48. l.

⁹⁾ U. o. II. 49. l.

¹⁰⁾ U. o. II. 34. l.

nekik; majd katonákat ültet gályára és őrséggel rakja meg Nonát.¹⁾ Mikor híre érkezik a magyar király jövetelének, az nem találja készületlenül a signoriát. 1344 augusztus havának vége óta három új biztosa jár-keel Dalmáciában, kutat, kémlel, buzdít, szövetséget köt.²⁾

1344 szeptember havában 4000 főnyi magyar sereg vonult Dalmácia felé, hogy az urak rablófészkeket meghódoltassa a királynak. A sereget *Miklós bán* vezeti, egész Szlavónia bánja.

Nagy Lajos király egyéniségét jellemzi minden tette: bármihez fog, tüzes lelke egész hevével, hatalmas akarata egész súlyával cselekszik. Noha még alig lépett ki a gyermeksorból, --- ekkor 18 esztendő, --- teljes erővel lát hozzá, hogy szétüssön a hűtlen horvát urak közt.

Főleg Nelipics családjának volt sok bűne a rováson. Nelipics ugyan nem élt már, de ez a körülmény a viszonyokon nem változtatott. Knin várát özvegye, *Wladislava* kormányozta, és *János* fiával együtt védelmezte a magyar seregek ellenében. Mivel a vár igen magas hegyen épült és igen erős volt, a bán nem tudta bevenni. Csak a földeket, a szőlőket pusztította el köröskörül; azonban vitézi tettei annyira bámulatba ejtették az özvegyet, ki amúgy is tartott tőle hogy nem bír ellentállani a bánnak, hogy követet küldött a királyhoz, ki illő alázattal adta tudtúl, hogy Wladislava és fia készek meghódolni.³⁾

Lajos király kegyelmébe fogadta az özvegyet, a bán pedig beérve ennyi eredménnyel, hazatért.⁴⁾ Csakhogy homokra építettek. Velencez fáradhatatlan volt. Izent az özvegynek, ne menjen Lajos udvarába, mert ez csak veszélyt hozhat fejére.⁵⁾ Ha Wladislava hallgat a signoria tanácsára, akkor a köztársaságnak alapos oka volt félni, hogy Lajos újból hadat küld Dalmáciába. Megbízást adott tehát biztosainak, hogy szövetséget hozzanak létre a dalmát városok és a horvát urak közt; ígérjék meg az uraknak, hogy, ha hűséget fogadnak Velenczének, a köztársaság 200 lovassal — vagy 200 lovas költségének megfelelő sereggel — fog mögöttük állani, ha a magyar király vagy a bán ellenök jönne.⁶⁾ Azt remélte a köztársaság, hogy ha az egységes Dalmáciával szövetkezve léphet

¹⁾ Anjoukori dipl. Eml. II. 55. l.

²⁾ U. o. II. 56. l.

³⁾ Anonymi de obsidione Jadrensi Liber I. cap. 1. *Schwandtner* id. m. III. 667. l.

⁴⁾ Anonymi Liber I. cap. 1—2. — Lucius, id. h. 350. l.

⁵⁾ Anjoukori dipl. Eml. II. 58. l.

⁶⁾ U. o. II. 60. l.

fel Lajos ellen, hiábavaló lesz a magyar király minden erőfeszítése.

Mintha a szövetség oly könnyű lett volna ebben az országban, a hol a közérdek csak üres szó volt. A biztosok dolga nem ment könnyen. Sebenico megint összekapott a knini,¹⁾ Spalato pedig a clissai grófokkal.²⁾ Örökös forrongás volt az egész Dalmácia. Velenczének összes erejét megfeszítve kellett dolgoznia, hogy elsimítsa a viszályokat.

Mikor 1345 július havában újra híre járt, hogy jön a magyar király, Velencze ismét biztosokat küldött Dalmáciába: Gradenigo Pétert, Celsi Márkot és Sanuto Miklóst.³⁾ De Lajos király nem az az ember volt, a ki elnézte volna az örökös zavargást. Látván, hogy saját személyére van szükség, hogy lecsendesítse a háborgó országot, július hónapban megindult 20,000 főnyi seregével, s *István bosnyák bán* hadával egyesülve, Bihátság nyomult elő és ott tábort ütött.⁴⁾

A király hatalmas serege nagy rémületet idézett elő. A délszláv urak gyávák voltak arra, hogy megvívjanak martalékaikért, siettek a király lába elé borulni. Nelipics fia János, ki Miklós bán elmenetele után újra hitet szegett, Bihácsra igyekezett s általadta Knin várát; a corbaviai grófok szintén Lajos kezébe adták váraik kulcsát. Csak a Subicsok: Pál osztroviczai gróf meg Mladen, Clissa és Scardona grófja mertek dacolni, de ezek sem saját erejökben, hanem a Velenczétől kapott tengeri segélyben bizakodva.⁵⁾ Ezen a téren Lajos nem küzdhetett meg velök, nem volt hajóhada.

Velencze pedig feszülten várta a történeendőket. Iparkodott elzárni az élelmet a magyar seregtől.⁶⁾ Nonába két csapat trevisói katonát küldött és száz katonát bocsátott a tengerpart rendelkezésére. Mindenfelé segített fegyverrel és katonával.⁷⁾

A dalmát köztársaságok: *Spalato*, *Nona*, *Sebenico*, üdvözlő követséget küldtek a király táborába, hódolásról azonban nem volt szó; talán mert teljesen körül voltak véve Velencze szövetségeseivel, talán mert a signoria uralma alatt, a polgárháborúk megszüntével, kereskedelmök újra föllendült.⁸⁾

¹⁾ Anjoukori dipl. Eml. II. 64. és 67. l.

²⁾ U. o. II. 69. l.

³⁾ U. o. II. 72. l.

⁴⁾ Anonymus, I. 4. — Lucius, id. h. 350. l.

⁵⁾ Anjoukori dipl. Eml. II. 76. l. — Lucius, id. h. 350. l.

⁶⁾ Anjoukori dipl. Eml. II. 77. l.

⁷⁾ U. o. II. 74—76. ll.

⁸⁾ Lucius, id. h. 350. l.

Zárát Velencez óvta leveleivel minden lépéstől, a mi a magyar királynak kedvezne; ¹⁾ nagy figyelemmel kísérte a város minden cselekedetét. De az mégis három követet küldött Lajoshoz dús ajándékokkal: Butovann Martinuzzit, Soppe Mihályt és Gallelio Miklóst. A követek azonban lassan jártak el küldetésökben, Lajos pedig ez alatt, fogadva az urak hódolatát, visszaindult Magyarországra. A küldöttségnek nem maradt más hátra, mint visszatérni, csakhogy ez a városban nagy felháborodást szült. ²⁾ Az igazi baj pedig az volt, hogy Velencez megtudta a követségküldést, a mi megadta a közvetlen okot az összetűzésre és Zára ostromára.

* * *

Nagy Lajos első velencei hadjáratára vonatkozólag fő kútforrás egy egykorú krónika, mely »*Anonymi de obsidione Jadrénsi Libri II.*« czímen *Schwandtner* kiadásában ismeretes. ³⁾ Szerzője, ki nem nevezi meg magát, két könyvre osztott művében részletesen írja le az ostrom előzményeit és lefolyását, a mi a történettudományra nézve azért nagy szerencse, mert a többi magyar és olasz író egyaránt röviden beszél el Zára veszedelmét.

E krónikát nagyjában hitelesnek ismerhetjük el. Nem ékteleníti a középkori krónikások szertelen phantasiája és nincs meg benne az a nemzeti elfogultság, mely annyi krónikát alapjában tönkre tesz. Hitelességét nagyban emeli, hogy nem csak kortárs, hanem kétségtelenül *szemtanu* munkája.

Igaz, hogy az író a mű elején kijelenti célját: *azért írja meg — úgymond — az ostrom történetét, hogy a velenceiek borzasztó büne az idők folytán feledésbe ne menjen. sőt hogy kegyetlenségök híre az utókorra is eljusson;* ⁴⁾ mindazonáltal a kimondott tendentia sincs kárára. Az a meleg hazaszeretet, mely az egész krónikát átlengi, csak előnyére válik, mert nem hamisítja meg miatta a tényeket. Nem kíméli a magyarokat sem, mikor alávaló árulással feláldozzák a hű Zárát. De — s ez bizonyítja leginkább pártatlanságát — saját honfitársait sem kíméli a szemrehányástól. Megrója kapzsiságukat a felmentő magyar sereggel szemben, és cseppet

¹⁾ Anonymus, I. 5—10.

²⁾ Anonymus, I. 4.

³⁾ *Scriptores rerum Hungaricarum veteres.* Tom. III. Vindobonae, 1748.

⁴⁾ . . . »ne tam horrendus excessus, per Venetas exactus, in prolixitate defluat temporis, sed ut posteris eorum crudelitas reminiscantur« . . .

sem szépíti a dolgot, hogy a város feladása után bevonuló velencei sereget a nép mily örömmel fogadta.

Ezzel a képpel, a velenceiek bevonulásán ujjongó tömeg képével, azonban mégsem tudja művét bezárni; hozzáfűggeszt még egy fejezetet a következményekről, hogy rámutasson a velenceiek kétszínű, hitszegő eljárására és kegyetlen vérengzésére. A záraiaknak a magyar király iránt tanúsított hűségével szembeállítja a győztes köztársaság hitszegését. Ez az az erkölcsi tanulság, melyet az ostrom történetéből le akar vonni. *Nunquam credas inimico reconciliato!*

Az író rokonszenve honfitársai iránt véges végig kiérzik művéből; mikor megrója őket, akkor is — az Irás szerint — *nagyon fenyt, mert nagyon szeret*. Rokonszenvének tudhatók be túlzásai a számarányokban. Hihetetlenül túlozza az ellenség vesztéseit, hogy annál nagyobb fény essék a záraiak hősiességére. A számbeli pontatlanság, a szertelen túlzás azonban oly hiba, a melyben csaknem minden középkori történetíró szenved.

A krónika gondosan van írva s igen szép részleteket tartalmaz. A szemlélő mesteri megfigyelésével találkozunk, hogy élénk állítja a záraiak hangulatát mozzanatról mozzanatra mindvégig. Több helyen szónoki lendületet vesz, s az író ismételten kiesik a tárgyilagos megfigyelő szerepéből és maga is szót emel. Nemcsak a tények egyszerű felsorolásához tartja magát, hanem a saját ítéletét és véleményét sem mulasztja el hangoztatni. Az elkeseredett önvédelmet, a záraiak ujjongását a fölmentő sereg láttára, azután a mardosó éhséget, a kétségbeesést és végül a bukást mesterien rajzolt képekben állítja élénk, mi által eleven, pezsgő életet varázsol a holt betükbe.

Adatait egyaránt igazolják a többi krónikák lakonikus leírásai és — a mi fontosabb — az egykorú oklevelek, a velencei signoria levelezése Dalmáciával, a horvát kényurakkal, s a dalmáciai biztosok Velenczébe küldött jelentései.

Hitelessége, objektivitása, mesteri leírásai, a hangulat változásának élénk ecsetelése, elsőrangú kűtfővé teszik az *Anonymus* művét, melynek nemcsak száraz historiai, hanem irodalmi értéke is van.

Az író — mint már említettük — ismeretlen. Hogy papi renden volt, az kétségtelen. A szép classicus stylus és kifejezések, és a sűrűn alkalmazott görög szavak nagyműveltségű humanistára vallanak. A vallásos kornak megfelelően mindent Isten akaratának tulajdonít; a győzelem is tőle ered, s a vereség, baj, szintén Isten büntetése. Nem lehetetlen, hogy

a műben említett szerzetesek egyike rejtőzik a zárai krónikás névtelensége alatt.

Maga a krónika többnyire csak a városban és a falak körül történő eseményeket mondja el, s így azon szerencsés helyzetben vagyunk, hogy magát a háborút is részletesen megismerhetjük, nemcsak a diplomáciai alkudozásokat, melyekről kimerítően tudósítanak a velencei levéltár okiratai.

A krónika keletkezése mindenesetre 1347–1358 közé esik, okvetetlenül a második velencei hadjárat ideje elé, mert a Névtelen a várost még Velence járma alatt látja nyögni. Az élénk leírás, a gondos részletezés azt is valószínűvé teszi, hogy nem sokkal az ostrom után iratott.

* * *

Lajos király visszatérével Velence mindjárt bosszura készült a pártütő ára ellen. A köztársaság örült, hogy a város hódoló követsége már nem találta Bihácsnál a királyt. A többi város is küldött ugyan követséget a magyar táborba, de azoktól — mint Lucius megjegyzi — a signoria nem vette oly zokon, valószínűleg azért, mert azok a magyar király jogainak fentartásával vetették magukat a köztársaság fenhatósága alá, míg Zára az 1311-iki felkelés után teljesen meghódolt Velenczének.¹⁾ De mindenesetre más körülmény is járult még ehhez. Zára sokkal hatalmasabb, és mint ellenfél sokkal veszélyesebb volt a többi apróbb dalmát városnál, és — miként az előzmények mutatják — mindig megragadta a kínálkozó alkalmat, hogy visszatérjen a magyar uralom alá. Oktalanság lett volna Velenczétől, ha már megtudta a követség dolgát, szemet hunyni rá. Zára ellen, ha meg akarta tartani, a legérelyesebb rendszabályokkal kellett fellépnie. Természetesen Zárának is érdekében volt, hogy most, midőn a signoria neszét vehette a dolognak, hamarosan meg is hódoljon Lajos királynak, mert különben tehetetlenül állt vala szemben a bosszura vágó Velenczével.

Caroldus azt hiszi, hogy a köztársaság elfogta Zárának a királyhoz küldött leveleit, melyekben Lajost visszahívták.²⁾ Ha ily világosan jutott Velence tudomására az elpártolás, még kevésbé csodálható gyors és érelyes fellépése. De ezt az adatot sem más tudósítás, sem a következmények nem erősítik meg.

Lucius azt írja, hogy a Velence patronatusa alá vonult

¹⁾ Lucius, id. h. 356. l.

²⁾ Lucius, id. h. 356. l.

tengerparti városok békében éltek, minekutána a polgárháborúk megszűntek; hatóságaikat velencei mintára szervezték és a szomszédos horvát urakkal szerződésre léptek. A bánnak a kikötői vámon kívül semmi adót sem fizettek és semmiféle rendkívüli szolgálatokat nem teljesítettek. A horvát urak szolgálóinak járó salariumok megszűntek, maguknak az uraknak ajándékokat nem adtak többé. Minden egyes államot csak egy gróf kormányzott, ki velencei patricius volt s a kinek sópénzzel tartoztak. Mindez a polgárok jólétének fellendülését vonta maga után; a kereskedelem napról napra jobban virágzott, a tengeri utak újra megnyitak előttök, a mi szintén növelte a polgárok anyagi jólétét.¹⁾

Mindez azonban csak a többi dalmát városra nézve állott, Zárára nézve nem. Ha Zára nyert volna a velencei felsőbbség által, bizonyára nem pártol Magyarországhoz. E város hatalmára féltékeny lehetett Velence, mert ha Zára szabadon üzheti kereskedelmét, igen könnyen a maga körébe vonhatta volna a többi várost is, de még magában is elég tekintélyes volt arra, hogy versenyezessen a köztársasággal. A többi városok azonban sokkal gyöngébbek, érdekeik sokkal szűkebb körűek voltak, semhogy a signoriának összeütközéstől kellett volna tartania. És ezeket a velencei uralom alá akarták édesgetni. Zárát ellenben semmi édesgetéssel sem lehetett a köztársasághoz kötni; még a legnagyobb elővigyázat mellett is fellázadt.

A doge ekkor *Dandolo András* volt, ki most a signoriával együtt arra törekedett, hogy engedelmességre szorítsa a lázadó várost, még minekelőtte a magyar király védelmére kelhetne, és hogy e mellett készületlenül is találja.

Még mikor Nagy Lajos Bihácsnál táborozott, a signoria egymásután küldte intő leveleit Zárának, hogy maradjon hű a köztársasághoz; segítséget is ígért, majd dicsérte a várost állhatatos magatartásáért és kijelentette, hogy hajóhadat küld át a tengeren.²⁾

S míg így hitegette Zára város tanácsát, kémlelt és készülődött a háborúra. Hajóhadat szervezett *Canali Péter* tengernagy vezetése alatt, és hatalmas szárazföldi hadat indított útnak. Az arbei grófnak pedig megbízó levél ment, puhatolja ki: milyen a hangulat a horvát urak közt? mekkora

¹⁾ Lucius, id. h. 350. l.

²⁾ Anonymus, I. 6—10. Ezen oklevelek formája nem szól hitelességük ellen. *Fejér* az elsőt át is veszi: Croatia et Slavonia. Budae, 1839. 226. l. és Cod. Dipl. IX. 1. 344. l.

sereget hagyott hátra Miklós bán vezetése alatt a magyar király? és milyen utasításai vannak a bánnak?¹⁾

Canali Péter tengernagy 1345 aug. 12-én öt gályával jelent meg Zára kikötőjében. A város tanácsa és polgárai nem ütköztek meg a dolgon, hiszen a velenceiek előre megírták, hogy hajóhaddal jönnek segítségükre. Canali magához kérte *Cornario Márk* grófot, hogy vele a város ügyeiről tanácskozzék. *Cornario* gróf, *Butonoi Bivaldus* és *Carbanosisi Gergely* előkelő nemesek kíséretében át is ment Canali hajójára, de alig szállt be a három úr a gályába, bemerítették az evezőlápátokat s a tengernagy kijelentette, hogy nem bocsátja vissza őket a városba. Végre mégis megengedett annyit, hogy *Butonoi Bivaldus* visszatérhessen, *Márk* gróf azonban már családját és ingóságait is a hajóra hozatta.

Midőn a záraiak megtudták a történetet, elhatározták, hogy követséget küldenek Canalihoz, mely számon kérje tőle tettét. *Mattafarroi Péter* és *Butovann Martinuzzi* el is jártak megbízatásukban, de azzal a lesújtó válaszzal érkeztek vissza, hogy Canali nem saját akaratából, hanem a doge parancsára cselekedett.

A rémület, mely már előbb is nagy lehetett, most még magasabb fokra hágott. Zára hajlandó volt könyörgésre fogni a dolgot. Második követség indult a tengernagyhoz *Vegliai Miklós* ferenczrendi szerzetes személyében. A barát legalább annyit eszközölt ki hosszú tárgyalás után, hogy Canali megengedte a városnak ünnepélyes követség indítását a dogehoz.

A záraiak még ennek is megörültek. Remélték, hogy könyörgéssel és hűségük bebizonyításával még elháríthatják magukról a veszedelmet. A követség tagjai *Miklós* zárai érsek, *Butovann Martinuzzi* és *Petrizo Péter* voltak.

Kevéssel elindulásuk után azonban oly dolgok történtek, melyek nem igen kecsegtethették a záraiakat a dolgok jobbra fordultával. Canali kihirdette, hogy minden velencei polgár, a ki most Zárában időzik, minden ingóságával és vagyonával négy nap alatt vonuljon ki Zára városából, mert a ki a meghatározott időpontig a várost el nem hagyja, többé nem velencei polgár, hanem hűtlen, és annak fogják tekinteni; a kik pedig eltávoztak, azokat biztonságba helyezik.²⁾

Még nagyobb kétségbeesést szült az, hogy Canali megbízatásának végrehajtásához fogott s a követséggküldés meg-

¹⁾ Anjoukori dipl. Eml. II. 78. 1.

²⁾ Anonymus, I. 12.

engedésén már-már reménykedő záraiak ellen aug. 13-án támadólag lépett fel. A velencei hajóraj tengernagya elhatározta a lázadókat porig alázni. Szemmel tartotta az egész környéket és könyörtelen volt a kezébe került városiakkal szemben. A szigeti birtokaikról a városba siető polgárokat a tengeren megtámadta s részben kardélre hányatta, részben a tenger hullámaiba dobatta őket, még gyermekeiket sem kímélve. Csak kevesen voltak, a kiket kegyelemből börtönre vettették.¹⁾

Kapóra jött a velenceieknek *Pago* lázadása is Zára ellen. Ez a kis hely meghódolt Velenczének,²⁾ összefogdosta a záraiakat és kiszolgáltatta őket új urának, ki Nonában, majd pedig Velenczében tartotta őket rablánczon.³⁾

Mindez orvtámadás, rablás volt inkább, hogysen becsületes harc. Zára, minthogy követséget küldött Velenczébe, nem avatkozhatott fegyveres erővel a polgárai ellen zudított mészárlás dolgába; az egyes megtámadottnak is vajmi keveset használhattak fegyverei a túlnyomó erővel szemben. A köztársaság pedig mindenkép igyekezett meggátolni, hogy Zára vele egyenlő ellenfél ne lehessen. A signoriának volt jól szervezett tengeri hada, voltak kitünően felszerelt gályái, és gondosan vigyázott, hogy a városiak ne tehessenek szert hajókra. A hány hajó csak jött a szigetekről haza Zárába, valamennyire rátette kezét a tengernagy, a hasznavehetetleneket pedig felgyújtotta.⁴⁾

A záraiak kétségbeesése nőttön nőtt. Noha eddigi követeikkel is gőgös rövidséggel bánt el a kapitány, mégis emlékezvén, hogy az egyetlen Miklós barát tudott valamit elérni. Újra átküldték őt Canalíhoz. Kérték: csak addig hagyjon fel zaklatásaival, míg a követek visszatérnek a dogétól.

De mennyire lehűthette a záraiaknak a doge szép leveleibe vetett reménységét a tengernagy rideg és félremagyarázhatatlan válasza, hogy a követségnek semmi eredménye nem lesz; a köztársaság jól ismeri a város minden üzelmeit, s a signoria korlátlan hatalommal ruházta fel őt. Ha békét akar Zára, bontsa le falait; szolgáltassa ki a velencei hadaknak bástyaikat és erődtümenyeit, — legyenek azok akár a városon kívül, akár azon belül, — és vesse magát feltétlenül alá a

1) Anonymus, I. 13.

2) Anjoukori dipl. Eml. II. 82, 84. l. — Continuatio A. Danduli. Muratorinál, XII. 418. d.

3) Anonymus, I. 11.

4) Anonymus, I. 13.

grófnak, kit ezentúl Velence ad a városnak. Válaszszanak a megadás és háború között.¹⁾

Ez a válasz kijelölte a záraiaknak az utat, melyre lépniök kell. Velence uralmának elismerése egyenlő lenne a város megsemmisítésével. Harcolni kell tehát, és hogy a harcot sikerrel is folytathassák, segítséget keresni a magyar királynál. Az önfentartás ösztöne lelket öntött a záraiakba, készek voltak utolsó csepp vérig védelmezni magukat.

Összeült a zárai tanács. Egy szívvel, egy lélekkel határozta el, hogy megbizonyosodván a velenceiek olthatatlan gyűlöletéről, és nemesebbnek tartván az ellentállást, semhogy saját beleegyezésökkel pusztítsák el a várost, követséget küldenek Lajos királyhoz, felajánlják hódolatukat és átadják neki Zárárt minden ingó és ingatlan vagyonával egyetemben; hűséget fogadnak a magyar szent koronának és kérik a király segítségét. Az üzenetet Georgi Ferenczre bízta, ki aug. 16-án útnak indult, hogy megvigye Lajosnak Zára hódolatát.

Noha végső ellentállásra készült a város, még mindig küldözgette követeit Canalihoz. Ha egyebet nem, legalább haladékat szeretett volna nyerni, hogy erősítse magát. De a tengernagy éjjel-nappal folytatta az ostromot. Üszköt vetett a zárai polgárok házaira és kunyhóira, s elhajtatta barmaikat, hogy fölszegesze szállítsa.²⁾

Míg a tengeren Canali gályái garázdálkodtak, a szárazföldön is hatalmas sereg állott Giustiniano Márk vezérlete alatt. Egy ideig Nonánál vesztegelt körülbelül 20,000 emberből álló seregével, mert lovai késtek, de azután annál keményebben hajtotta végre a köztársaság parancsát, mely így szólt: *Lovagoljon seregyével az ellenség területére, gyujtogatva, rombolva és gyilkolva és minden lehető kárt okozva, mert a köztársaság emberei, gyalogosok és lovasok, azért vannak ott, hogy kárt okozzanak ellenségeiknek.*³⁾ Lovasaival végigszánguldott a mezőkön és szántóföldeken, az útjába akadt vagy rejtőző városiakat irgalmatlanul lekasabolta, s minden viskót, magtárt, csüört, mindent felgyujtatott.⁴⁾

A hadvezérek csak azzal nyerhették meg a signoria

¹⁾ Anonymus, I. 13.

²⁾ Anonymus, I. 14. — Anjoukori dipl. Eml. II. 82. l.

³⁾ . . . »comburendo, derobando, incidendo, et quodlibet aliud damnatum, quod poterit inferendo, quia pro alio gentes nostre equestres et pedestres et ipse ibi non sunt, quam pro damnificatione nostrorum hostium predictorum.« Anjoukori dipl. Eml. II. 80. l.

⁴⁾ Anonymus, I. 14.

tetszését, ha kegyetlenül bántak az ellenséggel. Canalit megdicsérték kitartásáért, és Giustinianot is intették, hogy ernyedten magatartása fogja őt a tanácsnak ajánlani. A signoria körültekintő politikája minden lépést megállapított; a vezérek csak a Velenczéből érkező parancsok végrehajtói. Giustinianonak meghagyták: vonuljon Zára területére, és hogy kirohánástól se félhesse népét, anyagot szállítottak át neki egy favár építésére. Hogy azonban valahogy hatáskörét át ne lépje, szigorúan ráírtak, hogy senkivel alkudozásba ne bocsátkozzék: ha valaki alkudozni akar, arra valók a biztosok.¹⁾

A dalmát városokat, melyek a signoria fensősége alá aulták magokat, Sebenicót, Traut és Spalatót fölszólították, hogy nyujtsanak segítséget Zára ellen, egy-egy hajót szerelvén fel, melyet Canali parancsnoksága alá bocsássanak, és üldözzék a város lakosait, bárhol találják őket. Pago is kapott egy hajót, hogy kárt okozhasson volt urának.²⁾ A horvát urakhoz levelet küldöztek, hogy a jó viszony fel ne bomoljék;³⁾ de arra is nagy figyelemmel ügyeltek, hogy valaki esetleg a tőlük nyert segedelmet ellenök ne fordíthassa. Különösen *Gergely corbariati gróf* hűségében nem bíztak.⁴⁾

A mindenünnen jövő támadások elől a falakon kívül, a szigeteken és mezőkön ilőző polgárok kénytelenek voltak a városba menekülni, minek következtében Zárában is nőttön nőtt a fegyverfoghatók száma. Anonymus szerint már közel 28,000 ember volt Zárában; ebből 6,000 fegyveres vitéz. Ezek derekasan hozzáláttak a védelemhez: megerősítették a kiválóbb épületeket, magas sánczokat és mély árkokat vontak a kikötő partjának és a kapuknak védelmére, és Anconával egy óriási lánczot készítettek, a melylyel elzárták az egész kikötőt.⁵⁾

Augusztus 15-én már egy kisebb győzelmet is arattak: elfogták a trauiaknak a velenceiek segítségére siető hajóját. s a Trauban bebörtönözött záraiak meghosszulására a hajón levő tíz előkelő nemes fogságra vetették.⁶⁾

Mindenképen erősíteni akarták magukat. Szeptember első napján Storadi Bertalan indult Nápolyba, Endre herceghez, hogy segedelmet kérjen tőle is bátyja hívei számára.⁷⁾

¹⁾ Anjoukori dipl. Eml. II. 80—84. II.

²⁾ U. o. II. 83—84. II.

³⁾ U. o. II. 84—87. II.

⁴⁾ U. o. II. 82—83. II.

⁵⁾ Anonymus, I. 14. — Monaci, 109. I. — Anjoukori dipl. Eml. II. 127. I.

⁶⁾ Anonymus, I. 14.

⁷⁾ Anonymus, I. 15.

A velenceieket különösen a kikötőt elzáró hatalmas láncz bosszantotta. Vizsgálatot indítottak Ancona ellen a láncz készítése miatt.¹⁾ Szept. 6-án Canali két gályája azzal a szándékkal támadott, hogy a lánczot szétszakítsa. De ekkor megkondulnak szent Chrysogonus templomának harangjai; ifjak és öregek fegyverhez kapnak, és elkeseredetten dúl a harc a két fél között. A velenceiek íjai zápor módjára ontják a nyilat, de hasztalanul; déltől estig tartó küzdelem után végre is Velence csapatai hátrálnak meg.²⁾

A záraiak örömét a fölött, hogy nem sikerült a láncz elvágása, még egyéb is tetézte. Harmadnapra a tengeri ütközet után. Kisasszony napján, megérkezett Lajos király válasza. Az ifju király üzenetében férfias, erélyes lelke tükröződik vissza. Röviden szól; az egész csak annyi, hogy védjék magukat erősen, ő maga egész hadi erejével siet felmentősökre.³⁾ A piacon az egész nép jelenlétében olvasták fel a levelet. Leírhatatlan öröm és lelkesedés fogta el a lakosságot s ennek hangos kifejezést is adott. A déli olasz vér folyt ereikben, mely örömeiben, fájdalomában egyaránt túlcsapong. Megkondították a harangokat, az egész várost szerteszét ujjongó csapatok járták be zene és énekszó mellett, még tánczra is perdültek. Az ellenség csak bámult, nem tudta mire vélni a dolgot. Bent a városban pedig a polgárok jelvényeikre a doge neve helyett a magyar király nevét írták, leszaggatták a velencei színeket, s hajóikra, sisakjaikra, pajzsaikra a magyar színeket tűzték. Úsztak az örömben, de nem feledkeztek meg a fenyegető veszélyről sem. Marino minoritát sietve küldték Lajos királyhoz, hogy sürgesse meg a segítséget.

Velence sem maradt tétlen; látta, hogy a küzdelem nem lesz oly könnyű, mint hitte. István boszniai bán már megindult Zára felé, hogy segítséget vigyen a városnak, csak-hogy lassan haladt, mert a velenceiekkal tárgyalt, kik arra törekedtek, hogy a bán minden lépését az arany súlya nehezítse meg.⁴⁾ A Subicsokkal nyíltan szövetségre lépett a köztársaság Zára ellen. A grófok kötelezték magukat, hogy Velenczét mindenképen segítik Zarával szemben, sőt, ha úgy hozná magával a szükség, akár váraikat is a signoria rendelkezésére boesátják. Viszont a signoria is kötelezte magát, hogy kellő haderővel segíti a Subicsokat, ha Knin várára törnének; ha

¹⁾ Anjoukori dipl. Eml. II. 127. l.

²⁾ Anonymus, I. 15.

³⁾ Anonymus, I. 16—17. — *Fejér*: Cod. Dipl. IX. 1. 279. l.

⁴⁾ Anonymus, I. 17. — Caroldus Luciusnál, id. h. 359. l.

pedig Velence békét köt Zárával, a békébe Pál és Mladen grófok is befoglalandók.¹⁾ A grófokat nem is lehetett nehéz erre rábírní, mert félteniök kellett birtokaikat azon esetre, ha a magyar király lesz győztes, e szerződés által pedig saját rablófészkeik is védelemre tettek szert és Knin birtoka is kecsegtette őket.

Ekkor hirtelen fordulat állott be. A magyar királyt és vele együtt Zárárt is váratlan csapás sújtotta.

DOMANOVSKY SÁNDOR,

VÉRTESY JENŐ.

¹⁾ Anjoukori dipl. Eml. II. 91. l.

BALASSA BÁLINT ÉS A ZÓLYOMIAK.

A mit Balassáról közlendő vagyok: csak egy kis epizód az ő változatos és zivataros életéből. Csekély adat, de nem érdektelen, mert Bálint úr életének olyan korszakából való, a melyről alig tudunk valamit.

Esik pedig ez az 1583—84 évekre. 1582 derekán Balassa Bálint odahagyta Egert, örömei és bánati tanyáját. Megvált az annyira szeretett, annyira dicsőített vitézi élettől, az ötven lovas kapitányságától. Két év múlva tűnik fel megint előttünk, azon az emlékezetes karácsonyi isteni tiszteleten, melynek végeztével aráját és unokatestvérét: Dobó Krisztina özvegyasszonyt, oly furfangosan oltárhoz vezette.

Hol járt, mit csinált e két esztendő leforgása alatt? Kérdeztük, kutattuk minden kielégítő felelet és magyarázat nélkül. A nyomok a felvidékre vezetnek. 1583 elején pereskedik Dobókkal. Dobó Jakab febr. 21-én a következőket írja Léváról unokabátyjának Ferencznek: »Mi kegyelmedet... igen várjuk ide fel a gyűlés kezdeti előtt, mely immár nem messze... mert a fejedelem marháit immár elkészítették; eddig alá is indultak Pozsonyba velek. Vélem, hogy kegyelmed is eddig útban vagyon ide fel, mivelhogy tudja... mennyi sok szorgalmatos dolgaink vagynak akkorra. Ha kegyelmed pedig elkésik, én nem tudok mivel felindulni, mivelhogy költésnek sohol szerét nem tehetem; sem kocsim, sem lovam azon kívül is. Az én dolgom pedig, a mint a *Balassi* citatója szól, tized napjára a gyűlésnek előtte (lesz), melyet ha elhulatlunk, azután osztán igen haszontalan leszen felmenésünk.«¹⁾

Miért citáltatta Balassa Dobó Jakabot az országgyűlés elé? nem tudjuk. A sárospataki uradalomhoz Bálint úrnak ekkor még semmi köze sem volt. Sokkal inkább hihető, hogy valamely Balassa-birtokon nem tudtak megosztolni, mely bir-

¹⁾ Orsz. Levéltár: Dobó család iratai.

tokhoz Dobó Jakab az anyja: Sklabonyai Balassa Fruzsina révén tarthatott jogot. Akármilyen volt is az ok, annyi bizonyos, hogy az ügy nem került az országgyűlés elé. Vagy azért, mert nem értek rá tárgyalni a karok és rendek, vagy azért, mert a peres felek barátságosan kiegyeztek. A poeta később jóvá tette, a mit a hevesvérű atyafi hibázott: Dobó Jakab énekére verset szerzett a »szerelem szép képéről.«¹⁾

Ez időtájt különben Balassa Andrással is sokat foglalkozott. A gonoszlelkű nagybátya ekkor veszedelmes bajba volt keveredve. Ő is meg volt idézve a márczius 1-re Pozsonyba hirdetett országgyűlés elé, és pedig Bálintnál nagyobb úr: a király által. Balassa András ugyanis mostoha leányát, t. i. feleségének. Mérey Annának első férjétől, Serédy Gáspártól való egyetlen gyermekét Zsuzsánát, 1582-ben szent Márton napja táján férjhez adta Janusius osztrogi herceghez s hozományul adta vele mindjárt a Sáros vármegyei Makovicza várát, a budaméri kastélylyal s egyéb tartozékaival.

András úr hirtelenében talán meg sem gondolta, hogy ezzel a tetteivel a hűtlenség bűnébe esik. Nem úgy a fiskus. Ez rögtön a fejére olvasta a régi királyok rendeleteit és törvényeit (1486 : 32. t. cz.), melyek fej- és jószágvesztést szabnak arra, a ki az országnak mindenkép ártalmára és kárára törekvő velenceseknek és lengyeleknek az ország területéből bár csak a legcsekélyebb részt is elidegeníteni merészkedik. Balassa

¹⁾ *Balassa B. Költ.* 72. l. XLVI. sz. vers. — Dobó Jakabot, Szamosközi feljegyzése szerint, hátság paripája tiporta halálra. Fenti leveleiből is láthatjuk, hogy e szerencsétlenség nem történhetett 1580 táján, miként Szilády Áron hiszi. (*Balassa B. Költ.* 293. l.) Az 1583 márcz. 1-re kitűzött országgyűlésen ott találjuk a meghívott magnások sorában Balassa Bálinttal egyetemben. (*Magy. Országgy. Emlékek VII. köt.* 138. l.) 1583 márcz. 9-én tanukat hallgattat ki Homonnai Drugeth György fegyveres hatalmaskodásai felől. (*Orsz. Levéltár: Neoreg. Act. fasc.* 794. nr. 24.) Élt még a következő évben is. Báthory Miklós országbíró 1584 szept. 27-én osztoztatja meg a Dobókat: Ferenczet, Jakabot, Krisztinát és Sulyok Sárát a szerednyei, lévai és sárospataki várakon s hozzátartozó nradalmakon. (*Orsz. Levéltár: Neoreg. Act. fasc.* 794. nr. 25. és fasc. 812. nr. 41.) Az osztály sok huzavonával a következő év elején létesült. A kamara sürgette, hogy Dobóék tegyék le a hűségesküt és adjanak reversalist, hogy Sárospatakot a király hűségében megtartsák. Dobó Ferencz eleget tett a követelménynek, de Jakabról 1555 ápr. 18-án azt jelentette a kamara ő felségének, hogy hűségesküje már tárgyalanná vált, mert idő közben meghalt s birtokrésze de jure regni Dobó Ferenczre szállott. (*Orsz. Levéltár: Exped. cam. Poson.*) Dobó Jakabról még megemlítjük, hogy el volt jegyezve Serédy Gáspár és Mérey Anna leányával Zsuzsánával. De a házasság eltört. Zsuzsánna 1582-ben a dúsgazdag Janusius osztrogi hercegnek lett a felesége, mely házasságkötésben bizonyosan Zsuzsánna asszony mostoha apjának, Balassa Andrásnak volt kiváló része. (Pozsonyi kamara iratai: III. 37.)

András eljárása még súlyosabb beszámítás alá esett, mert hadi felszerelésekkel ellátott várat juttatott lengyel kézre, s a fiskus aggódni kezdett, hogy a lengyel határszáron fekvő Beszterce vára (Trencsén vármegyében) a Balassa András kezéről hasonló módon az osztrógi herceg kezére vándorol. Ezért sietett a hűtleneket a legközelebbi országgyűlés elé idéztetni az esztergomi káptalan által.

Bálintot ez az idézés gondolkodóba ejtette. A bátyja baján biz' ő nem sokat búsult, inkább örült neki magában. Féltette azonban saját birtokait, melyeket még osztatlanul használt urabátyjával s a melyek a fej- és jószágvesztés ítéletével könnyen veszedelemben foroghattak volna. Ilyen volt a véglesi porció, melyet Balassa László az ő és neje halála esetére még 1580-ban átvallott a garam-szentbenedeki konvent előtt Balassa Andrásra meg néhai Balassa János két fiára: Bálintra és Ferenczre.¹⁾

András úr szorultsága kedvezett Bálint törekvésének. Ez év augusztus havában megosztzkodtak a gyarmati uradalmon, szeptemberben Véglesen. Ez utóbbi osztályegyezség Vág-Beszterczén, az András várában köttetett, az előbbi pedig Zólyom várában, mint Nógrád vármegyének a töröktől való félelem miatt ideiglenes székhelyén. A hosszúra nyult alkudozás ideje alatt Bálint állandóan Zólyomban tartózkodott s csak néha-néha rándult el pár napra a környékbeli urakhoz látogatóba, talán leánynézőbe is, mert a házasság eszméjével kezdett már megbarátkozni, és Liptó-Ujvárra, gazdaságának utána nézni egy kicsit.

Zólyom várában vígan teltek napjai. Nyílt házat vitt, nagy cselédséget tartott. Hanem a szolgálit nem tudta jól megválogatni, vagy legalább nem tudta őket fegyelem alatt tartani. Két gézengúz inasa megszökött tőle, de nem üres kézzel. Hamarosan hurokra kerültek, s hogy méltó büntetésüket el ne szenvedjék, maga Bálint járt közbe szabadon bocsátásuk érdekében a nyitrai alispánnál és várnagynál.²⁾

Az efféle jószívűséget pedig az a cselédség meg nem érdemelte. Urok szenvedélyessége, féktelen önkényeskedése őket is hasonló magatartásra bátorította. Mindennapos volt az összetűzés, koczódás a zólyomi polgárok és Balassa szolgálai közt. Sőt a környéket, pl. Selmeczbánya békés lakosait is retgettették. A visszahatás természetesen nem maradt el. A megtámadottak védekeztek, a hogy tudtak. A szóváltás

¹⁾ V. ö. *Irodalomtört. Közl.* 1900. 197. l.

²⁾ *Századok*, 1890. 169. l.

gyakran tettelegességgé fajult, a miben rendszerint a cselédhad húzta a rövidebbet. Olykor az előljáróság lépett közbe s a zenebonás vitézkedőket rövidesen hűvösre tétette. Bálintot bántotta a hatóság beleavatkozása, s a helyett, hogy embereit tanította volna rendre, sértve érezte magát gazdai hatalmában. földesúri és főnemesi tekintélyében, s ezen való haragjában hasonló méltatlanságokra, szertelenségekre ragadtatta magát. A hatósági intézkedéseket semmibe sem vette, a köztisztviselőket úton-útfélen becsmérelte. A polgároknak útját állotta s nyilvánosan insultálta őket. Kivetette hálóját a csinos polgárnőkre s ha az ostrom szép szóval nem sikerült, erőszakkal próbálta őket meghódolásra bírni.

A zólyomiak s a hasonlóképen elkésérített selmezbányaiak végre türelmüket vesztették. Ellenszenvöket Bálint ellen még inkább növelte Balassa András, a ki az idétt a selmezbányai hévizekben gyógyította magát s a hozzá panaszra járó elégedetleneket biztatással és vendégeskedéssel tüzelte Bálint ellen. Az elkéseredettek végre is ő felségéhez járultak panaszukkal s írásos beadványukban Bálint úrról mindent elmondtak, csak jót nem.

Bálint megneszelte a dolgot; nyomban elleniratot intézett a királyhoz, kérve ő felségét, hogy ellenségei alaptalan vádaskodásainak ne adjon hitelt, egyoldalulag ne ítélje őt el, ne ejtse gyalázathá a Balassa familiát, mely mindenkor kitűnt királya iránti hűségével. Utasítsa az ügyet rendes bírói útra; ő megfelel vádaskodóinak akár a vármegye gyűlésén, akár a királyi helytartó ítélőszéke előtt. Az ártatlanság érzetének emelkedett hangján hangoztatja, hogy az igazságos ítéletet nem rettegi, s ha méltónak fog találatni a büntetésre, annak elengedéseért nem fog rimánkodni.

A Balassa egyéniségére érdekes fényt vető levelet szó szerint itt közöljük:

Sacratissime Imperator, Domine, Domine clementissime!

Praemissa humillimorum fideliumque servitiorum in gratiam Vestrae Majestatis Sacratissimae commendatione. Cum ex mandatoris Vestrae Sacrae Majestatis litteris. tum vero ex supplicii Schemniciensium et Veterozoliensium libello denuo intelligo id, quod antea quoque variis amicorum meorum sermonibus et litteris ad me fuerat perlatum. civis nimirum istos ex inimici mei instinctu et dolo ea de me ad Vestram Majestatem Sacrae scripsisse, quae libuisse magis, quam decuisse. et quae ad vanitatem magis, quam ad veritatem composita esse facile vel hinc videntur. quod ii in dicta causa neque ulla juris sententia me condemnatum ad

supplicium me trahi postulent. rati procul dubio se simulatione lachrimarum sapientiam Vestrae Sacrae Majestatis ita ab aequitate et justitia avellere posse, ut ea oblita legum jurisque, atque etiam in furorem conversa. repente aut exilio me damnabit, aut morte mulctabit innocentem. Verum enimvero clementissime Imperator. persuasum habens Vestram Majestatem pro eo officio, quo praeter caeteris mortalibus summo cum imperio divinitus attributo fungitur, nequicquam temere suscepturum, nihil minus vereor. quam in dicta causa me a Vestra Majestate praeter jus et fas opprimi.

Quantum itaque ad rem attinet. ego in proximo nobilium conventu, praesentibus comite et caeteris justitiae administratoribus, coram de hac subdola querela accusatoribus meis loquar ea, quae honoris mei defensio atque justus dolor dictabit; par enim non est, ut tanta maledicentia, qua tanquam execrabili veneno famam nomenque meum apud Vestram Majestatem Sacratissimam proscinderunt. impunita relinquatur.

Nunc vero ad mandatum V. S. Majestatis hoc rescribo: cives nempe istos mendaciores in accusando me alienum a veritate secutos esse. atque orationem falsam. sic et lachrimas fictas fuisse, neque aliunde eas provenire, quam ex invidia et malevolentia inimici mei. qui cum detectis suis technis, ea, quae voluit, obtinere non potuit. Haud ita pridem in thermis Schemniciensibus, convocatis et Schembniciensibus et Veterozoliensibus civibus, nihil cum pollicendo, tum comessando praetermisit. quo eorum obtrectatione voti sui compos fieret, neque aliam ob causam, nisi ut absente me meisque, imperium illud suum in meorum colonorum cervices iterum imponeret, cumque illis, ut antea ut libuisset, agere ita liceret. Sed cum ad malorum poenam bonorumque tutelam nequicquam sit justitia aptius. eidem unicae me committo, neque severam ejus sententiam, confisus justitiae meae, reformido.

Procedant itaque mei inimici recto consuetoque juris tramite, sive in conventu nobilium, sive ad sedem judicariam hujus regni, sive ad tribunal domini locumtenentis; citatus ab eis fuero. perlubens illis respondebo. Ibi demum patebit utriusque partis aequitas iniquitasque; hac via hae lachrimae abstergentur, gemitusque omnes et querelae sedabuntur, cum praesertim executioni jurisque sententia mandabitur; cui utique acquiescere me velle, neque condonationem aut impunitatem petere Vestrae Majestati Sacratissimae promitto.

Hac mea oblatione contenti mei inimici esse poterunt. cum praesertim a veritate et justitia non abhorreant, neque ante me puniri postulabunt. quam legibus jureque tanti criminis reus convictus fuero, nisi forte calumniari. quam jure contendere illis videatur esse satius.

Quamobrem clementissime Imperator, cum Vestra Majestas praesit justitia, ad eandem. tanquam ad justitiae asylum confugio supplex, orans humillime: ne pressum malevolorum meorum calumniis justitiam meam opprimi penitus patiatur. neque vero dolo inimicorum meorum circumventum me ex sua gratia praecipitem agi. Maxime quod calumniari cuivis etiam sit facillimum. sed dicta fide, digno testimonio comprobare non idem. Hostesque mei vel indicta causa plecti me velint; quod quam sit aequum, quamque ipsi confidunt justitiae suae, facile vel inde patet.

Supplico itaque iterum atque iterum Vestrae Majestati. ne plus Vestra Majestas praeproperam iniquamque malevolorum persuasionem et accusationem apud se valere patiatur. quam viri boni defensionem; neque ob levissimorum hominum mendacia promovendi mei curam et animum alio avertat. verum pro laude sua propria ex innata sua liberalitate imperatoria efficiat. ne servorum suorum. Balassarum nimirum familiae reliquias sub alis Majestatis Vestrae in obscurum descendisse, aut ad summam inopiam redactas esse omnes homines intelligant. Id. quod si quando se occasio obtulerit, ne admonitus quidem, vel profusione vitae amissioneque omnium fortunarum mearum libenter, quotiescunque dignitas Vrae Majestatis Sacrae. postulet, promerebor. Nam quod Schembnienses vi sua hanc vim in me ulcisci velle munitentur, nisi a Vestra Majestate puniar. nihili aestimo utinamque tam feroces hostes me habere semper contingat. Equidem si more nobilium virorum controversiam hanc inter nos dirimere liceat. absque contestatione litis. hoc quidquid adversum eos nunc a me prolatum et affirmatum est. quolibet loco et tempore cum civibus placuerit, mihique per eos innotuerit. non tantum ore sed pectore, nec solum dictis sed factis me sustinere velle Vrae Sacrae Majestatis jam animo et cogitatione sibi videre videatur.

Extremum est, ut meam fidem, servitatem, humillimamque subjectionem Vrae Majestati Sacrae denuo in gratiam commendem. quam bene et feliciter valere diuque opto. Datum Vywar, 15. Julii, 83.

Ejusdem Vrae Sacrae Majestatis humillimus et fidelis perpetuusque subditus et servitor

Valentinus Balassa de Gyarmath.

A király Balassa Bálint levelét Dobó Ferencznek, Bars vármege főispánjának és dunántúli főkapitánynak küldte el vizsgálat és véleményes jelentéssel végett. Epen igen alkalmas embernek ebben az ügyben. Dobó Ferencz és Balassa Bálint közt a vizsgálódás ekkor még nem tört ki nyílt ellenségeskedés alakjában. De hogy Dobó már ekkor sem szívelhetette

Balassát, kitetszik a királyi leiratból. Láthatjuk belőle, hogy Dobó szemmel kísérte Balassa Bálint minden cselekedetét, s a mit csak érdemesnek tartott, besúgta a királynak. Magának Rudolfnak itt következő rendelete árulja el nekünk Dobónak ezt a hátmegetti alattomos viselkedését:

Rudolphus secundus divina favente clementia electus Romanorum Imperator semper augustus etc. Magnifice fidelis nobis dilecte! Ex inclusis fusius percipies, quidnam Valentinus Balassa ad accusationes civium Schemniciensium et Veterozoliensium humillime responderit. Volunus itaque tibi que benigne mandamus, ut utrum in conventum nobilium hactenus aliquid ea de re proposuerit, aut utrum tum *aliquid magis, quam quod antea ad nos perscripsisti, inquisieris*. quidve ulterius in hoc negotio faciendum existimes. nos certiores reddas tuumque iudicium aperias. Satisfacies in eo officio tuo et nostrae benignae voluntati. Datum in civitate nostra Vienna. die quinta mensis Augusti. anno etc. octuagesimo tertio: regnorum nostrorum Romani octavo, Hungarici undecimo et Bohemici itidem octavo. Rudolphus m. p.

Ad mandatum domini imperatoris proprium

David Vngnad m. p.

Kívül: Magnifico Francisco Dobo de Ruzka, comiti comitatus Barsiensis ac partium regni Hungariae ultradanubianarum supremo capitaneo nostro. fideli nobis dilecto. Arwa. Cito, cito, cito.

Dobó kezével: De negotio Valentini Balassa. Red. 13. Aug. 83.

Dobó nem mert, vagy nem akart személyesen beleavatkozni ebbe a kényes dologba. A zólyomi alispánhoz fordult felvilágosításért. Az alispán leveleiből értjük meg a dolog további folyamatát. Sajnos, nem elég világosan. Mindamellett lássuk magokat a leveleket.

Az egyik így szól:

Magnifice Domine. Domine mihi semper generose et confidentissime!

Servitiorum meorum perpetuam commendationem. -- Ma, sexta Septembris adák meg a te Nagyságod levelét mind az ő felsége levelével egyetemben Balassa Bálint uram felől. És kívánja te Nagyságod, hogy megírnám, ha Bálint uram proponált-e a vármegye előtt. Nagyságodnak ezt bizonval írhatom, hogy ennek előtte tudakozott Bálint uram a vármegyének gyűlése napjáról. De a takarodásnak okáért alkalmas ideig a vármegyének gyűlése és széki nem volt, hanem két héttel ennek előtte lón Zólyom vármegyének széki; de akkor oly hertelen lón, hogy tudtára nem

adhatták. mert ő magának földolgaiért Nyitra vármegyébe kellett menni és onnan Ujvárbá. Attól fogva még meg nem érkezett és semmit sem proponált, sem proponáltatott. Azt bizonyval írhatom te Nagyságodnak, hogy énnékem mondotta Bálint uram, hogy dolga leszen előttünk. csak értse a nemes urainnak gyülekezetiket Im e jövőndő cseterteken leszen szék Zólyomban. azt vélem, hogy el nem mulatja. hanem proponáltat, vagy praesens proponál.

A mi az én opinióm legyen az ő dolgáról, kívánja te Nagyságod, hogy megírnám Nagyságodnak. Én nem tudok mit sentialjak afféle dolgokról, a melyek nem bizonyosok és nem uyilván valók. Hanem csak azt írhatom Nagyságodnak, a mint a Tripartitumban olvasom: *quod de occultis et incertis nemo judicare potest.* Nám. ő maga elég nagyra offerálja magát, ha a criment az ő adversariusi megdoceálnák, hogy a poenának condonálását nem kívánja. sem kéri ő felségétől. Sőt ha szinte próbára menne a dolog, miért az asszonyállat sem panaszolja azt, hogy abutált volna vele, hanem hogy kényszeríti volt ad crimen perpetrandum. A kényszerítés kedig nem lött bottal, veréssel, sem öléssel, hanem szóval. Dato, ha utát megállotta volna is. de hogy sine laesione personae szabadon bocsátta volna, többön nem maradna, nisi in poena centum florenorum. Még úgy, hogy ha megbizonyítanak, hogy utában megfogta avagy vágatta volna. De mindenre, a mint az ő maga supplicatiójának contextusából eszembe vöttem, elegendő maga ajánlását és purgálásának módját adja ő felsége eleiben.

Im mind az ő felsége levelét, mind a Bálint uram supplicatiójának pariaját te Nagyságodnak megküldöttem. Az Ur Isten tartsa meg Nagyságodat minden javaival hosszú ideiglen. Datum in Czvyklyna. sexta die mensis Septembris. anno Domini 1583.

Ejusdem vestrae Magnificae Dominationis servitor perpetuus

Joannes Soos senior de Poltar
vicecomes etc. m. p.

Kívül: Magnifico Domino, Domino Francisco Dobo de Ruzka. comiti comitatus Barsiensis ac partium regni Hungariae cisdanubianarum supremo capitaneo etc. Domino mihi semper generoso et confidentissimo.

Dobó kezével: Zólyom vármegye viceispánjának levele a Balassi Bálint dolgáról. Red. 15. die Septembris. Anno 83.

A másik levél ez:

Magnifice Domine. Domine mihi semper generose et confidentissime!

Servitorum meorum perpetuam commendationem. - A mint te Nagyságodnak megírtam vala, hogy Balassa Bálint uram el

nem mulatná, hogy a vármegye előtt valamit ne szólna a zólyomiaknak, így lón tegnap a dolog, hogy mikoron a vármegye Zólyomban egybegyült volna, és Barbaryth uram is. főispánunk. a vármegyével együtt volt volna, Balassa Bálint uram szolgálival a vármegye eleibe jöve. ezt mondván, hogy ő neki valami szava és beszéde volna előttünk a zólyomi bíróval; kérem Kegyelmeteket hívassa ide, értse meg. mit akarok neki szólnom. A vármegye egy szolgabíró-t küldte a bíróért. Azt üzené a bíró, hogy oly földolgai volnának. kiért semmiképpen nem jöhetne. Mászor is érte küldénk. Ugyan nem jöve. Harmadszor is érte küldénk és megüzenök neki, hogy Bálint uramnak volna vele beszéde, jönne el. Ugyan nem jöve. hanem vagy két polgárt küldte oda közinkben. És hogy a bíró el nem jöve se a vármegye hivatala, se a Barbaryth uraméra, Bálint uram felállván és a vármegyét megkövetvén, előszámálá minemű hamis írást és panaszt tött volna a zólyomi bíró tanácsával öszve ő felségének mind ő reá, mind szolgálaira. Bizon keményen felele mind szolgálival öszve mind bírónak. mind a tanácsnak; és azt Bálint uram a vármegye könyvébe beíratá. Azután Bálint uram erről igen protestála, hogy a mint ő magát, szolgálit Nagyságod előtt és én előttem s vármegye előtt is megkötelezte volt és szabadságát félre tötte volt, így, hogy ha szolgálai vagy ő maga valakinek a polgárok között valamit vétene és megbántaná, mindjárt törvényt állana ő maga is és szolgálit is törvénynek állatná a vármegye előtt. Ennek utánna e kötélben nem akar lenni. sem szabadságát megfogni. mert a zólyomi bíró Zelestei János szolgálját ok nélkül igen megverte és hosszú törvényre halasztotta a dolgot megláttatni; a vármegye előtt rövid törvényt nem akarta megláttatni. Másik oka, hogy a fejedelem előtt hamis panaszt tettenek volna. kiről ötet meg nem lelték, hogy megismertetett volna a dolognak mivolta: hamis-e, avagy igaz volna? Hanem keressék törvényt. ha mi történik rajtok.

Ezeket akarám Nagyságodnak tudtára adni. A zólyomi bíró is mássát kéri a Bálint uram feleletinek, kit megadóok neki.

A kegyelmes Istennek ajánlom te Nagyságodat. ki tartsa meg te Ngodat sok esztendeiglen jó egészséggel és jó szerencsékkel minden hozzátartozókkal öszve. Datum in Zwyclyna, 13. Septembris. Anno 1583.

Ejusdem Magnificentiae vestrae servitor paratissimus

Joannes Soos senior de Poltar m. p.

Kivül: Magnifico Domino Francisco Dobo, de Rwzka, comiti comitatus Barsiensis ac partium regni Hungariae cisdanubianarum supremo capitaneo, Domino semper generoso et confidentissimo.

Dobó kezével: Zólyom vármegyei viceispán levele a Balassi Bálint dolgárul. Red. 15. Septembris, Anno 83.¹⁾)

A mint e levelek elárulják, Poltári Soós János alispán uram nem lehetett valami nagyon bátor ember. Nem mert mindent pennája hegyére venni, a mit pedig szeretett és tudott volna mondani. Egész előadásán meglátszik, hogy ő is rettegett Balassa Bálinttól, akár csak a gyámoltalan zólyomi bíró, a ki többszöri hívásra, a főispán parancsára sem mert a vármegye közgyűlésén megjelenni s Balassa Bálinttal szentől-szembe állani.

ILLÉSSY JÁNOS.

¹⁾ Az itt felhasznált és közölt levelek az Országos Levéltárban a pozsonyi kamara iratai közt találhatók.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Nuntiaturberichte aus Deutschland nebst ergänzenden Aktenstücken.
I. Abth. 1533—1559. VIII. IX. Bd. Bearbeitet von Walter *Friedensburg*. Gotha. 1898—1899. 8-r. III. 771 l., LVI, 736. l.
— II. Abth. 1560—1572. I. Bd. Bearb. von Samuel *Steinherz*.
Wien. 1897. 8-r. CVII, 452 l. — III. Abth. 1572—1585. I. II.
Bd. Bearb. von Joseph *Hansen*. III. Bd. Bearb. von Karl *Schellhass*.
Berlin. 1892—1896. 8-r. LXVI. 802 l., XCIII, 679 l., XC, 471 l.
— IV. Abth. XVII. Jahrh. I. II. Bd. Bearb. von Hans *Kiewning*.
Berlin, 1895—1897. 8-r. CVI. 380 l., LXXIX. 464 l.

Abból a nagyszabású vállalatból, melyet a fönti cím alatt a porosz történelmi intézet indított meg, s a melyről folyóiratunkban már többször megemlékeztünk, az elmúlt években évenként egy-egy újabb kötet látott napvilágot. Míg eddig e vállalatból csak a porosz intézet vette ki a maga részét, 1897-ben az osztrák történelmi intézet is a nyilvánosság elé lépett, megindítva a *Nuntiaturberichte* második sorozatát. Mert e vállalat közös vállalata az osztrák és porosz történelmi intézeteknek, oly formán, hogy az első és harmadik sorozatot 1533—1559-ig és 1572—1585-ig a római porosz történelmi intézet és a porosz levéltárak igazgatósága adja ki, míg a közbeeső második rész az osztrák történelmi intézet kiadásában jelenik meg, a negyedik pedig ismét a porosz intézet kiadása. E munkamegosztást hosszú tárgyalások előzték meg a két intézet részéről, melyek a munkálatokat egymástól függetlenül kezdték meg, és már előrehaladt az osztrák intézet munkája, midőn a porosz az előbbeni által munkába vett időszak átengedését követelte. E conflictus nagyon kiélesedett a két intézet között, s csak nagy nehezen sikerült a föntebb említett munkamegosztást keresztülvinni.

Kezdjük az osztrák intézet által közzétett kötetten. E kötet *Steinherz Samuel* osztrák történész szerkesztésében jelent meg, ki mint az osztrák intézetnek több éven keresztül tagja,

a munkálatokat Rómában kezdettől fogva vezette Sichel Tivadar igazgató felügyelete alatt. A kötet *Hosius Szaniszló* ermlandi püspök és *Zaccaria Delfino* nuntiusok iratait tartalmazza az 1560—1561 évekből. Az aránylag rövid időköz két rendkívül fontos eseményt ölel fel: Miksa király visszatérítését a katolikus vallásra, és a császár beleegyezését abba, hogy a trienti zsinat tovább folytattassék. A nuntiusok mindkét feladatot megoldották. Miksa nem lett lutheránussá, a trienti zsinaton pedig a császár követői is megjelentek.

Ismeretes, hogy Miksa király körülbelül 1555 óta a protestáns vallással hovatovább mindinkább megbarátkozott, és hogy a protestáns fejedelmek, főleg a württembergi és Miksa között szoros barátság állott fen. Miksa maga ekkor még nem vallotta magát protestánsnak, de abból, hogy a katolikus ünnepektől tartózkodott, s hogy udvarában a protestáns Pfauser János Sebestyén működött mint hittérítő, elég világosan kitűnt vallási meggyőződése. Közte és apja Ferdinánd császár között ép ez okból bizonyos feszültség állott be, mely nyílt szakadással fenyegetett. Ferdinánd Pfauser eltávolítását követelte, a mit nagy nehezen 1560 elején ki is vitt, és föltétlen megtagadását a protestáns érzelmeknek, ellenkező esetben még a teljes kitagadással is fenyegetőzött. Csak arra az engedményre volt hajlandó, hogy közbenjár a pápánál, hogy Miksának a két szín alatti áldozást engedje meg. A császár e föllépésének eredménye az lett, hogy Miksa a protestáns fejedelmekkel szorosabb összeköttetésbe lépett, de hogy mit tervezett tulajdonképen, az valószínűleg sohasem fog positive kiderülni. Ferdinánd említett ígéretéhez képest 1560-ban a pápához fordult, ki erre Hosiuszt küldé a császári udvarhoz, azonban a kért concessiót, a két szín alatti áldozást, ekkor még nem adta meg, a mi fölött Miksa annyira elkedvetlenedett, hogy nyílt átlépéssel fenyegetőzött.

Ily viszonyok közt érkezett meg Hosius s azonnal megkezdte a tanácskozásokat mind a császárral, mind Miksával. De csak nagy nehezen tudott boldogulni vele. Befolyt erre talán azon körülmény is, hogy Pfauser még mindig Ausztriában volt Lilienfelden, s a császárnak egész tekintélyére volt szükség, hogy Ausztriát elhagyja. Magának Hosiusnak erőszakoskodó fellépése, melylyel nem szűnt meg Miksát megtérésre ösztönözni, kétségkívül sokat ártott a célnak. A császár maga tanácsolta a nuntiusnak, hogy Miksával szemben szelidebb hírokat pengessen, mert különben célt nem ér. Maga Ferdinánd nem mert fia ellen erélyesebben fellépni. Oka ennek az volt, hogy Miksa nagyobb népszerűségnek örvendett mint apja.

s Ferdinánd attól tartott, hogy Miksa az osztrák protestáns rendekkel szövetkezve föllép ellene. 1560 augusztus hava óta azonban a viszony Miksa és a nuntius között javulni kezdett. Miksa mindjobban hallgatott a nuntius szavára, a mire befolyt az is, hogy a protestáns fejedelmek neki segítséget arra, hogy magát apja auctoritása alól fölszabadítsa, adni hajlandók nem voltak, még maga a szász herczeg sem. Tudta nagyon jól mind-egyikök, hogy ez egyértelmű lenne a császár elleni lázadással. Miksa erre megváltoztatta politikáját, úgy hogy a nuntiusban Miksa teljes megtérésének reménye folyton nőtt. Csakhogy Miksa két sarkalatos kívánságot vetett föl, melytől elállani nem akart: a két szín alatti áldozást és az anyanyelv használatát az istentiszteletnél. A viszony közte és Hosius között mind-ammellett folyton javult, midőn a nuntius 1561 júliusában Bécsből elhivatott. Miksa azonban megmaradt követelései mellett, s ez volt az oka annak is, hogy 1561-ben magyar királylává való koronáztatása abban maradt.

Zaccaria Delfino 1561 második felében jött a császári udvarhoz. Miksa mindinkább súlyt helyezett arra, hogy a pápával teljesen kibéküljön, de viszont oly módon, hogy viszonya a protestánsokkal meg ne bomoljon. Arra törekedett, hogy mindkét párttal jó lábbon álljon, hogy sem az egyik, sem a másik irányban ne legyen kénytelen színt vallani. Ez azonban nem tartott sokáig, mert 1561-ben Dietrichstein Ádámot küldték Rómába rendkívüli követül. E küldetés bevallott célja az volt, hogy Miksa neje részére kiváltságokat eszközöljön ki, tulajdonképen pedig az, hogy a két szín alatti áldozásra a pápa engedélyét megnyerje. Erről Ferdinándnak 1561 október 14-iki levele világosít fel bennünket, melyben a császár elmondja, hogy Miksát még életében magyar királylává akarja koronáztatni, de fia vonakodik a koronázási szertartás szerint kívánt egy szín alatti áldozástól s két szín alatt akar áldozni, a mire a pápa engedélyét kéri. Ezt mondja a császári levél. Csakhogy Delfino jelentéseiből megtudjuk, hogy nem a magyar királyi koronázás miatt közeledett Miksa a kuriához, hanem a római korona miatt. A német protestáns fejedelmek ugyanis akkor hír szerint a dán királyt akarták római királylává megválasztani, s ezt csak oly módon lehetett megakadályozni, ha Miksa, kit az örökösödés szerint a korona első sorban megilletett, a katolikus választókra támaszkodva léphet fel a dán király ellen. Ezek megnyerésére tehát szükséges volt, hogy Miksa magát mint a katolikus egyház hívét mutassa be, s ezért történt Dietrichstein küldetése. A pápa, hogy Miksát lekötölte s a protestánsokhoz való csatlakozásának veszé-

lyét teljesen elhárítsa, tényleg hajlott Miksa kérésére. Azt a veszélyt, melyet a két szín alatti áldozás megengedése magában rejthetett, a pápa ügyesen elhárította az által, hogy az engedélyokiratot oly formában állította ki, hogy az minden nehézség nélkül bármikor visszavonható volt. A két szín alatti áldozást megengedte ugyan, de azzal a föltétellel, hogy az engedélyt a császár tartsa titokban, Miksa pedig a lehetőleg szintén titokban való áldozás előtt jelentse ki, hogy az egyház tanítása az egy szín alatti áldozásról egészen helyes, és hogy az egyház ezen tanításban nem tévedett.

Erre az igen érdekes ügyre vonatkozólag az előttünk fekvő kötet becsesnél becsesebb adatokat tartalmaz. Hosius és Delfino jelentései, melyekben főleg Hosius a császárral és Miksával folytatott beszélgetések és tárgyalások legapróbb részleteiről is beszámol, lehetővé teszik azt, hogy ennek az ügynek egész kifejlődését a legnagyobb részletességgel nyomon kísérhessük. Ép ily részletességgel kísérhetjük azokat a tárgyalásokat is, melyeket IV. Pius pápa Hosius és Delfino útján a császárral a trienti zsinatot illetőleg folytatott, a melybe Ferdinánd beleegyezni hajlandó nem volt, hanem más zsinatot óhajtott. Ebben is a pápa győzött, a mennyiben Ferdinánd nemcsak hogy beleegyezett a zsinat tartásába, hanem arra követeket is küldött. E tárgyalásokra nézve a jelen kötet ép oly becses anyagot szolgáltat, mint a másik kérdésre nézve. A trienti zsinat történetéhez, főleg annak előzményeihez, az itt napvilágot látott jelentések egészen új anyagot szolgáltatnak, mely a bécsi udvar álláspontját most már kellő világításba helyezi.

Magyarország történetét érdeklőleg e kötetben is, ép úgy mint az előzőkben, számos kisebb-nagyobb adatot találunk, mely adatok főleg a magyar vallásügyi viszonyokra vetnek érdekes világot, továbbá a magyar egyháznagyok részvételét a trienti zsinaton, szintén illusztrálják egyes vonásokkal. Legérdekesebb e tekintetben Hosius 1560 július 31-iki jelentése, mely a magyar egyházi viszonyokat a legsötétebb színekkel festi. Magyarországon — úgymond — majdnem mindegyik plebánus házas életet él, alig találhatók nőtlen papok. Ha hazánk történetére vonatkozólag teljesen új anyagot e kötet nem tartalmaz is, mint pl. Miksa és a trienti zsinat ügyére, a részletekre nézve mégis nem egy, ismereteinket kiegészítő adat áll e kötetben rendelkezésünkre.

A porosz intézet által közrebocsátott első osztály VIII-ik és IX-ik kötetei, *Friedensburg Walter* szerkesztésében.

Girolamo Verallo rosszanoi érsek, nuntius iratait tartalmazzák. A VIII-ik kötet az 1545 február havától 1546 április haváig terjedő anyagot öleli fel, kiegészítve azt részint *Fabio Mignanello*, *Girolamo Dandino* és *Alessandro Farnese* hibornok legatus, illetve nuntiusok irataival, részint más irományokkal. E kötetnek tartalma főleg az V. Károly császár idejébeli eseményekre, első sorban a birodalom ügyeire, nevezetesen a pápa és a császár között akkor fennálló feszült viszony megenyhülésére és a két fél között ezután napirendre került kérdések körül megindult tárgyalásokra vet világot. Birodalmi történet lévén ez, reája bővebben ki nem terjeszkedünk. A hazánkra vonatkozó kevés anyag az egész kötetben szétszórva, apró mozaik darabokhoz hasonlóan illeszkedik abba a képbe, melyet hazánk ezen korbeli történetéről magunknak alkothatunk, főleg a török viszonyokra nézve. Épen így a IX-ik kötetben is, mely *Girolamo Verallo* 1547-ig terjedő nuntiatúráit foglalja magában, találunk Magyarországra történetéhez szétszórt adatokat, de ezek elenyésznek az anyagnak a birodalmi történetre vonatkozó fontossága mellett. Ebbe az időbe esnek a schmalkaldi ügynek fejlődései is, a császár előkészületei a schmalkaldi szövetség elleni háborúra, melyre nézve a kuria is tett ígéreteket a császárnak, a vele kötött kiegyezés alkalmából. Általában az 1545—1547-iki németországi vallási ügyek állapotára, azok fejlődésére, a két kötet rendkívül érdekes világot vet, s becstét tekintve méltán sorakozik a vállalatnak többi megjelent kötetéhez.

A porosz intézet által közrebocsátott harmadik osztályból három kötet fekszik előttünk. Mind a három az 1572—1585 közti éveket öleli fel; az első kettő *Hansen József*, a harmadik *Schelhaus Károly* szerkesztésében. Tartalmukra nézve e kötetek is úgyszólván kizárólag a birodalmi történetet érdeklik. A kölni érsekség körül folytatott küzdelem történetére rendkívül beces anyagot tartalmaznak. Köztudomású dolog, hogy a szentszék ez érsekség miatt támadt bonyodalmakba, melyek első sorban Gebhard érsek választásának és megerősítésének kérdése, majd másod sorban a katolikus egyháztól történt elpártolása körül keletkeztek, nem egyszer nyomatékosan beleszólt. A németországi, spanyol- és franciaországi pápai követek utasításaiban és irataiban ez időben a kölni érsekség ügye mindig előfordul, s az első kötet ritka teljességgel foglalja magában az e kérdésre vonatkozó levéltári anyagot. A pápaságnak németországi politikájára az ellenreformáció küszöbén, az első kötet megbecsülhetetlen, eddig

közzé nem tett anyagot tartalmaz, s főleg azok az emlékiratok, melyek 1573-ból a németországi katolikus egyház helyzetével foglalkoznak, ritka teljességgel tájékoztatnak bennünket annak állapotáról. Birodalmi történeti szempontból a kölni kérdés elsőrangú fontossággal bír, s az ezen kötetben foglalt anyag a németországi ellenreformáció legkimagaslóbb mozzanatával foglalkozik. Főleg azokról az eszközökről van benne szó, melyeket a kuria alkalmazott, hogy az alsó Rajna mellékén a katholicismust fenyegető veszélynek elejét vegye. Tárgyánál fogva e kötet anyaga minket csak távolabbról érdekel, hazai történetünkre nézve csak elvétve akad egy-egy kisebb fontosságú adat közte.

A második kötet három eseményt ölel fel a birodalmi történet keretéből: u. m. az 1576-iki regensburgi birodalmi gyűlést, az 1579-iki kölni pacificalionalis gyűlést, mely a németalföldi részekre vonatkozik, és az 1582-iki augsburgi birodalmi gyűlést. Az 1576-iki regensburgi gyűlés hosszú idő múlva az első, melyen a pápa követe részt vesz. A kuria választása ez alkalommal *Giovanni Morone* bibornokra esett, kinek utasításában a szentszék a fősúlyt arra fektette, hogy a császárt a törökök ellen irányuló szövetség alakítására nyerve meg; felhatalmazván a követet arra, hogy a régebben megígért s részben már ki is fizetett 100,000 scudi segélyt a törökök ellen újra megigérhesse, ha Miksa császár lengyel trónöröklési kérése ismét napirendre kerülne. Ismeretes dolog, hogy a lengyel rendek egy része 1575 december 18-án II. Miksát királylányá választotta, s ő mindamellett, hogy a rendek többsége 1576 május 1-én Báthory István erdélyi fejedelmet koronázta királylányá, a választást nemcsak elfogadta, hanem annak érvényt is igyekezett szerezni. Miksának a szentszék fogta pártját, melyre nézve ez főfontosságú kérdés volt, tekintve azt, vajjon a török befolyás Lengyelországban nem fog-e a nyugat felé irányuló terjeszkedésben új támogatást nyerni, mi által a katholicismust fenyegető veszély csak nagyobbodnék. Ezért szerepel a kuria utasításában mint főfontosságú dolog a török elleni liga kérdése, mire nézve a viszonyok annyiban kedvezőek voltak, hogy az 1568-ban nyolcz évre kötött fegyverszünet végéhez közeledett. Az összeülő birodalmi gyűlésen a császár nemcsak szóba hozta a török kérdést, hanem a rendektől állandó segítséget is kért a porta ellen. Morone, utasításához képest, az augsburgi gyűlésen kiváltképen oda irányítá igyekezetét, hogy az európai katolikus fejedelmeket első sorban a törökök, másod sorban a protestantismus ellen közös actióra bírja. Ezért pártolta a szentszék Miksa

jogtartását a lengyel trónhoz, remélvén, hogy azt akár Miksa, akár valamelyik fia részére megszerezheti; s ezzel Báthoryt onnan kiszorítva, a török befolyás terjeszkedésének is gátat fog vetni. Ezért igyekezett azon, hogy a császár és Franciaország s a spanyol király közt kedvező viszonyt teremtsen. Ezt a tervet kiegészítette az a törekvés, hogy a török ellen szövetségesül Iván orosz czárt és az új perzsa uralkodót is megnyerjék. Iván czár küldött is követséget Regensburgba, hogy a császárral a szövetséget megkösse, de Miksa ingadozó magatartása miatt e kérdés megoldása elodáztatott. Épen így megfeneklett a lengyel kérdés is. Ellenben előtérbe nyomultak a vallási ügyek, miután a protestáns rendek által követeiknek adott utasítás a török elleni segítség megadását csak arra az esetre ígérte meg, ha a császár legalább a *Declaratio* pontjait erősíti meg, a mit azonban a császár megtenni habozott. Erre a kérdésre vonatkozik Morone instructióinak leglényegesebb része, ámbár a kuria igen igyekezett rajta, hogy a vallási ügyek az utasításokban ne nyomuljanak feltűnően előtérbe. A pápai követ főfeladata oda irányult, hogy a *Declaratio* megvitatását megakadályozza; arra vigyázzon, hogy Miksa a protestánsoknak titokban engedményeket ne tegyen, a császár pedig ígérje meg, hogy jövőben a regaliákat nem consecrált püspököknek nem fogja megadni. Morone megérkezte után több ízben tárgyalt a császárral, kit a szentszék kívánalmának kedvező hangulatban talált. A császárral folytatott tárgyalásokra s a vallási kérdésnek a birodalmi gyűlésen való tárgyalására vonatkozólag Morone legatiójának iratai nem egy becses adatot tartalmaznak. A *Declaratio* kérdésében kedvezőtlen fordulat állott be, s a vége az lett, hogy a protestáns párt meghasonlott, a mi a katolikus ügyet csak előmozdította. Miksa császár 1576 július 25-én és 27-én kijelentette a protestáns és katolikus rendeknek, hogy a vallási békét kész újra megerősíteni, de ezen kívül más engedményre nem hajlandó. E kijelentése mellett megmaradt, noha a rendek még kísérletet tettek, őt elhatározásának megváltoztatására bírni. Október 12-én Miksa meghalt. Morone e hírt már visszautaztában vette, miután elutazása előtt még egyszer kifejtette írásban a császár előtt a török ellen tervezett liga eszméjét.

Az a része a kötetnek, mely az 1579-iki kölni pacificatiós gyűlésre vonatkozik, *Giovanni Battista Castagna* pápai nuntius működésére vonatkozik. Világot vetnek ez iratok azon okokra, melyek a németalföldi tartományok közti szakadásra s a birodalomtól való elválásukra vezettek. Nem akarunk e részre bővebben kiterjeszkedni, jóllehet nagy érdekességű anyag.

mely a pápai udvar állásfoglalását a németalföldi bonyodal-
makkal szemben nem egy tekintetben megvilágítja, csak azt
akarjuk megemlíteni, hogy a németalföldi viszonyok rendezése
és a II. Fülöp által oda fordított erőnek ily módon felszaba-
dítása a kuriára nézve kettős szempontból bírt fontossággal:
a török elleni liga és Anglia visszakatholizálása szem-
pontjából.

A kötet utolsó része az 1582-iki augsburgi birodalmi
gyűléssel foglalkozik, melyen *Madruzzo Lajos* bibornok legatus
volt a pápai politikának képviselője. E gyűlésre nézve a Mad-
ruzzonak adott utasítás első sorban oda irányult, hogy a bibor-
nok a katolikus egyházi és világi rendeket egy közös pártban
egyesítve, azonnal terjeszse a gyűlés elé a katolikusok
panaszait a protestánsokról őket ért jogsérelmek felől;
igyekezzék a németországi katolikus egyház belső bajait
orvosolni, mire nézve meghagyatott még neki, hogy a jezsuita
rendet töle telhetőleg gyámolítsa. Madruzzo működése a biro-
dalmi gyűlésen első sorban a birodalom vallási ügyeire irányult;
a török elleni liga terve azonban, jölehet a legatus azt a
császár elé terjeszté, megvalósulásra e gyűlésen nem jutott.
A gyűlés végén a katolikusokról elért eredmény nem volt
nagy, mert csak ott tudott a legatus eredményt felmutatni,
a hol a katolikus párttal szemben a protestáns párt ereje
megoszlott; azokban a kérdésekben, a hol a protestánsok
zárt tömegben állottak a katolikusokkal szemben, győzelmet
nem aratott. A legatus a sikertelenséget nagyrészt bátrau
annak a közömbösségnek s a merészebb fellépéstől való vissza-
riadásnak tulajdoníthatta, a mi a németországi katolikusokat
akkor általában jellemzé.

A harmadik kötet végül ismét majdnem kizárólag biro-
dalmi érdekű. *Portia Bertalan* gróf nuntiaturáját tárgyalja az
1573—1574 években, tehát XIII. Gergely pápaságának első
évében. E nuntiaturának feladata volt inaugurálni azokat a
reformokat, melyek a katolikus vallás uralmát Délnémet-
országban újra megszilárdítani voltak hivatva. Portia főszerep-
lése a salzburgi érsek által 1573 augusztus 24-re Salzburgba
összehívott zsinat idejére esik, melyet megelőzőleg Ferdinánd
főherczeggel Innsbruckban tárgyalt a reformkérdések felől.
A salzburgi zsinaton a nuntius ugyan nem vett részt; kény-
telen volt az érsek követelésének engedve, onnan még a zsinat
megnyitása előtt eltávozni, s Grácba ment, hol Károly főher-
czeggel tárgyalt a reformok ügyében. Bírjuk azonban jelentését
a salzburgi zsinatról. Utóbb Münchenben találjuk a legatust,
hol Albrecht herczeggel találkozik; azután újra Innsbruckba

megy, hol hosszabb ideig tartózkodik. Nem terjeszkedhetünk ki Portia nuntiusnak a német egyházi reformkérdések körül kifejtett működésére; ez a hazai egyházi viszonyokkal összefüggésben alig lenne s így olvasóinkat alig érdekelné. Csak a *collegium germanicum*-ra vonatkozó részeire a kötetnek akarom a figyelmet felhívni, mely részek minket is érdekelhetnek. E collegium kibővítése 1573-ban határozottatott el, még pedig úgy, hogy száz alumnusra lenne berendezve. Új alapszabályokat is kapott ekkor a collegium, melynek megkönnyítésére német földön is óhajtottak seminariuumokat alapítani. Erre vonatkozólag, továbbá Ferdinánd főherceg azon kívánságára, hogy a Tirolban üresen álló kolostorok seminariuumokká alakíttassanak át, Portia nuntiaturájának iratai sok érdekes adatot tartalmaznak.

Végezetül térjünk át a *Nuntiaturberichte* negyedik osztályára, mely a XVII-ik századbéli követségi iratokat tartalmazza. A porosz intézetet az a cél vezette, hogy főleg a harminczéves háborúra vonatkozó nuntiusi iratokat tegye közzé. Ennek megfelelőleg az 1628—1635-ig terjedő időszakból való iratokkal indította meg a sorozatot, és pedig *Pallotto*, *Rocci* és *Grimaldi* nuntiaturáival.

Az előttünk fekvő két kötet a Pallotto idejéből származó iratokat tartalmazza, még pedig 1628- és 1629-ből. Pallotto megbízatása, ki 1628-ban mint rendkívüli nuntius ment a német császári udvarhoz, főleg a mantuai örökösödési kérdésben való békéltetésre szólott s csak később terjesztetett ki a többi német birodalmi ügyek megfigyelésére és befolyásolására, a mikor t. i. *Caraffa* nuntius visszahivatott. Csakhogy a kuria befolyása Németország ügyeire a XVI-ik század végétől kezdve mindinkább csökken, s azért már 1648-tól fogva a nuntiusi iratok Németország történetére nézve korántsem oly fontosak többé, mint az előző korszakban. A harminczéves háború 1648-ig terjedő időszaka alatt azonban a nuntiatura iratai főleg a császári udvarra nézve szolgálnak rendkívül becses és mondhatni, hasonló teljességgel másutt alig létező forrásokul, jóllehet bizonyos kérdésekben, melyekre vonatkozólag épen a nuntius irataiból lenne első sorban felvilágosítás várható, cserben hagynak bennünket. Mindamellet a harminczéves háború történetéhez ez iratok igen becses kiegészítéseket adnak, s a háború ismert körülményeinél fogva e két kötetben már ismét sürűbben találunk — ha szétszórva is — oly adatokat, melyek Magyarország ezen korbéli történetét érintik s megvilágítják. Ez adatoknak hazánk története szempontjából fontosságát és

használhatóságát megállapítani, a XVII-ik századdal foglalkozó historikusainknak lesz feladata.

Ezzel bezárjuk hosszúra nyult ismertetésünket. Csak azt akarjuk még megemlíteni, hogy a két kiadó intézet, a porosz és az osztrák között, a kiadásra nézve, a mi annak külsőségeit illeti, kötelező megállapodás áll fen. A belső oekonomiára nézve mindkét intézet teljesen szabadon jár el. Az anyag gyűjtése körül fölmerült nehézségeknek tulajdonítható, hogy a míg a porosz intézet kötetei immár tekintélyes sorozatot képeznek, addig az osztrák intézet csak 1897-ben adta ki az első kötetet s azóta újabb kötetekkel nem lépett a nyilvánosság elé. Reméljük, hogy még többször leend alkalmunk olvasóink előtt a két intézet kiadványait ismertetnünk.

ÁLDÁSY ANTAL.

A magyar zene a XIX. században. Irta id. *Ábrányi Kornél.* Budapest, 1900. Rózsavölgyi és társa. Nagy 8-r. XIII. 700 l.

A német császár hite szerint már átléptünk a huszadik századba. A német irodalom, bele értve az időszaki sajtót is, kizsákmányolta ezt az alkalmat; csak úgy ontotta mindenféle szakmának multszázadi történetét; — igaz, volt anyaga hozzá bőven, a nagy területen élő németiség magas fejlettségű, ezerágú szellemi élete!... Mi magyarokul csak az 1901-ik esztendővel tartjuk elérkezendőnek az új századot, s úgy lát-szik, hogy Eendrödi irodalmi képeim, Ábrányi előttünk fekvő nagy könyvén és Szana művészet-történetén kívül mostanában nem is állítunk emléket a XIX-ik század magyar szellemi életének; igaz, hogy anyagunk sincs hozzá annyi, mint a Nyugat boldogabb népeinek, érdeklődésünk is csekélyebb, a komolyabb irodalomnak meg éppen elenyésző kevés számú a közönsége. Annál szebb, ha az író ezeknek a keveseknek meghozza azt az áldozatot, hogy megírja a művészeti törekvések százesztendőös kalváriáját.

Ábrányi könyvéért elismerés illeti a kormányt is, melynek támogatása — sőt talán megbízása — készítette az érdemes szerzőt e 45 ívnyi munka megírására. Az olvasó bizalommal veszi kezébe a művet. azzal a meggyőződéssel, hogy lehetlenség lett volna hivatottabb író-találni reá Ábrányinál, a ki nemcsak Apollónak aranymisés papja, — 1848 nyarán lépett föl először mint zongoraművész, — hanem a múltó század nagyobbik és pedig mozgalmasabb felében közvetlen tanuja, sőt mindenkor fontos tényezője összes zenei életünknek. Mint

előkelő származású, korán szereplő világtí, mint zeneszerző, mint előadó művész, író, szerkesztő, tanár, — mindenben részt vett, központja vagy külleje volt minden zenei mozgalom hajtókerének. Mint jogi képzettségű, közigazgatási, sőt politikai szereppel megbízott ifju, bizonyos, hogy nem lehet egyoldalú, a milyen épen a zenészek legnagyobb része, hanem nyílt eszű, világos fő, a nemzet érdekeit és életműködését éberem szemmel tartó.

Ezeknek a tulajdonságoknak meg is kell lenni annál, a ki meg akarja írni a legnemzetibb művészet százesztendő fejlődésének történetét, hogy a művelődés ezen ágának változásait is szerves részül állíthassa be a magyar szellem többi életjelenségei közé. Ábrányi ezzel tisztában van; sokszor megrajzolja háttér vagy legalább keret gyanánt az ország politikai és irodalmi viszonyait, — néha még a külföldiekkel is szembeállítva; de többnyire csak odavetett vonásokkal s nem azzal az öntudatossággal és gondossággal, a melyet az újabb magyar s még inkább a külföldi irodalmi és történelmi monographiáktól eltanulhatott volna. Nem török lándsát a kizárólagos milieuelmélet mellett. Sajnos, sok a jele annak, hogy az élemedett szerző évtizedek óta nem vesz tudomást az irodalom, még a zenei irodalom minden jelenségéről sem; pedig milyen alkalmas substratuma lehetett volna például *Bülow* (Liszt veje) tavaly kiadott levelezésének számos egykorú adata közül akár az, hogy egy leczkéből jó jövedelmet élvező zongoraművészünket *Bülow* mennyire tiszteli magasabb törekvéseiért, melyek nélkül »il serait beaucoup plus crétinisé par l'athmosphère musicale qu'on respire à Pesth« (1853); akár az, hogy *August báró* helytartó ugyanez időben azt tanácsolta *Bülownak*, hogy hangversenyét a német színházban rendezze, »was von der Regierung gern gesehen würde, weil sie namentlich das Theater als ein hauptsächliches Mittel zur Germanisirung der Hauptstadt des Landes betrachte« . . . Ilyen jellemző adat kevés van a vaskos könyvben; az ősz író alkalmasint jórészt csak emlékezetére támaszkodott, — a legcsalfább intimsura. Nagy kár volt ezzel helyettesítenie a beható, körültekintő kutatást, a gondos anyaggyűjtés és rendezés előkészítő munkáját.

De súlyosabb hibának tartom azt a rendszertelenséget, mely az egész nagy könyvön végig vonúl s ólomsúlylyal nehezedik az olvasóra, a ki nem bír a labyrinthusban eligazodni. Teljességgel hiányzik a szerkesztésből, a beosztásból a világosság, az áttekinthetőség. Azt még helyesnek tarthatjuk, hogy *Ábrányi* két nagy korszakot különböztet meg. Az első az 1849-iki gyászos esztendővel végződik; utolsó, harminczadik

fejezetének címe: *Elnémulás*. A lethargia után lassanként visszatérő életjelenségekkel csakugyan új korszak kezdődött; de hogy az ilyen fejezeteknek, mint: *Az 50-es évtized*, *Az 50-es évtized második fele*, *A 60-as évtized második fele*, s így tovább, mi ad jogosultságot, mikor az események korántsem lustrumok vagy a decenniumok kerek száma szerint következnek be, — azt csak akkor sejtettem, mikor észrevettem, hogy a terjedelmes könyv kerek száz fejezetből áll. Ez a felosztás azonban nem lehet komoly mű czélja. Százéves kulturtörténet szerves egészét önkényesen szétdarabolni, Erkelnek majdnem minden operájáról külön fejezetet írni, s ezeket a különféle lustrumok szerint egymástól messzire szétszórni, az *Országos daláregyesület* dolgaival nyolcz vagy kilencz önálló s egymástól távoleső fejezetben foglalkozni, vagy — a mi ennek megfordítottja — a *millenniumi országos dal- és zene-ünnepély* címe alá tízféle, oda sem tartozó dolgokat egybefoglalni — képtelenség. Szinte kétségbeejtő, hogy nincs a könyvnek legalább névmutatója; pedig több mint 1100 név fordul elő benne, s hogy csak egyetlen példát hozzak fel: a nagytehetségű, de nem szerepelgető Zimay Lászlóé 25 különböző lapon! 1)

Ennél a pontnál térhetek át Ábrányi felületességének, munkája elhamarkodottságának másik bizonyítékára: az anyag hiányosságára. Legalább is ötven jelentékeny név hiányzik Ábrányi könyvéből. Meg sincs említve, többek közt a hírneves *Nemessányi Samu*, a ki remek vonóshangszereket készített; *P. Thewreuk Emil*, a ki három alapvető, bár kisebb terjedelmű könyvével kiszámíthatatlan hasznos szolgálatot tett a magyar zenének; *Antolik Károly*, a felfedező akusztikus; *Versegly*; *Hofecker Imre*, kinek nagyszámú kézikönyvei a zenének, főleg a mienknek, tiszteletet érdemlő tágkörű és beható ismeretét közvetítik; a korán elhunyt *Lenz Rezső* hegedűművész; világhírű énekeseink közül *Gerster Etelka* és *Berta Human Alexa*, *Vidmár Erzsé*, *Hajós Zsigmond*; zeneszerzőink sorából a népszerű »Kunok« komponistája *Császár (Kaiser) György*; a kevésbé ismert, de épen azért megismertetését joggal váró *Emmerth Henrik*; a külföldön felkarolt *Kéler Béla*; az elzüllött *Pokorny Ferencz*, e lángelméjű egri egyházi-zeneköltő; a Baltimoreba emigrált *Szemelényi Ernő* hegedűművész, egykor a »Honderü« munkatársa, és még számosan, a kiknek pusztá nevével nem untathatom az olvasót.

1) A mű gondos átolvasásával egybekötöttem a névmutató megszerkesztését; rajta leszek, hogy hozzáférhetővé tegyem. K. I.

De még súlyosabb beszámítás alá esik az, hogy zenei életünknek sok megörökíteni való eseményét is, a mi nincsen épen egyetlen névhez kötve, hallgatással mellőzi a vaskos könyv szerzője, pedig az ő eddigi tekintélye, valamint műve terjedelme és felsőbb támogatással megjelenése a munkát páratlan forrásmű színével ruházzák fel. Az első magyarul énekelt operát, *Pikkó herceget*-et nem említi; a budapesti filharmoniai társulatot, a vidéki hasonló társulatoknak s egyáltalán a vidéknek — mennyi idealismussal ápol! — zenei életét csak úgy figyelmen kívül hagyja, mint a népdalgyűjtés vagy a kamara-zene, az operai irányok (*Wagnerizmus* stb.) és e műfaj terjedése, a hazai zeneoktatás és az egyetemi tanszék, meg sok más jelenség történetét. Nem győzöm előszámlálni mulasztásait: a 80-as, 90-es években oly hatalmas *Budapesti zenekedvelők egyesülete* csak futólag, egy-két hangversenye révén van föl- említve; *Erkel Ferencz* művein kívül a hazai dalműszerzők operáinak címét szinte mind elhallgatja; zenei irodalmunkról (*Bartay András*: Művészeti vezér; *Gály János*: A musika tudománya; *Versey Gy.*: Rövid értekezések a musikáról; *Magyar Aglája*; *Csillagh Károly* 1866-ban németül írt zene-aesthetikája stb.) semmit sem tud; s a hogyan Benza Idával, — futtában említve nevét s megjegyezve, hogy ő volt századunk legnagyobb drámai énekesnöje, — azonképen jár el sok más nagyságunkkal is.

Ilyen mulasztások mellett — a melyeknek korántsem adtam kimerítő jegyzékét — valósággal elenyésző csekélységek az olyan tévedések, a minő pl. az, hogy Balassa Bálint »dalnokrend« tagja volt; hogy Liszt Ferencz levelezése *két* kötetben jelent meg (*hét* kötet helyett); hogy Deák Ferencz 1876 *márcziusában* halt meg (*január* helyett); hogy »Bánk bán« 1862-ben került színre (1861 helyett); hogy az első magyar-nyelvű zongoraiskolát Gáti Zoltán írta (*István* helyett); Benkő *Kálmán* az operai karnagy (*Henrik* helyett) stb.

Látnivaló, hogy Abrányi *főműve*. tizenkettedik könyve, nagyon csonka. A milói Vénus is az; de a mennyi megvan belőle, az tökéletes. Abrányi kulturtörténeti műve azonban — a tudományt szolgálván, nem szépsége felől lehet szó — ítéleteiben nem tökéletes. Külön fejezeteket szentel egyik-másik ipari, kereskedelmi vállalatnak; olyannak is, a melynek termékei eddig nem váltak be; ünnepele olyan zeneszerzőket, a kik sem tartalom, érték, sem népszerűség dolgában nem ütnek meg a mértéket; érdemes zenekritikusokat elhallgat, míg másokat hallhatatlanít, a kiknek szereplése nyilvánvalóan illetéktelen; a színházi intendánsok művészetromboló »Caesarenwahnsinn«-

jéről higgadt bírálat helyett a zsörtölődés epés hangján beszél stb.

Az úgynevezett művelt közönségnek azonban — mely édes-keveset tud zenénk történetéből, s eddig édes-keveset törődött a művészetekkel — így is szolgálatot tesz Ábrányi könyve. Egyes stylusbeli furcsaságai, mint pl. »izmos föllendülés«, — »elnagyzásodott nemzedék« stb. leszámításával élvezetesen van megírva, gyakran a meggyőződés hevével, s mindig a nemzeti érzés erős hangoztatásával.

KERESZTY ISTVÁN.

Városi adózás a középkorban. Pozsony szab. kir. város levéltárának anyaga nyomán írta dr. Kováts Ferencz. Pozsony. 1900. Angermayer Károly kny. 8-r. 121. 2 l. Három fac-simile melléklettel.

A nemzetgazdasági tanulmányok roppant lendülete mindinkább arra kényszeríti a történetírókat, hogy régebben kizárólag a politikai történelemre irányzott figyelmeiket, legalább olykor-olykor, az államok gazdasági viszonyaira is fordítsák. A német egyetemeken fennálló nemzetgazdasági seminariumból, első sorban Schmoller, Wagner, Stieda, Bücher, Brentano Lujo, Sombart, Inama-Sternegg, Lamprecht és Below seminariumaiból, évről évre nagybecsű munkák kerülnek ki a könyvpiacra, és példájuk — úgy látszik — hazánkban is követőkre talált. Gazdasági szaklapjaink újabban felszaporodtak, és nevezetesen a *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* cikkeiből meríthet a historikus tanulságos dolgokat. Az 1896-ban megjelent városi és vármegyei monographiák között is akadt egynehány, mely a történelmi élet anyagi oldalát figyelemre méltatta, sőt befogadást talált a nemzetgazdaság a Szilágyi-féle nagy *Millenniumi Történet* szerkesztőségénél is. Városaink középkori adózásáról szóló monographiával mindamellert hazai irodalmunk mostanáig nem dicsekedhetett. Ilyen úttörő munka csak imént jelent meg, és szerencsésnek érzem magamat, hogy azt e helyen röviden ismertethetem. A munka szerzője fiatal ember, a ki Boroszlóban, Sombart vezetése alatt fejezte be tanulmányait, hazatérése után pedig szülővárosának Pozsonynak fölötté gazdag levéltárában oly érdekes anyag állott rendelkezésére, mely nemcsak kíváncsiságát keltette fel, hanem arra serkentette őt, hogy annak módszeres feldolgozásához fogjon, a miben dr. Ortvay Tivadar, a város historiographusa, és Batka János városi levéltárnok, az ő tapasztalataikkal és jeles ismereteikkel voltak segítségére.

A pozsonyi városi levéltár egyik feltékenyen őrzött kincse egy XV-ik századbéli *adókönyv*, a milyennel egyetlen más hazai városunk sem dicsekedhetik. Tétélei ugyanis a szokott beosztástól teljesen elütő módon vannak csoportosítva, s egyebek között az adófizető polgároknak teljes névsorát tartalmazza. Az adókönyv keletkezésének története a következő: 1435 elején a városi tanács azzal a sürgős feladattal bízta meg egyik íródeákját, hogy a főkönyvből kivonatot készítsen. A pozsonyi pénzverőházból kikerült ezüst dénárok (quarting, negyed) árhanyatlása ugyanis sok fejtörést okozott a város atyáinak. Az ezüstpénz értéke 1434-ben annyira süllyedt, hogy 6000 negyedet kellett egy aranyforintért fizetni. Holott az 1430-iki királyi kiváltságlevél értelmében 400 negyed ért egy aranyforintot. Minthogy akkoriban az a szokás dívott, hogy az adóösszeírást őszkor, szüret után végezték, az adóbehajtást ellenben a következő év elejéig halasztották: a városi tanács joggal tartott attól, hogy a dénár értékének rohamos csökkenéséből a városnak tetemes kára következhetik; ennek meggátlása végett tehát a tanács az 1434 évi adótételeket az adóbehajtás küszöbén átszámíttatta.

Ezek kiderítése után áttér a szerző az adólajstrom tüzetes megvizsgálására. Kimutatja, hogy az adókönyv a polgárok több rendbeli adóit a *boradó* neve alatt összevonja. Kováts Ferencz mármost alkotó elemeire bontja az egész adóösszeget és rájön, hogy a polgár 1 akó bor után 6 solidust (mai érték szerint 90 fillért) tartozott fizetni. Ismerteti továbbá az akkori folyadék-mértékeket; milyenek: a *fuder* (karratum) = 30 akó, a *ternarius* (dreyling) = 20 akó. Kiszámítja, hogy 1 akóban 4 negyed vagyis 40 pint volt, stb.

Az akó legalább 54'15, és legfeljebb 56'6 litert foglalt magában. Egy füst alatt megczáfolja Kohn Sámuelnek abbéli állítását, hogy a zsidók boradóját önkényesen vetette ki a városi tanács,¹⁾ és konstatálja, hogy Pozsonyban a polgárokat valláskülönbség nélkül és ugyanazon kulcs szerint adóztatták meg, mely kulcs szerint még a király is fizetett adót háza után. Egyenes adót kétfélét ismertek: vagyoni és fej-adót. Ezekhez járult azután a borra és húsról kivetett fogyasztási adó. Adómentességet csakis a templomok, kolostorok, az esztergomi érsek-prímás tizedháza, a káptalan házai, a polgári kórház, bizonyos nyilvános ház és a város tulajdon házai élveztek; személyes adómentességet pedig csupán a papok és — hivatalos működése alatt — a városbíró. Abból a körülményből,

¹⁾ *Kohn Sámuel*: A zsidók tört. Magyarországon, I. köt.

hogy az adókönyv tételei utcák és városrészek szerint vannak felsorolva, megtudjuk azt is, hogy az erős falgyűrűtől körülzárt és így biztosabb belvárosban a telkek és házak ára sokkal magasabb volt, mint a csupán földsánczoktól védett külvárosokban.

A harmadik fejezet az adófizető keresztyén polgárságot (szám szerint 859) csoportosítja. Megtudjuk ebből, hogy a leggazdagabb polgár 82 arany forintot (mai értékben 951 koronát) fizetett, tehát ma is beválnék virilistának; míg több mint 200 polgár adója fejenként nem haladta meg az 1 font dénár összeget (= 1'155 koronát). Az egész adóösszeg kitett 26,485 librát és 180 dénárt, mai pénzünk szerint 30,597 koronát és 70 fillért. Az adó legnagyobb része (20,000 libra) a horadóból került ki.

Bortermeléssel foglalkozott a polgári lakosság 56 százaléka. (819 közül: 465.) Ezzel kapcsolatban megállapítja szerzőnk a lakosság foglalkozásának többi ágazatait is. Felemlíti nevezetesen a halászsokat, a kertészeket, erdészeket és kapásokat. Majd áttér a fém-iparosokra, mint a kovácsok, fegyverkovácsok, ágyumester, lakatosok, aranyművesek stb. Felsorolja a fűtéssel és világítással, a szövő iparral, bőr- és fa-iparral, az élelmi szerek és ruhaneműek előállításával, nem különben az építészeti iparral foglalkozókat, czéhek és szám szerint. Összesen 187 kézműves élt akkoriban Pozsony falai között. Fejenként számítva: legtöbb a czipész (18), majdnem annyi a pék, szabó és mészáros. Ezek után következnek a molnárok, kádárok, esztergályosok, kesztyűsök (2 mester 42 legénnyel), üvegesek, fazekasok és szatócsok. A mézeskalácsos és szakácsmesterségnek is volt több művelője; sőt jegyzékünk libaárus asszonyt is említ. A kereskedők sorában 11 kis- és 5 nagykereskedőt találunk. Az utóbbiak majdnem kivétel nélkül posztószövéssel foglalkoztak. Az értelmiséget a többi között 1 közjegyző, a kórház gondnoka, 1 ügyvéd, 1 vámszedő, 2 hídmester, 1 becsüs, 1 borkóstoló és 1 orvos tették. Legtöbb adót fizetett közülök a vámszedő.

Megjegyezzük, hogy a Bergmann-féle idézet (5. l.) nem pontos; a 82-ik lapon pedig alulról számítva a 6-ik sorban »*megrovott*« helyett jobb lenne ezzel a kifejezéssel élni: *megterhelt* vagy *megadóztatott*.

Azzal az óhajtással zárom be ismertető soraimat, vajha fiatal író társunk az ő kutatásait kedvező viszonyok között folytathatná. Első munkája után ítélve sok új és hasznos dolgot várhatunk még tőle.

MANGOLD LAJOS.

Énekes könyveink a XVI. és XVII. században. Irta Erdélyi Pál. Budapest, 1899. Athenaeum kny. 8-r. 75 l. (Különlenyomat a *Magyar Könyvszemle* 1899 évi folyamából.)

Erdélyi Pálnak e tanulmánya irodalmunk történetének igen fontos kérdését tárgyalja az újonan összegyűjtött s többé-kevésbé felhasználatlan adatok alapján. Széleskörű kutatást végzett maga a tanulmányíró is, míg XVI. és XVII. századbeli énekes könyveinknek azt a sorozatát összeállíthatta, a melvet művében elének tár. De nemcsak ez az érdeme. Éles érzéssel száll szembe azon régi véleménynyel, hogy a protestantismus eleinte csak a régi egyház hymnusain változtatott egyet-mást, különben pedig átvette azokat s a küzdelem első pár évtizedében a régi énekkészlet elégitette ki a hívek lelki szükségletét.

Úgy tetszik azonban, e ponton többet bizonyít az író, mint a mennyi az adatokból világosan következik. Mert az a körülmény, hogy a zoltárokat már a XVI-ik század negyedik évtizedében fordítja Gálszécsi protestáns hitfelei számára, még nem bizonyítja, hogy a középkori hymnusoknak költői szépségekben oly gazdag tartalmát és dallamait az új egyház hívei egészen elvetették volna; csak azt bizonyítja, hogy az önállóság e téren is hamarább bekövetkezett, mint a hogy eddig vélte az irodalomtörténet. A keresztyén középkor irodalma is ismeri a bibliának és zoltároknak különböző magyar fordításait, a melyek már csak azért is hatással lehettek a megindult küzdelem irodalmára, mert az első protestáns hittérítők maguk is a régi vallásban növekedtek.

Ezzel korántsem mondjuk azt, hogy a katolikus irodalom biblia- vagy zoltár-fordításait vették át Gálszécsi vagy Székely István, hanem csak azt, hogy ismerhették azokat. Hiszen az Erdélyitől idézett zsinatok végzései is kimondják, hogy »megvetik a pápisták énekét.« Nyilvánvaló, hogy e végzésre semmi szükség, ha az új vallás lelkesebb apostolai azt nem tapasztalják, hogy a régi egyházi énekek hatása még akkor is érezhető volt. Részletes összehasonlítás e téren még hiányzik s a jövő feladata.

De énekes könyveink sorozatának összeállítása így is nagyon értékes anyag, mert azt látjuk, hogy háromszor akkora, mint a mennyt Toldy ismert s mint irodalomtörténeti műveink felszámolták. Nyomatott forrásokból száználfelezven példányt sikerült Erdélyinek összeállítania, a melyeknek jó részét maga is látta, más részét pedig hiteles adatok után jegyezte föl. Minden egyes példány fölemlítése mellett utasítja az olvasót

vagy a meglévő példányra, vagy azon forrásra, a melyből adatát vette. — A kéziratban maradt énekes könyvekből szintén tekintélyes számot, hetvenhat példányt jegyzett össze, a melyeknek pontos bibliographiai leírását adja. Egyszersmind ügyet vet arra a körülményre is, hogy a kéziratban maradt énekes könyvekből mi jelent meg külön-külön nyomtatásban a legújabb időkig.

Igen becses alapvető ez összeállítás önmagában is. Erdélyi oly tanulmányt adott irodalomtörténetíróink kezébe, melyet a további kutatásnál és összevetésnél sohasem hagyhatnak figyelmen kívül. Ha a három szakaszra osztott bevezetés egyik-másik pontjában kissé messzebb is távozik tárgyától és szélesebb alapot vet tanulmányának, mint a mekkorát a kérdés egyenes vizsgálata követel: adatainak gazdagságával némileg igazolni törekszik ezt. Eszrevételei közül csupán egyet említünk fel, a melyhez sok szó fér. A protestantismus általános hatásáról szólván, megjegyzi, hogy a protestantismus »minden nemzetnél, a hol meggyökeresedett, az irodalomnak fölvirágozását vonta maga után.« Ebből azt lehetne következtetni, hogy a hol a protestantismus meg nem gyökerezett, ott az irodalom pangása állott be, holott csak a francia és spanyol irodalom történetére kell hivatkoznunk, hogy az igazságot meglásuk. A protestantismus igenis siettette a felvirágzást mindenütt, de ezt nemcsak dogmatikus tanaival érte el, hanem azon mindent átalakító szellemi küzdelem általános természetével is, a mely minden nagy eszmesúrlódás nyomában jár. Így fogva fel a kérdést: talán közelebb járunk a valósághoz és jobban megértjük az újkor általános föllendülését. V. J.

T Á R C Z A.

SZENT LÁSZLÓ RÉGI KŐSZOBRA POZSONYBAN.

A pozsonyi városház azon részében, a hol a városi levéltár van elhelyezve, két rácsozott ablak között egy kőből faragott férfialak látható angyalfejes consolon. Az alak hajadon fejű, szakállas arcú, hosszú redős öltözetű. Jobb karja hiányzik, balkeze is letörött, de a test törzséhez tapadó czímer — Magyarország czimere — mutatja, hogy az alak balkeze eredetileg e czímert vagy pajzsot tartotta. Inkább műmesteri, mint művészi alkotás.

A kik Pozsony történeti multjával foglalkoztak, azok közül senki sem tudott e szobor jelentőségéről bizonyosat mondani. Legújabban Király János, Pozsony város középkori jogáról szóló jeles munkájában, e szobrot, melyre őt Batka János városi levéltárnok figyelmeztette, *Roland-szobor*-nak tartja. »A pozsonyi városházán, — írja — mely a XIV. század legelső évtizedében már bizonyos, hogy fennállott, de lehet, hogy még sokkal előbb is, látható egy szobor. A főtérre néző arcvonala a háznak meg van szakítva egy tűzfalal, mely egy külön keskeny épületnek (a mai levéltár is ebben van) képezi egyik falát. Ennek a külön épületnek — mely azonban kívülről mint ilyen alig különböztethető meg — két ablaka között — a levéltár ablakai ezek — látható egy befalazott szobor. Homokkőből van faragva. *Ezt szent Roland szobrának tartom.*«¹⁾

A jeles tudott ez állításában más érv nem vezette, mint az a körülmény, hogy Bártfán is van a városházán Roland-szobor, úgyszintén Nagy-Szebenben is.²⁾ Tudjuk, hogy Németországban ugyancsak gyakoriak a városházakon, illetőleg a városházi tereken a Roland-szobrok.³⁾ És így nagyon valószínűnek kellett lenni

¹⁾ Pozsony város joga a középkorban. Budapest, 1894. 204. 1.

²⁾ Wenzel: Magyarország városai és városjogai, 42. 1.

³⁾ Béringuier: Die Rolande Deutschlands. Berlin, 1890.

annak a vélekedésnek, hogy a pozsonyi városházon levő kőalak szintén Roland-szobor.

Mindamellettt azonban én e véleményt nem tartottam elfogadhatónak s 1898-ban nyilatkoztam ellene, bár Batka János városi levéltárnok is Király János véleményét fogadta el. E nézetet — irtam 1898-ban — nem tehetem magamévá, és pedig először azért nem, mert e szoboralakot kicsinysége miatt nem nézhetem Rolandnak, és másodszer azért nem, mert meg vagyok győződve róla, hogy e szobor nem utólag került e helyére. Hanem *eredetileg* helyzetetett el a ház falán. Eredetileg a ház nem volt városház, hanem magánépület, s csak utóbb egyesítettett a városházzal, mely — mint tudjuk — eredetileg szintén magán polgári ház volt. A szoborról ennél fogva inkább is azt tartom, hogy az valamely *védsszentül* veendő, s mint ilyet eléggé jellemzően tüntetné fel tipikus alakmintázása.¹⁾

E nézeteltérésben legújabbán döntést hozott a véletlen. E nyáron ugyanis a városházat meszelték és tatarozták, mely munkát folytán az egyik kőműves arra figyelmeztette a városi levéltárnokot, hogy a szobor felett a falon valami régi írás mutatkozik. Csakugyan nagy latin betűk tűntek elő a levakarásra kerülő mészrétegen, mely betűk színöket már annyira elvesztették, hogy csak mintegy oda lehelteknek látszottak. A gondos levéltárnok a betűket azonnal lepauszáltatta s e sorok írójának bemutatta. Tüstént elmentem magam is a helyszínére s konstatalhatom, hogy a pauszavétel híven történt. A felírás: *Wladislaus*. Egyebet nem lehetett többé a falrétegen felfedezni. Állott-e a *Wladislaus* név előtt vagy után még valami, azt a leggondosabb kutatással sem lehetett felderíteni. A fal rétege részben le is volt már törve s így csakis azzal kellett megelégednünk, hogy a *Wladislaus* nevet láttuk e szobor magyarázatául konstatalva.

Kérdés most már, hogy ezen *Wladislaus* név alatt kit keressünk: a cseh szent Wenczel, avagy a magyar szent László királyt, illetőleg I. Ulászlót vagy II. Ulászlót? Nem hangzanék épen hihetetlenül, hogy Pozsonyban, hol főleg a XV-ik században a cseh nemzetiségi elem nem kis szerepet játszott, a cseh szent Wenczel tisztelet tárgyát képezte; tudjuk, hogy a Nepomuki szent János tisztelete mennyire általános volt hazánkban s Pozsony városában is. A cseh királyné oratoriuma a dóm toronyépületében oszlopos arkádjaival e monumentális templom egyik legnevezetesebb része. De mindamellettt nyilvánvaló, hogy a városházi szobor semmi vonatkozással sincsen a cseh Wenczelhez, mert, hogy a szobor által feltüntetett egyén *magyar*, nem pedig cseh, azt a kezében

¹⁾ Pozsony város története, II. 2. 448. 1. 2. jegyz.

tartott *magyar címer* kétségtelenné teszi, s így csakis a magyar szent Lászlóról vagy a két Ulászló egyikéről lehet szó. A magyar szent László ellen a név *Wladislaus* alakja látszik bizonyítani; I. Ulászló ellen történeti ismereteink szólnak, mert e király nem hagyott a város történetében oly nyomokat maga után, hogy az ő szobrát a városházán lenni gondoljuk. Annál valószínűbbnek tetszett első pillanatban, hogy itt II. Ulászlóról lehet szó. mert e király bizonyos tekintetben Pozsony nagy jóltevőjének mondható. Mikor ugyanis 1515-ben a várost nagy tűzvész pusztította s a polgárságot koldusbotra juttatta, a király, kinek lakóháza szintén a lángok martalékává lett, elengedte a polgárságnak nemcsak a rendes és rendkívüli bárminemű adót tizenkét esztendőre, hanem azonkívül a pozsonyi harminczadból a városnak öt éven át évenként ezer forintnyi kölcsönt is utalványozott. Sőt a nagy tűzvész okozta károk miatt elengedte a pozsonyi káptalannak is 1516-ban a hadi adót.¹⁾ Ennélfogva természetes az a vélekedés, hogy a város, haláljának kifejezéseül, a király szobrát a városháza falán mintegy tiszteleti szoborképen felállította. Egyik helybeli lap csakugyan ez értelemben magyarázza a szobor jelentőségét.²⁾

Én azonban ezt a véleményt sem tehetem magamévá s inkább azt a nézetet vallom, hogy e szobor *Szent László szobra*; a király mint *védőszent* nyert e szobor alakjában a városház falán megtiszteltetést. Nézetemet következőleg okolom meg:

A szobor *külső alakja*, műtechnikai kivitele, egész műjellege határozottan régibb időre vall a XVI-ik századnál. Különösen a fejnek, a hajzatnak és a redős ruhának jellege oly tipikus, hogy azt XVI-ik századi műnek nem tarthatjuk. Határozottan jóval korábbi időbe, nyilván a XIV-ik századba vagy a XIII-ik század második felébe tartozik.

A szobor továbbá *angyalfejes* consolon áll. Az angyalfejek kétségtelenül nem veendőek merő decorationnak, mert symbolikus jelentőségök van. Jelentik a felettök álló szoborban feltüntetett egyénnek szentségét.

Ehez járul, hogy Pozsonyban Szent Lászlónak tisztelete a régibb időkben általános volt. Már a krónika úgy szerepelteti őt Pozsonyban, mint a kit két angyal védelmezett a harcban tüzes karddal.³⁾ Halálát illetőleg pedig ezt mondja: »Átvándorolt az angyalok társaságába, uralkodása tizenkilenczedik évében.«⁴⁾ Az ő

¹⁾ Pozsony város története, II. 1. 372—373. ll.

²⁾ Pressburger Zeitung, 137. évf. 250. sz.

³⁾ Marci Chronicon, 61. fej.

⁴⁾ Transiit ad consortia angelorum, anno regni XIX-o. — U. o. 64. fej.

tiszteletére a pozsonyi templomokban oltárok állottak s a Szent László vigaszhely még ma is fennáll és virágzik.

Ha e szobor II. Ulászló tiszteleti szobra volna. akkor azt a város nyilván a maga házára, a városházára alkalmazta volna. de e szobor nem a régi városházán, hanem — mint már érintők — egy magánházon jelentkezik, mely csak utóbb csatoltatott a városházához.

A mi annak a vélekedésnek, hogy itt Szent László szobráról van szó, ellentmondani látszik, az a név írásmódja: *Wladislaus*. Krónikásaink ugyanis, még a XIII-ik századi varsói *Chronica Hungarorum* is, Szent Lászlót kivétel nélkül *Ladislaus*-nak írják.¹⁾ A *Wladislaus* alak szláv írásmód, mely Lengyelországban, Morvában, a délszláv tartományokban, egyszóval szláv országokban volt általános; de ez még tényleg nem lehet döntő érv. Tudjuk, hogy a *Ladislaus* a *Wladislaus* változata. *Wladislaw* = *Vladi-slav*, a mi a hatalom dicsőségét jelenti. Ebből a magyar ajkon *Ladislav* (László) lett, épen úgy, mint *Vladimir*-ből *Ladimir*. Különben hogy Szent László nevét *Wladislav*-nak is hangoztatták vagy legalább írták, azt egy 1091 évi okirat bizonyítja. Zára városa bíróságának egy ítéletében olvassuk: »Anno incarnationis Jesu Christi nostri MXCI. Kyri Alexio Constantinopoleos imperante. tempore quo *Uladislaus Pannoniorum rex*, Croatie invadens regnum« stb.²⁾ Itt tehát a *Wladislaus* már alkalmaztatik Szent Lászlóra, kit Lengyelországban, a hol született, bizonyára így is írtak és neveztek. A pozsonyi városház falán felfedezett *Wladislaus* név ennél fogva semmit sem bizonyíthat az általa jelölt szobrot illetőleg arra nézve, hogy ez nem Szent László szobra volna.

ORTVAY TIVADAR.

SZEGEDI BARATIN LUKÁCS ZÁGRÁBI PÜSPÖK

1500—1510.

Lukács zágrábi püspökről, a ki előbb boszniai választott püspök s királyi kincstartó, majd 1493—1500-ig csanádi püspök is volt, mindössze annyit tudunk, hogy Szegeden polgári rendű szüléktől származott. A csanádi káptalan sebesi főesperesei sorában 1483—1487 közt szerepel egy Lukács nevű főesperes, kiről ezen az időközön túl nincsen több adatunk: utána a sebesi főesperesek lajstromában — igaz, jó későn — 1497 jun. 10-én János főesperes tűnik elő. Tisztán a névhasonlat és a kormegegyezés vitt arra a

¹⁾ *Endlicher*, *Rerum Hung. Monum. Arp.* 1849. 1—235. ll.

²⁾ *Farlati*: *Illyricum Sacrum*, V. 51. — *Árpádkori Új Okmt.* XI. k. 13. sz.

föltevése, hogy az említett Lukács főesperesben a későbbi boszniai, csanádi s végül zágrábi Lukács püspököt lássam.¹⁾ Ezt a föltevésemet, melyet pozitív adatokkal nem támogathatok. Szentkláray Jenő is elfogadja.²⁾

Csanádi főpáztorkodásának legmesszebb kiható eseménye volt, hogy kineveztetése alkalmával. 1493 nov. 4-én VI. Sándor pápa külön bullával megengedte neki, hogy bármely kath. püspök által fölszenteltetheti magát. E felhatalmazás alapján azután Lukács — metropolitája. Váradi Péter kalocsai érsek mellőzésével és ennélfogva sérelmével — egyenesen az apostoli nuntius kezébe tette le az esküt, a mi miatt az érsekkel heves összeütközésbe jutott. A perpatvar csak akkor szűnt meg köztük, midőn az 1500 évi május havában a pápa a zágrábi püspökségre helyezte át Lukácsot, ki ekként a kalocsai érsek fenhatósága alól megszabadulva, az esztergomi érsek suffraganeusa lett.

Lukács mint zágrábi püspök is, úgy látszik, szeretettel gondolt szülővárosára, sőt áldozatokat is hozott érte. A szegedi szent Demeter-templom mellett Gyümölcsoltó Boldogasszony tiszteletére kápolnát emeltetett s azt 1501 május 29-én kelt alapítólevelében gazdag jövedelmekkel, egyebek közt egy kamonczy szállóval is, ellátta. Ez oklevélben a püspök maga mondja, hogy Szeged városában született és nevelkedett: »in civitate Zegediensi et nati et aliti sumus«, és hogy szülei, testvérei, rokonai (parentes, consanguinei et affines) ott laktak.³⁾

Lukácsot, mint már említettük, csanádi püspökké 1493 nov. 4-én nevezte ki a pápa, s a csanádi püspöki széket terhelő 900 frt közszolgálati illetéket 1494 febr. 15-én leszállította 500 frtra. Ezt székfoglalása alkalmával tartozott a püspök a pápai kincstárba beszolgáltatni, s Lukács valamely megbízott embere által az összeget 1494 tavaszán csakugyan le is fizette.

Vajjon szerzett vagy öröklött szülője volt-e a püspöknek az a kamonczy szálló (az oklevél *Kwthyaš* néven jelöli meg), melyet a szegedi Mária-kápolna javadalmazására felajánlott? A csanádi püspököknek az aradi Hegyallyán, az ú. n. Makra-vidéken voltak szülleik, mint pl. Lukács közvetlen elődjének, Szokoli Jánosnak is; Zágráb pedig sokkal távolabb esett a Szerémségtől, semhogy onnan czélszerűen lehetett volna kezelni a kamonczy szállót: meg azután Kamoncz Váradi Péter kalocsai érsek egyházmegyéjéhez tartozott, kivel az érintkezést kerülni nagyon is volt oka Lukácsnak még csanádi püspöksége idejéből. Talán az a sok kellemetlen-

¹⁾ Csanád vármegye tört. I. 418. l.

²⁾ Schematismus cleri dioecesis Csanádiensis, 1900. 71. l.

³⁾ Az alapítólevelet kiadta *Varga Ferencz*: Szeged tört. 270. l. és újabban *Reizner*: Szeged tört. IV. 90. l.

ség is, melyet vinczellérjeinek az érsek okozott, érlelte meg benne azt a szándékot, hogy e szőllejétől valami jótékony cél kapcsán szép szerével szabaduljon. Én azt hiszem, hogy Lukács püspök ezt a szőlőt szüleitől örökölte, annál is inkább, minthogy Kamonczon a szegedi gazdák szívesen vásároltak szőlőket; az 1522 évi szegedi tizedlajstrom szerint is, melyet legújabbán Reizner János bocsátott közre Szeged monographiájában, tizennégyen voltak kamonczai szőlőbirtokosok. Volt még huszonhat gazdának Péterváradon, tizenkilencnek Karomban, ötnnek Szalánkememen, háromnak Szerlőkön szölleje, de ez már nem tartozik reánk.

Azok között, a kik kamonczai szőlőbirtokosok voltak, az idézett tizedlajstrom (51. h.) a szent Demeter-utczában, hol általában a legvagyonosabb polgárok laktak, említi a következő szegedi lakost is: »Johannes *Barathyn* habet vineas in Kamonch.« Úgy hiszszük, ez a Baratin János szőlős gazda közeli viszonyban állott a mi püspökünkhöz.¹⁾

Említettük, hogy csanádi püspök korában Lukács, kinek vagyonos embernek kellett lennie, — végrendeletében 16,000 aranyat hagyott a zágrábi székesegyház kőfalakkal való megerősítésére, — valamely emberét a közszolgálati díjjal elküldötte Rómába s megbizta, hogy ha már a Vatikánban jár, tegyen szolgálatot az ő hűséges fiai és testvéri érzelmeinek s az akkori kegyeletes szokás szerint írassa be övéit a római Szentlélek-társulatba. Így történt-e ez épen, a mint mi elgondoljuk, arra nincsen készpénznek vehető adatunk; de ott találjuk a római Szentlélek-társulat anyakönyvében 1494 május 6-áról, tehát épen akkorról, a mikor a Lukács püspök embere Rómában járt (s ez évről más szegedi család nincs beírva), a következő bejegyzést: »*Gregorius Baratin de Segadino laicus Baciensis diocesis et Elena uxor sua ac Johannes filius suus et filia Katherina intrarunt die 6 Maii 1494.*«²⁾

Hogy ez a két *Baratin*, illetőleg *Barathyn* név egy és ugyanazon család tagjait jelöli, az, úgy hiszszük, nem szorul bizonyításra; annál is inkább, mert Szeged XVI-ik századbéli lakosai között

¹⁾ Én, megvallom, inkább voltam hajlandó a tizedlajstrombeli *Barathyn* nevet, a tizedszedő írásmódjában keresve támasztékokat, *Bacathyn* vagy *Bacachyn* alaknak kibetűzni, a mi a magyarosabb *Bakacsin* olvasást engedte volna meg. Csanád vm. monographiája I. köt. 363. l. 11. jegyzetében valóban ezt a nevet ebben az alakban is adtam; annál is inkább, mivel a kalocsai érseki egyházmegye területén *Bakachyn* nevű helységgel találkozunk. (*Hazai Okmt.* VIII. 285. l.) Nagy Gyula barátom, e folyóirat szerkesztője azonban, ki maga is szemügyre vette a kérdésben forgó nevet, meggyőzött a felől, hogy csakugyan a *Barathyn* névalak a helyes olvasás.

²⁾ *Monum. Vatic.* V. 40.

nincs több ilyen nevű. De kétségtelenné teszi ezt az is, hogy János, szerintünk Lukács püspök testvére, ott szerepel az 1522 évi szegedi tizedlajstromban. még pedig mint kamonczy szőlőbirtokos.

Majdnem bizonyosnak vehetjük tehát, hogy az a Lukács zágrábi püspök, kinek származását és vezetéknevét eddig nem ismertük, gyermekkorában a *Baratin Lukács* ráczos hangzású nevet viselte.¹⁾ Hacsak fentebbi okoskodásomat positiv adatok meg nem döntenek, azt hiszem, a szegedi 1522 évi tizedlajstrom és a római Szentlélek-társulat matriculája segítségével sikerült világosságot derítenem egy eddig kevésbé ismert magyar főpap származására.

A fentebbi adatok útmutatása szerint Lukács püspök apja *Baratin Gergely* volt, s 1494-ben, mikor nevét bejegyezték a római Szentlélek-társulat anyakönyvébe, még élt; megérte tehát azt az örömet, hogy fiát püspöknek láthatta. A püspök testvére, talán öccse volt János, ki holtá napjáig Szegeden a szent Demeter-utczában lakott s 1522-ben is még a jómódú polgárok közé tartozott. Szorgalmasan művelgette a kamonczy szőlőnek azt a részét, a mely atyjáról reá is örökségképen szállott. Egyik leánytestvérének, Katalinnak, épen csak a nevét ismerjük.

De volt még egy leánytestvére, Zsófia, kinek nevét, úgy látszik, azért nem íratta be az említett társulat anyakönyvébe, mert már akkor mint férjes asszony, elszakadt hazulról. Budai polgár vette feleségül. Mülner Erhard nevű, ki valószínűleg akkor ismerkedett meg vele bátyja házában, mikor Lukács püspök mint királyi kincstárnok Budán lakott. Ugyancsak ez a hivatal magyarázza meg azt is, hogy a püspöknek Budán saját háza volt, melyet 1503 június 12-én kelt adománylevelével ennek a nőttestvérének és férjének ajándékozott. E ház a hátulso utczában (in platea posteriori) egyfelől a leveldi karthauziak, másfelől Karai Benedek házának szomszédságában állott.²⁾

Lukács püspök életviszonyairól igen kevés adat áll rendelkezésünkre. Hasznos dolgot mívelnének történetbúváraink, ha a levéltárakban esetleg lappangó és reá vonatkozó adatokat, melyek alkalmadtán kezök ügyébe esnek, közzé tennék.

BOROVSKY SAMU.

¹⁾ Az Országos Levéltárban őrzött *Liber dignitatum ecclesiasticarum*, s utána Csánki Dezső: *Az Orsz. Levéltár diplomatikai osztályában őrzött pecséték mutatója* cz. összeállítása 18. lapján *Kothrar* vezetéknevvel ruhazza fel Lukácsunkat; de világos, hogy Lendvay Márton, a *Liber dignitatum* szerkesztője, kit Csánki követ, confundálta ezt a püspököt *Kotrér* Pállal, ki 1441-ben lett zágrábi püspökké. V. ö. *Fraknoi*: *Kegyúri jog*, I. 137. l.

²⁾ Muzeumi levéltár. — Természetesen Zsófia ez oklevélben vezetéknevének megemlítése nélkül szerepel.

VÁLASZ A »REVUE HISTORIQUE« INTÉSÉRE.

A *Revue Historique* legutóbb megjelent száma azt tanácsolja nekem személyesen, hogy a *Századok*-ban eddig a nevezett folyóirat ellen intézett támadásaimat hagyjam abba és ne tegyem a szerkesztőséget felelőssé az oláh történetírók bűneiért. Az az ismertetés, melyet Monod úr nemrég Bertha Sándor könyvének szentelt, elég bizonyíték arra nézve, hogy a *Revue* részrehajlatlan állást foglal el a nemzetiségi czivódásokkal szemben.¹⁾

Eddig a *Revue*.

Am engedjük meg egyelőre mindezt; csakhogy Monod úr cikke a május-juniusi füzetben jelent meg, az én utolsó támadásom pedig, mely a fűtebb idézett figyelmeztetésre alkalmat adott, május 15-én, s természetes, hogy kéziratomat már jóval előbb küldöttem el a *Századok* szerkesztőségének. Hogy volt okom a zúgolódásra, azt azonnal be fogom bizonyítani.

A mi a jó tanácsot illeti, szívesen adom megegyezésemet a fegyverszünethez, mert egyéb jelekből is látom, hogy a történeti igazság hajnala végre hasadozni kezd a Boulevard Saint-Germain sarkán is, honnan Xénopol úrnak és társainak sikerült a világosságot ez ideig teljesen kizárniok.

Monod úr panaszkodik, hogy a magyar-oláh érintkezések történelmének chaosában bajos eligazodni, mert nehéz még a tények valódi állását is megállapítani (même les points de faits sont difficiles à établir). A történelmi adatok mennyisége sok esetben fölötte csekély. Vegyük például a dáko-román kontinuitás szép elméletét. Azt, hogy Traján »ex toto orbe romano infinitas copias hominum . . . transtulit (in Daciam) ad agros et urbes colendos«, egyetlen egy józan író sem tagadja, csakhogy egyetlen józan olasz, spanyol vagy francia embernek »in toto orbe romano« sem jutott még eszébe eddig, hogy a magyaroknak ezer éve elfoglalt lakásukat e miatt fölnondja.

Vopiscus szerint továbbá: Aurelián »sublato exercitu et provincialibus reliquis . . . abductosque ex ea (Dacia) populos in Moesia collocavit.« Sextus Rufus is azt írja: hogy »translatis exinde Romanis«; és Eutropius, hogy »abductos Romanos ex urbibus et agris Daciae.« Mi magyarok azt állítjuk ennek alapján, és sok oláh író igazat ad nekünk, hogy a rómaiak pereputtyostul kivonultak Dáctziából, épen úgy, mint az angolok később Franciaországból. Ha azonban valaki mégis azt hiszi, hogy ez vagy amaz, vagy valamennyi erdélyi oláh ember a Dáctziában visszamaradt telivér római népség vagy félvér dáko-román őslakosság ivadéka,

¹⁾ *Revue Historique*, 1900. LXXIV. 1. 210. l. — Monod cikkét olv. u. o. LXXIII. 1. 149—151. ll.

— ez az ő magánvéleménye. Éljen csak tovább is ábrándjaiban, de békében, és ne üzzön politikát hóbortjaival.

Mert nekünk magyaroknak épen az a panaszunk, hogy az oláhok folyvást izgatnak Franciaországban és Angliában, tudományos és quasi-tudományos folyóiratokban a »barbár magyarok« ellen, kik elnyomják »Dácia ősrégi lakóit.« Ha pedig megtörténik, hogy egyik vagy másik magyar érzelmű író felelni akar, akkor azzal mentegetőznek a szerkesztő urak, hogy az olyan vitás dolgok számára nincs tér a vezetőség alatt álló folyóirat hasábjain. Így történt ez meg velem, midőn az *English Historical Review*-hoz fordultam: a *Scottish Review* pedig még csak szóra sem méltatott.

A *Revue Historique* uraival pedig így esett meg dolgom: Midőn Xénopol (collaborateur assidu de la *Revue Historique*) oláh történelmének francia átdolgozása Párisban megjelent, egy másik román író és Xénopol dolgozótársa, ismertette a munkát a *Revue*-ben. — eléggé pártatlanul. — de reám azt a hatást tette az az ismertetés, mintha egy színvak ember méltánylását olvastam volna szintén színvak barátjának a szívérvány színeiről írt dolgozatáról. Mert bizony valljuk meg, Teodoru úr, az illető író, még annyit sem konyit a magyar történelemhez, földrajzhoz, nyelvhez stb. mint Xénopol. Irtam tehát a *Revue* számára egy kóstoló-felét, s e célra Radu Negru meséjét választottam, mert tudtam, hogy Monod úr, mint a középkori források egy másik ágának alapos ismerője, rövid cikkemből azonnal észreveheti, hogy Xénopol miképen bánt el a középkori magyar-oláh történelem anyagával. Kéziratomat postán, ajánlva küldöttem el a szerkesztőségnek, de körülbelül három év telt el azóta és még egy sor sem jelent meg belőle; szegény Hunfalvynk neve pedig még mindig ott van a pellengéren, a hová Xénopol állította 1895-ben; jöllehet Monod úrék azt vallják, hogy »nous sommes reconnaissants à ceux qui s'efforcent de nous éclairer.« Gáncsoljuk továbbá a *Revue* szerkesztőségében azt, hogy midőn erre alkalma lett volna, nem róttá meg több román és francia író handabandáit, kik *készakarva hamisított* történelemmel dáko-román szellemű politikát üznek. Ha Monod úr a Xénopol történet-gyártási processusának titkaiba bepillantani óhajt, akkor még egyszer utalom őt a *Századok* 1897 évi folyamában »Radu Negru, a honalapító« czim alatt megjelent rövid cikkemre. »Il serait inutile d'analyser ici — olvassuk a *Revue* utolsó számában¹⁾ — les arguments de M. Xénopol qui les a lui même plus d'une fois présentés avec une abondance variée aux lecteurs de cette *Revue*.« Kérjük, *audiatur et altera pars* valahára!

KROFF LAJOS.

¹⁾ LXXIV. 1. 240. 1.

A HERCZEGI CZÍM MAGYARORSZÁGBAN.

A *Századok* októberi füzetében a 731-ik lapon olvasom, hogy »a *herczeg* (dux) czímet Magyarországbán a királyi család tagjai viselték.« És ez állítás ugyanott néhány adattal meg is van erősítve.

A nélkül, hogy a tétel mellett, vagy ellene síkra szállani hivatva érezném magamat, legyen szabad csak arra figyelmeztetnem jogtörténetünk érdemes művelőit, hogy I. Károly magyar király, 1336-ban kelt békelevelében a Héder nemzetségből származott Henrik bán fiáról, Péterről, a szekesői *Herczeg* család öséről, így emlékezik meg: »insuper Petrum *ducem* . . . filium Henrici cum filiis fratris sui et omnibus suis, Joannem filium Joannis — — stb. stb. — — nostros scilicet rebelles — — dictis nostris treugis duximus includendos.«¹⁾

PÜR ANTAL.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA október 8-án, első összejövetele alkalmával a nyári szünet után, összes ülést tartott. Az ülés tárgyai során az előadó főtítkár felolvasta Bezerédj Pálnak az Akadémiához intézett levelét, melyben hálája jeléül azért, hogy az Akadémia legutóbbi nagy-gyűlése őt a selyemtenyészés terén kifejtett munkásságáért a Wahrman-díjjal tüntette ki, 2000 koronát ajánl fel pályadíjúl nagybátyja, *Bezerédj István élet- és jellemrajzának* megírására. Bezerédj István mint politikus, mint szónok, de mindenek fölött mint ember, egyike a forradalom előtti magyar közélet legkiválóbb, legideálisabb alakjainak, kinek nemes lelkét főleg a jobbágyság állapotának javítása, a népnevelés ügye, a halálbüntetés eltörlése s hasonló humanus és gazdasági kérdések foglalkoztaták. Életrajza méltó tárgya lehet bármely jeles író ambíciójának. Az Akadémia köszönettel fogadta Bezerédj Pál adományát s az 1903 évi szept. 30-án lejárandó pályázat kihirdetését nyomban elhatározta. — Az ülés további folyamán bejelenté a főtítkár, hogy *Hatvani Lajos* öt darab eredeti, rendkívül becses levelet ajándékozott az Akadémia kéziratára számára. E levelek, íróiknak mind sajátkezűleg irt levelei, a következők: Pázmány Péter bibornok levele (1636. márcz. 11.) a felséghez, az erdélyi püspökség betöltése tárgyában; a költő Zrínyi Miklós levele (1654. jul. 20.) III. Ferdinánd királyhoz, melyben az ifju IV. Ferdinánd halála alkalmából részvétét nyilvánítja; Kazinczy

¹⁾ *Pray*: Annales regum Hung. II. köt. 39—40. l.

Ferencz levele (1782. márcz. 18.) Millerhez, a »Siegwart« című híres regény írójához; Eötvös József báró levele (1833. jul. 10.) Teleki Ferencznéhez: végül Kossuth Lajos levele (1847. febr. 7.) Kreuter Ferencz müncheni mérnökhöz, a vukovári vasutat illető ügyben.

Az összes ülés után mindjárt az első osztály ülése következett, melynek egyetlen, de fölöttébb érdekes tárgya volt: Gyomlay Gyula levelező tag felolvasása *Szent István király veszprémvölgyi donatiójának görög szövegéről*. Ez a szöveg ezideig csupán abban az 1109 évi Kálmán-féle átírásban (renovatióban) volt ismeretes, melyet az Országos Levéltárban őrzött példány alapján *Szerdahelyi György Alajos* közölt még 1804-ben »Diploma graecum Sancti Stephani regis monialibus coenobii Vesprimiense B. M. V. datum. a Colomanno rege renovatum« czimmel megjelent művében. Fenmaradt a donatiónak egy másik példánya is, mely jelenleg a Nemzeti Muzeum kézírattárának tulajdona: de erről a példányról, melyet Szerdahelyi nem is ismert, mind mostanáig az volt a szakemberek felfogása, hogy az nem egyéb az országos levéltári példány egykorú másod darabjánál,¹⁾ s ezért nem is tartotta eddig senki szükségesnek, hogy szövegét pontosan összehasonlitsa a másik példány szövegével. Gyomlay most elvégezte ezt a munkát, és kiderítette, hogy a donatió eredetibb szövegét épen a muzeumi példány adja s hogy az országos levéltári példány amannak szövegkritikailag teljesen értéktelen másolata. Teljesen értéktelen, először is azért, mert a másoló hihetetlenül járatlan volt a görög nyelvben és írásban, s így a másolt szöveg telides-teli van másolási hibákkal, melyek Szerdahelyi kiadása révén a közkézen forgó szöveget is eléktelenítették; másodsor azért, mert kizárólag csak a muzeumi példány alapján készült, s így az eredeti szövegre nézve semmiféle felvilágosítást nem nyújt. A donatió eredeti, vagy legalább az eredetit pótoló hiteles szövegének tehát ez idő szerint a muzeumi példány szövege tekintendő. Az országos levéltári példány összes eltérései megmagyarázhatók a másik példány segítségével, s kivétel nélkül mind csupán íráshibáknak bizonyulnak. Legfontosabb ilyen hibája az országos

¹⁾ Fejérpataky László már 1892-ben kimutatta *Kálmán király okleveléről* szóló akadémiai értekezésében, hogy a két Kálmán-féle renovatió szövege nem egy, tehát a két darab nem párja egyik a másiknak, hanem két teljesen önálló szerkezetű oklevél, mely csupán a bevezető és befejező részekben ugyanaz, de contextusa mindegyiknek más szerkezetet mutat. Sőt azt is észrevette Fejérpataky, hogy Szent István görög oklevelének szövege sem egyezik teljesen a két renovatióban; ezzel a szöveggel azonban, tárgya keretén kívül esvén, nem foglalkozott bővebben.

levéltári példánynak épen azon a helyen tűnik fel (3—4 sor), hol a muzeumi példányban a *kilencz falu* adományozásáról van szó. A másolatból ugyanis kimaradt a *falut* jelentő görög szó, s még négy más hibát is követett el írás közben a másoló. Ebből a megrongált helyből olvasta ki azután Szerdahelyi a *kilenczed* adományozását, a miről pedig az eredeti példány semmit sem tud. A falvak felsorolása is hibás az országos levéltári példányban. Tízet sorol fel, pedig *Máma* falut el is hagyja. A muzeumi példány szövege ellenben csakugyan kilencz falut említ, s az összehasonlításból kiderül, hogy a *Tuné* (vagy *Tuné*) és *Kníta* (vagy *Knéta*) nevek egyszerű íráshibák. Érdekes továbbá, hogy a föld- vagy faluközösséget jelentő »*mir*« szó is előfordul a muzeumi példány szövegében, mert Polosnikból, τοῦ μισοῦ, azaz: a faluközösségből, egy vinczellért rendel a szent király a monostor szolgálatára. A muzeumi példány eredeti szövegének pontos átírása, továbbá olvasása, fordítása és magyarázata Gyomlay értekezésének második fejezetében lesz található. A szöveg magyar fordítását az Akadémiai Értesítő is közli.

Október 15-én a második osztály tartott ülést, melyen *Csoma József* levelező tag foglalt székelt »*A nemzetségi czímerék tanulmányja*« czimű értekezésével. Elsőben is számba vette az ezen czímerék kutatása körül eddig elért eredményeket s megállapítja, hogy tudományos alapon kétségtelenül meghatározott nemzetségi czímer eddig *huszonegy* volt ismeretes: majd ezekhez még a *Poki* és *Katyz* nemzetségek czímerének kérdését tisztázta a fennmaradt régi pecsétek alapján: végül feltüntetve azon nagy aránytalanságot, mely az eddig ismert nemzetségek száma (*Wertner Mór a magyar nemzetségekről* írt kétkötetes művében részint okleveles adatok, részint a krónikák nyomán több mint 230 genust sorol fel) és az eddig ismert nemzetségi czímerék száma között van, ennek okát az Árpádok korában, az akkori hadviselés rendszerében keresi. Míg ugyanis az idegenből bevándorolt lovagok és a magyar főnemesek a királyi csapatban mind saját czímeres zászlaik alá gyűjték fegyvereseiket, a középnemesség a megyei hadakhoz csatlakozott és abban a korban czímeret nem viselt; a mint hogy ezideig csakis az idegen lovagok s az akkori magyar főnemesek czímereit ismerjük. És ez természetes is, mivel általában a magyar nemesség a czímernek valami nagy fontosságot soha sem tulajdonított: hiszen Werbőczy is azt hirdette a Tripartitumban, és pedig épen akkor, mikor a külföldön a czímerbitorlások miatt folytatott perek a leggyakoribbak, mikor a czímerfestészet terén a legjelesebb művészek versenyeznek egymással. — hogy a czímer nem lényeges kelléke a nemességnek. Ez a felfogás magyarázza meg azt a jelenséget, hogy még a XVI-ik században is voltak

ősnyemes magyar családok, melyek czímerrel nem dicsekedhettek. — Csoma székfoglalója után *Fejérpataky László* rendes tag *II. Béla király okleveleiről* értekezett. Röviden visszpillantva azon tanulságokra, melyeket a királyi kancellária szervezetére és a kancelláriai gyakorlatra nézve *II. Béla* elődeinek okleveleiből már eddig levonnia sikerült, azzal kezdte, hogy a királyi kancelláriában *II. István* alatt észlelhető változások *II. Béla* idejében még inkább szembeötlők. *II. Bélával* tanulságosabb, eredeti emlékekben gazdagabb korhoz érünk. Az ő tízéves uralkodása idejéből, beleértve a magánokleveleket is, *tizenegy* oklevél szövegét ismerjük, s ezekből *hét* eredeti, közte *öt* királyi oklevél. Az értekező első sorban az eredetiben fennmaradt királyi okleveleket ismertette s fényképeiket is bemutatta. Az eredetiek sorában kiváló figyelmet érdemelnek a bakonybéli és pannonhalmi oklevél-csoportok. Igen nevezetes pl. a bakonybéli apátság részére szóló 1135 évi ítéletlevél, mely a somlai várjobbágyok és az apátság között Zalamad (Szalmád) nevű föld miatt folyt pernek vetett véget s diplomatikai szempontból — mondhatni — legrégebb emléke annak a szerkezetnek, melyből a XII-ik század végén a magyar oklevélforma kifejlődött. Nagybecsűek a pannonhalmi csoportba tartozó darabok is: kettő 1137-ből, egy a következő esztendőből. Talán összes okleveleink közt egyike a legérdekesebbeknek az, melyet *II. Béla* 1137-ben a pannonhalmi templom felszentelésekor az apátság különféle jogairól, vámjairól, kiváltságairól adott ki. Feltűnő az az ellenmondás, mely *Szent István* király híres alapító levele és *II. Béla* szóbanforgó oklevele közt van. *II. Béla* 1137-ben azt mondja, hogy a pozsonyi vám harmadával ő gazdagította az apátságot, holott *Szent István* oklevelének utóírata szerint az már 1001-ben az apátság birtokában volt, a minek azonban megint ellene mond a *Szent László* korabeli conscriptió, mely a kérdéses vámharmadról semmit sem tud. Az értekező ez ellenmondásokat — melyek egyébiránt legegyszerűbben úgy érthetők meg, ha a *Szent István*-féle utóiratot későbbi hozzátoldásnak vesszük — külföldi analógiákkal igyekszik megmagyarázni, s legalább is lehetségesnek tartja azt a föltevést, hogy *II. Béla*, a későbbi uralkodó, saját adományának mondja azt, a mit az apátság már korábbi adományból bírt, a nélkül, hogy akár e korábbi adományról, akár annak újabb megerősítéséről tenne említést. Az értekező általában szépen fejtegette a *II. Béla* korabeli oklevél-anyag fontosságát s kimutatta, hogy *II. Béla* alatt kezdődik első csirájában a királyi oklevelek későbbi szerkezete, a bírói ítéletlevelek alatta nyernek bizonyos különleges typust, és az ő korában találkozunk először a királyi kancellária állandóbb szervezetével, mely azután *III. Béla* idejéig folytonos fejlődést mutat.

— SZILÁGYI SÁNDOR születése helyét, a kolozsvári belső Farkas-utczában az ev. ref. collegiummal szemben levő 17. számú tanári ház földszintjét, emléktáblával jelölték meg a felejtethetlen történettudós tisztelői, barátai és hálás tanítványai. Az emléktáblát a folyó november-hó 2-án leplezték le ünnepélyesen. Diszes közönség, az elhunytnak rokonsága, s küldöttséggel számos testület és intézet jelent meg a kegyelet e szép ünnepén, mely részint a collegium dísztermében, részint az emléktáblával megjelölt szülőház előtt folyt le a rendező bizottság által előre megállapított programm szerint. Az emlékünnepejt d. e. 11 órakor *Kuun Géza* gróf nyitotta meg, alkalomszerűleg rámutatva beszédében arra a nem mindennapi tüneményre, hogy egy családnak három nemzedéke: nagyapa, apa és fiu. t. i. idősb és ifjabb Szilágyi Ferencz és Szilágyi Sándor, egy századon át áldoztak a tudomány egy ugyanazon oltáránál és művelték hivatással a történetirodalmat. A megnyitó után *Szádeczky Lajos* mondott megleghangú emlékbeszédet Szilágyi Sándorról, kinek neve egy negyed századon át oly elválaszthatatlanul egybeforrott társulatunk életével is. Annakutána a collegiumi dalos-kör éneke következett, melynek végzetével a közönség az emléktábla elé vonult, hol a leleplező beszédet dr. *Török István* főgymnasiumi tanár tartotta, az emléktáblát pedig a collegium igazgatósága nevében dr. *Sárkány Lajos* igazgató vette gondviselés alá. Az egész ünnep sorát az ifjúság ismételt éneklése fejezte be. Társulatunk képében dr. *Erdélyi Pál*, dr. *Márki Sándor* és dr. *Schönherr Gyula* tagtársaink voltak jelen az ünnepélyen, hogy történetirodalmunk egyik legjelesebb munkásának emléke iránt érzett hálánkat és kegyeletünket nyilvánítsák.

— BARCSA JÁNOS tagtársunk, hajdu-nánási ev. ref. gymnasiumi tanár, előfizetést hirdet »*Hajdu-Nánás és a hajduk történelme*« című munkájára, melyet Hajdu-Nánás város megbízásából írt meg. Műve a jövő december-hó folyamán fog megjelenni. Mint czíme is mutatja, magában foglalandja nemcsak a város, hanem általában a hajduság történetét is. A szerző azt a tisztá magyar fajt akarja bemutatni, annak a vitéz népnek történetét megismertetni munkájában, mely a magyar alkotmány és vallás-szabadság védelmében sok vére hullásával szerzett hirt és dicsőséget nevének. Reméljük, hogy kitűzött feladatát sikerrel oldotta meg, s nemcsak a hajdu-városok szűkebb körü olvasó közönségének, hanem általában történetirodalmunknak is szolgálatot fog tenni könyvével, melynek megjelenését szívesen várjuk s eleve is ajánljuk érdeklődő tagtársaink figyelmébe.

— A KÖNIGSBERGI TÖREDÉK. Perlbach a »Göttingische gelehrte Anzeigen« 1899-iki február-havi füzetében ismerteti a Zimmermann-féle *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Sieben-*

bürgen második kötetét. s ez alkalommal fölhívja a magyar nyelv-tudósok figyelmét egy 1357-ből való s a kötetben 729. sz. alatt közölt okiratra: »ein Notariatsinstrument zu Weissenburg von Petrus quondam Mathye de Thyfenou Pomezaniensis dioceseos (Tiefenau n. von Marienwerder) ausgestellt.« A tanuk nevei közt előfordúl *Johannes institor de Dirsovia* (Dirschau). Perlbach emlékeztet bennünket arra, hogy a königsbergi magyar nyelvű töredék a wehlai minorita zárdából került a königsbergi egyetem kéziratgyűjteményébe, és hozzáteszi, hogy »hier liegt vielleicht ein Bindeglied vor.« Wehlau azonban Königsberg közelében fekszik, de tőle keletre. Marienwerder és Dirschau pedig a Visztula közelében. illetőleg mellett fekszenek. s ha az illető okirat egyáltalában bizonyít valamit, akkor csak arról tanuskodik, hogy hazánk és Danzig közt már a XIV-ik század közepén állott fen forgalom. Hogy pedig ez a forgalom élénk volt, azt számos más adatból tudjuk. Mindenesetre köszönjük a figyelmeztetést. *Kropf L.*

— HELMONT AMULETUMA. Az 1738-iki nagy pestisre vonatkozó régi megfigyelésekből igen érdekes adatokat közöl dr. *Győry Tibor* tagtársunk a *Természettudományi Közöny* ez évi június-havi (370) füzetében. A történeti fejlődés állaspontjáról nézve mutatja ki, hogy a kontágiumokról szóló tan. mely első felmerülése óta mindenkor teljes hitelre talált, végre is konkrét tudományyá emelkedett. s így a legújabb tudományok egyikének. a bakteriológiának száalai a XVI-ik század kezdetéig nyúlnak vissza. Ha a régiiek a kontágium mibenlétét voltaképen nem ismerték is, tény, hogy a fogalom megvolt, s annyit legalább tudtak, hogy a ragályozás egyik hathatós terjesztője a beteggel és az őt környező tárgyakkal való érintkezés. Mennél inkább vétkezett a lakosság ebben, annál jobban terjedt a járvány: a mire az 1738-iki pestis rettenetes pusztításai szolgálnak például. *Veszprémi István*, Debreczen városának később tiszti orvosa, 40 ezerre teszi az áldozatok számát, kik közül magára Debreczenre több mint 8700 halott esett. Ennek a kiváló orvosnak köszönhetjük azon becses egykorú feljegyzések megmentését, melyek Győry Tibor idézett közleményében egész terjedelmökben olvashatók. A közleményhez hozzáteszi még Győry, hogy a XVI-ik században élt *van Helmont* orvos ajánlotta amuletumot is mint hathatós szert hordozták az emberek testökön a pestis ellen. főleg hazánkban. Az 1744-ig érvényben állott porosz-brandenburgi gyógyszerési dispensatorium ezen pestis elleni amuletum készítése módját is leírja, a mit erős magyar vonatkozásánál fogva Győry Tibor társunk fordításában ezennel mi is közlünk: »*Helmont amuletuma a pestis ellen.* Noha e szert egynémelyek semmire sem becsülik, mégis főleg ama háborúban, mely Magyarországon a császáriak s a rebellesek

közt folyt, mikor a pestis iszonyatosan dúlt, számtalanszor s az orvosok többszörös próbáinál bevált, úgy hogy a mint mondani szokás: a csipás szemű boszorkányok és borbélyok is ismerik már. Junius hónap délutánján fogott nagy, öreg varangyos békákból készítik e szert, a tűzhelyen hátsó lábaiknál fogva viasszal bevont tál fölé aggatván őket. Három nap múlva a békák rohasztó nyálat és levegőt lehelnek ki, mi által mindenféle férgek és legyek jönnek rájuk, melyek a viasszon megtapadnak s a nyálat még szaporítják. Ha a béka mind megdőglött, meg kell pörkölni, szét kell dörzsölni, a gondosan összekapart nyállal elkeverni s körülbelül hüvelyknyi hosszú tekercecskévé formálni, melyeknek — mint a hogy némelyek kívánják — varangyos béka alakját kell adni. Mind-egyiket csalánszövetbe varrva, selyem vagy vászon fonálon olyképen kell a nyakban lógatni, hogy épen a szivgödör fölé essék. Mennél tovább hordja és használja az ember, annál biztosabban kíméli meg a pestis.« A XIX-ik századnak — jegyzi meg a közlő — melynek utolsó éveiben Volta-kereszteket és lánczokat hordtak az emberek nyakukban, még nincs joga Helmont amuletumán nevetni.

ÚJ KÖNYVEK.

— A HÜBÉRISÉG ÉS A KERESZTES HADJÁRATOK KORA. A nép-vándorlás hullámcapásai alatt összetört nyugati birodalom romjain a barbár és római világ összevegyült elemeinek zürzavarából kibontakozó Európa új nemzetei és államai történetét foglalja magában a jelzett címmel megjelent munka, mely *Mika Sándor* tollából, a Marczali-féle *Nagy Képes Világtörténet* kiadásában, mint a vállalat ötödik kötete, most hagyta el a sajtót. A szerző a Karolingok birodalmának bukásával vezeti be könyvét, melynek első részében a német birodalom alakulását, a római császárság visszaállítását, a középkori pápai hatalom első küzdelmeit a császársággal s az investitúra-harczot, Franciaország, Angolország, a szláv államok és a magyar állam megalapítását adja elő. A második rész a hűbéri rendszer s az ezzel szoros kapcsolatban kifejlődött lovagság ismertetésének és a keresztes hadjáratoknak van szentelve. A harmadik a pápaság és a császárság közt megújuló hosszú küzdelmeket tárgyalja a Hohenstaufen-ház kihalásáig. A negyedik részben a francia királyság felemelkedését s az angol alkotmány kezdeteit, befejezésül pedig Magyarország történetét beszéli el a szerző. László és Kálmán királyok korától a mongol invasióig. Általában mindenütt gondot fordít reá, hogy nemzetünk szerepét a középkori Európa történetében kellően

kidomborítsa; másrészt azt is dicséretére mondhatjuk a szerzőnek, hogy nemcsak a politikai események és műveltségi állapotok kötik le figyelmét. hanem kiterjeszkedik a gazdasági életre. így pl. a jobbagyság viszonyaira is, melyeknek műve egyik fejezetében érdekes rajzát adja. Az egész munkát a vállalat eddigi köteteihez hasonlóan, gonddal készült illusztrációk ékesítik, melyek közt egy X—XII. századi elefántcsont-mívű könyvtábla. az Alhambra falrészlete s a magyar szent korona és királyi palást szép színes képei tűnnek ki.

— POZSONY VÁROS TÖRTÉNETE. Egyike nagyobb szabású monographiáinknak *Ortvay Tivadar* tagtársunk e műve, melyből legújabbban a második kötet harmadik része jelent meg a Pozsonyi Első Takarékpénztár költségén, 26 nagy nyolczadrét iven. díszes kiállításban. szép rajzokkal, fac-similékkal és képmellékletekkel. E kötet Pozsony város középkori háztartásának leírását tartalmazza, nagyobbra azon források alapján, melyek egy részéből dr. Kováts Ferencz is a *középkori városi adózásról* írt s épen ebben a füzetünkben főtebb ismertetett speciális tárgyú munkája anyagát merítette. Pozsony középkori háztartása főleg a város *jövedelmeiben és kiadásaiban* tükröződik vissza, melyek valóban érdekes és tanulságos kulturtörténeti képét tárják elénk e fontos helyzetű határszéli városunk egykori életének. Ortvay a töle megszokott nagy készültséggel és szorgalommal állította össze mindazt, a mit művéhez a város gazdag levéltára. számadó könyvei, okiratai s egyéb feljegyzések szolgáltatnak. Az előttünk fekvő kötet tizennégy fejezetből áll; e fejezetek közül hat csupán a város jövedelmeivel. nyolcz fejezet a kiadásokkal foglalkozik. A szerző sorban tárgyalja a város fekvő birtokait, földesúri s egyéb kiváltságos haszonvételeit. a harminczadokat s az ezekből befolyt jövedelmeket. a törvényhatósági és törvénykezési illetékeket, a bérleteket. közmunkaváltságot. pénzművelési nyereségeket. végrendeleti hagyományokat, alapítványokat, kölcsönöket. adókat s az évi költségvetést; majd a kiadások rovatára térve: a mezei és erdei gazdaságról, a kőbányák műveléséről. az épületek fenntartásáról, a szolgálmi terhekről, a közigazgatási, törvénykezési, közegészségügyi, kegyúri kiadásokról, a közbiztonsági állapotokról, a rendőri és hadügyi költségekről, a tizedről és kilenczdről. az újévi és más alkalmi ajándékokról, a vendéglátás. követküldés és kémszolgálatok czimén tett költségekről stb. értekezik. Egyelőre csak e futólagos áttekintésből is tájékozva lehetünk a munka tartalma felől s várakozással nézhetünk a még hátralevő részek megjelenése elé.

— EMLÉKLAPOK ESZTERGOM MULTJÁBÓL. A magyar királyság és a magyar keresztyén egyház megalapításának kilenczszázados

évfordulója alkalmából állította össze *Némethy Lajos* tagtársunk. s adta ki az *Esztergom-vidéki régészeti és történelmi társulat* e 28 kis nyolczadrét ivre terjedő csinos kiállítású könyvecskét, mely Esztergom történetének némely érdekes fejezetét foglalja magában. A műben egybegyűjtött anyag, melyet hasznos név- és tárgymutató kísér, oly formába van öntve, hogy nemcsak jó segítségül szolgálhat Esztergom város és vármegye teljes monographiája megírásához, hanem magában véve is élvezhető és tanulságos olvasmány. A közölt dolgozatok egy része, nevezetesen a török világra vonatkozók egyike-másika már előbb megjelent ugyan az esztergomi helyi lapban, de most ezek a részek is tetemesen bővítve, sőt újra átdolgozva látnak napvilágot. A könyv első tárgya: *II. Endre látogatása a szentkirályi keresztes lovagoknál* 1233-ban, midőn a király a pápai legatus előtt az úgynevezett beregi egyezményt ünnepelesen megerősíté. A második czikkely a magyar születésű *Gönczöl, esztergomi szent János-rendi lovag* életét vázolja, ki a szentkirályi konvent praeceptorságából 1219-ben a spalatói érseki székebe emelkedett. Esztergom 1543-ban történt elestének leírása után, a mit a szerző *Szinán csasz* török történetíró munkájából merített, következik a *török világ*, a török polgári és katonai igazgatás ismertetése, majd Esztergom visszafoglalása 1595-ben, *Pálffy Miklós* (1595—1600) és *Althan Mihály* (1600—1605) kapitánysága, az újabb török uralkodás (1605—1683), a Párkánynál vívott csaták elbeszélése, végül 1683-ban Esztergom bevétele, mely e vidéken a török hódoltságot végkép megszüntette. A könyvet néhány melléklet is illusztrálja: mint Esztergom képe 1604-ből, a János-lovagok egykori szentkirályi templomának alaprajza, Szulimán szultán 1543-iki diadalának török feliratú emlékköve,¹⁾ s ugyancsak az 1543-iki ostromra vonatkozó két egykorú német röpirat címképének mása.

— *SZENT ÁGOSTON REGULÁJÁNAK MAGYAR FORDÍTÁSA.* Ezzel a címmel jelent meg legújabbán az Akadémia nyelv- és széptudományi értekezései során *Dézsi Lajos* tagtársunknak egy régebbi dolgozata,²⁾ melyben a ma már jóformán elfeledett, de a maga korában népszerű és magasztalt magyar író: *Gregorius Coelius Panmonius* (Bánffy Gergely) pálos szerzetes emléket elevenít fel és méltatja irodalmi működésének első ismeretes termékét, a *Szent Ágoston regulái* 1537-ben Velenczében kiadott magyar fordítását. E munkának egyetlen eddig ismert példánya — sajnos, ez is csonka — a csiksomlyai Ferencz-rendi kolostor könyvtára-

¹⁾ Magyarozatát közölte Goldziher Ignác: *Archaeologiai Értesítő*, 1898. 288. l.

²⁾ A m. tud. Akadémia első osztályának még 1898 évi febr. 28-án tartott ülésén mutatta be Szilády Áron.

ban maradt fen. a hol 1879-ben, társulatunk maros-vásárhelyi vidéki kirándulása alkalmával került napfényre. A becses nyomtatvány szerzőjének életéről és származásáról keveset tudunk. Horányi említi, hogy a Hess-féle budai krónika egyik példányában, valószínűleg Oláh Miklós érsektől feljegyezve, azt az adatot találta, hogy János, a mohácsi csatában elesett Péter verőczei főispán fia, nádorrá választatott. Gergely nevű testvére pedig a római *Monte Celio* hegyen a magyar szerzetesek feje lett s mint író is működött. A feljegyzés első része Alsólendvai Bánffy Jánosra illik, a ki János király alatt csakugyan viselte a nádori méltóságot, ámde ezen Bánffy János atyja nem Péter, hanem Miklós volt, Gergely nevű testvéréről pedig eddigelé nincs tudomásunk. Coelius származásának kérdése tehát még tisztázandó. Dézsi Lajos a zsélyi (nem zsélyei) levéltárnak az alsólendvai Bánffyakra vonatkozó okirataiból vár e részben világosságot. De addig is mindenesetre hasznos munkát végzett a Regulák közrebecsátásával, és pedig nemcsak bibliographiai, hanem nyelvtörténeti szempontból is, mert Coelius fordításának nyelvi anyagát, mely ezideig még feldolgozatlan, könnyen hozzáférhetővé tette. Az értekező függelékkel Coelius Gergelynek Simontornyai Gergelylyel váltott néhány levelét is közli, s végül kimerítő szöveget csatol a Regulák magyar fordításához.

— A KATHOLIKUS PREDIKÁCIÓ TÖRTÉNETE MAGYARORSZÁGON. A budapesti királyi tudomány-egyetem theologiai kara már 1874-ben hirdetett pályázatot a Horváth-féle alapból a magyar katolikus predikáció történetének megírására, de a pályázat akkor eredménytelen maradt. A pályakérdés 1898-ban újra kitűztetvén, a jutalmat dr. *Mihalovics Ede* nyitrai theologiai tanár nyerte el az említett czim alatt írt munkájával, melynek most első kötete került ki a sajtó alól. E kötet a keresztyénség behozatalától a Pázmány Péter koráig terjedő időt öleli fel. A szerző, feladata céljához és természetéhez képest, munkája tervezetében és felosztásában az egyház külső történetéhez alkalmazkodik; fel fogás tekintetében is a predikációt nem mint az irodalom egy részét, mint irodalmi műfajt, hanem mint egyházi intézményt, mint az egyház belső életének egyik nyilvánulását tárgyalja; ennél fogva tulajdonképeni irodalmi, nyelvészeti vagy aesthetikai fejtegetésekbe nem bocsátkozik; mindamellett művének, melyben a kiválóbb szónokoknál azok életrajzára is kiterjeszkedik, a magyar nyelvű predikációkat, predikációs kódexeket egyenként ismerteti: kétséggkívül irodalomtörténeti, sőt az egyes korszakok vallási állapotának rajzában általánosabb érdeke is van. A második kötet megjelenésével, a mi valószínűleg még ebben az évben várható, az egész munkát bővebben fogjuk méltatni.

— AZ EGYHÁZLÁTOGATÁS. Ez a munka is irodalmi pályázat eredménye. A felső-borsodi ev. ref. egyházmegye lelkész-értekezleti közgyűlése — igaz, hogy inkább gyakorlati mint tudományos czélekből — az egyházlátogatás (canonica visitatio) ügyével foglalkozva, tekintettel arra, hogy ezen évezredes, és a protestáns egyházi alkotmány szervezetében is nagyfontosságú intézmény épen protestáns részről, kivált az újabb időben, nem részesült kellő figyelemben, sőt irodalmilag egyáltalán alig foglalkozott vele valaki: pályadíjat tűzött ki annak taglalására, hogy szükséges-e és mennyiben, az egyházlátogatásnál szokásos kérdések korszerű reformja? A feladatot *Szuhay Benedek* kápolnai lelkész és egyházmegyei főjegyző oldotta meg sikerrel, még pedig oly módon, hogy az intézmény történeti fejlődését véve alapúl, igyekszik annak mai jog- és hatáskörét meghatározni s megállapítani a kanonikus kérdések helyes szövegezését. Elmondja, milyen volt az egyházlátogatás az apostoli korban, milyen a reformáció három első századában, a zsinatok végzéseiben stb. Bennünket természetesen a munka történeti részei s főleg azok a magyarul szerkesztett egyházlátogatási jegyzőkönyvek érdekelnek, melyeket az érdeemes szerző egyházmegyéje levéltárában az egykori nagy kiterjedésű *borsodi tractus* idejéből származó iratok közt 1596-tól kezdve egész e múlt század elejéig felkutatott s munkája végén időrendben közöl. Van e közlemények közt Bocskay Istvánnak egy 1606 évi január 29-én kelt levele, melyben a szendrei vár területén a Bódva folyón újonnan épített háromkerekű malom vámjövendelmét (sabbathale) az egyházi személyek tartására és egyházi czélokra adományozza: továbbá II. Rákóczi Ferencznek parancsolatja 1705-ből, melynek értelmében »az három vallásbéli templomok és szabados exercitium iránt való megegyezés szerint« Szendrő városában és Edelény falujában a templom, schola és parochia épületek »a helvetica confessionión lévő lakosok birodalmában hagyattatnak.« De különösen érdekesek azok a jegyzőkönyvek, melyek gróf Esterházy Károly (nem *Imre*, mint a szerző tévesen mondja) egri püspöknek 1769-ben Balajton, Dédesen, Emődön, Kazán és Felső-Kázmárkon tett visitatióiról szólnak. Sajnálunk lehet, hogy a szerzőnek nagyrészt meg kellett elégednie azzal, a mit a felső-borsodi egyházmegye levéltárában talált; de ez is elég útmutatás arra, hogy a régi egyházlátogatási jegyzőkönyveket s ezekkel kapcsolatos egyéb iratokat más egyházmegyék levéltáraiból is érdemes lenne napvilágra hozni.

— A CIVILIZÁCIÓ BÖLCSŐJE. Lugossy József emlékének szentelve adta ki *Ferenczy Gyula*, a debreczeni collegium tanára, e munkáját, melyben nem egészen 200 nyolczadrét lapon az emberi művelődés első színhelyének, a Nilus és Euphrates mellékeinek

legrégibb történetét adja elő. Eltérve az eddigi hagyományos fel-fogástól, mely a rendszeres történelmi tárgyalást csak azon a pon-ton kezd, a hol az emberiség története már politikailag is kiala-kult, a szerző az úgynevezett praehistorikus idöket is tárgyalása körébe vonja s a »kezdet rejtélyét« kutatja. Dolgozata három, önállóan is elhatárolható részből áll. Az elsöben Egyiptom földé-nek megalakulásával, öskori lakóival és azzal a kérdéssel foglal-kozik: honnan népesedett be a Nilus völgye? továbbá Egyiptom természeti viszonyait, mint ösműveltsége alapját vizsgálja. A máso-dik részben a turáni nyelv- és faj-rokonság körébe tartozó szumir népröl, ennek nyelvéről, írásáról, vallásáról, társadalmi és állami alakulásáról, az első civilizáció szinteréről s a városok keletke-zéséről értekeznek. A harmadikban a Tigris és Euphrates környé-kén alakult államok történetét adja a fáraók Egyiptomának koráig, befejezésül pedig a tudományos kutatások eddig megállapított eredményeit foglalja össze röviden. A kötet végén a szerző által felhasznált művek és gyűjteményes munkák jegyzékét s az egyes fejezetekhez tartozó jegyzeteket találjuk. Ferenczy Gyula könyvét már csak tárgyaért is, melyvel magyar író alig egy-kettő foglal-kozik, ajánljuk olvasóink figyelmébe.

— AESTHETIKAI JEGYZETEK. A mult évben is adott ki e címmel egy füzetkét *Kemény Lajos* tagtársunk, melyről annak idején megemlékeztünk.¹⁾ Nemrég bocsátotta közre aesthetikai jegyzetei második füzetét. Ebben mütörténeti alapon azt fejtegeti, hogy a stilizálás, tehát a secessió is, csak a műiparban van helyén; továbbá némely olasz városokban s az olasz muzeumokban tett látogatásait és ottan szerzett benyomásait írja le. Az egész kicsi füzet 16 lapra terjed.

FOLYÓIRATOK.

— EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY. XXIV. évf. 4. 5. 6—7. füz. 1900. április—július. — E füzetek nyelvészeti és irodalom-történeti közleményei közül megemlítjük a 4-ik füzetből *Katona Lajos* cikkét a *Gesta Romanorum* gyulafehérvári kéziratáról; de közelebbről érdekel bennünket *Bleyer Jakab* értekezése a cseh Demantius Kristóf *Magyar tábori dob-járól*, melynek eredeti német czime ez: *Vngerische Heerdrummel und Feldgeschrey, neben andern auch Vngerischen Schlachten und Victorien Liedern*. E két kiadást (1600 és 1615) ért könyv szerzője afféle vándormuzsikus volt, a milyenek a XVI- és XVII-ik században nyomon kísérték a tábo-rokat s a katonáknak harcra, kitartásra, vitézségre buzdításával

¹⁾ *Századok*, 1899. 666. 1.

keresték kenyeröket. Demantius a Schwarzenberg vezérlete alatt harczoló landsknechteket izgatta a török ellen. Versei a maga szerzette dallamokhoz alkalmazkodtak inkább, s belőlük történeti tényeket kihalászni lehetetlen; a »*Siebenbürgische Heerpauken*« című ének épen úgy nem nyújt történeti anyagot, mint Győr 1598-iki visszafoglalásának örömeire szerzett éneke. — Különösebben történelmi érdekű ugyanazon füzetben *Geréb József* cikkecskéje, melyben a *consulságot viselt római családok* névsorát állította össze betürendben. Geréb e munkája közben arra az eredményre jutott, hogy 406 esztendő alatt körülbelül 900 consult csak 115 család adott Rómának, s e családok közül is harminczkilencz csak egyszer jutott diadalra. — Érdekes az 5-ik füzetben s befejezőleg a 6—7-ikben *Balassa József* két cikke »*Vígjátékok a nyelvújításról*« czímmel, a Kazinczy és hívei nyelvújítását gúnyoló vígjátékokról, melyek több nyelvészeti túlzással, mint szinszerűséggel igyekeznek a neologiót pellengérré állítani. — *Melich János* (5. füz.) kimerítő szemlét tart az erdélyi szászok nyelvészeti munkásságának legújabb termékei felett, melyekről akként ítél, hogy az erdélyi szászok nyelvészeti munkássága a legszigorúbb, az igazság megtalálásához a legbiztosabban vezető módszerrel dolgozik. — A könyvismertetések rovatában (u. o.) *Váczy János* nagy elismeréssel szól *Fináczy Ernő*nek folyóiratunkban is ismertetett munkájáról, mely közoktatásunk történetét *Mária Terézia* korában tárgyalja. *Fináczy Ernő* e munkájában a jezsuiták iskolai drámáira, cím szerinti felsorolásukra stb. nem terjeszkedhetvén ki bővebben, ezt most a Philologiai Közlönyben pótolja »*Adalékok a jezsuiták iskolai színjátékainak történetéhez*« című cikkében.

— ETHNOGRAPHIA. XI. évf. 1900. 5. 6. 7. füzet. — Az ötödik füzet első cikkelye: *A népfajok Magyarországon*, mutatvány *Balogh Pál* nagyobb ethnikai tanulmányából, melyet a vallás- és közokt. miniszter megbízásából írt. Közelebről érdeklő olvasóinkat *Patrubány Lukács* rövid közleménye: *Törökök és hunok Indiában és Iránban*, melyben két újabb dolgozat alapján¹⁾ kimutatja, hogy *Kásmir* régi királyai közül három, török (turuska) származású volt, továbbá hogy a hunok (húna) minő nagy szerepet játszottak a Szaszanidák korában. Érdekes megemlíteni, hogy a scythák *száká* nevét a *székely* névvel hozza kapcsolatba. — A hatodik füzetben »*A magyar halászat eredete*« cím alatt *Nagy Géza*

¹⁾ *Liebich Bruno*: Das Datum des Candragomin. (Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, XIII. köt. 308. l.) — *Justi Ferdinand*: Geschichte Irans von den ältesten Zeiten bis zum Ausgang der Säsániden. (Geiger W. és Kuhu E. Grundriss der iranischen Philologie, II. köt.)

Jankó János hasonló című munkáját ismerteti, mely Zichy Jenő gróf harmadik ázsiai utazása első kötetében jelent meg. *Galgóczy János* befejezi *Óstörténelmi tarlózásait*, megjegyzéseket téve Nagy Gézának a történelmi korszak kezdetéről a *Századok* múlt évi folyamában közzétett értekezésére. Az irodalmi rovatban *Kovács László* ismerteti Reizner János monographiájából a szegedi boszorkányperekre vonatkozó okleveleket. — A hetedik füzetben *Margalits Ede* tagtársunk Tkalcics János horvát történetirónak a *horvátországi boszorkányperekről* a délszláv *Rad* 103-ik kötetében (1891) megjelent s bennünket már csak a perbeli eljárás szempontjából is érdeklő tanulmányát ismerteti. Ugyanazon füzet első cikkében, melyet »A vérbabona« cím alatt *Krausz Sámuel* írt, a következőket olvassuk: »A kereszténységnek volt az fentartva, hogy a vér jelentőségét a végletekig fokozza. Nem szólva a Jézus vérének megivásáról, — *ecce calix sanguinis mei*, — a mi csak symbolum, megemlékezünk mégis az ostya vézéséről szóló hitről, a szentek és vértanúk kicsurgó vérével való visszaélésekről. Még nem vizsgálták meg, hogy az efféle tanok mennyiben járulnak hozzá a népben úgysis szunnyadó vérbabona ébrentartásához, sőt felébresztéséhez, mert a vérnek illetén roppant megbecsülése természetesen csak fokozza a vérrel kapcsolatos babonás fogalmak megerősödését. Tudjuk, hogy a kereszténységnek éppen ezek a tanai keltették a görög és római világban azt az iszonyatos vádat, hogy a keresztények titokban embervérrel élnek, a mely rágalom ellen az egyházatyák hiába szálltak síkra.¹⁾ Ha tehát a hidegen mérlegelő, elfogulatlan és mívelt római emberben ily képzeteket keltett a kereszténység vérsymboluma, mennyivel inkább feltehető, hogy a tanulatlan pór keresztény népben a vérnek tulajdonított csodás hatás gondolata nagyban megerősödik e tanok által.« (291—292 ll.) Mi ez? Csodáljuk az Ethnographia szerkesztőségét, hogy ily értelmetlen beszédnek folyóiratában helyet adott. Ha pedig van valami értelme, akkor Krausz Sámuel oly felfedezést tett, mely az összes keresztény népeknek — tehát a magyarnak is — lelki életére, százados történetére meglepő és egészen új világosságot vet; éppen azért kérnünk kell a tudós szerzöt, ne vonja meg a tudománytól azokat az adatokat, példákat, melyek — felteszszük, hogy tengernyi sok van — e felfedezésre vezették, csak-hogy azok felsorolásában a kellő történelmi szabatosággal legyen szíves beszélni, ne úgy, mint a fentebb idézett jegyzetben, a melyben az *eretnek gnostikusok* egyik töredékét, a borboranusokat, egyszerűen csak mint »keresztény felekezet«-et említi.

¹⁾ »A borboranus keresztény felekezet bűvészet céljából gyermek vért ontott. *Texte u. Unters. zur altchr. Litt.* IV. I. 1899. p. 10.« (Krausz Sámuel jegyzete.)

— MITTHEILUNGEN DES INSTITUTS FÜR OESTERREICHISCHE GESCHICHTS-FORSCHUNG. Szerkeszti *Mühlbacher E.* XXI. köt. 1. 2. füzet. — Az első füzetben *Stern Alfréd* a Gentz Frigyes leveleit (1805—1808) közli. Gentznek e francziául s egynek kivételével sajátkezüleg írt levelei angol államférfiakhoz vannak intézve; tartalmukra nézve részint politikaiak, részint Gentz saját pénzügyeivel foglalkoznak. — *Uhlirz Károly* az 1246-iki Lajta-melletti csata színhelyéről és harcziás Frigyes herceg végrendeletéről értekezik. Uhlirz. Lampelnek ezen kérdést tárgyaló s a *Mittheilungen des Wiener Alterthumsvereins* 34-ik kötetében közölt tanulmányával vitatkozik. Általánosan elfogadott nézet szerint, a forrásokban pontosan meg nem jelölt harcsteret Bécsujhely közelében, a Lajta mentén kell keresnünk. Juritsch szerint, kit Lampel nem vesz tekintetbe, Frigyes herceg nem Bécsujhelyből, hanem mindjárt a Piesting partján Pottendorf mellett ütött táborából vonult a csatába. Lampel szerint is a Bécsujhelyen összegyűlt osztrák és stájer seregek élén a pottendorfi táborból szállott szembe a Lajtán Ebenfurthnál átkelt magyarokkal. Erre vonatkozólag bizonyítékot Lampel abból merít, hogy az illető évkönyvek nem említik Bécsujhelyt mint a csata támpontját. Azt a bizonyítékot, melyet Liechtenstein Ulrik, ki maga is részt vett a csatában, s a csata után körülbelül 26 év múlva író Jans bécsi polgár hoznak föl. Lampel lerontani igyekszik. Liechtenstein ugyanis »város«-ról (die stat) beszél, melybe a herceg holttestét vitték. Bécsét kivéve — Bécsről pedig nem lehet szó — a Lajtaig nincs más város mint Bécsujhely, s Jans egyenesen ezt nevezi meg. Uhlirz bebizonyítja, hogy Lampelnek ezen tanuságokat erejüktől megfosztani nem sikerült. Bécsujhelyre mutat azon megbízás kelte is, melyben Frigyes herceg Pollham Alberóval közli a pápának küldött végrendeletét, s a melynek kelte: *Niwenstat, sub castris in nocte (igy?) sancti Viti*. Uhlirz bebizonyítja, hogy nincs igaza Lampelnek, midőn ezen okirat valódiságát kétségbe vonja, és hogy még azon esetben is, ha hamisítva lenne, kevés idővel az esemény után kellett készülnie, a mikor, hogy sikerrel használhassák, bizonyára nagy óvatossággal jártak el a hamisítók a ténybeli adatok, főleg a datum tekintetében, nehogy hamarosan rajta érvék őket, mert 1247—48-ban még sokan lehettek, a kik tudták, hol tartózkodott a herceg közvetlenül a végzetes csata előtt. Így hát továbbá is meg kell nyugodnunk abban, hogy az utolsó Babenbergi Bécsujhelyből vonult ki a magyarok ellen s e város közelében halt meg. — *Hermann H. J.* a bécsi udvari könyvtárnak egy ismeretlen Wenzel-féle kéziratát ismerteti. Ezen I. Wenzel király könyvtárából eredő miniatur-kézirat tartalmazza az Alfonso kasztíliai király megbízásából Haly Aberudiam Heben Rodan

spanyolra fordított arabs kommentárja szerint Aegidius de Tebaldis által készített latin fordítását Ptolemaeus »τετραβιβλος συνταξιμαθηματικη« című híres munkájának. A fényesen kiállított kéziratban előforduló birodalmi czimerre helyenként a magyar czimer van ráfestve; a mű kötése egyike a legszebb Korvin-kötéseknek. — A második füzetben *Witte Henrik* »III. Frigyes nürnbergi várgróf és a Zollern-féle ausztriai birtokok« című dolgozatának első részét közli, mely Frigyes várgrófnak Habsburgi Rudolfal való rokonságáról szól. Azt a föltünően meleg támogatást, melyben Habsburgi Rudolf a királyválasztásnál, de később is, a várgróftól részesítettett, rokonságukból akarták megmagyarázni a történetírók. 1852-ben Riedel azt állítja, hogy Frigyes anyja testvére volt a Rudolf apjának. Ezt szerinte az a körülmény bizonyítja, hogy Rudolf »sok« oklevélben *avunculus* és *consanguineus* névvel szólítja Frigyeset. Tényleg ezek a szavak akkor már rég elvesztették volt eredeti jelentésüket, s nem is »sok« oklevél az, melyben Rudolf e megszólítással él: másrészt pedig így nevezi legtávolabbi rokonait is. Állították továbbá azt is, hogy Frigyes anyjának *Clementia* volt a neve, ez pedig a Habsburgoknál előforduló név. Azonban Frigyes anyjának neve épen nincs megállapítva, s a Habsburg családban nem is találjuk addig a *Clementia* nevet. Neuenburgi Mátyás krónikás adatára nézve, mely szerint Frigyes várgróf Rudolfal *consobrinus* lett volna, ugyanaz a megjegyzés áll, a mi az *avunculus*-ra nézve. Igaz, hogy Frigyes Rudolf feleségével, Hohenburgi Gertrud Annával, rokonságban állott, de a *consobrinus* szóval nem lehet sógorságra alapított rokonságot jelezni. Visszaütasítandó az a feltevés is, hogy Frigyes és Rudolf anyja testvérek voltak. Sokkal valószínűbb, hogy a Frigyes anyja a Saarbrücken-Leiningen családhoz tartozott. E körülmény nagy befolyást biztosított Frigyesnek a császárválasztásnál, és ezen befolyást azért használta Rudolf javára, ha nem volt is közelebb rokona, mert erős császárra volt szüksége, hogy az Egerlandban Ottokár által anektált jószágait, főleg családja alsó-ausztriai és styriai nagy birtokait visszakaphassa, s mind ebben sikert leginkább a Habsburgi gróftól remélhetett. — *Müller János*, Geizkofler Zakariásnak a II. Rudolf császár által folytatott török háborúra szükséges pénz előteremtése körül szerzett érdemeit méltatja. Az 1592—1606-iki török háborúra szükséges pénz nem lévén csupán az örökös tartományokból előteremthető, a német birodalomhoz is kellett fordulni. Nem igaz, hogy a birodalmi segítség inkább fényesnek tetszett, mint tényleg hathatós lett volna. E sokszor ismételt állítás igazságtalansága kitűnik a Geizkofler, akkori birodalmi *pfennigmeister*, és a kerületi adószedők által vitt számtartó könyvekből. Az elért eredmény Geizkoflernek köszönhető. 1592-ben

tett intézkedései következtében a hat déli és nyugati németországi kerület 1592—93-ban 444.171 frt 17 krt adott. A kerületek pénz-segélye 1598-ig összesen mintegy 5 millió frt-ra rúgott. A mi az egész birodalom által ugyanez időben megszavazott adókat illeti, a rendes és rendkívüli birodalmi pénz-segély összege 1594—98-ig 3.303,823 frt 44 krt tett ki. A birodalmi *pfennigmeister*-hivatal bevételeinek harmadik csoportjaként szerepel a nem német fejedelmek, illetőleg államok rendkívüli ségélye, mint pl. II. Fülöp spanyol királyé s másoké. Ezen az úton 1594—98-ig körülbelül $1\frac{1}{3}$ millió frt jött be. De mindez nem lévén elegendő, Geizkofler előleget is vett fel. A sürgős költségek fedezése végett többnyire nem kamatozó váltókölcsönökre a nagy bécsi bankárokhöz fordult. Az 1595—1600-ig hadi célokra váltókban fölvett 3.449,013 frt $56\frac{1}{2}$ kr-ból csak 214,400 frt volt kamatozó, még pedig összesen 6665 frt 10 kr. kamattal, mely összeg elenyészően csekély. Feltűnő, hogy akadt oly bankár, ki nem vett kamatot; de ezt azért tehették, mert az akkori zavart érték-viszonyoknál fogva mégis tudtak hasznot csinálni maguknak az ilyen üzletekből. Mindamellet Geizkofler bizalomgerjesztő egyénisége nélkül bizonyára nem előlegezett volna oly készséggel a bankárvilág a birodalmi pénztárnak. A *pfennigmeister*-hivatal bevételeinek utolsó csoportját a rendektől vagy magán személyektől hosszú határidőre és kamatra kölcsönzött összegek teszik, melyek helyett azonban 1595 óta váltópénzt vettek föl. — *Hüffer Hermann* közleményének tárgya: Suworow átvonulása Svájcban 1799-ben. A szerző csak néhány pontra terjeszti ki figyelmét. Röviden vázolja a helyzetet Suworow svájci hadjárata előtt, annak az okát keresi, hogy miért választották az átvonulásra éppen a szent-gothárdi utat? A legrövidebb út az lett volna, mely a Splügenen keresztül vezet. De ez nem volt megegyeztethető a császár által ismételt ajánlott Hadik-féle hadtest fölváltásával, ellentétben lett volna az Olaszországban álló osztrák hadsereg kívánságaival és előnyeivel, valamint azon tervekkel is, melyeket az osztrák törzstisztek terjesztettek elő. Arra a kérdésre, vajjon idejében tudta-e meg Suworow, hogy a szent-gothárdi út Altdorfnál hirtelen véget ér? igenlő felel a szerző. A Lecourbe állítólagos átmenetelének a Bözbergen. 1799 szept. 24-25-ike éjjelén, semmi alapja nincsen. E helytelen nézet eredete Károly főherczeg irataiban (*Ausgewählte Schriften*, Bécs, 1893.) keresendő. Weyrother naplójából kiviláglik az is, hogy azok a részletek, melyekkel az oroszok vonulását a Reuss folyó mentén felcizcomázni szokták, nem felelnek meg a valóságnak. A közlemény utolsó fejezetében a Suworow-híd melletti csata a Muotavölgyben 1799. okt. 1-én, s Lacour francia főhadsegéd elfogatása van leírva.

B.

HAZAI HIRLAPOK REPERTORIUMA.

1900. január—szeptember.

ŐSKOR.

A magyarok őshazája. Jankó János. Egyetértés, 1900. máj. 10. — Zichy Jenő gróf ázsiai utazásainak I. kötetéből.

ÁRPÁDOK KORA ÉS A VEGYES KORSZAK 1526-IG.

Salamon király (állítólagos) *síremléke*, mely a millenniumi kiállításán is látható volt és azután Pólába visszaküldetett, a *Centralkommission für Kunst- und historische Denkmäler* határozata értelmében a pápai Campanile lépcsőházában helyeztetett el. V. ö. Grazer Tagespost, 1900. jun. 22. és a bizottság hivatalos értesítőjét.

III. Béla oklevelei. Magyar Állam, 1900. szept. 4. — Fejérváry László felolvasása nyomán.

A spatatói magyar ercklyek. Havas Rezső. Budapesti Hirlap, 1900. jun. 29.

A régi várispánságok. Pesty Árpád. Hazánk, 1900. ápr. 22.

HABSBURGOK KORA 1526—1848-IG.

Verancsics érsek-prímás Erdélyről. Rác Miklós. Magyar Állam, 1900. máj. 19.

Serédy Gábor, Felsőmagyarország kapitánya. († 1550.) Dongó Gyárfás Géza. Budapesti Hirlap, 1900. aug. 24.

A Báthoryak. Junius. (Wertner Mór nyomán.) Budapesti Hirlap, 1900. jul. 24.

A Lónyay család bárói oklevele. (1627.) Pesti Hirlap, 1900. márcz. 1.

Daliás idők. Párba-jok a török időben. Junius. Budapesti Hirlap, 1900. márcz. 14.

Zrínyi Miklós egy ismeretlen levele. Magyarország, 1900. szept. 18. — Ebben az 1660. okt. 25-én kelt és Somogy vármegye közgyűléséhez intézett magyar levélben Zrínyi azzal menti a gyűlésről elmaradását, hogy a királyhoz Bécsbe kell utaznia.

Váradí amazonok. (1660.) Szalárdi nyomán. Budapesti Hirlap, 1900. aug. 29.

Kurucz nóta. labancz táncz. Lampérth Géza. Magyar Hirlap, 1900. szept. 11. — Jelenet 1709-ből, melynek hőse Starhemberg Miksa császári generális, színhelye Bercsényinek ungvári kastélya.

Kocsma-generális. Lampérth Géza. Magyar Hirlap, 1900. szept. 5. — Ezt a nevet Bercsényi, báró Andrassy Istvánnak szokta adni.

Bezerédj Imre, 1679—1708. Kemechey Jenő. Budapesti Hirlap, 1900. febr. 9. — II. Rákóczi Ferencz árulásért halálra ítéltette.

Neue Briefe und Dokumente über den Hora Aufstand in Siebenbürgen. Budapesti Tagblatt, 1900. jan. 30—31. — *Merényi Lajos*, az Esterházy család kismartoni főlevéltárának őre, megtalálta Siess Lajos uradalmi hivatalnok leveleit és jelentéseit a Hóra-lázadásról. A czikk ezek tartalmát ismerteti.

Keglevich ezredes síremléke. Szily Antal. Budapesti Hirlap, 1900. ápr. 10. — 1799 júliusában esett el a Gengenbach mellett vívott lovassági ütközetben (Offenburgnál) gróf Keglevich, az Almássy lovasezred őbesteré, kinek sírját hívei emlékkövel jelölték meg. a mint ez Szily hadnagy egykorú leveléből ismeretes. Vajjon megvan-e még?

Marengo és egykorú magyar hangok Napoleonról. Magyarország, 1900. jun. 14.

Kossuth ismeretlen ifjúkori levele 1829-ből. Magyarország, 1900. szept. 12. — A 27 éves Kossuth e levélben Volney »Les Ruines« című művét magasztalja és mellesleg megjegyzi, hogy már 17 éves korában érdeklődött a politika iránt.

Franz Deák in Wien im J. 1839. Wertheimer Ede. Pester Lloyd, 1900. ápr. 31. — Deák a súlyos szembajtól gyötört Wesselényi érdekében járt Bécsben és Pozsonyban, a hol Wirkner kalauzolta. A kormány örei lépten nyomon követték, és Orosz, a pozsonyi *Hírnök* kiadója s a kormány megvett embere, szóra bírta. Ez alkalommal Deák épen oly őszinte mint hazafias szavakban nyilatkoztatta ki politikai hitvallását. Végre a kormány megengedte, hogy Wesselényi Gräfenbergbe utazhasson.

József nádor és a lánczhíd. Pesti Napló, 1900. jan. 14.

AZ 1848/49-IKI SZABADSÁGHARCZ KORA.

Lamberg megyőlköltatása. Hentaller Lajos. Egyetértés, 1900. máj. 7. *Éjjeli harc a Károly-kaszárnyában.* Hentaller Lajos. Egyetértés, 1900. máj. 15. — Vonatkozik a honvédeknek az olasz ezredek által 1848 évi Pünkösdi ünnepén történt megtámadtatására.

Bem élete 1848-ig. — *Bem Erdélyben.* — *Bem halála.* Hentaller Lajos. Egyetértés, 1900. szept. 4. 7. 14.

Zeyk Domonkos, a segesvári hős. Hentaller Lajos. Egyetértés, 1900. jun. 13.

Szalay József, a béna hős. Hentaller Lajos. Egyetértés, 1900. máj. 26. — A híres hős honvéd jelenleg Nagy-Köröscön él.

Zsidó honvédeink. Szedlák Mátyás. Alkotmány, 1900. szept. 19. 20. — Helyreigazítások *Bernstein Béla* könyvéhez.

A dunai hadsereg. Hentaller Lajos. Egyetértés, 1900. ápr. 1. — *Wacquant* könyvéről kedvezőtlenül nyilatkozik.

Leiningen levelei és naplója. Hentaller Lajos. Egyetértés, 1900. ápr. 11—12. — Hentaller belső ellenmondások miatt nem hiszi, hogy a levelek és a napló egy írótól, egy kéztől származnak, és erős támadást intéz Marczali Henrik mint kiadó és fordító ellen, a ki vagy nem járt el tárgyilagosan, és a kéziratot javított, vagy nem hűségesen fordította le a német eredetét. Végül azt kérdezi Hentaller, hogyan ismerhette Leiningen 1849 őszén Görgeinek csak sokkal később megjelent emlékiratait, melyekre (Marczali szerint) hivatkozik.

Perczel Mór mint hadvezér. Hentaller Lajos. Egyetértés, 1900. márcz. 2.

Egy külföldi levél szabadságharcunk idejéből. Pesti Napló, 1900. jan. 14. — A levél írója *Zólmoy Ferencz*, a ki sógorát, Tóth Antal győr-nádorvárosi plebánust a szabadságharcz lezajlásáról és az Angliába menekült emigránsokról értesíté.

A josephstadti magyar foglyok névsora. Osztrovszky József szerint. Egyetértés, 1900. márcz. 29.

Az emigránsok és utódaik. Hentaller Lajos. Egyetértés, 1900. ápr. 4.

LEGÚJABB KOR.

Szlávy Józsefről. Eötvös Károly. Egyetértés, 1900. aug. 10. és köv. számok.

Az 1875 évi fuzió. Pesti Hírlap, 1900. márcz. 2.

Erdélyi mandátumok 1867—1898. Budapesti Hírlap, 1900. febr. 1—3. — Szakavatott tollból eredő tanulmányok cikksorozat.

IRODALOMTÖRTÉNET.

A magyar irodalom a mohácsi csatában. Beöthy Zsolt. Budapesti Hirlap, 1900. máj. 9--10. — Jóslatok, vallásos munkák. Ráskai Gáspár, Perényi Ferencz, Sztárai Mihály és Vásárhelyi András sorsa és része a csatában.

Balassa Bálint. Erdélyi Pál munkája nyomán. Pester Lloyd, 1900. máj. 12.

Ányos Pál. Sulyok Károly nyomán. Alkotmány és Pesti Napló, 1900. márcz. 16.

Eine ungarische Braut Lenaus. Kohut Adolf. Pester Lloyd, 1900. máj. 27. — Unger-Sabatier Karolinának szánt emléksorok.

Heine's Beziehungen zu Ungarn. Heller Bernárd. Pester Lloyd, 1900. jan. 14—15.

Jókai és Petőfi. Egyetértés, 1900. ápr. 10. — Igen kedvezőtlen színben tünteti fel a köztük 1845—48-ban fennállott viszonyt.

Madách. Sebestyén Károly. Budapesti Hirlap, 1900. ápr. 11.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

(Folytatás.)

— CZIMMERMANN JÁNOS. Nyelvújítók és nyelvművelők Barczafalvi Szabó Dávid fellépéséig. Tata, év. n. (1900.) Engländer és társa kny. 8-r. 20 l. Ára 50 kr.

— CZÖLDER JÁNOS, Stolp Ferencz és Bély Mihály. A budapesti (budai) tornaegylet huszonöt éves fennállásának története. Budapest, 1900. Müller Károly kny. 8-r. VI, 198 l.

— DAHN (Felix —). Die Könige der Germanen. VIII. Bd. 5. Abth. Das Wesen des ältesten Königthums der germanischen Stämme und seine Geschichte bis zur Aufhebung des karoling. Reiches. Leipzig, 1899. Breitkopf u. Härtel. 8-r. VI, 359 l. Ára 10 M.

— DARVAI (Maurice —). La Hongrie et ses premiers vassaux roumains. Communication faite par — à la séance du 25 Juillet de la 1-re section du congrès d'histoire comparée. Paris, 1900. J. Dangon. Kis 8-r. 16 l.

— DARVAS ALADÁR. Külországból. Utirajzok és ismertetések. — Levelek görögországi tanulmányutamról. Irta *Récsey Viktor*. — Muzcumok Athenben. Irta *Récsey Viktor*. — Récsey Viktor. Életrajz. Irta *Darvas Aladár*. — Tiryns. Mykenae. Irta *Récsey Viktor*. Budapest, 1900. Lampel Róbert. 8-r. 64 l. Tizenhat melléklettel. Ára 1 kor.

— DEMÉNY DEZSŐ. Egyháztörténelem a középiskolák felsőbb osztályai számára. A magyar püspöki kar 1900. jan. 29-én tartott közös tanácskozása határozatából kötelezővé tett új tanterv utasításai szerint írta —. Kiadja a Szent-István-Társulat. Budapest, 1900. Stephaneum kny. 8-r. 168 l. Ára füzve 1 kor. 20 fillér, kötve 1 kor. 60 fill.

— DÉZSI LAJOS. Szent Ágoston reguláinak magyar fordítása Coelius (Bánffy) Gergelytől (1537). Bevezetéssel ellátva kiadta —. Budapest, 1900. M. Tud. Akadémia. Franklin-társ. kny. 8-r. 51 l. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből, XVII. köt. 6. sz.) Ára 2 kor.

— DIVALD KORNÉL. Művészettörténeti korrajzok. Bevezetésül a képzőművészetek egyetemes történetébe. A Szent-István-Társulat kiadása. Első kötet. Budapest, 1900. Stephaneum kny. 8-r. 237, 2 l. 86 képpel. Ára füzve 2 korona, kötve 2 kor. 40 fill.

— **ÉINGARN V.** Očerki iz istoriji Malorossiji v XVII v. (Энгарнъ В. Очерки изъ исторiи Малороссiи въ XVII в.) Moskva, 1899. 8-r. 1118 l. Ára 5 R.

— **ÉMLÉKEZETE** (III. Béla magyar király —). Dicsőségesen uralkodó utódja I. Ferencz József császár és apostoli király legmagasabb segélyével a magyar kormány megbízásából szerkesztette *Forster Gyula*, mint a műemlékek orsz. bizottságának másodelnöke és a koronázó templom építési bizottságának elnöke. Budapest, 1900. Hornyánszky Viktor kny. Nagy 4-r. 2, VIII, 358, 2 l. Tizenhárom önálló melléklettel s a szövegbe nyomott számos képpel és hason-másokkal.

— **ÉMLEKIRATA** (A görög szertartású katolikus magyarok —) XIII. Leo pápa ő szentségéhez. (Libellus memorialis hungarorum graeci ritus catholicorum ad sanctissimum patrem Leonem XIII.) Budapest, 1900. Kosmos kny. 8-r. 152, CXXV l. Két térképpel.

— **ÉMLEKLAPOK** a 10-ik huszárezred történetéből. Nyiregyháza, 1900. Píringer J. kny. 8-r. 49 l.

— **ERDELYI PÁL.** Balassa Bálint 1551—1594. Budapest, 1899. A M. Tört. Társulat kiadása. Franklin-társ. kny. 8-r. 2, 251 l. Tíz önálló melléklettel s a szövegbe nyomott számos képpel. (Magyar Történeti Életrajzok XV. évf. 4—5. füz.)

— **ÉRTEKEZÉSEK** a történelmi tudományok köréből. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Tizennyolczadik kötet. A II. oszt. rendeletéből szerkeszti *Pauer Imre* osztálytitkár. Budapest, 1900. Athenaeum kny. 8-r. 4, 564 l.

— **ÉRTESÍTŐ** a pannonhalmi szent Benedek-rend győri főgimnáziumáról az 1899—1900 iskolai év végén. Közzéteszi: *Acsay Ferencz* igazgató. Győr, 1900. Győr-egyházm. kny. 8-r. 2, 112, 2, 88 l. (*Börzsönyi Arnold*: A győri főgymnasium régiség-tárának római érem- és pénzgyűjteménye. 1—112. ll.)

— **ÉRTESÍTŐJE** (A dévai m. kir. áll. főreáliskola XXIX-ik évi —) az 1899—1900-iki tanévről. Közzéteszi *Téglás Gábor* cz. főig. az áll. főreáliskola igazgatója. Déva, 1900. Hirsch Adolf kny. 8-r. 121, 2 l. (*Téglás Gábor*: Dácziának Hunyad megyére vonatkozó legrégebb földrajzából. 3—12. ll. — *Krenner Miklós*: 1848 április 11-ikének jelentősege. 13—20 ll.)

— **ÉRTESÍTŐJE** (Az erd. róm. kath. status fenhatósága s a minorita rendiek vezetése alatt álló Kézdivásárhely-kantai róm. kath. ötosztályú gymnasium —) az 1899—900-ik tanévről. Közzéteszi *Hassák Vidor* igazgató. Kézdivásárhely, 1900. ifj. Jancsó Mózes kny. 8-r. 108, 2 l. (*Csomortáni P. Gaudenz*: Zrinyi Miklós a költő és hadvezér. 3—33. ll.)

— **ÉRTESÍTŐJE** (A kegyes tanítórendiek vezetése alatt álló kolozsvári róm. kath. főgymnasium —) az 1899—1900 iskolai évről. Közzéteszi *Erdélyi Károly* igazgató. Kolozsvár, 1900. Gombos Ferencz kny. 8-r. 162, 2 l. (*Erdélyi Károly*: Runeberg János Lajos. 3—43. ll.)

— **ÉRTESÍTŐJE** (Korpona sz. kir. város államilag segélyezett községi felső népiskolájának —) az 1899—1900-iki tanévről. Közi *Matunák Mihály* igazgató. Korpona, 1900. Joerges Ágost özv. és fia kny. 8-r. 52 l. (*Matunák Mihály*: Korpona 1848—49-ben. 3—32. ll.)

— **ÉVKÖNYV.** Kiadja az izr. magyar irodalmi társulat. Szerkeszti *Bánóczy József*. Budapest, 1900. Franklin-társ. kny. 8-r. 385 l. Ára 4 kor.

— **ÉVKÖNYVE** (A Dugonics-társaság —). 1898 és 1899. Szerkesztette *Békési Antal* főtktár. VI. VII. köt. A Dugonics-társaság kiadása. Szeged, 1900. Engel Lajos kny. 8-r. LVIII, 193 l. Ára 4 kor.

— **ÉVKÖNYVE** (Az eperjesi Széchenyi-kör —). 1899. Szerkesztette *Horváth Ödön* kir. tanácsos, jogakadémiai dékán, az eperjesi Széchenyi-kör titkára. Eperjes, 1900. Kósch Árpád kny. 8-r. 175 l.

— ÉVKÖNYVE (Az Esztergom-vidéki régészeti és történelmi társulat harmadik —). Szerkesztette *Rózsa Vitál*. Esztergom, 1900. Laiszky János kny. 8-r. 173 l. Négy képpel. Ára 2 kor.

— ÉVKÖNYVE (Magyar nyomdászok —). Szerkeszti *Tichy Ákos*. Kiadja a könyvnyomdászok szakköre. Tizenötödik évf. Budapest, 1900. 8-r. 136 l.

— FALLENBÜCHL FERENCZ. Szent De Lasalle Ker. János. Budapest. 1900. Stephaneum kny. 8-r. 57 l.

— FARKAS LAJOS. A római jog történelme. Az alapintézmények az első alakulás szerint. I. köt. Második javított kiadás. Kolozsvár, 1900. Stein János kny. 8-r. XV, 437 l. Ára 8 kor.

— FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ. III. Béla király oklevelei. Budapest, 1900. Hornyánszky Viktor kny. Nagy 4-r. 2, 35 l. Pecsét és oklevél-hasonmásokkal. (Különlenyomat a »III. Béla magyar király emlékezete« cz. kiadványból.)

— FENINI CAESAR. Az olasz irodalom rövid története. A 4-ik olasz kiadásból ford. *Zigány Árpád*. Budapest, 1900. Franklin-társ. kny. 16-r. 171 l. Ára vászonba kötve 1 kor. 40 fill.

— FERENCZY GYULA. A civilizáció bölcseje. A Nilus és Eufrates mellékeinek legrégebb történelme. Debreczen, 1900. Csokonay-kny. László Albert biz. 8-r. 199 l. Ára 4 kor.

— FISCHER ÁGOSTON. Szentek élete. Budapest, év n. (1900.) Szent Gellért kny. 8-r. 4, 420 l. Ára 2 kor. 40 fill.

— FÖRSTER GYULA. III. Béla magyar király emlékezete; 1. *Emlékezete*.

— FÖRSTER F. Kritischer Wegweiser durch die neuere deutsche historische Litteratur für Studierende. Berlin, 1899. J. Rade. 12-r. 58 l. Ára 0'80 M.

— FRAKNÓI VILMOS. Petrarca és Nagy Lajos. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1900. Athenaeum kny. 8-r. 14, 2 l. (Értekezések a tört. tudományok köréből, XIX. köt. 2. sz.) Ára 30 fill.

— FRANKL ISTVÁN id. A kaponyai ütközet 1849. márczius 5-én. Emlékirat. Szabadka, 1899. Szabados Sándor kny. 8-r. 64 l. Egy térképpel.

— FRIEDJUNG (Heinrich —). Der Kampf um die Vorherrschaft in Deutschland 1859—1866. I. II. Bd. 3. Aufl. Stuttgart, 1899. Gotta'sche Buchhandlung. 8-r. XVIII, 463 l., XIV, 618 l. Kilencz térképpel. Ára 24 M. -- 4. Aufl. Stuttgart, 1900. 8-r. XVI, 476 l., XIV. 618 l.

— FUKS K. Istorija goroda Kazanji. (Фукс К. История города Казани.) Kazan, 1899. 8-r. 23 l.

— FÜSSY TAMÁS. Mezőlaky Ferencz zalavári apát s ennek végrendelete folytán indított nagy fiskusi per. Kiadja a Szent-István-Társulat tud. és irod. osztálya. Budapest, 1900. Stephaneum kny. 8-r. (Felolvasások a Szent-István-Társulat tud. és irod. osztályának üléseiből, 35. sz.) Ára 1 kor. 60 fill.

— GAÁL MÓZES. Hun és magyar mondák. Budapest, 1900. Franklin-társ. kny. 8-r. 224 l. Gyulay László rajzaival. Ára 2 kor. 50 fill.

— GAÁL MÓZES. Árpád utódai. A vezérek korának története. Budapest, 1900. Franklin-társ. 8-r. 98 l. (Történelmi könyvtár, 89. füz.) Ára 80 fill.

— GAÁL MÓZES. Szent István, az első magyar király. 2-ik kiadás Budapest, 1900. Franklin-társ. 8-r. 112 l. (Történelmi könyvtár, 31. füz.) Ára 80 fill.

— GAÁL MÓZES. II. József császár mint uralkodó és mint ember. Budapest, 1900. Franklin-társ. 8-r. 94 l. (Történelmi könyvtár, 13. füz.) Ára 80 fill.

- GAÁL MÓZES. Kisfaludy Sándor élete és költészete. Pozsony, év n. (1900.) Wigand F. K. 8-r. 40 l.
- GAÁL MÓZES és Helmár Ágost. Magyarország története. I. köt. 1526-ig. 4-ik bővített kiadás. Pozsony, 1900. Eder István kny. 8-r. 4. 83 l. Ára 1 korona.
- GÁL KELEMEN. Brassai mint philosophus. Kolozsvár, 1899. 8-r. V, 105 l. Ára 80 kr.
- GALILEI. Mikor végződik a XIX. század? Eger, 1900. Szolesányi Gyula kny. 8-r. 10 l. Ára 20 fill.
- GEBAUER (Johannes H. —). Kurbrandenburg und das Restitutionsedikt von 1629. Halle, 1899. M. Niemeyer. 8-r. VIII, 253, 2 l. (Hallesche Abhandlungen zur neueren Geschichte. Heft XXXVIII.)
- GENCSY ISTVÁN. Vázlatok a krucizvilág költészetéről. Budapest, 1900. Stephaneum kny. 8-r. 30 l.
- GOLDZIER IGNA CZ. Az iszlám; 1. *Marczali Henrik*.
- GOYAU GYÖRGY. A pápaság egyetemes története. Franciaából fordította *Kubinyi Viktor*. Budapest, 1900. Stephaneum kny. 8-r. IV, 232 l. Ára 4 kor.
- GRADA za povjest kniževnosti hrvatske; 1. *Šrepl*.
- GRION (Giuseppe —). Della vita di Paolo Diacono, storico dei Longobardi. Udine, 1899. Dom. Del Bianco. 8-r. 28 l.
- GRION (Günst —). Guida storica di Cividale e del suo distretto. Cividale, 1899. Strazzolini F. kny. 8-r. 473 l. — Appendice di documenti. CLXXV l.
- GRUNDKARTEN (Über historische —). — A. Zur Organisation der Grundkartenforschung. Von Karl *Lamprecht*. — B. Die Technik der Grundkarteneinzeichnung. Von Rudolf *Kötzschke*. Gotha, 1900. Fr. A. Perthes. 8-r. 29 l. (Különlenyomat a *Deutsche Geschichtsblätter* 1899—1900 évi folyamából.)
- GÜMPLÓWICZ (Max —). Zur Geschichte Polens im Mittelalter. Zwei kritische Untersuchungen über die Chronik des Balduin Gallus. Aus dem Nachlass des Verfassers herausgegeben. Innsbruck, 1898. Wagner. 8-r. V. 261 l.
- GYÖRFFY IVÁN. Magyarország történelme a világtörténelem főbb eseményeivel kapcsolatban. 26-ik lenyomat. Esztergom, 1900. Buzárovits Gusztáv kny. 8-r. 45 l. Ára 10 kr.
- GYÖRY TIBOR. Bethlen Kata grófnő. (1700—1759.) Budapest, 1900. Pesti Lloyd-társ. kny. 8-r. 5 l. (Az *Orvosi Hetilap* tudományos közleményei. Különlenyomat. XLIV. évf. 1900. 25. sz.)
- HAHNEKAMP GYÖRGY. Magyar konvertiták. Életrajzi adatok. Gyűjté —. A főtiszt. egyházi hatóság engedelmével. Budapest, 1900. Stephaneum kny. 8-r. 260 l. Ára 2 kor.
- HAMPEL JÓZSEF. Az antik szobrászat története. Budapest, 1900. Franklin-társ. kny. Nagy 8-r. VI, 276 l. Ára 8 kor.
- HAMVAS JÓZSEF. Az egyetemes irodalomtörténet áttekintése. III. rész. A romanticizmus korától napjainkig. Pozsony, 1900. Stampfel Károly. 16-r. 80 l. (Tudományok zsebkönyvtára, 20. füz.) Ára 60 fill.
- HEIGEL K. Th. Deutsche Geschichte vom Tode Friedrichs des Grossen bis zur Auflösung des alten Reiches. I. Bd. Stuttgart, 1899. Gotta'sche Buchhandlung. Nagy 8-r. X, 574 l. (Bibliothek deutscher Geschichte. Herausgegeben von H. von Zwiedineck-Südenhorst.)
- HELMÁR ÁGOST. Magyarország története; 1. *Gaál Mózes*.
- HELMOLT Hans F. Weltgeschichte. Erster Band: Allgemeines. Die Vorgeschichte. Amerika. — Vierter Band: Die Randaländer des Mittelmeers. Leipzig und Wien, 1899—1900. Bibliographisches Institut.

Nagy 8-r. X, 630 l., X, 574 l. Térképekkel, színes mûmellékletekkel és képekkel.

-- HERMAN (Otto --). Die Forschungsreisen des Grafen Eugen Zichy in Asien. Dritte Reise. Band I. Recensiert von --. Budapest, 1900. Franklin-társ. kny. Kis 8-r. 112 l.

-- HEYNE (Moritz --). Fünf Bücher deutscher Hausalterthümer von den ältesten geschichtlichen Zeiten bis zum XVI. Jahrh. I. Bd. Das deutsche Wohnungswesen. Leipzig, 1899. S. Hirzel. 8-r. VII, 406 l. Ára 12 M.

-- HOLZMANN (Michael --). Adressbuch der Bibliotheken -- -- stb. l. *Bohatta*.

-- HONTI REZSŐ. Buda visszafoglalása. (La Buda liberata.) Olasz hőskötemény a XVII. századból. Budapest, 1900. Franklin-társ. kny. 8-r. 38 l. (Különlenyomat az *Egyetemes philol. Közlöny* 1900 évi folyamából.)

-- HUSZÁR (Eleutherus --). De potestate Ecclesiae circa matrimonium et de jure matrimoniali Hungarico. Thesis academica. Romae, 1900. 8-r. 97 l.

-- ILLÉS JÓZSEF. A magyar házassági vagyoni jog az Árpádok korában. Budapest, 1900. Márkus Samu kny. 8-r. 66, 2 l. Ára 2 kor.

-- ILLESSY JÁNOS. Vásárszabadalmak jegyzéke. A királyi könyvek-ből összeállította --. Budapest, 1900. Pátria kny. 8-r. 26 l. (Különlenyomat a *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* 1899 évi folyamából.)

-- ILOVAJSKI D. J. Istorija Rossziji. (Иловайский Д. И. История России.) Tom. 4. Moskva, 1899. 8-r. 382 l. Ára 2 R.

-- ISTORIJJA Rossziji. (История России.) Tom. 13. Izd. Maksimova. Karamzin »Istorija gosudarstva rosszjiskavo« címû munkájának folytatása. St.-Peterburg, 1898. 8-r. 229 l.

-- JANKÓ JÁNOS. A magyar halászat eredete; 1. *Zichy Jenő gróf* harmadik ázsiai utazása.

-- JÁSZAI REZSŐ. Három röpirat 1790/91-ből. Szeged, 1900. Engel Lajos kny. 8-r. 2, 24 l. (Különlenyomat a *Dugonics-társaság* 1899-iki évkönyvéből.)

-- JEGYZŐKÖNYV (A Nagy-Enyeden felállítandó Bethlen Gábor-szobor orsz. bizottságának megalakulása alkalmával 1899. nov. 15-én fölvelt --). Nagy-Enyed, 1900. Nagyenyedi kny. 8-r. 13 l.

-- JELENTÉS a Magyar Nemzeti Muzeum 1899 évi állapotáról. Közzéteszi a M. Nemzeti Muzeum igazgatósága. Budapest, 1900. Athenaeum kny. 8-r. 190 l.

-- JÓSA ANDRÁS. Szabolcs vármegye őstörténete. Budapest, 1900. Légrády testvérek. 8-r. 29 l. (Különlenyomat a »*Magyarország vármegyéi és városai*« Szabolcs vármegyéjét tartalmazó kötetéből.)

-- JÓSIKA MIKLÓS báró. Hunyadi Mátyás király. 3-ik kiadás. Budapest, 1900. Franklin-társ. 8-r. 160 l. (Történelmi könyvtár, 1. füz.) Ára 40 kr.

-- KACZIÁNY GÉZA. Petőfi. Irodalmi tanulmány. Budapest, 1900. Wodiáner F. és fiai. 8-r. 38 l. Ára 50 fillér.

-- KÁDÁR JÓZSEF. Szolnok-Doboka vármegye monographiája; 1. *Monographiája*.

-- KANITZ EMIL. A budapesti ág. hitv. ev. főgymnasium dal- és zene-egyesületének 25 éves története. Budapest, 1900. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 44 l.

-- KARAMZIN N. M. Istorija gosudarstva Rosszjiskavo. (Карамзинъ Н. М. История государства Россійскаго). Tom. 1. St.-Peterburg, 1899. 8-r. 235 l.

-- KARJEJEV N. Istorija zapadnoj Jevropy v novoje vremja. (Кареевъ

H. История Западной Европы в новое время.) Tom. II. III. Vyr. 6. Izd. 2. St.-Peterburg, 1899. 8-r. 374 l.

— KARTÁK PÁL. Munkácsy Mihály. Életrajzi vázlat. Pozsony, 1900. Stampfel Károly, 8-r. 40 l. (Kortársaink, 9—10. füz.) Ára 20 fill.

— KEGYELETHANGOK. (1848—49.) Alkalmi emléklap; I. *Szvida Lajos*.

— KEMÉNY K. KOLUMBÁN. Geleji Katona István *Grammatikátskájának* bírálatos ismertetése. Győr, 1900. Egyházmegyei kny. 8-r. 54 l.

— KEMÉNY LAJOS. Aesthetikai jegyzetek. Második füzet. Kassa, 1900. Rosa Viktor kny. Kis 8-r. 16 l.

— KIRÁLY PÁL. Magyarország története. Budapest, 1900. Athenaeum kny. 8-r. 2, 169 l. Ára 2 korona.

— KISS ÁRON. A magyarok története. Budapest, 1900. Egyetemi kny. 8-r. 87 l. Ára 40 fillér.

— KISS ÁRON. A magyarok története. Budapest, 1901. Egyetemi kny. 8-r. 51 l. Ára 30 fillér.

— KIS BÁLINT. Az erdélyi szászok multja vagyoni önkormányzatára vonatkozólag. Az erdélyi róm. kath. irodalmi társulat tulajdona. Gyulafehérvár, 1900. Papp Györgynél, püsp. lyc. kny. 8-r. 6, 2, 203, 2 l.

— KISFALUDI Z. LAJOS. Szent István első magyar király. A kereszténységnek Magyarországon 900-ik esztendei jubileuma alkalmából. Budapest, 1900. Stephaneum kny. 8-r. 91 l. (Népiratok, 168. sz.) Ára 32 fill.

— KOLLÁNYI FERENCZ. Esztergomi kanonokok 1100—1900. A magyar kath. egyház kilencszázados évfordulója alkalmából kiadja az esztergomi főszékesegyházi káptalan. Esztergom, 1900. Buzárovits Gusztáv kny. 8-r. LVI. 547 l.

— KOMÁRIK ISTVÁN. Magyarország oknyomozó története. 2-ik kiadás. Kalocsa, 1900. Jurcsó Antal kny. 8-r. 203 l. Ára 3 korona.

— KONCSÉK GY. JÓZSEF. Az iparfejlődés története. A Békés vármegyei közművelődési egyesület kiadványa. Gyula, 1899. Dobay János kny. 8-r. 29 l.

— KONT (Ignace —). Histoire de la littérature Hongroise par C Horváth, A. Kardos, A. Endrédi. Budapest, 1900. Athenaeum kny. 8-r. XII, 420 l. Húsz melléklettel.

— KÖREN PÁL. A reformáció úttörői. Békés-Csaba, 1899. Corvina kny. 8-r. 16 l. Ára 5 kr.

— KOVÁTS FERENCZ. Városi adózás a középkorban. Pozsony szab. kir. város levéltárának anyaga nyomán írta —. Pozsony, 1900. Angermayer Károly kny. 8-r. 121, 2 l. Három fac-simile melléklettel.

— KOZMA FERENCZ. Brassai Sámuel mint aesthetikus és műkritikus. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1900. Franklin-társ. kny. 8-r. 112 l. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből, XVII. köt. 5. sz.) Ára 2 kor.

— KÖTZSCHKE (Rudolf —). Die Technik der Grundkarten einzeichnung; I. *Grundkarten*.

— KRŠNJAVI (Isidor —). Zur *Historia Salonitana* des Thomas archidiaconus von Spalato. Studie I—V. (Übersetzung aus dem *Viestnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog Arkiva*.) Agram, 1900. Nagy 4-r. 46 l.

— KUZSINSZKY BÁLINT. Budapest régiségei. A főváros területén talált műemlékek és történeti nevezetességű helyek leírása. VI. Budapest, 1899. A székes-főváros kiad. Franklin-társ. kny. 4-r. 150 l. Számos illusztrációval.

— KÜNTZLER (Georg —). Acten zur Vorgeschichte des siebenjährigen Krieges; I. *Acten*.

— LAMPRECHT (Karl —). Zur Organisation der Grundkartenforschung; 1. *Grundkarten*.

— LANTOS BÉLA. A Csongrád vármegyei tanító-egyesület; 1. *Vass Mátvás*.

— LARISCH (August —). Das Kriegsjahr 1809. Kötzschbroda, 1899. E. Trapp. 8-r. IV, 124 l. Ára 3 M.

— LAUER Ph. Le règne de Louis IV. d'Outre Mer. Paris, 1900. Émile Bouillon. 8-r. 4, XXXVIII, 2, 375 l. (Bibliothèque de l'école des hautes études publiée sous les auspices du ministère de l'instruction publique. Sciences philologiques et historiques. Cent-vingt-septième fascicule. Annales de l'histoire de France à l'époque Carolingienne.)

— LEBEDEV A. P. Istorija razdjenja cerkve v IX, X i XI v. (Лебедевъ А. П. История раздѣленія церквей въ IX, X и XI в.) Moskva, 1899. 8-r. 415 l.

— LORENZ (Ottokar —). Lehrbuch der gesammten wissenschaftlichen Genealogie, Stammbaum und Ahnentafel in ihrer geschichtlichen, sociologischen und naturwissenschaftlichen Bedeutung. Berlin, 1898. Hertz W. 8-r. IX, 489 l.

— LUMTZER (Viktor —) und Johann Melich. Deutsche Ortsnamen und Lehnwoerter des ungarischen Sprachschatzes. Gesammelt von —. Innsbruck, 1900. Wagner-féle kny. 8-r. X, 2, 311, 3 l. (Quellen und Forschungen zur Geschichte, Litteratur und Sprache Österreichs und seiner Kronländer. Durch die Leo-Gesellschaft. Herausgegeben von dr. J. Hirn und dr. J. E. Wackernell. VI.) Ára 7 kor. 50 fill.

— MAAG (Rudolf —). Das Habsburgische Urbar; 1. *Urbar*.

— MADARÁSZ FLÓRIS. Verseghy és a nyelvújítás. Budapest, 1900. Franklin-társ. kny. 8-r. 40 l. (Különlenyomat a *Budapesti Szemle* 1900 évi folyamából.)

— MAJOR BÁLINT. Tisza-Nagy-Rév község és lakosai történelmi multja és jelene. Czeplés, 1900. Nagy Elek kny. 8-r. 91 l.

— MANTUANO REZSŐ. A magyar törvényhozás. A képviselőválasztások, a házak alakulása és működése. Közjogi tanulmány. Budapest, 1900. Lampel R. Nagy 8-r. 331 l. Ára 8 kor.

— MÁRCZALI HENRIK. Magyarország története. Az új tantervez alkalmazta *Andor József*. Budapest, 1900. Athenaeum kny. 8-r. VII, 275 l. Négy térképpel. Ára 4 korona.

— MÁRCZALI HENRIK. Nagy Képes Világtörténet. Borovszky Samu, Fogarassy Albert, Geréb József, Goldziher Ignác, Gyomlay Gyula, Mika Sándor közreműködésével szerkeszti —. IV. köt. A népvándorlás kora. Emlékszerű adatok, egykorú kútfők és szakmunkák felhasználásával írta *Borovszky Samu*. Az iszlám. Irta *Goldziher Ignác*. — V. köt. A hűbériség és a kereszties hadjáratok kora. Irta *Mika Sándor*. Budapest, (1900.) Kiadják Franklin-társulat, Révai testvérek. Franklin-társ. kny. 8-r. XVI, 692 l., XI, 650 l. Számos képpel, műmelléklettel és térképpel.

— MÁRKI SÁNDOR. Emlékszed *Nagy Iván* r. tag felett. (Olv. a M. Tud. Akad. 1900. febr. 26-án tartott összes ülésén.) Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1900. Athenaeum kny. 8-r. 23 l. (A m. tud. Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott Emlékszedek, X. köt. 6. sz.) Ára 40 fill.

— MÁRTON JENŐ. A görög irodalom története. Pozsony, 1900. Wigand F. K. 8-r. 85 l. (Tudományos zsebkönyvtár, 62. sz.) Ára 60 fillér.

HIVATALOS ÉRTEŚITŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1900 évi okt. hó 4-én d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének
jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Dr. Pauler Gyula második alelnök elnöklete alatt dr. Áldásy Antal, dr. Angyal Dávid, dr. Békefi Remig. dr. Boncz Ödön, dr. Csánki Dezső, dr. Illéssy János, dr. Kammerer Ernő, dr. Lánczy Gyula, dr. Szendrei János, dr. Váczy János vál. tagok, Nagy Gyula titkár, Barabás Samu jegyző.

Elnök az ülést megnyitja s jegyzőkönyv-hitelesítőkül dr. Békefi Remig és dr. Illéssy János vál. tagokat kéri fel.

67. Nagy Gyula titkár bejelenti az új tag-ajánlásokat, mely szerint ajánlatnak *évdíjas r. tagokul 1900-tól:* Breuer József dr. járás-orvos Gölniczbányán (aj. Weber Samu), Dénes Miklós orsz. lt. fogalm. gyakornok Budapesten (aj. Mayer Gyula), Kállay Ubul földbirtokos Mező-Csáton (aj. Áldásy Antal), Nagy József polgári isk. tanárjelölt Budapesten (aj. a pénztárnok), Sennovitz Gyula polgári isk. tanár Esztergomban (aj. a titkár), Sattinger Viktor tanárjelölt Esztergomban (aj. Sennovitz Gyula), Weinwurm Antal fényképész Budapesten (aj. Schönherr Gyula).

Megválasztatnak.

68. Dr. Illéssy János: »Balassa Bálint és a zólyomiak«, dr. Békefi Remig pedig Ortway Tivadarnak: »Szent László szobra Pozsonyban« cz. értekezését olvasta fel, melyek —

köszönettel fogadtatván, a »Századok«-ban fognak megjelenni.

69. Titkár jelenti, hogy mint ideiglenes pénztárnok, a társulati pénztárt jegyzék mellett átadta az új pénztárnoknak; egyúttal felolvassa Cserhalni Samu társ. pénztárnok levelét, melyben megválasztatásáért köszönetet mond a választmányának.

Tudomásul vétetik s az átadási jegyzék a jegyzőkönyvhöz csatoltatik.

70. Előterjeszti a pénztárnok 1900 évi június—aug. és szept. havi kimutatásait, melyek szerint a három első hónapban összes bevétel volt 6494 kor. 80 fill.

» kiadás 4774 » 17 »

1720 kor. 63 fill.

a mihez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztárnál folyó számlákon levő 12,094 kor. 50 fill.

követelést, 1900. aug. 31-én összesen 13,815 kor. 13 fill.

készpénz áll a társulat rendelkezésére; ebből azonban a Láczy Gyula által befizetett 200 kor. alapítványi összeg tőkésítendő; szeptemberben pedig összes bevétel volt ... 6150 kor. 85 fill.

» kiadás 1532 » 83 »

4618 kor. 02 fill.

a mihez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztárnál folyó számlákon levő 17,115 kor. 50 fill.

követelést, 1900. szept. 30-án összesen ... 21,733 kor. 52 fill.

készpénz áll a társulat rendelkezésére.

A két rendbeli kimutatás tudomásul vétetik s a jegyzőkönyvhöz csatoltatik; a tőkésítendő 200 koronán, annak megfelelő névértékben 4⁵⁰/₁₀₀-os magyar jelzalog- és hitelbanki záloglevél vásárlása elhatároztatik.

71. Olvassa a pénztárnoknak f. évi okt. 4-én a választmányhoz intézett beadványát, melyben a tagdíj-hátralékok behajtása céljából szükséges postai megbizásokra 100 kor. póthitel engedélyezését kéri.

A kért 100 kor. póthitel engedélyezettvén, annak kiutalványozására az elnökség felhatalmaztatik.

72. Előterjeszti a P. H. E. Takarékpénztárnak 21.293/1900. sz. a. kelt értesítését, mely szerint a kisorsolt egy darab magyar jelzalog- és hitelbanki záloglevélért befolyt 200 kor. összeg a f. évi június-havi vál. ülés 59 jk. p. a. kelt határozatának megfelelőleg tőkésítettet.

Tudomásul szolgál.

73. Kegyeletes szavakkal emlékezik meg gróf Zichy Ferencz tárnokmesternek, társulatunk alapító tagjának, f. évi jul. 17-én történt haláláról s halával az agg főúr áldozatkészségéről, melylyel a gróf Zichy-család Okmánytárának folytatólagos kiadását lehetővé tette.

Indítványára —

az elhunyt főúr családjához részvétirat intéztetik s a codex legközelebb megjelenő kötetében — Kammerer Ernő vál. tag s codex-szerkesztő bizottsági elnök ajánlata értelmében — úgy ő, mint a Zichy-codex összes Mecaenásai, a graphikai művészet mai állásának megfelelő művészi arcképben megörökítettnek.

Ezzel kapcsolatban —

74. bejelenti, hogy a gróf Zichy nemzetség mostani seniora id. Zichy Nep. János gróf úr f. évi aug. 3-án Kammerer Ernő vál. taghoz mint a Zichy-codex szerkesztő bizottságának elnökéhez intézett levelében a codex folytatólagos kiadása költségeinek fedezését önként magára vállalta.

Örvendetes tudomásul vétetik s a nemes grófnak áldozatkészségeért köszönetet szavaz a választmány.

75. Előadja, miszerint Budapest székes-főváros közgyűlése 876 1900. közgy. sz. s a m. kir. belügyminiszterium által is jóváhagyott határozata értelmében Salamon Ferencz történettudóunk szobrának költségeire 500 (ötszáz) koronát szavazott meg.

Örvendetes tudomásul szolgál.

76. Jelenti, hogy a Fadrusz János szobrász-művésztl nyert értesülés szerint a néhai Szilágyi Sándor síremlékére szánt medaillon néhány nap alatt kikerül az öntőből; továbbá, hogy az öntés költsége annak idején megtérítendő leend a művésznek.

A jelentés örvendetes tudomásul vétetvén az emlék-bizottság felkérte, hogy a medaillon átvételével kapcsolatban a síremlék végleges felállításának módozatairól és idejéről véleményes jelentést tenni szíveskedjék.

Napi renden lévén —

77. a székesfehérvári Vörösmarty-kör által a halhatatlan költő születésének 100-dik évfordulóján, 1900. decz. 1-én Székesfehérvárt tartandó ünnepélyre a társulat küldöttségének megválasztása: —

gróf Teleki Géza elnök, dr. Thaly Kálmán alelnök és Nagy Gyula titkár fölkérte, hogy társulatunkat az ünnepélyen képviselni, a vál. tagok közül még résztvenni szándékozók pedig, hogy e szándékukat a rendező bizottságnak idejében való értesíthetése céljából f. okt. hó 20-ig a társulat titkári hivatalában bejelenteni szíveskedjenek.

78. Olvastatik az »Otthon« írók és hirlapírók köre elnökségének f. évi sept. 22-én kelt levele, melyben a társulatnak kiadványai megküldéséért köszönetet mond s egyúttal a Magyar

Tört. Életrajzokból Zrínyi Miklós életrajza már megjelent I. és II. kötetének megküldését kéri.

Tudomásul vétetvén, Zrínyi Miklós életrajzának I. és II. kötete a kör könyvtára számára megküldetik.

79. Előterjeszti a társulat régi iratainak selejtezésével megbízott jegyzőnek a selejtezésről szóló jelentését, mely —

a selejtezés felülvizsgálása, végleges intézkedés és jelentés-tétel végett a f. évi 35 jk. p. alapján kiküldött bizottsághoz utasítatik.

80. Felolvassa a pénztárnoknak f. évi szept. 5-én kelt beadványát, melyben a tagdíj-hátralékosokról még néhai Karasszon József által készített kimutatásoknak irattárba helyezését javasolja, igérvén, hogy a f. év végére újabb kimutatásokat állít össze, a tagdíj-hátralékoknak pedig a jövő évtől kezdve leendő behajtásáról a december-havi vál. ülésen részletes indítványt fog tenni.

A kimutatások egyelőre irattárba helyeztetnek s az ügy az indítvány megtételéig függőben hagyatik.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést elosztatja.

Kelt mint fent.

Dr. Pauler Gyula s. k.
elnök.

Barabás Samu s. k.
jegyző.

Hitelesítjük: *Dr. Békefi Remig* s. k. *Dr. Illéssy János* s. k.
vál. tag. vál. tag.

A KÓRÓGYIAK ŐSE.

Kézai Simon krónikásunk beszéli, hogy »III. István király idejében jöve Magyarországra egy *Gottfried* nevezetű vitéz *Meissen* tartományából, kitől származik *Kelad* fiai: Filep, László és Gergely nemzetsége. Ezen *Gottfried* ugyanis, -- így folytatja a krónikás — ki nemes fiu, t. i. a *hertfeldi* gróf fia vala, a frankfurti gyűlésen, hol császárt kellett választani, lázadást támasztván, mint mondják, a thüringeni tartomány grófját megölte, s onnan futással menekülve, mint bujdosó jött István királyhoz, kitől ellenségei vissza is követelték. S minthogy István király őt ellenségeinek ki nem adta, Németországon ellene számkivetési ítéletet hoztak, s így marada akaratlanul Magyarországon. Kit azután a király sereggel Bosznia fejedelme ellen küldött, kinek legyőzése után a királyhoz visszatérvén, azontúl az vele kegyelmesen bánik vala.«¹⁾

Ennyit a krónikás. -- Hogy Keled fiai az ország déli és délnyugati részeiben birtokos hírneves *Kórógyi család* ősei, az oly ismeretes, hogy ezt bizonyítani teljesen fölösleges. Kevésbé ismeretes azonban, hogy ama *Gottfried*, kitől a krónikás e családot levezeti, ki volt, és kérdés, vajjon a krónikás előadásában történeti magot találunk-e? Erre a kérdésre már most kijelenthetjük, hogy ez előadás, bármennyire elferdítették is, mire Kézai Simon mester tudomására jutott a dolog, valóban történeti magot rejt magában.

* * *

Ha azon száz év alatt, mely *Gottfried* bevándorlása és Kézai Simon végső napjai között lezajlott, e bevándorlást mindazon szokott és mindennapi részletekkel felékesítették

¹⁾ Kézai Simon krónikája. Ford. *Szabó Károly*. Pest, 1862. 92. 1. SZÁZADOK. 1900. X. FÜZET.

volna, melyeket majdnem minden jelentéktelen kalandor és bujdosó szökevény regényében találunk, akkor nem volna érdemes a bevándorláshoz fűzött regéket kritikai kutatás tárgyává tenni; de ott, a hol a jövevénynek nemcsak eredetét tudták még több mint száz év múlva is, hanem bevándorlását olyan két külföldi történeti eseménnyel hozták kapcsolatba, mely események hírére -- ha nem lettek volna igazak -- bármikor meg lehetett volna czáfolni: el kell ismernünk, hogy nem légből kapott dologról van szó, melyben a thüringiai tartománygróf megöletése, a boszniai hadjárat és a jövevény családi neve, a megoldást magokban rejtő támasztékokat képeznek.

Lajos, thüringiai uralkodó gróf († 1123) három fiát hagyott maga után, kik közül Lajos és I. Raspe Henrik a tartományt maguk között felosztották. E *Raspe Henriket 1130-ban meggyilkolták*. Ez történeti tény; de hol, miért és kinek a kezétől vérzett el? arról a német kútfők mélyen hallgatnak. A genealogia azonban a következőket hozza napfényre:

A hesseni volt választó fejedelemség egyik tartománya, mely jelenleg a porosz kasseli tartománynak egyik kerülete, a *Hersfeld* nevet viselte; azonkívül létezett Hersfelden egy birodalmi apátság, mely 1648-ban Hessenbe kebeleztetett s ez alkalommal herczegségi elnevezést kapott. A régi hersfeldi apátoknak az a külön jog adatott, hogy véduraikat (= *schirmvogt*) szabadon választhatták, és így került a hersfeldi apátság védurasága 1075 körül a gudensbergi uralkodó grófokra. Gudensberg szintén a hesseni választó fejedelemség alsó-hesseni tartományában feküdt és már 1008 óta bizonyos Gizo nevű gróf uralkodása alatt állott, kinek utódait — mert mindnyájan a Gizo nevet viselték — *Gudensbergi Gizók*-nak nevezzük.

A gudensbergi Gizók lassanként megszerezték az egész Hessent. IV. Gizónak, ki 1127 előtt halt meg, Hedvig nevű neje és két gyermeke volt: V. Gizo, kivel 1137-ben a család férfiága kihalt, és Hedvig. — Lajos thüringiai grófnak fentebb említett két fia már most házassági összeköttetésbe lépett a Gizók családjával, a mennyiben IV. Gizo özvegye Hedvig, Raspe Henrikhez, leánya Hedvig pedig ennek testvéréhez Lajoshoz ment feleségül; a minnek az lett a következése, hogy Hessen

és Gudensberg a hersfeli védurasági joggal, részben Raspe Henrikre szállott. Az ifjabb Hedvig 1148-ban, anyja, azaz Raspe Henrik neje pedig már 1130-ban, valószínűleg férjével együtt halt meg. A genealogiai összeköttetés tehát ez:

Lajos thüringiai gróf † 1123.

IV. Gizo † 1127 előtt,
neje: Hedvig ~ Raspe Henrik
† 1130. † 1130.

V. Gizo † 1137. m. n. Hedvig † 1148. ~ Lajos † 1140.

Miután most már látjuk, hogy e házassági viszonyok következtében anya és leány, és férjeik: Lajos és Raspe Henrik között mily hatalmas érdek-ellentétek léphettek vala fel, könnyebben értjük, hogy oly időben, midőn a föld hatalmasai a céljuk eléréséhez vezető utakat és eszközöket nem igen válogatták, Raspe Henrik 1130-ban meggyilkoltatott, neje még ugyanazon évben meghalt, és hogy a magyar krónikás szerint *Raspe Henriket egy hersfeldi lovag ölte meg, kinek valamikor a meggyilkoltnak sógornöje, az ifjabb Hedvig, úrnöje vala.*

Kézai Simon, ki — mint már fentebb hangoztattuk — adatait csak jó pár évvel később és akkor is csak hagyomány útján szerezte, vagy maga ferdítette el némileg a tényeket, vagy már ferdítetten vette azokat át. Rajtunk áll most már, hogy egyet-mást helyre igazítsunk.

Mindenek előtt ki kell jelentenünk, hogy Gottfried az eddigiiek szerint nem a *hertfeldi*, hanem a *hersfeldi* dynastacsalád sarja. Hogy Kézai, vagy azok, a kiktől ő adatait kapta, Hersfeldet Meissenbe helyezték, nem csoda; abban az időben bizony még nem igen ismerték a külföldi földrajzi és történelmi viszonyokat, és miután Meissen Hessennel határos és a Buzád-Hahót, valamint a Balog nemzetség köztudomás szerint Meissenhől jött Magyarországra, Gottfriedet is meisseneni embernek vették. Hogy a thüringiai tartománygróftól megölte, abban igazuk volt. Lehet, hogy Frankfurtban, vagy valamely tartományi gyűlés alatt ölték meg; de hogy akkor császárválasztás volt, az csak későbbi toldás, mert II. Lothár császár 1137-ben halt el. Az időre nézve is tévedtek. Miután az epigónok még csak azt hallották, hogy Gottfried valamelyik István ural-

kodása alatt jött Magyarországra és alatta a boszniai bán ellen harczolt, az eseményt III. István korába helyezték; de mivel tudjuk, hogy 1130-ban nem III. István, hanem II. István uralkodott, világos, hogy a bevándorlás II. István alatt történt. Hogy Gottfried, ki akkor kétségkívül még fiatal ember volt. Magyarországra menekült, annak meg volt az oka. Németországban, bármelyik részébe vonult volna is, nem érezhette volna magát biztonságban, Magyarországot pedig azon időben egész Németországon olyan földnek ismerték, a hová a birodalmi németek bevándorlása már majdnem másfél század óta tartott, a mihez még az is járult, hogy 1130-ban Magyarország királynéja német származású nő vala.

Hogy Magyarországnak melyik részében telepedett le a jövevény? erre nézve is van két támaszpontunk. Azon körülmény, hogy III. István, midőn ellenfelének, IV. Istvánnak halála után az ehez hajló Bority boszniai bánt megbüntetni akarta, az ellene küldött hadsereg élére 1166-ban épen e Gottfriedet állította, nemcsak arra vall, hogy a jövevény a Magyarországon töltött 35 esztendő alatt valószínűleg már több alkalommal kiváló katonának mutatta magát, hanem arra is, hogy a boszniai vidékkel szomszédos megyékben lehetett birtoka, a mi őt - mint a vidék viszonyait jól ismerő embert - a hadjárat vezetésére legalkalmasabbá tehetette; e megyék pedig első sorban Pozsega, Bács és Szerém voltak. E feltételezést támogatja bizonyos tekintetben az is, hogy közvetlen utódainál a Keled név kétszer is előfordul.¹⁾ Ha már most szemügyre vesszük, hogy a Németországból bevándorolt *Gut-Keled* nemzetség első nemzedékei, melyeknél a *Keled* névvel gyakran találkozunk, Bács megyében és ennek szomszédságában birtokoltak, akkor könnyen elhihetjük, hogy a jövevény Gottfried a törzsrokon nemzetség közelében telepedett le.

* * *

Gottfriedről a boszniai hadjárat után semmit sem tudunk, és a tőle származott Kórógyiak első kimutatható őse, kitől fogva a családnak szakadatlan nemzedékrendi láncolata lehoz-

¹⁾ Vannak írók, kik a Kórógyiak nemzetségét *Keled*-nek mondják; ezt azonban az eddig nyilvánosságra került okirati adatok nem tanúsítják.

ható, bizonyos Fülöp, kinek élete biztosan a XII-ik század végére és a XIII-iknak kezdetére esik;¹⁾ de a közte és Gottfried között élt nemzedékeket mindeddig nem ismertük. A következőkben azonban, azt hiszem, megtaláljuk.

Bizonyos *Kalad fia Gergely* az aradi káptalan birtokain garázdálkodott, minek következtében egyházi átokkal sujtották. Ezt magáról elhárítandó, Rómába zarándokolt, hol István biboros közvetítésével közte és az aradi prépost között egyezség jött létre, melyet III. Honorius pápa 1223 jan. 31-én többek között a Csanád megyei egresi apáthoz intézett levelében következőleg ír körül: Gergely kötelezi magát 1223 ápr. 24-ig a prépostnak vagy a káptalannak 98 finom ezüst márkát fizetni; ha ezt meg nem teszi, akkor egyik birtoka a prépost tulajdonába megy át: az elrabolt 150 darab juhot pedig, mihelyt Magyarországra visszatér, visszaadja a prépostnak. Együttal kimondták, hogy ezen egyezkedésnek semmi köze azon ügghöz, mely a prépost részéről a Vázsony nembeli Atyasz comes, a Csák nembeli Gedecki Miklós comes és az izmaeliták ellen folyik; a miből tehát kiviláglik, hogy Gergely a nevezettekkel együtt követte el a hatalmaskodást. Fejér, ki a pápai levelet közli,²⁾ Gergelyt *Gregorius de Cheureux* néven nevezi, a mi azonban nyilván ferdtetés. A veszprémi püspökség Oklevéltára,³⁾ mely a pápai levélnek Gergelyre vonatkozó részeit közli, őt *Gregorius de Cheuseny* néven említi, s ez kétségkívül helyes olvasás. A mi már most a *Cheuseny* nevet illeti, alig lehet kétség, hogy ez az Arad megyével határos Temesben (most Torontál megyében) fekvő *Csebzsa* nevű helységgel azonos, melyet a pápai tizedek lajstromában *Cheuzen* alakban találunk.

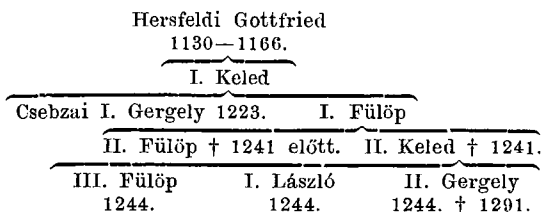
Ha már most fontolóra vesszük, hogy Keled fia Gergely a XII-ik század végén született, hogy az ország déli vidékén volt birtokos és hogy Kórógyi Fülöp fiának Kelednek szintén volt egy Gergely nevű fia: akkor okvetetlenül arra a gondolatra

¹⁾ V. ö. *Turul*, 1892. 166 és köv. ll.

²⁾ Cod. Dipl. III. 1. 406. l.

³⁾ I. 57. — E műben Kaladra nézve kiemeltetik, hogy Kalad mint Somogy megyei főispán egy 1227-ik évi oklevélben említettetik, a mi nyilván oda céloz, hogy e két Kalad között esetleg azonosságot keressünk. Ezzel szemben kiemelendő, hogy Adalbert testvére Kalad, kiről itt szó van, már 1134 ápr. 26-án Somogy főispánja. (*Knauz*: Monum. eccl. Strigon. I. 86.)

kell jönnünk, hogy az 1223 évi Gergely a Kórógyiak egyik őse; ebből pedig következik, hogy a chronologiai momentumok szigorú egybevetése alapján csakis azon eredményre juthatunk, miszerint Gergely atyja Keled, Gottfriednek a fia; azon Fülöp pedig, kinek Keled nevű fia már 1228-ban szerepelt s 1241-ben felnőtt fiak hátrahagyásával a tatárok elleni harczon elesett, és a kiben a Kórógyiak kétségtelen őst ismerjük, az említett Gergelynek testvére, vagy — ha Gottfriednek Gergelyen kívül még más fia is volt — unokatestvére. A stemma ezek szerint így alakulna:

Ezek folytatják a Kórógyi családot.

Midőn a Kórógyiak a XV-ik században virágzásuk fénykorát élték, tanácsosnak látták, származásuk történetét azzal szépíteni, hogy magukat valamely előkelő német családdal kössék össze. E célra kiszemelték a bajor *Castell* családot, mely azt híresztelte magáról, hogy egyik állítólagos ősenek leánya Nagy Károly császárnak a neje lett volna. Kórógyi Fülöp királynői tárnokmester 1417-ben »comes de Castellis«, János pedig 1447-ben »Johannes de Korogh, comes perpetuus de Castellis«, egy másik János ismét mint macsói bán 1454 máj. 21-én »Johannes de Korog, comes de Castellis« névvel él;¹⁾ s ennek a családi czímer is megfelel, mely a Castell-félével azonos. A Castell családról szóló nemzedékrendi táblán azonban ezen összefüggés nyomait nem találjuk.

WERTNER MÓR.

¹⁾ *Teleki*: Hunyadiak kora, X. 194. l. — Temes vm. Oklt. I. 529. l. (Az id. h. tévesen áll: *de Capellis.*) — Zichy-Okmt. IX. 439. l.

ERDÉLY POLITIKAI ÉRINTKEZÉSE ANGLIÁVAL.

--- ÖTÖDIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. ---

VI.

Thököly ügye hanyatlóban volt, midőn az angol diplomácia foglalkozni kezdett vele, ellenben a II. Rákóczi Ferencztől vezetett hatalmas mozgalom már kitörésétől kezdve élénken érdekelte az angol kormányt.

Stepney György, a költő és diplomata, ki 1703-ban Angliának követe volt Bécsben, azt jelentette kormányának, hogy Rákóczi fölkelése jelentőségben felülmulja az összes addigi magyar fölkeléseket.

Nyugtalanította az angol követet a magyarországi protestánsok sorsa, a kik talán szenvedhetnének a fölkelés következtében, de még inkább nyugtalanította az a tudat, hogy a császár a XIV. Lajos ellen indított háborúban nem elég erővel fogja támogatni szövetségeseit.

Az angol kormány 1703 végén azt ajánlotta a császárnak, hogy engedményekkel csilapítsa le a fölkelést. Megbízásából a bécsi angol követség közölte az udvarral a királynénak azt az ajánlatát, hogy közbenjár a magyarokkal kötendő béke érdekében oly formán, a hogy az udvar kívánja, mert minden áron kímélni óhajtja a császár érzékenységét.

Ugyanekkor az angol kormány Hollandiával is tudatta a bécsi követének küldött megbízást. Hollandia már 1704 január elején meghagyta Hamel-Bruyninxnek, hogy Bécsben angol tisztársával egyesülve sürgesse a közbenjárás ügyét.¹⁾

Stepney távollétében Whitworth tapogatózott, hogy miképen fogadja a bécsi udvar a közbenjárás gondolatát?

Azt tapasztalta, hogy az osztrák államférfiak nem igen

¹⁾ *Simonyi Ernő*: Archivum Rákocianum, II. oszt. I. k. 17, 38, 72, 73, 97. II.

lelkesedtek e gondolatért. Nagyon kényes dolognak tartották az idegen hatalmak beavatkozását a fejedelemnek és alattvalóinak viszonyába s attól tartottak, hogy valami csorba esik ez úton a császár tekintélyén. Növelte ez aggodalmat Goëss, a császár hágai követe, ki 1704 elején arra intette az udvart, hogy vigyázzon Angliára és Hollandiára, mert nem egészen megbízhatók.¹⁾

De az udvar nem válaszolhatott merev tagadással a szövetségesek ajánlataira, annál kevésbbé, mert az idegen hatalmak közbenjárásának gondolatát másfelől is reá kényszerítették.

Széchenyi Pál, a kalocsai érsek, a felkelés vezetőivel tanácskozáván, arra a meggyőződésre jutott, hogy Rákóczi és hívei nem kötnek békét, hacsak idegen hatalmak nem vállalnak kezességet a feltételek teljesítéséért. Ugyan hiában mondotta Esterházy nádor példátlan és illetlen dolognak, hogy a vazallusok fejedelmökkel alkudozva, idegen hatalmak kezességében keressenek megnyugvást. Sokkal mélyebben gyökerezett a felkelők bizalmatlansága az udvarral kötött szerződések ellen, semhogy erről a kezességről lemondottak volna. A svéd királyt, Poroszországot, Lengyelországot és Velenczét emlegették kezesekül.²⁾

A kezesség gondolata még kellemetlenebb volt az udvarra, mint a közbenjárásé. De mivel a katonai s pénzügyi helyzet okvetetlenül megkívánta a magyarokkal való alkudozást, az udvarnak tennie kellett olyas valamit, a mi előzékenységnek látszott a szövetségesek és a magyarok irányában.

Az 1704 február 23-ikán tartott ministeri conferentián, melyre Bruyninx és Stepney is meg voltak híva, Harrach gróf kijelentette, hogy a császár elfogadja a két hatalom közbenjárását, csak azt szeretné tudni, hogy minő módszerrel fognak élni a követek megbízóik akaratának végrehajtásában. Bruyninx megnyugtatta a conferentiát azzal, hogy a közbenjárók a császár tetszése szerint fognak eljárni.³⁾

Úgy is volt. Bruyninx és Whitworth nem Rákóczihoz fordultak, hanem Bercsényitől kértek útlevelet Bruyninx számára. Így óhajtották az osztrák ministerek, mert Rákóczinak nem akarták megadni a fejedelmi címet. és remélték, hogy Bercsényit ígéretekkel elszakítván Rákóczitól, hamarabb elérik

¹⁾ *Simonyi E.* id. h. I. 88—103. II. és *Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen.* I. Serie. Bd. VI. 17. I.

²⁾ *Histoire des Rév. de Hongrie.* T. II. 124, 141. II. *Miller*: *Epistolae Archiep. Széchenyi,* I. 89, 118. II.

³⁾ *Simonyi Ernő* id. h. I. 148—9. II.

az óhajtott fegyverszünetet s esetleg a kedvező békét. Mivel Bruyninx oly nagyon ragaszkodott az udvar utasításaihoz, 1704-iki márcziusi semptei útját nem is tekinthetjük a békeközvetítés tulajdonképi megindításának.

Igazi közbenjárás csak egyenlő rangú hadakozó felek közt lehetséges, de Bruyninx Bercsényinek szóló levelében kormánya és Anglia nevében jó szolgálatait ajánlotta fel az *igazságos király alattvalóinak*. Bercsényi nagyon megütközött e kifejezésen s szeretett volna keményen válaszolni a hollandinak, de mégis jobbnak látta politikai célra felhasználni Bruyninx útját. Nagyszerű fogadtatással kápráztatta a hollandi szemét, mert a békeközvetítés látszatától is jó hatást várt. De másrészt megmagyarázta Bruyninxnek, hogy Rákóczihoz kellett volna fordulnia s hogy jogát követelő szabad országgal van dolga, nem pedig föllázadt alattvalókkal. A magyarázat nagyobb nyomatéka kedvéért átadta Bercsényi Bruyninxnek a *Recrudescunt* kiáltványt. A leczke hatott. Bruyninx megírta a márczius 6-án Bécsbe érkezett Stepneynek, hogy ne fáradjon Semptére, pedig csak néhány nappal azelőtt hívta követársát oda, hogy becsületet szerezzen magának diplomáciai sikerekkel.¹⁾

Különben Stepney így is eleget tanult Bruyninx útjából. Azelőtt nem igen volt sejtelve arról, hogy minő mély ösvény választja el Rákóczi felfogását az udvarétól. Alig gondolt arra, hogy lehetetlen a megalkuvás az 1687 előtti Magyarország utolsó bajnokának és az abszolút uralom híveinek felfogása közt. A semptei találkozás után sejteni kezdé a nagy különbséget. Nagy érdekléssel olvasta a *Recrudescunt* kiáltványt és méltányolta a hazafias melegséget, melylyel a szerző hazája megsértett szabadságát védelmezi. Mint angol nem ütközött meg az alkotmányért vívott harczon, s mint protestáns melegen óhajtotta annak az alkotmánynak diadalát, mely a vallásszabadságot is oltalmazta. Már ez érzései is arra ösztönözték, hogy munkálkodjék a békés kiegyenlítésen, de még inkább ösztönözte erre az aggodalom, hogy az udvar, ha fegyverrel le is győzi a magyarokat, örökké fog küzdeni a folyton megújuló támadások ellen. Ez érzések s aggodalmak bátorították annak a feladatnak elvállalására, melynek nehézségeit már érezni kezdé, a nélkül, hogy megoldása lehetetlenségét látta, vagy látni akarta volna.

Eleinte lehetségesnek hitte az alku megkezdését 1704

¹⁾ U. o. 157—200 l. *Thaly*: Rákóczi Tár, II. 54, 55. ll. és *Thaly*: Bercsényi család története, III. 127—129. ll.

februári felhatalmazása alapján, melyben Anna királyné a megtévesztett, a ravasz emberektől félrevezetett alattvalókról beszélt, a kik jogaik megsértésének ürügye alatt megtámadták törvényes királyukat. Bruyninx ezt a felhatalmazást nem merte megmutatni Bercsényinek, s Stepney is jónak látta arra kérni kormányát, hogy új levelet küldjenek, és hagyják ki abból a sértő szavakat.¹⁾

Ezt az új megbízást még nem ismerték a gyöngyösi értekezlet tagjai. (1704. márcz. 17—28.) Itt Rákóczi hívei hevesen tiltakoztak az angol és hollandi követek ellen, kik leveleikben vazallusoknak nevezték őket és meghódolásukat emlegették.

Különben a fölkelők nem elégedtek meg az egyszerű közbenjárással, hanem kezességet követeltek, a minő királyok és szabad országok szerződéseit szokta megszilárdítani. De Anglia és Hollandia helyett Lengyel- és Svédország kezességét kívánták.²⁾

Visa és Okolicsányi, Széchenyi biztosai, a kik e válaszal április 10-én érkeztek Bécsbe, arról értesítették Stepneyt, hogy a fölkelők hajlandók elfogadni a tengeri hatalmak közbenjárását, noha kezességüket nem akarják. Kettős aggodalom foglalkoztatta most Stepneyt. Az egyik az volt, hogy lehetséges lesz-e a közbenjárást kezesség színében elfogadtatni a magyarokkal, a másik meg az, hogy mi módon veheti rá a győzelmeik miatt elbizakodott császáriakat az alkudozás fonálának felvételére.

Már-már azt hitte, hogy elszakadt a fonál, de Eugen herczeg április 22-én végre megadta a választ a gyöngyösi izenetre az érsek biztosainak utasításában. E válaszban arra figyelmezteti a fölkelőket, hogy a kezességnek nincs értelme, s hogy különösen a svéd és lengyel kezesség nem is lehetséges, de ha már annyira ragaszkodnak a jelentés nélküli névhez, fogadják el egyelőre a két tengeri hatalom ünnepies közbenjárását; a két hatalom megbízottjai majd módját ejtik valamely formának, melyben a felek megnyugodhatnak.

Észrevehetjük e fordulatokon Stepney fejtegetésének hatását.³⁾

¹⁾ *Simonyi Ernő* I. 122, 131, 220. ll.

²⁾ *Miller*: *Epistolae* I. 131, 142. ll. *Thaly*: Bercsényi család története, III. 134. l.

³⁾ *Simonyi Ernő* I. 230—245. ll. *Miller*: *Epistolae*, I. 219. l. — 1704 április 19-én Bercsényi is azt hitte, hogy a bécsiek már igen büszkék... s már örülnek, hogy nem acceptáltuk... tractalis mediatióját az hollandusnak. *Thaly*: *Archivum Rákocianum*, I. oszt. IV. 13. l.

Stepney és Bruyninx a jó eredményt, melyet Eugen április 22-iki utasításától vártak, még azzal akarták elősegíteni, hogy a mondott napon levelet irtak Rákócziak. Mentegetik e levélben azt az eljárásukat, hogy kezdetben nem fordultak egyenesen a fejedelmhez, s Széchenyi biztosainak szóbeli izenetére hivatkozva, közbenjáró hivataluk formális elismerését kérték.¹⁾

Az április 22-iki utasítás alapján május második felében megindult Pakson a tanácskozás. De Rákóczi nem fogadhatta el az udvartól a fegyverszüneti föltételeket, melyek katonai helyzetét veszélyeztették volna. Azon is fennakadt, hogy Eugen utasítása a kezesség nevét mesterségesen elbujtatja a közvetítés czíme alá. E névkerülés nagyon gyanusnak látszott. Ez okok miatt nem volt eredménye a paksi értekezletnek, a miről Rákóczi május 20-án értesítette Stepneyt és Bruyninxet, megjegyezvén levelében, hogy a két tengeri hatalom közbenjárásának elfogadása a királyságtól függ, mely döntené az egész alkuról. Bár e levélben a kezesség s közbenjárás kapcsolatos megemlítése némi közeledést jelentett a tengeri hatalmak képviselőinek felfogásához, Stepneynak mégis rosszul esett látnia azt, hogy Rákóczi nem elég örömmel fogadja a felajánlott közbenjárást, Ugy látta Stepney, hogy Rákóczi levele következtében 1704 május végén a helyzet ép olyanná lett, mint a minő volt a semptei utazás előtt.

Stepneyt e családás annál érzékenyebben bántotta, mert mielőtt Rákóczi levelét megkapta, a Rabutintól küldött Tige nagyenyedi garázdálkodásának hírére mind melegebb részvét fejlődött lelkében a fölkelés ügye iránt. »Ha e hírek igazak, — így kiáltott fel akkor — végzetes szükség nyomasztó hatása alatt vagyunk, midőn politikai érdekből támogatnunk kell e családot vérünkkel és pénzünkkel, miközben kiíratja hitsorsosainkat a forradalom hamis ürügye alatt.« De mivel ez érzelmeit teljesen el nem titkolhatta s mivel minduntalan enyhíteni próbálta a császári udvar feltételeit és stýljét az alkuadás irataiban, védekeznie kellett Wratisslaw azon alaptalan gyanuja ellen, mintha teljesen egyetértene a felkelőkkel.²⁾

Igy tehát Stepneyt elérte a pártharczok közvetítőinek rendes sorsa; egyik fél sem volt vele megelégedve. A felkelőknek huszonöt pontba foglalt kívánságai és sérelmei közt, melyeket Visa és Okolicsányi 1704 június 2-án adtak át a

¹⁾ Histoire des Rév. de Hongrie II. 166, 212. II.

²⁾ *Simonyi E.* I. 259—293. II. *Thaly* : Bercsényi család III. 182. I. Histoire des Révolutions de Hongrie II. 176, 197. II. A nagyenyedi pusztulásra nézve I. *Dézi Lajos* : Pápai Páriz Ferencz. Budapest, 1899. 290. I.

császárnak, első helyet foglalt el az a nyilatkozat, hogy a magyarok nem fogják ugyan visszautasítani az angol és hollandi közbenjárást, hanem a svédbe és lengyelbe vetett bizalmukról még most sem bírnak lemondani.

De azért Stepney nem csüggedt el; mindegy -- ugymond -- ha mellőzésünkkel is, csak czélt érjen az alku.¹⁾

A június 4-én átadott 25 pont közt legtöbb fennakadást okozott az a kettő, mely a szabad választás jogának elismerésére s a német katonaságnak az országból való kivitelére vonatkozott. Stepney és Bruyninx elismerték e kérdések súlyát, de azon voltak, hogy miattuk az udvar ne hagyja válasz nélkül a többi kívánságot. A követek felszólalásának is tulajdonítható, hogy a császár június 20-án valamivel részletesebben válaszolt a 4-iki pontokra, mint kezdetben szándéka volt. Stepney nem volt ugyan megelégedve a válaszzsal, de örvedetesnek találta annak 6-ik pontját, mely a két tengeri hatalom közbenjárása mellett békeértekezletre szólította fel a felkelőket. Oly nagyon óhajtotta a két követ ez értekezletet, hogy elősegítése végett ajánlani merészelt az udvarnak a német katonaság kivitelét az országból, mint a felkelők óhajtották.²⁾ Erről az ajánlásról értesítették a követek Széchenyi Pált is, mintegy viszonzásul kérve azt, hogy most már a felkelők is ismerjék el közbenjáró szerepüket. Azonban Stepney egyik félnél sem talált nagy hajlandóságot a békére s boszankodott a tárgyalások lassúsága miatt.³⁾

De végre is egyrészt a hochstädti nagy diadal (augusztus 13.) és másrészt a császári csapatok nyugalomvágya közelebb hozták a két ellenfélt s szeptember elején megkezdődött a második gyöngyösi értekezlet. Az igaz, hogy nem oly körülmények közt, mint Stepney és Bruyninx óhajtották. A követek szerették volna, ha már a gyöngyösi értekezlet fegyvernyugvás közben ment volna végbe, de csak annyit bírtak elérni, hogy az udvar szeptember 12-én aláírta a rövid lejáratú fegyvernyugvást. A miniszterek azt mondták Stepneynek, hogy a tengeri hatalmak kedvéért teszik ezt, Rákóczi pedig szeptember 21-ikén levelet írt Stepneynek és Bruyninxnek, melyben még mindig a királyság határozatától teszi függővé a közbenjárás és kezesség elfogadását, de addig is óhajta a követek jó ügyeketének folytatását. A hónap vége felé már Visa és Okolicsányi szóval értesítették Stepneyt, hogy Rákóczi és szövetségesei elfogadták a két hatalom közbenjárását és óhajtják

¹⁾ *Simonyi*, I. 297. l. és *Miller*, I. 294. l.

²⁾ *Simonyi*, I. 307—328. ll.

³⁾ *Miller*, II. 30. l. *Simonyi*, I. 359. l.

kezességét, türelmüket kérve a formális elismerés késedelme miatt. A követek is megértették, hogy Rákóczi óhajtja szolgálataikat, de nem akarja az elismerés közjogi tényét a maga nevében végrehajtani, nehogy személyes ügyének tűnjék fel az, a miről felfogása szerint csupán a független Magyarország dönthet.

A követek most azon voltak, hogy a császár meghosszabbítsa a fegyvernyugvást október közepéig, a miben sikerrel is jártak el s így megindulhatott a selmeczi tárgyalás, mely a tartósabb fegyverszünet föltételeit volt hivatva megállapítani.¹⁾

A selmeczi értekezleten a tengeri hatalmak követei is megjelenhettek. Nélkülök hamar vége szakadt volna a tárgyalásoknak. Már a császári biztosoknak adott útlevelek kérdése is fennakadást okozott. Rákóczi ez útlevélben mint fejedelem beszélt, ki egy másik fejedelem követeit várja magához. Ez nem tetszett Seilern bárónak, ki a császári biztosok közt a leghevesebb ellensége volt a magyar függetlenségnek. A közbenjáró követek kérelmére Rákóczi új útlevelet küldött, mely enyhébb formában fejezte ki fejedelmi önérzetét, de Seilernnek még ez sem tetszett. Nem is akart addig Selmeczre indulni, míg Bruyninx iratát nem látta, melyben az volt bizonyítva, hogy a császári biztosok csak a hollandi követ kérelmére fogadják el az útlevelet s hogy annak elfogadása nem jelenti még a netalán felmerülő hasonló követelések elfogadását.

Ez akadály elhárítása után a biztosok Selmeczbányára utaztak Bruyninx társaságában, mert Stepney ekkor még nem érkezett vissza Marlborough táborából. Október 20-án Bruyninx Vihnyére utazott Rákóczihoz s itt újra sürgette a tengeri hatalmak közbenjárásának formális elismerését. Rákóczi híven már a mult hónapban kifejezett nézetéhez, megmagyarázta a hollandinak, hogy ez elismerés a rendektől függ, ő mint a felkelt Magyarország vezére, a fegyverszüneti tárgyalásnál szívesen látja a két hatalom közbenjáróit, de a béketárgyalás későbbi dolog s csak akkor lesz helyén az ünnepies formában való elismerés.

Bruyninx nem nagy örömmel hallotta e választ, mert abban a hiszemben indult útjára, hogy az európai helyzet változása miatt Rákóczi mohóbban fogja kívánni a békét. Most tehát azon volt, hogy legalább a fegyverszünetet tegye lehetővé.

¹⁾ *Simonyi, Ernő* I. 391—445. II. *Thaly*: Bercsényi család tört. III. 226. I. *Hist. des Révolutions* II. 247. I.

Először a megbízó leveleket kellett kicserélni. Bruyninx újabb fennakadástól tartott. Szerencsére arra a megállapodásra bírta a feleket, hogy neki adják át megbízó leveleiket a nélkül, hogy köteles volna megmutatni azokat a feleknek. Ez a zátony ki lévén kerülve, most Bruyninxen volt a sor, hogy megbízó levele felmutatásával igazolja közbenjárói tisztét mind a két fél előtt. Rákóczi híveinek volt néhány észrevételök a levél ellen, mert hibáztatták azt, hogy Bruyninx csak a magyar rendekhez van küldve s nem egyszersmind Rákóczihoz is, és hogy a közbenjáráson kívül a kezességre nincs felhatalmazva. De ők most nem akarták ez észrevételekkel tartóztatni az alkut. Ellenben Seilernnek a *mediatio* kifejezés is sok volt. Szerinte a két tengeri hatalom csak segítségére volt az udvarnak az alkudozásban, de nem mint közbenjáró két egyenlő rangú fél közt. Seilern hasztalanul erőlködött, Széchenyi érsek a megelőző tárgyalások irataiból kimutatta, hogy a császáriak már elismerték a hatalmak *mediatióját*. Most már, miután időközben Rákóczi beleegyezett a fegyvernagyvársnak november elsejéig való meghosszabbításába, Seilernnek elé kellett terjesztenie az udvar fegyverszüneti feltételeit.

Rákóczi biztosai s Bruyninx azt várták, hogy e feltételekben az udvar válaszolni fog Rákóczinak szeptember 2-án kelt megjegyzéseire, melyek a császárnak az érsekhez intézett augusztus 28-iki pontjaira vonatkoztak.

A helyett Seilern új feltételekkel állott elő, nagy területek egyszerű átengedését kérve Rákóczitól. Bruyninx október 25-én adta át e feltételeket Rákóczi biztosainak. Stepney 27-én érkezett Selmezcire, de úgy látta, hogy Seilern eljárása már megsemmisítette a megalkuvás minden reményét. Hiában kérte Stepney a fegyverszünet meghosszabbítását Rákóczitól, a fejedelem biztosai még felelői sem akartak Seilern előterjesztésére, hanem követelték a császáriak válaszát a szeptember 2-iki ajánlatra. Ezzel vége volt az alkunak. Stepney haragudott Seilernre, kit a jezsuiták közénekek nevezett, de hibáztatta a felkölöket is, hogy nem feleltek részletesen Seilern pontjaira, mert e felelet alapján a közbenjárók valami közép-utat találhattak volna. Azonban Rákóczi ily előzmények után czéltalannak vélte a további alkut; úgy is elég áldozatot hozott már októberben, midőn kedvező katonai helyzetét nem zsákmányolta ki. Jobbnak látta tehát a szófecsérlés helyett Érsekújvár megvételére indítani hadát.

Stepney nagyon megszerette a magyarokat Selmeccen, mind inkább érezte alkotmányos küzdelmeik nagy jelentőségét, s Bécsbe érve nemes hévvel védelmezte Rákóczi selmecczi

szereplését. A császári udvar ugyanis azt a hírt terjesztette, hogy Rákóczi és Bercsényi személyes ambíciói hiúsították meg a selmeczi tárgyalásokat; Stepney ellenben kimutatta, hogy Seilern kiméletlenségén tört meg minden jóakarát. E felfogását Stepney az angol diplomáciai képviselőkhez írt körlevélben is ismertette.

Stepney mind kevésbé volt megelégedve az udvar kormányzati szokásaival. Sajnálta Bethlen Miklós elfogatását; csak 1704 decemberében olvasta a *Columba Noë*-t, melyet a szerencsétlen tervekövác neki és hollandi tisztársának szánt. Stepney csodálkozott azon, hogy e jó szándékú iratban árulást fedezhetett fel valaki; inkább eszelősnek nevezi Stepney a szerzőt, semmint árulónak. Ez nagyon is éles szó volt az irat jellemzésére. Bethlen tervét talán jobban méltányolta volna Stepney, ha ismeri a XVII. század nyolczvanas éveinek küzdelmeit, a midőn az erdélyi politika még egyeztetni próbálta a török fenhatóságot a császári udvar hatalmának elismerésével. Bethlen terve csak különczködő folytatása e próbálgatásnak a Rákóczi-féle mozgalom s különösen a tengeri hatalmak közbenjárásának hatása alatt.

Az angol kormány dicsérte Stepney buzgalmát, s felszólította, hogy a legnagyobb nyomatékkal sürgesse az udvarnál a tárgyalások folytatását. Az 1704 december 26-iki ministeri conferentián Stepney el is járt megbízatásában, és megvédelmezve Rákóczit Seilern támadása ellen, indítványozta az új békeértekezlet összehívását.¹⁾ A császáriak nagyszombati diadala nem riasztotta vissza Stepneyt indítványa sürgetésétől. Szóval és írásban tiltakozott Seilernnek azon felfogása ellen, hogy a fölkelés csak fegyverrel győzhető le.²⁾ Stepney vádjai és sürgetései oly kellemetlenek voltak az udvarra nézve, hogy Eugen herczeg Marlboroughtól a követ visszahívását kérte.³⁾ De nem ért célzt, hiszen az angol kormány még merészebb

¹⁾ *Simonyi*, I. 462—616. ll. Igen behatóan tárgyalja a selmeczi alkut *Thaly*: Bercsényi család tört. III. 243—265. ll. V. ö. még u. o. 315—317. ll. I. még *Histoire des Rév. de Hongrie* T. II. 255. l. A *Feldzüge des Prinzen Eugen von Sav. Serie I. Bd. VI.* szerzője (Ratzenhofer Gusztáv) azt írja: In dem monarchischen England wurde eingesehen, dass der Kaiser so weit gegangen war, als es mit dem Wesen eines Regenten vereinbar war, und dass das Verfahren der Rebellen mindestens allen Regeln der diplomatischen Gepflogenheit widersprach. (189. l.) A szerző nem nevezi meg forrását, pedig hiteles adatok bizonyítják, hogy az angol kormány helyeselte Stepney felfogását, a ki pedig a rebelliseknek adott igazat és elítélte a császáriakat.

²⁾ *Acsády*: Magyarország története I. Lipót és I. József korában. (A m. nemzet tört. VII. 577. l.)

³⁾ *Coxe*: *Memoirs of Marlborough*. London, 1818. Vol. I. 382. l.

eszmét pendített meg a londoni osztrák követség előtt, mint Stepney Bécsben. 1705 februárjában azt ajánlották Londonban Gallasnak, hogy jó volna, ha a császár átadná Erdélyt Rákóczinak. Nem adná-e át az angol kormány Middlesexet valamely idegen hatalomnak? — jegyzé meg erre Wratistlaw gróf.¹⁾ Az angol alsóház ez időtűjt feliratban kérte a királynét, hogy kegyeskedjék kibékíteni a császárt fegyverre kelt alattvalóival, mire a királyné azt válaszolta, hogy minden képzelhető komolysággal folytatni fogja ebbeli törekvéseit. A londoni osztrák követség nagy fontosságot tulajdonított e kijelentéseknek s nem mulasztotta el megjegyezni, hogy számos gúnyirat izgatja a közvéleményt a császári udvar ellen.²⁾

Mind ez nagy hatással volt az udvarra, annál is inkább, mert csakhamar kitűnt, hogy a nagyszombati diadalnak nincsenek stratégiai következményei, a mi igazolni látszott Stepney felfogását. Továbbá az oly erővel nyilatkozó angol közvéleményt már azért sem lehetett csekélyleni, mivel Marlboroughnak 1705 elején jogos panaszai voltak a német birodalmi segítség miatt s mivel a pénzügyi helyzet is ajánlotta az egyezkedés útját. Az udvarnak valóban szüksége volt a magyarországi békére s egyszersmind szüksége volt a békés hajlam látszatára is. Azért jóval többet engedett 1705 elején, mint azelőtt.

Stepney és Bruyninx felszólítására Széchenyi érsek a selmeczi tárgyalások után a felkelők közt maradt, hogy hamarabb felvehesse, ha kell, az elejtett fonalat. Széchenyinek az udvarhoz küldött levelei alkalmat nyújtottak arra, hogy az udvar újra tanácskozzék az egyezés módjairól. Az 1705 január 23-iki conferentia elfogadva Stepney gondolatát, visszatért az 1704-iki 25 sérelmi pontra. Jellemző az udvari ügyvitelre, hogy Harrach grófnak Stepneytől s Bruyninxtól kellett elkérnie a 25 pontot és a reájuk vonatkozó császári resolútiót. Stepney és társa átadták a pontokat és a miniszterek oly nagy készséget mutattak, hogy a két protestáns követtel egyetértve állapították meg az új választ a sérelmi lajstromra. Csak néhány pontban tért el Harrach gróf s társai véleménye a szövetséges diplomaták kívánságaitól. E pontok egyike a kezeségre vonatkozott, melyet az udvar nem akart elfogadni. De Stepney szerint így is nagy volt a haladás és a követ örömmel

¹⁾ Feldzüge des Pr. Eugen v. Savoyen, Serie I. Bd. VII. 25. 1.

²⁾ *Simonyi*, II. 29. 1. *Klopp*: Fall des Hauses Stuart, VI. 349. és Feldzüge u. o. 27. 1.

jelentette a kormánynak, hogy az udvar megtette az első komoly lépést a békeközvetítés sikere érdekében.¹⁾

El is küldötték a közbenjárók a juniusi sérelmi lajstromra adott válasz kibővítését Rákóczinak azzal a megjegyzéssel, hogy e pontok bizonyára elfogadhatók a tárgyalás alapjául. Stepney és Bruyninx most már szükségesnek tartják, hogy Rákóczi végre valahára ünnepesebb formában fogadja el a közbenjárást s hogy világosan és szabatosan nyilatkozzék az átküldött pontokról.²⁾

Az udvarnak előzékenysége mélyebb hatást tett Bercsényi lelkére, mint a Rákócziéra. Márczius vége felé Bercsényi arra kéri Rákóczit, hogy ne higgyen könnyedén a francziának. »A nagy istenért kérem Nagyságodat, így folytatja — ne várjuk az extremitást in his circumstantiis! Addig jobb, míg utánunk járnak. Mint a darabolt garádicson állapodjunk meg, ha lehet, könnyen lehet s jobban lehet azután is följebb mennünk. Hazámat, nem magamat nézem.«³⁾

De Rákóczi nem állhatott meg a darabolt garádicson. Célja volt az általános európai békébe foglalni az 1687 előtti magyar alkotmány egészének, vagy lényegesebb részeinek biztosítását. Némely idegen történetíró nem a legnagyobb jóakarrattal, céljai közül kiemeli az erdélyi fejedelemségre való törekvést. Mintha e természetes vágya miatt személyes érdek hajhászásával volna vádolható a hős, ki könnyen és busásan nyereszkedhetett volna, ha lemond arról a törekvésről, hogy biztosítsa a régi magyar alkotmányt úgy, a hogy még apái ismerték és védelmezték. Történetünkben nagy hézag volna, ha a XVII. század végének központosító törekvései után nem következik Rákóczi mozgalma. Rákóczi történeti küldetésének tiszta tudatában vette fel a küzdelmet; igaz, hogy nem illúziók nélkül, de elszánva arra, hogy elbukik, ha kell, nagy küldetése teljesítésében.

Mivel az általános európai békébe vetette reményét, csak oly alkut fogadhatott el, mely be volt illeszthető abba a békébe. Már pedig csak az idegen hatalmak kezessége mellett kötött alkut nézhetne ilyenek, azért is követelte azt a kezességet mindenek előtt, és a mikor szerencséje idején annak reménye nélkül

¹⁾ Széchenyi Scavinióhoz és Pálffyhoz. (*Miller*: *Epistolae* II. 133, 135. ll.) — Menzük Ferdinánd közleményei: *Tört. Tár*, 1897. 410—416. ll. — *Simonyi Ernő*, II. 5—32. ll. *Thaly*: Bercsényi család tört. III. 320. 1.

²⁾ *Histoire des Rév. de Hongrie* II. 291. 1.

³⁾ E nevezetes sorok fényt vetnek Bercsényinek sokszor félreértett szerepére. Jelentőségüket először Thaly Kálmán emelte ki. (Bercsényi család tört. III. 334. 1.)

ereszkedett az alkuba, nem annyira a békekötés, hanem maga az alkudozás volt a célja politikai vagy katonai okokból.

Rákóczi csak április végén választ a közbenjárók márcziusi levelére. »Olvasom és újra olvasom — ugymond — a levelet, de úgy látom, hogy ő felsége nem engedi meg a kezességet, már pedig a nélkül a tárgyalás alapja homokon nyugszik; szükséges volna azt a kezesség sziklájára áthelyezni, ha szilárdan akarunk építkezni.«¹⁾

Rákóczi még ekkor sem jelentette ki a közbenjárás országos elismerését, hanem mentegette annak elmaradását a közbenjáró követek előtt a hivatalos válaszszal egyidejűleg elküldött magánlevelben.

Egyszeremind útleveleket kért tőlük, hogy követeit küldhesse Londonba és Hágába megköszönni a két udvar jóindulatát. De Stepney és Bruyninx lebeszélétk Rákóczit e szándékáról, mert tudták, hogy udvaraik nem fogadhatnák a magyar követeket a császári udvar beleegyezése nélkül.

Mindamellett Rákóczi igen meg volt elégedve Stepneyvel és nagyon sajnálta volna, ha visszahívják és helyette Paget lordot küldik Bécsbe, mint akkor híre járt. Figyelmeztette is Stepneyt e kijelölés helytelenségére, tekintettel Paget nagy népszerűtlenségére. Thököly volt hívei közt, kik neki tulajdonították a kurucz király száműzetését.

A valótlán hír nagyon megfelelt az udvar óhajainak, mely nem bánta volna a cserét, mivel tudta, hogy Stepney a kezességet is szeretné már ajánlani a császárnak, ha nem félne a visszautasítástól. Wratislaw gróf ugyanis kijelentette, hogy a kezesség elfogadása oly gyalázat, melyet uralkodó semmikép sem tűrhet el.²⁾

I. Leopold halála után Stepney és Bruyninx azt hitték, hogy simább lesz az alkudozás útja, mert Selmecezen Rákóczi és Bercsényi nagy tisztelettel szóltak Józsefről. De ebben alaposan csalódtak, mert nemsokára megtudták Bécsben, hogy a magyarok nem ismerik el József örökösödési jogát, másrészt meg az udvar próbálgatta, vajjon lehetséges volna-e a nádor közbenjárásával pótolni az idegen hatalmakét. De ezek a felhők hamar eloszlottak és kitűnt, hogy József király mégis csak elfogadta szövetségesei közbenjárását. Rákóczi pedig

¹⁾ Histoire des Rév. de Hongrie II. 325. l. — A levélnek itt nincs kelte, Stepney jelentéséből tudjuk, hogy április végén kelt. (*Simonyi* II. 91—93 ll.)

²⁾ *Simonyi*, II. 69, 98—102. ll. — Szirmay a királyhoz. (Höfler közl. Archiv. für oest. Geschichte, 43. köt. 226. l.) — *Noorden*: Europäische Geschichte im achtzehnten Jahrhundert. 1874. Abth. I. Bd. II. 140. l.

levelet írt a királynak és hűséget fogadott neki az esetre, ha orvosolja az ország sérelmeit.¹⁾

Végre július 3-án Rákóczi nemcsak a maga, hanem a fegyverre kelt magyar rendek nevében is elfogadta a két tengeri hatalom közbenjárását, támaszkodva a megyéknek már a tavasszal kikért véleményére.²⁾

Bár nem igen bízott Rákóczi az alkudozás sikerében s bár még mindig sürgette, hogy ha a kezességre kerül a sor, a svéd és porosz királyok is csatlakozzanak a két hatalomhoz, el kellett mégis ismernie, hogy ezeknek közreműködése már eddig is nagyban emelte tekintélyét. Mert — mint mostoha atyjának írta — »operatiójok által dolgomat annyira vittem, hogy velem a bécsi udvar más keresztvény király s fejedelmekhez hasonló chartellát inéált a rabok szabadulásában.«³⁾ Méltán köszönte tehát meg Rákóczi július 3-án Anna királynéhoz írott levelében a magyar nemzet nevében is a felajánlott közbenjárást, egyszersmind kérve további támogatását követeléseinek kivívására. Az angol kormány elismerte Rákóczi minden követelésének igazságát, csak épen a királyválasztás s a német katonaság kivitelének kérdésében tért el a magyar felfogástól. Noha Sunderland lord, kit Anna királyné mint rendkívüli követet, 1705 júniusában Bécsbe küldött az alkudozás sürgetésére, még a katonaság kivitelének kérdésében is Rákóczi mellett nyilatkozott.⁴⁾

E rendkívüli követség kiküldése kellemetlenül érintette az udvart, kivált, hogy Sunderlandra esett a választás, a kinek nézeteiről kalandos hírek keringtek. A tory cabinet ugyanis kénytelen volt ekkor a whigekhez közeledni, s hogy kedvökben járjon, a bécsi küldetést Sunderlandra bizta, kit maguk a whigek is heves és végtelen nézetekre hajló pártembernek tartottak. Wratislaw attól félt, hogy Sunderland egyesülve Stepneyvel, bizonyos formában a magyar köztársaság megalapítására fog törekedni.⁵⁾

¹⁾ Alaposan tárgyalja e dolgokat *Thaly*: Bercsényi család története III. 364—366. ll. — *Simonyi Ernő* II. 74. 144—152. ll. Jeszenszky jelentése megjelent az *Archiv für oest. Geschichte*, 43. köt. 234. l.

²⁾ Menzlik közli a *Tört. Társ.* 1897. 418. l. Rákóczi ápr. 24-ikén kelt levelét a megyékhez, Rákóczi formális elismerését l. *Histoire des Rév. de Hongrie* III. 35. l.

³⁾ *Thaly*: *Archivum Rakocianum* I. oszt. I. 375. l.

⁴⁾ *Simonyi Ernő* II. 174. *Acsády* id. m. 613. és *Feldzüge*, S. I. Bd. VII. 30—31. ll.

⁵⁾ *Stanhope*: *The Reign of Queen Anne* I. 195 és 229. l. továbbá *Coxe* id. m. I. 472—475. ll. Különben Sunderland küldetése is megczáfolja Stanhopenak azt a nézetét, hogy a nagyszombati csata után a magyar fölkelés majdnem elvesztette európai jelentőségét.

Sunderland még nem érkezett Bécsbe, mikor Stepney és Hamel-Bruyninx József király nevében arról értesítették Széchenyi biztosait, hogy ő felsége elhiszi a fölkelők békés szándékait, ha előzetesen kijelentik, hogy nem bolygatják az örökösödés jogát, hogy nem kívánják András király záradékának helyreállítását s hogy a kezesség kérdését nem első helyre teszik, hanem a béketárgyalásra hagyják.¹⁾ E három pont a közbenjárók sürgetésére augusztus havában már kettőre olvadt. Ekkor ugyanis az udvar lemondott a kezességre vonatkozó követelésről és csak a többi két pontra nézve kívánta az előzetes nyilatkozatot.

De a közbenjárók kijelentették, hogy tiszta idővesztetés volna a fölkelőktől ily nyilatkozatot követelni. Sinzendorf erre augusztus 28-án értesítette az angol és hollandi követeket, hogy József kijelölte a békeértekezlet helyét, biztosait is ki fogja nevezni, de még mindig ragaszkodik a két pontra terjedő előzetes nyilatkozathoz, bár erre nézve is hajlandó volna meghallgatni a közbenjárók indítványát.

Stepney és Bruyninx, a kiket most már Sunderland és Rechtern a két rendkívüli követ is támogattak, formulát állapítottak meg, melylyel szerintők az udvar és a magyarok is beérhették volna. De Sinzendorf ellensége volt a formuláknak, és az örökösödés jogának határozott elismerését követelte. Azonban a békealkut sem volt szabad elutasítania. Arra kérte tehát a közbenjárókat, hogy utazzanak a szécsényi gyűlésre s ott vegyék rá a magyarokat az örökösödés elismerésére. A követek elfogadták az ajánlatot, hanem engedelmet kértek arra, hogy a gyűlésen megigérjék a magyaroknak törvényeik és szabadságaik helyreállítását s mintegy az ígért viszonzásául kérjék az örökösödés előzetes elismerését.²⁾ Sinzendorf megnyugodott ebben, a követek be is jelentették szándékukat a fejedelemnek, ki örömmel várta őket, de az utazás mégis elmaradt, mikor a közbenjárók belátták, hogy nem érnek vele célra. Mert nem csupán az előzetes nyilatkozaton mult az alku megindítása. Rákóczi általános fegyverszünetet kívánt az alku idejére, Sinzendorf azonban ellenezte azt, mivel nem akarta késleltetni Nagyvárad felmentését s kívánta a császáriak előnyomulását Erdély felé. Az általános fegyverszünet helyett rövid fegyvernyugvást ajánlott s az északnyugati terület semlegessé tételét kívánta oly formán, hogy a magyarok

¹⁾ Hüfler közl. Archiv f. oest. Geschichte, Bd. 43. 246. l.

²⁾ József levele 1705 aug. 21. (Feldzüge, S. I. Bd. VII. 535. l.) — *Simonyi Ernő* II. 429—437. 506—507. II. Hist. des Rév. III. 13, 17. II.

strategiai helyzete károsodjék. A fölkelők követei azt mondták, hogy a ki nem akarja az általános fegyverszünetet, az a békét sem óhajtja. Az udvar a fegyverszünet kérdésében nem engedett, hanem szeptember 25-én Sinzendorf kijelentette, hogy a császár nem kívánja a követek utazását, sőt hajlandó megindítani a tárgyalásokat biztosok útján — az általános fegyverszünetre nézve. Ily módon időt akartak nyerni Bécsben az erdélyi hadjárat sikere érdekében, s egyszersmind békehajlamot is mutattak a szövetségesek kedvéért, a kik erősen sürgették a tárgyalást. Godolphin azt mondta Gallassnak szeptember első felében, hogy a császár egyelőre át engedhetné Magyarországot a felkelőknek, mert különben Olaszországban rosszra fordul a szövetségesek állapota.¹⁾

A szécsényi gyűlés felhatalmazta Rákóczi, mint vezérlő fejedelmet, a mediatio útján az ausztriai házzal való tárgyalásra s noha az előzetes nyilatkozatok követelése nem sok jóval biztatta a vezérlő fejedelmet, Rákóczi mégis kijelölte biztosait az udvartól kívánt fegyverszüneti értekezletre, úgy gondolván, hogy az értekezleten világosságot szerezhethet az ellenfél szándékairól.

Midőn a közbenjárók megtudták, hogy Rákóczi elküldötte az útlevelet Wratislaw császári követ számára, reményeik újra ébredtek. Sunderland, ki október 17-ikén még örült annak, hogy kormánya visszahívása megszabadította az eredménytelennek látszó küldetéstől, három nap mulva már nem vágyódott haza, hanem meg akarta várni az október 27-én kezdődő tárgyalásokat. A közbenjárók most arra kérték a minisztereket, hogy előre közöljék velők a feltételeket, viselkedjenek mérséklettel s utasításukban ne csak a fegyverszünetre, hanem a békére is tekintsenek, mert ők nem szeretnének úgy járni mint Selmecezen.²⁾

Ez a kérelem vagy intés nem igen fogott. Már az október 22-én Salm herczegnél tartott conferentián meglepetés érte a közbenjárókat. A herczeg ugyanis a császári biztosok szabadabb mozgása érdekében szükségesnek tartotta, hogy azok Pozsonyban maradjanak, a magyar biztosok Bazinban, a közbenjárók pedig Szentgyörgyön lakjanak.

A közbenjárók elhatározták, hogy elmennek Nagyszombatba, a tárgyalásnak már előbb kitűzött helyére, de ott

¹⁾ Feldzüge, II. 538. l. — *Miller*: Epistolae II. 192. l. — *Simonyi* II. 215, 439—443. II. — *Klopp*: Fall des Hauses Stuart, Bd. XI. 386. l.

²⁾ *Simonyi* II. 222—224, 446. II. — *Miller*: Epistolae II. 200—208. II. — *Thaly*: Rákóczi Tár, I. 441. l.

a császáriak indítványát úgy adják majd elő, mint a magok gondolatát, mert különben fennakadnak a magyarok a helyváltoztatáson.¹⁾

A közbenjárók úgy is tettek, október 28-án Nagyszombatba érve átadták a magyaroknak Salmnak már módosított ajánlatát. Bercsényi hivatkozott arra, hogy maga az udvar ajánlotta Nagyszombatot s kereken visszautasította a közbenjárók indítványát.

Bercsényi jól látta, hogy az udvar mind ezzel időt akar nyerni, mert az erdélyi hadi vállalat fordulata szerint kívánja vezetni a tárgyalásokat.²⁾

De Bercsényi is várt az időtől s arra is vigyázott, hogy ne a magyarokon muljék az alku. A közbenjárók segítségével a felek arra a megállapodásra jutottak, hogy a magyar biztosok Nagyszombatban, a császáriak Pozsonyban maradjanak, a közbenjárók pedig ide-oda utazzanak. De november 3-án előállott a nagyobb akadály. A császáriak megmutatták a közbenjáróknak a fegyverszüneti feltételeket, melyek olyanok voltak, hogy a közbenjárók egyelőre nem merték átadni a magyaroknak. Kérték az udvart, ne kívánja az észak-nyugati területen a magyarok visszavonulását a Garam vízéig, de a császáriak azt kívánták, hogy a közbenjárók változatlanul közöljék a feltételeket a magyar biztosokkal. Szerencsére Marlborough november 12-én Bécsbe érkezett s latba vetette befolyását a közbenjárók felfogása mellett. Az udvar november 14-én már a Nyitra vizét s esetleg a Vág vonalát jelölte ki határul. Az így módosított feltételeket adták át a közbenjárók november 16-án a magyaroknak, kérvén tőlük a válaszszal együtt békefeltételeiket is.³⁾

De ekkor már megváltozott a helyzet. Rákóczinak többé nem volt szüksége a fegyverszünetre, midőn a császári hadsereg Erdélybe jutott. Most meg az udvar szeretett volna pihenőt szerezni erdélyi hadának a fegyverszünet ürügye alatt. Bercsényi tehát ekkor tisztességes okot keresett az alkudozás

¹⁾ *Simonyi* II. 448—451. II.

²⁾ U. o. 454—9. *Hist. des Rév.* III. 21. 1. — *Thaly*: *Archivum Rákóczianum*, I. oszt. VII. k. 217. 1.

³⁾ *Simonyi* II. 464—466. I. *Hist. des Rév.* III. 23. 1. *Arneht*: *Starhenberg* 394. I. Noorden szerint (*Europ. Gesch. im achtz. Jarh.* Bd. II. 234. 1.) Marlborough bécsi útjában meggyőződött arról, hogy a császárnak igaza van. Noorden Hofmann jelentésére hivatkozik, mely valószínűen Marlborough egy elejtett nyilatkozatán alapszik. Pedig bizonyos, hogy a herczeg Bécsben a fegyverszünet feltételeit cnyhítette s később is mindig együtt érzett Stepneyvel a magyar kérdésben.

elhúzására. Jó alkalmat talált erre az angol királyné megbízó levelében.¹⁾

Anna királyné alattvalóknak nevezte juniusi levelében a magyarokat, s a császár kegyelméről és irgalmáról beszélt. Bercsényi erre megjegyezte, hogy a magyarok csak oly királynak alattvalói, a ki törvényeik szerint uralkodik. Hiába várták a közbenjárók a november 16-án kért magyar föltételeket, a magyar bizottság december 2-ikán azt felelte nekik, hogy az okiratok készítése alkalmával nehézségek merültek fel. Az egyik az, hogy a királyi okirat nem a kellő formában fogadta el a hatalmak közbenjárását, a másik pedig az, hogy Anna királyné a Stepneynek és Sunderlandnak adott megbízó levelében úgy beszél, mintha tévelygő bűnösök megtérítéséről volna szó.²⁾

Stepney a kedvét vesztett Sunderland már november 23-án haza utazott — segített a bajon. Elküldötte a magyar biztosoknak azt a második meghatalmazást, melyet 1704 tavaszán kapott az első helyett, melyet Bruyninx nem mert megmutatni Semptén. Erre könnyű volt válaszolni. A magyar bizottság azt mondta, hogy a királyné újabb levele megsemmisítette a régiebbnek érvényét. Stepney tehát írásbeli ígéretet szerkesztett, melyben új meghatalmazás kérésére kötelezte magát. Ez ígéretet, József királynak a közbenjárásra vonatkozó javított nyilatkozatával együtt, Bruyninx és Rechtern december 10-én küldötték el a magyar biztosoknak.³⁾

A magyar küldöttségnek voltak ugyan észrevételei a király levelére nézve, de másnap mégis kijelentette, hogy nem akarja magára venni a késletetés vádját, s azért kéri a közbenjárókat, hogy nyilatkozzanak arról, mi módon volnának elkerülhetőek azok a nehézségek, melyek még mindig akadályozzák az igazi tárgyalások megindítását. Itt a magyar küldöttség az örökösödésre és András király záradékára célzott.

Erre a közbenjárók kis államcsinyt rendeztek. Sinzendorf ugyanis szeptember 2-iki levelében, mikor a közbenjárókat Szécsénybe akarta küldeni, arra a kijelentésre hatalmazta fel őket, hogy József király az örökösödés elvét nem úgy érti, mintha törvénytelenül akarna uralkodni. A közbenjárók most a magyarokhoz intézett december 14-iki válaszukban e levélre támaszkodva írták, hogy az udvar már elejtette az előzetes nyilatkozatok követelését s ő felsége az angol és hollandi

¹⁾ Hist. des Rév. III. 2—3. V. 286. II.

²⁾ *Simonyi E.* II. 467—474. Hist. des Rév. de Hongrie, III. 51. 69. II.

³⁾ *Simonyi,* II. 474—480. II. Hist. des Rév. de Hongrie, III. 75—87. II.

követek előtt kijelentette, hogy az örökösödés nem kapcsolatos a törvénytelenséggel. Így tehát a három vitás pont, vagyis az örökösödés, András király záradéka és a kezesség kérdése az igazi tárgyalások körébe tartozik. E szerint a magyarok felelhetnének a november 16-iki pontokra és felhatalmazást szerezhetnének előljáróiktól a békefeltételek átadására.¹⁾

Az udvar haragudott ez irat miatt, mely a magyart sértett félnek nevezte s a három pontot nagyon is elnéző részletességgel emelte ki. De most kellett az udvarnak a fegyverszünet, Bercsényi szavai szerint csak azért, hogy »kihúzhassa Erdélyből hadát békével.« Túrte tehát, a mit meg nem változtathatott.²⁾

Ellenben a magyar küldöttségnek nem volt elég a közbenjárók december 14-iki irata. Neki határozott és félre nem érthető nyilatkozat kellett az örökösödés közjogi mibenvoltáról. Eléggé csodálkoztak a közbenjárók azon, hogy a magyarok most előzetes nyilatkozatokat kérnek, midőn az előtt megnyugodtak abban, hogy az udvar elállott a hasonló követeléstől. Mind hiában, meg kellett várniok, hogy a Nagyszombatból Rákóczihoz küldött Gerhard György minő választ hoz a béke vagy a fegyverszünet pontjai ügyében.³⁾

A míg Gerhard távol volt, a közbenjárók szerették volna bebizonyítani, hogy a magyaroktól kívánt nyilatkozat lényegében egyező a császárnak előbbi kijelentésével. De Bercsényi szerint e kijelentések nem nyugtatták meg a magyarokat arra nézve, hogy a király az örökösödés jogának révén nem fogja-e összezavarni Magyarországot örökös tartományaival.

A főhadvezér 1706 elején némi meglegéddéssel jelenti Rákóczinak, hogy sikerült már megértetnie a közbenjárókkal a magyar alkotmány önállóságát. Annyi bizonyos, hogy a közbenjárók ekkor szerettek volna az udvartól oly nyilatkozatot kicsikarni, mint a minőt Bercsényi követelt.⁴⁾ Láttuk, hogy a nélkül csak körben forgott az alkudozás, kivált mióta a január 7-én visszaérkezett Gerhard sem hozott egészen megnyugtató üzenetet. A Gerhardtól küldött válaszról a magyar küldöttség január 16-án értesítette a közbenjárókat. Ez értesítés szerint Rákóczi január 25-ére Miskolczra tanácsulést hívott össze a béketárgyalás előkészítése végett, addig is az előzetes nyilatkozatok sürgetése igen szükséges, a fegyverszünet a

¹⁾ *Simonyi* II. 480—483. II. *Hist. des Rév. de Hong.* III. 93—99. II.

²⁾ *Simonyi Ernő*, II. 287—291, 480. II. *Thaly*: Arch. Rak. I. oszt. IV. köt. 748. l.

³⁾ *Hist. des Rév. de Hongrie*, T. III. 107, 121. II.

⁴⁾ *Simonyi* II. 325, 486, 487. II. H. d. R. III. 133. és *Thaly*: Arch. Rak. I. oszt. V. k. 4. l.

status quo alapján kell s a magyarok a porosz, svéd s lengyel közbenjárást és kezességet is óhajtják. Rákóczi ugyanis nem igen sokat várt a tengeri hatalmak támogatásától az általános béke idején, ellenben igen megbízott az északi hatalmak készségében és erejében.¹⁾

A közbenjárók azonban társaságuk e kibővítését nagyon czélszerűtlen dolognak tartották s most még inkább sürgették az udvart a fölkelőktől kért nyilatkozat kiadására. Végre január 20-án Stepney megkapta József király nyilatkozatát.

Annyira kifejlődött már a közbenjárók érzése a magyar alkotmányos felfogás iránt, hogy rögtön s egymástól függetlenül észrevették a január 20-iki nyilatkozatnak sértő kifejezéseit s vétségeit a magyar közjog ellen. Szerintök alkalmatlanabb s helytelenebb iratot szándékosan sem szerkeszthetett volna az udvar. A császár kegyelemről és irgalomról beszél, mintha már földre tiporta volna ellenfelét. Továbbá azt a valótlanságot hangoztatja, hogy az uralkodó család örökösödési joga régi s csak formuláztatott a pozsonyi országgyűlésen. Természetes, hogy az udvar nem akarta megváltoztatni a január 20-iki nyilatkozatot, de megengedte, hogy a közbenjárók az abból készített kivonatot küldjék Miskolczra, hanem ez engedményt ahoz a feltételhez kötötte, hogy megőrzik a nyilatkozatot a közbenjárás okiratai közt. Meg is őrizték, és február elsején a magok nevében szerkesztett kivonatot küldötték Miskolczra, a mely szerint ő felsége szavaiból eléggé világosan kitűnik, hogy különbséget tesz az örökösödés és az abszolút uralom közt.²⁾

A közbenjárók azt hitték, hogy ezzel eloszlattak minden alkotmányos aggodalmat, de csalódtak. A miskolczi tanácsülés átírata még mindig követelte a minden kétségen diadalmaszkodó királyi nyilatkozatot. Ekkor már a hidegvérű Rechter is azzal fenyegetőzött, hogy Sunderland példáját követve haza fog utazni. Bercsényi február 18-án Nagyszombatba érkezve úgy látta, hogy elpattan a hír, ha tovább feszíti. Rákóczinak politikai, de hadi okokból is szüksége volt a hosszas fegyverszünetre. 1706 február 21-én írja Bercsényi Rákóczinak: »Közelítenünk jobb az tracta reménységét . . . ha tracta nem lesz, zsibongok szívemben.«³⁾ Február 24-ikén

¹⁾ Hist. des Rév. III. 159. l. *Thaly*: Arch. R. I. oszt. I. k. 448. l.

²⁾ *Simonyi* II. 357—386, 490—492. l. Histoire des Rév. de Hongrie III. 72. Itt van az a nyilatkozat, melyet Miskolczra küldöttek. Katona Hist. Crit. Ord. XXXVII. 128. lapon azt a nyilatkozatot közli, melyet a közbenjárók nem akartak átadni.

³⁾ Hist. des Rév. III. 173. l. — *Simonyi* II. 494. l. — *Thaly*: Arch. Rákócz. I. oszt. V. k. 18. l.

Bercsényi megizente a közbenjáróknak, hogy a magyar küldöttség hajlandó a béketárgyalásokba bocsátkozni, de fentartja nézeteit az eddigi vitáról, noha megengedi, hogy a vita tisztázása a tárgyalásokra maradjon.

Márczius 13-án már átadhatták a közbenjárók az udvar új fegyverszüneti feltételeit a magyar küldöttségnek. Stepney előre látta, hogy e feltételek el nem fogadhatók; jól tudta, hogy a magyarok nem engedhetik át az egész dunántúli földet. A közbenjárók kérésére az udvar engedett, mert az ő hadseregének is szüksége volt a nyugalomra. Ugyancsak a közbenjárók munkájának volt köszönhető az április közepén kezdődő fegyvernyugvás az örökös tartományok határain.

E fegyvernyugvás alatt kívánták a közbenjárók a magyaroktól Trencsén és Lipótvár élelmezésének megengedését és Bercsényi a »remélhető sok jó miatt« nem akarta a kérelmet elutasítani. Ez élelmezés miatt sok baja volt a közbenjáróknak. Mert a császáriak nem értették, hogy miért kellett az élelmet a Vág vizén szállítani, mint a felkelők kívánták, a kik e szállítás módjának köszönhették a Duna hídját. A közbenjárók fáradozása elsímította a sok nehézséget, míg végre május 8-án Wratislaw is helyeselte a Stepney és Rákóczi közt Nyitrán megállapított pontokat.¹⁾

Rákóczi nem szerette, hogy a császár a fegyverszünetet csak június végéig, vagyis a felmondási idővel július 12-ig kötötte meg. Szerinte ez a rövid határidő annak a jele volt, hogy a császár nem igen kívánja a békét. Nem nagy reményekkel fogott tehát a fejedelem a béketárgyaláshoz, de legalább meg akarta mutatni az egész világ s különösen a közbenjárók előtt, hogy az ország igazait védi. Tartozott ezzel hírnevének s az angol és hollandi követeknek is, a kiknek köszönhette azt a jelentékeny eredményt, hogy a császár a magyar királyság szövetkezett rendjeivel szerződést kötött két európai hatalom ünnepies közbenjárására.²⁾

Érezte már ekkor Rákóczi, hogy az udvar semmiképp sem engedi meg az erdélyi fejedelemségnek felébresztését akár a magyar király fenhatósága alatt is. Pedig a régi Magyar-

¹⁾ *Simonyi* II. 495—6, 594—597, 613, 627. III. 3, 8. II. — *Thaly*: Arch. Rak. I. oszt. V. 99. I. és I. 538. I. — *Noorden* (II. 504. I.) a fegyverszünetről azt mondja, hogy rendkívül kedvezőtlen volt, de a császár elfogadta a mediatio kedvéért. Ez nem áll. Arneht s a Feldzüge (VIII. 428.) szerzője egyaránt kiemelik, hogy a fegyverszünet hasznára vált a császári hadseregnek.

²⁾ PIEDLER közlem. Archiv für oest. Geschichte, Bd. 44. 411, 414. Histoire des Rév. de Hongrie V. 295. I.

ország e töredékének helyreállítása nélkül Rákóczi nem békülhetett. Ha csak személyén múlik, hátrált volna, de az elvet nem adhatta fel, mert meg volt győződve arról, hogy az erdélyi fejedelemség nélkül a magyar alkotmánynak nincs jövője.¹⁾

Az udvar is ismerte Rákóczi e vágyát, nem feltűnő tehát, hogy egyik fél sem sietett felhasználni a fegyverszünet idejét a béketárgyalásra. Stepney s az udvar is azt hitték, hogy Rákóczit a francziák biztatása erősíti reményeiben. Az angol követ tehát Érsekujvárra utazott június elején Rákóczihoz, hogy értesítse a francziák újabb vereségéről és lebeszélje az erdélyi fejedelemség gondolatáról. Stepney ajánlotta a fejedelemnek az udvartól kínált gazdag külföldi kárpoztlás elfogadását. De Rákóczi azt felelte, hogy ide köti hivatása, melynek élnie kell.²⁾

Június 13-án megkezdődött a békeértekezlet; a magyar kívánságok, melyeket a közbenjárók 15-ikén adtak át a Pozsonyban székelő császári biztosoknak, igen messze estek mind attól, a mi akkor elérhetőnek látszott. Ezt Stepney is jól tudta, s nagyon szerette volna, ha a kívánságok némely pontja elmarad. Mindamellett úgy hitte, hogy a császár hatalmának kára nélkül teljesíthetné a kezességre vonatkozó pontot, sőt az erdélyi fejedelemséget is visszaállíthatná, hanem ez utóbbi indítványnyal Stepney nem mert nyíltan föllépni az udvar előtt.

Június 18-án veszély fenyegette a béke művét. E napon Pekri Lőrincz, Teleki Mihály és Kemény Simon, mint az erdélyi béke megkötésére küldött követek megírták a közbenjáróknak, hogy ők is megjelentek Nagyszombatban, a magyar küldöttség székhelyén, s ez előzetes értesítéssel mintegy küszöbére léptek a tárgyalásnak. A közbenjárók arról értesítették az erdélyieket, hogy az udvar nem fogadhatja el ajánlataikat, ha mint a fejedelem követei lépnek fel, hanem csak úgy hallgatja meg őket, ha minden megbízó levél nélkül, mint erdélyi magánemberek beszélnek. Mivel azonban a közbenjárók úgy látták, hogy ebből az ügyből nagy bonyodalom keletkezik, arra kérték az udvart, hogy hosszabbítsa meg a fegyverszünetet. A magyarok mennél messzebb terjedő meghosszabbítást óhajtottak, de az udvar csak július 24-ikére tűzte ki az új határidőt.³⁾

Június 29-én a közbenjárók át akarták adni a császári

¹⁾ Rákóczi nyilatkozatai ez időtájt kelt leveleiben. *Thaly*: Arch. Rak. I. oszt. I. k. 543, 444, 450, 462, 463. ll.

²⁾ *Simonyi Ernő*, III. 63, 73. ll.

³⁾ *Simonyi*, III. 90—94. ll.

választ a magyar küldöttségnek, de az nem vette át az iratot. Bercsényi kijelentette, hogy a magyarok nem szakadhatnak el az erdélyiek szövetségétől s csak akkor fogadnak el izenetet a császáriaktól, ha szövetségeseiket is meghallgatják. Erre a közbenjárók abban állapodtak meg a magyarokkal, hogy az erdélyi követek a »Statuum Confoederatorum Transilvaniae Deputati« czímet veszik fel és a fejedelemeire nem hivatkoznak.¹⁾

A közbenjárók július elsején tudósították ez egyezségről a császári biztosokat, de a nagy sietségben s örömben így írták a czímet: »Transilvaniae Confoederationis Deputati.« Ezt a czímet az udvar is elfogadta, de midőn július 2-án a közbenjárók kiigazították a tévedést, melynek szándéktalanságában a császáriak nem igen hittek, Wratilaw megizente nekik, hogy nagy a különbség a két cím közt. A *Statuum* szó azt jelentené, hogy az erdélyi rendek küldötték a három urat, pedig az udvar csak mint az erdélyi elégületlenek megbízottairól vehet róluk tudomást.²⁾

A közbenjárók nem bírták megérteni e különbség fontosságát s elég nagy vívmánynak tekintették azt, hogy az erdélyiek elállanak a fejedelemeire való hivatkozástól.

Rákóczi és Bercsényi jól látták, hogy az udvar e kérdéssel kívánja megszakítani a tárgyalásokat. Ily módon akarta az udvar Rákóczi nagyravágyását tüntetni fel a bontás okának. E szándék megelőzése végett a magyar küldöttség július 6-án kijelentette, hogy átveszi a császári választ, ha a közbenjárók kinyilatkoztatják, hogy ezzel nem esik sérelem a magyarok és erdélyiek szövetségének kapcsolatán s hogy addig nem kénytelen a küldöttség felelni a császári pontokra, a míg az erdélyi küldöttség nem vétetett fel az alkudozó felek közé.

Az udvar megengedte a közbenjáróknak, hogy a magok nevében ily értelemben nyilatkozzanak. És így a magyar küldöttség e nyilatkozattal együtt átvette a császári választ július 12-én. De még hátra volt a kérdés, hogy mikép vehető fel az erdélyi küldöttség az alkudozó felek közé?

Stepney és Bruyninx Nagyszombatból Bécsbe utaztak, hogy elfogadtassák az udvarral a *Statuum* szót. De minden képzelhető szóbeli és írásbeli felterjesztéseiknek csak az lett az eredménye, hogy az udvar július 12-én megengedte az erdélyi pontok átvételét azzal a föltétellel, hogy a követek a »Transilvani cum Hungaris colligati« czímét veszik fel. A fegyverszünetet azonban nem hosszabbította meg.

¹⁾ U. o. 98—111. l. és *Thaly*: Arch. Rak. I. oszt. V. k. 140. l.

²⁾ *Simonyi* III. 113—115. ll.

Már pedig ebbe a meghosszabbításba vetették a közbenjárók minden reményöket, és az utolsó perczben minden erejüket megfeszítették annak elérése végett. A császáriak azonban kijelentették, hogy csak akkor lehetne szó erről, ha a magyarok lemondanak az erdélyi önállóság követeléséről. Mert az udvar ez országot előbbi állapotába kívánja visszahelyezni. Ennél jobb választ az udvar nem akart adni, noha a közbenjárók megígérték, hogy Rákóczi július 24-ére átadja megjegyzéseit a július 12-ikén átvett pontokra.¹⁾

Ez volt a vége a közbenjáró hatalmak hosszas fáradozásának. Stepney a legerősebb megbotránkozás hangján beszélt az udvar makacsságáról. Rosszúl esett neki a tudat, hogy éveken át eredménytelenül fáradozott s még jobban fájt lelkének az a gondolat, hogy az udvar el akarja tiporni a magyar szabadságot s vele együtt a magyar protestánsokat. Az udvarnál, úgymond, Hobbes elve uralkodik, mely szerint minden jog a hatalmon alapszik. Még saját kormányát is hibáztatta az angol követ, mert nem támogatta felszólalásaival a közbenjárók munkáját.

Sőt, a közbenjárók augusztus elseji fogadtatása alkalmával Stepney a közbenjárók nevében a császár előtt kijelentette, hogy a magyarok akarták a békét s ép akkor kellett félbeszakadni a tárgyalásoknak, mikor a siker igen valószínű volt.²⁾ Ez a beszéd a nyilvánosság elé került, és nálunk, Svájcban s Angliában sokan olvasták és helyeselték. A nagyszombati alku felbontása, különösen Londonban keltett nagy megütközést. Rákóczinak Anna királynéhoz írt levele, melyben a fejedelem sajnálatát fejezte ki azon, hogy a királyné s az ő jó akarata kárba veszett, másolatokban nagyon el volt terjedve. Godolphin, Gallas grófot, a londoni császári követet a királyné tanácsosainak gyűlésébe hívta s ott szemére hányta az udvar türelmetlenségét, mely megakadályozta a magyar fegyverszünet meghosszabbítását. Gallas azzal védekezett, hogy a császár nem mondhatott le Erdélyről. Stepney találó megjegyzése szerint e szemrehányások már elkéstek 1706 augusztusában, nagyobb hatásuk lett volna a selmeczi értekezlet alatt és után.³⁾

¹⁾ *Thaly*: Arch. Rak. I. oszt. V. k. 149, 150. II. Hist. des Rév. de Hongrie, IV. 53—67. II. — *Simonyi* III. 113—170. II.

²⁾ *Simonyi Ernő* III. 172—181, 265. II. A nagyszombati tárgyalások történetét igen alaposan és minden részletre kiterjedő figyelemmel *Thaly* Kálmán beszéli el. (Bercsényi család története III. k. 451—802. II.) Stepney beszédének egykorú magyar fordítását is közli *Thaly* u. o. 790. I.

³⁾ *Klopp*: Fall des Hauses Stuart. Bd. XII. 183. és *Simonyi Ernő* III. 225. I.

Különben Stepney bécsi követségének napjai meg voltak számlálva. Már 1705 novemberében megígérte Marlborough Wratislawnak, hogy Stepneyt áthelyezteti Bécsből valahová; nem akarta rögtön teljesíteni az ígéretet, hogy meg ne sértsé a követet, de 1706 szeptemberben távoznia kellett Stepneynek Bécsből, honnan levélben bucsuzott Rákóczitól, rendelkezésére bocsátva további szolgálatait.¹⁾

Nagyon igazza volt Rákóczinak, midőn Marlboroughnak 1706 július végén azt írta, hogy az ő diadalai elnyomják Magyarországot. Az angolok sajnálták is dicső fegyvertényeiknek ezt a hatását. Anna királyné októberben válaszolva Rákóczi levelére megígérte, hogy Stepney utódja ki fogja fejezni a királyné jóindulatát a magyar nemzet és Rákóczi iránt s azon lesz, hogy újra megindítsa a tárgyalásokat.²⁾

Könnyű volt ezt mondani, de az udvar nem akarta ismételni az alkudozást. Bruyninx, a ki az angol követ megérkezéig a közbenjáró hatalmak nevében új életre próbálta kelteni a nagyszombati tárgyalásokat, Okolicsányi Pált küldötte Rákóczihoz és Bercsényihez. Azt kapta válaszul, hogy Rákóczi három sarkalatos pontnak követelésétől el nem állhat. Az egyik a hatalmak kezessége, a másik Erdély függetlensége, s a harmadik az idegen katonaság kivitele. E pontok előzetes biztosítékai volnának oly tárgyalásnak, mely bizonyára békekötésen végződne. Bruyninx Németalföld és Anglia nevében tudatta a miniszterekkel az előzetes biztosítékokat. 1706 december 28-án a titkos tanács visszautasította Rákóczi pontjait s Salm herczeg e visszautasítás ridegségét még fokozni akarta, midőn felszólította a hollandi követet, hogy ne válaszoljon Rákóczi levelére. Bruyninx azonban 1707 január 2-ikán az udvar tagadó válaszát udvarias levélben tudatta Rákóczival, nem akarván útját vágni a békés törekvéseknek.

Rákóczi azonban az udvarias fordulatok alatt is érezte a visszautasítást. Bruyninx levele következtében került a rozsnyói országtanács január 15-iki ülésének napirendjére az a kérdés, vajjon tanácsos-e »elkövetni az ausztriai dominium abrenunciációját?«³⁾

¹⁾ *Coxe*: Marlborough 498 l. *Simonyi Ernő*, III. 246. Stepneyről, a magyarok e nemes lelkű barátjáról, lelkes szavakban emlékszik meg Thaly id. munkájában. L. még Láczy Gyula értekezését Széchenyiről. *Századok*, 1882. és Acsády id. m.

²⁾ *Simonyi Ernő* III. 166, 253. ll.

³⁾ *Thaly Kálmán*: Az ónodi országgyűlés történetéhez. (*Századok*, 1896.)

Rákóczi már 1706 végén érezte, hogy a magyarországi háborút nehezen fogja az udvarral kötött béke által befejezni. Midőn meghallotta, hogy a francia udvar békeajánlatokkal fordult az angol udvarhoz, arra kérte az angol királynét, hogy az esetre, ha a magyar háború az európai béketárgyalásokig húzódnék, foglalja be majd a magyar követeléseket is az egyetemes békébe. Anna királyné 1707 elején nagy jóindulattal válaszolt e kérésre. Figyelmeztette a fejedelmet, hogy ne húzza a háborút oly sokáig, hanem használja fel a legelső alkalmat s kössön mennél hamarabb békét. Akkor azután könnyebb lesz a királynénak gondoskodnia Rákócziról az európai béke tárgyalásakor.¹⁾

Azonban Rákóczi nem az angol királyné tanácsa után indult. Junius 22-én Bécsbe küldötte az ónodi határozatokat az angol és hollandi követekhez. De még ekkor is kifejezte azt a meggyőződését, hogy a követek a béketárgyalás eddigi formájának folytatásától nem fognak eltérni. Rechterm és Bruyninx azonban sajnálattal jegyezték meg válaszukban, hogy az ónodi határozatok nem alkalmasak a béke ügyének előmozdítására.²⁾

Pedig junius 30-án Hollandia elhatározta, hogy a császártól erélyes hangon követeli a magyar békét. Az angol kormány már-már hozzájárult a határozathoz, midőn július 25-én Marlborough figyelmeztette a londoni cabinetet, hogy az ónodi határozat miatt lehetetlen a császárt a békére kényszeríteni.³⁾

Mindamellett Medows, Stepney utódja, még a tavasszal kelt utasítása alapján 1707 júliusában kinyilatkoztatta Bécsben, hogy örömet utaznék Magyarországra, ha az udvar kívánná tőle e szolgálatot ő felsége magyar alattvalói érdekében.⁴⁾

Természetes, hogy az udvar nem kívánta Medowst fírasztani.

Pedig Rákóczi 1708 elején óhajtotta a tárgyalásokat, hanem oly formát keresett, mely nem őt tüntette volna fel az ajánlattevőnek. 1708 áprilisában a Bercsényinél tartózkodó Huissen, az orosz követség embere, Bercsényi tudtával levélben értesítette Medowst, hogy Rákóczi hajlandó a békére s meg-

¹⁾ Fiedler közl. Archiv für oest. Geschichte, Bd. 44. 444, 445. ll. — *Simonyi Ernő* III. 302. l. — *Szalay L.* Magy. tört. VI. 386. és *Thaly*: Arch. Rak. I. o. II. k. 65. l. Szalay szerint Sunderland 1706 végén találkozott Bercsényivel a Vág vidékén. (288. l.) Ez alighanem tévedés. Mert különben nyoma volna Sunderland utazásának Simonyi E. kiadványában.

²⁾ *Simonyi Ernő* III. 326, 339. ll.

³⁾ *Klopp*: Fall des Hauses Stuart, XII. 480. l.

⁴⁾ *Simonyi E.* III. 323. l.

hallgatni a közbenjárók ajánlatait. Majd Urbich, a bécsi orosz követ útján szerette volna Bercsényi »beléugratni a hollandiai s angliai mediatiót.«¹⁾

A trencsényi csata után Jablonski Dániel, a porosz királyi udvar papja, Klement János Mihályt, Rákóczi fiatal diplomatáját, azzal az izenettel küldé Magyarországra, hogy jó volna békülnie Rákóczinak a nagy háború befejezése előtt. Forduljon e végett a protestáns hatalmakhoz, kik aligha fogják megtagadni a közbenjárást. Rákóczi elfogadta a tanácsot s Klementet visszaküldötte Berlinbe az említett közbenjárás sürgetése végett. Utasításában abból a gondolatból indult ki, hogy az európai egyensúlynak szüksége volna a magyar, porosz és svéd államok szövetségére, melyhez Anglia és Hollandia is csatlakoznának. Egyelőre hajlandó volna a fejedelem a nevezett hatalmak közbenjárására kibékülni az udvarral az 1706-ban Bruyninx-el közölt feltételek alapján. Figyelmeztette Rákóczi a protestáns hatalmakat Magyarország helyzetére s különösen Anna királynétől elvárta, hogy nem kívánja elősegíteni fegyvereinek győzelmeivel Magyarország végromlását.

Klement 1709 elején Berlinbe érve, Jablonski segítségével megindította a diplomáciai hadjáratot. Raby lord, a berlini angol követ, melegen pártolta Rákóczi ügyét. Kijelentette, hogy a protestáns érdek kívánja Rákóczinak erdélyi fejedelemségét. Raby Marlborought is megnyerte Klement küldetésének czéljaira. Marlborough Hágába hívta Jablonskit és Klementet s egy-szersmind megkérdezte Wratislawtól, hogy mi az udvar óhaj-tása a Rákóczitól sürgetett közbenjárásra nézve. Marlborough-nak Angliába kellett utaznia, Jablonski és Klement tehát utána mentek. Midőn a porosz és magyar utasok Londonba érkeztek, Marlborough már megkapta Wratislaw elutasító válaszát, de azért szívesen fogadta a két követet, hogy ezzel is értésére adja az udvarnak Anglia kívánságát.

1709 április elsején Klement és Jablonski megjelentek az angol ministertanács ülésén. Már előbb benyújtották emlékiratukat, melyben a két tengeri hatalom közbenjárását és kezességét, a magyar önállóság helyreállítását, a vallásszabad-ságot s királyi fenhatóság mellett az erdélyi szabad fejedelm-választás helyreállítását jelölték ki a magyar béke alapjául. A ministeri tanács előtt Jablonski szónokolt. Többen feleltek, de a királyné nevében Godolphin beszélt. Ajánlotta Rákóczinak, hogy béküljön mennél hamarább, a királyné és Hollandia támogatni fogják, de az erdélyi pont nehézséget okoz.

¹⁾ *Thaly*: Archivum Rákóczianum I. oszt. V. 636, VI. 33. ll.

A választ Godolphin nem akarta írásban adni. Marlborough visszatérve Hágába, a hollandoknak is ajánlotta Rákóczi ügyét, a kinek két követe a hollandoktól is oly választ kapott, mint az angoloktól.¹⁾

Rákóczi nagy örömmel hallotta 1709 nyarán, hogy Klementet oly szépen fogadták Londonban. Ugy vette észre Klement szóbeli jelentéséből, hogy a tengeri hatalmak állandóan akarják támogatni, hanem az erdélyi akadálytól visszariadnak, mert tudták, hogy a császár Erdélyt át nem adhatja a török szomszédság miatt, de úgy hitték, hogy inkább kárpótolná Rákóczit néhány vármegyével.²⁾

Ez a jó akarat azonban nem nyugtatta meg Rákóczit. Godolphin válasza nagyon határozatlan volt. A fejedeleni szerette volna, ha a szövetségesek határozottabban nyilatkoznak a közbenjárás megújításának módjairól. E célból küldötte el Dobozit és Körtvélyesit a protestáns rendek nevében a magyarok jóakaróihoz 1709 nyarán, választ kérve, mely eloszlassa aggodalmait, mert különben — úgymond — kénytelen volna a segítséget ajánló törökre támaszkodni. A protestáns követek elindulása után Rákóczi a Londonból kapott tanács szerint meg akarta indítani a tárgyalást a bécsi udvarral, elhallgatván »az erdélyi dolgot, mivel ezen dolgot magok akarják proponálni az aleatusok«, vagyis a közbenjáró szövetségesek.³⁾ Augusztus 23-án levelet írt Rákóczi Bruyninxnek, s ebben másik levelet mellékelte Lamberg herczeghez, a ki a nagyszombati tárgyalások idején jóindulatot mutatott a magyarok iránt. Rákóczi most útlevelet kért Bécsbe küldendő követe számára, kitől új ajánlatokat kívánt izenni. Lamberg helyett Bruyninx felett a levélre szeptember 11-én, megmagyarázva Rákóczinak, hogy elkéssett az új ajánlatokkal s hogy Lamberg nem küldhet útlevelet. Rákóczi e levélre hivatkozva küldötte el újra Klementet 1709 októberében Berlinbe, megízenve a szövetségeseknek, hogy a császár nem akar békülni s hogy jó volna, ha a közbenjárók a czárral együtt igyekeznének kényszeríteni az udvart a magyar követelések teljesítésére.⁴⁾

¹⁾ *Szalay László*: Klement János Mihály. *Századok*. 1870. — *Fiedler*: Actenstücke. Fontes Rerum Austriacarum, Abth. II. Bd. XVII. 4, 5, 6, 17—43. *Simonji Ernő*, III. 406, 423, 435, 436. II. *Klopp* id. m. XIII. 332—334. *Pray*: Epistolae Procerum III. 517, 565. II.

²⁾ *Thaly*: Arch. Rak. I. o. II. k. 507, 508. II.

³⁾ *Fiedler*: Actenstücke id. h. 6, 65. I. — *Thaly*: Arch. Rak. I. o. II. k. 511. I.

⁴⁾ *Fiedler* közl. Archiv f. oest. Geschichte, Bd. 44. Hamel-Bruyninx szept. 11-iki levele és *Fiedler* Actenstücke id. h. 70. I.

Klement elindulása után Rákóczi válaszolt Bruyninxnek november 2-án, megízenve neki, hogy vegye figyelembe a csárnak készségét s hogy igyekezzék a Jablonskitól és Klementtől Londonba küldött pontok alapján teljesíteni közbenjárói tiszteét. »Csak már quouo modo ugrathatnánk bé az mediatiót még egyszer« — írja ekkortájt Bercsényi Rákóczinak. Nagyon rosszul esett tehát Rákóczinak az a tapasztalás, hogy Bruyninx nincs oly hangulatban, hogy a közbenjárás céljára fel volna használható. A hollandi követ, ki ekkor Medows távozása után újra egyedüli képviselője volt a közbenjáróknak, 1709 decemberében kemény választ írt Rákóczi novemberi levelére. A csár közbenjárását — úgymond — az udvar nem fogadja el, a tárgyalások fennakadásának hibája nem az udvart terheli, hanem Rákóczit, mivel Nagyszombatban a magyarok nem válaszoltak a császári pontokra s azután kimondották az öni határozatot.¹⁾

Dum fueris foelix! kiáltott fel Rákóczi, midőn a hollandi levelét olvasta. Különösen a Nagyszombatra vonatkozó megjegyzés esett neki rosszul, mert Stepney az ottani tárgyalások után fényes elismeréssel jutalmazta a magyarok békevágyát. Rákóczi tehát 1710 elején felszólította Klementet, hogy utazék Berlinből Angliába és Hollandiába, mert ellentét van Bruyninx levele és az 1708-iki angol válasz közt, és ha ez ellentét félreértésen alapúl, szükséges annak eloszlatása.²⁾

Nagyon szükségesnek látszott Klement utazása már azért is, mert a gertruydenburgi tárgyalások közeli eshetőségnek tüntették fel az angol-francia egyezséget. Klement Berlinben sok ajánlatot szerezvén angol útjára, márczius végén már Hágában volt s ott emlékiratot adott át Marlboroughnak. Az emlékirat nagyjában egyezett az 1708-iki előterjesztéssel, csak egy pontban volt lényeges különbség a kettő között. Rákóczi ugyanis 1710-ben kijelentette, hogy hajlandó Erdélyért kárpótlást elfogadni, feltéve, hogy az átengedett magyar terület ugyanoly biztosítéka volna a magyar szabadságnak, mint Erdély volt hajdanában. Klement egyszerűs mind panaszkodott Bruyninx decemberi levele miatt.

Rákóczi követe ápr. 18-án kapta meg a választ emlékiratára Marlborough lakásán, Heinsiusnak, Townsend lordnak, a porosz Schmettaunak és Körtvélyesinek jelenlétében. A válasz így hangzott: Anglia és Hollandia jól emlékeznek az 1708-iki

¹⁾ U. o. 74—77. ll. — *Thaly*: Arch. Rak. I. o. VI. k. 393. l.

²⁾ *Fiedler*: Actenstücke id. h. 78. l. és *Thaly*: Arch. Rak. I. oszt. III. k. 1, 47. ll.

londoni üzenetre, utasították is küldötteiket a közbenjárásra, de a császári udvar most hajthatatlanabb, mint azelőtt volt. Bruyninx levélét nem helyeslik. Az egyetemes békébe való felvételt egész biztossággal nem ígérhetik, de kéri Rákóczit, hogy bírja rá a francia királyt, hadd sürgesse ő a felvételt a szövetségesek megbizottjainál, és reménylik, hogy e sürgetésnek lesz foganatja. Klement angol utazása nem szükséges.

Marlborough magán beszélgetésben azt mondotta, hogy Bruyninx valószínűen meg van vesztegetve. Ugyancsak ő kívánta, hogy Klement helyett Körtvélyesi utazzék Londonba. Mert hiszen a protestáns rendek követének jelenlétét könnyebb volt kimenteni a császáriak előtt, mint a Rákóczi követéét.¹⁾

Körtvélyesit valóban fogadta Londonban a ministertanács 1710 nyarán, de lebeszélyték arról, hogy a királynétől kihallgatást kérjen, mert Klement sem volt kihallgatáson 1708-ban. A ministertanácsban azt mondták Körtvélyesinek, hogy a királyné nagyon hajlandó a közbenjárásra, Rákóczi tehát ne forduljon a törökhöz; de Hollandiában nem oly nagy a hajlandóság, mint Angliában, jó lesz tehát ha Körtvélyesi visszamegy Hágába az ügy sürgetése végett.²⁾

Rákóczi már olvasta Klement jelentését, midőn 1710 augusztus 26-án újra Anna királynéhoz fordult, hogy saját szavaival adjon nyomatékot Klement és Körtvélyesi előterjesztésének. »Felséged boldog királysága szabadságának ragyogó csillárja előtt kialvó gyertyánkkal jelenünk meg«, írja a fejedelem.³⁾ Boyle államtitkár ekkor már utasította Palmest, Medows utódját, hogy puhatolja ki Bécsben, vajjon lehetséges-e újra felvenni a közbenjárást, mert a királyné nagyon óhajtja. A királyné levélben fordult a császárhoz ugyan e czélből, de Wratislaw azt felelte Palmesnek, hogy a közbenjárást az udvar meg nem engedheti. Mindamellet az udvarnak alkalmatlan volt az angol főlshólalások ismétlődése. Szerették volna Bécsben elhitetni Palmes-szel, hogy a protestáns vallásnak nincs köze a magyar felkeléshez. De Angliában tudták, hogy a felkelés leveretését a protestantismus is megérezné, folytatták tehát a kísérleteket. Nem elégedtek meg azzal, hogy Medows és hollandi társa felszóltak 1710 végén a protestánsokért, hanem Peterborough lordnak, a rendkívüli követnek is meghagyták, hogy Bécsbe érve tudakolja a magyar békének akadályait s hárítsa el azokat. St. John ugyanekkor visszavárta Lon-

¹⁾ Fiedler: Actenstücke id. h. 7, 8, 95—116. 11.

²⁾ Marczali: Regesták. Tört. Tár, 1882. 162. 1. és Fiedler: Actenstücke id. h. 8. 1.

³⁾ Pray: Epistolae Procerum III. 526. 1.

donba Körtvélyesit, hogy megtudja tőle, miképen segíthetne a magyarokon.

E nagy buzgalomban már nem volt nagy része annak a politikai megfontolásnak, hogy fel kell szabadítani a Magyarországból lekötött császári haderőt, hiszen ekkor Londonban is tudták, hogy nemsokára vége lesz a felkelésnek.

Az a válasz, melyet Körtvélyesi 1710 nyarán kapott, arra buzdította Rákóczit, hogy október végén újra elküldje Klementet Hágába s Londonba. Tőle izente, hogy most már visszautasította a török ajánlatokat, de viszonzásul várja a két hatalom kegyének jeleit. Írásbeli s hiteles formában kiállított nyilatkozatot kér arról, hogy a hatalmak az egyetemes béketárgyalások alkalmával gondoskodni fognak róla kívánsága szerint.¹⁾

Klement 1711 elején Berlinbe érve, Raby lorddal közölte Rákóczi már ismert ajánlatait. Raby megjegyezte, hogy elfogadhatóbb pontokat kívánt volna. Erre Klement régi utasításai alapján átalakította az 1710-iket s különösen az erdélyi pontot, melyet úgy értelmezett, hogy Rákóczi, mint erdélyi fejedelem elfogadná azt a szerződést, melyet Apafi kötött Leopolddal 1686-ban. Raby nagyon örült a Klementtől formulázott kívánságoknak. Nemesak kormányának küldötte el azokat. Hanem Palmesnek is azzal a megjegyzéssel, hogy az udvar nem utasíthat vissza ily észszerű feltételeket. De Palmes, valamint Peterborough is, úgy látták, hogy még ezeket a pontokat sem lehetséges elfogadtatni az udvarral, mert a közbenjárás és Erdély van megemlítve bennök. Az angol és hollandi követek tehát új pontokat adtak át az udvarnak, melyek különösen a vallásszabadságra vonatkoztak. Peterborough Rákóczi kívánságainak is pártját fogta. Nem úgy történt minden, mint a hogy az angolok kívánták, de bizonyos, hogy az udvar azért is siettetette az alkut a fölkelőkkel, mert elejét akarta venni az angol sürgetéseknek.²⁾

Rákóczi még ekkor sem mondott le minden reményéről. Klement 1711 augusztus 22-ike óta Londonban időzött s egyre várta a tory cabinet határozatát arra az ajánlatra, hogy a királyné szerezze meg Rákóczi számára Erdélyt, vagy a kellő kárpótlást a magyar alkotmány biztosítása végett. Az angol kormány ekkor a francia udvarral kötött egyezség által az egyetemes békének útját egyengette. Ez egyezség kényes helyzetbe hozta Angliát a császárral szemben, s a cabinet, melyet a

¹⁾ *Fiedler*: Actenstücke id. h. 123—134. *Simonyi E.* III. 454—468. II.

²⁾ *Fiedler*: Actenstücke id. h. 146—179. II. és *Simonyi* III. 475—487. II.

whigek a szövetséges hatalom hűtlen elhagyásával is vádoltak, nem gondolt arra, hogy Rákóczi támogatásával még gvarapítsa a bonyodalmakat. Azért mondotta ekkor Klement, hogy az angol miniszterek nem igen érdeklődnek távoli országok sorsa iránt. A miniszterek mindig elfoglaltságukat emlegették, s midőn végre novemberben valami választ adtak, Klement nem volt vele megelégedve, sőt újat sürgetett. Ekkor az angol miniszterium azt felelte Klementnek, hogy várja meg az északi hatalmak békekötését. Ez a gúnynak látszó ötlet onnan eredt, hogy Klement ajánlgatta a cabinetnek a czárral való együttes közbenjárást.¹⁾ Rákócziban a francia-angol egyezség megkötésének híre új reményeket keltett 1711 végén. Megírta Klementnek akkor, hogy mihelyt szorosabb lesz a kapocs a két kormány közt, az angol miniszterium is több lévvel pártolja majd ügyét.²⁾

Klement mást tapasztalt, midőn az utrechti béketárgyalások figyelemmel kísérése végett 1711 végén visszatért Hollandiába. 1712 elején Strafford, a mint most Raby lordot nevezték, és Robinson, az angol kormány követei, megint csak az északi tárgyalásokra utasították Rákóczit. Rákóczi pénzügyterekkel kívánta leköteleni a két lordot. Pedig nem a jóakarattal hiányzott az angol követekben, hanem jól tudták, hogy lehetlenség a történetek után Rákóczi követeléseit ajánlani a császárnak. Márcziusban meg is mondta Strafford Klementnek, hogy Rákóczi oly sokat követel, mintha hadsereg volna háta mögött. Némi kis háború keletkezett Utrechtben Klement és Körtvélyesi közt. Az angolok, hollandok és poroszok szívesebben hallgatták meg Körtvélyesi panaszait, a ki csupán a protestánsok érdekeiről beszélt. Klement ellenben azt fejtegette, hogy Erdély helyreállítása volna a magyar protestantismus legerősebb biztosítója. E tétel igazságát az idegen protestánsok sem tagadták, de mégis komolyabban foglalkoztak Körtvélyesi kérelmével, mint Klement előterjesztésével. Sőt Sinzendorfnak emlékiratot is adtak át a magyar és erdélyi protestánsok miatt, de az osztrák gróf az angol katolikusokra való hivatkozással ütötte el az ügyet. Rákóczi ez ellenkezés miatt figyelmeztette Körtvélyesit, hogy térjen a jó útra.

1712 októberében Klement, Polignac s a porosz Metternich tanácsára megint Londonba utazott. Ugy látszik, hogy szabadulni akartak tőle Utrechtben. Londonban Strafford azt mondta Klementnek, hogy a királyné nagy tisztelettel szolt

¹⁾ *Fiedler*: Actenstücke id. h. 123—232. II.

²⁾ U. o. 245, 487. II.

Rákócziról, de azt tanácsolja neki, hogy mondjon le Erdélyről. Jóságainak visszaszerzését Franciaország ajánlhatná a legnagyobb sikerrel, a miért is nem ártana, ha Klement Párisba utaznék. Klement el is utazott oda, de itt meg azt felelték neki, hogy majd megbeszéljük az ügyet Angliával. Az örökké mozgó Klement 1713 elején újra Londonban volt.¹⁾

De ekkor már az ő utazgatásainak nem volt jelentősége. Rákóczi a George nevű angol hajóra szállva, november 9-én Dancziból Anglián át Franciaországba utazott. December 8-án Hull városában partra szállt s a vesztégszár idejéig Hull mellett töltötte el, a honnan január 10-én indult Franciaországba. Aligha kívánt Londonba utazni, de Bolingbroke is értésére adta, hogy az angol udvar nem fogadhatná. Oxford lord ugyanis szavát adta a császári követnek, hogy az angol kormány nem bolygatja többé Rákóczi ügyét.²⁾

Bercsényi, ki annak idején a »darabolt garádicson« való megállapodást ajánlotta, már 1712 elején megírta Rákóczinak, hogy »az universalis békesség fenékre viszen bennünket, háború kell nekünk, hogy annak a habja, ha nem együtt, másutt vessen ki a partra.« Majd június elején azt írja a fejedelemnek, hogy »sem Francia, sem Berlin, sem Utrechtum, tövisünket kihúzni nem akarja.«³⁾ Ugy is volt, az utrechti békében szó sincs Magyarországról, vagy az erdélyi fejedelemségről.

ANGYAL DÁVID.

¹⁾ *Fiedler*: Actenstücke 259—431. Körtvéyesiről Marczali: Reges-ták id. h. 174, 175. II. Horváth Mihály, ki Magyarország Történelmének VI. kötetében körülmenyesen foglalkozik Rákóczi diplomáciájának e kísérleteivel, azt állítja, hogy »Strafford lordnál kedvező hatása lett az 50 ezer tallér ígérétenek, ő ezentúl legalább jó tanácsokkal támogatta működésében a fejedelem ügynökét.« Nem tudjuk, hogy minő hatással volt a lordra a pénzigéret. De annyi bizonyos, hogy Strafford mint berlini követ, nagyon szerette volna Erdélyt megszerezni Rákóczinak, a szatmári béke után azonban azt ajánlotta a fejedelemnek, hogy mondjon le az erdélyi követeléséről. Az angol államférfiak közt Stepney után talán Strafford volt a legmelegebb barátja Rákóczinak és a magyar ügynek.

²⁾ *Fiedler* id. h. 434. *Thaly*: Rákóczi Tár. I. 263, 264. *Kropf I.ajos* közl. *Századok*, 1898. 750. és y—n. észrevételei u. o. 844. l.

³⁾ *Thaly*: Arch. Rak. I. o. VII. k. 87. 153. II.

NAGY LAJOS ELSŐ HADJÁRATA VELENCZE ELLEN.

— MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

Storadi Bertalan, Zára város követe, szerencsésen megérkezett Nápolyba. Szept. 17-én fogadta őt Endre s biztatta, hogy segítséget küld az ostromlott városnak. Másnap éjjel már az aversai kertben hevert az ifju király holtteste, a gyilkos hurokkal nyakán.

Gyászba borult egész Magyarország. Lajos király szenvedélyes lelke hevében bosszura készült.¹⁾ Az anyakirályné húja szívszakasztó volt. Vele gyászolt az egész udvar. János minorita krónikájában hatalmasan tör ki a közérzület, elátkozván a gyilkos hitvest, s e lelketrázó keservben széles Magyarország részvéte szólal meg.²⁾ De gyászt öltött e hírre Zára is, és hat hónapig viselte a gyászmezet Endre királyért. Sok reménység szállt vele sírba. A zárai Névtelen szent meggyőződéssel írja: *Ha ez az esemény nem jön közbe, a záraiak kétségtelenül megérték volna már hazájuk szabadságát.*³⁾

Endre meggyilkoltatása tényleg nagyon kedvezőtlen eset volt a zárai ügyek alakulására, még ha el is tekintünk a segítségtől, melyet Endre küldhetett volna. Nagy Lajos tette-erejét öcsce halála egyidőre teljesen elszibbasztotta; egyedül a bosszu gondolata izzott agyában, a bosszu vágyz égette véré. A mily gyorsan és lelkesen karolta fel Zára ügyét, ép oly kizárólag és buzgón látott most hozzá, hogy megindítsa a nápolyi hadjáratot. Lelke fájdalomának és haragjának csilapulni kellett előbb, hogy belássa, miképp Zára birtokba vételének tervét épen azért nem ejtheti el, mert oly szenvedélyesen készül a nápolyi útra. Már Endre életében látta, mily nagy akadály a nápolyi politikában, hogy a tengerpart Velence kezében van.

¹⁾ Küküllei, IX. fejt.

²⁾ Dubniczi krónika. *Florianus*: Fontes III. 144. l.

³⁾ Anonymus, I. 18.

Most még nagyobb szüksége volt a tengerpartra a magyar hadnak. Zára birtokba vételével mindjárt gályákat is szerezhethetne magának s az út is barátságos területen vezetne Apuliába.

A harcz azonban csak folyt tovább, változó szerencsével: de elmondhatjuk, hogy a záraiak emberül viselték magukat. A velenceziek seregét most már szent Chrysogonus templomával szemben hatalmas favár bástyázta el, melyet horvát elnevezése után *sticatum*-nak hívtak.¹⁾ Ez a félszigeten fekvő Zárának a szárazzal való közlekedését elvágta, minthogy ópen a félszigetet a szárazfölddel összekötő keskeny földnyelvre építették azon szándékkal, hogy mindenkit a ki a városból távozik vagy oda menni akar, szemmel tarthassanak és útjában megakadályozhassanak.²⁾

Rajta volt mindkét fél, hogy gyöngítse a másikat, a hol lehet. A velenceziek üldözték a záraiak gályáit,³⁾ de azok sem maradtak adósok: *Piscaria*, *Ortone*, *Chioggia* körül károkat okoztak a zárai hajósok.⁴⁾ Szept. 25-én a velenceziekkel szövetséges ragusaiak egy hajója jut a záraiak kezére, kik ott helyben lekaszabolják a rajta levő polgárokat, a hajóval pedig saját erejüket növelik.⁵⁾ Velence is résen áll, ha egy zárai gályát lángok martalékává tehet, ha egy zárai nemesnek vérént onthatja. Zára is résen áll, s hogy kém ne juthasson a város falai közé, biztosíték nélkül senkit sem bocsátanak be.

Szept. 27-én az éj leszálltával tekintélyes velencezi sereg csupa kipróbált jó fegyveres, rejtőzött el a szent Euphemius völgyében (Briacel Varh), hogy ott töltsék az éjszakát és másnap a városra támadjanak. De a szent Mihály erősségének őrsége észrevette a csejt forraló ellenséges csapatot és kirontott reá. Heves hosszú küzdelem fejlődött a két fél közt. A záraiaknak meg volt az az előnyük, hogy meglepték a semmit sem sejtő ellenséget, de a velenceziek is keményen megállták a sarat. Végre azonban mégis kénytelenek voltak megfutni. Nagy részök a tengerbe fúlt, más részöket a záraiak kaszabolták le. Szembeszökő ennél az esetben Anonymus megbízhatatlansága a számarányokban. Szerinte ugyanis 600 velencezi harczolt 130 zárai ellen; elesett ötszáznál több velencezi. míg a városiak közül csak három veszett el, az is a saját

¹⁾ Anonymus, I. 18. Magyar neve Lucius szerint *scekach* (székács). *Schwandtner* id. m. III. 349. l.

²⁾ Anjoukori dipl. Eml. II. 113. l.

³⁾ U. o. II. 96. l.

⁴⁾ Carolus Luciusnál, id. h. 359. l.

⁵⁾ Anonymus, I. 19.

vigyázatlansága miatt. Ez az előadás határozottan a középkor szertelen túlzásai közé számítható.¹⁾

Ezalatt megérkezett Marino barát Lajos királytól. A király nagyon kegyesen fogadta s kitartásra buzdította a polgárokat addig is, míg ő maga személyesen hoz nekik segítséget. A záraiak öröme ismét nagy volt, ha nem is olyan, mint első alkalommal; a király iránti tiszteletből a legmagasabb toronyra a magyar király képével és jelvényeivel ékített zászlót húztak fel.²⁾

De kellett már valamit hallani a velenceieknek is a magyar király jöveteléről. Nagyon sarkalták az arbei grófit, hogy tudjon meg a dologról valami bizonyosat.³⁾ Vigyázó, gyanus szemmel kísérték az aquilejai patriarcha és Lajos király közt folyó tárgyalásokat, és szemet szűrt Frangepan Duym Zarával folytatott levelezése is.⁴⁾ Szerették volna az ügyet békés úton elintézni és követeket is küldtek Lajoshoz, kifejezve reményöket, hogy a király nem fogja segíteni a lázadó várost, mely a köztársaságnak régi, jogos birtoka.⁵⁾

A záraiak most már guerilla harczot folytattak ostromlóik ellen. Ahoz, hogy nyílt ütközetben vívjanak meg a velenceiekkel, nem voltak elég erősek; támadták tehát őket, kárt okoztak, a hol lehetett, s azután gyorsan visszavonultak az üldöző ellenség fegyverei elől. Különösen a kalózok okoztak sok kárt a köztársaság seregének. Majd minden összetűzésnél kerítettek egy zászlót és tengerbe taszítottak hátrakötött kezekkel egy-egy fogoly velenceit. Egy alkalommal azonban pórül jártak. A velenceiek erővel üzőbe vették őket: a kalózok biztos helyet kerestek s igyekeztek gályáikat partra vonni, de üldözőik rajtuk ütöttek s kemény harcz után három hajójukat fogták el, a negyediket pedig felgyújtották.⁶⁾

De arra is készültek már a záraiak, hogy a sticatumot a városhól ostromolhassák. Készítettek mindenféle erre szolgáló hadi gépeket; míg a velenceiek a favárat toldották meg két toronnyal; de ezek egyike a nyugati oldalon még építés közben összedőlt.⁷⁾

¹⁾ Anonymus, I. 20.

²⁾ Anonymus, I. 21. — Naugerius *Storia Veneziana*-jában azt írja, hogy már 1345. aug. 27-én kitétték a záraiak a magyar zászlót. Muratorinál, XXIII. 1032. l. — Dandolo continuatora is 1345. aug. 27-től datálja a lázadást.

³⁾ Anjoukori dipl. Eml. II. 98. l.

⁴⁾ U. o. II. 99. l.

⁵⁾ U. o. II. 117. l.

⁶⁾ Anonymus, I. 22.

⁷⁾ Anonymus, I. 21. 23.

Mialatt a két fél így készülődött egymás ellen, november elején már közeledett a magyar sereg István bosnyák bán és Miklós egész Szlavónia bánja vezetése alatt, s a hónap 6-án már tábort is ütött, noha még elég távol Zarától. A záraiak követeket küldtek a táborba: Georgi Ferenczet és Grubogna Pált, majd pár nappal később ismét Fanfogna Cernét és Galieto Mihályt, hogy siettessék a vezéreket; de hiába. már akkorára ott jártak a velenceiek is.¹⁾

A signoria, hogy békés úton nem sikerült a dolgot elintézni, minden eszközzel dolgozott, vassal és arannyal egyaránt. Canalihoz parancs ment, hogy zárja el a magyar seregtől az élelmet;²⁾ de ennél még többet használt a csillogó velencei arany, melyért a nemes bánok eladták magokat. Nem a hazáért s királyukért küzdöttek ezek az urak: a kötelesség is csak akkor volt szent előttük, ha érdekeikkel egyezett.

Zára hiába küldte követeit a bánokhoz, azoknak mindenre volt kifogásuk: akkora haderő van a velencei favárban, hogy ha kétannyi seregök volna is, mégis veszélyes lenne támadniok. Visszatértek a nélkül, hogy megkísérlették volna az ostromlókat megtámadni.³⁾ A signoria tüstént elismerését fejezte ki kapitányainak és biztosainak ügyességükért, hogy a magyar sereget megvesztegették és visszavonulásra bírták.⁴⁾ Zárából pedig újra követek siettek a királyhoz. A kétségbeesett polgárok nem feledkeztek meg Lajos király ígéteréről, hogy ha szükséges leszen, személyesen is eljön.

Mintha a magyar seregek visszavonulása új erőt öntött volna az ostromlók ereibe, oly áldázuil támadták a várost. Ki akarták használni a záraiak vigasztalan helyzetét, a miut azt a signoria utasításban hagyta meg nekik,⁵⁾ hogy a város reményét veszelve, kegyelemre adja meg magát. Köröskörül irgalmatlan dúlást vittek végbe: legúzolták a földeket, kivágták az olajfaligeteket, kiszaggatták a szőlőtöskéket, kiirtották a gyümölcsösöket.⁶⁾ Velence nem is tartott ekkor már semmitől, még *Dusan István* szerb király segítségével sem kívánt élni; hitte, hogy úgy sem tart már sokáig a lázadás.⁷⁾

De Zárában az ijedséget csakhamar öröm váltotta fel. A középkor igaz áhitatával, a mit a szorongatott helyzet

¹⁾ Anonymus, I. 23. -- Anjoukori dipl. Eml. II. 121. 1.

²⁾ Anjoukori dipl. Eml. II. 118. 1.

³⁾ Anonymus, I. 23.

⁴⁾ Anjoukori dipl. Eml. II. 119. 1.

⁵⁾ U. o. II. 113. 115. 1.

⁶⁾ Anonymus, I. 23.

⁷⁾ Anjoukori dipl. Eml. II. 119. 1.

fokozott, gyűlt egybe nov. 25-én védszentje, szent Chrysgonus templomában a nép. *Miklós érsek* tartotta az ünnepi szent misét és ő mondott predikációt is, fölmutatván azt a zászlót, melyet a magyar király küldött a városnak hűsége jelképeül. Mise után az egész clerus teljes egyházi, ünnepi díszben körmenetet járt, hymnusokat és zsoltárokat énekelve. Majd meg a piacon ünnepélyesen felvonták a lobogót egy csaknem tizenegy lábnyi magas póznára. A megható jelenet és Lajos király ajándéka új lelket öntött a polgárokba; újra viszhangzott a város a harsona, zene és énekszótól. Még az nap este kisebbszerű összeütközés is volt az ostromlók és ostromlottak közt, melyben a záraiak újult erővel küzdöttek.¹⁾

November végén *Humbert viennei dauphin*, ki akkor a szentföldre ment, iparkodott békét szerezni a küzdő felek közt, de jóakarató fáradozása kárba vészett. Elment ugyan két gályájával a velenceiek favárához s Zárából kéretett magához követeket, sőt azt is kivitte, hogy egy napi fegyverszünetet kötöttek a velencei vezérek és biztosok Zárával; de mindez eredménytelen igyekezet volt. A záraiak kijelentették, hogy ők a magyar király alattvalói; a velenceieknek tehát, ha békét akarnak, a magyar királylyal kell azt megkötniök. A dauphint jóindulatáért gazdagon megajándékozták a polgárok, azután visszatértek a városba.²⁾

Zára ellentállását, bátorságát, reménykedését még mindig nem voltak képesek megtörni az ostromlók. A magyar sereg megvesztegetésével, az egész környék elpusztításával sem értek célzt. A signoria haragudott is ezért és lanyhaságot vetett a biztosok és vezérek szemére. Egész lajstromát a mulasztásoknak sorolta fel. A záraiak elhajtották a nonaiak barmait. követet küldtek a magyar királyhoz. Mindezt nem tehették volna, ha a vezérek kellő vigyázattal élnek. A második favarat sem építették fel, melyhez pedig a szükséges anyagot már megkapták. De a legnagyobb hiba, mely leginkább gyújtotta haragra a velencei tanácsot, az volt, hogy a vezérek szóba álltak a viennei dauphinnal és egy napi fegyverszünetet adtak a záraiaknak. Ez alatt az egy nap alatt a záraiak kijöhettek a városból, a velenceiek bemehettek, a herczeg követei jártak Zárában, s a velencei vezérek és biztosok maguk is elmentek a dauphinhoz. Ezért nagyon neheztelt a signoria; nem tudta megbocsátani a kudarczot, melyet Zára elutasító válasza miatt vallott.³⁾

1) Anonymus, I. 24.

2) Anonymus, I. 25—27.

3) Anjoukori dipl. Eml. II. 121. l.

Meghányták-vetették a Dalmáciában történeteket a velencei tanácsban s elhatározták, hogy nem szabad válogatni az eszközökben, sem a pénzt kímélni. Zárával vagy akárkivel is Zára nevében hivatalosan nem alkudozhatnak a vezérek, de ha akad áruló, a ki a várost kezökre játszaná, annak ígérhetnek 50,000 aranyat.¹⁾ Az ostromot pedig teljes erővel folytassák és ne hevertessék hiába a sok hadi gépet.²⁾ Ancona ellen pedig vizsgálatot indítottak, mert élelmet szállított a záraiaknak és elkészítette a kikötőt elzáró láncot.³⁾

Az ostrom ezután erélyesebben is folyt. Céljok az volt, hogy a különálló apróbb erődtményeket vegyék be. Decz. 2-án a velenceiek rohamra mentek. Szent Mihály bástyájánál, a hol már egyszer vereséget szenvedtek, ismét visszaverték őket, de szent Kozma és Danján erősségét bevették. A záraiak becsülettel védelmezték magokat: déltől estig hadakoztak, de ekkor a zsoldosok árulása diadalra juttatta Velence seregét; szent Márk zászlaját magok a védők tüzték ki a falra. A bevonuló ellenség kegyetlenül lekasabolta a záraiakat, az áruló zsoldosokat pedig Velenczében börtönbe záratta.⁴⁾

A második favárat is felépítették az ostromlók s a szegény záraiak dolga napról-napra rosszabbra fordult. Beállt a tél is, mely a déli vidéken elég enyhe ugyan, de azért mégis sok bajt okozott a városbelieknek. Betegségek is fészkeltek be magokat közéjük s a halálozás városzerte nagy arányokat öltött.⁵⁾ Mindezek a bajok úgy látszik -- a velencei sereget sem kímélték meg, mert az ellenfelek másfél hónapig csak farkaszemet néztek egymással a nélkül, hogy valami nevezetesebb dolog történt volna.

Ekkor a záraiakra nézve némi kedvező fordulat állt be. Január 20-án egyes csellel kézrekerítettek egy velencei hajót, mely hadi gépekkel volt megrakva. Ezeket a gépeket a városban fölállították és a második favár ellen irányították, melyet azután le is döntöttek velök.⁶⁾

Három nap mulva a velenceiek megkísérelték másodszor is a láncot elvágni. Zárában erre meghuzatták a harangokat, megfuvatták a harsonákat: mindenki sietett a kikötő védelmére. Elkeseredett, véres tusa fejlődött. Végre a velenceiek túlnyomó ereje diadalmaskodott. Nagy, tornyos gályájuk

1) Anjoukori dipl. Eml. II. 122. l.

2) U. o. II. 124. l.

3) U. o. II. 127. l.

4) Anonymus, I. 28.

5) Anonymus, I. 29.

6) Anonymus, I. 30.

elvágta és elhurczolta a lánczot. A záraiak végső erőfeszítéssel rontottak a még hátramaradt hajókra, mire a többi velencei gálya is visszafordult. A küzdelem teljes erővel újult meg; a veszteség mindkét részen nagy volt, de egyik fél sem tudta tönkretenni a másiknak gályáit, s az ütközet eldöntetlen maradt.¹⁾ A záraiaknak a láncz elvesztéseért csak csekély vigasztalást nyújtott az, hogy néhány nap mulva elfoglaltak az ostromlóktól egy gályát és visszaverték a városra támadt szárazföldi sereget.²⁾

De nemcsak abban engedelmeskedtek a vezérek a signoria határozatainak és fogadták meg utasításait, hogy felépítsék a második favárat és erélyesebben folytassák az ostromot, hanem abban is, hogy igyekezzenek a várost vesztegetés által kézrekeríteni. A velencei tanács úgy vélte, ki kell hirdetni, hogy a ki a várost elárulja, a köztársaság birtokain biztonságban lakhatik és gazdag jutalomban is részesül.³⁾ A tanács nem is számított rosszul; árulók akadtak. A terv az volt, hogy mikor a gályák a lánczra csapnak s a lakosság oda fut, akkor ezek a tornyokat Giustiniano embereinek kezére játszzák. Szerencsére azonban a dolog kitudódott s az összeesküvőket még pár nappal előbb börtönre vetették.⁴⁾

Február elején újra békitési kísérletek indultak meg. *Albert osztrák herczeg*, Lajos frigyestársa volt ez alkalommal a békeközvetítő, ki január végén ez ügyben Ottó udvarmestert küldte követségbe a signoriához.⁵⁾ Velence minden áron meg akarta szerezni Zárárt s szerette volna egyezség útján kicsikarni a magyar királytól; ezért tehát rögtön követséget küldött az osztrák herczeghez⁶⁾ s a herczeg követét dúsan megajándékozta.⁷⁾

A köztársaság követei február közepén indultak⁸⁾ a herczeghez, utasításokkal ellátva azon esetre is, ha Lajossal találkozoznának. Megbízatusuk így szólt: A signoria a legnagyobb tisztelettel és alázattal viseltetik a magyar király iránt, de Zára három század óta Velence birtoka, itt tehát nincs szó jogtalanságról, a köztársaság csak a lázadókat ostromolja.⁹⁾ Meghagyták a követeknek azt is, hogy ha a magyar király-

1) Anonymus, I. 31.

2) Anonymus, I. 32.

3) Anjoukori dipl. Eml. II. 122. l.

4) Anonymus, I. 31.

5) Anjoukori dipl. Eml. II. 137. l.

6) U. o. II. 138. l.

7) U. o. II. 141. l.

8) U. o. II. 142. l.

9) U. o. II. 138. l.

lyal találkoznak, fejezzék ki a signoria részvétét Endre meggyilkoltatása fölött.¹⁾

Remélték, hogy a király eláll Zára pártfogásától, megelégedve azzal, hogy Velence hajókat vagy pénzt ad neki öcsese halálának megbosszulására. És tényleg kevésbe mult, hogy e követség nem vezetett eredményre. Lajosnak mégis csak fontosabb volt a nápolyi hadjárat, mint Zára birtoka. De ekkor az alkudozások Velence kereskedelmi érdekein törték meg. A signoria azt válaszolta, hogy Nápolyhoz és Apuliához való viszonya nem engedi meg, hogy hajókkal segítse a királyt, de hajlandó 40,000 aranyat fizetni kárpótlásul Záráért, ha Lajos ígéretet tesz, hogy a város ügyeibe sem közvetlenül, sem közvetve nem avatkozik.²⁾ Csakhogy Lajos sokkal önérzetesebb volt, hogysen ezt elfogadhatta volna. Így tehát ez a kísérlet is meddő maradt.

Ugyanebben az időben *Dusán István* a szerb király, Velence szövetségese is békét akart szerezni a hadakozó felek között. E végből egyenesen Zárával szándékozott tárgyalni, de a köztársaság nem fogadta el közbenjárását, mert Zára a viennei dauphin békitését is visszautasította.³⁾

Ismét erős harcra kellett készülniök az ostromlóknak. Erősítették tehát a favárat: tornyokat raktak reá és csement burkolattal vonták be. Igyekeztek gépeiket és hajóikat is mind a legjobban felszerelni. Az ostrom folyt: számszer-ijjak ontották a követ és nyilat, faltörő kosok dőngették a bástyákat.⁴⁾

Márczius havában megkapták a záraiak a király választát azon követségre, melyet a magyar sereg visszavonulása után küldtek hozzá. Az oklevél az elmúlt év Sylvester napjáról kelt s buzdítja a védőket, valamint részletes tudósítást is kér.⁵⁾ Pár nappal később egy másik, márcz. 3-ról kelt levelet is kaptak, melyben Lajos azt üzeni, hogy egész hadi erejével kész személyesen elindulni a város felmentésére.⁶⁾

A városban ez természetesen nagy örömet szült. Nem úgy Velenczében. A köztársaság kiterjedt diplomáciája előtt semmi sem maradt titokban; a magyar király készülődése sem. Velenczéből mindjárt új biztosokat küldtek Dalmáciába: Michaeli András arbei grófit, Mauroceno Andrást és Orio

¹⁾ Anjoukori dipl. Eml. II. 143. 1.

²⁾ U. o. II. 148. 1.

³⁾ U. o. II. 143. 1.

⁴⁾ Anonymus, II. 4.

⁵⁾ Anonymus, II. 1—2. — *Fejér*: Cod. Dipl. IX. I. 348. 1.

⁶⁾ Anonymus, II. 2—3. — *Fejér*: Cod. Dipl. IX. I. 349. 1.

Fülöpöt,¹⁾ kik lázas tevékenységgel igyekeztek meghiusítani Nagy Lajos terveit. Kotromanics István bosnyák bánnal, ki már egyszer elárulta a magyar királyt, újra alkudozásokba bocsátkoztak; neki magának ezer, követének pedig száz aranyat adtak.²⁾ Gergely corbaviai grófot, kiből előbb nem nagyon bíztak, újra megnyerték magoknak, és katonákat adtak neki azzal a föltétellel, hogy Zára ellen segíti őket.³⁾

Semmi gyanus érintkezés sem került ki a signoria figyelmét. Megtudta azt is, hogy Subics Pál Osztroviczát át akarja adni Lajosnak, s mindjárt intették a biztosokat, hogy ezt meg kell hiusítani.⁴⁾

A szentszékkal is érintkezésbe lépett a signoria. Az *aquilejai patriarcha* ugyanis egyenes tárgyalásokat folytatott a magyar királlyal. Minthogy mindkét fél a köztársaság ellen-sége volt, a signoria nyugtalanul nézte e veszedelmes viszonyt. Jól tudták Velenczében, hogy Lajosnak főczélja immár a nápolyi hadjárat és hogy Zára birtokba vétele is ezt a czélt szolgálja. A pápa pártfogásba vette Johannát; a velenczeiek tehát hozzá fordultak a patriarcha ellenében és kérték, állja útját a további összeköttetésnek.⁵⁾ Figyelemmel kísérték Lajos minden mozdulatát. Alig küld követet Anconába, már ott a signoria levele is, hogy a város ne merjen a köztársaság érdeke ellen cselekedni; egyszersmind a követségről Johanna királynőt és a pápát is értesítették.⁶⁾

Május 16-án Zárának ismét borzasztó ostromot kellett kiállania. Vízen és szárazon, harminczhat gálya és az egész szárazföldi hadsereg körülvette a várost. Döngették a kapukat, törték a falakat, a különböző gépek pedig özönével ontották a védőkre a követ és hajító fegyvereket; igyekeztek felgyújtani a házakat és létrákon meghágni a bástya fokát. De a védők is derekasan védelmezték magokat: csóvát hánytak a hajókra, letaszították a falnak támasztott létrákat, forralt vizet, forró szurkot öntöttek és hatalmas köveket zúdítottak a falak alatt küzdő velenczeiekre, a távolabb állókban meg nyilaikkal iparkodtak kárt okozni. A küzdelemnek csak a napnyugtakor kitért zivatar vetett véget, mely elől a velenczeiek kénytelenek voltak visszavonulni, sok fegyvert és halottat

¹⁾ Anjoukori dipl. Eml. II. 154. l.

²⁾ U. o. II. 142. 152. l.

³⁾ U. o. II. 156. l.

⁴⁾ U. o. II. 158. l.

⁵⁾ Anjoukori dipl. Eml. II. 159. l. — Villani, XII. 58. Muratori, XIII. 940. l.

⁶⁾ Anjoukori dipl. Eml. II. 167. l.

hagyva a falak körül; de a záraiak vesztesége sem volt csekély.¹⁾

* * *

A május 16-iki heves támadás után belátták a záraiak, hogy így nem állják tovább az ostromot; azért Marino minoritát, ki már járt egyszer Zára ügyében a királynál, ismét elküldték, hogy sürgesse meg a segítséget. Marino azonban május 27-én már útban találta a királyt, s hogy elpanaszolta Zára kemény sorsát, Lajos másnap hajnalban felszedette a tábort s szokott gyorsaságával útra kelt.

A velenceziek, mikor ezt hírül hozták, nem kissé ijedtek meg. Mindazon kisebb erődítéseket, melyeket a város körül emeltek, el kellett pusztítaniok, mert megvédeni nem tudták volna; azt meg nem engedhették, hogy a magyar seregeknek nyujtsanak menedéket. Lángok martalékává tették tehát a kikötővel szemben épült második favárat és lebontották a fal körül emelt tornyokat, köztük a pár nappal előbb épített szokatlan magasságú ostromtornyot is.²⁾

Junius 4-én már Szemelniken, Zárától hét mérföldnyire táborozott Lajos király, 12-én pedig 2000 válogatott lovassal a tengerig nyargalt, hogy megtekintse a várost. Ujjongott egész Zára a várva-várt szabadító megérkezésén, s már ekkor is özlöött ki a nép, hogy lássa az ifju királyt, és boldog volt, a ki köntösét megcsókolhatta vagy megérinthette. Bent megdiszítették a házakat, hogy megadhassák neki a kellő tiszteletet. Ünnepeles küldöttség: Varicassis Pál, Storadi András, Fanfogna Cerne és Georgi Ferencz hozták a város kulcsait, hódolva a magyar királynak; ³⁾ a király pedig kegyesen fogadta őket és táborát egész Záráig tolta előre.

Mikor azután körös-körül messze téren kifeszítették a magyar sátorok ponyvát, akkor látták csak Zára polgárai, milyen hatalmas a felmentő magyar sereg. Ekkor tört csak ki igazán az öröm; a kiállott sok szenvedést egy pillanat alatt elfelejtették. A könnyü olasz vér kerekedett felül a záraiakban, s az örömmünepeknek, zenének, dalnak, táncznak nem volt se vége, se hossza. Nem volt előttük a világon népszerűbb ember Lajos királynál; nagy lelkesedésökben azt beszéltek, hogy kijelentette: *inkább sírját leli Zárában, semhogy leg-hívebb híveit elhagyja; vagy csontyaít fogja Zára magába*

¹⁾ Anonymus, II. 5.

²⁾ Anonymus, II. 6.

³⁾ Anonymus, II. 7.

fogadni, vagy felszabadul a velencei uralom alól.¹⁾ Ezt ugyan nem vehetjük szószertint. De jellemző arra a nagy lelkesedésre, melylyel a királyt fogadták, s a mely tényleg őszintén áthatotta az egész lakosságot. Senkinek eszébe sem jutott, hogy még rosszra fordulhatnának a dolgok, mindent rózsás színben láttak. A város előljárói újra kivonultak, hogy hódoljanak s a nemeség is tömegesen tódult hódolni a nagy király elé.²⁾

A táborban tartózkodott *Bertrand aquilejai patriarcha* is, kinek összekötetését Lajossal a pápa sem akadályozhatta meg. Segédsapatokat hozott s a városba is bement, hol nagy ünnepélyekkel fogadták.³⁾ Maga Lajos addig nem akart a városba bemenni, míg azt az ostrom alól fel nem mentette.⁴⁾

A magyar sereg nagyságát illetőleg igen eltérők a tudósítások. *Anonymus*⁵⁾ és *Dandolo krónikájának folytatója*⁶⁾ szertelen túlzással 100,000 főre teszik, mások 70 ezeret írnak,⁷⁾ *Villani* 30 ezerre becsüli,⁸⁾ az *Istorie Pistolesi* pedig 24 ezerről tesz említést.⁹⁾ Legelfogadhatóbb *Bartholomeus Ferrariensis* tudósítása, ki 20,000 emberről beszél.¹⁰⁾ 20,000 főnyi javarészt lovas-sereg mindenesetre igen tekintélyes erő volt abban a korban. Ezzel szemben a velencei seregeknek jóval kisebbnek kellett lenni. *Anonymus*, ki a számokban nagyon megbízhatatlan, 20,000 főre teszi csupán a szárazföldi sereg számát,¹¹⁾ míg *Bartholomeus Ferrariensis* szerint a küzdelemben 40,000 ember vett részt. Ebből 20,000 Lajos seregéhez tartozott, a többi pedig a velenceiek és záraiak közt oszlott meg. A záraiak haderejét maga *Anonymus* különböző helyeken különbözőképen becsüli: egyszer 6000 fegyverest említ,¹²⁾ másszor pedig 8200 íjászt és számszerkezelőt.¹³⁾ A velencei seregre vonatkozólag az oklevelekben is találunk tudósításokat, de ezek az arbei,

1) *Anonymus*, II. 7.

2) *Anonymus*, II. 9.

3) *Anonymus*, II. 10.

4) *Anonymus*, II. 9.

5) *Anonymus*, II. 7.

6) *Cont. Andr. Danduli. Muratorinál*, XII. 418. d.

7) *Vita episcoporum et patriarcharum Aquilejensium. Muratorinál*, XVI. 54. d-e.

8) *Villanus*, XII. 58. *Muratori*, XIII. 939. c.

9) *Muratori*, XI. 515. a.

10) *Bartholomeus Ferrariensis: Polyhistoria*, XXII. *Muratori*, XXIV. 781. — *Barth. Della Pugliola: Chronica di Bologna. Muratorinál*, XVIII. 398. l.

11) *Anonymus*, I. 14.

12) *Anonymus*, I. 14.

13) *Anonymus*, II. 5.

pagói, nonai, paduai segítő csapatokra és hadi gépekre vonatkoznak, nem pedig a fősereg nagyságára.¹⁾

A felmentő és ostromlott sereg egyaránt a legkülönbözőbb elemekből állott. A velenceiek olaszokat, németeket, spanyolokat, horvátokat és szerbeket fogadtak zsoldjukba, Lajos király seregében pedig magyarok, horvátok, bosnyákok, jászok, kunok, csehek, oláhok és németek küzdöttek tarka vegyületekben. Mint minden zsoldos sereg, ezek is rakoncátlanok, fegyelmezetlenek voltak; a magyar sereg fegyelmezetlenségét bizonyítják a következmények, de a velenceiek serege sem volt sokkal különb. Vránát, a köztársasággal szövetségben álló keresztes vitézek birtokát, élükön Mladennel megtámadták; gyilkoltak, raboltak, s nagy zsákmánnyal tértek meg.²⁾ És ez bizonyára nem volt az egyedüli kihágás, melyet elkövettek.

Bármily lelkesedéssel fogadták is a záraiak a felmentő sereget, a magyar táborban nagy visszatetszést keltett az a drágaság, az a zsarolás, melyet a vitézeknek tapasztalniuk kellett, ha a városba mentek élelmi szereket vagy egyéb szükségleteket vásárolni. Menteni lehet ugyan a záraiakat azzal, hogy az ostrom már majdnem egy éve tartott s így az élelem nagyon fogytán lehetett, különösen, mert a környékbeliek is a falak közé szorultak, s ezt erősíteni látszik még a magyar sereg visszavonulása után kitört éhség is; de a záraiak nem gondolhattak arra, hogy az ostrom pár napnál még tovább tartson, a mint hogy nem is gondoltak, s ez esetben csak kalmár természetöknek tudhatók be zsarolásaik. Ha valamilyen hiányt szenvedtek, az első sorban a víz volt, mivel Zára épen víz dolgában szűkölködött leginkább; és mégis a bort is vízzel keverve adták el. A szükségnek is lehetett része a dologban, de a nyereszkeségi vágy volt a főűgő, hiszen a pénzt is csak félértékben fogadták el. Ha pedig a záraiaknak bármi mentő okuk lett volna ezt tenniök, Anonymus nem szólná meg őket, mondván: *Igy jártak el az igen kapzsi záraiak azokkal szemben, kik véroket ontották értök és a hosszú út fáradalmaiktól kimerültek.*³⁾ És pozitív adatok is támogatják azt a nézetet, hogy a záraiak még nem láttak hiányt, és gondoskodtak róla, hogy ne is igen lássanak. Mikor az ostrom megindult, másfél évre való élelemmel volt ellátva a város,⁴⁾ s az ostrom alatt sem tudták elzárni a velencei seregek az élelem bevitelét; még szigorú fenyegetésök, hogy az élelem-

¹⁾ Anjoukori dipl. Eml. II. 74, 75, 76, 77. ll.

²⁾ U. o. II. 124. l.

³⁾ Anonymus, II. 10.

⁴⁾ Anonymus, I. 14.

szállítónak mindkét szemét kiszúrják,¹⁾ sem használt. Ancona nemcsak a lánczczal, hanem élelmi szerekkkel is segítette az ostromlottakat,²⁾ s a város polgárai maguk is szereztek, ha szerét ejthették, így pl. elhajtották a nonaiak barmait; és arról is gondoskodtak, hogy hasznavehetetlen emberek ne fogyaszszák hiába a felhalmozott készletet; az ilyeneket kikergették a városból.³⁾

Lajos király, minekutána táborát Zára alá tolta előre, tüstént a favár ellen fordult; kihozatta Zárából az ostromgépeket és lövette.⁴⁾

Zára sorsa egyedül újabb áruláson fordult meg. Velenze most már nagyobb haderővel állott szemben, mint az övé volt; megkísérelte még egyszer az egyezkedést a királyljal, 100,000 aranyat ígérván Lajosnak, 20 ezeret a főuraknak, ha Zára alól elvonulnak; sőt arra is hajlandó volt, hogy 5000 aranyat fizet évenként a királynak; egyébiránt kész volt az egész 120,000 aranyat a vezérek (bánok) megvesztegetésére fordítani.⁵⁾ Lajoshoz természetesen nem férhetek, de István bosnyák bán és a többiek, nem tudtak ellentállni a kísértésnek.⁶⁾

Julius első napján a magyar király beszédet tartott a vezérekhez. Emlékeztette őket azon jótéteményekre, melyekben atyjától s ő tőle is részesültek, buzdította vitézeit a harcra, azután kürtöt fuvatott. A záraiak egy kisebb magyar csapattal együtt támadták a bástyát. Az első roham elég heves volt, a favár körül keményen folyt a küzdelem, a gépek szórták a halált mindkét részről s a favár tornyai már tüzet fogtak. Ekkor Canali jelt adott; a védők leugráltak a favárból, hozzájok csatlakozott a lovasság is, és egyesült erővel visszazorították a támadókat. A felmentő sereg pedig állt, teljes fegyverben, leeresztett lándzsával, s egy lépést sem tett a velenzeiek felé. Az ifjú királynak, ki oly nagy lelkesedéssel indult a város megszabadítására, tétlenül kellett végig néznie a borzasztó üldözést alattvalóinak alávalósága miatt; terveit látta megsemmisülni, ha nem is örökre, de jó időre. Dalmácia

¹⁾ Anjoukori dipl. Eml. II. 115. l.

²⁾ Anjoukori dipl. Eml. II. 127. l. — Carolus Luciusnál, id. h. III. 359. l.

³⁾ Anjoukori dipl. Eml. II. 125. l.

⁴⁾ Anonymus, II. 10.

⁵⁾ Carolus Luciusnál, id. h. 361. l. — Anjoukori dipl. Eml. II. 169. l.

⁶⁾ Anonymus, II. 10. — Dubniczi krónika. *Florianus*: Fontes III. 145. l. — Anonymi Itali Historia XXVIII. Muratori, XVI. 285. b. — Villani, XII. 58. Muratori, XIII. 940. l. — Lucius, id. h. 361. l.

birtokára már gondolni sem lehetett, minden fáradság, áldozat kárba veszett, még hajókat sem szerzett a nápolyi hadjáratához.

A visszavert záraiak a falakra menekültek, a honnan siralmas látványt kellett végig nézniök. A város és a favár közt a velenceiek öldösték polgártársaikat; a favarat sikerült megmenteni a tüztől, s a helyett nagy máglyában égtek a városiak drága ostromló gépei; egyetlen egyet, Miklós bán tornyát hagyták épen. Távolabb meg ott állt a hatalmas sereg, melytől annyit reméltek még néhány órával előbb. Nem is lehetett máskép, mint hogy a záraiak nagy lelkesedését izzó gyűlölet váltsa fel.¹⁾

A velenceiek győzelme döntő volt; megvesztegetett vezérek alatt álló seregével a király nem kísérelhetett meg újabb támadást; háborgó és elkeseredett szívvel vonult Vrinához, a honnan Magyarországra tért vissza.

A köztársaság biztosai pedig gyorsan tudósították a signoriát a győzelemről, s Velenczében oly fontosnak tartották azt, hogy a jul. 4-én kelt oklevelek dátumába is bevették e szavakat: *azon napon, a melyen a szerencsés hírt kaptuk seregeinknek a magyar király fölött kivívott nagyszerű és dicső győzelméről.*²⁾

Zára is látta, hogy veszve van, már csak tisztességes békét akart s arra kérte Lajos királyt, hogy közvetítse az alkudozásokat. Lajos küldött is azonnal követeket Velenczébe.³⁾ Maga is szeretett volna hajókat kieszközölni a nápolyi útra, de a signoria azt követelte, hogy mondjon le Záráról; ez esetben hajlandó lett volna megbocsátani a lázadóknak és a király kárát pénzzel is pótolni.⁴⁾

Ilyen békéhez Lajos nem akarta beleegyezését adni; ha egyelőre el kellett is ejtenie Dalmácia meghódoltatását, nem ejtette el örökre.⁵⁾ Megindította hadait Nápolyba, átvezetve azokat az ellenséges Velence területén. Zárának meg magának kellett megkötnie a békét.

¹⁾ Anonymus, II. 11. — Küküllei, IX. fej. — Dubniczi krónika, id. h. 145. l. — Chronicon Mutinense. Muratorinál, XV. 605. l. — Nauerii Storia Veneziana. Muratorinál, XXIII. 1032—1033. l. — Istorie Pistolesi. Muratorinál, XI. 515. l. — Continuatio A. Danduli. Muratorinál, XII. 419. a. — Barth. Ferrariensis: Polyhistoria. Muratorinál, XXIV. 781. l. — Barth. della Pugliola. Chronica di Bologna. Muratorinál, XVIII. 398—399. l. — Villani. Muratorinál, XIII. 940. l. — Lucius, id. h. 361—364. l.

²⁾ Anjoukori dipl. Eml. II. 170. l.

³⁾ Anjoukori dipl. Eml. II. 175. l.

⁴⁾ U. o. II. 182. l.

⁵⁾ U. o. II. 206. l.

A mi még a magyar seregek elvonulása után hátra van az ostrom történetéből, az szomorú és leverő. Ritka eset, hogy az ostromlott város falai alá temetkezzék. A míg férfiasan folyik a küzdelem, addig főlemelő, de mikor az erő megtörik a nép háborog, kiüt az éhség s a ki-kitörő lázadást a tanácsnak vérbe kell fojtania, míg végre a kiéhezett védő sereg kaput tár az ostromlók előtt: az csak az emberi nyomorúság siralmas látványa. Számtalanszor előforduló jelenségek ezek, s most a holdogtalan záraiakat kell ez úton végig kísérünk.

Az alsóbb néposztály veszt el mindig legelőször türelmét. Így volt Zárában is. A nép és a bemenekült falusiak a város feladását követelték és keserű szemrehányásokat tettek az előkelőknek, hogy ők az okai minden bajnak. A nemesek erőfeszítése, úgy a hogy, kis időre lecsilapította a zavargást. Pénzt osztottak ki a nép közt, de végre az ismételt pénzkiosztás sem használt s a piacra tódult tömeg még erőlyesebben követelte a megadást.

A tanács nem tehetett máskép: követeket küldött a velencei sereghez a békealkudozások megindítása végett. A velenceiek föltétlen megadást követeltek, a mibe azonban a polgárok bármennyire kifáradtak is a harcban s bármennyire szorongatta is őket a nyomor — még mindig nem egyeztek bele.¹⁾

A nép e közben folyton lázongott. Összeesküvést is szőttek már; de a tanácsnak sikerült ötöt az összeesküvők közül kézre keríteni. A kislelkűség és a vallatás kipréselte az elfogottakból a többi czinkos nevét is, s így tizenegy nemes került a börtönbe. köztük *Butonoi Bivaldus* — kit valamikor Canali bocsátott vissza gályájáról hírmondani Zárába — és a fia *Gergely*. Elrettentő példát kellett adni. Kettőt a bűnösök közül vérpadra küldtek, négyet szeme világától fosztottak meg, a többit pedig életfogytiglan tartó börtönre ítélték.²⁾

A velenceiek, hogy hamarább megadásra kényszerítsék a várost, elkezdték a magyar király jövetelekor lerombolt ostrom-műveket és erősségeket ismét felépíteni, de az ostromlottaknak sikerült két fatornyot mindjárt felgyújtaniok.³⁾

Legjobban azonban az izgatta fel a záraiakat, hogy három nemest és két közrendű polgárt, kik kezesség mellett szálltak partra, a velenceiek mindamellet elfogtak és börtönre vetettek. Ezek ügyében a város követséget küldött az ostromló sereg vezéréhez, de azt a választ kapta, hogy valamikor csak

¹⁾ Anonymus, II. 13.

²⁾ Anonymus, II. 14.

³⁾ Anonymus, II. 15--16.

szerét ejthetik, mindég hasonló módon fognak bánni a városiakkal. Még kegyetlenebb eljárás volt az, hogy mikor egy csapat gyermeket a városból kibocsátottak és koldulni küldötték, hogy életüket megmentsék, a velenceiek ezeket is elfogták, megverték és börtönbe zárták; ¹⁾ a mivel kétség-telenül vissza akarták riasztani a városiakat, hogy ne csök-kentsék ily módon az élelemfogyasztók számát.

Az ostrom is folyt tovább. Augusztus 12-én megrohanták a szent Mihály erődöt, melyet az őrség végső elkeseredett-séggel védett. A velenceiek még e tört sereggel szemben sem állottak a vesztegetés eszközeihez nyúlni. Először a kapitány, *Ursolino Zozillo* lett árulóvá, de a velenceiek csak akkor vették be a várat, mikor az őrség is eladta magát. ²⁾ Néha-néha még felvillant egy-egy reménysugár, mint pl. augusztus 13-án, mikor a velenceiek favára meggyuladt. A gyulékony anyag hamar emésztődött, oda lett a vár fele, s ha nincs csendes idő, az egész porrá ég. ³⁾

De ez már nem tudott lelket önteni az ostromlottakba. Kísérletet tettek, hogy nem engednek-e a velenceiek kemény föltételeikből? Követséget küldtek a táborba s a követek azt kér-dezték a vezértől: miért hivatja őket? Csak hogy a velenceieket nem volt oly könnyű rászedni; mindjárt átláttak a szitán és kijelentették, hogy ők nem hivatták a záraiakat s föltételeikből egy betűt sem engednek. De a föltétlen megadásra még most sem tudták magukat elhatározni a városiak, noha kitört az éhség, a mit nyomon követett a drágaság és a nyomor. ⁴⁾

Szeptember elején a boszniai bán is akart békét kö-zvetíteni, de a signoria azt felelte, hogy nyolcz napi határidőt tűzött ki a záraiaknak, s ha ezen időn belül átadják a kul-csokat, maguk és javaik sértetlen maradnak. ⁵⁾

Ezalatt újabb árulást is kellett leküzdeniök az ostrom-lottaknak. *Mihály apát* volt ez alkalommal a bűnös, ki a velenceiekkal alkudozni kezdett. Szerencsére azonban a záraiak elfogták Gergely szerzetest szept. 10-én, ki az apát levelét vitte Maurocenohoz, mire mind az apátot, mind Gergelyt börtönre vetették. ⁶⁾ Ennyi minden oldalról fenyegető veszély közt egye-dülí reménységök az a hír volt, hogy Szlavónia bánja új sereggel közeledik fölmentésökre. ⁷⁾

¹⁾ Anonymus, II. 16.

²⁾ Anonymus, II. 16.

³⁾ Anonymus, II. 17.

⁴⁾ Anonymus, II. 18.

⁵⁾ Anjonkori dipl. Eml. II. 191. l.

⁶⁾ Anonymus, II. 18—19.

⁷⁾ Anonymus, II. 18.

Velence pedig már sokallotta az ostrom hosszúságát, s hogy gyorsabban vessen véget a küzdelemnek, visszahíttá Canalit. Helyette *Mauroceno András* lett a hajóhad kapitánya.¹⁾ Ugyanakkor a boszniai bán segítségét is kikérték arra az esetre, ha Szlavónia bánja tényleg közelednék felmentő seregével.²⁾

Szeptember és október is elmúlt valahogy. Csak csekélyebb összecsapások történtek; elvettek egymástól egy-egy hajót, megölték egypár embert, de nevezetesebb dolog nem esett. A városban azonban egyre nőtt az éhség, nyomor és drágaság. Október 10-én az ostromlók is megtudták, hogy bent a városban mily szükségét szenvednek, hogy Zára már nem tarthatja magát soká. Ugy történt a dolog, hogy egy kis zárai csapat kimentett egy csapat velenceire. Derekas küzdelem után szép számú fogolylyal tértek vissza a záraiak, de néhányan közülök sebesülten a velenceiek kezébe kerültek s ezekből csikarták ki a vallomást a városi állapotokról.³⁾

Ugy látszik, ez bírta rá a signoriát, hogy a boszniai bánnt felszólítsa a békeközvetítésre, azonban, mint a következők mutatják, eredménytelenül.⁴⁾

Novemberben az éhség a városban tűrhetetlen fokra hágott; már az előkelők is éheztek. A legtöbb élelem teljesen elfogyott, a még meglevőt pedig aranyért árulták. A marha és borjúhús fontját harmadfél ezüstről alul nem lehetett kapni s a többi élelem még drágább volt; a gabona vékáját tizenkét aranyért is alig adták. A barmoknak sem volt már mit enniök és úton-útfélen hullott a dög az éhségtől.⁵⁾ A corbaviai grófok a szlavóniai bánnal egyetemben akartak ugyan élelmet vinni a városba,⁶⁾ de úgy látszik, ez nem sikerült. Kitértek, mint ilyenkor rendszeren, a nyavalyák is. A helyzet borzasztóbb már nem lehetett, a feltétlen megadás is jobb volt.

November 25-én összeült a tanács. Csaknem kétszázan gyültek össze. Az előkelőkben, a tanácsosokban még volt annyi önértzet és büszkeség, hogy inkább a becsületes halált választásák, mint a megadást. De a nép máskép gondolkodott; inkább akart a velenceiek kardjától kimulni, mint az éhség következtében pusztulni el. A piacon az ülés alatt nagy tömeg gyült össze, ostromolta a tanácsházat és követelte, hogy határozzák el a megadást. Végre is nem tudván ellentállni a

¹⁾ Anonymus, II. 18.

²⁾ Anjoukori dipl. Eml. II. 196. l.

³⁾ Anonymus, II. 20.

⁴⁾ Anjoukori dipl. Eml. II. 208. l.

⁵⁾ Anonymus, II. 21.

⁶⁾ Anjoukori dipl. Eml. II. 211. l.

fellázadt népnek, a tanács ily értelemben döntött. Egy öreg városatya hirdette ki könnyes szemekkel, reszkető hangon a szomorú határozatot.

Deczember 8-án indult ki a városból a hódolatot vivő küldöttség: Varicassis Pál, Matafarrio Péter, Storadi Bertalan, Galleli Miklós, Calcina Marino és Cedulini Mihály. Elmentek a vezérekhez, onnan pedig a signoriához. Velenczében az utcákon összefutott a nép, megnézni a csökönyös város megalázkodó követségét. A küldöttek pedig fületlen fővel, térdet hajtva járultak a doge elé, s megadva magukat, kegyelemért esedeztek.

A velenceziek eljárása még ekkor is kétszínű volt; kegyesen fogadták a hódolókat és megígérték, hogy nem lesz bántódásuk, sőt kiváltságaikat is meghagyják.

Nem lehet elítélni Zára népét, hogy deczember 21-én megnyitván kapuit, kitörő örömmel fogadta a bevonuló velencei követet. A nyomor és éhség megtört minden lelki erőt. Bevonultak a diadalmas vezérek is az egész sereggel, harsogó zenészó mellett. Letépték a magyar zászlókat, s annyi küzdelem után végre fenlobogott szent Márk zászlaja. Giustiniano összegyűjtötte a népet a templomban s a szószékről beszédet intézett hozzá; beszélt Mauroceno is, hűségre intve a lakosságot.¹⁾ Az egész városban új rend lett. Giustiniano Márk lett a zárai gróf, tanácsosokul pedig Soranzo Marinot és Delfino Jakabot rendelte a signoria.²⁾

Deczember 23-án ünnepélyesen kihirdették és megerősítették a békét; a tanács tagjai egyenkint hűséget esküdtek és másnap a nép is letette a hűségesküt. De a jövőtől mégis mindenki reszketett és nem ok nélkül. 1347 jan. 24-én Giustiniano kihirdette a rendeletet, hogy az összes polgároknak át kell adni fegyvereiket, a mi akkor, mikor még fegyveresen jártak polgárok és nemesek, nagyon súlyos követelés volt és nem is volt egykönnyen keresztülvihető.³⁾ Volt egy sereg nemes, a ki semmi szín alatt sem akarta átadni kardját: ezekre a bakó pallosa várt.⁴⁾ Hatvan nemeset Velenczébe küld-

¹⁾ Anonymus, II. 21. — Monaci, 110. l. — Dubniczi krónika, id. h. III. 145—146. l. — Küküllei, IX. feje. — Chronicon Mutinense. Muratorinál, XV. 605—606. l. — Naugerius. Muratorinál, XXIII. 1033. l. — Chronica di Bologna. Muratorinál, XVIII. 399. l. — Bartholomeus Ferrariensis: Polyhistoria. Muratorinál, XXIV. 781. l. — Continuatio Andr. Danduli tévesen nov. 21-re teszi a megadást. Muratori, XII. 419. l.

²⁾ Carolus Lucianus, id. h. 364. l.

³⁾ Anonymus, II. 22.

⁴⁾ Barth. della Pugliola: Chronica di Bologna. Muratorinál, XVIII. 399. l. — Barth. Ferrariensis: Polyhistoria. Muratorinál, XXIV. 781. l.

tek rabságba,¹⁾ és Küküllei szerint még a nőket is bebörtönözték s kegyetlenül megkínozták.²⁾ Bár föl kell tennünk, hogy mindebben van némi túlzás, a velenceziek eljárása mégis galád, kétszínű volt, s a zárai Névtelen méltán kiált fel: *Sohse higyetek a meybékült ellenségnek.*

* * *

Zára állhatatos hűsége, kitartó, bátor védelme kárba veszett; mégis csak visszakerült Velenceze zsarnok uralma alá. Lucius elismerőleg nyilatkozik arról az elszánt küzdelemről, melyet e fegyverhez nem szokott kereskedő nép folytatott; mert ha voltak is a városban zsoldosok, bizonyára nem azok érdeme, hogy Zára oly hosszú ideig állta az ostromot. De nemcsak elszántságukért érdemelnek elismerést a záraiak, hanem azért a hűségért is, melyet a magyar király iránt az előtt is, és e hadjáratban is tanúsítottak, s a melyet nem szabad tisztán önző önérdék következményének tartanunk, noha nincs emberi cselekedet önzés nélkül.

Velenceze, az *Adria mátkája*, sokkal kevésbé rokonszenves tényezője a háborúnak. Önzése, csalárdsága, kétszínűsége és kegyetlensége épen nem megnyerő vonások. A harcz pedig, melyet vívott, nem hősiés mint a záraiaké. Övé volt a túlnyomó erő, és serege zsoldos sereg.

De legszomorúbb az a szerep, mely a magyar seregnek jutott. Az ifju király, csupa tüz, elszántság és lovagiasság, a legnagyobb lelkesedéssel karolja fel a hű várost és mégsem védheti meg a bitorló kegyetlensége ellenében, mert saját alattvalói, bánok és főurak, köztük jövődöbeli apósa is, többre tartják a velencezi aranyakat, mint a maguk, királyuk és nemzetük becsületét. Zára ostromának a kora még nem tartozik a daliás időkhöz. A magyar főurak a sok pártviszály hatása alatt még inkább önző rablólovagok, s Nagy Lajos nagysága épen abban áll, hogy a haszonleső rablóvilág romjain felépíti a lovagság fényes világát. Zára ostroma a régi élet utolsó megnyilatkozása, határkő a daliás idők mesgyéjén. Csupa önző elem áll itt egymással szemben minden ideális cél nélkül. Velenceze mindig önző volt, de a magyar vezérek árulása annál gyalázatosabb. Az egyedüli igazán ideális alak e háborúban Lajos király, de nem tagadhatjuk meg az elismerést Zárától sem.

DOMANOVSKY SÁNDOR.
VÉRTESY JENŐ.

¹⁾ Anonymus, II. 22.

²⁾ Küküllei, VIII. feje.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Zur *Historia Salonitana* des Thomas Archidiaconus von Spalato. Von *Izidor Kršnjiavi* ord. öff. Universitätsprofessor. Studie I—V. (Übersetzung aus dem *Viestnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog Arkiva.*) Agram. 1900. 4-r. 46 l.

Horvát-Szlavónország, a mint most szerepel, tulajdonképpen új alakulás, ép úgy, mint p. o. a mai Dalmácia, mely két velencei birtokból és a raguzai köztársaságból, vagy Galiczia, mely lengyel és orosz részekből alakult. Sőt mind a kettőnél ifjabb, mert nem régebb az 1868 évi XXX. törvény-cikkünkénél. Egyes alkotó részeiből a magva, az, a mit *mai* Horvátországnak nevezünk, a Kapellán túl fekvő tenger melléket kivéve, az egész középkoron keresztül majdnem a XVIII-ik századig, Tót, vagy hogy a mai törvény nyelvén beszéljünk, Szlavónország, Szlavónia volt, mely annyira különbözött Horvátországtól, hogy egészen más törvényei és szokásjoga voltak.¹⁾ A *mai* Szlavónia, némely északnyugati részeit, Verőcze környékét kivéve, közvetlen magyar terület volt, s megyéi még a török uralom után is 1848-ig külön-külön követeket küldtek a magyar országgyűlésre; végre a katonai végvidék, melyhez való jogát Horvát-Szlavónországnak az 1868-iki kiegyezési törvény ismerte el, részint régi szlavón, részint régi horvátországi, részint régi magyar részekből alakult, úgy, hogy ha a mai Horvát-Szlavónországban keressük azokat a részeket, melyek már Kresimirt és Zvonimirt uralták, melyeknek főemberei 1527 január 1-én — mikor Szlavónia, az *akkori Szlavónia*, tudvalevőleg János király pártjára állott — I. Ferdinándot ismerték el örökösödése és Pozsonyban történt királylyá választása alapján királyuknak: csak Fiume-Modrus és Likka-Corbavia megyéket említhetjük; — a többi Horvátország már 1527-ben is, csekély kivétellel, a török kezében volt. abból

¹⁾ V. ö. *Hajnik Imre*: A magyar bírósági szervezet és perjog, 141. l. 57. sz. jegyzet.

Velenceze ragadta ki a karloviczi és paszaroviczi békében, és mint velencezi *acquisto vecchio, nuovo* és *nuovissimo*, mint Dalmácia, került a XVIII-ik század végén uralkodó családunk birtokába. A kiváltságos jogok pedig, melyekkel az új horvátok a magyar szent korona birodalmában 1848 előtt éltek, nem voltak más, mint Szlavóniának, vagyis Tótországának, *a réginek*. municipális jogai. A modern horvát történetírásnak tehát a legfőbb feladata volna, kinyomozni, ezeknek a részeknek mik voltak kiterjedése, határai? mik voltak sajátosságai? mikor és mily mértékben egyesültek? mert e kérdések még meglehetősen homályosak; de a horvát írók ezt a magyarokra hagyják, kik közül legújabbban Csánki Dezső és Hajnik Imre árasztottak egynémely kérdésre meglepő világosságot, s ők maguk inkább zavarják a dolgot, néha határozottan téves, néha pedig kétértelmű, szintelen, homályos állításokkal, melyekből az avatlan horvát közvélemény azt a meggyőződést meríti, hogy országa a legrégebb időktől fogva legalább is oly formában állott szemben Magyarországgal, mint a legújabb törvény megalkotta, s a régi horvát királyok, a Kresimirek, Zvonimirok, már ép úgy urai voltak Zágrábnak és Vukovárnak, mint akár Kninnek vagy Spalatonak. Ez hízeleghet a nemzeti hiúságnak vagy kegyeletnek s talán politikai eszköznek sem rossz, de -- bocsássák meg drávántuli polgártársaink -- mint a német mondja: *gänzlich unwissenschaftlich!* s épen olyan, mintha a *mai Szászország lakosa*, a drezdai és lipcsei, a westphaliai és Weser, Eider-melléki régi szászokhoz kötné magát, Widukindról mint vezéréről beszélne és emlegetné azokat a királyságokat, melyeket *dei* a britt szigeteken alapítottak.

A horvát praetensiók támogatásában nem csekély szerepet játszik az a pactum, melyet a horvátok 1102-ben Kálmán királlyal állítólag kötöttek s a mely spalatoí Tamás IV. Béla korabeli *Historia Salonitana*-jának némely példányához hozzá van toldva. E pactum szerint, ellentétben azzal, a mit Tamás magában munkájában beszél, a horvátok tizenkét törzse, mikor Kálmán a *Dráviáj* jött, hogy Horvátországot a dalmát tengerig megigázza, harczra készültek, megegyeztek vele, hogy megtartják birtokaikat, jobbágyaik adót a királynak nem fizetnek és csak harczba szállani tartoznak a királyért, ha valaki határait megtámadja, még pedig legalább tíz fegyveres lovassal minden nemzetség. saját költségén a Drávaig, innen pedig Magyarország felé a király költségén, a háború tartamára. Ezen --- különben ha való volna is, csak a Kapellán túl lakó tizenkét horvát nemzetség privilegialis állását, nemesi

szabadságát igazoló -- elbeszélésből a horvát írók mind: valami országos pactum conventumot. Horvátország önállóságát megállapító választó capitulatiót olvastak ki s természetesen vitatták annak valódiságát; s nem volt kivétel még a tiszta fejű Rački Ferencz sem, ki pedig kritikájával sok gazt gyomlált ki a régi horvát történetből. Kršnjavi Izidor azonban, azelőtt horvát közoktatásügyi osztályfőnök, most a műtörténet tanára a zágrábi egyetemen, tehát nem épen czéhbeli historikus, s talán épen ezért, most szembe száll ezzel a véleménynyel. Tanulmányában, melyet czikkünk homlokára tűztünk s mely eredetileg a horvát országos levéltár Viestnik-jében (Hiradó-jában) jelent meg horvátul, a Historia Salonitana kéziratának összehasonlítása után kimondja, hogy a függelék nem spalatoí Tamás írta (19. l.) s különben is ez a pactum nem tartalmaz országos közjogi rendelkezést Magyarország és Horvátország közjogi viszonyára nézve (17. l.); -- eredmény, melyet a magyar historiographia ugyan már rég tudott, de minden esetre elismerésre méltó s ritka objectivitásra, kritikára és -- erkölcsi bátorságra valló kijelentés a Dráván túl. Kršnjavi Izidor e kijelentésével szembe száll a horvát történetírókkal, de a magyar felfogást sem akarja elfogadni, hogy Kálmán király Dalmáciát és Horvátországot fegyverrel foglalta el -- »s a privilegiumok, melyeket kiadott, némi régi kiváltságnak megerősítése, politikai eszeség, számítás vagy kegyelemnek kifolyásai voltak« -- minek a horvát írók egyhangulag ellentmondanak: mert -- szerinte -- a magyar királyok, László és Kálmán, örökösödés jogán, a horvátokkal -- ha nem is a Tamásnak tulajdonított pactumban -- megegyezve, jutottak a horvát trónra, s ez ellentmondás igazolására főleg Pauler Gyula értekezésével »Dalmát-Horvátország elfoglalásáról« foglalkozik, mely a Századok 1888-iki folyamában jelent meg,¹⁾ s annak egyes állításait iparkodik megczáfolni, szintén ritka tüneményképen hofitársai közt, kik a magyar irodalmat úgyszólván nem létezőnek tekintik. »Die ungarische Lehrmeinung -- úgymond -- ist unrichtig, die entgegengesetzte croatische ist aber nicht richtig motiviert«; vagvis: A magyar vélemény nem helyes, az ellenkező horvát azonban nincs helyesen megokolva. »Durch die Behauptung eines staatsrechtlichen oder internationalen Vertrages und einer Wahl, -- folytatja -- die nicht bewiesen werden kann, wird die falsche Lehrmeinung der ungarischen Historiker von der Eroberung Croatiens eher gestützt als widerlegt, so dass sie fast in allen auch nicht ungarischen Geschichtswerken und

¹⁾ Századok. 1888. 197. kk. II. és 320. kk. II.

Abhandlungen zur Herrschaft gebracht wurde«; vagyis: Oly államjogi vagy nemzetközi szerződésnek és választásnak vitatása, melyet nem lehet bebizonyítani, inkább megerősíti a magyar történetírók hamis véleményét Horvátország meghódításáról, úgy, hogy az majdnem minden, nemcsak magyar történeti műben, értekezésben uralkodóvá lett. — Eljárása tételének bebizonyításában azonban sajátos; inkább elmés, mint tudományos. Ellentétet lát spalato Tamás és az »*älteste ungarische Berichterstatter*« vagyis a bécsi Képes s a többi későbbi magyar krónika elbeszélésének írója közt. Spalato Tamás szerint Szent László egy horvát úr hívására jött és elfoglalt minden földet a Drávától a Gozdig vagyis a mai Kapelláig: »*occupavit totam terram a Dravo fluvio usque ad Alpes, que dicuntur ferree, nullo obice resistente.*« Ezt Tamás esperes — Kršnjavi Izidor szerint — azért írta, mert olasz volt. gyűlölte a magyart, horvátot, és hajlott Velenzéhez, melynek törekvése mindig az volt, hogy a magyar királyok fellépését Horvát-Dalmátországban erőszakosnak, törvénytelennek (gewaltthätig, illegitim) tüntesse fel. Ellenben — folytatjuk Kršnjavi Izidor okoskodását — a »legrégebbe« magyar forrás szerint László király örökösödés útján jutott Horvát-Dalmátország birtokába, mert ez ország Zvonimir halála után özvegyére, és általa az özvegy testvére, Zvonimir sógorára, László királyra szállott.¹⁾ Nem vitatkozunk itt a szerzővel, vajjon az idézte forrás csakugyan a legrégebbe-e? Nem-e csak későbbi kiczifrázása a történetnek abból a korból, mikor László király már szent volt, és minden tétében — ha volt rá szükség, ha nem volt — már a kegyes, a keresztény hit szemében semmiféle kifogás alá sem eshető embernek szereték feltüntetni? — ez nagyon messze vezetne a szerző úrral szemben, kinek ismerete a magyar források elemeiről Huber Alfonz nem kifogástalan, és Kaindl Rajmond nagyon is sok kifogás alá eső, sőt jobbára felette gyarló dolgozatain alapzik.²⁾ Azt sem kérdezzük: *micșoda jogra gondol*, mikor a »*nach mittelalterlichem Staatsrechte wohlbegründete Erbrecht der Wittwe Zvonimirs und ihres Bruders Ladislaus*«-ról, Zvonimir özvegyének és László testvéreinek a középkori jogban erősen gyökerező örökségi jogáról beszél?³⁾ Ámbár nekünk ilyenről — talán pirulnunk kell érte? — nincs tudomásunk; hanem csak a kérdés lényegét tartván szem előtt: meghódították-e a magyar királyok Horvát-Dalmátországot, vagy nem?

¹⁾ Id. h. 21—23. ll.

²⁾ Id. h. 33. l.

³⁾ Id. h. 22. l.

magára a Kršnjavi Izidor által idézett magyar krónikára hivatkozunk, melynek mindjárt illető része kezdetén olvassuk, hogy László »Dalmatiam atque Croatiam monarchiae jure perpetuo subjugavit« azaz: Dalmáciát és Horvátországot birodalmának — nem is csak személyének! — »alávetette«, vagy szószerint: »igájába hajtotta.« Látni való tehát, hogy e magyar forrás még sokkal élesebben emeli ki a magyar királyok *hódítását*, mint Tamás esperes, s azon nem változtat semmit, hogy László örökösödési jogát említi, mert hiszen hódító Vilmos is örökségi jogot tartott Angliára, s azért mégis véres harc-czal foglalta el s agyontiporta a szász Angliát.

Nem követhetjük a szerzőt — megengedjük elmés okoskodásában, melylyel főleg Račkinak nem adatai, hanem phantasmagoráival szemben, melyeket azonban a horvát conventionalis történetírás, úgy látszik, komolyan vesz, a maga felfogását védi; csak kiemeljük, hogy az Árpádok örökösödési igényeinek megvalósulását Kálmán király 1102-iki, tengerfehérvári koronázásában látja. Ismervén Pauler Gyula véleményét, hogy az az egyetlen oklevél, mely e koronázást érinti, hamis: nem is törekszik ez állítás megczáfolására, mert: »angenommen, es sei Pauler der Beweis gelungen, dass die Urkunde wirklich gefälscht, und falsch datiert sei,« a koronázás tényét mégis valónak kell elfogadni, mert a hamisító bizonyára nem zavart volna oklevelébe oly tény, mely, ha nem igaz, mindjárt elárulta volna gyártmánya hamisságát.¹⁾ Ez kétségtelenül helyes okoskodás, de abból csak az következik, hogy a hamisító nem tudva, hanem tévedésből, tudatlanságból vett bele oklevelébe valami téves állítást, a mint hogy a legtöbb hamisítást anachronismusai árulják el, melyeket a hamisító bizonyára nem készakarva követ el, mint teszem a Tamás függelékének pactumába is az a téves adat, hogy Kálmán László fia volt — »Colomannus dei gratia filius Vladislavi regis Hungariae, stans in regno loco patris sui« — nem azért került, mert szerzője tudta hogy téves, hanem mert tudatlanságból valónak tartotta. Észreveszi szerző Pauler Gyulának azt a megjegyzését is, és helyesnek találja, hogy a tengerfehérvári — Pauler Gyula szerint hamis — oklevél, mely Kálmán koronázását 1102-re teszi, és a Kálmán király által a tróniaknak 1108-ban adott, kétségtelenül hiteles oklevél szavai közt, melyben hat évvel később — még csak *jövendő* koronázásról beszél, ellentmondás van; de, mondja, ebből nem lehet következtetni, hogy Kálmán horvát-dalmát királylyá való

¹⁾ Id. h. 30. l.

koronázása nem történt meg: »sondern nur, dass eine oder die andere Urkunde falsch datiert sei, was ja nicht selten geschieht und selbst in modernen kritischen Editionen vorkommt«, magyarul: »hanem csak, hogy az egyik vagy másik oklevélnek kelte hibás, mi nem ritkán, még újabb kritikai kiadásokban is előfordul!«¹⁾

Körülbelül hasonló módon üti el Pauler Gyula további ellenvetéseit is, melyek a döntő körülményekkel együtt, hogy Kálmán megkoronáztatását, mely állítólag 1102-ben történt, csak egy hamis oklevél említi, hogy 1108-ban Kálmán valódi oklevele a koronázásról csak mint *jövendő* megtörténhető eshetőségről beszél, hogy más királyi oklevelek is mindig csak így beszélnek, s egyetlen megtörtént horvát királyi koronázásnak sincs nyoma, *bírnak súlylyal*: hol őrizték volna a horvát koronát? kinek joga volt a koronázás? a minnek mind nincs legkisebb nyoma; a mi, ha a magyar királyokat rendszeren, mint Magyarországon, Horvátországban is megkoronázták volna, nehezen volna érthető, és így szintén támogatja azt a felfogást, hogy ilyen koronázás nem történt meg sohasem; s ez ellenvetései sorában megesik a hiba, hogy Spalatoí Tamás következő szavait Bernát spalatoí érsekről: »in Hungariam est profectus; ibique cum aliis prelatibus ecclesiarum regni Hungarie, qui ad solemnitatem iocunditatis regie confluxerant, regis filium coronavit« úgy értelmezi, hogy »ein Bischof von Spalato den ungarischen Kronprinzen krönte,« azaz: »egy spalatoí püspök (érsek) a magyar trónörököszt megkoronázta és gazdagon megajándékozva tért haza«; holott, a mint az esperes szavaiból kitűnik, a »coronavit« itt csak a koronázásnál való jelenlétet fejezi ki, nem is tekintve, hogy másfelől tudjuk, hogy Imre fiát, a kiskorú Lászlót, mert az esztergomi érseki szék üres volt, a kalocsai érsek koronázta meg. Azonban a munka e részével még bővebben foglalkoznunk talán nem szükséges, mert a koronázás magában véve még nem czáfolja meg a hódítást, a fegyverrel való elfoglalást, mert hiszen hódító Vilmost is a hastingsi vagy seulaci csata után, pedig ő ugyancsak erős szakos hódító volt, Londonban a yorki érsek Anglia királyának megkoronázta.

Mindazt, a miről eddig szóltunk, Kršnjavi Izidor dolgozatának I—III. fejezeteiben tárgyalja; a IV. fejezetben e cím alatt: »Das Verhältniss der ungarischen Quellen zum Cap. XVII. der Historia Salonitana« (A magyar források viszonya a Historia Salonitana XVII. fejezetéhez: »Qualiter

¹⁾ Id. h. 31. 1.

ceperunt dominium Dalmatiae et Croatiae») azt igyekszik kimutatni, hogy Kézainak s a többi magyar krónikának elbeszélése Péter horvát királyról, kit Kálmán király serege a Gozd hegységben megölt, s azért a hegységet Péter gozdnak hívják: nem igaz, alaptalan, későbbkori betoldás. Péter király — vitatja Rački Ferencz ellen — nem is létezett soha; a horvát források nem tudnak róla semmit. (Azok egyáltalában véve e korról alig tudnak valamit, jegyezhetjük meg.) A magyar írók hallhattak valamit Kresimir királyról, kinek rokona Vekenega, zárai apáczafejedelemszony, tekintélyes személy lehetett a magyar udvarnál (dürfte ... eine am ungarischen Hofe hoch angesehenene Persönlichkeit gewesen sein),¹⁾ s ezért gondolták, hogy Kálmán serege agyonütötte? kérdezhetnők, de Kršnjavi Izidor ezt a kérdést nem teszi. A magyar krónikák közt — folytatja — a legjobb Müglen, ez az 1365 körül készült német kivonat; mert ez nem említi a Péter nevet, hanem csak annyit mond: »Colomann slug den Kunig von Dalmatia zu tode.« Ez a legjobb is azonban Horvátország elfoglalására nézve interpolált helyekből (»zusammengestoppte Stellen«) áll.²⁾ A megölt horvát király Demeter Zvonimir, kinek haláláról ugyan egy oklevél és Spalatoi Tamás csak úgy emlékeznek: »defunctus«, »mortem debitam solvit«; de Tomassich János barát, ki a régibb korra nézve a magyar forrásokból, vegyítve némi horvát mondákkal, mint a tatárokon 1241-ben vívott mesés gróbniki diadallal, írta 1561-ben krónikáját, s a ki a legnagyobb komolysággal említi, hogy Shuin 205-ben, Cetin 405-ben Kr. u. épült stb. stb., 1057-hez (sic) beszéli, hogy mikor Zvonimir a horvátokat keresztes hadjáratra akarta bírni, a szent sír megszabadítására: azok agyonütötték. Kršnjavi Izidor tehát lehetőnek tartja, hogy már ekkor Horvátországban, előbb mint a kereszteny nyugaton, keresztes háborúra gondoltak;³⁾ igaznak tartja, hogy Zvonimirt megölték; támogatására felhossa, hogy a varsói Chronicon mixtum — e párját ritkító XIII vagy XIV-ik századbéli zagyvalék — szerint is Casimirt vagyis Kresimirt, nem is Zvonimirt, megölték, s mindebből azt következteti a magyar elbeszéléssel szemben, hogy nem Péter királyt ölték meg, hanem Zvonimirt, és nem is a magyarok ölték meg, hanem maguk a horvátok; tehát ezekből a magyar krónikákból Horvátország meghódítására nem lehet következtetni semmit. Végül pedig neki ront Kézai állításának, hogy e királynak székhelye Tinin — Knin — volt. Bár

¹⁾ Id. h. 36. l.

²⁾ Id. h. 33, 36, 37. ll.

³⁾ Id. h. 39.

itt székeltek a horvát királyok püspökei, itt tartották még a XIV- -XV. században is — mint tudjuk — Horvátország felebbviteli albáni törvénszékét, e megjegyzés tehát Kézai hitelességét látszik támogatni: Kršnjavi Izidor e tény tagadja, mert — az 1102-beli pactumban Suačić György is szerepel, a Suačićok pedig Kninben laktak, úgy tehát a Suačićok — saját uruk, Péter király ellen lázadtak volna fel, mert e Péter király Rački Ferencz »Alnung«-ja szerint, szintén Suačić volt. Nekünk azonban úgy látszik, hogy se Rački Ferencz »Alnung«-jával, se a koholt pactummal, tudományosan véve a dolgot, nem szabad törödnünk, mert Péter horvát király — akár volt Suačić, akár nem — Kninben székelhetett, és semmi esetre sem ő lett volna az első király, ki ellen saját nemzetsége — ha még igaz! — feltámad. Látni való tehát, hogy a mit Kršnjavi Izidor a magyar krónikák s a peturgozdjai harc ellen nagy verve-vel hirdet, nem igen alkalmas a magyar elbeszélés valódiságát megdönteni, s azt majdnem maga is beismeri azzal a kijelentéssel, hogy, ha nem is mutatta ki, hogy Kálmánnak nem kellett ellenkirálylyal harcolni: »so wäre die Realisierung des Erbrechtes mit Waffen noch immer keine Eroberung!« I. Ferdinándnak is Magyarországra tartott jogát ellenkirálylyal szemben erővel kellett kivívni, de azért Magyarországot még sem foglalta el: »er hat darum Ungarn doch nicht erobert.«¹⁾ Igaz; csakhogy Ferdinándot a magyarok is királynak választották, magyarok is támogatták János király ellen, — míg Lászlóról, Kálmánról ezt nem tudjuk, s az ő foglalásukról a források ilyféleképp nyilatkoznak: »Chroacie *invadens regnum*. dominum Almu, suum nepotem in illo statuit regem« (Horvátországba törvén, öcscsét Almost helyezte ott be királynak);²⁾ »Dalmatiam atque Croatiam suae monarchiae perpetuo subjugavit« (t. i. László; a Képes és többi magyar krónikák, mint már fentebb idéztük); »regno Dalmatiae conquistato« (Kézai); s Kálmánról: »proposuit totam terram usque ad mare Dalmaticum suo dominio subjugare. Venit ergo cum multo armorum apparatu et obtinuit caeteram partem Slavoniae, quae a Vladislavo fuerat praetermissa.« (Föltette magában, hogy minden földet a dalmát tengerig igába hajt. Jött tehát nagy fegyveres erővel s elnyerte Szlavóniának — értsd alatta Tamás szójárása szerint Dalmát-Horvátországot — azt a részét, melyet László még el nem foglalt. Spalatói Tamás.) Ha ezeket Kršnjavi Izidor mesterkélte magyarázatai nélkül

¹⁾ Id. h. 41 l.

²⁾ 1091-iki zárai oklevél. *Rački*: Monumenta spectantia hist. Slavorum meridionalium, VII. 154, 477, 481, 482.

tekintjük, egészen más színben fognak feltűnni Szent László és Kálmán horvát hadjáratai, mint I. Ferdinándnak háborúja, vetélytársa, János király ellen. Utolsó, V-ik fejezetében, Kršnjavi Izidor némely egykorú oklevél kitételeivel igyekszik felfogását támogatni, helyesen jegyezvén meg különben, — a mit a horvátok nem akarnak elismerni. — hogy azokat, jelesen a traüi szabadalmat, nem lehet generalisálni, abból egész Dalmát-Horvátországra vonatkozó törvényt, szabadságlevelet nem lehet kiokoskodni, vagyis mint ő mondja: »Es geht nicht an, die den einzelnen dalmatischen Städten ertheilten Privilegien zu generalisieren und aus dem Privilegium von Trogir (Traü) einfach eine Constitutionsurkunde für ganz Dalmatien und Kroatien zu machen, wie man dies zu thun versucht hat.«¹⁾ Megtámadja Pauler Gyulát, mert a magyar nemzet történetében az arbei oklevél e szavaiban: »per misericordiam Dei potitus regno Dalmacie atque Chroacie« — a »potitus«-t a »meghódította« szóval fordította. Nem akarunk vitába boesátkozni, hogy mit jelent a *potitus* szó, p. o. urbe potitus, praeda potitus? minden iskolai szótárból elég felvilágosítást meríthet bárki, sőt maga Kršnjavi Izidor is elismeri annak »bemächtigen« értelmét; s talán azt sem kell czáfolnunk, hogy a »per misericordiam Dei« kifejezés használata kizárja — Kršnjavi szerint — a hódítást,²⁾ hanem tovább megyünk s rátérünk arra a kifogásra, melyet Kršnjavi Izidor Pauler Gyula e megjegyzése ellen emel: »Hogy a horvát királyság nem régi formájában ment át a magyar királyra, mintegy personal-unióban, mint a mai horvátok hirdetik, — a mely personal-uniót egyébiránt Kršnjavi Izidor is elejti³⁾ — már csak az is bizonyítja, hogy a pápák Zvonimir hűbéresküje alapján soha sem léptek fel praetensiokkal a magyar királyok ellen.«⁴⁾ — »Die Veränderung, der äusseren Politik gelegentlich eines Wechsels der Dynastie kann nicht als Unterbrechung der Rechtscontinuität aufgefasst werden« (A külső politikának változását dynastia-változás alkalmával, nem lehet a jogfolytonosság megszakításának tekinteni), a mi magában véve igaz, csak hogy itt épen az a Rechtscontinuität, vagyis, hogy Horvátország teljes integritásában megmaradt, mint megmaradt p. o. Magyarország, mikor idegen uralkodók, I. vagy II. Ulászló léptek trónjára, még csak bebizonyítandó dolog, s bizonynyal nem hihető, hogy a mikor

¹⁾ Id. h. 44. l.

²⁾ Id. h. 44. l.

³⁾ Id. h. 43. l.

⁴⁾ A Magyar nemzet története, I. 460. l. 382. sz. jegyzet

a kuria követeléseiben a legmerészebb volt, mikor a magyar trónon Kálmán, tehát az a magyar király ült, ki legjobban felfogta, méltányolta, követte az egyház akkori igényeit, hogy akkor -- mondom -- ha lett volna arra valami legkisebb jögalap -- a kuria, mely kevéssel előbb, még Szent István felajánlásából is fenhatóságot próbált deriválni *Magyarországra*, világos jogát ne követelte volna. Magyarország viszonyát Horvátországhoz egyébiránt már több mint kétszáz évvel ezelőtt, helyesen definiálta a világos fejű horvát Lucius: »Colomannum Croatos pro subditis regni Hungariae habuisse» (Kálmán a horvátokat Magyarország alattvalóinak tekinté¹⁾), de, sietünk megjegyezni, nem jogtalan alattvalóinak, s ilykép még a *Historia Salonitana pactumában* is -- bár magában véve koholmány -- van valami igazság, mint Pauler (Gyula is elismeri.²⁾) Ez azonban nem áll a *mai* Horvátország magvára, Zágráb vidékére, a régi Szlavóniára, Tótországra, mely Magyarországnak csak olyan része volt, mint Erdélyország, uralkodóit -- mint a Nagy Lajos korabeli zágrábi krónikából látjuk -- Álmóstól, Árpádtól számítá, s ügyet sem vetett arra, hogy László vagy Kálmán Dalmát-Horvátország királyaivá lettek. Ennek helyzetével Kršnjavi Izidor nem igen foglalkozik, csak egyes odavetett megjegyzésével, pl. hogy a zágrábi püspökség alapítása horvát királyi cselekmény volt,³⁾ árulja el, hogy ebben a pontban nem akar szembeállni az *uralkodó* horvát felfogással. A horvátoknak ez *unwissenschaftlich* felfogása egyébiránt megmagyarázható. Primitív tudás és politikai elfogultság szokott az ilyennek anyja lenni, s volt minálunk is. Az újabb politikai alakulás, mely szilárd alapra fektette Horvátország legtöbb követelését, mindinkább feleslegessé fogja tenni, hogy politikai szempontból a tévesen felfogott multhoz folyamodjanak. Az a sokféle derek dolgozat, melyet ma már a horvát történeti irodalom fel tud mutatni, oly szellem, oly tudás terjedésére vall, mely mindinkább ki fog bontakozni a régibb, kritikátlan hiszékenységből, mint kibontakozott már, de csakis a legeslegújabb időben, a magyar irodalom, s e kibontakozás egyik biztató jelét kell látnunk Kršnjavi Izidor jelen művében. Sok, nagyon sok ragad még rajta a mult előítéleteiből; de az is kétségtelen, hogy a horvátok közül eddig talán senki sem tett oly merész lépést előre a kritikai objectív irányban, mint ő. Kíváncsiak vagyunk, mikor fogja valaki ebben utólélni. P. Gy.

¹⁾ Schwandtner: SS. RR. Hung. III. 181. l.

²⁾ A Magyar nemzet Tört. I. 200, 201. ll.

³⁾ Id. h. 29. l.

A szepesi prépostság vázlatos története, kezdetétől a püspökség felállításáig. Irta Pirhalla Márton. (A Szepes-megyei történelmi társulat millenniumi kiadványai, IV. köt.) Lőcse, 1899. Reiss József kny. 8-r. VIII. 585 l.

A vidéken megalakult tudományos és irodalmi társulatok között a *Szepes megyei történelmi társulat* azok sorába tartozik, melyek a legnagyobb buzgósággal igyekeznek kitűzött céljokat megvalósítani. Ezen nagy ügyszeretben leli magyarázatát az, hogy e társulat nem elégedhetett meg azzal a kerettel, a melyet — a történelmi anyagot illetőleg — először szabott magának. Szepes vármegye multja ugyanis oly gazdag, története nem egy ponton annyira össze van szövődve a szomszédos külföld történetével, hogy azt okvetetlenül nagy arányokban kell feldolgozni. Mivel pedig a társulat ily magyarányú munkához a szükséges erővel nem rendelkezik, egelőre meg kellett elégednie azzal, hogy részleteket dolgoztasson fel. Majd később, kedvező viszonyok között, avatott kéz szerves egészsze fűzheti a részleteket össze. Eddigelé a következő részek jelentek meg: *Szepes vármegye történelmi irodalmának bibliographiája* és *a Szepesség őskora: A XIII szepesi város története: A tíz lándzsások székének története: Lőcse város története* (első rész), s végül az előttünk fekvő kötet, mely *a szepesi prépostság történetét* tárgyalja.¹⁾

A szepesi prépostság legrégebb emlékei Imre király nevéhez fűződnek, ki azt már 1198-ban megalapítja, de az esztergomi érsek akadékoskodása miatt — ki saját megrövidítését látja vala a prépostság felállításában — csak 1202-ben történik meg végleges rendezése. A történelemben a prépostsággal egyidejűleg kezd szerepelni, ha régebb keletű is, a szepesvári főispánság.

Néhány évtized mulva már a káptalani stallumok is be vannak töltve. Maga a káptalan kietlen helyen épült fel, jövedelme is szegényes volt, de azért a szepesi prépost kezdettől fogva nagy tekintélynek örvendett. Említésre méltó dolog, hogy Adolf, az első prépost, Gertrudis királyné kedvelt emberei közül való, a ki a hazánkba szakadt meráni fiak nevelője volt. A meráni hatalom megszűntével a szepesi prépostságra rossz napok következtek. Még föl sem épült a szép székesegyház egészen, mikor megjelennek a tatár hordák s az egész vidéket végig pusztítják. Azonban Mátyás prépost ügybuzgósága, Béla király jóakaratával párosulva, már 1248-ban újra felvirágoztatja a prépostságot.

¹⁾ V. ö. *Századok*, 1900. 368. l.

Kun László idejében a prépostság története dézsmaperekből telik ki. A Szepességen a szászok az izmaeliták szerepére vállalkoztak, s hogy annak derekasan meg is feleltek, mutatja az a körülmény, hogy 1290-ben az érsek kénytelen személyesen oda menni s tiltani a prépostot, hogy a dézsmát a szászoknak többé bérbe ne adhassa. Kun László pedig 1288 évi rendeletében a nemeseket is megintí, hogy tartoznak tizedet fizetni. Ebből azt lehet következtetni, hogy a nemesek másutt talán nem fizették a tizedet, vagy hogy ez legalább is nem volt általánosan bevett szokás. Mindenesetre nagyon fontos adalék az 1439: XXVIII. t. cz. megvilágításához.¹⁾ Ugyanazon időre esik, hogy a szászok plebánusai huszonnégyven, a lelki élet emelésére testvéri szövetséget alkotnak, azonban »salvo semper et in omnibus praelati jure.« Ez a »testvérület« hosszú időn át fennállott, míg végre a reformációval maga is reformálódott.

A nemességgel harcban élő III. Endre, a ki megbízható híveinek egy részét épen a Szepességről nyerte, hálából megkísérlé a prépostságot püspökséggé emelni; azonban az esztergomi érsek ellenkezése miatt tervét meg nem valósíthatta.

Az Anjouk alatt szép fejlődésnek indult a prépostság. Kitérő iskolái voltak, melyek nemcsak az interregnum alatt meglazult erkölcsi élet javítására folytak be erősen, hanem e mellett nagy hatással voltak a közművelődés emelésére is. — De míg egyfelől erősödött a prépostság, másfelől ismét veszély fenyegeté az önálló fejlődésében. Már Nagy Lajos szeretett a káptalanok belső ügyeibe avatkozni és azokban a maga akaratának érvényt szerezni, s ez a dolog akkor, Lajos személyes kiválóságánál fogva bajt még nem okozott; később azonban, főleg Zsigmond idejében, a királvi akaratot némelyek önző terveik keresztülvitelére használták fel.

A XV-ik század eleje a prépostság történetében az *ököl-korszak*. Világi nagyok hatalmasul támadnak a káptalani birtokokra, s ezen harcokból nem mindig a prépostság kerül

¹⁾ »Nobiles, tam jobagiones habentes, quam non habentes, decimas dare non teneantur, antiqua eorum libertate requirente.« Így szól az idézett törvénykezikkely. — A mi Kun László király 1288-iki rendeletét illeti, nem tudjuk, honnan veszi a t. bíráló, a miket a nemesek tized-adójáról mond. Az idézett rendeletben, melyre előadása folyamán a szerző is hivatkozik (28. l.) s a melyet többek közt Fejér is (Cod. Dipl. V. 3. 402. l.) közöl, egy szó sincs arról, hogy a nemesek tartoznának tizedet fizetni, hanem azt mondja a király, hogy a szepesi földön lakó kutyapeczérek, madarászok vagy más állapotú emberek (seu alterius conditionis homines) a tizedfizetés dolgában nem különbözhetnek azon földnek többi lakosaitól: ennél fogva a prépostságnak járó tized megadásától a Batiz testvére Miklós kutyapeczér jobbágyai sem lehetnek szabadok. Szerk.

ki győzelmesen. A kanonokok is, megfélekezve kötelességeikről, odahagyják a káptalant, másutt laknak; a nép pedig lelkileg is zűllésnek indul. Sem a királyi, sem az egyházi rendeletek nem bírják e bajokat orvosolni. Ilyen állapotban találta a prépostságot a huszita mozgalom, melynek fegyveres hívei már 1431-ben pusztítva járvák be a szepesi vidékeket. A mit annyi század szorgalma épített, az most egyszerre semmivé lőn. A nehéz napok azonban nem tartottak sokáig. A garázdálkodó csehek lassanként kiszorultak a prépostság területéről, s már az anyagi jóllét föllendülésére vall az is, hogy a század hatvanas éveiben új templom építését kezdik meg. A huszita korszak azonban nem mult el minden nyom nélkül. A hitélet sokban megváltozott; már az egyháziak, főképen a szerzetesek között is akadnak olyanok, a kik szabadabb szellemben kezdenek működni; sőt némelyek azt hiszik, hogy az akkori prépost, *Stock János*, a ki orvosi minőségéből emeltetett e fontos egyházi méltóságra, maga is az újítók közé tartozott volna. Mindennél ékebben szól azonban az a kérelem, melyet a felső megyék, így Szepes megye is, 1506-ban intéztek II. Ulászlóhoz az egyházújítás érdekében.¹⁾ Kétségtelen, hogy Husz követői a felső vidékeken egészen a nagy reformációig kitartottak.²⁾ Erről azonban a szerzőnek nincs tudomása.

A huszita háborúk lezajlása után felvirágzó prépostság Mátyás halálával ismét hanyatlásnak indult. A nagy hatalomra vergődött Zapolyai család még a prépostok kinevezése jogát is magához ragadta. Ezen időszaknak máig fennálló emléke a Zapolyai-kápolna.

A XVI-ik századdal kezdődőleg a káptalan rendes jegyzőkönyveket vezet, melyek 1499-től 1848-ig terjednek s főkép műveltségtörténeti tekintetben sok érdekes adatot tartalmaznak.

A mohácsi vész után, János és Ferdinánd királysága korában, a szepesi prépostság az ellenpártok és a zavarosban halászók versengésének színhelye. A prépostból hadvezér válik, a ki seregek élén, karddal az oldalán küzd és védi a maga igazát. Ebben az időben jelentkezik a reformáció hazánkban. A prépostság területén az első hitújító *Fischer András* anabaptista tanító, a hazaiak közül pedig *Kunsch Mátyás* várallyai plebánus. A Szepesség tulajdonképeni reformátóra azonban *Leudeschüt György* volt, a kinek kalandos élete nem kifogástalan ugyan, de erős kitartással mégis csak neki sikerült az új tanok számára legtöbb hívőt szerezni. A káptalan erősen

¹⁾ *Budapesti Szemle*. Új folyam, IV. 1866. 4. l.

²⁾ *Jászay Pál*: A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után I. 488. l.

küzd ugyan a reformáció terjedése ellen, de János prépost közönyössége nagyban elősegíti az új vallás meggyökeresedését. — Az erkölcsiség is mélyen alásülyedt e zilált időkben s a különféle anyagi károk még inkább növelték a nép nyomorát. Az 1554-iki káptalani jegyzőkönyvben pedig olyan adatokkal találkozunk, a melyek nyilvánvalóvá teszik, hogy a papság felsőbb rétegében is terjedni kezdett az újtási vágy. Így *Vály István* kanonok azt az ígéretet teszi *Várallyai János* kanonoknak, hogy ha megnősül, ő kész viselni a lakodalmi költségeket. — Mindenesetre megfontolásra méltó dolog, hogy ezen kiforratlan időben az emberek nagy része — hogy úgy mondjuk — kettős vallási életet él. Egy ugyanazon ember pl. mise-pénzt hagyományoz a káptalannak, de nem feledkezik meg a predikátorok felsegítéséről sem. Mindezekkel szemben *Bornemisza Gergely* prépost türelme oly határtalan, hogy még csak azt sem kívánja meg, hogy az új papok hivataluk elfoglalása alkalmával főszenteltetésökről bizonyítványt mutassanak neki. Így azután akadtak élelmes emberek elegen, a kik minden arravalóság nélkül, csak mint az új vallás hívei, foglalták el a papi székeket. A predikátorok azonban, mint a lőcsei eset is bizonyítja, még egyideig misézni is kénytelenek voltak, s csak lassankint hagyogatták el a régi egyházi szertartásokat.

1605-ben a szepesi lelkészek vezérférfia, *Goltz Jankim* iglai predikátor, már a huszonnégy plebánus testvéri egyesületét sem tartotta eléggé megbízhatónak s helyébe a »pásztorok« egyesületét szervezte. A szepesi prépost semmit sem tehetett *Goltz* és hívei ellen; a király nem segíthetett, s az ország szentesített törvényeit nem tisztelő udvar ellen támadt szabadságharczokban a felkelt seregek a Szepességet is, mint királyi birtokot, végig pusztították, a káptalant vagyonilag tönkretették.

Thurzó György nádorsága alatt az új vallás hívei megkísérlék az önálló egyházzá való alakulást; a zsolnai zsinat azonban nem vezetett a kívánt eredményre. Így a szepességi lelkészek sem tudtak vallási ügyekben egymással megegyezni s a nádornak kitartó igyekezete mellett is maradt minden úgy, mint volt. Ez alkalommal a szepességi protestánsok vezetője *Xylander István* volt, a kit azonban nagyravágyása csakhamar megbuktatott s ezzel kezdetét vette a Szepességen a régi vallás újraébredése.

Az ellenreformáció kora *Hosszutóthy László* prépostságával kezdődik 1614-ben, mikor több helységben visszaállítják a régi istentiszteletet. Pázmány Péter föllépését a szepesi protestánsok is nagyon megérezték. Bethlen Gábor harcza

egyidőre némileg megakasztják ugyan a katolikus egyházi élet további megerősödését, de meg nem bénítják, mert Bethlen türelmes fejedelem, a ki az egyház jogait, a mennyire ily viszonyok között lehetséges vala, tiszteletben tartotta.

A XVII-ik század első fele a prépostság történetében jelentéktelen sűrűlódásoknak hosszú sorát jelenti. 1646-ban betelepülnek a jezsuiták s a nép vezetését egészen magukhoz ragadják, iskoláikban pedig a nemes családok gyermekeit gyűjtik össze. A káptalan napról-napra erősödik. Az új prépostok igyekeznek az egyházi birtokokat visszaszerezni, mindenfelé kápolnákat emelnek s a nép kérésére még több szerzetest hoznak be. A Wesselényi-féle mozgalom elnyomása után az udvar is elérkezettnek látta az időt, erőszakkal fellépni a protestánsok ellenében. Természetesen ez már nem a szellemi fegyverek jogosult harcza volt, hanem az önkényé, mely a predikátorok kegyetlen és igazságtalan üldözésére vezetett.

A következő század esztendő *az okmánylumásítások és birtokperek kora*, melynek élettelen tusakodásait II. Rákóczi Ferencz szabadságharcza is alig zavarja meg. Közben a nagyhatalmú jezsuita-rendet XIV. Kelemen pápa fölösztatá. Kemény csapás volt ez a szepesi iskolákra és internátusokra nézve, melyek most mesterek nélkül maradván, hamarosan meg is szűntek. Ezzel végződött a szepességi iskolák virágzó kora.

Az utolsó prépost *Zbiskó József* volt († 1774); az ő halála után több prépostot nem is neveztek ki. Két évvel később Mária Terézia a prépostság helyén az új szepesi püspökséget alapítá, a melynek első püspökévé *Szalbek Károly* váci kanonok lett.

Ezekben foglaltuk össze röviden a nagyterjedelmű munka tartalmát. Elismeréssel kell adóznunk a szerzőnek kitartó szorgalmáért, melyvel hosszú éveken át gyűjtögeté össze az adatokat könyve megírásához, de ez aztán jóformán az egyedüli érdeme is, mert egyéb tekintetben a munka nem áll valami magas színvonalon. Száraz krónikás módjára szedi sorba különben sokszor becses adatait, alig engedve egy-egy nyugvópontot, melyen a fáradt olvasó pihenőt tarthatna s összegezhethné azt, a mit olvasott. A hazai általános történelemmel nem keres szorosabb kapcsolatot, legfeljebb azért, hogy elfogult felekezeti álláspontját jelezze olvasói előtt. A reformáció korának tárgyalásánál a történetíróban oly annyira megkívántató tárgyilagosságtól egészen elfordúl. Pedig sok részletet, a mit a vallás-újítás korából felhoz, ha kellő modorban adja eléink, igazán tanulságunkra fordíthatnánk; hiszen oly rég elmúlt idők

eseményei azok, hogy tárgyalásuknál a szenvedélyességnek sem helye, sem értelme többé; ily alakban előadva azonban, igen alászáll értékük a »magistra vitae« szolgálatában. — Országos fontosságú eseményeket jelentéktelen adatok alapján szeret megítélni a szerző; pl. az 1604-iki törvények ismeretes 22-ik cikkelyét egyszerűen a kassai templom elvételének tulajdonítja. (332. l.) — Olykor nem épen szerencsés szónomozásokba bocsátkozik, a nélkül, hogy az tárgyával bárminemű összefüggésben állana; pl. midőn azt fejtegeti, hogy *jobbágy* = *jobb-ágyék*. (102. l.) Nem üres a kalandos hypothesisektől sem; pl. *Muthmer* prépostot egészen teljes bizonyossággal megteszi Béla király Névtelen jegyzőjének. (20. l.) De ezek csak apróságok. Nagyobb baj az az elfogult szellem, olykor — mondhatnánk — nem hazafias irány, mely a munka némely fejezetén keresztül vonul. János királyt pl. olybá veszi a szerző, mint a ki csupán hiu nagyravágyásból dönté veszedelembé az országot; a haza szabadságáért küzdő nemzeti pártokat gyűlölettel illeti; Bocskayt szerinte birtokvágy bírta fölkelésre; Bethlen Gábor csak azért nem koronáztatta meg magát magyar királylyá, mert nem akadt róm. kath. főpap, ki a szent koronát fejére tette volna; a vértörvényszékeket igazságos intézménynek tartja; II. Rákóczi Ferenczről azt írja, hogy idegen érdekeket szolgált, stb.

A szerzőnek ezen könyve után ítélve, azt mondhatjuk, hogy az adatgyűjtés terén hasznos szolgálatokat tehet másszor is történetirodalmunknak, de mint történetíró nem éri fel az elismerésnek azt a mértékét, melyet különben sok fáradsággal végzett munkájáért szívesen nyujtottunk volna neki.

GOMBOS F. ALBIN.

Tisza-Nagy-Rév község és lakosai történelmi multja és jelene. Édes magyar hazánk ezeréves fennállása emlékére összegyűjtötte és megírta *Major Bálint* tiszánagyrévi m. kir. postamester. Czegléd. 1900. Nagy Elek kny. 8-r. 91 l.

Egy lelkes hazafi, szülőföldjét igazán mélyen szerető ember munkája e füzet. Tollat nem az írói hivatottság avagy hiúság adott kezébe. Vállalkozása annál inkább becsülésre méltó, mert egyszerű falusi iskolában szerzett tanultsága, életpályája (postamester) és hetven éves kora után senki sem várta volna tőle. Mindezt figyelembe kell vennünk, hogy munkája megítélésében helyes mértékkel mérhessünk. Mert szigorúan tudományos szempontból csekélynek mondható a füzet értéke. A források, melyekből merített: az országos történelem, a

helybeli községi és egyházi levéltárak, vajmi vékonyan csergedeztek a szerző czéljára. A legrégibb irott adat, melyet a község létezésére fel tud hozni, a nagyrévi jobbágyok siralmas panasza 1665-ből a törökre és kóbor katonákra, földesurokhoz Harangi Jánoshoz. Pedig — egyik bírálója szerint ¹⁾ — már egy 1380-iki oklevélben előfordúl *Nogrew* neve.

Egypár régi adattal mi is szolgálhatunk. Miksa császár 1558 márcz. 10-én a Vass család magvaszakadtával ennek birtokait: Istvánházát, *Nogrew*-et és Czibakházát (külső Szolnok vármegyében) mintegy 50 jobbágytelekkel, (Csmeri Zay Ferencznek adományozza.)²⁾ E falukat Gyalui Vass László, külső Szolnok vármegye alispánja szerezte Jenői Lázártól és Lászlótól meg Bessenyei Benedektől. A Jenői és Bessenyei család nőági leszármazottjai perbe fogták Vass Lászlót, a kinek fiai 1525-ben végre is egyezsére voltak kénytelenek lépni.³⁾

Bessenyei Benedek 25 esztendei hű szolgálata jutalmául kapta 1498-ban Nagyrévet úrasszonyától, Kelecsenyi Demeter özvegyétől, Giráti Margittól. A Jenői család birtoklásának eredetét nem ismerjük; annyit tudunk, hogy a XV-ik században már birtokos a Nagyrévvel szomszédos községekben. 1410-ben Jenői Péter fiai: György, János és Miklós, Jenő, Sárszög, Istvánháza és Gyüger birtokok egy harmad részét Rohmani György fiának Miklósnak adják. Mátyás király Jenői Péternek és Lázárnak 1469-ben megengedi, hogy Istvánháza és Jenő környékén a Tiszán és Körösön átkelést létesítsenek. A családot tulajdonkép Szaniszlónak hívták. Így nevezi egy 1484-iki oklevél Jenői *Zaniszló* Jánost, Sárszög és Jenő urát.⁴⁾

Nagyrévnek abban az időben, mikor Gyalui Vass László megszerezte, más gazdái is kínálkoztak: a hatalmas Zapolyai János vajda és testvére, György szepesi gróf, kik a néhai Horváth Márk porcióira (Nagyréven kívül Kürt, Sas, Vezseny és Himesegyház falvakban) akarták kezöket rátenni. azonban Márk úr özvegye Benigna asszony, és testvére Troskovith de Clyz András, ezt a szándékot 1521-ben ellenmondásukkal megakadályozták.

Nagyrév XVI-ik századi történetéből fölemlíthetjük, hogy 1559-ben Böldi Tamás volt a község bírása; ő tett panaszt, hogy Bornemisza Benedek gyulai várkapitány 15 fit

¹⁾ *Jász-Nagykun-Szolnok vármegyei Lapok.* 1900. 85. sz.

²⁾ Orsz. Levéltár: Lib. Reg. III. 483.

³⁾ Orsz. Levéltár: Ügyvédek iratai, 26 : 10.

⁴⁾ Orsz. Levéltár: Ügyvédek iratai, 26 : 10. és dipl. oszt. 18948.

40 dénárt zsarolt a falun.¹⁾ Az 1560-iki összeírásban pedig *Naghrew* Gerche Bálint hét portájával szerepel.

1638-ban Wesselényi Ferencz és Batik János kéri meg a nádortól Nagyrévet. azon a czímen, hogy földesura Nagyrévi László, fiumagzat nélkül halt el. A nádori adománylevelet meg is kapták, de mikor az adomány birtokába akartak lépni, Nagyrévi Piroska, továbbá Harangi János és István, ellene mondtak. Micsoda összeköttetés volt a *Nagyrévi* és *Harangi* család között? nem tudjuk, de hogy atyafiak voltak, kitetszik abból is, hogy Nagyrévi Piroska szepsi lakos, 1662-ben Harangi János és Mátyás szoboszlai lakosoknak adományozza nagyrévi és szajoli porzcióit.²⁾

Ez az a Harangi János, a kiról Major Bálint könyvében is szó van. A Harangi család a mult században halt ki férfi ágon. A nőág még egy ideig birtokos volt Nagyréven. 1785-ben adja el Mészáros Lászlóné Szeremlei Ilona, Harangi Erzsébet leánya, a maga és testvérei: Szeremlei János és István nagyrévi birtokrészét 100 forintért és egy borjuért sógorának Szüdünyi Nagy Ferencznek és feleségének Harangi Máriának.³⁾

Csak hamarjában szedtük össze e néhány adatot, a miről Nagyrév historikusának tudomása nincsen. Irott forrásokra ő nem igen támaszkodott, sőt még *Szederkényi Nándor* Heves vármegye történetét sem ismeri; s ez nagyon érezhető fogyatkozása művének, mely sokkal inkább korrajz, mint historia. Mert mihelyt az író a maga korához ér, mindjárt beszéde-sebbé válik. Folyik tollából a szó, bár ekkor sem mint historikus, hanem inkább mint egy hosszú emberéletet megért krónikás beszél, a ki elborong a jobbágy sanyarú élete folyásán és elmereng az 1848, 49-iki dicső napokon. Itt előadása lelkes, őszinte, egyszerű; s épen ezt az érdemét jutalmazta Jász-Nagy-Kun-Szolnok vármegye törvényhatósága, mikor Tiszanagyrév történetének *második kiadását* száz forinttal segélyezte.

ILLÉSSY JÁNOS.

¹⁾ Orsz. Levéltár: N. r. a. 1763 : 43.

²⁾ Orsz. Levéltár: N. r. a. 989 : 33. Garam-szentbenedeki konv. levéltára: E. 8. és M. 91. Egri káptalan levéltára: M. 1118.

³⁾ Egri káptalan levéltára: N. N. 454.

T Á R C Z A.

TÖRÖK KÖVETSÉG ZRÍNYI MIKLÓSNÁL.

Zrínyi Miklós, a költő és hadvezér csáktornyai várában az 1660-ik esztendőben nagy ünnepély volt. A szultán meghagyására *Melek Ahmed*, boszniai kormányzó pasától fényes követség érkezett oda tizenkét kocsira való értékes ajándékkal, hogy a Zrínyinél fogásban levő behkei török kapitányt kiváltsák.

Ez a követség, melynek története a mi irodalmunkban ismeretlen, különösen érdekes azért, mert vezetője a híres török útleíró, *Evlia Cselebi* volt. kinek az utóbbi években kéziratban megtalált nagybecsű útleírásait »*Evlia Cselebi Szíáhetnámeszi*« cím alatt ¹⁾ most adja ki Konstantinápolyban *Ahmed Dsevdet efendi*. A kézirat tíz vaskos kötetre terjed. Eddig már öt kötet jelent meg ²⁾ a világlátott Evlia Cselebi útleírásából, s az ötödik kötetben ³⁾ beszéli el Zrínyi Miklósnál való követségét, a mikor napokon át vendége volt a nagyhírű magyar főúrnak Csáktornyan.

Evlia több száz főnyi kísérettel indult el Boszniából Zrínyihez, kinek tartománya »a Dráva folyótól a Száváig, vagyis északról délnek három napi járó földre terjed.«

Evlia Zrínyi nevét törökösen *Zerinoglu* (Zerinfü) alakban írja ⁴⁾ és őt bánnak, herczegnek, sőt királynak is nevezi. Zrínyi családjáról azt hallotta, hogy régenten hatalmasabb volt. »A régi időben — úgymond — *Zerinoglu* kezében volt *Iszkender* ⁵⁾ koronája, de a német császár megkívánta e koronát. *Zerinoglu* ellen

1) اوليا چلبى سياحتنامهسى. در سعاده اقدام مطبعهسى
۱۳۱۴.

2) Az ötödik kötet 1898-ban (1315. Hedsra) jelent meg.

3) 524—534. II.

4) زرين اوغلو

5) *Iszkender*: Nagy Sándor, kinek mint világhódítónak neve a keletieknél igen népszerű. A törökök regéje az állítólagos korona révén a Zrínyieket is összehozta a híres makedoniai királyival.

támadott s elvette tőle. Ha Allah engedi, majd elmondom, hogy Bécs várában miként láttam e koronát. Mióta Zerinoğlu kezéből kiesett e korona, nem maradt meg régi jogában, hanem csupán hercegi rangja van a határon.«

Horvátország nagyobb része ekkor török hódoltsági terület volt s a be nem hódolt horvátországi határszéleken mindenütt őrség vigyázott. »Zerinoğlu határszéli tartományának területén — írja Evlia — egymástól egy ágyulövésnyi távra a dombokon sorba állított vigyázó vagyis híradó tornyok vannak, mindegyik tele katonával. Bármely oldalról jöjjön az ellenség, az azon oldalon levő toronyból egy ágyut sütnek el.«

Midőn Evlia kíséretével a horvátországi határokhoz érkezett, a határőrök megkérdezték jövele felől. »Mikor — úgymond — a sánczokról és tornyokról meglátták fehér zászlóval jövő katonaságunkat, így szóltak: Hej török! hová mentek ennyi katonával? — Mire válaszoltam: Zerinoğlu királyotokhoz visszük e tárgyakat a behkei kapitányért. — Hej kópé törökök! a maguk embereinek kiszabadítására hogyan eljönnek; bezzeg, ha mi járunk úgy, minket senki meg nem szabadít, hanem fogságban halunk meg.«

A becsülettudó Evlia nagyon ügyelt, hogy kísérete illedelmesen viselje magát Zrinyi tartományában; azért a határon így szólt embereihez: »Figyeljetez vitézek! Az ellenség országa ez, a hová megyünk, tehát békeben és nyugalomban legyetek. Itt az asszony és a bor megengedett dolog. Ha azonban megtudom, hogy valamelyiteket az asszony, a bor vagy a pálinka feltüzeltelte és megrontotta, azt agyonverve megsüttetem s hasát felnyársaltatom. Megértettétek?« Erre valamennyien így szóltak: »Allah mentsen meg! nem vagyunk mi ilyen emberek.« De még ez sem nyugtatta meg Evliát, hanem a tiszteket külön is megintette. »Ezután — így ír Evlia — az *odsak agákat* és a *kapitány kethkhudákat* egy helyre összehíván, mondám: Ha ti egyenkint katonáitok megfékezésében és rendben tartásában erősek lesztek, úgy jöjjetek e tartományba; ha az imádságot elhanyagoló, borivó részeges embereitek vannak, azok maradjanak. — Ők mondák: Becsületes embereink vannak és esküvel felelősséget vállalunk.«

Ezután Moszlovina városát elhagyva, beléptek Zrinyi tartományába. Egy napi utazás után megérkeztek Csáktornyára, melyről Evlia ezeket írja: »Sok év előtt az öreg *Zerin* e várat újra megalapította s azóta erős vár lett; nehányszor ellenségek támadták meg, de eredménytelenül távoztak. Az oszmánok nem ostromolták, egyedül a *dsebedsik* pusztították a külvárost. Mikor a vár láthatóvá lett, fogadtatásunkra nagyszámú katonaság jött ki; midőn pedig a vár alá értünk, egyszerre egy kanóczczal kétezer (?) ágyulövést tettek s a környéket megrázkódtatták.«

A török vendégek elszállásolására Zrinyi egy palotát rendeztetett be, mely Evlia szerint »Zerin bán temploma« mellett állott.

Másnap volt az ünnepélyes fogadtatás, a mikor Evlia egész kíséretével lóra ült s a várost körüljárta. »Mikor — úgymond — Zerinoglu palotája közelébe értünk, a bán *divánkhánéjából*¹⁾ gyalog jött ki élénk: erre én is leszálltam bátor lovamról s a bánnal azonnal megcsókoltuk egymást, és kölcsönös üdvözlések között a divánkhánaiba mentünk, hol egy-egy karszéknél megállottunk. Ezeknek divánkhánéjuk nincs szőnyegekkel takarva, hanem mozaikkal és fényes márvánnyal van fedve. Az összes divántagok székeiken ülnek. Én szegény, megőrizve mohammedán bátorságomat s kiegyenesedetten lépkedve, a bátor bánnak tisztátalan kezébe adtam a levelet és megállottam; ő a levelet átvevén megcsókolta, s miután fejére tette,²⁾ a pelmáinak vagyis a tolmácsnak adta és lefordította.«

Ezután előrakatta Evlia a tizenkét kocsihozott értékes ajándékokat, melyeket Melek Ahmed pasa küldött váltságdíjúl a behkei kapitányért. Az előzetes egyezkedésben Zrinyi lovakat is kívánt volt váltságdíjúl, azért mindjárt ezek után kérdezősködött. »Hol van a negyven ló, melyet a pasától kívántam? — kérdé; mire így szóltam: Bán herceg!³⁾ a mi lovaink e hideg országban meg nem élhetnek; megmaradt lovaink is a herceg lovai; jobbak vannak azoknál neked. A lovak helyett ime öt prémes bundával többet küldöttek, mint a mennyi jegyzékben volt.« Az ajándékok között, melyeket Evlia hozott, volt Zrinyi számára egy virágos posztóból készült prémes bunda, »melyet az összes tanácsbeli emberek elámulva csudáltak.« Ezt a diszruhát Zrinyi azonnal felöltötte. »A bunda gallérját megcsókolva — írja Evlia — saját kezemmel adtam fel a herceg vállaira.«

Zrinyi a fogoly török kapitányt nyomban előhozatta, de azért szabadságát csak oly feltétel alatt adta meg: »Ha — úgymond — *Máriára*⁴⁾ megesküszik, hogy tartományunkat nem fogja gyujtogatva, rabolva pusztítani.« E feltétel teljesítése után a kapitány lábairól leoldották a bilincseket.

Zrinyi a követség tiszteletére nagy ebédet adott, melyen a fogoly kapitány is jelen volt, s »Zrinyi — írja Evlia — ebéd alatt a kapitányhoz kedveskedő szavakat intézett.«

¹⁾ *Divánkháne* = tanácssterem, nagy fogadóterem.

²⁾ Török szokás szerint a tisztelet jele: valakinek levelét elolvasás előtt a homlokhoz érinteni.

³⁾ Törökül: بان هرسك (Bán herszek.)

⁴⁾ Törökül: انلى شاهد طوتوب يمين ايدرسه. vagyis: Ha Mária anyát tanunak véve megesküszik.

Ebéd után Zrínyi a fogoly kapitányt egy öltözet ruhával és egy felnyergelt lóval megajándékozva, nagy kísérettel útnak eresztette Bosznia felé. Evlia pedig kísérete egy részével még néhány napig Zrínyi vendége maradt. Ez idő alatt megnézte Csáktornya minden részét s a kis városkát keleti képzelettel kiszínezve így írja le: »A Dráva folyótól egy posta-állomásnyira, rétekkal borított, termékeny földön fekszik. Ötszögalakú, köépületű erős vár levén, a királyok vágyódásának tárgya. Bent a várban tízezer köépületű szép ház van, mely mind különféle színű zsindegyel van fedve. Különösen a herczeg palotája és hét kapitány palotája érdemes a megtekintésre. Összes utczái sakktábla alakú széles utak; kétezer boltja van s negyven kolostort számláltam meg benne; vásárterei nagyon tágasak és tiszták.«

Evlia sok időt töltött Zrínyi társaságában, kit így jellemez: »Okos, értelmes, éleslátású ember.« Feltűnő őszinteséggel beszéltek meg az akkor dúló ellenségeskedéseket. »Zerinogluval néhány-szor beszélgetésem és vitatkozásom volt. Egy napon, épen mikor társalogva együtt üldögéltünk, a kanizsai Szihráb Mohamed pasa miatt panaszolkodó felek jöttek, kik így szóltak: Királyom! a kanizsai portyázók folyton a Mura folyó partján járnak és kétszáz keresztényt elfogtak, háromszázat pedig megölték. S még sok másféle panaszt tettek. — Zerinoglu erre így szólt hozzám: Ime, a vezér miért nem fékezi meg katonáit? — Én erre ezt feleltem: A német császár sem tudja megfékezni a ti katonáitokat, mert azok folyton Behke, Kopar, Odunia várakra törnek, pusztítanak, rabolnak, sok kincset és foglyot elvisznek; a behkei kapitány is ime most szabadult ki és távozott a fogságból; császárod ebbe bele nem egyezett, de ti a békével ellenkező dolgokat cselekesztetek; ezért a mi kanizsai embereink is Szihráb Mohamed pasával határaitokra jönnek, a Rába folyót átlélik, rabolnak, égetnek és foglyokat visznek el. — A bán így válaszolt: Ejh kópé török! igazad van; itt a határainkon sokat portyázva sokat raboltatok, de mi is megöltük Bojnu Egri Mohamed pasa kanizsai vezérnek a fiát és háromszáz emberét elfogtuk. — Erre mondám: Ime a kanizsai ama vezér fiának vérét megbosszulni jön népetekre és országotokra, s foglyaitokat elviszi, s ti mégis panaszolkodtok. — Zerinoglu válaszóla: Evlia aga! határainknak ez a sorsa, erről nem lehet eleget beszélni. — s elhallgatott.«

Egyik napon kirándulást tettek együtt Légrádba, melyet Evlia szerint »az öreg Zerin újra építettett« s most »minden bátyája Iszkenderhez méltó.« Légrádban nagy ünnepélyességgel fogadták Zrínyit és vendégét. »A bán herczeg — úgymond — a várban levő palotájába szállott s minket is egy palotában szállásoltak el. Onnan a város előkelői által adott vendégségre mentem,

a hol mindenkinek olyan ebédet s annyi bort adtak, hogy egy sem maradt, a ki kezét-lábát össze tudta volna fogni, valamennyi részeg lett.« Légrádról azt jegyzi meg, hogy »igen sok szőljeje és kertje van: a város nagyon virágzó, művelt és tiszta; tizenegy díszes temploma van, melyek tornyain tiszta arany keresztetek vannak; nehánya ólommal van fedve. A leányok és asszonyok itt is fedetlen arczczal ülnek a boltokban és kereskednek.«

A légrádi vendégség után Evlia haza készülődött, de a szives házigazda nem bocsátotta még el. »Még csak harmad napja, hogy megjöttél, egy-két napig még maradj; reggel vadászatra menjünk, a vadászat is jó szórakozás« — mondá neki Zrínyi. Másnap reggel Légrádból ezerekre menő kísérettel nagy vadászatra indultak. Az erdőket, hegyeket felverte a puskaropogás és »a tengernyi ember *haj-huj* kiabálása.« Annyi szarvast, őzet, vadkecskét, rókát, vaddisznót, farkast, medvét s más vadat hajtottak fel, hogy »azok számát — úgymond — csak a Teremtő tudhatja.« A vadászat után nagy áldomás lőn, melyen »talán ezer kocsira való bort is megittak.«

A következő napon elbúcsuzott Evlia Zrínyitől, a ki Melek Ahmed pasának értékes ajándékokat küldött, a többi között hat lovat és egy bársonynyal bélelt üveges hintót. Evlia is gazdag ajándékokat kapott s a legszívesebben vett búcsut Zrínyitől, ki ötszáz főnyi kíséretet adott melléje az ország határáig.

KARÁCSON IMRE.

VI. PIUS PÁPA BÉCSBEN.

Ismeretes dolog, hogy II. József egyház-politikai terveinek egyik főczélja volt: az egyház szervezetét lehetőleg elválasztani a római centralisatiótól.¹⁾

S úgy látszik, Józsefnek a főpapság körében is voltak oly tanácsadói, a kik az elválasztás eszméjét támogatták benne. Nem volt elég Kaunitz, az »öreg Voltairianus«²⁾ — ki, ha a pápával szemben annyit kijelentett, hogy a világi fejedelemnek joga van az egyházi javakról és alapítványokról rendelkezni,³⁾ bizonyára többet gondolt s a fejedelemnek többet is tudott javallani, — hanem akadtak püspökök is, kik reformokat kívántak.

Különösen kettőt emlegetnek ezek közül: *Bajzáth József* veszprémi püspököt és *Nagy Ignác* fehérvári püspököt. Az elsőt

¹⁾ *Marczali Henrik*: Magyarország története III. Károlytól a bécsi congressusig, 388—391. ll. (A magyar nemzet tört. VIII. köt.)

²⁾ U. o. 390. l.

³⁾ *Fraknói Vilmos*: A m. kir. kegyuri jog, 498. l.

illetőleg azonban nincsenek bizonyító adatok, csak »közhír«, hogy ha nem is szerzője. de részese volt József egyházi politikájának. Nagy Ignác kevés titkot csinált érzelmeiből. Midőn bizonyossá vált, hogy VI. Pius pápa személyesen indul Bécsbe, hogy József császárral tárgyaljon. Batthyány primás körlevélben hívta föl a püspököket, jelenjenek meg személyesen Bécsben a pápánál. Nagy Ignác egyszerűen kijelenté, hogy ő bizony nem megy, hiszen úgy is tudja, hogy egyház-politikai fölfogása miatt gyűlöletben áll, már pedig nincs szándéka véleményt változtatni. *Tartotta és tartja: a pápai hatalmat meg kell törni.*

Ugyancsak főleg kettő emelkedik ki az ellenfelek közül: *Esterházy Károly* gróf egri püspök és *Szily János* szombathelyi püspök. Míg Esterházyt tekintélye megvédte József előtt, addig Szily csúfosan lakolt nyilatkozataiért s azon működéseért, melyet a türelmi rendelet ellen kifejtett. Ez is a pápa látogatásával kapcsolatban esett meg. Szily a primás meghívására fölment Bécsbe, hol azután egy alkalommal a pápával ki kellett kocsiznia. Véletlenül József császár is csatlakozott a pápához, a ki mellett nagy bosszuságára ott lelte Szilyt. Alig tértek vissza, rendeletet küldött a kancelláriához, hogy Szily távozzék Bécsből, menjen Pozsonyba s ott a helytartótanács előtt adjon számot eljárásáról. A helytartótanácsnak meg volt hagyva: részesítsék kellő feddésben, azután pedig tiltsák meg neki, hogy külön engedelem nélkül meg ne merjen jelenni akár Bécsben. akár Pozsonyban.

Különben a főpapság tömegesen sietett Bécsbe, hogy érintkezzék a pápával, iránta tiszteletét kifejezze. Egykorú följegyzés szerint a következő püspökök voltak ott jelen:

»Pro sua erga summum ecclesiae totius praesulem contestanda reverentia, omnes fere Hungariae episcopi Viennae fuerunt: uti primas regni *Josephus Batthyány*; archiepiscopus Colocensis *Adamus Patasits*; Jaurinensis *Franciscus Zichy*, octuagesimum secundum aetatis annum agens; Agriensis *Carolus Esterházy*, qui chrysmatis etc. consecrationem etiam praeoccupavit; Vaciensis utpote simul Viennensis *Christophorus Migazzi* per se ibi erat; Zagrabiensis *Josephus Gyaluff*; Bosnensis simul et Syrmienensis *Franciscus Kerticza*; Segniensis *Joannes Caballini* erat domi infirmus; Magno-varadiensis *Ladislauus Kollonicz*; Scepusiensis *Carolus Szalbek*; Neosoliensis *Franciscus Berchtoldt* erat domi infirmus; Nitriensis *Antonius Révay*; Wesprimiensis *Josephus Baizath* non fuit. Cur? Deus novit. *Homines quidem mirabiliter locuti sunt, dicentes, quia dictarum in ecclesia Dei mutationum si ille non auctor, aliquis certe operarius earundem fuit.* Anima alias bona est; ego saltem persuadere de illo ista nequeo. Aderat item Sabariensis *Joannes Szily*, sed fatali cum casu. Delatus is antea caesari fuit, quasi,

nescio quid, *contra tolerantiale eius decretum commisisset*. Occasione ergo certa summus pontifex eundem aliquo secum curru vehendum constituit; interim mutata res est; caesar se pontifici associavit et hunc in comitiva observavit. Indignationis quidem signa iam tum aspectu dedisse dicitur, sed. ut primum rediverunt, billet misit cancellario, cuius tenore *episcopus hic Vienna exesse iubetur*, se immediate directe Posonium conferre ad dandam coram consilio regio facti rationem, et simul eidem consilio *correptio ipsius* in sessione demandatur. Atque usque ulteriora interdicitur ipsi tam Vienna quam Posonium sine expressa venia. Albaregalensis *Ignatius Nagy* non erat, e notoria causa; nam data eius ad invitatorias primatis circumferebatur responsoria huius circiter contextus: *scire se invisum esse, et denique factae suae repraesentationi nunc quoque inhaerere, ac denique succedendam pontificiam potestatem iudicare*. Mirabundi haec omnes legerunt cum summa indignatione. O Domine, vide et considera. quid facit erectus de stercore pauper! Csanadiensis *Emericus Kristovics*, senex et procul dissitus, non erat; Rosnaviensis *Antonius Andrassy* aderat; Transilvaniensis *Ignatius Batthyány* non erat, ob distantiam aut aliquam causam, sed subsumptus ideo a nullo fuit. Quinqueecclesiensis *Paulus Esterházy* aderat. Praeter hos alii dioecesani latini non erant. Ex graecis unitis aliqui aderant« . . .

Április 23-án d. e. 10 óra tájban a primásnál gyűlésre jöttek össze a püspökök és a pannonhalmi főapát, mely gyűlés a következő két napon folytatódott. Természetesen, az egyházpolitikai kérdések tették a tanácskozás tárgyát, azon megbeszélések alapján, melyeket a főpapság a pápával folytatott. A tanácskozás eredményét írásba foglalták. »Hoc facto primas accessit suam Maiestatem, et quid episcopi tam cum pontifice. quam post eius discessum inter se egerint. retulit. Caesar approbavit universa et *sinceram secum agendi rationem etiam commendavit*, declaravit tamen se ab *editis suis decretis nullatenus recessurum.*« ¹⁾

Srs.

¹⁾ Novák Chrysostomus bakonybéli apát följegyzéseiből, ki személyesen jelen volt Bécsben, s a főapáttól, az esztergomi és kalocsai érsekektől, kikkel érintkezett, szerezte értesüléseit. *Protocollum abbatae Bakonybeliensis*, 1782. ápr. 22—25. Pannonhalmi rendi levéltár: Acta Bbel. fasc. 8. nr. 22.

KICSEDI ALBERT BÁN.

Két megjegyzést teszünk a *Századok* mult november-havi füzetében e czim alatt megjelent értekezésre.

Az első arra vonatkozik, hogy az értekező IV. Béla leányát Annát, Rasztiszláv özvegyét, »Chychety Albert bán« feleségévé teszi. Legalább ezen szavaiból: »A mi *Anna* nevű *nejét* illeti, kétséget nem szenvedhet, hogy ez IV. Bélának *Anna* nevű leányával azonos« — ez következik. Azonban a kútforrás, a Margit-legenda ezen szavai: »Vala ez bánnak egy asszonya. ki vala *machoy* herczegnek felesége« — épen az ellenkezőt mutatják. *Asszony* — a *foemina* mellett — magyarul nem feleséget, hanem úrnőt, fejedelemnőt (domina) jelent. *Anna machoy* herczegné tehát nem neje, felesége, hanem fejedelemnője. úrasszonya vala Albert chychety bánnak.¹⁾

Második megjegyzésünk azon állításra vonatkozik, hogy »Chychety egész határozottsággal csak hely- vagy családi név lehet.« Nem szólnánk erre semmit, ha a kútforrás ezt mondaná: »kinek vala neve Albert chychety bán.« Ekkor valóban lehetne e *chychety* nevet egy kalap alá vonni a »banus de Lindva« vagy »banus de Azzonfalva« kifejezésekkel, melyekről nyilvánvaló, hogy az illető személyeknek nem bánságát, hanem lakóhelyét jelentik. Ámde a kútforrás ezt mondja: »kinek vala neve Albert, és ő vala chychety bán.« Ez a latin eredetire visszafordítva így hangzók: »cui nomen erat Albert. et erat banus de Chychet.« Az ily mondat-szerkesztés nem engedi meg, hogy *Chychet*-ben Albertnek lakóhelyét keressük. És ha figyelembe vesszük, hogy Albert bán asszonya *Anna*, egy időben a régi Bolgárország nyugati (Bodony = Viddin és Nándorfejevárvár közt eső) részét bírta, továbbá, hogy épen ezen a területen feküdt az 1270—1280 években fennálló *kuchow*-i, vagy *kulchou*-i bánság: nem lesz nehéz *Chychet*-ben *Kuchou*-t fölismereni. Hogy Albert bánnak a délvidéken. az Alduna mentén kellett lakoznia, azt a legendabeli tanui is elárulják, mert közülök egyik a szerémi prépost, másik a boszniai (al)-bán. Az sem lehetetlen. hogy *Chychet* alatt tulajdonképen *Szörény* lappang, mert 1238-ban a pápai udvar *Szörényt Cheurin*-nek írja, s ez a *Chychet*-tel talán még könnyebben megegyeztethető.

SÁNDORHEGYI.

¹⁾ »Hogy a német nyelv milyen titkon élő lassu mérge a magyar-nak, hogy mennyire pusztítja külsejét, belsejét, hogy mennyire rombolja szervezetének legfinomabb szövődékét is, azt az a különös viszony is nyilván bizonyítja, melybe a *feleség* és *asszony* szavainkat juttatta az újabb, kivált a hírlapi nyelvhasználat.« Ezt olvassuk a *Magyar Nyelvőr* legutóbbi novemberi számában. Szomorú igazság. Ime, az itt tárgyalt értekezés érdemes íróját is bizonyára a német *Frau* vagy *Weib* kettős értelme tévesztette meg Albert bán *asszonya* iránt. Mentse tévedését a közromlás. *Szerk.*

VEGYES KÖZLÉSEK.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA második osztályának november 12-iki ülése alkalmával *Thallóczy Lajos* foglalta el rendes tagsági székét. Értekezésében egy részletet mutatott be azon tanulmányaiból, melyeknek céljául a *magyar imperialismus* korának felderítését, vagyis azoknak a történeti hatásoknak vizsgálatát tűzte ki, melyeket a középkori Magyarország a magyar királyság egykori hűbéres tartományaira gyakorolt. Tárgyát a Balkán félsziget északnyugati és szomszédos vidékeinek történetéből vette, s a *vlach kérdés* megoldásával foglalkozva, első sorban a bosnyák terület vlachjairól szólt. A déli szláv törzsek Dalmácia megszállásakor itáliai pásztorelemekre akadtak s ezeket az illyrekkel együtt vlachoknak nevezték. A vlach kérdésnek egy század óta nagy irodalma van, mely a nemzeti előítélet kísértései mellett is megállapít annyit, hogy a római continuitás elve Erdélyben tartahatatlán, s hogy az oláh nemzet megalakulását a Balkán félszigeten kell keresnünk. Réthy László nyelvi összehasonlítások alapján az Apennin hegység pásztortudományában találta fel az oláhság bölcsőjét.¹⁾ Az értekező, noha Réthyvel némely állításaiban egyet nem érthet, alapvetőnek jelentette ki azt az elvét, hogy az oláhság eredete a pásztori ethnicum szemmeltartásával nyomozandó; ezért a régi római gazdálkodást és a pásztorságnak mint ősfoglalkozásnak szerepét véve kiinduló pontul, Varro és Columella művei alapján az itáliai s az akkori balkáni pásztoreletnek képét rajzolta meg, mely nagyjában most is úgy folyik, mint folyt régen. A pásztorok, bár voltaképen nyájaikhoz kötött rabcselédek voltak, foglalkozásuknál fogva egyénileg szabadabban mozoghattak, mint a földművesek. Nem birtokos, ősi népréteg volt ez, a rómainál eltérő beszéddel és viselettel. E nyájörzők a »pásztori tudomány« mellett sajtókészítéssel is foglalkoztak. A tejet fügefá nedvével altatták meg, a miért hálából a pásztorok istennője *Rumina* iránt, annak szentélye körül fügefákat ültettek. Az istennő az emlőtől (ruma, rumis, rumen) kapta nevét, s az értekező a *rumun* elnevezés értelmét (= fejő) szintén ebből véli megfejtetőnek. A nyelv-történet megállapította, hogy a rumun pásztorok huzamosan érintkeztek illyr és thrák elemekkel, s ez érintkezésnek van is nyoma a román nyelv szókincsében, de ez alapon még nem mondható, hogy a románság romanizált illyr vagy thrák népcsoportból keletkezett volna. Nincs alapja annak az állításnak sem, hogy a rumunok a Balkánon városi és földművelő elemek voltak s csak a népvándorlás tette őket pásztorokká. Városi lakóiból nem válik

¹⁾ A romanismus Illyricumban. Budapest, 1896. Értekezések a tört. tudományok köréből, XVI. 12.

nomád. Azután tudni kell, hogy a Balkán félszigetnek eredetileg csak nyugati részein. Dalmáciában, Moesiában lakott gyökeres római elem, mely a népvándorlás idején részint Itáliába menekült, részint elpusztult. Valami kevesen, egyesek, a hegyek közé is menekülhettek ugyan, de ezekből nemzet nem alakulhatott. A Balkán keleti részein, egész Erdély határáig, ma is találunk vándorló oláh pásztorokat. Életmódjuk, egybevetve a classicusok leírásával, teljesen azt a képét adja a pásztoréletnek, mely hegyeik közt kétezer éven át változatlanul megmaradt. Különös közjog alatt élnek; mindenütt elismerik az állami felsőséget, legelőbért fizetnek, de belső társadalmukban szívósan ragaszkodnak ősi szokásaikhoz. A régi dalmát provinciában is volt ilyen pásztor-nép, ma azonban már nincsen rumunul beszélő ember sem a partvidéken, sem a bosnyák területen. Az értekező mindezekből nem vont következtetést, hanem csak arra a kérdésre kívánt feleletet adni: mi a teendő? Nézete szerint módszeresen kell eljárunk, s először az oláh pásztoelem néprajzát, nyelvét, somatikus viszonyait összehasonlítotunk tisztáznunk. *azután* láthatunk hozzá az eredet biztos megállapításához.

November 26-ikán, az összes ülés előtt, rendkívüli nagygyűlést tartott az Akadémia a Bródy-féle publicistikai jutalom odaitélése végett, melyet az ez évi rendes nagygyűlésen, szokatlan módon leszavazva a véleményadásra kiküldött bizottság javaslatát, ki nem adott. Örömet jegyezzük fel, hogy a kényessé vált kérdés szerencsés megoldást nyert az új bizottságnak ezúttal elfogadott javaslata által, mely egy minden tekintetben kiváló művet, *Jancsó Benedek* román politikai és történelmi tanulmányainak legújabb kötetét: »*A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota*« című munkája 1899-ben megjelent második részét ajánlotta megjutalmazásra az Akadémiának. Jancsó Benedek nevét nemcsak e nagyobb munkájából.¹⁾ nemcsak hírlapírói működéséből, hanem folyóiratunk számára írt néhány jeles dolgozatából is jól ismerik olvasóink, s bizonyára szívesen csatlakoznak hozzá. midőn érdemes munkatársunkat az Akadémiától nyújtott kitüntetés alkalmából őszinte szóval üdvözljük!

— VÖRÖSMARTY MIHÁLY születésének százados ünnepét ülte a nemzet december 1-én Székesfehérváron. Alig volt e mostan folyó évek alatt méltóbb alkalom az ünneplésre, mint a »tehetetlen kor« ama napjának évfordulója, mely »régii dicsőségünk« merész ajakú dalnokát hozta fényre, ki maga örök dicsősége nemzetének. Társulatunk is hazafias kötelességének tartotta, az ép oly fényes, mint lélekemelő nemzeti ünnepen, s részint már

¹⁾ Ismertetését olv. *Századok*, 1897. 44., 1899. 351. és 1900. 56. ll.

november 30-án délután, a nagy költő kápolnás-nyéki szülőháza helyén elhelyezett emléktábla leleplezésénél is — legalább néhány küldött taggal — megjelenni. A választmány intézkedéséből gr. Teleki Géza elnökünk, Óváry Lipót, Pettkó Béla, Schönherr Gyula tagtársaink és a titkár utaztak Székesfehérvárra a társulat képviselőjében; jelen voltak ott az ünnepély minden mozzanatánál s végül részt vettek a költő szobrának megkoszorozásában is, mely célra kegyeletünk jeléül »Vörösmarty Mihálynak a Magyar Történelmi Társulat« feliratú szalaggal díszes babér-koszorút vittek az ünnepély színhelyére.

† CSÉPLŐ PÉTER. Régi hűséges tagját vesztettük el társulatunknak. Cséplő Péter prémontrei-rendi kanonokot, a történelem és földrajz lelkes tanárát a nagyváradi főgymnasiumban, hol 1866 óta tanított s negyven éves hosszú tanári pályája végén a mult november-hó elején hunyt el. Írói munkásságát 1870-ben kezdte meg az *Archaeologiai Értesítő* számára Nagyváradról írt cikkeivel, s a folyó év márczius havában végezte ugyanott a pecze-szentmártoni régi sírokról szóló közleményével. Mélyebb nyomokat nem hagyott történetirodalmunkban; került a nagyobb tárgyakat, nehezebb feladatok megoldására nem vállalkozott, de kisebb dolgozataival, melyek az *Archaeologiai Értesítő*n kívül a *Századok*-ban, a nagyváradi főgymnasium program-értekezései közt s egyebütt jelentek meg, sok jó szolgálatot tett a tudománynak. Régebben társulatunk életében, vidéki kirándulásainkon is élénkebb részt vett, utóbb azonban inkább a régészeti kutatások terén működött kedvvel és sikerrel; nagy szorgalommal gyűjtögette főleg a régi Nagyváradra s annak környékére vonatkozó adatokat. Utoljára a bihari földvárban végzett ásásoknál találkozunk vele, melyeknek eredményét ez évi június-havi füzetünkben mi is közöltük olvasóinkkal. Mondjunk áldást a nemeslelkű munkás férfi emlékezetére!

FOLYÓIRATOK.

— ARMENIA. Tizennegyedik évf. 1900. 7-12. füzet. — A folyóirat állandó történeti tárgyú közleménye: *Szamosújvár város monographiája*, a szerkesztő *Szongott Kristóf* tollából folyik. Az előttiünk fekvő füzetek az örmény kath. püspökség visszaállítása érdekében folytatott küzdelmet tárják elénk. Örmény püspök vezetése alatt jöttek be Moldvából az örmények Erdélybe I. Apafi Mihály fejedelem alatt 1672-ben; a püspök vezetése alatt egyesültek a római egyházzal. Utolsó püspökük a nagynevű Verzereskul volt. Az ő halála után (1715) az erdélyi latin szertartású püspök felügyeletére és gondozására bizattak. Jóllehet, ez

a megbízatás csak ideiglenes volt s III. Károly és Mária Terézia királyok kilátásba helyezték az örmény püspökség betöltését és dotatiójának rendezését, s jöllehet az 1848 : XX. t. cz. az örmény egyház önállóságát is biztosította. az önállóság nem sikerülhetett a hívek minden törekvése mellett sem. Megmaradtak továbbra is az erdélyi róm. kath. püspök fenhatósága alatt, s csak vicariusokat, visitorokat (Budákovics Lázár, Theodorovics Mihály, Cháchshádur Arachel, Baronian Mihály, Roska-Stephanovics István) nevezett ki részökre a szentszék. Ezek elmondása után a szamosujvári plebánusok névsorát és rövid életrajzát adja a szerző. Nem egy kiváló férfiat találunk köztük, ki úgy is mint pap, úgy is mint tudós, méltó az utókor emlékezetére. Pl. *Lukácsi Kristóf*, a ki megírta az erdélyi örmények történetét s örmény kútfők alapján *a magyarok őseleit, hajdankori neveit és lakhelyeit*. — A régi örmény történetírók és források ismertetésével foglalkozik *Patrubány Lukács*, a kitől majdnem minden füzetben találunk egy-egy idevágó rövid közleményt. — *A mongol pusztítások örmény történetéről* felett *M. A.* tart futó szemlét, de részletesebben csak a XVI-ik századi *Medzop Tamás* krónikájáról szól.

— FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK. Szerkeszti *Berecz Antal*, a m. földrajzi társaság főtíkára. XXVIII. köt. 1900. 1—7. füzet. — A 3—4-ik kettős füzetben a szerkesztő *Salvator Lajos* kir. herczegnek a *földközi tengeren végzett kutatásait* ismerteti. *Czirbusz Géza* pedig a *nagy magyar Alföld keletkezéséről* értekezik. — Az 5—6-ik szintén kettős füzetben *Havass Rezső* közül *szemlévényeket* a Budapestre vonatkozó leírásokból, azon alkalmából, hogy Budapestről a főváros anyagi és erkölcsi támogatásával »Budapest in Wort und Bild« czímmel *Oscar v. Krücken* (tulajdonképen *Jásznigi Sándor*) szerkesztésében nagy illusztrált munka jelenik meg német nyelven. — A 7-ik füzetben historikusainkat is különösebben érdekelheti *Etelvári Alajos* rövid fejtegetése, mely *helyneveinkről* szól.

— KATHOLIKUS SZEMLE. XIV. köt. VII—X. füzet. — Történeti érdekű czikket e füzetekben szokatlanul keveset találunk. A mi van, az is inkább csak könyvismertetés. Ezek közül kiemeljük *Evetovics Jánosét*, a ki *Margalits Edének Horvát történelmi repertoriumát* különösen azért becsüli nagyra, mert arra a nyolcz százados közjogi kapocsra, melyben Magyar- és Horvátország egymással élnek, közös történelmi multunkra, nevezetesebb szereplő férfainkra vonatkozólag gazdag adathalmazt találunk benne, s az egész munka a közfelfogást, a szereplő személyeket, az egyes korszakokat új és helyesebb világításban állítja elénk. — *Sörös Pongrácz* a *III. Béla magyar király Emlékezete* cím alatt *Forster Gyula* szerkesztésében megjelent díszmű tartalmát

ismerteti, kiemelvén a benne foglalt dolgozatoknak szakszerűségét és magas színvonalát. — Lakatos Vincze Bartha Józsefnek *A magyar nemzeti irodalom története* című könyvét dicséri. Czilek Balázs pedig két iskolai egyháztörténelmi munkáról — Demény Dezső és Vargha Dezső munkáiról — szól elismeréssel. — Külön cikk. de nem önálló kutatás terméke *Srs* közleménye. a ki Nicolaus Paulusnak tavaly megjelent német tanulmánya alapján ismerteti a búcsuhirdető Tetzl Jánosra vonatkozó újabb kutatások eredményeit.

— MAGYAR SION. Új sorozat. XIV. évf. 1900. április—október. 4—10. füzet. — Az ötödik füzetben Kollányi Ferencz »*Esztergomi kanonokok 1100—1900*« című történelmi művének ismertetését találjuk.¹⁾ — A hetedik füzetben J. jegyű író *III. Béla magyar király Emlékezetét* méltatván, azt az óhajást nyilvánítja. vajha e remek könyv, legalább kivonatossan, francia nyelven is megjelennék, mert mindenképen becsléltére szolgálna mind a magyar szellemi munkának. mind a magyar iparnak a külföldi könyvtárakban. — A kilencedik és tizedik füzet *Aldásy Antal* dolgozatából hoz két közleményt, mely *a nyugati nagy egyházszakadás* történetével foglalkozik s mintegy kiegészítésül szolgál a szerzőnek pár év előtt megjelent hasonló tárgyú nagyobb munkájához. — *Balics Lajos* ugyancsak a tizedik füzetben »*A régi pannoniai püspökök metropolitája*« czimen azt fejtegeti, hogy a sirmiumi püspök a pannoniai püspökök metropolitája volt.

— TURUL. XVIII. köt. 1900. 2. 3. füzet. — A második füzet első cikkelyét *Csoma József* írta, melyben *Vay Abrahám czímerlevelét* ismerteti 1418-ból. színes könyomatban az armálisba festett czimert is (szarvas, jobb szemébe lőtt nyíllal) mellékelve. *Reiszig Ede* megkezdi a *Geregye nemzetség* genealogiai történetét s ez első közleményében a Geregyei, egervári Fejes, Fancsikai és Egervári ágakkal foglalkozik. Ezt követi néhai *Majláth Béla* cikke, melynek tárgya: *A thuriki és komjáthnai Thuránszky család története 1240—1526-ig*. *Makay Dezső* a csehországi eredetű *dráveczi és vinnai Draveczy* családról szóló dolgozatának első részét adja. *Szily Jenő* pedig az *osztópáni Perneszy család somogyi örököseiről* értekezik. A kisebb rovatok alatt is érdekes közléseket találunk, melyenek: *Nagy-Martoni Pál országbíró és Laczkfi István erdélyi vajda rokonsági összeköttetése*, Pór Antaltól. *Megjegyzések »Nemzetségi kutatások«* című dolgozatomhoz, Wertner Mórtól. *Néhány szó a Sente-Mágócs nemzetségről*, Kállay Ubultól. *A Dobóczy család genealogiája*, Borovszky Samutól. Nekrológot olvasunk *Majláth Béláról*; azután néhány könyvismerte-

¹⁾ V. ö. *Századok*, 1900. 526. 1.

tést. adatokat a *Mednyánszky család* történetéhez s végül rövidke tudósítást a jeruzsálemi osztrák-magyar zarándokház falain elhelyezendő czímerekről. — A harmadik füzetben *Reiszig Ede* és *Makay Dezső* befejező közleményei mellett kiválik *Ghyczy Pál* heraldikai tanulmánya a *rangjelző koronákról*, melynek illusztrálására 91 ábrában a különböző királyi, főhercegi, grófi, bárói és nemesi korona-alakokat is bemutatja. Kisebb közlemények: *A Szentbenedekiek czímere és a Jöre nemzetség*, Varju Elemértől. *Ki volt Banai Kozma?* Wertner Mórtól. *Harsági Farkas Márton czímerlevele*, stb.

HAZAI HIRLAPOK REPERTORIUMA.

1900. január—szeptember.

EGYHÁZTÖRTÉNET ÉS KÖZOKTATÁS.

A veszprémi püspökség oklevéltára. Ismertetés. Magyar Állam 1900. márcz. 3.

Nyolczszáz év alatt. Kollányi Ferenc: Esztergomi kanonokok. Ism. Szentkirályi Kálmán. Budapesti Hirlap, 1900. máj. 18.

Az erdélyi püspökség. Simplex. Budapesti Hirlap, 1900. febr. 18. V. ö. a *Transilvanismus* cím alatt megjelent cikket: Magyar Nemzet, febr. 17.—18.

A szentmárczi apátság. Magyar Állam, 1900. jun. 4.—7.

A szebeni prépostság és kercezi apátság egykori javai és néhány más kétes hovatartozású helység. Kis Bálint. Magyar Állam, 1900. jul. 29.

A prémontreiek. Magyarország, 1900. febr. 26.

Podmaniczky István nyitrai püspök és egy történeti hazugság. Vágner József. Magyar Állam, 1900. ápr. 6. — Podmaniczky István életrajzába Budai és Nagy Iván tévedése folytán több hiba csúszott be. Összetévesztették püspök-elődével Bajoni Istvánnal és utódával Thurzó Ferenczel. Vágner kideríti, hogy P. I. 1470—71 körül született, hogy 1510-ben még csak csanádi prépost volt, e szerint nem lehetett már 1507-ben nyitrai püspök. Erre a főpapi méltóságra csak 1512-ben emelkedett. Minthogy akkoriban még nem volt áldozó pap, püspökké való szenteltetése előtt felvétellett a papi rendbe. Kénytelenségből és mint a főpapok legidősbike koronázta meg Szapolyai Jánost, majd pedig önként I. Ferdinándot és nejét. Szapolyai haragja elől aztán Nyitráról menekülnie kellett. Budai és Nagy Iván szerint regényhős módjára áttért volna a protestáns hitre és nőül vette volna Kosztká Borbálát. Vágner ezekkel szemben kimutatja, hogy P. I. mint nyitrai püspök halt meg 1530 és 1533 között, és hogy Kosztká Borbála nem az ő, hanem a Thurzó Ferenc neje volt.

Az őrmény püspökség kérdése. Poliányi Zoltán. Magyarország, 1900. ápr. 14.

A magyar egyetemek. Békefi Remig. Budapesti Hirlap, 1900. máj 12.

Professorok és tanulók a multban. Floridor. Egyetértés, 1900. jun. 29.

A régi debreczeni diákéletből. Egyetértés, 1900. febr. 14.

MŰTÖRTÉNET.

A pannonhalmi freskók. Budapesti Hirlap, 1900. szept. 6. — A mult századból kevés műemlék maradt reánk; ezek közé tartoznak a pannonhalmi kolostor refektoriumának falait díszítő, rokokó ízlésben festett freskók és stukko-díszítmények (1734), melyeket legújabbban stilszerűen restauráltak.

Munkácsy Mihály. Nekrologok az április 2-án és a következő napokon megjelent lapokban. — *Vadnay Károly* cikke Munkácsy atyjáról és testvéreiről. Budapesti Hirlap, máj. 22. *Szana Tamás* cikke az Egyetértés máj. 3-iki számában.

A budai királyi palota multja. Hauszmann A. Pesti Hirlap, 1900. febr. 25.

Petőfi a művészetben. Szana Tamás. Egyetértés, 1900. jan. 24.

Der alte Töpfermeister von Pécs. (Zsolnai.) Wartha Vince. Pester Lloyd, 1900. ápr. 1. — A hazai agyag-ipar fejlődésének vázlatja.

A magyar ház ügyében. Hermann Antal. Egyetértés, 1900. febr. 11. — Polemikus cikk Jankó János ellen.

Karl Doppler († 1900. márcz. 11.) *und seine Beziehungen zu Ungarn.* Pester Lloyd, 1900. márcz. 15—16. — Különösen érdekesek Doppler élményei 1848—49-ben. A Klapka-induló zenéjét nem ő írta. V. ö. *Balászné Bogár Vilma* énekesnő nyilatkozatát a Pesti Hirlap márcz. 23-iki számában.

Zimay László zeneszerző. Nekrolog. Budapesti Hirlap, ápr. 11.

A magyar zene. Mascagni Pietro. Pesti Napló, ápr. 4.

KÖZJOG ÉS ALKOTMÁNY.

Fiume közjogi helyzete. Hodossy Imre. Budapesti Hirlap, 1900. febr. 8—9. és márcz. 28.

A szászok vagyoni önkormányzata. Jancsó Benedek. Hazánk, 1900. jun. 14. — *Kis Balint* munkájának ismertetése.

Az ischli klauzula. Budapesti Napló, 1900. ápr. 18—19. — V. ö. a Budapesti Hirlap szept. 23-iki számában megjelent cikket.

MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET ÉS VEGYESEK.

Magyarország a British Museumban. Récey Viktor. Magyar Nemzet, 1900. ápr. 13. — Récey egy 1599-iki angol útleírásból közli a Magyarország akkori állapotára, nevezetesebb városaira, váraira, azok felszerelésére és az ország jövedelmeire vonatkozó adatokat. A közlemény végül a török háború eshetőségeivel foglalkozik.

Csáky István levele 1669-ből. (Ujévi magyar gratuláció.) Budapesti Hirlap, 1900. márcz. 11.

Az iharos-berényi boszorkánypör. Darnay Kálmán. Budapesti Hirlap, 1900. aug. 31. — A pör hősnője bizonyos Molnár Jutka volt 1739-ben.

Selyemszövés Nagyváradon 1794—97. Budapesti Hirlap, 1900. jan. 18. — A *Bécsi Hirmondó* 1797 évi folyamának az 1794-ben alakult selyem-míveltető társaságra vonatkozó adatai nyomán. A társaság 3836 font selymet váltott be 1919 forintért. A társaság 61 részvényesből alakult, a kik egyenkint 50 forintot fizettek be.

A magyar tánczokról. Déry Gyula. Magyarország, 1900. jan. 24.

Udvari bálók a mult században. Mária Terézia, II. József és I. Ferenc korában. Floridor. Egyetértés, 1900. jan. 18.

Fekete-sárga bál Zemplénben 1850-ben. Társadalmi rajz. Budapesti Hirlap, 1900. márcz. 17.

Társadalmunk egyesítése a multban. Floridor. Egyetértés, 1900. máj. 20.

Társas élet a régi Pesten. Floridor. Egyetértés, 1900. febr. 21.

Ostergewährnisse der siebenbürger Sachsen. Budapesti Tagblatt, 1900. ápr. 13.

Az egri fertálymesterek. Gyöngyösi László. Budapesti Hirlap, 1900. ápr. 25.

A hintó és a kocsi. Tóth Béla. Pesti Hirlap, 1900. márcz. 4.

A Vay család. Egyetértés, 1900. máj. 23.

Pap József, köznéven *Sobri Jóska* személyéről újabban több cikk jelent meg. Így a Budapesti Hirlap 1900. máj. 24-iki számában, melynek írója Sobrit a kalandos életű gróf Vay Józseffel azonosítja. Ez ellen azután Nagy József ügyvéd (u. o. jun. 1.) czáfolatot tett közzé.

Werklein Ida bárónő. Magyar Állam, 1900. aug. 17. — Kubinyi Viktor. Megemlékezés a Schönbrunnban 1836-ban született és a pozsonyi Notre-Dame kolostorban 1850-ben apácza-fátyol alatt elhalt Werklein Ida bárónőről, a kinek szülei Werklein báró császári hadsegéd és Mária Lujza főhercegnő valának.

Deym Ferdinánd gróf emlékezete. († Bécsben, 1900. febr. 9.) Pester Lloyd és Budapesti Hirlap, ápr. 1. — Széchenyi Imre gróf melegen emlékezik meg ez idegenből hozzánk szakadt főnemesről, ki sokat tett Zala vármegye gazdasága és ipara föllendülése érdekében.

Bónis Sámuelné. Eötvös Károly. Egyetértés, 1900. máj. 3. — Nekrologok jelentek meg róla a máj. 2—3-iki hirlapokban.

Egy magyar ezred jubileuma. Pesti Napló, 1900. jan. 14. — *Kankovszky János* százados műve nyomán a 65. sz. gyalogezred története, mely ezred különösen Solferinonál tüntette ki magát.

MANGOLD LAJOS.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

(Folytatás.)

— MÁTYÁS FLÓRIÁN. Szent László és Imre királyok végnapjai és II. Endre életévei, fogsága és temetése. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Budapest, 1900. Athenaeum kny. 8-r. 42 l. (Értekezések a tört. tudományok köréből, XIX. köt. 1. sz.) Ára 80 fill.

— MAYER (Franz Martin —). Geschichte Oesterreichs mit besonderer Rücksicht auf das Culturleben. 2. Aufl. I. Bd. Wien, 1900. Braumüller. 8-r. X, 639 l. Ára 10 M.

— MELICH (Johann —). Deutsche Ortsnamen stb. I. *Lumtzer*.

— MELIÓRISZ BÉLA. Séta a Westminster abbey templomában. Az eperjesi Széchenyi-kör pályázatán pályadíjat nyert mű. Eperjes, 1900. Kósch Árpád kny. 8-r. 28 l. (Különlenyomat az eperjesi Széchenyi-kör 1899/900 évi Évkönyvéből.) Ára 1 kor.

— MENČIK (Ferdinand —). Beiträge zur Geschichte der kaiserlichen Hofämter. Wien, 1900. C. Gerold's Sohn. 8-r. 117 l.

— MIHALIK JÓZSEF. A zománcz. Pozsony—Budapest, 1901. Stampfel Károly kiadása. Wigand F. K. kny. Kis 8-r. 141 l. (Tudományos zsebkönyvtár, 63—64. sz.) Ára 1 kor. 20 fill.

— MIHALOVICS ÉDE. A katolikus predikáció története Magyarországon. A budapesti kir. tudomány-egyetem hittani kara által a Horváth-alapból 2000 korona díjjal jutalmazott pályamű. I. köt. A kereszténység behozatalától Pázmányig. Az esztergomi egyházi főhatóság engedelmével. Budapest, 1900. Stephaneum kny. 8-r. 2, 437 l. Ára 4 kor.

— MIHALOVICS EDE. A római és kánonjog intézkedései az uzoráról. Budapest, 1900. Athenaeum kny. 8-r. 286 l. (Különlenyomat a *Bölcséleti folyóirat* 1899 évi folyamából.)

— MIKA SÁNDOR. A hűbériség és a keresztes hadjáratok kora; I. *Marczali Henrik*.

— MILESZ BÉLA. A tiszafüredi muzeum és könyvtár egyeslet működése 1899 évben; I. *Működése*.

— MINDSZENTHI GÁBOR naplója. Szemelvények báró Apor Péter »Metamorphosis Transylvaniae« című művéből. Kiadja és bevezette *Balló István*. Budapest, 1900. Lampel R. 16-r. 68 l. (Magyar könyvtár, 168. füz.) Ára 30 fill.

— MINERVA (Magyar —). A magyarországi muzeumok és könyvtárak czímkönyve. Közrebocsátja a muzeumok és könyvtárak országos főfelügyelősége. I. évf. 1900. Gróf Széchenyi Ferencz arczképével. Budapest, 1900. Athenaeum kny. Kis 8-r. XVIII, 2, 391 l.

— MOLNÁR LÁSZLÓ. A nevelés történelme. 3-ik bővített kiadás. Átdolgozta *Schultz Imre*. Pozsony, 1900. Wigand F. K. 8-r. XIV, 214 l. Ára 3 korona.

— MOLTKE'S Kriegsgeschichtliche Arbeiten. Kritische Aufsätze zur Geschichte der Feldzüge von 1809, 1859, 1864, 1866 und 1870/71. Herausgegeben vom grossen Generalstabe, Abtheilung für Kriegsgeschichte. Berlin, 1899. Ernst Siegfried Mittler und Sohn. 8-r. X, 216 l. Húsz térkép és tervrajz melléklettel. (Moltkes militärische Werke. III. Kriegsgeschichtliche Arbeiten. 2. Theil.)

— MONAŠESTVO (Konstantinopolskoje —) ot osnovanija goroda do končiny patr. Fotija. (330—898.) Izvlečeno iz soč. abbata Marena. (Konstantinopolskoje monašestvo oť osnovanija goroda do končiny patr. Fotija (330—898.) Izvlečeno izъ soč. abbata Marena.) Knj. I. II. St.-Peterburg, 1899. 8-r. 338 l. Ára 50 kop.

— MONOGRAPHIÁJA (Szolnok-Doboka vármegye —). II. köt. A vármegye közséneinek részletes története. Tagányi Károly, dr. Réthy László és saját kutatása, adatgyűjtése alapján írta *Kádár József*. Kiadja Szolnok-Doboka vármegye közönsége. Deés, 1900. Demeter és Kiss kny. Nagy 8-r. 2, 561, 2 l. A szöveg közé nyomott képekkel.

— MONUMENTA hist. jurid. slavorum meridionalium; I. *Voynovič*.

— MÓRICZ PÁL ifj. Szabad hajdnok. Szeged, 1900. Engel Lajos kny. 8-r. 119 l. Ára 2 kor.

— MÓRICZ PÁL ifj. 1848—49-iki szabadságharczi csatatörténetek. Szeged, 1900. Gönczi József. Kis 8-r. 156 l. Ára 2 kor.

— MÜHLBACHER E. Regesta imperii; I. *Böhmer*.

— MŰKÖDÉSE (A tiszafüredi muzeum és könyvtár-egyeslet —) 1899 évben. Jelentés az 1900. márczius 28-án tartott közgyűlésből. Irta *Milesz Béla* egyleti titkár. Eger, 1900. Érseki lyceum kny. Kis 8-r. 20 l. Függelék 8 l. Két képpel.

— M. N. A mohammedánság helyzete Boszniában. Budapest, 1900. Franklin-társ. kny. 8-r. 123 l. (Különlenyomat a *Budapesti Szemle* 1900 évi 285. számából.)

— NÉMETHY LAJOS. Emléklapok Esztergom multjából. Kiadja az Esztergom-vidéki régészeti és történelmi társulat. Esztergom, 1900. Buzárovits Gusztáv kny. Kis 8-r. VIII, 416, XXVII l. Öt melléklettel. Ára 4 kor.

— NÉMETHY LAJOS. A márczfalvi prépostság. Budapest, 1900. Athenaeum kny. 8-r. 20 l. (Különlenyomat a *Századok* 1900 évi folyamából.)

— NEUMANN W. A. Über die orientalischen Sprachstudien seit

dem XIII. Jahrhundert mit besonderer Rücksicht auf Wien. Bécs, 1890. Hölder. 8-r. 65 l.

— NICOLAIDES Cl. Macedonien. Die geschichtliche Entwicklung der macedonischen Frage im Alterthum, im Mittelalter und in der neueren Zeit. Berlin, 1899. J. Råde. 8-r. VII, 267 l. Ára 4'80 M.

— NOVÁK LAJOS. Nagy-Mária-Czell rövid története és ismertetése. A kegyhelyre zárandokló ájtatos búcsujárók használatára és épülésére. Budapest, 1900. Stephaneum kny. 8-r. 63 l. (Népiratok, 161. sz.) Ára 24 fill.

— NUNTIATURBERICHTE aus Deutschland 1533—1559, nebst ergänzenden Aktenstücken. IX. Bd. Nuntiatur des Verallo 1546—1547. Im Auftrage des k. preussischen historischen Instituts in Rom, bearbeitet von Walter *Friedensburg*. Gotha, 1899. F. A. Perthes. 8-r. V, LVI, 736 l. (Nuntiaturberichte aus Deutschland nebst ergänzenden Aktenstücken. I. Abth.) Ára 35 M.

— NUNTIATURBERICHTE aus Deutschland 1585 (1584) — 1590. I. Abth. Die Kölner Nuntiatur. 2. Hälfte. Ottavio Mirto Frangipani in Köln, 1587—1590. Herausgegeben von Stephan *Ehlers*. Paderborn, 1899. F. Schöningh. 8-r. LXI, 544 l. (Quellen und Forschungen aus dem Gebiete der Geschichte. In Verbindung mit ihrem hist. Institut in Rom, herausgegeben von der Görres-Gesellschaft. VII. Bd.) Ára 22 M.

— OCCIONI ONORATO. A latin irodalom története. A 12-ik kiadás után olaszból fordította *Kiss Ernő*. Budapest, 1900. Franklin-társ. 16-r. 412 l. Ára 2 kor. 40 fill.

— OPPERMAN (Alfred —). Die verfassungsrechtliche Vervollkommnung Oesterreichs. Wien u. Leipzig, 1899. Braumüller. 8-r. 157 l. Ára 2 frt 40 kr.

— ORTVAY TIVADAR. Adatok a tölgy és egyéb fák tenyészeté történetéhez Pozsony megyében. Pozsony, év n. Wigand F. K. kny. 8-r. 8 l. (Különlenyomat a pozsonyi orvos-természettudományi egyesület közleményeiből.)

— ORTVAY TIVADAR. Haltenyésztési viszonyaink multja és jelene. Pozsony, 1899. Wigand F. K. kny. 8-r. 16 l. (Különlenyomat a pozsonyi orvos-természettudományi egyesület közleményeiből.)

— ORTVAY TIVADAR. Pozsony város története. Kiadja a pozsonyi első takarékpénztár. Második kötet. 3-ik rész: A város középkori háztartása 1300—1526. Pozsony, 1900. Eder István kny. Nagy 8-r. XVI, 412, 4 l. Négy táblával.

— ПАМ'ЯТНИКИ изданные киевскою комиссiею дл'я разбора древних актов. (Памятники изданные Киевскою комиссiею для разбора древних актов.) Изд. 2. Tom. I. II. III. Kiev, 1898. Ára 4 R.

— PASTOR (Ludwig —). Geschichte der Päpste seit dem Ausgang des Mittelalters. III. Bd. Geschichte der Päpste im Zeitalter der Renaissance, von der Wahl Innocenz VIII. bis zum Tode Julius II. 3. u. 4. Aufl. Freiburg i. B. 1899, Herder. 8-r. LXXIX, 956 l. Ára 12 M.

— PAVLOV N. M. Russkaja istorija, 862—1362. (Павловъ Н. М. Русская исторiя, 862—1362.) Tom. II. III. Moskva, 1899—1900. 8-r. 362 l., 432 l. Ára kötetenként 1 R. 50 kop.

— PEISNER IGNÁCZ. Budapest a XVIII. században. Budapest, 1900. Singer és Wolfner. 8-r. 219 l. Ára 4 kor.

— PETRIKOVICH Ján. Katalog numismatickej sbierky, darovanej Museálnej slovenskej spoločnosti Ferdinandom Šándorfim. Turócz-Szentmárton, 1899. Részvény-nyomda. 8-r. 56 l.

— PIRENNE (Henri —). Geschichte Belgiens. I. Bd. Bis zum Anfang des XIV. Jahrhunderts. Deutsche Übersetzung von Fritz *Arnheim*. Gotha,

1899. Fr. A. Perthes. 8-r. XXIV, 496 l. (Geschichte der europäischen Staaten. Herausgegeben von A. H. L. Heeren, F. A. Ukert, W. von Giesebrecht und K. Lamprecht.)

— PLATONOV S. O. Očerki po istoriji smuty v Moskovskom gosudarstvje XVI—XVII v. (Платоновъ С. О. Очерки по исторіи смуты въ Московскомъ государствѣ. XVI—XVII в.) St.-Peterburg, 1899. 8-r. 678 l. Ára 2 R. 50 kop.

— PLUTARCHOS. Coriolanus. Fordította *Kacskovics Kálmán*. Budapest, 1900. Wodiáner F. és fiai. 8-r. 44 l. (Magyar könyvtár, 167. sz.) Ára 30 fillér.

— PLUTARCHOS párhuzamos életrajzai. Ford. *Kacskovics Kálmán*. IV. köt. Budapest, 1900. Pallas kny. 8-r. 6, 543 l. Ára 5 korona.

— POLEVOJ N. A. Istorija Petra Velikavo. (Полевой Н. А. Исторія Петра Великаго.) Izd. 2. Moskva, 1899. 8-r. 444 l. Ára 2 R.

— РОПОВ А. Главнѣйшія событія русскої исторіи церковной і граždанскої. (Поповъ А. Главнѣйшія событія русскої исторіи церковной і граždанскої.) Tom VI. St.-Peterburg, 1899. 8-r. 185 l.

— PÓR ANTAL. Boleszló herczeg esztergomi érsek. (1321—1328.) Esztergom, 1900. Laiszky János kny. 8-r. 45 l. (Különlenyomat az *Esztergom-vidéki rég. és tört. társulat* harmadik Évkönyvéből.)

— PÓR ANTAL. Nagy Lajos király szövetségese IV. Károly császár ellen 1362-ben. Budapest, 1900. Athenaeum kny. 8-r. 35 l. (Különlenyomat a *Századok* 1900 évi 4. és 5. füzetéből.)

— PÓR ANTAL. Magyar vonatkozású fali képek Runkelsteinban. Budapest, 1900. Franklin-társ. kny. Nagy 8-r. 16 l. (Különlenyomat az *Archaeologiai Értesítő* XX. kötetéből.)

— POSSE (Otto —). Handschriften-Konservirung. Nach den Verhandlungen der St.-Gallener internationaler Konferenz zur Erhaltung und Ausbesserung alter Handschriften von 1898, sowie der Dresdener Konferenz deutscher Archivare von 1899 bearbeitet. Dresden, 1899. Apollo. 8-r. 52 l. Ára 2 M.

— POTKANSKI (Karol —). Sprawa restytucyj, rok 1374—1381. Krakko, 1900. 8-r. 20 l. (Studia nad XIV. w. 3.)

— RADLOFF W. Die alttürkischen Inschriften der Mongolei. Zweite Folge. St.-Petersbourg, 1899. Buchdruckerei der k. Akademie der Wissenschaften. 4-r. 3, XXIV, 122, 2, 140, 2, 29 l. Ára 7'50 M.

— RAȚIU Joan. Vcața și operile lui Andrei Murșan. Balázsfalva, 1900. Seminariumi kny. 8-r. 4, 182 l. Ára 1 frt.

— RECUEIL des instructions données aux ambassadeurs et ministres de France depuis les traités de Westphalie jusqu'à la révolution française. Publié sous les auspices de la commission des archives diplomatiques au ministère de affaires étrangères. Savoie-Sardaigne et Mantoue avec introductions et notes par le comte *Horric de Beaucaire*. Tome I. II. Paris, 1898—1899. Félix Alcan. 8-r. 2, C, 432 l., 4, 451 l.

— RÉCSEY Viktor. Mozaik görögországi tanulmányutamról. Budapest, 1900. Lampel Róbert. 8-r. 155 l. 24 czinkografiai képpel. Ára 3 kor.

— REGESTA imperii; I. *Böhmer*.

— REICHTAGSAKTEN (Deutsche —). XI. Bd. Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Sigmond. 5. Abth. 1433—1435. Herausgegeben von Gustav *Beckmann*. Gotha, 1898. Fr. A. Perthes. 4-r. 4, LII, 643, 2 l. Ára 40 M.

— REIZNER JÁNOS. Szeged története. *Első kötet*: A legrégebb időtől a XVIII. század végéig. — *Második kötet*: A XVIII. század végétől az 1879 évi árvizig. — *Harmadik kötet*: Egyházak és hitfelekezetek, hatóság és társadalom, egészségügy, iskolák, közműveltség, közgazdaság.

-- *Negyedik kötet*: Oklevéltár. Név- és tárgymutató. Kiadja Szeged szab. kir. város közönsége. Szeged, 1899—1900. Engel Lajos kny. Nagy 8-r. XI, 398, 2 l., 367, 2 l., 2, 541 l., 2, 650 l. Hasonmásokkal, képmelléletekkel s a szövegbe nyomott számos képpel.

— RENAN ERNŐ. Szent Pál. A kereszténység eredetének története. Fordította *Kossaczky Arnold*. Budapest, 1900. Grill Károly. Nagy 8-r. 315 l. Ára 9 kor.

— RÉVAL SÁNDOR. Káldi György életrajza, biblia-fordítása és oktató intése. Pécs, 1900. Pécsi irod. és kny. r. t. 4-r. 47 l.

— RIECKE (Paul —) und Emil Rombauer. Nachkommen von Dr. Johannes Christoph Elhard. Brassó, 1900. Schlaudt Viktor kny. 8-r. 54 l. Két arczképpel.

— RITTINGER (Eduard —). Die Banater Schwaben. Nagyszeben, 1900. Krafft V. kny. 8-r. 16 l. (Különlenyomat az *Akademische Blätter* 1900 évi folyamából.)

— ROMBAUER (Emil —). Nachkommen von Dr. Joh. Chr. Elhard; 1. *Riecke*.

— RÜHL (Franz —). Briefe u. Aktenstücke zur Geschichte Preussens; 1. *Briefe*.

— SÁFRÁNY LAJOS. Pheidias. Tanulmány az antik műtörténet köréből. Budapest, 1900. Hornyánszky V. kny. 8-r. 81 l. Egy tábla melléklettel. Ára 2 kor.

— SAYOUS (Édouard —). Histoire générale des Hongrois. Seconde édition révisée par André E. Sayous et J. Dolencz. Budapest, 1900. Athenaeum kny. 8-r. 6, 562 l. 27 melléklettel.

— SBORNIK (Paleografickij —). Materialy po istoriji južno-ruskoj v XV—XVIII v. (Палеографический сборникъ. Материалы по исторіи южно-русской въ XV—XVII. в.) Izdannyje kievskoj komisijej dlja razbora drevnych aktov. Vyp. 1. Kijev, 1899. 2-r. 30 l. 40 táblával. Ára 5 R.

— SBORNIK materialov po rusko-tureckoj vojnye 1877—78. (Сборникъ матеріаловъ по руско-турецкой войнѣ 1877—78.) Vyp. 12, 15, 22, 23. Izdanie glavnavo štaba. St.-Peterburg, 1899. 8-r. 157 l.

— SCHILL S. Anleitung zur Erhaltung und Ausbesserung von Handschriften durch Zapon-Imprägnirung. Dresden, 1899. Apollo. 8-r. 17 l. Ára 0'60 M.

— SCHILLER BÓDOG. Az örökös főrendiség eredete Magyarországon. A budapesti kir. tudomány-egyetemen pályadíjjal jutalmazott jogtörténeti tanulmány. Előszóval ellátta dr. *Timon Ákos*. Budapest, 1900. Kilián Frigyes utóda. Egyházmegyei kny. Veszprémben. 8-r. 336 l. Ára 7 kor.

— SCHIMA JÁNOS. Peter Suchenwirth életéről és műveiről. Temesvár, 1900. Csanád-egyházmegyei kny. 8-r. 26 l. (Különlenyomat a temesvári róm. kath. főgymn. Értesítőjéből)

— SCHIRMER (Friedrich —). Feldzug der Oesterreicher gegen König Joachim Murat im Jahre 1815. Prága, 1898. Wilhelm Svatoň. 8-r. 8, 391 l. Két térképpel.

— SCHLEIMINGER (Sárosi) Bella. Balassa Bálint. A Kisfaludy-társ. által pályadíjjal koszorúzott munka. Budapest, 1900. Athenaeum kny. 16-r. 6, 30 l. Ára 1 kor.

— SCHLITZER (Hans —). Kaunitz, Philipp Coblenz und Spielmann. Ihr Briefwechsel 1779—1792. Herausgegeben von —. Wien, 1899. A. Holzhausen. 8-r. XI, VI, 97 l. Ára 3'40 M.

— SCHMIDT AGOSTON. Kivonat az Albrecht főherczeg nevét viselő cs. és kir. 44. sz. gyalogezred történetéből. Pécs, 1900. Taizs József kny. 8-r. 26 l.

— SCHULLER (Richard —). Theodor Fabini. Ein sächsischer Helden-

jüngling aus grosser Zeit. Nagyszében, 1899. Krafft V. kny. 8-r. 77 l. Egy arczképpel.

— SCHULTZE A. Kaiser Leopold II. und die französische Revolution. Hannover, 1899. Hahn. 8-r. III, 115 l. Ára 2 M.

— SIME JAMES. A német irodalom története. Angolból fordította *Angyal Dávid*. Harmadik kiadás. Budapest, 1900. Athenaeum kny. 8-r. 88 l. (Az Athenaeum kézi könyvtára. Irodalmi és történelmi sorozat. VIII.) Ára 1 korona 60 fill.

— SINDELÁR JÓZSEF. Adatok a marturina történeti fejlődéséhez. Esztergom, 1900. Buzárovits Gusztáv kny. 8-r. 55 l.

— СИРОВСКИЙ V. D. Rodnaja starina, XIV—XVI st. (Сировский В. Д. Родная старина. XIV—XVI ст.) St.-Peterburg, 1899. 8-r. 368 l. Ára 2 R.

— SOUCHON M. Die Papstwahlen in der Zeit des grossen Schismas. II. Bd. 1408—1417. Braunschweig, 1899. B. Goeritz. 8-r. V, 330 l. Ára 12·50 M.

— SÖRÖS PONGRÁCZ. Forgách Ferencz biboros nagyszombati zsinata és előzményei. Budapest, 1900. Stephaneum kny. 8-r. 33 l. (Különlenyomat a *Katholikus Szemle* 1900 évi 3-ik füzetéből.)

— SPILLMANN (Joseph —). Die englischen Martyrer unter Heinrich VIII. und Elisabeth. (1535—1583.) Ein Beitrag zur Kirchengeschichte des XVI. Jahrh. I. II. Bd. Zweite Auflage. Freiburg i. B. 1900. Herder. 8-r. XI, 262 l., XII, 440 l. Ára 7 kor. 20 fill.

— STATUTA confraternitatum et corporationum Ragusinarum; 1. *Vojnović*.

— STAUBER A. Das Haus Fugger von seinen Anfängen bis zur Gegenwart. Augsburg, 1900. Lampart. 8-r. XI, 279 l. Ára 6 M.

— STOLF FERENCZ. A budapesti (budai) tornaegylet; 1. *Czölde* *János*.

— STRÖHL H. G. Heraldischer Atlas. Eine Sammlung von heraldischen Musterblättern für Künstler, Gewerbetreibende, sowie für Freunde der Wappenkunde. Zusammengestellt und erläutert von —. Stuttgart, 1899. J. Hoffmann. 2-r. 9 sztl. levél, 23 oldal, 76 sztl. levél, ugyanannyi tábla melléklettel s a szövegbe nyomott számos képpel. Ára 26·50 M.

— STRUCK (Walter —). Johann Georg und Oxenstierna. Nov. 1632—Herbst 1633. Stralsund, 1899. 8-r. 304 l. Ára 5·40 M.

— ШЕРВАТОВ Кн. General-feldmarschal knjaz Paskievič. (Щербатовъ кн. Генералъ-фельдмаршалъ князь Паскевичъ.) Том. 6. (1848—49.) St.-Peterburg, 1899. 8-r. 413 l.

— ŠREPEL (Mitivoj —). Grada za povjest kniževnosti hrvatske. Knjiga 2. Kiadja a délszláv Akadémia. Zágráb, 1899. 8-r. VI, 2, 288 l.

— SZABÓ MÁRTON. XIV. Lajos hatása a magyar ügyekre. Kolozsvár, 1900. Ajtai K. Albert kny. 8-r. 82 l.

— SZABOLCS VÁRMEGYE. A »Magyarország vármegyéi és városai« állandó munkatársainak központi bizottsága és Szabolcs vármegye monografia-bizottsága felügyelete alatt írták a Szabolcs vármegyei helyi munkatársak; 1. *Borovszky Samu*.

— SZÁDECZKY LAJOS. Magyarország története. Első rész. A legrégebb időtől a mohácsi vészig. A legújabb tanítási terv szerint a középiskolák III. osztálya számára írta —. Lampel Róbert kiadása. Budapest, 1901. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. VII, 176 l. 135 képpel. Ára füzve 2 korona, kötve 2 kor. 50 fill.

— SZENTKLÁRAY JENŐ. Krassó vármegye őshajdana. Budapest, 1900. Athenaeum kny. 8-r. IV, 208 l.

— SZEREMLEI SAMU. Hódmező-Vásárhely története. A hon ezer

éves fennállása emlékezetére a városi törvényhatóság megbízásából írta —. I. köt. A barbárság kora. Kezdetről — I. István királyig. Kiadja a város közönsége. 1900. Hornyánszky Viktor kny. Budapesten. 8-r. XXVIII, 488, 2 l. Sok képpel.

— SZILVEK LAJOS. Magyarország és a kereszténység. Budapest, év n. (1900.) Athenaeum kny. 8-r. 85 l. (Különlenyomat a *Hittudományi folyóirat*-ból.)

— SZILVEK LAJOS. A pécsi egyetem története. Pécs, 1899. Püspöki lyc. kny. 8-r. 60 l.

— SZILVEK LAJOS. A pécsi egyetem története. Budapest, 1900. Hunyadi Mátyás kny. 8-r. 50 l. Ára 60 fill.

— SZMIDA LAJOS. 1848—49. Kegyelethangok. Alkalmi emléklap a vadászerdei honvédelemk leleplezési ünnepére, 1900 évi július hó 29-én. Szerkesztette —. Temesvár, 1900. Unió kny. 2-r. 2, 22 l. Két arcképpel.

— SZÓZATA (Zsigmond, Isten irgalmából, az apostoli szent szék és az apostoli magyar király kegyelméből kassai püspöknek a kereszténység Magyarországra való behozatala és a keresztény magyar királyság megalapítása kilencz-százados örömnépe alkalmából, 1900. Nagyboldogasszony napján a kassai egyházmegye híveinek intézett —). Budapest, 1900. Athenaeum kny. 4-r. 14 l.

— SZÓZATA (Zsigmond, Isten irgalmából, az apostoli szent szék és az apostoli magyar király kegyelméből kassai püspöknek, a kereszténység Magyarországra való behozatala és a keresztény magyar királyság megalapítása kilencz-százados örömnépe alkalmából 1900 Szent Imre napján a kassai egyházmegye mindkét nemű tanuló ifjúságához intézett —). Budapest, 1900. Athenaeum kny. 4-r. 8 l.

— SZUHAY BENEDEK. Az egyházlátogatás (canonica visitatio). A felső-borsodi ev. ref. egyházmegye lelkesi értekezlete által jutalmazott pályamű. Miskolcz, 1900. Szelényi és társa kny. 8-r. 238 l. Ára 4 kor.

— TACITUS P. C. *Historiarum libri I—V.* Budapest, 1900. Wodiáner F. és fiai. 8-r. VI, 212 l. (Bibliotheca scriptorum Graecorum et Romanorum.) Ára 1 kor. 40 fill.

— TAMÁSSY BÉLA. A burok szabadságharcza. Budapest, 1900. Fuchs Samu és társa kny. 8-r. 79 l. Ára 60 fillér.

— TELL I. ANASZTÁZ. Czuczor Gergely költészete. Győr, 1900. Egyházmegyei kny. 8-r. 4, 70 l.

— TEMESVÁRY JÁNOS. A szamosújvári Rubens-kép. Szamosújvár, 1900. Todorán Endre kny. 8-r. 15 l. Ára 10 kr.

— THEWREWK ÉMIL (Ponori). Egyetemünk külső története. Ünnepi beszéd. Budapest, 1900. Egyetemi kny. 8-r. 53 l.

— THIRRING GUSZTÁV. A budai és pilisi hegyvidék történelmi emlékei. Budapest, 1900. Pesti Lloyd kny. 8-r. 131—153 ll. (Különlenyomat a *Turisták Lapja* XI. évfolyamából.)

— TÓTH ERNŐ. I. és II. Apa Mihály erdélyi fejedelmek naplója 1634—1694. Kolozsvár, 1900. Ajtai K. Albert kny. 8-r. 2, 55 l. (Különlenyomat az *Erdélyi Múzeum* 1900 évi folyamából.)

HIVATALOS ÉRTEŚITŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1900 évi nov. hó 7-én d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének
jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Gróf Teleki Géza elnöklete alatt dr. Thaly Kálmán, dr. Pauler Gyula alelnökök, dr. Angyal Dávid, id. Bánó József, dr. Békefi Remig, dr. Boncz Ödön, dr. Borovszky Samu, dr. Czobor Béla, Dedek Crescens Lajos, Emich Gusztáv, dr. Fejérpataky László, dr. Illéssy János, Kollányi Ferencz, dr. Lánccy Gyula, dr. Marczali Henrik, dr. Schönherr Gyula, dr. Váczy János vál. tagok, Nagy Gyula titkár, Barabás Samu jegyző.

Elnök az ülést megnyitja s jegyzőkönyv-hitelesítőkül dr. Fejérpataky László és dr. Schönherr Gyula vál. tagokat kéri fel.

81. Nagy Gyula titkár jelentése szerint ajánlatnak *évd. r. tagokül 1900-tól:* szentgericezi Gagyhy Dénes tanár Ujvidéken (aj. a jegyző), Illés József dr. igazságügyi min. fogalmazó Budapesten (aj. Acsády Ignác), Naményi Lajos író Budapesten (aj. a titkár), a nagybányai ev. ref. egyházmegye könyvtára Szinyer-Várallyán (aj. a titkár).

Megválasztatnak.

82. Schönherr Gyula dr. felolvassa Baumgarten Ferencz »Nagy Lajos viszonya Velenczéhez« cz. tanulmányának egy fejezetét, a mely —

köszönettel fogadtatik.

83. Titkár előterjeszti a pénztárnok 1900 évi okt. havi pénztári kimutatását, a mely szerint összes bevétel volt

7281 kor. 09 fill.
» kiadás 3559 » 94 »
maradvány 3721 kor. 15 fill.

a mihez hozzáadva a P. H. E. Takaré-

pénztárnál folyó számlákon levő	12,944 kor. 65 fill.
követelést, 1900. okt. 31-én összesen	16,665 kor. 80 fill.

kézpénz áll a társulat rendelkezésére.

A kimutatás tudomásul vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatol-
tatik.

84. Jelenti, hogy a P. H. E. Takarékpénztár 34,745/1900. sz. értesítése szerint 200 kor. alapítványi összeg a f. évi 70 jk. p. a. kelt vál. határozat értelmében tőkésítettett.

Tudomásul vétetik.

85. Felolvassa Zichy József grófnak 1900. okt. 27-én kelt levelét, melyben az atyja, néhai Zichy Ferencz gróf halála alkalmából kifejezett részvétért köszönetet mond a társulatnak.

Szolgal tudomásul.

86. Előadja, hogy a boldog emlékű Szilágyi Sándor kolosvári szülő házán tisztelői és barátai által elhelyezett emléktábla f. évi nov. 2-án történt leleplezésén társulatunkat dr. Márki Sándor, dr. Schönherr Gyula és dr. Erdélyi Pál vál. tagtársaink képviseltek, felolvassván a küldöttségnek a kegyeletes ünnepély lefolyásáról meleg hangon tartott jelentését is.

Tudomásul vétetik.

87. Jelenti, hogy a megboldogult Szilágyi Sándor siremléke, bronzból öntött domborművű arczképével együtt készen van s bár fölállításáról még nem értesült, remélhető, hogy a vállalkozó műépítész-czégtől az értesítés e tekintetben is nemsokára meg fog érkezni.

A jelentést örvendetes tudomásul veszi a választmány s Fadrusz János szobrász-művésznek a relief díjtalan megmintázásáért jegyzőkönyvileg köszönetet szavaz; egyszersmind fölkéri az ezen ügyben kiküldött bizottságot, hogy a siremlék felállítását tudató értesítés megérkezése után, a mult okt. havi vál. ülés 76 jk. pontja értelmében a siremléket átvenni s az ünnepély idejéről és módozatairól, — melyek szerint azt a társulat a Szilágyi Sándor halhatatlan emlékének mintegy följajnlja, — véleményes jelentést tenni sziveskedjék; magától értetődvén, hogy az ünnepélyes följajnlás idejéről a megboldogult családja is értesítettni fog.

88. Elmondja, hogy az orsz. magyar iskola-egyesület által f. évi nov. hó 4-én a néhai Gerlóczy Károly emlékezetének szentelt gyászünnepélyen társulatunk képviselőtében dr. Áldásy Antal vál. tag vett részt.

Tudomásul szolgál.

89. Felolvassa a Szent István megkoronázása s azzal a magyar keresztyénség és magyar királyság 900 éves jubileuma ügyében, a f. évi márcz. havi vál. ülés 34 jk. p. alapján kiküldött bizottság jelentését, a mely —

a benne foglalt javaslatok elfogadása mellett tudomásul vétetik.

90. Jelenti, hogy a társulat kiadványainak a f. évi 65 jk. p. értelmében az egyetemi könyvtárból az Athenaeumba való átszállítása megtörtént.

Szolgál tudomásul.

91. Bemutatja az ujvidéki szerb »Maticza« irodalmi társaság 749 1900. sz. átíratát, melyben a »Történelmi Tár«-ért cserében a maga »Letopis« cz. folyóiratát s egyéb kiadványait ajánlja.

Elfogadtatik.

92. Jelenti továbbá, hogy a lemergi »Sevcenko tudományos társaság« saját, már megküldött kiadványaiért cserében a »Századok« és »Történelmi Tár« megküldését kéri.

Megküldetnek.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést eloszlatja.

Kelt mint fent.

Gr. Teleki Géza s. k.
elnök.

Barabás Samu s. k.
jegyző.

Hitelesítjük: *Fejérpataky László* s. k. *Schönherr Gyula* s. k.
vál. tag. vál. tag.